

Ларыса Геніюш

ЛІСТЫ З ЗЭЛЬВЫ

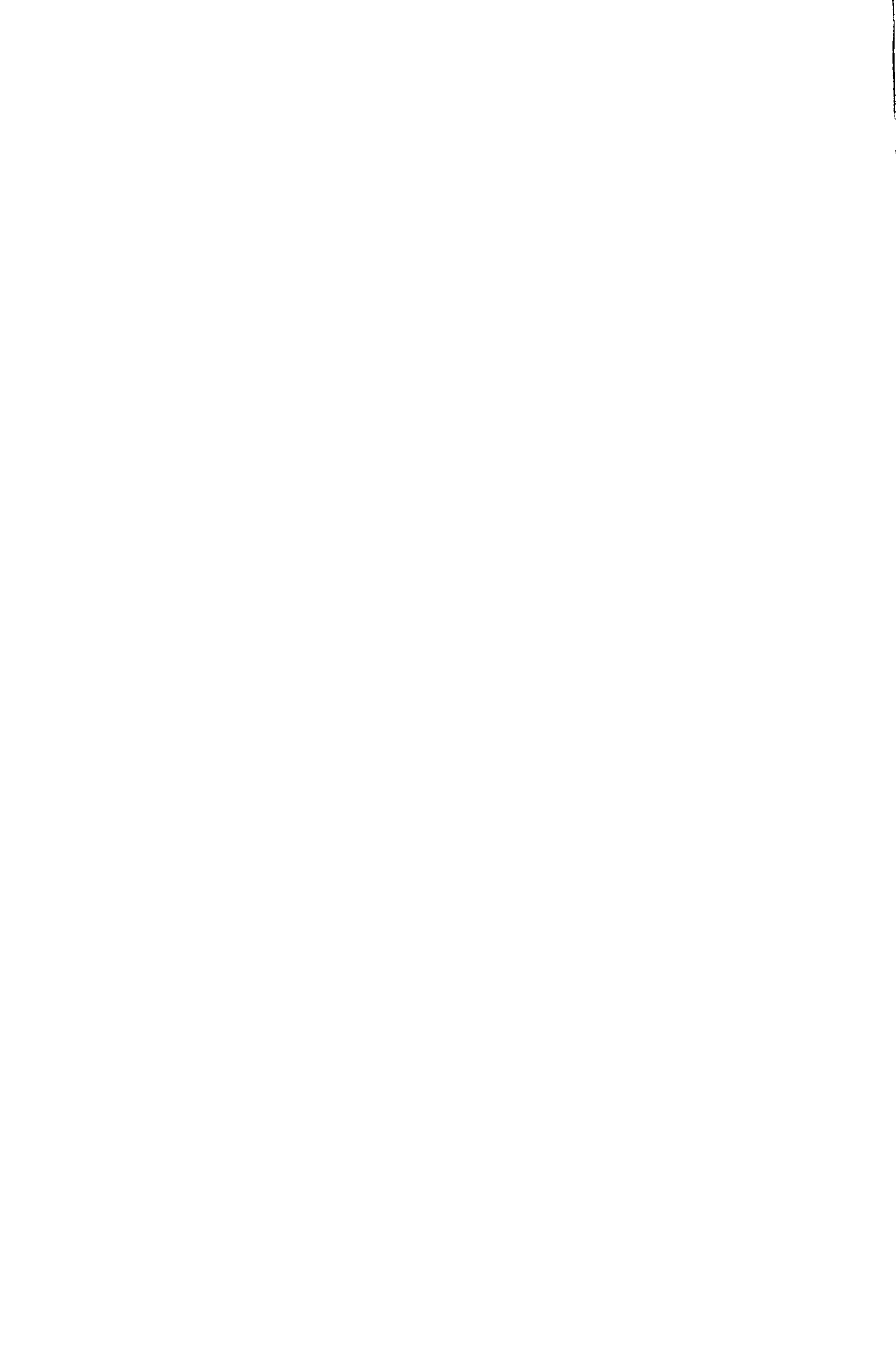

ГАРАДЗЕНСКАЯ
БІБЛІАТЭКА

Лісты з Зэльвы

Г А Р А Д З Е Н С К А Я
Б І Б Л І Я Т Э К А

Ларыса Геніюш

ЛІСТЫ З ЗЭЛЬВЫ

З эпістальнай спадчыны (1964–1983)

Гародня - Wrocław 2012

*ГАРОДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА прысвячаеца
той Гародні, якой мы ганарымся.
Дзякуем усім, хто з намі.*

Каардынатар кніжнай серыі
«ГАРОДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА»:
Павал Мажэйка (p.mazheika@gmail.com)

Ідэя серыі: Эдвард Дмухоўскі
www.hrodna.org

Ларыса Геніюш. Лісты з Зэльвы. З эпістальнай спадчыны (1964-1983) – гэта 16-я кніга кніжнай серыі ГАРОДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА

Лісты Ларысы Геніюш... У іх знайшлі сваё адлюстраванне самыя розныя падзеі – паўсядзённыя і эпохальныя. У іх – споведзь паэткі, яе боль, яе гнеў, яе перажыванні, яе вялікая любоў да Беларусі. У іх – своеасаблівы летапіс грамадска-культурнага жыцця Гарадзеншчыны другой паловы XX стагоддзя, бескампрамісная ацэнка палітычных падзеяў, літаратурных твораў, людскіх учынкаў. У зборнік увайшлі 420 лістоў, 366 з якіх публікуюцца ўпершыню. Выданне багата ілюстраванае ўнікальнымі фотаздымкамі.

Укладанне, прадмова і каментар: Міхась Скобла
Рэдактар-карэктар: Л. Вікторка
Графічная апрацоўка і вёрстка: Зміцер Гупянец
Вокладка: Зміцер Гупянец

ISBN 978-83-61617-61-7

Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego
www.kew.org.pl

Друкарня: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.

Copyright © Гарадзенская бібліятэка, 2012

© Міхась Скобла, укладанне, прадмова, каментар, 2012

© Ларыса Геніюш, 2012

© Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2012

ГЕНІЮШАЎСКІ ЛЕТАПІС

Паводле Марка Аўрэлія, чалавек жыве паміж дзвюма безданямі часу – мінуласцю і будучыняй. У бездань будучыні чалавецтва, нягледзячы на ўсе вымогі, пакуль што заглядваць не навучылася. Спалоханы прадказаннямі Апакаліпсісу чалавек нічога добрага ад будучыні не чакае і наваўленых прарокаў гатовы звыкла пабіваць камянямі. А вось спосабаў зазірнуць у другую бездань – бездань мінуласці – homo sapiens напрыдумляў няма-ла. Адзін з такіх спосабаў – расчытванне знакаў і пісьмёнаў, пакінутых нам нашымі далёкімі продкамі.

Спрактыкаваны архэоляг, узяўшы ў рукі шумерскія гліняныя таблічкі, раскажа нам пра звычкі і жыццёвыя заняткі тых загадкавых шумераў, як мы гаворым пра леташні адпачынак у роднай вёсцы. Дасьведчаны гісторык мастацтва, расчысьціўшы на сьцяне пячоры наскальны жывапіс, паведаміць нам, на каго палявалі нашы прадаўнія прашчурны па мячы і якія ўпрыгожаньні насілі нашы ня менш прадаўнія прашчурны па кудзелі. Чалавек навучыўся кансэрваваць ня толькі агуркі, але і час – у краснасельскіх крамянёвых шахтах ці ў эгіпэцкіх пірамідах, каб пры патрэбе зьдзейсьніць падарожжа ў сваю ці чужую гісторыю.

Але найлепшай машынай часу для падобных падарожжаў зьяўляецца ўсё ж Слова, якое імгненна можа перанесьці чалавека ў патрэбнае стагодзьдзе, у патрэбны год, месяц і дзень. Слова ня ведае сьмерці – ці яно накрэсьленае вострым пісалам на бяросьце, ці яно надрукаванае на грувацім варштаце Скарыны, ці яно ўзьнікла на ілюзорнай кампутарнай старонцы. Несьмяротнае Слова падаўжае век і думцы чалавека, чыё зямное жыццё – ня болей як пясчынка ў пясочным гадзінніку вечнасьці. Рука летапісца Нестара амаль сатлела ў Кіева-Пячорскай лаўры, а летапіс ягоны не падлягае распаду.

Дык хвала летапісцам – у бальшыні сваёй безыменным, якія ўмелі з дапамогай Слова прыпыняць час, каб і праз стагодзьдзі мы маглі разгледзець, што там ды як чынілася. Лічыцца, што летапісы паведамлялі пра самае галоўнае і гераічнае. І насамрэч, паводле іх сучасныя гісторыкі аднаўляюць жыццёпісы вялікіх князёў, рэканструююць вялікія бітвы, вызначаюць даты ўзьнікненьня дзяржаваў і заснаваньня гарадоў. Але часам праўда гісторыі раскрываецца для нас і ў негістарычных на першы погляд запісах. Як прыклад можна прывесці ўрывак з вядомага Баркулабаўскага летапісу, які сярод іншага паведамляў і пра страшны голад, які спустошыў магілёўскую зямлю ў 1602 годзе. Паведамляў сухімі лічбамі, пералікам імёнаў памерлых і коштаў на меру жыта. Але нашчадкаў сёньня ўзрушваюць ня лічбы, а словы, моўленыя зьнядоленымі просьбітамі каля прачыненых варотаў “силне, слезне и горко: матухно, зезулюхно, утухно, панюшко, сподариня, солнце, месяц, звездухно, дай крошку хлеба”...

Баркулабаўскі летапіс, Супрасьлеўскі летапіс, Іпацеўскі летапіс, летапісы Рачынскага і Красінскага, летапіс Быхаўца... Праз кожны зь іх да нас прамаўляе наша мінуласць, якая ня хоча, не жадае быць неспазнанай безданню. Бо калі яна спазнаная, яна ўжо ня бездань страхотлівая, а трывалы падмурак, на якім стаіць наша сучаснасьць.

Шкада, што беларускае летапісаньне ў XVIII стагодзьдзі было спыненае. Пазьней яно знайшло працяг у гарадзкіх хроніках, але і гэтая традыцыя перарвалася пасля таго, як Беларусь трапіла ў склад Расейскай імперыі. Але сталася так, што і ў XX стагодзьдзі, у другой яго палове, у Беларусі пісаўся яшчэ адзін летапіс – эпісталярны, аўтарам якога была паэтка Ларыса Геніюш. Вярнуўшыся ў 1956 годзе з Гулагу ў ціхамірную Зэльву, яна цягам дзесяцігодзьдзяў нястомна стварала сваю ўласную хроніку беларускага жыцьця. Паэтка ў сваіх лістах (а пісалася іх за дзень часам па пяць-шэсьць) ня толькі занатоўвала жыцьцёвыя ўражаньні. Мабыць, няма ніводнай больш-менш значнай падзеі ў грамадзка-культурным жыцьці тагачаснай Беларусі, якую абмінула б яе пяро. І з гэтага гледзішча Геніюшаўскі эпісталярны летапіс – зьява ўнікальная, якая павінна асэнсоўвацца і з літаратурнага, і з гістарыяграфічнага гледзішча.

Проста дзіву даешся, як далёка і шырока бачыла Ларыса Геніюш са сваёй зэльвенскай хаты. Інфармаванасьці паэткі можа пазайздросьціць і чалавек сёньняшняй інтэрнэтнай эпохі. А тады ёй пісалі ўсе, хто хацеў ведаць праўду, каму бракавала афіцыйна дазволенай беларушчыны, хто шукаў духоўнага апірышча і знаходзіў яго ў Геніюшаўскім слове.

З асаблівай увагай Ларыса Геніюш у сваім эпісталярным летапісе фіксавала падзеі, якія адбываліся на яе роднай Гарадзеншчыне. Да яе лістоў, я перакананы, неаднойчы будуць зьвяртацца дасьледчыкі творчасьці Васіля Быкава, Аляксея Карпюка, Дануты Бічэль. У яе лістах знайшла сваё адлюстраваньне і дзейнасьць Гарадзенскага гуртка беларускай моладзі, і гісторыя стварэньня славутага Гудзевіцкага літаратурна-краязнаўчага музэю на Мастоўшчыне, і функцыяваньне праваслаўных сьвятыняў – зэльвенскай Сьвята-Троіцкай царквы і жыровіцкага Сьвята-Усьпенскага манастыра. З Геніюшаўскага летапісу мы можам даведацца пра апошнія хвіліны жыцьця нараджэнца Зэльвеншчыны старшыні Рады БНР Васіля Захаркі і пра тое, як рэагавалі гарадзенцы на палёт чалавека на Месяц, пра сьвяткаваньне Вялікадня ў Гулагу і пра тое, колькі каштавала ялавічына ў зэльвенскай краме 7 лістапада 1977 году. Героямі Геніюшаўскага летапісу сталі самыя розныя людзі – знакамітыя і малавядомыя; зрэшты, адносіны зь імі ўсімі паэтка выбудовала без аглядкі на іх рангі і пасады, зважаючы перадусім на сумленнасьць і беларускі патрыятызм. І герояў у тым летапісе шмат, значна больш, чым антыгерояў.

Паэт і старшыня Вярхоўнага Савету БССР Максім Танк мог зьнянацку заехаць у Зэльву і, зьбіўшы з панталыку раённае начальства, спыніць сваю службовую “Волгу” каля хаты Геніюшаў, каб запрасіць апальную паэтку ў лік аўтараў часопіса “Полымя”, а пры патрэбе і дапамагчы Ларысе Антонаўне вырваць моркву ў агародзе. Беспасадны і афіцыйна беспрацоўны Уладзімір Караткевіч мог затрымацца ў Зэльве на цэлы месяц і адрэдагаваць на грамадзкіх пачатках рукапіс зборніка “Невадам зь Нёмана”. Настаўнік Алесь Белакоз пры спрыяньні Ларысы Геніюш папаўняў фонды свайго беднаватага спачатку музэю. Жыхарка Дэтройту (ЗША) Людміла Бакуновіч дасылала паэтцы дэфіцытныя за савецкім часам лекі, а жыхарка Зэльвы Зося Каліноўская дапамагала ёй у побыце. Яны ўсе – дзейныя асобы і героі Геніюшаўскага летапісу.

Расшукаўшы і апублікаваўшы сотні лістоў Ларысы Геніюш, я і не спадзяваўся, што сам атрымаю ад яе незвычайнае пасланьне. Адбылося гэта ў гістарычны для мяне дзень 28 ліпеня 2011 году. Зь сёньняшняй гаспадыняй старой геніюшаўскай хаты Марыяй Дайкала мы праглядалі тэхнічны пашпарт будынку, вопіс гаспадарчых пабудоваў і саду. Усе дакумэнты былі складзеныя работнікамі Зэльвенскага камунгасу падчас куплі хаты ў спадкаемцаў паэткі ў 1987 годзе. Я праглядаў тыя паперы і ўсьцешана думаў, што яны істотна дапамогуць калісьці майстрам-рэстаўратарам аднавіць першапачатковы выгляд хаты, якая, дарэчы, мае даволі паважны век – збудаваная яшчэ ў 1895 годзе. І будзе адчынены ў той хаце Музэй Ларысы Геніюш, на які вернецца мэмарыяльная шылда, самаўпраўна сарваная са сьцяны зэльвенскімі ўладамі ў жніўні 2010-га – акурат перад Сотымі ўгодкамі паэткі.

Раптам Марыя Васілеўна ўспомніла, што дзесьці ў адным з падвалаў (пад хатай іх два) захаваліся некалькі старых крэслаў, якія засталіся ад былых гаспадароў. Па маёй настойлівай просьбе яна спусьцілася ўніз і неўзабаве вынесла на белы сьвет два крэслы з загнутымі па даўняй модзе падлоктавікамі. Ужо дома я іх уважліва агледзеў. Крэслы надзіва добра захаваліся ў сырым падвале. Праўда, былі ўсе ў фарбе – белай і карычневай. Было відно, што іх выкарыстоўвалі ў якасьці падмосткаў, калі фарбавалі столь і падлогу. Пад седзівам аднаго з крэслаў я ўбачыў дзьве выразна выведзеныя белай фарбай літары: *Ў.В.* Памяць імгненна падказала: *Ў.В.* – гэта скарочаныя словы *Ўве Велугі!* Так падпісвалі свае лягерныя лісты і ксівы беларусы – вязьні Гулагу. Мяне як токам пранізала, паколькі з геніюшаўскай перапіскі я ведаў, што фарбаваньнем хаты займалася сама гаспадыня, а значыць *Ў.В.* на крэсьле напісана ўласнаручна Ларысай Антонаўнай. Усяго дзьве літары, але які дарагі і знакавы ўбачыўся мне ў іх сэнс! Зразумела, што позна ці рана тыя крэслы вернуцца ў геніюшаўскую хату як каштоўныя мэморыі. Разам з пісьмовым сталом, друкаркай, старажытным абразом, фамільным падвойным дываном, на якім выткана дата “1900”, і другімі рэліквіямі, месцазнаходжаньне якіх мне вядомае. Іх сёньняшняя ўладальнікі проста чакаюць адпаведнага моманту.

І момант той хутка настане, калі жыцьцёвая праўда Ларысы Геніюш стане і нашай жыцьцёвай праўдай. А праўда яе – у рэдкіх па сіле ўзьдзеяньня духаўздымных словах, якія складаліся ў вершы, ва ўспаміны, у неабсяжны эпісталярны летапіс. З выданьнем гэтай кнігі ў тым Геніюшаўскім летапісе дадасца колькі сотняў старонак, але яны далёка не апошнія. Новыя знаходкі чакаюць нас у спарадкаваных архіўных фондах, у схаваных пад ложкамі спадчынных сямейных валізах, у спадзяваных і неспадзяваных месцах. Як тыя дзьве літары на аплеценым павуціньнем крэсьле – *Ў.В.*

Міхась СКОБЛА

1. ВАСІЛЮ БЫКАВУ

Зэльва, 11 красавіка 1964 г.

Паважаны сябра!

Вельмі цешуся, што Ваша “Альпійская баляда”¹ ўбачыць сьвет і на экране. Жадаю Вам смеласьці, глыбокага роздуму, шырокага палёту ў кожнай найменшай дэталі фільму, ну і, безумоўна і галоўна – уцэласьці. Спадзяюся, усё, пачынаючы ад прыгажосьці краявіду і да жудасьці лёсу, да трагізму непаўторных момантаў і балючага, жывога лірызму чалавечай душы, усё будзе падкрэсьлена, усё будзе добра. З адным толькі цяжка мне згадзіцца, я ўсё сабе думаю, што Івана прабіла куля². Як гэта жудасна, сябра Васіль, – канаць ад сабачых зубоў чалавеку... Не, ня слухайце мяне, не мяняйце канцоўкі, я замнога “разьлезлая і танкаструнная”...

Урэшце, мне прыгадваецца многае аб сабаках. У нас на Поўначы, калі зьнясіленыя дзесяцігодзьдзямі ізаляцыі і зьдзекаў сябры рабілі неразумны пабег (усё “неразумнае” – вялікае), іх хутка знаходзілі сабакі ў бясконцай тундры і шматавалі, як хацелі, а жывых прывозілі ў лягер, кідалі ля брамаў, і тыя каналі на вачах сяброў – для перасьцярогі. Гэтыя сабакі сустрэлі мяне яшчэ ў Менску і суправаджалі па ўсіх этапах, калі ішлі на развод – на цяжкія работы. Гэта ім мы мусілі бяліць асобныя клеткі, у якіх яны жылі, як пань – у параўнаньні з намі. Сабакі...

І скажэце, немцы сваіх лапаюць і судзяць за зьдзекі, а тут яны распаўзліся між нармальнымі людзьмі і атручваюць наваколле... Іна Анатолеўна³ дзівіцца з майго прэпалаху, з маіх нэрваў, са страху бачыць зблізку нейкае начальства. Дык ёй і не паясьніш, а я ведаю, Вы зразумеце, што значыць сабачыя зубы на шыі зьняволенага і значыць – сільнага, сапраўднага чалавека. А няхай Вас, так добра Вы пра гэта ўсё напісалі...

Кончыла чытаць Брыля. Добрая мова ў яго, жывая, сакавітая і вельмі родная, добра намаляваныя тыпы беларусаў, неблагая маці, але сам Руневіч-Брыль⁴ ня родны мне. А што можна хацець ад маладосьці? Ёсьць тут шчырасьць, і гэта добра, але дзе ж мазгі ў гэты пякельны час? Дзе тая “неразумная” сіла, якая кідае дні, душу, чыны, сьлёзы, жыцьцё ў бескарысную прорву? Швейк⁵ такі, я казала адразу, што Швейк. Замнога ўсё ж там аб “мамеі Толі” з пункту гледжаньня болей запечка, чым сэрца, бо для сэрца не патрэбна столькі слоў – умеркаваных, сентымэнтальных і прэсных.

Сябра, Вы злуецца на мяне за шчырасьць? Ну, з кім жа я пагавару? Вы ж – мой грамаадвод. Ну, скажэце, як думаеце Вы, падымеце хоць крыху забрала са сваіх вачэй... Ну, праўда, што Руневіч – гэта “посредственность”? Толькі нікому не кажэце аб гэтым, а то сябры будуць гневацца, а гэта ня трэба...

Мужу “Птушкі і гнёзды” падабаюцца. Ён расчулена гаворыць пра іх, амаль да сьлёз... Я хіба гэты твор яшчэ раз прачытаю. Бачыце, што мяне заела. Выводзячы столькі тыпаў, ён амаль не зачэрпнуў нічога глыбока беларускага, а ў час Руневічавай маладосьці яно яшчэ было. Яго героі ахвотна пяюць песьні з Украіны, шырокага Сыбіру, але вось ціхай песьні народнай ён не пачуў... Гэта не для яго, ён вышэй, бачыце! Ён, гэты малады, надзейны, беларускі інтэлігент не ўспамянуў

Багушэвіча, Багдановіча, Кастуся Каліноўскага. Яго душа фармавалася на нейкіх чужых вяршках, а глыбіні свае народнай не кранала, нават не прыкмеціла.

Пасьля, мне здаецца, што нават не прызваіта сяньня пісаць аб тых часах і выказваць свае думкі аб Сталіне. А гэта нават нейк неабходна, можа, у зьвязку з актуальнай праблемай культу, а можа, у абарону чалавечнасьці і гуманізму. Руневіч вельмі эгацэнтрычны, гэта нарцыс, закаханы ў сябе настолькі, што ў повесьці ідзе ён непадбіты і некрануты ўсім, што рабілася, быццам нейкі аб'ектыўны глядач. Ён трус, ён не ідзе ў кампанію хлапцоў, што п'юць і рэжуцца ў карты. А гэта трэба было б! Гэта непаганья, а звычайныя слабыя людзі, якіх трэба апрацаваць крыху, бо адурэлі на чужыне з гора!

Добра быць парадачным сярод добрых, а вось спрабуй сярод усякіх! Падымі хоць аднаго сябру з лужыны! Слова даходзіць да людзей, а калі трэба – дык заедзь і ў сківіцу. Не – ні Богу свечка, ні чорту качарга. Гэта наш Швейк, і мэта яго – захавацца. Добра так, але для мяне крыху нецікава...

Сябра Васіль, а што Вы думаеце? Ваша аповесьць мужу спадабалася, але – у меру, мне спадабалася амаль што вельмі, за малымі выняткамі, магчыма, ад Вас і незалежнымі.

На 8 сакавіка (дзень народзінаў мужа) мы гулялі. Сабралася многа людзей, і Сьвіта⁶ быў у камандзіроўцы (прыяжджаў з жонкаю), было надта весела. Проста елі-пілі і сьпявалі да 3 гадзін ночы! Сьпявалі добра і бясконца. Люблю гэтую нармальную, шчырую, сяброўскую, крыху п'яную весялосьць! Гэта нейкая аддушына ў шэрым жыцьці.

Муж амаль ня п'е, ніколі, атрымаўшы зарплату, не бяжыць з другімі ў “Дунай”, і таму раз у год робіцца яго шумнае свята. Гэта ўвайшло ў традыцыю. Ёсьць тут крыху сваякоў, калег і знаёмых, якія любяць і ўмеюць пагуляць. Дамы робяцца тады прыгожымі, а мужчыны – рыцарамі, сьмех, жарты і песьні прыгожыя, і поўны стол. І хоць пасьля пустыя кішэні, аднак, весела.

Вы недзе ўзяліся за галаву. Кажаце – непаважна? А я, як віхар, люблю ўсё – паважнае і непаважнае, разумнае і безрассуднае, абы шляхотнае і вясёлае, абы добрае! Гэта жыцьцё, і п'яны мой род у мінулым адзываецца часам ува мне, хоць і ня п'ю я.

Ах, “жонцы Агаце” пашкодзіла косьці⁷. У іх бяда, і вялікая. Пішу Вам гэта, каб Вы не зачэрсцьвелі ў сваім спакоі і каб у цёплыя дні выехалі крыху ў малы, шэры сьвет. А то Вы прывыклі – Масква, Менск... Забралі б мяне і заехалі б аж да сяброўкі Агаты...

Будзем на ўсе праявы жыцьця ўзірацца вачыма Паўстоўскага⁸ і ўласнага беларускага сэрца! О, ня будзьце да канца урбаністам...

А цяпер бывайце. Кланяйцеся ад мяне Надзеждзе Андрэеўне⁹, нашай каханай Іне Анатолеўне, паважанаму А[ляксею] Нікіфаравічу [Карпюку]¹⁰ і дарагім сваім хлопцам.

Ларыса Геніюш.

2. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 30 ліпеня 1964 г.

Паважаны сябра Мікола!

У нас захаладала, і капельку патрусіў дожджык мае расьліны, вось таму і пішу. Учора не магла б. Было душна, горача, і ўся мая энэргія ператварылася ў слабасьць і пот. Мы Вам удзячныя за пару слоў прывітаньня, ад дзяцей мы яшчэ не атрымалі ні слова і нават ня ведаем, як яны, ці шчасьліва заехалі. Часта і з вялікай сымпатыяй успамінаем з мужам Вас і будзем вельмі радыя, калі ў любы свабодны час ізноў Вы да нас заглянеце. Вы былі ў нашай хаце такі свой, што нават злосны Тарзан не брахаў на Вас... Я ўсё ўспамінаю, як Вы памагалі мне паліваць гурочкі. Даруйце, калі ласка, за ўсе невыгоды нашага сялянскага жыцьця. Яны сапраўды не даюць працаваць, але што парадзіш. Калі мы цяпер адзінокія ізноў, дык і гоман малых качанят прыносіць нам радасьць... Сумна толькі глядзець на пажайцелую зелень сасьмяглае спаленай зямлі... Муж яшчэ сьпіць, аж храпе, а ўжо другая гадзіна (14). Нічога ня есьць апошні час, відно, гэта ўсё ад сьпёкі і духаты. Сяньня ветрык і хмарна.

Хочацца сказаць Вам нешта добрае і сьветлае на далейшую дарогу Вашай шляхотнай працы. Жадаем Вам з посьпехам абараніць дысэртацыю і скарыстаць з усіх знаньняў, якія Вы ўжо пасьпелі прыдбаць у жыцьці. Муж быў у Бераставіцы (на сустрэчы з палякамі), сына, аднак, не было... Бедны, заўсягды поўны ілюзіяў, Іван Пятровіч¹ езьдзіў дарма... Ад нас у Менску здае экзамен у Бел[арускі] ўнівэрсытэт (на фізмат) адна суседка. Называецца яна Краўцова Антаніна Іванаўна. Яе бацькі вельмі просяць Вас, каб Вы пацікавіліся ёю, бо яна (хаця мае срэбны мэдаль) можа разгубіцца. Яны – нашы знаёмыя, хаця і ня блізкія. Калі б была хвіліначка часу, дык пагляньце там на дзяўчыну. І так, бывайце! Пішэце нам, прыяжджайце.

Вашы Геніюшы.

3. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 29 лістапада 1964 г.

Добры дзень, дарагі сябра Мікола!

На днях мы атрымалі “Полымя” і з вялікім усхваляваньнем прачыталі Вашу рэцэнзію¹. Па-маяму, лепш напісаць нельга. Дарагі наш, харошы і бесканечна нам блізкі сябра Мікола, мы так шчыра цешымся з усіх Вашых посьпехаў! Разам з Вамі перажываем справы Вашай дысэртацыі і жадаем шчасьлівае абароны! Ня трэба нэрвавацца, захавайце спакой. Вы ж па натуре такі спакойны і такі зраўнаважаны. Добра, што Вы ўжо закончылі ўсе прыгатаваньні, зьвязаныя з гэтай дысэртацыяй. Мы падзіўляем Вашу працавітасьць.

Шчыра мы ўсьцешыліся і ўбачыўшы ў друку Валодзю [Караткевіча]. Атрымалі ліста ад яго, адказалі і чакаем яго візыты. Спадзяёмся таксама, што пасья шчасьлівай абароны дысэртацыі знойдзеце і Вы хвілінку часу, каб да нас заглянуць. Мы тут пахварэлі, прастылі абое. Я хварэю ўжо болей месяца, адзін час была высокая тэмпература, а цяпер – усё кашаль, слабасьць і пот. Аднак хаджу і даглядаю сваю гаспадарку, якая крыху зьмен-

шылася. Няма ўжо шэрага кроліка і маленькай марской сьвіначкі, якую адвезьлі да яе сябровкак.

Юра² піша. Міхасік³ таксама піша нам і рысуе абразочки. Час загладжвае цяжкія сьляды, а розум знаходзіць шмат глыбока важных прычын, якія амаль поўнасьцю апраўдваюць гэтага маладога чалавека зь цяжкім, трагічным, адзінокім дзяцінствам... Калі, маючы 12 год, пахаваеш бацькоў, то маеш магілу і пэўнасьць, што ўжо дацярпелі сваё. Тут жа ўсё – пад зьдзекам, уключаючы і яго, і на такіх муках, якія толькі можа... Не, лепш ня буду канчаць гэтай фразы. Калі першы раз ізноў мы яго ўбачылі, яму было амаль 22 г[ады], але ізноў ён паехаў у Польшчу адзін, а зло не драмала. Мы баяліся пакінуць яго тут, бо самі мелі поўныя вочы зьневажаньня, зьдзеку і голаду. Так вось і выйшла.

Памалу падыходзіць да нас час вечнага разьвітання з жыцьцём і з усім, што дорага. Хочацца мне прасіць Вас і сяброў Ваших, каб былі сябрамі нашаму сыну і ўнуку. Сябрамі шчырымі, калі трэба – строгімі, але сапраўднымі! Дзіўна і добра, што лёс пакінуў яшчэ жыцьцё нам і – галоўнае – яму. Хочацца, каб лёс паслаў яшчэ яму добрых сяброў і каб ён стаў да іх падобным. Калі людзі замнога любяць сваю Бацькаўшчыну, дык доляй-нядоляй сваёй плацяць за гэта іх дзеці. А тут чалавек ня можа быць іншы, чымсьці ён ёсьць. Чалавек жа не гумовы, і сэрца, і сумленьне ў яго адно.

Вельмі і вельмі дзякуем Вам, што Вы сваім мілым візытам прынясьлі нам пару харошых, незабыўных дзён. Кожнае Ваша зьмястоўнае, добрае, разумнае слова знайшло месца ў нашых сэрцах, і мы надзвычайна цёпла аб Вас гутарым і як роднага сына вітаем у друку.

Цяпер вечар, муж слухае радыё, а я запаліла печку і рада, што кашаль крыху спыніўся. На стале – кветкі і яблыкі, па кутах цені. Са сьцяны глядзіць на мяне Кастусь Каліноўскі, і гэта так добра. Часопісы “Полымя” і “Маладосьць” сталі цяпер болей зьмястоўнымі і цікавымі, а “Пляменьніца дзятла белагрудага” сапраўды надта харошая. Хацелася б таго Рыгорачку [Барадуліна]⁴ хоць раз у жыцьці пабачыць. Бугаёў⁵ добра бярэцца за сваё – проста радасьць. Мне падабаецца, што “Жовтень”⁶ у нас у гасьцях. Люблю ўкраінцаў.

Дзякуем Вам, наш юны, дарагі мянчанін, за ўсе культурныя навінкі, якія Вы нам пасылаеце. Вы ведаеце – гэта галоўныя эмоцыі і радасьць. Цяпер у нас часта дажджы, але грыбоў няма. Думаю памалу ліквідаваць нашу сьмешную, але вельмі клапатлівую гаспадарку, бо надта многа забірае часу. Накуплялі мы гэта ўсё для Міхаські, і ён меў сапраўды з усіх гэтых “сяброў” (так ён іх называў) многа радасьці. Мы купілі мужу шафу на кнігі, даволі прыгожую. На ёй паставілі бюст [Якуба] Коласа, і муж не нацешыцца зь яе, бо зусім іначай прэзэнтуюцца яго вартасныя беларускія кнігі.

Тая дзяўчына не здала. Яны ў мяне яшчэ раз узялі ліста да Вас, але да Вас не зайшлі і ліста, нягледзячы на маё напамінаньне, не вярнулі. У мяне часамі бываюць зноў розныя камэдыі, зь якіх добра пахахатаць з сябрамі ў шэрую гадзінку. Пісаць аб гэтым ня варта. Часта пішу Валодзі лісты вершам, хочацца мне, каб ён іх Вам часамі прачытаў, бо я зь ім гутару, звычайна, як з родным. Мне здаецца, што і Вы мяне зразумеце.

Ну, і зноў – дысэртацыя! Дык спакойна, спакойна і яшчэ раз спакойна! Я проста не ўяўляю сабе, што Вы яе не абароніце! Вы ж яе вынасілі ўжо

ў сабе, так выпрацавалі. Няхай Вам усё ідзе лёгка і з посьпехам. Як дарыцца Вашай сястронцы? Прывітайце яе ад нас. Цяпер я буду чытаць “Рамонкавы россып”⁷ Брыля – ён вельмі сьвежы і добры. Ах, як добра пра гэтага Усікава⁸...

Шчыра жадаем усяго найлепшага Вам і Вашым сябрам. Шчыра паважаючыя Вас і любячыя – Янка і Ларыса Геніюшы.

4. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 8 студзеня 1965 г.

Дарагі і паважаны сябра Мікола!

Атрымала ад Вас і кніжкі і прывітаньні з Новым годам, за ўсё шчыра дзякую. Прашу Вас, падзякуйце ад мяне сябрам М. Грынчыку¹ і К. Хромчанку² за іх кнігі. Мне вельмі радасна, але і крыху няёмка атрымоўваць ад дарагіх сяброў іх найлепшае, іх творы. Я ня ведаю, чым я на гэта заслужыла. Іх увага і асабліва Ваша вельмі часта дадае мне сілаў, якія губляюцца ў шэрай безнадзеі майго навакольля...

Пішу Вам сяньня не сама з той проста прычыны, што маю правую руку ў гіпсе. Нічога страшнага, проста пасьлізнулася, і трэснула нешта ў далоні. Гіпс здымуць цераз месяц, а пакуль што вельмі нявыгодна, асабліва на сьвята. Як ведаеце, быў у нас Валодзя [Караткевіч]. Як заўсягды, мы з гэтага мелі радасьць. Валодзя, відно, “натхнёны” гродзенцамі, раіў нам пераехаць у Гродна і г. д. Хутка, аднак, перастаў раіць. Многа гутарылі, часта і з вялікай сымпатыяй успаміналі аб Вас. Вельмі цешуся, што Вы з прыемнасьцю працуеце над новай тэмай беларускай старажытнай літаратуры. Жадаю Вам у гэтым шчасьця, новых адкрыцьцяў і вялікага посьпеху. Значна – былі прычыны, дзеля якіх Вы не маглі да нас прыехаць? Тады ўсё ў парадку, вельмі хочацца сустрэцца мне з Вамі, Вы самі гэта добра разумееце. Мяне так цешыць заўсягды ўсё, што Вы пішаце, што думаеце, што адчуваеце.

Кнігу Раманоўскага³ я прачытала з цікавасьцю. Калі б яна была напісана без прадуманасьці і больш аб’ектыўна, то рабіла б большае ўражаньне, але гэта ў ёй не галоўнае, што мяне затрымала. За кнігу разьлічымся пры сустрэчы. Ваш “сябра-ня сябра” вельмі марыць са мною сустрэцца... Мяне цікавіць, у чым справа?

Пішэце мне, не забывайце. Цераз месяц буду пісаць Вам сама. Шчыра вітайце ад мяне сваіх сяброў і Валодзю.

Заўсягды Ваша – Ларыса Геніюш.

5. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 3 траўня 1965 г.

Сябра Мікола, як Вы заехалі? Ці ня зьмерзлі? У нас рана быў лёд на вадзе, і гэта ж адчуваецца ў паветры. Перачытала яшчэ раз ліста Д[ануты Бічэль]¹. Мне так хацелася сказаць Валодзі [Караткевічу] аб узьвейным, амаль дзясочым пасмачку тугі па ім, якая так адчуваецца з ліста. Скажэце яму аб гэтым, перадайце яму ад нас дзвюх прывітаньні, толькі не крайнайце пакуль “балючага”...

Сяньня я наведла тав[арыша] Блачэнава, быўшага нашага нач[альніка] міліцыі, сяньня – зам. начальніка працоўнага лягеру

ў Ваўкавыску. Ён мне сказаў, што яны былі ў Мастах на другой машыне і г.д. Я тагды пайшла на работу да яго жонкі, бо суседзі мне казалі, што ў машыне сядзеў хлопец 8 лет, які пабіў іх дзяцей. (Машына “власть имущих” і ня зэльвенская.) Жонка начальніка запырэчыла, каб хто са старэйшых быў у машыне з хлапцом: “Они приехали без шофёра и сидели за столом”. Справа ў тым, што дачка начальніка гэтага, Ларыса, выйшла замуж за менскага журналіста, і ў іх было якраз нешта як вясельле і госьці зь іх тыповага асяродзьдзя. Жонка была незадаволеная з суседзяў, што ўсё казалі, будзе яшчэ зь імі гутарыць. Яна кажа, што гэта быў сын нейкага Салдунова, які – таксама міліцыя, але нейкая такая бяз формы... На гэтым не залежыць урэшце. Я ім толькі сказала, што мне цяжка стала хадзіць па роднай зямлі...

Гэта падобна да таго, як мы зайшлі ў краму і пачулі: “С...ная інтэлігенцыя”, а пасля ў нейкім бешанстве кідаліся па краме нажы і відэльцы. На гэты раз яшчэ ня ў нас... Аказалася, што ў той час былі ў краме аж 3 прадсядацелі калгасаў (трох разам я яшчэ ніколі іх ня бачыла, асабліва над вечар у краме), і яны праўдзіва пацьвердзілі, што матам нас ня крылі, а знамяніты Греков² і да сяньня робіць і чаўпе што яму хочацца...

Бо падумаіце самі, чыё дзіця і дзеля чаго будзе верашчаць так праз цэлую вуліцу? Яно скажа раз, два, дзесяць раз, але ня будзе праводзіць людзей гэтакімі крыкамі, аж пакуль яны іх могуць пачуць...

Мне было так жаль, што Вы гэта мусіце чуць... Ёсьць многа спосабаў, якімі яны стараюцца ўнізіць мяне, апаганіць. Я не хачу, каб мае сябры гэтак чулі, а Іван Пятровіч кажа: “Добра, што чулі, няхай чуюць усё...” Ён слушна сказаў: чаму мы не вярнуліся да яго, і ён выясьніў бы, пашто гэты вадаправод быў патрэбны. Адным словам, я ня ведаю, ці прасіць Вас калі-небудзь болей да нас. Ваша ўвага і Ваша прысутнасьць нагадвае ім, што мы яшчэ людзі, і іх намаганьні зрабіць зь мяне асабіста зямлю яшчэ не актуальныя для лепшага асяродзьдзя.

Я пастанавіла ня ехаць у Гродна на сэмінары. Мае нэрвы вельмі напята, і калі там нехта пачне кідаць мне ўсьлед падобнае, я магу імправізаваць вершы, адпаведныя таму, што цяпер у маім сэрцы... Мне так крыўдна за цярпеньні бацькоў маіх і сям’і, а болей таго мне крыўдна за кроў і юнае жыцьцё братаў маіх... За што ж бо яны паляглі? Сябра Мікола, магчыма, гэтак мой апошні ліст да Вас, бо заўсягды, калі мяне гэтак травяць, я замыкаюся ў сваім сэрцы, у сваёй старой хатцы з кветкамі і там “залізваю раны”...

Ці я меней люблю ад гэтага сваю зямлю? Ня ведаю... У кожным выпадку, я болей над ёю плачу. На валовай скуры не сьпісаў бы ўсяго, што лягло тут пад ногі каменямі і цернем... Каму з гэтага карысьць? Прыйдзе час, і ніякая хлусьня не адмые ад нашых сьлёзаў, крыві і пакут гэтых рук, тупых і грубых, па-жывёльнаму неразумных. У лягеры я часта думала: “О Божа, за ўсё за гэтак, што робяць з намі, паэтамі і наагул зь людзьмі, прабудзі ў іх людзкае сумленьне, няхай калісьці вачыма сапраўдных людзей, нашчадкаў нейкай культуры, яны ўбачаць сябе і зразумеюць свае ўчынкі!” Цяжка глядзець на людзей, якія мучаць жывёліну, гэтак жа – і на тых, якія з насалодай садыстаў распластваюць душу людскую, забіваюць і топчуць усе пачуцьці, і бесяцца, і дзівацца зь іх жывучасьці...

Баюся, каб мае крыўды чорным крылом не закрулі Вашага чыстага сэрца, і таму я Вам болей не напішу...

Бывайце! Ваша *Ларыса Геніюш*.

6. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 6 жніўня 1965 г.

Дарагі сябра Мікола!

Перадусім – чаму не заехалі? Я ўжо тут забедавалася па Вас, але сябра Арсень [Ліс]¹ мяне супакоіў. Вельмі хочацца нам Вас пабачыць, а пакуль вельмі Вас прашу выслухаць нашага суседа Івана Сьцяпанавіча Краўцова і, калі можна, памагчы яго справе. Я, здаецца, хутка (да 11 жніўня) сама буду ў Менску. Хачу Вас бачыць. Пакуль бывайце! Спадзяюся на Вашу сяброўскую помач. Усё, рэшту раскажу пры сустрэчы. Прывітаньні Вам ад мужа.

Застаюся з пашанаю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

7. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва 6 жніўня 1965 г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Калі ў пору атрымаеце майго ліста, дык будзьце так добрыя, выкрайце для мяне гадзіну часу і сустрэньце мяне раніцай 9 жніўня ля аўтобусу з Зэльвы (з Ваўкавыску). Хачу Вас бачыць, а шукаць Вас, ня знаючы Менску, мне цяжка. Магу прыехаць і ў панядзелак ранішнім, які да Вас прыходзіць недзе а 14.30, гэта калі б не ўдалося сесьці ноччу. Прашу ня гневацца за турботы і вельмі-вельмі прашу сустрэць мяне. Магу і не прыехаць – гэта ў тым выпадку, калі і далей будзе трымацца тэмпэратура, аднак, спадзяюся прыехаць!

З пашанай – *Ларыса Геніюш*.

P.S. Вітайце ад мяне сябру А[рсеня Ліса].

8. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 14 жніўня 1965 г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Як там у Вас справы? Прагна сачу за вынікамі, а рэзультаты да нас даходзяць вельмі паволі... Трымайцеся, сябра, і давядзеце ўжо справу да канца, ды каб з посьпехам! Едзе да Вас сяньня мая знаёмая Роза Аляксандраўна [Краўцова]. Гэта маці дзяўчынкі, адрас якой Вы запісалі. Выслухайце яе, сябра Мікола, абгаварэце ўсё разам і мяркуюць, каб выйшла ўсё добра. О, даруйце, калі ласка, усе турботы, усе клопаты, за якія нават не змагу Вам адудзячыцца дастаткова!

У нас усё добра, я сяджу з завязаным горлам і ўсё яшчэ “ня ў форме”. Вельмі прашу, каб Вы датрымалі слова і прыехалі да нас ў канцы месяца, як абяцалі. Усё цвіце, а найпрыгажэй – Вашыя юргіні, што зь Менску. Дзякую, дзякую Вам за іх яшчэ раз!

Памажэце, калі ласка, Р[озе] А[ляксандраўне] знайсці сябру Клубовіча (фізычна!). Абмяркоўвайце ўсё разам і адзін другому памагайце, каб дзяўчаткі нарэшце здалі. Жадаю ўдачы і ўсяго добрага.

Мікалай Антонавіч можа сабе яшчэ затрымацца, тут абыходзяцца і без яго. Муж шле Вам прывітаньні. Я жадаю ўдачы, чакаю ліста і прыезду.

Л.Г.

9. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 30 жніўня 1965 г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Дзякую за ліста. Жаль, што едучы ў нашу старану, мінаеце нашу хату. У нас усё, як і раней. Вельмі хораша цвітуць юргіні ад Вас і глядыёлусы. Сяньня зацьвіў чорны (ад Мядзёлкі¹). Адно пагана: адчуваю, што маё сэрца дакучае штораз часьцей. Прашу прабачэньня ў Вас за ўсе клопаты, за ўсе прыкрасьці. Мая віна, што зьвяртаюся да Вас з рэчамі, зь якімі не павінна Вам дакучаць. Спадзяюся, што болей гэтага не зраблю, што літасьць мая ўжо не перасіліць больш розуму.

Сябру М. я так і ня бачыла, ён да нас так і не зайшоў. Казаў адно мужу, што ён рэдкасна цудоўны чалавек. Я зь ім згодна і крыху цешуся, што ён меў магчымасьць сустрэць сапраўдных людзей. Можа, заста-нецца сьлед ад гэтага ў яго душы, хоць сумняваюся моцна. Я не люблю гэтага сябру, але памагчы яму, здаецца, трэба было. Мне прыгадваюцца эпідоды. Я ў больніцы – сястрой-гаспадыняй; вось прыяжджае ён як новы глаўурач, знаёмімся. Пасьля пачынаецца жудасная атака на мяне з яго боку. Здаецца, па загадзе... Да мяне вельмі прывыкалі хворыя і нават пэрсанал – гэта, здаецца, не падабалася. Вось і прыстаў да мяне гэты сябра ўсімі спосабамі, каб я пакідала гэтую работу, пераходзіла на кладаўшчыка. Вывела я раз яго, гдзе не было людзей, і кажу: “Якога чорта Вы да мяне ўвязаліся? Не ў мае гады цягаць Вам мяхі з кладавой, здымайце мяне зусім, калі маеце прычыны і калі ведаеце за што! Надаелі мне мукі ўсяго жыцьця, і ад Вас я людзкасьці не чакаю. Я ўжо прывыкла атрымоўваць подласьці ад такіх, як Вы, дык здымайце, кажу Вам, адразу!”

Працаваць мне трэба было, жыла ў нас нявестка, якая ня мела працы, рос Міхасічак, і Юра ў Беластоку згубіў стыпэндыю. Цягнуў адзін бацька, было надта цяжка пасьля звальненьня, праўда, з кнігамі, але амаль без адзеньня. Я свой малы заробак 375 руб. (на старыя) амаль поўнасьцю пасылала сыну, таму трымалася працы, і, здаецца, атрымоўвалася ўсё як найлепей. Пасадзіла немагчымую колькасьць кветак каля больніцы – быў якраз у нас сансавет, і мы ўзялі першае месца ў вобласьці па парадку. Пасьля гэтага ўсяго і памяняўся наш глаўны ўрач, паехаў у Менск далей дасканаліцца. Сябра М. мяне ня зьняў, але пачалося труднае жыцьцё. І калі на новы год пачалі “вешаць” на мяне адказнасьць за ўсякі інвэнтар і г.д., я спалохалася. Было там пару асоб, якія даслоўна кралі. Вось мы з мужам і падумалі: што ж будзем рабіць, калі ўсё расьцягнуць? Я не магла так вась узяць на сябе матэрыяльнай адказнасьці і пакінула працу. Яшчэ пару разоў зрабіў гэты чалавек прыкрасьць мужу. Я запыніла яго і зноў дала яму “пшыпаліць”, а калі прыйшоў да нас, дык не прывіталася зь ім, а проста зачыніла дзьверы і не пусьціла ў хату. Так, сябра Мікола, я злая і не заўсягды магу сьцярапец падобныя розныя подласьці.

Прайшло 4 гады, мне здаецца, чалавек паразумнеў, хаця ручацца за гэта – цяжка. Вось і ўся гісторыя нашых адносінаў. Праўда, у мінулым годзе ён даў нам каня (са свае больніцы) на капаньне картофель, за што мы разьлічыліся. Таму “сьляпы лёс” часам ведае болей, што робіць. Пішу Вам усё гэта, каб лягчэй было на душы, каб не сумавалі, і абяцаю болей устрымоўваць свае сантымэнты да шчырай харошай моладзі, якая так прагне вучыцца...

Учора быў ліст ад Валодзі – працуе ў рэд[акцыі] “Боевой вахты”², шмат падагнаў сваю працу, пераправіў свой раман у адпаведнасьці з заўвагамі М. Лужаніна³, напісаў 3-ці варыянт сцэнарыя і г.д. Калі прачытала яго словы: “Скажу толькі: нават проста дзеля таго, каб быць беларускім пісьменьнікам, патрэбна мужнасьць”, дык расплакалася, так было крыўдна, так бесканечна балюча за ўсё. Хачу адказаць яму заўтра, ужо разам і на папярэдняга ліста. Чуецца ён там няблага, даволі цікавы новы край і цікавыя людзі.

Напішэце мне, ці ёсьць у Менску (у доме падаркаў, можа) брытва “Харків”. Калі б была, дык купеце мне яе і прывязеце. Groшы, калі трэба, вышлю, а не – дык вярну на месцы. Папытайцеся ўжо там адразу і радыё “Спидола”. З гэтымі просьбамі дакучае мне мая суседка-старушка, якая едзе да дзяцей і хоча завезьці ім падаркі. Муж просіць Вас купіць яму тры №№ (2,3,4) [часопіса] “Наука и жизнь” за 1965 г. Ёсьць там цікавы раман Амосава⁴, які хоча паслаць Юрцы ў Беласток.

Муж вельмі просіць Вас, каб прыехалі. Я не прашу, бо, пэўна, ізноў “няма грошай”, а я ведаю, як тады бывае нявесела. Калі ўбачу сябру Міколу П[русевіча]⁵, перадам яму ад Вас прывітаньні. Але нават той факт, што ён не зайшоў да нас, мне ўжо вельмі не падабаецца. Такія людзі ўносяць цяжар у людзкія чыстыя суадносіны... Не хацелася мне Вам гэтага ўсяго пісаць, але лепей гутарыць па шчырасьці. Ды хацелася ўжо вельмі зьняць Вам з душы тую беспадстаўную няёмкасьць, тую хмарку, якую я так легкадумна накінула Вам.

А Менск прыгожы, толькі б людзі былі адпаведныя, каб Беларусь магла ганарыцца жывой сталіцай – сынамі! Учора паехаў да Вас вучыцца Юра Голуб⁶ – малы мой сябра, такі ён сьветлы, свой, харошы. Хацелася б, каб Вы яго пабачылі і не далі яму стаць паганым. Няхай чытае Вам свае вершы, заахвочвайце яго пісаць і добра вучыцца, перасьцерагайце перад лішняю чаркаю. Ведаю, што ён Вам шчыра спадабаецца. Я рада, што пабачыла Менск, горай што я ўмею дараваць зло людзям, але забыцца, як мяне крыўдзілі, – ня ўмею.

А цяпер, сябра дарагі, даруйце і забудзьцеся на ўсе крыўды, якія я Вам прычыніла гэтым сваім неразумным пачынаньнем... Жадаю Вам плённай працы і добрага, бадзёрага настрою. Калі б хацелі напісаць Валодзі, то пасьпяшайцеся: *Владивосток, 9, до востребования*. Вітайце сяброў, пішэце.

Ларыса Геніюш.

10. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 1 лістапада 1965 г.

Паважаны сябра!

Даведаліся мы ад сябра Юхневіча¹, што, магчыма, на Кастрычніцкія сьвяты адведаеце нашу Зэльву. Калі б так здарылася, дык мы з мужам

вельмі Вас просім зайсьці да нас. Вельмі просім і з жонкай. Хочацца мне пагутарыць з Вамі адносна старых Гудзевіч і новых Гудзевіч, ды адносна магілы маяго дзеда на могілках.

Спадзяюся, Вы разумеете, што Гудзевічы мне дарагія як успамін аб маіх родных, асабліва аб дзеду, чалавеку вельмі цікавым і ня меней складаным, ды таксама – як каханая частка мае Беларусі.

Гасьцей у нас ня будзе. Магчыма, заедзе толькі Уладзімір Караткевіч ды, можа, хто з Акадэміі Навук.

Наагул, калі будзеце ў нашай старане, не мінайце нашай хаты.

Вельмі чакаем Вас, з пашанаю – *Янка і Ларыса Геніюшы.*

11. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 6 сьнежня 1965 г.

Шчыра паважаны сябра!

Вы мне не даравалі-такі, змусілі пасылаць фатаграфію і вершы. Не магу не паслаць іх, бо і я калісьці вучылася ў гэтай школе. Было гэта адразу пасля Першай сусьветнай вайны. Хадзіць з нашых Жлобаўцаў (наша маёмасць) у Воўпу было задалёка, і вось аддалі мяне да дзядзькі Грышы ў Гудзевічы. Там я вучылася. Дом быў спалены вайною. Жылі ў чвараку. Да школы было рукой падаць. Як жа даўно ўсё гэта было!..

Пасылаю і Вам Францішка Скарыну. Кастусь Каліноўскі завялікі, каб паслаць поштаю. Калісьці ўбачыце.

Муж ужо амаль тыдзень, як у Маскве. Уладжвае справы дыплёму і працы. Тэлеграфавалі, што ўсё будзе добра. А як яно будзе – невядома.

Часта ўспамінаем Вас. Сябры пішуць. Вось Вам кусочак з ліста сябра Міколы [Прашковіча]: “На днях была ў Менску творчая нарада па пытаньнях перакладу, усесаюзная, былі прадстаўнікі з многіх рэспублік. Было выступленьне Ніла Гілевіча¹ – па сіле сваёй і смеласьці магло смела спаборнічаць з выступленьнямі Тарашкевіча² ў польскім сойме. Усё выступленьне было прысьвечанае нацыянальнаму пытаньню, дакладней, нашай нацыянальнай трагедыі. Гаварыў пра тое, што ў Менску і іншых гарадах можна знайсьці і англійскія, і французскія, і нямецкія школы, няма толькі беларускіх; пра тое, што тыражоў на беларускія кнігі не даюць, нават спэцыяльна зразаюць, што з дзіцячых садзікаў пачынаюць адвучаць дзяцей гаварыць і думаць на роднай мове. Адным словам, гаварыў пра ўсё, аб чым сяньня хочацца не гаварыць, а крычаць, выць ад крыўды і абурэньня. Яго выступленьне было вельмі цёпла сустрэтае прадстаўнікамі іншых рэспублік, яны заяўлялі, што і ў іх – тое самае. Маскоўскія перакладчыкі абяцалі ў Маскве далажыць у ЦК Зімяніну³ пра тое, як у нас вырашаецца нацыянальнае пытаньне. Для маскоўскіх перакладчыкаў усё гэта было зусім нечаканым, яны меркавалі, што ўсё робіцца так, як пішуць у перадавіцах газэт”. Вось такія апошнія навіны.

Я вельмі пагана пішу, дык вершы мае, калі ласка, самі перапішыце, бо дзеткам трудна будзе іх прачытаць. Сябра Юхневіч крыху хварэе. Казаў, што зьбіраецца да Вас.

ПАМЯЦЬ

Плодам цьвет становіцца увосень,
хлебам – колас сьпелы ля мяжы,
боль – жыцьцёвай завадзьдзю адносіць,
толькі памяць застаецца жыць.

Калі вецер залапоча лісьцем,
раскалыша неўгамонны лес,
памяць валачэ мяне ў дзяцінства –
ў дзедаў кут, у гудзевіцкі бэз.

Цьвіў той бэз, як цуд, на ўсіх дарогах,
апіраўся на амшэлы брук,
воблакам суквецця дарагога
нагінаўся да дзіцячых рук.

Ўсюды папялішчы і руіны,
із каменяў голыя муры,
толькі неба ў лужах каляінаў,
залаты сярпчак угары...

Бой заціх, кругом пустое поле,
дзеваць вёснаў на маім вяку,
я вучуся ў Гудзевіцкай школе,
лётаю па бэзавым вянку.

Сівы дзед мой, пан з сям’і мужыцкай,
дзіўна так унучку гадаваў –
сыпаў шчодро у прыполік дзічкі,
залатоўку на сшыткі даваў.

Браў часамі да сябе на санкі,
затуляў з каленцамі ў кажух.
Да бацькоў зь ім несьліся маланкай,
аж званочак галасіў наўкруг.

А ў школе ўрокі ўсе па-польску:
не “адзін”, а “едэн”, “пенць” – ня “пяць”,
“буль” – ня “боль” і “бэндзе вес” – ня “вёска” –
вучыць пані дзетак размаўляць.

Мы пьем, адказваем, чытаем,
а калі выходзім за парог,
гаманіць Радзіма дарагая,
роднай мовай плешчацца ў грудзёх.

Адзавуцца дальнія пракосы,
кранутая песьняй калыбель,
на зары разбуджаныя кросны,
каля студні скрыпне журавель.

Затрапеча сонейка ў вядзерцы,
да закружаць траўнямі з садоў
цудныя, нанізаныя сэрцам,
пацеркі каханых, родных слоў...

Маладзіцы труць ляны, бывала,
доўга вечарынамі пяюць.
Нават ноч пад дрэвамі сьціхала,
толькі б песьні гэтыя пачуць.

Валаконца у дзіцячай жмені,
ляскатаньне церніц-сакатух,
верацёнаў танец летуценны,
на кудзелях залацісты пух.

Маладая пральляў задумёнасьць,
досьвіткамі казкі без канца,
белая зімовая чароўнасьць,
ў пост вялікі – хвосцьцік селядца.

Неяк з панствам зьвязаная слабка,
бы мужычка... Ну, такой бяды.
Я такая, як мае прабабкі,
я такая, як мае дзяды!

Гэта ўсё завалакло гадамі.
Я сягонья ў краі сваім госьць...
Варушу вось цяжкі шэры камень,
што маю прысыпаў маладосьць.

Ціхі боль, якому не суняцца,
незнарок разбуджаны ўспамін
пра мазольныя далоні ў працы,
пад сярмягай – людзкасьць і цяплынь...

Гудзевічы – род мой, мая песьня,
без пары патоптаная рунь...
Жмені лёну вашага з маленства
я і сяньня не ўпускаю з рук⁴.

30 лістапада 1965 г.

Гэты верш – Ваша “віна”, сябра. Гэта Вы выклікалі ўспаміны, якім загадана не прасынацца... Думаю, што верш гэты нельга чытаць дзеткам, бо там пра паноў, пра майго дзеда, якога я і сяньня кахаю і вельмі шаную яго косьці і памяць аб ім.

Ня вельмі дзівіцеся, калі будуць у мяне памылкі ў роднай мове. Мой сьледацель казаў, што я яе навучылася ад нашых слугаў... Можа, у гэтым ёсьць і капелька праўды, бо яны былі вельмі цікавым таварыствам і ўспамінам майго дзяцінства. Амаль адзіным... Таму я ўсё сваё жыцьцё з гэтай моваю. Яна для мяне – як малітва, як сьцяг.

Бывайце, вітайце ад мяне жонку і Гудзевічы. Прыяжджайце да нас.

Ваша Ларыса Геніюш.

12. МАКСІМУ ТАНКУ

Зэльва, 15 сьнежня 1966 г.

Максім Танк¹, харошы!

Сяньня прыйшло «Полымя» і – верш Юркі Голуба²... Вы зналі, Вы ўсё зналі, і нічога я ня ведала аб гэтым... Не, не магу злавацца на Вас нават адну хвілінку! А ўчора я паслала Вам такія няўдалыя вершы, дзе замест «скроні» напісана «віскі», замест «ахапок» – «ахапка»... Толькі вечарам думала аб гэтым і дадумалася. І, наогул, там трэба зьменаў і зьменаў, усё – сырэц... Вы іх пераробіце хоць крыху, хоць ня маючы часу? Апошні, між іншым, напісаны Вам, але нейкі незакончаны, і я ўстыдалася яго Вам падпісаць.

Накрычала крыху на Юрку. Крышачку. Пазнаю Вас, пазнаю, лесаруб... Спачатку я толькі адчувала, які Вы, а цяпер ужо крышачку знаю...

Бывайце! Няхай Вам заўсягды будзе сьветла і добра!

Ваша Ларыса Геніюш.

ЛЁТ

Вецер гуляе з маім крылом,
праз цемень хмараў іду напралом.
Рвецца ад лёту ночы прадно,
побач другія крыльлі чутно.

– Наперагонкі, сэрца, стрывай...
Сябра крылаты, не запыняй!
Ты ж знаеш – іншая зорка мая,
з цяплейшым сэрцам. Ты ж – то ня я...
На маёй сьцежцы – рабінай кроў,
недаляцеўшых сьляды братоў,
тут мая юнасьць пластом ляжыць,
з яе змыліўшы – ня варта жыць!
Праз цёмнай ночы густы сувой
голос няўмольны волі чужой:
«Адзін напрамак, адзін прастор
у чалавечым лёце да зор»...

*

Сьцежкай чужой не цікава ісьці,

быць рэхам чужым – неразумна.
Той толькі слухае сылепа ў жыцьці,
хто – раб і ня здольны думаць!

*

Калі я стаю з Табою радам,
у натоўпе, бы ў чужой глушы,
мне здаецца: ўсё кругом няпраўда,
акрамя сьвятла Твае душы,
Паэт!

13. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 27 сьнежня 1966 г.

Паважаны сябра!

Ліста Вашага атрымала. Шчыра дзякую за сьвяточныя прывітаньні. Сяброў, якіх Вы прасілі паведаміць аб дні ад'езду, – мы паведамім. Сапраўды цікава “равуць зубры”¹ – нарастае таленавітая моладзь.

Атрымала ліста з Брэста ад фатографа. Робіць ён толькі на мэталі, пакрытым белай эмальлю: 9x12 – 8 руб. 13 кап; 13x18 – 9 руб. 5 кап. Інакшых ня робіць. Дарма толькі я Вас турбавала. Я заказала большы разьмер, можа, нейк прымацуем.

Жадаю Вам радаснай і прыемнай экскурсіі. У Менску, калі ласка, вітайце нашых знаёмых сяброў. Як чуецца Ваша жоначка, ці едзе яна разам з Вамі? У гэты час трэба Вам быць да яе асабліва ўважным, ласкавым. Як маюцца Ваша мама і дзеткі?

Адрасу мастака Сергіевіча², на жаль, ня маем. Яго Вам можа выслаць сябра А. Клімовіч³, калі Вы паклічацеся на нас. Адрас А. Клімовіча: *Вільнюс – Vilnius, Антокальнэ, 35, кв. 7, Адольф Клімовіч*. Ён нас вадзіў да Сергіевіча. Па-старайцеся пабачыць сябра Міколу, ён зноў мае непрыемнасьці.

Жадаем Вам здароўя і шчасьця ў Новым годзе!

Застаемся з пашанаю – *Геніюшы*.

14. МАКСІМУ ТАНКУ

27 сьнежня 1966 г.

*Радасьць дзеліш пры любой нагодзе
і маўчыш часінамі нягод...*

Максім Танк, я Вам ужо надаела? Бачыце, я напісала ліста Вам учора, а сянья – зноў... Мне Вы патрэбныя, Ваша чыстая шчырасьць! Які гэта верш? Ці грубы ён, ці ён тонкі? Можа, ён з цыклю «Мы»? Які ён, Максім Танк, які? А можа, я наогул не паэт, толькі «вершаплёт», як казаў мне адзін яўрэй – мой сьледавацель?.. Максім Танк, які гэта верш? Будзьце шчырыя, прашу Вас вельмі...

Вітаўт Т[умаш]¹ умеў з 12 вершаў маіх кінучь у кош 11! Ён быў праў – шліфаваў мяне... Толькі не пішэце, што атрымалі адзін за другім два мае лісты, бо муж мой – ня вытрымае... Не выясьніш жа яму, што ўсё гэта – важна! Ах – гэта экспромт!..

Яшчэ раз жадаю Вам шчасьця ў Новым годзе! Напішэце мне толькі: «верш грубы», «верш добры», ці «нічога ня варты» і г.д.

Мы – дурныя, ці мы – толькі добрыя? Кажуць: лішняя дабрата – дуральцо, вось я і зайшла ў тупік...

Бывайце, даражэнькі Максім Танк! З пашанаю да Вас, з павагаю – Л. Г.

СУСЕД

Закалоў сусед сьвіньню сягонья.

Сытая, няма чаго сказаць.

Кумпякі ён валачэ, аж стогне,

Полец сала – аднаму ня ўзяць!

Што было, даелі ўжо паволі,

Дакуплялі, пэўна, ўжо ня раз.

Радыя цяпер, што закалолі,

Будзе у каморы зноў запас...

Ўвішна ходзе вокал гаспадыня,

Бабка скварку сытую пячэ,

Пахне ў хаце шчодрай сьвежанінай,

Аж сьліна па барадзе цячэ.

Толькі я магу нат пабажыцца,

Што мо перш, чым гаспадар пад'есьць,

Будзе ён разносіць ўсім гасьцінца

Ў нейкую няведамую чэсьць...

З жонкаю ля печы памяркуе:

– Трэба ж для сябе і для людзей.

Калі кожны крыху пакаштуе,

Дык самому есьці – весялей.

Ён закручваў свой гасьцінец хораша

Ў лапінку, бялейшую за сьнег,

Нёс яго паважна, з гонарам,

Па харошай скварачцы для ўсех.

Хай табе, суседзе, ўсё уродзіць,

Нарастае у хляве прыплод...

Чорт яго знае, які гэта сусед. Я яго прыдумала на падставе сваіх сялян. Л. Г.

15. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 27 студзеня 1967 г.

Даражэнькія!

Як Ваша здароўе? Ці не памерзьлі? Як дзеткі? Як надарылася падарожжа ў Менск? Вельмі хочацца пабачыцца з Вамі.

А цяпер у мяне да Вас справа. Фатаграфію дзеда зрабілі вось якой велічыні – як на рысунку. На жалезе эмаль, добрая, жывая фатаграфія, крыху каляровая, у меру. То як цяпер мы зробім? Ці ёсьць у Вас нехта, хто мог бы прадзяўбсьці ў камені адпаведную лунку і ўставіць фатаграфію? Калі не, дык прыйдзеца пачакаць да вясны і прывезьці майстра ад нас. Напішэце мне, калі ласка, як Вы раіце зрабіць? Па-маяму, так ці іначай, а да вясны пачакаць трэба.

Усе Вашыя просьбы я выканалы, але сябры не маглі прыехаць, бо мелі кожны свае асабістыя клопаты. Сябра Г. ляжаў у больніцы. Учора выпісаўся. Яго цесьць быў на ўзмор'і на курорце, ужо вярнуўся.

Я ўжо атрымала карэктурку. Другі нумар “Полымя” прайшоў ужо Галоўліт і будзе друкавацца. Усе чакаюць гэтага нумару, нават Максім Танк. Толькі б удаўся...

Мы жывем памаленьку. Муж крыху ачуняў. Далі яму маленькі і цёплы кабінэт. Дзеля гэтага трэба было, каб пазваніў зам. міністра аховы здароўя. Працуецца цяпер спакойна, дыхаецца лягчэй.

Я зноў да справы памятніка. Можа, заказаць меншае фота? Бачыце, я пасьпяшалася, паслала заказ раней, чымсьці прыйшоў ліст ад Вас. Абразок, аднак, выразны і вельмі харошы. Можа, гэтае фота будзе завялікае да вузкіх памераў памятніка? Саша, будзьце ласкавы, прылажэце паперчык, прыкіньце па-своёму і напішэце мне Вашую думку. Хочацца, каб было добра. Спадзяюся, што больш розныя “оскверніцелі могіл” не разаб'юць мне маяго дзеда...

Напісала сыну, каб выслаў Вам і ў Гродна календары на 1967 год. З карэктуркі прыслалі мне толькі [паэму] “Куфар”, рэшту вершаў нехта ад Валодзі забраў у Маскву. Так ён піша.

Вясной я Вам зноў “прывалаку” і Міколу, і Валодзю. Надта ўжо Вас хваляць. На гэты раз, аднак, частаваць буду я, хоць і ў Вашай хаце! Так я хачу.

Сябру Міколу ўсё няма спакою, і ў працы яго не павышаюць на старшага навуковага супрацоўніка (зарплата – 210 руб.), хоць і трэба ўжо.

Прыехаў Юра Голуб, быў учора ў нас. Недзе і Лёдзя [Палавеня]¹ ўжо дома. Як яна ўладзіла справу з інтэрнатам? Ніна Лойка² працуе тут у рэдакцыі.

Заставайцеся здаровыя. Заяжджайце да нас.

З пашанаю – Л. Геніюш.

16. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 25 лютага 1967 г.

Дарагі сябра Мікола!

Пасылаю Вам дзіцячыя вершы. Перагледзьце, я іх пісала калісьці Міхасіку і другім дзеткам, суседзім, а крыху – знарком. Дзеці іх слухаць рады. Запамінаюць. Калі б яны надаваліся да друку, дык дайце іх у дзіцячы які часопіс. Адзін зь іх, “Алёша”, я некалі паслала М[аксіму] Т[анку]. Адным словам, добра перагледзьце іх (усяго 22 вершы) самі.

Муж усё ляжыць, парыў ногі ў гарчыцы. Аслабеў. П'е замнога лякарстваў. Прыходзілі яго калегі і нават жонка глаўурача. Я баюся, каб не захварэць, каб гэта мне не пашкодзіла ў маёй паездцы ў Польшчу. Шубкаў тых не шукайце, бо пісаў сябра Карпюк, што цяжка іх перавезьці. Прысылайце толькі тую краватку для Юры. Напішу Вам хоць слаўцо з Беластоку! А Вы не сумуйце! Вясной паедзем да Белакоза, ажывем крыху на вясняным паветры! Пішэце ўсё, як Вам дыктуе сумленьне і сэрца. Толькі не пераймайцеся! Ручку Валодзі куплю. Увесь час буду хацець быць з унукамі. Будзе мне там, як самі ведаеце, аб чым падумаць...

Калі будзе што вельмі важнае і цікавае, дык напішэце мне на Юрын адрас. Доўга ня буду, бо баюся крыху за здароўе мужа, і трэба будзе пасадзіць кветкі ў пару. Аб Зізаніі¹ – зусім, зусім добра! Цешуся, што заказалі пальто. Колер марэнго зусім адпаведны, салідны. Касьцюм трэба будзе

купіць абавязкова. Яшчэ, пэўна, да ад'езду Вам напішу. Не забывайце аб нас і будзьце здаровенькі! Шчыра вітаю сябру А[арсеня Ліса]!
Ваша *Ларыса Геніюш*.

17. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 1 сакавіка 1967 г.

Сябра Мікола!

Ляжу – як пень. Даканалі мяне, надта пагана з сэрцам і грып. Учора было цікава. Ізноў выклікалі ў міліцыю, але я ісьці не хацела. Пасьля муж змусіў мяне пайсьці. Даюць дазвол без усякіх польскіх пасольстваў! Але я нікому ня веру, пакуль ня маю яго на руках.

А пакуль – ні рукой, ні нагой, пацею, аслабела і злююся. Грошы за краваткі выслала. Ня гневайцеся, так трэба, я ж прасіла. Што далей з альбомам? Вы такі добры... Знача – еду! Толькі папраўлюся.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

18. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 8 сакавіка 1967 г.

Дарагі сябра Мікола!

Я пакуль дома і думаю, што нікуды не паеду, бо ўжо вясна. Калі нічога не пасаджу, не пасею, дык год будзе пусты, сумны. Хварэю вось. Пагана надта з сэрцам. Сяньня ляжу, бо і грып усё мяне не пакідае. Цяпер думаю пра свае падаркі ўнукам.. Гляджу на іх, і сумна мне, сумна...

Дзякую яшчэ раз за краваткі Вам і сябру Арсеню. Ці атрымалі Вы грошы? Мы ня ведалі, колькі каштавалі другія краваткі, і паслалі 20 руб. Калі б больш, – ім, калі ласка, напішэце, ці ўжо разьлічымся пры сустрэчы.

Прыходзіць многа лістоў, людзі пішуць, што падборка ім падабаецца, асабліва радыя нашы гродзенцы. М[аксім] Т[анк] ня піша нічога... Можна, загневаўся за што? А можна, ня мае часу перад выбарамі? Усё гэта нейк дзіўна. Пішэце хутчэй, а то Бог ведае, што там з Вамі творыцца.

Пасылаю выразку з “Гродзенскай праўды” пра Зізанія. Такія выразкі зьбірайце ў свой архіў, бо памяць – рэч вельмі недасканалая.

Яшчэ раз за ўсё, за ўсё дзякую.

З пашанаю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

19. КЛАВЕ ЯНУШКА

Зэльва, 22 сакавіка 1967 г.

Дарагая Клава!

Дзякую табе за прысланыя фатаграфіі. Я зь іх мела вялікую радасьць. Адказваю Табе са спазьненьнем, калі ласка, даруй. Захварэў, аслабеў зусім мой муж. Ён цяпер у санаторыі ля Віцебска, але піша, што яму ня лепей. Ляжаў тры нядзелі ў больніцы і сын. Выпісаўся, працуе ўжо, але і яму ня лепей...

Паслала Табе на днях новы каляндар і “Мой родны кут”². Ці ты атрымала? Аддай гэта свайму харошаму настаўніку. Фатаграфіяў усё не магу перазьняць. Сябра, які рабіў гэта раней, – хварэе. У Ваўкавыску мне гэтага не зрабілі. Здаецца, гэта робіцца ня так проста.

Жыву цяпер адна. Не сумую, бо няма часу. Карэктурку маёй кнігі зрабілі ў Менску без мяне. Я дала ім на гэта дазвол. Калі ўсё будзе добра, дык хутка будуць чытаць нашыя землякі вершы з нашых дарогаў, гасьцінцаў...

Вітай ад мяне Алесь Мікалаевіч [Белакоза] і ягоную жонку. Прывітаньне вашаму класу.

Цалую цябе – *Ларыса Геніюш.*

P.S. Яшчэ адзін “Родны мой кут” магу вам прыслаць.

20. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 1 траўня 1967 г.

Паважаны сябра Мікола!

Нарэшце атрымалі Вашага ліста. Дзякую за яго і за насеньне. Жаль, што так многа яго прыслалі, няма гдзе сеяць. Нейкі начальнік забраў нашыя гароды пад сваё валоданьне адзіналічнае... Жаль, што Вы не палічылі патрэбным да нас заглянуць на сьвята. Быў час, было аб чым і пагутарыць. Ваш тата не маленькі і знайшоў бы дарогу дамоў і бяз Вас. Жаль, вельмі жаль... Сяньня, я думаю, няма неабходнасьці Вам ехаць да нас. Алавікі Вам і Валодзі пастараюся перадаць, ці, калі буду ў М[аксіма] Т[анка], дык перашлю іх Вам праз некага.

У мяне да Вас просьбы: 1 – не даваць нікуды маіх дзіцячых вершаў, нікому іх не паказваць! У іх – спакой, любоў да людзей і прыроды і беларускасьць! Перагляньце сяньня ж дзіцячыя часопісы і параўнайце; 2 – напішэце мне, калі ласка, якія (прыблізна) вершы М[аксім] Т[анк] выкінуў? Мне гэта цікава, хаця ён ведаў, што робіць, так я думаю. Я назьбірала па людзях 9 сваіх старых, ужо друкаваных, вершаў і паслала іх М[аксіму] Т[анку]. Якраз аб гэтым і іншым хацела гутарыць з Вамі. Жаль яшчэ раз, што Вы аднесліся да мае просьбы так абыякава ды нэгатыўна... Многае зьмянілася, і гутарыць з Вамі болей мне ня прыйдзеца. А я лічыла Вас добрым і шчырым сябрам... Урэшце, усё гэта ня так важна.

У маі я, пэўна, ня буду дома. У чэрвені будзе сустрэча з палякамі недзе каля Бераставіцы. Толькі ня ведаю яшчэ – на чыёй тэрыторыі. Што да мае кнігі, то гэта справа мяне можа цікавіць. Я проста сумняваюся, ці яна выйдзе, і каму яна сяньня патрэбная?

Муж чуецца вельмі блага. Нагрузка працы ў яго вялікая, завялікая на яго сілы і старасьць. Учора, 30 красавіка, ён суткі дзяжурў, вярнуўся зусім хворы, нэрвовы і разьбіты. Час яму на адпачынак.

На днях зьбіраюся ў Гродна. Вельмі жаль Алексютовіча¹. Я памятаю ў “Полымі” яго заключную стацьцю з дыскусіі аб Вашай рэцэнзіі. Хутка і грамадою адходзяць ад нас добрыя беларусы. Дзіўна гэта і жаль...

Бывайце здаровыя. З пашанаю да Вас – *Л.Г.*

21. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 10 траўня 1967 г.

Даражэнькія!

Цешуся, што сустрэнемся! Ці атрымалі фатаграфію маяго дзеда? Калі ўмацавалі яе¹ – шчыра дзякую, разьлічуся, як буду ў Вас.

Як здароўе Веры², што Вам Бог даў? Дзякуем за ўсе прывітаньні. Даруйце, калі ласка, што не пісала – як, напэўна, ведаеце зь “Нівы”, я не была ў Зэльве.

Учора прыслалі мне дагавор на кнігу – 3 500 радкоў. Скарацілі. Піша Бажко³, што ў мяне два рэдактары – М. Танк і Ул. Караткевіч. Вельмі цешуся, што яны – менавіта абодва.

Хочацца вельмі Вас усіх пабачыць. Прывітаньні ад Ксені Юр’еўны⁴, Лёлі, Тамары, Тані⁵, Насьці, цёці Веры і братанькі. Паўліна хварэе, ляжыць. Бедная мая Ніна, многа працы, бо цётка па дварэ ходзіць, а есьці то сабе ня возьме. Прыедзе на 14 траўня і Любоў Аляксандраўна⁶, абяцала. Калі мы ўсе 5 траўня сабраліся на лавачцы ля бюста Купалы пры Пэдінстытуце, то Аляксей Міхайлавіч [Пяткевіч]⁷ запрапанаваў, каб мы ўсе адведзілі “найлепшага настаўніка, адзінага на Беларусі”, у Гудзевічах. Згадзіліся ўсе! Чакайце цяпер гасьцей!

Каб хоць бэз той расьцьвіў! Вы яму хоць прыкажыце! Прыехалі б пазьней, але 17 траўня [Васілю] Быкаву трэба ехаць у Маскву на Зьезд пісьменьнікаў. Спадзяюся, што ўсё надарыцца, толькі не рабеце сабе коштаў, калі ласка.

У мяне ўсё запушчана, уйма работы і ў хаце, і ў гародзе. Я прыеду недзе тым аўтобусам, якім мы ехалі зь сябрам Міколам, а можа, якім-небудзь другім, а можа, у суботу. Пагляну, як мне будзе надавацца.

А пакуль што бывайце здаровыя! Шчыра цалую жанчын, а Вам шчырае маё вітаньне.

Ларыса Геніюш.

22. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

[Жнівень 1967 г.]

Міколачка, добры дзень!

У нас так міла, так весела, што да поўнай гармоніі сьвяточных настрояў бракуе толькі Вас! Усе мы Вас успамінаем. Наша дарагая госьця адвозіць у Львоў Ваш вобраз у сэрцы. Хто б падумаў, які Вы сэрцаед. У нас громы і маланкі. Дождж. Жаль толькі, што і п. Оксана¹ сянья едзе. Было б паважана, каб Вы з намі яе праводзілі. Наш адзіны мужчына ўжо сьпіць, гэта Валерык, сын Данусі [Бічэль]. Муж, як звычайна, дзяжуріць. Першы раз шчыра шкадую, што Зэльва далёка ад Менску. Няма мне каму прыносіць вады. Крыху сумна. Трасем яблыньку, яблыкі ўжо – як мёд. Гарэлкі ня п’ем, адно напітак. Жаль разьвітвацца з п. Оксанай, і радасьць, што яшчэ адна нітачка лучыць нас з дарагімі суседзямі, прытым залатая. Міколачка, усе мы паачародна, як сястрычкі (я як мама) цалуем Вас. Спадзяюся, Вы адчуваеце гэта цяпер, сянья ў 11 гадзін вечара. Што Вам сьніцца цяпер, што марыцца?

Ларыса Геніюш.

23. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

[1967 г.]

Даражэнькія!

Дзякую за ліста, за добрае слова, за ўсё, за ўсё. Калі прыедзем – ня ведаю, сябры амаль перасталі пісаць. Думаю – пад лета. Цяпер выбіраюся

ў Польшчу. То мне дазваляюць, то адказваюць у паездцы, нешта дзіўнае. Накупляла падаркаў унукам, і ляжаць...

Фатаграфію дзеда прыслалі ўжо другую, выйшла шмат горай, але па разьмеры падыдзе. Прывязу – дык прымацуем. Я хварэю, сянья ўжо крыху хаджу. Муж доўга ляжаў. Што да кнігі, то яна павінна быць добрая, толькі пытаньне – ці выйдзе...

Жыцьцё, асабліва маё, – рэч вельмі ж складаная, сянья добра, а заўтра можа быць зусім іначай, як з маёю паездкаю.

“Гудзевічы” атрымаліся шчыра і зусім добра, сябра Пяткевіч піша, што яны найбольш яму падабаюцца з усёй падборкі.

Як здароўе дзяцей і іх бабусі? Як маецца Вера? Ці мае яна спакой, ці ня цяжка ёй хадзіць? Калі ў дэкрэт?

Муж мой сянья дзяжурцы, а я зноў пайду ў пасьцель. Галава бранчыць і вінецца, а ногі – пудовыя: грып.

Жадаю Вам усяго найлепшага! Не забывайцеся пра нас! Прывітаньне ўсім Гудзевічам.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

24. КЛАВЕ ЯНУШКА

Зэльва, 22 верасьня 1967 г.

Дарагая Клава!

Я моцна параніла сабе палец і таму позна адказваю Табе на ліста. Вельмі мне прыемна з Табою пазнаёміцца. Аб вашым кабінэце беларускай літаратуры я ведаю і цаню вашыя шляхотныя намаганьні. У вас ужо ёсьць у гэтай галіне паважныя дасягненьні. Працягваць, аднак, трэба, і я, са свайго боку, пашлю вам што змагу, каб як найболей у вас было хорошага матэрыялу. Фатаграфіяў раньняга пэрыяду маяго жыцьця ў мяне не захавалася, але я пашлю вам пазьнейшыя, толькі мне іх трэба перазьняць. Я гэта зраблю і вышлю іх Табе.

Вельмі добра, што Ты пачынаеш пісаць. У нас яшчэ непачаты край тэмаў з жыцьця нашага і долі. Пісаць – гэта трэба многа бачыць і моцна кахаць людзей, хацець для іх добра. Трэба самастойна думаць і сэрцам учувацца ў мінулае і сучаснае сваяго народу ды змагацца за яго будучыню! Кожная добрая справа і шчырае, гарачае слова – ёсьць уклад у гэтую барацьбу.

Вельмі цешуся, што Табе падабаюцца мае вершы. Іначай і ня можа быць, я ж іх назьбірала на сьцежках, па якіх замест мяне ходзіш сянья Ты... Зьбірай жа, дарагая, у сваё хорошае сэрцанька ўсё, што вякі перахаваў для нас народ наш, складай гэта ў хорошыя творы і аддавай іх назад народу!

Жадаю Табе посьпеху ў навуцы і творчай працы.

Шчыра цалую Цябе – *Ларыса Геніюш*.

25. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 25 лістапада 1967 г.

Паважаны сябра!

Дзякую за ліста. Муж мой апошнім часам вельмі аслабеў. Цяпер ён у санаторыі ля Віцебску. Цешуся, што ў Вас усё добра, і жонка мае

цікавую працу. Як гэта слаўна, што не забываеце Сашу [Белакоза]! І мне хочацца яго бачыць.

Што да Данусі [Бічэль], дык дарма Вы баіцеся яе настрою. Там даўно ўжо ўсё ў парадку. Ізноў мір і гармонія ў сям'і. Гэта была невялічкая хмарка. У нас, паэтаў, гэта часьцей, як у іншых... Трэба Вам запрасіць яе (з мужам) як найхутчэй! Няхай вучыцца, Атэла¹, як жыць і пазнаваць харошых людзей! Даўно гэтага вартаснага, але дзікаватага друга Дануты трэба было прыручыць... Гэта, праўда, ніколі ня позна. Вы сваім тактам і шчырасцю адносінаў паможаце дарэшты забыцца дваім закаханым (у супружжы гэта нячаста) аб тым, чаго болей нельга рабіць... Гордыя яны абое і прынцыповыя. Вось, можа, у гэтым – цікавасьць жыцця, бязвоблачнае – яно для прымітываў. Пачуцьцё выратуе з найгоршага шторму. Спадзяюся на Вашыя пэдагагічныя і таварыскія здольнасці (якія я ўжо мела прыемнасьць наглядаць) і думаю, што сустрэча з Данутаю і абмеркаваньне “Запалянак”² пройдзе ў Вас на належным узроўні.

Верш мой у “Дні паэзіі”³ сапраўды архаічны. Яго недзе ўзялі са зборніка. Пісаны ён быў для Гудзевіч – як дыдактычная крыху паэзія. Маю ўражаньне, што і цэлы мой зборнік будзе архаічным да пэўнай меры. Толькі – і гэта жыцьцё, і немаведама, якое болей цікавае і сапраўднае... Архаічныя погляды на жыцьцё (адвечнай беларускасьці) добрыя тым, што прадоўжылі б яго і захавалі б... Вялікая частка народу нашага не разумее інакшай паэзіі, ды і самі паэты ня могуць быць усе – аднаго жанру. Цікавае якраз – у іх рознасьці. Я сама не люблю сваіх вершаў і кажу Вам гэта шчыра, але людзі іх разумеюць.

Бывайце! Кланяйцеся жонцы. Цешуся і жадаю посьпехаў пачыну Аляксея Н[ікіфаравіча Карпюка]. Жаль, што не магу памагчы яму.

Ларыса Геніюш.

26. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 20 сьнежня 1967 г.

Даражэнькія!

Сьпяшу падзякаваць Вам¹ за мілую і арыгінальную гасьціну. Прыкра мне, што я так нечакана ўварвалася ў Ваш дом і прынесла Вам столькі клопатаў...

Я крыху перастыла, ды разбалеўся мне зуб. Цяжкая была ноч, але сяненья разрэзалі нарыў на дзясьне, ізноў зуб абкалолі пэніцылінам, і чуюся лепш. Удома ўсё ў парадку! Муж як быццам крыху ачуняў. Вельмі, вельмі цешыўся, што я ўжо дома.

У нас – сьнег і мароз, але ў хаце цёпла. Аўтобус быў халодны, і я ўсё яшчэ адчуваю далёкую дарогу, да якое я непрывычная. Цешуся, што Вас пабачыла, і шкадую, што не пасьпела прачытаць Вашых успамінаў. Спадзяюся, што Вы адчуваеце сябе добра. Прашу прабачэньня ў катой за тое, што яны мерзлі з маёй прычыны ў халодным пакоі. Усё ўспамінаю, як яны важна і настарожана сядзелі ўвечары на пліце і падазрона на мяне паглядалі. У Вас недзе таксама ўжо сьнег, і цяжка бегаць Славіку² па крутой сьцежцы. Успамінаю тую ноч, калі доўга мы з Вамі не маглі заснуць, гутарылі ўсё і пісалі. Два жыцьці: маё і Ваша, розныя шляхі і адна мэта.

Сваё дзяцінства і часьць маладосьці я пражыла на аднасельлі. Ніхто нас вельмі не шкадаваў, і варункі жыцця былі даволі цяжкія. Бывала, паста-

вяць паганяць коні ў манежы, альбо адкідаць салому ад барабана, дык халадно-халадно, а дзень даўгі... Мама лічыла, што ўсё трэба ўмець рабіць. Я адыходзіла ад улюбёнай літаратуры, але пазнавала народ, яго тысячагалятную даўніну, адкрываючы для сябе ўсё новае і новае.

Вельмі міла я правяла час у сваіх “дзяцей”³. Яны зусім ня злосныя за маё сватаўство. І Богу дзякаваць за гэта! Многа ўспаміналі. Вельмі мілая ў іх дзяўчынка, але столькі было ўспамінаў, што не было калі мне пагуляць і пагутарыць з ёю.

Караткевічы, пэўна, прыедуць аж 6 студзеня, так пісала ўчора Надзежда Васілеўна⁴. Валодзя, здаецца, жэніцца на нейкай выкладчыцы з Брэсцкага пэд[агагічнага] Інстытуту⁵. Яна 5 дзён гасьціла ў іх... Ня веру таму Валодзі, цяжкая зь ім гутарка ў гэтай справе. Мяне ж ён баіцца, як Вашыя каты, і крыху слухаецца. Ці атрымалі календары? Не забудзьцеся мне аб гэтым напісаць. Цешуся, што пабачыла Вас і пакінула ў поўным здароўі.

Цалую Вас сардэчна і жадаю ўсяго добрага. Шчырыя прывітаньні Вашай сям’і.

Ларыса Геніюш.

27. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 23 сьнежня 1967 г.

Даражэнькія!

Спадзяюся, што ліста майго Вы ўжо атрымалі. Яшчэ раз дзякую Вам за мілую гасьціну. Вельмі рада была сяненьняй вестцы ад Вас. Я ўсё яшчэ ня ў форме, дзясна заживае добра, але ў зубе ўсё яшчэ нешта не ў парадку. Адчуваю, што ён у мяне ёсьць.

Як жа Вы маглі прыняць мяне лепей, даражэнькія? Была мілая гарбата з п. Я. Шутовічам¹, цудоўны ды адпаведны як на пятніцу абед, харошая пасьцелька нанач і спакойны сон пад Вашаю страхою... Харошыя і мілыя Вашыя асабіста адносіны да мяне, можа, крыху з маленькай засьцярогай, як да зусім незнаёмай асобы, але ж гэта зусім натуральна ды зразумела. Я радуся, што Вас пабачыла, думала, што Вы мацнейшая фізычна і маеце болей камфарту, які так неабходны ў нашыя гады. Урэшце, гэта справа прывычкі.

Як жа мне добра некалі жылося на аднасельлі ў бацькоў! Толькі было там 5 пар коней, а зімой яны застойваліся, дык шпарка ехалася па соль і газу. Я сяненья рада жыла б там, і не было б мне сумна. Таму вельмі Вас разумею. Харошы Максім Танк радзіць і нам пакідаць Зэльву. Сяненья я аб гэтым паважна задумалася.

Субота, трэба было мужу ісьці ў лазьню, а ён ужо не знайшоў сілаў на гэта... Была б ванна і выгоды ў хаце, да якіх ён прывык за 26 год пражываньня ў Празе, было б усё іначай. Я цягаю торф, попел, ваду, дровы і часта бываю ў сажы, як чорт.

М[аксім] [Танк] хворы, лечыць сваё сэрца на Украіне, дзе на беразе Дняпра стаяць волаты-дубы, якім па 300-500 гадоў... Абавязкова трэба будзе паехаць у Менск, пазнаёміцца са сваімі новымі сябрамі, якіх у мяне там многа, як піша М. Т.

Жаль, што не ўдалося павялічыць ці перазьняць старыя фатаграфіі. Дзеля чаго мне гэта? Я Вам пасылаю ліста. Вярнеце мне яго. Такіх лістоў болей. У нас тут перазьняць фатаграфію вельмі цяжка. Я дакараю сябе, што не зьвярнулася з гэтым да фатографа ў Вільні. Вы ж маглі б мне іх пераслаць! Урэшце, я і забылася, мае сябры ў Менску ўмеюць гэта рабіць. Муж бачыў, як яны сабе павялічылі нейкі маленькі мой здымак з газэты! А я тут турбую людзей сваімі справамі! Прашу за гэта прабачэньня.

У нас усё добра. Муж стогне, сястра ўжо сьпіць, а мне яшчэ трэба напісаць многа лістоў.

У беластачан няважная мова, і няма многа “сьвятога агню”, але нешта яны ўсё ж робяць, і лепш мець каляндар, чымсьці яго ня мець... Падзякуйце свайму сыну за ўсе клопаты, зьвязаныя з маёю асобаю.

Бывайце здаровыя. Цалую Вас – *Ларыса Геніюш*.

28. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 11 студзеня 1968 г.

Дарагі Саша!

Атрымала Вашага ліста. Вельмі абураная паводзінамі Вашага адзічэлага загадчыка райана. Ул. Караткевіч учора ад'ехаў, яго выклікалі ў Менск тэлеграмай (фільм). Засталася ў нас яго харошая маці, якую я буду на наступны тыдзень адвозіць у Менск. Максім Танк і Алесь Бажко¹ прывіталі мяне з выхадам сыгнальнага экзэмпляру “Невадам зь Нёмана”, які прывёз мне Ул. Караткевіч. Кніга хораша аформленая, ды і зьмест непагань. За пару нядзель будзе ў нас у продажы!

Ніл Гілевіч² да нас не заяжджаў, на вялікі жаль, бо вельмі мне хацелася зь ім пазнаёміцца. Муж ужо трэці дзень езьдзіць у Гродна, здае адчоты. Ці атрымалі майго папярэдняга ліста з адрасам Л. А. Войцік (Зоські Верас)? Нэрвы мае напружаныя да крайнасьці, ёсьць на гэта прычына. Можна быць, загляну да Вас пасля свайго падарожжа ў Менск. Жаль вельмі, што Вы да нас не прыехалі.

Прашу прабачэньня за дурныя тэлеграмы, якія супраць мае волі выслаў Вам Караткевіч. Яму, бачыце, надта весела... Мы зь ім выступалі на настаўніцкай канфэрэнцыі, але толькі перад выкладчыкамі беларускай мовы. Выступленьне прайшло, здаецца, удачна. Муж фізычна вельмі паганна чуецца, ледзь ходзіць на працу. Баюся проста: як ён вернецца з Гродна? Вельмі хацелася б, каб на настаўніцкую канфэрэнцыю паслалі Вас! Буду гэтага дамагацца ў М[аксіма] Т[анка].

Жаль мне Аляксея Карпюка, як ён мусіў перажываць і нэрвавацца! Ён жа змагаўся за гэтую зямлю, і сяненья так над ім зьдзекуюцца! Кніжкі сваёй я яшчэ добра не разгледзела, але спадзяюся, што яна спадабаецца Вам, хоць форма маіх вершаў не мадэрная... Дзіўлюся, чаму не прыехаў да нас Н. Гілевіч? Дзе А. Карпюк яго бачыў? Як маюцца малыя? Хочацца вельмі пабачыць Міхасіка.

У дзяцей нашых – няважна. Моцна хварэе, а яшчэ мацней выпівае Юрка. Шкада здольнага і харошага чалавека. З Ул. Караткевічам няма аб чым гутарыць. Усё раскажу пры сустрэчы. І жах, і жаль... Марціноўскі³ ляжыць у больніцы ў Зэльве – радзікуліт.

Цалуйце ад мяне сваю жонку Веру і малых! Застаюся са шчырай пашанай да Вас – *Ларыса Геніюш*.

29. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 11 лютага 1968 г.

Паважаныя і дарагія!

Атрымала ўчора ліста ад Л. Ант[онаўны] Войцік. Яна хварэе і прытым чые да Вас вялікі жаль за тое, што Вы не адказалі ёй нават, ці атрымалі ад яе фатаграфію Гальяша Леўчыка¹, рукапісы яго вершаў і т.п. Піша: “Адказу ніякага. Відаць, яму нецікава і непатрэбна. Тады мне – тым больш. Болей пісаць ня буду. Або нешта ў маіх лістах яму не спадабалася, або проста не хапае добрага выхаванья”.

Прабачце, Саша, што я гэта цытую Вам, але лічу гэта неабходным. Цяпер другая справа. Вы ж не напісалі нават, ці атрымалі маю кніжку для Вас з аўтографам, высланую болей як тыдзень таму... Пішу Вам аб гэтым з той прычыны, што з выдавецтва ўсе экз[эмпляры] ўрачыста паслалі Юры ў Беласток заказным (у канвэрце выдавецтва). Экзэмпляр “Невадам зь Нёмана” (свой, адзіны) даў мне дырэктар выдавецтва. Юра ж атрымаў пусты канвэрт! Вось, можа, і ў Вас выйшла аналягічна?

М[аксім] Т[анк] цяпер у Маскве, і мне няма да каго зьвярнуцца нават у гэтай справе. Як жыцьцё? Бо ў мяне тут ня вельмі цікава. Я гутарыла ўчора па тэлефоне з Быкавым, дык ізноў паявілася ў Менску мая кніжка, ён купіў. Дзіўна, што няма аб ёй нічога ў прэсе. Нейкі п’яны крычаў мне ўчора на пошце: “Сіла, вось гдзе сіла, я і ня думаў!”

Юра яшчэ на развод не падаваў, і каб ня цешча, можа, усё і ўладзілася б, шкада дзетак. У ліпені хочуць прыехаць да нас і хоць на тыдзень на Нарач ці Сьвіцязь. Юра крыху горды з прэміі ў польскім радыё ў Беластоку. Усе яны, Богу дзякаваць, здаровыя. Я ўжо думаю, а можа, Вы там пахварэлі. Як дзеткі, як мама? Ну, глядзеце мне, як найхутчэй напішэце Л.А. Войцік.

Цалую Вас усіх – *Ларыса Геніюш*.

30. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 лютага 1968 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякую Вам за ліста. Вельмі сумна, што Вы захварэлі. Як чуецца цяпер? Можа, Вы прастылі?

Сяньня мела магчымасьць паслаць Вам сваю кніжку. Калі яе атрымаеце, абавязкова паведамце, бо, як ні дзіўна, кнігі гінуць нават з пошты! Юра кнігу, высланую яму ўрачыста з выдавецтва, не дастаў. Прыйшоў толькі пусты канвэрт. Тэлефанаваў аб гэтым, злосны, учора. Л. Луцкевічу¹ і Шышэям² мае выслаць зь Менску Прашковіч (на мой кошт). Убачымся некалі зь імі, дык падпішу. Першыя кнігі я разаслала сваім самым старым і дарагім знаёмым. У Вільню – толькі Клімовічам, і то ня ведаю, ці яны атрымалі... Сяньня ім напісала. Бывае, што лісты ад іх гінуць...

Таксама прашу ня гневацца на Белакоза. У яго таксама не заўсягды соладка. У нас тут – законы тайгі... Можа, і ён не атрымаў Вашага так

цэннага ліста. Пастараюся туды пад'ехаць.

Памыляецца крыху адносна мяне. У Менску я чулася вельмі дрэнна. З натуры я чалавек задумчывы і невясёлы. Мне там было часамі так пагана, што не вытрываць. І найгорай тое, што не магу гэтага скрыць... Я прывыкла да ціхага і беднаватага жыцця. Гэта ня фразы, але сапраўды я і муж толькі жывем, дышам і існуем для Краю... Гэта і літаратура, і круг знаёмых, і гэтыя капейкі, што нам застаюцца, – усё на адну мэту: то паможам, то пагасьцім каго, а калі трэба, дык і пашлем. Нічога ў нас няма больш, і жыць нам ужо ня так доўга і засталася. Вось толькі ёсьць многа кніг і, Богу дзякаваць, унукі. Што да сына, то няхай робіць, што знае, бо жыць з нявесткаю нашай, як пішуць людзі, нельга! Гэта тое самае, каб мяне пасяліць з якім Берыяй³...

Няхай сябра Тонік⁴ будзе так ласкавы і скажа Л. Луцкевічу, што вельмі-вельмі стараюся для яго кніжку. Учора тэлефанаваў Быкаў, што ізноў яны ёсьць у Менску. Ён адну сабе купіў. Водзывы аб кніжцы харошыя. Я рада! Сяньня ізноў паслалі Юры і ня ведаем, ці дойдуць...

Што да Алесі Ігнатаўны [Смоліч]⁵, то ёй няма чаго бедаваць. У людзей куды горай у жыцці... Яе дзеці ўжо настолькі дарослыя, што можна іх адлучыць ад “пупавіны”. Вось і мне хочацца, каб яна пакінула нейкія ўспаміны, бо яны вельмі цэнныя для нас. Гэта важна! А вечна цацкацца з нейкімі шызафрэнікамі, якія чаўпуць, што хочуць, няма патрэбы. З Алесяй Ігнатаўнай так і не давалося мне паважна пагутарыць, але тое, што яе дочкі ня ведаюць слова па-беларуску, мне не падабаецца. Я за гэта не вінавата. Папаўшы ў такое таварыства, я старалася ня быць там дысанансам. Таварыства было цікавае – вельмі разумны і асьвечаны чалавек і той самы мастацтвавед, але на мне вісіць цяжар лягера, нейкі сум, роздум. Я папраўдзе чалавек чыну, працы, і гэтка “багема” не па мне...

Цікава, што мы зусім добра разумеліся са студэнтамі і наагул з моладзьдзю. Адзін з іх нават не даспаў і ў 8 гадзін быў ужо на аўтобуснай, каб яшчэ раз пабачыцца. Казаў: “Прасіў дзяўчат, каб збудзілі”... Зусім цёпла мы пагутарылі і з дзяўчынай Караткевіча. Яна ад іх ужо паехала, але прыслала мне пачку дэ-тэктывак, і, відна, што ёй, беднай, нявесела... Што ў іх атрымаецца, ня ведаю.

У ліпні прыедуць дзеці і ўнукі, я ўжо загадзёў з гэтага цешуся, асабліва з Міхасіка! Гэта ж такі мой друг! А які далікатны, добры. Разумны Алесічак! Думаю, што і муж паправіцца, як іх убачыць.

Ад П. Ластаўкі⁶ лістоў мы ня мелі. Як там яго здароўе? Ня ведаю, але ня вельмі люблю людзей, якія не маглі нават ажаніцца па-людску са сваёй дзяўчынай і стварыць беларускую сям'ю! Я ведаю, што Вы мяне разумеце і ў гэтым пытаньні, і ў тым, што ня час нам прапіваць свае творчыя сілы і тапіць у гарэлцы таленты!

Вельмі і вельмі падабалася мне ў М[аксіма] [Танка]. Вельмі люблю патрыярхальныя, добрыя сем'і. Што да Дубоўкі⁷ і яму падобных, дык я іх не разумею. Часамі мне здаецца, што залежыць ім толькі на іх уласных пэрсонах, ну і на рублях... Я ў Менску была – як дзікі ястраб сярод нейкай рэжымнай, пладаноснай фэрмы! Я пасьмела мець уласныя мыслі, свае погляды і, галоўна, іх выказваць! М[аксім] [Танк] у апошнім сваім лісце піша: “Беражыце сваю свабоду, як Вы яе бераглі ўсё жыццё. Я разумею сяброўскія адносіны, але – незалежнасьць ад каго б там ні было. Вы, дзякуй Богу,

маеце глыбокі і трэзвы розум, калі за некалькі дзён змаглі разабрацца самастойна ў людзях”. Я яму дзякую за гэтыя словы! І мне лягчэй.

Дык папраўляйцеся, даражэнькія, бо ж Вы мусіце яшчэ да мяне прыехаць, а ўсе мы разам – у Гродна! Цалую Вас сардэчна.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

31. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 18 лютага 1968 г.

Саша!

Прыехаць не магу. Заўтра да Юры Голуба маецца прыехаць на вясельле (жэніцца брат Юры) Анатоль Вялюгін¹, і вельмі праўдападобна, што затрымаецца ў нас. Нельга мне з хаты!

Л. А. Войцік я так і напісала: гэта хутчэй усяго – на пошце... Мне крыху пагана з сэрцам.

Учора ў нашых суседзяў за сьцяною быў пажар. Проста: чалавек а 2-й гадзіне быў удома. Курыў, лежачы на канапе... Да 5-й гадзіны канапа зусім сатлела, схапіўся стол, абгарэла акно. Пажарнікі ўсё выратавалі. Я зусім не спалохалася, але пасля п’яная баба пачала крычаць: гэта фашысты мяне спалілі, і дзяўчынцы, якая ў іх на кватэры, загадала казаць, што яе муж на абед не прыходзіў (але ён ужо пажарнікам сказаў, што быў). Мне зрабілася і крыўдна, і пагана. “Фашысты” яна крычала не на нас, але і нас яна добра “хрысьціць”... Вось і былі мы на валаску ад агню, з якога ня ведаю, ці што выратавалі б...

Чуюся пагана. Вам спагадаю. Учора быў ліст зь Вільні: моцна хворы Забэйда-Суміцкі² (сэрца). Пагражае катастрофа! Просіць дапамагчы яму прыехаць на Бацькаўшчыну, каб тут памерці. Рабіць гэта трэба хутка. Скажэце аб гэтым сябрам, калі прыедуць. Вітайце іх ад мяне.

Ваша становішча я разумею. Пабачым. У немцаў было горай, тыя завялі [слова закрэсьлена. – М.С.]... Што ж, сябра, стрывайце! Сорамна адмовіцца ад роднай мовы! У нас таксама бывае “весела”...

Жадаю сілаў, каб застацца: чалавекам, чэсным настаўнікам, грамадзянінам і беларусам!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

P.S. Прадмова? Я ўзялася за галаву³...

32. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 24 лютага 1968 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Даруйце, што затрымалася з адказам. Дзякую Вам сардэчна за падарунак, які мяне болей засумаваў, чымсьці пацешыў. Ня трэба было рабіць сабе клопатаў: у нас усё ёсьць! Вось цяпер і думаю, як і праз каго адаслаць Вам з падзякаю кошычак. У нас нецікава, здароўе мужа няважнае. Нічога не баліць, а сілаў няма. Я ўсё мыю і раблю нейкую работу, як звычайна. Сястра ня піша. Мы ня бачыліся зь ёю 30 гадоў, і гэта пакінула свой сьлед. Пісала скупая цёця, і яна на сястру вельмі абражаная. Усё за грошы. Тукальская¹ вельмі задаволеная з чаравічкаў. Ня сьцешыцца зь іх.

У нядзелю мае быць вяселье ў брата Юры Голуба. Чакаюць прыезду Вялюгіна з жонкай. Ня ведаю, ці зможам там быць дзеля паганага здороўя мужа. Яны вельмі гатовяцца на гэтае вяселье. Часта і міла ўспамінаю Вас і за ўсё Вам шчыра дзякую. Валя² мне паслала некалькі кніжак, якіх, аднак, не чытаю, бо мне ня вельмі падабаюцца. Я ёй за іх падзякавала. Учора крыху прастыла ў Ваўкавыску, куды ездзіла па акуллары мужу. Дастаю цікавыя лісты, кніжка мая многім падабаецца. Раззлаваліся на мяне так званыя “палякі”, якія наша жыцьцё пры Польшчы лічаць нармальным і гатовы з ахвотаю ізноў яго нам прыпаднесці... З усіх бакоў стараюцца закрыць нам рот, ды прытым на сваёй зямлі... Колькі ж так можна? Я не зьмяню сваіх пазыцыяў, бо яны рэальныя.

Юра наш замест кнігі, якую мы яму выслалі з выдавецтва, атрымаў толькі пусты канвэрт... Абураны страшна. У іх пакуль што ўсё па-ранейшаму, відно, што шкадуюць дзяцей. Міхасік хваліўся пяцёркамі. Летам прыедуць. Ці была Надзенька³? Як яе здароўе, і ці весела правяла яна ў Вас канікулы? Як Ваша здароўе? Ці крыху адпачываеце? Гдзе цяпер Аляксандра Ігнатаўна [Смоліч]? Ці яна бывае ў Вас? Перадавайце ёй мае шчырыя прывітаньні. Кожны дзень старайцеся быць гадзінку на дварэ. Як Вам, даражэнькая, жывецца? Як настрой Ваш, і як Ваша будучыня? Ці што ўжо ў гэтым напрамку зрабілі?

Моцна цалую Вас – Ваша *Ларыса*.

33. ЮРКУ ГОЛУБУ

Зэльва, 23 красавіка 1968 г.

Юра!

Сьпяшу табе напісаць і падзякаваць за сьвяточныя прывітаньні. Ізюму не купляй, ужо па сьвятах. Напэўна, і ў цябе тугавата з манэтаю, дык нават аб гэтым ня думай. Канватраваць табе мяне ня прыйдзецца ў Менск. Пляны зьмяніліся, і я вырашыла носа з хаты не высоўваць. Тым болей, што адчуваю ўсю менскую недабразычлівую атмасфэру адносна маёй асобы. Што ж, я ўсё такая, як была, мяняецца толькі кан'юнктура і зь ёю людзкія адносіны. Што да студэнтаў з ГДР, дык віншую цябе, што і ты ў авангардзе асоб давераных будзеш паказваць ім усе дасягненьні. Адно не паі іх тым, да чаго яны не прывыклі. Яны п'юць найахатней піва!

На сьвяты прыехалі да нас на таксі з Гродна Бічэль-Загнетава. Ён з барадой, ня меншай, як у Фідэля¹, і са “Сьпідолай” ды дзеткамі. Дануся выглядае цудоўна. Патанчэла, пахарашэла, добра апранутая. Наш малы сусед Міхаська ціхенька ў мяне пытаўся: “Баба Ляліся, а як назіваецца гэты длугі дзед?”. (Першы – Іван Пятровіч.)

Усё добра, толькі мы засталіся вінаватыя за ўсе падзеі ў Чэхах²! Загнетава гатовыя іх усіх і разам нас проста выдушыць за падобнае... Нападалі на нас груба, згары, аж я ўзлавалася і сказала: “Ня думайце, што мы дурнейшыя за Вас, прыехалі нечакана пагасьціць, дык гасьцеце і не намагайцеся вылепіць з нас “свое подобие”...”

Пасьля было весялей. Дзівіліся нашчанаму (мы ж ня п'ем). Я кажу, што ў нас дома ў гэты дзень было ўсяго, а тав[арыш] Загнетаў³: “А у вас это было в бедной деревенской семье, Дануся?” Так і застраглі мне словы ў горле... І падобнае было цэлы час...

Нічога з гэтага не разумею. Ці я ўжо паганая, ці жыцьцё такое? Адзін торцік каштуе – як паўлітра гарэлкі, толькі крыху трэба да гэтага – працы... Іван Пятровіч расстроіўся канчаткова... Яны абяцалі нас “не забываць”.

Грошай мне не прыслалі, а жаль, бо вельмі патрэбныя. Толькі ты нічога аб гэтым нікому не гавары! Будзь заўсягды – мужчынам! Што да “Полымя”, дык хачу, каб ты зразумеў, што на гэтым – будучь мяне друкаваць ці ня будучь – мне не залежыць. Так што адносіны мае да добрых людзей ад гэтага не мяняюцца.

Дрэвы скалечылі па загадзе нейкага тут Кузьняцова. (Беларус мо ня нішчыў бы...) Вось і ўсё пакуль што.

Вітай Рыгора С[емашкевіча]⁴. З насалодай прачыталі яго вартасную рэч аб Э[пімаху] Ш[ыпілу]⁵. Цудоўны ён сябра. Бывай! Да сустрэчы – Л. Г.

Галубок, слухай:

Яснай памяці маладосьць,
што на крыльлях дарогі мерала:
вокал роднай зямлі прыгажосьць,
вір змаганьня, ў якое я верыла.

Воляй лёсу заўжды адна,
зь юнай сілай, са сьмехам звонкім
вылятала мая вясна,
ўсё з вятрамі наперагонкі.

Час быў дзіўны ля нашай мяжы,
увабранай шыпшынай і верасам,
так часамі хацелася жыць,
а часамі нат жыць – не хацелася...

Трудна вочы было адарваць
ад вясны, ад зямлі прынаднае,
цяжка людзям было дараваць,
што яны да людзей неспагадныя.

Ўсё адныя гуляюць і п’юць,
а другія сьлязамі плюскаюць...
Я і выбрала сьцежку тваю,
маці-доля мая беларуская.

Запыталі: вада – ці віно?
Ці манто – ці свая сярмяжка?
Ну і кінулі вобзем, на дно
ў сплець дратоў, гдзе жывому зацяжка...

Ці прыходзіў ў пакутах адчай?
Я такога пакуль ня знаю!
Толькі сьлёзы віруюць ў ачах,

калі моладзь на шлях выступае.
Калі горда становіцца ў рад
стража нашай зямлі неадродная,
калі цьвёрда пытае праўд
для забытае долі народнае!

Што ж, узьлятаць – дык бястрашным арлом,
жыць – дык толькі для Краю, для весніц.
Прад табою схіляю чало,
маладая, харошая песня!

Калі зноў запытаецца хтосьць
аб жыцьці маім, бодем зьнявечаным,
адкажу: “Глянь, мая маладосьць –
ў юных песнях, жывая і вечная!”

Зэльва, 20/XII, 66 г. Ларыса Геніюш. Прысьвячаецца Юры Голубу.

34. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 1 траўня 1968 г.

Дарагія!

Крыху спозьнена вітаю Вас са сьвятам Вясны і Працы. Прашу за гэта прабачэньня. Прыехала я шчасьліва. Муж аж пахудзеў за гэтыя пару дзён. Адвезла я з Гродна самыя харошыя, самыя жыцьцядайныя пачуцьці, за ўсё гэта дзякую Вам ад шчырага сэрца. Усё там было цудоўна і дорага, ня ведаю – што самае дарагое. Магчыма, Ваша прамова ці слова сябра Р. ці сяброўкі К., ці слова моладзі, ці кветачка, якую падаў мне адзін з Вашых сяброў і ад якой забілася маё сэрца...

З майго боку ня ўсё было добра. Я была вельмі хворая і, наеўшыся парашкоў, старалася быць здольнай хоць нешта сказаць ці прачытаць. Я крыху не была сабою, бо хвароба і чужое, непрывычнае для мяне асяродзьдзе апошніх дзён, перад выступленьнем падзейнічалі на мяне, выклікаючы крыху разгубленасьць. Вельмі ўдзячная Вашай жоначцы за яе асаблівую, тонкую сардэчнасьць і мілую вячэру. Марынкай¹ я захопленая. У ёй многа дабратаў, непасрэднасьці, скромнасьці і беларускай грэючай шчырасьці, хоць яна яшчэ і дзіця. Хацелася б, каб і расла такая сьветлая духова, такая сонечная.

На гроб дзедаў ня езьдзіла². Калолі мне зноў зуб пэніцылінам, і ў гародчыку яшчэ ня ўсё пасаджана. Быў у нас харошы, як на Зэльву, парад. Мы вярнуліся і адпачываем. Мне хацелася з Вамі пагутарыць, вось і пішу. Зноў пачаліся старыя праблемы, якія мне не зусім па сэрцы. Буду старацца іх вырашыць. Сыну і яго сям’і далі вызаў. Мы былі шчасьлівыя ім гэты вызаў паслаць. Дома чакаў на мяне ліст Міхаські (унука), якому 10 лет. Гэта былі дзьве карткі, запісаныя хораша па-беларуску і па-англійску! Вучыцца ў польскай школе, знае і рускую мову. Чытае.

Прашу прабачэньня, што збудзіла Вас, але, магчыма, іначай цяжка мне было б ад Вас дабрацца дамоў, бо не дастала б білета.

Я з болем чула, што Еўдакія Лось³ вельмі востра зьвяртаецца супраць маёй кніжкі ў самыя высокія ўстановы... Я яе ня ведаю, але гэта – брыдкі паступак, і не спадзяюся, каб ён меў посьпех у разумных людзей. Ёсьць розныя напрамкі паэзіі, і гэта яе абагачае. Я люблю свае карэньні і наш беларускі, славянскі твар! Паэт мусяе ня толькі слухацца, але і думаць, добра думаць і сапраўды лавіць у Нёмане беларускага жыцьця сваіх шчупакоў.

Прашу перадаць ад мяне падзяку і прывітаньні ўсім сябрам. Цудоўная ў Вас жонка, якую шчыра цалую. Марынку абнімаю, а Вам кланяюся. Падзяка і прывітаньні Вашай сямейцы ад мужа.

Ваша Ларыса Геніюш.

35. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 15 траўня 1968 г.

Дарагі Саша!

Атрымала кніжкі і газэты. Дзякую за газэты, я і не спадзявалася, што ў Мастах мяне надрукавалі. Чула, што ў Менску нельга...

Я зноў крыху хварэла. Хворая, паехала ў Гродна на абмеркаваньне сваёй кніжкі ў Пэдінстытут. Было цікава. Цяпер нікуды не магу езьдзіць, бо ўжо старасьць, многа працы, да таго ж моцна пабіла сабе нагу.

Удома цяжка. Іван Пятровіч вымагае вельмі многа ўвагі да сваіх патрэбаў, бывае многа людзей. Нічога не пішу, вельмі стамляюся. Адна радасьць – чакаем дзяцей і ўнукаў. Ня ведаю, калі да Вас прыеду. Не хачу прыносіць клопату Вашым дарагім жанчынам, якія і без таго маюць многа работы.

Як гадуюцца дзеткі? Як маецца Міхаська¹, ці ўжо становіцца на ножкі?

Калі будзем з сынам у Воўпе, то, можа, заскочым да Вас, толькі ня ведаю, калі яны прыедуць, ці будзе нам час паглядзець на Жлобаўцы.

Кніжкі атрымала. Калі прыеду, прывязу для школы яшчэ адну. Цяпер не пасылаю. Цешуся, што дайшла Ваша пасылка, а я думала, што лісты не даходзяць.

Садзіла гарод, змучылася, і няма каму мне памагчы. Картофель садзіць ня будзем, бо не далі нам сотак, але мы і ня просім. Неімаверна павышалі падатак на нашу старую хату і страхоўку. Робяць, што хочуць. Сяньня мець уласны куточак – цяжка. Усіх хочуць загнаць пад адну страху, пазбавіць вясны, зямлі, волі, радасьці і г.д. А мне так хочацца памерці ў роднай хаце... Усе гады мы плацілі 16 руб. падатку і 4 руб. 50 кап. страхоўкі. Цяпер – 28 руб. падатку і 11 руб. страхоўкі! Хата згніла, а за яе не аплацімся...

Ёсьць аб чым пагаварыць, і калі будзеце магчы, дык заглянеце да нас. Мікола П[рашковіч] нічога мне ня піша, паняцьця ня маю, што зь ім? Апошні час я мала каму пішу, проста не хапае мне часу, сілаў, настрою. Сябра Юхневіч паехаў у Рось і, пэўна, загляне да Вас. Заўтра маецца быць у Зэльве хор Р. Шырмы², толькі ня ведаю, ці будзе сам Шырма.

Чытаю “Зару над Нёманам” і падзіўляю рэдактара... Я рада!
 Вось збольшага і ўсё. Бывайце здаровыя! Шчыра цалую Вашу маму,
 Веру і дзетак. Як ацэнкі ў Марынкі і Колі³? Цалую Зінаіду Львоўну⁴.
 Вам шчырая пашана ад нас абоіх.

Ларыса Геніюш.

P.S. Пасылаю Вам украінскую газету “Ленінска молодь”.

36. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 21 траўня 1968 г.

Дарагія і паважаныя!

Атрымала Вашага ліста і задумалася... Гэта было ўчора ў абед,
 а вечарам моцна ў мяне паднялася тэмпература. Сяньня крышачку ле-
 пей. Я прастыла, гэта зусім ня нэрвы. Я такі пісала Вам, што не паеду,
 а то, напэўна, было даволі непрыемнасьцяў і для Вас... Знаю, што Вы не
 прызнаецца, але я гэта прадчуваю.

Жаль мне Аляксея Нікіфаравіча [Карпюка]... Дзе яму падзець усе свае
 непрыемнасьці, а тут яшчэ і дзеля мяне... Сказаць па праўдзе, то мне тут
 нічуць не лягчэй, як яму... Кожнае шчырае беларускае слова выклікае вось
 такія рэакцыі... Брудкая і гадкая тактыка “травіць” беларусаў за роднае сло-
 ва на іх жа зямлі! А яшчэ так хораша друкаваў мяне ў “Зары над Нёманам”
 Жалкоўскі¹. Жаль будзе, калі і яго “ўкусяць”...

Дзякую Вам, што шчыра мне ўсё напісалі. Так жа шчыра скажу Вам, што
 не магу іначай думаць, як па-беларуску, іначай пісаць – толькі так, як дагэ-
 туль, і дыхаць не магу іначай, як толькі для Беларусі! Мы – малады народ,
 і справа нацыянальная для нас будзе яшчэ доўга актуальнай у першую чар-
 гу! Я арыентуюся, што робіцца ў Гродна, і за чые інтарэсы там ідзе бараць-
 ба... Магу Вам толькі шчыра сказаць, што – не за беларускія... Толькі ж ёсьць
 і шляхотныя, чэсныя людзі на сьвеце, і я веру, што болей як падзялілі нас,
 ужо не падзяляць, ня зьнішчаць!

Як добра, што хоць Вы ня гневаецца на мяне за той мілы, за столькі
 гадоў адзіны, вечар, дзе я адчула столькі шчырасьці замест “траўлі”... Было
 мне так добра, і я вельмі Вам за гэта дзякую! Гэта, можа, апошні вечар на
 Бацькаўшчыне, бо пачынаю думаць аб тым, каб выехаць згэтуль. Мужу за-
 цяжка... Ды ў нас тут нікога са сваіх няма, ня будзе нават пры кім памерці.
 Нікому пакуль што аб гэтым не гаварэце.

Учора напісала ў гарачцы Вам даўгога ліста. Спаліла яго. Усё не магу
 зьмірыцца з тым, што Аляксей Нікіфаравіч [Карпюк] за мяне пацярпеў...
 Я асабіста нікому ў жыцьці не раблю зла, гэта маё жыцьцёвае сredo², і па-
 добныя мэтады для мяне агідныя, як праступнасьць... Мне так душна стала,
 так не вытрываць усяго гэтага зьдзеку над намі...

Прабачце ласкава мне за гэкі мой тэмпературны ліст...

Шчыра вітаю Вашу сямейку і маю Ніначку³. Болей і баюся каго вітаць...

Ваша Ларыса Геніюш.

37. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 чэрвеня 1968 г.

Даражэнькія!

Дзякую за ліста. Туліпаны Вашыя цудоўныя, і такіх у мяне няма. Ёсьць два белых ад п[ані] Кароль¹. Муж некалі ў яе выпрасіў.

Цяпер я амаль нікому не пішу, нейкі жаль, боль і злосьць усе разам мяне замучаць... Зноў трагедыя, зноў правакацыя. Тое, што пачало гестапа ў 1941 г., прадаўжаецца сяньня, толькі другімі рукамі... Найболей агідна, што ўсё гэта робіцца сьведама, брудна. Не хачу тут больш жыць, не магу дыхаць болей гэтым паветрам няпраўды і правакацыі! Мусіць, падобнае можна тварыць толькі над беларусамі... Якая агіда...

Ня буду Вам пісаць, у чым справа, гэта будзе знаць Лёня², датычыць той газэты з Магадану, той справы. Як усё лжыва, як усё хітра, як подла... Толькі цяпер я поўнасьцю зразумела, дзе я живу... Не, мне нічога ня грозіць, але я не магу зьмірыцца з махлярствам, і не зьміруся... Прычынай, безумоўна, кніжка³... Трэба ж нейк яе апаганіць.

Так трымацца, так змагацца з усім нямецкім усю вайну, так ратавацца ад Ермачэнкі⁴, ад усіх яму падобных правакатараў, так горда і высока несцьці ў сэрцы шляхамі ўсіх цярпеньняў сваю Беларусь, і бачыць і чуць такую агіду – гэта я ўжо ня вытрываю. Толькі пытаюся сябе: дзе я? што за “гестапа” зноў навокал? Скуль столькі ілжы? Прыеду – дык усё раскажу. Галоўнае, што ўсё гэта ўплывае на ўсіх пражанаў і на Забэйдку, якога ня хочучь сюды пускаць, і яны ўсе ні ў чым не вінаватыя. Проста страх!

Пісаў Ластаўка вялікага ліста. Хварэў. Пісала П. Мядзёлка яшчэ большага ліста. Нарэшце, здаецца, яна мяне зразумела...

Вось сяджу, пішу і плачу, як бабёр... Ня ведаю, калі прыедуць дзеці. Вельмі шкадую М. Танка, якому дзеля гэтых паклёпнікаў “мыюць” за мяне голаў... Найболей абурнае тое, што так тэндэнцыйна, так неразумна, недальназорна топчацца праўда... Вось чаго не пераношу, з чым ніколі не згаджуся, каб пасеклі мяне на кусках, гэта з падобнымі мэтадамі насільля! І так, што будзе далей, ня ведаю! Альбо памру, альбо мяне пасадзяць зноў, бо некаму выдзеру вочы!

Вось такі мой сяньняшні ліст... Усё гэта даведлася 8 чэрвеня ад А.Н. Карпюка.

Цалую Вас і прашу прабачэньня, калі хутка не напішу.

Ларыса Геніюш.

38. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 1 ліпеня 1968 г.

Паважаны сябра Мікола!

Мы на днях тэлефанавалі Юры, і ён маецца прыехаць адразу пасля 1 ліпеня з Міхаськаю. 1 ліпеня могуць даць яму дазвол. Болей нічога не маглi сказаць, бо гутарку нам нечаму перарвалі. Будзе ён у нас нядоўга, і таму, можа, лепш Вы прыедзьце спачатку да нас, а пасля адведаеце сваіх бацькоў. Сынавая наша маецца прыехаць пасля.

Пару дзён болей ляжу, як хаджу, але спадзяюся да Вашага прыезду зусім паправіцца. Магчыма, калі прыедзеце, дык на пару дзён паедзем з Прусевічамі і інш. грузавой машынаю на Сьвіцязь. Калі знайдзеце ў Менску, дык купеце мне ласкава некалькі пачачак парашку ваніліну. Напішэце, калі прыедзеце.

З павагай да Вас – *Геніюш*.

[*Прыпіска рукой Янкі Геніюша. — М.С.*]: “Сябра Мікола, прывязеце, калі ласка, чэскіх газэтаў і часапісаў. Янка”.

39. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 7 жніўня 1968 г.

Дарагі сябра Мікола!

У Вас недзе ліст Людэ Папко, якога Вам перадаў Юра. Ці змаглі ўжо нешта зрабіць, каб дапамагчы ёй здаць экзамены? Калі не, дык пастарайцеся, дарагі сябра Мікола, зрабіць гэта як найхутчэй і абавязкова. Напішэце мне, што ўдалося зрабіць. Прымае экзамены, здаецца, сам Рыгор Семашкевіч. Вось папрасеце ад маяго імя і яго, каб дапамог Людэ. Ліста гэтага перадасьць Вам Люда асабіста. Я ёй загадала, каб ад Вас не адчапілася, пакуль Вы ёй не дапаможаце. Такі мой строгі загад!

Дзеці і ўнукі паехалі 30 лістапада. Я іх адвезла ў Гродна. Вярнулася дамоў з тэмпературай 39°. Даканалі мяне канчаткова... Цяжка было разьвітвацца з унукамі. Надта я прывыкла да малога. “Баба Ларыса, вы любіце мяне? Я вас люблю, люблю...” Як самі бачылі, усё было на маіх дзвюх руках, і давялося мне пабегаць ды добра патрасьці кішэні. Шкада, што не прыслалі грошай з выдавецтва. Але нічога, я і так дагледзела іх і гдзе-што ім купіла. Нявестка месяц не падыходзіла да Юры. Усё выкручвалася ў люстры, фыркала і г.д. Падышла толькі да яго апошні дзень, калі трэба было, каб “баба Ларыса” заплаціла за яе ўборы, бо грошай ужо ў іх не было...

І так, ня ведаю, чым гэта кончыцца. Юра ня еў месяц. Дайшоў зусім. Цяпер ён на біютні, збіраецца кладавіцца на апэрацыю жалудка. Я, здаецца, за гэты час многа перажыла, нечалавеча многа. Радасьць мне зрабіў толькі Сяргей Панізьнік¹ – сваёю ўвагаю і прыгожымі здымкамі, якія мы тут міла разглядалі. Ці бачыце Вы яго? Ці аддалі яму мой маленькі падарак? Ці яго ручку Вам хоць Юра пакінуў? А то ён мог і забыцца пра гэта.

Бывае ў нас Юра. Пару раз быў вельмі п’яны. Я раз зачыніла дзьверы і не пусьціла ў хату. Перапрашаў пасья. Учора мы зь ім адведлі ў больніцы Ніну Лойка і яе нованароджаную дачку Ілонку. Чуюцца добра! У Івана Пятровіча – водпуск і ніякае пуцёўкі! Сядзіць і бурчыць у хаце, проста бяда. Так будзе да канца месяца. Да нас на днях збіраюцца Клімовічы зь Вільні, і ў сярэдзіне месяца – Аксана Сенатовіч² з маімі лягернымі сябрамі. Можна, пад’едзеце на гэты час і Вы? Аксана вельмі цікавіцца Вамі, хоча Вас бачыць.

Я ўсё дрыжу за Юру, баюся за яго здароўе, за рэзультат апэрацыі і за далейшае жыцьцё з Валянцінай. Яна давядзе іх усіх да хваробы і дыстрафіі. Вы ж бачылі, які яна сябра... Дагаджала я ёй, як ліхому шэлегу. Кажу Вам – давялі мяне да хваробы, і каб ня ўнукі, дык заламалася б, пэўна, раней. Юра закаханы ў жонку, яна робіць зь ім, што хоча, а ён толькі “kuriec-sprzedac”... Сорамна было і горка: усё грошы, усё на грошы і ўсё ў іх дзеля грошай...

Прабачце мяне, што так мала магла зьвярнуць увагі Вам, але мы свае з Вамі, і ведаю, што мне даруеце. Так мы і не пагутарылі. Калі была ў Гродне, дык заходзіла да Карпюка. Зьбянтэжыўся з маго выгляду і прысутнасьці. Крычаў: “Ужо запісалі гадзіну, калі вы зайшлі сюды, запішуць, колькі вы тут былі”... Дрыжаў са страху, баяўся са мною гутарыць і хутчэй мяне пазбыўся. А я глядзела на яго хворымі ачамі і дзівілася яго трусасьці і нейкай бесчалавечнасьці... Праўда, ён казаў, каб пайшла да іх і лягла, але гэта было толькі так, між іншым, праз страх...

Я ня ўпала на вуліцы, мужа дачакалася машыны і вось з тэмпературай 39° дабралася дахаты. Ніхто, ні дзеці, ні сябры, ня бачылі, што я хістаюся і сілай волі стаю на нагах. Яшчэ ўсё не прыходжу да сябе, усё хварэю. Як жаль, што мужу няма пуцёўкі, а то, бедны, болей змучыцца тут, як адпачыне.

Дык, Міколачка, яшчэ раз прашу Вас памагчы Людзе. Дзяўчо гэта вельмі харошае і вучыцца будзе добра. Дык паручаю яе Вашай апецы. Казаў Карпюк, што век ня будуць мяне друкаваць, што Гродна на гэта не дазволіць, калі б нават хацеў гэтага Менск... Ня ведаю...

Пакуль што застаюся з надзеяю на Вашага харошага ліста і з жалем, што Вы да нас болей не прыехалі.

Ларыса Геніюш.

40. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 10 жніўня 1968 г.

Міколачка!

У нас з Вамі сабралася нямала паракункаў. Чаму нічога не пісалі? Чаму не прыехалі, як абяцалі? Чаму так хутка ад нас уцяклі? Чаму нічога не казалі, што на аўтобус Вам грошай у абрэз? Чаму, чаму, чаму? Вы ж, здаецца, нам не чужы! Кажэцца ў такіх выпадках “міністру фінансаў” (гэта я ў нашай хаце): так і так... Грошы былі, я часьць ганарару прыхавала дзеля гэтай падзеі, бо ведала, што і дзеці, і ўнукі гэта любяць. Вось Вам гэтага ўсяго проста не магу дараваць. Не магу і годзе! Тады не было мне часу гэтым займацца, бо было ў мяне спраў вышэй галавы, а вось цяпер думаю, усё разважаю.

Як бачыце, “мілая нявестачка”, усе абавязкі і сто клопот даканалі мяне канчаткова, а каб Вы хоць пару дзён у нас пабылі, можа, я і вытрывала б усё гэта. Трэба было разважыць Юру, угаварыць яго на апэрацыю. Трэба было той камэдыянтцы давесьці, што дзеці яе, і муж ёсьць муж, і жыць – гэта аб іх клапаціцца, і ў 30 гадоў ужо час крыху вылезьці зь люстра, калі Юрка даходзіць, а Алесік мае лобік з адных гузоў! Можаце сабе ўявіць, як мне было, калі яна была ў нас. Я – гаспадыня дома, і ў мяне ўсё мае быць зроблена! Вось і робіцца мне ўсё на злосьць, і я зьнемагаю ад работы, як тупая, загнаная жывёліна... Так і сын, так і нявестка, так і муж. Толькі Алесік выціраў вілкі і ложка “сям”. У малых крыху было сумленьня. Думала, што адпачыну, але муж нікуды ня мог дастаць пуцёўкі. Яму знарок далі такі час, каб я не магла прыйсьці да сябе і асабліва нешта напісаць... Аб гэтым тут вельмі клапаціцца. Аднак непажаданую публіку груба разганяю.

Юрка яшчэ нічога не напісаў аб апэрацыі. Паехаў ледзь жывы, тэлефанаваў, што на біютні, і болей ні слова! Наагул усё гэта выглядае нейк брыдка і нешляхотна. Мы вельмі перажываем, бо апэрацыя паваж-

ная, і тут зноў у іх нейкія свае меркаваньні, каб не пісаць...

Спадзяюся, што маяго ліста атрымалі. Пішэце, калі Вам зручней да нас прыехаць? Што чуто ў Менску? Як Вашае жыццё і як Вашыя справы? Прышлеце мне ласкава адрас Р. Барадуліна, каб магла яму падзякаваць за кніжку. Чорненькая Валя Вам кланяецца. Вось ажанецца хоць з ёю!

Бывайце здаровы. Кланяйцеся сябрам, пішэце.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

P.S. Другі раз каб былі са мною шчырыя ва ўсіх адносінах, зразумелі? З нявесткай мы не паспрачаліся! Яна паехала са словамі: “Ну, можа, я зь ім і не разьвядуся...” О, Божа!

41. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 25 верасьня 1968 г.

Міколачка!

Я ведаю, што Вы злуецца на мяне за маяго папярэдняга ліста, і я прымаю да ведама Вашыя здаровыя рады. Што ж, я не магу часам устрымаць вялікі, пякучы боль у сваім сэрцы, і тады прарываецца ён у лістах да найлепшых ды шчырых маіх сяброў. Пішу таму, што чакаем Вас зь Любай. Не цягнеце лішне да халадоў. Надта Вас хочацца бачыць! Прывязеце мяшок навінаў, баханку менскага хлеба і Любу! Гэта – галоўнае, апрача Вас.

Муж крыху ачуняў, быў учора ў Гродне ў камандзіроўцы. Карпюка, Быкава, Данусі ня бачыў. Зьняверыўся да іх. Прывёз бярэмя кніжак, у тым ліку і 5 “Невадам зь Нёмана”. Так што сваіх не вязеце. Абавязкова напішэце, калі прыблізна будзеце. Мяне ня будзе дома толькі 15-16 кастрычніка. Паеду паглядзець маміну старэнькую сяброўку. Чакаю ад Вас вестак.

Сардэчнае Вам ад нас запрашэньне і прывітаньне. Вітайце сяброў. Цалуйце Любу!

Ваша *Л.Г.*

P.S. Іван Пятровіч просіць, каб Вы зайшлі перад ад’ездам да нас да Мальдзісаў. Адам абяцаў яму прыслаць Скарыну і Рагнеду (рэпрадукцыі). Калі б у Вас асабіста былі літровыя слоікі, захапеце іх з сабою хоць парачку. У нас гэта вельмі дэфіцытны тавар! Пішэце, калі Вам выгадней прыехаць. Мы Вам радыя ў любы час. Калі ўбачыце Валю Коўтун¹, то скажэце, што я ёй напішу. Што мне было не да лістоў.

Чакаем Вас, даражэнькія! Жаль вельмі Колю і яго зубоў. Яначка быў у Гродне. Сына яго сябра Марцінчыка², студэнта Мэд[інстытуту], налупілі і разьдзелі ў 10 г. вечара пасярод Гродна!

Хутчэй пішэце. Цалуем Людку. Усім прывітаньні.

42. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 27 верасьня 1968 г.

Дарагія!

Атрымала ліста. Я была здзіўленая, бо вельмі злавалася на Сашу, што не захацеў хоць крыху, да вечара, у нас пабыць. Мы думалі – пабаяўся! Толькі баяцца няма чаго. Наша госьця праз некалькі дзён паехала. Яна так і засталася для нас загадкаю. Аб усім – пры сустрэчы.

З часопісамі для школы – болей як дзіўна. І чаму гэта так? Якая нагласьць! Пісала П[аўліна] М[ядзёлка], што Максім Танк ужо некалькі тыдняў ляжыць у больніцы. Зноў сэрца. Таму ён і перадаў справу Броўку¹. Малая надзея на посьпех.

Справу беларускіх літаратурных журналаў для нашых школаў абавязкова трэба парушыць шырэй. Я думаю, што Масква сяньня хутчэй гэтай справе дапаможа, чымсьці паслухмяны залішне і неініцыятыўны Менск! Як думаеце? Няўжо мы жывём, што нам патрэбнае толькі больш-менш поўнае карыта, і болей ніякіх духовых, літаратурных запатрабаваньняў, нават для моладзі? Што і чым яны думаюць? Што за “галодны паёк” на 50-годзьдзе БССР? Што гэта, сабатаж?

Я рада, што Вы да нас завіталі хоць накоратка. Мне вельмі падабаецца, што ў кожнай справе маеце сваю арыентацыю – беспасярэдняю, правільную.

Да гудзевіцкіх піанэраў я прыеду. Як ведаеце, холаду я не баюся – давалося да яго прывыкнуць у жыцьці...

Я думала, што болей ніколі не напішу і не прыеду да Вас, каб Вас не запалохаць сваёю прысутнасьцю дарэшты! Спадзяюся да 15 кастрычніка быць у Воўпе пару дзён, калі змагу, дык загляну да Вас. Чакаем Міколу П[рашковіча], маецца прыехаць, але ня піша нам.

Баюся, што Паўліна Вікенцеўна на мяне вельмі пакрыўдзілася. Атрымалі мы ад яе дзіўна-неразумнага ліста. Справа ў тым, што я не згадзілася паехаць зь ёю на месяц у Каралішчавічы²... Я ніяк не магу пакінуць мужа! Ён адзін, стары, немачны, працуе, і ніяк яго нельга пакінуць. Мы проста напалохаліся! Цяпер я тым болей нікуды не паеду! Стараюся яе супакоіць, але цьвёрда стаю на сваім! Дзіўны гэты капрыз, тут бяз чаркі не разьбярэсься! Вось так і жывем.

Вітайце ўсіх хатніх! Да сустрэчы! Прывітаньні піанэрам!

Ваша Ларыса Геніюш.

P.S. Выйшла вельмі ўдалая дзіцячая кніжка Дануты Бічэль – “Перапёлка”. Пастарайцеся хутчэй купіць.

43. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 29 студзеня 1969 г.

Сябра Мікола!

Учора паслала Вам ліста, поўнага болю. Я і сяньня думаю толькі аб долі народнай, якой будучыня ляжыць на далонях нашых пісьменьнікаў у малым катушку, сьмешным у параўнаньні зь іншымі, магутнымі будынкамі Менску. Ці абароніць той катушок долю гэтых юных хлапцоў ад зубоў воўчых і іншых?

На днях гутарыла з адной жанчынай, якая заглянула ў жыцьцё інтэрнату гэтага інстытуту, гдзе дзяўчаты. Жаль, што не заглядае, не цікавіцца гэтым той Воўк¹, які заняты толькі паляваньнем на родную мову народу, з якога жыве. Там, Кажуць, жудасна. Усе неразумныя вясковыя дзяўчаты перадусім п’юць, пасля адкрыта хваляцца сваімі адносінамі з рэжысэрамі, другімі “начальнікамі” і т.д. “Адносіны” канчаюцца самадзейнымі апэрацыямі у пакоіках інтэрнату... Які жах, які жаль. Няма там ні рады, ні парады, ніякай

апекі над моладзьдзю, над яе маральным і фізычным здароўем! Гэтак, безумоўна, лягчэй утрымаць дысцыпліну ненавісьці да беларускасьці, бо ўсе гэтыя аматары “каханьня на ноч” не зьніжаюцца да карыстаньня мовай, якая не аплачваецца. Сяньня гэта ёсьць пачатак жыцьця людзей, і такім яны панясуць яго ў народ, надломаныя, выпатрашаныя ва ўсіх разуменьнях. Воўчае сэрца – ёсьць воўчае сэрца ў адносінах да ўсяго, што – чалавечае. Такім давяраецца лёс моладзі і, відна, нездарма...

А калі адзін з тысячы пачне крыху думаць, дык воўчыя зубы зацінаюцца прагнымі і служыльчымі клыкамі на маладым горле... І так родзіцца мала людзей. Працуючы сястрой-гаспадыняй у больніцы, я бачыла, як ахвотна цярэбляць т.зв. гінэколягі нашай эры маленькія парасткі нашых сёлаў... Аб іх “этыцы” напісаць можна тамы, і я гэта некалі зраблю! Выхалашчаныя з усякай любові да чалавека, да сваяго народу, да людзкасьці, людзі вельмі цынічна кіруюць лёсам нашай яшчэ першабытнай, чыстай, жывой зямлі... Так мне жаль народу! Ніякія трубы т. зв. заводаў побач з пачарнелымі пнямі зьнішчаных лясоў і зглумленай прыроды не нагародзяць народу вялікіх, прыдуманых, нанесеных яму крыўд. Які цынізм...

Учора ўзяла ў рукі гродзенскую газэту, пасылаю выразку. Гляньце, як “перахрысьцілі” па-своему старыя селішчы, нічога ня скажаш, “тыпічна па-беларуску”... І гэта ў канцы ХХ стагодзьдзя, калі людзі думаюць, адчуваюць, бачаць і толькі скрыгочуць зубамі з болю.

Ня ведаю, як кончыцца лёс Алесь і Віктара², пакуль што маем толькі прыклады нішчаньня нашымі суседзямі ўсіх лепшых нашых народных адзінак на працягу стагодзьдзяў. Адрастаем яшчэ ўсё з зямлі, але як доўга, і дакуль гэта будзе? Што за садызм, што за цынізм! Так, як жывем вечно пад страхам атамнай бомбы, так і вечно аглядаемся, ці не рвануць тваю душу нечыя воўчыя клыкі – толькі за сьветлы напеў Беларусі ў гэтай душы.

Некалі я друкавала ў нашай тут “Працы”³ верш “Баравікі”. Чысты, людзкі – аб слабых людзях і аб шчырых, шляхотных, “як два браты, што ўпрыгажаюць землю”. І ведаеце што? Каго ні “цягаюць” з маіх знаёмых і незнаёмых – усё спавядаюць з тых “Баравікоў”! Нядаўна “ўзялі” такога аднаго чалавека, а ён і ня чуў пра тыя “Баравікі” і думаў, што гэта пры тыя, што ў лесе! І сьмех, і гора. І няма людзям іншай работы, як самыя чыстыя словы паэта перарабляць у “крамолу” і шукаць там амаль дывэрсію. Вось гдзе няма работы людзям! Перадусім кожны паэт адказвае за мір і чалавечнасьць, і для сваяго народу патрабуе гэтага ў першую чаргу!

Ах, ці дасталі Вы маяго ўчарашняга ліста? Я там пананісвала Вам рознай імправізацыі – з гора. Мусіць, у Гродна не паеду, бо баюся таго Карпюка, яшчэ адлуплю яго са злосьці, і будзе ўстыд. Лепш не паеду, зь імі там гутарыць цяжка, усе нешта не дагаворваюць, усе “геніі”, хоць іначай харошыя людзі.

Прыехалі студэнты. Ня вельмі хачу зь імі (гдзе каторымі) бачыцца. Вось думаю аб Алесью і Віктару. Я сябе не шкадую ніколі, а вось другіх мне жаль, хоць гэтак нельга. Не з вялікай ахвотаю едзею у Польшчу, але сяброў мяняем на ўнукаў, і гэта – закон прыроды і сьвяты абавязак старых. Не пішэце толькі гэтага П[аўліне] М[ядзёлцы], яна – чалавек мне незразумелы, і далёка не натхненне яна для мяне... Нейкі сумбур, у якім не разьбярэсься, ну і эгацэнтрызм. З такога ня зродзяцца пазытыўныя думкі для нас цяпер.

Бывайце, дружа, пішэце, ці атрымалі абодва лісты. Я іначай пісаць не магу, і на мяне не крыўдуйце! Жаль, што Вы так далёка. Прывітаньне Вам ад мужа. Шчырая пашана сябрам.

Ларыса Г.

44. ВУЧНЯМ ГУДЗЕВІЦКАЙ ШКОЛЫ

Зэльва, 8 лютага 1969 г.

Паважаныя і дарагія юныя сяброўкі і сябры!

Атрымала Вашага ліста і вершы. Дзякую. Вершы нядрэнныя, але папрацаваць, добра папрацаваць над імі неабходна. Верш “Беларусь мая родная”, напрыклад, напісаны ў неаднолькавым рытме. Вазьмеце першыя дзве звароткі – як яны розьняцца ад наступнай: “Всё, чем я живу, / Всё, чем я дышу”... – “Ты стала к празднику нарядная такая, / Страна моя, цветущая, как сад”...

Таксама “кульгае” рытм і ў зваротках чацьвёртай і пятай [страфы]. Гэта – форма верша, цяпер – зьмест. Ёсьць мова плякату, мова розуму і мова сэрца. У гэтым вершы якраз ня мова кахаючага, чулага паэта, які “жыве і дыша” сваёй зямлёю, а менавіта мова лёзунгу, мова плякату. Плякаты – рэч патрэбная, але плякаты – гэта ня вершы, так як верш – гэта паэзія, а не плякат. Верш – гэта мова сэрца.

У часопісе “Полымя” за сьнежань 1968 г. ёсьць верш “Савецкая Беларусь” Максіма Танка. Верш белы², але як там можна, цёпла і хораша сказана пра нашу Радзіму! Чыталі? Прытым Беларусь – гэта дзяржава, якая мае сваю мову. І як гэта выглядае, калі яе родныя дзеці ў такі сьвяточны дзень ня ўмеюць ці ня хочуць прывітаць яе на мове яе народа, яе Скарыны, Багушэвіча, Купалы і інш.?

Што да верша “Самый близкий сердцу человек”, то скажу тое ж. Рытм у ім розны, і верш мала паэтычны, ён напісаны, як проза. Прытым, маці – тая ж Радзіма, і адной, і другой усё гаворыцца на роднай мове, калі тое, што гаворыцца, – шчырае і ад сэрца.

У нас памёр чалавек. Яго дочки манэрнічаюць, яны каталічкі, і ім здаецца, што яны полькі. Яны стараюцца гутарыць па-польску. Але калі ўжо бацьку апушчалі ў дол, яны з гора забыліся пра ўсё чужое і пачалі шчыра і сардэчна галасіць па-беларуску, моваю самай роднай. Можа, Людміла думае, што наша мова толькі калгасная, дык – не! Гэта мова даволі вялікага, харошага і мужага народу, якую належыць нам захоўваць, кахаць, мужа бараніць, а калі зойдзе патрэба – і памерці за яе, як паміраем за Радзіму.

Ваша Ларыса Геніюш.

45. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 9 лютага 1969 г.

Даражэнькія!

Толькі што атрымала Вашага трэцяга ліста. Тамаша Г[рыба]¹ ведаў толькі мой муж, я ж прыехала ў Прагу ў 1937 г. (у канцы), і ён якраз захварэў. Недзе ў сьнежні (здаецца) 1938 г. памёр. Я толькі была на яго крэмацыі, на грамадзкіх хаўтурах. Яму, як я памятаю, было ўжо 40 ці нешта за 40 гадоў. Значна, з 1908 г. ён ня мог друкавацца ў [“Нашай] Ніве”. Для пэўнасьці зараз

пішу ў Маскву П[аўліне] М[ядзёлцы] і папрашу яе аб інфармацыі ў гэтым пытаньні. У “Калосьсі” за 1938 г. ёсьць нэкралёг, напэўна. Я памятаю – быў вялікі артыкул аб ім і выняткі з яго лістоў, можа, там што даведаецца, калі Вам так сьпешна гэта трэба. Там будзе, напэўна, год яго нараджэньня. Вось і па гэтым можна меркаваць, ці мог гэта быць ён. А ведаеце, можа і ён! Яму ж у 1918 г. было 27 гадоў! Гэта я ведаю ў зьвязку зь іншымі падзеямі. Адным словам, я папытаюся зараз, сьняня ж цешуся, што Слава Ваш здароў. Нічога, пры добрым доглядзе палепшыцца і Ваша здароўе, грып ужо аслабляе.

Гэта толькі адзін Прашковіч меў, піша сьняня, 39 градусаў тэмпэратуры, але ён ніколі не хварэе – таму. У Гродне [лечаць] гэты грып гарэлкай зь перцам. Абавязкова зь перцам – кажучь, памагае. Муж крыху ачуняў, пачаў пытаць есьці і сам цягаць са стала ўсё смачнае, пачаў сварыцца са мной, знача – усё добра, перазімуе! Абое мы – як адно. У нас маразы, вятры і віхры. На вуліцы сьлізгота, ходзім, як па шкле! Учора паслала Вам ліста, якога Вы, напэўна, ужо атрымалі. У хаце ў нас 25 градусаў цяпла! Хата старая, як матчына пазуха, цёплая, вась і чакаем вясны. Няма дня, каб нехта ня быў з намі за сталом. Аб далейшым лёсе хлапчанятаў ня ведаю. Шукаў-шукаў Сяргей П[анізьнік] нашу Юлю Бібіла² ды і не знайшоў, бедны. Гдзе яна падзелася? Гэта так яго “мучаць” тыя паясочкі. Можа, яна схавалася ад яго? Ну гдзе ж магла падзецца? Хлопец ледзь ня плача, як па дзяўчыне. Недзе і нітак ужо прызапасіў. А можа, яны пачалі зноў ткацца ў Вільні? Муж чуў, што ў Вільні выйшла кніжка аб Кітабах на расейскай мове³, Вы яе бачылі? Яе можна дастаць? Пішэце хуценька, як Ваша здароўе? Трымайцеся!

Прывітаньні ад маяго мужа Вам і ўсім Вашым хатнім.

Моцна і шчыра цалую Вас – *Ларыса Геніюш*.

46. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 27 лютага 1969 г.

Сябра Мікола!

Ліста Вашага атрымала, адказваць усё не было часу. У нас – па ранейшаму, муж паправіўся, і я рада. Зьнялі, даслоўна зьнялі з работы нашага “глаўурача”, таго, памятаеце, што ўсё нас “еў”. Зьнялі яго, як мне казалі ў бухгалтэрыі, за вельмі брыдкія справы, але ён ужо працуе ў Гродне на шмат лепшай пасадзе. Суровыя нашыя законы не для такіх, як ён... Справа, безумоўна, не мая...

Пішу Вам сьняня з прычыны Сашы Б[елакоза]. Пасылаю яго ліста. Што там робіцца – зразумець немагчыма. Я чула, што ад яго зажадалі, каб адрокся беларускай мовы і клопатаў аб ёй. Так мне казалі, бо самога Сашы я ня бачыла. Гэтага, безумоўна, ён ня зробіць, і таму чалавека зьядуць. Як бачу з яго ліста, ужо пачалося. Колькі я яго знаю, дык адзінай яго заганаю ёсьць беларускасьць – у сьняняшнім разуменьні заган. Жаль неімаверны. Чалавеку трэба дапамагчы, не пакідаць яго самога супраць гэтых усіх гіенаў. Чалавек ён савецкі, афіцэр запасу, ленінец па пераконаньнях, добры, вельмі добры настаўнік, добры сем’янін, ня п’яніца, не распусьнік, чалавек улюбёны ў культуру, зьбіральнік усяго вартаснага, народнага. І каму ён можа замінаць? Ці не здаецца Вам, што тут нешта не штымее? Адчуваецца загад яго нішчыць. Бо іначай гэтага ўсяго зразумець нельга! У чым тут справа?

Я яму парадзіла зьвярнуцца ў нашае ЦК. Колькі хто туды ні зьвяртаўся, дык заўсёды быў, прынамсі, уважна выслуханы, і адпаведна яму альбо парадзілі, альбо дапамаглі. Я ня думаю, каб беларускае ЦК і на гэты раз паставілася супраць беларускай мовы, гэта было б нелягічна. Хачу, каб і Вы са свайго боку гэта яму парадзілі, бо ён даволі ўпарты. Як чалавеку жыць, як яму працаваць у такой грызьні – ведаю найлепш па сабе, таму прашу Вас як найхутчэй выясьніць усю гэтую справу і даць чалавеку нармальна жыць, як кажуць, без інфарктаў і працаваць нармальна без страху ад беспадстаўнае напасьці.

А можа, Вы абгаварылі б гэтую справу з кампэтэнтнымі рэдактарамі “Зьвязды”? Добра было б, каб усё гэта расьсьледаваць, але дакладна. Можа, і ў Сашы якія памылкі як у настаўніка, але яго так цэняць і вучні, і людзі, што ня думаю, каб была ў чым яго віна. Проста ўсюды гіне ўсё беларускае, засталіся адзінкі, шануючыя мову бацькоў, няўжо і іх будуць выкарчоўваць? Як сумна, як жудасна! Да чаго дажылі мы, чаго дачакаліся? Няўжо і цяпер, калі ўсе людзі – быццам роўныя, ёсьць яшчэ, яшчэ водзяцца “мужыцкія” і “панскія” мовы? Як давесьці гэтым “курыным мазгам”, што гэта ёсьць мова народу, разумееце, мова живога, працоўнага, старога, слаўнага народу, свой голас, свой твар, свой агонь, свая ж маці!

Міколачка, ну што Вы на гэта? Няўжо Вы не прыдумаеце, як памагчы Сашы ды яго харошым дзеткам? А галоўнае – мове нашай, Радзіме нашай, так пакутнай заўсёды, так нішчанай, дзе так нядаўна быў камень на камені і магіла на магіле пасля вайны... Ну, думайце, прашу, думайце...

У нас усё па-ранейшаму. Доўга ня піша Юра. Такі страх аб яго здароўі, аб хлопчыках, аб іх будучыні. Калі б зналі, якое гэта было здольнае, харошае дзіця, але ўсё сьветлае, усё харошае нішчыць тупая цемень і раўняе з сабой. Не магу аб гэтым, не магу... Амаль усіх “дабрадзеяў” памаленьку выжываю з хаты. Выдумваю, палюхаю іх, чым магу. Стала спакайней крыху, ёсьць хвіліна пачытаць, падумаць.

“Круглянскі мост”² – гэта падзея! Даць такія прататыпы нашых дзён, паказаць з карэньняў сучасныя пэрсанажы мог толькі Васіль [Быкаў]. Піша, што Брыль ці Шамякін³ напісалі б гэта ў іншым аспэктце, яго ж гэтая тэма цікавіла найболей у аспэктце маральна-этычным. Якраз сяньня ўжо найвышшы час на такія аспэкты! Паняцьце перадавога чалавека сяньня залежыць якраз абсалютна ад яго маральна-этычных вартасьцяў. Ад гэтага залежыць і мір, і далейшае сужыцьцё народаў у наш лёгказьнішчальны атамны век. Як Вы думаеце?

Разумныя, прадуманыя законы, прытым законы роўныя для ўсіх – вось што можа быць ратункам сяньня і для нас, і для людзкасці. Без прыгнятання, без насільля, без эксплюатацыі людзей, адзінак і народаў. Іначай пагінем усе, як рудыя мышы, калі пачнем даказваць зброяй, хто сільнейшы, хто лепшы ці каму належыць першынства. Усё гэта дурасьці ў параўнаньні з існаваньнем людзей і зямлі. Думаю аб гэтым, бо адчуваю будучае жыцьцё маіх унукаў. Баюся за заўтрашні дзень зямлі...

Вітайце сяброў, пішэце мне, бывайце!

Ваша Ларыса Геніюш.

47. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 1 сакавіка 1969 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Учора быў ліст ад Вас. Дзякую Вам шчыра. Сябра Мікола [Прашковіч] мне пісаў, што Вы вярнуліся, хварэлі грыпам і ўжо крыху паправіліся. Зьбіралася ўсё Вам напісаць, але маю тут даволі своеасаблівых непрыемнасьцяў, так што нават лісты людзям перастала пісаць. Вельмі цешуся, што ў Вас усё добра, і галоўнае – хачу павіншаваць Вас з вялікім дасягненьнем, посьпехам Вашага сына, з яго цудоўнай кніжкай для нас, з “Каласамі пад сярпом тваім”. Шчыра віншую Вас обоіх і жадаю вялікіх посьпехаў у будучыні.

Дзякую за вестку аб Мальдзісах¹. Гэта цудоўна! Каб хоць усё было добра ў іх, шчасліва. Я іх обоіх і люблю, і шаную. Бачыла іх усіх па тэлебачаньні, вельмі радавалася ім. Усё ў іх атрымалася так добра, толькі здалося мне, што літоўцы назвалі сваім Наваградзкі замак. Вось тут памылка, бо сапраўды Гедымін², Войшалк³ і ўсе іх апошнія брацьця, у якіх ужо імёны зусім праваслаўныя і славянскія, былі беларусамі. І ў той час Наваградзкае княства было паважнай сілаю. Яны ж залажылі і Вільню, якая тады называлася Крывічград ці Крывы Горад (ад племені крывічоў). Пасьля полацкія беларусы злучыліся з наваградзкімі, захапіўшы, здаецца, клін сапраўдных жмудзінаў, які і асымілявалі. Точных граніцаў не магу Вам падаць наразе, але было яно так! Нам чамусьці нельга аб гэтым пісаць, але колькі ж можна фальшаваць гісторыю? Прабачце ласкава, я зноў за сваё...

Ларыса Мяфодзеўна⁴ ня піша мне. Фактычна, мая віна, бо я перастала ёй адказваць на лісты. Пераканалася ў выразнай недабразычлівасьці з яе боку. Юра вучыцца ў Гродне, быў у нас у мінулым годзе. Вучыцца добра, і хлопец ён талковы, будзе з яго добры лекар. Я рада, што Вы пабывалі ў сястры і пабачылі сваю любімую Алесю Ігнатаўну. І мне яна падабаецца, толькі не магу ёй дараваць, што ніхто ў сям’і, акрамя яе, ня ведае роднай мовы... Гэта не па-смолічаўску!

Як Ваша дарагая Надзенька, ці перажыла “бяз сьлёз” жанімства сваяго вернага рыцара? Ці ён ужо перастаў ёй надакучаць? Як яна выглядае, як чуюцца? Вось ужо Вам была радасьць! Вельмі жаль мне Любу. І хто там яе, хворую, даглядае? Мілая, дарагая Надзежда Васілеўна, як я спачуваю Вам, калі Вы ня можаце дагаварыцца з гасьцямі, якія Вамносяць візыт амаль апоўначы, і прытым заплятаецца ім язык... Ня мне вучыць Вас, як ад іх ратавацца.

Што датычыць Паўліны В[ікенцеўны], то я Вам нічога ня мушу паясьняць. Вы так добра ва ўсім арыентуецца, як быццам усё гэта бачылі. Разумны Вы і харошы чалавек. Ну, самі глядзецца, як можна ўзяць такую асобу на зіму, ды і наагул, калі ў нас такія вырункі жыцьця? Ані выгодаў у бытавым разуменьні, ані пэўнасьці існаваньня, ані таго спакою, які маюць іншыя людзі, ані матэрыяльных даных! Я ўжо не гавару аб іншых прычынах, якія Вы разумееце лепш за мяне. Я не магла б дагледзецца, каб ёй чаго не хапала, ці яна захварэла б у нас. Я мучылася б гэтым. А для сябе – дык мы абыходзімся цяпер абы як.

Мне трэба і напісаць што, і падумаць, папрацаваць, а для гэтага ж патрэбны стопрацэнтны спакой! Як самі ведаецца, мой муж – чалавек не па-

ганы, але ён таксама з тых, якім трэба вельмі дагаджаць ва ўсіх адносінах. І вось мела б іх двое, а што, калі б я захварэла? Дык ні адно зь іх ня ўмее нічога зрабіць у хаце! “Я халасьцячка, – заявіла мне П[аўліна] В[ікенцеўна], – і рабіць я нічога ня ўмею.” П[аўліна] В[ікенцеўна] ў душы гневаецца на мяне і вельмі часта дае мне гэта адчуць, але як я магу іначай? Яна і цяпер марыць аб тым, каб пайсьці нам разам на Вялікдзень у нашу царкоўку, і я дасканала ведаю прытым, што яна з глыбіні душы ненавідзіць рэлігію...

Кожны з нас мае свой сьвет – і ён толькі наш. Вось мы з Вамі сябе разумеем, як якія падругі, нам і лёгка і весела разам, але не з усімі так бывае! Не люблю прытым, калі хто мяшаецца ў мае справы і хоча рашаць іх замест мяне. Піша вось, калі ня буду ёй адказваць на лісты, дык выкіне “такое каленца”, што ўсе ахнем! Ну скажэце, навошта мне гэта? Бачыце, П[аўліна] В[ікенцеўна] хоча мяне “абараняць”, але ж у мяне, акрамя Івана Пятровіча, ёсьць на гэта яшчэ мой беззаганны рыцар Мікола П[рашковіч]! Ды я і не прывучана, каб мяне абаранялі, усё жыцьцё бараню другіх.

А ў Польшчу мы ўсё ж памалу зьбіраемся. Хочацца думаць, што памрэм пры сваіх. Ну, усё гэта Вы разумееце самі. Таксама з грамадзянствам – справа вельмі складаная, і паясьніць Вам яе мне трудна. Я і сама толкам ня знаю, чаму мы ня можам яго ўзяць, але ня можам і таму не бярэм. Можа, гэта таму, што на нашу долю выпаў такі нялюдзкі лёс, што не пад сілу было кіркаваць мерзлату, што за ўвесь час пакут не сустрэла я чалавека, які сваімі людзкімі адносінамі да нас, зьняволеных, рэабілітаваў бы хоць у нейкай долі ўсё тое, што з намі рабілі? Можа, таму, што і сяньня мы выкінутыя за межы ўсякіх правоў, і кожны з начальства над беларусамі мае права зьдзеквацца над намі, як сам хоча?

Гэта, Надзежда Васілеўна, не пустыя словы, самі ведаеце. Можа, таму, што пакінула малым сына, і сяньня ён без здароўя, а я не магу ў каленях сагнуць сваіх сто разоў на Поўначы прамарожаных ног? Можа, таму, што я ніколі не была грамадзянкай СССР, і судзіць мяне ня мелі права? А можа, таму, што на мае просьбы аб рэабілітацыі мне ўпарта адказваюць, што судзілі мяне правільна? Часта сам чалавек сябе ня ведае, але адчувае ўсю несправядлівасьць адносна ўсяго чалавечага ў нас і замаўкае, пратэстуе, бароніцца. Я знаю, што вольныя з намі рабіць, што захочуць, будзем мы мець тое грамадзянства ці не. Толькі адно: калі мяне ўжо даканаюць без грамадзянства, дык будзе гэта яшчэ болей бяспраўна, чымсьці гэта было б у праціўным выпадку. Адзіны плюс...

Як Вы расцэньваеце тое, што выкінулі маё і сынава прозьвішчы і імёны з “Наднёманскіх быляў”⁵? А тое, што забаронена маё імя ўспамінаць у прэсе, як якую заразу, што забаронена мне нават у Зэльвенскай школе выступаць перад вучнямі? І з такімі гэта робіцца камэнтарыямі, што ня хочацца болей нават глядзець у той бок!

Хто з беларусаў мяне шкадаваў калі, хто меў адвагу ці літасьць падаць мне сухі кусочак хлеба ў даўгія гады ўніжэньня маяго, голаду, сьцюжаў і цяжкіх прац? Некаму нешта трэба, але ніхто ніколі – ні тыя, што за граніцамі, ні гэтыя, што тут – не падумаў, нашто і за што давялося мне, жанчыне, паэтэсе, так цярпець, пакінуўшы адзінае дзіця, над якім таксама не забыліся зьдэкавацца?..

Я ня веру нікому, што нехта думае аба мне, бо тут, як я пераканалася, няма амаль рук, працягнутых бескарысна. Аднак, я багатая, я маю многа: сонца, якога ніхто нікому ня ў сілах агранічыць, вецер, мужа, лугі і раку, землю беларускую і адгалоскі мовы роднай хоць на пэрыфэрыях мястэчак і гарадоў. Я не хачу нічога болей, я вельмі змучаная, я зусім не зацікаўленая ў сваім існаваньні. А колькі мне засталася жыць – я пражыву, як і дагэтуль. Гэта нават цікава – быць грамадзянінам вялікага сусьвету і адначасова быць паэтам сваёй зямлі. Браць па-жыдоўску, практычна – дык і тут няма выгады браць нам тое грамадзянства без рэабілітацыі, бо мужу да пэнсіі патрэбен стаж, а іначай яму 8 з паловай гадоў не залічваецца. Дык вось Вам, даражэнькая Надзежда Васілеўна, мае ўсебаковыя разьлікі. І яшчэ адно: калі мяне так мучаць і прасьледуюць без грамадзянства, дык уявеце сабе, як гэта будзе выглядаць пасьяля! Вы можаце сабе гэта ўявіць, удумайцеся! І сын Ваш няпэўны, што зь ім будзе заўтра, і ніхто з нас, пісьменьнікаў-беларусаў, дык ужо лепш няхай будзе так, як ёсьць.

Што да М[аксіма] Т[анка], дык ня трэба яго непакоіць маімі справамі, ён нездаровы, і Бацькаўшчыне сяньня болей патрэбны, як другія. Яго трэба аберагаць нават за тое, што ім ужо зроблена было за Польшчай. Што датычыць Сяргея П[анізьніка], дык вельмі мне жаль, што тады так усё атрымалася. Я вельмі загневалася на Валодзю, калі ён страшна нетактоўна сказаў: “Мама, ты напудрылась, как клоун”, – і Вы аж сумеліся. У маёй прысутнасьці падобнага казаць нельга, вось я і падкрэсьліла гэта. Я думала толькі аб мужчыне-джэнтэльмане, а Валодзя зразумеў гэта проста жудасна і “ляпнуў” такое, чаго не дароўваецца ў добрым таварыстве. Аднак, Сяргей тут не пры чым, я проста папярэдзіла яго, што так зраблю, і ён на гэты момант быў якраз, як кажуць, пад рукою. Летам прыяжджаў зь ім аднойчы Мікола [Прашковіч], калі быў сын з сям’ёй, а другі раз выклікала яго тут адна дзяўчына, каб выступіў як ваенны журналіст у школе – і зноў яны паявіліся ў нас абодва. Я падазраю, што ён той дзяўчыне крыху падабаецца, ды ў іх, здаецца, гэта ўзаемна. Вось і ўся тут справа. З прычыны яго мундзіра і нашага, такога вечна няпэўнага, лёсу, я па-сяброўску парадзіла яму лепш у нас не бываць. Я думаю, ён з гэтым згодны. Засталіся мы зь ім добрымі знаёмымі, не сказала б – сябрамі, бо яшчэ не давялося нам пагутарыць шчыра ў жыцьці.

Шчыра дзякую Вам за перасьцярогу, я Вам, як заўсёды, веру безапэляцыйна, але думаю, што ў такім выпадку, як я Вам вышэй напісала, баяцца няма чаго. Вы, аднак, добра разьведайце ўсё, каб мы з Вамі не абразілі дарма чалавека, калі тое, што Вам казалі, абразьлівае для яго...

У Юры нашага цяпер усё добра, бо баба Юля⁶ яшчэ не вярнулася. Яны жывуць згодна і добра глядзяць дзяцей. Юра п’е, але меней, ну і хворы паранейшаму. Апэрацыі яшчэ не было. Лячэньне адкладае навесну, таму сёлета яны да нас не прыедуць. Цяпер ён стараецца, гдзе нас памясьціць, калі нам дазваляць выезд, бо мы абавязкова хочам пасяліцца асобна. Толькі на конт выезду мы яшчэ ня вырашылі напэўна.

Ваша Ларыса Геніюш.

48. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 21 сакавіка 1969 г.

Міколачка!

Нешта Вы замоўклі. Вы здаровыя? У Вас ніякіх зьменаў на лепшае? Чаму не адказваеце на лісты, ser? Калі Вы нарэшце пастанавілі пайсьці на павышэньне, сьледам за сваім дырэктарам, дык тады другія справы! А то мы тут непакоімся, што з Вамі? Пасылаю Вам ліста з Кіева, у доказ таго, што кніжкі, якія Вы прасілі, ня толькі высланыя, але ўжо і атрыманыя добрымі людзьмі. Дарэчы, Вы ж мяне і з 8 Сакавіка не павіншавалі. Мінус у Вашу карысьць. Жарты набок, але я сапраўды ўстрывожана Вашым маўчаньнем, бо сяньня так усё нецікава...

А можа, Вы ўжо ня наш Мікола, а Николай Иванович, тады – pardon! Мяне нечаму разьбірае сьмех, гэта заўсёды на бяду, калі ў пятніцу. Сяньня рана аслабеў муж, аслабеў паважна і незразумела чаму. У абед было ўжо яму лепш. Вось і ўсе навіны. Ня буду Вам болей пісаць, бо сваім маўчаньнем на мае лісты не заслужылі.

З належнай пашанай – Л. Г.

49. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 26 сакавіка 1969 г.

Міколачка!

Гдзе Вы падзеліся? Можа, Вас зноў калоцяць той імпортны грып ці якая іншая, ужо зусім хатняя, трасца? Я сапраўды непакоюся. А можа, Вы творыце нешта геніяльнае накшталт “Паэмы пра зубра”? Цудоўная рэч.

Што з Вамі, друг? А можа, я Вас нечым угнявіла, я гэта ўмею часамі. Мы з мужам сапраўды непакоімся. Міколачка, я хачу ведаць, хто быў Купрэвіч², што зрабіў ён для нас, беларусаў, што для людзкасьці? Мы так трагічна мала ведаем пра сваіх дзеячоў, куды болей – пра ўсіх непатрэбных чужынцаў, імёны якіх цалкавіта запаўняюць нашыя газэты. Напішэце мне, калі ласка, аб ім сваю думку. Хто цяпер будзе на яго месцы? Напэўна, мяркуюць ужо якога Айзіка Кучара³, ці якое падабенства ліхой памяці Мураўёва⁵... Горкі наш лёс. Я шчыра паспачувала с.п. Купрэвічу, хоцаца верыць, што ён быў прыхільнікам сваяго народу.

Наша моладзь ужо паехала ў Маскву. Масква нечаму робіцца прыхільнейшай да нас, як Менск, ужо не ўспамінаю Гродна... Можна пісаць хроніку з пакутаў гродзенскіх літаратараў у Гродна, як і з пакутаў Белакоза ў Гудзевічах. Гэта некалі будзе чытацца як сэнсацыя, бо расказаць – дык людзі не павераць. Што новага ў Вас і навокал Вас? Ці нарадзілася што Мальдзісам? У сяньняшняй зэльвенскай “Працы” Марціноўскі⁶ (Вы яго ведаеце) піша пра “Наднёманскія былі” і пытаецца, між іншым, а гдзе Ларыса Геніюш? Я ўсьміхнулася толькі.

Чаму не адказалі мне, што там нарабіў Сяргей? Мне ня хоцаца верыць, што ён чалавек паганы. Што да Караткевічаў, то я іх вельмі паважаю, асабліва Надзежду Васілеўну, але не хачу ды і не магу болей сустракацца з Валодзем. Я ведаю, што галоўнае – яго творы, і добра так, але як чалавека я яго пазнала, здаецца, дасканала. Можа, ён каму і імпануе, але мне такія

не падабаюцца. Мой тата і яго браты пілі да адуры галавы і розуму. Мне прыпамінаецца тое бязглузьдзе, ад якога я ўцякала з усёй сваёй дзіцячай чысьцінёй у сяло...

А можа, я Валодзі не разумею, але сапраўды я болей люблю Вас, Арсеня, Мішу, а вось п. Алеся – ні на вочы! Такі ўжо мой капрыз. Чакаю ліста, Міколачка, вельмі сапраўды непакоюся – па-сяброўску. Мужу нездаровіцца, часта слабее, ужо час адпачываць, а тут заўтра выклікаюць у Гродна. З Богам, Міколачка, бывайце здаровыя.

Ваша Ларыса Геніюш.

50. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 22 красавіка 1969 г.

Даражэнькія!

Атрымала ліста ад Вас. Цешуся, што вы ўсе жывыя-здаровыя. Я пра Бядулю¹ нічога ня ведаю бліжэй, але вельмі люблю і цаню ў нашай літаратуры вытокі сапраўднай беларускасьці ў небеларусаў... Тое, што ён так непраўдзіва ўсё напісаў², далікатна кажучы, – сьвінства! Страшнага і паганага тут нічога няма, але махлярства ёсьць махлярства! Чаму ён так зрабіў, з якой мэтай? Вам трэба сьпісацца цясьней з дасьледчыкамі спадчыны і жыцьця Максіма Багдановіча і даць ім факты. Спадзяюся, што лёгіка фактаў пераканае іх. Кажу Вам яшчэ раз: нічога паганага там няма! Калі б нават с.п. Ваша мама і зрабіла падобныя заўвагі, дык яны былі, на жаль, праўдзівымі. Які б вартасны, дарагі, таленавіты чалавек ні быў, гэта ня зьменшвае небясьпекі. Калі тубэркулёз у адкрытай форме, ён забойча шкодны для прабываючых у адной кватэры. Бактэрыя Коха³, асабліва ў той даўні час, нясла загубу, ды і сяньня гэта вялікая небясьпека! Ведаючы, як жydкі хварабліва дрыжаць за сваё здароўе, зусім ня веру Бядулі, што ён прабываў з М[аксімам] Б[агдановічам] у адным пакоі! Ён проста свае думкі хоча ўлажыць у вусны Вашай маці, толькі яшчэ раз кажучы: гэта яе не ўніжае! Добра ведаючы психалёгію яўрэяў, я зусім, зусім ня веру Бядулі. Калі б у нас нехта адпаведны паявіўся, я яго напэўна з гэтым пазнаёмлю.

Пару гадоў таму мне прыслаў сваю кніжку аб Багдановічы Грынчык Мікола⁴. Маецца быць у нас Прашковіч, і ён мне парадзіць у гэтай справе. У нас быў знаёмы ляснічы, які запрасіў да сябе ў ляснічоўку хворага [ініцыялы закрэсьлены. – М.С.]. Калі ён заяжджаў пасля да нас, у яго ўжо былі сымптомы. Заразіўся ён ад паветра ў пакоі хворага, дзе было поўна бактэрыяў. Ён выжыў (цяпер у Польшчы) ведаеце як? Завёў пасеку і лячыўся мёдам. Вельмі прагнуў жыць, бо кахаў сваю жонку, якую “ўкраў”, і дзяцей. Жыў ён з хворым месяц. Дык калі с.п. Ваша мама і зрабіла такую заўвагу, гэта сьведчыла аб яе вялікай інтэлігенцыі і адукацыі, бо кахаць і паважаць некага – гэта ня знача заразіцца. На маю думку, хітры жydок укладае свае думкі ў словы Вашай мамы, бо яны то заўсёды добра арыентаваліся ў хваробах. У нашым мястэчку (Воўпа) кагал спэцыяльна плаціў лекару, каб толькі ён быў напaгaтoвe. Драбніцы гэта, і Вы не праймайцеся! Злуе мяне тут толькі махлярства, вось гэта – сьвінства!

Паўлінка [Мядзёлка] вельмі любіць і добра ведае Бядулю, што каб папытацца ў яе? Між іншым, я ня ведаю, што будзе. Пасля таго,

як я Вам пісала, яна дала мне тэлеграму, што выяжджае 20 красавіка. Вось я ёй шчыра і напісала, што мы нікога ня можам узяць да сябе назаўсёды! Сьмешна! Яна, напэўна, лютая на мяне, але я не пісала ёй аб тым, што мужу зусім зьбіраюцца ня даць пэнсіі, як нам тут казалі... Што нэрвы нашыя патрэбныя, каб вытрываць усё, што тут робіцца каля нас! Не пісала ёй і таго, што яна – процілегла інакшы чалавек, чымсьці мы, і гармоніі ў нас ня будзе! Я нічога гэтага ёй не паясьняла. А тут муж – ледзь-ледзь. Хаджу за ім як за дзіцем, яму патрэбны спакой, адпачынак і свая, толькі свая хатняя атмасфэра. Ён перачулены на гэтым пункце! Баюся эксцэсаў з боку Паўліны Вікенцеўны [Мядзёлкі], але што ўжо будзе! Бачыце, даражэнькія, калі ў мяне госьць, то я яго ўжо дагледжу! Гэта традыцыя! Але не магу я сяньня гэтага рабіць, шкодзячы сваяму мужу. Ён такі капрызны, хвараблівы, але ён у мяне – галоўная асоба, а сяньня – адзіная, каб аб ім клапаціцца.

У нас холад і сьнег ужо пару дзён. Праўда, ён ляжыць нядоўга, але ж дакучае. Сяньня Дзень памінаньня мёртвых, я вярнулася з царквы. У нас сапраўды нецікавыя пэрспэктывы, але ж Бог – бацька! Зноў і зноў цераблю сваё сумленьне: муж ці П[аўліна] М[ядзёлка]? Муж, муж і толькі ён! Калі б П.М. была бяз сродкаў да жыцьця, дык другая справа, а тут мы хутка застанемся бяз тых сродкаў... Я паважаю яе і цаню, але гляджу на жыцьцё рэальна. Муж заснуў, крыху перастыў, моцна кашляе, але стаў болей зраўнаважаны пасля таго майго ліста П.М. Я ня думала, што ён так балюча перажываў тую справу...

Як маецца п[ані] Шнаркевічава⁵? Я проста баялася адчыняць Вашага ліста... Дай ёй Божа яшчэ пажыць, убачыць сёлета сонца і кветкі! Калі б Вы адведлі яе, дык перадайце ёй ад нас самыя шчырыя пажаданьні здароўя і ўсяго найлепшага. А да Вас у мяне просьба: не прымаць да сэрца Бядуліны і Бядулініхіны выдумкі. Надта ж ужо па-хрысьціянску Бядуля сябе выстаўляе. Вось цікава, як паставяцца да гэтага сёстры Бядулі? Напішэце ім! Усім паэтам свая фантазія, любую рэальнасьць апаэтызуюць па-свойму... Галоўная рэч – даць людзям сапраўдныя факты, а гэта Вы ўжо зрабілі! Ногі мае крыху адышлі, начамі сплю. Ніхто мне ня піша, ніхто ў нас апошні час не бывае. Чакаем цяпла.

Сяньня Прашковіч і А. Коршунаў⁶ прыслалі нам сваю кніжку “Правомы і паслоўі Скарыны”. Цудоўная рэч для нас! Усё ў арыгінале! Акадэмічнае выданьне, на жаль – 1200 экз[эмпляраў] усяго. Зноў сэрца баліць мне па той Паўліне М[ядзёлцы]. Але вось ляжыць чалавек пад пледам і кашляе... Ці пісала яна Вам? Ах, тое маё грамадзянства, як яно многіх людзей непакоіць...

Дзякую, што паслалі ў “Ніву” песьні. Вось гэта добра! Як жа цяжка было М. Багдановічу ў сям’і... Мелася быць у нядзелю ў Гудзевічах – у дзедна на магілцы, але не змагла пакінуць мужа. Усяго Вам добрага! Галоўнае – здароўе! Муж мой просіць, каб не нэрваваліся, бо сапраўды няма чаго. Абое мы Вас сардэчна цалуем. Усім хатнім шчырыя прывітаньні –

Вашыя Геніюшы.

51. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 5 траўня 1969 г.

Дарагі сябра Мікола!

Учора ўбег у хату Ю. Г. Вось у яго нецвярозасьць, і яму здаецца, што ён – першая велічыня на нашым палітычна-паэтычным фронце! Гдзе толькі яго ні будуць друкаваць! І між іншым, і мяне! У “Работніцы і сялянцы” – ды з прадмоваю Р[ыгора] С[емашкевіча]! Гэта мае быць у чэрвені! Праўда гэта ці не – ня ведаю, але зразумейце мяне, даражэнькі, мне гэта не падабаецца. 1 – я ім сваіх вершаў да друку не давала; 2 – аб дапамозе не прасіла; 3 – я ж, паводле “Прынёманскіх быляў”, наагул не існую; 4 – ніякай літасьці не патрабую, не жабрак; 5 – самі ведаеце.

Да вас зноў просьба. Зрабецеся на гадзінку дыпляматам і паглядзеце ў “Работніцы і сялянцы” – наколькі гэта праўда? Што ён там напісаў і якія даў вершы? Узяў ён іх ад Вялюгіна, той выбраў сабе нейкія для “Полымя”, а рэшту... О, Божа! Ну і ну! А я ўсім веру, усіх лічу дастойнымі людзьмі, а Радзіму – сьвятасьцю. О, затуманены ідэаліст! О, паэт сярод ваўкоў! О, уся нерэальнасьць! І пашто я толькі жыву на сьвеце? Адным словам, дыпляматычна, далікатна, каб не абразіць людзей, здымайце ўсё тое з друку! Няма грошай, і гэта ня грошы! А каб без мяне мяне жанілі – не хачу! Такіх “дабрадзеяў” баюся!

Сяньня болей ляжу, чымсьці хаджу, аж мяне калоціць. Калі рэдакцыя хоча – я пашлю ёй вершы без “дабрадзеяў”! Адным словам, глядзеце самі і разважце там усё разумна. Рабеце – як для сябе. І чаго толькі гэтыя пасьвісьцёлы да мяне прычапіліся?

Сяньня быў ліст ад П[аўліны] М[ядзёлкі]. Канчаецца вершам Пушкіна: “Я вас любил, любовь ещё, быть может, в душе моей угасла не совсем” і т.п. Во, пакута! Калі Вам надакучыла ўжо перапіска са мною, дык напішэце мне нешта падобнае – уцяку адразу! Замоўкну! Ліст разьлічаны на маё сэрца... А мае нэрвы складаныя, і зусім няпростая душа ў П.М. Аж боязна, колькі хітрасьці ў чалавека...

Туліпаны зараз будуць цьвісьці, і я хачу бачыць толькі Іру [Крэнь]¹ і Вас. Хоць шчыра пасьмяямся, пагутарым, як добрыя сябры, і чарку для вас (асабіста) я прызапасіла. Толькі нічога не вязеце з сабой, бо загневаюся. Што трэба – ёсьць. Дануся з Васілём не прыехалі, і я іх болей клікаць ня думаю.

Дык калі ласка, зайдзеце ў тую рэдакцыю. А можа, даць тыя ж вершы без прадмовы? Парадзьцеся з Арсенем, як паступіць. Напішэце, мне ўсё адразу. Іван Пятровіч Вам кланяецца. Прывітаньні сябрам.

Ваша Л.Г.

52. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 19 траўня 1969 г.

Дарагі сябра Мікола!

Цешуся, што Вы здаровыя. Жаль, што зьбіраецца да нас толькі 1 чэрвеня! Тады ня будзе ніводнага туліпана! Яны цяпер цьвітуць – аж шумяць! Яшчэ ў гэтую нядзелю, 25 траўня, яны будуць, а да 1 чэрвеня не дабудуць

ніколі! Ходзяць па іх людзі – гэта адно, а другое – яны ж так доўга цвівісьці ня могуць! Бэз, яблынькі, вішні – усё цвіце цяпер, і Вы ніколі ня бачылі, колькі ў мяне туліпанаў! Я на наступны год іх павыкідаю, бо замнога. Ад-нолькавыя часта.

Ірачка ня мусіць мець прычоску, яна Вам і так падабаецца, а мне будзе прыкра, што ў яе ёсьць прычоска, а ў мяне няма. Сукенкі новай зусім ня трэба! У нас тут і старэйшая сыдзе за новую, гэта ж ня Менск! Адным словам – едзьце, калі Вам выгадней, мы заўсёды Вам радыя. Гэта ж вясна! У Гродна пісаць ня буду. Пасьля скажу, чаму. Зрабеце, калі ласка, гэта Вы самі.

Мы абое крышку ачунялі на вясну! Пішэце ці лепш затэлеграфуйце, калі прыедзеце, каб спаткаць Вас. Іры скажэце, каб хоць ня ехала ў “шпілечках”, а брала выгодныя туфелькі на ногу. Каб ехалі без усякіх такіх выдумак, бо ў хаце ў нас усё ёсьць, і я абражуся насцьмерць! Галоўнае – Вас убачыць! Калі можна, дык забірайце з сабою і Таню. Чакалі мы Вас на гэтую нядзелю, але дарма. Цешуся з новага прэзыдэнта АН! Няхай яму добра творыцца, добра працуецца.

Дзякуй Вам за Л. А. Войцік. Дасталі і паслалі мы ёй крыху лякарства, якое цяжка дастаць. Можа, ёй і палягчае. Я захоплена ёю, што і яна, і Паўліна Вікенцеўна, маюць такую добрую памяць, так успрымаюць усе беларускія падзеі і ідуць з духам часу! З пэнсіяй, здаецца, будзе ўсё добра. Загадалі мужу прыслаць усе паперы ў Мін[істэрства] сац[ыяльнага] абесьп[ячэньня] ў Менск!

Нешта нядобрае творыцца ў Юры. Пісалі чужыя людзі, што ён – як цень. Зноў там паявілася цешча, а жонка – самі ведаеце, Вы ж яе бачылі... Вось гдзе няшчасьце на нас – проста гора. І так, чакаем Вас у любую пятнічку! Атрымала з Гродна запрашэньне (і ўмовы) прыняць удзел у конкурсе на літаратурны твор “О жизни и деятельности советской милиции, следственных аппаратов, исправительно-трудовых учреждений и вневедомственной охраны”.

Забірайце з сабой і Сяргея, калі ён ужо ў Менску. Прашу Вас – не бярыце з сабою нічога “такога”, бо сапраўды мы тут маем усё! Я б абразілася, сябра! Цалую Іру. Калі б ведалі, калі да нас ехаць, дык самі напішэце аб гэтым Сашы Б[елакозу] і Дануце з Васілём! Няхай яны да нас – хоць на дзянёк! Міколачка, зрабіце так! Бо я ж ня ведаю, на калі іх клікаць.

А пакуль – бывайце! Усім прывітаньні. Чакаем Вас – не дачакаемся!

Геніюшы.

53. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 25 траўня 1969 г.

Даражэнькія!

Дзякуй Богу – ліст ад Вас. Ці атрымалі мае абодва лісты? Адзін быў крыху аб Грынкевічах¹. Дзякую за братачкі, сёлета іх у мяне няма. За лякарства – ніц! Нават не падумаіце!

Туліпанамі памяняемся. Чырвоныя мае – ня вельмі. Ёсьць і малінавыя, і жоўтыя, як яешня. Ёсьць аранжавыя – не раскрываюцца болей, чымсьці форма чашачкі. Чырвоныя пад канец на сонцы раскрываюцца, як жабы. Адну рэч я ў Вас вельмі папрашу – лілію regale, ведаеце, такую паху-

чую, зь цёплай “сьпінкай”. У мяне ёсьць белыя candida, a regale, якая так непараўнана хораша пахне, – прапала, падгніла, а можа, зьмерзла. Я па ёй шчыра сумую. Калі няма ў Вас асабіста, дык ня трэба шукаць. Калі ёсьць – напішэце мне ласкава, які грунт яна любіць, чым і ці прыкрываць яе на зіму і г.д.

З туліпанамі бяда! Людзі – jak do odpustu²! Грошай жа я браць ня ўмею. А людзі так любяць кветкі, а так шкадуюць для іх працы і сонейка, і крыху добрай думкі. Яны ў іх чахнуць, а ў мяне – grandeur³! Вось і дзялю, а ўсіх не абдзеліш. Як жаль, што людзі не разумеюць, як цяжка мне капаць, паліваць і г.д. Гэтага ня хоча разумець ніхто! Часам замыкаюся ў хаце, не выходжу, бо хочацца, так хочацца глядзець на кветкі, і жаль іх зразаць.

Дзякую Вам шчыра-шчыра, што паслалі тыя песьні ў “Ніву”. Хутчэй пра-сеце там лякарства! Так трэба, бо трэба жыць! Я напішу сыну, але многа не спадзяюся, бо там цяпер “штормы”. Во, няма людзям што рабіць! Славiк – маладзец і на рост, і на розум. Ды і на “агурочки”. Нарцысаў белых, з жоўтай трубачкай, у мяне няма. Ёсьць жоўтыя, з жоўтай трубачкай.

І дзе ж падзеўся той архіў, і каму сп. Ластаўка яго перадаў? Швэду⁴ я не пісала. Ёсьць на гэта прычыны. Наагул, публіка гэтая ня вельмі салідная, а я асьцерагаюся. Нацярпелася. У альманаху трэба друкаваць Вашыя ўспаміны. Сябры аб П. Ластаўку не забудуць.

Нікога не было. Думаем, што М. Прашковіч прыедзе на 1 чэрвеня. Урэшці – як сабе хоча, ці лепш – як зможа. Прыедзе, здаецца, зь Ірай Крэнь – гэта дарагая мне і цікавая жанчына. Маецца адведаць нас і Вера Палтаран⁵. Як успомню Паўліну Вікенцеўну – баліць мне сэрца. Калі пабялю хату і больш-менш усё зраблю, дык, пэўна, яе паклічу. Муж на ліпень бярэ водпуск і, напэўна, недзе паедзе. Я тады яе і запрашу. Мужу лепей. Настолькі лепей, што не спыняецца ў хаце. Я вось ляжу з ангінаю ўчора і сяньня, а ён – у кіно! І хочацца чалавеку глядзець усякія рэчы! Я, напрыклад, люблю толькі добрыя фільмы, а на быле якія проста шкадую часу і грошай. Вельмі мне спадабаўся фільм “Брацьця Карамазавы”! Выдатны фільм.

Я крыху адзічэла, нідзе не бываю, чуюся, як той жыд за нямецкай акупацыяй – так усяго баюся, так за нешта і прычэпяцца... Ня ўмею жыць паводле муштры – ні духовай, ні фізычнай! Як жа люблю свабоду! Ня пішацца, ня творацца, і гэта жаль... Большага антынатхненья, як мой Іван Пятровіч, сьвет ня бачыў! Ну што ж, такая доля. Для яго пытаньне яго жалудка і т.п. болей важнае, чымсьці ўся паэзія сьвету, аб якой ён, дарэчы, так любіць гаварыць. Эх, словы! Я стараюся сказаць – і зрабіць. А мае вершы – то я! Гэта ўсё перажытае, пустой фантазіі там няма, ці, лепш кажучы, пустых слоў. Я шкадую сваяго мужа, але ж і злуюся часамі, як воўк. Розныя мы натуры ўсё жыцьцё. А я – такі паэт, якому ня плацяць, але прасьледуюць, гоняць. Вось чаму ж ня ўдарыць бітага, за каго ніхто не заступіцца? Не, не, лепш ня буду, бо можна ня спаць, можна згрызьці сябе, можна страціць розум.

Вось служаць яшчэ рукі, і гэта мяне радуе. Трэба бяліць хату. Добрыя людзі прадалі добрай фарбы на падлогу. Нейкі худзенькі, закаханы ў лес і прыроду, маляр, які працаваў у суседа, пакінуў мне, апрача вапны, усё прыладзьдзе для маяго рамонту. Нейкі баптыст. Выб’е мне цэглу, а я выберу сажу з коміна. Ён пасья будзе доўга вербаваць мяне ў свой клан, а я – бараніцца,

як толькі прызваітасьць мне памагае. І так заўсёды. Адна – як палец, як пянёк на паляне, а столькі працы! Горай, што яна стала ўжо блізу непасільнай.

З нагамі крыху лепш. Бяру рэапірын. Калі буду бяліць, дык “наемся” яшчэ нечага ад сэрца. А на хутары маіх бацькоў, якраз за хатаю, заходзіла сонца, і цень мой быў даўгі, калі я бегла насустрач тату...

Аб Сашы Б[елакозе] нічога ня ведаю. Час ужо, каб ён нас адведаў, а то і ён ня ведае, што са мною. І так, Вам загад: трымацца і трымацца, жыць і жыць, сустракаць яшчэ вёсны і любаватца прыродаю! 1 чэрвеня – дзень нарадзінаў маяго любімага ўнука Міхаські. Як жа яму там, беднаму, у такім “пекле”, якое ствараюць яго “разумныя і адукаваныя” бацькі?..

Цалую Вас і абнімаю. Будзьце здаровенькія, будзьце пры добрай мысьлі. Прывітаньне ўсім Вашым хатнім.

Цалую яшчэ раз – *Ларыса Геніюш*.

P.S. Не з Масквы, а зь Менску напісалі, каб хутчэй прыслалі паперы – на пэнсію! Во, напалохалі...

54. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 2 чэрвеня 1969 г.

Дарагі сябра Мікола!

Ліст ад Вас атрымала. Дзякую. Пішу Вам ужо другі. Першы парвала, бо было там многа вострых закідаў Вам, што зноў не прыехалі. Прайшло крыху часу, і гэты ліст, спадзяюся, будзе мірнейшы. Справа ў тым, што адкладаўся рамонт, каб добра сустрэць Вас (звычайнае бяленьне і т.п.), рабіліся прыгатаваньні, гадаваліся туліпаны. У маёй міні-гаспадарцы ўсё гэта было важна, а Вашыя асобы – на ўзроўні гасьцей легендарнай важнасці. Дык вось цяпер пачнецца тое бяленьне (далей ўжо нельга трываць!), дык ёсьць праблема, што калі прыедзе, будзеце шлёпаць па вапне. Бяліць ня будзеце, безумоўна, і толькі таму, што Вы тут – антыталант! Гатаваць асабліва ня буду (бо, можа, зноў гэта будзе нам і Тузіку) і чакаць Вас ня буду, бо і ў мяне аказаліся нейкія там “нэрвы”... І так, хочаце – едзьце, хочаце – не.

Сяньня – Сёмуха, халоднае сонца і замест туліпанаў – бадылі, ападаньне красы, адцвітаньне... Ужо не ідуць па іх безупынным патокам людзі, якім сапраўды, думаю, хацелася глядзець на кветкі і нясьці іх дахаты, і ня толькі таму, што яны дарма. З болем у сэрцы зразала іх дзясяткамі для абыякавых людзей, па-панску ня ўмеючы адмовіць просьбам. Рана яны чароўна калываліся ад ветру, і ў кожнага зь іх была свая мова. Некалі Вы прывезьлі мне вялікую цыбульку (быў жоўты) і маленькія – дзеткі. Вось з тых дзеткаў сёлета зацвіло пару аранжавых прыгажунюў! Такіх у мяне не было. Аднаго, зь цяжкай каронаю, простага і гордага, зламаў вецер. Было жаль. Цудоўныя былі і Юрыны, якія ён прывёз з Польшчы. Вось і Вы яшчэ ніколі ня бачылі, як казачна яны гутараць з сонцам, несказана багатыя прыгажосьцю!

Што да Юры, дык задумаў разводзіцца з жонкай. Зноў вярнулася цешча, і даканалі хлопца, зусім запіў. Узяў рашчот на рабоце і едзе над мора “к чорту на кулічкі”. Уцякае. Не мяшаемся. Тэлефанавалі яму, абяцаў кінуць гарэлку. Ня ведаю, што з гэтага будзе. Людзі пісалі, што зрабіўся – як цень, і жыць так далей нельга. Калі не разьвядзецца, дык хоць добра напалохае тых “дамаў”. Вы самі бачылі, якое гэта “зельле”. Перажываньняў – вышэй

галавы! І што перамога: слабасьць самца ці розум чалавека? Жыцьцё – штука складаная.

Іван Пятровіч – амаль як тая “цешча” ў хаце... Стараюся памятаць аб яго веку і т.п. Стараюся. Што да прыезду Надз[ежды] Васілеўны [Караткевіч], дык я сама ня ведаю, што сказаць. Я ёй заўсёды была рада, калі яна ў нас гасьцявала. Сяньня мне болей патрэбныя “другі”, чымсьці госьці, якіх я няўпэўнена, ці дагледжу як належыць. Ды і той цягнік прыходзіць пасья 1 гадзіны ноччу. Ёсці са станцыі болей як 2 км. Некалі, ад нараджэньня чыгункі, ездзілі на станцыю з мястэчка балаголы, адвозілі і прывозілі людзей. Сяньня начальства ездзіць сваімі легкавушкімі, калгасьнікі – выпрошваюць коней (сумесь жывога касьцяка зь нейкай доляй Н.Р.), а ўсё апошняе “бесклассоее общество”, маладое і здаровае, старое і хворае, бяжыць і паўзе на цягнік як умее. Багаж падвозяць на роварах, цягнуць тачкамі-рыкшамі...

Аднойчы гэтым цягніком прыехала мая сястра з Польшчы. Свае рэчы падносила – чамадан за чамаданам, і так пад раніцу, з плачам, дабрывала да нашае хаты... Крыху раней, бывала, выходзілі яшчэ на дарогу “героі” ночы і запынялі, абрабоўвалі. Аднойчы запынілі нейкага, здаецца, працаўніка міліцыі ў штацкім. Не пазналі. А той даў ім такога “бобу”, што болей не паўтараецца тое “геройства” па кішэнях. А транспарту – ніякага, і прыдумаць яго мне ніяк не ўдаецца! Таму я пісала, каб Іра К[рэнь] абувала выгодныя туфлі. Як жа тут быць? Ах, безнадзейны Вы чалавек! Замест весела падарожнічаць з маладымі жанчынамі, Вы назьбіраеце “благародных старушкаў”, і так я, напэўна, ніколі не дачакаюся ні Вашага вясельля, ні знамянітага патомства Прашковічаў. І Вам клопат, і мне няма рады з машынаю! Лепш едзьце на гэты раз з Ірай К[рэнь] і ўсю сваю ўвагу ў падарожжы прысьвяціце гэтай сапраўды мілай і чаруючай лэдзі!

Надз[ежда] Вас[ілеўна] лепш няхай некалі прыедзе якім таксі папутным проста пад хату. Між намі гэта, сэр! Адным словам, гэтае пытаньне пакідаю Вашай дыплямацыі і гібкасьці, у якой не сумняваюся. Ад Сашы Б[елакоза] быў ліст з запрашэньнем нас і Вас на 1 чэрвеня. Ліста, каб дайшоў, гэты “геній” застрахаваў на 5 руб.! Аддам яго некалі ў музэй.

Сяньня служыцца ў цэркві. Каляровыя хустачкі жанчын лягусенька нагінаюцца ў паклоне добраму Богу, а я вось сяджу, кашляю і пяром забытага літаратара гутару з Вамі. На адлегласьці. Пісаў Сяргей [Панізьнік]. Ён жыў-здараў, вярнуўся ў свае пэнаты. Гнеў на мяне і Ніну ў яго выветрыўся. Можна, калі прыедзе да нас, то напілуем крыху дроў. Бо сапраўды няма тут каму разрубачь нават паленца.

Надта многа думаю пра Юру. Валя ніколі, ні пры якіх абставінах ня зьменіць сваёй натуры, і калі застануцца разам, дык будуць мучыцца да канца жыцьця. Дзецям жа цяжка і ў атмасфэры сварак, і цяжка будзе, калі бацькі разыдуцца. Сытуацыя вельмі нецікавая. Хочацца хоць пагутарыць з Вамі і зь Ірай, хоць парадзіцца. Нашае жыцьцё было па-беларуску цяжкое і пакутнае, а ўжо Юрына – і таго годзі... Нялёгка яно запавядаецца і бедным унукам.

Прыяжджайце, калі ласка, калі гэтая паездка не ўплывае на спакой Вашага жыцьця. Фактычна новага ў нас – нічога, цікавага – яшчэ меней,

але падзяліцца думкамі амаль неабходна. Кланяйцеся сябрам і знаёмым, асабліва Іры К[рэнь], і абмяркуйце нарэшце падарожжа да нас.

Ваша Ларыса Геніюш.

55. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 6 чэрвеня 1969 г.

Саша!

Спадзяюся, што Вы маяго ліста атрымалі. Загад Вам зь Менску – пісаць у ЦК на імя Пілатовіча¹. Апісаць усё як ёсьць дэтална. Пішэце шчыра, добра было б, каб на машынцы. Напішэце аб усіх труднасьцях жыцьця і працы, бо далей так мучыцца нельга!

Захавайце сваю беларускую годнасьць і душу. Захавайце чэснае імя сапраўды савецкага чалавека. Нічога і нікога ня бойцеся, бо толькі нізкія людзі могуць так выступаць супраць мовы і культуры народу, чый хлеб ядуць. Альбо вырадкі – апошні жывёльны ступень чалавечага падзеньня.

Бадзёрасьці Вам, сілаў і добрай думкі. Добра было б сустрэцца. Прывітаньні ад мужа.

Бывайце здаровы, дружа!

З пашанаю – Ларыса Геніюш.

56. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 16 чэрвеня 1969 г.

Дарагі сябра Мікола!

Жаль, што не прыехалі! Была харошая пагода. Галоўнае – мы чакалі Вас кожную пятніцу! Рыхтаваліся! Ня спалі, чакалі Вас з цягніка. 13 чэрвеня была ў нас Оля Іпатава¹. Мне так сорамна, што я нават не прысела зь ёю, перапрасіла, рыхтавалася, чакала гасьцей. Ваша справа. Дануся з Васілём не прыехалі таксама: у іх недзе свае меркаваньні. Можа, і добра так... Я крыху змучылася бяленьнем хаты. Цяжка гэта на мае гады. Што да Вашага прыезду, дык я болей не запрашаю і не чакаю. Няхай абяцаньне прыезду да нас Вас ня зьвязвае. Вось калі зможаце і будзеце мець ахвоту – дык калі ласка! Будзем удома – прымем, ня будзем – дык выбачайце. Не люблю слоў на вецер.

Што да сватаўства, дык Вы памыляецеся! Мне гэта і ў галаву не прыйшло! Я проста зьвярнула Вам увагу на тое, каб эвэнтуальнае падарожжа для І[рыны] К[рэнь] вы зрабілі вясёлым, у меру прыемным, шчырым, сяброўскім, бо ж ехаць усё ж недзе цікава! Гэта – усё. Ці забралі Вы ў Семашкевіча мае вершы? Адзін, бачу, у “Полымі” Ю. Г. спрытна перарабіў на свой мадэрна-кароткі стыль. Узяў жывым і “грымотнічак”, і выдуманым мною “гаротнічак”. Гэта нешта з гіены... Можа, так і з рэштаю, хоць велькай вартасьці ў іх няма... Аб гэтым нікому казаць ня трэба! Калі б ня тыя вершы ў яго руках, дык была б гэта проста licentia poetica (паэтычная вольнасьць), а так – чорт ведае, як гэта назваць...

Я ж яшчэ жыву... А тут пішуць зь Вільні, што пісьменьнікі Беларусі адышлі ад народу, занішчаецца дарэшты беларуская мова ў школах. Просяць мяне зьвярнуцца ў С[аюз] П[ісьменьнікаў] Б[еларусі] з прапановаю,

“каб кожны пісьменьнік узяў шэфства над некалькімі школамі. Такая апека абавязвала б яго часьцей бываць у гэтых школах, гутарыць з навучэнцамі і настаўнікамі. Ён дапільнаваў бы, каб школа ў свой час падала заяўку на падпіску газэт, часопісаў і ўсіх кніг, якія маюць паступіць у продаж на беларускай мове ў працягу гэтага году і г.д. (Памагчы жадаючым абітурыентам паступіць у ВУЗы ці тэхнікумы і г.д.)”. Піша Н. Шнаркевіч.

Як Вы заглядаецца на такую справу? Жаль, што ў нас няма іншых патрыётаў для гэтай справы, бо пісьменьнікам жа трэба тварыць перадусім. А мне – і бяліць, і маляваць падлогі, і садзіць, і варыць, і мыць, і палоць і т.п. Справа гэтая, аднак, вартая, каб яе разгледзець. Гэта крыўдуюць выкладчыкі беларускай мовы, і слушна. Толькі з кім гутарыць? Каму гэта ў галаве? Радзьце, сябра!

Калі няма ў Вас вялікага страху з маёй асобы, то, можа, прыедзеце ў пачатку свайго водпуску, пакуль яшчэ муж у хаце? Ён узяў якраз ліпень (з 7-га), але бяда – няма нігдзе пуцёўкі! У хаце ж ён не адпачне, бо зноў будзе днямі спаць, а начамі напалёт чытаць ці лазіць па хаце. І яму некарысна, і мяне давядзе да сьмерці. Можа, Вы там “вырвалі” б гдзе якую недарагую пуцёўку на Нарач ці куды яшчэ? Трэба яму адпачыць абавязкова, а то пагана і з нэрвамі.

У Юры – ня ведаю што. Ня піша. Пісала Валя. Ліст злосны, але, відно, патрабуе маёй маральнай падтрымкі, хоць я пішу ёй усё, што думаю. Сытуацыя там нялёгкая, жаль дзетак. Вінавата ва ўсім тая баба Юля, вось гдзе грэх... Жаль і Юркі, бо яны загрызуць хлапца, гэта сапраўды ворагі. Не шанцуе нам у жыцьці трагічна. Бацька – за тое, каб яны разьвяліся, чым хутчэй – тым лепш. Людзі, якія ведаюць гэтую справу, – таксама. А я маўчу, маўчу як анямелая...

Лье жудасна цэлы дзень дождж. Я змокла ў гародзе да ніткі. Усё сохне. Хмары і цемень, але грывотаў, на шчасьце, няма. Сакрат Я[новіч]² прыслаў кніжкі мне і Данусі. Юра яшчэ прыслаў тры экз[эмпляры]. Ці мае яе Сяргей [Панізьнік]? Ніна Л[ойка] ўжо да нас ня ходзіць. Яна выбралася мне памагаць. Пакуль я бяліла, дык яны паразносілі вапну, бегаючы па цэлай хаце, а калі трэба было мыць падлогу пасля бяленьня, дык абедзьве ўцяклі! Недзе цяпер ім сорамна (яшчэ была адна такая). Я ўсё зрабіла сама, але была амаль нежывая, змучаная. Цяпер рада, што гэтым шылем пазбавілася непажаданай публікі ў хаце! Заходзіць і зь дзецем, а я – як лёд! Бо ці ж можна іначай?

Казала Оля, што Аляксей Нікіфаравіч К[арпюк] таксама няёмка чуецца... Няхай сабе чуецца, як хоча, а я рада, што пазнала і іх! Каля Вас, напэўна, аж кішыць ад усякіх “сардэчных”. Увага, Міколачка, дзеля працы і ўласнага спакою – ганеце іх! Шкада Вашага цэннага часу на пустую траскатню з кім папала! Дык не чакаем Вас да водпуску, а там прыедзьце, можа, куды зьездзім. Пабудзеце ў нас колькі захочаце самі. А наконт дам, дык дамаўляйцеся зь імі. Аб “Загонах” Сакрата напісаць варты³, хоць і ён ня геній, але чытаецца добра.

Іван Пятровіч едзе заўтра на пару дзён у Гродна, хачу дабяліць хату. Можа, Вы напішаце пару слоў Юрцы? Ён, здаецца, на нейкім раздарожжы. Вось так, каб жыў цішэй, разумней, болей глядзеў хлапцоў і здароўе. Міхасік вучыцца вельмі добра, а Алесік расьце, як дубок⁴! Падтрымайце

яго, Міколачка, хоць проста навінамі, справамі ў Менску. Ну, як ваша чарка, як наагул здароўе? Дык да сустрэчы! Бывайце, пішэце!

Вашыя Геніюшы.

57. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 30 чэрвеня 1969 г.

Даражэнькія!

Прашу прабачэння, што не зайшла да Вас, як абяцала і як ад душы радзіў мне Іван Пятровіч. Я доўга шукала тую Падгарэсялку¹. Яна аказалася ў нейкім вузенькім рове, відавочна, прастарым карыце Нёмана, бясконца даўгая, такжа цікавая і крыху нават беларуская. Вясной там мусяе быць цудоўна! Людзі жывуць – як птушкі ў гнёздах, многа дрэў. Нагадвае мне гэта ваколіцы Прагі (толькі там – скалістасьць) ці нейкую беларускую Швэйцарыю, каб не сьмярдзючы раўчачок пасярэдзіне...

Дык вось, у адным такім гнязьдзе, якое старожаць малыя і злосныя цюцькі, і затрымалася тая цётка, якая прывязла падарачкі. Найбольшым падаркам быў гімн чыстага захаплення, які прапяляла на ўсе лады тая бабка для “свайго доктара” і нашага сына. Відно – любяць гіцля тыя людзі ў Гарадку, і гэта мяне ўсхвалявала. І хоць бабка не дадала мне два хвартушкі і ўсе лекі, якія сын паслаў (даведалася з сынавага ліста), усё ж я захавала вялікую ўдзячнасьць ёй за добрыя словы пра Юру.

Да Вас не зайшла, бо мяне – калаціла. Гэта Вам, спадзяюся, аб’ектыўна, расказа Данута. А вінавата я сама. Мяне цягне да ўсяго беларускага, і часам здаецца, што шылда скрывае за сабою і зьмест... Для мяне беларускасьць і беларус – ня бізнэс і не палітыка, а маё жыцьцё і сэнс майго існаваньня. І таму вось калі на склоне майго жыцьця нехта пачне верашчаць аб тым, што ўжо час мне зьмяніць маю душу на інтэрнацыянальную і т.д., гэта выводзіць мяне з раўнавагі, бо:

Размаўляць па-беларуску – гэта модна.

Мову Маці, кажуць, не забыць.

Для мяне ж гэта ня модна, толькі родна,

Гэта так, як піць, як есьць, як жыць.

Дзякую за кніжкі, а за ліст – асабліва. Разьлічымся за іх пры сустрэчы, бо Марыя Міхайлаўна рашуча адмовілася мець нешта супольнае з нашымі фінансавымі разьлікамі...

На маё 60-годзьдзе чэхі дадумаліся паклікаць нас да сябе! Сьмешна! У такі дзень людзі бываюць у сваёй хаце, і іх сябры і пабрацімы вітаюць іх і старожаць, каб усякія нелюдзі і злыдні хоць у гэты дзень не муцілі вады ў крыніцы.

Болей я з А[ляксеям] К[арпюком], безумоўна, не сустрэнуся. Проста таму, што ня маю намеру сядзець 15 сутак, якія даюць цяпер, калі некаму рашучым узмахам рукі забароніш раніць і паганіць тваё найсьвяцейшае.

Сьпяшаюся на пошту. Вітаем Вас усіх і цалуем з Іванам Пятровічам –
Вашыя Геніюшы.

58. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 8 ліпеня 1969 г.

Дарагі і паважаны сябра Мікола!

Яшчэ раз пішу Вам, каб прыгадаць, што 12 ліпеня едзем аўтобусам на Сьвіцязь. Вам замоўленае месца таксама. З нецяярпеньнем чакаем на Вас!

Дазвольце павіншаваць Вас з даўно Вам належным становішчам старшага навуковага супрацоўніка. Каб хоць не ўрачы! Каб і далей ішло ўсё добра, згодна з Вашымі здольнасьцямі і заслугамі на гэтай ніве! Прыкра, калі крыўдзяць, ды яшчэ незаслужана, харошага чалавека. Мяне гэта заўсёды страшна грызла, бо думала, што гэта, можа, крыху і цераз мяне. Дзякую Вам, што безупынна і мужна, нягледзячы на ўсё, “наведвалі” нас сваімі лістамі і асабіста, і былі для нас дарагім і вартасным кантактам зь дзейным і творчым элемэнтам нашай сталіцы. Чакаем Вас, дружа!

Муж едзе на адпачынак 14 ліпеня, але гэта ня значыць, што Вы ў нас ня зможаце пагасьціць, колькі захочаце. Паедзем да Сашы [Белакоза], пойдзем у лес, на раку. Штодзённа ў нас малая Люда. Яна добра вучыцца, і гэта мяне непамерна цешыць. Я гэты тыдзень моцна перахварэла на грыпу. Паправілася ўжо. Крыху яшчэ кіхаецца. Бярэце з сабою сваіх мілых дам. Паўліна Вікенцеўна цяпер у Вільні. Яна аднекуль ведае, што Вы едзеце да нас. Пісала Л. А. Войцік. Выпадала б запрасіць і яе. Пабачым, як там усё будзе. Іван Пятровіч слабее, гэта зусім зразумела, бо і годы, і мінулыя лягеры, і такая неспакойная натура. Юра ня піша. Учора цераз некага прыслаў мне пару драбніцаў. Мусіць, пагадзіліся. І гэта добра. Каб толькі трывала і шляхотна далей. Дык чакаем Вас ад душы!

Забірайце абавязкова Ірачку Крэнь, Надзежду Васілеўну! Хату я крыху пабяліла, купілі яшчэ адно ложка, новы стол. Ёсьць гдзе прыняць гасьцей, будзе чым і пачаставаць. Нешта будзе. На гэты час найбольшая балячка – гэта тое, што доўга няма дажджу. Прывязеце яго з сабою! Зацьвілі белыя лілеі, няўжо і яны перацьвітуць бяз Вас? Учора было Яна. М. Ермаловіч прывітаў нас з Купальскімі днямі. Чакаем Вас, Міколачка. Да сустрэчы!

Вашыя Геніюшы.

59. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 12 ліпеня [1969 г.]

Дарагі і паважаны сябра Мікола!

Не паехалі мы на Сьвіцязь, бо ня выйшла справа з аўтобусам. Гэтае “прадпрыемства” адлажылі на пазьней. Іван Пятровіч едзе ў панядзелак у Рось на дзьве нядзелі – адпачываць. Я з гэтага вельмі рада, бо адпачынак яму патрэбны, як соль. З Вамі, напэўна, цяпер не сустрэнемся, бо адразу пасья ад’езду мужа збіраюся да цёткі (мамінай сястры) у Луцк. Жыве там і татава сястра, і абедзьвія вельмі старэнькія. Пабуду там да 1 жніўня, а як будзе трэба, то можна і далей. Хату і Тузіка дагледзіць залатая Людміла. Вельмі шкада, што мы з Вамі не пабачымся. Адкладзем гэта ўжо на зіму ці на наступны год.

У Юры ўсё наладзілася. Міхаська – у дзецкай калоніі адпачынку, а Алесік з бацькамі недзе аж на Мазурскіх азёрах – на пару тыдняў. У мяне цяпер

грыпа. Ломіць мяне да плачу. Спадзяюся, аднак, да аўторка выздара-
вець. Яшчэ раз віншую Вас з павышэньнем! Жадаю Вам далейшага росту,
як у сапраўдным разуменьні гэтага слова, так і ў становішчах! Усяго Вам
добрага і сьветлага, шляхотны сябра Мікола! Прывітаньні сябрам, а Вам
шчырае прывітаньне ад мужа і ад Людэ.

З павагаю – *Ларыса Геніюш.*

60. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 16 ліпеня 1969 г.

Даражэнькія!

Прашу мне дараваць, што спазьнілася з адказам. Хварэю. Нейкі грип
без тэмпэратуры, з кашлем і болем галавы, ламаньнем ног. Муж паехаў
ужо адпачываць. Паехаў недалёка – у Рось, там, кажуць, даволі добры
дом адпачынку. Я сабралася ехаць у Луцк, гдзе жывуць старыя мае цёткі,
але вельмі зарасла наша бульба на полі, і трэба было яе апалоць. Палолі
мы да 11 гадзін вечара, быў моцны, халодны вецер, я пацела і зноў асты-
вала. Я такая заўзятая, вось таму і адкінула мяне зноў. Маю вельмі мала
надзеі на той Луцк.

Цешуся, што адпачывае муж. Да нас ніхто не прыехаў. Гэтага можна
было чакаць. Не магу цяпер запрасіць і Паўліну Вікенцеўну, бо чуюся так
дрэнна, і пагода ў нас асеньня. Вельмі хвалюе мяне заўтрашня падзея –
запуск чалавека на рамантычны Месячык! Мусіць, уся людзкасьць пера-
жывае гэтую проста неверагодную падзею. Толькі б усё ўдачна! Самыя
сымпатычныя сяньня з усіх герояў – гэта героі касмічных прастораў. Якая
рызыка, якая тэхніка, якая адвага! Забівае мне гэта дых! Як дажыць да дня
іх шчаслівага і пераможнага павароту на землю? “Сэрцу цесна, крыві не-
спакойна на маленькім гарэшку Зямлі...” – гэта з аднаго маяго вершу.

Я спадзяюся, што Вы нічога не сказалі шаноўнай Паўліне Вікенцеўне аб
маіх замоцна шчырых высказваньнях аб ёй. Я экспансіўны вельмі чалавек,
і часта шкадую аб сказаным, але калі б не сказала гэтага з усёй шчырась-
цю – мяне гэта “разарвала” б! Вартасны і добры яна чалавек, але я яе не
люблю. Яна жыве інтрыгамі, сапраўды. Я ніколі ня ведаю, калі яна гаворыць
шчыра. Яна – ня тое, што я заву Беларусьсю. Можа, жыцьцё яе змучыла,
можа, яно яе перарабіла на свой лад штучны, крыху чужы. Яна многа хоча,
хоча ўсяго чалавека, а гэтак нельга, бо я, напрыклад, перадусім і дарэшты
належу нашаму народу, маёй Радзіме. Я магу маўчаць, магу цярпець удары
і ўсякія зьдзекі, але сьвятое маё са мною.

Сьвяткавалі ў нас у Зэльве дзень, калі прагналі немцаў з Беларусі,
і ніводзін прамоўца не сказаў ніводнага слова на мове народу, з якога
кожны чацьверты грамадзянін загінуў у пекле вайны. Можа, гэта і добра...
Прадставілі з грубым камізмам цяжкую мінуласць нашых сялян – дзядзькі
ў неймаверна вялікіх лапцях (далі ім па 5 руб. на гарэлку) цягнулі худымі
калгаснымі коньмі баронкі і сошкі па бруку вуліцы пад рогат начальства.
Апранутыя яны былі ў даўгія, шэрыя, быццам брудныя, кашулі...

Мне прыпомніліся нашыя гаспадыні, іх гонар – белыя кашулі
мужоў. Мне прыпомніліся 10 тысяч югаславаў у 1938 г. на сакольскім
зьездзе ў Празе – усе ў пастоліках. Як быццам хацелі паказаць не

абутак, а Чалавека. Няблага яны ў тых пастоліках пасья білі добра абмундыраваных ворагаў.

Пасья ішлі жнейкі – як табар цыганоў у розным лахмоцьці, з калыскамі, згорбленыя. Устыдаючыся, ішлі неяк подбегам, а зь іх рагаталі іх равесьнікі і равесьніцы ў капронах, ужо з раніцы чуць п'яныя, абьякавыя да ўсяго на сьвеце, убогія. Ехалі трактары і камбайны, машыны, нейкі дзядзька скрывіўся і выціснуў праз зубы: “Глядзеце, каб са сваёй тэхнікай і атамам зноў не прывялі людзкасьць да сошкі...” Наагул, людзі рабілі свае заўвагі. Вельмі рэпрэзэнтабэльная трыбуна і – вельмі чорныя і худыя заслужаныя калгасьнікі...

Усе мне на гэта зьвярталі ўвагу, і я ўцякла. Быў хор у народных вопратках, шоўкавых кашулях. Божа, і кашулі, і паясы друкаваныя на фабрыцы – бутафорныя...

Мне прыгадаліся чэхі, якія плацілі тысячы крон за народны крой, як яны кажучь. У іх шырокія гафтаваныя белыя рукавы з аборкамі. Як яны адносяцца з усёй любасьцю, з усёй пашанай да каляровай, макавай нейкай вопраткі сваіх продкаў!

А ў нас тут неяк дзіўна. Мы, быццам на вятры, засланням сарамліва сваю народную душу, адкрываем яе толькі сярод сваіх.

Лякарства, якое мелі прывезьці, пакуль што няма. Я не пасьпяшалася, і яго забралі. Другі раз яшчэ не прывезьлі.

І я ўчора вырвала першага гурочка. Зрабіла халаднічок. Лілія candida ў мяне ёсьць. Сёлета цвіло іх 50 штук. Яшчэ некалькі стаіць. Вецер іх паглуміў, і пажайцелі лісточкі. Людзі нахальна іх у мяне выпрашваюць. Часам злююся.

Як здароўе п. Шнаркевіч? Белакоза ня бачу. Чула, што ён баіцца сустракацца са мною... Праверу гэта. Толькі няма чаго яму мяне баяцца. Гэта так да дурацьці сьмешна. У мяне ж ня гумавы хрыбет, а беларускі, і чалавечы – адзін на ўсё жыцьцё – твар. Бывае горка, ды яшчэ такая нецікавая пагода. Спадзяюся, што Вы адносна здаровыя, спадзяюся, што зусім спакойныя са справай паважанай Бядуліхі. І што гэта ёй прыйшло ў галаву?

Бывайце здаровыя, кланяйцеся ласкава ўсім хатнім.

Цалую Вас шчыра – *Ларыса Геніюш.*

61. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 21 ліпеня 1969 г.

Сябра Мікола!

Мяне хістае ад уражаньняў і бяссонья! Надчалавекі на Месяцы! Ух, як моцна!

Я не паехала на Украіну. Ледзь знайшла сілы адведаць учора Івана Пятровіча. Бедны, хворы, кашляе, рады, што мяне пабачыў. Пахадзіла зь ім, пасядзела. Вельмі, вельмі чакаю яго дамоў. Я яго дагледжу лепей, хоць і сама ўсё яшчэ не магу пазбавіцца ад грыпы.

Калі б хацелі нас бачыць і не баяліся тых, якія бязбожна і нагла сочаць за маёй змучанай душой, дык прыяжджайце. Будзем рады.

З пашанаю да Вас – *Ларыса Геніюш.*

62. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 11 верасня 1969 г.

Міколачка!

Дзякую за ліста. Дарма Вы перажываеце драбніцы жыцця. Усё было добра, даражэнькі! Мы засталіся Вашым візытам вельмі задаволеныя і чакаем, шчыра чакаем Вас хоць заўтра да нас! Мне здаецца, што зноў пры першай магчымасці Вы завітаеце.

Што да малога, дык на Іру не крыўдуйце. Чалавек яна настолькі спрыяючы і шчыры, што баялася нават ценю крыўды для нас! Ці ведаеце, што яна сказала мне? Калі хлопец ня вернецца разам, дык яна будзе перажываць гэта ў Менску. Вось тады высказалася супраць і я. Шкада мне было юнага сябра, але Вы ведаеце нашае жыццё. Ён нашкодзіў бы (харошае малое) у першую чаргу сабе... Словы аб такім сыну сказала я, і сказала іх шчыра. Толькі сыны дзеляць з бацькамі добрае і благое, а я не хацела б лішніх цяжкасцяў харошаму хлапчаныці. Думаю, што ён зразумее наш лёс і не пакрыўдзіцца, бо тут вінавата жыццё. Іра паступіла так, як лічыла лепшым. Для яе было гэта нялёгка, як і для нас...

Сяньня сьвята “Сьценце Яна”, як кажуць у нас. Таму і пішу, бо іначай – поўныя рукі працы. Учора Коля Краўцоў¹ (сын Розы Аляксандраўны) прыпёр мне неспадзявана болей як 140 баравікоў. Казаў, што да 140 лічыў, а там і лік згубіў! Надзеждзе Васілеўне, калі яе няма, дык грыбоў даваць няма што! Занясеце толькі кошычак. Наагул Ірачка няхай гэтыя грыбы схавае для сваіх гасьцей, прыдадуцца. Надзежда Васілеўна прыедзе да нас па свае асабіста.

Дзіцячыя вершы я Вам пашлю, адно толькі адсапуся ад грыбоў, грушаў, сьліваў і т.п. Прыяжджайце да нас толькі зь Іраю. Вельмі мне падабаецца, як яна на Вас міленька пакрыквае. Прывыкайце да гэтага пакрысе, ідзеце на кампраміс! Заўтра зьбіраюся па грыбы, хоць пахаджу па лесе. Ці паверыце, што мы шчыра сумуем бяз Вас? Толькі я Вас ніяк не магла пазнаць, Вы проста змяніліся, з Вас нельга было вырваць слова?! Што з Вамі сталася, дружа? Хутчэй прыяжджайце зноў! Занесла я Галав[ачу]² кніжку сябра Міколы, быў вельмі рад, бо патрабаваў гэта для школы. Ён паважае і любіць М[аксіма] Т[анка], казаў, што ў інстытуце быў найздальнейшы. Кланяйцеся ім і ўсім знаёмым. Ня ведаю, як адудзячуся дарагому праф[эсару] Зайцаву³... Проста не хапае слоў! Бывайце! Пішэце.

Вашыя Геніюшы.

P.S. Іры я напісала. Глядзеце, памажэце таму “Пузачыку”, вельмі прашу. Ірачку цалуйце (калі яна дазволіць). Ніякіх грыбоў нікому! У яе ж іх жменька! Я Вам асабліва нічога з сабою не давала, бо прыедзеце на ўсё да нас. Ужо думайце, як і калі да нас зноў прыехаць. Прабачце, што карміла аднымі грыбамі... Да сустрэчы!!!

63. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 6 кастрычніка 1969 г.

Дарагая Люда!

Дзякую за памяць! Ліст Твой быў для нас неспадзеўкай і радасьцю. Калі дастану кніжку, вышлю абавязкова. Юра, як і муж, ужо лекар. Працуе ў Бе-

ластоку крыху і ў Гарадку. Яго адрас: м. Bialystok, ul. Wolodyjowskego, 8, т. 36². Худы ён, бо хворы на *ulcus duodeni*³ і *stenoz*. Жыцьцё яго было цяжкім. Маем двух унукаў – Міхася і Алеся. Хлапчаняты харошыя.

Мы жывем у вельмі старой хатцы мужавых бацькоў. Жывем, як усе. Муж працуе яшчэ. Вельмі мы пастарэлі. Браты мае не вярнуліся з вайны. Двох загінула⁴, а Аляксей⁵ ажаніўся, жыве ў Англіі і мае 4 сыны і дачку. Нам ня піша.

Кніжку маю “Невадам зь Нёмана” хораша і мудра складаў Уладзімір Караткевіч – наш выдатны пісьменьнік і крыху мой сваяк.

Мы ўжо выкапалі сваю бульбу, і я крыху замучылася, вельмі і даўно мне баляць ногі. Вось ангіна, сэрца і рэўматызм. На гэта няма рады. У нас харошая восень, але спадзяёмся хутка маразоў. У хаце ў нас цёпла. Мы жывем толькі дваіх. Ёсьць у нас толькі Тузік – наш верны сабака. Часам нас наведваюць госьці.

Пішу цяпер мала. Маю многа працы ў гародзе і ўдома. Муж ужо стары і слабы, і вядро вады прынясьці яму цяжка. Разам нам добра, маем радыё і многа кніг.

Юра быў сёлета ў Баўгарыі. Задаволены. Муж адпачываў 2 нядзелі ў Росі, у доме адпачынку. Жаль, што ты ня скончыла мэдыцыну. Ці хапае Вам на пражыцьцё мужавай зарплаты? Прышлі нам здымачак сваіх дзяцей.

Будзь здаровая, дарагая Людачка, дзякуем Табе, што Ты напісала нам. Цалуем Цябе і дзетак, і ўсім Вашым шчыра кланяемся. Пішы нам!

Геніюшы.

64. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 19 лістапада 1969 г.

Дарагая Людачка!

Шчыра дзякую за ліста і за здымачак. Так прыемна было з Вамі пазнаёміцца, мае Вы дарагія, далёкія землякі! І бярозкі ля Вас – як кусочак Радзімы. Хораша, весела ўсе выглядаеце, і гэта нас цешыць. Я ж асабіста Вас нікога не ведаю, ды і каб ведала – трудна было б пазнаць. Пасылаем Вам і наш апошні здымачак. Хлопчык, што каля нас, – чужы, але вельмі часты ў нас госьць.

Вось тут мы з мужам і Тузік – наш верны сябра. Юрына жонка – ад нас, з суседняга сяла¹. Яна скончыла Заатэхнічны інстытут у Гродне. Міхасіку, які ў нас нарадзіўся і гадаваўся, ужо 11-ты годзік. Алесіку, які роджаны беластачанінам, – 5-ты год. Разумныя хлопцы, асабліва энэргічны малы – нешта неімаверна жывое і непасрэднае. Юра кінуў піць і курыць і пакуль што не думае аб апэрацыі, чуецца магчыма. Убачым іх на наступны год, на мае 60 гадоў. Шкода, што ня зможам пабачыць нікога ад Вас.

Нам тут таксама жыць няблага. Праўда, аб машыне нельга марыць, але хлеб і да хлеба ёсьць. Хата наша ў два разы старэйшая за нас, але свая. Мы старыя ўжо, каб строіць новую. У нас 4 пакоі. Зімой, дзеля атопу, жывем у адной палавіне. Каля хаты – дрэвы, маліны, многа кветак і свой беларускі вінаград. Гародчык – малюсенькі, але для нас хопіць. У сэзон стэрылізую садавіну і ягады ў слоікі, і зімою іх адчыняем. Так, гурочки, памідоры і баравікі, якіх сёлета было многа. Раней трымала парэятко і куры, пама-

гала дзецям, а цяпер ужо ня тыя сілы, ды і дзеці зарабляюць. Фактычна, для нас матар'яльныя ўмовы жыцця былі заўсёды другараднай справай, галоўнае – каб здароўе, а яно пачынае кульгаць.

Нігдзе не бываем, ня ездзім, ня лётаем. За ўсе гады я раз толькі была ў Менску. Горад харошы, мадэрны, разбудоўваецца. Цяпер ня маю часу на літаратурную працу, пакідаю гэта маладым. Паспрабую Вам паслаць адну кніжачку (сябры падкінулі), можа, і дойдзе, а не – дык пашле Вам яе сын. Вы цяпер ведаеце яго адрас. Кладу яшчэ адну кніжачку дзецям – загадкі.

Дарагія, можа, не надарыцца хутка Вам напісаць, дык віншруем Вас усіх з Каляднымі Сьвятамі. Вясёлых Вам сьвят і шчаслівага Новага Году! Выглядаеце Вы ўсе цудоўна. Відно, што Людачка – добрая гаспадыня.

Бывайце здаровыя, прывітаньні ўсім ад мужа. Я рада, што мой першы пробны ліст дайшоў да Вас, спадзяюся, што дойдзе і гэты. Цалую Цябе, дарагая, і абдымаю. Л.Г.

65. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 9 студзеня 1970 г.

Паважаны сябра Мікола!

Як там маецца? Як прайшоў стары год і чым там радуе новы? Нарэшце напісаў Юра. У яго быццам усё добра, паправіўся на 73 кг, далей ня п'е, ня курыць (хоцацца верыць!), займаецца сям'ёй, гімнастыкай, працай і г.д.

Я ўжо другі тыдзень болей ляжу, як хаджу. Грыпую. То лепш, то горай. Проста злосьць. Іван Пятровіч дапрацаваўся да таго, што ледзь ня падаў, ня мог зусім дыхаць. Пабачыў, што – ня жарты і пакінуў курыць! Верыце? Мужна, цьвёрда, зусім па-мужчынску! Доўга ён ужо, бедны, не папрацуе, але пакуль што зноў ходзіць. На Каляду і першы дзень Калядных сьвят здаваў адчоты. Такі тут парадак, разьлічаны і на ліквідацыю беларускіх звычаяў. Стаіць ёлачка. Учора была злосная, сільная завея, ледзь раніцай павылазілі з хат. Так, як некалі, вельмі па-зімоваму.

Пішу Вам сяньня ў справе Люды, толькі без яе ведама, казаць ёй пра гэта лепш ня трэба. Была ў нас яе маці і вельмі прасіла Вас, каб Вы памаглі Людзе дастаць інтэрнат. Люда сказала бацькам, што ня можа, устыдаецца Вас аб гэтым прасіць. Яе бацька не зусім здаровы яшчэ з вайны, іх двое вучыцца, і цяжкавата. Вось і я таксама вельмі Вас аб гэтым прашу. Вы чалавек з аўтарытэтам, і Вашае слова можа дапамагчы і ў гэтай справе. На кватэры Людзе вельмі кепска. Гаспадар – жyd, яго жонка – немка (ну і спалучэньне!), яны да хвараблівасьці скупыя, жадныя, надаедлівыя нелюдзі. Бацька Люды там быў і вярнуўся ад іх зь цяжкім сэрцам.

Пісаў С[акрат] Я[новіч], проста прыслаў такую поўную болю мініятуру. Зноў палякі ўзяліся за інтэграцыю на тых землях. Я яму адказала. Вершам. Няпэўная, ці ён дайшоў...

Добра было б, каб Вы па маладосьці сваіх гадоў калі-небудзь да нас заглянулі. Чытала ўчора ў “ЛіМе” рэцэнзію Абэцадарскага¹. Я не гісторык і то бачу ягоную злую волю ці проста анахранізм у пытаньні тварэньня гісторыі Беларусі, яе першага пэрыяду і далейшых стагодзьдзяў! Міколачка, напішэце мне ласкава хоць караценька, як разьвівалася нашая дзяржаўнасьць, калі расейцы былі ў татарскай няволі? Мне гэта трэба! Вось

Ермаловіч вывеў бы АБЦ на чыстую воду, каб далі яму на гэта магчымасьці...
Жаль, не дадуць. Міколачка, як можа навуковы сьвет цярпець гісторыка, які
фальшуе гісторыю ўласнага народу? Куды мы ідзем у хлусьні?

Яшчэ раз паўтараю сваю просьбу і чакаю ад Вас ліста.

З павагай – *Ларыса Геніюш.*

66. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 16 студзеня 1970 г.

Людачка мая дарагая!

Кожны ліст ад Вас – гэта радасьць. Землякі Вы мае харошыя! За
цудоўныя сьвяточныя карткі сардэчна дзякую, асабліва за родныя. Цешуся,
што шчасьліва і радасна правялі Вы сьвяточныя дні. Мы былі самыя, бо мы
старыя ўжо, і муж рады, калі адпачыне пасья працы.

Ёлачка стаіць яшчэ, бліскучая, маленькая, і сумна яе разьбіраць. У дзя-
цей нашых усё добра. Доўга не пісаў Юра, а нявестка нам ня піша зусім. Яна
хоць і свая, але бацькамі нас не называе і вымаўляе зьнявольне. Зь Юрай
цяпер нейк ладзяць, а то меліся разыходзіцца. Яна непаганая, але нам чу-
жая. Хлопчыкі добрыя, і мы іх вельмі любім. Раней мы ім многа памагалі,
цяпер ім ня трэба, ды і нам ужо няма як.

Думаю сабе, як гараць лямпачкі на Вашых ялінках ля хаты! Гэта цудоўна,
а Вы, Людачка, пры ўсім і вялікі эстэт.

Я доўга жыла за межамі нашага Краю і ведаю, як Вам, дарагія, часта
думаецца аб ім. У нас няма капіталістаў і няма безработных, аб якіх у нас
многа пішацца, і наагул многага няма таго, што ў Вас. Але іначай усе ж мы
аднолькавыя людзі, і хочацца, каб усім на сьвеце было бясьпечна і добра.
Добра, што маеце сваю хату і дзетак. У нас цяпер маюць мала дзяцей, усе
па двое. Апранаюць і даглядаюць іх лепей. Я сама з вялікай сям'і і люблю
гнёзды, гдзе болей сваіх птушанят.

У нас былі ў сьнежны марозы да 30°. Хата ў нас старая і таму цёплая.
Палім торфам, толькі воду далёка насіць, наш калодзезь некалі засыпалі.
Іван Пятровіч мой паправіўся, кінуў курыць, і адразу яму палепшала, няма
задышкі. Я так рада!

Кніжні маёй ужо пэўна не атрымаеце. Там была яшчэ і кніжачка
з загадкамі для дзяцей. Да нас гэта не вярнулася, і каторая тут пошта
вінавата – наша ці Ваша? Адным словам, мне непрыемна. Што ж, нічога
тут не парадзіш, а хацелася б як найлепей. Сяньня зноў марозіць, і я рада.
У такія дні не баляць мае ногі, у адлігу мне цяжка. Як жа мне хочацца хоць
глянуць на Вас, хоць пачуць, як гаворыце.

Дзякуй Вам, што Вы такія як ёсьць – нашы. Шчасьця Вам і посьпехаў
у жыцьці. Мала пішу цяпер, часамі якія мініятуркі, напрыклад:

Размаўляць па-беларуску – модна,

Мовы маці, кажуць, не забыць.

Для мяне ж гэта ня модна, толькі родна,

Гэта так, як есьць, як піць, як жыць!

Усё, дарагія. Цалую Вас і абдымаю і дзякую Вам, што не забываеце.
Здароўя Вам добрага, родныя, хуткай вясны.

Ваша Ларыса Геніюш.

67. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 22 студзеня 1970 г.

Дарагая Людачка!

На днях зноў атрымала ад Вас дзеве паштоўкі ў лісьце. Адна зімовая. Сані – як некалі ў нас, ды і плоцік, загарады ля дрэва падобныя. Толькі горы засьнежаныя кругом, ну а ў нас бела і роўна. Сяньня прыйшлі хустачкі. Мне аж няёмка за Ваш падарак. У Вас жа дзедзі і трэба самым. Мыта каштавала 21 руб. Адна хустачка – 7 руб., а другая – 14. Чаму? Галавы не прылажу. Адна бурдовая, другая крэмавая ў турэцкі ўзор, а гатунак адзін! Адным словам, хусткі ў мяне, і я імі люблюся. У нас іх бяруць ахвотна па 20 руб., прысылаюць іх нашы з Англіі сваім сем'ям, польскія прывозяць таксама, тыя таньней. Як жа прадаць іх, калі яны ад сяброў? Нейк крыху ўзварушвае, калі адчуваеш, што нехта пра нас думае.

Дзякую, Людачка, шчыра-шчыра! Цікава, колькі ж Вы там за іх заплацілі? Людачка, дарагая, не рабеце сабе больш шкоды, мне сапраўды вельмі-вельмі няёмка з гэтай прычыны. Нейк нам жывецца. Вось як ужо пойдзе муж мой на пэнсію, дык нам будзе цяжэй, бо я не атрымоўваю нічога і заранёў думаю, што тады буду яму цяжарам. Але што думаць наперад, урэшце чалавеку ня так многа і трэба, асабліва мне. Я нігдзе не бываю. Да нас некалі прыяжджалі сябры, але цяпер з пэўных прычын аб нас забыліся. Я іх разумею... Што ж, дарагая, усяго не напішаш.

Вельмі чакаю вясны, яна такая для ўсіх справядлівая, ды ў мяне харошыя кветкі. Юра пісаў даўно, але ведаю, што яны здаровыя, бо прыехала сваячка з Польшчы. Казала (тэлефанавала), што хлопцы надта сьмешна гутараць, усё па-беларуску, але з польскім акцэнтам, бо адзін ходзіць у школу, другі do prsedszkoly¹. Здаровыя ўсе, і Юра добра паправіўся. Гэта для нас галоўнае. Людачка мая, Вы як дочка, але я забараняю Вам аба мне думаць робячы сабе кошт, я ведаю, як нялёгка ў жыцьці. Вось каб якое лякарства ад ног, але яно пэўна па ўсім сьвеце адно: саліцын і рэапірын. Гэта тут мяне ратуе. На поўначы лепш было лёгачнікам, здаравей, а вось сардэчнікам – горай.

Яшчэ раз дзякую, Люда. Цалую Вас і дзетак. Прывітаньні Вашаму мужу ад нас. Мой Іван Пятровіч цалуе Вас і ўсім кланяецца. Пішыце!

Ваша Ларыса Геніюш.

68. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 26 студзеня 1970 г.

Даражэнькія!

Атрымала ліста ад Сяргея П[анізьніка] і хачу Вам напісаць тое слова, якое Вы прасілі даведацца, а то памяць у мяне няважная. Слова тое жульвіца – гэта дрэва, “ива”, вярба, лаза. Садзяць яе ля бальшакоў. Адростае з камля. Гэта з ліста Сяргея. І яшчэ: “Нарадзіўся я ў Мёрскім раёне, в. Бабышкі ля мястэчка Лявонпаль (Заходняя Беларусь)”. Жывецца яму, беднаму, дрэнна, ніякіх уражаньняў – піша. “Спачатку быў як агаломшаны, потым безразьлікі, а зараз ужо на злосьць бярэ!” І яшчэ: “А потым, калі ўсё навокал працівіць, калі ўнутры робіцца пустата, калі нічога ня хочацца, нават выпіць...” Бед-

нае дзіця маё, як яму там нявесела! А галоўнае – брак беларускіх навінаў, адгалоскаў жыцця, кніг і часапісаў.

У нас аслабелі маразы. Ніякіх навінаў, акрамя таго, што сяньня ўжо прыбыў “Бел[арускі] каляндар” з Беластока. На маю думку – добры, удалы. Вельмі хораша і зьмястоўна за сябе гавораць маладыя паэты нашай Бацькаўшчыны. А ў нас па-старому. Мае мужчыны неяк трываюць – ня кураць! Амаль героі! Сын і ня п’е, замест апэрацый цягае нагавіцы да краўца – пашырае ў поясе. Во што знача трымацца як сьлед чалавеку! Муж таксама ўжо зойдзе ў баню і лёгка вернецца, а то ня мог ужо дыхаць.

Зь Менску – ні вестачкі. Забыліся пра мяне зусім. Нічога цяпер не пішу, болей чытаю, ды стала крыху спакайней вакол. Надта хочацца хутчэй сустрэць сваіх малых. Ну, Міхась ужо даганяе ростам маці. Але што гэта знача – два ўнукі? Каб іх хоць з 12! Не змаім шчасьцем. Усё думаю пра Сашу Белакоза – дзейны ён і харошы чалавек. А як Вашае здароўе? Як з сэрцам? Ці хоць крыху спацыруеце па лесе? Ці цёпла ў Вашай хаце? Як Славік і Вашы дзеці прабіраліся праз сьнягі? Бо ў нас усё было заваяна. Яшчэ і сяньня ня ўсюды ходзяць аўтобусы, не ва ўсе вёскі.

Цешуся, што П. Сергіевіч¹ робіць юбілейную выстаўку. Думаю – яна будзе мець посьпех. Вось каб яе паўтарыць у Менску! Каб хоць не зрабілі з яго якога летувіса... А што Вы думаеце? Мы – як пахілае дрэва, на якое ўсе козы скачуць. Асабліва, калі не баронімся.

Ня можам дачакацца першага тому Энцыкляпэдыі.

Цалую Вас сардэчна! Прывітаньні ад нас усім хатнім!

Ларыса Геніюш.

69. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 9 лютага 1970 г.

Сябра Мікола!

Сяньня мы атрымалі Вашага ліста. Адказваць Вам няварта было б зусім, бо страх апанаваў Вас нечаму такі, што баіцеся нават напісаць лішні раз. Пішу галоўнае таму, каб узялі ў бібліятэцы “Літаратурную газету” за 3 сьнежня 1969 г., прачыталі там і аднеслі Валодзі [Караткевічу] артыкул аб той песьні-дрындушцы “Ладзе”, за якую той чучмэк найболей Валодзю папракае. Піша аб той песьні М. Тарывердзіеў¹ (кампазытар) і вельмі яе лае! Песьня і мне не падабаецца, але паводле законаў Прокшы² мы не маім права сказаць гэтага, бо яна па-расейску. Ды і надаела ўжо гэта песьня, задоўга яна ўжо пануе па эстрадах і ўсюды. Час на новыя песьні, калі гэта эстраднае, і гэта ўсім зразумела, толькі ж ня Прокшам, ён і ў гэтым бачыць тэндэнцыю. Жаль, што я не выразала артыкул з газэты, не мусілі б Вы шукаць. Прашу – знайдзеце яго, бо М[аксім] Т[анк] сапраўды лае яе ня меней за Валодзю, але яго Прокша “не прыкмеціў”. Піша яшчэ, здаецца, аб ёй і Е. Валеўская, там жа, толькі 6 августа.

Жаль вялікі П. Броўкі. Нейкі трагічны закон марнасьці: П. Глебка³ – П. Броўка. А памятаеце, як паміралі артысты-купалаўцы? Што гэта? Чаму гэта так? Гэта нагода ці трагічная нейкая заканамернасьць? Ці гэта – гінем? Ці гэта – мусім усхапіцца, адумацца? Каб хоць хутчэй прыйшоў той 1-шы том⁴! А можа – гэта ня рак? Маёй сястры выразалі столькі ж страўніка,

і лет б як жыве, п'е гарэлку, есьць усё і чуецца добра. Справа ў тым, што мудрая прырода сама паможа таму страўніку быць паўнацэнным, дык можа, усё добра абыдзеца. Калі ж рак, дык – лічаныя месяцы, але, пэўна, не, бо пры раку не апэруюць, гэта прысьпешвае сьмерць. Проста зараз жа зашываюць брушыну і пішуць: *inoperabilis* (не падляжыць апэрацыі). Калі яго апэравалі – ужо добра!

Сяргей [Панізьнік] пісаў мне, ведаю, як яму. Недзе ляжыць і чытае пасквіль, які напісалі яму на ад'езд “браты-патрыёты”. Вось ужо грызьня сабачая, непатрэбная! Сьвятошы знайшліся лічыць чужых дзяўчат, няхай ля сябе азірнуцца! Другіх думак у іх няма, “геніі”! Ад гэтай варажнечы няма карысьці ні нам, ні камунізму! Што Вы, міленькі, далікатна замаўкалі, калі лаяў мяне дэкан Воўк у БДУ? Вось дэкан БДУ – гэта муіць быць чалавек сучасны, высокай культуры, які абагаціў сябе духова ўсім, што дала сьвету цывілізацыя. А атрымоўваецца? Махляр і годзе. Сказаць на жанчыну “фашысцкі прыхвасьцень” – дык трэба ж даказаць гэта на справе! Сьледавацелі былі джэнтэльмэны ў параўнаньні з дэканам. Акрамя Харашавіна⁵ і Цанавы⁶ голасу на мяне ніхто не павышаў, ня тое, што назваць без прычыны такім словам.

Адным словам – ніжэй папуасаў, і вась падобны некультурны ўзровень дэкана мяне найболей трывожыць. Ну, я яму пару слоў напісала... Ужо пісаў і С[аша] Б[елакоз] з Гудзевіч, абураны да крайнасьці за пасквіль на Валодзю. Быў у нядзелю ў нас Рыгор [Семашкевіч] з жонкай і неадлучны, п'яны, абрыдлы Ю. Рыгор трымаўся паважна. Наташа мне спадабалася. Толькі вась што (між намі) – лепш ёй ня езьдзіць у такія падарожжы з такімі п'яніцамі... Я запрапанала ёй, каб яна лепш засталася ў нас нанач, але яны недзе пакінулі свае рэчы (пэўна, у той Горнай) і пайшлі, а мы званілі дзецям. У іх усё добра, ужо мы падалі на вызаў. Хлопцы як сьлед, толькі з польскім акцэнтам, шпараць па-беларуску, аж міла слухаць, асабліва малы. Летам, калі крыху пазбавіццяся страху, дык прыедзьце на іх паўзірацца – вырасьлі.

Пісала на днях Надзежда Васілеўна, 12 лютага спадзяецца быць у Менску. Хварэла. З вялікай цеплынёй піша аб Валі. А Вы ці не маглі б калі ў пятніцу да нас заглянуць *in cognito*? Не палохайцеся, сянья грамнічны час, зіма, і выць ваўкам наказана прыродай. Аксаначка⁷ прасіла фатаграфіі, я ім паслала. Скажэце Лёдзі⁸, каб нікому не гаварыла, што была ў мяне. Юрка гэтым вельмі цікавіцца нечаму. Я – як баптыст, нікому ня веру, але і нікога не баюся, думаю: Бог ня выдасць – сьвіньня ня зьесьць! Ды і чаго мне баяцца? Я ж ад мае Радзімы за жывы Бог не адракуся, ад майго народу – таксама, а пісаць – дык цяпер не пішу нічагутка. Усе мае ворагі могуць драмаць спакойна.

Адно не магу і не хачу бачыць п'янага Г. у хаце! Дзіцячы, п'яны твар – гэта не на мае нэрвы! Нейкія ж нормы прызваітых паводзінаў мусяюць абавязваць і паэтаў! Вось афіцэры пасья Сувораўскай школы – джэнтэльмэны, а тут – літаратары, вась ім бы ў такую Сувораўскую ці ў нейкую адпаведную Пушкінскую ці ў Купалаўскую школу хоць на пару нядзель! Успамінаю літаратурныя салёны, што былі некалі, і шчыра шкадую, што іх няма.

Цікава, як Вы пазнаёміліся з АБЦ⁹? Ну і ну! Добра, што абмеркаваньне Вашага рукапісу пра Скарыну прайшло без асаблівых заўваг! Што Вы хочаце ад Прокшы, дзе Вы бачылі, каб яўрэі спрыялі таму, з чаго жывуць? Яны толькі –

або сабе, альбо – сільнейшаму, альбо – за грошы. Думаеце, усю парнаграфію, усю гадасць, распусту на Захадзе – хто робіць? Яны – за грошы! Сапраўды так! А тут яны дзейнічаюць па-свойму. Каб яны тое зьелі, што яны жадаюць гэтай дзяржаве, але зарабіць трэба, беларусаў біць можна, то чаму не ўдарыць? Памятаеце тую Алку Бэрман зь лягеру? Я ёй кажу: не данось на людзей – устыд. А яна: “Доносить русским на русских – разве это плохо?” Дык і Прокша: “Бить белорусов, если это приятно русским, – разве это плохо?” Бывайце! Пішэце.
Вашыя Геніюшы.

70. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

10 лютага 1970 г.

Сябра Мікола!

Цяжка Вам? Учора паслала Вам ліста па пошце. Для пэўнасьці яшчэ прашу – знайдзеце “Литерат[урную] газету” за 3 верасьня 1969 г. Там кампазытар Тарывярдзеў лае тую “Ладу” мандрэй за Валодзю! Гэта важна. (Гэта – каб мой ліст не дайшоў.)

Пасылаю Вам пару вершаў – старых і новых. У асноўным – думкі мае цяпер вось такія. Прачытайце. Парвеце! Можа, Вам стане лягчэй, а можа, яшчэ цяжэй. Дайце нейк знаць, ці іх атрымалі, і ці атрымалі лісты.

Л.Г.

71. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

23 лютага 1970 г.

Паважаны сябра Мікола!

Мяне крыху закранула, што Вы думаеце, быццам я разглядаю таго Жогу¹ з пазыцый аднае “Лады”. Я не люблю паўтарацца, і Вам пісаць аб тым, што Вам ведама лепш, чымсьці мне, – няма сэнсу. Але вось Сашы [Белакозу] часам аб гэтым пішу, а калі пішу на машынцы, дык ёсьць і копія. Са злосьці Вам яе пасылаю. Рэзультат той, што ў Гудзевічах наладзіцца ткацтва. Другі мой праект для іх – каб зрабілі хоць некалькі народных касьцюмаў, пакуль ёсьць там яшчэ нешта з куфра, ды бабкі-ткачыхі ня вымерлі. Трэці праект – каб баранілі, а па меры магчымасьці і выкарысталі мастацтва цэрквы і г.д. Вось так думаю пра іх музэй. Сама абяцала ім дыван, на якім выткана – 1900 год! Цудам захаваўся ў злыдняў, якія ўсё наша раскралі, а гэты “лахман” аддалі. А ён жа вартасны.

Гэты ліст між намі, каб не ўгнавіць людзей. Саша бачыў аднойчы Г. ў нас і папрасіў нас, каб болей не пускалі яго ў хату. Тое самае казалі і другія госьці. Хацелася б, каб хлапец адумаўся, бо ж – талент. Юра цяпер у Празе, чаго яго туды панесла – паняцьця ня маю. Вельмі я з гэтага незадаволеная. Глядзеў бы дзяцей і працы, а ня гойсаў сьнягамі там, скуль ніколі для нашай сям’і добра не было. Юра амаль ня піша, нават “Нівы” для нас ня выпісаў...

Быў на днях у нас Ермаловіч, гутарыў у асноўным пра сваю працу аб Леніне². Калі б змаглі, дык прыедзьце да нас на 8 Сакавіка. Але толькі ў тым выпадку, калі б не баяліся. Глядзеце рэальна. Зіма цяжкая, муж ледзь ходзіць, здароўе няважнае, лісты здалёк – усё гэта не стварае добрага настрою, толькі ж баяцца ценяў-падазрэньняў нам няма чаго, верце! К чорту лысаму ўвесь гэты страх, выдуманы і непатрэбны! Я часамі

кажу рознай брыдзе, каб лепш не заходзіла да нас, а яна ўсё роўна паўзе. Я люблю спакой, але ж Вы – гэта як я, калі Вы яшчэ не перамяніліся ўсебакова! Учора Вам напісала злоснага ліста, бо Вы мяне раззлавалі.

Бывайце, дружа, і пакажэцеся ў нас!

З павагай – *Ларыса Геніюш.*

72. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 24 лютага 1970 г.

Дарагая Людачка!

Усё ў нас добра. Сяньня пішу Вам, бо вельмі харошае сонейка, а мне крыху баліць зуб, і мне здаецца, што ў гутарцы з Вамі сьцішыцца.

На днях напісала Валодзі [Бакуновічу]¹. Вельмі ўзварушыў нас ягоны ліст. Шлю Вам вясняную паштоўку, бо тут гэта – жаночае сьвята. Да вясны яшчэ вельмі далёка, асабліва сёлета, але сонейка ўжо падае сыгналы. Чыталі ў рукапісе “Ці было літоўскае заваяваньне Беларусі?”² Факты, факты, даты, летапісы, і відно, што ўсё было наадварот... Вельмі цікава.

Атрымала цудоўную чорную хустачку. Галоўнае – многа на ёй кветак, і прыгожыя. Мне зайздросьцяць, бо зялёныя, бурдовыя, чорныя асабліва тут усіх захапляюць. Дзявочая галоўка – як кветка, і гэта прыгожа, асабліва, калі яны пахіляюцца ў цэркві. Няхай Юра кніжкі Вам вышле, гэта зразумела. Вось, можа, дастану, дык вышлю яшчэ і я. Адну я паслала праз знаёмую, але яна, відно, Вам яе не аддала, хоць і абяцала.

Муж мой не на пэнсіі, бо ня мае стажу. Многа гадоў працы яму не залічаюць. Пайшоў бы і цяпер, але за 60 руб. мы не пражывем, а цяпер маем (груба) два разы столькі. Жывем ашчадна, і нам хапае. Удалося купіць харошы халадзільнік і, галоўнае, цёплыя боцікі за 10 руб. Яны суконныя, на флянэлі і добрай гуме. На замочку, высокія даволі. Галоўнае – лёгкія, цёплыя і танныя. Вельмі мне прыдаліся. Халадзільніка яшчэ не ўключылі, бо ў пустых пакоях і так ледзяніца, але ўжо масла летам не пацячэ. Ён беленькі і даволі высокі. Усё гэта яшчэ за “Невадам зь Нёмана”. Радзя, што будзе выгода.

Усё думаю аб маіх Ларысах³ і вельмі чакаю іх здымачкі. Сябры пама-лу аказваюцца, а адзін маленькі студэнт заявіў мне: “Прыйшоў бы я да Вас яшчэ ўчора, але вечарам не хацеў, бо хацеў, каб Вы ведалі, што і днём не баюся”. Іх не адгоніш – ліпнуць, як мухі, а я і крычу часам, каб не хадзілі, думалі аб сабе.

Найбольшыя сябры мае – суседзкія дзеці, праўда, яны не зусім безынтэрэсоўныя і вельмі любяць, калі ў мяне ёсьць цукеркі. Муж гневаецца, ён ня можа пераносіць дзяцей толькі таму, што гэта ня ўнукі, якіх хваравіта кахае. Нясу вясной воду, а яны пачэпяцца, малыя, за вёдры, знача – усе “памагаюць”. А часамі і памагаюць сапраўды. Часам хто і дровы парубае, паможа разгрузіць торф, паправіць плоцік ці ганчак. Бялю і малюю сама, асабліва падлогі. Сёлета рабіць гэтага ня буду, кожны год ня трэба. Так і жывем. Муж цьвердзіць, што да фізычнай працы ён не народжаны, а я – да ўсяго!

Прывітаньні Валодзі. Цалуем Вас і дзетак. Дзякую за хустачку, Люда.

Вашыя *Геніюшы.*

73. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 26 лютага 1970 г.

Дарагі Саша!

Спадзяюся, што ўсе лісты мае Вы атрымалі. Добра было б, каб Вы мне прыслалі ці прывезьлі пару “Невадам зь Нёмана”, калі яны ў Вас захаваліся. Мне вельмі яны патрэбныя.

Мы здаровыя – Бог ня выдасьць, сьвіньня ня зьесьць! Паліва пакуль што хапае, грошай на ежу – таксама, а вось кніжкі патрэбныя. Вітаем усіх Вас і чакаем сустрэчы.

Ларыса Геніюш.

74. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 28 лютага 1970 г.

Людачка дарагая!

Паслалі мы Вам сяньня Бел[арускую] Сав[ецкую] Энцыкл[япэдыю], а на днях я Вам выслала дзьве “Невадам зь Нёмана”. Не падпісала, можа, так хутчэй іх атрымаеце. Напісала яшчэ, каб і Юра Вам абавязкова дзьве выслаў. Справа ў тым, што хачу, каб Вы паслалі па кніжцы маім каханым “помнікам” – дзьвюм Вашым пляменьніцам Ларысам. Калі дастану пару кніжак, ды яшчэ Вам вышлю, можа, Вам трэба будзе іх каму падараваць зь людзей, якія мяне памятаюць.

Я жыву, хаджу, думаю, чакаю ад Вас лістоў, знача – усё добра. Будзьце спакойныя, дарагія. Адказала Валодзі, напісала Вам. Хустачкі ні адной ужо ня маю, акрамя першай ад Вас, якой не аддам нікому! Кніжкі, напэўна, будуць ісьці доўга, як і ўсе пасылкі.

З апошніх маіх лістоў Вы маглі падумаць, што найболей любімае і адпаведнае маё заняцьце – гэта насіць торф і паліць печкі! Не сказала б гэтага, хоць агонь ў печцы люблю, як усе мае продкі. Часу застаецца мне многа, бо калі ўсё параблю, дык адчуваю, што баляць ногі, і тады ўжо нічога ня зробіш, хіба што напішаш ліста. Я сабе падумала, ці я буду Вам пісаць, ці ня буду, усё роўна будуць лаяць, дык якая розьніца?

Спадзяюся, што Вы ўсе здаровыя і ўсё ў Вас добра. Гэта ж так далёка ад нас, што так сабе, тэлефанічна, не папытаеш. 8 сакавіка ў мужа – дзень народзінаў, ён з 1903 г. Заўсёды ў гэты дзень нехта прыходзіць яго павіншаваць, і ў нас вечарам бываюць госьці. Блізкіх нам і асабліва дарагіх людзей тут няма. Тыя час ад часу паказваюцца летам. Носяць мне воду, паліваем кветкі і гутарым пра літаратуру. У мяне асабіста нават сваякоў тут няма.

У нас надта многа кніжак. Муж гдзе якую капейку сарве – дык усё нешта прынясе дахаты. Харошай кніжкай ён гатовы дзяліцца з усімі людзьмі, што часта і робіць. Іншых пажыткаў у нас няма. Хата – старая, дзіравая, і з гаспадаркі – адзін Тузік. З дому я амаль нікуды ня ежджу, мне найболей міла і бясьпечна ў хаце. Гэта пакуль што... Муж быў пару разоў у доме адпачынку, але і ён сьпяшаўся дамоў. Цяпер Вам, пэўна, хутка не напішу, бо буду мець многа працы.

Цалуем Вас, Людачка, і шчыра абдымаем. Цалуем усіх дзетак і шчыра, сардэчна вітаем Вашага мужа.

Вашыя Ян і Ларыса Геніюшы.

75. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 9 сакавіка 1970 г.

Дарагі Саша!

Дзякую Вам за кніжкі. Толькі ці пашлю іх маім дарагім – ня ведаю. Усе раптам змоўклі. Дзякуем шчыра за брашуру, за словы Ушынскага¹. Асабліва Марынцы², ну і, безумоўна, Вам – за прывітаньні на 8 Сакавіка. Нават сябра Мікола забыўся на гэты дзень, што мяне непакоіць. Даўно ня піша, можа, хварэў, як Вы. Можа, каб Вы паляжалі крыху ў нас, было б усё добра, бо Вы былі неімаверна змучаны.

Ці атрымалі на днях крыху маіх успамінаў пра Гудзевічы – пра 1919 год? Гэта важна, бо ўчора я даведалася, што Сакрат Яновіч, які прасіў прыслаць яму яшчэ нешта з успамінаў пра Крынкі, – не атрымаў ні ўспамінаў, ні вершаў, нічога. Усё было паслана не адразу, але заказнымі лістамі. Значна – нішчаць усе праявы маёй творчасьці, нават тое, што датычыць жыцьця маяго дзеда, маяго роду ў мінулым стагодзьдзі. Якая ж несусьветная дзікасьць! Барбарства проста.

Ці далёка ад Вас Сухінічы? Працуе там настаўніцай Тэрэза Шынкаловіч з Лунны. Яна некалі працавала ў Зэльве і засталася маёй шчырай сяброўкай. Вельмі хораша пішуць дзеткі са школы.

Учора было крыху гасьцей, мы змучыліся. Вечарам (10 гадзін) выклікаў нас сын да тэлефону, каб павіншаваць. Вельмі хораша шчабяталі ўнучаняткі. Абавязкова мусіце іх пачуць і пабачыць летам. У сына ня ўсё добра, ён ня мае такой сілы волі, як бацька, – зноў курыць і зноў чуецца горай. Ды і муж чуецца не асабліва, як Вы самі маглі бачыць. Ён вечна падражняны, змучаны, усё ляжаў бы. Што ж – нармальныя прызнакі старасьці. Пішэце, даражэнькія, ці атрамалі ўспаміны. Ёсьць копія на іх, як ёсьць і на тыя, якія паслала С. Яновічу, але абурэе сам факт перахватваньня літаратурнай працы.

Як Ваша здароўе? Не ўставайце без пары, каб не адкінула!

Пісала зь Вільні Надзея Маркаўна³, яна Вам вышле ўзоры паяскоў, і ткацтва абавязкова трэба наладзіць! Ніткі, як піша Н.М., яны могуць пасылаць зь Вільні.

Ня будзем гаварыць пра труднасьці, Саша. Пакуль стаімо на нагах, і шлях нам асьвятляе розум, трэба працаваць! Толькі той чалавек варт удзячнай памяці людзкой, які шляхотнае і вечнае пакінуў сваяму народу!

Бывайце, Саша! Кланяйцеся ўсім хатнім. Жадаю Вам быць здаровымі!

Ваша Ларыса Геніюш.

76. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 сакавіка 1970 г.

Даражэнькія!

Дзякую Вам за мілыя прывітаньні і пажаданьні. Дзень гэты прайшоў добра, але нявесела, бо мы змарыліся. Мужу трэба ляжаць, каб пасьля працаваць 5 дзён. Прышлі знаёмыя, крыху выпілі, амаль ня елі. Мы

пакінулі іх адных, бо на 10 гадзін паклікаў нас сын з унукамі. Гэта была вялікая радасьць.

У нас усё даражае. Мяса (сьвініна) было па 2 руб. 20 кап., цяпер – 3 руб. 50 кап. Нешта незразумелае. Неяк усё гэта нявесела. Убораў можна не купляць, але есьці то трэба...

На днях Вы мне прысьніліся ў новай даўгой сукенцы: быццам Вы выдалі мяне замуж неяк завочна, няведама за каго... Я аж напалохалася, праснуўшыся.

У нас ужо сонейка, калі цяплей, дык заўсёды думаю пра Вас – каб хутчэй Вам тая крапіва ды лябёдка. Як прайшло Славіна сьвята? Ці бабуля пасьпела ўсяго напячы? Ці былі ў яго госьці? Як яго рыцарскае здароўе пасья чылага транспартаваньня каляжанкі з хворай ножкай? Вывіх – гэта не палом! Нічога страшнага, толькі непрыемна. Прасілі ў Беласток яшчэ нешта аб Крынках. Паслала крыху ўспамінаў – яшчэ ў 1969 г., і верш, і ліст, і нічагутка не атрымалі! Куды ж дзелі тыя ўспаміны, пасланыя заказным лістом? Сяньня зноў іх паслала на адрас “Нівы”, цікава, ці зноў загінуць? Можна ўсё забраць, але паэту забраць і зьнішчыць яго творы – нельга! Успаміны яшчэ аб дзеду і аб старых часох.

Ужо і мае далёкія мне ня пішуць, а жаль, мне зь імі было так добра. Едучы зь Менску, заяжджаў да нас Саша Белакоз. У іх была нарада настаўнікаў бел[арускай] мовы. Матэрыялы чыталі ім па-расейску. Вярнуўся дамоў і захварэў. Вельмі ён вартасны і харошы сябра. Спадзяюся, што Вы здаровенькія. Галоўнае, што ня так пагана з сэрцам, а на траўцы і страўнік паправіцца. Чаму Вы думаеце, што дэльфініум сёлета пацерпіць? Ці пісалі што аб Алесі Смоліч? Цікава – горай ёй ці лепш, гэта важна. Ад добрых лекаў яшчэ можа паправіцца.

Пісаў сябра Кароль², што жэніцца яго сын. Мы далі тэлеграму.

Купіла я мужу магнітафон, быў вельмі рады.

Цалую Вас моцненька. Жадаю добрага здаровячка. Кланяемся ўсім хатнім. Муж просіць, каб не хварэлі, цалуе Вас.

Ваша Ларыса.

77. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 17 сакавіка 1970 г.

Паважаны Саша!

Сапраўды, са шклом у Вас – зачараванае кола. Самае непрыемнае – усюды трэба камбінаваць. Ня купіш нават за свае грошы, ня тое што на разьлік.

Я ўсё не магу тут прыстасавацца. Калі мы сюды прыехалі, я хацела купіць чайнік. Прадавец не прадаў, кажа: “Ён дзіравы”. “Дык чаму ня вернеце яго фірме?” – пытаю ў сваім эўрапейскім паняцьці. “Фірме? – сьмех, – у нас так ня робіцца, я мушу яго прадаць, толькі Вам прадаць устыдно.”

Сергіевіч мае тых абразоў мноства, ён бязьдзетны, дык няхай хоць нешта зробіць і для Гудзевіч! Зубра нейк трэба затрымаць у школе ці ў музэі. Калі ня хочучь купіць для музэю, то, можа, купяць для школы? Што да баявой славы, то гэтае паняцьце мне няблізкае, я ведаю толькі боль у вайну і пасья вайны, калі родныя не вяртаюцца да сваіх гнёздаў... Найбольшыя героі, звычайна, у зямлі...

Люблю стваральную працу духу, розуму і рук. Люблю культуру і дасягненні ўсіх народаў, а найболей – нашага. Усякая вайна – найболей дзікі перажытак людзтва. Ёсьць жа розум і ёсьць дыплямацыя, ёсьць правы людзей і народаў на сваю мову, жыцьцё і дзяржаўнасьць, і ёсьць ужо XX век! Вайна – жудасьць, і славы не нясе, толькі – сьмерць. Бараніцца ёсьць чым, бараніцца ўмеем, а з пялюшак праслаўляць дзецям тую вайну – бязглузьдзіца! Хатынь – другая справа, але зводзіць усе інтарэсы людзей да вайны і славы – вяртацца да ідэяў Шан Яна¹, кітайца, які жыў у III веку да нашай эры, цяпер гэта называецца тэорыяй лёгістаў. Люблю розум, мір і плады людзкой працы, а ўсё, што разбурае і нясе сьмерць маім брацьцям і дзецям – гэта не для чалавека заўтрашніх дзён.

Таму музэй Ваш, музэй памяткаў, працы, гісторыі, літаратуры куды болей патрэбны людзям і вартасны. Я не хачу думаць, што людзі – гэта мяса для гармат ці іншых машынаў масавага нішчаньня жывых і нявінных! Трэба даць волю і магчымасьці чалавеку працаваць на карысьць жыцьця, а не на вайну.

Вы, Саша, так і ня ўспомнілі, ці атрымалі пасьля Вашага ад'езду ад нас мае ўспаміны пра Гудзевічы. Можа, яны ня маюць для Вас вялікай вартасьці – гэта іншая справа, але пытаюся ня проста, каб пытацца. Маю на гэта прычыны. Таму ласкава адкажэце.

За кніжкі яшчэ раз дзякую, пакуль іх нікуды не пасылала, бо ўся перапіска спынілася. Лісты мае нават да сына і да сяброў тут – гінуць, асабліва – успаміны, таму мы Вам выслалі на пробу, ці дойдучь...

Сакрат Яновіч вельмі перажывае страту ўспамінаў пра Крынкі, піша, што гэта “нашыя традыцыі”. Перажывае і сын. Мы зноў ім паслалі.

Як там шахматныя посьпехі Марынкі? Дзіва проста, а такая маленькая! А чаму не паехаў Коля? Маладзец Марынка – бабіна ўнучка!

У нас – па-ранейшаму. Яшчэ ўсё шкадуем, што мала ў нас пабылі. А як малы Міхаська²? А ці з яго будзе шахматыст? Відно – і ён будзе разумны хлопчык. Што да Вашай зарплаты, то яна ва ўсіх добрых людзей ня большая.

Саша, школа павінна даць на музэй ня меней, як у Луньне. Страх – якія мачыхіны адносіны да культуры на нашай зямлі.

Кланяйцеся ўсім у хаце! З павагай да Вас – *Ларыса Геніюш*.

78. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 21 сакавіка 1970 г.

Дануся!

Мы атрымалі Твайго ліста (верх адвагі!) і паштоўку на Сакавік! Занясьлі гэта ў сямейны летапіс як рэдкасную зьяву памяці мінулых сяброў аб апальных літаратарах. Мы цяпер – як “кролікі”, на якіх праводзяцца досьледы, толькі яны са сваім інтэлектуальным багажом могуць вытрымаць без кантакту з думачымі людзьмі свайго асяродзьдзя. Дзеля гэтага – поўная духовая ізаляцыя шляхам недапушчэньня карэспандэнцыі нават ад сына, ня кажучы аб іншых.

Чалавек з голаду будзе есьці і выкінутыя другімі на сьметнік скарыначкі хлеба (гэта калі мы заўсёды вясной ліквідавалі горы сьмецьця перад парогамі сільных пад канвоям у Комі АССР). А вось ці не ўспрыме ён з гора

і такое ж “інтэлектуальнае сьмецьце” на галодную душу? Здаецца – не, ра-
туе сонца, якое гаворыць аб жыцьці, цяпле і велічы, асьвятляючы прытым
ую чарнату замыслаў экспэрымэнтатараў.

Я яшчэ хаджу, але ўсё, што з майго духу, нават мае ўспаміны пра дзеда,
ліквідуюцца па дарозе да адрасатаў і нават да Юркі. Спыніліся і ўсе лісты
здалёк, дзе жывуць людзі, якія любяць мяне. Пры вялікіх экспэрымэн-
тах, якіх мэтай ёсьць спаганіць маё імя (гэта нятрудна), усё ж немагчыма
зрабіць так, каб душа мая, я сама паверыла ў тое, чым я ня ёсьць, ніколі не
была, і Бог дасьць ня буду!

Прапусьцілі невялічку пасылачку: цесны на мяне свэтарочак і дзьве
хустачкі, за якія трэба было ўнесці 35 руб. мыта. Што з гэтага? Тыя рэчы
маўчаць, лепшы быў бы кусочак паперы са значкамі, якія людзі назвалі
літарамі, і вынайшлі некалі дзеля таго, каб на адлегласьці гутарыць між
сабою ўзаемна...

О, бясстрашная гераіня, якая не пабаялася ўласнаручна мне напісаць,
поўнае Табе прызнаньне ад мяне і майго мужа, які ляжыць цяпер і будзе
так ляжаць два вольныя дні, каб у сваіх 68 год змагчы дапаўзьці пяць дзён
тыдня на працу, ну і прыпаўзьці назад...

У душу маю пранікае ўсё, чаму трэба пранікаць у такі час, – праўда
жыцьця. Крокі мае і лісты мае абмежаныя, але думы мае ня знаюць
граніцаў, як галубы. Я цяпер у таварыстве сваіх уласных мысьляў, якія
бароняць мяне ад усяго ў рэчаістасьці. Не будзі кароткай памяці сяброў
прывітаньнямі ад мяне, будзь гуманнай адносна іх. Не старайся быць
болей героем, хопіць з Цябе і аднаго подзьвігу, дарагая! Таму кіруйся
розумам, ня сэрцам, гэта аплачваецца.

Пацалуй ад мяне толькі два маленькія лобікі. Бяз слоў. Бывай, гераіня!
Зрабіся божай кароўкай і прыляці на наш ганачак, сядзеш мне на далоні,
а пакуль – няхай сьніцца Табе дзядзька Нёман і шчасьліва вядзе Цябе та-
кую, як Ты ёсьць, ва ўсе будучыя Твае сакавікі і траўні. Два старыя “кролікі”
Цябе цалуюць.

Ларыса Геніюш.

79. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 27 сакавіка 1970 г.

Дарагая Людачка!

Пасьля даўгога перапынку быў ліст ад Вас. Мы баяліся, ці з Вамі чаго не
здарылася, і я вельмі перажывала. “Паэтычная фантазія” чаго ні малявала,
як кажа мой муж. Думаю – там столькі машынаў, можа, што здарылася, дзе
там бабе круціць тую баранку! Але Вы, відно, спраўная “бабка”, і так, дзякую
за ліста. Пішэце нам, Люда, Вам гэта нічога ня грозіць, а я спраўлюся з гэтым.
Мяне ўсё роўна не друкуюць, а за Вашу мілую любоў да мяне не сатнуць жа
мне сівой галавы. Ня буду пісаць Вам, што мне надта добра, бо махляваць ня
ўмею з роду, ды Вы мне і не паверылі б, але пакуль пішу Вам, знача – жыву.

Надыходзіць вясна, знача – будзе сонца для ўсіх і цяпло і мае туліпаны
ды півоніі. Дзякую за пасылку! Усяго мыта за яе – 34 руб. Людачка мая, ня
трэба пасылкаў! Час ад часу (ня часта!) дазваляю прыслаць Вам сюды са-
мую квяцістую хустачку (бо за турэцкую – 14 руб. мыта), я заплачу 7 руб.,

гэта ня так многа, і хустка мая. А плаціць вялікае мыта і аддаваць пасья дарагія мне рэчы, гэта сапсаваць канчаткова здароўе. Гэта адно, а другое – ніяк не магу згадзіцца на такія кошты з Вашага боку. Лепш ужо пішэце мне лісты аб сабе, аб жыцьці, аб дзецях.

У нас сянняя зноў сьнег, аж белыя дрэвы, вось ужо збрыд! Я вам паслала энцыкляпэдыю і дзьве свае кніжкі. Энцыкл[япэдыя] добра аформленая, але што да яе зместу, то ў мяне ёсьць многа засьцярогаў, аднак і гэтым яна цікавая. Муж ужо падаў паперы на эмэрытуру¹, хоць стажу поўнага ў яго няма, многа гадоў працы не залічана...

Вы дзівіцеся, чаму не працую я? Я працавала год сястрой-гаспадыняй у нашай больніцы, але мусяла адысьці. Пасья зноў мяне туды клікалі, але я лепш не выходжу з хаты. Таму, што сапраўды не выходжу з хаты, можа, і люблю так лісты здалёк. Сын піша нам мала, ён запрацаваны, ды і моладзь заўсёды бывае інакшая, чымся бацькі, і ёй нецікава гутарыць са старымі, “адсталымі”.

Я Вам напісала многа лістоў, у адным – пару маленькіх вершаў-думак. Думала аб Вас цэлы дзень нядаўна, нечаму вельмі мне хацелася быць разам з Вамі... Былі ўдома, дваіх гутарылі, успаміналі малую дзяўчынку, якая некалі танцавала, дэкламавала, як распавядаў мне муж. Ён яшчэ сьпіць.

Цалую Вас ад сябе і ад яго, дзякую за ўсё! Прывітаньні сямейцы.

Ваша Ларыса Геніюш.

80. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 27 сакавіка 1970 г.

Дарагая і паважаная Дануся!

Са шчырым прывітаньнем да Цябе – кролікі. У першых словах сваяго ліста хачу падзякаваць Табе за сяброўскую памяць аб нас і мілыя клопаты аб нашых душах. Пакуль жывем, чаго ад усяго сэрца жадаем і Вам. Пішаш, паважаная гераіня, такое, чаму ніяк не паверым. Як гэта ня будучь друкаваць Васіля [Быкава] і Аляксея [Карпюка], дык каго ж тады будучь друкаваць? Можа, наагул ліквідуюць беларускую літаратуру? Што скажуць на гэта нэгры? Васіль – не казяўка, Аляксей – таксама! Няўжо Прокша адзін справіцца на ўсе франты¹? Сумняваюся, дарагая, нешта Ты мне баеш ня тое-ня сёе.

Ты не абражай мяне, дарагая, што нешта павялічваю, асабліва непрыемнасьці, я ня з тых, што баяцца і ныюць, сама ведаеш. Мы, напрыклад, рэкламавалі тыя ўспаміны, якія ўжо заказным лістом паўгода ідуць да Сакрата. Дык адказалі з Гродна, што яны пайшлі ў Маскву, нечаму навакольнай дарогаю. І што ім там рабіць, калі мы сувэрэнныя? Адным словам, мы іх спаганяем і там.

Успаміны – у Крынкаўскі музэй аб маім дзеду (канец мінулага і пачатак нашага стагодзьдзя). Ён быў амаль непісьменны, скульп ён, бедны, мог нешта ведаць пра Маркса і т.д.? Аднойчы толькі, калі яго ў паны выкіраваны сын хацеў назваць навароджанага Напалеонам, дзед не дазволіў, сказаў, што гэты гіцаль спаліў нам землю, далей яго палітыка ня рушылася зь месца. Вось пакута мне – памыліўся некалі бусел і замест на сяло, ён прынёс мяне на хутар маім бацькам. Бедная за гэта ўся наша сям'я.

Нічога нават не пішу цяпер, нават наш Тузік мне спачувае і пазнае маіх ворагаў ужо здалёк. Пішу толькі часам такія паўлегальныя свае “бастручкі”:

Розна бывае, ізноў неспакой,
Нялёгка мне, не пярэчу,
І ўсё ж бяру долю жаночай рукой,
Як калісьці каня, пад вуздэчку.
Будзе паслушна, у ногу ісьці,
Волі мае ня здрадзіць,
Ня дам ёй па тундры мяне нясьці
Ў гадоў маіх лістападзе.
Жыву – гэта значыць, што ўсё ж на кане,
Зацугліла неўгамонную,
У прорву рване, дык будзе па мне?
Праскочу? Ўтрымаю? Ня здолею?

Ну, гэта ня вельмі ўдачна, але ён капельку зьменены.

Сына сваяго не прывучай да вандраваньяў! Што гэта ён сабе прыдумаў? Яго сапраўды могуць схапіць – і болей ня знойдзеш! Што гэта яму прыйшло ў разумную галоўку? А можа, гэта ён да некага хоча пайсьці, Ты яго добра папытайся. Маё дзецятко, яшчэ гдзе заблудзіцца. Не гавары яму цяпер розных байкаў – ён і так цэлы з фантазіі. Гавары зь ім як з дарослым, скажы паважна пра небясьпеку. Віка² – малайчына, каб толькі не ператамлялася. Калі зноў надумаеся палохаць без патрэбы Васіля, то хоць пакланіся яму ад нас, ну і ўсім!

Ну, родная, у Цябе не “паэтычны сьверб”, з якога мы хахочам! Во слаўцо! Сяньня шмат Тваіх дзіцячых вершаў у “Ніве”! Мы радыя. Л.

Цалуем Цябе і абдымаем з мужам і дзеткамі разам – кахаючыя кролікі.

81. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

[1970 г.]

Дарагая Дануся!

Вельмі многа думаю аб Вас апошнімі днямі. Я прыйшла да вываду, што вельмі пагана зрабіў сябра Аляксей, адмовіўшыся ад свае пасады на Ажэшка¹. На маю думку, ён – гэта знаходка і скарб для Гродна! Той толькі можа быць супраць яго, каму не залежыць на ўзроўні беларускай рэпрэзэнтацыі ў Гродне, альбо каму залежыць, каб гэтая менавіта рэпрэзэнтацыя зышла на ноль, таму што беларуская. Як веў ён на высокім узроўні сваю папярэднюю працу, так і тут яго кабінэт, яго асоба, яго мінулае, асабістая абаяльнасьць і высокі інтэлектуальны ўзровень робяць гонар Гродну. Падумай сама. А яго веданьне моваў? Мусіць, згрызьлі яго добра, калі ён адышоў і ад гэтай работы. Нецікава яму пройдуць 50 гадоў бою, змаганьяў і працы для Радзімы. Удумайся ў яго душу... Пры яго папулярнасьці гэта пашкодзіць многаму, што добра разумееш сама. Ён ня згіне і ня зломіцца, бо зламаны чалавек – ужо не чалавек, а калека, але на гэтым месцы ў Гродне будзе яго бракаваць! Гэта засьветлая галава і забывалы “хлопец”, каб пазбавіць яго ўласнай ініцыятывы і мысьляў!

Крытыка ня ёсьць зашкодніцтва, бачыць розную “сталіншчыну” нашых дзён і прамоўчаць – гэта куды горай! Дзяржава мы перадавая ня толькі ў патэнцыяле, ня толькі навонкі, але трэба, каб і ў ядры. Вось такія і падобныя думкі. Я ведаю, як трудна, калі ўніжаюць, ды яшчэ чужыя, на нашай зямлі! Трэба моцна трымаць гонар беларускасьці, як і гонар сапраўдных ленинскіх прынцыпаў!

Учора з раніцы “ашчасьлівіў” нас сваім візітам Ю. Голуб. Ён цяпер удома, рыхтуе, здаецца, дыплёмную працу. Ён падражняны крыху тым, што ніхто не падтрымаў яго і не затрымаў у сталіцы, а напавілі “генія” ў Лагойшчыну – настаўнічаць. Нават Лойка² не памог, якога ён (паводле яго слоў) перарос! Калі зайшла гутарка пра Купалу, аказваецца, што яны з Семашкевічам перарасьлі ўжо і гэтага прарока! Янка мой проста ўзяўся за голаву з гэтай нагласьці сяньняшняй моладзі, чуў на свае вушы, але ўсё яшчэ яму ня верыцца. Вось ён цяпер збіраецца ў Гродна, каб праз Волю І[патаву] старацца там гдзе прымасьціцца. Воляй ён захоплены, як некалі Геняй, на яе бяду. Няхай Воля будзе разумнай. Што зь ім зробіць начальства – яго справа, але Вы на гэты раз не захапляйцеся лішне. Пашто лішняя блаха ў кажух? Хлопец ён здольны, вёрткі і таленавіты, але гэтая “удаль” і лёгка здабытыя ляўры ўжо, як бачыце, зрабілі з яго “Купалу”, а што будзе далей?

Мала спрытна валодаць словам, трэба да гэтага мець думкі, пачуцьці і адчуваць вялікую адказнасьць за тых, каму пішаш. Трэба зрабіць так, каб з яго атрымаўся добры чалавек. Я аднак, прыйшла да перакананьня, што гэта нікому не пад сілу, акрамя самога жыцьця...

Да нас ён прыходзіў з упартаю просьбаю, каб я нарэшці перастала пісаць “капіталістам”. Я, безумоўна, гэтага не зраблю, бо мы ўжо даўно не “папуасы”, і мне ўстыдно нават, калі падобнае мне гавораць. Яшчэ многа хочацца напісаць, але ж нейкі і абед патрэбны.

Цалую Тваю сямейку і Цябе. *Ларыса Геніюш.*

Пішы, Данусенька. Вельмі хачу, каб гэты ліст да Цябе дайшоў, і каб Ты выказала на гэта сваю думку. Цалую.

82. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 6 красавіка 1970 г.

Дарагая Людачка!

Хачу падзякаваць Вам, darling¹, за апошняга ліста і за пасылачку. Кашуля мужу – якраз! Такая прыгожая, і ён мае з яе вялікую радасьць, як і я з хустачак. Адна зь іх зялёная, другая – крэмавая. Мыта на кашулю – 12 руб. 50 кап., а хустачкі, звычайна, калі дзьве, дык адна – 7 руб., а другая – 14 руб., як я пераканалася цяпер, незалежна ад колеру ці гатунку. Дзякую Вам шчыра.

У нас усё добра. Сяньня працавала ў гародчыку, першы дзень сапраўднага сонца. Заўтра вялікае сьвята. Прашу ня гневацца, baby², калі ня буду Вам даўжэй пісаць, альбо калі гэты мой ліст будзе апошні. Мае адносіны да Вас ня зьмяняцца з гэтай прычыны. Усё аплацілася, з усяго была нам радасьць, а найбольш – дык з Вашага сяброўства, яно застанецца ў сэрцы. Ведаю, родныя, што Вы нас разумееце. Што да прывітаньня мужу ад яго калегі, дык што Вы маглі ведаць, некалі маленькая, што гэта – найбольшы наш вораг, які зрабіў нам і ня толькі нам,

многа зла... Бачыце, муж кланяецца, ён ня мае адвагі!

Плакала я, калі ня стала цудоўнага Джона Кэнэдзі³, ня сплю, калі ў небе ёсьць касманаўты, але аб такім чалавеку не магу чуць. Няхай гэта застанецца між намі. Можа, ён – Ваш друг, тады прабачце, але я сваяго погляду на яго не зьмяню.

Вельмі цікавіць мяне сукеначка. Я так распаўнела. Некалі была вельмі галоднай, дык пасья ўсё ела. Гдзе ні прыеду, дык усё ем. Цяпер ем вельмі мала, але паўната не праходзіць. Сукеначку пакіну сабе, якая б яна ні была. Магчыма, напішу Вам яшчэ хоць пару слоў, калі – буду бачыць, дарагая Люда. Прашу, вельмі прашу мяне зразумець, я і так Вам столькі магла напісаць, хоць не заўсёды тое, чым перапоўнена была мая душа.

У нас цяпер вельмі прыгожа апранаюцца, па-эўрапейску, але я апранаюся скромна, амаль па-сялянску, і даўно не нашу капелюшоў, як гэта было некалі ў Празе.

Мой муж цалуе Вас, Людачка, і кланяецца ўсім у Вашай сям'і. Я Вас шчыра і сардэчна абнімаю і цалую Вас і дзетак. Шчыра вітаю Вашых бацькоў, Валодзю і ўсіх Вашых родных. Цешуся, што Ваша мама магла пабыць крыху з Вамі. Спадзяюся, што Вам было вельмі добра разам. Купіла мне Наташа ляльку ў Менску, можа, будзе якая аказія, дык пашлю. Яшчэ раз цалуем Вас.

Вашыя Янка і Ларыса Геніюшы.

83. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 2 траўня 1970 г.

Даражэнькія!

Ласкава прабачце, што не адразу адказваю на Вашага мілага ліста. Малітвы страсной нядзелі, парадкі і булкі – усё гэта забрала час і ўвагу. Лье дождж. Мы ледзь адмовіліся ад вяселья ў суседзяў. Муж і наша госьця, студэнтка Мэд[ычнага] інстытуту, яшчэ сьпяць, моцна, соладка, а мне разносіць галаву ў бакі. Здаецца, што гэта раней няведамая ў жыцьці мігрэнь. Галава баліць месцамі, і аж скрыпіць ад болю патыліца. Я ішла аднойчы з бані ў мароз у малой хустачцы, і ад таго часу вось трываю мукі. Мянчане нас выракліся, а так, як у мяне слова не расходзіцца з чынам, дык выракаюся і я іх. Быў учора ў нас адзін студэнт, казаў, што пісьменьнікі сварацца за мэдалі... О, неба! Гдзе ж іх розум? Бедныя складальнікі вершаў... Не далі сяньня таго мэдалю, дык дадуць заўтра, а сварыцца за гэта дзіка.

У мяне багата і густа цвітуць фіялкі. Вашыя прымулкі ўжо адліваюць ружовым па жоўтым, а апошнія кусьцікі ліловыя. Як жа прыгожа! Дзэўцыя – маё гора, мая бяда, адрастае. Надта ж яна была кругленькая, стройная. А можа, гэта ёй сьнег так нашкодзіў, бо паламаў мне амаль усе маліны, а людзям і кусты смародзіны.

Далі ўжо нам вызаў для дзяцей, і мы радыя, што змаглі яго ім паслаць. Былі Ленінскія дні, былі Першамайскія сьвяты, і нігдзе ніводнага слова на мове народу, які засяляе адвечную Беларусь. А тут халуі сварацца за мэдалі... Ды я памерла б з устыду, каб мне далі яго тыя, якія забіраюць нам родную матчыну мову! Удумацца ж толькі ў гэта!

Як Вашае здароўе? Ці елі ўжо сваю любімую крапіву? Вось расьце яна

Ў нас, зелянее, а я так і не адважваюся яе варыць. У мяне цвіце яшчэ гэтак званы галяндзкі ландыш.

Нашыя ўстаюць. Галодныя. Іду варыць гарбату, смажыць яешню і г.д. Бывайце! Цалуем Вас шчыра і ўсім шлем прывітаньні.

Ларыса.

84. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 7 траўня 1970 г.

Шчыра паважаны Саша!

Я Вашыя лісты атрымала. Не пісала, бо думаю, што пісаць Вам часта ня трэба. У нас усё па-ранейшаму. Вельмі хочацца пабачыць унукаў, і думаем, што нам удасца паехаць у Бераставіцу 10 траўня. Дзецям паслалі ўжо вызаў на лета. Піша сын, што ўнукі хораша растуць, і малы – вельмі быстры хлопчык.

Я цяжка хварэю. Мне ўвесь час балела галава. Іван Пятровіч адносіўся да гэтага жартам, бо я ж сільная... Мне не хапіла сілаў мучыцца, і я зьвярнулася да лекара паміма яго. Аказалася, што ціск крыві ў мяне – 180 на 100! Вось таму і быў той “трактар у галаве”. Бяру лякарства, загадалі ляжаць, галава – як кацёл, у якім нешта кіпіць. Ну і ну, яшчэ гэтага мне бракавала! Мае ворагі з радасьцю спраўляюць ужо па мне памінкі...

Зь Менску ніхто ня піша. Зь Вільні прыслалі нам харошае фота Ганулькі – Вашай лялькі. Часам пішуць здалёк, хоць я нікому зь іх не адказваю. Жыцьцё маё праходзіць, як заўсёды, пакутна. Не прасьледаваньні, дык хоць – хвароба, супраць якой ужо і бараніцца цяжка. Усё нэрвы, хацелася б адпачыць у добрай санаторыі, але гэта ня ў нашых магчымасьцях, ды і баюся.

А як живецца Вам? Як музэй? Была я ў адных старых людзей¹. Іх хатка – гэта збор абразоў, кніг. Гэта – музэй! Яны выклікалі нас. Прасілі, каб мы бралі ў іх, што толькі хочам! Муж набраў кніг, ледзь прывалок. Я ўзяла толькі партрэты Я. Купалы, Цёткі, маленькі – Т. Шаўчэнкі і М. Танка. А ён навывібраў мне – горы! Я гаварыла яму пра Ваш музэй, ён хоча з Вамі пазнаёміцца і аддаць усё нам і Вам, каб захавалася. У час Вашых канікулаў мы да іх зьездзім. Гэта ў Ізабэліне. Цікавыя яны людзі. Казаў: “Цяпер я ўжо бачыў Л[арысу] Г[еніюш], дык магу паміраць”. Я ледзь не расплакалася...

Як там Вашыя дзеткі? Як хатнія? Ці і далей так крычаць на Вас за бяседу з людзьмі? Параджу Вам адно: слухайце! Ня стаўце і ня піце гарэлкі, але гутарце з добрымі людзьмі ад душы, бо іначай ня зможаце жыць, ды гэта і не жыцьцё! Усе яны маюць рацыю да пэўнай меры, але Бацькаўшчына – гэта сьвятасьць для нас з Вамі, і з гэтым мусяць згадзіцца!

Бывайце, Саша, пішэце, з прывітаньнем – Л. Геніюш.

85. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 траўня 1970 г.

Дарагая Людачка!

Зноў, можа, не напішу доўга, але цяпер хачу за ўсё Вам падзякаваць. Учора прыйшла сукеначка – цудоўная, цёплая і цесная, і хустачка – як марыва! Адная ад Вас была падобная, і я яе падаравала харошай жанчыне

ў сяле, добра, што ёсьць другая. Тыя людзі зрабілі мне многа добрага, але якую ж мелі радасьць!

Некалі я малявала акварэлью, і выпрасіў пару маіх абразкоў адзін чэх. Усё наша прапала, а гэтыя абразкі чэх з піетызмам перахоўваў, і Юра забраў іх... Як дзіўна. Так і мае фатаграфіі. Не знайду толькі адной, гдзе я ў касьцюме – як на фота ў кніжцы – толькі сьмяюся. Можа, у сяброў маіх захавалася такая?

Гора ў мяне, Людачка, і вялікае, горкае... Сустрэліся мы зь Юрай. Была сустрэча нашых з палякамі ў Берастовіцы на 25 л[ет] перамогі над фашызмам. Урачыста было, добра арганізавана і сардэчна, толькі згубіць нас, напэўна, доля Юркі, які зноў запіў, разышоўся з жонкай, жыве ў гасьцініцы – чорны, худы, страшны. Слова праўды ад яго не даб'есься – маўчыць. Людзі казалі, што ідзе на дно, п'е, робіць удома авантуры... Знаем, што пабушуе і вернецца да яе, да Валі. Яна моліцца на грошы і шкадуе ежы нават дзецям, за што ў нас зь ёю вечныя непрыемнасьці. Я была ў іх месяц і састарылася на 10 гадоў. Муж ледзь пазнаў мяне. Зь ёю жыве яе маці, якая там і камандуе пародам. У Юркі ulcus duodeni, і ён заўсёды ідзе на работу ня еўшы. З крана – шклянка вады, кусочак цытрыны, ложка цукру – вып'е і бяжыць... Я пару разоў згатавала яму сьнеданьне (у іх газ), але бабка сказала мне, каб ён сам гатаваў, бо і ў яе дочки "высшее образование", і так цяпер модна, і ледзь не пагнала мяне з хаты... Грызуцца яны, як шакалы, і праз свае такія "страсьці-мардасьці" губяць дзетак, імя, апінію і здароўе Юры ўжо да апошняга... Міхасік худы і страшны, Алесь крыху паўнейшы. Самыя ведаеце, што галодны муж будзе злосны, галодныя дзеці – няшчасныя. Сьмешна і страшна, яны прытым баптысткі, якія нікога іншага не прызнаюць! Цёмныя, жудасныя бабы, якія аднойчы вадзілі малога Міхасіка да знахара, бо дзіця нікога не прызнавала, акрамя "бабусенькі Лалысы", і быў крык, калі нас разлучалі. Цешча Юры лезе ў іх самыя інтымныя справы, і ён, здаецца, раз яе адлупіў. Божа, які ўстыд, якое гора для нас. Мы за тое, каб яны разышліся былі раней. Гэтыя бедныя вясковыя бабы хочуць быць панямі, забыўшыся, што трэба быць – людзьмі. Міхась – мой сябра, і мы вельмі любім яго. Да нас прылучаецца дзед Янка. Пішу Вам гэта, Люда, каб Вы ведалі сытуацыю і маральна падтрымалі Юру, бо ён Вас слухаецца. Ён горды, і нельга, каб ведаў пра гэта, што я Вам напісала, але трэба, каб ён паверыў у свае сілы, у сябе.

Да нас, да нашай сарвэты пад дрэвамі на сустрэчы падыходзіла многа людзей, усе нам хвалілі Юру – і іх начальства, і журналісты, і простыя людзі, а тыя дзьве зьбянтэжаныя бабы замест падтрымаць змучанага цяжкім дзяцінствам і жыцьцём чалавека, калі кінуў ён піць і курыць, зноў давялі яго, слабавольнага і з роду ўжо прачуленага, да апошняй амаль чалавечай нізасьці... Лепшыя свае рэчы паадносіў да сваякоў, а сам крадзе Алесіка ў таксі, каб хоць хвілінку яго бачыць, бо Міхася ўжо, здаецца, настроілі супраць. Юрку давялі да адчаю, ён робіць вялікія глупствы, і нам, Люда, трэба ратаваць яго! І Вы мне мусіце дапамагчы! Трэба адно: каб ён прыйшоў да розуму і лепш разышоўся зь імі. Век з нашых мужчынаў не варыў ніхто, і ніхто ня мыў бялізны, быў сыты і чысты, і дагледжаны, і таму там будуць вечныя сваркі. Прыпомніце яму, Люда, што ён Беларус, што ён лекар і мусіць быць дастойным чалавекам. Яму трэба кінуць піць, Люда. Пяць лет

назад ён прыехаў да нас што скілет. Людзі на станцыі пыталіся: ці гэта мой муж, да таго яго былі давялі, і цяпер зноў... Бацька раіць яму ўсё ім кінуць і адысьці, але ці тыя рэчы, якія ён цяжка нажыў, ці нейкая іншая сіла проста цягне яго да іх. Ён выратаваў адну старушку, і тая бывала ў іх, трымала крыху яго маральна і пісала нам, дык Валя выгнала яе з хаты. Ня ведаю, мне здаецца, што яны болей як паганья людзі... Разумеецца – ня нашыя. З маяго болю галавы выйшаў ціск крыві 180 на 100, а ўвесь час быў паніжаны.

Боцікі на мяне – цудоўныя, польтачка – лёгкае, добрае, і я аж плачу з гэтага ўсяго добрага і паганага разам. Напішэце, ці атрымалі гэтага ліста. Першы раз у жыцьці Юра прывёз нам прадуманыя, мілыя, любоўныя сыноўскія падаркі, быў галодны, і калі з кім гутарыў, меў чысты, добры выраз твару, а калі ўспамінаў іх – рабіўся страшны...

Дзякую, Людачка, Вам за ўсё. Цалую Вас усіх і, можа, зноў Вам не напішу хутка, але Вы цяпер мяне разумеете.

Што да Васіля з М., то я яго мала знаю. Людзі пазнаюцца па іх чынах.

Ваша Ларыса Геніюш.

86. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 14 траўня 1970 г.

Даражэнькія!

Дзякую за ліста. Шкада вельмі, што мы ня ведалі аб юбілеі сябра Клімовіча¹. Ня ведаем яго сяньняшняга адрасу і вельмі просім Вас пераслаць яму пару слоў, якія далучаем.

Адна прымулка, апошня, зацьвіла цёмна-бурдова з жоўтым абводзікам. Усе іншыя – ліловыя. Падняліся абедзьве цыбулькі ліліяў ад Вас, але цьвісьці ня будуць. Дэўцыя жыве, але высокі і стройны абрыкосік – зьмерз. Прымерзлі вінаград, ружы. Вельмі хораша растуць туліпаны. Ужо зацьвітаюць. Нарцызы крэмавыя сёлета не зацьвілі. Часныковую лілію трэба абавязкова кожны раз выкопваць, іначай не зацьвіце. Мая цьвіце і мае, відно, другую цыбуліну. Цьвіце яна аранжавымі званочкамі прыблізна так, як я нарысавала. Зацьвіла крыху пазьней за прымулкі. Так, прыблізна сінім цьветам цьвіце той галяндзкі ландыш. Зацьвіў пасьля фіялак. Ён з цыбулькаў, расьце невысока. Вось барвінку ня маю і ня ведаю нават, які ён. Півоні запавядаюцца хораша. Як, скажэце, дастаць анэмонаў? Вельмі люблю гэтыя кветкі і нігдзе іх ня бачу.

Ёсьць у мяне кусцік лёгка-крэмавых буйных нарцызаў. Цьвітуць рана. Было сёлета 5 кветак, і я змагла ўзяць іх 10 траўня ў Бераставіцу на сустрэчу між Гродзеншчынай і Беласточчынай. Бачылі сына. Зноў п'е, зноў няма міру ў сям'і. Боль маёй галавы – гэта ціск крыві – 180 на 100 адразу з паніжанага, таму апошні час быў акрамя болю “трактар” у галаве. П'ю розную брыду, і не памагае... Баліць крыху і сяньня.

Сын быў у Празе і заходзіў да М. Забэйды. Казаў, што жыве ён у тым жа пакоі, сярод старых запыленых вяноў-трафэяў, сам старэйшы за іх. Якраз разглядаў “Каласы”² Караткевіча, якія яму з дэдукацыяй даслаў аўтар. Меў два інфаркты і чуецца пагана. Нехта мне казаў, што ён мае многа грошай, дык дзіўлюся, чаму прадае піяніна на помнік. Сьмешна. Пакінуў бы яго п. Марысі, ёй жа нялёгка матэрыяльна.

Паштоўкі і фатаграфіі лялькі мы атрымалі. Відно, у мяне разам з гіпэртаніяй і склероз, бо яшчэ не падзякавала. Дзякую за ўсё шчыра. Лялька надта прыгожая, а Вашай фатаграфіяй мы былі проста захопленыя. Панізьнік да нас не заяжджаў, пакуль што ён нам ня піша. Відно, што ня змог заехаць да нас, а жаль... Веру, што нялёгка яму, асабліва тое, што ён пакінуў вучобу. З гэткай галавой не магу працаваць, каб Вы ведалі, як я змушчалася, а муж – толькі сьмяяўся. Я пайшла тады да другога лекара, і той цяпер мяне лечыць. Жаль нейкі...

Цалую Вас шчыра. Прывітаньні Вам усім ад нас – Ваша *Ларыса Геніюш*.

87. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 17 траўня 1970 г.

Даражэнькія!

Прывітаньні Вам усім з Беларусі! Паволі падступае вясна. Яна ўсё халаднаватая, захмараная, але туліпаны мае зацвітаюць, а нарцызы поўнасьцю зацвілі. І калі б не такі ціск крыві і боль галавы ды ня доля Юркі, амаль усё было б добра. Дзякую за лякарства, муж радзіць мне яго браць пасля крыху, калі скончу лекі ад галавы. Мне ўжо робіцца лягчэй, калі на іх паглядаю.

На днях выслала Вам ліста, гэта другі, ня з Зэльвы. Учора рабіла загончыкі, суседкі мне памаглі, і сяньня ўжо крыху пасадзіла. Надта было патрэбнае пальто і боцікі. Яны – якраз. Вельмі-вельмі за ўсё Вам дзякуем, але просім болей не рабіць сабе коштаў, толькі пісаць нам – і тады нават, калі б мы не змаглі пісаць Вам. У нас кончыліся ўсе вялікія ўрачыстасьці, і вясна ўсіх заганяе да працы.

Бліжыцца час, калі прыедзе Юра. Ён баіцца, што Валя зумысна не прыязе дзяцей на мой дзень народзінаў. Яна з замілаваньнем робіць усім (ня толькі нам) боль. Стараюся згадзіцца з гэтым, хоць вельмі цяжка іх не пабачыць. Жыве яна не сваім розумам, і гэта ёсьць найбольшае гора. Я ўжо да ўсяго прывыкла, добрага не чакаю. Можа, таму якраз люблю людзей, рэжымы і арганізацыі гуманнага характару.

Люда, худзец ня буду, бо што мне на гэтым залежыць? Трэба вось за пяро брацца, гэта куды важней, а я ўсё з тою лапатай усю вясну. Надта люблю кветкі, асабліва раньнія, гэта маё другое жыцьцё. Я вельмі непрактычная, але неабходнае ў нас ёсьць, часам людзі аж зайздросьцяць.

Зьмерз мой абрыкосік, падмерзьлі розачкі і сьліўкі, і гэта ня толькі ў мяне. У Вас, напэўна, хутка канікулы, і Вы паедзеце да адной са сваіх мамаў, як гэта добра! Дзеці багатыя, калі маюць многа сваякоў. Лялька Наташы даволі вялікая, яна называецца Паўлінка, але мне хочацца апрануць яе болей па-народнаму. Юра забярэ яе з сабою, як прыедзе.

Ці атрымалі энцыкл[япэдыю] і кніжкі? Можа, Вы хацелі б яшчэ якую літаратуру? Пішэце, дарагія, што Вас цікавіць? У вачох мне стаіць усё сын, адзінокі, худы, злосны, няшчыры, упарты. Не магу знайсці дарогі да яго сэрца і сумленьня, нават не магу сказаць Вам, які ён, бо сама ня ведаю гэтага. Вуліца, на якой застаўся бяз нас, забіла ўсё вялікае і шляхотнае, што ў ім запавядалася з дзяцінства...

Цалую Вас усіх і жадаем Вам усяго-ўсяго добрага.

Вашыя Геніюшы.

88. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 26 траўня 1970 г.

Дарагая Людачка!

Ці піша Вам Юра? Вы, напэўна, мае два папярэднія лісты атрымалі. Вось бяда... Нам не піша нічога. Горды, заеўся і маўчыць, а можа, п'е бяз меры.

У нядзелю тэлефанавалі ім. Валя заявіла, што прагнала яго з хаты, што ім цяпер добра, што Юра пагань, грошай ёй не дае, што да нас яна дзяцей не павязе і Юры разводу ня дасьць...

На мяне яна ў злосьці, што не крычу, як некалі, на Юрку аднаго, а бачу больш памылак з яе боку. Я ёй проста сказала, што бачыла іх жыцьцё на свае вочы і дасканала арыентуюся, а ўнукаў не чакаем. Калі Юра запрасіў асобных візаў яму і асобна ёй з дзяцьмі, мы ўжо ведалі, што яна нам зробіць на злосьць і як найболей балюча...

Вызавы ім мы паслалі, хлопчыкаў нам вельмі жаль, а Юркі жаль яшчэ больш. Муж гутарыў з Міхасём, з Валяй размаўляць не пажадаў.

Гіпэртанія мая з гэтага пагоршылася. Лепш з нагамі. Якраз прымаю vifferin па 2 табл[еткі] кожныя 4 гадзіны. Дзякую Вам за гэтыя два лякарствы нязмерна. Другога яшчэ не прымала. Усё ня ўмелі мы добра разабрацца па-ангельску.

Юры мы добра ня ведаем. Ад 12 гадоў адзін бяз нас у сьвеце. Калі даведаўся, што мы жывем, толькі тады пачаў вучыцца. Было яму розна: і пабоі ад людзей, і паганае таварыства, і голад. Два ў ім чалавекі: мяккі, разумны, гуманны з дзіцячых гадоў, і татуіраваны на руках, азьвярэлы, злы і недаверлівы з цяжкіх дзён свае адзіноты.

Усё гэта было ня так сабе, няпроста. Любіць страшна сваіх дзяцей і прывязаны да жонкі. Яна робіць зь ім, што хоча, рве яго нэрвы, уніжае як чалавека. Ён усё хоча даказаць ёй сваю вартасьць – піша, друкуецца, добра працуе, людзі яго любяць, паважаюць, але для яе гэта ўсё – ноль, галоўнае – грошы. Кватэра – на яе імя, усё ў яе заплянавана і прадумана, а ён наўны, даверлівы, напалову паэт, ці – азьвярэлы да дзікасьці. Адзін сын і такая пакута.

Напішыце яму абое, падтрымайце на духу крыху, каб паверыў ў дабро і ў сябе, каб зразумеў, што ня ўсе людзі – ворагі, і што ён ня сам на сьвеце. Сьмерць мая прынесла б яму лягчэйшае жыцьцё, гэта я ведаю, як і маяму мужу...

Што б са мною ні сталася, прашу Вас вельмі, каб былі вы сябрамі маяму сыну і накіроўвалі яго на дарогу чалавечай сьветласці і дабра. Слабы ён, паддаецца згубным уплывам. Вы, напэўна, мяне разумеце. Ён не паскардзіцца нікому, але баюся, што яны яго даканаюць.

Што будзе з унукамі далей – ня ведаю. Бярэ мяне жах з усяго гэтага найболей, гэта слабахарактарнасьць, амаль наўнасьць і даверлівасьць Юры. У хаце ў іх гніюць прывезеныя Юрам прадукты і галадаюць дзеці, і так увесь час. Кватэра і мэблі – усё, як трэба, няма толькі розуму.

Цалую Вас усіх.

Ларыса Геніюш.

89. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 15 чэрвеня 1970 г.

Паважаны сябра Мікола!

Дзякую за ліста. Пісаў Юра, яму, здаецца, вельмі цяжка, жыцьцё – ня жарт, і ён запутаўся. Усяму віною, безумоўна, Валя, ён ня можа ад яе канчаткова адарвацца, і яна сваімі фокусамі [...] даводзіць ягоныя нервы да адчаю, да жудасьці. Яна зь ім робіць, што хоча, і розуму яму ня ўставіш. Ён можа быць грубы, наглы, яна – “ветлівая”, зьедлівая і глыбока нешляхотная. Я хачу, сябра Мікола, каб Вы яму напісалі нейк па-мужчынску, як трэба. Я буду, пэўна, крычаць на яго, дык лепш мне не пісаць. Я ня ведаю, як Вы яму напішаце, бо я такіх спраў не разумею. Трэба перасьцерагчы яго перад далейшымі п’янымі эксцэсамі. Вельмі прашу Вас.

Грошы за ляльку я не магла не паслаць. Я не скрываю, што іх у мяне ў абрэз, але іначай зрабіць не магу. Дзякую Вам, што купілі яе і паслалі. Мужу прызналі пэнсію 54 руб. 5 кап. Яму не залічылі безьліч стажу, таму да поўнага бракуе нешта 2 гады. Дазволена яму дапрацаваць стаж толькі ў калгасе альбо ў саўгасе. Гэта трудна, на фізычную працу ён ня здольны, нават сторажам дзеля слабога здароўя ня можа быць. Кажуць, што міністар аховы здароўя мае права дазволіць яму ў форме вынятку дапрацоўваць стаж па спэцыяльнасьці. Я напісала ўжо заяву, але ўсё не пасылае. Носіць, думае і адурывае мне галаву дарэшты. Хоць бы мне доўга ня жыць, бо на дваіх гэтай пэнсіі ня хопіць...

Якое ўсё ж страшнае маё жыцьцё, калі ў яго ўдумацца! Галоўнае – тут няма ў мяне нікога сваяго, нікога блізкага, ды і на сына мала надзеі. Ну, гэта нічога пакуль што... Хацелася б толькі выехаць згэтуль... Сяньня думаю аб гэтым паважна.

Буду рада, калі прыедзеце ў канцы ліпеня, толькі прашу, сябра Мікола, без падачак, бо гэтага я не зьнясу... Як будзе, так будзе, гэта ня так важна. Здаецца, змагу Вам сказаць нешта цікавае, як прыедзеце. Юра прыедзе 20 ліпеня. Званіў, што Валя парвала вызаву для яе і ўнукаў. Бог зь імі, мне нейк ужо ўсё абьякава.

Дзякую Вам за ўсё. А Юры, прашу, напішэце. Жаль маладых нашых паэтаў, нешта страшнае робіцца зь імі. Сябры здалёк ужо ня пішуць, а можа, лісты не даходзяць. Раней даходзілі з абарванымі маркамі, “параненыя”, цяпер і такіх няма. Я думала, што Вы адракліся ад нас дзеля бясьпекі, што ж, я за гэта Вас не вінаваціла б. Напішэце Юры. Нам ня трэба. Бывайце, сябра, чакаем Вас.

Геніюшы.

90. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 19 чэрвеня 1970 г.

Сябра Мікола!

Добры дзень! Прабачце, усё турбую Вас. Ці атрымалі Вы мой апошні ліст і ці напісалі Юры? Гэта вельмі важна, даражэнькі, можа, Ваша слова падзейнічае на яго, супакоіць. Што ж, няхай крытыку ці тую зацёмку пры-

ме спакойна, калі на яе заслужыў. Памылкі бываюць. Горай тое, што пасля гэтага зноў тэлефанаваў мужу, п'яны... Я не магу ўжо яму пісаць, гэта было б раўназначна як валяцца ля яго ног і вымольваць тую цывязь для яго ж добра і чуць у адказ і бачыць п'янае хуліганства. Што будзе – тое будзе, у мяне ёсць Радзіма і талент, і калі б я гэтаму аддала хоць палову тае ўвагі, каханьня, сьлёз, што яму, – была б відавочная карысьць з таго. Паспрабуйце Вы, сябра. Памажэце мне крыху.

Здароўе няважнае. Заўчора атрымала ліста аб сьмерці аднаго сваяго сябра¹ (ад раку страўніка). І так, 29 траўня абарвалася яшчэ адно жыцьцё недзе ў Парыжы, і я нават ня ведаю адрасу, каб напісаць спачуваньні ўдаве і сыну... Бедныя гэта людзі, зьбіраюць на іх грошы, як на жабракоў... Прабачце, што пішу сумныя, свае асабістыя справы, але яны ўплываюць на мой настрой.

Муж сяньня напісаў міністру сацыяльнага абеспячэньня, каб дазволіў яму дапрацаваць лекарам стаж з захаваньнем пэнсіі. Пэўна, не дазволіць, бо тут стараюцца абрэзаць і найменшае з людзкой пэнсіі – аж да несправядлівасьці, асабліва з маленькіх пэнсіяў, ад найбяднейшых людзей. Такі загад, кажуць. Як крыўдна – не за сябе, за людзей.

Напішэце мне, што Вы сказалі Юры, падтрымайце яго як друг. Зноў думаю пра мужа. Ну, як жа яму працаваць у калгасе, калі ён сапраўды да фізычнай працы ня здольны? Сьмешна... А працаваў ён так сумленна ўсе гэтыя 14 гадоў, ніводнага дня работы не прапусьціў. Спачатку цягнуў лямку за ўсіх у амбуляторыі, цяпер толькі глядзіць свае спэцыяльнасьці. Другі парадак, ды і глаўурач іншы, болей людзкі чалавек.

Будзееце ехаць – захапеце з сабою 2 кг ізіому, бо ж трэба будзе нешта і сьпячы. Прыедзьце раней крыху, Вы ж – як сын. Бывайце.

Ваша Л. Геніюш.

91. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 19 чэрвеня 1970 г.

Дарагі Саша!

Цешаць мяне Вашыя посьпехі ў школе, у жыцьці. Вельмі добра задумалі Вы сваю экскурсію. Варта прайсьці па сьлядах даўніх і цяперашніх баёў і злажыць памяць сэрцаў ахвярам нашага Народу. Цудоўна будзе прайсьці пушчаю, я Вам проста зайздросчу. Завядзеце дзетак да Белае Вежы, там чалавек амаль сустракаецца з мінуласьцю і сваімі продкамі. Вякі мы былі пазбаўленыя права сваё называць сваім.

Якія манэты Вы аддалі той цётцы? Якім правам яна абедніла Ваш мужэй? Як пішаце, яна з літаратурнага аддзелу музэю і не нумізматык, дык як маглі ёй аддаць той скарб? Яшчэ такой “разумнай”. Перадавікі калгасаў і прамысловасьці – важная справа, але яны маюць сваё месца, і, напэўна, самыя саромеліся б лезьці на месца Францішка Скарыны, гордасьці ня толькі нашай. Мала ёсць такіх асьветнікаў Адраджэньня ў сьвеце, і памяць аб іх – сьвятасьць для чалавецтва. І вось бачыце, прыедзе цётка, мовы народу ня ведае і чаўпе, што хоча, з яго скарбамі, з яго людзьмі! Во, пакута.

Бедны мы народ, прыніжаны, нікому нават у галаву ня прыйдзе ўшанаваць нашу мову, а вось рабаваць – кожны ахвочы. Якія былі там ма-

нэты? Гдзе знойдзеныя? Чые? Хто сюды да нас даходзіў некалі, хто іх данёс? Напішэце мне.

Мужу прызналі пэнсію ў суме 54 руб. 5 кап. На нас дваіх. Шмат стажу яму не залічылі, так што 2 гады яшчэ бракуе да поўнага. Дазволілі атрымоўваць пэнсію і папаўняць стаж толькі працуючы ў калгасе ці саўгасе. Ну, Іван Пятровіч ніякім чынам на фізычную працу не надаецца... Ня ведаю, што будзе рабіць. Ведаю толькі адно, што і гэтыя грашы аддасьць на кніжкі, і зноў мне будзе пакута жыць з яго рукі...

Маё жыццё цяжкае. Нядаўна памёр адзін мой сябра ў Парыжы, зайздросчу яму... У нас усё іначай, як раней. Дажджы штодня, гароду сёлета ў мяне амаль няма – лужа. Калі ня будзеце мець часу, не змушайце сябе ехаць да нас. Прыедзьце толькі, калі з чыстым сэрцам захочаце ехаць... Як дзеці?

Ваша Ларыса Геніюш.

92. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 23 чэрвеня 1970 г.

Люда, даражэнькая!

Ліст Валодзі, ліст ад Вас – і тая ж цяжкая вестка... Маўчу нейк. Розныя сьцежкі доля нагатовіла людзям, і крутасьць іх адпаведная да сілаў адзінкі. Моўчкі разьдзяляю гора людзей, паглядаючы на шлях свой уласны.

Кончыліся дажджы, і сонца ў нас сяньня – адзіная радасьць мая. Цьвітуць мае кветкі – півоні, звычайныя ружы, дэльфініум – і нагадваюць мне вянок, які не змагла я пакласьці недзе на магілу, і так мне нялёгка.

На днях была чорная хустачка ад Вас, як тая, што з сукенкаю. Дзякую, Людачка. Больш ня шліце, дарагая. Мне так балюча, што ў Вас дзеці і свае выдаткі, і кожны даляр патрэбны ў хаце. Я ўжо амаль апра- нутая, і гэта галоўнае, а колькі чалавеку трэба, каб жыць? Старому – ня так і многа.

Ня ведала я, што Валя Вам піша, толькі б яе паступкі і адносіны да людзей былі такімі ж “мілымі”, як яе лісты... Я не пішу ўжо ім, характар у мяне бліжэй. Дароўваю, прабачаю доўга, але прыходзіць хвіліна, і не магу больш вымавіць слова. Валя – ня друг нам, а траянскі конь у нашай хаце. Разумеіце, як хочаце. Калі б гэта толькі пытаньне хатняе... Юра ёй ня раз казаў кінуць працу. Юра – ня ангел, але калі я да іх прыехала, то Валя была апрапранутая як прынцэса, а Юра меў адныя нагавіцы з незашытай дзірай на адным месцы. Пайшлі мы зь ім і адной дамай купляць мне нешта, але я хітрая, пакуль ён мяне на нешта ўгаворваў, прадаўшчыца ўжо адрэзала яму на касцюм. Пасьля пашылі яго пры мне і яшчэ тое-сёе купілі, і чаравікі, і так я яго пакінула. Цяпер ён абжыўся, апрапрануты добра. Юра – няшчасны, разумеіце, так гадавацца, як ён... Грубы бывае, гадкі, але няшчасны, і няма ў яго друга, ёсьць *corpus alienum*¹, як кажа мой муж. Ня ведаю, што горай, ці, як пішаце, сьпіцца да сьмерці, ці спад- лець да жыцця...

Хто гэта – сябра Жук²? Як яго імя? Муж не памятае яго. Абавязкова напішэце, што ён студыяваў? Пішэце, Люда, часьцей. Ці паехаў Валодзя? Так, Вы правы, Валя ліста прачытае, і ня толькі пісанага да Юры... Люда, пішэце, але болей нічога ня шліце!

Ці атрымалі фатаграфіі – маю і Юрыну з дзяцёмі? Сяброўцы Жук³ дзякую за памяць, і што яна яшчэ там бачыла, чула?

Цалуйце дзетак. Усім прывітаньне.

Абдымаю Вас – *Ларыса Геніюш*.

93. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

[Чэрвень 1970 г.]

Паважаны і дарагі Саша!

Прабачце, пішу на адрэзанай паперы – не хачу выкідаць арла. Вы недзе ўжо атрымалі мой апошні заказны ліст з думкамі аб Вашым настаўніку гісторыі. Я на ўсякі выпадак захавала копію.

Дзякую за ліста. Аляксей Міхайлавіч [Пяткевіч] пісаў мне, але аб Вас не ўспамінаў. Вельмі дакучае мне гіпэртанія і т.п. Аб сыну і ўнуках змушаем сябе ня думаць. Ня ведаю, што будзе ў ліпені, вельмі баюся блagіх людзей.

Саша, трэба, каб Вы прыехалі крыху раней, бо ўсё трэба абмеркаваць. У нас тут няма сваякоў. Трэба нам будзе купіць цяля, і я нават ня ведаю, гдзе і як мы яго дастанем. Мянчане тлустага не ядуць, і цяляціна – найлепшая закуска.

У нас град палажыў жыта, дрэвы і мае памідоры. Такі жаль... Дождж у нас штодня, вымаклі мы тут наскрозь. Ніхто ня піша. Трэба нейк даведацца, хто і колькі людзей прыедзе. Хата ў нас велькая, і будзем прымаць гасьцей у сябе. Пасуду і сталы возьмем пад залог. Мой варунак – без падаркаў! Падаркаў ніякіх ня трэба, лепш зрабіць што для Бацькаўшчыны. А бутэльку з сабой браць дазваляецца, бо ня ведаю, як тут з гэтым выйдзе. 20 літраў сваяго віна ў мяне ёсьць. Неблагое. Ёсьць марынаваныя баравікі, гуркі і памідоры.

Саша, Вы – як сын, таму памагайце думаць. Грошы здымем з кніжкі, колькі трэба, толькі каб не было ўстыдно, што не прынялі людзей як трэба. Ці ня лепш нам зрабіць усё на 25 ліпеня? Гэта субота.

Бывайце, Саша, вітайце ўсіх сваіх. Падзіўляю Вашу энэргію ў працы, жадаю посьпеху. Пішэце, прыяжджайце – *Ларыса Геніюш*.

94. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 26 чэрвеня 1970 г.

Дарагая Люда!

Валодзя ўжо, напэўна, паехаў, і Вы засталіся адна зь дзецёмі. Як чуецца, можа, прыехала мама да Вас? Прабачце ласкава, што мы турбавалі Вас адносна Юры і Валі. Проста гэта быў мой нестрыманы боль, і сэрца шукала дапамогі ўсюды. Цяпер я думаю, што людзі яны дарослыя, і няхай робяць, як знаюць. Ёсьць рэчы важнейшыя за гарэлку, ёсьць рэчы большыя за сям'ю, толькі не для ўсіх яны. З ганарыстага пеўнічка арла ня выйдзе...

Вечна мне крывавіць сэрцам над іх неразумнымі паступкамі нельга, здароўе ня вытрывае. Муж пытаўся ў Юры, ці ён так кахае яе, ці ён так баіцца яе, што вяртаецца зноў у пятлю, каб далей рабіць глупствы? Не – адказаў. Агонь з вадой зжыцца ня змогуць. Хлопцаў жаль. Асабліва Міхася (яны на яго кажуць – Міша, а баба Юля – Мішэль...). Ён

нарадзіўся ў нас і зь першых хвілін сваяго сьведамага жыцця вельмі палюбіў мяне. Страшна палюбіў, ненатуральна. Цяпер, калі я была ў іх, дык Юра меў 2 працы і начаваў удома цераз ноч. Назаўтра, пасьля маяго прыезду, я вярнулася ў 10 гадзін (мы з кузынкай куплялі Юры касьцюм). Кузынка пайшла сабе, а я ўзьбегла на гару. Быў рамонт у іх, і Валя заявіла мне, што начаваць у іх не магу. Я спалохалася, думала, што яна нездарова. Яна цьвёрда мне заявіла, што магу спаць, гдзе хачу, – месца ў іх няма. І Юры – няма!

Вось бачылі б Вы Міхаську! Так роў, так плакаў! І ўсё казаў: “Бабусенька, вы да мяне прыехалі, мы з вамі і на крэселку гэту ноч пераседзімо”. Валя біла яго, таўкла кулакамі па галаве, а ён ад сваяго не адступіўся! Справа скончылася тым, што мілая кузынка, па польскаму ветліваму абычаю, захацела яшчэ сказаць “коханэй цёці” – дабранач! Яна вярнулася і забрала мяне з сабой... Міхаська знайшоў мяне там назаўтра. Цудоўны ён хлопчык, калі не папсуюць. Малодшанькі – гэта згустак энэргіі.

Ці не ў Чыкага наша мілая дантыстка¹? Бо мне пісалі, што стуль мне высылаюць пачку, але гэта было даўно, 3 месяцы таму. Сумняваюся, ці дойдзе да мяне тыя пачкі. Вельмі сумняваюся, таму лепш не пасылайце іх, не рабеце дарма сабе коштаў... Вы і так ужо многа мне памаглі, Люда. Хопіць. Я атрымала толькі адну такую пачку – ад сябра М. Нікана², яна ішла 3 месяцы. Прыйшла яна ў парадку.

Яшчэ ўсё перажываю сумную вестку, хоць забыліся яны аба мне, аб сяброўстве, але ў горы жаль мне ўсіх... Яшчэ раз прашу – прабачце за клопаты. Хустачку чорную, як пісала Вам, я атрымала. Цалую Вас усіх. Бывайце!

Ваша Л. Г.

95. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 7 ліпеня 1970 г.

Даражэнькая Раечка!

Шчыра дзякую Вам за памяць, Вашыя віншаваньні і пажаданьні. Сум па адышоўшым ад нас кладзецца густым ценем і на гэты мой дзень. І ўсё ж так радасна мець весткі ад Вас і адчуваць, што не забыліся. Я Вас памятаю. У Вас ёсьць высокая сястра, а Вы – цёмнавалосая, драбнейшая. Здаецца, быў з Вамі і брат? Некалі мы разам вячэралі, і я Вас усіх бачыла. Елі – хто што, а Стась – саляту з мушляў, чаго я ніяк не праглынула. Вы сьпявалі, праводзілі нас.

Я цяпер – як той паэт-качарга, нават сваіх вершаў не памятаю, “адмерзьлі” мазгі. Іначай усё добра. Жывецца нам – як большасцьці людзей тут, ёсьць кветкі ў гародчыку, хлеб на стале і крыху ўжо бурклівы муж. За пасылку дзякую, толькі я ня пэўная, ці яна дойдзе. Аб пасылцы пісалі мне і з Чыкага ў красавіку, а яе няма і сяньня. Бывае так. Прыкра, што робіце сабе вялікія кошты. Калі б хоць гэта ішло праз Чырвоны Крыж... Я вельмі прывыкла лічыцца з капейкаю.

Як хочацца ведаць больш аб пахаваньні. Вы, напэўна, там успомнілі і мяне. Ня ўспомніць было б грэхам. Здаецца мне, што ведаю і Вашага мужа¹. На вуліцы нехта нас пазнаёміў. Муж яго памятае добра. Усьміхаецца, рады. Матар’ялы вельмі прыдадуцца. Усё прыдасца.

Пяро – рэч хімэрная, ды ня толькі мне адной нялёгка. Люда мне пісала аб Вас, толькі я ня ведала, хто Вы. Дзякую, што праз дзесяцігодзьдзі пранесьлі ў сваім сэрцы сяброўства да нас. Бывае, што гутарачы рана з чалавекам, не пазнаеш яго ўвечары, а Вы – інакшыя людзі.

Чакаем сына. Крычаць на яго ня будзем, а будзем гутарыць, спавядаць. Лёс яго нецікавы, але дух ранейшых вершаў яго пакутуе ў ім. Ён усё рвецца пісаць. “Зубры”² тут ня ўсім падабаюцца, ды і я ня ўсім падабаюся. Ну, гэта рэч густу, самі разумеце.

Рада, што Вы ёсьць. Прашу пісаць мне і ўжо не губляць мяне. Мне вельмі адзінока. Я з хаты амаль не выходжу і наагул крыху старанюся людзей. Кніжку сваю Вам вышлю.

Сяньня Яна, мы віншавалі мужа. У нас цяпер студэнтка, якая перайшла на 6 курс Мэдынстытуту. Нешта ёй некалі памаглося, адзінокая, дык прыяжджае да нас, як дачка пакуль што. На дзень майго 60-годзьдзя нікога ня клічам. Пашто лішні страх людзям? Ды і варункаў на гэта няма. Прыедзе хто – дык пачастуем.

Цалую Вас, Раісачка, і абнімаю. Прывітаньні ад нас Вашаму мужу. Янка цалуе Вас обоіх. За ўсё дзякую.

Пішэце – *Ваша Ларыса.*

96. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 7 ліпеня 1970 г.

Паважаны сябра!

Мы былі вельмі радыя Вашаму прыезду, бо лічылі Вас нашым шчырым сябрам і другам. Ваш незразумелы чын ад’ехаць ад нас як ад ворагаў, бяз сьнеданьня і без разьвітання, Ваша настарожанасьць адносна нас і няшчырасць, Вашы нейкія капрызны, якія не да твару саліднаму чалавеку, пераканалі нас у тым, што мы з Вамі розныя людзі, на жаль. Мы болей чым здзіўленыя такімі Вашымі адносінамі да нас. Прашу прыняць ад нас шчырую падзяку за ўсё добрае, што Вы зрабілі для нас пакуль што на словах.

Што датычыць 27 ліпеня, дык не рабеце з сябе ахвяры, не змушайце сябе на гэты візыт, які можа зашкодзіць Вашай кар’еры і спакою Вашай сям’і. Ня будучь жа і нашыя ўнукі...

Прабачце, што цень памешчыцкай унучкі лёг на Вашу сьцежку. З маёго боку было гэта неастарожна. Пры першай магчымасьці асабіста ці па пошце адашлю Вам кошты за Ваш падарак, які я, ня думаючы, са шчырасцю прыняла.

Усяго добрага Вам і Вашай сям’і. Буду рада, калі разам зь іншымі, якім загадана, не пачнеце “хрысьціць” маё імя рознымі несуразнымі пладамі звыродненай чалавечай фантазіі. Жадаю Вам бясьпечнага і сытага жыцьця, росту і вялікіх дасягненьняў.

З належнай павагай да Вас – *Ларыса Геніюш.*

P. S. Яшчэ раз усім Вам дзякую за ўсё добрае і прашу дараваць маю нядальназоркасьць у сэнсе Вашай бясьпекі.

97. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 15 ліпеня 1970 г.

Людачка, дарагая!

Няма ад Вас вестак, але прыйшлі дзьве хустачкі, адна – турэцкая, другая (вельмі ўсім падабаецца, бо многа кветак) – сіняя, з начной кашулькай. За кашульку ўсяго 1 руб. 50 кап. мыта, і яна на мяне якраз. Мяккая, добрая, як ад дачкі. Дзякую, што думалі аба мне, што ўгадалі разьмер. Лёгенькую хустачку на лета ўжо мне прыслаць не пасьпееце – лета пройдзе. На наступны год прышлеце. Цёмненькую і яшчэ бурдовую – квяцястую-квяцястую. Яшчэ раз дзякую дзеткам, што павіншавалі мяне “асабіста”, хоць на здымачцы.

Пішу Вам, а на дварэ – гром, муж пайшоў у кіно, а я ўсімі думкамі з Вамі. Як Вам у мамы? Сафіюку недзе няньчыць дзедзік! Ён шчасьлівы! Як здароўе мамы Вашай, як яе рукі? Напэўна, сумна Вам без Валодзі. Мы з мужам часам спрачаемся, ён у мяне вялікі эгаіст, але калі едзе недзе адпачываць, дык мушу пісаць яму кожны дзень, іначай уцячэ дамоў ці схуднее. Ён – як малы. Паправіўся вельмі, калі кінуў курыць, на 10 кг. Цяжка яму ходзіцца, але выглядае добра.

Людачка, калі ўжо не магу хадзіць, бяру тыя другія таблеткі па дзьве і бегаю як маладая, і ўсё мне хутка і спраўна ўдаецца зрабіць. Пачну іх рэгулярна прымаць у канцы месяца. Людачка мая, яшчэ мне іх прышлеце, бо што будзе зімою? Дантыстку ведаю асабіста, гэта была цудоўная дзяўчына. Памятаю яе. Яна напісала мне, я ёй паслала 2 кніжкі, напісала ліста. Непакоюся, ці дойдзе ад яе пасылка. Будзе жаль, калі – не. Муж працуе далей, бо цяжка было б нам пражыць.

У нядзельку чакаем Юру дамоў. Пісаў, што зноў піць кінуў. Мы верым. І Валя не такая паганая, яна і невінаватая, што такая, я крыху яе апраўдваю, выхаваньне ня тое, а яно пакідае сьлед. Жывуць зноў разам. Страх думаць, што з гэтага будзе далей. Юрка па-добраму мілы і добры, грубы – калі бацьчыць няшчырасьць. Такі з дзяцінных гадоў. Пагутарым з сынам, разьдзелім ягоня клопаты.

Выпіце там за нас чарку віна. Мы за Вас не забудзем узьняць тост. Ужо зноў сонца, даўгі дзень цяпер, а дожджык быў патрэбны. Людачка, каб толькі Вы сабе не рабілі лішніх коштаў гэтымі пачкамі, darling, нам радасьць, а як жа Вам? Пішэце часьцей, дарагая. Няхай будзе Вам добра, радасна, цікава. Цалуем Вас усіх, усіх!

Дзякуем за ўсё, Люда.

Вашыя Геніюшы.

98. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 19 ліпеня 1970 г.

Дарагая мая Людачка!

Чаму так доўга няма ад Вас вестак? Як там дзеткі, як бацькі, ці ўсе здаровыя? Як езьдзілася Валодзі? Юра вярнуўся ў Польшчу. Мы хочам, каб ён яшчэ паспрабаваў наладзіць адносіны з жонкай, можа, хоць крыху зробіць з яе сябра. Галоўнае – дзеля хлопчыкаў. Жаль іх неімаверна. Юра зноў вы-

сах, як скілет. Адносіцца вельмі дзіка да сваяго арганізму – з *ulcusam*¹, пры тым. Самыя моцныя цыгарэты, самая чорная кава, самыя вялікія дозы алькаголю... Жаль і жудасна было глядзець. Просьбы не памагаюць. Хлопец ён вельмі разумны і нейкі неўтаймаваны, разбэшчаны да канца, пры тым. Я не ведаю нават, хто мой сын, можа, і ніхто, можа, проста змучаны і крыху хітры чалавек. Хачу быць аб'ектыўнай і трудна мне, бо маці ёсьць маці. У жыцці слова ён датрымоўвае, слухаецца часамі, а вось літасьці ці зразуменьня другога чалавека ў яго няма.

Людачка, дарагая, прышлеце мне яшчэ, калі зможаце, *excedrin*. Ён ратуе мяне, калі мне найгорай, і тады я магу ўсё рабіць, і мне лёгка. “Як можаш, мама, так лётаць і цэлы дзень не прысесьці?” – дзівіўся Юрка. А ўслугоўваць, падаць і зварыць, і прыбраць было за кім!

У нас – асеньнія вятры ўжо і лета як не было. Вашую сукеначку вельмі люблю, і добра, што хоць быў запас адлажыць, а то была б закароткай! Усім, усім яна падабаецца. Свэтар ад Раі [Жук-Грышкевіч] – што кажух, такі цёплы, і я рада. Муж пайшоў зноў на працу, ад пэнсіі адмовіўся. Ходзіць паціху, працуе, тут недалёка ад нас іх амбуляторыя. Яму і весялей з людзьмі.

У Гродна Юра ўсім вельмі падабаўся, і я думаю, каб яму добрых сяброў ды спрыяючую жонку, дык усё нейк уладзілася б. Надта з бацькам яны спрачаюцца, бо адзін да другога падобныя нават характарамі, толькі што муж ненавідзіць гарэлку. Яна ў нас падаецца, бо іначай тут нельга, а калі няма аматараў, дык месяцамі стаіць адчыненая. Захаладала ўжо, цешуся, што ёсьць сякі-такі торф, баюся, што яго ня хопіць, калі суровая будзе зіма. Ёсьць яшчэ крыху дроў. Цяпер выручае газавая плітка. Вельмі выручае. Марыную крыху гурочки на зіму, зварыла з яблыкаў джэм. Перажыла крыху непрыемнасьцяў за апошні час, ня пішацца нейк мне цяпер.

Іначай усё ў нас добра, чакаем толькі лістоў ад Вас, бо прывыклі. Ляльку і яшчэ сумачку нашу я Вам паслала. На днях муж выслаў кнігі. Пішэце нам, цалуем Вас і абнімаем.

Вашыя *Геніюшы*.

99. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 3 жніўня 1970 г.

Даражэнькая Раіса!

Я ня ўпэўненая, ці Вы атрымалі маяго ліста з падзякаю за пасылку, якая прыйшла роўна 27 ліпеня – як шчыры падарак ад далёкіх і шчырых сяброў. Так мы яе тут усе і расцэньвалі. Была дарагой для нас, безумоўна, ня толькі дзеля матэрыяльнай вартасці. Дзякуй Вам за гэта вялікае. Усё добра, толькі спаднічка ад таго цудоўнага касьцюмчыка – міні, і нічога зь ёю не парадзіш. Драбніца гэта, а блюзачку нашу, і яна не расьцягваецца. Дзіва!

У нас восень і цішыня навокак. У душы толькі той цішыні няма, а можа, гэта і лепей. Сын часам піша, лісты яго спакойныя, зраўнаважанаыя, але мы ведаем, што гэта толькі лісты. Як ён там жыве сапраўды – мы ня ведаем, і гэта мучыць. І так, я адна. Дзяўбуць мяне ўсе вятры і хвалі, як тую скалу на моры. Тым часам стаю. Муж працуе, ён падчас бывае добрым сябрам. Моўчкі бяру яго за руку, і мне лягчэй. Так і жывем.

Лісты Вашыя – кантрасты з атмасфэрай, якая ля нас, і мы Вам удзячныя, бо мы людзі, і ўсё, што добрае, людзкае, блізкае і нам. Жыцьцё маё тут агранічваецца хатнімі справамі, а іх даволі, бо хата старая, вялікая, і працы пры ёй хапае. Прытым, маем крыху гароду. Па грыбы ўжо не хаджу – баляць ногі.

Многа чытаю, але ня ўсё магу чытаць, я заўсёды была такая, калі нешта ня вартае ўвагі – не бяру ў рукі. Часта ня маю чаго чытаць.

Дзякуй за вестку пра Ксеню і яе сям'ю¹. Усе яны мне бязьмерна дарагія. Часам успамінаю ў свае 60 гадоў маё жыцьцё. Сьмешна. Яно – як танец на канаце – часта над прорваю. А я так любіла поле, родны дом, народ наш і землю. Вялікая любоў караецца жыцьцём таксама. Часта думаю аб Вас і прашу не забывацца аба мне ніколі, ніколі!

Ці атрымалі мае кніжкі? Калі дастану, дык вышлю яшчэ на Ваш адрас – для Ксені, бо, пэўна, яна ня мае. Чым хварэе яна? Была ж такая стройная, здаровая і прыгожая. Ах, гэты час... Ці добра даглядаюць яе дзеці і муж, якому яна даверана лёсам?

Раіса, мілая, missis² мая харошая, прышлеце хоць здымачак, на якім Вы. Напэўна, маеце сваю машыну, дровы на зіму і езьдзіце да сяброў. Радуюся за Вас, дарагія.

Нам добра таксама: ёсьць хлеб і да хлеба. Ня ведаю, каму з нас лепш, магчыма – мне! Кожнаму лёс адмярае паводле сілаў яго. Ніколі не скажу, што лёс сьляпы – ён відушчы.

Цалую Вас, Раісачка. Зубы мае пад каронкамі псуюцца, дантыстачка мая...

Вітаю ўвесь Ваш дом і ўсіх у доме. Муж – таксама!

Ваша Ларыса.

100. ІВАНУ ГНАЦЮКУ

Зэльва, 11 жніўня 1970 г.

Дарагі сябра Іван!

Дружа мілы, дзякую Вам за памяць. Ня ведаю, ці гэты ліст да Вас дойдзе. Кіне яго муж у Баранавічах. Сябры мае чыталі ў Аўстраліі “Жовтень”. Яны захопленыя. Гэта было для мяне адзінае прывітаньне ў прэсе. Дзякую Вам усім! Людзі былі аж з Караганды. Было многа плачу. Адна дзяўчына шукала нас, каб павіншаваць і перадаць падарак аж з Лос-Анджэлесу. Ад свае сястры...

Старая хата ўся была ў кветках. Ня ўсе людзі баяліся. Ішлі з букетамі, нават прадаўшчыца з магазіну. Усім была чарка. Бог памагаў, усяго хапіла і асталося.

Яшчэ трывожна, усе разьехаліся. Здароўе маё няважнае. Столькі гора прынеслі мне і прыносяць мае ворагі, гэта надчалавечыя сілы.

Браты мае, сябры мае дарагія, дзякую Вам за ўсё, і буду вельмі рада бачыць Вас у сваёй хаце. Прыяжджайце яшчэ зацепла, каб пагутарыць мы змаглі ў чыстым полі пад нашым небам.

Бывайце здаровыя, заставайцеся з Богам!

Ваша Ларыса Геніюш.

101. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 жніўня 1970 г.

Людачка, дарагая!

Так даўно няма лістоў ад Вас. Недзе адпачываеце і занятыя сабой і дзеткамі. Добра так. Але – пішэце, непакоюся. Дзякуй за падарунак! Хустачка – тое, што трэба, а сукенка якраз на мяне і ляжыць цудоўна, толькі даўжынню адпусьціла да апошняга, бо была на мне – міні. За сукеначку 4 руб. мыта, за хустачку – звычайна. Пасылка ад дантысткі нашай прыйшла роўна на 27 ліпеня. З Канады яны ідуць лепей.

Усё было добра. Памаглі людзі. Было многа кветак, добрых пажаданьняў, шчырых людзей. Усё было шляхотна, на ўзроўні – першыя дні, пасья не абышлося бяз прыкрасьцяў. Цяжкіх. Вінаваты крыху сын, добра з яго, здаецца, ня будзе. Што ж, кошку трэба называць кошкай... Муж пакуль што на адпачынку, але ад пэнсіі пакуль што адмовіўся, будзе працаваць далей.

Калі б ведалі, Люда, колькі Вы мне зрабілі добрага, памаглі! На ўсё хапіла, усё абышлося. Сын наш мог бы каменныя крышыцы сваім розумам, асьвечаны і інтэлігентны, пры ўсім – дасканалы матэматык, але гэта бура, бура наскрозь сучасная, эгаістычная і нам не спрыяльная. Сэрца там няма, мала і сумленьня. Ёсьць, праўда, разьлік і, можа, крыху чэснасьці. Ня толькі тут водка, усё разам... А можа, гэта я адсталая? А якая я – Вы ведаеце з маіх вершаў...

Нявестка нават не павіншавала мяне, званіў сын, дык яна выправадзіла Алесіка, каб ён не прывітаў нас. Юрка – грубы, крыклівы, а яна зробіць рану, і кроў ня пойдзе. Завязла я Юру ў Гродна, пасадзіла на цягнік, а, вяртаючыся дамоў, заехала паглядзець на сялібу маіх бацькоў, я раблю гэта, калі мне цяжка. Там толькі пару дрэў... Ёсьць там добрыя людзі старыя.

Люда, пішэце. Вітайце ад нас сваю сямейку, сваіх бацькоў! Шчасьця Вам і ўсяго-ўсяго добрага, дарагія. Дзякуй Вам за ўсё.

Ваша Ларыса Геніюш.

102. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 12 жніўня 1970 г.

Дарагая Раечка!

Дзякую, што думалі аба мне. Я гэта адчувала. Усё было добра, людзі прыяжджалі і ад'яжджалі. Кветкі цудоўныя, падаруначкі беларускія, госьцейкі дарагія. Плакала, калі прыехала цётка мая – татава сястра з дачкой і зяцем. Яна старэнькая, удава па сьвятару. Плакала, калі знайшла мяне швагерка Чэслава Н[айдзюка]¹, каб павіншаваць. Людзі мне памаглі, і ўсяго хапіла. Не абышлося бяз прыкрасьцяў, можна было чакаць іх. Віншаваньняў было нямнога, і добра так, бо кожны думае на заўтрашні дзень. Ваша пасылка прыйшла 27 ліпеня, госьці сядзелі за сталом, і я яе распакавала пры іх. Усе Вам удзячныя, што мне будзе цёпла зімою.

Раечка, мне прыкра за вялікія Вашы выдаткі, але ўсё мне так патрэбнае. Свэтры – якраз, толькі спаднічка з вязанага касьцюмчыка – міні, і нічога зь ёю нельга зрабіць. За цёплы свэтар асабліва дзякую. Янка мой таксама задаволены свэтрам. А сукенкі! Цешуся зь іх, бо патрэбныя. Янка

Вам дзякуе-дзякуе. Такія падарункі, ды ў такі дзень! Яшчэ нічога ня шыла, апамятаюся – тады.

Са здароўем дрэнна: даўленьне павышанае, крыху склероз, рэўматызм, сэрца. Не было ўнукаў, на жаль. Сын – разумны хлопец, але крыху разбэшчаны, безадказны, сучасны. Адчуваю вялікую адзіноту, хоць ёсьць вакол цудоўныя людзі, але не паэты яны – без патрэбы лёту і ўзьлёту. Іначай добра, зямля маўчыць, праўда, але я гутару зь ёю пяром сваім і буду гутарыць да апошніх маіх дзён. Дзякую за памяць аба мне, цалую Вашу дарагую пляменьніцу. Не клапацецеся аба мне, калі будзе суджана – вытрываю.

Крыўды ў мяне – поўная душа, аж падгінаюцца ногі. Цешуся, дарагія, што можаце сабе адпачыць над Антарыё, зайздросчу Вам. Чаму, ад чаго памёр Стась? Жаль людзей, што адыходзяць. Каго пакінуў, якіх нашчадкаў? Прыехалі знаёмыя аж з Караганды² (4 тыс. кілямэтраў) і плакалі, плакалі. Кажуць, што я чалавек жалезны, сільнай волі, а на самой справе я да болю слязьлівы сяньня паэт...

Пішэце мне, пакуль можна пісаць. Вам гэта не пагражае нічым. Уцякаю думкамі да сэрцаў Вашых, як пад стрэху ў часы непагоды, і хочацца мне верыць, што гэта сьвяты і надзейны схрон.

Цалую Вас шчыра і за ўсё Вам вялікае дзякуй! Цалую Ксеню, Яру і ўсіх.
Ваша *Ларыса Геніюш*.

103. ІВАНУ ГНАЦЮКУ

Зэльва, 18 верасьня 1970 г.

Дарагі і паважаны дружа!

Дзякую Вам за ліста і за ўсе Вашыя шчырыя і добрыя словы. Як жаль, што Вы хворы, як жаль. Хацела б болей ведаць аб стане Вашага здароўя. Прыкра толькі, што Вас не друкуюць у пэрыёдыцы. Ці гэта часова? Чым “правініліся”? Пішуць мне сябры здалёк, што Вашыя суродзічы і там мяне не забылі! Дзякуй ім вялікае! Успомніла мяне на днях пару словамі і бела-стоцкая “Ніва”. Пішу цяпер мала, крыху хварэю. Усюды на мяне такая “нагонка”, што жыць цяжка, ня тое што пісаць. Лісты да мяне пагана даходзяць, а ад мяне да людзей – яшчэ горай. Нават да сына даходзяць ня ўсе. Але, як Вы зазначылі, мы да ўсякіх труднасьцяў ужо прывыклі. Жыву, як затворнік, і многа працую ўдома фізычна. Чытаю.

Калі б змаглі да нас прыехаць, дык будзем Вам вельмі радыя, пазнаёміцца нам неабходна. Маё прызнаньне і ўдзячнасьць да Вас ня маюць граніцаў. Лёс мой нецікавы, таму чым хутчэй прыедзеце, тым лепш, бо рознае можа здарыцца. Век мой глыбокі, і жыцьцё маё было і ёсьць цяжкім ва ўсіх разуменьнях.

Друкаваць мяне болей ня трэба. Я чула, што мяне нельга нават успамінаць. Слава і нізкі паклон “Жовтню” за яго адзіныя тут і шчодрія віншаваньні. Гэта было хораша!

Я ўсё думаю аб Вашым здароўі, толькі б Вам было добра! Муж едзе ў Менск і кіне гэтага ліста. Я чакала падобнай нагоды, таму і запазьнілася з адказам. Прашу прабачэньня.

Шчыра вітаю Вашу жонку. Я рада, што Вы не адзін.

Я заўсёды цэлым сэрцам любіла ўсё, што было Украінай, і вось атрымала такую вялікую падзяку. І я шчаслівая. Усяго Вам добрага, сьветлага, дружа, — творчасьці невычарпальнай і сілаў, сілаў.

З вялікай павагай і ўдзячнасьцю да Вас — *Ларыса Геніюш*.

104. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 28 верасьня 1970 г.

Раечка, даражэнькая!

Пішу Вам ужо другога ліста, першага, “заплаканага”, парвала. Вашага атрымала 23 верасьня, а ў дзень, калі Вы мяне ўспаміналі, я была ў лесе. Забралі мяне з сабою знаёмыя па зялёнкі. Было цёпла, хораша, і я, як заўсёды, думала пра дарагіх мне і блізкіх. У лесе было амаль урачыста.

Ліста Вашага я чытала, ледзь прыйшоўшы з поля (капалі бульбу), і плакала наўзрыд. Дзякуй Вам за ўсё добрае, за ўсю Вашу цеплыню. Я ня мусіла ісьці на поле, але пайшла, і мне зрабілася там пагана — гіпэртанія.

Як жа я рада, што Вы бачыліся з Ксеняй¹, з яе сям’ёй. Гэтых людзей я вельмі шаную, і калі мне было цяжка ў жыцьці, я аб іх думала. Духова яны мне многа далі, а гэта застаецца навечна. Цешуся, што многа працуеце, бо працаваць — гэта жыць! Я працую болей фізычна. З болям мушу сьцьвердзіць, што пры сваім мужу маю хлеб, але ніякага духовага спакою ці раўнавагі і амаль ніякіх варункаў, каб думаць і працаваць. Ён неблагі чалавек і на словах — друг. Не вінаваты, бо інакшым быць ня можа.

Учора званілі сыну. Даглядае дзяцей, бо жонка ў больніцы. Я рада, што яе палажылі, бо ходзячы яна не вылечылася б. Юра крыху паладзіў з жонкаю, і гэта добра. Варункі жыцьця часам такія, што ломяць людзей, і памаяму, трэба дароўваць. Толькі б было добра дзецям.

Ах, як мне хочацца ведаць усё пра Вас. Вы такая маладая, такая зграбная на здымачку! Але я Вас не пазнала б. Муж Ваш, паводле слоў Янкі, пастарэў толькі, але змяніўся мала. Шчырае дзякуй Вам за здымачкі. Калі б ведалі, якія Вы ўсе нам дарагія!

Я чула аб Вашым укладзе ў справу нашай Скарыніяны, аб новых знаходках, але тую бачыну пастараюся прачытаць. Фляроўскі² быў у Менску, ён ужо, здаецца, памёр. У нас пра Скарыну многа піша Мікола Прашковіч. Чакаем яго кніжкі, калі выйдзе — вышлю Вам. Калі не дайшлі мае кніжкі, то будзем іх тут рэкламаваць, але звычайна ідуць доўга.

Сяньня ў нас халадно. Муж не ўставаў з пасьцелі, хоць я і запаліла ў печцы. У яго жаль, бо стары, адзін працуе, дык я дагаджаю яму як магу, а хата старая-старая, і хапае каля яе спраў. Праўда, людзі любяць нашу хату, хоць цяпер у нас амаль ніхто не бывае. Часам ходзім у кіно ці да суседзяў на тэлевізар, іначай удома — як у мяшку.

Я рада, што ў Вас многа сяброў, гэта добра, асабліва калі ведаеш, што яны і вечарам будуць такія ж, якімі былі з раніцы.

Цалуем Вас і кланяемся Вашаму мужу — Вашыя *Геніюшы*.

105. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 1 кастрычніка 1970 г.

Людачка, дарагая!

Пару дзён, як прыйшоў Ваш ліст. Мы радыя з яго вельмі. Сумавалі бяз Вас, бо палюбілі Вас ад першага ліста – за добрае сэрца і вернасьць сяброўству.

Да сьлёз узварушыла нас вестка аб дзіцятку. Як гэта цудоўна! Калі б нарадзіліся адразу два хлопчыкі, дык назваць іх Пётар і Павел. Кажуць, гэтыя імёны шчаслівыя. Я разумею, што пад вечар ногі баляць, даражэнькая. І мы нічога ня ведалі! Валодзя некалі пісаў мне з жалем, што ў нас няма мільянэраў. Затое ў нас ёсьць харошыя сем'і і сэрцы, вартыя ўсіх мільёнаў! З дзяцьмі будзем жыць паўней і пэўней, чымсьці з мільёнамі. О, харошы Валодзя, я разумею яго шляхотны размах! А мама яго – якая ж добрая, разумная і акуратная жанчына! Маленькая Ларыса – проста цуд¹, і хлапцы харошыя, і ўся сямейка. Усе – як дубочки, і добра так. Ці Ліза ўжо замужам²? Напэўна, яшчэ пры маме. А кактусы кругом, пальмы – як у нас у вазонах. Думаю, што Валодзя ўжо адшкадаваў тую 1000 даляраў на дарогу, бо такія ж усе шчаслівыя на здымках. Добра, Людачка, што хоць нявестка з хлопчыкам (як называецца ён?) у Вашых бацькоў. Мне шкода Вашага брата, лепш быў бы якім прафэсарам ці лекарам у Дэтройце... Ну што ж, мужчыны ёсьць мужчыны, яны – арлы.

Як Вам сьпіцца, Людачка, як Вам ходзіцца, дарагая? Напэўна, шыецца многа. Калі меў нарадзіцца Міхаська, я ўсё шыла рукамі, каб ня мулялі яму швы. Паехала да яго з вялікім галубым бантам, а ў Валі быў масьціт. Хлопчык адчайна плакаў, плакаў няўцешна. Пасьсе крыху грудзі і енчыць, і я плакала да вечара, а пасьля запарыла румянку і дала яму лыжачку, а ён расчыніў губкі і аж дрыжаў, так хацеў есьці! З таго часу ён ужо не крычаў, а добра гадаваўся: крыху грудзей, крыху бутэлечкі, а я ад яго не адыходзіла. Толькі пасьля пайшла працаваць сястрой-гаспадыняй у больніцу, каб Валя магла быць пры ім.

Ах, гэта мая праца! Людзі цьвярдзілі, што вылечваюцца ад таго толькі, што прыходжу ў палату, усё дапытваліся, адкуль і чаму я такая, а жанчыны і потым да мяне прыходзілі, а дзеці... Таму трэба было адысьці з працы – разумееце?.. Цяпер у нас ніхто не бывае, я нібы ў ізаляцыі, і крышачку цяжка. Дурных і блігіх людзей не люблю, хоць гутару з кожным.

Званілі Юры. Валя ў шпіталі. Добра так, бо хоць правераць, падлечаць. У іх крыху наладжваецца жыцьцё. Сяньня большасьць так, дзіва няма ні з чога. На Юру нападае часам “амок” нейкі, і Валя заядаецца, ды яшчэ... Ах, Божа, жыцьцё складанае...

А дантыстачка наша піша. Здымачку прыслаць? О, Людачка! Як я Вам зраблю той здымак? Старасьць нецікавая, не натхняе! Людачка, прабачце, што лялька ня будзе ў нашым найлепшым адзеньні. Я не пасьпела, ды і вочы ня бачаць цяпер вышываць. Няхай яе апранае Наташа.

Цалуем Вас усіх-усіх! Муж Вас вітае. Ці атрымалі II том Караткевіча?

Ваша Ларыса Геніюш.

106. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 9 кастрычніка 1970 г.

Людачка!

Атрымала ліста ад Юры, і хочацца падзяліцца з Вамі. Валя ляжыць яшчэ ў больніцы. Пасьля будзе мець 21 дзень адпачынку. Юра варыць абеды, адрабляе ўрокі з Міхаськай, прыбірае, мые. Нарэшце мае заняткаў вышэй галавы, што добра. Піша, што хлопцы паправіліся. На абед у школку дае Міхасіку па 20 зл[отых], бо той, бедны, зьядае па 2 ці аж 3 абеды! Нарэшце! Цешуся, што хоць іх адкорміць крыху, ды і сам задумаецца над жыцьцём, ды і жонцы пасьля паможа.

Я рада, што ў іх наладжваецца жыцьцё, бо варта самому пацярпець дзеля хлопцаў, а муж заглядаецца на ўсё пэсымістычна. Юра – не сказаць, каб бабнік, але яны лётаюць за ім – аж устыд. Я іх тут у нас дык проста парганяла. Сказала ім: у сына свае дзеці і пакуль што жонка, так што з гэтай мукі хлеба ня будзе. Цераз яго, гіцля, я нарабіла толькі сабе ворагаў кругом, але зацішней стала ад усякіх аматарак на нявесткі. Ну, лезьлі нахальна проста, дзіву мы дзівіліся з такой моладзі.

А яму што? Там вечная нязгода, дык і рад тут “жаніцца”. Я яму сказала: “Вось нашыя дарагія браты не пытацімуць цябе, гдзе і якія твае “жонкі”, але запытаюць, якія твае сыны, вось і даглядай іх”. Відно, крыху мяне паслухаў. Баіцца мяне.

Людачка, а Вы часьцей мне пішэце. Пакуль што ўсё тут спакойна, добра. Калі што, дык тады напішу. Няма лістоў і няма новых хустачак, без якіх – ну, сумна, скажам. Як там Сафійка бяз дзеда і бабусі? Як вучні? Сяньня я напісала ліста і ўнукам. Парунядзель, якзноў напісала брату [Аляксею]. Няма адказу. Ён, здаецца, лічыць сябе палякам. У яго 4 сыны і дачушка. Жанаты з англічанкаю. Так баліць па ім сэрца. Трох іх было на вайне. Расьціслаў згинуў пад Бэрлінам, Аркадзій у Італіі ў арміі Андэрса, куды пайшоў з высылкі яшчэ дзіцем. А гэты апошні, Алёша, пішацца цяпер Alex, і нічога няведама аб ім. Мой брат бедны, здаецца, ён чорнарабочы. Расьціслаў быў 195 см. Высокі. Алёша – 182 см. Аркадзій – ня знаю, насколькі вырас. Ён пахаваны ў Лорэтто.

Пішыце, darling, пішэце! Думаем усё пра Вашае дзіцятка. А што, каб Вы назвалі яго на памятку нейк па-ангельску? Я вельмі люблю імя Марыя.

Цалуем Вас усіх! Пакуль можна, пішэце. Дайце адразу знаць, што Вам Бог дасьць.

Вашыя Геніюшы.

107. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 22 кастрычніка 1970 г.

Раечка, добры дзень, дарагая!

Учора атрымала ад Вас ліста. Дзякую за ўсё. Пад уплывам ліста напісала імправізацыю дарагому сябру¹, якую ласкава прачытайце яму і аддайце ў невясёлы дзень 60-годзьдзя. Што ж, для інтэлектуалаў гэта яшчэ ня старасьць.

Так, Вы не памыляецеся, я вытрывала і магу розна жыць і пражыць, але ўсё ж Вы супольна крыху апранайце мяне, калі будзе трэба. На сына мала

спадзяюся і не магу спадзявацца. Бывае розна, асноўнае пра маё жыццё добра самі ведаеце. Крыху прастыла, але гэта няважна.

Учора было Юры 35 гадоў. Пісаў, што зноў кінуў курыць, ня п'е. Божа, дай яму сілу! Калі зноў пачне нявестка свае зьедлівыя конікі, дык не магу думаць. А можа, будзе з бабы дзеўка, як кажа мой муж. Валі ніякіх новасьцяў не магу напісаць, бо сяджу тут, як Дыягэн² у бочцы, і толькі чую, як вецер шуміць. Ага, праўда, перажываю за тое забойства ў Вас. Гэта ж не пашуміць, і гэта не барацьба, а бандыцтва! Гэтак памалу – дык і людзей пачнуць красьці, і што ў Вас там чаўпецца? Я мала разумею той Ваш Квэбэк, але добра, што Вы не ў Манрэалі.

У нас людзі цяпер живуць куды лепш, чымсьці раней. Вось да нас заходзіць адна сялянка і кажа: “Я не хачу сваёй Шуры боцікаў за 30 руб., калі ўжо купляць, то за 60 ці за 70 руб. – ім партныя, на кажуху!” Муж яе – пастух, летам атрымоўваў ад надояў аж 180 руб., а Янка са сваім стажам – 120 руб. грубага, бяз вылікаў розных.

Я цешуся, што лягчэй на сяле, хоць ня ўсім – хто на якой рабоце. Хто ўмее дастаць матэрыял, дык паадстройвалі хаты, купляюць матацыклы. Адна далёкая мужава сваячка бедавала, што ніяк нявестка ня хоча пер'я драць, бо ад тэлевізара не адцягнеш, а прасьці – то і слоў няма. Во – якое сяло! І пашто толькі я нарадзілася паэтам? Жартую – мне добра!

Раечка, адразу пішэце, ці атрымалі верш! Абавязкова!

Цалую Вас усіх – *Ваша Ларыса.*

108. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 6 лістапада 1970 г.

Даражэнькая Людачка!

Ужо лістапад, і я ўсё думаю пра таго бусла, які мае да Вас прыляцець. Ці гэта будзе хлопчык ці дзяўчынка – усё роўна, каб толькі здаровенькае і шчаслівае. Як чуецца, мая дарагая? Мае роды былі так цяжкія, і я так верашчала, што непакоюся за Вас. Што скажа на такі цуд Сафійка? У нас тое добра, што цяпер усе родзяць у больніцы (як не па дарозе да яе), а як у Вас?

Адказ на Вашага ліста я Вам ужо паслала. Сяньня пераглядала лісты і шлю Вам аднаго харошага ліста ад жанчыны, чыёй дочачцы я падаравала чорную спаднічку ад Вас і яшчэ нешта ад сябе. Вельмі люблю яе. Ліста не варочайце. Хоць крыху зразумеце атмасфэру нашага жыцця.

Заўтра – Кастрычніцкія сьвяты, у крамах – каўбаса, куры, мука. Каўбасы і курэй не купляем, яны вельмі дарагія. Соня Н[ікан]' мне з Ваўкавыска прывезла лепшую і напалову амаль таньней. Так узаемна сабе радзім. Маем халадзільнік, і калі ёсьць, дык куплю болей валовіны, яна таньней і нам смакуе.

Магу сабе ўявіць, як многа Вам клопатаў, працы. Цешуся, што Вы іх не баіцеся і яшчэ даеце адно жыццё сьвету, які так патрабуе добрых людзей. Гэта сьвятая, галоўная справа. Неацэненая рэч тое, што Вы можаце гадаваць свае дзеткі. Маленькая Сафійка можа раніцай спаць, колькі хоча, і гэта важна. Зімой лепей гадаваць дзетак, бо летам часьцей у іх дыспэпсія². Валодзя скрабе недзе голаў, што не мільянэр. Харошы Валодзя, меўшы мільён, ведаў бы, што зь ім рабіць, але дзеткі лепш за ўсе мільёны – нават у марах. Добра, што

прасторная кватэра ў Вас і цёплая. На рукі бабу не звучайце, няхай брыкаецца ў пасьцельцы. Што скажа дзед Віктар³? Зацішна Вам, спакойна, і я гэтак рада.

Учора быў ліст ад сястры Юзі [Найдзюк]⁴ – Марыі⁵. Пасылаюць яе ў Ггры на поўдзень. І тое дзіця мае хворыя ногі! Я рада, што яна іх падлечыць. Валя нам ня піша, піша Юра, але ня ўсе лісты, яго і мае, даходзяць. Люда, напішэце часамі і Вы сваё добрае слова – для падтрыманьня гэтай сям’і і чалавечнасьці ў гэтай сям’і. Каб Вы не баяліся нетактоўнасьці, як і што напісаць ім, можа і не было б некалі той балючай заўважкі ў газэце на Юрку... Вы пісалі, што мы – адна сям’я, дык далей паступайце па сямейнаму і, калі трэба, – строга. У Юры няма братоў і сваіх, і сяброў там не відно сапраўдных. Жыцьцё мае ў канцы, і я давяраю Вам, Вам усім унукаў маіх і сына. Чалавечае добрае слова не каштуе грошы.

Юра наш вельмі хвалько і горды, але добрыя, людзкія якасьці ў ім ёсьць. Што да свэтарочкаў мужу, то Юра чэсны ў гэтым. Зялёны на яго завялікі, а мне акурат, вельмі цёплы! Цяпер муж носіць сіні, ад Раінага мужа⁶. Хопіць, абы здароўе!

Абнімаю Вас, мілая Людэчка і прашу Бога, каб усё было шчасліва! Бывайце, дарагая!

Цалую Вас усіх, муж таксама.

Вашыя Геніюшы.

109. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 9 лістапада 1970 г.

Паважаны сябра!

Ліста Вашага атрымалі. Цешыць мяне, што музэй Ваш пакрысе багацце. Што датычыць дывана, дык слова сказана. У нас адліга. Толькі ў прыродзе... Мы больш-менш здаровыя. Як я ўжо пісала, муж кінуў курыць, што ж – усебакова на карысьць. Аб Караткевічу чытала, Жога – гэта псэўданім Прокшы, а яўрэі ніколі не былі спагадлівымі да культуры народаў, з якіх жылі, яны наагул раскладалі эўрапейскую культуру. Былі ў іх і асьветнікі, але ўвесь бруд, хлусьня, парнаграфія – усё пераважна з-пад іх пярэ. Тую “Ладзу” шчыра ганяць і рускія пісьменьнікі, гэта ня песьня Ісакоўскага¹, напрыклад, а нейкая брындушка без аніякага густу (я сама чытала), але беларусы павінны ёю захапляцца, бо яна па-расейску. Прокшава лёгкія. Я, здаецца, нядаўна чытала аб гэтай “Ладзе” ў “Літаратурнай газете”. Паводле Прокшы, усе мусяюць пісаць аб ГЭС, ДрэС і т.п. А вось прыедуць чужынцы ці разумныя экскурсанты, дык тая ГЭС для іх – ня цуда, яны едуць у Кіжы, сьпяшаюцца ў Эрмітаж, у Аружэйную палату, разглядаюць старую архітэктур, якая была яшчэ не стандартам, а вялікім індывідуальным мастацтвам вялікіх майстроў.

Такое прамаўляе да людзей без крыку і рэклімы, бо ў ім – мастацтва, любоў і душа. Грандыёзныя будоўлі – гэта не натхнёная творчасць, гэта пытаньне матэрыяльных магчымасьцяў дзяржавы, гэта радуе дабрабытам, але веліччу не палоніць, як, напрыклад, простыя формы маўзалею В[ладимира] И[льича] Л[енина] ля Крамля.

Валодзя [Караткевіч] – паэт, таму піша аб сапраўды цікавым і паэтычным. Кожны бачыць сьвет па-свойму, і гэта цікава, а не стандарт. Вось у Зэльву прыяжджалі нашы амэрыканцы. Яны павезьлі дамоў не фабрыч-

ныя вырабы, гэтым іх ня здзівіш, а беларускі тканы дыван, добрую кніжку, што прамаўляе да сэрца, вязку сухіх грыбоў-баравікоў. Знача, людзі адвояць кусочак душы народу, а яго матэрыяльным дасягненьням яшчэ жадаюць расьці. Тэхніка захоплівае толькі ў кампутарах ды ў палётах на Месяц, а мастацтва, справядлівасьць, чалавечнасьць, свабода і песьня будуць палоніць людзей да канца існаваньня сьвету. Хто сяньня апявае трактар (між іншым – неабходны)? А вось каня-сябру, вытрывалага памочніка, даганяючага вецер ці выносячага з бою, живога і вернага – апявалі вякамі.

Думаю, што Вам, карыстаючыся з умення Ю. Бібіла² і старэйшых жанчын, варта наладзіць у Гудзевічах мастацкі, хоць і аматарскі, выраб паяскоў, сурвэтак і другіх сувэніраў. Вось было б цудоўна! А можа, наладзіць лучнасьць з адпаведнымі арганізацыямі і пусьціць гэта ў сьвет? Усё, створанае пад кіраўніцтвам добрых мастакоў і знаўцаў, было б і прыстасаваным да сучаснасьці, і карысным, і экспанатамі для музэю. Адукаваныя ткачыхі-мастачкі – гэта ж і неблагі заробак каля хаты. Як Вы на гэта заглядаецца, Саша?

Учора былі ў нас госьці – Наташа Брылёўна³ з мужам Семашкевічам і Г. Яны фактычна прыехалі да Г., але нанеслі візыт і нам. Наташа – скромнае, харошае дзяўчо, сам Семашкевіч пасаліднеў, а Г. быў, як заўсёды, п’яны і неразумны. Ён даўно ў нас ня быў, на яго лісты я не адказвала, дык і візыт яго ня быў для нас асаблівай прыемнасьцю. Такіх трэба пасылаць за граніцу, каб яны там малавеле набраліся таварыскага лоску, а то ім здаецца, што напіцца самому і напіць госьця – гэта самае патрэбнае інтэлігентнай маладой жанчыне і яе каханьню... Жаль, што ў Менску не іначай адносяцца да жыцьця і сяброўства. Калі хто нешта друкуе (казала Наташа), дык так і чакаюць, язык высалапіўшы, каб хутчэй напіцца за кошт аўтара да бяспамяцтва, і гэта галоўнае... А хто з маладых ня п’е, дык, знача, той падазроны.

Прывезьлі яны мне навіну, якую я ўжо чула раней. Дэкан БДУ Воўк, выступаючы перад цэлым філялягічным факультэтам, вельмі лаяў мяне, называў “фашысцкім прыхвасьнем”, “буржуазным нацыяналістам” ды г.д. Казаў, што хлапцоў звольнілі з БДУ⁴ за тое, што паехалі ў Зэльву да Геніюш. Вось дзе з глузду зьехаў чалавек! У маёй творчасьці няма ні аднаго слова не для майго народу, а ён што напрыдумляў? У яго ўбогія аргумэнты супраць маёй беларускасьці. Як Вы думаеце, ці лёгка мне застацца сяньня паэтам? Я адказала яму лістом, прамовіла крыху, можаце не сумнявацца... Адказваючы на ліста, пра гэта не ўспамінайце, не хачу, каб ведаў муж. Ён ужо даўно прывык схіляцца пад ударамі, а я не магу, бо:

Вартыя, слаўныя тыя ў жыцьці,
хто з годнасьцю чалавечай.
Лозам згінацца, зьмеям паўзьці,
людзям – выпростаць плечы!

Пісалі зь Вільні, што сфатаграфавалі і яны тую ляльку – сабе на памяць. Адпраўляючы яе на маю радзіму, пажадалі: няхай прыносіць шчасьце музэю і ўпрыгожвае яго!

Пісаў Панізьнік з Чэхаў, вельмі ж яму там нявесела. Мікола [Прашковіч] ня піша, відно, у сувязі з ваўкамі, якія завываюць па-грамнічнаму ў мой адрас... Юра і муж па-ранейшаму ў мяне малайцы – ня кураць, ня п’юць абодва.

Усё думаю пра культуру быту, пра культуру ўзаемаадносінаў людзей. Ніяк мне з галавы не вылятае ўчарашні Г., якому нямнога тае гарэлкі і трэба, каб згубіць чалавечы воблік. Піша ён непагана, тым больш шкада чалавека. Мы толькі думаем: нашто нам такія людзі ў хату? Хоць ты дзьверы зачыняй на два замкі, бо аднаго мала.

Як там Вашыя малыя? Як Міхасік? Нядаўна тэлефанавалі нашыя ўнукі, сын і нявестка, збіраюцца летам да нас. Сяньня бацька панёс здаваць вызаў. Гаварылі абодва хлопцы па-беларуску, толькі крыху з польскім акцэнтам. Хачу сёлета паказаць ім магілу прадзеда. Прыедзе і татава сястра з Украіны, каб на тую магілу паглядзець. Сын, пэўна, прыедзе сваёй машынай, бо грошай на малую “Сырэнку” назьбіралі, што ж, добра.

Бывайце, Саша! Цалуйце дзетак, кланяйцеся хатнім!

Заўсёды са шчырасьцю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

110. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 лістапада 1970 г.

Даражэнькая Людачка!

Дзякуй за ліста, за хустачку. Яна – якраз тое, што трэба. Ня коўзаецца на галаве, трымаецца добра і будзе мне на лета, калі неабходна будзе на галаву нешта адзяваць. Мыта – 3 руб. Так што якраз добра. Пішу Вам і думаю, што, можа, якраз трудна Вам у гэты час, а можа, ужо і радасна.

Мілая, даражэнькая мы тут думаем, каго Бог Вам дасьць, якога будучага Чалавека, грамадзяніна ці грамадзянку сьвету, Радзімы? Што робіць Валодзя, ці хоць прымае адпаведны ўдзел у гэтай падзеі? Ці Вы калі бачылі ягоную маму, братоў? Яны Вас, напэўна, вельмі любяць. Нядаўна ўлажыла Вам у ліста вестку ад мае вельмі любімай маладой прыяцелькі з цяжкіх часоў жыцьця. Цікава, ці дойдзе? Мы цяпер чакаем весткі аб Вас, вельмі чакаем.

Што да галавы, дык яе мусяе мець кожны арганізм, і на ёй многа залежыць, але важна таксама зладжаны і здаровы арганізм... Дантыстку падзіўляю, кожны робіць тое, што добра робіць. Нічога, што мужык варыць абеды, калі толькі якасна яны не найгоршыя. Дае ж Бог людзям шчасьце. Мой даражэнькі тыдзень пішчаў бы, быў бы галодны, але нічога не зварыў бы. Антыталант у гэтай галіне! Ён толькі аблізваецца пасьяля смачнай вячэры. Сяньня насмажыла яму сьвежыя плотачкі, якія еў са смакам з хрэнам. Пасьяля – чай, цяпер нешта слухае па радыё пра Дэ Голя¹. Sic transit gloria mundi²...

Хочацца пахваліцца Вам (каб хоць у добры час): у Юры жыцьцё крыху ладзіцца. Каб Бог даў ёй розум і яна была яму шчырым другам, дык, можа, і ўсё было б добра, бо ён любіць хлопцаў. Мы, безумоўна, ня ў сілах яе палюбіць, але ня зробім ёй ніякай прыкрасьці ніколі, калі яна будзе мець свой розум. Сяньня кожны другі чалавек – такі, як яна, але людзі жывуць неяк і яшчэ робяць дабро іншым, калі галава варыць. Некалі я бамбіла Юрку аднаго, але калі глянула зблізку, дык зьмяніла погляды на гэтую справу. Я зразумела, што Юра любіць яе, а калі яна пачне свае фокусы, дык ён на ўсё забывае і робіць такія дурніцы, такія “конікі”, што ўстыд за яго, ну, а для яе гэта пасьяля – факт-козыр! Церпяць дзеткі, а зь імі і мы. Адным словам,

Геніюш-малодшы ня п'е і ня курыць, а гадуе сваіх сыноў! Дай Бог наперад лепей! А Вы яго падтрымоўвайце нейк добрым словам. Слова здалёк мае вялікі сэнс заўсёды.

Ці хораша чытала дантыстачка даклад? Ці чытаюць у Вас даклады часамі і мужчыны? А як Ваш “дакладзік”, Людачка, можа, ужо плача на ўсю хату? І што скажа Сафійка? Яна цяпер будзе Вашай памочніцай.

Дантыстачка прасіла ў мяне верш на 60 г[адоў] нашаму сябру. Вось ня піша, пэўна, не атрымала, а жаль... Людачка, я не пашлю суайчыньнікам велькай фатагр[афіі]. Тут яе няма гдзе зрабіць. Гэта адно, а другое – няхай у іх памяці я ня буду старой...

Цалуем Вас шчыра-шчыра! Шчасьліва, Людачка!

Ларыса Геніюш.

111. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 17 лістапада 1970 г.

Дарагая Раіса!

Не магу Вам выказаць нават, як я рада, што Вы атрымалі і ліста маяго, і верш. Дык буду з Вамі супольна ў гасьціне хоць вершам. Дзякую за столькі добрых слоў! Мяне тут усе ганяць, і чуць нешта добрае мне проста няёмка. Ну, ня ўсе ганяць, але пераважна.

Муж мой вельмі просіць, каб прыслалі яму фатаграфію Ф. Скарыны з новага партрэту. Яшчэ ён Вас просіць, каб прыслалі яму нейкія сродкі ад бясплоднасьці. Пішу сяньня яго просьбы, бо вельмі мяне напалохаў. Прыйшоў на абед з працы і неяк абмяк у хаце. Давала валакардзін, а цяпер купіла яму цукеркаў за 60 кап. Яшчэ, дурань, кажа: “Вось, маці, думаў, што будзе як з Дэ Голем”. Цяпер добра, есьць цукеркі, чытае Быкава і дыктуе Вам свае просьбы.

Валі кніжку паслалі на Ваш адрас, і муж паслаў Вам нейкія кнігі. Знайшоў ён назову таго леку – кламіфен ці нешта падобнае. Здаецца, лекі можна паслаць толькі Юрцы, ну а ён неяк перадасьць сюды. Яго адрас: *m. Bialystok, ul. Wolodyjowskego, 8, m. 36, Jerzy Geniush*. Прабачце, што прашу аб гэтым, але ад Янкі не адчэпісься, асабліва калі ён абмяк. Вельмі харошы ён чалавек, але мае свае “мухі”, да якіх я ўжо прывыкла.

Учора закончыла невялікую паэмку з вайны і з варажбы. Кніжка дзіцячая, здаецца, ня выйдзе, вершы ў “Полымі” ляжаць таксама. Я не праймаюся гэтым, я болей праймаюся, калі доўга няма ад Вас лістоў. Нават ад Юры лісты не даходзяць. А гэта з тае паэмкі:

Мы – як зубры, мы у сябе ўдома,
тутэйшыя, што ад вякоў жывуць.

Мы – як дубы, нас можна зьнішчыць громам,
але з зямлі нас роднай не скрануць!

Раіса, даражэнькая, прашу Вас вельмі, каб хоць крыху і Вы памаглі нам “узгадоўваць” Юрку. Калі ня будзе ён піць, дык справіцца з усімі цяжкасьцямі. Аб гэтым толькі і рэч. Напішэце, каб ён Вам выслаў здымкі хлапчанят. Міхасік паважны, а Алесь – ураган! “Бабусенька, Вы мяне любіце-любіце?” Не хацеў ехаць ад нас, хаваўся. Зразумела, што я дрыжу за іх жыцьцё, здароўе і выхаваньне. Здаецца, што Юрка даволі чэсны.

Надта пагода сяньня паганая, можа, таму і мой Янка так раскіс. Паглядаю на яго, і так хочацца, каб хоць пажыў. І што ўжо Бог дасьць нашай Людзе? Пісала мне, што Вы хораша чыталі даклад. Пашылі мне цёмна-сінюю сукенку ад Вас. Якая ж цёплая, мяккая, элегантная! Я часам хаджу як Сорка Янкелева, але цяпер буду апранацца дзеля Вас усіх.

Цалуем Вас шчыра-шчыра – Вашыя Янка і Ларыса.

112. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 24 лістапада 1970 г.

Людачка, дарагая!

З заміраньнем сэрца адкрывала Вашага ліста. Ну, напэўна, яшчэ рана было чакаць радасьці. Дзевачка мая дарагая, каб хоць Бог даў усё лёгка і шчасьліва, а там – дзяўчо ці хлопчык – гэта ўжо ня так важна. Дзякуй Віктару за мілы абразочак¹. Туліпаны сапраўдныя, толькі хата ў нас нізенькая. У яго атрымалася амэрыканская архітэктура – небаскроб! Але хораша выйшла, і я яго шчыра цалую!

Сумачка тая, апошні крык летняй менскай моды – ад мяне. Прабачце, што такое ўсё скромнае. За хустачкі Вам неказана вялікае дзякуй... Аб гэтым нечаму магу напісаць толькі Вам. Вы – вельмі жаночая і чалавечная, пры гэтым практычнае, разумнае дзяўчо. Мне з гэтым лягчэй, разумеце? Сяньня з раніцы крыху пасварылася з мужам, бо і яму ж трэба нешта на яго каханья кніжачкі. Вельмі цікавы трэці номер “Помнікаў архіт[эктур]”², усё яго ня можам дабыць, каб Вам выслаць! Два ўжо выслалі. Тут іх разьбіраюць. Будзем старацца дастаць. Другога тому энцыкл[япэдыі] яшчэ няма таксама. Купілі крыху дроў, калі недзе знойдзем машыну і прывязем, дык буду рада (за гэта мы і сварыліся).

Я вельмі люблю, калі ў мяне ёсьць усё неабходнае, цяпло і здаровая ежа – галоўнае. Сяньня мне крыху лягчэй. Зусім расчароўваюся ў сыне і, як раней, вельмі шкадую Валянціну... Я Вам аб’ектыўна апісала іх жыцьцё, іх становішча, бо Вы мне так блізкія, як родныя, як тыя дзьве Ларысы – мае помнічкі жывыя ў Вашым родзе.

Юра нас усё запэўняў, што ня п’е, ня курыць, глядзіць хлопцаў, сям’і, ну – ангел, толькі крыльцы яму прычапіць. На Міхала звонім мы ім, ніяк не даклічамся. Усё, кажа тэлефаністка, нехта здыме і паложыць трубку. Тут я замерла... Але пасья ўсё ж аказалася Валя. Баялася Юру будзіць... Я ўсё зразумела. Пасья ён, п’яны, нешта апраўдваўся, пасья Міхаська гутарыў паважна і хораша, а калі я зноў паклікала Валю, дык Міхасік сказаў: “Тата стукнуў маму, нашто яна сказала, што ён п’яны, і яна плача...”

Ну, такога я не чакала... Я ня ведаю, ці хутка змагу яму напісаць... Яна мае вялікі ўплыў на яго, толькі розуму ў яе мала, многа гордасьці і вельмі халоднае сэрца. Усе церпяць. Думаю не мяшацца ў іх справы і аддаць рэшту сваіх дзён літаратуры. Я і так жыву цудам, ужо даўно магло мяне ня быць. Толькі хлопчыкаў вялікі жаль, але Бог над імі. Я ня зношу хлусьні і не люблю, калі з мяне робяць старога дурня.

Памятаю, дарагая, першага ліста ад Вас. Я Вам адказала, каб муж ня ведаў, бо ўсё, бедны, баяўся. Пасья пару разоў і мяне дурні палохалі.

А цяпер я бачу, што мы жывем у сапраўды культурнай дзяржаве, гдзе сувязі са сваякамі не забараняюцца.

Сяньня ў нас ляжыць сьнег, тае. Люблю, калі зелена альбо хоць бела. З нагамі нейк крыху лепш (каб не ўрачы!). Памагае вельмі гімнастыка (сама прыдумала!). Ногі трымаю ў цяпле. Горай з гіпэртаніяй, бо як баліць галава, цяжка думаць, а пісаць – яшчэ цяжэй. Яно нейк хапае мяне пэрыядамі.

У крамах у нас цяпер дастаткова і мяса, і масла, і сьмятаны. Сяньня быў вельмі смачны хлеб. Нешта да гарбаты пяку сама. На нядзелю пякла цеста: 3 шклянкі мукі, 1 шклянка малака, 50 грам дражджэй і 300 грам маргарыну. Цеста замясіць і паставіць на 2 гадзіны ў холад. Пасьля рабіць з яго касыя ролячкі – скручваць. У сярэдзіну даваць цынамон з цукрам ці крыху павідла і пячы. Яны не салодкія, крохкія.

Ці атрымалі Вы ліста Шуры³ ў маім лісьце? Я Вам яго паслала, каб ведалі, як было ў нас летам. Яны спазьніліся да нас на першы дзень, але ж гасьціна яшчэ трывала, і мы хораша пагаварылі, паплакалі разам.

Пішу, а сама думаю пра дзетак, пра Валянціну, бо і яна ж няшчасная. Выйсьці замуж – ня штука, трэба крыху і дыплямацыі, каб утрымаць сям'ю. Гэта – галоўнае. Мужчыны – як дзеці, іх трэба часам і пакараць, і пашкадаваць, ды і змаўчаць ды і абхітрыць крыху, калі гэта неабходна. А галоўнае – каб быў дом і сям'я, і стол, і на сталае. Тады больш-менш будзе мір у хаце.

Вось муж мой кінуў курыць на Новы год і вытрымаў! Есьць цукеркі. Калі хто мне дорыць цукеркі, ён іх і зьядае. Каля няма – купляю яму. Гляджу і сьляджу, што яму трэба. Іначай, мусіць, у жыцьці нельга. Валя некалі казалі, што так жыць, як я, яна не вытрымала б... Але ж нейк жыць трэба... Супружжа – рэч надта складаная, далікатная, а жыцьцё – як мора з рознымі штормамі.

Людачка, хустачкі шлеце рэдка, гэта з розных меркавань. Часам паляжыце шырокую, не дарагую камбінашку. Гэта важна. Я аддаю толькі рэчы, якія на мяне не налязяць, няхай носяць на памяць ад Вас харошыя людзі. Юра – дык фарсіць у белым свэтры! Цяпер шыю сукеначкі ад Раісы [Жук-Грышкевіч]. Крыху прыкра, бо пашые хто хораша мне сукенку і ўцякае, каб хоць ня ўзяць грошай. Я даганяю, пераважна аддаю, і калі ня ўсе, дык бяруць – хоць часьць.

Ёсьць у нас харошыя людзі, асабліва з бяднейшых. На сяле ж сьпяць і сьняць пра квяцістыя хустачкі... Ды і я нашу хусткі. Люблю або элегантныя капелюшы, як некалі, альбо такую хустку, якая – гаворыць! Людачка, а верш сябру дайшоў! Маўчыце пакуль што, бо гэта таямніца аж да дня яго нарадзінаў.

Пішу і думаю, як там і што з Вамі? Ці прыехала мама? Як яна, бедная, непакоіцца. Як брат, як Расьціслаў⁴? Людачка, што з Юркай было ў Менску? Бо мы толькі ведаем, што мусіў ад'ехаць дамоў! Мы ж – “старыядурныя”, і ўсё ад нас тоіцца. Ніхто нам зь Менску цяпер – ні слова! Цалую Вас і бабу... Моцна і шчыра. Муж – таксама!

Вашыя Геніюшы.

113. АНСАМБЛЮ “ХАРОШКІ”

[1970-я гг.]

Дарагія нашыя “Харошкі”!

Зноў мы мелі шчасьце бачыць Вас у Зэльве! Дзякуй вялікае, што сьнегам, марозікам, сьлізготай, на злосьць усім грыпозным інфэкцыям Вы зноў прывезлі нам цэлы букет прыгажосьці, мастацтва і шчырай радасьці. Праўда, ня ўсіх мы далічыліся на сцэне, зьмяніўся крыху і паважаны наш, галосны сябра Пацук², загадаваўшы вусы, але ўражаньне ад Вашага выступленьня зноў засталася роднае і магутнае, і доўга яшчэ будзе хваляваць нашыя душы.

Аднак, напішу Вам “між намі” і пару заўваг. Аб тым, што кінулася ў вочы не на карысьць ансамблю. Зазначаю, што я не харэограф, а толькі просты глядач, які цэніць Вас, любіць і жадае Вам сапраўднай творчай вышыні.

Не адыходзьце моцна ад народнага, толькі ў меру дасканаленьня танцаў, але з поўным захаваньнем народнага духу і стылю. Гэта захавае танец вечна вартым і цікавым для ўсіх. Ніякіх таньных, выйгрышных эфэктаў, па-мойму, ня трэба. Самі танцы, музыка, Ваша непаўторнае і таленавітае выкананьне – гэта тое, што захапляе і вечна будзе захапляць нас, гледачоў.

Тав. Балалайка – вельмі цікавы тып (нават прататып!) задорнага сялянскага вясельчака, і ў “Гусарыках” ён дасканалы. Гэта яго амплуа. А вось у “Лянсеі” ён лішні. Наагул, Вы “Лянсея” крыху сапсавалі. Ня той “Лянсей”! Першы раз, як Вы былі ў нас, людзі так і шапталі: “Пан Быкоўскі!” Цяпер гэтага ўражаньня не было. Атрымаўся гэты манэрны францускі танец ужо не з сялянскай сьмяшынкай, але зь нейкім непатрэбным сялянскім рогатам. “Лянсей” страціў сваю ранейшую, непаўторную абаяльнасьць, нейкую тонкасьць народную ва ўспрыняцьці гэтай францускай манэрнасці, якую Вы так хораша спачатку ўлавілі.

І тав. Балалайка, і ўсе элемэнты з высокай дзяўчынай, так характэрныя для ўсіх сыбірскіх ансамбляў, зьніжаюць вартасьць “Лянсея”. І прытым – расьцярушваюць увагу гледача. Губляецца ўражаньне з дасканаласьці выкананьня танца, яго задума і цэласьць. Усё ў Вас нам падабаецца, але акрабатычныя элемэнты, якія выходзяць за рамкі гарэзьлівасьці, віхру танца і юнацкай буйнасьці, – зусім лішнія. Беларусы скачуць дробна і вогненна, але вельмі дастойна, асабліва нашы жанчыны, а чвараць і ногі вышэй галавы падкідаюць у нас найчасьцей у канцы гуляньня, калі ўжо добра “дзюбнуць”, гэта знача – глытнуць гарэліцы.

Такога, на маю думку, ня трэба паказваць. Сяляне, нашы дзяды і бацькі, пры ўсёй сваёй шырокай весялосьці, былі вельмі сьціплымі і дастойнымі, да дробязяў уважнымі ў танцы. Ня трэба на сцэне і тае сьціральнае дошкі. Яна – дысананс як з танцамі, так і з вопраткаю танцуючых. У той час, калі народ наш менавіта так апраўнаўся, нашыя бабкі яшчэ ня ведалі гэтага “здабытку тэхнікі”, а проста адпарвалі ў лузе з попелу свае тканыя рэчы і лупілі іх да белізны пранікамі на рэчцы. Таму і ніякае музыкі на падобным “інструмэнце” ў той час быць не магло.

Вельмі нам спадабалася Ваша вопратка – ад мілых, лёгкіх пастолікаў і саламяных капелюшоў пачынаючы. Спадабаліся паясы і жаночыя, здаецца, тыпова магілёўскія дэталі на галовах. Але найболей нам спадабаліся даволі рыцарскія адносіны танцораў да сваіх партнёраў. Гэта сьведчыць як аб культуры нашага сяла, нашага старога народу, так і аб сіле, годнасьці і чалавечай вартасьці нашай паважанай сільнейшай паловы. Брава, дарагія суродзічы, так трымаць!

Давайце і далей сваіх мілых красунь на авансцэну, прачула сьпявайце нашыя цудоўныя, старыя песьні і скачэце, скачэце заўсёды так хораша і без утомы, як дагэтуль. Мне ж ласкава даруйце мае, напэўна, некваліфікаваныя, але вельмі шчырыя заўвагі. Увесь час сочым за Вамі, ловім кожную вестку аб Вас, нават з Даніі.

Жадаем Вам вялікіх посьпехаў і далейшага рэкламаваньня і дасканальнага нашых народных скарбаў! Ня ведаю, ці дажыву яшчэ раз убачыць Вас. І таму – яшчэ раз посьпехаў Вам і сапраўднае мастацкае вышыні!

З любоўю і павагаю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

114. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 1 сьнежня 1970 г.

Людачка, даражэнькая!

Дай Бог шчасьця і здаровячка маленькай і Вам! Дзякуй Богу, што ўсё добра! Вялікая дзяўчынка – што трэба! Імя харошае, сваё. Будзе ёй добра з сястронкамі і апекуном Віктарам. Галоўнае, што Вы здаровая. Дзіўна, што адразу кажуць уставаць, а можа, так і лепей. Ці дорага Вам абыдзецца больніца? Што кажуць Наташа і Сафійка!? Як успрыняў гэты Божы дар Віктар? Мама Ваша недзе там плача з радасьці, а тата ганарыцца родам, што павялічыўся. Будзе Вам цяпер клопатаў. Не замагайце лішне, усё памаленьку, галоўнае, каб добра чуліся. Цалую Вас абедзьвюх, няхай добра і шчасьліва Вам будзе ў жыцьці!

Пісаў сяньня Юра, гневаецца на Валю, кажа, што меў ангіну і выпіў на Дзень настаўніка толькі віна. Хто яго ведае. Хваліцца, што даглядае дзетак.

Люда, я толькі што прыехала зь Вільні. Была на пахаваньні А. Клімовіча. Сяньня крыху мыю бялізну, але ўсё кінула і вась да сьлёз рада з Вашай дачушкі. Вітаю і Валодзю, а то я пра яго і забылася, а ён жа ў нас – галава! Вітаю і дзедзіка з бабуленькай! Усіх-усіх!

У Вільні я была, здаецца, вельмі патрэбнай для ўдавы. Пакінула яе больш-менш спакойнай. Яна – цудоўная жанчына. Памёршы заснуў лёгка ў шпіталі – ад сэрца. Тактыка жонкі іх адзінага сына да дэталю напамінае нашу... Гэта прысьпешыла канец, ну і другія справы. Усё ў дэталях я напісала Валі [Пашкевіч], сястры дантысткі. Можа, дойдзе.

У нас – сьнег, і я рада, бо ў сьлякаць вельмі цяжка дышацца мужу. Юра піша, што Міхаська добра вучыцца, што ён даглядае дзяцей, ну а Валі, піша, не пераменіць ужо нішто. І каму тут зь іх верыць... Мяне застаўляе ідэнтычнасць адносінаў у Вільні і ў нас. Галоўная падстава – садызм, мука пачуцьцяў, уніжаньні годнасьці, забарона сустракацца з унукамі. Мне можна сказаць: шукайце начлегу ўначы ў Беластоку, ім: можаце спаць у хляве, там вам месца... Пані Вэраніка² – цудоўная асоба, памершы таксама – адна тактоўнасць...

У мяне яшчэ можна дастаць “здачы”, а ад іх і гэтага няма... З цяжкім сэрцам я адтуль паехала, шчасьліва даехала на гэты раз. Гэта знаёмы Вашага таты, бо ўсе яны, віленчукі, зналіся. Літоўцаў у Вільні цяпер – кожны другі! Надта будуюцца і, трэба сказаць, няблага. Абнаглелі зусім! Калі я купляла білет, падышла нейкая брыда і нешта пытаецца. Кажу ёй – не супранту (не разумею). А яна як нападзе, што мы ўсё разумеем, але гутарыць па іхняму ня хочам! Ну і дала я ёй! Людачка, цалую Вас усіх.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

115. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 7 сьнежня 1970 г.

Дарагая Людачка!

Вітаем Вас усіх з Новым годам і Каляднымі сьвятамі! Яшчэ раз вітаю Вас з дачушкаю! Усяго-ўсяго Вам добрага, дарагія!

У нас усё пакуль добра. Прымаразак сяньня, у печы агонь патрэскае, ёсьць, што трэба, і на стале, і я зноў з цэлай душой пры Вас! Крыху забылася ўжо пра Вільню. Лягчэй.

Як адчувае сябе Ганулька сярод сваіх? А я нават не магу адведаць Вас. Нейк крыўдна... Як Вашае здароўе? Каб хоць да б-ці нядзель нехта мог быць з Вамі. Людачка, як жа дасьце з усім рады? Абавязкова бандажуйце живот, каб пасьля не папсаваў Вам фігурку. Ці цёпла Вам, ці высыпаецца? Хто адводзіць дзетак у школу? Ці Гануся дае Вам выспацца? Як з малаком? Будзе з яе спартсманка, бо здаровенькая радзілася, і вага харошая!

Люда, што да хустачак, з якіх заўсёды маю радасьць, дык нельга іх прысылаць часьцей, як напрыклад, раз на два месяцы, ну, ад сілы – на 1 ½ мес[яца]. Часьцей нельга, родная мая дзеванька...

За таблеткі цалую Вас! На днях было пахмурна, я не магла ўстаць з ложка – так ацяжэлі зноў ногі, не згіналіся проста ў каленях. Пасьля таблетак я яшчэ столькі зрабіла работы! Я ажыла проста. У мяне іх яшчэ чатыры штукі, і я рада, што Вы іх паслалі. Дзякую, Людачка! Цяпер болей не пасылайце нічога, няхай шчасьліва прыйдуць тыя хустачкі, і то будзе добра. Я проста ня ведаю, як і чым Вам адудзячыць за ўсё?! Мне таксама ня хочацца, каб былі Вам лішнія кошты з гэтым. Я ведаю, што выдаткі ў Вас немалыя...

Здаецца, выйдзе мая маленькая кніжачка для дзяцей на 400 радкоў – “Казкі для Міхаські”. Яна ўжо некалькі гадоў ляжыць у выдавецтве “Беларусь” і сёлета выйдзе. Для дашкольнікаў. Хочацца хутчэй паслаць яе Наташы, Віктару, Сафійцы і Ганусі, бо ёсьць там і пра бусла! Яна будзе каляровая. Аднаго дня па тэлебачаньні з Гродна паказвалі нашы Гудзевічы і нават успомнілі мяне, што хадзіла там у школу. Я здзівілася. Вось такія навіны.

Юра піша, што глядзіць дзетак, стараецца ня піць. Мужу крыху лепш. І гэтая аддышка, мусіць, залежыць у яго ад пагоды і ад настрою. Ад эмоцыяў, як ён кажа. Як брат, як там яны ўсе? Мой муж вельмі цэніць Вашага тату за яго розум, працаздольнасьць і ўменьне арганізаваць усё. Часта ўспамінаем Вас, толькі глядзець сябе, асьцярожна пасьля родаў. Мы лічым, што Гануся ўжо нарадзілася “пры нас”. Наша дантыстачка верш атрымала. Усё яшчэ бяду па Клімовічу і шкадую ягонай жонкі.

Цалуюем Вас усіх і жадаем Вам усяго добрага ў жыцьці!

Вашыя *Геніюшы*.

116. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 12 сьнежня 1970 г.

Даражэнькая Раіса!

Як цудоўна Вам езьдзіцца разам – магу сабе ўявіць. Нічога, што столькі міляў, гэта ж ня коньмі! Як чуецца пасья дарогі?

Напэўна, усе мае лісты атрымалі. Муж паправіўся, ён быў у Гродне ў камандзіроўцы, купіў крыху кніг, часопісаў і паздаравеў! Дарэчы, адну з кніг, Караткевіча, ужо запакаваў Вам. Там вельмі добрае першае апавяданьне. Купляць любімыя кнігі і рассылаць іх дарагім сябрам – яго hobby. Нявестка сварыцца, што дзед заваліў ім хату літаратурай для ўнукаў. Я маўчу, бо гэта ў яго – як хвароба. А хворы ён (як і я) на атэрасклероз і эмфізэму, вельмі паважную, хоць і курыць кінуў. Лякарства тое важна яму для яго пацыентак, хворых на бясплоднасьць. Яны яму куды важней, чым ён сам сабе – такая натура. Лякарства новае, і ведаюць яго, напэўна, гінэколягі.

Шлю Вам свой здымак. Зрабіць такі прасіла Люда [Бакуновіч] – для суродзічаў. Такая старая я і ёсьць, як бачыце. Але гэта няважна.

Сяньня і ўчора баліць надта галава, ды і Янка – далёка ня ангел... Жыцьцё – складаная штука, ня жарты. Янку не падабаецца, што часамі памагу сястры. Іх у мяне ў Польшчы дзьве. Адна жыве добра, варожая, злая. Знайшла ў Празе нашых знаёмых, пабрала ўсе нашы здымкі і т.п. Цяпер часам дасьць нам які з ласкі, пераважна копію... Во, страх. Другая няшчасная, амаль алькагалічка. Не, я яе не папракаю, калі магу – дык пашлю нешта з прадуктаў, каб пад'ела. Янка кажа, што дарма гэта, а я не магу іначай. Жыцьцё яе, як і нас усіх, нялёгкае. З такога жыцьця можна выйсьці альбо сьвятым, альбо растаптаным, ці ня выйсьці зусім... Свае другое сястры проста баюся. Абедзьве яны малодшыя за мяне.

Я жыву думкамі, марамі, паэзіяй, я амаль не дакранаюся да рэчаістасьці і таму, можа, жыву. Раечка, каб мы з Вамі сустрэліся, то, як і ў Вільні, ночы ня спалі б і ўсё гаварылі б, бо мы з Вамі любім людзей і жыцьцё, і Радзіму. Аб Ганульцы Люда мне пісала са шпіталю. Спадзяюся, што яны абедзьве здаровыя. Юра даўно не пісаў. Праўда, і я яму не пішу апошні час, бывае – ня пішацца...

Паверце – сьмешна, але сваякоў баюся найболей, і гэта абаснавана. Жадаю Вам мужнасьці, мудрасьці, сілаў і шчасьця! Дзякую Вам за клопаты аба мне.

А кніжка дзіцячая ўсё ж выйдзе! Ну што ж, няхай. Сын наш не паганы, але змучаны, дэзарыентаваны, і я яго добра ня ведаю...

Цалую Вас абоіх. Муж шле Вам прывітаньне.

Пішэце мне – Ваша Ларыса.

117. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 22 сьнежня 1970 г.

Даражэнькія!

Са сьвятам Вас! Ах, няма нават сёлета ў продажы бел[арускіх] паштовак, каб павіншаваць Вас! Што ж, адну маю паштовачку, мусіць, Вы атрымалі. Як “калядуе” Ганначка? Ці дае хоць паспаць маме? І на каго яна падобная? Пэўна, будзе чарнулька – па Валодзі! Бо Віктар – гэта выліты дзед! Ці

Сафійка ня думае, што Гануся – таксама ляля і ня хоча яе ўзяць на ручкі? А муж мой ніяк ня скажа на гэтую мамусю чатырох дзетак іначай, як baby. Што ж, такую ён яе помніць.

Што ж, Людачка, спаўняю Вашае жаданьне і шлю Вам сваё фота, якое Вы хацелі. Сьпяшаюся, каб выслаць, бо зараз іх ужо ня будзе! Я ўжо ў новай сукенцы ад нашай дантыстачкі, пад шыю, безумоўна, бо так закрываецца мая пухліна. Бачыце, якая я ўжо старая... Фатограф крыху тыя маршчыны прыгладзіў, але, па праўдзе кажучы, так шмат іх у мяне і няма. Так і ня ведаю, ці ліст Шуры да Вас дайшоў? Пісала ўчора, ці не хачу, каб яны выслалі мне хоць валенкі. Не, не хачу! Папанасіла я іх некалі, вялікія, цяжкія, абодва на правую, ці абодва на левую ногу. Не, лепш забыцца. Люблю і сяньня, каб лёгка на нагах і прыгожа...

Як збавеньня, чакаю ад Юркі тых таблетак! Засталіся мне толькі дзьве. Праўда, не пішу Юрцы ад часу таго тэлефона, нават ня ведаем, што там робіцца, ужо, здаецца, прывыклі “ня ведаць”... Паслала ім толькі сьвяточныя паштоўкі, бо ад нас і ў Польшчу часам ідуць 9 дзён.

На 24 сьнежня просяць мяне ў Вільню. У 9 г[адзін] раніцы будзе жалобная імша па с.п. А. Клімовічу (30 дзён) – у касьцёле сьв. Мікалая, а ў 6 г[адзін] вечара – куцьця супольная.

Мілая Вэраніка ўсё плача, ёсьць па кім, чалавек ён быў выдатны, а сем’янін залаты. Піша, бедная, што зьверне мне грошы за дарогу, каб толькі прыехала. Я яе так люблю, што нават не загневалася за яе прапанову... Драбніца. Паехаць не магу, бо і ахрыпла зусім, і Яначка едзе 25 сьнежня ў Гродна, у камандзіроўку, а хаты кідаць так нельга...

Ёсьць у мяне крыху воўны, прасіла, каб выткалі дыван – ні за якія грошы! Толькі за хустку – у “квятке” ды зялёную! Ды яшчэ даплацяць... Сьмех зь іх, кожная з нашага жаночага роду хоча быць прыгожай. А хустачку можна толькі раз на 2 месяцы, baby!

Чакаю новых малюнкаў ад нашых юных “экспрэсіяністаў”. Людачка, патрасеце Валодзю, каб паняньчыў крыху Ганусю, а Вы хуценька напішэце мне ўсе свае мілыя новасьці.

Цалую Вас усіх па сьвяточнаму, па тры разы! Пішэце, даражэнькія!
Ганусі цалую лапяняты.

Вашыя *Геніюшы*.

118. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 7 студзеня 1971 г.

Даражэнькія!

Сяньня на дварэ ў нас цудоўна, па-сьвяточнаму. Усё шэрае і непрыкметнае ўпрыгожыў бялюткі іней, і мы – як у казцы! Мароз, але ў печы гарэў торф і дровы, і цяпер яна аж дыхаціць цяплом. Напечана ў нас, наварана, і ёлачка, як марыва, зіхаціць на ўвесь пакой. Мы дваіх толькі, але думкамі – з сынам, з унукамі, з Вамі, дарагія. Напісала я Міхасю і Алесіку і паслала ім сваё большае фота, якое паслала Вам раней. А цяпер хачу сардэчна падзякаваць Вам за Сафійку зь ляляй. Па бузеньцы відно, што Сафійка задаволеная з даўгой Паўлінкі, так міленька ўсьміхаецца! Цудоўная дзяўчынка! Так і хочацца прытуліць яе і паслухаць, што скажа.

Шкада, што не запалілі каміна, бо Віктар ужо вялікі і разумны і напэўна, больш ня кідаў бы цацаў у агонь! А Сафійка ніколі такога ня зробіць, ды і Наташа прыпільноўвала б за ўсімі, яна ж вялікая і такая харошая! Ці Ганначка сьмяецца? Як прыбывае? Добра, Людачка, што корміце яе грудзьмі, як гэта добра! Раненька была ў цэркві. Хаджу цяпер рэдка ў цэркву, вельмі не падабаецца бацюшка... Вячэра ўчора была ціхая, урачыстая, хатняя. Пасьля слухалі радыё.

Пісаў сын і абодва ўнукі. Праўда, Алесік змог напісаць толькі – БАБА ЛА-РЫСА, але і гэта міла ад яго, маленькага. Яны, дзякаваць Богу, здаровыя ўсе, і Юра хваліцца, што надта глядзіць сыноў. З Валяй у іх па-ранейшаму – бывае розна. А кніжка “Казкі для Міхаські”, пэўна, усё ж выйдзе. Хустачак, на жаль, яшчэ няма, і прыгажуні часта бягуць за мною па вуліцы. У нас яны ёсьць – таксама прыгожыя, але людзям заўсёды болей падабаецца чужое, такі ўжо склад чалавека.

Як жывуць Вашыя, як маецца, як расьце малы Расьціслаў? Як чуецца яго тата, малыя і дзедзік з бабусенькай? Як жывуць нашыя аўстралійцы? Ужо год, як адчайны курыльшчык – мой муж – ня ўзяў у рот папяросы! Мне вельмі падабаецца яго сіла волі. Паправіўся, толькі дыхаць цяжка яму, асабліва ў мароз.

Даўно не пісала нашая дантыстачка, я яе таксама вельмі палюбіла. Мае сябры аказаліся на сьвята – хто як мог... Я іх разумею. Я ня ўсіх віншавала. Жаль мне Сакрата Я[новіча] зь “Нівы”, люблю цэлюю іх сямейку. Цешуся, што добра чуецца. Людачка, усё няважна, самае важнае – дзеці! Мужа стары дваюрадны брат (84 гады) ляжыць хворы, на другім ложку – жонка, зламала ногу, і яны радуецца, бо ля іх – харошыя дзеці і ўнукі. Яны благаслаўляюць іх.

Яшчэ раз дзякуем за мілую Сафійку і моцненька цалуем яе і Вас усіх. Дай Божа ўсё добрае ў Вашу хату. Пішэце нам!

Вашыя *Геніюшы*.

119. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 19 студзеня 1971 г.

Даражэнькія!

Пару дзён, як атрымалі Вашага супольнага ліста, за які шчыра дзякуем. Асаблівае Вам дзякуй за здымачкі Наташы і Віктара. Здымачкі вельмі харошыя, асабліва Наташын, ну а Віктар – ужо амаль мужчына! Каб ліст прыйшоў на дзень раней, дык быў у нас яшчэ амаль камплект “Помнікаў” (без №1). Мы паслалі яго сябру ў Польшчу, якому цяпер “не вязе”... Спадзяёмся, аднак, дастаць іх і адразу выслаць. Чаго толькі не дастане доктар Янка для свае любімай балерынкі? А цяпер ён ляжыць. Раней прыйшоў з працы і лёг. Прастыў і два дні з тэмп[эратурай] ходзіць на работу! Тут няма патрэбы так рабіць, але ў яго ўсё па-свойму. Упарты. Сяньня накрычала на яго і напалохала, што калі так будзе рабіць, дык памрэ. Падзейнічала.

У печцы трашчаць дровы, на дварэ – адліга. Сяньня ў цэркві было многа людзей. Я, пішучы знаёмым, папрасіла “Помнікі” – нехта дастане. Тут няма і тут не было іх! О, мілая Сафійка, яна ж ня ведае, што

Ў Ані такі кволы хрыбецік! Трэба, каб ня бралі дзеткі яе на ручкі! Каб не дадумаліся хоць чым яе пачаставаць! Маладзец Віктар, што апякуецца так Аняй! А што сама Гануся? На колькі прыбыла, ці сьмяецца? Ліста Валодзі чытала я з цікавасьцю, толькі падумала, што ён хутчэй будзе мільянэр, як дыплямат... Дантыстачка піша – тое, што трэба, яна атрымала ад нас.

Сяньня пісаў Юра. У іх усё добра, зьбіраліся на кулік. Баюся, ці не памарозілі там хлопцаў? Валя ў нас болей дамаседка, але няхай крыху праветрыцца ў зімовы дзень. У нас тут няма куліку цяпер, мала коней, а ў людзей іх няма зусім. Бывае “праздник зимы”, гдзе езьдзяць “тройки” і на іх Дзеды Марозы і інш.

А ў нас удома коні застойваліся зімою, і мы езьдзілі, пераварочваліся ў сьнег, хахаталі, а пасья ў некага пасья гасьціны доўга танцавалі... У мяне ўсе ўлюбляліся, а я была задуманая, тоненькая, капрызная... Бацькі мяне таксама любілі больш за ўсіх, хоць не маглі ніяк згадзіцца з маімі поглядамі на сьвет. Для іх яшчэ былі “мужыкі”, а для мяне ўжо былі людзі, людзі і толькі людзі, прытым найраднейшыя, нашыя. Божа мой, што мне даводзілася перажываць заўсёды! І за сваяго мужа я выйшла замуж толькі таму, што быў сьведамы беларус.

Добра, што атрымалі ліста Шуры [Фурс]. Я хацела каб Вы хоць крыху ведалі, як было на тыя мае 60 гадоў. Шура з мужам спазьніліся, яны ноч прасядзелі ў Ваўкавыску і раніцай ледзь дабраліся, але нічога, вельмі было міла і далей, хоць усе паразьяжджаліся амаль. Мы наплакаліся з Шурай. Нагаварыліся. Яна нам – як дочка была ў цяжкі час. Косы мела рыжыя да каленяў, а цяпер стрыжаная, цёмная галоўка.

Дубоўка ў Маскве выдаў санэты Шэкспіра ў сваім перакладзе¹. Пашлем Вам яго што-колек. Людачка, Вы абяцалі мне здымачкі зь летніх канікулаў! Муж дзякуе Вам за рукавічкі! Яму цёпла ў іх, а то насіў скураныя і мёрз. Хустачку зялёную не сьпяшайцеся [слаць], бабка не прыехала па воўну...

А цяпер усіх Вас цалуем і абнімаем.

Вашыя *Геніюшы*.

120. УЛАДЗІМІРУ БАКУНОВІЧУ

Зэльва, 21 студзеня 1971 г.

Дарагі Валодзя!¹

Захацелася мне пагутарыць з Вамі. Перадусім – вельмі добра, што хочаце ўзяць на год да сябе сваю маму. Безумоўна, Вы, Люда і дзеткі створыце ёй год сьвята! Я ўпэўненая. Але як дасьце рады матар’яльна, на дарогу? Мае Вы “капіталісты” дарагія, і гэта нейк супольнымі сіламі трэба зрабіць.

Люблю карэньні і бацькоў, дзядоў і нават іх магілы... Што да дзетак, дык у нас іх цяпер так мала... Кожная сям’я мае адно, двое... Дзеці – гэта клопат, упартая праца. Ля іх штодня – свае законы росту, пасьядоўнасьць – гэта не ў характары тэхнічных тэмпаў, якія заглушаюць – разумнае. Людзі сьвятыя і вялікія радасьці – род, бацькоў, дзядцей – мяняюць на таннае. Дзеці – гэта прыватная ўласнасьць, а пры-

ватная база, каб іх гадаваць, – ніякая. Кожны задумваецца – ці больш радзіць? Усе мамы – на працы, і калі няма ў хаце бабы – бывае трагічна. Дзеці зь ясьляў – як кветкі з цяплярні. Ясьлі пакуль у нас не ўсюды, ды трэба туды і завесці, і ўзяць назад дзяцей ды і заплаціць за іх. Кватэры – таксама не разгорнесься, а кухні, гдзе найболей прабывае мама і круцяцца ля яе дзеці, – мініятурныя ў новых дамах. Дзіўна, у чэхаў кухня – найпрыгажэйшы, сьветлы, мілы пакой! Там канцэнтруецца жыцьцё працоўнай сям’і, там найчасьцей сэрца дому – маці. І ў нас чэская, сялянская натура, але кухні нашыя – клетачкі.

У мяне ёсьць пару дзяцей, якіх удалося выратаваць яшчэ не народжанымі! Адзін – байстручок, але гэта нічога, ён – Чалавек. Было цяжка, аж трагічна, не апішаш. Я яго бачыла ўжо трохлетнім хлопчыкам, цяпер ня ведаю, што зь ім. Хацелі ўсе назваць яго “найдаражэйшым імем”, як там казалі, але нарадзіўся хлопчык, назвалі Юркам, імем сына... Другі хлопчык – цудоўны! Расьце – як абразок у харошай сям’і. Меў быць страчаны, бацька і сяньня не кланяецца мне, мусіць, за тое, што пачуў ад мяне, але Віктар цяпер – іхняе шчасьце, радасьць, гонар. Ён – равесьнік Міхаські, крыху старэйшы, радзіўся 25 сакавіка [падкрэслена Л.Г. – М.С.] 1958 г., а Міхась – 1 красавіка 1958 г. Таму я рада, што ёсьць яны, і што Вы пасьвячаеце дзеткам свой час. Застанецца яго Вам і на другія справы! Дзецям болей патрэбны прыклад, узор чалавека – бацькі. А “Помнікі” нейк Вам дастанем, Валодзенька, і Вы зможаце зрабіць таму сябру радасьць.

Муж ляжыць хворы, прастыў і доўга, кашляючы, хадзіў на працу. Не размаўляе са мною, бо добра накрычала, але ляжыць і ледзь сапе, у печы патрэскаюць дровы. Будзе з бабы дзеўка, паправіцца! Адліга, грачы ўсе над царкоўкай, ля парога сарокі.

Мае ўнукі – дзіўныя. Тэхніка да іх не прамаўляе, вась коні, каровы, сабакі, коцікі, кролікі! Калі яны прыяжджаюць, дык гатую ім “фэрму”. Пайшлі раз з Міхасём на кірмаш, то хацеў [купіць] усе каровы, казу, парасятка. Плакаў, бедны. Купілі мы пеўня, а парася цётка мелася вечарам прывезьці, бо іначай хлопчык заплакаўся б... Ён доўга чакаў яго – цётка не прывезла... Казаў: “Не слоўная тая цётка, ня добрая...” Быў сумны, а мяне паліў устыд за маё махлярства, за дагавор з той цёткай...

Калі Алесіку знаёмыя далі коціка, ён ішоў па вуліцы і кожнага незнаёмага спыняў і паказваў, што мае коціка, і хацеў, каб цешыўся зь ім цэлы сьвет! Такі ён у нас.

Хлопцы паехалі, а дзед катой паразганяў, бо лазілі яму на кніжкі і часам “чыталі” іх. Алесь – гэта бура! Глядзіш – на браме, аж сэрца замрэ, а то – зноў з сабачае будкі вылазіць, а то – зноў смурод у хаце (гэта мама пакінула жалязко, а ён яго ўключыў у далёкім пакоі, бо ўмее, на жаль, і ўжо гарыць посьцілка!). Думаў – мячыкі тыя каменныя, падкінуў – а яны яму па лобі! Цэлы – у гузах! Лобік – у адных шышках! Не хацеў ехаць з бацькамі, енчыў: “Я буду ўдома”. Я прытуліла яго цесьненька і так завезла. У цягнік сеў спакойна. Прыгожы малы, элеганцкі заўсёды, хораша падае ручку і выразна кажа, калі знаёміцца: “Аляксандар Геніюш”. Усё пытаецца: “Бабусенька, а вы мяне любіце, любіце?”

Дзедзік быў ім захоплены! Паправіўся ў нас, як пампуха. Мы ўсе тут любім кароваў, іх мала ў людзей, яны ў нас у пашане – амаль як у Індыі! Цяжка іх перазімаваць, часам даюць людзям крыху сена ўкасіць, але большасць носяць траву на плячах, сушаць, надрываюцца... Цяпер у нас – усе рабочыя, толькі калгасьнікі маюць маленькія “приусадебные участки”, з якіх умеюць жыць ды прыгадаваць нешта.

Людзі так цешацца з лапінкі свае зямлі – то бульбачку садзяць, то садок, то крыху жытца, хоць крычаць за гэта. Але ад большай, не сваёй зямлі ўцякаюць! Бягуць у гарады – там вальней і не баліць гэтак сэрца... Нядаўна быў у нас адзін дзядзька, які ўспамінаў праз сьлёзы, як яго бацька зрабіў некалі січечка на жолаб, каб каменьчыкі прасейваліся, а авёс каню быў чысты... Я часам аж спыняюся над гэтай чалавечнасьцю, культурай нашых сялян, іхняй глыбінёй разуменьня жыцьця. Ня ўсе такія, многія бяруць абаруч лёгкае, прыемнае, а пачынаюць задумвацца – п’юць... Тэхніка – добрая рэч, але нельга з яе рабіць бога, бо ён не трывалы... Селянін прывык жыць сталымі законамі чатырох пораў году, глыбокай тайнай жыцьця навокал і свае зямлі... У Вас зямля – гэта таксама індустрыя, а для нас яна была сьвятасьцю. Можна дыктаваць, што рабіць, але што любіць і чым жыць і аб чым марыць – дыктаваць нельга!

Недзе за пазухай хавае народ і сваю мову. Каб не высьмейвалі яе, не прыніжалі і свае сьвяты і сваё “я”... Гэта нават не разумовыя досьледы іх, гэта інстынкт самазахаваўчы. Вось, хацела напісаць, што Вы – харошы тата, а выйшла ўсё такое! Гэта думкі ляцяць навывперадкі, і я з Вамі гутарыла, як з сынам. Ах, мой “бізнэсмэн” даражэнькі, у Вас – фінансы, а я Вам – пра сяло! І я люблю прагрэс, але люблю яго “каранным” ва ўсіх разуменьнях, а галоўнае – захаваць жыцьцё сваяго народу!

Бывайце, Валодзя, цалуйце Люду і дзетачак ад нас.

Вашыя Геніюшы.

121. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 26 студзеня 1971 г.

Дарагая Раіса!

Муж Вам выслаў “Помнікі архітэктуры” і пару дзіцячых п’есак для Эвы¹. Нумар “Помнікаў” цікавы.

Ці атрымалі Вы маяго ліста са здымкамі з пахаваньня ў Вільні? Я Вас дарма напалохала і расстроіла, напэўна. Усё добра, муж паправіўся, працуе зноў. Каб працаваў у калгасе, дык яму залічылі б мэдпэнсію, такі закон. Іначай – калі працуе далей як лекар, тады не залічваюць. Прашу яго, каб кінуў работу, пражывем. А ён – як той пень. Я, безумоўна, даўно на яго ня гневаюся, ён праў. Часам кажа: “Каб ня ты, дык я даўно ня жыў бы”. А цяпер вечар, ён пайшоў у кіно.

Я пішу Вам часам камічныя гутаркі, толькі ня значыць, што мы тут такому верым! Мы па-свойму даволі добра арыентуемся ў пошуках праўды. Сьмешныя нашыя сяляне. Учора адзін зь іх парубаў мне дровы, выпіў чарку віна і цікава разгаварыўся. Усе любяць гуманнасьць і справядлівасьць. Найстрашнейшае казаў сяньня той Мао². Там дык зусім ужо бязглузьдзіца. Людзі ўсё бачаць, усё належна ацэньваюць – і сябе, і другіх.

Я свой грып пакуль што перахадзіла. Можа, і абыдзецца. Я вельмі ўзварушана тым, што датычыць усіх маіх старых сяброў, асабліва Месячыка³. Гэта такі высакародны, чэсны і здольны чалавек! Богу дзякую, што такія ёсьць у нас. Як добра, што Вы паляцелі да іх, што пабылі разам на сьвяты. На тую пачку з Чыкага ўсё гневаюся – так мне няёмка. Я не адашлю яе назад, калі яна прыйдзе. Толькі дзякаваць за яе будзеце Вы, darling.

Калі доўга няма лістоў ад Вас, я сумую і непакоюся, як аб родных. А лекі супраць бясплоднасьці прышлеце Яначцы, гэта важна – нам трэба засяляць Беларусь.

Ці Вы маеце Беларускаю энцыкляпэдыю? Што Вам паслаць, каб мой кнігалюб ня слаў Вам непатрэбшчыны? А ня слаць ён ня можа. Сяньня прынёс нешта Еўдакіі Лось⁴, якая, ня знаючы мяне, спаліла публічна “Невадам зь Нёмана”... Такі ён ужо ў мяне, што зробіш.

Каб Вы ведалі, як я люблю Вас, як я хачу, каб Вы ўсе былі дружныя, як брацьця. Я так многа пра Вас думаю! Як магамэтанка, кланяюся Месячыку і ўсім-усім.

Ваша заўсёды – *Ларыса*.

122. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 31 студзеня 1971 г.

Даражэнькія!

Атрымалі Вашага ліста і здымачкі. Цалуем і дзякуем! Вельмі нам спадабаліся малюнкi. Дзед Янка кажа, што ён і сам такога грыба не намаляваў бы, ды яшчэ з чарвячком і казяўкаю! А красналюдка ён не пазнаў: у нас яны зусім іначай апрачаюцца, ходзяць у высокіх каптурах чырвоных, ды старыя яны ў нас, з вусамі, з бародамі. Наташын – такі малады, прыгожы! Дзякуй і за фокус, гдзе адчуваецца нават рух, проста як яна мячык круціць на носе! Вельмі добра!

Найбольшая радасьць са сьвятара, што ён так добра, молада выглядае. Вельмі хораша, што ўмее і можа сумясьціць дзьве свае высакародныя працы. Учора мы атрымалі ліста ад сына і новыя здымкі Міхасіка, гдзе ён ужо “велькі”. Харошы, юны, інтэлігентны тварык. Напісала Юры, каб і Вам паслаў Міхаську, бо здымачкі Алесіка яшчэ не гатовыя. Яны надта радыя з пасылкі ад Вас, бо абодвум там былі падаркі.

Людачка, мілая, я Вас цалую за радасьць дзеткам. Некалі прыехаў да нас Юра з Міхаськаю, яшчэ ён не хадзіў у школу. Мы пайшлі ў мястэчка, і я яму ўсё купляла: бялізну, чаравічкі, цацкі і нагавічкі “з бляшкамі”, у нас яны называюцца “тэхасы”. Ён, маленькі, глядзеў на мяне, як у неба, і ўсё казаў: “Які я счасьлівы, які я счасьлівы...” Гэтае слова ў вуснах дзіцяці мяне так кранула, што я пакусала вусны, каб не заплакаць. Ён любіць свае рэчы, калі я што каму аддавала, то дакараў мяне: “А ў цым я буду хадзіць, калі зноў буду маленькі, няма маей культацкі...” Болей мы не чапалі яго рэчаў.

Хустачку і сукенку я атрымала. Хустачка – добрая, сукеначка – якраз, адно каленяў не закрывае. Муж кажа – добра! Але я крыху нечым яе прадоўжу. І за гэта – цалую! Былі бабкі, забралі воўну на дыван, па дамоўленасьці, за зялёную... З “Помнікамі” – горай. Знайшлі (прыслалі нам) толькі 3-4 нумары. Пашлем, калі знойдзем рэшту.

Пагана з мужам, не ляжаў, а перахадзіў грып, слабее, не папраўляецца. Адну ноч было трывожна. У яго: грып, эмфізіэма, склероз і нешта з сэрцам. Калі ляжыць, дык нічога, а ўстане – хістаецца... 2-га тому БСЭ яшчэ няма ў нас. Калі дастанем – адразу Вам вышлем. Цешыць нас, што хораша прыбывае Ганя, як добра, што сьвятар сам яе ахрысьціць. Віншуем Вас наперад і Ганусю з гэтым вялікім сьвятам!

Клічуць мяне ў Менск, на заўтра купілі білета ў тэатар Купалаўскі... Сьмешна – як жа пакіну дом, хворага Яначку? Падзякавала. Цалуем Вас і абнімаем! Нашыя найлепшыя пажаданьні ўсім-усім.

Асабіста Валодзі я выслала даўгога ліста, цікава – ці дайшоў? У нас – адліга, сырасьць, ангіна і т.п. Заставайцеся здаровыя... Калі прыходзяць лісты, ды яшчэ са здымкамі, дык муж здаравее... За хустачку мыта – 7, за сукеначку 4 руб. Я хварэю, пакуль касманаўты з Месяца вернуцца шчасьліва. Дзякуй...
Заўсёды Вашыя *Геніюшы*.

123. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

[1971 г.]

Дарагі Аляксей Міхайлавіч!

Мне так спадабалася Ваша шчырая крытыка Д[ануты Бічэль], што давяраю Вам і сваю працу і прашу Вас шчыра высказацца аб ёй¹. Прабачце, што так абыякава перапісана. Няма ў нас тут нават паперы... Папраўце памылкі. Друкаваць гэтага не зьбіраюся, але, можа, падараваць гэта на 15-я ўгодкі “Ніве” ў Беластоку? Што Вы скажаце? Мне тут вельмі многа роднага – у гэтай паэмцы. Прашу, пішэце шчыра, бо я ўчадзела ад дум і рыфмаў і не магу яе правільна сама ацаніць. У нас – па-старому. Як маецца Вы? Дзякую Вам за мілую, мілую гасьціну! Усіх Вас шчыра абнімаем.

Янка і Ларыса Геніюшы.

Вельмі буду чакаць адказу ад Вас. *Л.*

124. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 3 лютага 1971 г.

Даражэнькая Людачка!

Атрымала Вашага ліста на цудоўнай кветачцы і на вазе з садавінай, якія малявалі Наташа і Віктар. Тэмы ў іх сапраўды розныя і багатыя і, у адрозьненне ад мадэрных напрамкаў мастацтва, у іх усё можна пазнаць: і кветачку, і грушку, і вінаград! Так кажа дзедзік Яначка, які ўжо ляжыць. Мае надзею паправіцца і ўцячы на працу, але я яго не пушчу! Нейк пражывем. Ён будзе ляжаць удома і хадзіць у амбуляторыю на ўколы. Шмат пашкодзіў нявылежаны грып. Нэрвзецца. Ня зносіць, калі нехта да нас прыходзіць. Я яго разумею, людзі шмат нам пашкодзілі, але ня ўсе ж паганьня. Ды і з паганьнямі нейк трэба мірыцца. Гдзе падзецца?

Дзякуй вялікае за абразок. Я заўсёды зь іх маю радасьць. І што Вы там удзьвёх з Аняю наварылі на вячэру? Ці яна ўжо сьмяецца? Цешуся, што так добра прыбывае. Жаль мне Валодзі, што перапрацоўваецца. Усюды грош здабываецца нялёгка для чэсных людзей. Затое ён ідзе на карысьць, праўда, Гануся? Як жа нам хочацца яе пабачыць хоць на здымачцы!

Надта велькі падатак Вам трэба плаціць за хату. Праўда, і нам немалы. За нашу старую хатку са страхоўкай – амаль месячная зарплата, калі ўжо будзе муж на пэнсіі. Што да хустачак, Людачка, дык трэба так, бо тут у нас ня любяць, калі яны часта прыходзяць. Выдаюць мне іх у парадку, мыта як мыта, але бачу, што тут болей задаволеныя, калі мяне лаюць... Я не магу гэ-тага сказаць аб вышэйшым начальстве, але тут, у Зэльве, мне вельмі цяжка. Аднак адну ці дзьве зялёныя хустачкі прышліце, калі дастанецца, ні на што ня глядзячы! Воўну ўзялі ткаць і надта іх ужо чакаюць. Апошнім часам ужо былі тут два разы. У суботу ў іх вясельле, запрашаюць, але як жа мне ехаць? Я на-агул не люблю лішняй весялосьці, хоць цікава паглядзецца на сяло. На сяле цяпер вясельлі пышныя, толькі маглі б на іх меней піць... Маладыя абое ў Гродне, ён скончыў тэхнікум, яна – інстытут, але вясельле яшчэ ўдома, і дзяцей пасля сюды папрывозяць да бабусяў. Бяз іх – як без рук. Гэта побач з нашай сялібаю даўняй. Гэтыя людзі тым добрыя, што захоўваюць там яшчэ пару дрэў, на якія я гляджу, калі там бываю.

Люданька, а нашыя сталі жыць лепей. Божа мой, каб хоць мелі розум. Зь Юркі па добраму можна вярнуць віць, па злему яго можна згубіць... Надта перажываем за хлопцаў у небе.

Напішыце, як было на хрысьцінах?

Усё, мая Людачка. Цалую Аню, а дзеткам дзякуй за абразочки. Што робіць Сафійка, нянечка тая маленькая? І як гэта мама не прыедзе? Як яна вытрымае? Усіх цалуем.

Вашыя Геніюшы.

125. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 11 лютага 1971 г.

Даражэнькая Раіса!

Вельмі мы былі радыя з Вашага ліста. Ужо другі тыдзень Яначка ляжыць хворы, і кожная вестка, асабліва вестка да Вас, прыносіць нам сяброўства, цеплыню, радасьць. На жаль, мая засьцярога наконт нявылежанага грыпу спраўдзілася. Кажуць, што яшчэ пры гэтым невялікае «кровоизлияние в мозг». Лопнуў малы сасудзік. Ляжыць, ня слухаецца, захоўвае дыету. Піць – ён ніколі не піў, а вось цяпер і шакаляду нельга, цукеркаў. Есьць іх, але пакрысе. Мэдсястронка прыходзіць рабіць уколы. Калегі адведваюць.

У нашай хаце ўсе гутараць толькі на роднай мове. Хто ня ўмее – і той стараецца. Гэта з павагі да нас. Сяньня аднекуль прынеслі Янку два пама-ранчы (што – дзіва!). Крыху павесялеў. Казаў мне нэўрапатоляг, што трэба, каб ён працаваў, бо іначэй доўга не пажыве. Такі ўжо ён. Будзем бачыць. Я супакоілася ўжо тым, што ён ляжыць у мяне на вачах.

Цяпер вечар. Ад нядзелі ў мяне апухшы твар – флюс. Корань пад каронкай і аж да носа. Прасьвідравалі каронку, лечаць. Сяньня лепш чуюся. У хаце парадак, цёпла. Малы Алесік намалюваў, як дзедзік ляжыць хворы і кривулькамі напісаў: «Дзедзік Яначка хворы». Быў час адчотаў, і Яначка баяўся хварэць. Зразумейце. Я не баялася і сварылася зь ім.

Жаль нам Эвы, але, як відно з ліста Валі, яна дагледжаная. Такая яна харошая. Учора мы чулі аб землятрэсе ў Лос-Анджэлесе і думаем пра Часлава [Найдзюка] і яго сям'ю. Ці хоць здаровыя? Што да Месячыка, дык такая ўжо

Ў яго натура, што “далёкі ён і ня грэе”. Ды ўсе мужчыны такія. Мой толькі казаў мне пра каханьне на мігі ў чэскай вязьніцы, праз краты, чырванеючы пры тым. Я тады сказала яму: “Не намагайся, мілы, я гэта ведала ўсё жыцьцё”. Так і тут, трэба выпадку, каб адкрылася для жонкі мужчынскае сэрца. Месячык – вельмі інтэлігентны, ён заўсёды разумеў гумар, ён ня толькі заўсёды чытаў мае лісты, але і дасканала разумеў мяне з паўслова. Я так рада, што хоць словам была з Вамі.

Старэемся ня ўсе, на шчасьце. Вы, Раіса, на фота выглядаеце цікавей, як некалі. На днях напісала Валі: як добра, што Вы побач. Мне то наагул жывецца няблага, як Рыве Ісакаўне ў той час, калі мы з Вамі пазнаёміліся... Рыхтык! Вышэйшае начальства ў нас даволі разумнае, толькі яно далёка...

Адным словам, я цяпер пад уражаньнем хваробы мужа, і ўдалы палёт на Месяц толькі ажывіў маё сэрца. Што за сьвет, што за час! Я заўсёды дрыжу за ўсіх касманаўтаў у сьвеце, ну але калі падумаю, што нехта лазіць па Месяцы, то праціраю вочы... Хораша! Велічная тэхніка ў наш час, але я таксама люблю прыроду, і тут паўстае канфлікт.

Хацелася б мець большы здымак Скарыны з падараванага партрэту. Памятаю сустрэчу з мастаком і ягоны падарак, які загінуў, як і ўсе мае дарагія драбніцы: вершы, рэчы і г.д. Засталося толькі тое, што ў сэрцы. А ў сэрцы былі адзінкі. Аб гэтым можна сказаць толькі ў вершы. І тут не асабістае, а нешта высокае, як праўда. Не залежыць на тым, што старэюцца людзі, калі іх шляхотнае ядро – тое самае. Заўсёды яны нам брацьця, заўсёды – сябры. Такія людзі былі... Цяпер ня тое.

Юра даўно не пісаў. Аб Вас піша: Раська. Я яму напісала, што Вы – жонка татавага калегі, каб не фантазіраваў залішне. Сястра сябра Міколы Н[ікана] выдае дачку замуж, і, здаецца, на гэты раз нам трэба будзе там быць. Жаль – не за нашага хлопца выходзіць... У іх свая філязофія. Эва наша так не зрабіла б! Праўда?

Хочацца пісаць Вам, пытацца, пытацца... Таму так рвуцца думкі, бо ня тое... Чакаю адрасу Вашых бацькоў. Калі будзе трэба – я буду там. Калі неабходна – памагу ўсім, чым змагу. Гэта будзьце пэўныя.

Павеяла вясной, пацяплела. Лёд на вуліцы, і я ўчора ледзь не папала пад машыну, якая кінулася ўбок, каб не стукнуцца з другою. Ах, як часам блізка да сьмерці... Драбніцы. Гэта ня нова...

Я рада, што Вы адпачылі крыху, набраліся сілаў, уражаньняў, новасьцяў. Вы перапрацоўваецеся, Рая, праўда? Хачу, каб Вы разумелі, што мець магчымасьць працаваць, зарабляць, гаварыць – гэта вялікае шчасьце! Дык жадаю Вам сілаў і посьпеху. Падзякуйце Месячыку, што ён ёсьць на сьвеце! А сьлед мой няхай не губляе! Ніколі! Ён жа, да пэўнай меры, і стварыў мяне такую.

Як здароўе чалаека, які любіць лавіць рыбу? Прывітаньні яму ад нас сардэчныя! Ці атрымалі Валодзіну “Чазенію”? Як падабаецца?

Цалуем Вас і абнімаем абаіх – Вашыя *Геніюшы*.

126. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 лютага 1971 г.

Даражэнькая Людачка!

Апошні ліст ад Вас – прыгожы, з кветачкаю, даўгі, цікавы. Муж ляжыць, хварэе і ўсім расказвае пра ўнікальнага чалавека, які ўсё можа: і хату збудаваць, і лекарам быць, і сьвятаром нават! Во – нашыя людзі, дай ім толькі магчымасьць жыць.

Няхай тата дрэваў не выцінае на сваім хутары, я іх шкадную і ў Вас, бо іх усё меней, меней. Гэта напэўна там, гдзе Вашая першая здымачка, якую Вы нам прыслалі? Бярозкі... Сялянская костачка ў нашых людзей – свая зямелька, і цудоўна так! Без яе чалавек – як бяз рук, застаецца адна гарэлка. А хораша пасья працы пабыць на зямлі... Веру.

Муж ляжыць. Учора ставіла баначкі. Хрыпы ў бакох ад ляжаньня, ды і тая эмфіэма вечная, прытым “кровоизлияние в мозг”. Як жа ён прагне вестак, лістоў, навінаў. Яму здаецца, што ён у мяшку, толькі завязаць. Гэта ў малой Зэльве. А ўсё жыцьцё амаль пражыў у сэрцы Эўропы – у Празе. Я тут – грамаадвод крыху для ўсіх яго перажываньняў. Такой бяды, для мяне гэта ой як прывычна... Папраўляецца. Хоча на працу і пойдзе, бо казаў нэрвапатоляг, што такая натура: калі будзе бяз спраў і зацікаўленьняў, дык памрэ. Няхай ужо робіць, што хоча, абы толькі жыў!

Людачка, родная, усё няма Энцыкляп[эдыі]. Не прыслалі яшчэ яе нам, і ніяк не магу дастаць двух першых намяроў “Помнікаў”. Паправіцца наш дзядок, спадзяецца, што дастане. Хлопатаў мне цяпер, крыху страху, каб хоць усё абышлося, каб паправіўся. Пахудзеў, але крыху бадзёры. Рэагуе яшчэ на мілых жанчын, якія яго адведваюць, жартуе, знача – будзе жыць, што галоўнае.

Юра даўно ня піша, а можа, гінуць лісты, бо і такое бывае... Наагул, нялёгка на сэрцы. Каторысь дзень моцна балеў мне зуб, апух твар, і лежымо абое, і нікога са сваіх ля нас... Недзе ткуцца мае дываны, каб хоць удаліся. Я люблю дываны ў мігальніцы, у стары гэамэтрычны ўзор, як некалі. Каб удаліся, дык паслала б і Вам праз Юрку, бо будзе два. У Зэльве – прадзільня, дык хораша тут спралі воўну. Авечак і воўны цяпер у людзей мала. Жменя сена – вялікая праблема. А людзям так хочацца мець сваё – ніяк не прывыкнуць, што гэта не па-сацыялістычнаму...

Людачка, родная, а што з Найдзюкамі? Ці хоць не спалохаліся ў тым Лос-Анджэлесе? Ня трэба Валодзю змушаць да фіз[ычнай] працы. Найлепей чалавеку ўдаецца тое, што ён любіць. Дык няхай і робіць тое, што любіць, – гадуе сваіх нашчадкаў. Ці пабыў даўжэй тата? Як яго здароўе? Як мама? Вітайце іх ад нас.

Цалую Вас, Людачка, усіх-усіх! Як Анечка, як Сафійка? Маладзец Віктар – памочнічак. Ці і Наташа памагае? Як Вы, як Валодзя? Колькі было гасьцей на хрысьцінах?

Вашыя Геніюшы.

127. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 14 лютага 1971 г.

Дарагая Людачка!

Лісты ад Вас цяпер прыходзяць часта. Куды часьцей, чымсьці ад Юры, ад якога не было ні слова болей дзвёх нядзель. Вы, быццам тое дарагое дзіця, якое адчувае, што чалавек хворы і чакае весткі ад сваіх, сардэчнага слова. Дзякуй, Людміла, менавіта за гэтую цёплую, дарагую ўвагу ў час хваробы дзядзькі Янкі. Ня дарам Вы нам такая свая. Дзякуй за здымачку, такую натуральную, цёплую, хатнюю. Раскошная там Сафійка і Вы ўсе вельмі добра выглядаеце.

Нічога сабе зарабляе Таня! Наш дзед мала больш за год, як яна – за месяц, гэта працуючы! Маладзец дзяўчо. Мы зразумелі, што нашая маленькая мастачка нарысавала нам Рамэо і Джульету², ці гэта якая гішпанская донна? Хораша! Проста ня верыцца, што малое так можа. Як маецца дарагая цёця, аднайменьніца нашай мастачкі? Ці здаровая? Гутарым аб ёй часта, яшчэ часьцей успамінаем.

Гэта на здымачцы ўсе Вы недзе на дзедавым хутары? Сапраўды, Вы з мамай – як сёстры. А мастачку мілую цалуем ў абедзьве шчочкі. Дзіўлюся і цешуся, што Валодзя атрымаў маю гутарку. Я вельмі рада, бо там – думкі. А Таню трэба памаленьку накіраваць за добрага чалавека, бо што за свабода, калі няма, напрыклад, Сафійкі? На старасьць адной нядобра. А гдзе братавая і малы Расьціслаў? Ці ён ужо сядзіць? Проста ня верыцца, што Аня так хораша прыбывае! Ці не замнога? Я цяпер чакаю ад Вас вестак з хрысьцінаў і, безумоўна, здымачку нарэшце, каб мы пабачылі, на каго Гануся падобная. Ці доўга пабылі Вашыя? Хто прылятаў?

Мы з Аўстраліі атрымалі кніжку з “Coalas”³, а ліста ня маем ўжо два месяцы! Што там зь імі? Я крыху накрычала на Алесья⁴ за тое брэнды, можа, гневаецца. Але ж не павінен. Вось няма ад Юры доўга ліста, і мы – як не свае, а можа, зноў у іх непаладкі? Божа мой, каб хоць усё было добра, а то даканаюць яны беднага дзедзіка. Нэрвапатоляг сказаў мне, што муж, калі паправіцца, то мусіць працаваць. Такой ён натуры, што без работы, без эмоцыяў доўга не пражыве. Устае, ходзіць пакрысе, але ногі хістаюцца.

Мы тут радыя, што хлопцы шчасьліва вярнуліся зь Месяцу, але жаль, што землятрус у Каліфорніі, а там нашыя Юзя, Часлаў, Ядзя, Карнэля, Віктар [Найдзюкі]. Кожны дзень так чакае дзедзік лістаношку і такі рады, калі нас не забываюць. Сяньня былі толькі газеты...

Усё, Люданька мая даражэнькая! Яшчэ раз дзякуй за лісты. Дзедзік ажывае, чытаючы іх. Учора памыў сабе голаву. Ногі я яму памыла, бо ня змог. Цэлую ноч я ня спала: балеў зуб, горла і вуха. Сяньня лепш. Я з абразочкаў царкоўных вельмі рада. Усё разумею. А Раіска – маладзец, на сваім месцы. Цалуем Вас усіх і Аню ў лапкі.

Геніюшы.

128. СЯМ'І СІРАПОЛКАВЫХ

Зэльва, 17 лютага 1971 г.

Даражэнькія!

Шчыра Вам дзякуем за мілыя прывітаньні з гор. Цешымся з Вашай сямейкі, сумуем па тых, якія адышлі. Нічога Вы не напісалі аб сястры і аб браце. Як яны жывуць? Як жыве Оксана Пэтрівна², як Ліда М.? Ці прывёз Вам Юра маю кніжку “Невадам зь Нёмана”? Юра нам так мала гаворыць, ён як чужы, часам здаецца нам, што ён нам як варожы...

Мы жывем у старой хаце без нас адышоўшых у вечнасьць бацькоў мужа. Дажываем. Муж хварэе. Ляжыць ужо трэці тыдзень. У яго нявылежаны грып, эмфізэма, склероз. Ня хоча з гэтым пагадзіцца, хоча працаваць, быць здаровым. Я не працую. Цяпер мяне зусім не друкуюць. Жывем скромным, але цікавым, духовым жыцьцём. Нічога не засталася ў нас са старых маіх вершаў, фатаграфіяў. Усё-усё пагінула, і няма нават чым падсумаваць нялёгкае жыцьцё.

Як мы радыя чуць пра Вас, як добра, што ў Вас ёсьць дзяўчынкі і друг жыцьця! Так і мы на старасьць, цяпер асабліва, цэнім супружжа і дружбу.

Аб нашым лёсе, напэўна, Вы чулі, ды гэта было даўно. Не скажу, каб зусім забылася, але новыя дні заціраюць стары боль, і цяжэй адчуваецца ўжо сьвяжэйшы боль ці крыўда. Аб унуках нашых Вы, напэўна, ведаеце таксама. З нявесткай у нас кантакту няма. Яна нават нам ня піша. Павярхоўны кантакт і з сынам. З унукамі – цесны. Наагул мы самотныя. Ходзім па сваёй зямлі, свой вецер, прырода і гутарка сялян яшчэ свая. Свой век, ля Вас пражыты, успамінаем няблага. Горкі фінал. Часта, часта я ўспамінала Ваш дом і сям'ю. Гэта было заўсёды сілаю для мяне. Я не забылася Вашай мамы і таты, які, старэнькі, шукаў падарачку для мяне і купіў харошы блякнот, якога я не зьберагла, як не зьберагла нічога...

Кантакт, сяброўства з Вашымі суродзічамі толькі ня зьнікла! Дзякуючы памяці аб Вас усіх, яно расло да цеснай, сьветлай дружбы. Так трэба каб было між людзьмі. Я ведаю, што Вы не забыліся аб нас. Веру. Дзякуй Вам беларускае за гэта. Будзем радыя, калі нам напішаце. Застаемся з вялікай павагаю і любоўю да Вас усіх. Жадаем Вам посьпехаў і шчасьця ў жыцьці. Цалуем дзетак.

Кладу Вам сваю апошнюю фатаграфію³.

Вашыя заўсёды – Геніюшы.

129. МІКОЛУ ЕРМАЛОВІЧУ

Зэльва, 17 лютага 1971 г.

Дарагі і паважаны сябра Мікола!

Як Вашае здароўе? Ці не перамог Вас грып? Муж усё ляжыць, праўда, цяпер ён ходзіць на ўколы сам. Расходжваецца. Хадзіць яму цяжка, і надзеі на паправу невялікія, што яго вельмі непакоіць, бо ня можа згадзіцца з неабходнасьцю некалі адысьці ад дзейнага жыцьця і працы. Мяне вельмі зацікавіла думка стварыць бел[арускі] Пантэон¹. Калі Вы гэта зробіце, дык гэта будзе слаўная рэч! Так не папулярныя нашай мінуўшчыны, што наш сваяк на Украіне спытаўся: ці былі ў нас хоць нейкія князі? На маіх 60-тых

угодках паясьніў яму адзін наш сябра, што і каралі былі, аж той рот раскрыў. А што думаюць розныя літоўцы, я Вам ужо пісала. Наибольшая крыўда, што свае нічога ня ведаюць...

Плян немцаў быў зьнішчыць усе сьляды культуры на нашых старых землях і пасьяля цьвердзіць, што ўсё пачалося ад іх. Яны амаль усё зьнішчылі, і зноў нельга нам гаварыць пра нашу мінуласць. Усё пачынаецца ад перамогі. А мы ж існуем даўгія вякі, і кожнаму трэба ведаць, з чаго, з каго ён паходзіць. Раджу Вам пачытаць у “Нёмане” два нарысы масквіча Ул. Рыбіна² “Одна из моих дорог” і артыкул Е. Шарамецьевай³ “С чего начинается Родина”. Прачытайце абавязкова. Рыбін хоць прызнае, што былі дзьве рускія дзяржавы, як піша аб гэтым і К. Маркс.

Я пастараюся дастаць Вам фрагмэнты са свае “Рагнеды”⁴. Я, на жаль, памятаю толькі маленькую зваротку: “І абнімала ласкава Палота, бы родную маці, красуню Дзьвіну”... Яшчэ адзін фрагмэнт – гэта, памятаю, была характарыстыка Рагнеды, што замест прасьці ды выбіраць сабе золатам ткане адзеньне ад замежных купцоў яна болей любіла забаву аружжам і г.д.

Да нас часта цяпер заглядаюць калгасьнікі. Цікавы народ. У іх ёсьць сумленьне, ёсьць яшчэ сэрцы, розум. Вельмі балюча адчуваюць несправядлівасьць да іх з боку мясцовага, але “ня нашага” начальства. Дзяржава, каб падняць сельскую гаспадарку, прызнала вялікія, у параўнаньні да іншых, зарплаты калгаснай інтэлігенцыі. Яны ж уявілі сябе ўсемагутнымі арыстакратамі, якім усё можна, усё дазваляецца, і каб хоць неяк выказацца, “працаю” ўніжаюць і душаць бедных калгаснікаў, што жах слухаць. Ніякая скарга бедных людзей ні да кога не даходзіць, усё варочаецца назад, і пачынаецца помста няшчасным. Іх перамяшчаюць, калі і каго хочуць, з работы, круцяць зарплату. А найгорай, казалі, калі п’яны прадсядацель са сваёю такой жа сьвітаю на новай “Волзе” награнуць у сяло ды трасуць людзей за грудкі бяз дай прычыны, і ніякай управы на іх няма. Людзі ня могуць бачыць, цярпець бязглузьдзіцы, робяць усё сумленна, акуратна, па-беларуску, а тут чаўпуць зь імі, што самі хочуць. Прытым рука руку мые, і ў іх тут кругавая параўнаць... Народ бяжыць ад зямлі, уцякае... Кажуць, што жывёла недагледжаная, авечкі выцягаюць з хлява кожны дзень. Прыедзе вэтэрынар, і настолькі п’яны, што сьвіньні ад аўцы не адрозьніць, і злосьць зьбівае на адзіным “грамаатводзе” – на калгасніках. Людзі трывалыя, але гэта ўжо жах...

Не апішаш усяго, валасы ўстаюць дыбам... Замест памагчы людзям і гаспадарцы, ня хочучы, парадзілі новую шляхту, якой толькі падавай гарэлку ды верх іх культурных упадабаньняў – цыганскія песьні. Далей за агульныя патэтычныя фразы іх сумленьне не ідзе... Жывецца ім усім тут няблага, а людзі заціснулі вусны і сьмяюцца ўжо з гора або маўчаць. Іх інтарэсаў ніхто не бароніць... Таго сябру зьнялі і не далі ніякай работы ў Зэльве. Усе ведаюць пра правакацыю, але што зробіш? Кацыкі⁵ з райкому чаўпуць, што ім узбрыдзе ў голаву. Асабліва ёсьць тут адзін такі дыназаўр... І гэта ў другой палове ХХ-га веку... Выклікалі ў райком людзей і загадалі не даваць таму чалавеку людзкай характарыстыкі... Права і канстытуцыя для іх быццам не існуе, і як гэта можна так? Чаму не разьбяруць справы таго чалавека пры людзях, у прэсе – голасна, адкрыта?

Я ніколі не забудуся, як ён бараніў лес... Яны, здаецца жануць яго зноў у Сыбір, скуль прыехаў, – беларусам на Беларусі месца няма. Стары пракурор назначаны на пяць год. Срок яму канчаецца летам, дык каб не дапусьціць Трахімчыка (такое прозьвішча таго сябры) на яго становішча – зьелі... Мне сказаў адзін чалавек, што на такім месцы нельга гутарыць па-беларуску... А можа, ён і праў? Усе суды, усе прыгаворы ад Кастуся Каліноўскага і яшчэ да яго мы чулі і чуем толькі на іх мове! Хлебам не кармі, а “прыемнасьць” судзіць, асуджаць па-расейску пакінь! Ды няхай, можа, так і застанецца. І нам прыгавор у Менску гучэў на іх мове, і гэта спадзе няхай на іх голавы! Мне толькі злосьць, што нехрысты карыстаюцца маім імем як пугалам. Прытым выдумваюць ня горай самога Гэбэlsa⁶. А чаго толькі ні чаўпуць у мой адрас? Гэта іх адзіны козыр, што мы не бярэм грамадзянства, каб ізаляваць сябе ад падобных на нашай Радзіме. Не хачу, не магу паверыць, каб у нас і вышэй сядзелі падобныя “спрыяльнікі” нашаму народу... Бедная зямля і бедны народ тады... Людзі кажуць, што выжывем. Хочацца верыць...

І пойдзе за імі суровы праклён
Зь мёртвых устаўшага Краю.
Бродзіць жа сьветам да сяньняшніх дзён,
Імя страшнае – Каін...

Л. Г.

130. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 23 лютага 1971 г.

Людачка дарагая!

Сяньня быў ліст ад Вас і фота дзетак. Аж ня верыцца, што Аня ўжо каля ёлачкі – такі таўсьцячок! Найболей раскошная Сафійка. Міла глянуць на поўны салодкай важнасьці і дабраты тварык, калі трымае Ганусю. Дзіўны Віктар, што ён такі задуманы, паважны, як дарослы? Мужчынскі характар. А Наталі – дык панначка. Ну, а Аня, па-маяму, уся Валодзя. Няхай здаровенькія гадуецца.

У нас удома дзяцей хрысьцілі заўсёды ў хаце і таксама большымі. Я памятаю маіх брацікаў і любімую сястронку Людмілу, якая ў 1952 г. (22 траўня) загадна ўмерла. Была прыгожая, хораша сьпявала, вярнулася з высылкі, гдзе навечна пакінула маму. Мяне ў той час не было, ды і яна жыла ў Польшчы, куды прыехала ў 46 г. Таму я і люблю так гэтае імя. Я ў 47 г. бачыла яе на гары Сьнежцы, на граніцы Польшчы і Чэхіі. Там сустрэкаліся турысты. Як жа яна была прыгожая... Усе звалі яе Люсенька. Я некалі Вам болей напішу пра яе.

Муж ужо другі дзень, як пайшоў на працу. Папоўз, але упёрся. У нас “глаўурач” тут – паляк, але добры чалавек. Ён запрапанаваў мужу паехаць у Гродна, даваў нават машыну. На аналізы. Але ён баяўся, каб не палажылі там у больніцу. А цяпер задышка жудасная. Ён тлумачыць, што належыць расходжвацца. Мне было куды спакойней, калі быў удома. Цяпер болей непакоюся. Найгорай тое, што ўчора прыйшоў адказ – не дазволілі прыехаць на лета сыну і ўнукам, ну і нявестцы... Гэта вельмі цяжка. Жаль хлапанят. Цешыліся. Матывавалі тым, што без дазволу паехаў ў Менск. Але запрапанавалі, каб прыехаў з сям’ёю сюды настала, што добры спэцыяліст і г.д. Гэтак ужо нас “пацешылі”, дарэшты... Справы такія. Паправіўся б толькі

дзедзік, а рэшта ўсё ня так важна. Юрка – хлопец не дурны, хоць крыху інфантальны, як я кажу. Во, пакута...

Як добра, што мама ў Вас! Я так рада, так рада. І дзеткам весялей, і Вам шчасьце. Дзякуй ёй, што цікавіцца намі. Аж лягчэй, калі нехта думае аб нас. Сардэчна яе цалуем. Як яе ўнучкі? Як здароўе таты? Як брат? Ці Аня крычала падчас хрышчэньня? Трэба, каб крычала! Такія павер'і. Хоць Юра не прыедзе, усё роўна дыван Вам вышлю. Думаю аб гэтым. Яшчэ яго ткуць.

Люда, яшчэ раз Вам дзякую за Вашыя лісты падчас хваробы мужа. І трэба ж гэтак! Як найлепшая дочка. Пішу вось і плачу... Людачка, ці Таня не дастала б дзедзіку якога добрага леку ад атэрасклерозу мазгавах сасудаў?

Моцна ўсіх цалуем. Кланяемся бацькам Вашым.

Геніюшы.

131. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 4 сакавіка 1971 г.

Даражэнькая Раіса!

Пішу Вам з раніцы. З палудня, пад вечар, пераважна ляжу. Зуб, аб якім Вам пісала, усё яшчэ ня вылечаны, твар апухлы, у галаве разам з даўленьнем ужо няведама што. Мы зноў “раскісьлі”. Не далі дазволу на прыезд сына з сям'ёй сёлета. Прычына – яго паездка без даволу з Зэльвы ў Менск. Запрапанавалі забраць іх сюды настала. Мы былі настроеныя на сустрэчу з Міхасём і Алесем, які ў час хваробы дзеда асабліва часта “пісаў” нам свае любыя каракулькі. Кожны яго “ліст” пачынаецца са слоў: “Баба Ларыса, я вас люблю”. А пасья – пра дзедзіка з рысункамі і пра Тузіка. Міхась болей разважны, а гэта жывая, гарачая душа. Муж напісаў яшчэ ў Гродна, прасіў, можа, паслухаюць...

Учора быў ліст ад Вас і пасылка ад сяброў. Сама буду за яе дзякаваць. Зроблена яна з любоўю, ды прыйшла ў такі трудны час хваробаў і ўсяго іншага. Я ня шыла Вашых сукенак, берагу, каб было надалей, а ў той, якую пашыла, дык толькі ездзіла ў Вільню і наагул у госьці. Цяпер, безумоўна, нашыю болей. У нас тут вельмі хораша ўсе апрачаюцца, а прыгажуняў у сяле нельга адрозьніць ад гарадзкіх. Капроны і шпілечкі, балоньні і міні – усё, як у Парыжы. Мне гэта не падабаецца, хіба толькі на вечар. Я люблю спартыўныя, прыгожыя і выгядныя абутак і вопратку. Люблю кажухі, а іх тут і не відно. Усе ходзяць у сьцёганых фуфайках, якіх не пераношу, – аблазяць, вісяць... Ня раз з любасьцю ўспамінаю кажухі, сьвіткі і буркі, калі паглядаю на гэтых мяшчанаў з сяла.

Ёсьць у нас адзін пісьменьнік – заядлы партызан, антыфашыст, прыгожы, мужны і заўсёды вельмі элеганцкі – Аляксей Карпюк. Мы зь ім неяк ня мірымся, і ў гэтым мая віна, бо ён – чалавек чэсны. Ішоў ён аднойчы са мною па Гродне, ды, мусіць, было яму сорамна маяго нямоднага выгляду. Кажа: “Вам трэба напісаць заяву ў Літфонд, каб памаглі крыху”. “Што?!” І – пайшло...

Праводзіла я раз сябра ў Гродна, а ён мне і кажа: “Няхай прыедзе Янка, мне трэба зь ім пагаварыць”. “А што такое”, – пытаюся. “Не, не і не!” Заходзіць да яго Янка, а ён і кажа: “Я напісаў, каб далі Ларысе дапамогу, дык прызналі ёй нашыя жыдкі ў бухгалтэрыі 60 руб., яна ж ня член Саюзу. Але

вось бяда, трэба за іх расьпісацца, а яна ж ніколі не расьпішацца, я яе знаю, дык вось расьпішыцеся вы. Мы думалі з Васілём [Быкавым], што паложым ёй грошы на стол, а самі ўцячэм, няхай сабе енчыць бяз нас”.

Пашкрабаў мой стары патыліцу ды кажа: “А што вы думаеце – я горшы ад мае жонкі?” Не расьпісаўся і ўцёк!

Дзіўны чалавек – Карпюк, бывала, выпрасіць машыну ў начальства, пасадзіць мяне і Данусю, ну і Янку, і едзем аж у Белавежу. Дзякуючы яму толькі, пабачыла я зуброў. Цяпер ён загневаўся на мяне насмерць...

Адзін раз мяне паклікалі абмяркоўваць “Невадам зь Нёмана”. Я не хацела ехаць, але настоялі. Кончылася дзіўна – пачаўся плач агульны, і толькі мае новыя бадзёрыя вершы яго спынілі. Болей мяне нікуды ня клічуць...

Што да Месячыка, дык я ж яго не пазнаю! Няўжо ён не разумее жартаў? Як, з якіх пазыцыяў ён мог мяне тагды хваліць? За беларускасьць ці за гуманізм? Галоўнае ж тады было – прапхнуць у друк верш чалавечы і часта такі, за які вось-вось і чалавек загрымеў бы... Я ж і прыпомніла таму, і напісала коратка – “нічога!”

Хто калі хваліў мяне? Хіба шэптам часам, са сьлязьмі... Ды пашто мне гэта, пашто? Не, вы ўсе – нейкія іншыя людзі. Калі пішу нешта, дык як сваім, часам з разьліку, што хутка памру, дык каб ведалі сонца і цені маяго жыцьця. Часам здаецца, што толькі адзін Валодзя мяне разумее.

Пішу Вам пра гутарку з менчанінам, другі быў бы рады ведаць усе бакі мэдалю, а Вы даказваеце мне, што Месячык – і сьвяты, і скромны. Ды каму гэта патрэбна? Мужчыне найменш.

У адным з лістоў прасіла Вас аб фрагмэнтах з мае паэмы “Рагнеда”, не забудзьцеся, Раіса. Палягчала мне на душы, што бацькі Вашыя не адны, а то пару разоў Вы ўспомнілі аб іх з глыбокім сумам, дык я і падумала: ці не забраць іх у Зэльву? Добра, што не адны.

Разглядаю пасылку – пальто патрэбнае, маяму – 9-ты год, а Янка-ваму – 15-ты, але Юра яму ўжо купіў, зьбіраецца пераслаць. Дзед наш заўсёды чысты, выбрыты, элеганцкі (ён жа – на працы!). Вельмі добрыя туфелькі, лёгкія, крыху вялікія, але не спадаюць. У нас тут ёсьць прыгажэйшыя, але такіх выгодных – няма. Адно толькі ручкі добрай улажыць не дадумаліся, ды калготкі крыху не супадаюць з маімі “габарытамі”, але будуць нявестачцы Валянціне. Нават краватку падабралі мужу пад колер матэрыялу на касьцюм. Знача – з любоўю. Гэта найбольш мяне цешыць. Неяк аддзячу. А бульбянтаў няхай вышле Валя.

Юра, напэўна, не атрымаў Вашага ліста. Вы ж наіўныя, вы ж – як той Kindergarten! Такое рэагаваньне Вам дзікае і мне сьмешнае, але так ёсьць!

Яначка ходзіць на працу. Наша лёгкая зіма перайшла ў маразы, сьнягі цяпер і жудасны холад! Мне колюць у дзясну пэніцылін, гэта даволі непрыемна.

Ня гневайцеся, Раіса, за гэтага ліста, можа ён і востры крыху. Вы там думаеце сваімі катэгорыямі, а тут трэба хадзіць па зямлі...

Цалуем Вас абоіх моцненька – Вашыя Ян і Ларыса.

132. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 9 сакавіка 1971 г.

Даражэнькая Людачка!

Атрымалі мілае прывітаньне ад Вашай мамы. Дзякуй вялікае. Адказваю крыху са спазьненнем, бо абое прыхварэлі. Муж на працу ходзіць, але добра няма. Учора быў у яго дзень народзінаў. Мы не змаглі з розных меркавань нават прыняць гасьцей. Хто прыйшоў яго павіншаваць, дык запрашалі за стол і частавалі, чым Бог даў, і так па калей. Муж ляжаў у пасьцелі. Ад унукаў і ад сына былі прывітаньні. Ад нявесткі за час хваробы мужа і наагул – ні аднаго слова. Мароз нам ходзіць па скуру, калі аб ёй думаем. Жывуць жа цяпер, здаецца, добра. Гэта мы ўсімі сіламі падтрымоўваем, але заўсёды ў страху, што зноў выбрыкне і тры месяцы, як у мінулым годзе, будзе блукаць па людзях... Пісаў Юра, што ўнукі, магчыма, прыедуць зь ёю, бо яна – савецкая грамадзянка і паедзе да сястры ў Гомель. Можа, заедуць да нас.

Як у Вас усе ўміраюць... Далёка мне трэба было заехаць, каб канчаткова даведацца, якім хамэлеонам быў той доктар, які памёр, як піша Вашая мама. Ён быў прычынаю нашых няшчасцяў. Што ж, яго тут ня лаюць... Дзякуй Вам і Вашай маме за добрыя пажаданьні для мужа. З усімі сіламі стараюся, каб трымаўся. Спадзяюся на вясну.

Яшчэ ўсё ў Зэльву не прыйшла Бел[аруская] Энцыкл[япэдыя]. Здаецца, не надрукавалі і гэтай малой колькасьці. Паслалі ўжо тыя 4 намяры "Помнікаў" Валодзю. З Чыкага ад сяброў атрымалі пачку. Пацешыла нас, але хустачкі там не было ні адной... Як Аня? Чакаем вельмі здымачкаў. Даўно няма лістоў ад Людачкі. Ці атрымалі маяго, гдзе я пішу пра сваю сястرونку Люсеньку, якая памерла ў 1952 г.? Хачу, каб Вы многа аба мне ведалі.

Як здароўе ўсіх Вас? У нас зіма, марозы трашчаць! Такі канец лютага і, пакуль што, сакавік. А вясну так чакаем – як здароўя. Як дзеткі? Дзякуй за здымачак Валодзі зь дзеткамі. Гэта, відно, яны ля гаража. Растуць малыя! Так любім глядзець на Вас, разглядаць усе дэталі Вашага жыцьця. Калі засумуем, дык пагледзімо на ўсіх, і нам здаецца, што пагутарылі з Вамі.

Юзя [Найдзюк] нам таксама прысылае сваіх дзетак. Чэсь [Найдзюк] пасівеў. Не магу зразумець да канца мгс. дантыстачкі. Маю ўражаньне, што Вас, асабліва Валодзю, разумею болей. Іншыя варункі жыцьця ўплываюць на погляды, а можа, і гады. Калі паехала мама? Калі прыедзе другая? Перадайце ад нас сардэчную ёй падзяку за памяць. Муж быў вельмі ўзварушаны.

Прышла пошта і зноў лісты ад сына і карткі ад нявесткі! А я яе лаю... Як у Вас з вясною? Якое шчасьце, што хоць Чэсю і яго сямейцы землятрэс не пашкодзіў, а то мы напалохаліся. Цалую ўсіх (Ганусю ў лапкі!) і абнімаю Вас.

Ларыса Геніюш.

133. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 11 сакавіка 1971 г.

Даражэнькая Люда!

Здаецца, так даўно няма ліста ад Вас, мая дарагая. Быў ад Вашай мамы, на які я ўжо адказала. Мы крыху хварэлі абое. Як дзеткі? На апошняй зды-

мачцы два джэнтэльмэны, як належыць – з лапатамі, а міс'ачкі толькі паглядаюць! Хораша так – мужчыны мусяць быць мужчынамі, хоць яны яшчэ невялічкія. А як самая важная miss? Можа, ужо сядзіць? Ці пазнае маму – першую і другую? Другую – маю на ўвазе Сафійку. Ці добра ўсё ў Вас, Людачка? Пытаюся таму, што прысьніла Вас сяньня – худзенькую і бедненькую, такую мілую-мілую. Мы з Вамі адчынілі дзьверы на нейкі балькон, а там было цёмна. У хату ўскочыла нейкае страшыдла, але паветра з яго выйшла, і засталася – гануча. Начаўпецца чалавеку за ноч... Ці мама яшчэ ў Вас, ці не ўцякла да Расьціслава? Як брат?

Ці вясна ў Вас? У нас вокны – як замураваныя, так замерзлі. У сакавіку пачалася зіма. Твар у мяне ўжо месяц прыпухлы ад зуба. Хаджу яго выграваць на лямпы ў больніцу. Лякарства яшчэ Юра не пераслаў. Даволі цяжка з гэтым. Купіў ён бацьку пальто, бо яго старое (14 гадоў), абшарпанае. На зіму мае цяплейшае, з маёй старой шубкай. Навейшае, але пагана пашытае, куцае. І шыючы кожны зацікаўлены нешта ўварваць. На гэта няма рады.

Зараз пабягу па торф, напалю крыху. Цяжка ўстаецца маяму дзеду, цяжка ходзіцца. Найлепей пасья працы, калі гутарым, слухаем нешта з эфіру, каменціруем. Ці чытаем і зноў дзелімся думкамі. Нейк адно без другога ня можам. Я сільнейшая фізычна, і гэта хоць шчасьце. Хоць дагледжу яго, як трэба. Люда, тгс. дант[ыстка] нечым крыху мне напамінае маю нявестачку. А чым? Можа, крыху тактоўней... Я ёй напісала, што разумее мяне больш-менш адзіны Валодзя. Ах, дарагі Валодзенька, тае Энцыкл[япэдыі] Бел[арускай] мы яшчэ ня бачылі! Мы тут за ёю закрэпленыя, г.зн. падпісаныя. Аб ёй нам пісалі ўжо з Аўстраліі, што маюць, а ў Зэльве яшчэ ўсё – “ненадрукавана”... Выслалі яму ўсе 4 “Помнікі”, якія ён прасіў. А таму чалавеку, які казаў – “за любую цану”, дык яму належыць купіць маім художнікам прыгожае пудэлка цукеркаў! І Сафійцы!

Прывітаньні ад мужа маме Вашай і ўсім. Маму і тату цалуйце ад нас. Муж быў вельмі рады з вестачкі яе, як і я. Ці Вы здаровыя, Людачка? Пішэце хутчэй! Мы любім Вас.

Цалую Вас моцненька і жадаю ўсяго-ўсяго добрага.
Ваша бабуля *Ларыса*.

134. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 17 сакавіка 1971 г.

Людачка, даражэнькая!

Дзякуй за лісты на прыгожым абразку дарагой Наты. Зайчыкі аж дрыжаць перад ваўком, а якое сонейка, а неба! Найбольшае дзякуй за здымачак. Вы там такія ўсе да сьвятасьці мілыя, сьветлыя, шчасьлівыя. Няхай добры Бог дае шчасьце Вашай сямейцы!

У нядзелю атрымала чорную хустачку ў жоўтым пакеціку. Як жа яна прыгожая! Хацела сабе пакінуць, але адабрала яе ў мяне мая сялянская “сябровачка”, выпрасіла, выенчыла. Аддзячыла, безумоўна, для яе гэта не праблема. Галоўнае – кветкі! А Вы, Люда, ужо ведаеце, які тут у нас густ.

Муж паціхеньку поўзае на працу. Адліга ўжо, мокра-мокра. Людачка, я ў сваіх боціках ад Вас наступіла, мусіць, на шкло. Пракалола іх, і ніхто тут ня ўмее іх пастроіць. Не гумовыя. Як і чым іх пастроіць, Людачка? Амаль

плачу, бо яны і цёплыя, і на ногу якраз, і на ваду добра. Праўда, сьлізкія, і пару разоў я ў іх пабіла калена. Сёньня, несучы воду, – да крыві. Нічога гэта. Не забудзьцеся напісаць, darling, як іх пастроіць.

Хацела, каб дзедзік не працаваў, але ня дам рады. Ён ў мяне лавелас да старасьці, і там яму весялей, бо ўсе яго любяць, жартуюць зь ім, а ўдома меней цікава. Так чакаю вясны, паправы.

Цудоўныя дзеткі, што так плакалі па бабусі і па дзеду, як жа яны мусяць іх любіць сваімі чыстымі, дзіцячымі сэрцайкамі! На здымачцы апошняй ў Сафіечкі вочкі ледзь ня выскачаць, аж гараць! Яшчэ раз дзякуй. Данты-стачку я люблю, але яны мяне нейк не разумеюць. Атрымоўваецца дысананс часам. Людачка, а можа, гэта я так агрубела ў сваім суровым жыцьці? Вы не заўважаеце гэтага, Люда? Многае я не магу зразумець. Не магу я пісаць міла і гладзенька. Я пішу так, як ёсьць.

Сёньня у нас выступаюць пісьменьнікі, нешта пяць чалавек: Пестрак¹, Макаль², Тармола³ і інш. Гэта ў чэсьць зьезду КПСС. Яначка пайшоў. Зьеў абед і пабег. Я крышку нездаровая, не магу пайсьці. Да нас яны не заходзілі. Забег толькі адзін сябра, які доўга ня мог зайсьці. Прасіла, каб не прыходзіў. Ледзь не заплакаў. Я пацалавала яго ў лоб, бо нізенька схіліў галаву... Усяго не напішаш Вам, мая Людачка.

Пісала мама Валодзі Караткевіча. Ён ўжо расьпісаўся са сваёю жонкай. Цяпер у творчай камандзіроўцы. Прыслала мне вялікае пудэлка цукеркаў. Яна часам такое прыдумае... І з грашыма ў іх тугавата. І крычаць на яе не выпадае. На Вялікдзень хоча да нас прыехаць. Яна – вельмі разумная жанчына. Гэта яна спачатку інсьпіравала сына на яго лепшыя творы. Мая такая дарагая “падружка”. Чаго мы зь ёю не перагаворым, калі яна бывае ў нас! Як з роднай маці.

Юра даўно паслаў праз нейкую жанчыну пальто мужу і мне – Вашыя лякарствы. На жаль, ужо дзьве нядзелі, а няма ні лякарства, ні таго пальта... Каб хоць не згінула, бо цяпер адлігаю часта ногі – як не мае.

Хачу ведаць, хто быў кумою і кумам Ганусі. І калі ўжо будуць гатовыя тыя здымачкі? На лісты Вашай мамы я адказала Вам. Шкада, вядома, калі хто памрэ, але ня лаюць тут таго лекара. Я не магу думаць спакойна аб ім. Гэта не такі чалавек, як Вы, Люда. У Празе галадалі нашыя студэнты, бедавалі, а ён жыў лепей за ўсіх чэхаў і нікому не дапамог з нашых, над нікім не зьлітаваўся, а кожнага рад выкарыстаў, ды яшчэ – “утапіў”... Нам непатрэбная была тая дапамога, але мая асоба не давала яму спакою. Я адразу разгадала яго, выступала супраць і не баялася, а ўсе дрыжэлі, і мой муж. Ну, я не з такога роду, гдзе баяцца. І яшчэ адно. Я ў жыцьці толькі ў рэдкіх выпадках часам кажу няпраўду. Я і так жыву болей, чымсьці трэба, і гэта дзіўна.

Юра і Валя цяпер сталі ладзіць, жыць лепей, гэта для нас вялікае шчасьце. Думаем аб дзетках. Я нічога не пішу цяпер, Люда. Я пісала нават тады, калі было найцяжэй. Не ведаю, чаму. Магчыма, сьняньня ня шмат мне лепш. Люда, а Вы пішыце нашым. Людуська, мілая, мы мусім усе трымаць сябе ўзаемна. Ніколі не забывайце пра маіх унукаў. Прашу Вас аб гэтым вельмі. Спакой у хаце – гэта жыцьцё для іх. Часам здаецца мне, што я які сьвятар, бо людзі прыходзяць, каб спавядацца... Цяжка бывае людзям, і душы ў іх – чалавечыя. Прыходзяць розныя, і цешуся, што ёсьць і разумнейшыя за

мяне. Задзіўляюць. Як жа тады я цешуся!

Яшчэ раз хачу Вам падзякаваць, што пісалі нам у трудны час мужавай хваробы. А кожная вестачка была дарагая. Калі выйшла “Невадам зь Нёмана”, дык адзін добры чалавек параіў крыху грошай за яе зьберагчы, палажыць на кніжку. Гэта мала, але ж было б крыху падкінуць да пэнсіі, але дзядок – упарты! Не і не! Кашляе цяпер вельмі, але, бачыце, пабег і на агітацыйнае выступленьне пісьменьнікаў! А я за гэты час напісала Вам. Яшчэ раз дзякуй Наталі і Вам за абразочак, за лісты, за здымачку і за тую чароўную квяцістую (хустку)! Ці Сафійка не “цягае” Ані? Нельга гэта.

Цалуем Вас і абнімаем – Янка і Ларыса.

135. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 21 сакавіка 1971 г.

Дарагая Людачка!

У нас сянья – сонца-сонейка, і з-пад сьнегу паднялі галоўкі белыя падсьнежнічкі. Як цудоўна! У пупехах – прымулі. Дружна падымаюцца туліпаны, жоўтыя нарцызы, якія цвітуць яшчэ да мая! Павесялеў муж. У новым пальце, якое атрымаў ад сына, яму хораша і лёгка. Ён у мяне заўсёды вельмі акуратны і даволі элеганцкі. Атрымала лякарства ад Вас і ўжо цешуся ім, але ня так моцна, бо стала пагана з сэрцам... Лекі тут ёсьць на гэта. П’ю валакардзін.

У Вас, напэўна, ужо вясна таксама. Ведаю, што цяпер робіце. Недзе думаеце крыху і аба мне. Так, як і я аб Вас усіх. Калі мне нялёгка – я адразу пішу некаму з Вас. Усяго не напішаш. На днях выслала Вам ліста, гдзе дзякавала Наце за мілых зайчыкаў, злога ваўка і хустачку. Там Вам напісала і аб візыце нашых пісьменьнікаў у Зэльву. Мяне, безумоўна, не запрашалі. Тым болей было міла, што знайшлі нашу хату – каму было трэба.

Я цяпер ведаю, чаму Валодзя такі чарнявы, дынорскі тып. Быў у нас адзін сябра з Палесься – як ён! Толькі вышэйшы, таўсьцейшы крыху. А з вобліку, а розумам – зусім Валодзя! У беларусаў дзіўны звычай – цалаваць мяне. Я гутару ці чытаю, а яны ўстаюць і пачынаюць цалаваць мяне! Пры усіх! Але гэта атрымоўваецца хораша. Казаў той палешучок, што толькі раз браў такое інтэрвію. Ва ўкраінскага паэта Малышкі¹, які ўжо памёр. Розьніца толькі тая, што Малышка гаварыў вершы і ўвесь час вымахваў казацкай шабляй. Ну, а тут бяз шаблі... Хахаталі. Я цешуся, што ачуняў мой муж!

Паўторна адказалі, цяпер ўжо з Гродна, у вызаве сыну. На гэты раз мы ня так перажывалі. Велікадушнасьці нейчай тут ніхто не чакае... Такое паняцьце – сьвятое для людзей, сьвятое для народаў, але не для ўсіх. Ці атрымалі “Помнікі”? Мы паслалі Вам усё. Яшчэ раз дзякуем за мілы здымачак, гдзе Люда сьвеціцца, як сонейка, а кругом – дзеткі. Ці выносіце кожны дзень Аню на паветра? Як Вы там перазімавалі? Што піша мама? Прывітайце яе ад нас! Як брат? Дзіўная рэч – я і сянья бачу ў сьне, што я ў Вас! Вось я прыехала, і без падаркаў! Так няёмка і думаю сабе – як гэта я так выскачыла, каб хоць па дывану ім узяла... Не, усё Вам не напішаш, але хоць крыху сэрцам прыпала да Вас... Люблю я і Раю, і Валю, і Юру, але да Люды прывыкла найболей.

Цалуем усіх і абнімаем – Янка і Ларыса.

136. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 28 сакавіка 1971 г.

Людачка!

Атрымала Аню! Дзякуй за здымачак. Якая ж яна харошая! А лапкі! Муж кажа, што Ваш тата зусім не зьмяніўся! Мне вельмі падабаецца, бо ж я Вас нікога ня знаю, на жаль. А рыза! А выраз твару – усіх. Дзякуй, шчырае дзякуй!

Ці атрымалі другі камплект “Помнікаў”? Зараз вышлем Валодзі сьвежы номер за гэты год. Энцыкл[япэдыі] ўсё няма! Надрукавалі, напэўна, на сьмех мала... Ажно ўстыд. Юры зноў адмовілі. Валя, здаецца, таксама паразумнела, і яны жывуць цяпер добра. Галоўнае, што жывуць. Супружжа тут разьлятаецца ў момант. Што за сьвет! Патрэбныя карэньні і пакаленьні, і нашчадкі, і чэсьць, і сумленьне. Гэта трымае сем’і.

Муж паправіўся настолькі, што пайшоў на агляд калгаснай самадзейнасьці. Ды на выстаўку ў бібліятэку, пэўна, зойдзе. Яна пад лёзунгам: “Любите русскую речь”... Я палю ў печцы. Усё разглядаю Вашага тату і Анечку. І кумоў¹. Рада, што ёсьць туфлі ды сукеначкі. Groшы будуць на торф. Наце за малюначак дзякуй – ён рэалістычны. Людачка, міленькая, не пра ўсё пішы... Галоўнае – пра дзеткі, пра здароўе, жыцьцё, хустачкі. Нічога, родныя, мы тут з галавамі. А то дрыжыць дзядочак часам. Гэта я – сэрца адчайнае, а ён, бедненькі, як усе.

Дзякуй за цудоўныя маркі на лістах. Іх ужо не зрываюць! Дарагі кожны Ваш ліст, кожны здымачак. Мы верым, што Вы нас хоць крыху любіце. Гэта – як сонейка. Для нас асабліва. У нас, калі нехта ідзе ў гасьціну, дык акрамя падарка бярэ яшчэ з сабою паўлітра. Хто што можа. Хто – віно, а хто і каньяк. А ў Вас? Так нейк усе адзін аднаго падтрымліваюць. Так было і ў нас у мінулым годзе. Амаль складчына. Усяго хапіла!

Як у Вас на дварэ? Ці ўжо пацяплела? Была нейкая бабка. Вучыла мяне, як лячыць зельлечкам, “выкачваць” пярэпалахі, урокі, начніцы (калі дзіця ня сьпіць) і т.п. Цікавы фальклёр. Стары-стары. Гэта нешта, што я люблю. Але хто яе паслаў? Во што мне круціць галавою! Няўжо сама?

Век ужо няма лістоў ад Раісы [Жук-Грышкевіч] з Валяй [Пашкевіч]². Юзя [Найдзюк] прыслала хустачку. Я прывыкла, што яны могуць быць толькі “ад Люды”. Наагул, Вы сваякі. Самыя сапраўдныя. Самыя дарагія. Бо як Вы адчулі, што дзедзіку трэба часьцей пісаць, калі ён хворы? Калі нават сын забыўся аб ім...

Людачка, Вы харошая. Пішэце болей аб усім у малой і вялікай сямейцы. Усё дарагое, што ад Вас, мае Вы суродзічы, землякі мае! Апошнія лісты мае былі розныя. Ці ўсе атрымалі?

Ці прыедзе Валодзіна мама? Ці назьбіралі грошай ёй на дарогу? Ах, мае Вы дарагія “капіталісьцікі”! Муж мой прасіў усіх кланяцца. Вашай маме цалуе ручкі.

Цалую Вас усіх і абнімаю.

Ларыса Геніюш.

137. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 31 сакавіка 1971 г.

Людачка!

Дзякуй, даражэнькая, за цудоўны здымачак Ані! Ляжыць – як малая прынцэса! Якая харошая дзяўчынка! Кожны здымачак ад Вас вітаем з радасьцю. Вам толькі і Юрачку цяпер пішам. Цікава, ці атрымалі ўсе мае апошнія лісты? Так часам хочацца гутарыць з Вамі. Панапісваю Вам, а пасья думаю...

Люда, за зялёную [хустку] шчыра дзякую, а вось піжама – гэта лішняе. Я ўжо ад Прагі іх не нашу. Я проста хварабліва люблю выгодна спаць. Мне сястра падаравала дзье начныя кашулькі, гдзе капронавая каронка ля шыі. Яна крыху шкрабаецца, і я не засну. Вось у нечым выгодным, няцяжкім, сьпіцца мне добра. Муж мой ведае гэта і сьмяецца, што ў піжама я не засну. Недзе будзе муляць – хоць з аднога боку. Шкада грошай. У мяне цяпер, як у маладосьці, ложка на сетцы, а колькі гадоў былі цьвардыя нары. Цяснота. Тады я спала, як мярцьвяк, на падушцы са стружак. Пасья мая прыцельніца, дарагая Маці Марта², ігуменьня манастыра (былога) базыльянак у Львове, прыслала мне мяккую падушачку з пуху. Жыве яшчэ гэты цудоўны, разумны, дарагі чалавек. Вось якая я капрызная. У мяне былі дзье шаўковыя кашулькі, ля шыі сабраныя і шырокія-шырокія. Рвуцца ўжо, а я ўсё іх нашу. Нашу і Вашу. Балела мне вечна галава ад мысьляў і ад тых стружак...

Мама Ваша цудоўная, і я дзякую, што думала пра мяне. Пры гэтай нагодзе ўспомнілася іншае. Цяпер усё забываецца, толькі Маці Марты мне не забыць... Піша мне да сёньня. А ўжо вельмі старэнькая. У 48 г., калі мы пазнаёміліся ў няшчасці, было ёй 64 гады. Яна мяне палюбіла.

Дзедзік трымаецца. Юра напісаў сёньня. Учора Алесіку было 6 годзікаў. Некалі будзе болей часу, і я Натачцы нарысю шыпшыну. А за гэтую дзякуй ёй. Зьмястоўная яна, харошая дзяўчынка. Надта мілая ў гэтай камбінаванай сукеначцы. Ужо маленькая дама. Як сьпявалася, як сьвяткавалася? Нейк ня пішуць ні Валя [Пашкевіч], ні Рая [Жук-Грышкевіч], а трэба было б. Усяго, праўда, усім не напішаш. Дзяліцеся весткамі ад мяне, тады цікавей будзе. Каб не пісаць мне ўсім адно і тое самае.

Сонейка, сянья сонейка! Напэўна і ў Вас. Маму цалуйце за падарак. Хоць разочак адзену тую піжаму, як атрымаю. Дзеля яе. Пісала сянья Юзя [Найдзюк], а я з раніцы кінула ёй ліста. Дзякавала за хустачку. Спадзяюся, што прывязуць дываны. Думаю, што будзе два. Ткуць у нас добра.

Людачка, а Валя, здаецца “перарадзілася”, згода ў іх. Мы так радыя. Каб толькі былі ўсе здаровыя. Дзедзік асабліва. Мы яшчэ просім здымачкаў! Цалуем Вас усіх і абнімаем.

Вашыя заўсёды – дзедзік і бабуся.

138. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 4 красавіка 1971 г.

Даражэнькая Людачка!

Вы з мамаю – сапраўды як сёстры. Мама – вельмі мілая, з гунту харошы чалавек! Шчыра дзякуй за здымачак. І Вас я тут лепей разгледзела.

Я цешуся, што Вы – менавіта такая. Добрая, этычная, культурная lady. Нават сьцяна, на фоне якой здымак, і тая мне падабаецца. Люблю дрэва. На сталё, напэўна, бутэлькі ад соса-сола. У нас і то гэты напітак Вам успамінаюць.

Суп гарохавы я вару на сьвініне, пасья расьціраю часнычок на талерцы. Даю бульбачку да супу, а не – дык грэначкі з булкі. Кураціны ў нас цяпер няма. Можа, ёсьць у вялікіх гарадах. Была даўно па 2 руб. 50 кап. кіляграм. Амаль столькі – сьвініна. Сытая. Гавядзіна, цяляціна і бараніна найтаньней – па 1 руб. 50 кап. ці па 1 руб. 60 кап. – нешта так. Бываюць па сэзонах. Цяляціна – з вясны, бараніна – восеньню. Але мой муж любіць крупнік на костачцы і сьвіную адбіўную катлету з бульбай. Гэта можа есьці кожны дзень, хоць і нядобра яму. Буракоў ня есьць, рыбы ня любіць, кураціну – як Вашыя дзеткі, толькі смажаную, з яблычным джэмам, які ў мужа свой. Баршчоў не прызнае, ад гароху яго здувае, капусты бачыць ня можа, катлеты могуць не існаваць... Нешта выдумваю яму. Торцік есьць, калі яго мала застаецца. Тады нікому не дае, сам зьядае. Калі многа – няма ў яго апэтыту. Вару на зіму кампоты, іх многа, таму яму не смакуюць ...

Цяпер ён пайшоў на канцэрт. Пасварыліся крыху. За чужых дзетак, якія сюд-туд і бягуць да нас. За хлопчыка, якому тры годзікі і які прыйшоў мне засьпяваць: “Касіў Ясь канюшыну, паглядаў на дзяўчыну”. Сьпяваў хораша, мае цудоўны слых. Песеньку пачуў у дзядзькі свайго на вясельлі.

Маю прыкрасьці, Люда, аб якіх не напішаш. Якая ж хлусьня бывае на сьвеце, якая несправядлівасьць! Цешуся, што муж паправіўся. Толькі духова мы непадобныя людзі. Наагул, мусіць, паэты – гэта адзінокія стварэньні. Урэшце адзінота, Бог і прырода навокал – гэта бывае магутна! Куды цікавей ад таварыства няшчырых людзей.

На абед смажу марскую рыбу: хек. У нас часта тут – марская рыба, часам даўгая, як мячы, часам зягратая ці пляскатая. Я купляю толькі траску і хек. Мяса сяньня ёсьць дарагое і танная парасяціна калгасная. Штэмпэляваная. Але я яе не купляю. Суп – на костачцы, рысавы. Кампот. За месяц будзе салята і цыбулька. Заўтра пасаджу. Сяньня – сонейка, як добра. Напэўна, і Гануся ўжо на сонейку. Вясна дзейнічае буйна на Юру. Каб хоць устрымаўся. Памажыце мне, Людачка мая...

Люда, ці атрымалі “Помнікі” (2-3-4 намяры)? Сяньня выслалі новы. Часлава [Найдзюка] раз бачыла. Была такроку у нас сястра Юзі [Найдзюк]. Дзяўчо надзвычай мілае і такое нейкае шчырае, сваё. Прыгожае, прытым. Людачка №№ “Помнікаў” (2-3-4) мы выслалі раней. А Вы пішаце, што атрымалі першы. Гэты выслалі найпазьней – не маглі дастаць. Ён у нас “крадзены”. Жартую. Валодзя, ці і далей трэба Вам слаць “Помнікі” па 2 экзэмпляры? Пішэце, дастанем.

Цалую Вас усіх і Вашых бацькоў і знаёмых.

Л. Геніюш.

139. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 7 красавіка 1971 г.

Людачка, дарагая!

Атрымала зноў ад Вас вестачку і зайчыка – ад Наты. У нас – сонейка, сонейка, я думаю, што і ў Вас пацяплела, і ўсе дзеткі найдучь тыя каляро-

выя яечкі ад зайчыка. Якія харошыя тыя зайчыкі ў Вас! Ці хоць знойдзе нешта наша Сафіечка? А Віктар? Ну, для Анечкі знойдзе нешта Ната. Дзякуй за весткі аб яе аднайменьніцы. Цікава, што іх прыслала мне і Валя. Ніна' ў іх была, гасьціла. Толькі я сяджу ў Зэльве, як воўк, і людзей ня бачу...

Пішу аб працы, а сама не люблю фізычна працаваць, не магу ўжо. Най-болей люблю чытаць, пісаць, “грызьці”, напрыклад, структуру ДНК. Раблю ўсё, і ўсё амаль зроблена, але сто раз заламала б гэта ўсё асінкаю, каб магла... Праўда, акрамя кветак і хоць старэнькай, але свае, хаткі...

Сяньня Благавешчаньне. Я ўжо даўно не была у цэркві. Не магу ад пэўнага часу бачыць нашага настаяцеля, а яны, на жаль, не мяняюцца. Асабліва такія, як наш... Я веру яшчэ мацней, аддзяляю ідэю ад яе “служыцеля”, і таму мне цяжка гдзе што бачыць. Гляджу на твар Вашага таты і думаю аб многім. Душа чалавека мусяе быць крыху – як храм... Жаль Ніны – без нявесткі, бяз мужа. Сына трэба жаніць. Няхай мае другую сям'ю. Як жа аднаму чалавеку? Жыцьцё спыняць нельга, бо годы ўцякаюць.

Сяньня добра мне, бо ёсьць Вашыя таблеткі. Бяру жоўтыя цяпер. Незразумела, што там напісана. Проста баляць ногі, робяцца цяжкія, як не мае, круцяць калені, дык і бяру па таблетцы. Тады вясёлы цэлы дзень. Дзіўна, што і мужу гэтак забалелі ногі. Цяпер ён мяне разумее. З сэрцам лепей. Не было Вашых таблетаў, і я брала рэапірын, ён вельмі нядобры на сэрца. Часам дзедзік рабіў мне ўкол. Цяпер куды лепей! Людачка мая, як я цалую Вас за гэта! Бо ж гэта мая працаздольнасьць. У нас тут многія хварэюць на ногі, менавіта так. Калі я ў гародзе, дык ад зямлі яны яшчэ горай дакучаюць.

Сяньня птушка гнязьдзечка ня ўе – казалі мама мая, і я не раблю нічога. Варыцца бульба. Ёсьць крупнічак і гуляш. Кава пасья. На сьвята напяку нечага, калі дастану мукі. Крыху маю, але малавата.

Пісала ўчора Надзежда Васілеўна – маці Валодзі К[араткевіча]. Прыхварэла крыху, ногі [баляць] таксама, але прыехаць хоча да нас. І я хачу яе бачыць.

Хрыстос васкрос, даражэнькія. Цалую Вас тройчы і шчыранька абнімаю. Сьвяточныя прывітаньні Вашым бацькам і ўсім нашым.

Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

140. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 19 красавіка 1971 г.

Х[рыстос] в[аскрос]!

Дарагая Людачка!

Ваш апошні ліст ад 7 красавіка прыйшоў у Вялікую Суботу. Цудоўная, мілая картка і дарагія словы! Цешуся, што брат добра выглядае, і прашу Бога, каб там усё скончылася добра-мірна і ён вярнуўся дамоў. Як у Вас? Ці знайшлі дзеткі нешта ад зайчыка ў траўцы? А тыя тры номяры “Помнікаў” мы выслалі многа раней. Няўжо загінулі? Цяжка было вельмі дастаць іх, а адзін нават нехта, здаецца, для мяне “ўкраў”.

У суботу выслалі 2-гі том “Бел[арускай] Энцыкл[япэдыі]”. Некалі выслалі Вам “Бел[арускія] жарты” і яшчэ нешта. Даўно ўжо. Можа, выслаць яшчэ тыя “Жарты”? І ў Аўстралію ня ўсё даходзіць ад Соні [Нікан]. “Помнікі” пе-

раважна пагінулі. “Энцыкл[япэдыю] Бел[арусі]” выслалі заказным. Улажылі туды яшчэ №4 “Помнікаў”. Выслалі і “Чазенію” Караткевіча. Добрая рэч. Караткевічы не прыехалі на Вялікдзень. Яны плянавалі ўсёй сям’ёй. Ня выйшла так, бо быў 17 красавіка ўсенародны суботнік, на якім добраахвотна мусяў быць кожны. Прыслалі ліста. Цытрынаў.

Даўно ўжо запрашае мяне ў Менск мая знаёмая з трудных дзён. Я яе запрасіла да нас на сьвята, але яна не прыехала. Цікава і бадзёра ўзіраецца яна на жыцьцё. Я некалі паеду паглядзець, як там жывуць. Як відно з яе ліста, дык добра. Проста кладу Вам яе ліста. Пераканайцеся самыя. Яна заўсёды была аптымістка. Расказвала многа цікавага. Я зь ёю часта спрачалася. Мы рознымі ачамі гледзімо на сьвет і інакшыя прыкмячаем вартасці і недахопы. Я, напрыклад, вельмі асьцярожна ўспрымаю ўсё новае. Для мяне мінулае – гэта ня толькі кужэльная сарочка ці зрэбны каптан. Для мяне галоўнае – чалавечае, добрае, працавітае, літасьцівае і мужнае сэрца, якое хочацца захаваць народу пад любой, самай моднай вопраткай. Няважна тое, што есьць і што носіць чалавек, а важна тое, які ён чалавек, які грамадзянін, які сын свае зямлі.

На сьвята мы, як і заўсёды, былі ўдома. Муж ляжаў. Прыходзілі чужыя дзеткі – мужавыя сваякі. Закусвалі. Амаль не пілі. На сталае было і мяса, і напечана даволі, і сырная пасха, якую асабліва любіць муж. Нешта я давала людзям, нешта – яны мне. Раньнем быў цёплы дожджычак, а пасля – сонца. Сяньня дзянёк сонечны. У Вялікі Чацьвер я была ў споведзі. На ўсяночную было хораша. Усе – у прыгожых сьветлых хустачках. Скромныя, сьціплыя, ціхія, удумлівыя, зьмястоўныя. Сяньня я ўдома. Крыху вінецца галава і ногі – як з ваты. Яначка пабег на працу. Крыху стогнучы, бо баліць сярэдзіна.

Думаю, думаю пра Вас. Ад Юры другі тыдзень няма ліста. Так і замірае сэрца... Каб хоць былі яны здаровыя, каб ў згодзе жылі. Рая [Жук-Грышкевіч] ня піша зусім. Чаму? Ня ведаю. Ня ўсё проста з людзьмі. Як там дзеткі? Ці разгаўлялася ўжо Аня? Ці быў у Вас хто на сьвята? Найболей з дзяцінства люблю гэта сьвята. На сяле яно было казачна харошае.

Люда, дарагая, таблеткаў у мяне яшчэ многа, але, калі яны не дарагія, вышліце Юры іх яшчэ. Яны неабходныя мне. Лісты Марыі Іванаўны! пакіньце сабе.

Цалую Вас усіх, абнімаю і ўсіх вітаю.

Ваша Ларыса.

141. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 25 красавіка 1971 г.

Дарагая Людачка!

Атрымала вестачку ад Вас, відокі Вашых храмаў і той зялёны! Цэнзура наша яго прапусьціла, але як даведаюцца, напрыклад, лістаношы? Як я з яго ні рада, а ўсё ж болей рада з Вашых лістоў! Яны мне больш дарагія. Як там наш таўстунчык? Сядзіць ужо недзе, ці бярэцца сядзець? Нічога, што дзеці робяць непарадкі. Мы марым аб тым, каб зрабілі нам тое ж Міхась і Алесік. Званілі ім. Алесік апавясьціў адразу, што вучыцца плаваць. Галасок – як званочак. Міхась – разважны, разумны, крыху з гу-

марам, гаварыў – як дарослы. Валя хваліла мужа (!!!). Дзіва зь дзіваў! Мы паздаровелі з гэтай радасьці!

О, Людачка, родная мая, пішыце ім, падтрымоўвайце згоду ў сямейцы. Мусіць, і людзі без людзей ня могуць. Пісала Рая [Жук-Грышкевіч]. Адказваю ёй сянья. Мы проста не разумеліся. Вы то ўжо мяне добра вывучылі. На піжамку я вельмі чакаю. Цешуся і буду яе насіць, калі будзе акурат! Толькі мне ніколі не халодна. Я баюся гарачыні. Я так прывыкла. Люблю толькі цёплыя сукенкі і свэтры, і ля хаты ўсю зіму бегаю без паліта. А па воду – даволі далёка. У нас сянья з раніцы – сьнег. Ужо сутоньнечка, а ён не спыняецца. Валіць. Усё белае. Мае бедныя кветачкі ўсе пад сьнегам. Аж сэрца баліць.

З лякарства карыстаемся цяпер дваіх. І мужу, беднаму, забалелі ногі. Гэта ў нас, напэўна, такая хата. Калі недзе паедзем, дык чуем добра – вось дзіва. Ад дзяцей не было доўга лістоў, а пасья ўсе прыйшлі разам! “Ларыса, баба мая мілая” – так піша Алесь. Рысуе. Пісаў Юрка, што Алесік дзяцінны вельмі. Ды і сам Юра ў нас, як я кажу, інфантальны крыху. Расьпешчаны быў вельмі з маленства, а суровасьць прыйшла з адзіноцтва. Вельмі цяпер ён заняўся дзеткамі.

Прывезьлі дываны. Не найпрыгажэйшыя. Мне дарагія, бо я вельмі люблю прасторныя ўзоры ў кубічкі. Перажываем за “Помнікі”. Няўжо тыя 3 нумеры маглі загінуць? Ці атрымалі “Жарты”? Ужо ня піша мне Маці Марта [Лясьняк]. Пішуць сёстры. Ужо яна ня можа пісаць, а ўсё перажывае, пытаецца. Пра многае ўжо забылася, а пра мяне – ня можа... Так сумна, сумна... Каб хоць пажыла. Які кароткі век чалавечы! Шчасьлівы той, у каго дзеці і ўнукі. Напішыце маме, што цалуем яе мы абое (і тату!). Што чакаю піжамку і буду яе насіць! Толькі пашто ёй было рабіць сабе кошты? Як у Вас вясна? Ці знайшлі дзеткі яечкі ў траве? У нас усё добра, ажно той сьнег...

Цалуем Вас і абнімаем. Вашыя *Геніюшы*.

142. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 3 траўня 1971 г.

Людачка, дарагая мая!

За ліста шчырае дзякуй! І прыгожыя жанчыны Гаіці, і карткі з крамамі – атрымала! Калі б прыехалі ўнукі, дык абодвум было б па зялёным! Але найважней і наймілей для мяне вестачкі ад Вас, і гэта галоўнае. Вы такая цікавая, Люда. Нешта заўсёды прыдумаеце, мы падзіўляем Вас.

На вясельлі былі мы абое. На другі дзень і коратка. Нейк мы падупадаем на сілах. Можа, гэта і заканамерна? Дзіўна нейк такая слабасьць час ад часу... Самой цырымоніі мы ня бачылі, бо ўсё было ў Гродне, і баль там – у рэстаране. Туды паехаць не змаглі. Атракцыяй была тэлеграма ад с. Міколы – без памылачкі, на роднай мове! Тут і то не заўсёды такую прымуць, яшчэ высварацца. Сталы былі багатыя, госьці – моладзь пераважна, студэнты. Усе ў аднолькавых учасаньнях, як маркізы, толькі пад колер медзі. Усе ў міні, элеганцкія, на польку запаважныя, а на шэйк – акурат. Яго і танцавалі пад замежныя кружэлкі.

Лена, маладая, гутарыла, старалася гутарыць па-нашаму (з намі). Стараліся і другія, хоць гэта “ня модна”... Малады, за пяць мінут лекар,

даволі сымпатычны. Яго бацькі і браты – таксама. Усе яны працуюць у Гродне, маюцца добра. Самыя яны з Кастрамы недзе.

Сустрэлі мы там і с. Зосю Папялінскую, якая некалі скончыла бел[арускую] гімн[азію] ў Вільні. І яна пачала сабе прыпамінаць сваю мову, і яе муж – волжскі немец – таксама. Яны пажаніліся недзе на Калыме. Яна ўжо на пэнсіі. Добра жывуць, дзецям купілі піяніна. Яна працавала качагарам увесь час. Ён – сьлесар. Успаміналі, гутарылі, было цікава. Чаркі мы ня п’ем, і вельмі тактоўна нас ніхто не прымушаў да гэтага.

Як там дзеткі? Ці ў Вас хоць цёпла? У нас усё халодна. Цікавы Ваш штэмпік на паперы! Людачка, я не прадстаўляю сабе кураціны ў памід[орным] соўсе! Рыбу і гавядзіну – так. Я ў Чэхах варыла, як усе, – кнэдлікі (такія галушкі па-чэску) і др. З сырам супу мой дзедзік ня еў бы! Часам да макаронаў даю яго. Часам карпа добра смарую маслам, абкладаю скрыгелікамі памідораў, пасыпаю сырам і так пяку. Гэта толькі на сьвята. А на дварэ мяса мы не пячэм! А за Зэльву далёка ня зойдзем – сьмех! У Празе мы ездзілі на прыроду часьцей. Такі “прымітывізм” тут ня модны! На гэта трэба быць культурнымі. Тут цяпер стараюцца ўсё рабіць “па-панску”. Сьмешна. А ў нас – натуральна, мы без прэтэнзіяў на падобныя “дасягненьні”.

Да Зарэцкай¹ ня ведаю, ці паеду. Як там Ганусенька? Ці чорненькая? Ці падніме яе Сафійка? Прывітаньні ўсім ад мужа і ўсім-усім – ад мяне.

Цалую моцненька Вас усіх. Вельмі хачу паздаровець... Пішыце.

Вашая заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

143. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 8 траўня 1971 г.

Даражэнькая Люда!

На днях, дакладна на Юр’я, зноў прыйшоў доказ Вашай мілай увагі – сіняя хустачка. Дзякуй, Людачка. Яна мне вельмі прыдалася. У нас нарэшце пацяплела. Сонейка. Усе ў нас гатовяцца да сьвята перамогі – будзе ў лесе агульная маёўка. Здароўе нас обоіх, мусіць, адпаведнае нашаму веку. Таблеткі ямо абое, бо і мужу забалелі ногі. Добра, што хоць не балелі раней. Ён дзівіцца, як гэта непрыемна.

Учора званілі сваім. Захварэў – недзе перастыў – Алесік. Мае 38⁰ і ляжыць. Так жаль хлопчыка. Міхась гутарыць ясна, весела, разумна – як дарослы. Юра на практыцы гэты месяц, у Беластоку – у зьвязку са спэцыяльнасьцю на пэдыятра. Валя, якой работа зьвязаная з сельскай гаспадаркай, цяпер перамучваецца. Ездзіць, як кажа, до тегу¹. Іначай, здаецца, добра. Нічога не казалі, дык думаем, што і далей ня п’е... Божа мой, каб хоць утрымаўся!

Пісала маці Валодзі [Караткевіча]. Захварэла, бедная, – ногі. Кліча мяне ў Менск. Не выходзіць з хаты. Горай стала і з Алесяй Ігнатаўнай Смоліч. Ці атрымалі ліста Марыі Іванаўны [Касянкавай] – маёй дарагой знаёмай, якога я Вам улажыла? Хочацца іх усіх пабачыць, а тут і самай з гэтым сэрцам ня жарты... Я крыху яшчэ пад уражаньнем мілага вяселья ў Соні [Нікан]. Напрацавалася яна даволі, але ўсё было добра. Галоўнае – шчасьлівая дачка.

У нас усе садзяць бульбу. Мы, пэўна, ня будзем. Ня тыя сілы. Як дзеткі, Людачка? Недзе чакаюць ужо канікулаў, каб хутчэй да бабусі зь дзедам! Часам падумаем, як Вы далёка, і зашчыміць сэрца. Хацелася б бачыць Вас ў жыцці. Многа мілага, добрага Вы для нас зрабілі. Вы сапраўды, як тая Люсенька... Пісала адна сястра з Польшчы. Вельмі хворая і г.д. Я нешта пранялася, але Юра сказаў мне, што злы, подлы чалавек змушае яе да гэтага. Яна п'е... Усё ж прасіла я Юру дапамагчы ёй, бо калі нехта просіць, я заўсёды дапамагаю, няхай сабе і махлюе... Гэта трагедыя сям'і, яе рэштак. Піша, бедная, што забылася смак гарэлкі. Вайна страшна здэфармавала маральна людзей. І ня толькі вайна. Вы самыя ўсё разумеете. Найлепш – не хацець для сябе нічога, тады няма злу такога доступу да чалавека.

Я баюся, што ня ўсе мае лісты за апошні час дайшлі да Вас. Крыху прарваўся боль, які мне трэба было стрымаць. Жаль – на гэта не хапіла сілаў. Людачка мая, дзіця маё мілае, як я Вам за ўсё дзякую! Ці атрымалі рэшту “Помнікаў”? Выслалі Вам нарэшце Энцыкляпэдыю.

Цалуем Вас і дзетак і вітаем усіх дарагіх нам – *Геніюшы*.

144. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 11 траўня 1971 г.

Дарагая Людачка!

З Наташы будзе толк! Яе мілыя абразкі маюць свой стыль і думку. Сяньня атрымала сонейка і дзерава з птушкай. Хораша! Я шчыра дзякую. Разглядаю плян Вашай хаты. Вельмі добра, што з кухні – адразу ў сталовы пакой, што гасьцінны пакой і спальні –далей. Добра, што вялікая кухня. Вельмі выгодна – шафы ў сьцяне, і двор, і сад. Гэта для дзетак – рай!

Учора атрымала піжаму і зялёную хустачку. Піжама – якраз! Дзякуй! Вельмі легкая, яна ня будзе мне муляць. Падзякуйце маме сваёй, Людачка! За хустачку шчырае дзякуй. Хварэю крыху – сэрца, даўленьне, ногі. Таблеткі ашчаджаю – і мужу яны ўжо патрэбныя. Гэта старасьць, і на яе няма лекаў. Ня ведаю, ці змагу паехаць у Менск у такім стане.

У нядзельку, 9 траўня, сьвяткаваўся ў нас “День Победы”. Была маёўка ў лесе агульная, але мы, як заўсёды, былі ўдома. Наехала гасьцей, моладзі – са сваімі вершамі, па-беларуску, па-руску (пераклады з маіх), з новымі думкамі, жыццём, бадзёрасьцю. Я зь імі пра гісторыю – яны мне ў тон, я зь імі закіну слаўцо на латыні – яны так жа ў адказ, пра паэзію – на вышыні. Цудоўныя хлапчаны і адно дзяўчо. Назьбіралася чалавек 10 (адзінаццаты ўцёк да нас з вяселья і ад'ехаў раней). У халадзільніку была адна каўбаса, два селядцы, але ў склепе – грыбы, гурочки, кампоты. Сьпякла сухарыкі якраз. Соня Н[ікан] прывезла кусок кексу. Былі кансэрвы, яечкі на сланіне і кветкі! Усе – на славу апранутыя, тактоўныя, іскрыстыя. Кажу: будзе вам за гэта! А такі жэўжык кажа мне: за такую сустрэчу рад пацярплю... Бог дасьць – не пацерпіць, але моладзь харошая! З сабою мелі шампанскае, сухое віно, цукеркі. Старэйшыя каўтанулі крыху гарэліцы, а моладзь – не! Нарабілі здымкаў, але баюся, што галава ў мяне кудлатая, не пайшла на ўкладку, пашкадавала вельмі занятую парыкмахершу.

Прынясьлі “Дзень паэзіі” за 1971 г. І там – мае вершы! Аж я сумелася... Недзе з ранейшых яшчэ, не друкаваных. Хто іх даў – ня ведаю, але,

напэўна, і ён сказаў бы: рад пацярплю... Думаю, што ўсё будзе добра. Я рада і зь мілага візыту, і з друку, і з таго, што ўжо цвітуць нарцызы і вось-вось лопнуць мае туліпаны. А пагодка! Сонечна, цёпла. Вось толькі ногі мае пудовыя, шум у галаве, слабасьць... Калі нешта раблю ў гародзе, дык з нагамі горай. Быццам зямля ім шкодзіць.

Ня маю ўсё праз каго паслаць дываны Юры, а можа, дастану харошайшы? Ганусю цалую ў лапанькі. Ці ўжо сама ходзіць? Ці пазнае Вас? Ці ўсе “Помнікі” атрымалі, ці шукаць іх яшчэ? Ці атрымалі “Энцыкляпэдыю”?

Аб дзетках пісала Вам ужо. У іх добра, адно Алесік меў тэмпературу. Бывайце здаровыя! Цалую Вас усіх! Яшчэ раз за ўсё Вам дзякуем. Асабліва за тое, што не забываеце нас.

Вашыя Геніюшы.

145. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 21 траўня 1971 г.

Даражэнькая Люда!

Ужо амаль два тыдні няма ад Вас ліста, а гэта – як ад нашых дзяцей і ўнукаў! Непакоімся, ці здаровыя дзеткі. Думаем, як аб сваіх. Апошні ліст быў з абразком Вашай хаты. Тыя сасонкі-ёлачкі, напэўна, – ад саду? Свая хата – гэта палова шчасьця. Дзеці, пэўна, маюць многа клопатаў – канчаюць школу. Як бацькі, як малы Расьціслаў і вялікі? Ці прыедзе Валодзіна мама? Зайздросьчу Вам, што зрабілі рамонт. Гэта мяне яшчэ чакае, бо вапна ўжо ёсьць, але няма каму пачысьціць комін (трэба выбіваць цэгля і зноў замуроўваць). Сама сёлета нічога ня здолею зрабіць.

Учорашняя ноч была нядобрай. Я не будзіла мужа, ратавалася каплямі. Сяньня – лепей. Заўтра – Мікола, трэба пасадзіць агурочкі. Гэтак пагана мне было з сэрцам. Дзіва няма, камень і той крышыцца, калі яго дзяўбсьці безупынна. Пасылаю Вам ліста Шуры¹, ведаеце, чаму? Я, такі “нахабнік”, хачу, каб Вы прыслалі Юры, а ён нам – яшчэ лякарства ад ног. У мяне тое самае, што ў Шуры. А Шуры так мне жаль. Люда-Людачка, прабачце, дарагая, але пару фляконаў viffegini яшчэ прышлеце. Мэдык Вы мой дарагі, як па-вашаму, ці калі праз чалавека добра прайшоў элект[рычны] ток, то праз гады гэта ня дзейнічае на яго нэрвовую сыстэму? Як і чым тады ратавацца? Гэта не аба мне.

Мая Людачка, я Вам надаела ўжо са сваімі просьбамі, праўда? Толькі зялёных ня трэба! З лістоў мне большая радасьць, хоць ведаю, што ў Вас. Шуру хочацца ратаваць, бо – двое дзетак, і сама яна – цудоўны чалавек. Валі паслала на касьцюмчык галубы (цудоўны!), што ад Раісы [Жук-Грышкевіч]. Брыдка ўсё пашыць для сябе. Няхай яна мае радасьць. Цікава, ці падзякуе, думаю, што не... А сяньня ўсе такія. Нічога гэта. Няхай здаровая носіць і даглядае ўнукаў і Юрку. Юра адкрыў сабе стыхію – сваіх дзяцей. Заняўся імі паважна, і гэта вельмі творчая праца. Ён рос адзін, а цяпер мае шчырых сяброў – сыноў.

Муж нейк трымаецца, скрыпіць памаленьку. Туліпаны адцвітаюць, бо горач, як ніколі! Увесь май – без дажджу, а сонейка паліць, як летам. Сады цвілі цудоўна, казачна, ёсьць у нас яблынька белы наліў – раньня. Надта Алесік любіць трасьці яе. Можа, прыедуць?

Люда, дасталі і паслалі “Помнікі” (2-3 за 70 г.). Ці атрымалі “Жарты”², Энцыкл[япэдыю] – (II-III тамы), “Чазенію” Валодзіну³ і інш.? Не забудзьцеся напісаць, бо непакоімся.

У Менск я не паехала. Былі прычыны. Прывітаньні ўсім ад мужа.

Ад усёй душы абнімаем Вас, цалуем. Як Дануся? Можа, ужо стае на ножкі, хоць рана яшчэ.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

146. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 23 траўня 1971 г.

Дануся!

Дзякую Табе за паштоўкі. Дарагая, ня трэба было іх купляць, бо такіх тут поўна. Мы хацелі менавіта бярозкі. Але дзякуем! Праз пошту не хачу Табе пісаць. Ці Юра вярнуў Табе доўг? Гэта вельмі важна, бо калі ня змог, дык вярну яго Табе пры сустрэчы. Сяньня не магу, ня маю гатоўкі.

Як ведаеш, у “Ніве” ўжо даўно не працуе Сакрат [Яновіч]. Пакінуў “Ніву” і нават Беласток Валодзя Паўлючук¹... Сакрат зьбівае цяпер скрынкі ў аптэчным складзе. На плячах іх, як пішуць, вылез з няласкі А[ляксея] К[арпюк]².... Жудасна. Усе вельмі абураныя. Я ня ведаю, што і думаць. Няўжо ўсе такія? Няўжо? А можа, гэта памылка?

Дзякуй за кніжку Лучука². Я ім падзякавала. Паслала свой здымак. Ня пішуць, ці атрымалі. Лісты мае гінуць. Не даходзяць да людзей і да мяне не даходзяць... Мы не зусім здаровыя. На вясельлі я была толькі ў Ваўкавыску, у Гродне быць не давялося. Я ніяк не магу зразумець, за што канкрэтна так мяне “ядуць”? Часам сьмешна, часам – аж страшна... Лазяць у нашу хату, падрабілі ключы... Адслухоўваюць кожнае слова. На свае 61 год мушу выехаць недзе, альбо схавацца, альбо памерці ці што. Людзі прыходзяць, гавораць нам, бо і ім гэта дзіўна і страшна.

Як Твае дзеткі? Як Эрык? Напішы пра Іру [Крэнь] хоць пару словаў, калі ня думае яшчэ так, як той наш “сябра”. Бывай, Дануся. Вітай Эрыка, цалуй дзетак, кланяйся Васілю [Быкаву].

Ларыса Геніюш.

147. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 24 траўня 1971 г.

Мілая Люда!

Атрымала Вашага ліста ад 13 траўня – цудоўныя ружы і ландышы. Супакоілася наконт здароўя дзетак. Нахай Аня будзе болей на паветры. Ці паедзеце сёлета да сваіх? Пісала Вам на днях, паслала ліста Шуры [Фурс]. У яе таксама бяда з нагамі. Я ня ведаю, як браць лякарствы – ня ўсё разумею. Проста бяру іх, калі неабходна. Калі замоцны боль, калі трэба болей рабіць, калі гдзе-небудзь еду. Ашчаджаю іх вельмі. Гэта зразумела. Добра было б, каб Вы мне напісалі, як іх браць.

Мы абураныя тым, што не прыйшлі кніжкі. Яны не прыйшлі і ў Кенгурыю¹. Маю на ўвазе “Помнікі”, якія выслала Соня [Нікан]. “Жарты” Вам пашлем, бо яны ёсьць у нас, а вось “Чазеніі” Караткевіча нігдзе няма.

Ёсьць яшчэ і “Помнікі” (пару намяроў), якія нам папрысылалі знаёмыя.

Як я магу чуцца, Люда? Усе мае вершы гінуць з хаты! Можа, хавае іх муж? Ён любіць усё схавець пад замок (даслоўна) і не прызнаецца, а з таго паэту можна звар’яецца. Я пісаць цяпер кінула. Настолькі не люблю чужых людзей, іх вачэй і рук на інтымных старонках сваіх рукапісаў. Стала капрызная я, нядобрая.

Учора былі з мужам у Ваўкавыску. Я паехала без таблеткі, і нічога мне не забалела. Быццам боль гэты – нейкі псыхоз, пачынаецца ў сваёй хаце... Калі я пішу некаму ліста, і нехта яго прачытае без маяго дазволу, – я рву таго ліста на кусочки... Усе мае паперкі, усе нататкі разложаныя, і я ня ўмею нічога хаваць пад замок. Няздольная ў сям’і на гэта змалку. Сяньня не знайшла многіх вершаў – думак сваіх.

У Ваўкавыску былі даволі доўга. Вельмі падабалася таварыства. Прыгожа быў паданы абед. Пасьля Соня правяла нас на аўтобус. Вечарам пайшлі на фільм “Сланечнікі” – з Сафі Ларэн². Такого тут не было даўно.

Людачка, якія намяры “Помнікаў” Вам патрэбныя яшчэ – да двух поўных камплектаў? Раней нічога ня гінула. Што ж, розныя людзі на пошце, бо кніжкі па-ранейшаму – без ніякіх заганаў, з магазіну. Кіпіць абед – крупнічак на костачцы, гэта любіць муж. Дажджу ўсё няма. А ў мяне ландышы цьвітуць-цьвітуць! Туліпаны асыпаюцца. Паліваць цяжкавата – далёка вада. Мая мілая, каб хоць Энцыкл[япэдыя] дайшла – такі жаль... Крыху палепшала з сэрцам. Пісала Валя [Пашкевіч], што лісты мае не даходзяць да яе і да Раісы [Жук-Грышкевіч].

Цалуйце дзетак, вітаем Вас абаіх ад усяго сэрца.

Вашыя Геніюшы.

148. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 28 траўня 1971 г.

Раечка!

Няма лістоў ад Вас, няма і “Рагнеды”. Значы, Вы і маіх лістоў не атрымалі. Апошні ліст пісала Вам пад сьнег, сяньня ж – суха, гарача, зелена. Цэлы май – бяз кроплі дажджу, які праходзіць стараною.

Непакоюся аб Вас, бо і сама захварэла. Нармальна – гэта старасьць. Паглядзелі мяне, выпісалі шмат лекаў, і мне ўжо лепей. Суцішыліся спазмы сэрца, і ўсе трывожныя прыступы адышлі на пазьней. Муж крыху палагаднеў, напалохаўся, пэўна...

Горыч нейкая – праз берагі. Не шыхуе мне тут, ад маяго паходжаньня пачынаючы – усё ня так. Навыварат усё, нестандартна. Сэрца ж слабейшае за волю чалавечую, таму і не стрывала. Забываць аба мне нельга! Вельмі патрабую сяброўскіх слоў, яны – як хлеб!

Маўчу пераважна. Не заўсёды пішуцца вершы, перад гдзе-якімі явішчамі моўкне паэзія... А душа п’е тугою па сям’і, па харошых людзях, якія засталіся сябрамі. Міхаську ўжо будзе 12 лет! Алесь, як піша сын, неўгамонны. Бяда зь ім, буйнасьць з дзяцінства – цераз край. Яму 6 гадоў. Водзіць яго Юра плаваць, а пасьля на стадыён, гдзе выбегаецца і тады ўмяшчаецца неяк у пудэлачка свае кватэры ў вялікім блёку дамоў. Прабіваецца ў ім натура продкаў з наднямонскага прывольля. Калі дзед

быў хворы, дык ён “пісаў” нам найболей, такі неабыякавы ён у бядзе. Гэта тое, што адазьвецца з заўтрашніх касмадромаў жыцьця. Дай Бог, каб жылі яны шчасьлівей за нас.

Цьвітуць півоні, раней, як звычайна. Чахнуць глядыёлусы, бо паліваць іх немагчыма – так далёка вада на мае рукі. Ня верыцца проста, што ёсьць шлянгі ў людзей, і вада на дасяг іх магчымасьцяў. Таму так чакаю вады зь неба, і ня толькі вады...

Як Вам жывецца, ці і ў гэтым годзе будзеце набірацца сілаў над рэчкай Антарыё з вудачкамі? Гляджу на здымачак Эвы [Пашкевіч] і Галіны [Тумаш] і цешуся зь іх – далёкіх парасткаў нашых. Бацьку Галіны¹ за ўсё, за ўсё дзякую. Раз толькі ў жыцьці яго бачыла, але даў ён мне многа духовага, што – наvekі.

Зуб мой даўно загаіўся, яго добра заплямбавалі, і працэс сьціх. Муж ходзіць на працу. Ён мужны па-своёму, таму я дарую яму лёс, які ён згатаваў мне. Можа, і ён хацеў лепей.

Жадаю Вам поўных магчымасьцяў жыць і працаваць і ў працы выкарыстаць усе хвіліны і сілы. Параліч духу бывае ад жудаснасьці. У Вас жа няма прычынаў.

Посьпеху Вам! Цалую – *Ларыса*.

149. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 31 траўня 1971 г.

Дарагая Людэчка, Валодзя і дзеткі!

Некалі я абяцала нарысаваць Наце шыпшыну, як зацьвіце. Вось зацьвіла ўжо, і я, як многа гадоў назад, зноў узяла алавікі ў руку. Шыпшына цьвіце ля нашай хаты, а на межах яна прыгажэйшая. Як паехаў некалі Міхасік ад нас, дык я ўсе лісты яму рысавала. Атрымала коціка і хлопчыка! З прыемнасьцю прачытала пра Ваш сад і Анечку, якая ў ім брыкаецца.

У нас усё яшчэ няма дажджу. Мая знаёмая прыходзіць і памагае мне насіць воду. Я крычу на яе. Яна ня слухаецца. У яе двое дзетак і муж, які працуе ня ў Зэльве. Добрая такая. Апошнія дні болей ляжу. Цяжкія прыступы стэнакардыі. Пасварылася з мужам, бо я мучуся, а ён чытае кніжку і нічога ня зробіць, каб лягчэй... Кажа – па пульсе бачу, што не памрэш... Сяньня сьмяюся, але было цяжка. Далі мне добрыя лекі. Можа, замнога мне іх розных далі. Крыху склероз.

Усё гэта звалілася на мяне раптам. На дварэ – вецер-сухавей: воблакі пылу, бо безупынна едуць вялікія самазвалы і другія грузавікі. Легкавых машынаў мала, а коней зусім не відаць. Многа аўтобусаў. Кажуць, што і ў нас у гарадах носяць ужо даўгія сукні. Даўно носяць высокія боцікі: чырвоныя, белыя, нават залатыя! Іх прывозілі з Польшчы па 60 руб. Яны бліскучыя, відно – халодныя, бо ходзяць у іх і летам. Часам бываюць у продажы ў краме, тады крыху таньней. У Зэльве – міні! Пару адважнейшых красунь носяць нагавіцы і куртачкі да іх. У хлапцоў – выгляд Тарзанаў¹. Не ва ўсіх. Такія пераважна з транзыстарамі, яны ловяць дзікія нейкія мэлёдыі-вішчаньні і дрыгаюць ім у такт. Нам гэтыя тыпы не падабаюцца. Нейкія гібрыды. Болей інтэлігентная моладзь трымае сябе нармальна. А міні, пэўна, ніколі

з моды ня выйдзе! Падабаецца яно ня толькі дзяўчаткам (галоўнае!). Мы ўжо і да гэтага нейк прывыклі.

Сяньня ўжо магу Вам пісаць, а то думкі разьбягаліся... Муж пайшоў у кіно. Я крыху паляжала, і мне палепшала. Ад Раі [Жук-Грышкевіч] і Валі [Пашкевіч] няма лістоў. Добра, што атрымалі “Помнікі”. Ці маеце ўжо №1 за 71 год? Мы яго паслалі! Маем у запасе на ўсякі выпадак. Доўга не было ад Вас ліста, і я баялася, што цераз зялёныя. Маю два, і мне хопіць. Кожнаму ўнуку – адзін! Лепш лісты, яны – як сьціск рукі. Ад Вас мне ўсё добрае заўсёды, і я дзякую Вам.

Усіх Вас цалую і абнімаю – Л.Г.

150. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 23 чэрвеня 1971 г.

Дарагаая Раечка!

Сяньня дождж. Ад учора трымаецца ў мяне тэмпература. Нарэшце ліст ад Вас прыйшоў, дзякуй вялікае. За здымачкі – асабліва. Вы – сама саліднасьць, але каля вуснаў крыху чалавечага мілага капрызу. Дарагі здымачак. За ўсе новасьці таксама шчырае дзякуй, а то жыву, бы ў нары.

Тэмпература – гэта нэрвы. Учора аказалася, што сын, на жаль, памыляўся. Сястра мая¹ сьмяртэльна хворая. Адкрылі і зашылі страўнік. Рак. Божа мой, якая я нядобрая... Як мне жаль яе бесканечна. Юра пісаў, што ня можа да яе паехаць, паслаў ёй усяго 250 зл[отых], а ад нас і гроша нельга выслаць. Не дазволена. Вельмі мучуся гэтым. Пасылка ўжо тут нічога не паможа. Туды мяне ня пусьцяць, вось і мучуся.

Жыцьцё было трагічнае, цяжкае. Я ўсё разумею. Спадзяюся на Юру. Юра, ведаючы абставіны яе жыцьця, не адважваецца, пэўна, туды ехаць. Бедны хлопец, ён там зазнаў пакутаў. Ад мяне сястра патрабуе грошай: “Masz syna i meza lekarzem...”² Я скручваюся з болю. Аднаго з сяброў папрасіла, каб дапамог хоць крыху. А яна малодшая за мяне. Не магу апамятацца. Няўжо канец? Я пісала ёй мала, баялася яе мужа, злога, ня нашага роду... Баюся яго і далей. Ён змушаў Ксеню, каб яна яго хваліла ў лістох да мяне, і я гэта ведала... Так без мяне адышлі і бацькі, і нікому я не дапамагла, каб жыць. Мая дарога – ім згуба.

Адзін камплект “Помнікаў”, на шчасьце, нядаўна з труднасьцямі дасталі. Адразу Вам іх вышлем. Невялікі хоць уклад ад нас. Усё гэта нас вельмі цешыць. №1 “Помнікаў” за 71 г. Вам выслалі. Дастаць іх цяжка. Мне неяк удалося. Будзем старацца нешта дастаць і для Вас асабіста. Абяцалі. З сэрцам стала лягчэй. Далі добрыя лекі.

Рая, Вы ня будзеце гневацца на мяне, калі папрашу Вас, каб выслалі маёй сястры 5 даляраў? Болей ня трэба, бо яе муж прап’е, але за гэтыя грошы ці купоны, якія яна дастане, яе лепш даглядаюць у больніцы. Гэта “магічныя” грошы. Адрас мае сястры: Wroclaw, ul. Komuny Partyjskiej, 57, m. 7, Kazimera Mikloszewicz (сóрка Antoniego)³. У Польшчы пасья высылкі нельга было быць Ксеняй. Там і сяньня яшчэ гэты “фашызм” ня скончыўся...

Юра вышле таксама ў сваю чаргу. Ён ведае, што я заўсёды спраўна разьлічваюся. Сястры будзе прыемна, што аб ёй памятае яшчэ нехта. З Вамі, Раіса, разьлічвацца не абяцаю, бо чым? Урэшце, будзем жыць – будзем бачыць.

А пакуль што шчыра цалую Вас. Пішэце мне. Здаецца, мне гэта цяпер неабходна. Не хачу, каб мой Янка ведаў аб тым, што я прасіла. Мужчыны ня ведаюць літасьці.

Прывітаньні ад Янкі Вам абоім і ад мяне – *Ларыса*.

151. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 1 ліпеня 1971 г.

Раечка мая, харошы мой сябра!

Атрымала ліста ад сястры. Прыйшлі Вашыя грошы, якія былі і матэрыяльнай, і маральнай падтрымкай. Рая, родная, як жа я Вам дзякую, што зразумелі мяне. Гэта так важна сяньня.

Раечка, няхай яшчэ хто хоць крыху пашле ёй, можа – Месячык¹. Атрымала маю пачачку, Вашыя грошы, ад Юры 500 зл[отых], і ёй лягчэй. Я ёй зноў пашлю пачачку, але болей нічога нельга ад нас паслаць. Ды і пачачка будзе скромная, Вы самі разумеете, але сыр ёй будзе. Якая ж яе чакае страшная, галодная сьмерць... Яна, бедная, верыць у выздараўленьне, нічога ня ведае, і можа, так добра.

Ваша мілая картка з павіншаваньнямі і Валіна прыйшлі адначасова – 27 ліпеня. Гэтак не прыходзяць нават зь Менску. Шчырае дзякуй. Гасьцей не было жаданых, сваіх. Было пару сваякоў мужа, суседзяў. З прычыны хваробы сястры і зь іншых меркаваньняў мы нікога ня клікалі, але людзі прынеслі падаркі, і мы іх запрасілі. Гэта ня круглая дата. Лёс сястры безупынна перад вачамі. Нельга думаць аб іншым. Сабралі крыху кнігаў, спадзе гарачыня – вышлем Вам. Яначка вярнуўся раніцай 27 ліпеня. Заўтра пойдзе на працу, а пакуль што далей загарае ў плаўках на сонейку. У нас зноў месяц сухі і гарачы. Лета. Жнуць камбайны.

Я ў думках заўсёды з Вамі, Раіса. Калі даведалася, як сапраўды з сястрой, дык ледзь утрымалася, каб не крычаць... Боль свой забівала цяжкай фізычнай працай. Ремонт хаты. Усё пабелена, памалявана, памыта. Апошні раз. Болей ужо так ня здолею, гэта з болю. Трэба згадзіцца. Неабходна. Хочацца толькі аблегчыць хоць крыху апошні час яе жыцьця.

Нядзелька сяньня. Чужыя дзеткі прыйшлі па яблыкі. Яблынька ўся аж гнецца – такі ўраджай. Пасадзіла я яе, вярнуўшыся... Дрэвы, кветкі, неба і вецер – гэта адзіныя мае сябры, праўда, яшчэ дзеці... Вам ніколі не зразумець маяго жыцьця.

Мілая мая, дарагая мая Раечка, як жа дзякую, што мяне зразумелі. Мне лягчэй з яе радасьці. Яна зьбіраецца выздаравець. *Timor inoperabilis*²... Было б што Вам яшчэ напісаць, дарагая, але гэта пасьяля. Мне нічога ня сталася бяз Яначкі. Былі і камічныя хвіліны. І вось цяпер гаспадар удома. Паправіўся, усё ж адпачыў.

Думаю аб Юльяне Мэнке³. Успамінаю, што пісала Ляля Мэнке аб сьмерці Івана [Луцкевіча]⁴. Як трагічна.

Янка быў у Вільні. Вэраніка [Клімовіч] ад Вас нічога не атрымала. Ставіць помнік мужу і сыну, які ўтапіўся. Дала многа кніжак Янку.

Цалую Вас і абнімаю – Ваша *Ларыса*.

152. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 4 ліпеня 1971 г.

Людачка мая дарагая!

Атрымала хустачку і кашульку мужу. Яна на яго якраз, і ён забраў яе з сабою ў санаторыю. У Палангу – гэта ў Ліцьве. Там добра лечаць, хоць, як для нас, занадта вялікія кошты. Быў другі ліст ад Валі. Бядуе, што зубры яе паламаліся, якія Вам пасылала. Дзякуе мне за матэр’ял (у Польшчы такі – па 1200 злотых за адзін мэтар, аказваецца). Яшчэ ёй не пісала, усё часу няма.

Бялю пакрысе. Завозіла ў Менск хворую сваячку мужа (пазаматачная цяжарнасьць). Выратавалі. Заехала да Марыі Іванаўны [Касянкавай]. Цудоўна ў яе ў гародзе, аполата. Ходзіць босая. Я адразу захварэла б... Хата свая, купіла, як вярнулася, калі выйшлі “Сьцежкі-дарожкі”. Няўтульна ў хаце. Хоча, каб мы пераехалі ў Менск. Сьмешна – на 54 руб. пэнсіі...

Надзежде Васілеўне [Караткевіч] баліць нага. Ёй 88 гадоў. Патаўсьцела. Аслабла – сардэчная недастатковасьць. У хаце быў цудоўны букет ружаў з дня нараджэньня Валі² – нявесткі. Хутка прыехалі ўсе. Валя гутарыць цяпер толькі па-беларуску. Хораша, прытым. Валодзя піша. Што – не распытала, бо чакала чужая машына.

Упершыню бачыла наймалодшага Мальдзіса – Яраслава. Яму два гады. Кучаравы, беленькі – як сонейка! А які харошы, здаровы дзяцюк! Выпілі па чарцы. Якраз прыйшоў муж сваячкі і паведаміў, што зрабілі апэрацыю. Усё прайшло добра, і хвора папраўляецца. У яе двое дзетак – хлопцы. Мы прывезьлі яе ноччу. Нас сустрэлі ветліва. Людзі ўсе – пераважна харошыя. Па-моёму, падлеюць толькі розныя арыстакраты. У кожных абставінах яны хочуць плаваць па верху, як г... Жудасна.

Міхасік паехаў у летні лягер на месяц. Валя не ўспамінае маю сястру. Відавочна, нічога ёй не паслалі. Ня маю ад яе ніякіх спраў. Мучуся вельмі. Ад нас нельга паслаць нават рубля! Можна паслаць прад[уктовую] пачку, але яе рве. Яна нічога ня есьць... Сяньня спала адна, стараюся не баяцца.

Цалую Вас, Людачка, за хустачку, а муж прасіў пацалаваць за кашулю. Мы не дадумаліся, што можна пасылаць кніжкі і дзеткам. Будзем цяпер іх слаць. Муж – немагчымы... Забраў грошы, кніжак навыпісваў. Заплаціла за іх 15 руб. за два дні. Крыху эгаіст ён. Ці застане Вас удома гэты мой ліст? Хацела б Вас яшчэ абняць і за ўсё Вам падзякаваць, дарагія. Няхай Вам добра і радасна будзе ў бацькоў. Часта мне патрэбны кусочак Вашага сэрца, Людміла. Цяпер асабліва. Як паедзе Ганусенька ў падарожжа? Яна ўжо, напэўна сядзіць. Добра, што і Валодзя едзе разам. Весялей будзе адпачываць.

Цалуйце хатніх. Не забывайце пра нас. Маме падзякуйце за піжамку! Халодна, пасмурна, я яе адзяваю. Усяго добрага Вам, Людміла! Вецер на дварэ, і ў мяне сяньня многа-многа часу. Абнімаю дзетак, жадаю сонейка ім і цяпла. У нас – халады, дажджы.

Цалую Вас усіх – *Ларыса*.

153. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 5 ліпеня 1971 г.

Дарагая Раіса!

Панядзелак. Ужо чацьверты дзень, як Янка паехаў адпачываць у Палангу. Гэта ў Ліцьве. Там ёсьць санаторыі, у якіх даволі сумленна лечаць. Дастаў пуцёўку за 25 руб., але за дарогу і кватэру (найменей 1 руб. у дзень) давядзецца плаціць дадаткова. Дарагавата, як для нас, але я рада, што падлечыцца, адпачне. Вельмі перажываў, ці ўдасца паехаць. Адпачываю і я... Маю абсалютны спакой, раблюся зусім сабою. Толькі рукі мае ў працы. Бялю пакрысе, мыю, чышчу. Гэта неабходна, а муж не пераносіць гэтай мае працы, злуецца, што яму невыгодна. Цяпер ніхто на мяне не крычыць, не бурчыць, не злуецца. Працую.

Хмурна і дажджліва ўжо другі месяц. На душы нялёгка. Усё ня маю навінаў ад Ксені [Міклашэвіч]. Да сяньня мне не ўдалося ёй нічога пераслаць. Юра перастаў мне пісаць. Учора быў ліст ад нявесткі. Аб лістах маіх, аб маёй просьбе не ўспамінае нічога. Да гэтага яшчэ – сьмерць касманаўтаў¹, якая тут усіх узварушыла, і хвароба мужавай сваячкі. Мы з яе мужам завезьлі яе аднойчы ноччу ў Менск. Апэравалі, папраўляецца добра. Яна – мая кума. Мае два хлопчыкі. Іх адправілі ў летні школьны лягер.

Я заехала на хвіліну да Марыі Іванаўны [Касянкавай] – яна ў сяле пад Менскам мае хату. Была ў гародзе. Пазнала мяне. Я заплакала. Выглядае яна лепш, як некалі. Поўная, здаровая. Ходзіць нечаму босая, хоць і дожджык. Хатку купіла за “Сьцежкі-дарожкі”. Іх некалі выдалі, пасьяля рэабілітацыі. Мае вялікі гарод – трускаўкі, бульбу, якую ўжо капае. Панадворак бруднаваты, у хаце вельмі скромна. Пры ёй сын, дочка з зяцем у горадзе. Нявесткі ня любіць, унукі, кажа, як не Міхасёвыя. Задаволеная спакоем на старасьць. Добра ёй. Ня можа толькі ўспомніць аб Кандраце²... Плача. Ды ён яе і не пазнае. Яго віна ва ўсім.

Мая Надзежда Васілеўна [Караткевіч] мучыцца з хворай нагою. Ёй ужо 88 год. Паправілася, але аслабела. Як заўсёды хораша зачэсаная, элегантная. На маім стале – цудоўны букет менскіх ружаў. Гэта Валін. Якраз быў яе дзень нарадзінаў. Папрыбггалі за гадзіну ўсе. Было радасьці! Валя цудоўная як гаспадыня хаты. Гасьцінная, мілая, вельмі культурная і даволі абаяльная, прыгожая. Уладзімір [Караткевіч] – як і раней. Найболей чароўны найменшы Мальдзіс – Яраслаў, якому ўжо два гады. Кучаравы, залаты, толькі не “херувім”, але проста з пялюшак паважны “навуковец”. Ніякіх клопатаў зь ім!

Валя зьдзівіла мяне, бо гутарыць цяпер выключна на роднай мове. Выпілі чарку, на гутарку часу не хапіла. Прашковіч прынёс сваю кніжку аб Скарыне. Ледзь не заплакаў. Я толькі бачыла, што яны здаровыя, добра выглядаюць, чуюцца добра, запрацаваныя. І Богу дзякаваць, хоць у Бога, здаецца, яны ня вераць. Іх справа.

Учора Валя [Караткевіч] прыслала мне альбом “Старажытныя скарбы Беларусі”. Пастараемся выслаць Вам, бо рэч вартасная.

Раечка, мая просьба адносна сястры – актуальная. Ад нас туды выслаць можна толькі прадуктовую пачку. Няма чаго выслаць як для яе, хворай. Іначай ні капейкі нельга. Вельмі перажываю. Цяпер паверыў ёй і Юра. Не

вінаваты, бо ўвесь час бачыў інакшае. Я сястру вельмі шкадую. Махлюю ёй, што прыеду. Махлюю сапраўды, бо хто мяне пусьціць туды?

Гэтыя ночы прайшлі спакойна. Амаль не баюся. Людзей стараюся ўнікаць. Хоць большасць людзей – добрыя. Прыходзяць розныя. Вельмі не люблю хітрых ці такіх, якія пераконваюць мяне ў неабходнасці ліквідацыі нашай мовы. Мне тады страшна... Гэта пераважна чужыя.

У нас цяпер б'юцца за ўраджай – з пагодаю. Міхась наш у летнім лягеры. Алесіка аддалі на т. зв. “паўкалёніі”. Цэлы дзень у школе, на ноч – дамоў. Надта дзяцінны, і яшчэ год будзе хадзіць у садзік. Надта сардэчны, харошы хлопчык, але выраблянец, як некалі наш Юра. Міхась лагодны, паважны, разумны.

Цалую Вас усіх, міла абнімаю. Я і дарагі, маленькі здымачак. Цяпер мы ўдваіх толькі...

Ваша Ларыса.

154. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 15 ліпеня 1971 г.

Дарагая Раіса!

Сяньня атрымала ліста ад сястры. Яна ўжо вярнулася са шпіталю дамоў. Недзе ў сэрцы я спадзяюся, што гэта ня рак, і будзе жыць бедная мая сястрычка... Так людзям хочацца жыць. Почырк ёй змяніўся, такі няпэўны.

Даўно ўжо атрымала я “Рагнеду”¹. Мела радасць. Таго, другога, верша ня памятаю. Я наагул усё забываю.

Яначка ў Паланзе. Не задаволены. За кватэру там трэба плаціць 2 руб. ці 1 руб. 50 кап. Усе, хто багаты, едуць цяпер у Прыбалтыку, бо на Чорным моры нейкія бактэрыі ці нешта падобнае. Ён знайшоў сабе “койку” (на вэрандзе) за 1 руб., але гэта 3 км ад санаторыю. Усё думаю, як ён там ходзіць? Такі нядужы... Піша, што ўцячэ. І добра зробіць. Ліст з Палангі ідзе 4 сутак! Ён нэрвецца.

Ці атрымалі 5 нумароў “Помнікаў”? Што ні раблю, дык усё думаю пра сястру. Юра выслаў ёй 500 зл. Я выслала сяньня крыху ежы, якую згэтуль дазваляюць. Мала выслала. Калі ж няма нічога... А грошай нельга высылаць. Хоць плач... Скупаваты крыху Юра, але дзякуй яму і за гэта. Надта хочучь ехаць у Баўгарыю. Гэта адная магчымасць для іх. Юра зрабіўся надта нэрвовы. Піша цяпер вельмі рэдка.

Са старых вершаў маю хоць кусочак “Рагнеды”. Дзіўна неяк. За адсутнасць Яначкі я зрабіла такі рамонт, што не пазнае хаты. Але ж далася начыста! Цешыць тое, што чыста кругом. Янка аб гэтым нават ня ведае. Дастала фарбы і на падлогу. Прыемней стала ў хаце. Горай стала з сэрцам.

Як там Вы маецеся? Як той “Караван”² прайшоў? Ці паздаровелі Эве ножкі? Ці не было дэфіцыту? Малы, дарагі здымачак памагаў мне ў працы. Былі мы ўдваіх.

Пахаладала зноў. Не растуць гурочки. Мой гарод наагул слабы. Вада там стаяла ў дождж. Адзін сябра з часоў нялёгкіх³ прывёз мне арла, выразанага з дрэва. Цудоўнага! Пабег у краму, усяго мне накупляў і гэтак жа зьнік, як паявіўся. Заплакаў. Зьняў мяне на плёнку, калі атрымаю здымкі, дык вышлю Вам у лісьце.

Вось чакаю Яначкі. Ціха-ціха. Часам ноччу не гашу сьвятло. Іначай не-спакойна. Працы – поўныя рукі, жалю – поўнае сэрца. Чакаю вестак ад Вас. Баюся вельмі сваіх 61-х угодкаў. І не таму, што пуставата ў кішэнях... Проста думаю недзе ад'ехаць на пару дзён, хоць добрых людзей магу гэтым абразіць, а злых мне на вочы бачыць цяжка.

Рая, Раечка, ці Вы выпаўнілі маю вялікую просьбу адносна маёй сястры? Дзякуй Вам, дарагая!

Цалую і абнімаю Вас усіх.

Заўсёды Ваша – *Ларыса*.

155. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 1 жніўня 1971 г.

Даражэнькая Люда!

З прыемнасьцю чытаю пра дзетак на возеры! Маю радасьць з Вашых картак, бо засумавала па ўсіх Вас. Як Гануся? Ужо, напэўна, узьбіваецца на ножкі, толькі, можа, зацяжкая крыху, каб стаяць? Дзецям у пяску і вадзе – раскоша!

Нашы на днях званілі. У панядзелак, 3 жніўня, едуць у падарожжа. Валянціна пачала пісаць мне, дзяліцца сваім жыцьцём. Знайшлося і ў яе зайздросна прыхаванае слова: мама... Ну што ж, добра так. Жывуць яны згодна. Алесік вельмі міла мяне віншаваў, як дарослы, аж я запыталася, хто гаворыць. “Алесь Геніюш”, – горда адказаў мне мой хлопчык. Міхась нарабіў здымачкаў з жывых зуброў! Быў крыху ў знаёмага на гаспадарцы. На кані ездзіў, снапы вазіў, і вельмі яму гэта падабалася. Выразіў жаданьне мець зямлю, як дзяды. Сялянская костачка... Надзіва харошы ён хлопец, паважны і разам з тым – сонечны нейкі, сьветлы. Учора вычитала ў “Ніве”, што ён бярэ ўдзел у выстаўцы марак і этыкетак на запалках на тэму: “Рыбы, ахова чысьціні вады і рыбалоўства”. Пахвалілі нашага адзінацацігадовага філятэліста...

Муж вярнуўся з санаторыя. Раскашуецца ўдома. Ляжыць, загарае. Пагода ў нас летняя – гарачыня. Яшчэ ранічка, пішу цяпер, бо пасья – пот і слабасьць з гарачыні, і слова ня склеіш. Муж любіць апальвацца бясконца. Чорны ўжо, як мурын. Мой дзень нар[аджэньня] прайшоў ціха. Было толькі пару асобаў, пераважна сваякоў мужа. Мы нікога ня клікалі, бо такое гора з сястрою... Юра кажа, што жыць ёй – месяцы толькі. А тут нельга ад нас паслаць ёй нават рубля! Юра – скупаваты, а мне сэрца разрываецца з болю.

Была ў мяне крыху Марыя – сястра Юзі [Найдзюк]. Мужа яшчэ не было, і мы ўдзьвёх правялі вельмі міла час. Харошыя гэта людзі. Прывезла мне падаркі ад Юзі. Я ведаю, што Юзі нялёгка, і мне было з гэтага сумна. Дала я ёй на сукеначку, з чаго дзяўчо мела радасьць. Смачна яе карміла, бо ўдалося мне сёе-тое дастаць. А так была адна і зрабіла рамонт на славу! Падлога блішчыць! Ну, гэта апошні раз, бо болей не дазволіць здароўе. Нічога мне тут ня сталася. Часта была няветлівай, проста зачыняла людзям дзьверы перад носам, калі ж мяне нечым частавалі, дык зьядаў гэта Тузік...

Цяпер чуюся шмат горай. Памагалі мне Вашыя лекі, бяз іх я непрацаздольная. У нас амаль не бывае цяпер гасьцей. Не заяжджаюць. Зразумела. Бог зь імі. Халацік падоўжыла, носіцца цудоўна. Сукенку мыла, яна такая ж...

Дзякуй і цалую за ўсё! Хусткі мяне не трымаюцца... Муж яшчэ сьпіць. Я рада, што гаспадар у хаце. Прывёз зь Вільні многа кніг, ён імі толькі і жыве. З літоўцамі лаяўся, бо ўсё наша сабе прысвойваюць. Нагла, прытым. Я душою з Вамі. Будзем высылаць, што толькі зможам.

Сочым, як вашы ляцяць на Месяц. Мяне трывожаць усе касманаўты, і я перажываю вельмі іх лёт... Ганусеньку цалую ў лапкі. Пішыце, як Вам дзед і бабусенькі? Як гадуецца малы Расьціслаў, ці хутка вернецца дамоў брат, як здароўе бацькоў? Вітайце іх шчыра ад нас.

Абнімаем Вас і цалуем усіх-усіх...

Вашыя Геніюшы.

156. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 16 жніўня 1971 г.

Даражэнькая Люда!

Вельмі мы былі радыя з Вашых мілых паштовачак, на якіх – харошы лес і ціхая рэчка. Так люблю лес, дрэвы і наагул прыроду, што заглядзела-ся з прыемнасьцю на паштоўкі. Гэта тым болей, што Вы недзе там ёсьць, што, можа, праяжджалі па гэтай роўнай, асфальтаванай дарозе. Дзіўлюся людзям, якія так прагнуць жыць ў горадзе. Гэта, можа, таму, што вырасла я на аднесельлі.

Як добра, што брат Ваш ужо ўдома! Вось і час службы прайшоў, і Богу дзякаваць, што здароў. А сыноч вырас за гэты час! Ці ўжо ходзіць? А як нашыя пацехі? Хто няньчыць Ганусю? Што ўжо яны нафатаграфавалі? Каму-каму, а дзеду радасьць з іх, бабусі – клопаты. Хто займаецца кухняй? Не перамучце хоць бабусю Марылю. Як яе рукі? Як здароўе дзед? І як мы з Вамі радуемся, што ўся сямейка Вашая разам!

Нашыя – у Баўгарыі. Радуемся, што паехалі. Можа, цікавей будзе жыць ім. І хлопчыкі пабачаць многа цікавага, чаго не забудуць. Мелі ад іх картку з Прагі, чакаем яшчэ з нецярпеньнем. Крыху прыкра, што Юра амаль не памог маёй сястры, але ён увесь час цяпер пад уплывам Валянціны, якая яшчэ выгоду разумее, але літасьць – не... Нічога, Богу дзякаваць, што жы-вуць у згодзе, а мы тут нейк дамо рады бяз іх. Валя пісала, што ў іх няма дачы, машыны і што Юра – проста лекар, а ня доктар мэдыцыны... Што ж, па-маяму, гэта няблага, няхай стараюцца расьці і нешта мець, прыдбаць. Галоўнае – здароўе.

Мы ня мелі такіх асьпірацыяў, бо вартасьці жыцьця бачылі ў іншым і зазналі гора. Мы і сяньня не зьмяніліся, але сын зрабіў вывады з нашай “дурасьці”. Па-сваяму ён мае рацыю. Муж вярнуўся з Палангі – чорны, змучаны, злосны на летувісаў. Са здароўем было ўсё добра, але зноў пачынае недамагаць. Клімат нашай хаты нам часта не ідзе на здароўе, ня ведаем чаму. А ў хаце – найлепш. Ну, што ўжо Бог дасьць...

Муж працуе. Дзейнічае тут і гарачыня, якая амаль без дажджу тры-вае ўжо паўтара месяца. Усё сухое, жоўтае, спаленае. На збожжа гэта не пашкодзіла, а вось бульба пацярпіць. Мы самотныя, як заўсёды, з кнігамі, з мысьлямі. Нашыя знаёмыя хочуць прыехаць, але што зрабіць...

Справы ад сястры – трывожныя, але я зьмірылася з гэтым, бо гэта ёсьць непазьбежнасьць. На днях Вам вышлем “Помнікі” (номер другі за 71 г.).

Цешуся, што добра Вам адпачываецца, галоўнае – дзеткам. Чакаю на іх малюнкi. Хачу, каб муж кiдаў працу, але ён робіць заўсёды па-свойму. У канцы тыдня ён зусім бяз сілаў. Праўда, пэнсія – трагічна малая. Тут разьлічана на тое, што кожны мусяе мець пэнсію. Мы ня вельмі аб гэтым думаем, ня тое было ў жыцьці. На зіму прыдбалі торф, яшчэ дастанем дроў, хата беленая, падлогі блішчаць, і гэта ёсьць радасьць. Цалуем Вас, абнімаем і вельмі ўсім дзякуем за памяць аб нас.

Людачка мая даражэнькая, як чуецца Вы асабіста, ці загарэлі? З нявестачкай мы зноў падружылі! Каб хоць яны мелі розум і згодна жылі. Цалую Вас.

Вашыя Геніюшы.

157. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 28 жніўня 1971 г.

Даражэнькая Людачка!

Атрымалі сёньня мілую картку ад Вас з Вашай мэтраполіі. Дзякуй, Люда! Гэта так міла, так хораша з Вашага боку, што нас не забываеце. Нашыя ў падарожжы па такіх цікавых мясьцінах амаль забыліся пра нас... Колькі мы непакоіліся, пакуль дасталі ад іх першую картку!

Прыгожая статуя Свабоды, і я нейк з дзяцінства яе люблю. Гэта зьвязана з гімназіяй у Ваўкавыску. Пасьля першай сусьветнай вайны нас, дзяцей, крыху прыкармлівала Амэрыка¹. Гэта было тады вельмі па часе, і засталася ўдзячнасьць да сяньня. З дзяцінства ўсё так добра запамінаецца.

Людачка, паслалі Вам №2 “Помнікаў” за 71 г. Учора дзед запакаваў некалькі кніжак дзеткам. Няхай нам даруюць, што толькі цяпер ім нешта высылаем. У кніжку з цьвярдзімі вокладкамі, якую спэцыяльна купілі, улажылі дзьве кружэлкі. Калі шчасьліва зайдуць, дык адна для Вас, а другая для мужа бабусі Марылі². На ўспамін. Цалуем яе сардэчна і тату, і усіх-усіх.

Вельмі мілы пэйзаж на другой паштовачцы – як наш. А кароўкі! Які Ваш дзядуць харошы і разумны, што звазіў Вас усіх у такі горад. Мне гэта можа толькі сьніцца. Мы ня бачылі ні Сьвіцязі, ні Нарачы, ні сваіх гарадоў. Гэта для нас нялёгка.

Сяньня – Зельня, дык учора я сабралася ў Жыровіцы. Муж так засумаваў, што жаль было глядзець на яго. Быў вельмі рад, што засталася ўдома. Яму ўсё здаецца, што мы яшчэ вельмі мала былі разам і што жыцьцё хутка скончыцца. Мы ўдваіх маем заўсёды аб чым гаварыць. Сяньня быў крыху дождж, але ўсё пасохла і перасохла. Быў ліст ад сястры. Муж яе ў горы аказаўся на вышыні – даглядае яе, клапаціцца. Паслала ёй крыху грошай і пачку на днях. Толькі беднаватую, але не ад мяне залежыць... Будзе ім на пэвен час. Яна крыху папраўляецца, ужо выходзіць на вуліцу. Божа мой, як гэта страшна, няўжо гэта – рак? Ад мяне просіць найболей лістоў. Мы больш-менш здаровыя. Калі найгорай, дык бяру Вашу талетку і ў думках цалую Вас у лобік.

Як там дзеткі, Людміла? Ганусі ўжо хутка годзік! Ім будзе сумна ад’яжджаць ад Вашых. Яшчэ раз Богу дзякую, што хоць Ваш брат з сям’ёй... Часта мы аб ім ўспаміналі. Быццам ужо там спакой нарэшце. Як там Валодзя адзін? Адразу нам пішыце аб усім. Чакаем вельмі, калі ўжо вер-

нуцца нашыя. Добра, што паехалі. Колькасьць уражаньняў, сустрэчы з новымі людзьмі і краінамі расшырыць іх гарызонты, будзе ім лягчэй жыць і разумець сапраўдныя вартасьці жыцьця.

Каб ведалі, з якой радасьцю заўсёды чытаем весткі ад Вас! Людачка мая, дарагая дзяўчынка нашая, Вы ўжо для нас – як свая. Пішыце аб дзетках. Цалуем Вас усіх і сардэчна абнімаем. Яшчэ раз дзякуем Вам за мілую памяць аб нас.

Геніюшы.

158. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 1 верасьня 1971 г.

Даражэнькія!

Даўно няма ад Вас лістоў, а паколькі мы жывем у вялікай адзіноце (інтэлектуальнай), я вельмі адчуваю іх брак.

Пайшлі дажджы, пахаладала. За два пагодныя месяцы людзі сабралі хлеб, а гультай дастаткова прагрэліся на сьпякотным сонейку – на ўсю зіму. Кажуць старыя людзі, што зіма будзе суровая. Торф мы ўжо маем, сочым цяпер за дрывамі, каб не ўпусьціць чарговага іх прывозу чыгункай у Зэльву. Тады прыдзеляць і нам. Нельга сказаць, што няма палена ў хляве, аднак на ўсю зіму ня хопіць, бо печ старая, і торф бяз дроў нявесела гарыць. Печ цёплая, ранейшая, нямодная, але жаль яе раскідаць, бо грэе лепей за новыя. Ды і кошты, і клопаты дастаць цэглу, вапну, дзьверцы і, галоўнае, добрага майстра. Усе цяпер на дзяржаўнай рабоце, а хата наша – свая.

Яшчэ вісяць на галінах яблыкі, цудоўна прасьвечаныя сонцам. Зрываю іх з дрэва, кладзем у вазу і ставім на стол. Частуем людзей. 29 жніўня вярнуліся дзеці і ўнукі з падарожжа і адразу замовілі размову з намі. 30-га мы доўга зь імі гутарылі. Алесік так хораша аб усім расказваў, як дарослы. Міхасю і Валі найбольш спадабалася ў Празе, якую яны добра агледзелі. Нявестачка аж сыпала мне назовамі гістарычных мясьцін гэтага гораду. Мне крыху заняла сэрца з тугі па Празе. Я Прагу любіла болей, чымсьці чэхаў.

У Баўгарыі яны крыху папсавалі сабе жываты нязвыклымі стравамі і радзя, што ўжо ўдома. Сяньня ўсе пайшлі на работу, у школу, а Алесь у садзік. Дай Божа ім шчасьлівы год!

Муж загарэў, паправіўся. Мне зноў няважна, хацелася б, каб і на гэты раз пранясло бяду... Пішу Вам, як праз туман, але не пісаць – не магу. З сястрой крыху лепей, яна ўжо крыху выходзіць, і швы зажылі. Той няшчасны Раман аказаўся на вышыні ў горы, крыху яе даглядае. На днях мы выслалі ёй крыху прадуктаў, каб папраўлялася. Няважная пасылка, але ў гэтым ня нашая віна. Думаю, што неяк дадуць сабе рады. Дзякуй Вам вялікае за дапамогу ёй у самы цяжкі час.

Юра зноў пачаў курыць, і гэта мучыць мяне, бо ў яго *ulcus duodeni* і *stenoz*¹. Ня дай Бог зноў пачне піць. Юра – гэта наша балячка, і я не магу сказаць, што ведаю сваяго сына. Да адчайнага крыку мне шкада яго, але каб яны жылі пры нас, дык мы ўжо даўно не жылі б... У Юры слабы характар, і цьвярозы, мужчынскі розум прабуджаецца крыху па часе. Спрытны ў жыцьці і хоча быць шляхотным. Мінуласяць і адзінота адбіліся на

нэрвах і крыху на тых, амаль геніяльных, здольнасьцях, якія было відно ў дзяцінстве. У Юры натура Янкі, як і вонкава яны вельмі падобныя. Адзеньне носяць тое самае, ды і хлопцы па іх. Маці Янкі з Палубінскіх. Яе прыгожы Пётра Станіслававіч Геніюш² (бацька Янкі) украў з вялікага двара. Быў у яе крыху татарскі тып аблічча, галоўнае – вочы, якія яна перадала і сыну, і крыху нават праўнукам. Пакуль што ў Юры ў сям’і ўсё ў парадку. Слаць ім, Раечка, кніжак, можа, і ня трэба, бо трэба, каб яны мелі спакой і жылі. Лічэце іх і сваімі дзецьмі, бо хлапчаняты вельмі харошыя. Юрка ўсё яшчэ вельмі здольны, і ўся кібэрнэтыка для яго – як для мяне два разы два. Ёсьць у яго і сумленьне, і чалавечая, грамадзкая чэснасьць. Рэагуе на разумныя аргумэнты. Няшчасны праз сваю маці, але гэта яму і дапамагае часам. Моцна хворы на жалудак і працавіты, як пчала. Вось такі ён у нас – і мой, і ня мой.

Думаю, што, можа, у сястры быў ня той дыягназ, пацяшаю сябе гэтым і вельмі хачу ў гэта верыць, хоць разумна згаджаюся з усім. Трэба мне сяньня ляжаць. Баліць галава і рвоты. Але як жа не пісаць Вам? Самае вялікае, самае галоўнае ў маім жыцьці – гэта ўсе Вы. Так мала я магла зрабіць для Вас у жыцьці. Хочацца паправіцца, хоць гэта не знача, што здароўе верне здольнасьць тварыць. Часам ахвота дыхнуць паветрам на ўсе грудзі, адчуваць сябе чалавекам сярод людзей. Быць чалавекам, памаяму, з усімі магчымасьцямі творчай аддачы людзям – гэта куды важней, чымсьці нават жыць там, гдзе нарадзіўся.

Дык вось я быццам у гасьцях у Вас, усё Вам раскажваю аб сабе. А як Вам жывецца? Ці даўно вярнуліся дамоў, як здароўе, ці адпачылі? Мне так хочацца ў поле, хоць у лес, але гэтай магчымасьці ў нас няма. Праўда, аўтобусы ходзяць, але толькі ад пункту да пункту, а коней амаль што няма. Людзі восеньню будуць прывозіць мяшэчкі бульбы, хто як зможа. Хто выпрасіць машыну, хто на ровары, хто на плячах, а самыя спрытныя парабілі сабе такія тачкі на колах, як рыкшы. А бульбачку садзіць амаль кожны. Землю дзеляць пакрысе, хоць не заўсёды дарма. Хапае на зіму і сям’і, і паршучка выкарміць, і курам. Гэта вялікая дапамога, падспора. Мы ўжо нічога не трымаем, сілаў у абрэз, ды і зацікаўленьні інакшыя. Сёлета бульба прадбачыцца дарагая. Памідоры затое ў нас круглыя, салодкія, і падаю іх мужу тры разы на дзень. Ня есьць іх толькі на сьнеданьне.

Асабіста нам прадуктаў хапае, бо вымаганьні нашыя сяньня скромныя.

Ці Вы адчулі з гэтага ліста, як хочацца мне сяньня хоць крыху быць з Вамі думкамі? Яначка зноў пашле Вам крыху кніжак, каб пацешыць Вас далёка хоць родным словам. Калі чалавек нездаровы, дык ён шукае ля сябе сваіх родных, і тагды чуецца лепей. Вось, можа, і я таму пішу Вам сяньня і абнімаю Вас праз усе далі, якія нас разьдзяляюць.

Будзьце здаровыя! Няхай Вам лёгка і плодна працуецца і шчасліва жывецца.

Ваша заўсёды *Ларыса Геніюш*.

159. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 26 кастрычніка 1971 г.

Даражэнькая Раіса!

Маўчымо абедзьве. У мяне хоць – прычына. Як Вашае здароўе? Дзякуй за дапамогу сястры. Атрымала пачку і ад М. Дорага гэта. Альбо ня трэба было слаць зусім, альбо зрабіў бы так, як Вы. А то, напэўна, меў кошты. Жаль. Шчырае дзякуй Вам і за гэта.

Пісала К[сеня]. Дзівіцца, што далі ёй пажыцьцёвую інваліднасьць. Надзіва, аднак, чуецца добра. Папраўляецца, ходзіць. Цуд нейкі! Божа мой, хочацца так верыць, што лекары памыліліся ў дыягназе. Адным словам, яшчэ жыве. Ніна да яе амаль не прыходзіць. Задала ёй толькі “мудрае” пытаньне: гдзе хоча быць пахаванай і на якія кошты... Зьбянтэжыла гэтым чалавека дарэшты.

Што да нашага здароўя, дык яно адпавядае нашаму веку. Думаць аб гэтым ня хочацца. Людка прыслала таблеткаў, і вось амаль маю зноў ногі. Яшчэ той склероз, які аказваецца толькі час ад часу. Аж дзіва.

Купілі бульбы на зіму, ёсьць торф, думаем пра дровы – такія нашы клопаты. Маем газ на балён. Невыгода тая, што балёны канчаюцца. І вось дзясяты дзень вару на нейкай “керосінке”. А калі яшчэ яго прывязуць? Падобна і рэчы другія.

Пашыла пальто зімовае – ад Вашых. Каштавала танна, толькі работа і крыху ваталіны. Каўнер з матэрыялу, як у асеньнім, і так будзе добра. Ёсьць цёплы, харошы шаль. Цешуся – пальто цёплае, скромнае і лёгкае. Шыла ў Слоніме – там ня так партачаць. Рада, што ня трэба болей езьдзіць туды. Праўда, яшчэ Яначку касьцюм трэба, але няхай едзе сам. Мне лепей, калі лішні раз выходжу за брамку сваяго панадворка.

Пішэце мне. Часамі ў жыцьці бываю сама вінавата, ніяк не атрафіруюцца розныя зацікаўленьні, парывы. А за Ксеню я Вас моцна цалую. Усіх. Ёй гэта радасьць і сьвята. Цяпер ужо дадуць сабе рады. Раман зьмяніўся, стаў чулы, клапатлівы, усё робіць сам. Відно – і ў п’янюжкі ёсьць сумленьне, а гэта галоўнае. Пальто маё харошае, падкладка зьдзівіла нават майстроў. Цёплая. Грэе па-сяброўску, як і належыць. А дні сьцюдзёныя.

Кніжак Вам паслалі даволі многа. Нават рэдкасную – “Белорусы в Москве” Абэцадарскага¹, усе лішнія нумары “Помнікаў” і г.д. Эве – кружэлачкі. Ці хоць атрымалі?

Як Вам там дарыцца? Часамі чытаю лаянку пра Вас – і гэта навіна. Сьмешна – як мусяюць быць нуднымі лісты мае з вузенькага маяго двара – Вам, вялікасьвецкім маім сябрам. Нічога, чытайце, “я з Вамі ўсьцяж”².

Яначка працуе, трымаецца. Пачынаюць прыходзіць лісты ад Вас, толькі ад мае Людэ – ні слова! Як там яе чалядка? Як там Валя? Ёй – асаблівае прывітаньне!

Моцненька Вас цалуем, дзякуем. Усё будзе добра.

Вашыя Янка і Ларыса.

Ленинградский завод грампластинок. У нас тут дастаць яе цяжка. Там мне падабаюцца асабліва “А ў полі вярба пахілёная...” і “Александрына” (словы П. Броўкі¹, кампазыцыя Мулявіна²).

Валодзенька родны, усе лішнія нумары “Помнікаў” (не памятаю – якія) мы паслалі Раі [Жук-Грышкевіч]. Можна, у яе будзе лішні №2 за 1971 г., бо №3 (за 1971 г.) мы Вам паслалі 2 экз[эмпляры]. Іх, бачыце, бывае вельмі трудна раздабыць. Я буду старацца нейк дастаць, калі б лішняга ня мела Рая, бо трэба і Міхасю з Валяй.

Дарэшты Вы мяне расчулілі пытаньнем: ці мне будзе цёпла зімою? Будзе цёпла! З чыкагаўскай пасылкі мне пашылі зімовае цёплае пальто. Скромнае, хорошае. А боцікі мне патрэбныя – як соль! Дзякуй шчырае Вам за іх. Ні хустачкі, ні пасылкі з боцікамі пакуль што не атрымалі, але спадзяюся, што прыйдзе. А вось ногі амаль перасталі! Ныюць яшчэ толькі ў непагоду. Гэта дзякуючы Вам, мае найдаражэйшыя, мне проста ня верыцца.

Нядаўна я Вам пісала, ці атрымалі? У нас сёлета амаль не было грыбоў. Было хораша, суха. А вось пару гадоў назад дык баравічкі валаклі – хто мог! Мы паехалі ў далёкі лес, і я ў жыцьці ня бачыла іх столькі! Усе маладзенькія, бурія, каранастыя. Аж жах! Адзін студэнт прынёс мне добры кошык і кажа: “Да 140 лічыў, а пасья зь ліку зьбіўся”. Яшчэ стаяць, марынаваныя, і сухіх будзе на гэты год. Я ўжо ў лес не хаджу. З розных меркавань. А вельмі люблю рыжыкі!

У нас – добры марозік, і зіму сёлета варожаць паважную. Хата ў нас даволі цёплая, ёсьць торф, дровы. Учора якраз пілавалі, складалі. Памаглі крыху суседзі і асабліва напрацаваліся два хлопчыкі, якія вельмі шчыра мне заўсёды памагаюць. Сапраўды памагаюць! Аднаму 8 гадоў, другому – 5. Дзеці ёсьць дзеці.

Юра і нам піша мала. Я зь ім крыху пагутарыла паважней, дык можа, і загневаўся. Пагутарыць было трэба. Валя піша вельмі рэдка. Урэшце, я Вам аб іх пісала. У нас з мужам няма інстынктыўнага, сьляпога каханьня да блізкіх, абавязкі выконваем сьлепа, але каханьне і даверра – праз розум. Зьведалі жыцьцё ў яго самых жудасных, самых неспадзеваных праявах. А шчырасьць людзкая гаворыць проста, ідзе бяз фальшу, і мы яе адчуваем, адчуваем да сьлёз. Нам, мне асабліва, нічога ня жаль для сваіх сяброў і наогул для людзей сапраўдных, асабліва для нашых унукаў, і як мы цешымся, калі ў іх усё добра.

З Анечкі будзе гаспадынька, і няхай сабе шуфлядкі перабірае з Сафійкаю, налажыце там цацаў. Зь дзедкам маім няважна. На днях абмяк на прыёме. Быў дождж, хмарна, цяжка дыхаць. Далі укол, капляў, і я цяпер за яго яшчэ болей баюся. Капрызны, бурклівы, але разам з гэтым – самы блізкі, самы дарагі, разумны і цікавы друг. Без мяне ня змог бы жыць, а і я без яго – таксама. Усё у нас супольнае – ад поглядаў на жыцьцё, ад характарыстыкаў да надзеяў. Толькі грошы крыху прыхоўваю, бо ўсе пайшлі б – на кніжкі, а тут трэба і жыць і есьці. Мужчыны часта думаюць толькі аб сабе і зусім не думаюць пра заўтра.

І сяння яму ня лепей, але на працы. Упарты – ня вытрымаць! На твар выглядае вельмі добра, а ліст Валодзі вярнуў яму сілы. Мы прачулена, балюча цэнім чалавечнасьць і тое, што Вы, далёкія, цешыцеся з кружэлак, бо і мы зь іх цешымся, гэта – роднае. Напісала ўжо Вам верш калядны.

Адзін – спэцыяльна для Вас, а так – некалькі. Думаецца праз Вас, дык так гутару – сэрцам.

Іначай няблага нам. Ёсьць кампоты і яблыкі са сваяго дрэва і наогул поўна слоікаў з прысмакамі, толькі ня есца... Купляем мяса, ёсьць у нас масла, бяром малако. А што памяталі пра боцікі, дык вельмі дзякую, гэта Людачка мая дарагая, яна, здаецца, чуе, як трава расьце... Бягу ў баню, канчаю ліста. Хочацца сказаць Вам, што Вы ўсе дарагія нам вельмі, а дзеткі – найбольш. Як маюца Вашыя у Аўстраліі, як Людачкіны бацькі? Усім ім ад нас і ад Бацькаўшчыны прывітаньні.

Цалуем Вас і абнімаем – Вашыя *Геніюшы*.

162. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 20 лістапада 1971 г.

Даражэнькая Люда!

Учора атрымалі Вашага мілага ліста – раней Валодзінага. Вельмі і вельмі сумую, што Вы не атрымоўваеце маіх. Аж шкада тых марак прыгожых! Усім пішу, але нават сын ня ўсе лісты атрымоўвае. Ці Вам прыйшлі дзьве кружэлчкі? Бо адну муж мой паклаў з павагай Вашай маме. Выйшла яшчэ адна кружэлка “Песьняроў” – гэтых нашых мадэрных інтэрпрэтатараў беларускай народнай песьні. У нас дастаць яе немагчыма, ды яна і разьбілася б па дарозе – вялікая. Можна Вам толькі цераз краму яе выпісаць – з Масквы, з фірмы “Мелодія”: СМ-02652, “Песняры” (Всесоюзная фірма грампластынок, Ленинградский завод). Ёсьць там восем песьняў, цікавая музыка да іх, адчасьці на старых інструмэнтах, даўнейшых, і пару зь іх так добра выкананыя, што праслухаеш і аж страпянешся. Калі будуць такія, якія мы Вам выслалі, безумоўна, пашлем яшчэ.

Мы радыя, што дзеткі Вашыя здаровыя, дзякую ім шчыра за абразкі. Дзякуй вялікі за здымачак. Я лічу Вашых бацькоў вельмі шчасьлівымі. Маюць тое, што міла чалавеку. Дом, пабудаваны сваімі рукамі, працу цікавую лекара і кусочак зямлі, каб чалавек адчуваў, што ён мае сілу і рукі і што ён – частка жывое прыроды, ня толькі нейкі інкубатарскі пітомец каменнага горада. А найважнейшае тое, што маюць харошых дзяцей і цудоўных унукаў – прадаўжэньне жыцьця. Бачыць плады свае працы і жывым, здаровым свой род – гэта часьць нашага шчасьця, калі пры гэтым глядзець шырэй.

Муж не зусім здаровы, слабее ўжо і на працы, але такі ўпарты, што кідаць яе ня хоча, баіцца – не пражывем. Мяне ня слухаецца ў гэтым выпадку. Дзеці нам пішуць. Нявестачка, кажа дзедзік, цяпер паразумнела. Ubачыла сьвет, які ня толькі за вакном. Хлопчыкі, як хлопчыкі – неблагія! Юра хварэе зноў, яго мучыць той *ulcus duodeni*. Думае аб апэрацыі. Боцікі, на жаль, яшчэ не прыйшлі. Пасьля зялёнай прыйшла адна чорная хустачка, але, пэўна, ня тая, аб якой пішаце, бо было гэта даўно. Я Вам за яе дзякавала.

У нас ужо марозікі добрыя, і што-што, а боцікі патрэбныя. Іначай усё маем пакуль што. Не магу забыцца, як Валодзя пытаўся, ці ўсё ёсьць на зіму? Аб такім у нас ніколі не спытаўся родны сын... Божа, як гэта хораша, проста дарага нейк, па-чалавечы. Паліва ў нас ёсьць даволі. Ногі баляць мне меней, я іх ужо амаль вылечыла, за што Вам вялікае дзякуй.

Паслалі Вам многа кніжак і дзеткам. Між імі ёсьць і кніга “Беларускія

блюда”, якую ледзь дасталі для дарагой Людачка. Учора, яшчэ да атрымання ліста, выслала Вам калядку, ці прыйшла?

Цалуем Вас моцна і абнімаем усіх-усіх. Вашыя *Геніюшы*.

163. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 27 лістапада 1971 г.

Даражэнькая Раіса!

Адразу адказваю на Вашага ліста. Дзякуй шчырае за фотопартрэты Ф. Скарыны. Маю з гэтага вялікую радасьць.

У нас сьняжок, марозік, праўда, невялічкі. Вось за пасылку Ксені [Міклашэвіч] я Вам ня дзякую на гэты раз. Згубіць пры Вашай запрацаванасьці тыдзень часу на гэта – дык жа так немагчыма! І ня гэта тут галоўнае. Ксеня нам цяпер зусім ня піша, як не пісала 15 гадоў. Напісала, калі захварэла. Калі чалавек аж такі хворы, яму дароўваецца ўсё, нават тое, чаго не дараваў бы камень. Гэта адно, а другое – калі чалавек у руках гарэлкі, дык можна думаць: ён і ў руках Рамана, Ніны¹ (каб толькі). Памагли – і хопіць! Нічога, далей дадуць сабе рады. А я бядую тут, ня сплю, думаю, як і што ёй паслаць...

Я з Вамі абсалютна шчырая, як ні з кім! Я ў горы, “перад сьмерцю”, папрасіла Вас тады памагчы ёй, і толькі таму, што сама ня ведала рады. Калі б у Вас захаваўся той ліст, дык яшчэ раз яго прачытайце. Гора ёсьць гора, але ім на гарэлку ня хопіць ні ў Вас, ні ў мяне. За пальто дзякую, бо і сапраўды ёй, можа, патрэбнае. Пальто Раману, напэўна, паслаў Юра. Тут не аб рэчы ходзіць, зусім не аб рэчы...

Усё ж і за гэта цалую Вас, мой дарагі, харошы Kindergarten², і дзякую Вам крыху. Што трэба будзе яшчэ зрабіць – я буду бачыць сама. Зрабілася ім некалі вельмі многа, колькі рэчаў – столькі і сэрца. Эфэкт быў жудасны...

Даруйце ласкава, што я Вас уцягнула ў гэты свой “кампот”. Янка крычыць на мяне і мае рацыю. Ён найболей цэніць час і добрых сапраўды людзей. Якое шчасьце, што яны ня маюць адрасу М.!

У нас усё па-ранейшаму. Хапае нам тут не ўсяго, але таго, чаго нам бракуе, даць нельга. Выслала вам усім сьвяточныя прывітаньні, бо ўвесь гэты час моцна пра вас усіх думала. Ці атрымалі кружэлкі? Гэта пытаецца Янка, які два дні ляжыць, адпачывае, каб пасля пяць дзён вытрымаць хадзіць на працу. Дастаў яшчэ дроў харошых, бярозавых. Зіма будзе спакойнай. Усё ў нас тут ёсьць. Як у часы нашага знаёмства з Вамі, мая дарагая, мілая Раечка. А колькі нам, старым, трэба? Вось хіба памяці людзкой і лістоў ад сына. Тут, як і ў Польшчы, ніхто пакуль што не галадае. Раскошы вялікай няма, але не галадае ніхто – гэта факт! Зіма нам ніколі нястрашная, бо прывыклі да холаду, а вось гарачыню пераносім цяжка. Як маржы якія.

Цалуем усіх Вас вельмі сардэчна – Вашыя *Геніюшы*.

164. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 10 сьнежня 1971 г.

Людачка!

Дзякуй за здымачак, за карткі! Дзякуй, мая харошая! Івонка¹ вельмі падабаецца і тата Ваш – малады! Усіх пазналі! Яначка адразу пазнаў Віктара

і Нату. Сафійка – цудоўная! Баццюшка – не мадэрны, у нас так толькі ў цэркві. А моладзі колькі! У нас тут – толькі бабусі старэнькія. “Отжившие”. Разглядаем Вас, цешымся. Перад гэтым быў здымачак Ані і Сафійкі.

Што да “Помнікаў”, Людачка, дык тут аб “капейкі” ня так разыходзіцца, як аб тое, што іх не прадаюць у кіёсках. Мы выпісваем 3 экз[эмпляры]. Сабе, Юры і Вам, а рэшту нейк дастаем. Дастанем яшчэ, бо вельмі любім Валодзю.

Што да апошняга здымка, дык тут вельмі харошыя Ната і Віктар, а мужу спадабалася дама, што направа ад сьвятара... У яго свой густ. Добра, што лісты даходзяць! А вось быў адначасова ліст ад хворай сястры, яна аж плача – няма лістоў. Ужо месяц, як няма лістоў ад дзяцей. Ніякага адказу на нашыя. Можна, яны іх і не атрымалі. Нельга ўсяго напісаць Вам... Сястра яшчэ жыве, цяпер і муж яе ляжыць. Нявесела ўсё гэта. Боцікаў усё няма, але ўжо гэта ня так актуальна. Я тут дастала (дзед ледзь ня выгнаў з хаты...) чэскія, скураныя, на цёплай флянэлі і нізенькім абцасе – 50 руб!!!

Не шкадую, што ўзяла, бо цёплыя і выгодныя. Янка енчыць: “Колькі было б кніжак!” Шыем яму касьцюм, бо абдзёрся, вельмі добры – ад тых сяброў... Дык падабрэў. Я ўсё памыла. Сохне. Елачку зробім. Каб у дзяцей хоць усё было ў парадку...

Надзея Васілеўна [Караткевіч] запрашае да сябе. Старэнькая яна, слабая. Сын цяпер у Польшчы. Алесь Ігнатаўна Смоліч крыху ходзіць па пакоі, папраўляецца, хоча ў Менск – яе ўлюбёны горад. Я баюся пакінуць мужа. Ехаў з Палангі і заехаў да п. Вэранікі [Клімовіч], дык пыталася ў мяне – ці хоць жывы даехаў. Яна яго, беднага, далёка павяла на могілкі. А так дзед – ніц сабе, толькі не стае духу...

Будзе радасьці дзеткам! А Анечка – як лялька! Няўжо разумее ўжо, як ёй адчыніць дзьверы? Вельмі яны ў Вас усе дагледжаныя, і добра так! Часам піша п. дантыстка. Маладзец яна. Вельмі рада, што атрымалі калядны верш.

Цалуем Вас усіх-усіх! *Геніюшы.*

165. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 сьнежня 1971 г.

Даражэнькая Люда!

А лісты ад Вас прыходзяць часта! Гэта цяпер як нейкі Гальфстрым¹ для нашай, даволі адзінокай і абледзянелай долі. Дзякуй за Вашу бабусянку²! Маладзец, што дажыла да столькіх гадоў і яшчэ ў курсе Вашых справаў! А які пірог цудоўны – проста каравай, а архідэя!

Дай Божа дажыць ёй да сотні гадоў і Вам, яе ўнучцы, ня меней. Я ўсё разглядаю фота з хрысьцінаў. Усе радасныя, усе такія свае. Добра, што купілі свой дом. Але колькі яшчэ выплачваць! І як Вы дасьце рады! Ці выпісалі кружэлку? Іх тут няма. Абавязкова выпішыце, бо цудоўная, а яшчэ таму, што пару зь іх забралі ў войска, і песьні, здаецца, скончыліся...

Званілі дзецям. Ремонт закончылі. У іх пануе грып, але нейк трымаюцца. Юра мае многа працы, ён неблагі лекар. Вельмі міла гутарыў Алесік, Міхась спаў, пэўна, нездаровы. Юра быў грубы, асабліва з бацькам, які ня змог зь ім гаварыць. Яны даўно не пісалі. Адчуваецца, што сэпаруюцца крыху ад нас. Гэта бацьку вельмі раззлавала, але я лічу гэта разумным. Ні нам мяняцца на старасьць, ні ім цярпець за нас вечна. Пасварыліся з мужам. Быў злосны,

што задоўга гутарыла, дорага каштавала, а фактычна, як цяпер разумею, балела яму сэрца зь іншай прычыны.

Але я мела рацыю, бо жыцьцё – ня жарт, а галоўнае тое, што здаровыя, што Валя, такі некалі вораг, цяпер ня скардзіцца на мужа. Ня п’е, талковы, зарадны, ёсьць грошы, жыць можна і т.п. і т.д. Што ж нам болей трэба? А дзеду ўсё яшчэ нешта патрэбна.

Энцыкляпэдыю, як прыйдзе, – пашлем. Цешуся, што спадабалася Вам мая калядка, вельмі цешуся. За вокнамі – сьнег! Хораша, калі так падае. Гарыць у печцы. Муж чытае ў ложку. Добра, што пазванілі дзецям, спакойней мне на сэрцы. Юра цяпер моцна пад уплывам Валі, знача – будуць багатыя, і гэта пажытак. Няхай жывуць па-сваяму, не малыя, абое з вышэйшай асьветаю. Міхасік ня піша нам, яму нецікава, і гэта зусім зразумела. Рвецца пісаць толькі Алесік – у сваёй цудоўнай дзіцячай шчырасьці і чысьціні.

Ганулька, знача, ужо праяўляе характар? Ну, што ж, няблага. А Віктар – выліты будзе Валодзя. Я раней думала, што ён падобны на Вашага тату. Які Ваш тата разумны і харошы чалавек і сын: і бацькі пры ім да такой старасьці, і дзецям ён – разумны дарадчык. Вітайце іх ад нас. Юра зьдзівіў нас крыху, але я лічу, што так ёсьць найлепей.

Вось усё пакуль што. Заставайцеся з Богам! Пішыце, Людачка, пакуль можна. Цалуем Вас моцна – *Геніюшы*.

166. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 21 сьнежня 1971 г.

Даражэнькія!

Вітаем Вас з Каляднымі Сьвятамі, з Новым годам! Здароўя Вам усім, шчасьця! Расьці, добра вучыцца і разумнець дзеткам! Радасьці, міру, добрага настрою і спакойнага жыцьця ў Вашу хату!

У нас усё па-ранейшаму. Муж сёньня едзе ў Гродна ў камандзіроўку. Дрыжу і лекачу, каб хоць здаровы вярнуўся. Ня хоча браць новага касьцюму. На дварэ ні сёе-ні тое, проста ні дождж, ні сьнег, і ў рэзультаце – балота. Заплацілі і за боцікі, і за касьцюм. Крыху рассталася з рэчамі, але добра зрабіла, бо было б тугавата. Іначай усё ў нас добра. Горай у бедных “Песьняроў”, вельмі хочацца, каб захаваліся, каб былі. А мелі яны ўжо запрашэньне ў Францыю. І самыя – не без віны, маладыя, гарачыя, сваяго ня хочуць упусьціць.

Дзеці не аказваюцца. Добра, што пазванілі ім, а то пахварэлі б... Усе старыя людзі, мусіць, толькі і жывуць, што сваімі нашчадкамі і другімі людзьмі. На пару дзён расстаёмся з мужам, і то перадрыжыць сэрца. Яму – за мяне, мне – за яго. Найлепей нам, калі мы разам.

Паслала скромную прадуктовую пачачку на сьвята хвораі сястры. Піша мне яна мала. Дантыстачка паслала ёй пачку з адзеньнем, на якую патраціла (мусіла здаваць у дэзынфэкцыю) цэлы тыдзень! Нам з гэтай прычыны і ўстыд, і прыкра. Так прыкра, што не магу Вам сказаць. Давялося перапрашаць Раю [Жук-Грышкевіч] і прасіць, каб болей не пасылала... Усё тут няясна, усё тут запутана, а мне рвецца на часьці сэрца. Фактычна, што трэба хвораму? Яму трэба: спакой, добрая ежа перадусім, апека і лекі. Я думаю, што гэта ёсьць.

Як Анечка? Яна ўжо будзе разумець ёлачку, а можа, і падаркі? Ці заслужыла Сафійка на добры падарак у Дзеда Мароза? Ах, гэтая Сафійка... Пішу якраз невялікую рэч аб Прадславе¹. Тут мне цьвердзяць, што трэба пісаць: Прадыслава (архітэктар Штыхаў²). Гэта ён казаў другім, бо я яго ня ведаю.

Магу зразумець, Людачка, колькі Вам працы ўдома. Але якое шчасьце, калі растуць дзеткі, вучацца, застаюцца пасля нас. Лісты мае да многіх не даходзяць, і я рада, што хоць даходзяць да Вас. Ці запаліце дзеткам камін? Напэўна, ужо гараць лямпачкі на ёлачках ля хаты. Гэта – як у казцы. Цалую Вас, мая мілая Люсенька, няхай усё ў Вас будзе добра. Як Валодзя? Як ацэнкі Наты і Віктара? Як маюцца бацькі Вашыя, як абодва Расьціславы? Вітайце іх ад нас. Усіх-усіх абнімаем. Радаснай Вам Куцьці!

Вашыя Геніюшы.

167. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 20 студзеня 1972 г.

Дарагая Людачка!

Дзякуй за лісты і навагоднія пажаданьні, якія мы атрымалі. Апошні Ваш ліст быў са здымкам Вашай бабусі, за які яшчэ раз дзякуем. Учора атрымалі здымачкі Віктара і Наты і малюначкі. Дзякуй за ўсё! Дзеці крыху зьмяніліся, вельмі мілыя. Муж кажа, што Віктар – гэта Валодзя, а Натачка – Вы! Мы і на сьвята, і на Новы год былі ўдома, і толькі самыя, муж ляжаў, пагана сябе адчуваў. Толькі хадзілі на тэлеграф, бо нас выклікалі дзеці. Міла нас усе віншавалі: Міхась паважна, Алесік сардэчна, Валя стрымана, Юра шчыра. Зноў, паводле ліста Валі, у іх там крыху ня ладзіцца. Юра – ня ангел, нэрвовы.

Сьвята ў нас было з ялінкай, спакойнае. Выпаў сьнег, заскрыпелі марозы. Сяньня толькі крыху ня так халадно. Але ў хаце ў нас цёпла. Як я Вам пісала ўжо, маем паліва даволі, а печка ў нас – старэйшая за мужа і грэе вельмі добра. Карткі я Вам пасылала таму, што яны беларускія. Яны тут – рэдкасьць, мы іх сабе ўзаемна пасылаем. Ні боцікаў яшчэ, ні хустачкі няма. Нічога, боцікі ў мяне ёсьць. Крыху баліць мне горла, я ўсё хаджу на могілкі, бо многія старыя суседзі паміраюць – трэба ж некаму ісьці. Доўга не было ліста ад Вас, і я непакоілася, ці хоць здаровыя дзеткі. Гэта ў першую чаргу.

Ці выпісалі “Песьняроў”? Яны ўжо болей не сьпяваюць. Нам пісалі зь Менску, што купілі пару кружэлак зь іх песьнямі, але пакуль што не прыслалі. Калі такія, што ня б’юцца, дык пашлем Вам. Паслалі Вам том 3-ці БСЭ, паслалі “Помнікі” (№4 за 72 г.) і яшчэ нешта дзед пакаваў. Вось “Помнікаў” дастаць болей ня можам! Але Валодзі будзе заўсёды, бо выпісалі.

Натачка такая мілая на здымцы і паважная дзяўчынка, добра малюе, і на гэта трэба зьвярнуць увагу. Як ідзе музыка? Што ж, Ганусі толькі цацкі раскідаць, яна недзе раскошная! Што робіць Сафійка? З кім найболей дружыць, напэўна, з Аняю? Так, дантыстка мне прыслала пачку на мае 60 гадоў, але я думала, што гэта ад усіх! Значы, гэта ёй былі такія кошты... Ой, ой... Адным словам, чуюся няёмка. Аб сястры нічога ня ведаю, усе маўчаць, і яна – таксама.

Усё тут дзіўна, і мы з мужам найболей верым тут нашаму шчыраму прыцелю – Тузіку... І так, мінула ўжо апошняя Куцьця і па сьвятах. Чакаем цяпер вясны, думаем дачакацца. Ці Вы нас віншавалі з Каляднымі Сьвятамі, ці

не дайшла картка? Мы доўга чакалі на картку Глеба Багдановіча¹, але нам жонка яго паведаміла, што ўмёр...

Прывітаньні Вам усім ад Яначкі. Цалуем Вас – *Геніюшы*.

168. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 26 студзеня 1972 г.

Людачка, маё дзіця дарагое!

Была сёньня картка ад Вас, такі ліст кулінарны на картцы з кветачкамі. Мая гаспадынька мілая, уся сямейка да нас прыляцела ў лісьце. Такія Вы ўсе на здымачку дарагія. Гляджу і плачу. Аня – цудоўная, а Сафійка! Стаіць і, здаецца, падскочыць. Дай Бог Вам усім вялікага шчасьця і здароўя і ў гэтым годзе, і заўсёды. Аня пахудзела быццам. Як добра, што хоць сямейка большая. Калі б ведалі, як я з гэтага цешуся, з кожнага нашага маленькага Беларусканятка!

Ці моцна хварэлі, ці не пакінула грыпа камплікацыяў? Мяне, пэўна, усьцярог ад яе vufferin, які прымаю ад ног. У нас – траскучыя маразы. Сьнег выпаў толькі раз, ён і ляжыць на палях, а па вуліцах высьлізганы. Людачка, хіба Вы памыліліся ў месяцах, дарагая, меню Вашага абеду і дэсэрту зусім не сэзоннае! Гэта недзе, пэўна, з цяплейшых штатаў! Няблага гэта ў Вас арганізавана.

А ў нас сёньня суп на гавядзіне з рысу, булён даволі наварысты. Пяку бабку з бульбы, вару суп з мясам, ёсьць ад учора пару катлеткаў. Вельмі люблю памідоравы [соўс] да макаронаў. Я яго раблю так: засмажваю з жырам муку, а ў каструльцы гатую вадку з усімі карэньнямі і, безумоўна, з цыбуляй. Адцэджаю яе, даю тамат, засмажку (добра – на масьле), капельку цукру і часам каплю воцату, калі не даволі “віннага” соку. Гэта даю да варанай гавядзіны, да рыбы. А сьвіныя катлеты мой муж любіць толькі адбіўныя – у яечку і ў сухарах. Гэта ня танна. Мы старыя і я болей стараюся, каб быў кусочак варанага мяса і болей гародніны, але тушаных бурачкоў муж ня любіць, капусты ня есьць. Яму кожны дзень можа быць ячменны крупнічак і адбіўныя з бульбай. Вось мой ліст кулінарны, жаночы.

Людка мая дарагая, якая Вы харошая, што не забываеце нас. Дарма выслалі блюзачку, яна мне патрэбная, але папярэднія пачкі не прыйшлі зусім, знача – і яна загіне. Мне мілае ўсё ад Вас, але нічога лепш не пасылайце, бачыце, які мой лёс. Вельмі радаю, што маю крыху цёплага адзеньня, гэта так важна.

Хутка Вам вышлем 4-ы том Энцыкл[япэдыі]. 3-ці – выслалі. Цалую Вас кожнага паасобку, кожны тварычак! Дзеці і ўнукі званілі 6 студзеня, і ад таго часу нічога ад іх няма! Цешуся, што дзеткі мелі столькі радасьці! Пісала сястры – яна яшчэ жыве. Дзякуй за здымачак, ён дарагі нам. Кланяйцеся бацькам! Палю печку, у хаце ў нас цёпла.

Яшчэ раз цалуем Вас усіх. Ваша *Ларыса Геніюш*.

169. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 31 студзеня 1972 г.

Дарагая Людачка!

Сьнег у нас сяненья, завея. Мяце сапраўды па-зімоваму. Ледзь паадкідала сьнег з ганку і ля ганку – столькі намяло! Сапраўдная зіма ўзялася, і толькі

шкода тых, хто ў дарозе, а нам тут мала бяды. 28 студзеня атрымала блюзачку ад Вас, сянья – сінюю хустачку. Шчырае Вам за гэта дзякуй. Але блюзачка кароткая і пядзьдзю мне не сыходзіцца ў грудзёх! Недзе Вы мяне выабражаеце зграбнай асобаю... Яначка кажа, што сам яе будзе рад насіць, толькі каб гузікі на другі бок перашыла, перарабіла гапкі.

Пашто сабе робіце кошты? А папярэдніх пасылачак не чутно. Нам сапраўды няблага живецца, пакуль муж працуе, ды і апранутыя нязгорш. Вось палю ў печцы, паленьні трашчаць. Зараз дзед мой прыйдзе на абед. Сянья ў мяне суп на сьвіной костачцы, каша бульбяная, крыху мяса з хрэнам, з кіслым халодным гурком і пару цукерачак дзеду на дэсэрт. Цукеркі любіць болей, чымсьці Алесік!

Ці ня холадна ў Вас? Як там дзетачкі? Надта мілы апошні Ваш, сямейны, здымачак. Цікава, якая будзе Аня, мусіць, чорненькая. Для нашага любімца дзед дастаў яшчэ “Помнікі”. Раз выслаў №4 за 71 г. А на днях – 4-ты том Энцыкл[япэдыі]. 3-ці выслаў раней і “Помнікі” (2-3-4 за 71 г.). Энцыкляпэдыя наша – на славу! Аформлена як належыць, і хоць мяне там няма, але я яе ніколі ня зганю, толькі крыху зьмяніла б.

Людачка мая, у нас сьнег і крыху адліга, і каб ня лекі, я зноў енчыла б з нагамі, а так – нічога! Хаджу і лётаю! Многа чытаю ўзімку. Валя прасіла, каб дзед меней прысылаў кніжак, а то ў іх “ладне” пасья рамонту, а тут “хлам” зноў... Вось і напісала ёй ліста аб вартасьці кнігаў для хлопчыкаў.

Юра прыслаў учора сваю працу, якую напісаў па спэцыялізацыі. Дзед яе высока ацаніў. Дзед усё Вам паслаў звычайнай поштай, бо сапраўды ледзь-ледзь з тою капейкай. Ляжыць і сумуе, крыху стогне, і я ўжо ведаю, што ў кніжны [магазін] прыйшлі навінкі. Што ж, заўсёды яго пацешу сымпатычнай пяцёрачкай. Усё страціць за момант, а пасья зноў енчыць, што хацеў бы паслаць... Так і жывем, і гэта нашыя эмоцыі, калі адзін другога нечым пацешым. Валянціна напісала, каб я глядзела болей сябе, бо дзед мацнейшы, дык ён загневаўся...

А за вокнамі – мяцеліца! За блюзачку плаціла 2 руб., за хустачку – як звычайна. Моцненька цалую маю Сафіечку і Аню, а Віктара і Нату вітаю, як дарослых, сяброўскім паданьнем рукі! Дзеткі цудоўныя!

Цалую Вас моцненька, дзякуй за ўсё! Ваша *Ларыса Геніюш*.

170. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 26 сакавіка 1972 г.

Даражэнькая Людачка!

Учора атрымалі мы Вашу картку і малюначак ад Наты. Дзяўчынка сапраўды вельмі здольная. За ўсё Вам шчырае дзякуй! Найболей за тое, што не забываецца аб нас. Атрымалі Вашыя віншаваньні і на дзень нарадзінаў (70 гадоў) мужа.

Харошая і дарагая Вы нашая донечка! Мы Вам не пісалі, дарагая. Не пісалі нікому. Было розна – і хварэлі (грыпа не мінула), і бедавалі аб тым, што Юры неабходна рабіць апэрацыю страўніка, і спадзяваліся, што іх да нас сёлета пусьцяць. Юру не пусьцілі. Адмовілі. Дазволілі сюды прыехаць толькі Валі зь дзецьмі. Атрымалі ліста ад Юркі, вельмі ён перажывае. Мы – ня меней. Ён тады, маючы дазвол на прабываньне толькі у Зэль-

ве, падпіў з нядобрымі людзьмі і паехаў самавольна ў Менск. Можа, і не паехаў бы, але зрабіў гэта са злосьці, бо я яго, п'янага, адлупіла палкаю і тую кампанію разогнала раз і назаўсёды. Божа мой, колькі мы з мужам тады нацярпеліся, наплакаліся...

Ён трымае сябе як эўрапеец і думае, што ўсюды яму можна паехаць, як у Польшчы. Вось і рэзультат: заплаціў штрафу 10 руб., выслалі перадачасна ад нас і другі год ужо не пускаюць. Прапанавалі, каб пераехаў сюды назаўсёды, але ці ж за 95 руб. ён зможа тут пражыць? Там ён мае харошую спэцыяльнасьць, яго паважаюць, і можна жыць, там зусім іншыя магчымасьці для дзяцей. Вось і не пісала таму, бо Вам ужо, напэўна, надаелі ўсе мае беды, а іх не ўбывае.

Жаль, што кніжкі яшчэ не прыйшлі. Можа, прыйдуць, бо заказным паслалі. Боцікі і той матэр'ял ад Вас ужо пэўна ня прыйдуць. Пасьля тае блюзачкі атрымала я хустачку сінюю і вельмі харошую чорную. Дзякуй, дарагія! Той матэр'ял быў патрэбны, бо надта добра носяцца такія сукенкі, і цёплыя боцікі на хворыя ногі, бо мае боцікі на флянэлі, і я іх даволі зшэргала. Таму злююся, што пачка прапала. Бываюць жа аварыі на моры, у паветры, можа, і загінула.

У нас сянья – сьнег, а было ўжо сонечна і цёпла. Учора былі ўдома. Я выходзіла толькі па хлеб. Не было дня, каб не ўспаміналі Вас. Старасьць – нялёгкая рэч, асабліва самотная старасьць. Муж яшчэ ўсё трымаецца, працуе. Паслалі Вам яшчэ “Беларускую прыроду” – вельмі харошы, новы журнал і крыху кніжак. На днях вышлем №1 “Помнікаў” за 72 год.

Вельмі хачу споўніць Юрыну просьбу, а тым самым і Валодзіну. Так і жывем.

Хата наша амаль валіцца – спархнела. Гэта крыху гняце. Ужо не дамо рады яе пастроіць ці паставіць новую на старасьць, і таму сумна. Была ў Гродне. Знаёмыя ўзялі мне білет на “Песьняроў”. Ім ізноў дазволілі выступаць. На вялікай кружэлцы яны мне падабаліся болей. Выступалі ў палацы палітасьветы, народу было поўна. Вечарам мы выпілі ў цеснай кампаніі крыху віна, а мужчыны – каньяку. Я амаль ня п'ю, нават сухога, але зь імі мне так было добра, я ажыла крыху. Дзеткі Данусіныя выраслі, выцягнуліся. Дзяўчынка хвалілася, як умее рабіць “мосьцік”. Жывуць яны добра, згодна, кватэра неблагая.

Сьпяшалася дамоў, бо Яначка – як малы, печкі нават запаліць ня ўмее. Дастала там сухой каўбасы, і цяпер яшчэ ёсьць да гарбаты. Пішу Вам, а сама ўвесь час думаю пра Юрку. Валя зьмянілася, нейк паразумнела. Людачка, Вы нам не напісалі, як дзеткі? Як гаспадарыць па шуфлядах Аня? Як гадуе яе Сафійка? Як вучыцца Ната? Як памагае Вам Віктар? Мне здаецца, што і яны – нашыя ўнукі. Была ў Ваўкавыску на пахаваньні мужавай стрыечнай сястры. Бачыла братняга сына Валі Лапіцкай¹. Гэта і мой пляменьнік. Высокі, зусім падобны на Жэню, свайго бацьку, які ўжо памёр.

Жонка памершага – дваюрадная сястра майго мужа. Крыўдзілася, што Віця – брат Лапіцкай, абабраў памершага, які скончыў сваё жыцьцё ў доме старцаў... Людзі, якім добра жывецца, сталі такія прагныя, усё ім мала. Жоржык, той мой пляменьнік, жыве вельмі добра, рады з жыцьця. Жыве ў Менску, радзіў браць сюды Юру. Толькі зь Юраю справа іншая. Спадзяёмся, што не памром ў доме старцаў... А можа?

Сваячніцу мужа хавалі без крыжа і без малітваў – яны атэісты, бо настаўнікі. Была аркестра, вянкi і вельмі сонечны дзянёк. Іначай не вылажу з хаты. Ад думак баліць галава. Толькі б усё было добра зь Юраю. Пісала Валя, што Вы паслалі ім пачку, асабліва хлопчыкам...

О, Людачка, я дзякую Вам за іх радасьць. Ёсьць там і лекі для мяне. Ведаю. Яны так патрэбныя! Я буду Вам пісаць, дарагія, бо бачу, што Вы шчырыя да нас, як родныя дзеці. Наагул нам няблага, Людачка, толькі шкадую, што няма ў мяне хоць маленькае пэнсіі, было б лягчэй маяму дзеду. Ня гневайцеся, калі буду крыху стагнаць у лістах, старасьць бурклівая... Чакаю ад Вас вестак, добрых спраў, хустачак.

Цалуем і абнімаем усю Вашу дарагую сямейку. Вашыя заўсёды – Янка і Ларыса Геніюш.

171. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 27 сакавіка 1972 г.

Дарагая Людачка!

Учора напісала Вам ліста, сяньня ізноў пішу. Атрымалі дзедаву кашулькi, і хачу сказаць Вам за яе вялікае дзякуй! У нас цяпер “ня густа”, і яна, цёмная, для працы будзе добра. Яшчэ яго няма з працы, зараз прыйдзе на абед, бо іх амбуляторыя недалёка.

Учора званілі дзецям, віншавалі Юру са здадзенымі экзамінамі. Былі пэўныя, што іх здасць, але Валя сказала нам, што тэорыю здаў на 4, практыку на 5, і, калі ўлічылі посьпехі ў яго працы, дык выйшла круглае 5! Сам ён гэтага не сказаў бы, ён скромны. За пару гадоў можа здаваць яшчэ раз – на найвышэйшую ступень. Але са здароўем – бяда.

Лаяла мяне крыху нявестачка – за нэрвовыя лісты. Я ведаю, што ёй не падабаецца, але хваліць усё падрад так, як ёй хочацца, і дзякаваць за тое, што зноў ня зможам бачыць сына, па-маяму – лішне. Вось вечны канфлікт між намі. Бацька зноў на яе зазлаваўся, а было ўсё амаль добра. Можа, мы залішне прынцыповыя, а яна – залішне практычная?

Пакуль што ў нас добра, пацяплела. У гэтую зіму зашчадзілі торф і дровы – зіма была лёгкай. Я звярнулася вышэй з просьбаю, каб перагледзелі справу Юры. Звычайна тут людзі на самых вярхах болей шляхотныя, разумнейшыя, шырэйшага маштабу. Чакаю рэзультату. Муж аб гэтым маім кроку ня ведае. Надта шкода Юркі, прытым хворага.

У нас за сьцяною (палова хаты – дзяржаўная) – вельмі паганьня суседзі. Ужо лепей, каб там была сама міліцыя, дык хоць не перакручвалі б фактаў. Баба вельмі перажывае¹ за мае пасылчкі ад Вас. Нядаўна зацеміла, што іх ужо няма, і захахатала. Кожную драбніцу цяпер прыношу, каб ня бачыла, і кажу – няма! Цешыцца. І гэтак жывем усе гады! Ня лаяліся ні разу, але плакала я ад іх ня раз і ня два.

Я сяньня злая з самай раніцы. Пастанавіла нікому нічога не цярпець і не прабацаць, бо жыцьцё канчаецца, а іх нагласьць расьце. Што да блюзачкі мае, Людачка, дык я вельмі поўная ў грудзях, таму не дзівецеся. За яе дзякую, калі б прыехала Шура (шле прывітаньні бяз подпісу), дык акурат будзе ёй. Жаль, што не прыйшлі Вам кніжкі. А ці прыйшлі дзьве энцыкляпэдыі? Я проста злая за боцікі...

Перажываем за Юрку. Сястра яшчэ жыве, на днях пісала. Цяжка ёй. Паміраць усім цяжка. Яшчэ раз дзякуем Наце за сонечны, яскравы, жывы, зьмястоўны абразок. Гэта – мастацтва. Цалуем Сафійку, Ганусеньку, вітаем Валодзю, Віктара, абнімаем Натачку і Вас. Яшчэ раз Вам усім: Хрыстос васкрос!!! Дзякую, Людачка, што не забывалі нас нават у час маяго маўчаньня.

Вашыя *Геніюшы*.

172. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 14 траўня 1972 г.

Даражэнькая Людачка!

Сонейка. Зелена. Зацьвілі туліпаны, і зноў пачалася крыху ахвота да жыцьця. Юра піша мала. Я яму таксама цяпер не надакучаю сваімі лістамі! Задумаў ехаць недзе на Мазуры да калегі. Мне ўсё гэта не падабаецца, бо лепей глядзеў бы сям'ю і хату. Валя за гэты час намучылася болей за яго, дык трэба і аб ёй падумаць і адпачыць, патрымаць дыету пасля апэрацыі. 20 траўня едзе ў санаторыю. Баюся, што там і выпіць можа. Лепей ня думаць...

Як маюцца дзеткі? Калі едзеце на канікулы? Як “гаспадарыць” Анечка? Сяньня атрымалі пачку ад Вас, аб якой Вы нам не пісалі. Прыгожая зялёная хустачка (7 руб. пошліны), свэтар мужу сіні (12 руб.) і мне сукенка (4 руб.), якая – на мяне акурат, але сьветлая і вельмі спадабалася мужу, ён засыпаў мяне камплімэнтамі. Дзякуй Вам вялікае за ўсё, але лішніх коштаў сабе не рабеце! Тая пачка з боцікамі, відно, загінула.

Нядаўна было ў нас крыху моладзі. Толькі я пасля таго Гродна яшчэ сама не свая. Усяго не апішаш. Наварылі бульбы (хлопцы памагалі абіраць), мяска ўтушылі, зрабілі саляту і т.п. Была і чарка. Дзень прайшоў хораша. Вас часта ўспамінаем. Калі ўжо думалі, што Вы пра нас забыліся, дык прыйшла Ваша мілая пасылачка, і свэтрык дзеду падабаецца. Ён у нас вельмі акуратны і любіць апранацца. Злуе, калі з яго гардэробу я што небудзь даю сыну. А тут падрас ужо і Міхасік, і яны зараз трох будуць насіць аднолькавае адзеньне.

Настрой у мяне зусім нядобры. Прыкра мне, што столькі клопатаў я прынесла нашым гродзенцам, але я ледзь перажыла гэтыя ўсе падзеі. Цяпер мала калі выйджу на вуліцу. Нічога не магу пісаць. Шчасьце адно – апэрацыя Юры прайшла добра. Палякі пастараліся, і я ім за гэта ўдзячная. Чакаем цяпла, бо ўсё яшчэ ні сёе-ні тое, халаднавата. Як я Вам ужо пісала, далі дазвол на прыезд і Юры.

Атрымала дзье пачкі *vuffegini*, і гэта мой ратунак. Людачка мая, Вы – маладзец! Яшчэ не пасылалі Вам “Помнікаў”, але хутка вышлем. Я заўсёды любіла прыроду, і гэта мяне ратуе. Крыху, болей як крыху, пагана з сэрцам. Зразумела. Дзед мой трымаецца добра і добра выглядае. Пішыце нам, Людачка! Муж пытаецца, ці ўжо рабілі па кул[інарнай] кніжцы, якую Вам паслалі, верашчаку (мачанку), і як Вам смакавала?

Усім прывітаньні. Вас і ўсю Вашу сямейку цалуем і абнімаем – *Геніюшы*.

173. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 12 чэрвеня 1972 г.

Людачка мая дарагая!

Ужо даўно чэрвень, а ад Вас – ніякае весткі. Як пераносіце сваё вялікае гора? Ці атрымалі мае лісты? Ці ўсе здаровыя? Як там мама Ваша? Калі паедзеце ў Мір? Няма дня, каб пра Вас ня думалі, не ўспаміналі. Ці жыве яшчэ Вашая бабуся? Шчасьце, калі ў людзей вялікая сям'я, тады лягчэй, магчыма, пераносіць страту.

Ад нашых няма лістоў. Званілі мы на 1 красавіка Міхасіку (споўнілася яму 13 год), дык Юра быў у санаторыі, а Валя жалілася, што ён узяў з сабой грошы ды яшчэ патрабаваў, здаецца, на сваю філіялію. Зь ёю ў нас адносіны наладзіліся, але яна ня можа быць інакшай, як ёсьць. Яна – зацьвярозая, мы – залішне сардэчныя: два абсалютна іншыя асяродзьдзі. Цяпер лёгка толькі назначаю ёй, каб хоць карміла па-чалавечы дзяцей, бо гэта галоўнае, а грошы – ня так важна.

Ня вядаю, як у іх там, але лекары ў Польшчы зарабляюць крыху болей, ды і на дзье зарплаты жыць можна. Цешыць мяне, што яна не наракае на хлопцаў. Значы, трымаюць яны сябе добра. Каб хоць былі здаровыя. Алесік казаў праз тэлефон: прыедзем да вас на крыху, а пасля паедзем да сваёй бабуці... Гэта значы – у Гомель, гдзе жыве сястра Валі з мужам і дзяцьмі, а ў іх – баба Юля.

Алесь паўтараў словы сваёй мамы, ужо такая яна ў нас – няпэўная. Бог зь імі, былі б толькі здаровыя. А ў нас усё цвіце. Півоніі – як голавы! Учора бярэмя іх занесла ў цэркву. Зацьвітаюць ружы, яны ў мяне болей паркавыя. Кветкі – мая слабасьць і мая радасьць. На стале – бела-розавы вялікі букет у цёмнай зелені лісьцяў.

Паволі прыходжу да сябе, але ўсё яшчэ жах за плячыма. Вярнулася “Родная прырода” (№2) з зацемкай, што пасылаць нельга – няма ў каталёгу... Калі мне цяжка, дык я цэлым сэрцам рвуся да Вас, мае дарагія. Вы і Валодзя для нас – як родныя. Сястра мая нешта ня піша, усё няма адказу ад яе. Паправы там не прадбачыцца, але хочацца, каб яшчэ пажыла. Праўды яны мне ніколі ня пішуць. Вялікая страта Вам, усім землякам нашым са сьмерцю Вашага таты, і таму яшчэ глыбейшы жаль...

Няхай у Вас усё будзе добра, мая Людачка. Цалуем Вас усіх і абнімаем – Вашыя *Геніюшы*.

174. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 27 чэрвеня 1972 г.

Мая Людачка!

Атрымалі ліста і здымачак таты Вашага ў труне. Каторы тут Расьціслаў? Яшчэ раз складаем Вам свае найшчырэйшыя спачуваньні ў несказаным горы. Мая сястра зноў у больніцы. Спухлі ёй ногі. Жаль невымоўны. Паехаць да яе мяне ня пусьцяць, і так ня бачыла я яе ад 1937 году, калі паехала з хаты да мужа ў Прагу. Мусіць, сапраўды ў яе той рак, а так не хацелася ў гэта верыць...

Добра, што паедзеце да мамы. Ёй будзе весялей з унукамі. Ад нас цалуйце яе і яшчэ раз перадайце ёй нашыя спагаданьні. Людачка мая да-

рагая, зноў вярнуліся часопісы, але мы іх паслалі яшчэ раз. Дзякуй Вам за пачку для Міхася. Усе яны маюць з гэтага вялікую радасьць. Я – асабліва, бо ж ведаеце маю любоў да іх абодвух. Міхась дастаў першае месца па дзю-до і залаты мэдаль! Вучыцца бяз троек. Цяпер на двухтыднёвых курсах яхтсмэнаў, бо вельмі добра плавае, як дэльфін! Юра ўцёк з санаторыя (паправіўся на 8 кг) і перадачна пайшоў на працу, бо запусьцілі яго работу з дзяцьмі.

Жаль, што малыя ня гутараць па-беларуску. Падрастуць, дык будуць цікавіцца гутаркамі дарослых, тады будуць гаварыць напэўна. Як скончылі школьны год? Як чуецца Гануся? Нарэшце нашыя возьмуць Вам дыван, а можа, і яшчэ дастану. Муж ходзіць у кашульцы і ў свэтры пад гэтую кашульку. Гляну на яго, і ўсё пра Вас успомню. Люда, мы, як індыкі, усё глытаем Вашыя таблеткі (у дажджлівыя дні), і толькі так рухаемся. І сьмех, і бяда, а Вам Людачка – дзякуй! Іначай нам цяпер спакайней. Працаўнічок мой усё трымаецца, мужаецца. Сьмешна, што мы не разлучаемся на хвілінку нават, але нам цікава быць разам.

Столькі ўражаньняў! Як там наш дарагі Валодзя і яго мама, і яго браты? Можа, прыедуць? Лісты так рэдка прыходзяць цяпер ад Вас усіх, а мы так чакаем іх! Ня ўсё Вам напішаш, што на сэрцы, і мне здаецца, што Вы нават ня ведаеце добра мяне. Мае Вы родныя, каханыя суродзічы на чужыне...

Пару дзён, як пакрапвае дожджык, і мы ўжо засумавалі па сонейку! У жніўні чакаем усіх нашых, пастараемся зрабіць здымкі з унукамі! Цалуем Вас усіх-усіх, пішэце, не забывайцеся! Усяго Вам добрага!

Вашыя *Геніюшы*.

175. МІКОЛУ ЕРМАЛОВІЧУ

Зэльва, 2 верасьня 1972 г.

Дарагі сябра Мікола!

Толькі што атрымалі Вашага ліста. Нам ужо сумна стала бяз Вас і Вашых вестак. Я не наважылася надакучаць Вам, хоць тое, што Вы напісалі пра Я. Купалу ў “Полымі”, выклікала ў мяне захапленне і ледзь ня сьлёзы. Дзякуй Вам, дружа, за гэта.

У нас былі госьці: сын з сям’ёю. Спаткалі мы іх як найраднейшых, але ўнукі – як унукі, а дзеці – гэта айсбэргі для нас у поўным разуменьні гэтага слова. Мы засталіся нейкія апаганеныя, уніжаныя старыя дурні, якія жывуць нечым, што ня толькі аджыло, але і шкодна некаму. І вось “дурні” засталіся зусім адны, радыя вестачцы добрага чалавека, яго справам, дзеянню. Адным словам, дзеці нашыя дарослыя і перарослыя, і нам да іх справы няма. Кроў у нас адна, але дарогі разыходзяцца процілегла. Дзіва толькі, што людзі з вышэйшаю асьветаю – ня думаючы элемэнт, а папугаі, тупыя перадатчыкі чужых абмежаванасьцяў, напраўленыя сьведама супраць няшчаснай, неспакойнай маці, якой, паводле іх, даўно ўжо належыць адысьці ў вечнасьць...

Так менавіта мы ўсё гэта разумелі, плюс тое, што нашая нявестка з недалёкае вёскі родам трактавала нас як слугаў і, ня сварачыся з намі (сварыўся сын), зьдзекавалася вельмі знаёмымі мне мэтадамі з даўгалетняй пакуты тут. Што будзе з хлопчыкаў, дык ня думаем, бо ня ў нашых сілах нешта

перамяніць у іх лёсе ці думаньні. Мы іх у Гродне вельмі хораша спаткалі, але праважаць іх я не змагла, бо раптам пачаліся ў мяне такія рвоты, што я ледзь не аддала Богу душу. Паехалі яны адны, бо муж баяўся мяне пакінуць адну. Я жыву, безумоўна, і пакуль што цешуся з гэтага.

Пішу Вам па-сяброўску, бо бяз праўды сяброўства не прызнаю. Мая загадкавая раптоўная хвароба пакуль што навукова няведамая маяму мужу. Можна толькі здагадацца, але жудасна пра гэта думаць... Заехалі яны дамоў шчасліва, аб чым тэлефанавалі. Важнасьць нашых гасьцей падкрэсьлівае, у іх паняцьці, машына, якую яны ўзялі ў доўг. Што значым прад гэтым фактам мы, у якіх няма нават тэлевізара? Унукаў мы бачылі мала, нявестка ўсё недзе іх забірала. У Гомелі, куды яна іх завезла да сваіх родзічаў, Міхась, едучы аўтобусам, убачыў “Казкі для Міхаські” і купіў два апошнія экзэмпляры. Кніжка гэтая была для яго, але цяпер ён вялікі хлапец. Талковы, здольны, вельмі мілы і, паводле меркаваньняў Надзеі Васілеўны Караткевіч, прыгожы хлапец. Ён – спартсман і добра вучыцца, а малы Алесь – неспакойны, вясёлы задзіра.

У кніжцы многае не маё, напрыклад: “У бабы Аленкі кошачка худзенька” перарабілі мне: “У бабы Стэпкі кошачка – як шчэпка”. Па-беларуску ёсьць трэска, а ня шчэпка, і мне проста сорамна. Пасьля – кашуля, вышытая ў “рагулі” (!). Было – “у рагулькі”, такія кветачкі цёмна-сінія з фіялетавым тонам, якія растуць летам у жыце, а рагуля, дык гэта проста – карова! Многае выкінулі. Нельга проста пісаць пяшчотна, здрабняла, як кажучь палякі, але ж нельга рабіць з рагулькаў – рагулі! Ці зноў – нейкая “прастакваша”? У нас такога слова няма! Ну, але пара маіх думак усё ж захавалася, дык і за гэта дзякуй.

“Зьвязды” мы, на жаль, не чыталі, але я ня меней абураная за такое трактаваньне справы. Нават адкінуўшы пачуцьцё патрыятызму, якое для іх ня мае вартасьці, яны проста неаб’ектыўныя вучоныя, несалідныя халуі. Што ж яны будуць казаць супраць навуковых доказаў? А Вы ім іх дайце! Сапраўды, гэта настолькі сумная справа, што ня верыцца нават у такое. Аб’ектыўны рускі гісторык устыдаўся б за такіх непатрэбных славянству і праўдзе, мякка кажучы, паслугачоў.

Хочацца вельмі Вас бачыць. Караткевіч запрапанаваў мне гатовіць да друку новы зборнік вершаў. Казаў нашым, што неяк гэта зробіць. Я яшчэ думаю, што рабіць, як жыць, каб застацца на вышыні сваяго паняцьця чалавечнасьці? Муж мой таксама ня з тых людзей, з якімі живеца лёгка. Ён чалавек не памяркоўны і часта грубы, чаго я не пераношу. Муж і сын з сям’ёю былі ў Менску (у Караткевічаў) і на Нарачы адзін дзень. Назад у Менск ехалі на таксі праз Маладэчна.

Дзецям і ўнукам мы зрабілі ўсё, што было ў нашых сілах. Дзеці гутараць па-беларуску, але хто такі Я. Купала – ня ведаюць... “Культурная” наша нявестка зьвяртаецца да іх “по-польску”. Жаль бярэ, калі бачыш, колькі беларусаў на сьвеце без магчымасьці вучыцца на роднай мове і ведаць, хто яны, і якая іх мінуласьць і правы, каб жыць. Абрэзаныя да нельга этнаграфічна, яшчэ і ня маем права голасу, каб бараніць сябе ад загубы. У Беластоку няма ніводнай бел[арускай] школы, як няма яе ў Вільні, на Дзьвіншчыне і г.д. Няма, праўда, яе і ў Менску...

Хочацца цяпер толькі, каб унукі былі добрымі людзьмі. Водзіць іх нявестка на баптысцкія зборы. Праваслаўе гіне, дык я думаю: ці ня лепей ім прыняць каталіцтва, чымсьці той баптызм, які яна зусім добра спалучае з сучаснымі меркаваньнямі, уключна да ўніжэньня маёй асобы... Сын, як кажуць, “пад пантофлем”, каб хоць крыху сам думаў... Палякі, адчуваецца, лютыя на ўсе праявы беларускасьці ў Беласточчыне. Справы цяжкія, а жыцьцё канчаецца. Як жа сумна...

Л. Г.

176. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 8 верасьня 1972 г.

Дарагая Людачка!

Напэўна, Валодзя [Бакуновіч] ужо атрымаў маяго ліста. Дзеці нашыя паехалі. Застаўся сум па ўнуках, нейкая злосьць на Юркіну грубасьць і жах з паводзінаў Валянціны, з якой мы зусім не спрачаліся, але якая рабіла нам тут усё, каб нас прынізіць.

Прынізіць мяне нельга! Праца і паслуга для гасьцей для мяне нармальна. Я спачатку пачала кульгаць, а пасьля моцна захварэла. Была ўсю ноч страшная рвота, напалохала ўсіх. Добра, што на мне пачалося і на мне скончылася. Яны паехалі, а муж не наважыўся пакінуць мяне такую, і іх ніхто не праводзіў. Паслала я Вам праз іх вялікую ляльку. Узяць за правую ручку і прыціснуць, дык лялька памаленьку ходзіць. Яшчэ паслала бурдовы куплены, крамны дыван, а тут паслала тканы, з нашай пошты. Можа, дойдзе.

Я ім дала дзьве такія лялькі, дык, можа, вышлюць, хоць вялікія яны, і гэта будзе нялёгка. Яны Вам гэта вышлюць, можа, ад сябе. Мне ўсё роўна. Толькі б Аня яе атрымала. Люда, а боцікі прыйшлі і – якраз на ногу! Дзед дзякуе за кашулю, я – за ўсё. І сукеначка чорная – добра, крыху падоўжылі. Дзьве хустачкі сінія: адна – з боцікамі, другая – з чорнай сукенкаю. Дзякуй за лекі, а ногі баляць, баляць...

Хлопчакаў мы тут мала і бачылі, але яны харошыя. Я зрабіла для іх усё, што магла. Было чыста, было смачна і ўсяго даволі, было сардэчна з маяго боку і шчодро да апошняй капейкі. Як у Вас, дарагая? Як маецца мама Вашая, як жыве? Выйшлі “Казкі для Міхаські”, дык хутка вышлем іх з “Помнікамі”. Муж зноў на працы. Дзякуй Вам, што памятаеце пра нас. Ваш госьць не пісаў нам. Мая сястра пры сьмерці, пісала са шпіталю. Тут нічым не паможаш. Люда, не рабіце сабе выдаткаў з пасылкамі для нас, нам сорамна гэта, бо ў Вас дзеткі. Як яны маюцца, ці ўсё ў парадку, ці здаровыя? Пішэце.

Цалуем Вас сардэчна. Вашыя *Геніюшы*.

177. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 11 верасьня 1972 г.

Шчыра паважаныя і дарагія Марыя Міхайлаўна¹ і Аляксей Міхайлавіч!

Прымеце хоць са спазненнем маю шчырую ўдзячнасць за тое, што так па-чалавечы хораша і цёпла Вы сустрэлі мяне і маіх гасьцей у Гродне. Асабіста мне не давалося Вам за гэта яшчэ раз падзякаваць, бо перад са-

мым ад'ездам дзяцей у мяне пачаліся страшэнныя рвоты. Вугаль і кіслае малако ды іншыя сродкі спынілі гэта пад раньне. Юра сядзеў і плакаў, а малы казаў: “Бабушка, не дакранайцеся да мяне, бо ў вас бактэрыі”. На шчасьце, гэта болей нікому не здарылася. Ноччу госьці ад'ехалі. Заехалі яны шчасьліва, бо мы ім тэлефанавалі ў Гродна і ў Беласток, бо Юра цікавіўся, ці я живу.

Унукі нашыя – цудоўныя хлопцы. Міхась умее думаць і мае залатыя рукі. Усё мне тут пастроіў – ад сабачай будкі пачынаючы. Толькі сякеркі пазакідалі, што і сяньня іх не знайсьці. Паганае, вельмі паганае ўражаньне пакінулі дзеці. Унізіць нас трудна, бо мы ведаем сабе цану, але для гэтага было ўсё зроблена – са сьведамым перакручваньнем старых і новых фактаў, ад нагласьці якіх мы проста стаўбянелі... Многае зрабілася ясна.

Дзетак мы мала і бачылі. Іх усё адвозіла і адвозіла з хаты нявестка і наогул трымалася з намі, як які нямецкі *Ubergemsh*²... Усяго не напішаш. Я зразумела толькі, што мая асоба – гэта велькі і цяжкі камень на іх шляху, і мне стала жаль сына-бесхрыбетніка.

Дзеці ня ведаюць, хто такі Купала, і “Нівы” нават яны не чытаюць. Болей мы іх ня можам запрасіць для іх жа шчасьця і спакою. Яны ўсё зрабілі для гэтага. Мой абавязак – Вам сказаць гэта, і я прашу не атаясамліваць нас болей з нашым сынам дзеля іх “добра”. Вось цяпер мы засталіся зусім адны. Найболей баліць іх цьверджаньне, што мы “жабравалі” пасылкі здалёк. На шчасьце, лісты захаваліся, і казаць было нечага болей... Ды і пасылкі тыя вяртаюцца сябрам назад.

Што да ўнукаў, то лёс іх ад нас не залежыць, і зразумела, што ўплыву на іх мы мець ня можам і ня будзем старацца гэтага рабіць. Рассталіся мы ў згодзе. Дзеля гэтых прычын цяжка мне было і Вам напісаць. Бываюць розныя пераконаньні, але чэсныя пры гэтым спосабы “гульні”. Тут іначай. Нам няцяжка, што мы яшчэ болей самотныя, іначай нельга...

Муж ходзіць на працу. Сын казаў, што няма яму справы да бацькавых гадоў, і што ўсе працуюць... Нават словам старому не спагадаў. А нявестка наагул вельмі “жестокая жанчына”, як сказала на яе тут наша знаёмая.

Сонечная, цёплая сустрэча ў Гродне, наша ўся сардэчнасьць тут і “шчодрасьць” мая да апошняй капейкі – усё гэта засталася цёплым, харошым успамінам для ўнукаў. Дзякуй Вам за ўсё, дзякуй!

Ведаю, што Марынка³ ўжо вучыцца, і шчыра вітаю Вас з гэтым. Няхай усё будзе добра ў Вас. Пісаў Ермаловіч, што лаялі яго ў “Зьвяздзе” за 18 жніўня 1972 г. Вельмі хочацца прачытаць тое, што яму закідаюць. А ў апошніх “Помніках” хораша разгарнуў ён гэтыя чужыя летапісы. Хочацца пазнаць іх глыбей.

“Казкі для Міхаські” прышлю Вам, калі іх мецьму. Ехаў Міхась па Гомелі (былі там у сваякоў нявесткі 12 дзён) і ўбачыў здалёк тыя “казкі”. Вярнуўся і купіў сабе два апошнія экзэмпляры. Сказаў, што кніжка гэтая – для яго.

Спадзяюся, што яны будуць цяпер шчасьліва жыць, і жадаю ім гэтага. Ніне Паўлаўне⁴ гэтага не кажэце. Такое пішацца для тых, блізкіх, якія ўсё разумеюць... Быў Семашкевіч, пагутарылі зь ім сардэчна.

Цалую Вас абоіх. Прывітаньні Вам ад мужа.

Ваша Ларыса Геніюш.

178. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 28 верасня 1972 г.

Дануся!

Я думаю, што Ты маяго ліста атрымала. Мне цяпер толькі напісалі, што 7 верасня памерла ў Вроцлаве Ксеня – мая сястра, а 17 верасня – другая, Ніна, выйшла замуж за нейкага грамадзяніна СССР Краўчанку, які немаведама адкуль узяўся.

Усё гэта, адно і другое, жудасна. Я ня плачу, толькі нейк скамянела. Твар памалу прыходзіць да нармальнага колеру. Кланяйся ўсім. А кніжкаў “Казкаў [для Міхаські]” прышлі мне хоць пару, бо тут няма. Даруй, што лісты мае такія цяжкія заўсёды. Не забывайся пра нас.

Цалую Цябе і ўсіх Вас – *Ларыса*.

179. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 28 верасня 1972 г.

Дарагая Людачка!

Даўно няма ад Вас вестак, і мы непакоімся. Дзеці нашыя пішуць, у іх усё добра. За цёплыя боцікі цалую Вас вельмі. За ўсё Вам дзякую.

7 верасня памерла Ксеня – мая сястра. Мучылася вельмі. Даведалася я аб гэтым ад чужых людзей. Я ня плачу, але месца сабе не магу знайсці...

Муж працуе па-ранейшаму. Цікава, ці атрымалі нашыя (мае) ўсе лісты? Чуюся амаль добра. Шэрасьць мярцьвяцкая сыходзіць ужо з твару. Пішэце нам.

Цалуем Вас і абнімаем – *Геніюшы*.

180. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 12 кастрычніка 1972 г.

Даражэнькія Марыя Міхайлаўна і Аляксей Міхайлавіч!

Дзякуй Вам за ліста. Зоську Верас я прывітала. Піша, што “бязмежна ўзрушана”. Верш быў неблагі. Я крыху не свая нейкая цяпер. Памерла адзінока мая сястра ў Польшчы, і мяне паведамлі толькі праз 20 дзён пасля яе сьмерці. Быў у яе рак страўніка. Вельмі мне цяжка. Думаю ўсё аб Вас, дарагія. Я Вам так удзячная за Вашу ўвагу, што нельга і высказаць.

Болей як месяц таму пісаў мне па загадзе тав. Ульяновіча¹ Васіль Быкаў. Прасіў верш пра п’яніцаў. Я ня ведаю, што рабіць, яны мне не ўдаюцца, а раней напісаныя – не адпаведныя для друку. Вось і пасылаю Вам іх на ацэнку. Калі будзеце лічыць каторы адпаведным, дык дайце яго ласкава сябру Васілю. Рэшту вершаў пакіньце сабе. Гэта мая гутарка з Вамі шчырая, амаль інтымная. Не судзеце строга. Мне так цяжка цяпер, што я ўцякаю да вершаў...

Як Вам без Марынкі? Дзеці нашыя пішуць, непакоюцца аб маім здароўі. А муж злосны на іх, што пакінулі мяне ў такім стане. Яшчэ ўсё колер твару – шэры, ненармальны. І так – шлю Вам шаснаццаць вершаў. Некаторыя зь іх паслала і М. Ермаловічу. Спадабаўся яму вельмі мой верш, прысьвечаны Зосьцы Верас. Вам яго некалі перадам, бо сабралася сяньня зашмат.

Як прайшлі Коласаўскія дні? Няхай Вам усё будзе добра, радасна!

З павагай і любоўю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

такі, відно, наш лёс. Хацела паслаць Вам яшчэ пару экзэмп[ляраў] "Казкаў для Міхаські", але ў Зэльве іх няма. Пісалі, што няма і ў Менску. Толькі ў бібліятэках. Дастану – дык пашлю.

Юра пісаў, што Міхась вельмі бярэцца за навуку і, як звычайна, за спорт. На агульнапольскай выстаўцы дастаў бронзавы мэдаль за свае наклейкі да запалак. Юра пакрысе выкручваецца з даўгоў за машыну, з якой вельмі задаволены. У нас – халаднавата, але дні сонечныя. Буракі і бульба сабраныя з палёў. Сёлета ў нас на Беларусі добрыя ўраджаі, дык памагаем другім, гдзе была засуха. Усё ўспамінаем унукаў, здаецца, чутно Алесікаў галасок па хаце.

Вашых лістоў вельмі чакаем, і яны нам прыносяць радасьць. Зімы чакаем спакойна, бо паліва маем і амаль адзетыя. Трэба толькі купіць мужу зімовае пальто, бо мае пальто на футэрку, але яно такое цяжкае, што цяжка цяпер яму насіць. Спадзяемся, што нам паможа ў гэтым Юра, безумоўна, за наш кошт. Мне прапануюць зьбіраць матэр'ял на новую кніжку, але настрой у мяне такі, што думаць пра паэзію нейк цяжка. Ды ці выйдзе кніга – гэта яшчэ пытаньне.

Людачка, каб атрымалі ляльку, дык прыцісьніце яе правую ручку (здаецца) да корпусу – яна прыгожа ходзіць. Павярнуць уніз і падняць, дык гаворыць: мама. Так мне хочацца, каб Сафійка і Аня зь ёю гулялі. Усё ад Вас дорага для нас, і ўсё нам – якраз, толькі не рабеце з намі сабе коштаў, бо ведаем, што Вы не мільянэры.

Сястра ўсё яшчэ ў думках, і такі нейкі боль з самотнасьці. Добра толькі, што мы з мужам – адна душа. Гутарым на ўсе тэмы, ад літаратурных пачынаючы. Як Ваша мама, ці ўжо крыху забылася аб сваім горы? Ці ня лепей ёй было б зімою з Вамі? Добра, што перарабілі і ўцяплілі вэранду для дзяцей. Ім гэта выгадна і цікава. Я ведаю, што ў Вас многа працы, Людачка, але ўсё ж пішэце нам.

Цалуем усю Вашу сямейку – Вашыя *Геніюшы*.

183. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 14 лістапада 1972 г.

Дарагая Людачка!

Як там дзеткі? Даўно няма весткі, дык непакоімся. Пісаў Юра, што пачку яны Вам выслалі. Прабачце, што пазнавата, але яны вельмі запуталіся са сваёю машынаю, па вушы ў даўгу! Нам яны пішуць мала. Юра кліча нас да сябе. Мы раздумваем. Нашыя сябры тут – супраць. Яны, бачыце, ня думаюць, як нам, а радыя, што мы тут – ля іх.

У нас сянняя нейкі цыклён. Гляджу, каб не пазрывала чарапіцы з даху. Жывецца нам спакайней. Ежы хапае. Яшчэ ўсё сонейка і вятры, вятры. Сястрычка мая ўсё ў думках. Я вельмі люблю, калі родзічы больш-менш у адным месцы. А мы ўсюды параскіданыя. Усё цешуся апошнім здымкам Вашых дзетак. Яны на ім – як жывыя. Харошыя дзеткі.

Мы ўсё думаем, каб нашым спакайней жылося. Юра – не дурны хлопец, і ў грунце ён жыве для сваёй сям'і. Гэта добра. Нацярпеўся ён у жыцьці дастаткова. Вельмі пагана з нагою. Заўтра, калі дастане, дык зробіць мне муж пару ўколаў рэапірыну. Крыху памагае *vufferin*. Нагі не магу падняць на ступеньку, кульгаю – так яна мне баліць. *Vufferini* яшчэ маю даволі. Не

клапацецеся. Пішэце толькі, як растуць дзеці? Як там Ваша мама адна га-спадарыць? Мы з цікавасьцю сачылі за Вашымі выбарамі. Каб Вам яшчэ шчасьліва закончыць гэту в'етнамскую справу!

Я яшчэ ўсё ня поўнасьцю здаровая. Ня пішацца. Ну, гэта напэўна – старасьць. Нашу цёплыя боцікі. Ня ведаю, што рабіла б бяз іх. Ці атрымалі апошнія здымачкі нашых ля помніка Я. Купалу ў Менску? Ад дантыстачкі нашай – ні слова. Як там яны? Ходзім часам у кіно. У нас вельмі любяць індыйскія фільмы, бо ў іх ёсьць нейкая этыка. Для нас жа яны – наўныя. Яшчэ ёсьць арабскія фільмы. Вашы бываюць вельмі рэдка. Бываюць добрыя тутэйшыя. Многа чытаем цяпер, хоць памяць дрэнная.

Спадзяюся, што ў Вас усё добра! Жадаем Вам гэтага! Моцна Вас усіх цалуем. Заўсёды Вашыя – *Геніюшы*.

184. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 21 лістапада 1972 г.

Даражэнькая Люда!

Нарэшце – ліст ад Вас! Добра, што дзеткі здаровыя і ўсё добра! Радзюжкі ў нас, калі лён – па лёне ці па почасі, а калі па лёне – воўнай, дык гэта мы ўжо шумна хрысьцім – дыван. Няма лёну, дык гэта воўнай – па чорных шпулькавых ніцях. Нашы ляльку таксама ўжо Вам выслалі. Спазьніліся крыху, бо мелі клопаты з гэтай сваёй машынаю. Прасіла Юру, каб не перапрацоўваўся пасля такой цяжкай апэрацыі, але ён ня слухае. Набраў нейкіх дзяжурстваў і г.д. Клічуць нас да сябе настала. Мы хочам быць удома. Ім з намі не было б лёгка.

Толькі што была старэнькая бабуся – маці нашага пляменьніка. Дочка яе – у шпіталі. 47 усяго гэмаглябіну. Опухаль на матцы. Пры ёй прыбеглі дзеткі, цэлы клас! Драбнота такая харошая, сардэчная... Настаўніца іх прыслала, каб мне памаглі. Я засьмяялася, сказала ім, каб прыйшлі вясною палоць кветкі, а нейкі хлопчык паглядзеў на мяне вялікімі вачанятамі і кажа: а я ня ўмею палоць. А дзяўчаткі пішчалі, што ўмеюць. Гэта было вельмі міла. І што прыйшло харошай настаўніцы ў голаву?

Людачка, у нас ёсьць дываны і ў кветкі, і ў ляпістыя ружы, але яны ўжываныя, не прайшлі б па пошце. Калі раздабуду які новы, харошы, дык вышлю! Няхай будуць памяткі Вам з Бацькаўшчыны. Толькі цяпер у нас амаль ня ткуць. Такія два выткалі мне ў нашай вёсцы цяпер. У мяне была воўна. Я люблю такія, бо гэта наш спрадвечны, гэамэтрычны ўзор у мігальніцы. Кніжачкаў пашлем болей, калі дастанем. Вам і п. Івонцы [Сурвіле].

Крыху мы прыхварэлі. Муж усё кашляе, і нічога яму не памагае. Мне нага то паправіцца, то зноў крыху кульгаю. Іначай усё добра, цёпла ў хаце, і боцікі, боцікі гэтыя залатыя – як яны выручаюць мяне! У нашых усё добра, хлапчаныты вучацца. Валя – як Валя, а Юрка робіць, што яна хоча. З аднаго боку – добра, бо ня п'е. За рулём піць нельга! Благаславенны руль!

Патрусіў сьняжок. Жаль вельмі Валі С., бабусінай дачкі. Можа быць пагана, калі так мала гэмаглябіну.

Цалуем Вас сардэчна – Вашыя *Геніюшы*.

185. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 6 сьнежня 1972 г.

Данусенька!

Даруй, што не адказала на ліста адразу. Ужо тыдзень, як ляжыць Іван Пятровіч. Можна было гэтага спадзявацца. Цяжкая грыпа, кажуць. Запаленьня няма, але вельмі ён аслабеў. Божа, як мне шкада яго! Толькі б жыў! Лепей бы мне гэтае гора...

Быў у нас Голуб з Тваімі прывітаньнямі. Гэты чалавек іранічна глядзеў на нас з “вышыні сваіх посьпехаў”. Быкаў некалі прасіў у мяне верш пра п’яніцаў, дык я паслала яму яго як доказ, што не атрымоваюцца ў мяне такія... Пашто было даваць яго ў друк? Гэтага я ніколі-ніколі не зразумею. Боязна мне цяпер усіх.

Папрасі А[ляксея] М[іхайлавіча] П[яткевіча], каб проста выкінуў мой апошні верш, толькі б нікому ня даў у друк! Я напішу яму, калі будзе лепей з мужам.

Заставайся з Богам, Дануся.

Ларыса Геніюш.

186. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 8 сьнежня 1972 г.

Даражэнькая Люда!

Атрымалі ліста ад Вас, але Вы нам так і не напісалі, ці атрымалі ад нас здымкі, якія мы пасылалі тройчы. Ведаю толькі, што адзін раз атрымалі. За цёплыя боцікі мужу шчыра дзякуем. Справа ў тым, што ён ужо другі тыдзень хварэе на грыпу. Паправы не відно. Вельмі я перажываю, а сама баранюся, як магу, буфэрынам. Муж яго прымае таксама. Яго несцьціхаючы кашаль найболей мяне палюхае. Лекарка кажа, што няма запаленьня. Як я Вам пісала да гэтага, дык ён ужо цяжка дыхаў і з труднасьцю хадзіў. Крыху капрызны, ня любіць, калі хаджу, а рабіць жа трэба, і дзьвярыма ня скрыпнеш. Калі адыходжу з хаты – дык бяда. Ня любіць таксама, калі хто да нас прыйдзе. Людзі гэтыя яму абьякавыя, а дарагіх і спрыяючых тут няма.

Што да боцікаў, дык ня хочацца, каб Вы сабе рабілі выдаткі з-за нас. Я яму тут купіла цёплыя суконныя, але яны – толькі калі суха. Ён у мяне вельмі любіць хадзіць чысьценька і элегантна, і на яго старасьць міла глядзець. Ён узварушаны клопатам Вашым аб ім, і, як бачу, ня супраць боцікаў. Нага ў яго – як у Юркі (№43), гэта каб свабодна, бо стары.

Іначай насіў №42. Наагул, у іх зь Юркаю ад галавы да ног – адна мера на ўсё.

Званіла я дзецям, дык Валя вельмі пранялася хваробаю таты, а Юра прасіў, каб яго выклікаць. Абое ў адзін голас пачалі з таго, што ня маюць грошай і г.д. Я іх хутка супакоіла, бо ніколі ад іх нічога не патрабуем, толькі каб пісалі нам крыху і глядзелі сябе і дзяцей. Абяцалі пасля Новага году зноў паслаць Міхася на лекцыі ангельскай мовы. Відно, што ўлезлі з той машынаю па вушы. Дзіва няма. Міхась крыху налапаў троек, і гэта ў іх агульнасямейны клопат. Голас хлопчыка мяняецца, часам то гаворыць прыгожым баском, то зноў запішчыць крыху. Алесь спаў, як я званіла.

Валодзя К[араткевіч] упаў ля вогнішча (пасьлізнуўся на асеньнім лісьці) і паламаў сабе дзьве рабрыны, а ў трэцяй – трэшчына. Пісала гэта яго маці. Хачу ўжо, каб муж зусім кідаў працу. Нейк пражывем. Цяжкая зь ім гутарка, бо ўпарты, і нічым пераканаць яго немагчыма. З Новага году ўжо ўвайшла ў каталёг “Родная прырода”. Пастараемся Вам выслаць усё, што трэба, з “Помнікамі”. “Казкаў” у Зэльве ўсё няма. Няма іх ужо і ў Ваўкавыску.

Прымеце ад нас найлепшыя Калядныя і навагоднія пажаданьні. Сёлетта нават верша не напісала. Але Вы мяне разумеце. Адужаю, супакоюся, дык пашлю яго Вам на другі год, калі дажыву. Жадаем Вам галоўнага – каб дзеткі расьлі, былі здаровенькія і добра вучыліся. Дзеці нашыя бедавалі, што няма лістоў ад Вас. Напішыце ім, Людачка.

Заставайцеся з Богам! Цалуем Вас усіх!

Вашыя *Геніюшы*.

187. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 31 сьнежня 1972 г.

Даражэнькія!

Атрымалі Вашу картку і ліста кароткага, але зьмястоўнага. Сяньня марозік у нас, сонечна, і ў мяне бадзёры настрой. Як-ніяк мы на сваёй зямлі, і думаю, што ня згінем. Жаль, што Вы забыліся дарогу да нас, прывезьлі б хоць мяшок сякіх-такіх падзеяў, дык разам разьвялі б сумнае. “На лес, на вывіхі”, – як клянучь бабы нашыя ўсё ліхое, а нам жыць! Ня толькі Вы забыліся дарогу да нас, ніхто цяпер у нас не бывае, акрамя Юркі Голуба і іншых яму падобных. Калі не зачыненыя дзьверы, дык яны нас наведваюць і маўчаць, паглядаюць і чакаюць, што скажам... Горай тое, што моцна хварэў муж. Ён і сяньня лежма ляжыць, бедны. Гэты ўпарты чалавек ніяк ня хоча пакінуць працу. Лазіць на яе ня могучы.

Летам былі дзеці і ўнукі. У Гудзевічы прыехаць не ўдалося. Сын толькі на 3 дні дастаў дазвол на Нарач, куды езьдзіў з сям’ёю і з бацькам. З такой радасьці паслала Вам здымачак зь імі, а Вы нават не напісалі мне, ці атрымалі.

Кніжачкі яшчэ няма. Прыйдзе, дык з радасьцю падпішу яе Міхасіку. Наш Міхась – ужо амаль дзяцюк. Хлопец разумны, паважны. Вось ехаў ён аўтобусам па Гомелі (там жыве сястра нявесткі) і ўбачыў “Казкі для Міхаські”. Саскочыў і сказаў: “Дайце мне іх, гэта ж мая бабуся для мяне напісала!” І забраў 2 экзэмпляры, болей не было. Іх ёсьць шмат у Баранавічах, у Мозыры (стуль прысылалі мне). У Зэльве не было ніводнай! Не відно, кажуць, і ў Менску.

Алесь наш пайшоў у школу. Вельмі жывы і энэргічны хлопчык. Хітры крыху – лупіць Міхася і крычыць, што ён яго набіў, нейкі ён вельмі сяньняшні. Сэрцайко, аднак, у яго добрае, і памагаў мне тут адумыслова.

Вашае жыцьцё ў параўнаньні з маім, напэўна, – рай! Сын клікаў нас у Польшчу настала. Ну, па-першае, гэта немагчыма, а па-другое, тут наша зямля, і тут мы быць сяньня павінны. Ня той час, каб бяскарна падалі на родную зямлю нашыя сьлёзы. Такое дзікуства робяць тут з намі розныя зашкоднікі! Я веру ў нашага Машэрава¹. І Юру не пускалі, але я напісала ў ЦК, і яны дазволілі. Раджу і Вам туды зьвярнуцца.

З павагай да ўсіх – *Геніюшы*.

P.S. Ласкава даруйце, што вашага сваяка Петрашэвіча² я ў 1970 г. выгна-
ла з хаты (сына адлупіла). Няхай гэты чалавек ніколі не паказваецца мне на
вочы! Прашу, ня гневайцеся за гэта! Л.Г.

188. НІНЕ І ЭДУАРДУ СЬВІТАМ

Зэльва, 14 студзеня 1973 г.

Дарагія Ніначка, Эдуард Іосіфавіч і Геначка!

Вашае “салодкае” навагодняе прывітаньне мы атрымалі ў парадку. Торт
з-над Волгі нават не пакрышыўся – што вялікае дзіва, бо бывае, што нават
зь Менску прыбываюць да нас адныя крышкі! Мы ўзварушаныя Вашай па-
мяцьцю і шчыра Вам дзякуем.

За вокнамі ляжыць маленькі сьняжок, які днямі толькі выпаў, а то было
суха, марозна, і пыл хмарай каціўся па вуліцы за машынамі. Муж сумленна
адлежвае свае два выхадных. Ён, на шчасьце, паправіўся крыху, але столькі
прыняў розных мэдыкамэнтаў – болей, чымсьці хлеба надзённага. Па-
ранейшаму цяжкавата яму хадзіць, ну, але, ужо зайшоўшы ў амбуляторыю,
неяк там спраўляецца. Усё стараецца мяне пераканаць, што бяз працы
было б яму горай. Трэці месяц, як атрымоўвае пэнсію 64 руб. Гэта далёка ня
тая сума, якой хапіла б на пражыцьцё нам абоім, але я дала б рады і шчыра
яго ўгаворваю адпачыць. Наш “глаўурач”, як я Вам ужо пісала, – чалавек
памяркоўны і нейкім людаедзтвам адносна нас ці іншых не адзначаец-
ца. Глядзіць сабе сваю больніцу і спаўняе сумленна ўсе злучаныя з гэтым
абавязкі – да чарачкі ўключна. Выглядае па-багатырску, і людзі яго тут лю-
бяць. Маюць яны аднаго сына.

Летам былі нашыя дзеці і ўнукі. Юры рабілі рэзэкцыю жалудка
ў красавіку. Здароўе значна палепшала. Зрабілі ня толькі добра апэрацыю,
але нават і касмэтычны шоў (у Беластоку). Хлопцы вельмі вырасьлі. Міхась –
харошы спартсман і лёгка бярэ на рукі свайго бацьку. Алесік – страшна шу-
стры, крыху разгублены, але няблага вучыцца.

Мы пры першай магчымасьці пастанавілі пераехаць у Польшчу. Ста-
расьць і адзінота – гэта ўжо для нас зацяжка. На сына ня вельмі спадзяёмся,
але думаю, што там ня згінем. У нас цяпер амаль ніхто не бывае з прычын
Вам ведамых, а тых асоб, якія рвуцца у нашу хату, баімося і баронімся ад іх
мужна! Горыч жыцьця апошніх гадоў, рознае прасьледаваньне забілі ва мне
і мой талент, і нават ахвоту жыць. Усё мне тут зрабілася страшным... Ды і Вы
не пазналі б Зэльвы! Яна разбудавалася, але, разам з гэтым, неяк адзічэла.
Не чутно нават самадзейнасьці – хіба толькі хор на якое сьвята, а тавары-
скае жыцьцё ў ёй заглохла зусім. Кожны, як сьлімак, жыве па сабе і спажы-
вае ў адзіночку тое, што змог сабе прыдбаць. Супольна толькі п’юць у рэста-
ранах, якіх тут не бракуе. Моцна цяпер зачыняем дзьверы і ўдзень. Вось так
і жывем. Ня ўсе тут жывуць аднолькава. У модзе цяпер у “імушых” – “ков-
ры”, “хрусталь”, замежныя гарнітуры мэбляў, нямецкія ці японскія сэрвісы
з парцалюны! У крамах самаабслугоўваньне, але абслугоўвацца лішне няма
чым, асабліва калі гэта датычыць мясных прадуктаў.

Нягледзечы на адлегласьць, няблага нас засабляюць марской рыбаю,
але мы забыліся, як выглядае самы звычайны з бочкі селядзец! Маем даволі
бульбы, а пра хлеб лепей прамаўчу... Беларускаю мову чутно толькі ад ста-

рых сялян, якія з сумкамі сноўдаюцца па крамах у пошуках круп, мукі (калі пашчасьлівіцца) ды пляскатай ці зягратай рыбы – дару бязьмежных мораў. А ў нас па-ранейшаму, – тая ж печка і пакуль яшчэ торф. Хата асунулася, а мы – яшчэ больш, але кветкі мае цвітуць і адзіныя цешаць мне сэрца. Яшчэ жыве нашая знамянітая Сафія Барысаўна (Сорка), і хораша расьце яе сын, які мне нагадвае беднага Карасіка і яго невясёлую долю. Рабчынскія – без перамен – маладыя бадзёрыя, так жа Прусевічы². Многа пляцовак заняла моладзь, ня так прагна працы, як панаваньня. Многімі агнямі кра-суецца “дом ураду”, і, як бачна, дарыцца ім там няблага, што людзі добра разумеюць, асабліва тыя, якім дарыцца дрэнна...

Падсьцебваюць у людзях працоўны ўздым, падганяюць, хваляць і ганяць, і гэтым агранічваецца іх нямудрая дзейнасьць. Спакойна растуць дрэвы, і моўчкі родзіць зямля. У свой час прыходзяць поры году, ляніва паўзуць аднолькавыя дні, і шпарка гады мінаюць. Многа людзей ужо адышло. Мы нігдзе ня ездзім цяпер, часам услухваемся ў сусьветныя падзеі і робім свае няхітрыя вывады. Вось так і жывем.

Як расьце Геначка, і чаму не знайшоў ён ля Волгі сабе браціка ці сястронку? Як расьце Эдуард Іосіфавіч у сваёй дзейнасьці, а Ніна Канстанцінаўна ў абаяльнай таварыскасьці, маладосьці і мілай жаночасьці?

Як дарыцца Вам наагул? Будзем чакаць на сустрэчу.
Заўсёды з павагай да Вас – Вашыя *Геніюшы*.

189. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 24 студзеня 1973 г.

Дарагая Людачка!

Вы пішаце, што не пасьпяваеце адказваць на мае лісты, а я за паўтара месяца атрымала толькі сяньня Ваш, пісаны 5 студзеня! Найгорай тое, што мы непакоіліся за дзетак, ці здаровыя. Не было ад Вас нават сьвяточнай карткі! Добра, што хоць усе здаровыя. Ня пішаце таксама, ці атрымалі два здымкі: наш сямейны і мужа – з сынам і ўнукамі. Гэта былі апошнія здымкі, якія, здаецца, я Вам паслала яшчэ ў лістападзе.

Ці дайшоў верш? У міжчасьце ад Вас прыйшлі дзьве хустачкі: чорная і зялёная, якраз такія, якія тут модныя. Вялікае дзякуй! Толькі нядаўна прыбылі ў нашу кнігарню энцыкляпэдыі. Паслалі Вам 5 і 6 тамы. Улажылі і “Помнікі”.

Муж чуецца лепей, але хвароба пакінула сьлед. Працуе, безумоўна, і гэта прычына спрэчкаў. Пражылі б нейк, але яго не ўгаворыш! Беларусы скромныя ў сваіх вымаганьнях, ды старым нямнога і трэба. Яшчэ ўсё кашляе, не хапае яму паветра. Вельмі любіць хадзіць у кіно, дык вяду яго і ледзь ня плачу. Зьбіраю цяпер на тэлевізар, хоць ён яго ня любіць, але ўсё ж будзе яму нейкая новасьць. Учора купіла партфэль, які вельмі хацеў мець. Паглядзеў на яго і кажа: вось каб да яго яшчэ крыху здароўя. Было дрэнна зь ім, і як мы яго тут адхукалі – проста дзіва!

Сьвяты прайшлі ціха і ўдома. Я была ў цэркві. Была ёлка. У дзяцей усё добра. Валя аж плача, што Вы ім ня пішаце. Нам яны пішуць рэдка. Зусім іх не разумеем. Думаем часам, што гэта інстынкт самазахаваньня. Бяда мне з каленам. Спыхла і вельмі баліць. Ніхто тут нічога не разумее. Загадалі [рабіць] кампрэсы. Bufferin яшчэ маю. Ён выратаваў мяне ад

грыпы, а ў пэўнай меры і мужа. Муж наагул прыняў неімаверную колькасць лекаў і ўколаў.

Хачу, каб зразумелі наш лёс. Дзякуй вялікае за здымачкі дзетак. Сафію не пазнала б. Вяселья, здаровенькія, харошыя, і мы не нацешымся імі. Як там Валодзя, гэта мудрая, дарагая галава? Усяго не напішаш. Трымаемся тут, як можам. Часам здаецца – толькі міласцьцю Божай.

Акрэпне муж, дык пашлем Вам яшчэ кніжкаў, а пакуль што рады, што хоць выслаў энцыкл[япэдыю]. Яна цікавая. Бывайце здаровыя. Пішыце нам. Цалуем Вас і дзетак – *Геніюшы*.

190. ЛЮДМІЛЕ БАКУНОВІЧ

Зэльва, 29 студзеня 1973 г.

Дарагая Люда!

Дзякуй за ліста. Атрымалі яго з цікавым відокам Сыднэю. Доўга разглядалі гэтую экзотыку. Вярнуліся назад энцыкляпыдыі дзеля “Помнікаў”, якіх нельга пасылаць. Мест іх улажылі “Казкі для Міхаські” і зноў паслалі. У нас зусім падобная пагода, як і ў Вас: амаль няма сьнегу, вятры, маразы. Кажуць, што ў Італіі і Палестыне – сьнягі ў калена! У нас – агульны грип! Ходзяць людзі ў масках з марлі ў амбуляторыях і крамах. Муж яшчэ не зусім здаровы. У баню зайсьці яму цяжка, мыю ўдома бяз ванны. Гневаецца, бурчыць, што яго мучу, але пасья дзякуе.

Была пасылка з Чыкага – вельмі багатая. Усяго пакрысе, а найболей патрэбныя былі ваўняныя дэталі дамсай бялізны. Харошая рэч – і выгодна, і цёпла! Ні слова не напісалі да сяньня! Крыху мне няёмка, што людзі сабе робяць такія выдаткі. Пакуль што нам тут хапае і ежы і вопраткі, як бачыце на здымках. Міла ўсё ад Вас, як любоў чалавечая, як памяць сяброўская.

Толькі жаль – рэваншавацца ня можам. Прыслалі такі матэр’ял джэрсі, якога я яшчэ ў жыцьці ня бачыла! Ляжыць, і я на яго паглядаю. Ёсьць на сьвята і на будзень. Безумоўна, усё патрэбнае, але абысьціся маглі б. Мы непакоіліся за Вас, калі не было ад Вас ліста нават на Каляды. Баяліся – ці ня хворыя на грип? Дзеці нашыя таксама доўга маўчаць сваім звычаем, але спадзяёмся, што здаровыя. Няхай глядзяць сябе і ўнукаў, няхай ідуць сваімі дарогамі, абы чэснымі, бо трэба жыць, а мы ўжо на парозе перад адыходам ў вечнасьць.

Жывецца нам нялёгка. Старасьць – самотная рэч, нецікавая. Добра яшчэ, што я трымаюся. Палім мы торфам, крыху дрывамі. У хаце цёпла, але калі 20°С, муж крычыць, што яму горача, няма чым дыхаць. Газ у нас на балён. Харошая, на 4 фаеркі, плітка. Цяпер газ даюць і на сёлы. Нам балёну хапае болей, як на месяц. Я асабіста вельмі люблю агонь і таму ніколі не лянуюся запаліць печку. Крыху ашчаджаем, апальваем толькі два пакоі, але нам хапае месца, хоць кожны кут завалены кнігамі. Такі ўжо мой муж.

Як спадабаліся Вам нашыя здымкі, гдзе мы – усёй сям’ёй? Муж няблага выглядае, гэтак яшчэ перад хваробай. Харошы ў нас Міхась – разумнае дзіця, а Алесь – вельмі сардэчны. Валя, як заўсёды – надутая. Юра чуецца добра пасья апэрацыі, усё есьць, а так мучыўся некалі – жаль было глядзець, як яго вечна рвала, быў жоўты амаль. Юра вельмі зграбны, выспартаваны, а Міхась дзесяць разоў запар робіць сальта ў паветры, калі Юра яго трэнуе. Юра – нэрвовы і злосны, дык дастаецца хлопцам: дысцыпліна! У Валі ён

пад пантофлем, але бунтуецца часта і тады “дроў нарубае”! Божа, толькі б ня піў! Пісаў, што сьвяты былі ў іх “безалькагольныя”. Чалавек выхаваны на вуліцы, а яна заўсёды – тупая, паганая. Асабліва тады, у пасьяваеннай Польшчы.

Мы тут вельмі цешымся мірам з В’етнамам. Добра было б, каб в’етнамцы зразумелі нарэшце, што яны ж – браты, і зь ненавісьці добра ня будзе! Мела гэта толькі адзін добры бок: яшчэ раз напамніла людзям, што вайна – ня жарт! Цяпер, калі дружба і болей цесныя кантакты між нашымі дзяржавамі, дык, можа, і Вы калі заглянулі б у Эўропу? Не, гэта сон! Дзіўнае ў вас паліва – алей! За вас мы спакойныя, бо вы такія вынаходлівыя, такія майстры, што тое паліва, калі вам яго будзе бракаваць, дык выдумаеце зь ветру! Я жартую, але ў гэтым і крыху праўды!

А Вы таксама жывяце крыху па-спартанску! Усе выгоды – гэта не заўсёды добра, трэба ўмець пераконваць і труднасьці і жыцьцём ня вельмі адыходзіць ад прыроды! Я зноў “адхварэла” за вашых касманаўтаў, як гэта ў мяне заўсёды. Дрыжу сэрцам, калі людзі ў небе, калі такое збываецца ў наш касмічны час! З якім шчасьцем успрымаеш вестку, што шчасьліва прыямліліся на зямлю – нашыя ці вашыя, абы ўсё памысна!

Калі я пашую сабе ўсё з новай пасылкі, дык родны муж мяне не пазнае! Ну, я ўсё жартую з Вамі. Як там дзеткі? Як прайшлі сьвяты? Ці ўдаліся батлейка і ялінка? Як на ўсё рэагавала Аня? Ах, тая Гануся! Крыху апамятаем з хваробаў, дык кніжачак назьбіраем і вышлем дзеткам. “Помнікі” Вам адкладаем. Будзем іх купляць, як раней. Можа, калі дазволюць, пашлем.

Бывайце, Людачка! Дзякуй за лісты. Муж яшчэ на працы. Цалую Вас, Валодзю і дзетак.

Вашая Ларыса Геніюш.

191. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 17 лютага 1973 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Дзякуй Вам за клопаты аб Жэні (маёй сястры). Яна зьмяніла плян падарожжа і хоча ехаць проста Сочы–Зэльва, а пасья вярнуцца ў Ленінград і адтуль пачаць падарожжа па балтыйскіх рэспубліках. Прабачце мяне ласкава за клопат і яшчэ за адно: я бяз Вашага дазволу паслала Жэні Ваш адрас. У выпадку, калі б нешта ня ладзілася ў Менску, каб мела гдзе прыпыніцца ў сапраўды добрых і блізкіх нам людзей. Спадзяюся, што Вы мне гэта даруеце. Жэня не зусім здаровая, можа быць прыступ (нешта з жалудкам). Чалавек яна бывалы, і спадзяюся, што абыдзеца без дапамогі, але гэта на ўсякі выпадак. А можа, яна зойдзе да Вас, і Вы сядзеце на цягнік і прыедзеце да нас зь ёю разам! Мае ўсё гэта адбыцца на пачатку чэрвеня, калі ёй дазволіць здароўе.

Добра было б, каб Вашы паглядзелі Чэхаславаччыну¹, асабліва старыя гарады, Прагу перадусім. Чэхі вельмі любяць хваліцца сваёю сталіцай, дык пакажуць ім усе свае скарбы. Я на ўсякі выпадак пішу ім адрас маэстро: *Прага 11, Вінограды, вул. Польшка – 12, Забэйд-Суміцкі*. Можа, ім гэта прыдасца. Калі б Валодзя хацеў, дык пашлю яшчэ пару адрасоў, толькі гэта людзі амаль сьвятыя, і ня ведаю, ці прыпадуць яму да густу. Быць у Чэхах – гэта

значыць піць толькі піва, як віно ў Італіі ці гарэлку ў нас... Найлепей тое піва п'ецца ў Празе "У Флеку" (калі ён яшчэ захаваўся). Гэта стары кляштар у сутарэньні, гдзе стаяць даўгія манастырскія дзеравяныя непакрытыя сталы, гараць старыя ліхтары пад нізкімі скляпеньнямі, і не пазнаць там, хто стораж, а хто – міністар. Усе папіваюць са старых, кованых кувалюў піва і пяюць свае песні ў адзін хор!

Я крыху была шакіравана 35 гадоў назад, калі пачула песеньку, якое пачатак запамніўся: "Пэжына ма чтыры ружкі, под пэжыноу чтыры нужкі..." і г.д. І яшчэ там ёсьць адна цудоўная мясьціна, якую сяньня Вам могуць забыцца паказаць. Гэта – "Злата студанка", такое маленькае кафэ, прылепленае да скалы, на якой высіцца Праскі Град. Са сьцяны там б'е крынічка, і прад вачыма – цудоўны пагляд на старую Прагу. Падабалася мне там і вулачка сярэдневяковых альхімікаў, якія ўсё стараліся выдумаць золата, і прыгожы вельмі храм сьвятога Віта. Нашу быўшую кватэру, калі б Вас гэта цікавіла, напэўна, добра запамятаў маэстра. Да сяньня яшчэ там ёсьць харошыя суседзі.

Муж быў захоплены Валодзевым "Хрыстом"³. Я – наадварот! Чаму – я гэта напішу, калі Вашыя вернуцца, а пакуль што толькі зьвярну ўвагу, што ва ўсіх гусытаў адна эмблема – чаша. Яна ў іх замест крыжа. Над Прагаю ўздымаецца іх галоўны храм, каранаваны якраз тою чашаю. У сярэдзіне ён да суровасьці просты. Я была там кумою ў гусытаў. Гэтую чашу чэхі вельмі паважаюць. Яны маюць у пашане нават зярнятка гароху, якое расточкам сваім нагадвае тую чашу. Іх дэвіз – "Любеце праўду, жадайце сабе ўзаемна праўды і змагайцеся за праўду" – напісаны на магіле Яна Гуса⁴, якую ўбачыце на Старамескім намесці.

А Вы, Валодзя, напісалі такое на 44 старонцы! Наагул, я супраць многага ў гэтай повесьці. Зразумейце, што тады амаль і Капэрнік⁵ быў з духоўнага сану. Ад іх расходзілася грамата, мэдыцынская дапамога людзям і ня толькі патураньне, але і абуданьне суровых да народу магнатаў і шляхты! Гэта ж было сярэднявечча, і спрэчкі, колькі ангелаў зьмесьціцца на канцы іголки, і ці яйцо з зародкам будзе скаронным ці посным – гэта проста першая навука весьці дэбаты, якія пасья ператворацца ў разумовыя дыскусіі філэзафаў. Што ж, каталіцкі касьцёл – гэта арганізацыя, якая пашырала свае пазыцыі ўпарта і часта лжыва. Настолькі ўмела, аднак, што мы і сяньня ня здолеем пераканаць львіную часць нашых католікаў, што яны беларусы... На нашае гора місію акаталічаньня нас перанялі палякі, якія атаясамлялі яе з апалячваньнем нашых земляў. Пётр Скарга⁶ крычаў у знамянітых сваіх казаньнях: "Удасканалім душы нашыя і гэтым пашырым граніцы нашыя", і – перлі на ўсход...

Гэта зразумела ў кожнай сільнай улады, якая страціла разумовы кантроль над сваімі дзеяньнямі, але ўсё ж Лотраў і Басяцкіх былі адзінкі, а гэта ж быў далёка не ХХ век! Пашто Вашая фантазія наклікала "крымчакоў" у Горадню, калі мы слаўныя тым, што нехрысты тыя да нас не праніклі?! Праўда, добра аслабілі іх рускія, але ж і нашыя мужы таго часу мелі і розум у галаве, і сілу ў далонях – сьведчаць аб гэтым факты! Гэта не зусім драбніца, Уладзімір! Божа мой, я ж Вас буду "грызьці", калі Вы вернецца, маё дзіця! Забылася зусім на гэта!

Ці жывы яшчэ, пасьяля ўсіх радасьцяў, наш сябра Мікола [Прашковіч]? Забыўся ён аба мне і адрокся ўжо начыста! Няхай сабе, але перад гэтым няхай мне як найхутчэй вышле сваю кніжку аб Ф. Скарыне ды “Літаратурную Беласточчыну”⁷, якой мы яшчэ ня бачылі! Мой ліст з падзякаю за кніжку Вы, напэўна, ужо атрымалі. На ўсякі выпадак (Зыгмунт Абрамовіч⁸ ужо другі раз маіх лістоў не атрымоўвае!) дзякую шчыра яшчэ раз. Столькі непадробнай шчырасьці, прастаты і любові ў гэтым творы (у разьдзеле аб скрыні – найменей!), што ён – як душа, як аблічча беларуса! Гэта так важна!

У дзяцей нашых мір і спакой. З 8 Сакавіка ўнукі павіншавалі нас кожны асобна, і міла наогул прайшоў гэты дзень. Мы з мужам ужо зусім старыя, і паехаць нават у Ваўкавыск – для нас падарожжа. Прывыклі да розных фокусаў лёсу, ды ня толькі лёсу... Летам чакаем сваіх. Юры запрапанавалі паехаць сваёй машынаю летам з сям’ёю ў Нэапаль, але ён можна адрокся ад гэтай салодкае мары ўсіх сапраўдных інтэлігентаў і сьпяшаецца, каб хоць крыху яшчэ тут папсаваць нам здароўе і нэрвы, да чаго мы, між іншым, таксама прывыклі... Усё адкупляюць сваім шчабятаньнем, шчырасьцю, нават самым сваім існаваньнем Міхась і Алесік. Я тут крыху жартую наконт Юркі, але частачка нейкай праўды тут ёсьць...

Я думала, што сябра Адам [Мальдзіс] курыць! Чамусьці супрацьтабачным я лічыла толькі адзінага сябру Міколу! Віншуем мы сябру Міколу шчыра ад сэрца, адно просім – бяз нас яго не жанеце.

Цалуем Вас моцненька – *Геніюшы*.

192. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 11 сакавіка 1973 г.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Вельмі ўцешылася я з Вашага ліста, бо часта думала, як Вы маецца, як здароўе, асабліва той прышчык. Цешуся, што ўсё добра, што адпачылі ў Наташы¹ як сьлед. Не зашкодзіць Вам цяпер і крыху цікавага літаратурнага таварыства, асабліва з Чэхаў. Пры такіх візытах Вашая прысутнасьць пажаданая і патрэбная, бо Вы вельмі хораша рэпрэзэнтуюце і сваю сямейку, і наш народ. Спадзяюся, што Валодзя гэта дасканала разумее і адпаведна ацэньвае.

Мы жывем пакуль што. Муж меў крыху непрыемнасьцяў апошні час – гэта акрамя хваробы. Вас, безумоўна, такое ня здзівіць. Мушу з болям прызнацца, што і дзеці амаль забыліся пра нас. Робяць яны гэта “прафіляктычна”, каб не давялося памагаць на старасьць даволі доўга жывучым на зямлі і зусім не дапамагаючым у кар’еры свайму сыну, а хутчэй – наадварот. У іх усё добра пакуль што, так нам сказала знаёмая, якая нядаўна ў іх была. Мы з гэтага радыя. Адзіноту я цяпер адчуваю ня вельмі: многа чытаю, займаюся кухняй, чакаю на мужа, гутару з Альмаю, палю з прыемнасьцю ў печцы і гляджу, як за вокнамі віруе сьнег і белым посьцілам кладзецца на землю.

У Вашага швагра сапраўды можа быць грыпа, бо цяпер яна зноў паявілася і кідае ў пасьцель асабліва дзяцей, ды і дарослых. Нам цяпер мала хто і піша. Нават Дануся [Бічэль] і тая агранічваецца парай слоўцаў і канвэрттам без сваяго адрасу... Шмат чаго не разумею ў жыцьці. Дзіўна мне, што можна закінуць маяму харошаму сябру, які, як той Heilige Nikolaus², нават

ня здольны на нешта дрэннае. Безумоўна, чалавек з падобнае гасьціны выйдзе, як “пасья пакладаньня”, як некалі пасьмейваўся мой тата, але гэта ня сьмех, а проста нейкае сярэднявечча!

Я скажу Вам, Надзежда Васілеўна, што нельга нам дапусьціць, каб зямля і народ наш стаўся сумна славутай Прусьсю ў канцы ХХ стагодзьдзя! Калі справа датычыць гэтай праблемы, дык я разумею сваяго сябру, вельмі разумею. Памыляецца кожны з нас, але я ніколі не змагу асудзіць чалавека, за якім ніколі нічога злага не заўважыла. Многа можна выдумаць і нафантазіраваць, асабліва, хто гэтым толькі і займаецца, калі ўсе другія людзі ўсімі сіламі выпайняюць пяцігодку. Я добра пераканалася на сабе, што значыць яд падобных паразітаў нашага грамадства! Баюся людзей, разумею, ня веру, што яшчэ ёсьць людзі, якія б ня цешыліся з людзкага гора, не тапілі б адзін аднаго на ўгоду ўсялякай нечысьці, якая людзям засланяе сонца, і яны ходзяць, як пад зямлёю, як нядаўна выразіўся адзін калгасьнік. Жыцьцё вельмі складанае, і з чалавека, з яго інтэлекту нейкі гібрыд халуйства і бяздумнасьці зрабіць сяньня ўжо нельга. Трэба жыць з людзьмі, разумець усіх і даць магчымаць усім сказаць слова для зямлі іх дзядоў. Людзі – ня быдла, і ў хлеў іх не загоніш! Ды і са шрубкамі сяньня далёка не заедзеш. Патрэбныя калі ня геніі, дык хоць шчырыя і сьмелыя людзі! Так непакоюся за кожны стук сэрца людзей, якія заслужылі маю павагу! Ня трэба пакідаць чалавека аднаго, без разумнага слова і рады.

Як жаль, што Вы ад мяне так далёка, і нельга мне з Вамі нават падзяліцца сваімі думкамі, бо акрамя розных непрыемнасьцяў – падзеяў для нас ніякіх. Я ведаю адно: гляджу сваяго дзеда і амаль нікога не пускаю ў хату! Часам пішу навагоднія вершы сваім далёкім сябрам, але ня пэўная, ці іх не патопчуць, ня выкінуць і ня зьнішчаць. Мне хочацца верыць у харошае, у сьветлае, без чаго сапраўды ня хочацца жыць...

Часам з мужам ходзім у кіно (тэлевізара ўсё няма ў нас), але такія нецікавыя фільмы! То вайна, якая ўжо згоркла, то лягеры, чужыя, безумоўна, і ніколі нічога няма, што адлюстроўвала б рост чалавека ў сям’і, на рабоце, у грамадстве. А ёсьць столькі людзей, якія змагаюцца са стыхіяй, з цяжкасьцямі ды і з подласьцю, у рэшце рэшт. Заўсягды пасья такіх фільмаў мне становіцца прад вачыма мінулае, і доўга-доўга ные тая крыўда, тая незалечаная рана ў грудзёх.

Крыху сьвятлей толькі стала, калі нападаў сьнег на злосьць усёй шэрасьці, усёй чарнаце нашай рэчаіснасьці. Часам мне здаецца, што я цяпер – як той Рабінзон Круза³, жыву ў поўнай адзіноце, і мне ня сумна. Спакойная толькі тым, што нікому мы не вінаватыя, і ніхто ня мае права нічога ад нас хацець!

Вы забыліся мне напісаць, як здароўе Наташы? А той перац, калі ласка, прышлеце, бо тут яго няма і не відаць! Гэта будзе мне і людзям. Як Вам падабаліся госьці з Чэхаў? Ці Вы хоць крыху зь імі пагутарылі? Ведаючы Валодзю, магу думаць, што ён ужо абыходзіцца без перакладчыка і пасьціг гэтую старую славянскую мову, як і ўсё ў жыцьці, да чаго ён дакранаецца. Што перакладае з яго творчасьці Масква? Ці ня лепей зрабіў бы гэта ён сам? Як у Вас цяпер справы матэрыяльныя? Ці няма труднасьцяў, калі столькі ў Вас гасьцей? Я дык цісну капеечку, і гэта зразумела, бо што з намі заўтра?

Вельмі не сумую, але хачу толькі, каб мужу не было горай, як ёсьць. Сьвініна ў нас цяпер па 2 руб. 70 кап. за кг. Прытым, чорная і неапэтытная. Каўбасы доктарскай ці болей адпаведнай даўно ня бачылі, а праз ялавічыну – дык начыста забыліся, як яна выглядае. Але нам цяпер многа ня трэба, так і мяркуемся. А як у Вас? Маіх кампотаў і т.п. муж ня любіць, дык кармлю яго, галоўнае, бульбаю.

Што прывезьлі Вашыя з Чэхаславацкыны, і што ім там найболей спадабалася? Валодзя, напэўна, навучыўся не адну чэскую “пісьнічку”. Наагул, думаю, што ён скарыстаў з падарожжа, болей багаты цяпер пазнаньнем другое культуры. Хутчэй бы хоць нешта напісаў, а мы прачыталі! Я рада, што хоць той прышчык згінуў Вам з твару. Часам з гэтага бывае благое. Дык глядзеце сябе добра, трымайцеся! Я вельмі веру ў нашу сустрэчу і вельмі чакаю яе. Вітайце ад нас Наташу. Як у яе справа зь лекамі? Ці яшчэ ёсьць? Шчыра вітайце сваіх і ўсіх нашых супольных знаёмых.

Муж цалуе Вам руку, а ўсіх шчыра вітае.

Застаюся з павагай і вялікай любоўю да Вас. Ваша *Ларыса*.

193. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 22 сакавіка 1973 г.

Дарагі Саша!

Вы, напэўна, узяліся за голаў, атрымаўшы маяго ліста – нават бяз подпісу! Справа ў тым, што я праз памылку ўлажыла Вам копію ліста. Важнейшыя лісты я пішу заўсёды з копіяй, каб, калі каторы загіне, надаслаць копію. Прасіла ў лісьце, каб захавалі для мяне пару “Казкаў [для Міхаські]”. Прыеду, дык забяру.

А музэй тварэце! Уцягвайце ў гэтую працу старых і малых! Няхай людзі прачхнуцца да сьветлых інтарэсаў, да духовых зацікаўленьняў мінуласьцю і сучаснасьцю, страсянуць з сябе дзікі, самагоначны хмель і адчуюць подых сапраўднай культуры, стануць самыя стваральнікамі памяці цяжкай нашай мінуласьці – Музэю! Цяжкай, але дзякуючы працавітасьці, генію простых людзей – цікавай! Думаю пра Вас, думаю...

У мяне яшчэ адна просьба да Вас – ці няма гдзе ў вас у каго харошага пародзістага шчанюка? Мужу абяцалі прадаць малую аўчарку за 20 руб. Паехаў учора (ледзь дастаў машыну), а яны раздумалі... Вярнуўся, хворы з гэтага (37, 5 тэмп.), гэтак расстроіўся. Унукі не даюць яму спакою, а наш сабака дажыў свой век. Сапраўды – праблема... Добра было б, каб гэта быў воўк ці аўчарка. Мала надзеі дастаць, але пытаюся ва ўсіх.

Прывітаньні Вам ад Тэрэзы Кантанцінаўны і яе мужа¹. Радзілася я тут зь імі на ўсе лады. Ён цяпер дырэктарам у Бародзічах. Як гадуецца, як вучацца малыя? Гэта ж Ваша сіла і радасьць! Як маецца Вера²? Як здароўе мамы? Стараемся, каб мінуў сакавік, бо кажуць: калі старыя перажывуць студзень і сакавік, дык будуць жыць! А мы ўжо вельмі старыя, і гэта адчуваецца.

Цалуйце ўсіх хатніх! Трымайцеся, Саша, і арыентуйцеся на лепшае, на сьветлае, на перадавое! Людзі падтрымаюць добрыя справы!

Бывайце – Ваша *Ларыса Геніюш*.

194. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 28 жніўня 1973 г.

Дарагая Дануся!

Сяньня сонечна і цёпла, а ў кіно – “Фантамас”! Цераз тое, што любяць нашыя ўнукі, ізноў мне шчыміць сэрца. Жаль, што яны ўжо паехалі. Зацішней, праўда, на небагатыя кішэні, але гэта другараднае. Што В[асіль] В[ладзіміравіч Быкаў]¹ не пагаварыў з Юрай, дык зразумела. Незразумела тое, што ён так рашуча і лёгка “ўмыў рукі”, калі патрэбнае было яго слова, слова сябра. Калі ўжо нешта прашу ў жыцьці, дык гэта важна...

Сама не разумею, што зь Юркам. Здаецца, талковы хлапец, многа і дасягнуў у жыцьці, а прыглядзецца – дык бярэ страх. Жменька таго здароўя пасья такой цяжкай апэрацыі, і ён, бязглузды, самохаць нішчыць і гэта апошняе. Каплю алькаголю трэба, каб стаў нечалавекам, і ён тое толькі і думае, як да гэтага дарвацца. Бяз толку, бяз выбару кампаніі, толькі каб піць. П’янее ад піва. Нейкія, здаецца, інструкцыі, каб мы ўбачылі прадоньне, супраць якога бяссьільная ўся любоў, шляхотнасьць і лёгкіка сьвету! Не магу сказаць, ці гэта пачаткі ненармальнасьці, ці крайняя разбэшчанаць чалавека, якому здаецца, што ўсё яму можна. Робіцца нашта жудаснае. А можа трымацца. Мае машыну, водзіць яе і ня п’е! Знача – можа сябе перамагчы. Я думала, што Вы запатрабуеце ад яго гэтага правам маіх сяброў! Сяньня я ведаю, што я толькі некалі мела сяброў, ня тут...

Жаль дзетак, бо чуюць такі слоўнік і час ад часу бачаць такую дзікасьць, што выказаць нельга. Жонку проста называе к... Яна ўжо так да гэтага прывыкла, што не рэагуе! Нас тут крыў матам, і калі я сказала, што першы раз за ўсё маё жыцьцё так мяне нехта лаяў, дык Міхась з болем прастагнаў, што такое ён чуе штодзённа...

Сёлета ўсё нейк выйшла на паверхню, і ногі захісталіся пада мною. Езьдзілі ў Менск, купілі палатку, спальныя мяшкі і розныя дробязі, якія ўсіх задаволілі, але я бачыла ня сына, а нейкае разбэшчанае стварэньне, нейкага тыгра, які зноў мог пачаць свае фокусы, і ўсё гэта для мяне ня мела значэньня...

Тлумачыўся, што пасья апэрацыі ня памятае, што робіць. Маю ўражаньне, што ўсё добра памятае. Ад нікога не пачуў мужага слова, бо ўсе “падобнае разумеюць”. А тут гіне сам ужо фізычна, гіне зусім.

Пішаш аб вершы, аб кніжцы. Не, Дануся, многа бачу і яшчэ больш разумею! Не хачу, каб рука, якая губіць так дзяцей няўгодных для іх паэтаў, рабіла мне ласку, друкуючы мае вершы! Усё тут ясна, празрыста ясна! За ўсё ёсьць у сьвеце належная адплата, і я ў гэта веру!

Бедны Міхась прачынаўся ўночы і чуў, як зноў хадзілі ў нас па гары тыя страшныя суседзі, якім дазволена ўсё! Перадрыжала сэрцам, так баялася, што зробіць нешта дзецям – перапалохаюць ці атруцяць...

Прабач за такі мой ліст – рэальны і горкі. Адно шкадую, аб адным толькі плачу сяньня, што ня вырвацца мне згэтуль, што давядзецца тут паміраць... Тут людзі баяцца зрабіць дабро, скрываюць, калі яго зробіць. Не, мне стала тут жудасна раптам! Хацелася б жыць у краіне, куды сын мой, вымучаны і няшчасны, прыехаў бы без інструкцыяў, як дабіваць бацькоў! Я ўжо выву-

чыла іх мэтады. Наперад ведаю, што яны зробіць! І так, Дануся, якія ж вершы?.. Я на Вас ня гневаюся, бо я і магла думаць так і толькі так...

Няхай усё ў Вас будзе добра! Прашу, ня гневайся, але іначай пісаць, чымсьці думаю, ня маю патрэбы.

З павагай – *Ларыса Геніюш.*

195. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

[Жнівень 1973 г.]

Добры дзень, Дануся!

Маё поўнае ўдзячнасьці Вам з Алесем¹ за цудоўную кніжачку пісьмо ў Гародню, добра памятаю, пачыналася словамі: “Сёньня на вуліцы Геніюшаў – яблычны Спас”. Было ў ім нештачка пра іх яблыньку, якая на вершаліне дасьпеліла некалькі (для нас!) яблыкаў, і пра нашэсьце птушак у садок Геніюшаў. Яны так весела і моцна сьпявалі ў той дзень, што хор у царкве падоўжана змаўкаў. І ціхае шкадаваньне было ў тым пісьме, і надзея, і ўдзячнасьць Богу за тое, што дазволіў усім нам сустрэцца... Божа ж мой! Колькі часу прамінула з таго дня, колькі ўсяго адбылося – на раман хапіла б, ня толькі на пісьмо.

Сёньня на вуліцы пані Ларысы – Пакрова... “Восень чароўная, восень янтарная, зь лісьцямі сумна спадаеш далоў, гасьнеш, бы ў сэрцы парывы бунтарныя, гасьнеш, як казка нязьдзейсьненых сноў... Веру, была гэта казка манлівая, гульні вясняныя, лета з сярпом, ў дні каласістыя водгульлі жніўныя, поле, пахучае ў ноч чабаром²...” Мы не самотныя, Дануся, у гэту позьнюю самотную восень напярэдадні халоднай зімы. І да Зьвеставаньня – адзін крок. Не забывай нас.

Геніюшы.

Буду насіць пастолікі, прасьці, ткаці настольнікі. Беларускай быць – трэба ўсё рабіць³!

Л. Геніюш.

196. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 26 лістапада 1973 г.

Дарагая Дануся!

Яшчэ не зусім разьвіднела, на кухні варыцца абед, я свой “творчы” дзень пачынаю лістом да Цябе. Прымаразак, зямлю крыху прыпудраваў сьнег, і Альма весела ганяецца за вераб’ямі. Яна і надалей “is in love”, вельмі рэагуе на прыбгаючых і заўсёды недарэчных кавалераў і таму начуе ў склепе, які цяпер у нас стаіць пусты, бы абэржа (у нас два склепы).

Магу думаць, з якой прыемнасьцю робіце свае першабытныя аздобы, любоўна сабраныя барадатым харошым Эрыкам з марскога пяску. З гэтага можа атрымацца вельмі эфэктная і модная аздоба і мілы доказ таго, аб чым думаў Эрык у таварыстве зусім не балтыйскіх, а сучасных курортных руса-лак у тыя дні. Занясі гэта ў памяць, як у кнігу супружжа, тонка і далікатна, каб не спалохаць харошага пачуцьця.

Альма – як леў, і апэтыт у яе на дзіва. У мяне ніхто ніколі не галадае, таму і кошт з сабакаю немалы! Але вельмі яе любіць Іван Пятровіч, таму і ўвайшла яна ў нашу маленькую сям’ю. Калі распальваю печку, дык дапа-

магае мне насіць дровы, беручы па паленцы ў зубы. Сардэчная, як чалавек. У лепшым разуменьні крыху надакучлівая гэтым, бо надта экспансіўная. Горай, што ніяк ня злосная! Брэша, а практычна ваюе толькі з курамі, з якіх сапраўды ляціць пер'е, калі яна да іх дарвецца.

Даведаліся мы, што дзеці нашыя і ўнукі здаровыя, і хлопцы нядрэнна вучацца. Гэта суцяшае. А бабусі Казі дазволь рабіць, што ёй падабаецца. Я думаю, што найболей ёй даспадобы кухня, у якой яна, напэўна, разумее толк. Пішаш аб мысьлях у маіх маленькіх дзіцячых вершах, а я тут захаплялася яшчэ раз “Рыжай палянкаю”², якую муж зноў купіў, бо разышлася. Столькі там сонейка, цеплыні, тонкага адчуцця навакольнай красы прыроды і адценьняў прабагатай нашай роднай мовы, што я амаль пазайздравала Тваёй віртуознасьці ў пераданьні гэтых пяшчот! Вельмі хораша, аж на тое, аб чым я табе некалі гаварыла, але гэта ўжо калі заскрыпіць па сэрцы рэчаістасьць...

Дарэчы, учора позна ўвечары доўга слухала захопленую гутарку пра Цябе ў радыё. Твой верш аб рэках – найлепшы верш, а Тваё зьліцьцё з роднай прыродаю і пэрсаніфікацыя яе – дык проста цуда! Не даслухала, абарвалася хваля, і нечаму падалося мне, што гэта ня Менск... Хацелася б вельмі яшчэ раз пачуць гэтыя словы, але хваля тая адплыла, і я яе болей не знайшла.

Я крыху нейкая прыбітая цяпер, і гэта пераважна думкамі, аналізам нашай долі і дачыненнем да яе звычайных людзей, ператвораных у нешта ня нашае... Муж паправіўся, праўда, ня вельмі, але на мае просьбы не працаваць доўга і пераканаўча паясьняў мне, чаму яшчэ працуе. Аказваецца, інтэлектуальная бязьдзейнасьць пры яго спэцыяльнасьці – гэта для яго амаль забойства! Ніколі ня думала, бо лічыла, што і я нешта значу ў ягоным жыцьці...

Аказалася, што ў мужчынаў галоўнае – іх творчая праца, тады калі ў нас, жанчын, на першым пляне – каханьне, сям'я, пачуцьці. Даволі лянівы па натуре, ён цьвердзіць, што праца для яго – гэта рэжым, каб уставаць, мыцца да паловы і хадзіць па паветры. Іначай, лежачы, – хутка канец... Можна, каб былі тут адпаведна цікавыя людзі, унукі, сваякі, нейкія культурныя падзеі, дык ён мог бы гэтым запоўніць ня так час, як духоўныя патрэбы дзеяць і думаць. Тут гэта ўсё нагараджае адна толькі праца, якая дае задавальненьне паміма ўсіх прыкрасьцяў, якія часта прыносіць з сабою.

Выслухаўшы гэта, я перастала яго “грызьці”, бо ж і я найболей зацікаўлена ў тым, каб жыў. Адносіліся да яго са зразуменьнем і калегі. Я часта дзівілася зь іх культуры, аднак культура гэта не была, бо пачалося нешта зусім іншае. У яго кабінэт “кож-вен” усялілі яшчэ адзін кабінэт – працэдурную. Я, стары верабей, адразу зразумела, у чым справа, ведала, што за “номер” тая сястра. Чакаць доўга не давялося. Адною раніцы яна, працуючы за шырмаю, рашыла, што Іван Пятровіч ня болей-ня меней пісяў у брудны таз на сваёй палавіне. Яна выйшла, вярнулася з санітаркаю і інш. і пачала крычаць на ўсю амбуляторыю: “Купіце новы таз! Немедленно вынесите ведро! Вы писели, а кажется, интеллигентные люди, газеты пишут про вас...” і г.д.

Якія газэты – няведама! Усё было разьлічана на інфаркт у старога хворага сардэчніка, але абвінавачаньне і ўсё гэта было так несуразным, так

яскрава правакацыйным, што дзед хахатаў і думаў, што гэта прыпадак істэрыкі. Для мэдыкаў падобнае сьмешна. Для сапраўдных мэдыкаў. Над гэтым тазам мыюцца шкелцы з мазкамі пры трыхаманозе і ганарэі і інш. Туды выліваецца мача хворых, часам іх спэрма, калі лекар лечыць няплод-насьць у чалавека і разглядае жывучасьць яго насеньня. Ёсьць і хваробы не-трыманьня мачы і т.п. І наагул, “кож-вен” кабінэт, разумееш?

Я працавала сястрой-гаспадыняй у больніцы і бачыла, як хірургі з прагнасьцю чакаюць ля хворага, пакуль не паявцяцца “газы”, пакуль не аправіцца хворы. Баяцца “непроходимости” кішэчніка, камплікацыяў. Я бачыла, як бяруць мачу катэтарам і выліваюць у той тазік. Колькі разоў мест санітаркі падавала судно для хворых, бо гэта ж лячэбныя ўстановы! Галоўнае ў тым, што муж ня пісяў, і таму вось так хахатаў напачатку. Пасьля толькі да яго дайшло, што правакацыя, і ён сказаў: “Калі так, дык чаму ж не сказалі мне гэта самому, а зрабілі гвалт, склікаўшы аўдыторыю?” Вось тады знэрваваўся!

Горай было назаўтра, калі паклікалі яго на “трыбунал” (як у Макаёнка^{3!}). Сядзела клясычная тройка: глаўурач і два яго замы. Лекары! Маладыя, тоўстыя і маленькія, як адзін. Перад імі стаяў іх стары, хворы на сэрца калега, худы і сівы, якога яны прыходзілі лячыць дамоў і як лекары ведаюць, што падобнае можа забіць сардэчніка! Падзіўляю сваяго дзеда, што ня плюнуў ім у твар як мэдыкам за той суд над такой “праступнасьцю”! Мэдсястра тая абвінавачвала яго ў тым “пісяньні”, як у якім забойстве, і калі ён сказаў, што гэта няпраўда, дык замкнулі яму вусны тым: “Мы ей верим, так как она комсомолка, а вы – беспартийный!”

Яшчэ толькі не сказалі: “Вы зэк! Старайтесь работать вместе!” Дзядок мой ледзь прыплёўся дадому, і шчасьце, што гэта была пятніца, і ў яго адна ставачка, таму ў суботу ён не працуе. Упаў на ложак і ніяк ня мог суцешыцца з гэтага “трыбуналу-тройкі”... Яму сапраўды стала шмат горай. Ён зноў пайшоў сяньня на тую працу, а я канаю тут са страху, што там зь ім будуць чаўпсьці...

Я ня ведаю, як я Табе гэта напісала... Бачыш – і мне здаюць нэрвы... Муж ім сказаў: “А што, калі яна скажа заўтра, што я хацеў яе знасілаваць?” Тады наш глаўурач “мудра” выразіўся: “Знасілаваць Вы не дасьце рады...” Тут вераць жанчыне, сказаў дзед, і пракурор карае нават за папытку, калі тая вось так нагаворыць. Хворыя мерзнуць, больніца цесная, брудная, жах глянуць на тыя палаты, устыд перад клюбамі і корчмамі Зэльвы за такую раённую больніцу і яе парадкі, а тут найшлі, “бесы”, чым займацца: ці сямідзесяцігадовы іх калега пісяў у той брудны таз? Здаецца, усе яны гадунцы гродзенскага вуза! Няўжо іх ня вучаць там этыкі і гуманнасьці? Чаму менавіта такі марксізм, ці гэта ня супраць яго?

Мне ўспамянуўся мужаў худы, босы бацька, адна кароўка і адзін конь і нешта пяць ці чатыры гэктары зямлі. Хатка старая, якую Ты бачыла... Вось з беднаты такое, з галечы, цудам і пакутамі дасталася чалавеку тая асьвета, першаму з сярмяжных зэльвенцаў... “Віна” яго, бачыш, у тым, што не адрокся ад мовы сваяго народу, што не глядзеў звысака, як належыць “начальніку”, на сваіх братоў-землякоў, а лячыў іх як мог, як умеў, сумленна ў першую чаргу. Яго ўласная мэдсястра не падтрымала яго і сказала: усе маюць блат, адну трымае галоўны, другая – жонка лясьнічага, а мой муж – калгасьнік, і мне трэба маўчаць... А санітарка, што ў мужа, – даўно

ўжо вораг... Яна нічога амаль і ня робіць, аб'ездзіла ўсе курорты, наагул, прывілегіяў яе лекары зайздросьцяць.

Не, Дануся, “нешта ня так у каралеўстве дацкім”⁴... Колькі голаду давлялося працярпець чалавеку студэнтам, колькі горычы, уніжэньня ў чужой старане, і вось зноў сядзіць “трыбунал” – адзін паляк, нейкі “шляхціц” зь нейкіх Круцілавіч ля Наваградка і два беларусы і судзяць... За што? Ніхто зь іх не папытаўся, як здароўе чалавека, што ён ледзь стаіць, а радыя дабіць яго на месцы... Так характэрна сяньня беларус беларуса, самыя сябе даконваем... Думаю над гэтым – і цёмна мне ў вачох становіцца. Я бачыла лекараў, ведаю, што ёсьць прагрэс і што гуманнасьць, што – чалавечнасьць, што – розум! Страшна мне.

Інтэлігенцыя – гэта прыклад для народу. У нас зьнялі з “зама” аднаго беларуса Прусевіча, лекара, бо піў, казалі. Толькі той Прусевіч крыўды найменшай не зрабіў нікому і “троек” злапамятных, “трыбуналаў” за такую “праступнасьць”, ды яшчэ выдуманую, не тварыў над людзьмі...

У чужыне я ня чулася так пагана, так застрашана, як тут, на нашай зямлі. Боязна ва ўрадах, забіраюць нагла лісты на пошце, страх проста ў крамах, калі глядзіш, з якім нахабствам адносяцца да гэтых нашых шэрых калгасьніцаў, як буркаюць неахвотна ў адказ на іх ветлівае слова, як прагна цягнуцца па іх у хустачку закручаную капейку. Дарагі народ, наколькі дарагія – ведаем гэта мы з Табою – яго верная кроў і сэрца. Колькі давлялося пакутаваць за гэтую любоў, і што пераможа?

Даруй за цяжкія думкі. Мудрага Васіля [Быкава] вітай! Скажы яму, што заданьне пісьменьнікаў – зрабіць людзей з чытачоў нашых, а не “трыбуналы”. Час, думаю, ужо пакончыць з падобным у чалавечым грамадзтве...

Пакуль яшчэ жывем. Прыедзь да нас, Дануся. Адразу адкажы, ці ліста атрымала. Толькі так пішы, каб муж не дадумаўся, што я Табе ўсё напісала, яму з гэтага будзе нявесела...

Падае густы сьнег. Хочацца мне недзе ехаць у мінуласьць. Я там разгледзела ў свой час надта многа харошых людзей, хоць такіх бедных. Сама навучылася ад іх быць чалавекам і бясстрашна бараніць у жыцьці справядлівасьць і патаптаную дастойнасьць чалавека. Хочацца мне адпачыць, хочацца мне ў мінуласьць...

Цалую Вас усіх! Дзякуй лёсу і Эрыку, што ён такі з Табою харошы! Няхай так будзе заўсёды!

Ага, мая знаёмая перарабіла маю шапку, і яна цяпер у мяне на галаве – як тыяра арцыбіскупа – высокая, круглая, вельмі цёплая, бо там пад сподам – другая. Жаль толькі, што нават словы болей не даходзяць ад іх, ад маіх дарагіх сяброў. Напісала ім зноў калядна-навагоднія вершы, але яны не дайшлі ў мінулым годзе, можа, і сёлета іх ня пусьцяць. Яны так заўсёды раняць маю любоў.

А пакуль – сыпле сьнег. Так хочацца бачыць Цябе, дарагая, толькі б усё было добра зь дзеткамі і з бабаю Казяй⁵. Чакаем цябе вельмі-вельмі!

Перадай ад мяне шчырыя спагаданьні Славіку⁶ і яго сямейцы з прычыны сьмерці маці. Ён мне крыху гаварыў пра бацькоў! Няхай усё ў іх будзе добра.

Яшчэ раз цалую.

Ваша Ларыса.

197. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 23 студзеня 1974 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Як маецеся, як трымаецеся? Ці хапае сілаў усё перанесьці, усім парадзіць і дапамагчы? Галоўнае – Наташы, бо гэта сапраўды вялікая бяда. Як яна папраўляецца? Вельмі я непакоюся. Напішэце мне ласкава, хутка аб ёй. Відавочна, быў гэта паважны шок. Галоўнае, каб такое не паўтарылася. Прыемна чуць, што і муж Наташы, і дзеці – усе працавітыя і сумленныя. Каб хоць ёй было добра! Бо як будзе ёй, так будзе і Вам. За Вас абедзвюх моцна перажываю. Думаю, што найгоршае мінула.

Жаль Валодзю і яго сьветлы талент. Моцна жаль... З кім ён цяпер сябруе? Можна, яго сябры зацягнулі б да лекара? Як на гэта рэагуе Валя? Што ж, Вам цяпер зь ім ня справіцца. Ня ведаю, якім і чым розумам ён цяпер жыве, бо калі б сваім, дык ведаў бы, што жыцьцё два разы не даецца, і нешта пазытыўнае ў ім належыць нам па сабе пакінуць. Няма, мусіць, ратунку ад гэтай слабасьці чалавечай. На вялікі жаль, і прадукт гэты далёка не дэфіцытны. Вось па дзьве бутэлькі кефіру давялося прастаяць бітых дзьве гадзіны, бо гэта – як лек для Івана Пятровіча, а розных алькаголяў усюды – аж полкі гнуцца... Адна толькі рада на гэта – яго собскі розум і воля. Запхнуць бы яго ў тыя Каралішчавічы¹, няхай бы там нешта тварыў, бо калі піша, ня п'е! Дрэнные сябры, якія патураюць ягонай згубнай слабасьці. Танняя сябры гэта! Такое з Валодзю мяне, бітага старога вераб'я, настарожвае.

Далёка ў Аўстраліі жыве наш адзін паэт². Меў дваццаць два гады, калі пакінуў Бацькаўшчыну, а сяньня ўжо мае ўнукаў. П'е бязбожна. На працы цьвярозы, а пакуль даедзе дамоў – ужо ледзь стаіць на нагах. Жонка яго цьвярозым ніколі ня бачыць. Пішу яму часта, бо кажуць, што мяне яшчэ крыху слухае, і просяць, каб яго ратаваць... Той хоць плача па Бацькаўшчыне, а Уладзімір? Які ж дае прыклад тым, якія таго прыкладу ад яго чакаюць? З усяго больш шкада Вас, бо колькі ж можна...

Веру, што і на яго нойдзе апамятаньне, але здароўя можа ня быць ужо. Што ўжо нам тады казаць? У нас хоць тая чарка была б зразумелай, а яму, эгаісту, што бракуе сяньня? Забываецца Валодзя, што “кожны з нас ёсьць твар свае Радзімы...”³ Даруйце мне такі выбух злосьці, але тут ня можа быць інакшага падыходу!

У нас, ад пагоды пачынаючы, усё ня так. Ні сьняжынкі на працягу ўсіх сьвятаў – зацьвітаюць маргарыткі. Міхасік яшчэ на мыліцах. Апэравалі яму менск – такі храшчык у калене. Дрэнна гэта, але кажуць, што маладыя пераносяць гэта без благіх рэзультатаў. У бальніцы ляжаў 29 дзён. Мусіць, ужо папраўляецца, бо казаў сын, што ходзіць на мыліцах, а ўжо танцуе бяз іх... Даў бы Бог, каб усё добра, харошы ён хлопец. Калена – гэта, перадусім, вялікі боль. Званіла ім на днях.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна, што да кніжак, дык яны ў нас ужо ёсьць. Выпісаў муж зь Менску. Калі Валя іх купіла, дык няхай нам вышле, а калі не – дык проста няхай ласкава даруе за турботы. Мы іх высылаем часта далёкім сябром, бо калі мы жылі на чужыне, дык заўсёды вельмі цешыліся кожнай добраю кніжкай з Бацькаўшчыны, ды й трэба, каб там людзі не забываліся аб сваёй зямлі, асабліва моладзь. “Вока тайфу-

на”³ разаслалі амаль усім, ад Міхася пачынаючы. Добрая кніжка атрымалася, болей бы такіх!

Дзед мой стогне, крэкча і ходзіць цяжэнька, але чуецца крыху лепей. У Гродне яго падлячылі ды прыпісалі адпаведныя лекі. Гэта ўсё каштуе, але і памагае, Богу дзякаваць. Стаў весялейшы, не такі нэрвовы. Кніжак прыбывае штодзённа, але такой бяды, каб толькі здароўе. Добра дагледжаны – гэта ўжо магу пахваліцца. Дух мне крыху адкаціўся, а то было сапраўды дрэнна. Жаль, у тэлевізары апошні час нічога цікавага няма. Неяк глядзелі Макаёнка “Трыбунал” па першай праграме. П’еса мне не спадабалася. Жудасна (не камічна!) было глядзець на зьвязанага Цярэшку, якога “мілая” сямейка збіралася цягнуць у сжалку...

У нас, у беларусаў, – патрыярхат, і нажыўшы з мужам адзінаццаць дзяцей, ні адна разумная жанчына не паверыць, што яе муж – нягоднік! Адразу ім стаў. І калі б нават так было, за такія справы судзіць насмерць закон, а ня дзеці. Ды наагул, ці не замнога ўсякіх судоў-трыбуналаў? Згорклі яны... У нас у крыві – павага да бацькоў, і гэтай граніцы пераступаць нельга! І гумар вульгарны, і немец дурнаваты. На жаль, яны такія не былі. Нямецкае начальства тут – гэта былі ўсякія парыкмахеры, кэльнэры, бюргэры і іншая брыда, якія, дарваўшыся да ўлады над людзьмі, ня ведалі меры сваёй тупой дзікасьці. На цэлы Слонім, казаў муж, быў толькі адзін немец з вышэйшаю асьветаю, і зь ім толькі крыху можна было гаварыць. У Францыю і Чэхаславацкіну яны давалі крыху разумнейшых, а сюды – адное тупое пашкудзтва. У нас у Воўпе, гдзе быў мой брат, быў такі аднарукі Рудольф, дык ён усіх біў. Яго перакладчык – настаўнік Файкоўскі – меў скрыўленую ад біцьця пашчэнку, а на сямнаццацігадовую дзяўчыну ён нацкаваў сабаку – і дзяўчо на трэці дзень памерла ад укусаў. Я ня ведаю, ці ён ударыў Расьціслава. Расьціслаў прасіў мяне аб гэтым не пытаць, бо трэба выратаваць сям’ю і маму, дык, знача, трэба жыць. А на маё запытаньне, чаму яго не ўб’яруць, Славачка адказаў: “Сто нашых расстраляюць за гэтага гада – трэба ратаваць сёлы...” Зноў я ўспамінаю і пішу Вам такія жудасьці... Ніхто не вярнуўся: ні мама, ні тата, ні Расьціслаў...

Яшчэ аб сабе крыху – рэўматызм замучвае, і дрэнна з сэрцам, але стагнаць няма часу. Лячуся тут, як магу. У хату стараюся нікога не пускаць, каб не псавалі мне настрою. Крыху чытаю, нічога не пішу! Вось так мне спакайней живецца. Вас люблю заўсёды. Моцна цалую Наташу. Пішу і плачу і сама ня ведаю, чаму плачу... Усім прывітаньні ад нас – і сябру Адаму з сям’ёй.

Вас з сястрою Вашаю моцненька абнімаю і шчыра цалую – *Ларыса Геніюш.*

198. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 18 лютага 1974 г.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Вялікае дзякуй Вам за памяць аб нас, і адначасова прашу мне дараваць, што спазьняюся крыху з адказам. Думкамі я заўсёды з Вамі, а вось сесьці за машынку – дык не заўсёды ўдаецца. Галоўная прычына даволі-такі сьмешная – стук машынкі вельмі настарожвае нашых суседзяў, яны даносяць на гэты стук ажно ў Гродна, што мне не зусім зразумела... Воўк сабакі не баіцца, але зьвягі ня любіць, вось і я, каб пазьбегчы ўсякае

звягі, часта тыднямі не адкрываю машынкi. І так марнуецца гэтае вынаходства чалавечага генія, а я рубваю дровы да мазалёў на далонях, думаю да болю сэрца і галавы альбо слухаю радыё да горкіх сьлёз, выкліканых цяжкімі ўспамінамі ці чужой нялёгкай доляю, ці проста праўдай вялікаю, якая не нябожчык – ёй не сатлець.

Як Вашае здароўе, у каго Вы цяпер, ці адпачываеце, ці ўсё нешта працуеце? Бо Вы ж без талковае, стваральнае працы проста ня ўмееце, пэўна, і жыць? Памятаеце, як мы з Вамі гаспадарылі на Куцьцю ў час першага Вашага мілага візыту да нас? Як я гэта высака ацаніла! А пасля крыху прылеглі, а найлепей было, калі мы з Вамі гутарылі. Мне мала з кім было так добра ў жыцьці.

Дзякуй вялікае за мілыя запросіны, але мне нялёгка выбрацца ад хворага Івана Пятровіча, які, прытым, і крыху капрызны. Гэта яму дазваляецца: у свае мамы ён быў адзін, а жонка заўсёды пераймае, да пэўнай меры, і абавязкі маці над сваім мужам... Тут – складаная справа, бо і патрэбы існаваньня, і вельмі неабходная духовая лучнасьць. Мы ж тут страшна ізаляваныя, безумоўна, штучна, і таму так узаемна сабе патрэбныя. Самае сумнае тое, што нехта, відаць, камплектуе мае лісты – рэдка ад каго яны да мяне даходзяць. З Польшчы, напрыклад, не даходзяць зусім!

Ёсьць у мяне даўно знаёмы беларускі паэт у Аўстраліі, куды паехаў юнаком, а цяпер ужо дачакаўся ўнукаў. Як кожны паэт, і ён перачулены, вечна сумуючы па Бацькаўшчыне, змучаны працаю фізычнай, якая яму не адпавядае, і таму скончаны амаль алькаголік. Некалі пісала мне яго жонка, што ён слухае найболей мяне, а цяпер і жонка яго пакінула... Паведамлі сябры аб тым, колькі ён мне напісаў, і як чакае адказу... Бедны Алесь Салавей! Яго лісты таксама трапілі ў тую калекцыю нелюдзяў, якія свой уроджаны садызм заспакойваюць хоць маральнымі зьдзекамі над паэтамі, калі ім забаранілі зьдзекавацца над людзьмі фізычна. Іх брудная вынаходлівасьць мяне проста здзіўляе. Гэта – як сьвіньня ніколі ня бачыць сонца, бо не падые ў неба лыча ад зямлі, так і яны – пазбаўленыя ўсякіх шляхотных, чалавечых пачуцьцяў. Лёс даў ім адзінае – жывёльныя інстынкты, і яшчэ даў права карожыць наш лёс...

Я спадзяюся, што калі будзе вясна і зацьвітуць мае туліпаны, дык я ўсё роўна Вас сюды прыклічу, бо надта хачу Вас бачыць. Муж па-ранейшаму крэкча, стогне і ідзе, кашляючы, на працу, ды і пагода нялюдзкая, як на люты. Месяц амаль ужо, як вісіць туман, як бы зумысьне на старыя, хворыя лёгкія мужа. Жыву так даўно, а падобнага ў лютым не давалося бачыць. Амаль не адпачылі вочы ад восеньскай мокрасьці, як зноў пасыпаліся дажджы, павісьлі туманы. Дзеці пішуць, але вельмі рэдка. Валянціна байкатуе нас зусім, але ад яе мы нічога іншага і не спадзяемся. Ужо нават і ня крыўдна.

Пісалі мне зь Вільні, што вельмі самотныя. Паўліна Вікенцеўна [Мядзёлка] – адна, забытая, са сваімі дзяржаўнымі граматамі... Хоць бы тыя ўспаміны ёй выйшлі яшчэ перад сьмерцю. Так яна доўга гэтага чакала! Недзе пад Кіевам пані Алесь Смоліч таксама мае нялёгка дні. Ці паехаў Валодзя на сэмінары? Што піша? Хацелася б пагутарыць зь ім крыху, абмяняцца поглядамі, думкамі. Мы зь ім не падобныя, але ў адным мы амаль ідэнтычныя: мы зь ім няздольныя на бясчэсьце і подласьць, але ж мы зь ім

і ня з тых палахлівых і дробных, якіх даюць за грош пяць. Гэта я да такога дадумалася, і мне здаецца, што так яно і ёсьць менавіта.

Дзякуй вялікае мілай Наташы за яе памяць і прывітаньні. Я адчуваю да яе вялікую цеплыню. Як чуецца яна са здароўем? Аб сваім здароўі ня хочацца ўспамінаць, ды і нецікава. Пакуль мы некаму неабходна патрэбныя, дык мы мусім быць здаровыя – такі ўжо наш лёс. Найлепей з усіх нас чуецца Альма: Гэта настолькі прыгожая аўчарка, што людзі спыняюцца ля плоту і доўга на яе ўзіраюцца. Часта бярэм яе дахаты, але вельмі буйная. Папрыносіць адразу ўсе мае тапкі. Дзеду валочыць у зубах газэту, лашчыцца, скача. Такая вялікая, сільная, што яе не ўтрымаць. Колькі разоў ужо мяне пакаціла. Толькі ня злая, добрая, як ангел! Брэша, праўда, магутна, застрашваюча, але іначай добрая. Нат ня ведаем, як з яе зрабіць злую.

Піша мне часам аб сваім жыцьці, аб дзетках Дануся [Бічэль]. Адзіная з нашых пісьменьнікаў, якая яшчэ намі цікавіцца, хоць, відно, і баіцца крыху за сваю дабрату... З аднаго боку, нам гэта добра, бо мы пазбаўленыя таварыства ўсякіх дурняў і падобнае нечысьці, але часам бывае сумнавата. Як там маецца наш супольны сябра? Ачухаўся ад ліхой напасьці, ці яшчэ яна вісіць над ім? Здаецца, ня той час, каб “травіць” чалавека падобнымі “дысцыплінамі”. Ах, гэтае вечнае пракрустава ложа, на якое ўсё нас раўняюць...

Не магу цяпець ніякае штучнасьці, ніякага мудраваньня, калі ёсьць сапраўдная мудрасьць на сьвеце, і яна нам даступная! І так, я сяджу ў мяшку! Муж дык хоць бачыць хворых і пэрсанал амбуляторыі, а я амаль у адзіночцы, як некалі ў ліхой памяці менскай т.зв. “Амэрыканцы”, якой мне ніяк не забыцца. Была ў краме, купіла худы кефір (іншага няма ўжо даўно). Нейкі дзядзька, выйшаўшы з крамы, сплюнуў і сказаў: “Як у 45-м...” Але нам хапае ўсяго, бо ямо абое цяпер вельмі мала, а малачко бярэм ад каровы ў Тукальскіх. Воўчы апэтыт толькі ў нашае Альмы. Я рада, што Вам цёпла ў хаце. Я спадзяюся, што Вы здаровенькія, а пакойчык Ваш я некалі ўбачу. Вітайце ад мяне знаёмых, цалуйце родных. Абнімаю і цалую Вас з Наташаю сардэчна-сардэчна.

Муж шле Вам свае прывітаньні. Ваша *Ларыса*.

199. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 сакавіка 1974 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй вялікае за мілага ліста! Дзякуй за кветачкі. І мае ўжо беляхцяць, але толькі-толькі падымаюцца. Вось сіленькая ад Вас, дык усяго адна, не разрастаецца, а такая харошая! Што да рэапірыну, дык кожны лек – ня хлеб з маслам, але бярэце яго, калі баляць ногі, а найлепей, кажа муж, каб дасталі ўколы рэапірыну і хоць пару іх зрабілі. Будзе многа лягчэй.

Была ў нас гэтыя дні п. Вэраніка [Клімовіч]. Не пазналі – так зьмянілася, зьмізарнела. Нэрвовая ад таго Юлека – братняга сына, ад тых спадкаў і г.д. Ледзь дабралася да нас, бо аўтобусы былі перапоўненыя. Мелі мы радасьць. П[ані] Вэраніка падзіўляла маю кулінарыю, і я была гордая! Неспадзявана было трохі гасьцей і надта многа цукеркаў. “Змагаліся” мы тут з усімі труднасьцямі супольна, бо я ўжо – як той разьбіты герой. Сэрца

то спыняецца, то бушуе, то холад, то гарачыня ў левым баку і галаве пры-
тым. І мужу ня лепшае. Пагутарылі мы з п. Вэрай, паўспаміналі. Але сучасны
д'ябал так спрытны, што часам прабіраецца і ў каталіцкую душу. То непрык-
метна, і вось паўстаюць недарэчнасьці, разлады ў сем'ях. Паехала ўчора ад
нас, хоць вельмі хацелі мы яшчэ яе пакінуць. Спраў у яе хапае.

Пісала нявестачка, і ў яе свае клопаты-беды. Ня жаліцца выразна на
сына, але, відаць, папівае, “герой”... Гэта для нас забойча. Прыйшоў ліст ад
школьнікаў з Жупран (радзіма Ф. Багушэвіча¹), і дзеткі просяць хоць нешта
паслаць ім у школьны музэй. Дык я дала заданьне і Вэры, каб мне хоць якую
драбніцу аб ім расшукала ў Вільні. Абяцала. Кніжкі і рукапісы, здаецца, пой-
дуць у аддзел п. Л. Збралевіч², і людзі будуць імі карыстацца, а дарам сяньня
аддаць “ня модна”, ды і пашто, калі ёсьць фонды на гэта. Галоўнае, каб былі
пад апекаю. Хацелася б пагутарыць з Вамі. Усяго не напішаш.

У нас атракцыя: напісалі суродзічы з Аўстраліі, што высылаюць нам
тэлевізар “Rubin-205” – відно, праз нашыя замежныя гандлёвыя зносіны.
Баімося, што атрымаем ня тое, ну, але пабачым. Пакуль што яго няма. Це-
шымся, бо гэтай “цацы” няма ў нас. Дзед мой будзе ляжаць сабе і пагля-
даць на апошнія паведамленьні. Сьмяемся, безумоўна. Пана Яна дазволілі
пахавець³ гдзе жонка, але ня зь ёю, а ў другім канцы! Дык пашто гэта? Яго
маглі б яшчэ выкінуць пасья, бо ён жа ў іх “не заслужаны”. А так ляжыць
сабе гдзе сам хацеў легчы.

Ці быў у Вас наш мілы паэт? Вельмі люблю яго, дзіцяня тое дарагое. Як
Вам спадабаўся? Жаль мне Надзеі Маркаўны [Шнаркевіч], але кожны мае
свой лёс. Найгорай – калі не адчуваеш сэрца ў людзей. Для мяне – дык хай
нават бядней, але каб сардэчна і цёпла. Даражэнькія, папытайцеся ў свай-
го лекара, можа, бралі б уперамежку з рэапірынам бутадыён? Але таксама
толькі тады, калі баляць ногі. Хоць абодва гэтыя лекі – лечачыя, ня толькі
спыняючыя боль. Сяньня чуюся неяк лепей. У мяне тут адно дрэннае падаз-
рэньне. Жаль – не напішаш...

Нешта няма весткі ад Н.В. Караткевіч – баюся, ці хоць ня хворае.
Як “Ніва”? Ці прысылаюць Вам яе далей? А таго знамянітага Вашага
любімца-ката шкада і нам! Можа, вярнуўся ўжо дамоў, прыгоднік? І куды
ён падзеўся? А можа, проста вінаваты тут гэты месяц, і кот недзе пайшоў
чэсна прадаўжаць свой каціны род, а пасья да Вас вернецца? Не сумуйце!
Галоўнае – каб Вы былі здаровыя.

З Польшчы няма ніводнага ліста! Проста хранічна яны адтуль не
даходзяць. Усё яшчэ перажываем сьмерць мілай Паўлінкі [Мядзёлкі]. А што
хацець? Памерла ціха ў сваёй хаце, пахаваная на роднай зямлі. Жаль толькі,
што ніхто ня ўспомніў пра яе і пра п. Яна [Шутовіча]... Такі глыбокі чалавечы,
беларускі жаль з гэтага. Хацела яна новага палёту, але ж не ўдавалася гэта
ёй, бо і традыцыя глыбокая, і вартасьці, вартасьці... Няхай сьпіць спакойна,
каб толькі песьні нашыя часам даносіў ёй ветрык... І яна была пакутніцай
дзён ашалелых. Што ж, добра, што хоць памерла на руках у сваіх. Няхай ёй
лёгкай будзе родная зямелька.

Напішэце, што з катом? Дастаньце тыя ўколы абавязкова! Цалую Вас
сардэчна і ўсіх вітаю. Муж усім кланяецца.

Ваша Ларыса Геніюш.

200. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 14 сакавіка 1974 г.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Цалую Вас сардэчна і дзякую за прывітаньні, але сапраўды ня ведаю, што рабіць... Заўсёды мусяеце нам нешта паслаць. Міла гэта, але яно і ў Вас не пераліваецца, і тыя фінансы, можа, пяюць рамансы... Усё ж дзякуй, вялікае дзякуй!

Сёлета мы не рыхтаваліся да 8 Сакавіка і гэты дзень пралежалі ў ложку разам з нашай мілаю госьцей п. Вэранікай К[лімовіч] зь Вільні. У суботу, аднак, найшло, наехала людзей, і атрымалася гасьціна, паводле слоў п. Вэранікі, зусім неблагая. Стогнем абое, асабліва мой дзед. Вельмі цэнім спакой, які маем у хаце, і ў пэўных пытаннях сваё аднадумства.

Альма зрабілася – як львіца. Жаль яе трымаць на прывязі і немагчыма ў хаце. Надта экспансіўная: скача, разносіць тапкі, прыносіць газэты, ліжа нам рукі і ня супраць залезьці на ложкак. Муж купіў яе сабе на пацеху, але толькі паглядае на яе, а даглядаць даводзіцца мне. Даволі клопату. У дзяцей усё на разе добра, але пісаць нам няма ім ні часу, ні ахвоты. Неяк былі мы абое прыхварэлі, дык падумала, каб пераехаць да іх. Напісала Міхасю аб гэтым, але быў ліст ад Валянціны, і яна нам гэтага рабіць ня радзіць. Можа, гэта і слушна.

Пані Вэраніка запрапанавала нам пераехаць да яе ў Вільню. Што Вы скажаце на гэта, Надзежда Васілеўна? Ці быў хто з нашых сяброў на паховінах Паўліны Мядзёлкі? Пісалі мне зь Вільні, што памерла вельмі самотна. А я думаю, што дажыла да харошага, паважнага веку, была ў сваёй хаце пры сваяках, пахавана на роднай зямлі, ды, можа, дазваляць яшчэ і ўспомніць аб ёй. Так што ня так ужо страшна і дрэнна. Кожны так памірае, хто ня меў дзяцей ці не прывучыў іх да чалавечнасьці. Жаль яе, і ўдзячнасьць ёй за грамадзкую працу і добры ўспамін. Вось яшчэ адна сьвечачка пагасла на алтары Беларусі...

П. Вэраніка прыехала нейкая іншая, як яна бывае заўсёды: змучаная, нэрвовая, замкнутая ў сабе. Даканалі яе той нялюдзкі сваяк і тыя дармовыя грошы, якія бываюць даражэй за ўсё многім людзям. Так не дабілася я ад яе нічога толкам, а ехаць са свае хаты (хоць і старое) ці варта? Не люблю толькі Зэльвы, бо надта ж мяне тут мучылі, але Бог адзін ведае, гдзе прыйдзецца злажыць галаву. Дык нашым хлопцам далі гувэрнёраў? А я думала, што наш сябра, як тое ласкавае цялятка, дзьве маткі сьсе... А што яму не дазваляе бываць у Вас – страх ці сумленьне?.. Няўжо аж хрыбет пашкодзаны? Хочацца плакаць...

Дзякуй за прывітаньне ад Валодзі. З гэтага ведаю, што ён ужо дома, узбагачаны ведамі з мінулага сэмінару і поўны творчых сіл напрудвесьні. Добра, што ён у сям’і, а то падсунулі б “гувэрнёра” ці “гувэрнёршу” і чаго добрага, перавярнулі б нашу душу на ліхі бок! Надта я рада, што яшчэ Вы пры ім – гэта вялікае шчасьце. Думаю сабе: як там сябе пачувае сябра Сьцяпан¹, які, здаецца, асабліва ня любіць “блохаў у кажусе”. І сьмех, і бяда.

Ня ведаю, ці я Вам пісала, што нашыя суродзічы з Аўстраліі, той менавіта Алесь [Салавей], аб якім я ўспамінала ў апошнім лісьце, і іншыя пастанавілі нас зьдзівіць. Апавясьцілі, што выслалі нам тэлевізар “Rubin-205”. Меў быць

на 8 Сакавіка, але пакуль што яго няма і не відаць. Мы вельмі ўзварушаныя, толькі баімося, ці паявіцца менавіта “Рубін”. Паколькі нават лісты гінуць...

У нас – спраў ніякіх, і толькі вецер вее каля нашай хаты. У мяне зноў паявілася магчымасьць “літаратурнае працы”. Думаю. Наведаў мяне за-гадчык нашага новага клюбу. Нішто сабе малады кубанец і, як належыць працаўніку культуры, з татуіроўкаю. Справа датычыць сьвінарак, даярак, трактарыстаў і інш. “героев труда” і т. зв. агітбрыгады. Трэба часам вершамі пахваліць іх, пакрытыкаваць. Добра спраўляецца ён і сам, але хочацца яму хоць крыху даць гэта на мове абарыгенаў. Вось ён да мяне, як прадстаўніка (праўда, ціхага) гэтых абарыгенаў, і зьвярнуўся. Я ня ведаю, што і як зраблю, бо лічу, што матэрыяльныя стымулы, улічваючы сюды і чарку, куды больш тут надаюцца, чымсьці мае рыфмаваныя гімны і т.п. Адным словам, мусіць, нічога ня будзе, бо ў сэрцы маім – зусім іншае!

Шуміць, не сьціхае адвечны наш бор,
Калыска дубоў гэтых рослых,
І дожджык палощча зялёны ўбор
Высокіх, раскідзістых соснаў.
Гляджу на блакітную землю сваю –
Ўсюды замкі, руіны, курганы,
Доўга ў глыбокай задуме стаю,
Мінуласяццю ўсхваляваная.
І хоць ўжо Скарынаў няма між жывых,
І памяць аб іх толькі тлее,
Горда клякочуць ў маёй крыві
Продкаў славуця дзеі!

А што мне парадзіць Уладзімір? Не, няхай ён лепей маўчыць – я і так ведаю, што ён мне скажа. Я вельмі часта пра Вас усіх думаю і хоць нічагуткі ня ведаю, што там з Вамі, аднак усё фантазірую пра Вас найлепшае. “Хрыстос” ізноў даляцеў да нашых сяброў, і яны радыя! А што там будзе ў творчай лябараторыі далей? Я пакуль што зусім маўчу, бо надта пранялася і напалохалася ў свой час хваробаю мужа. Яму, як і раней, трэба вялікай намогі і мужнасьці, каб хадзіць яшчэ і працаваць.

Час навеяў нам многа ўспамінаў з мінулага, і гэта яшчэ больш раскалыхала нашыя сэрцы. Даслоўна – левы бок мне проста адымала, ён ледзянеў... Дзякуй Вам, дарагая мая Надзежда Васілеўна, што памятаеце пра нас. Гэта і грэе, і цешыць. Думаю пра Вас заўсёды з вялікай цеплынёю, і мне страшна хочацца з Вамі пабачыцца. Цалум Вас абое з мужам і сардэчна абнімаем. Мілую Наташаньку і Валодзю – таксама. Перад гэтым напісала ім ліста і картку. Спадзяюся, што ўсё атрымалі.

Прывітаньні ад нас сябру Адаму і яго сямейцы – Вашыя *Геніюшы*.

201. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 24 сакавіка 1974 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Вонку сонечна і халаднавата. Я ледзь прыйшла з царквы – так было дрэнна з сэрцам. Крыху паляжала. Думала многа, успамінала. Муж быццам крыху павесялеў. Быў у краме, купіў маленькую кружэл-

ку “Песьняроў”. Абед быў моцна сьвяточны, хоць бяз чаркі, якая для нас можа і не існаваць. Яшчэ нічога канкрэтнага не пісалі сыну. Жыцьцё – штука складаная. Вельмі жаль коціка. А можа, ён ужо ўдома? Старайцеся ня думаць аб ім. Мусіць, няма горшага стварэньня за чалавека, які забівае проста з прыемнасьці забіваць.

Пані Вэраніка прыслала нам стары партрэт Ф. Багушэвіча, які хочам перазьняць і выслаць у Жупраны. Некалі п. Вэраніка была інакшай, а цяпер зьмянілася. Не пазнаю яе часамі. Але дасканалых людзей не бывае, таму стараемся бачыць у ёй нашае, роднае. Бачыце, Людвіка Антонаўна, каб аддаць усё народу, дык трэба на гэта мець вялікае сэрца і быць бяссрэбранікам ад продкаў ужо, ад калыскі. Жаль, што ксяндзы-патрыёты ня мелі права мець сваіх сыноў і дочак, якія б захавалі, павялічылі і аддалі народу вартасную спадчыну бацькоў. Добра і так, што гэтыя рэчы прайшлі праз даволі чэсныя рукі. Яшчэ раз кажу, што мусім браць людзей такімі, якімі яны ёсьць. Пабачыць Вас надта хацелася б, бо ўсяго не напішаш. Узварушыла нас, напрыклад, тое, што п. Вэраніка запрапанавала нам настала пераехаць да яе ў Вільню. (Строга між намі!) Варункі тут у нас вельмі непрыемныя, і хваробы нашыя часам проста несамавітыя. Мы, безумоўна, падзякавалі шчыра.

Прыгадаўшы хваробы, хачу парадзіць Вам на хворыя ногі “тигровое растирание”. Яго ня трэба моцна ўціраць, толькі насмараваць балячае месца на ноч, закруціць цёплым. Паспрабуйце гэта. Пару ўколаў рэапірыну таксама Вам зробіць добра. Крыху падграбла гародчык у чацьвер, дык амаль не заснула – сэрца. Баюся думаць, што будзе. Жыцьцё робицца надта нецікавае.

У п. Алесі Смоліч нейкая дзіўная сям’я. Перадусім не беларуская, пасьяля – нейкая “з мухамі”. Яна нам з Надзеждай Васілеўнай [Караткевіч] крыху распавядала ў Менску пра іх. Купляла боцікі дочцы, бо тая ходзіць у стоптаных і ня мае чаго на ногі. Я мела ўражаньне, што яны неяк “вырадзіліся”, як старыя арыстакраты. А можа, цяжкасьці, няроўнасьці жыцьця іх зрабілі такімі? Жаль Алесю Ігнатаўну. Заўтра якраз дзень яе нарадзінаў. Я дык нават яе адрасу ня ведаю. А што будзе з Надзеяй Маркаўнай [Шнаркевіч]? А тут з намі, калі тое жыцьцё на валаску? Мы ўсе надта непрактычныя ў жыцьці. Каб мае бацькі ў свой час выехалі хоць за 50 км, то хоць памерлі б сваёй сьмерцю пры дзецях. Каб мы хоць крышку ўмелі лгаць, дык напалову меней было б пакутаў. Болей заўсёды думаем аб другіх, чымсьці аб сабе. Жывучы ў бацькоў, сярод цудоўнага поля і лугоў, як у храме, чалавек ня сьмеў махляваць, ня меў патрэбы. А за свае пераконаньні чэсна змагаўся з усімі! Чэсна і смела! Я так жыву і цяпер, толькі ня цацкаюся са стукачамі. Я іх выжываю з хаты адразу.

Цяпер у нас праблема, што рабіць? Выяжджаць да дзяцей на восень, як хоча сын, ці заставацца на пакуту тут? Справа – страх як складаная. Я думаю, галоўнае, пра мужа: як яму будзе лепей і гдзе ён даўжэй пажыве. Скажыце, каб ён сам вырашыў гэтую справу. Вось ходзіць, усё думае і мучыцца, і сам ня ведае, што рабіць. Надта любім Міхася з Алесем. З сынам будзе цяжкавата, і гэта палохае нас. Я ня ўмею дароўваць крыўдаў і хамства. Наагул, прадуманага зла нікому не дароўваю. Мусіць, гэты с.п. Ян [Шутовіч] быў недалёкі чалавек (даруй мне, Божа). Маючы столькі грошай, цягаў тыя

вульлі, шкадаваў сабе ўсяго, працаваў хворы. І каму гэта было трэба? Зрабіў толькі нязгору сярод сваіх родзічаў. Каб хоць усё добра скончылася! Той іх сваяк Юлюк – дык сапраўдны мадэрны гангстэр! Толькі п. Вэраніка даволі хітрая, не даецца! І нявестка там – нешта жудаснае. Першая генэрацыя зь вёскі... З такімі звычайна цяжка гаварыць, бо ім здаецца, што ўсе дурні, адно яны разумныя.

Я да Вас прыехала б, каб ня тое, што адной мне лепей ня ехаць... Без “прыгод” амаль не бывае. Я, аднак, пастараюся. Заўтра, пэўна, цэлы дзень пралежу. Буду чытаць. Тэлевізар наш так і не прыйшоў. На стала першыя каташкі, пралесачкі. Палю дровамі, каб меней смуроду з торфу. Радзя толькі тым, што мы разам. Кожную цікавую справу ёсьць з кім абгаварыць. Шчыра вітайце ад нас сваіх хатніх.

Моцненька Вас цалуем – Вашыя *Геніюшы*.

202. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 7 траўня 1974 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Разьдзяляю Ваш глыбокі сум і боль. Думаю, што ўсе шкадуюць пакутніцу, якая так мужна нясла свой крыж. Няхай спачывае ў роднай зямлі, яшчэ доўга не забытая сваімі сябрамі. Заслужыла на гэта. Няшчасны яе муж, але ён сваяго гора, відаць, не разумее. Не адчувае, як і жыве. Не праймайцеся, неяк будзе. Добра, што не былі на могілках. У Вас на такія цяжкія хвіліны замала сілаў. Не сумуйце, ня плачце, Вы ж сярод такіх дарагіх асоб, як Ваш Слаўка, п. Галіна¹ і сын.

Быў сяненья ліст і ад п. Вэранікі К[лімовіч] з той жа сумнаю весткай. Добрыя ўсе вы, і ўсім баліць па ёй сэрца. Муж мой стаў болей стагнаць, але на працу ходзіць. Яшчэ не было цяпла, яшчэ як сьлед не сагрэліся звонку. Дзякуй Вам вялікае за мілыя засушаныя кветачкі, за даўгога ліста. Паслалі на днях Вам газэткі, а ліста ўсё не сабраліся напісаць. Занятая домам, крыху тэлевізарам і крыху капрызамі мужа... У Міхася школьны год канчаецца 12 чэрвеня, а там і экзамены ў ліцэй. Вось за яго, роднага, моцна перажываю. Дзеці ня пішуць – як звычайна. Цьвітуць туліпаны. Павыцягаліся, але вельмі іх мала. Пакуль яны цьвітуць, я – як у казцы! Альма была ў хаце, дык многа туліпанаў паглумілі нейкія жулікі, але ня ўсе.

Што да п. Лявона [Луцкевіча], дык у яго другія інтарэсы, клопаты, таму не зьвяртайце ўвагі. Добра, што хоць клапоціцца аб жонцы, і гэта галоўнае. А можа, і сілаў фізычных у яго не зашмат, ды ня ўсім цікавая такая “гімнастыка”. Колькі ні жыву з мужам, не памятаю, каб ён хоць раз узяў у рукі лапату. Проста – антыталант! Ведаю, што Вам адной цяжэнька, бо і мне ўжо цяжка. Фактычна, маю да Вас напісанага ліста з 26 мая, але ж, прачытаўшы, рашыла яго не пасылаць... Схаваю яго, не магу зьнішчыць. Апісала крыху варункі нашага тут існаваньня. Ёсьць розныя спосабы мучыць людзей...

Усё маё сэрца пры менчанах нашых, а ад іх – ні слова! З Жупранаў напісалі вельмі мілага ліста. Не думалі дастаць такія дасканалыя партрэты! Пішуць, што былі ім надта патрэбныя. Зьдзівіліся вялікай памерам бандэроляй. Багушэвіч – такі малады яшчэ, з вусамі. К. Каліноўскі – з фотакарткі. Просяць маю кніжку, якіх у мяне засталася ўсяго пару штук.

Я, здаецца, Вам пісала, што здала ў друк кніжачку для дзяцей “Добрай раніцы, Алесь!” Маю мала надзеі на тое, што яна выйдзе. Ёсьць там нядрэнныя вершы, як напрыклад:

Белавежаю крочаць зубры –

Пушчы слаўнае валадары.

У іх гарбы, крутыя рогі,

Усе зыходзяць ім з дарогі –

І мядзьведзі, і ваўкі

Кідаюцца у бакі.

Толькі зайчык не баіцца –

Скача, скача ля крыніцы:

“Я харошы, я ня злы,

Чым я горшы, хоць малы?”

Вельмі хацеў мець сваю кніжачку наш Алесік...

Холад сабачы. Штодзённа прапальваю ў печцы. Была ў краўчыхі – шыю сабе сукенку колеру старога табаку з крамплену, і нечаму мне здалося, што болей мне нічога ня трэба шыць... Проста нейкі канец, а можа таму, што хапае адзежы? Стала страшна. Трэба ісьці мужу па лякарства, бо зачыняць аптэку. Цалую Вас сардэчна. Не сумуйце, мая родная Людвіка Антонаўна!

Вітайце сваю сямейку – Ваша *Ларыса*.

203. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 траўня 1974 г.

Даражэнькія!

То хварэла, то садзіла гарод, то лячыла сваяго дзеда – так і не напісала Вам. А ўвесь час была думкамі з Вамі. Як Надзея Маркаўна [Шнаркевіч]? Можа, лягчэй ёй, лепей? Як Ваша здароўе? Як кветкі? Мае туліпаны таму рэдкія, што я іх не перасадзіла. Былі ў нас летась усё госьці і госьці, і было мне не да кветак. Зацьвіў сяненья адзін, белы. Было халадно. Выпаў дождж, а пасля, праз некалькі дзён сыпалася, як праз сіцяйку, зь неба, было халадно і туманна. Сяненья крыху сонейко. Не сказаць, што мы ўжо здаровыя, але крыху дужэйшыя.

Міхасёк ужо паступае ў гэтым годзе ў ліцэй. Гэта будзе нялёгка. Моцна перажываю. Ён вельмі інтэлігентны хлопец, але не пяцёрачнік. У яго нейкае ўсебаковае зацікаўленьне сьветам. Вельмі многа чытае, прытым выдатны спартсман. Здаецца, што прыгожы. Здаецца... Паслала ў Жупраны: ліста, вялікі партрэт Ф. Багушэвіча, крыху меншы – Кастуся Каліноўскага і маленькі – свой. Ці атрымалі – ня ведаю. Паслала даволі даўно. Стаіць і ў нас Ф. Багушэвіч, і мы зь ім “размаўляем”. Будзеце пісаць п. Зыгмунту [Абрамовічу], дык паведамце яго ласкава, што я напісала ў Жупраны.

Цяпер усё думаю пра Міхася. Злажыў паперы ў ліцэй з ангельскай мовай выкладаньня і ўпёрся абавязкова туды паступіць... Лістоў – ніякіх. Навінаў – ніякіх. Толькі вецер разганяе хмары ды калыша яшчэ слаба зялёнае голье. Мару, каб сустрэцца з Вамі, але на гэта патрэбен – цуд! Мужа ніяк нельга пакінуць. Сёлета і дзеці не прыедуць. А так хацелася пабачыць

унукаў. Даўно няма весткі ад Часлава і Юзі [Найдзюкоў]; ці хоць здаровыя? Напішэце хоць слаўцо, бо непакоюся. Цалую Вас сардэчна.

Усіх вітаю – Ваша *Ларыса Геніюш*.

204. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 21 траўня 1974 г.

Даражэнькія!

Сяньня атрымала Вашага ліста і супакоілася. Богу дзякаваць, што Вы здаровыя. Гэта – галоўнае. Баялася я і ня дарам, як бачу, за Надзею Маркаўну [Шнаркевіч]. Гэта называецца “дармовая мэдыцына”, “мэдыцына для ўсіх”. Якая іронія... У нас людзі, каб трапіць у больніцу, напрыклад, зьмяншаюць сабе гады, бо старых “не госпитализируют”... Так было нядаўна з нашай суседкаю, якой забалелі вочы. Памог толькі блат і крыху махлярства з гадамі. Калі пойдзе так далей, дык наш над меру практычны век бяз моцнага гуманнага зацугляння, пэўна, дадумаецца фізычна зьнішчаць старых, непрацуючых...

Марлевая бялізна нашай мэдыцыны – паказуха, за якою ня бачна людзей. У нас людзі сяньня болей лечацца зёлкамі і праполюсам. Лечацца самі, а ў амбуляторыю прыходзяць па спраўкі і ў цяжкіх выпадках, як, напрыклад, апэрацыя ці якая аварыя. Лекары радыя з гэтага, бо меней нагрузкі, хворых, а зарплата – тая самая. Ніякай канкурэнцыі няма сапраўдным і дрэнным лекарам. Ніякай магчымасьці выбару лекара, якому болей давяраеш.

Аднойчы я прыйшла ў амбуляторыю да мужа. Ён падняўся па сходах, быў пахмурны восеньскі дзень, і схапіла яго сэрца, пачаў задыхацца, прасіць дапамогі. Я пабегла ў суседні кабінэт, гдзе заўсёды працавала лекарка Рабчынская – сумленны тэрапэўт. Якраз замест яе сядзела там нейкая новая – Бязносік (я добра запамятала прозьвішча!), якая два разы выгнала мяне з кабінэту (паводле “негласных” загадаў, мяне належыць тут уніжаць і прасьледаваць). Аж я вылаяла яе ад кракадзілаў і загадала мэдыстры ісьці да мужа. “Кракадзіла” я да яго не пусьціла! Прыбеглі другія сёстры і так выратавалі маяго дзеда.

Вось як! Кручанаму сабаццы не жадаю жыцьця, якое тут маем. Ідзеш і аглядаеся, каб цябе не “ўкусілі”, бярэш у руку кусок хлеба і баісься ўзяць яго ў рот, адчыняеш дзьверы якому чалавеку і з агідаю пазнаеш іуду.

Цяжка было на Беларусі – і бедна, і голадна, усяляк, але так, як цяпер ля “паўнейшага карыта”, дык такога не памятаю. У нас шанавалі чэсных і добрых людзей, цяпер – наадварот! Сяньня хваленых людзі баяцца. Каля нашай хаты днём і ноччу круціцца тройка бандытаў, якія нават на сваячку нашую раз напалі, жадаючы грошай. Яна ледзь адпрасілася, што вучылася зь імі ў школе. Вось яна ад нас не адыходзіць, а калі атрымоўваю якую пачку на пошце, дык, здаецца, прабілі б мяне нажом, каб ня людзі... Суседка кажа: “Той доўгі, як журавель, стаіць праз усю ноч ля вашае хаты”... Як бачыце, маё зьявольне прадаўжаецца дзесяцігодзьдзі. Людзі баяцца адчыніць дзьверы да нас у хату, а хто не баіцца – таго мы баімося.

Успамінаюцца мне Жлобаўцы, Гудзевічы, старое мястэчка Воўпа, гдзе было так чыста, так да сьвятасьці бясьпечна, і заўсёды дабро брала верх над злом. Усё ж нашая народная культура была высокай, бо былі людзі!

Сяньня няведама, які ён – ідэал чалавека. У кожным выпадку гэта ня тое, на каго людзі кажуць, што гэта ёсьць – чалавек! Таму я тут гляджу толькі на прыроду, на неба, на Альму, на свае кветкі. Людзям няўцям, што гіне мова нашая і тое найлепшае, што пакінулі нам продкі, – чалавечнасьць. Што ж, генацыд нейкі проста...

Нядаўна мы атрымалі свой “Рубін-205”. Ужо наладзілі. Добра паказвае перадачы, вялікі экран. На роднай мове амаль нічога – аж жах... Разумею цяпер, што значыць – калёнія, нэокалянілізм... [Тэкст абрываецца. – М.С.]

205. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 5 чэрвеня 1974 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Думаю, што ліста маяго Вы атрымалі. А я ўсё перажываю сьмерць Надзеі Маркаўны [Шнаркевіч], хоць разумею, што ёй гэта – канец цяжкіх пакутаў і мукаў. Добра, што пахавалі яе як належыць, і блізкія людзі правялі на могількі.

Як чуецца Вы? Напэўна, моцна смуткуеце. Напэўна, і Вы – такія ж адзінокія, як я тут. У Вас хоць ёсьць блізка свае, і хоць час ад часу можаце бачыць унука.

Званілі Міхасю, бо I.VII яму скончылася 15 гадкоў. Павіншавалі яго. Паступіў у свой ліцэй. Абяцаў добра вучыцца, старацца. Будзе яму цяжка, бо там усе прадметы будуць выкладацца па-ангельску. Мне дык спаў камень з сэрца. Веру, што дасьць рады, хоць крыху леніцца, болей любіць чытаць, ды шануе свой скарб, асабліва ровар. Мае такую добрую ўсьмешку, такую яшчэ дзяцінную. Будзе высокі.

Усё сьвята я ўдома. Баліць вока. Усю зіму ячмяні на ім, і цяпер было зусім запухла. Дзьве ночы ня спала. Сёньня лягчэй, але на вуліцу яшчэ не выходжу. Муж зрабіўся вельмі нэрвовы. Цяжка. Заўсёды ўцякаю ў гародчык, а сяньня халадно, ды і вока яшчэ баліць. Наагул, лета ў нас не адчуваецца. Нічога не расьце, хоць гуркі добра ўзышлі і прыняліся памідоры.

Лістоў няма ніякіх. Я ўжо прывыкла жыць бяз іх, і вельмі зайздросчу людзям культурных дзяржаваў, якія могуць пісаць каму хочуць і што хочуць, абменьвацца думкамі і ведаць аб сабе ўзаемна. Напрыклад, я ня ведаю, што з маёю Надзеждай Васілеўнай Караткевіч. Яна ж такая старэнькая, такая нездаровая. Ды ня ведаю, што робіцца і зь іншымі дарагімі мне людзьмі. Здаецца мне, што жыву ў Сярэднявеччы. А з блізкіх маіх, з радні маёй – адныя магілы...

Як я Вам пісала, дык і дзеці сёлета да нас не прыедуць. Хачу, каб Вы мяне зразумелі: да Вас я ніяк не магла прыехаць. Ніяк. Жыцьцё ўжо маё такое. Думаю, што прычынай тут – мой талент. Талент мець небяспечна і, як піша адзін мой сябра, “людзьмі звацца” можна, толькі па-расейску...

Вось такія ў нас абставіны, такія мае думкі ў наш няшчасны век. Л. Г.

206. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 18 ліпеня 1974 г.

Паважаныя і дарагія!

Дзякуй за вестачку, хоць маленькую, кароценькую. Пішу таму, каб Вы ня вельмі турбаваліся тым дываном. Няма – дык няма! Найбольшы жаль, што

гіне наша цудоўнае, непаўторнае мастацкае тканьне. Спыняюць, як могуць, гэты творчы разгон, гэтую патрэбу выказаць сваю душу ва ўзорах...

У Польшчы імпартуюць мастацкія, фальклёрныя вырабы з Беласточчыны: макаты, тканья з саломкі, паўміскі, кашы, карабы з саломы і лыка, дываны, рушнікі, гладышкі вялікія і мініятурныя і г.д. Цэняць там фантазію, працу і самабытнасьць нашу, толькі замоўчваюць, што яна – беларуская. А якія розныя зубры з дрэва! Найболей прадаецца гэта ў крамах “Цэпэлія”, гдзе і палавікі з ганучак, якія вельмі ахвотна купляюць амэрыканцы, якім надаелі фабрыкі і люксус і забруджанае паветра, і вадаёмы, і жыцьцё, якое аддаляецца ад прыроды і робіцца ненармальным, нездаровым.

Паводле нашых дасьледаваньняў, дык чалавек мусіць і фізычна працаваць, і хадзіць, і ня вельмі захапляцца абжорствам, каб быць здаровым і доўга жыць. Перадусім мусяе мець спакой: усякія склярозы – вынік душэўнай дэпрэсіі, розных напасьцяў, грызні, несправядлівых дакараньняў, духовага прыгнечаньня. Раней думалі, што гэта хвароба мае галоўную прычыну – ежу: яйкі, мяса і г.д.

Мы чакаем Вашага прыезду, калі адлучаемся з хаты, дык накоратка. Адчуваю я ўжо свае годы, сілаў не хапае, ногі баляць і склероз – таксама не ад ежы...

Мокнем мы тут, як і Вы, і ратуе нас крыху тэлевізар. Чакаем Вас і жадаем Вам здароўя, сілаў і крыху шчасьця ва ўсіх пачынаньнях.

Цалуем Веру, дзетак і бабуся, цісьнем Вашу харошую руку – *Геніюшы*.

207. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 12 жніўня 1974 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Учора атрымала Вашага ліста. Дзякуй вялікае Вам і п. Г[аліне] за клопаты адносна ўнівэрсытэту. Гэты малады “мамін сыноч” паедзе, відавочна, у Менск, і хоць пасья Львова горад гэты здаецца яму меней прывабны, чымсьці Вільня, будзе там прабаваць шчасьця. Мае магчымасьць вярнуцца ў Львоў (меў акад[эмічны] водпуск), але гэта вельмі далёка ад бацькоў, ды і сябры завяліся там ня тыя, што трэба. Адным словам, гэта іх справа. Мяне гэта датычыла пастолькі, што я магла зь некім (і з яго маці) прыехаць пабачыць Вас.

Затэлефанаваць Вам прыйшла ідэя Олі Іпатавай, бо і сапраўды жаль дарма ехаць. Дзякуй яшчэ раз за клопаты і Вашу ласкавасьць. Яны з Оляй выклікалі і ўнівэрсытэт, але не дазваніліся. Для мяне гэта добра, бо ехаць цяпер ня маю магчымасьці, а муж зусім не траспартабэльны. Дзякуй вялікае за мілыя запросіны, у шчырасьці якіх не сумняваемся. Гэтак жа шчыра просім хоць каго-небудзь з Вас адведаць нас пры нагодзе. Вельмі просім.

Бачу, што Вы не атрымалі двух маіх апошніх лістоў. Квітанцыя ад аднаго ёсьць, дык будзем рэкламаваць. Другі высланы недзе 24-25 ліпеня, як і ўсе мае лісты – заказным. Адным словам, мне прыехаць да Вас ніяк нельга. Муж запакаваў Вам учора 8 “Ніваў” і пляшачку альмагелю, які дастаў нялёгка. Адно жаданьне ў нас – каб дайшоў да Вас гэты лек і каб Вам дапамог. Усе лісты ад Вас атрымалі. Я толькі здзівілася – Вы ня ведаеце, што са мною робіцца, калі я Вам паслала аж два лісты! Пісала я Вам, як клапоцяцца зусім абыякавыя дагэтуль людзі аб нашых кніжках, аб нашым, вельмі яшчэ праблематычным выездзе з Зэльвы і т.п. Вялікі жаль, што гэтыя “працаўнікі

культуры” абсалютна ня маюць гэтай культуры ў сабе. Яны зусім забыліся, што мы яшчэ жывыя і, Богу дзякаваць, не бязродныя. Адным словам, гэтыя дзеячы крыху нам папсавалі нэрвы, але я іх раскусіла ад парога і, здаецца, тактоўна дала ім гэта зразумець.

З О[ляй] І[патавай] быў даволі камічны мамэнт. Яна нам першы і другі раз прывезла вестку аб сьмерці адной паэтэсы, якая ня тут жыве¹. Я плакала крыху, паспачувала ў сэрцы і вельмі ўсьцешылася, атрымаўшы ад “памершай” картку, пісаную 27 ліпеня 1974 г. (дзень маіх нарадзінаў). Калі другі раз мне казалі аб сантымэнтальнай паэзіі гэтай выдатнай у маіх вачах, старой паэткі (у сувязі з яе “сьмерцю”), я не ўстрымалася, каб не паказаць жывы доказ яе “ўваскрашэньня”.

Адным словам, прыехаць да Вас – гэта сяньня для мяне як заляцець на Вэнэру ці Марс. Малюся сілам нябесным, каб хоць гэтыя мае словы да Вас дайшлі. Вярнуўся назад ліст, пісаны да Міхасіка (?!), вярнулася пачка кнігаў здалёк...

Іначай – усё па-ранейшаму. Адна, праўда, атракцыя: наш дом на дзье палавіны. Ад вуліцы жыў старшы брат (брат мужавага бацькі), мы – ад падворка. Сяньня ад вуліцы – камунальная палова, ад падворка – мы. У нас адвеку такі звычай: хто жыве ад вуліцы, той і замятае кусочак таго ходніка і бруку. Так усюды. Побач з намі дом, гдзе б кватэр, і вуліцу замятаюць двое, між імі вельмі працавітая жонка нашага “глав. врача”. І так нашы суседзі, паводле іх слоў – партызаны (ён пэрсанальны пэнсіянер), выступілі з прэтэнзіямі, каб і я замятала ім вуліцу. Наша мясцовая ўлада дружна іх падтрымала, і яны мелі раскошу наглядаць, як я з грабелькамі і венікам увіхалася ля іх палісадніка, а суседзкі хлопчык дабраахвотна і шчыра мне ў гэтым дапамагаў. Некалі пад канвоем мяне з мужам прымушалі чысьціць уборныя і казалі: “Вось як міністар чысьціць г...”, змушалі мяне кіркаваць вечную мерзлату ў 40-градусны мароз, дык гэта ў параўнаньні з тым – драбніцы....

Цалую Вас моцненька – Ваша *Ларыса Геніюш*.

208. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 14 жніўня 1974 г.

Даражэнькія!

Дзякуй вялікае Вам абедзьвюм за прывітаньні. Дзякуй за сардэчнасьць і шчырасьць сяброўства. Мне стала нейк цяплей і ясьней. Нават дзеці і ўнукі забыліся аб гэтым, не зусім пажаданым для многіх дні. Дзякуй, што Вы не забыліся. Горай, што хварэеце, але спадзяюся, што ўсё пройдзе, што добра адпачынеце, умацуеце нэрвы і здароўе. Я сумавала бяз вестак ад Вас. Муж па-ранейшаму: крэхча, але працуе. У мяне рэўматызм, сэрца, а апошні час – нэрвы, нэрвы...

Што ж, Вы – асобы інтэлігентныя і добра ведаеце жыцьцё. Даруйце мне, што закінула паэзію. Я выбрала – жыць. Жыць спакайней, ня мець прычыны для “нэрваў”. Маліцеся за мяне часам. Я адчую гэта сваім сэрцам. Да дзяцей, пэўна, не паедзем. Шкадуем іх. Гляджу, як магу, мужа, бо мы толькі разам.

Цалую Вас усіх, абдымаю. Вас абедзьвюх цалую сто разоў! Пішэце мне. Ваша *Ларыса*.

P. S. Усё льюцца дажджы. Пішэце, як адпачылі. Ад Янкі ўсім прывітаньні.

209. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 25 жніўня 1974 г.

Даражэнькія!

Спадзяюся, што Вы ўжо даволі адпачылі на слаўнай рэчцы Антарыё і цяпер зноў узяліся за сваю працу – і фаховую, і інтэлектуальную. Як адпачывалася і, галоўнае, як здароўе? Прывітаньні ад Вас абедзвюх вельмі мяне ўзварушылі. Было цёпла, было хораша адчуваць памяць дарагіх людзей у сваёй адзіноце, бо нават дзеці і ўнукі забыліся аб гэтым дні, а Вы памяталі. Дзякуй вам, дарагія!

Крыху на пару дзён выглянула сонейка, і мы павесялелі. Муж паранейшаму ідзе і спыняецца, пакуль адсапецца, а калі ляжыць – дык чуецца зусім добра. Што з Вамі, мая даражэнькая місіс Эванс? Што за хвароба, аб якой успамінаеце? Так мала ведаем пра Вас, так многа хочам ведаць. Цяпер у нас харошыя адносіны амаль з усім сьветам, а ведаем усё роўна пра сябе вельмі мала.

З галавы і з сэрца не выходзяць нам сын і ўнукі, якія сёлета ў нас не былі. Колькі даўгіх дзён і начэй бяссонных трэба будзе чакаць да наступнага лета, пакуль іх убачым (хоцацца верыць, што ўбачым). Мілую картку чытала скрозь сьлёзы, ды і лісточак ад Вас таксама. Мае Вы дарагія, мілыя, родныя сяброўкі! Вось так, узяла таблеткі – і перасталі балець ногі, і так штодзённа. Думкамі блукаю, лётаю ўсюды. Зайздросчу Вам, што адпачываеце разам, бачыцеся хоць час ад часу, гутарыце між сабою. Усім Вам жадаем здароўя і шчасьця! Дзякуй яшчэ раз за мілую памяць! Цалуем Вас і ўсіх вітаем.

Вашыя Геніюшы.

210. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 19 верасьня 1974 г.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Няхай лёгкаю будзе зямелька нашай незабыўнай і дарагой Алесі Ігнатаўне [Смоліч]! Вось гдзе знайшла яна вечны прыпынак, гнаная ўсюды беларускім, нялёгкім лёсам. Усё думаю аб ёй з любоўю і глыбокім жалем за такі яе лёс, што нават не памерла і не пахавалі яе там, гдзе радзілася, гдзе так хацела застацца...

Дзякуй Вам, што напісалі мне аб гэтым, і жаль, што Вам не давялося быць на яе хаўтурах хоць у Менску. Маладзец Уладзімір, што зляжыў ёй сваю пашану. Ня болей нас, а меней штогод... Што ж, такі закон няўмольны... Няхай жа сьпіць сабе спакойна, а памяць па іх, Смолічах, жыве ў пакаленьнях вечная, удзячная, народная. Дзякуй Вам вялікае за пасылку, яшчэ большае – за ліста, а найбольшае дзякуй – за мілую памяць. Значыць, ліста маяго Вы атрымалі? І гэта ўжо для мяне пацеха ў маім жыцьці. Дзякуй Вам за сумленнасьць, мужнасьць і вытрываласьць у сяброўстве! Відавочна, Вы пайшлі па сваіх Грынкевічах. Вельмі добра, што Вы ля сястры ў яе адзіноце і хваробе. Дзвюм пераносіць гэта ўсё лягчэй. Як яна цяпер сябе адчувае, ці ходзіць ужо самастойна?

Каторы ў Вас паверх, ці ня цяжка хадзіць Вам у крамы? Вы там усе цяпер сабраліся разам і нагадваеце мне крыху сям'ю англійскіх Форсайтаў, хоць

Ваш прататып – гэта мужчына, стары, мудры і сапраўды высакародна-добры Джоліян Форсайт. Аб сваіх гасьцях Вы мне так нічога і не напісалі, дык ня ведаю нават, як ім спадабалася ў слаўным градзе Менску і ў асяродзьдзі прадстаўнікоў нашага Алімпу? Як яны пераносілі градусы нашых напояў, якія ўсё ж крыху рожняцца ад іх традыцыйнага “півэчка”? Як яны Вам спадабаліся – гэта галоўнае!

Добра, што Вашыя едуць адпачываць. Будзем спадзявацца, што Валодзя прывязе стуль нешта вартаснае, створанае здалёк ад усіх менскіх клопатаў і спакусаў. Скажэце яму ласкава ад мяне: “Happy navigation?” Як Вы маецеся, як здароўе? За каўбаску і дзякую, і крыху мне няёмка. Устыдно! Я нічога ня маю паслаць Вам, каб было дастойнае Вас. Нават грыбоў сухіх няма сёлета... Усё думаю, што прыеду некалі да Вас, прагаворым пару начэй і паедзем, хоць ня могучы, у Купалаўскі тэатар на Валодзіну п’есу, якую ставяць цяпер у Віцебску³. Вось такія мае летуценьні.

Дзед мой крэкча, скрыпіць і стогне паціхеньку, але, як гадзіннік, рэгулярна тэпае на працу, а дванаццатай яўляецца на абед і далей трывае там да пятай, калі, безумоўна, не накіроўваецца ў кнігарню. Цяпер кнігарня – гэта мая адзіная [неразборл.], што датычыць майго мужа. Трывае ён на рабоце цяпер, галоўнае, дзеля яе, бо без мяне і бяз хлеба ён неяк абыдзецца, а вось без навінак літаратуры – сумняваюся, што вытрывае. Дзед ён нядрэнны, але сварлівы крыху, ды і я – ня ангел. Цяпер часта прыхворваю, перастываю і не магу надзівіцца, куды падзеліся ўсе мае сілы, фізычныя пакуль што.

Думаю часта аб нашым супольным сябры – як ён замоўк! Не магу яго ганіць, бо ня маю за што, а камень кінучь – гэта найлягчэй. Надта ўсе сталі мудрыя, каб некага асудзіць, быццам жывуць на Месяцы, нічога не разумеюць. Кожны чалавек цэлы са слабасьцяў, і толькі тое, што пакінулі яму продкі, і што ён сам у сабе выпрацаваў суровай практыкаю жыцьця, робіць яго чалавекам у нашым паняцьці: Дантэ, Скарына, Шэкспір, Гюго і г.д., акрамя вялікіх прарокаў.

Пытаецца пра нашых, дык усё, Богу дзякаваць, у іх пакуль што добра. Яны адпачывалі на азёрах якраз, калі пачалася пагода. Малы Алесь пераплываў, сам вяслуючы, на лодцы туды і назад вялікае возера – з чаго вельмі горды. Праявіў самастойнае, нязломнае жаданьне вучыцца граць на гітары, дык навёў іх на кошт, бо такі мусялі купіць яму гэты інструмэнт. Міхась пайшоў у ліцэй і ва ўсякія спартыўныя таварыствы. Якраз учора пісала Валя, што Міхась носіць шавялюру а ля Капэрнік (знача, да плячэй), з чаго мы ня надта задаволеныя. Меней бы думаў аб грыве, а болей аб пяцёрках, напрыклад. Чаго добрага, сапсуецца нам унук! Адным словам, ліста адпаведнага я яму ўжо напісала.

Усё стогне мая Валянціна, што надта вялікія выдаткі, але іначай зусім шчаслівая, бо Юрка спалохаўся за сваё здароўе (нарэшці) ды пакінуў гэты, найгоршы з усіх “спортаў” – гарэлку. Божа мой, каб хоць стрываў! Хацелася б бачыць яго чалавекам, ды і гарэлка гэта – ня прыклад сынам, ня гонар бацькам і ня радасьць жонцы. Усё маюцца купляць нейкую дзялку пад дачу сабе ды пішуць аб гэтым неяк невыразна. Жывецца нам па-асеньняму (ва ўсіх разуменьнях). Аб драбніцах пісаць ня буду, бо ліст мой да Вас не дайшоў бы. Жыву выключна сярод

сваіх сяброў, якіх у мяне тры: муж, Альма і тэлевізар. Многа капалася ў агародзе, перасаджвала туліпаны. Усе суставы ў мяне хворыя, і калі непагода, дык чуюся вельмі дрэнна.

Як Вам падабаецца “Вершалінскі рай”⁴ Карпюка? Я прачытала яго з цікавасьцю, піша ён на нашай наднёманскай гаворцы і парушае многа патрэбных і здаровых праблемаў. Твор аж натуралістычны, але напісаны пражыва, тэмпэраментна, з гумарам і не без любові да нашай зямлі. Прачытайце абавязкова! Цешуся, што выйшлі ўспаміны П. Мядзёлкі⁵. Калі чытаеш, дык здаецца, што там вырваныя жыўцом кукі яе прозы, не адчуваецца цэласьці, і на прэзэнт выцягнута якраз другараднае. Добрая, аднак, кніжка, ці Вы читалі?

У нас пайшлі чуткі, што нейкія зашкоднікі “оклеветалі” мяне, каб спыніць літаратурную дзейнасьць нядрэнай паэтэсы. Што ж, я ў гэта ахвотна веру, бо магу зразумець, што тут вокал мяне чаўпецца. Ня хочацца мне пра гэта пісаць, ды і няма сэнсу. Забылася сказаць Вам, што наша Валянціна вельмі шкадуе, што забылася пра мой дзень народзінаў, і даказвае нам, што яны нам усё ж самыя блізкія і спрыяючыя. Я ад такога зь іх боку адвыкла, дык міла мне было гэта прачытаць. Пачынаюцца халодныя раніцы, але ў хаце ў нас не халадно, бо прапальваю.

Пажадайце ласкава ад нас Валодзі і Валі прыемна, творча і добра адпачыць. Напішэце, як чуецца Наташа, як яе тая непатрэбна салодкая хвароба, як зь лекамі? Гдзе цяпер Вашыя ўнучкі, ці часта бываюць у Вас? Як маецца малы Яраслаў і яго бацькі? Ці каго бачыце са знаёмых? Яшчэ раз дзякую і цалую за дэлікатэсы, сапраўды, ёсьць што панюхаць – такая каўбаса і не псуецца, і смакуе, і спорная, і мелі б яе болей вырабляць для “трудящихся”.

Цалуем Вас, абнімаем і шлем усім-усім прывітаньні – Вашыя *Геніюшы*.

211. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 22 верасьня 1974 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Вельмі непакоюся за Вашае здароўе. Заказным ліста пасылаць сяньня ня буду, бо гэта мае значаньне ўсюды, але толькі ня тут. Апошні ліст ад Вас дайшоў, адказваць было – што кідаць гарохам у сьцяну.

На днях быў ліст ад Надзежды Васілеўны Караткевіч (праўда, у пасылцы), з якога я даведалася вельмі сумную вестку аб сьмерці дарагой нашай Алесі Смоліч. Памерла 14 жніўня на Украіне, і там яе пахавалі. Дочка і зяць прыяжджалі на 9 дзён у Менск палагодзіць справы і з сябрамі дарагой Алесі Ігнатаўны аддаць ёй апошнюю пашану. Быў там і Валодзя К[араткевіч]. Н[адзежда] Васілеўна не была, бо не паведамлілі яе. Яна жыве цяпер у сястры, якая нядаўна аўдавела і мае хворае паламанае бядро.

Думаю пра цяжкі, сапраўды беларускі лёс дарагіх Смолічаў, і плач мяне душыць. Няхай жа ёй, харошай, будзе лёгкай зямелька, хоць і ня родная. Нігдзе ніхто пра яе ня ўспомніў! Што ж, усё зразумела. Кніжку мілай П. Мядзёлкі маем, але мне іх патрэбна яшчэ і яшчэ, таму буду вельмі ўдзячная, калі Слаўка ці нехта іншы возьме яе ад Вас і вышле мне, каб толькі Вам меней з гэтым мець клопату. Хлапец, які хацеў перавесцься ў Вільню са Львова, вучыцца ў Гомелі, куды яго перавялі. Няхай п. Галіна ласкава даруе мне

за турботы. Як Вашае здароўе? Гэта самае важнае, самае галоўнае.

У дзяцей нашых усё пакуль добра. Хлопцы пайшлі ў школу, дзеці на працы. Добра адпачылі на азёрах, бо якраз была харошая пагода. Малы Алесік на лодцы самастойна ўмеў пераплыць вялікае возера туды і назад! Хлопчык выразіў жаданьне вучыцца іграць на гітары, і мусялі споўніць яго мару – купілі яму гітару. Цяпер два разы на тыдзень ходзіць на паўгадзіны вучыцца. Міхасік добра вучыцца, але для яго галоўнае – спорт і купюра а la Корегнік¹. Крыху на яго накрычала, бо хочацца, каб меў глыбейшыя зацікаўленьні. Сын ня п’е ўжо даўно і дбае аб здароўі (піша нявестка). Бога прашу, каб злыдні, людзьмі праклятыя, зноў не ўцягнулі яго ў гэтую прорву. Шмат ёсьць спосабаў губіць нас, а гэты – адзін зь іх... Божа мой, каб хоць Вы былі здаровыя. Калі дойдзе мой ліст, дык пару слоў напішэце.

Буду чакаць Вашага ліста. Ці маеце “Вершалінскі рай” А. Карпюка? Варта прачытаць.

Цалуем і абнімаем Вас усіх. Няхай усё ў Вас будзе добра.

Вашыя *Геніюшы*.

212. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 14 кастрычніка 1974 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй Вам за ліста. Разумею Ваш жаль з прычыны сьмерці с. п. Алесі Смоліч і тую крыўду, што Вас нават не паведамілі. Я адчуваю тое самае. Ня ведаю, як і чаму так неспадзявана памерла пані Вэраніка [Клімовіч]. Нехта, праўда, даў тэлеграну на імя мужа, але паехаць мы не змаглі. Я старалася заўсёды паехаць на паховіны і аддаць апошнюю пашану добрым людзям. Ад пэўнага часу, аднак, стараемся і на гэтую вудачку не папасьці. Нават гэты мой навук выкарысталі... Ці можа быць нешта болей нізкае, болей подлае ў грамадзтве людзей? З галавы сьмярдзіць рыба, і моцна сьмярдзіць...

Сьмерць п. Вэранікі нас так моцна ўсхвалявала, што мы ўсё яшчэ ня можам апамятацца. Асабліва муж. Мы неяк разьлічвалі, што яна нас пахавае. Я вельмі прашу каго-небудзь з Вас даведацца і напісаць нам, як гэта магло здарыцца? Яна была яшчэ параўнальна маладая, і ўсе варункі, усе магчымасьці былі для жыцьця. Моцна клапацілася аб грошах, многа замагала, і на што гэта і пашто? Я ў курсе яе спраў, клопатаў і непакою пераважна сямейнага характару, таму проста спалохалася яе сьмерці. Пару начэй мы ня спалі зусім, бо ж зусім нядаўна яна была ў нас у Зэльве. Я так і не дазванілася да яе ў хату, і няхай п. Галіна ласкава мне даруе, што патрывожыла яе. Ці ўзялі, ці перадалі сыну п. Вэранікі тэлеграну, бо зь Вільні тэлеграфавалі да нас на пошту, што па тэлеграну ніхто не прыходзіць. Яшчэ раз прашу прабачэньня, што з гора не было мне да каго яшчэ зьвярнуцца, бо толькі іх тэлефон я ведала ў Вільні.

Вельмі чакаю весткі ад Вас, бо і аб Вас непакоюся. Старайцеся забыцца пра тых “шляхотных” дзяцей п. Смоліч... Прырода адпачывае – часам... А сянняя гэта амаль – як правіла. У нашых дзяцей пакуль усё добра, толькі сын і Міхась – абодва! – маюць левую руку ў гіпсе, але не пералом, а толькі расьцяжэньне жылаў. Так, прынамсі, мне казалі. Сынавая з працы ездзіла на тыдзень у горы, а сын быў на бюлетні. Я ім тэлефанавала,

я ня ведаю, калі іх пабачым, бо ці варта іх клікаць у гэтыя абставіны? Пакуль што мы яшчэ крыху трымаемся. Хацелася б нам дажыць да якіх ясных, спакойных хвілін у жыцці.

Цалуем Вас сардэчна – *Геніюшы*.

213. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

[1974 г.]

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Даўно Вам збіралася напісаць, але жыццё ўмее часамі так агарошыць, што трудна апамятацца. Вельмі цяжка мы перанеслі сьмерць пані Вэранікі Клімовіч зь Вільні. Не маглі нат паехаць на пахаваньне. Так гэта неспадзявана, так нелягічна. Была ў нас сёлета на 8 Сакавіка. Праўда, я заўважыла, што яна схуднела, пабляднела крыху, але чулася наагул нядрэнна. Прапанавала пераехаць да яе ў Вільню на яе кватэру ды разам жыць, але мы падзякавалі.

Адольф Клімовіч вучыўся з маім мужам у Празе, і хоць Іван Пятровіч не з пабожных (Клімовіч належаў да Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі), усё ж ён вельмі шанаваў Клімовіча за ягоную грамадзкую працу, за чэснасьць. У іх хаце я заўсёды чулася, як удома, і вельмі абоіх паважала. Мы сыходзіліся заўсёды на вялікай любові да Беларусі. Нечаму думалася, што яна нас пахавае, а выйшла зусім іначай. Пасьля Алесі Ігнатаўны [Смоліч] – і гэтая страта. Кажуць, моцна хварэе і Юлія Бібіла. Шкада мудрых, харошых жанчын. У кожнай зь іх была нялёгкая доля. Моцна шкада.

Другое маё гора – гэта мой адзіны брат, аб якім доўга не было весткі. Жыве ён ля Лёндану, мае добрую жонку і пяцёра дзяцей і так моцна расьпіўся, што не бывае цьвярозы... Ад'яжджаючы ў Прагу да мужа з сынамі (1937 г.), я пакінула маму і тату, трох братоў і тры сястры ўдома. Я вельмі плакала, калі разьвітвалася зь імі. Я – паэт і, як заўсёды, плакала ня дарам... Браты мае былі напаўдзяцымі з задаткамі на здаровых, прыгожых мужчын, якімі і павырасталі. Бацькі загінулі. Сьветлавалосы Расьціслаў таксама загінуў 28 красавіка 1945 г. недзе пад Бэрлінам. Мясцовы воўпянскі ксёндз перахаваў мне яго пахаронную, бо прыйшла на імя яго брата. З нашых там ужо нікога не было. Расьціслаў быў 195 см, высокі, вельмі прыгожы, шляхотны і па-анёльску добры. Аркадзь загінуў у Італіі 27 ліпеня 1944 г. і пахаваны ў братняй польскай магіле ў Лярэтто ля Рыма. Вось апошні, Алёша, выйшаў бяз ранаў з вайны, з бою пад Монтэ-Касіно і ня вытрымаў на чужыне, ня вынес загібы нашай сям'і, расьпіўся з гора. Быў бы болей практычны, болей абыякавы да сваіх, дык можа, стрываў бы... Ня ведаю, як і гдзе вучацца яго сын і малая дачушка, і самае горшае – не магу ім нічым дапамагчы. Мусіць, маё сэрца не стрывае гэтага ўсяго. Браты пайшлі ў армію Андэрса¹ з высылкі ў Паўночным Казахстане. Расьціслаў загінуў у савецкай арміі. А мяне тут мучаць, як жыды Ісуса Хрыста, ні апамятаньня ў іх няма, ні сумленьня...

Мужу неяк горай пасьля той лекцыі. Надта ж яго збэсьціў хірург Шаўчук за тое, што чытаў па-беларуску. Дзед ледзь не памёр. Дык яшчэ ёсьць тут такая Васільева – жонка нейкага начальніка, дык тая наагул над ім зьдзекуецца, а то мела прычыну старога дабіць... І Шаўчук – выхадзец зь вёскі, і гэта ж лекар, лекар... Коней такім не дала б я лячыць! Здалёк не магу іх бачыць! Вось усё гэта разам моцна ўзяло мяне за сэрца. Раз толькі пісала, і то

ў “Полымя”, і то з болю... Сяджу вось, залізваю раны, чакаю кожнай хвіліны наступных... На дварэ вецер, як некалі, калі радзіўся тут Юра – ужо 39 гадоў таму. Зусім непатрэбна памерла Вэраніка [Клімовіч]. Быў у яе рак печані, і яна зусім ня ведала пра гэта. Завезьлі ў больніцу, і ў той жа дзень памерла. Што ж, лёгкая хай ёй будзе зямелька. Добра, што хоць лісты мае даходзяць да Вас, а то пераважна гінуць...

З тэлевізарам Вы маеце рацыю. Я, напрыклад, вельмі хацела паглядзець на тую паўгадзінку сьвята паэзіі ў Мікалаеўшчыне, дык Гродзеншчыне гэтага не паказвалі... Выступалі нейкія тры грацыі за круглым сталом, здаецца, пра палітыку, бо я не магла глядзець. Мяне ўсю калаціла. Гэтак жа – і другія перадачы. Людзі ў нас глядзяць толькі кінападарожжы ці – са сьвету жывёлаў... Паралельна творыцца нейкая свая культура ў людзей – маўклівая і глыбокая.

Былі лісты ад Валі і Юры. Міхасёк ужо вышэйшы за бацьку і носіць да плячоў валасы. Алесь зажадаў, каб яму купілі гітару, каб яго паслалі на ангельскую мову, на мадэляваньне самалётаў і на дзю-до, як Міхася! Сам выбраў сабе столькі заняткаў. Вучацца нядрэнна, хоць і не выдатна. Галоўнае – здаровыя пакуль што. Пра нас яны мала думаюць, але гэта, здаецца, нармальна. У Юры ўсё нейкія заняткі, калекцыі ўсялякай несуразнасьці, праца, жонка, сыны. Валя крыху зьмянілася на лепшае, навучылася думаць. А мне галоўнае цяпер – каб дзед паправіўся ды пажыў яшчэ крыху. Навесну, паглянем, можа, і паедзем куды адсюль. Хочацца памерці пасярод людзей. Нічога цяпер не пішу, на свае прыгожыя, тонкія, залацістыя самапіскі гляджу, як на агонь – паляць мне рукі... Нават і гэтым не адкупіла спакой сваяму мужу, ледзь не давлялі яго да інфаркту.

Як адпачылі Вашыя дзеці, і як чуецца Вы, дарагая мая Надзежда Васілеўна? Ці добра ходзіць сястра, што з яе нагою? Як хвароба Наташы, можа, прайшла?

Я з цікавасьцю глядзела канадзкі хакей. Надта ўсім падабаліся моцна індывідуальныя канадцы. Усе ў нас ведаюць іхнія імёны, і яшчэ ўсе пра іх гавораць. Аднойчы муж нат зрабіў заўвагу сваёй мэдсястры: “Ты ня ведаеш, гдзе ў нас зарэгістраваныя восем выпадкаў каросты ў раёне, а ўсіх канадцаў знаеш на пералік!” Бяз шапак, з вясёлымі чупрынамі, маладыя, старыя – аднолькава ўсе харошыя, такія натуральныя па-чалавечы: і злосныя, і добрыя, і грубыя – толькі ня хітрыя, што так падабалася людзям. Ведаеце, яны не прайгралі, яны, хутчэй, выйгралі, бо надоўга засталіся ў памяці харошых людзей. Другіх хакеістаў дык не пазнаць, хто які, а ў гэтых кожны мае свой твар, свой характар.

Што ж, можа, давядзецца мужу легчы ў больніцу. У Зэльву ён ня ляжа, а клавіцца неабходна. Напішу Вам, як мы пастановім. Мець бы хоць аднаго добрага чалавека каля сябе, каб хоць парадзіў. З прадуктамі ў нас, як і ў Вас, напэўна. Людзі бурчаць. Гнілое збожжа з зернебазы вязуць у Сынкавічы ў бровар ці адвозяць і высыпаюць у лясы. Многа кароў ім патравілася на полі...

Мы старыя, і нам шмат ня трэба, а людзі злуюцца і спадзяюцца, што хоць на кастрычнік нешта, можа, выкінуць у крамы. Памятаю, у Ваўкавыску

за Польшчай некалі полкігнуліся ад розных каўбас і вяндлінаў, таных і дарагіх, а сяньня ў нас самая звычайная каўбаса, ад якой часта нядобра бывае, і то па 4 руб. 50 кап. за кг, калі раз на месяц пакажацца. Раней хоць прывозілі хвасты і голавы без вушэй ды розныя пацяробкі – цяпер няма і гэтага. А на парозе зіма...

Цалуем Вас усіх сардэчна, усім кланяемся – Вашыя *Геніюшы*.

214. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 4 сьнежня 1974 г.

Паважаны і дарагі Саша!

Я ня ведаю, якім атрымаецца мой ліст да Вас, бо моцна прастыла і, здаецца, ёсьць тэмпература. Так, Ваш учорашні ліст не перашкодзіў мне ў “творчасьці” рубаньня дроў. Дзякуй яму, бо калі б парубала яшчэ, дык сяньня зусім ня ўстала б.

Муж ужо тыдзень як у Гродне. Ляжыць ён у 1-ай гарадзкой больніцы, гдзе яго лечаць. Зь ім было зусім дрэнна: сардэчна-лёгачная недастатковасьць. Мае цяпер водпуск, але ён – неспакойная натура, і ня ведаю, як доўга там вытрымае. Догляд мае вельмі добры. Не пісала Вам доўга, хоць ня раз рука хапалася за алавік. Вас шкадавала, ды і вечныя стогны і хваробы мужа...

Зусім закінула ўсялякую творчасць дзеля яго спакою. Паскуткавала. Уявецца сабе нашае становішча, калі побач ніводнай шчыра спрыяльнай душы. Пару асобаў давялося проста выкінуць з хаты. Ствараецца такое ўражаньне, што нехта звар’яцеў і ўжо сам ня ведае, што чыніць. Робіцца ўжо ня злосна, але агідна і да болю крыўдна, што такое чаўпецца на нашай, нашай крывёй наскрозь прасякнутай, зямлі. Што ж, мы – не барсукі, і хаты свае не пакінем і мовы свае не забудзем – так памажы нам Бог!

Летам зачасьціла да нас Ольга Іп[атава]. Усё цьвердзіла: “Нам сяньня трэба толькі змагацца за чысьціню нашай беларускай мовы, да, да!” Гарэшак аказаўся не такі цьварды, каб яго не раскусіць. Хацела, бачыце, са сваім нарачоным, каб мы аддалі ім, як непатрэбнае, свае кніжкі... Чулі?

А ў “ЛіМ” пісаць, наагул, ці варта? Тон усяму задае Хведар Жычка¹, у якога галоўная мэта – не садружнасьць нацыяў і шчырая дружба з рускімі, але наглая і хуткая дэнацыяналізацыя Беларусі. Дрэнная і дурная палітыка пакарэньня добрага народу, насьледкі якой некалі ў цяжкую хвіліну адчуе рускі народ. Там, дзе мусяе быць гегемонія ідэі, рабіць гегемонію адной нацыі над другой тады, калі гэта – садружнасьць і роўнасьць як клясавая, так і нацыянальная, – сяньня асабліва неразумна. Што ж, было не такое – перажылі, перачакалі, засталася толькі жудасьць успамінаў і – назаўсёды навука.

Ведаю, што Вам несказана цяжка, але Вы беларус і разумны і чэсны чалавек. Такіх сяньня ня б’юць па галаве і рэбрах, а застасоўваюць да іх тонкі, азіяцкі, духовы садызм, каб вывесці з нормы чалавечых паводзінаў, стаптаць, кінуць на калені, выкарыстаць адпаведна, і тады напляваць на ляжачага. Хачу, каб Вы гэта ведалі, бо думаю, што яны робяць гэта “на свой страх і рыск”, ня веру, каб кіраўнікі сільнай дзяржавы лічылі гэты мэтад за адпаведны. Тут многа сапраўдных герояў вайны і змаганьня, дзеля якіх тактыка такіх гіенаў несумяшчальная нават з ідэалам чалавека. Я маўчу, я толькі

назіраю, а права карыстацца нашай мовай на нашай пакутнай зямлі не яны мне далі і не яны забароняць!

Добра што мне напісалі. Наагул, усе такія зьявы трэба браць на паперу, бо гэта ёсьць дакумэнты! Глядзеце добра сям’і, нігдзе не аступайцеся на паўпядзі, бо ўсё выкарыстаюць супраць Вас і нас. “Кто с грешком – тот трусоват”, – піша Еўтушэнка², а Вам такіх будуць падсоўваць штодзённа. Я пыталася ў адной знаёмай: як гэта ты добрая ўсім сваім начальнікам? “У тым справа, – кажа, – што яны крадуць, а я маўчу. Што ні чаўпуць – я ўсё маўчу, і мне добра”. Я толькі папыталася, ці ёй не ўстыдно за такое? Яна адказала, што не ўстыдно, бо робяць тое на вярхах, а яны – прыклад.

Што ж, Саша, Вы парушылі сыстэму, Вы – сын народу, які прасьледаваў злодзеяў, а ня браў зь іх прыклад! Вас, бачу, не “перавыхаваць”! Нават урокі даяце дарма, каб толькі болей навучыць выхаванцаў. Ну, такое для дыназаўраў зусім незразумела! У іх курыных мазгах такое ня месьціцца. Такое зразумеў бы яшчэ Ленін, але дарма на яго паклікацца...

Бачыце, гэта ёсьць сутычка дзвюх культур: народу, які рэпрэзэнтуюе Бе-лакоз, і народу, які рэпрэзэнтуюе ў сваёй асобе Маскалёва³ і “іже с нею”.

Глядзеце добра сваяго здароўя, галоўнае – дзяцей. Трэба, каб Вы доўга жылі, Алесь Мікалаевіч! Будзьце і надалей смелым і чэсным Чалавекам! З гэтых пазыцыяў сыходзіць нам нельга.

Няхай усё ў Вас будзе добра. Хочацца бачыць Вас! Як расьце Міхасёк? Як здароўе мамы і Веры? Нашыя даўно не пісалі. Наш Міхась перарос ужо бацьку. Можа, сёлета вышлем ім вызаў.

Цалую Вас усіх – Ваша *Л. Г.*

215. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 24 сьнежня 1974 г.

Даражэнькія!

Толькі што атрымалі Вашага кароценькага ліста і навагоднюю паштоўку. Таксама шчыра, шчыра вітаем Вас з наступаючымі сьвяточна-навагоднімі ўрачыстасьцямі і жадаем усім добрага здароўя, шчасьця, а дзеткам – добра вучыцца.

Муж вярнуўся, і яму мала лепей. Працуе. Я – супраць, але яму працаваць парадзілі, маючы на ўвазе, відавочна, псыхатэрапію, бо без усякіх зацікаўленьняў у такой штучна-строгай адзіноце, як мы жывем цяпер, дык захварэў бы яшчэ мацней.

Ведаю, як Вам цяжка, але сыходзіць з ЧАЛАВЕЧЫХ пазыцыяў і з беларускіх пазыцыяў нам нельга! Ёсьць жа нейкі эталён чалавека, на якога нам трэба раўняцца, і стварылі яго тысячагодзьдзі людзкой культуры. Мы на сваёй зямельцы, мы адказваем за яе і за маральны воблік нашага народу. Законы тут нядрэнныя, і трэба толькі патрабаваць ад усіх “самадзейнікаў”, каб іх прытрымоўваліся. Толькі яшчэ раз і яшчэ раз прашу Вас сьцерагчы здароўя. У нас на дзіва шмат людзей хварэе на сэрца, мае інфаркты. Як гэта зразумела! Як жа іначай чуецца чалавек у радасных, упэўненых, спакойных абставінах! Як працуецца яму лепей! Што ж, трэба ўдасканалваць крыху асяродзьдзе, думаю, што гэта ў інтарэсах дзяржавы.

“Адзін ў нас чэсны беларускі твар, адно ў нас чалавечае сумленьне¹.” Дзіўлюся вельмі, што не дазволілі прыехаць у Гудзевічы А. Вярцінскаму²... Ідыётства! Гэты чалавек мяне вельмі цікавіць. Па-першае, як паэт, а па-другое, дзеля дзіўнай акалічнасьці. Я яго ў жыцьці ня бачыла ў вочы, нічога пра яго ня ведаю абсалютна, а кожны лічыць сваім абавязкам чарніць яго і лаяць, і ўсяляк уніжаць у маіх вачах! Калі я аднойчы такому “студэнту” сказала: дык матывуй мне, чаго ты хочаш ад гэтага паэта? Ён адказаў: мне не падабаецца, як ён носіць шапку! Ня быў, нехрыст, прыгатаваны на тое пытаньне... О. Іп[атава] ўсяляк яго “хрысьціла” за нейкія інтымнасьці, думаю, што лжывыя, да якіх ні ёй, ні мне няма ніякае справы. Вось таму гэты чалавек і зацікавіў мяне, і я проста прагну паглядзець на яго. Моцна бэсьціць яго нікому не даю, безумоўна.

Цяжка пісаць мне пра Ю. Бібіла... Няхай лёгкай ёй будзе нашая зямелька. Для Людвікі Антонаўны гэта чарговы ўдар, і яна надта цяжка яго пераносіць. Слабее і гэты цудоўны чалавек, і шчасьце яшчэ, што побач дзеці і ўнук. Думаю, што ў яе будзе здымак Ю. Бібіла. Яна не пісала Вам, бо так, як хацела, ня можа, а ў абыхавыя словы – ня ўложысься.

Цяжка Вам, зямляча дарагі, але зразумейце, што ня Вам аднаму. Глядзецца добра сямейку, Веру, любага Міхасіка. Трымайце моцна ў жмені нэрвы! Я на Вашым месцы зьвярнулася б у нашае ЦК, альбо да т. Мазурава³ ці нават да Грамыкі⁴. Трэба нам бараніць і захаваць ня толькі існаваньне, але і годнасьць і дастойнасьць чалавека. Я таксама хутка загавару, а я маю, што сказаць... Я спадзявалася, што гэтую справу, справу зьдзеку над жанчынай і паэтам, над маімі гадамі парушаць больш адказныя таварышы. Такіх не знайшлося, дык даводзіцца загаварыць самой. Што ж, я і Вам прышлю такую копію.

Нікому ня верце! У хату пускайце толькі – людзей. Да нас з мужам, разам і паасобку, прыходзілі паведаміць аб тым, што А.М. Пят[кевіч] выгнаны з працы, і далі яму пост “юрысконсульта” на Азотна-тукавым [камбінаце]! Я думала, што дарэшткі ўжо падурэлі, але гэта, на шчасьце, аказалася хлусьнёй. Гэты чалавек наведваў маяго хворага мужа, не збаяўся, не адмовіўся ад нас у горы! Як гэта па-чалавечы! І працуе ён – дзе і працаваў. Дык вучэце шчасьліва дзетак і верце ў лепшае! “Няма ўжо куды адступаць!” – сказаў мне аднойчы дарагі, разумны чалавек, і гэтыя словы запомніліся.

Як жа мне хочацца Вас усіх пабачыць! Як здароўе Вашай мамы? Марынка, напэўна, даганяе маму ростам, а Коля, можа, перарос Вас, бо наш Міхась ужо вышэйшы за дзедзіка. Алесік у нас ціхі і вельмі разумны. Што ж, сябры мае, кожны ліст мой прачытаны, прааналізаваны, але чорт іх бяры... Няхай хоць такі да Вас дойдзе.

“У сьнягах беларускіх сьняжня ўся Беларусь жменю сьвежага сена пакладзе на абрус⁵.” Як нашыя дзяды...

Бывайце, дарагія!

Вашая *Ларыса Геніюш*.

P.S. А калі ж прыедзеце па сваяго Багушэвіча?

216. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 28 студзеня 1975 г.

Даражэнькія!

Няма дня, каб я пра Вас ня думала. Лёс зрабіў Вас для мяне болей, чым роднымі. Ці ўжо спакойна ў Вас? Як працуецца Вам, як жывецца? Спадзяюся, што нашы сьвяточныя прывітаньні Вы атрымалі. Муж пасьля шпіталю ў Гродне ня шмат паправіўся. Лепей выглядае, але яшчэ цяжэй стала яму хадзіць. Сашанька, як жа дрыжу за яго, як баюся! Ходзіць на працу, але думаю, што гэта ненадоўга. Яму парадзілі працаваць, бо адзінота і ляжаньне для яго – горай.

Як вучацца дзеткі і ці здаровыя? Як мама і Верачка? Хораша вельмі напісаў пра Вас Адам М[альдзіс] у сваёй кніжцы. Ці ён Вам прыслаў яе? Гудзевічы, дзякуючы Вам, сталі для многіх дарагой мясьцінай. Вас цікавіць, ці што пішу? Нічагутка! Няма настрою і сілаў фізычных ужо няшмат. Ведаю, што працаваць трэба, але зацішней для сям'і, калі я маўчу. Вы мяне зразумейце.

Трапіла ў рукі маленькая, нядаўна выданая кніжка В. Бегуна¹ “Ползучая контррэволюция” – пра яўрэяў. Абавязкова прачытайце! Праўда, там болей пра Польшчу і Чэхаславацчыну, але цікава.

Летам чакаем дзяцей і ўнукаў. Міхасю з каленам крыху лепей, але ходзіць яшчэ на мыліцах, а ў школу езьдзіць на таксі. Што ж, паважная даволі была апэрацыя.

Яшчэ жывем, яшчэ дыхаем і думаем пра Вас. Дык хоць напішэце, як Вы там маецесь? Можа, ёсьць у Гудзевічах сьнег? Бо ў нас усе сьвяты прайшлі пад дожджык.

Няхай усё ў Вас будзе добра, спакойна.

Цалуем Вас і абнімаем – Вашыя *Геніюшы*.

217. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 1 сакавіка 1975 г.

Даражэнькія!

Рада, што хоць сяненья змагу адказаць на Вашага ліста. Цешыліся мы вельмі, чытаючы “Родную прыроду” – з надрукаванымі выказваньнямі Вашых вучняў аб дрэвах, лесе і прыродзе. “З такіх дзяцей будуць людзі”, – сказаў мой муж. А людзі – гэта скарбы зямлі, калі яны сапраўды чулыя да суродзічаў, да зямлі і прыроды людзі!

Цяжкі Ваш шлях, Алесь Мікалаевіч, але як жа шляхотны! Пішу Вам – бы з таго сьвету... Справа ў тым, што я вельмі моцна хварэла і ніколі ня думала, што буду жыць. Хаджу ўжо памаленьку, але болей ляжу. Пачалося ўсё зь нейкай нялюдзкай грыпы, з высокай гарачкі і іншых пакутаў, і вось не праходзіць ужо цэлы месяц. А трэба было і мужа дагледзець, бо ён амаль бездапаможны ўдома. Ходзіць яшчэ на працу, але чуецца ўсё слабей. Там, сярод людзей, яму крыху весялей. Памагалі мне крыху суседкі, і так я выжыла.

Моцна хварэючы, я ўсё хацела Вам сказаць у гарачцы пра сваіх братоў. Мне было балюча гутарыць аб іх, балюча ўспамінаць пры сустрэчы. Вось Расьціслаў, 1918 г. нараджэньня, высокі – 195 см, чалавек зь сілаю льва

і з сэрцам голуба, загінуў 28 красавіка 1945 г. у Савецкай арміі. Пахаваны ў брацкай магіле ў вёсцы Амальенфэльд у раёне Барнім. Аркадзь і Аляксей былі вывезеныя дзяцмі на высылку разам з мамаю. Дзяцмі іх і забралі ў армію генэрала Андэрса. Аркадзь загінуў 27 ліпеня 1944 г. у Італіі, пахаваны ў брацкай магіле з землякамі ў г. Лорэтто. Па іх стаіць цудоўны мармуровы помнік, і ўсе прозьвішчы напісаныя паводле альфабэту. Аляксей прайшоў праз усю вайну без раненьняў. Біўся пад Монтэ-Касіно. Ня меў, да каго вяртацца дамоў. Цяпер жыве бліз Лёндану. Нам зусім ня піша. Тут паведамлялі мне “сябры”, што ён п’е бяз памяці і г.д. Але адзін добры чалавек параіў мне не праймацца, бо, як сказаў, шмат робіцца дэзінфармацыі з мэтай дабіць мяне маральна...

У хату да нас прысылаюць розных людзей, якіх людзьмі лічыць нельга. Цяпер мы іх хутка выпрошваем з хаты. Робіцца наагул часам неверагоднае. Усяго не апішаш...

У Алёшы [Міклашэвіча]¹ ёсьць чатыры сыны і дачушка. Жонка яго – англічанка. Люсенька² і Ксеня² памерлі (Люся – загадкава). Ёсьць Ніна², якая была ў нас пару разоў і якой, з жалем мушу прызнаць, мы страшэнна баімося. Маём на гэта прычыны, на жаль...

Думаю, што яшчэ акрэпну, і мы ўбачымся з Вамі. Але калі б нешта мне сталася, дык хачу, каб Вы ведалі, гдзе ляжаць нашыя. Пахавальная Расьціслава ў мяне ёсьць. Пахавальная Аркадзя і ўсе здымкі загінулі, як і ўсё нашае, на кватэры ў Чэхаславацыі. Многа чаго, галоўнае – паперы і здымкі – забрала адтуль Ніна, калі мы ўжо былі ў Зэльве. Нас аб гэтым паведамілі чужыя людзі. Нам яна нічога не вярнула. Відно, што езьдзіла яна не ад сябе...

Вось больш-менш усё на сяньня. Заўсёды мне вельмі цяжка 9 травеня. Браты – як жывыя перад вачыма, і такі наш трагічны лёс...

Хацелася б дачакацца вясны і яшчэ раз прыехаць да Вас. Вызаў дзецям мы ўжо паслалі. Міхась вырас на 180 см. Калена яму, пасья апэрацыі, зажыло. У сакавіку зьбіраецца зноў на спартыўныя заняткі. Піша нам толькі нявестка...

Аб нас Вам трэба ведаць усю праўду, як роднаму. Няхай усё ў Вас будзе добра! Як маецеся Вы ўсе? Ці не хварэлі? Чакаем ліста ад Вас.

З павагай – *Геніюшы*.

P.S. У № 2 “Полымя” прачытайце Еўціхевіча³.

218. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 7 красавіка 1975 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Атрымалі Вашага ліста, з якога зусім не відно, каб дайшоў да Вас наш ліст з успамінамі мужа аб Г. Леўчыку і з маім здымкам за кудзелай. Паслала я яго 29.III. 75 г. заказным і з паведамленьнем, якое да сяньня не прыйшло таксама. Няўжо і на гэта паквапіліся? Што ж, буду рэкламаваць, калі б ліст не дайшоў, і шукаць нейкае рады. Усе мае лісты, у дадатак да шматлікіх цэнзураў, правярае яшчэ і Зэльва. Проста забіраюць з пошты і, працэнзураваныя, аддаюць ці крадуць сабе. Калі, напрыклад, нехта піша адначасова нам і каму ў Зэльве, дык той атрымоўвае лісты на 2 ці 3 дні раней. Мы тут гэта добра зьверылі.

Успаміны даволі скупыя, але бачыце, паквапіліся і на іх. Я іх Вам надрукавала, а муж падпісаў. Як бачыце, дык у нас тут не жыцьцё, а суцэльная пакута. Зьдзек цяпер хутчэй маральнага характару, але даходзіць да вяршыні садызму. Горай, што выняткі з маіх лістоў недзе там выкарыстоўваюць, преракруціўшы і падтасаваўшы іх адпаведна. За акупацыі ў Чэхах такога не рабілі з поштаю людзей! Такога нідзе ў сьвеце няма! Ні адной весткі, каб не было імі прашнырана. Хіба толькі ў панядзелак, калі “пасья п’янкi”, дык не бяруць, – казаў мне некалі чалавек, у якога яшчэ крыху сумленьня было. Быў расеец, бо наш ніколі не папярэдзіў бы, а хутчэй прадаў бы.

Як бачыце, забралі мне ўсё, нават вестачкі ад сяброў, ад маіх унукаў, атруцілі рэшткі жыцьця і зьнівечылі яго наагул. Ці ёсьць нешта болей жудаснае пад сонцам?

219. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 29 жніўня 1975 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Дзякуй за вестачкі! Спадзяюся, што Марына будзе вучыцца. З нецярпеньнем чакаю далейшых вестак ад Вас і галоўнае – аб лёсе дзетак.

Як і чым Вас лячылі ў Гродне? Як чуецца цяпер? Ці не памог бы Вам бэфунсен (экстракт з чагі, паразіта на бярозе)? Папытайцеся ў лекара. Пры хваробах страўніка ён памагае. Як чуецца Вера? Ці далёка было ехаць да Колі? Як перанёс дарогу Міхасёк? Учора ўвесь час была думкамі з Вамі. Вельмі хацелася пабачыць Вас, але для мяне гэта цяпер немагчыма.

Ці былі ў Вас госьці? Нашыя дзеці і ўнукі паехалі 21 жніўня. Нейк не магла я зь імі знайсці супольнай гутаркі. Сын начысто “збалваней”. Толькі еў, спаў і чытаў начамі, калі ў хаце ціха. Я “скампрамэтавалася” крыху, бо аслабела. Зашмат мела працы, розных клопатаў і ўсё мусіла гадзіць мужа і сына, мужа і ўнукаў, бо бясконца ім дзед нешта вымаўляў, чапляўся да ўсіх. Часта меў рацыю, але разумней было б маўчаць, бо ж людзі дарослыя і ведаюць, чаго ім трэба. А можа, гэта мы не разумеем новых варункаў жыцьця?

Некалі мая сястра Ніна закідала мне, што я з XIX стагодзьдзя... А гэтае стагодзьдзе было не найгоршае. Да Вас так і не змаглі прыехаць. Сын бязвыхадна сядзеў у хаце, як ніколі. Здаецца, так чуўся найлепей. Адным словам, было спакойней на душы, калі ўся сям’я была пад адною страхою. У Польшчы таксама цяпер ня соладка. Усё падаражала, а мяса бывае нячаста. Ёсьць і іншыя невясёлыя справы, якія ў сьняньняшні час выклікаюць зьдзіўленьне. Калі б ведалі, як я старалася прыняць сваіх гасьцей! Было, здаецца, усяго даволі, а на яблыньцы – паўнютка беллага наліву. Цешылі добрыя апэтыты. Хацелася ўсім дагадзіць. Аслабела, як ніколі. Валя нават памагала мне крыху ў кухні. Гасьцей сваіх мы прынялі ўсім сэрцам, як толькі маглі. Яны не былі з намі шчырымі, і гэта было балюча. Зусім абыякавыя былі, як заўсягды, да нашага лёсу. Калі я сыну сказала, што на адну дзедаву пэнсію жыць цяжкавата, дык ён мне адказаў, што баба Юля (маці нявестчына) жыве за 20 руб. Праўда, яна жыве пры дачцэ... Сын добра зарабляе, і жывуць яны багата. Цяпер справіў сабе футра за 15 тысяч злотых. Гдзе-што муж іх прасіў, але яны так нічога нам і не прывезьлі... Па праўдзе сказаць, пакуль што дапамогі мы не патрабуем, бо на неабходнае нам хапае, але было вельмі балюча...

На гэты раз сын утрымаўся ад чаркі, а Міхась пры агульнай дапамозе папілаваў і парубаў пяць кубамэтраў дроў. Сільны ён, высокі, моцна выспартаваны, але не такі, як хацелася б. Усе яны жывуць, як хоча нявестка, а яна вельмі абмежаны чалавек, і баюся, што папсуе разумных хлопцаў. Ня будзе зь іх толку. Адным словам, не перастаю аб іх думаць, хоць яны мала нас і слухаюць.

Муж чуецца дрэнна. Я старалася іх накарміць, каб паправіліся, абдарыць хоць нечым, каб успаміналі. Весялей было зь імі, гаманліва, клопатна крыху, а цяпер зноў мы вельмі самотныя. Будучыня зарысоўваецца трагічна. У разе якога няшчасьця на дзяцей зусім нельга палажыцца. Як заўсёды, калі хто прыяжджае з Польшчы, яны прызнаюць адны толькі грошы.

Пішу Вам са ўсею шчырасьцю. Яшчэ раз кажу, што матэрыяльна зусім добра даем сабе рады. Маральна – цяжэй. Але пакуль стаю на нагах – у хаце ўсё як трэба. Муж дагледжаны, апал прыгатаваны і стол не пусты.

У А.А¹. мелася быць вяселье. Сьвета прадставіла бацькам нарачонага са Шчучына, вучыцца ў Маскве. Пакуль што адлажылі, хоць прыяжджалі ўжо і бацькі маладога.

Будзьце абое хоць думкамі часам пры мне. Ну і цяжкая ж выпала мне доля! Аб далёкіх сваяках болей вестак няма. Непакоюся.

Цалую Вас усіх і жадаю найлепшага. Муж шле Вам прывітаньні.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

220. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 28 кастрычніка 1975 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй вялікае за ліста і за пасылачку. Галоўнае – дзякуй за памяць. Памідоры дайшлі цалютка. Яны вельмі смачныя, а на жоўценькія мы думалі, што вінаград! У нас ужо даўно няма сьвежых памідораў, і таму Вашыя былі вельмі ў пору.

Ці атрымалі газэты і эўкаліпт? Выслала я ўсё гэта на Архітэкту¹. Сардэчна жадаем Вам здароўя і шчаслівых гадоў жыцьця. Ласкава нам прабачце, што не павіншавалі Вас у час. Ня гневайцеся! З усіх “радасьцяў жыцьця” я ўжо нічога не памятаю, нічога ня ведаю. Часам бываюць болей як дзіўныя правалы памяці. Вельмі асьцерагаемся зь ежаю, ямо толькі тое, што купім у краме. Пішу гэта не галаслоўна...

Добра, што Ваш дарагі ўнук мае магчымасьць часьцей Вас бачыць. Хораша, што дзеці паклікалі гасьцей і адзначылі Ваш дзень нарадзінаў. Напэўна, зрабілі здымачкі? Прышлеце ласкава, калі яны ёсьць. Думаю, што Вам добра хадзіць, бо рух – гэта жыцьцё, але перамучвацца працаю ніяк нельга! Добра было б Вам сядзець у шэзьлёнгу і працаваць галавою, бо яна ў Вас сьветлая і куды мацнейшая за фізычныя сілы. Сколькі яшчэ прыносіце карысьці! Толькі дзьве асобы я ведаю з такой выключнай памяцьцю – Вас і Паўліну Мядзёлку. Як добра!

Перадавайце ад мяне самыя шчырыя прывітаньні дарагому сябру [Зыгмунту] Абрамовічу. Кожны ліст ад яго малады і цікавы. Жаль толькі, што мае да яго ня дойдуць. Вось і Міхась атрымаў ліста толькі ад дзедзіка, хоць я свой паслала на пару тыдняў раней. У дзяцей пакуль што праца

і адносны спакой. Крыху накрычала на сына, каб злагодзіў тэмы сваіх мініятураў. Піша: “Мама, я чорны, я чорны, хоць скура мая – белая”²... Прасіла, каб забыўся на гэта. Як лісы робяць з барсучынымі норамі, дык нешта падобнае намагаюцца цяпер зрабіць з нашымі душамі... Столькі ілжы на раз я яшчэ ня чула, ня бачыла... Разглядаю гэта як убогасьць аргумэнтаў, такое бясьсільле. Трымаю як мага мужа і Богу дзякую за кожны пражыты намі дзень.

Нешта мне ўсё колюць ад сэрца. Здаецца, мне лепей. З лістапада ідзе муж у водпуск. Думаю, што да працы болей ня вернецца, бо сілаў у абрэз. Здаецца мне часам, што мы – як нейкія Рабінзоны на пустым востраве, гдзе ні хваробы, ні чырвонаскурыя дзікуны ня дрэмлюць... Жаль, няма ў нас сваіх кроўных і блізкіх. Злы лёс быццам прадугледзеў і гэты фактар. Пачынаю разьлічаць людзей на сапраўдных і нелюдзяў. Другіх надта напладзілася многа, і мы прыцягваем увагу сілы іх жывёльнай, тупой зацікаўленасьці. З мухі твораць слана! Мару часам аб асяродзьдзі сапраўдных людзей, а то ўсё Іуды. Вось і разжалілася на сваёй зямлі... Якая іронія...

Уцякаю думкамі ў дзяцінства, хаваюся на грудзёх сваёй мамы, і так мне сумна! Гэта я вінавата відавочна, што ня ўмею мяняцца і мяняць вечных праўд на болей выгодныя лёзунгі. А можа, гэта віна асяродзьдзя з яго мінімальнымі запатрабаваньнямі духу і агромнымі – іншых дабротаў жыцьця, гарэлку не выключаючы?..

Нешта доўга з працы не прыходзіць мой гаспадар. Учора паслаў мяне ў кнігарню, дык прынясла яму розных кніжак. Меў радасьць, кнігі – як лек для яго. Дастаў ліста ад Міхасіка – і гэта лек! Вось так тут і кідаемся. А восень падступае пад вокны – ветраная і ўжо халодная. Прапальваю дрывамі ў печцы. Ад іх меней смуроду, як ад торфу, так прыемна, калі гараць. Падумайце, сапраўды, ці не замнога працуеце? У меру толькі выходзьце з хаты і добра затульвайцеся! А ў Вас там гамоняць сосны, і гэта добра.

Цалуем Вас, абнімаем і ўсіх-усіх сардэчна вітаем – Вашыя *Геніюшы*.

221. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 11 лістапада 1975 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Вельмі радыя вестачцы ад Вас. Муж цяпер удома, бо мае месяц водпуску. Дзеці амаль ня пішуць. Сёлета гнілі моцна яблыкі, і яшчэ ўсё надгніваюць. Мае памідоры раньнія, дык мы іх адразу зьядалі ці закручвалі ў банкі. У мяне ціск крыві – 130 на 80, таксама паніжаны, і на днях так балела галава, што было аж трывожна. Сяньня лягчэй. Цікава тое, што галава баліць тут многім. Пачынаецца боль ад патыліцы.

Для Вашага сына добра быць у руху і на паветры (як і для мяне), тады і апэтыт лепшы, і настрой. Гэта цяжка, але гэта трэба! Лекаў, наагул, – як найменей. Мне прыпісалі стугерон – ад галавы (па тры таблеткі ў дзень) і кампламін – ад сэрца (па тры таблеткі). Стугерон – нейкі найнавейшы лек, і дастаць яго цяжка.

Шкада пані Галіну [Войцік]. Няўжо каменьні? А да добрага лекара яе трэба завесьці абавязкова, і няхай гэта зробіць муж. Гэта ня жарты – хварэць і вучыць адначасова. Трэба больш думаць аб сабе, пакуль пачаткі хваробы. У нас – ніякага марозу, і пагода – як летам! Дзякуй Вам вялікае, што яшчэ знаходзіце хвіліну адведаць дарагіх памерлых. Час на такое могуць знайсці толькі моцна запрацаваныя людзі... харошыя людзі.

Кніжак, аб якіх пішаце, яшчэ ня маем (Альбэрта Паўловіча¹ і інш.). Да нас іх не завозілі яшчэ. Ці ведаеце, што моцна хворая п. Марыя Шутовіч²? Ляжыць цяпер у шпіталі, і зусім зь ёю дрэнна. Пісала мне пра гэта Ядзя Гарлуковіч³ (*Вільнюс, Жемайтэ, 28*), у якой пані Марыся праляжала паўгода! У яе глыбокі склероз, так што мусялі аддаць у больніцу. Як жа на вачах асыпаўся гэты куст! Нешта несамавітае і трагічнае ў гэтым.

Добры той Ваш інжынэр, што хоць завязе Вас часам у горад. Каб гэта Вам і нам мець на старасьці год – машыны! Гэта так патрэбна, як ніколі. Вось і цяпер муж пайшоў крыху праветрыцца, а ногі яго не слухаюць. І той фільм п. Галіны нам хацелася б паглядзець! Ды і людзей харошых так радыя былі б пабачыць... Як жаль, што жывем далёка.

Пісалі мне, быццам уключана ў выдавецкі плян мая кніжка для дзяцей “Добрай раніцы, Алесь!” Нешта неверагоднае! Відавочна, памылка, альбо ўсё зэльвенскае начальства трэба паклікаць да адказнасці за зьдзек над паэтэсай у слаўны жаночы год! Чорт зь імі! Гутарыць і думаць пра іх ня хочацца.

Рада я з Вашага ўнука, што добра вучыцца, што разумны, спагадлівы і што так Вам адданы. Званіў сын, што нашыя наладзілі троек. Надта ўжо “спартсмены” і крыху гультаі. Што за клопаты і непрыемнасці могуць быць з п. Бэргман⁴? Хіба толькі якога асабістага характару? Буду рада атрымаць ад яе хоць пару словаў. Але ці дойдучь? Кастрычніцкія сьвяты прайшлі ў нас адзінока ды нават ня вельмі сыта, бо крамы былі звышдобра забяспечаныя гарэлкаю. А ежаю? Лепш прамаўчу...

Кажуць, Вільня – гэта Эўропа па колькасці і якасці прадуктаў, дык хоць карыстайцеся з гэтага, і п. Галіна няхай есьць болей садавіны. Мы дык не галодныя, бо колькі нам трэба? Але, напрыклад, сытая (адно сала) сьвініна і тая ў нас – 2 руб. 85 кап. за кілё! Прадавалі яшчэ кролікаў, але іх не ямо... Былі мука, масла і сьмятана, так я тут і камбінавала абеды і вячэры.

Рада, што крыху сьціх боль галавы. Учора пры дапамозе суседак папілавалі ўсе дровы! Пасьля выпілі “Рабінаўкі” (на каньяку!), і быў смачны абед! Вось як мы тут кідаемся. Надта добра спалася пасьля такое працы. У маім гародчыку ваўкі выюць! (Крапіва і інш.) Але я больш каля мужа, і часамі сваруся, каб устаў і пахадзіў крыху. З выгляду ён проста малады, гладкі, а вось на нагах – хістаецца!

Цалую Вас і ўсіх сардэчна вітаю. Ад мужа сардэчныя прывітаньні. Не чытаю нават ліста, бо бягу на пошту.

Глядзецце хоць сябе! Мне пішэце хоць пакрысе, бо надта чакаем весткаў ад Вас. Няхай усё ў Вас будзе добра!

Ваша Ларыса.

222. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 15 лістапада 1975 г.

Шчырапаважаныя Саша і Вера!

Ліста Вашага і газэту атрымала. Прымеце ад нас самыя глыбокія спагаданьні і спачуваньні з прычыны сьмерці Вашай дарагой Маці¹. Няхай зямля гудзевіцкая будзе ёй лёгкай, і добрая памяць аб ёй, працавітай, сардэчнай, разумнай, спрыяючай людзям і гасьціннай, жыве як найдаўжэй! Я чула, што яна была хворая (ведала пра гэта зь Вільні), але аб сьмерці даведалася ўпершыню. Здаецца мне, што я зь ёю не пагаварыла яшчэ аб усім, будзённым такім і звычайным, а ў сапраўднасьці – глыбокім, велічным і гераічным. Сільная была і рэалістычна думваючая Ваша Маці. Такая закаханая ў Вас абоіх і ў сваіх унукаў і ласкавая да мяне. Як жа так, што не давялося нават разьвітацца зь ёю... Што ж, такое ўжо наша жыцьцё...

Вы ўжо даўно перасталі пісаць нам, і я гэта разумела па-своему. Наагул, праз увесь час мне пісалі толькі дзьве асобы: Н. В. Караткевіч, якой ужо за 80 гадоў, і Л. А. Войцік у гэткім жа веку. Лісты ад нашых дзяцей і ўнукаў таксама даходзілі дрэнна, альбо не даходзілі зусім. Якраз у жніўні былі яны ў нас кароткі час (сыну прыехаць не дазволілі), і мы з Міхасём зьбіраліся завітаць да Вас.

Як выглядаюць, як вучацца Вашы Міхасёк ды старшыя дзеці? Алесік наш дробненькі, а Міхась вырас на 180 см і здаецца такім прыгожым, што людзі аж дзівяцца. Меў валасы да пляча, густыя, каштанавыя і як накручаныя. Прасіла іх абстрыгчы. Сяньня шкадую аб гэтым, бо прычоска зусім не ўплывае на розум і паводзіны. Небясьпечная толькі яго прыгажосьць.

Муж цяпер мае водпуск. Ён бясконца хворы, бясконца працуе, бясконца бурчыць на мяне і патрабуе сто працэнтаў маёй увагі. Мне было надта дрэнна з галавою (нэрвы, здаецца). Крыху падлячылі. Вось збольшага і ўсё. Заставайцеся здаровыя і часам пішэце.

З павагай – Ларыса Геніюш.

223. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 27 лістапада 1975 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Шчыра Вам дзякуем за мілага, як заўсёды, Вашага ліста. Заўсёды думаю, як Вам цяжанька сядзецца і пісаць, і тым болей удзячная за Вашу памяць. Мушу Вам напісаць сумную вестку: 14 лістапада памерла Марыя Шутавічанка, а Вы напісалі нам 19 лістапада. Няхай родная зямелька будзе ёй лёгкай. Ліст атрымалі сяньня. Тэлеграму мне не давалі. Аб сьмерці с.п. маці Каралёў мы таксама нічога ня ведалі. Надта многа неяк адразу адыходзіць добрых нашых людзей у Вільні. Стала яна нейкая няласкавая для беларусаў... Вечны спакой ім абедзьвюм. Няхай доўга трывае ў патомкаў памяць аб іх!

Пісала Ядзя [Гарлуковіч], што п. Марыся перайшла да яе жыць, бо мела ўсяго 200 руб. грошай. Свае кніжкі, здаецца, аддала некаму добраму, каб захаваліся. Ядзя не дастала ад яе ні адной кніжкі, але яна верыць у розум п. Марысі, што дрэнна яна зрабіць не магла. Пахавалі яе, напэўна, там,

у калёніі, хоць Ядзя аб гэтым ня піша. Гэтая бедная жанчына толькі тое і ведае апошнія гады, што даглядае і хавае Клімовічаў і Шутовічаў ды сваяго мужа (сваяка кс. Станкевіча), які колькі год таму павесіўся (надта піў). Відно, што неблагая яна і разумная жанчына. Дзеці Клімовічаў дабудавалі паверх у сваёй хаце. Жывуць добра, а да с.п. сваёй цёткі Марысі, як піша Ядзя, прыйшлі толькі на пахаваньне і “ласкава” засталіся на вячэру.

У нас гэтымі днямі цьвярдзя маразы, а сьнегу яшчэ няма. У хаце цёпла. Палю пераважна дровамі, бо торфу ўжо каля нас няма, а брыкет, які тут прыдзяляюць, дрэнна гарыць у нашай печцы.

Як здароўе п. Галі? Ці паправілася? Добра было б, каб пры гэтай нагодзе які добры лекар яе прагледзеў, а то яна ня любіць хадзіць лячыцца. Калі ласка, ня гневайцеся на яе, што нічога Вам не сказала аб хваробе. Я разумею, настолькі яны любяць Вас, што не хацелі палохаць. Толькі б яна паздаравела, а рэшта – умоўнасьці. Для іх, маладых, хвароба ня так страшная, як для нас. Горай тое, што Вы самі нездаровыя. Ці прымалі Вы калі вуглі? Яны танныя і спыняюць шкодныя бактэрыі. Яны добрыя пры развальненьні ды ўздваньні. Салюту з малачаю я ніколі ня ела. Дзякуй Богу, што Вы змаглі яе есьці і што Вам памагае. А французы толькі і жывуць на адных салятах ды аліве!

Дзіўлюся, што п. Галіна прастыла, едучы з мужам. Куды ж ён глядзеў? Чаму не апранулася добра? Толькі ж не бярэце гэтага моцна да сэрца. Спадзяюся, што Вы ім ужо даравалі. Шкадуюць яны Вас, а Слаўка Вас ад усёй душы кахае. Ах, які добры Слаўка! Міхась ужо ня піша ні мне, ні мужу. Мы думаем, што так зацішней для іх. А можа, зноў папаў пад дрэнны ўплыў. Бо такое явішча – даўно нам знаёмая рэч. Пісаў Белакоз, што ў жніўні памерла яго маці. Даўно-даўно не было ліста ад іх... Апошні ліст ад Надзежды Васілеўны К[араткевіч] быў неяк крывенька напісаны. Яна была хвора, і хоць я ёй ужо двойчы напісала – адказу няма. Непакоюся. Муж апошнія дні водпуску праводзіць пераважна лежачы. Я гэты месяц хоць супакоілася крыху, бо меней кашляў, лепш чуўся і быў заўсёды на вачах.

Я вельмі бядую, што хоча зноў ісьці на працу. Баюся, што перастыне ды перамучыцца, проста ідучы. Ніяк не магу яго ўгаварыць. Белакоз нам прыслаў раённую газету. Справа ў тым, што дзеткі з музэю прывіталі нашага слаўнага касманаўта П.І. Клімука¹ са слаўным палётам-подзьвігам. Паслалі яму гальштук уласнай работы. А ад яго са Зьвёзданага гарадка атрымалі таксама пасылку! Быў там ліст, яго здымак і “Невадам зь Нёмана” зь яго аўтографам. Падаркі памясьцілі на пачэсным месцы ў музэі, а радасьці – няма граніцаў! Вось якая падзея ў той газэтцы.

Шчуроў у нас – як і ў Вас. Грызуць у склепе буракі і бульбу, а катой – ніводнага! Бяда, што яны ў Вас – між стольлю. Часам яны здыхаюць у нас пад падлогаю ля печкі. Тады – такі смурод, такое гора, і рады няма, бо ці ж можна вечна зрываць падлогу?! А Вы глядзеце, будзьце толькі здаровыя!

Пану Тоніку², як і мне, наагул хварэць нельга! Няхай трымаецца, меней думае і памятае, што мы зь ім адказныя за мікраклімат у нашых хатах і наагул за многае.

На днях былі лісты ад дзяцей, у іх усё пакуль што добра. Сын гэты месяц быў у Беластоку ўвесь час, на ўдасканаленьні. Іначай ён працуе

Ў Гарадку. Хутка зноў вышлем “Ніву”. Трымайцеся! Цалуем Вас моцненька і ўсіх шчыра вітаем!

Вашыя *Геніюшы*.

224. ЯДВІЗЕ ГАРЛУКОВІЧ

Зэльва, 29 лістапада 1975 г.

Даражэнькая Ядзенька!

Цяжка і нейк вельмі балюча, што зноў – страта, хоць гэтага і можна было чакаць. Прымеце ад нас шчырыя спачуваньні з прычыны сьмерці цёці Вашай Марысі. Прымеце і нашу ўдзячнасьць за Вашу ахвярнасьць і мужнасьць, калі Вы, слабенькая і кволая, далі рады дагледзець і пахаваць столькі дарагіх адышоўшых. Няхай зямелька будзе лёгкай гэтай добрай жанчыне, шчырай і разумнай беларусцы. Яна заслужыла на памяць і ўдзячнасьць ад нас. Стамілася, бедная, няхай жа спакойна цяпер спачывае.

Ці ведаеце, што і пані Кароль памерла? Надта многа стала адыходзіць дарагіх людзей ад нас, асабліва ў Вільні... Жаль, бязьмерны жаль... Некалі п. Ядзя казалі нам, што ў п. Марысі зусім ужо няма кніжак, і каб мы палажылі ў яе свае кніжкі (?!). Мы доўга думалі, чаму яна нам так радзіла, ды і сяньня трудна дадумацца. Жаль толькі, што і здымкі яна аддала. Будзем думаць і спадзявацца, што ў добрыя рукі, што галоўнае, бо і наш жыцьцёвы шлях ужо дабягае да свае мэты...

Добра, Ядзенька, што дагледзелі сваю цёцю бяз грошай, бяз выгады для сябе. Так нават лепей споўніць свой сямейны і хрысьціянскі абавязак, болей пачэсна для нас! А таго Юліка ўсё ж шкада, і недзе жартуе ён праз сьлёзы і страшную сьведамасьць неўнікнёнай сьмерці. Бог яму судзьдзя, а што не паклікалі на пахаваньне, дык, можа, і лепей. Дзіўлюся Марысі і Паўліку, што не пачуваліся да абавязку дапамагчы пры хворай цёці. Падказаць ім трэба было, Ядзя, навучыць іх жыць сярод сваіх і са сваімі.

Ці Людэчка такая ж поўненькая, як некалі? Як наагул яна разьвіваецца? Вы так і не напісалі мне, як чуецца самі, галоўнае – тое сэрца. Добра глядзеце сябе і, галоўнае, сваю маму, каб як найдаўжэй пры Вас пабыла. Божа мой, як мала Вас засталася... Ня трэба гневацца на Марысю, а Ваша мама нейк няхай наладзіць зь імі адносіны, бо Вам будзе трудна, Вы – крыху гордая, што нядрэнна. Нечаму мне жаль Паўліка: зусім асірацеў раптам...

Буду чакаць Вас, Ядзенька, і веру, што некалі да нас прыедзеце, калі сумна Вам стане на сэрцы. Мы тут то хварэем, то папраўляемся, дзеці пішуць, і ў іх усё добра пакуль. А нашыя знаёмыя ў Вільні нават ня ведалі, што п. Марыся хварэла. Цяпер пішу ім аб яе сьмерці – гэта маёй дарагой прыцельцы п. Войцік. Яна вельмі старэнькая, але разумная і цікавая жанчына. Гдзе пахавалі с.п. цёцю Марысю? Ці каля брата і п. Вэранікі? Ці паставілі дзеці помнік па п. Веры? Ці хоць на магілку да яе ходзяць? Добра, што хоць Марыська практычная, ды тую хату яшчэ прыстроілі, але шкада, што ня маюць болей дзяцей, бо ўнукі ёсьць найлепшы помнік па адышоўшых. Глядзеце, каб мама ня мерзла зімою, каб не перастыла. Вас вельмі любіла п. Вэраніка і ўсё абяцала з Вамі да нас прыехаць.

У нас – як на сяле, без выгодаў ды часам і бяз добрых прадуктаў, але пачаставаць Вас чым знойдзем, ня бойцеся! У хаце ў нас цёпла, хоць хата

вельмі старая, а можа – якраз таму. Ці быў хто на пахаваньні п. Марысі зь Менску? Добра, што дзеткі Вашыя нядрэнна вучацца ды паслухмяныя. Трэба, каб разумнелі, каб памагалі Вам і бабусі, каб вырасьлі зь іх шчырыя, сардэчныя людзі, бо якімі яны будуць, такім будзе і Ваш лёс на старасьць – гэта заўсёды памятайце! І так, мілая Ядзя, няхай спакойна спачываюць нашыя дарагія Клімовічы і Шутовічы, толькі памяць пра іх няхай жыве доўга. Пішэце нам аб усім і прыяжджайце!

Сардэчна цалуем Вас, маму Вашую і дзетак – *Геніюшы*.

225. ЯДВІЗЕ ГАРЛУКОВІЧ

[1975 з.]

Дарагая Ядзенька!

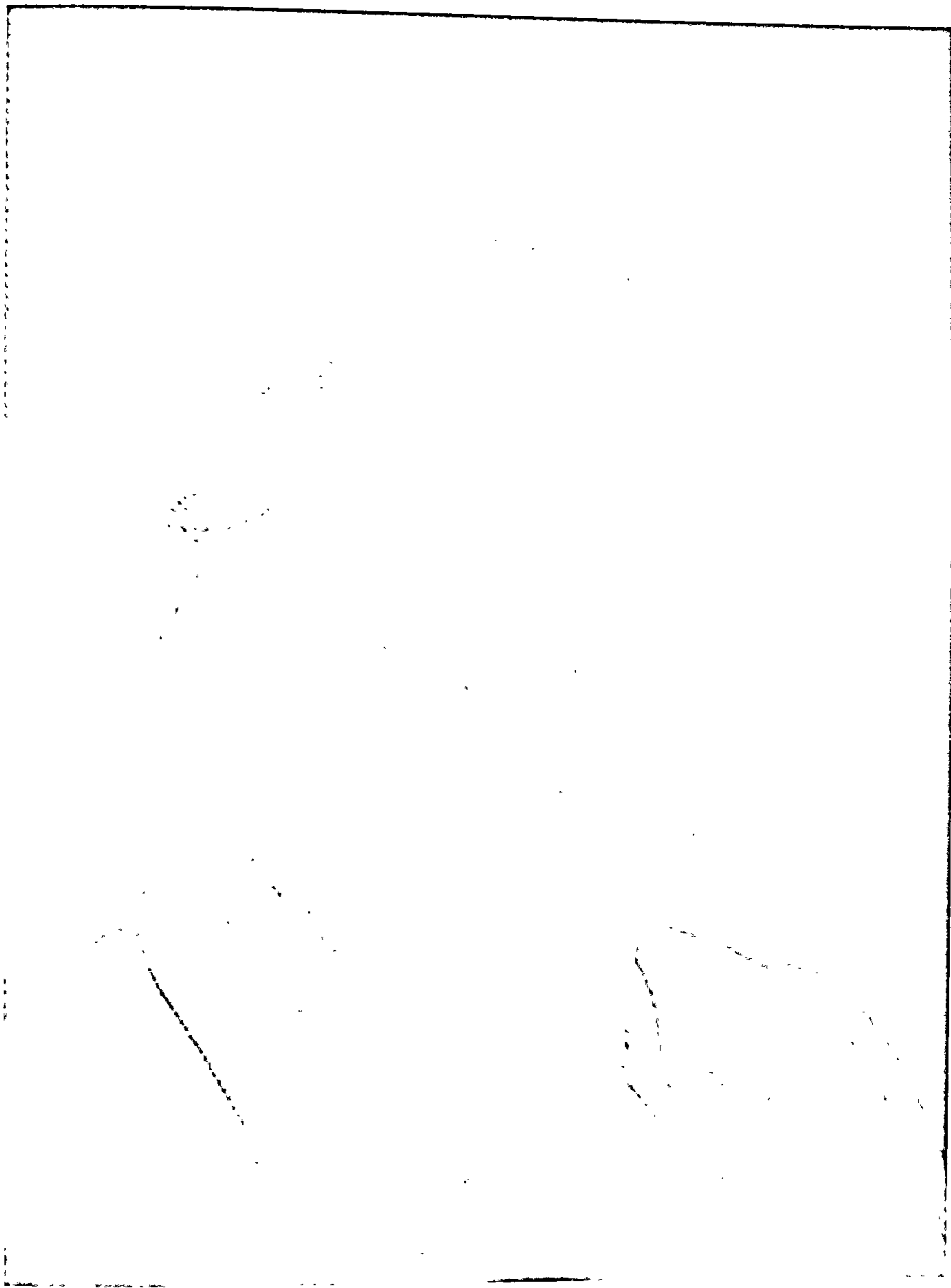
Дзякуй вялікае Вам за памяць. Была я вельмі рада з карткі, а вось з навінаў у ёй – не. Часта ўспаміналі мы Вас і гутарылі пра Вас і п. Марысю, але ніколі не думалі, што і яна захварэла. Такі быў харошы куст Ваш у Вільні, такі паважаны і любімы людзьмі, а ён усё асыпаецца ў землю.

Я разумею, як Вам гэта цяжка, і маральна, і фізычна, і дагледзець, і пахаваць, адарваць ад сэрца назаўсёды дарагіх, спрыяючых, найбліжэйшых. Як чуецца самі? Як сэрца, як здароўе мамы, як вучацца дзеткі? Галоўнае, каб Вас слухаліся і стараліся вучыцца, бо без дыплёму сяньня жыцьцё нецікавае. Як цяпер чуецца п. Марыся? Трымаць яе ўдома, разумею, было цяжка, бо Вы на рабоце, а яшчэ ж трэба хворага ня толькі дагледзець, але і лячыць.

Мая Ядзенька, колькі ж Вам адказнасьці за ўсіх лягло на долю! Гэта і цяжка, але адначасова і пачэсна – аддаць апошнюю паслугу сваім найбліжэйшым. Няхай Бог Вам дасьць на ўсё сілаў. Не аддавайце ўсё чужым пасья п. Марысі, бо ёсьць рэчы для нас дарагія, для другіх людзей – абыякавыя, напрыклад, фатаграфіі, рукапісы, старыя кніжкі. Будзьце разумнай, Ядзю, і ашчаднай са спадчынай тых, якія кахалі наш народ і жылі дзеля яго. Хацелася б надта бачыць Вас, пагутарыць, таму яшчэ раз запрашаю Вас да нас у любы вольны дзень. Мой муж таксама марыць аб здымках, гдзе, напэўна, і ён ёсьць у свае маладыя гады побач з другімі, і крыўдна яму, калі такія здымкі трапяць у рукі людзей, якія ня ведаюць нават нікога на тых здымках асабіста...

Як маюцца Людэчка і Паўлік з Марысяю, як ім жывецца? Ці жывая яшчэ старая цёця ў мілай некалі кватэры Клімовічаў? Я да сяньня яшчэ ўсё не магу зьмірыцца, што няма ўжо харошай і гасьціннай п. Ядзі і таго балькончыка, з якога так хораша відно вуліцу-дарогу і Вільню... Такі жаль, такі жаль. Напэўна, і пра нашага сьпевака не пасьпела п. Марыся нічога выдаць, а жаль.... Сардэчна вітайце яе ад нас з мужам і пажадайце здароўя, яшчэ пажыць, бо на сьвеце мір і жыць можна. Мы з мужам крыху прыхворваем. У яго цяпер водпуск, бо яшчэ працуе. Летам былі ў нас толькі сынавая і ўнукі, сына нечаму не пусьцілі. Непакоімся за яго і за іх усіх. Міхась наш (старшы ўнук) – ужо кавалер, высокі і, здаецца, незвычайна прыгожы хлопец. Вучацца абодва не найлепей, усё перабівае той спорт, бо абодва спартсмэны.

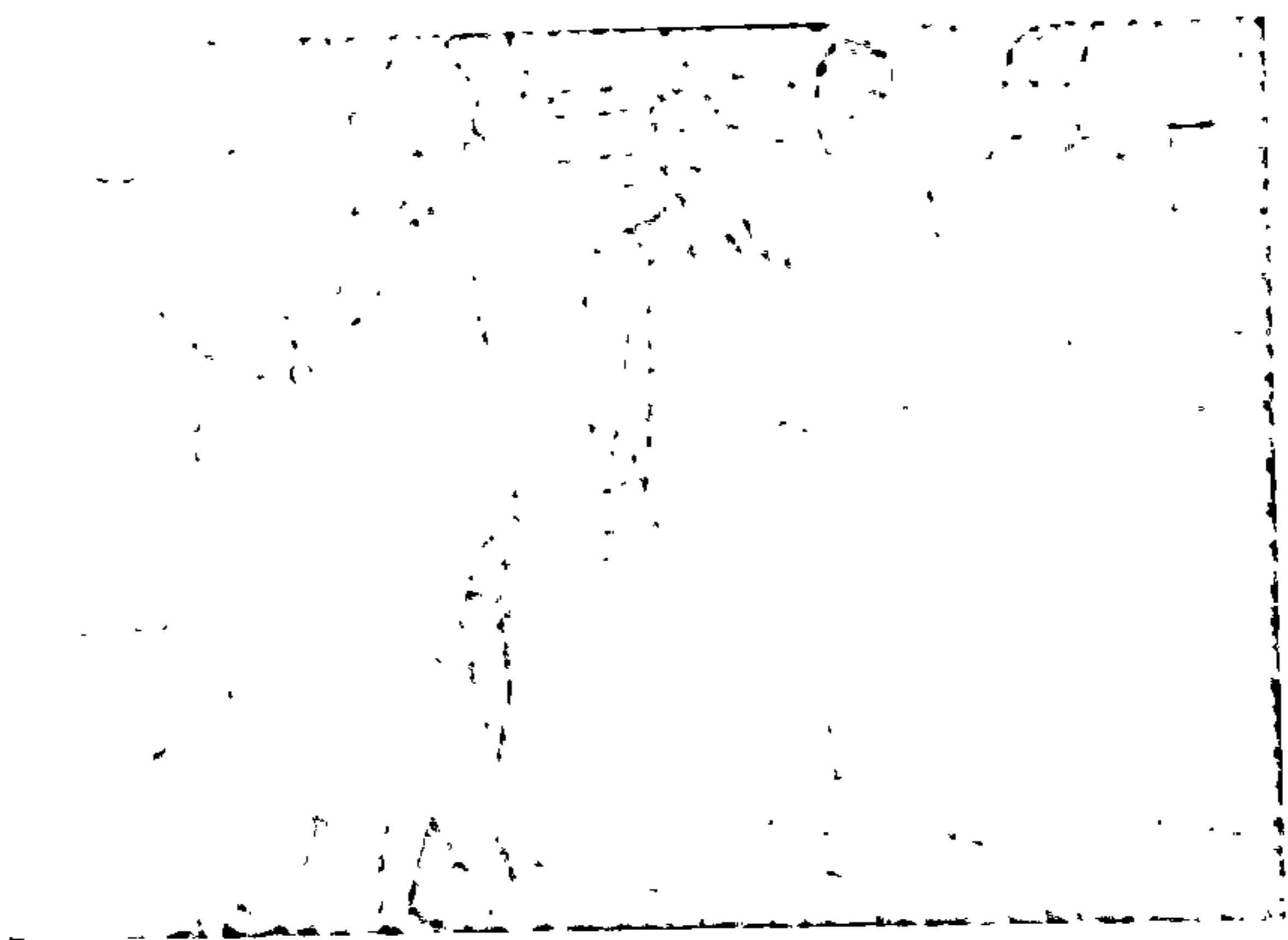
Пагода ў нас далёка не асьеньняя, сонечная сяньня, як летам. Пару разоў толькі былі малыя прымаразкі, але прапальваю крыху дрывамі, і ў хаце цяплютка. Даглядаем адзін аднаго і так жывем, зьбіраем кніжкі. Муж і Вас

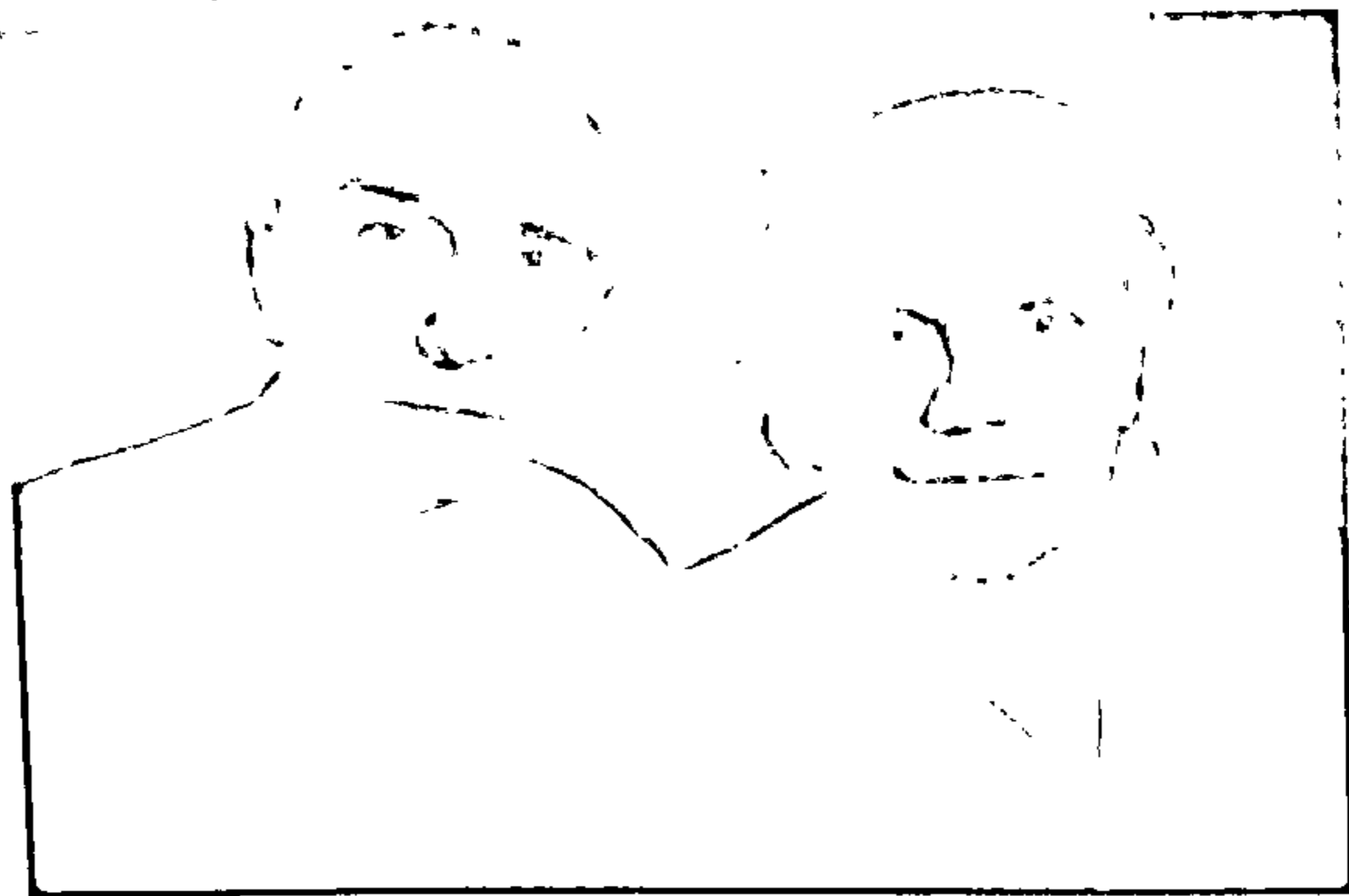
Ларыса Геніюш. 1980 г. Фота В. Дубінкі.

Ларыса і Янка
Геніюшы
на родным
падворку. На
ганку – Язэп
Тукальскі
з жонкай Лідай.
1950-я гг.

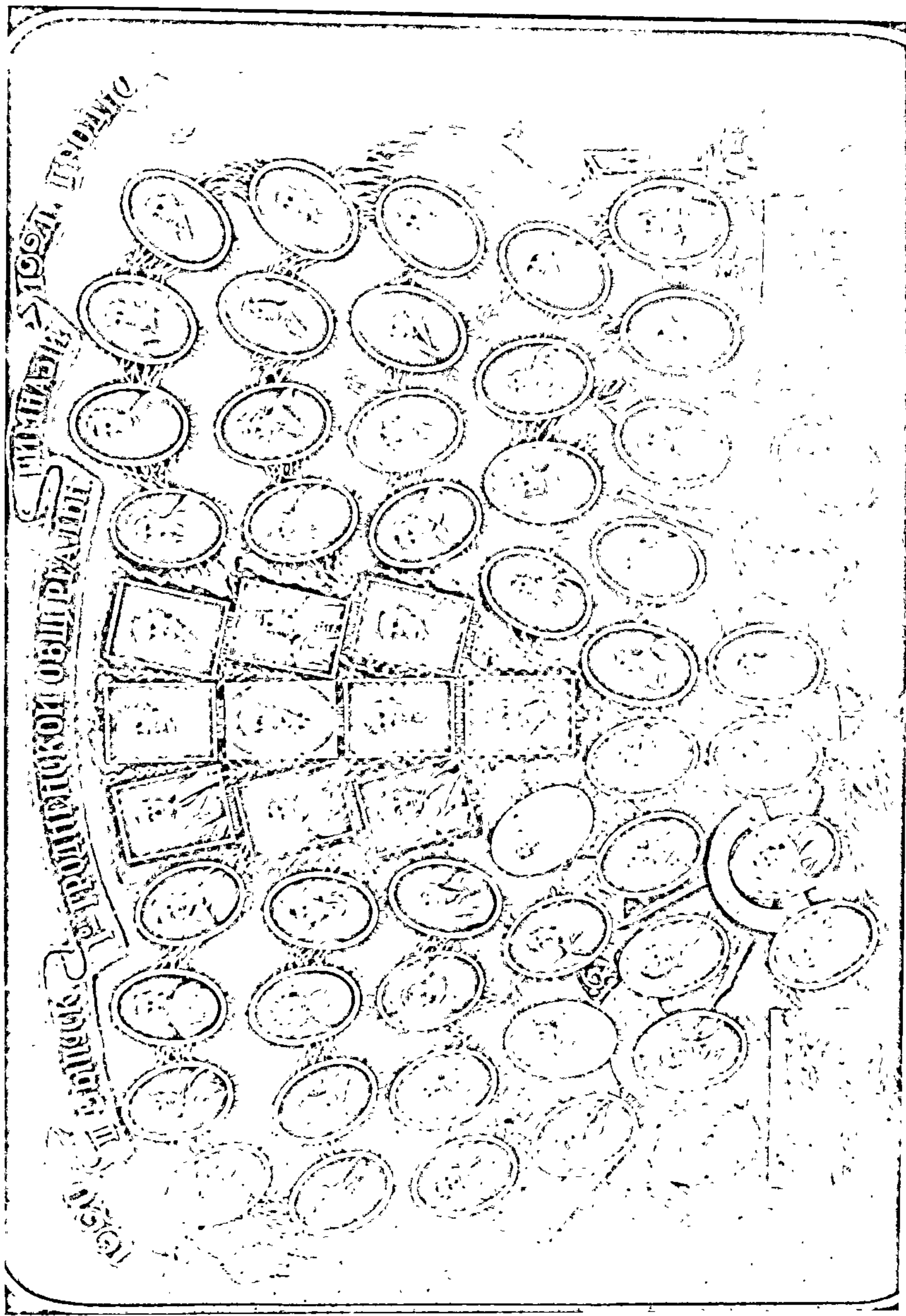
Геніюшы
з Розай
Краўцовай.
1958 г.

Янка Геніюш, невядомы, Ліда Тукальская,
Ларыса Геніюш, Язэп Тукальскі. 1950-я гг.

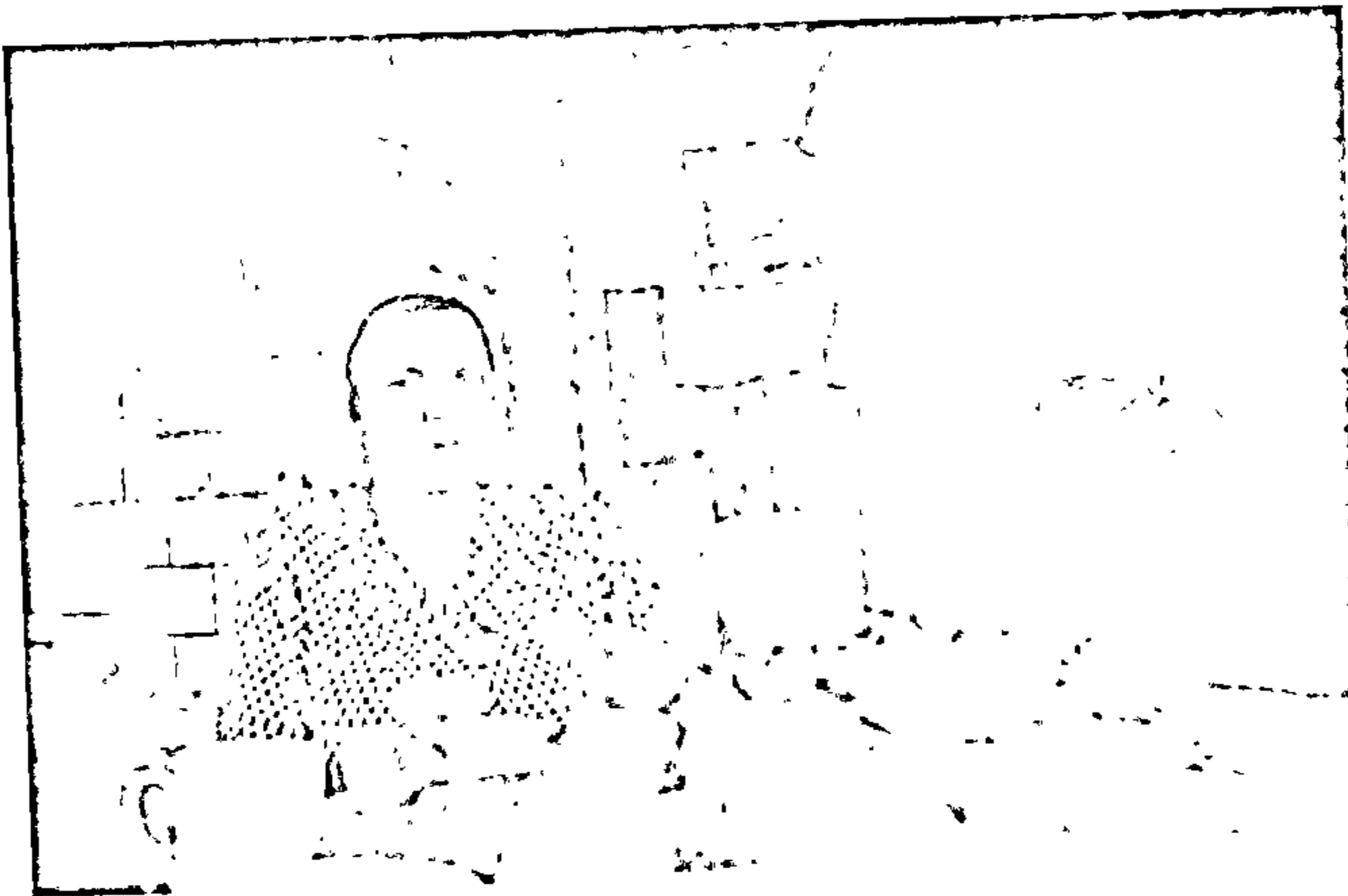
Янка і Ларыса Геніюшы.

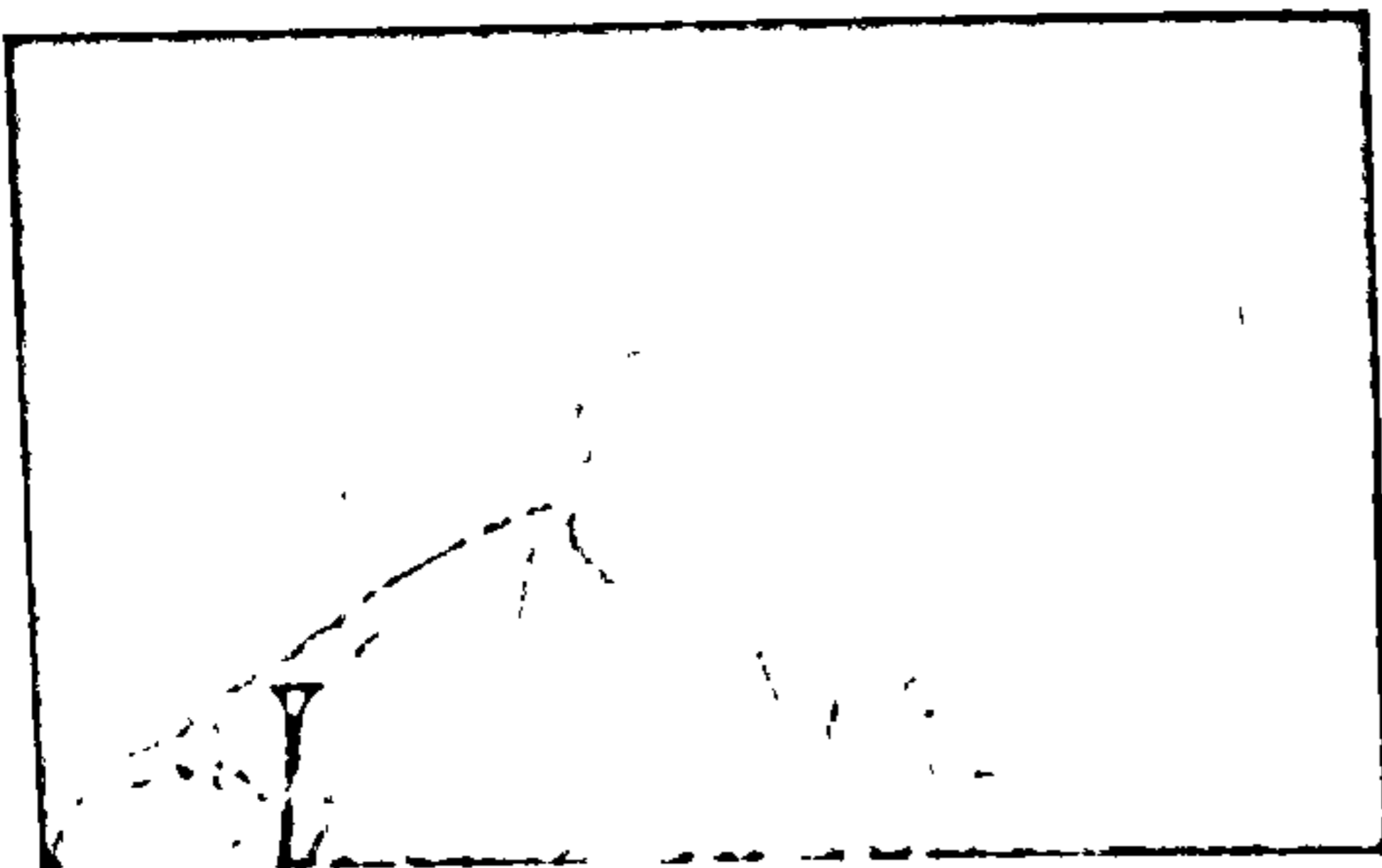
Навучэнцы і выкладчыкі Гарадзенскай рэальнай гімназіі. Янка Гэніюш – у верхнім шэрагу крайні зьлева. 1921 г.
ЦНБ НАН Беларусі

Гарадзенскія гімназісты на адпачынку. Янка
Геніюш – у першым шэрагу другі злева. 1921 г.

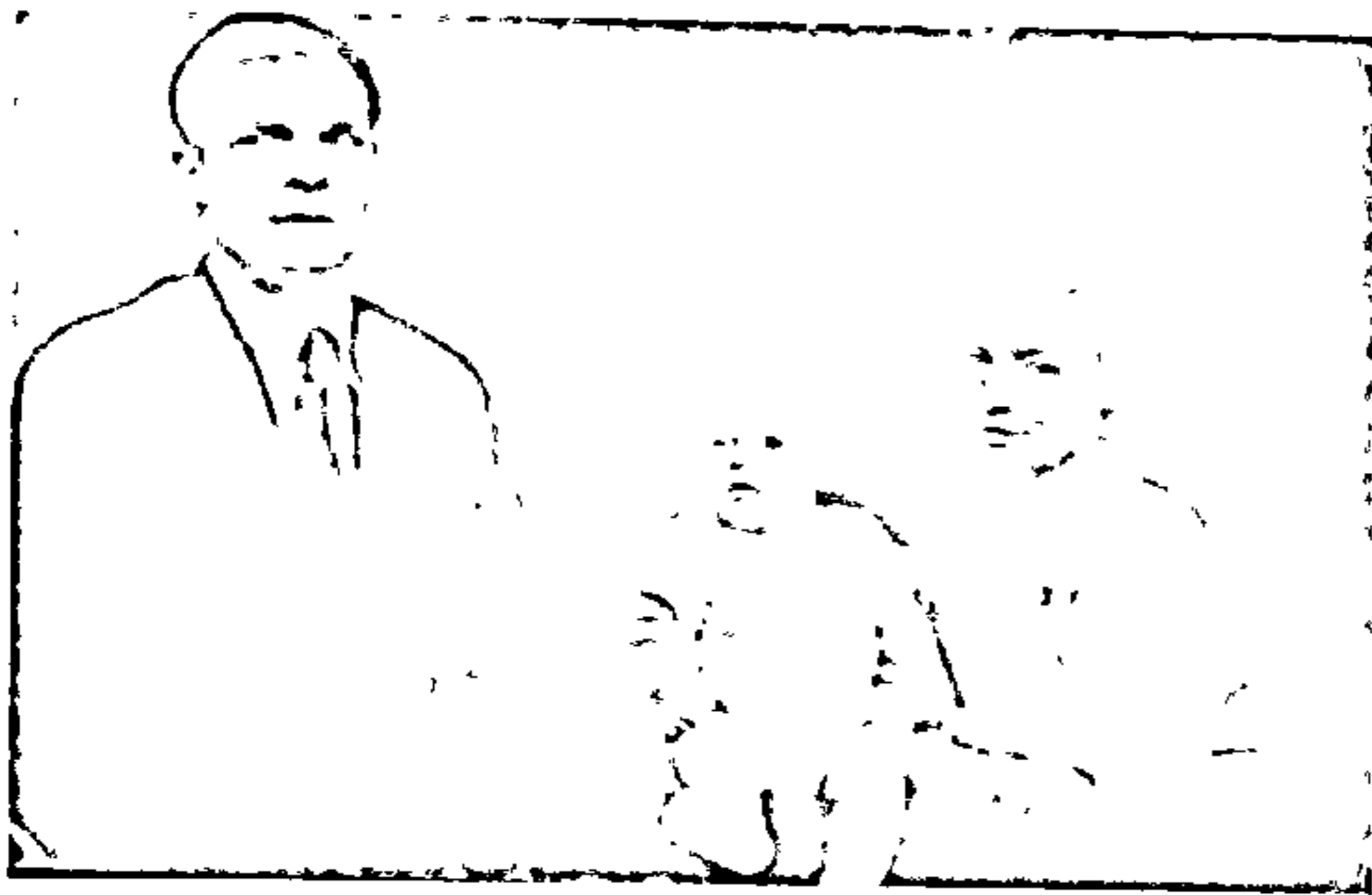
Ларыса і Янка Геніюшы ў сваёй хаце. 1950-я гг.

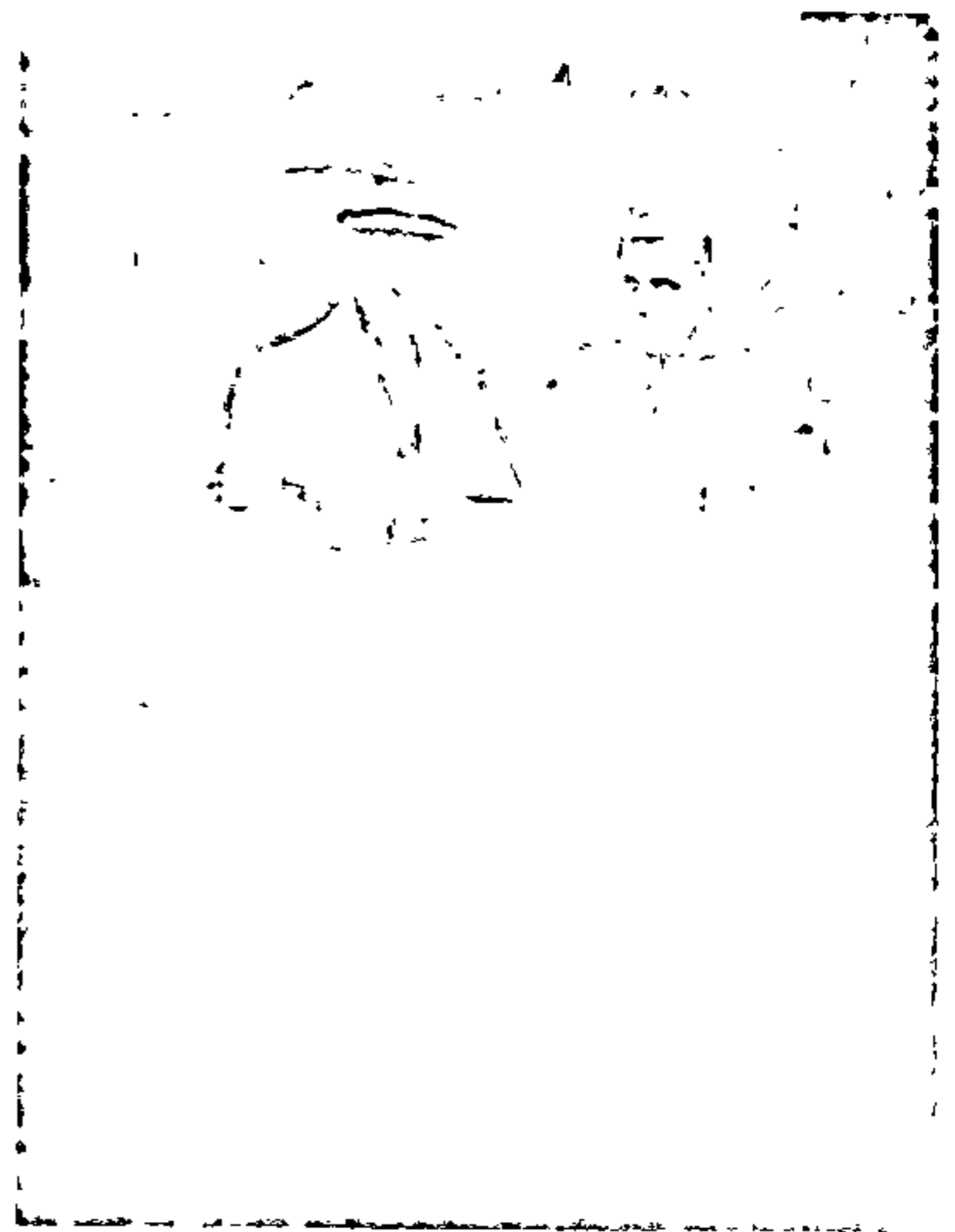
Зэльвенскі лекар Янка Геніюш.

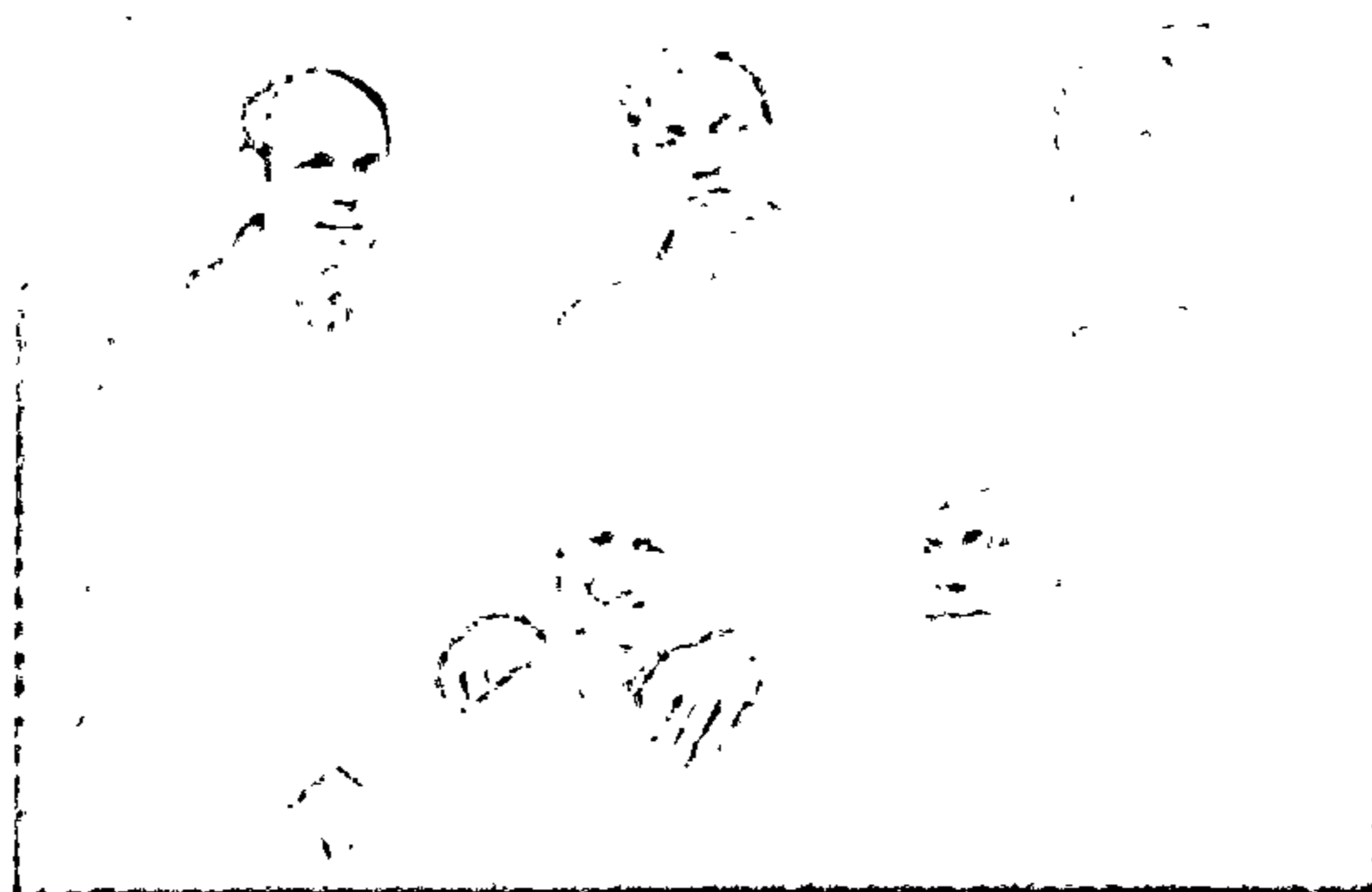
Хата Геніюшаў у Зэльве. 1970-я гг.
Выгляд з двара.

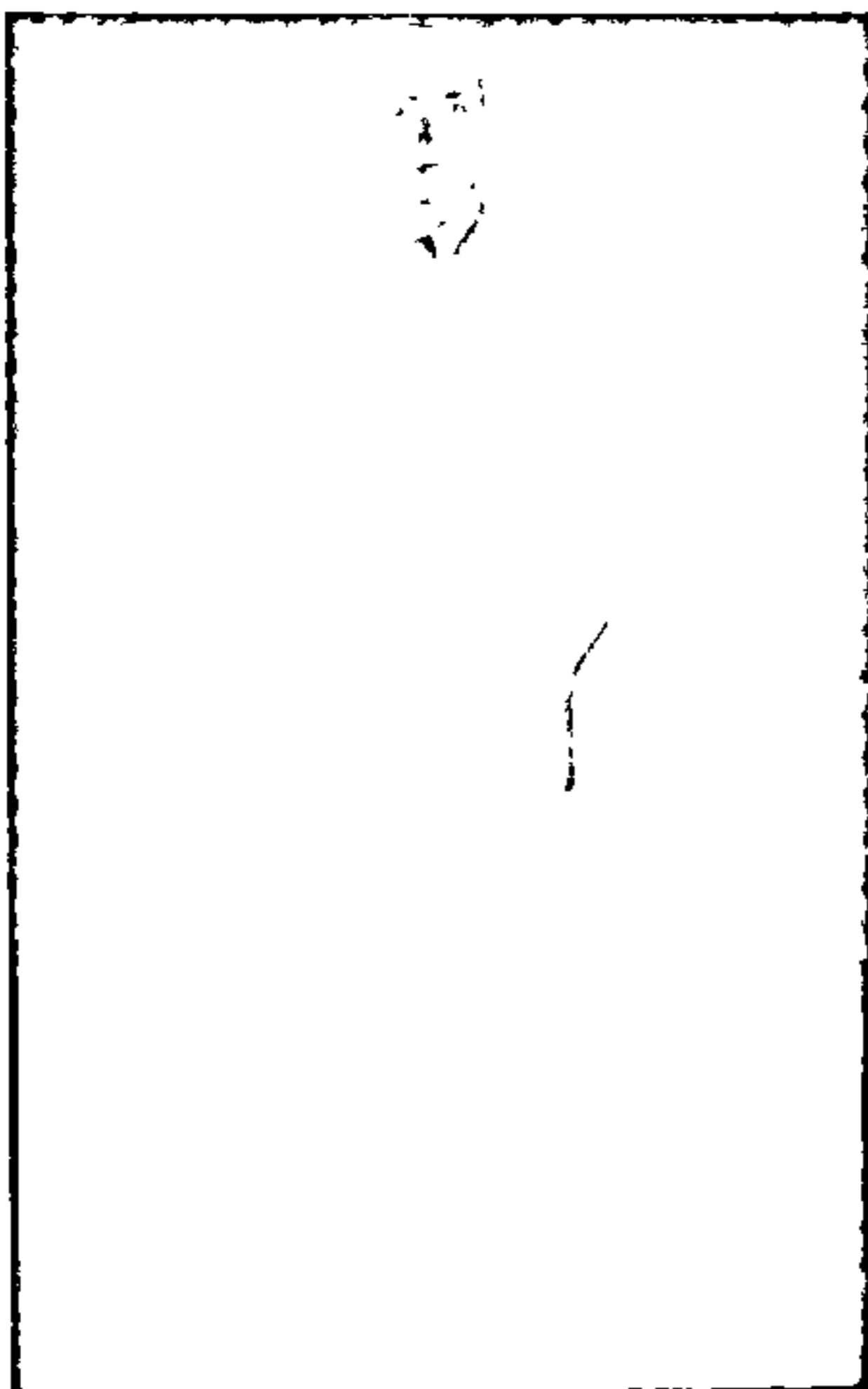
Брат паэтки Аляксей Міклашэвіч
з жонкай Эднай Фармэр і сынам
Робэртам. Шэлфільд, 1951 г.

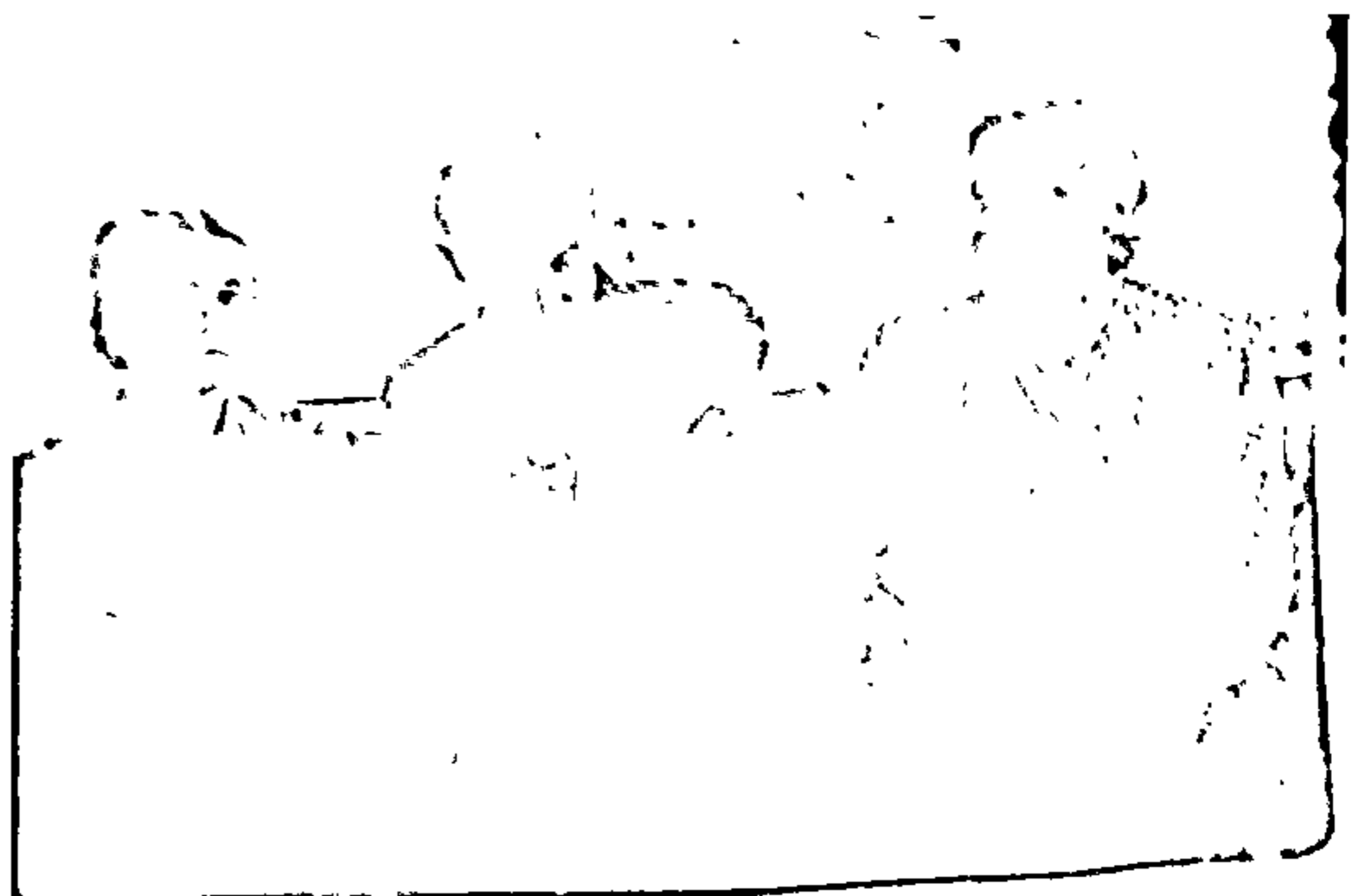
Янка і Ларыса Геніюшы.
Зэльва, 1950-я гг.

З сябрамі.
Крайні
зьлева – паэт
і былы гулагавец
Васіль Супрун.
1950-я гг.

Юрка Геніюш.

Роза Краўцова, Янка і Ларыса Геніюшы. 1950-я гг.

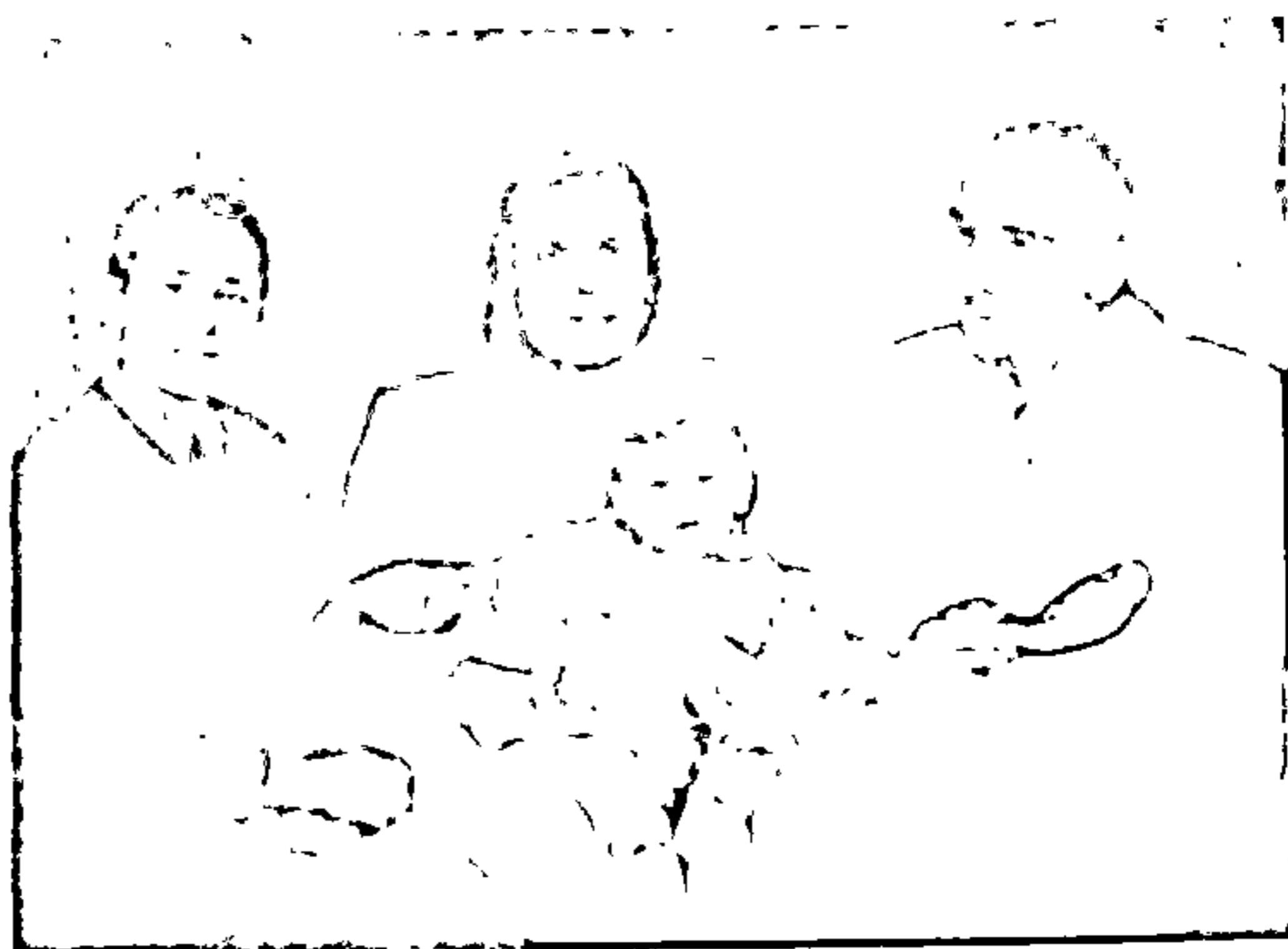
Янка Геніюш з унукам
Міхасём. 1961 г.

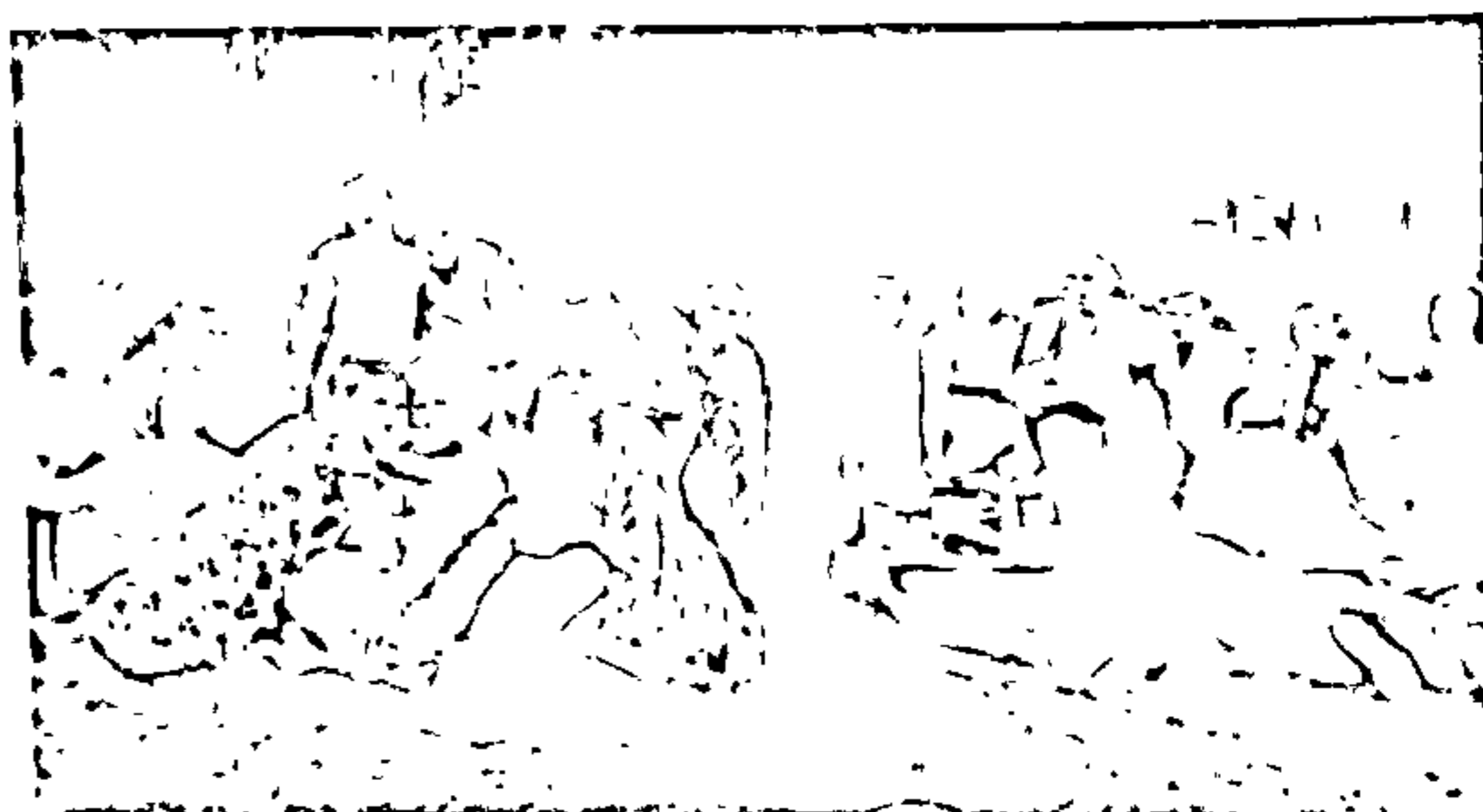
Падчас паездкі да сына.
Беласток, 1967 г.

Ларыса Геніюш з Ірынай
Тукальскай і роднай сястрой
Нінай Міклашэвіч (на пярэднім
пляне – хросьнік паэткі
Пятро Тукальскі). 1960-я гг.

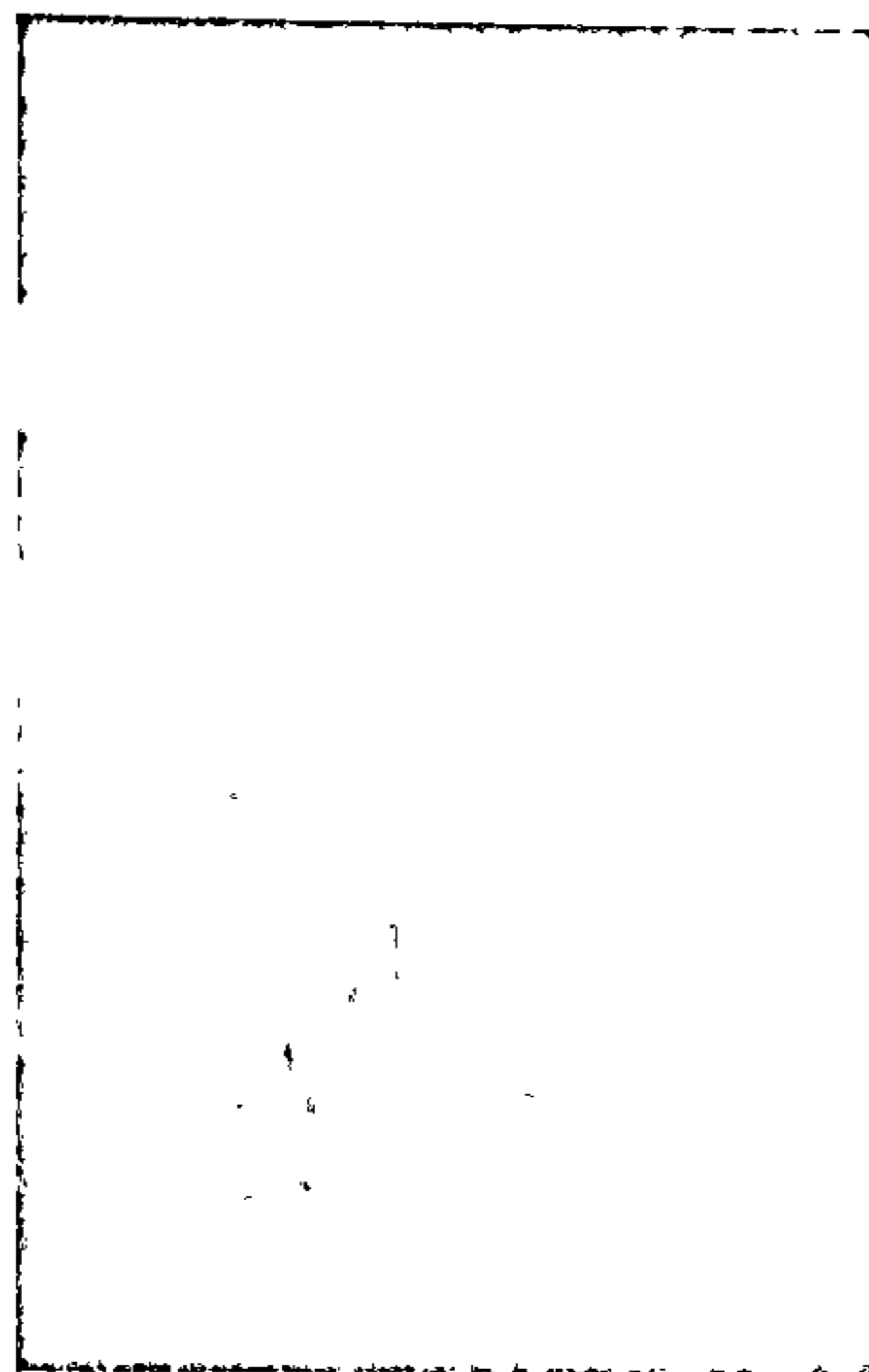
З нявесткай Валянцінай і ўнукам
Міхасём. Зэльва, 1961 г.

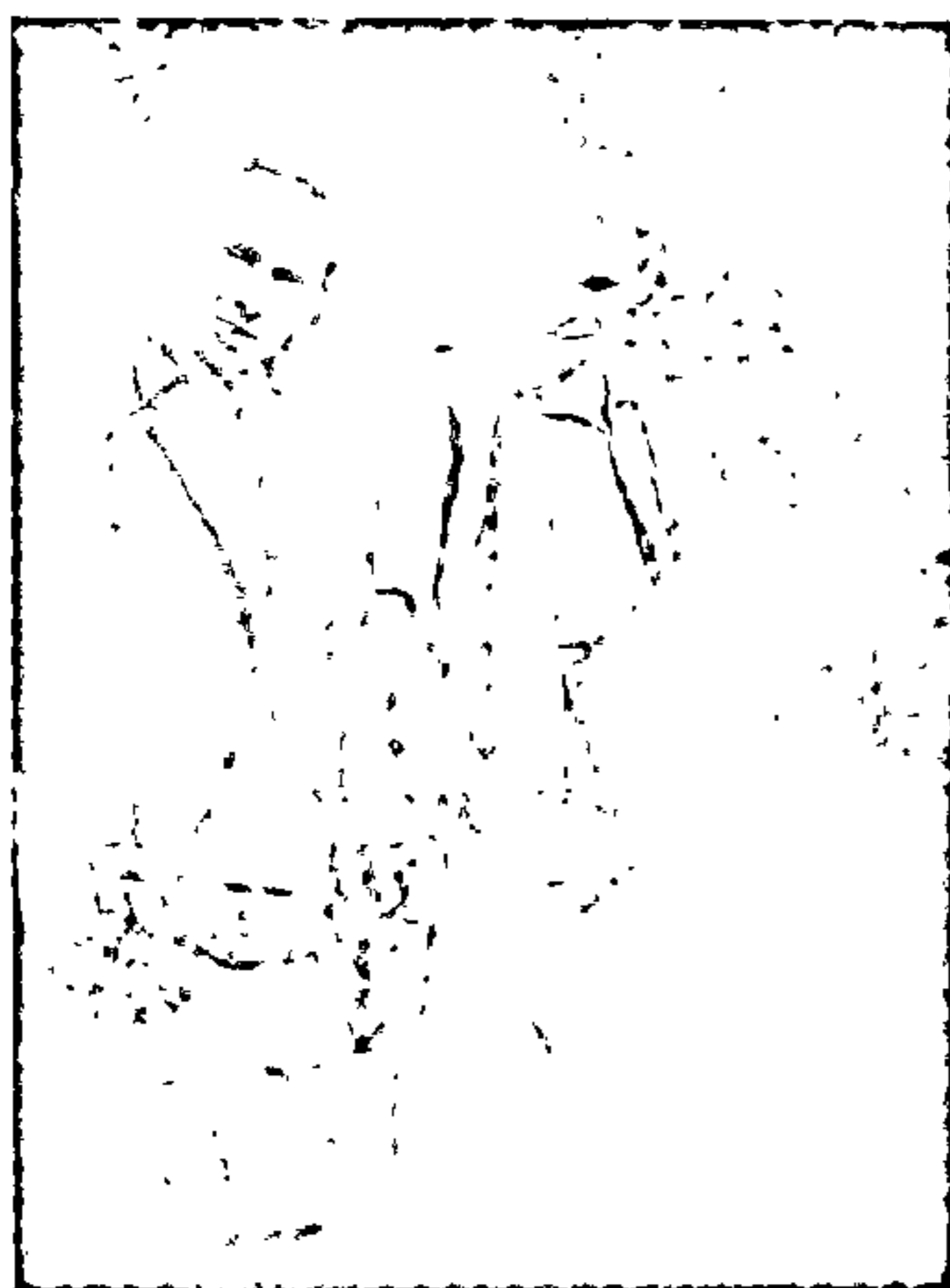
Янка і Ларыса Геніюшы (у цэнтры) на
пікніку з зэльвенскімі мэдыкамі. 1962 г.

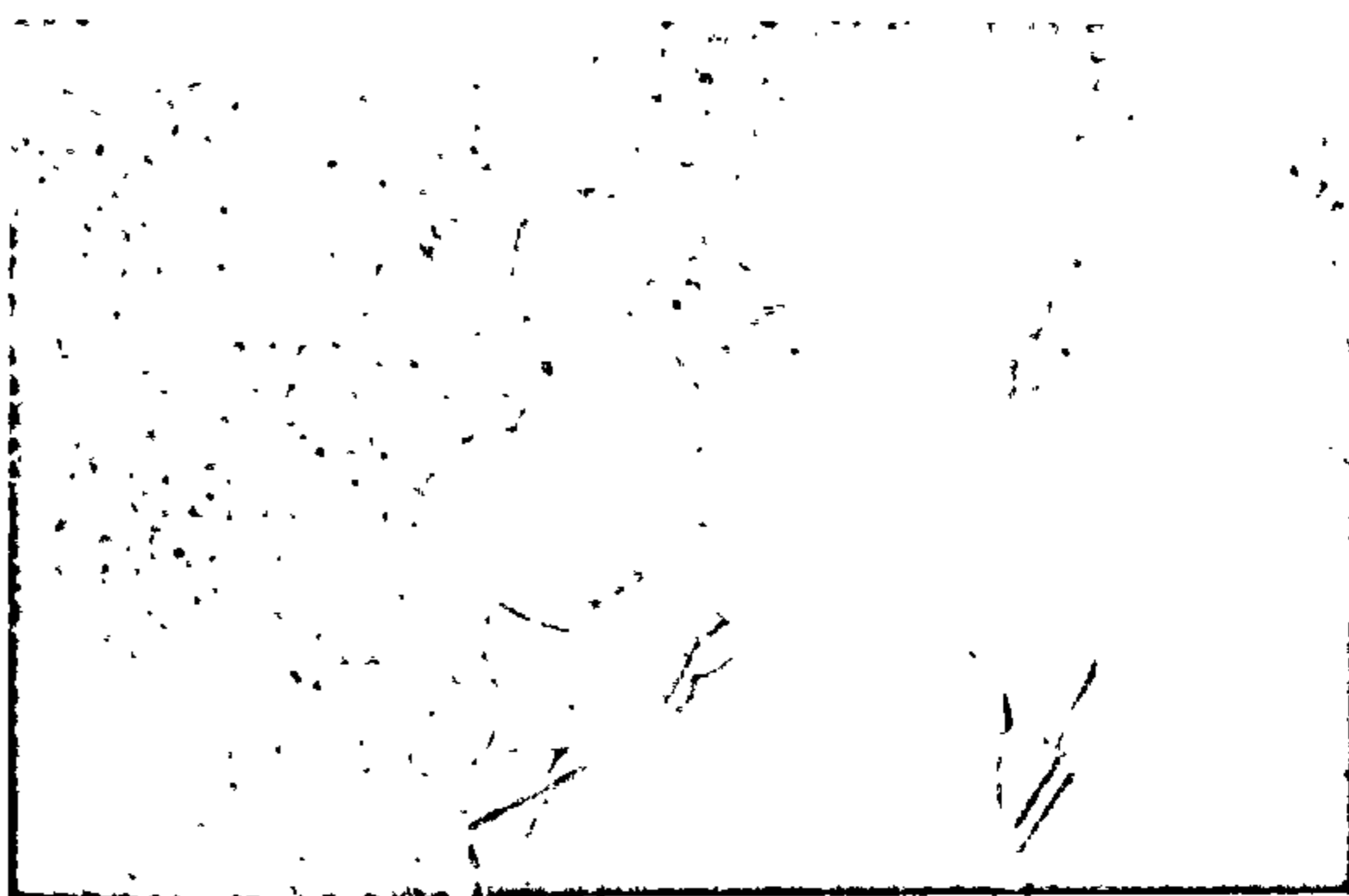
Зьлева направа:
Янка Геніюш,
Мікола
Прашковіч, Юрка
Геніюш. Зэльва,
1968 г. Фота
С. Панізьніка.

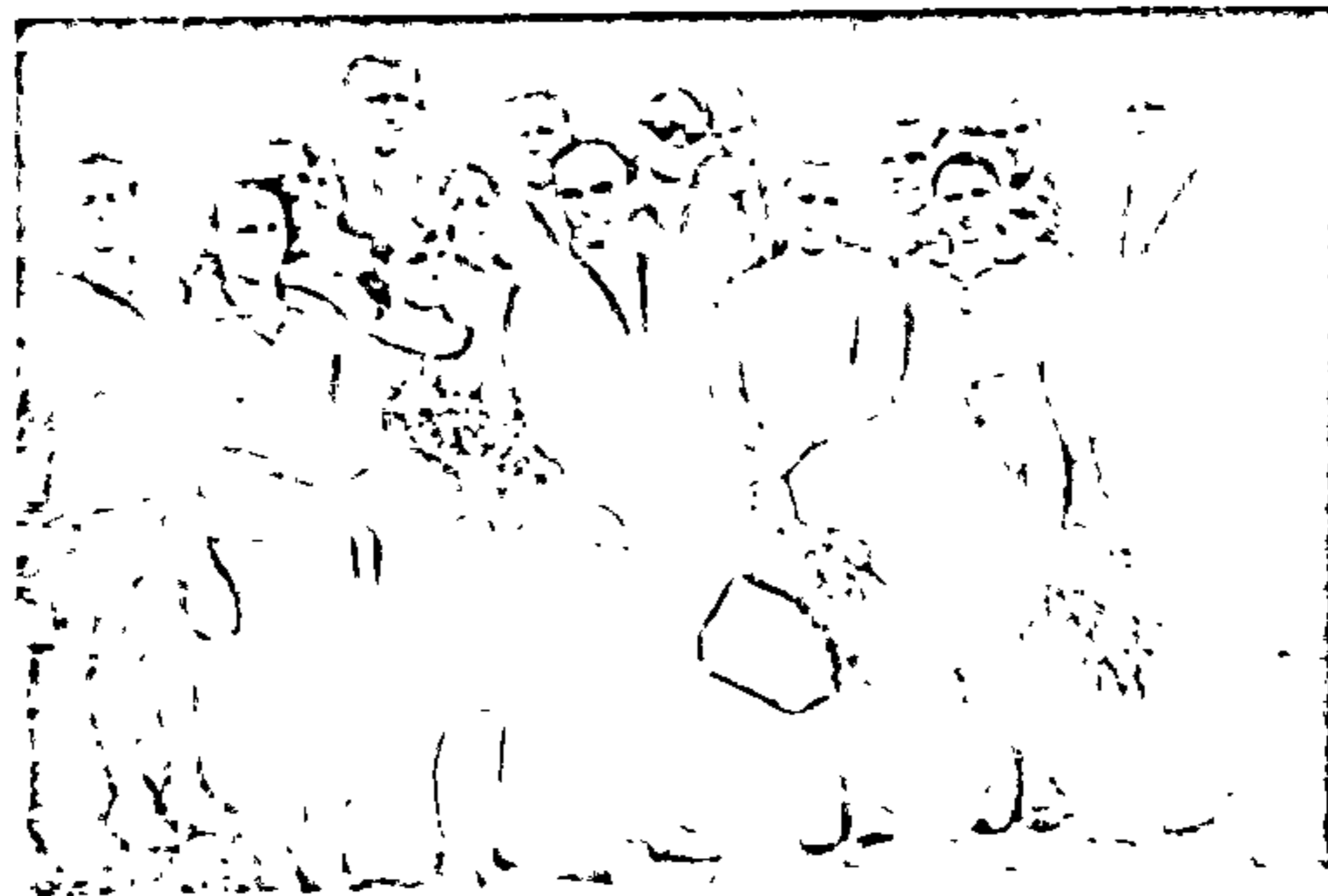
Янка Геніюш. Фота
С. Панізьніка.

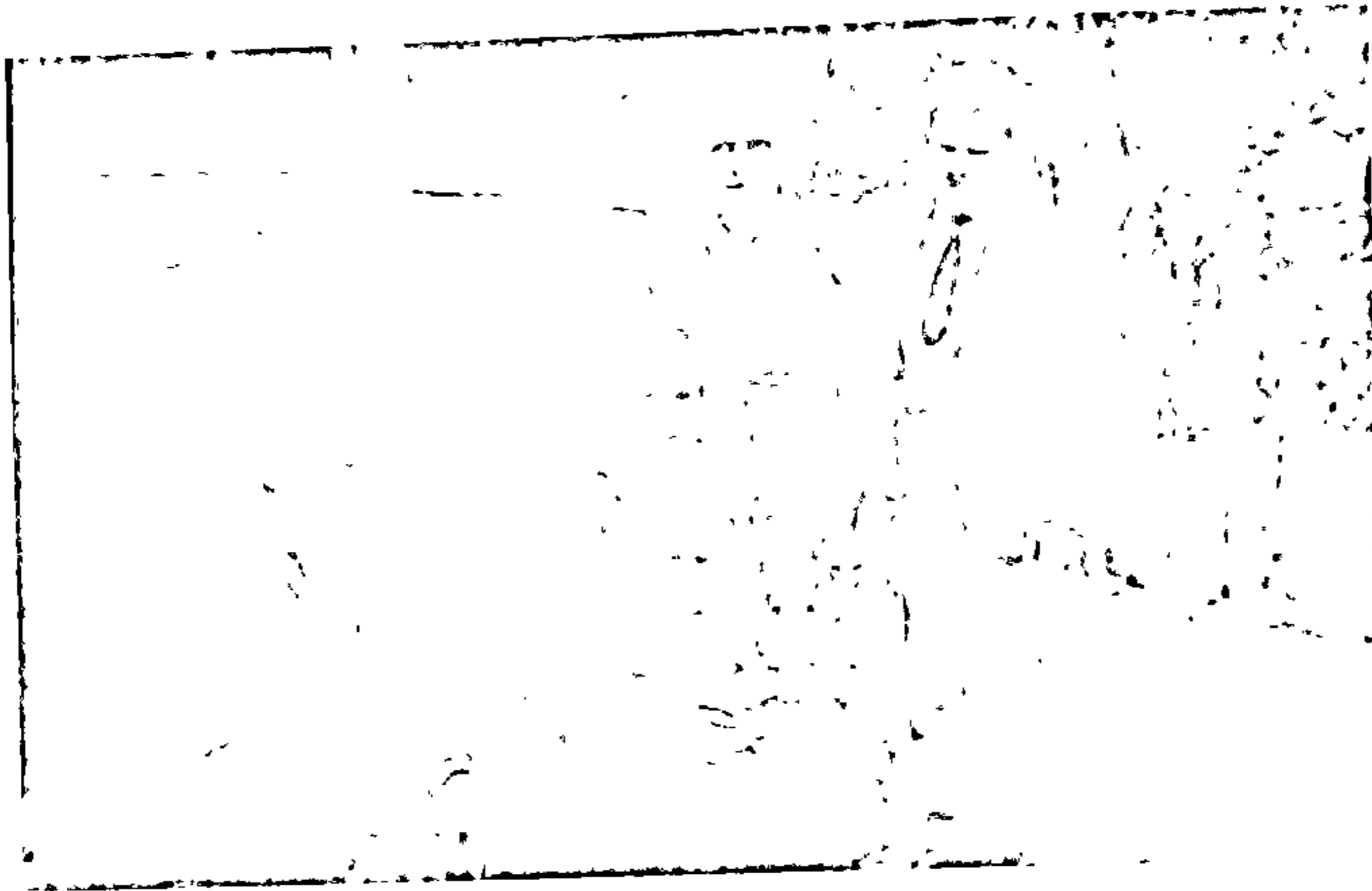
Геніюшы: Янка, Юрка, Алесь
і Міхась. Фота С. Панізьніка.

Справа налева: Мікола Прашковіч, Ларыса
і Юрка Геніюшы. 1968 г. Фота С. Панізьніка.

Вольга Іпатава, Аляксей Пяткевіч, Васіль Быкаў, Данута Бічэль, Ларыса
Геніюш, Алесь Белакоз з настаўнікамі роднай мовы. Гудзевічы, 1960-я гг.

Справа налева: Адам Мальдзіс, Ларыса Геніюш,
Ядвіга Купраш з сынам Міхасём, крайні
злева – Аляксандар Жамойцін. 1968 г.

Каля
зэльвенскай
больніцы.
1970-я гг.

Са студэнтамі
Гарадзенскага
мэдыцынскага
інстытуту.

З землякамі і сваякамі ў Гудзевічах. 1970 г.

просіць нікому іх не аддаваць. Забягаў летась студэнт, была яго нарачоная (можа, ужо жонка), але абое яны нам не спадабаліся... Напішыце нам, Ядзенька, аб п. Марысі, аб сабе і аб усім, будзем вельмі чакаць ліста. Няхай усё ў Вас будзе добра!

Цалуем Вас усіх і жадаем вытрываласці і сілаў – Вашыя *Геніюшы*.

226. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 7 сьнежня 1975 г.

Добры дзень, дарагая Надзежда Васілеўна!

Я надта рада з Вашай вестачкі. Я непакоілася, бо літаркі ў апошнім лісьце былі крывенькія – відно, Вам было дрэнна. Два дні пісала Вам ліста, выйшаў зьмястоўны, цікавы, але давялося спаліць яго – быў там сапраўдны сацрэалізм, проста бяз маскі, і такі не прайшоў бы...

Я наагул напалову лгу Вам і ня Вам у сваіх лістах, але думаю, што Вы дапаўняеце недапісанае мною сваім знаньнем маяго лёсу, які бывае цікавы, але далёка не аптымістычны. Пытаецца ў мяне пра сяброў. З упэўненасьцю магу сказаць, што маю іх два: Вас і Людвіку Антонаўну Войцік. Праўда, і дзеці нашыя крыху зьмякчэлі. Гэта мала, але і многа, калі дадаць да гэтага маіх далёкіх сяброў. На мой век хопіць! Я не хачу ўсіх маіх былых сяброў залічваць у рады і якасьць Шэдэўраў, але і ў рады сваіх сяброў мне ўжо залічваць іх ня хочацца.

Некалі ў полі, пры глухой дарозе стаяла карчма. Звычайная хата, як у сялян, гдзе ў кутку ля печы стаяла качарга, венік, чапля ды інш. Гаспадаром карчмы быў Янкель, і памагала яму жонка Сора – скромная, баязьлівая, ціхая. Адночы завылі ваўкі, і ў вакно каля печы загнуў страшны, стары воўк. Янкель залез са страху на печ і крычыць: “Сора, чуеш, Сора, падай мне качарга, я яму пакажу!” А па качаргу трэба ісьці ля вакна... Сора і кажа: “Янкель, ты праз “свая адвага” згінеш”... Я таксама часта, вельмі часта падзіўляю “адвагу” маіх сяброў. Што ж, няхай ім цёпла будзе на печы, а галоўнае – заўсёды выгадна і бясъпечна. Я хоць ваўка не баюся, ніякае Соркі па качаргу не пасылаю, а адбрэхваюся тут сама, як магу, ды на воўка паглядаю бяз страху. І так – з сябрамі маімі ясна. Неяк адзін сказаў: “Разумеете, ня гневайцеся – кожны хоча жыць...”

Сьмешна, быццам я – нейкі антысучасны антыхрыст, а яны – супэрсучасныя архангелы! Я проста – ня Янкель на печы, а нармальны чалавек, які бачыць добрае, але і дрэннае, і не баіцца дамагацца праўды і выкарчаваньня ўсіх памылак адносна мяне, напрыклад, і нашага роду. Памылак гэтых, можа, не відно зверху, але надта балюча адчуваем іх тут, на месцы, ад маленькіх, вузкалобых кацыкаў, якім – абы карыта і паказаць “дзейнасьць” у змаганьні з паэткай, вельмі ўжо ў свае 65 год змучанай жыцьцём і імі...

Акрамя сяброў ёсьць калі не народ, дык думка аб ім, яго тысячагадовая культура, спэцыфіка, якую я падгледзела ў яго яшчэ ў маладосьці ды адчула, як нашчадак дзядоў нашых, у сваёй крыві. Я ведаю, што зь печы ўпаўшы, можна зад пабіць, і многае разумею, хоць ня ўсё магу дараваць, тое менавіта, што вельмі выгадна, гдзе каму брахаць зь цёплай печы. Вось гэтага дараваць немагчыма. Розныя мы людзі, ды і ваўкі ўжо сапраўдныя амаль зьвяліся – зьвягуюць болей, чымсьці кусаюць, ды, як лясныя санітары,

са стада выбіраюць слабейшых, болей падатлівых такіх Шэдэўраў! Болей ня трэба ў мяне пытацца пра сяброў. Баюся, што і гэтага ліста давядзецца спаліць мне. А караван ідзе! І гэта галоўнае. Я заўсёды хаджу сваімі шляхамі, і ніхто мяне яшчэ ня вёў на вяровачцы, а гэта мала да каго даходзіць...

Што да Валодзі, дык хачу Вас прасіць аб адным толькі: каб не праймаліся лішне і не гублялі сілаў там, гдзе Ваш матчын боль не дапамога. Сілаў у Вас жменька, дык захавайце іх для Наташы, для сястры, для ўнучак. Жаль, безумоўна, нам усім, бо гіне чалавек і немалы талент, але калі ён ня хоча зразумець, якую крыўду, урэшці, які ўстыд робіць свайму, і так чацьвяртованаму вайною і не вайною народу, дык дзьмухаць яму зь літасьці ў адно месца няма чаго! У яго дурная натура – тым, хто яго любіць, рабіць на злосьць. Што ж, пакуль сам не адумаецца і ня возьме сябе ў рукі, ніхто яму не парадзіць. Няма ў яго ні брата старэйшага, ні бацькі, які ўзяў бы дрына ды “ахрысьціў” яго, каб зрабіць чалавекам. Жартачкі – пісьменьнік, прытым выдатны, такі згубны дае прыклад зь сябе тым, якія да яго прыглядаюцца! Жырафа галавою ў воблаках, а нагамі месіць балота. (Думка гэта пра жырафу належыць Івану Франку¹.)

Страпянуцца трэба чалавеку, узяцца за розум, лекі тут ніякія больш не памогуць, а 45 гадоў – гэта яшчэ сярэдні мужчынскі век, і чорту голаву можна скруціць яшчэ ў такія гады! Вось мая думка наконт гэтай справы. А Вы, глядзеце, каб ня плакалі ды не пераймаліся. Што з Вамі было, я так і ня ведаю, але што Вы не зусім здаровыя, проста адчуваю. Вам патрэбны перадусім фізычны і псыхічны спакой. Добра было б, каб дасталі аміналон – такі новы, дэфіцытны яшчэ, лек. Думаю, ён вам паможа. Альбо стугерон – гэты, бадай, яшчэ лепшы, і мне ён моцна памог. У дзяцей нашых усё пакуль добра. Хвароба ў Юркі – як і ў Уладзіміра, але ён як мага зь ёю змагаецца. Галоўнае тое, што Валянціна разганяе непатрэбную кампанію венікам з хаты. Пісаў на днях Алесік аб сваіх чацьвёрках, аб тым, ці дзедзік ходзіць на прагулкі, і што іх Барры (пёс) накакаў у кухні і зьёў маме Валі шэсьць катлетаў! Ліст быў надта мілы і падзіцячаму талковы і разумны. А дзедзік поўзае штодня на працу і злуецца на ногі, якія яго ня слухаюць. Галава ў яго куды мацнейшая за ногі, а ён гэтага ня цэніць. Капрызны дзед даволі, а на свае кніжкі аддае грошай ня меней, як другі на гарэлку, толькі што гэта даволі таннае і, сказала б, шляхотнае хоббі.

Што ж, яшчэ засталася мне напісаць аб пагодзе: яна ў нас пакуль амаль сонечная і пасья марозікаў зноў як вясеньня. Няма яшчэ каляднага духу ў паветры, а ўжо пара на яго ды на сьнег. Дровы рубваю сама, таму рада, што іх меней разыходзіцца. На гэты год яшчэ не далі нам апалу, і ня ведаю, ці дадуць... Ня вельмі тут ласкавыя да мае асобы, як бачыце... Пішэце нам, бо самі ведаеце, як непакоюся, калі няма доўга весткі ад Вас.

Цалуем Вас і абнімаем, а ўсіх сардэчна абое вітаем – Вашыя *Геніюшы*.

227. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 14 сьнежня 1975 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Крыху спазьнілася з адказам. Нешта нядобрае робіцца з маёй галавою. Заўважыла, што гэта зьвязана з пагодаю. Калі адліга, кіслая пагода, дык мне шмат горай. Сяньня нядзелька, і ліст мой пойдзе заўтра.

Што да сьмерці с. п. Марыі Шутавічанкі, дык ня трэба Вам браць усяго да сэрца, бо калі і каму адыходзіць, старому ці маладому, гэта ад нас зусім не залежыць. Бывае розна. Мне болей падабаецца Вашая ахвота сабраць болей матэрыялу да біяграфіяў А. Клімовіча і Янкі Шутовіча. Я думаю, што й п. Ядзя Гарлуковіч і яе маці, сястра родная с. п. Янкі Шутовіча, ахвотна скажуць напрыклад, п. Тоніку, калі ён да іх явіцца, патрэбныя даныя ды яшчэ з цікавымі дэталямі. Адрас іх я Вам напісала, а сянняя напішу і ліста, з якім нехта з Вас да іх зьвернецца. А можа, лепей запрасіць і прывезьці п. Ядзю да Вас? Будзе і ёй прыемна пабыць у Вашым мілым доме і Вам выгадней. А фота п. Адольфа [Клімовіча] лёгка дастаць у іхніх дзяцей – таксама праз п. Ядзю. Яны ня толькі сваякі, але і суседзі. Праўда, адносіны ў іх недасканалыя, але, можа, гэтым кантактам яны і напраўца. Пасьпяшыць трэба з гэтым, пакуль яшчэ і маці п. Ядзі можа нешта сказаць.

А п. Галю яшчэ раз прашу – ня гневайцеся! Супружжа – гэта так складаная рэч, што часам яны адзін дзеля аднаго ўсіх нас забываюць. І я, бывае, ня раз занядбаю блізкіх і дарагіх мне людзей праз эгаізм і капрызы маяго мужа, бо і зь ім трэба лічыцца, каб ня раніць самалюбства галавы сям’і. У пачатку нашага супружжа мы ледзь не разышліся з мужам, каб ня мудры ягоны бацька. Было так: бацькі далі мужу вэксалі на 10 дзесяцін зямлі. Мужу былі вельмі патрэбныя грошы, а была вясна і збожжа – толькі на насеньне, ды і кароў шкада прадаваць цельных, а гатоўкі – ні граша. Шмат даўгоў прытым. Вось так і прадставіў сытуацыю маяму мужу мой тата. Што ж, у мужа быў доўг, і ён, пагаварыўшы са сваёю маці, задумаў аддаць вэксалі ў пратэст. Муж быў праў, ён у Празе, і перамены прадбачыў, і мяне хацеў забраць з сабою, і бяз тых грошай было нельга. Каб падаць вэксалі ў пратэст, патрэбны быў мой подпіс, і я тут рашуча і наадрэз адмовілася яго паставіць. “Нельга сядзець на двух крэслах,” – дакараў мяне муж. Дакарала мяне і яго маці. Нарэшце ў асобны пакой паклікаў мяне яго даволі строгі бацька. “Чаму ты, нявестка, ня хочаш зрабіць гэтага?” “А таму, – кажу, што ведаю цяжкое становішча маіх бацькоў і зла ім не раблю ніколі, хоць яны тут і моцна вінаватыя. Я ведаю, што можа быць канец маяму супружжю (я моцна гордая), і хоць я ўжо цяжарная, але мне ўсё роўна”. Бацька зьмяніўся з твару, абняў мяне і кажа: “Я горды з цябе, дзіця, бо так, як ты шкадуеш сваіх бацькоў, будзеш у жыцьці шкадаваць і маяго сына”. Бацька мужа прадаў пярэзімку-цялушку і яшчэ нешта, сплаціў доўг мужа і далей застаўся маім вялікім сябрам. Увосень прыслаў тата тысячу злотых нам, апрача той зямлі, але мужа ўжо ў Прагу палякі не пускалі, і ледзь на Коляды ўдалося яму вырвацца (патраціўшы амаль усе тыя грошы), каб скончыць нарэшце сваю мэдыцыну. Болей ён сюды вярнуцца ня змог. І мяне два гады мучылі, пакуль выпусьцілі ў тую Прагу. Так было ўсё наканавана нам Згары!

Не хварэйце толькі! Муж пачаў моцна кашляць. Ня хоча цёпла апрацацца і ўсё цьвердзіць, што хвароба не ад тэмпературы, а ад бактэрыяў.

У дзяцей, Богу дзякаваць, усё добра ў тым разуменьні, што працуюць, вучацца і час ад часу пішуць нам. Мы цьвёрда задумалі перазімаваць! А пакуль што Вас моцненька цалуем. Муж яшчэ працуе, і гэта ў нас часта прычынай да сваркі, бо сапраўды шкадую яго, як стогне, выбіраючыся на працу. Хоць там яму і весела, і цікава.

У нас ні сьнегу, ні марозу. У хаце – цеплыня! Ніхто да нас не заходзіць, не заяжджае. У мяне неяк пыталіся – хто мае сябры? Я адказала – Л.А. Войцік і Н.В. Караткевіч.

Усіх Вашых сардэчна вітаем – Вашыя *Геніюшы*.

228. ЯДВІЗЕ ГАРЛУКОВІЧ

Зэльва, 14 сьнежня 1975 г.

Даражэнькая п. Ядзя!

Вельмі прашу Вас пагутарыць з панам Тонікам і яго дарагою мамаю Людвікай Антонаўнай Войцік, як з маімі найлепшымі сябрамі. Усё, што памятаеце адносна Вашых дарагіх, адышоўшых ад нас родзічаў, каб казалі для дарагой і доўгай памяці аб іх. У нас па-ранейшаму. Вас заўсёды запрашаю да сябе! Хачу, каб Вы, як і я, палюбілі Людвіку Антонаўну і хоць часам яе адведвалі. Нас усё меней, дык трэба, каб мы цясьней трымаліся.

Ці атрымалі маяго апошняга даўгога ліста? Як здароўе Вашай мамы? Цалуйце і вітайце ад нас сваіх хатніх, ды маладых Клімовічаў! Няхай усё ў Вас будзе добра!

Абнімаем Вас шчыра – Вашыя *Геніюшы*.

229. ВЯЧКУ ЦЕЛЕСУ

Зэльва, 1975–1976 г.

Дарагі і паважаны Слава!

Жадаем Вам многа шчасьця, радасьці і выдатнага здароўя ў гэтым годзе! Няхай усё будзе ў Вас сьветла, творча хораша! Дзякуй вялікае за мілыя сьвяточныя прывітаньні. Нас тут ужо амаль адвучылі ад лучнасьці з добрымі людзьмі... Рада я, што Вы хоць не з палахлівых.

Як гэта Вы захварэлі? Няўжо не маглі гэтага заўважыць раней? Чаму так доўга Вы ў санаторыі? Як чуецца сяньня? Муж кажа мне, што Вы малады, і хвароба гэтая сяньня ня страшная. Некалі яна была тыпічнаю хваробаю бел[арускай] інтэлігенцыі, як прыклад – М. Багдановіч. Змагайцеся як мага, бо трэба тварыць, вельмі трэба!

Яшчэ раз усіх Вас вітаем. З павагаю – *Геніюшы*.

230. ВЯЧКУ ЦЕЛЕСУ

Зэльва, 4 студзеня 1976 г.

Слава!

Віншuem Вас з заканчэньнем адукацыі! Жадаем многа творчага і велічнага выразіць пэндзьлем і хварбамі! А колькі ёсьць тэмаў, а як патрэбныя нам сяньня беларускія мастакі-перадзьвіжнікі!

Разумею, як цяжка адной жонцы і працаваць, і выхоўваць дзетак. Будзем спадзявацца на Ваша поўнае здароўе, што найважней. Муж мой хворы таксама. Слабы ён, ды яшчэ –задышка, але ўсё яшчэ ходзіць на працу, хоць прашу яго, каб ужо яе кінуў. Мае 84 руб. пэнсіі. На дваіх гэта, праўда, але жыць можна. Усё купляе кніжкі і цьвердзіць, што на працы яму весялей.

Летам былі ўнукі з нявесткаю, бо сына да нас не пусьцілі. Пацешыліся і паплакалі мы тут, старыя. Міхась ужо вырас на 180 см. Мае 16 гадоў і вы-

глядае вельмі цікава. Крыху запрыгожы, па-моему. Будзе яму неспакойна. Алесік вучыцца лепей. Яму 10 гадоў. Клопаты крыху з хлопцамі. Што ж, і яны часам пакутуюць за грахі дзядоў. Хлопцы даволі настарожаныя. Усведамляюць сабе гэта. Падзялілася весткаю ад Вас з Уладз[імірам] Алякс. Міхалоўскім¹. Ён шле Вам самыя сардэчныя прывітаньні. Жыве добра. Любіць вельмі сваіх дзетак, якіх мае двое. Часта сустракаю гэтага сымпатычнага чалавека.

Сёння ў нас сьнег і крышку завея. Каталіцкія Каляды былі з дажджом, і цэлы гэты час быў кіслы, нездаровы. Як жа мы з Вамі блізкія суседзі! Можа, калі нам давядзецца паехаць паглядзець нашыя мясціны ў Гудзевічы – у адказ на ліста дзетак са школьнага краязнаўчага музэю. Наш слаўны Пётра Клімук прыслаў (ім) у падарак сваё фота, ліста і “Невадам зь Нёмана”, гдзе аж два яго аўтографы па-беларуску. 20 сьнежня 1975 г. было гэта ў “Настаўніцкай газэце”. Усе маюць вялікую радасьць.

Папраўляйцеся, Слава, пішэце нам. Прывітайце сардэчна ад нас сваю жонку і дзетак. Пажадайце ім шчасьця! Яшчэ раз дзякуй за памяць. З павагаю – *Геніюшы*.

231. НЕВЯДОМАМУ АДРАСАТУ

Зэльва, 14 студзеня 1976 г.

Шчыра паважаныя!

Даруйце ласкава, што звяртаюся да Вас, але лічу Вас сапраўднымі людзьмі і менавіта ў імя чалавечнасьці прашу ў Вас дапамогі. Ад Еўфрасіньні Полацкай рос гуманізм у нашым старым народзе, дасягнулі мы вышыні асьветы за Ф.Скарынам, за Міколам Гусоўскім¹. Няўжо сягоньня замест узьняцца на вышыню чалавечнасьці народ наш скаціўся да лютага прасьледаваньня маёй асобы, маяго роду, маёй старасьці? Так, я – “зэк”, асуджаны на чвэрць стагодзьдзя пакутаў на Поўначы (“ст. 58”). Я наскрозь прамерзлы і змучаны жыцьцём чалавек, і, калі браць пад увагу прасьледаваньні маёй асобы, лягер мой ня кончыўся да сьняня... Што тут толькі ні вырабляюць нада мною бяскарна, і Вам гэта ведама. Я ўсё цярплю і пераношу, але вось пасягнулі на наша роднае і апошняе – на нашых дзяцей і ўнукаў, на вестачкі, на лісты ад іх, ад хлапчанят нават, якім 16 і 10 год!

Я не кажу аб пошце маіх замежных сяброў, якая наагул амаль не даходзіць, ці нават сяброў тутэйшых. Я хачу гаварыць сьняня аб сьвятасьці кантакту з адзіным сынам, хворым і ўжо дакананым у сваім суровым дзяцінстве, калі застаўся адзін у шырокім сьвеце на няласцы лёсу ў сваіх 12 год!

Вынішчана ўся мая сям’я. Я прашу літасьці для маіх нявінных унукаў, якіх ужо, відно, чакае лёс усёй нашай няшчаснай сям’і! Я прашу ў Вас дапамогі, БЕЛАРУСЫ, суродзічы мае, якія некалі былі даражэй для мяне за маё жыцьцё. Я ведаю, што я гавару. Я маю вельмі сумную практыку і ведаю, што грозіць рэштцы нашай сям’і! Людзям, усім людзям ідуць лісты з Польшчы 5 альбо 6 дзён. Нам яны альбо зусім не даходзяць, альбо ідуць, як ліст ад нашай нявесткі, атрыманы ўчора і пасланы 17 сьнежня 1975 г., а другі – 30 сьнежня 1975 г. Гэтак ідуць да нас і лісты ад дзесяцігадовага Алеся, і гэтак жа ідуць мае лісты да старэйшага Міхася! Мы вельмі старыя і хворыя, палічаныя нашыя

дні, дык просім: не забірайце нам нашых дзяцей і ўнукаў. Няхай наша пакута не спадае на іх ужо ад калыскі пакутаю на мечаныя галоўкі. Я веру, што хоць у некага з Вас засталася чыстае, чалавечае сэрца і крыху мужчынскай адвагі, каб ня даць нам загінуць дарэшты, як усяму маяму роду! За што ваявалі, за што палеглі брацьця мае ў апошняй вайне? Колькі можна нішчыць нас і мучыць, і пытацца прытым, калі ўжо мы памрэм?

Суродзічы мае, пакуты і сьмерць мая і на Вашае чало ляжа некалі ганьбай, бо нават дзікія плямёны, загубленыя ў некранутых нетрах Афрыкі, ня здольныя былі б, напэўна, мучыць бясконца старую жанчыну і яе няшчасную сям'ю проста дзеля нейкага садызму, дзеля прыемнасьці зьдзекавацца. Падобнае ня сьмее мець месца ў XX веку на плянэце Зямля! Мой голас не прабецца да людзей, да маіх далёкіх сяброў, да народаў, якія маюць сумленьне і розум, мужнасьць і літасьць, каб ратаваць вось так мучаных Вамі!

Таму, паклікаючыся на ўсё людзкае мінулае народу нашага, я сьняня прашу Вас выслухаць мяне, зразумець і дапамагчы. Ня шлеце ў хату маю розных асобаў “з кулінарнага тэхнікуму”, як сказаў бы Хазанаў², а проста па-чалавечы памажэце нам з мужам дажыць наш пакутны век, а дзецям і ўнукам нашым спакойна і чэсна жыць і вучыцца ў чужым, хоць крыху маючым літасьць, народзе.

Застаюся з надзеяю і павагаю да Вас – *Ларыса Геніюш.*

232. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 14 студзеня 1976 г.

Дарагі Саша!

Перадусім – я Вам паслала ўсяго два ліста! Адкуль Вы ўзялі трэці ліст? Можна, ён пісаны на машынцы? Бо такое, на жаль, бывае... Як Вы маглі падумаць, што я магу Вас, харошага, дарагога Чалавека, у нечым нешляхотным падазраваць?! Хацелася б бачыць таго ліста! Я крыху, праўда, крыўдала ў адным лісьце на свой нялёгкі лёс, але віною – ня Вы! Вам цяжка, мой дружа, што ж, мне яшчэ цяжэй. Тут ужо шкодзяць дзецям і ўнукам, а з поштаю да іх і ад іх робяць наагул што ўздумаюць.

Трымайцеся, Саша! З Клімука мы тут усе радыя. Ці маеце кніжку аб ім, напісаную Панасюком¹? Вельмі цікавая рэч! Ці ведаеце, што аб гэтым выпадку было і па Гродзенскім радыё, і ў “Настаўніцкай газэце”? Добра так! Няхай живе і высока лётае гэты харошы наш сябра!

Скуль жа той трэці ліст? Каб болей такога мне не пісалі. Верце мне, як і я Вам веру! Ні мы, ні Вы на нізасьць і подласьць няздольныя!

Дык руку, мой дружа! Вы ж – як сваяк мне, як брат. Ледзь тут трымаемся, бо да ўсяго яшчэ пахварэлі.

Ваша Л. Геніюш.

233. ЯДВІЗЕ ГАРЛУКОВІЧ

Зэльва, 26 студзеня 1976 г.

Даражэнькая Ядзенька!

Вялікае дзякуй за ліста і прабацце, што адказваю са спазьненнем. Ледзь паднялася, і то яшчэ не зусім, з грыпу. З мужам таксама ня лепей, а горай.

Упарта “поўзае” на працу, кашляе, і жудасныя прыступы задухі. “Кормімся” абое аднымі лекамі. Мне было трагічна дрэнна з галавою, але палепшала. Як Вам сказаць, мая Ядзенька: жывем пад Богам... Як маецца Вашая мама? Ці ногі баляць, ці пухнуць? Самая задуха – гэта яшчэ ня самае страшнае. Ці вадзілі маму да лекара? Што ж, трэба абавязкова. Пішэце далей мне, як яна і Вы ўсе маецеся. Мне здаецца, што мы з Вамі блізкія, як сваякі.

Ядзенька, ня трэба маім знаёмым кніжак, а толькі весткі для ўспамінаў аб Вашых родных, якія заслужылі на гэта, каб аб іх памяталі. Няхай сваімі ўспамінамі дапаможа ім і Ваша мама, і Вы, і той, хто іх добра памятае. Трэба, каб жыла памяць аб харошых, ахвярных людзях. Пані Войцік ужо далёка за 80, але розуму яе і энэргіі можна толькі пазайздросьціць. Я ня думаю, Ядзенька, што Вы ганаровая (урэшці, гонар рэч патрэбная), толькі мне хочацца, каб Паўлік і Людачка мелі ў Вас друга. Гэтак хацела б, напэўна, і с.п. пані Вэраніка [Клімовіч]. Ды каб нічога ня згінула, што засталася вартаснага па гэтых ахвярных і харошых людзях.

Я ведаю, Ядзя, як Вам было і ёсьць цяжка, калі і мне да сянья ня верыцца, што іх усіх ужо няма... Я не магу да Вас прыехаць, бо мужа нельга пакінуць нават на дзень, як малое дзіця. Мой абавязак, пакуль стаю на нагах, яго дагледзець, паслужыць яму. Вас буду чакаць, Ядзенька. Буду думаць, што ў Вас усё добра. Галоўнае – даглядайце маму, бо яна – Ваш найлепшы прыцель. А ўсю сваю ўвагу зьвяртайце на дзетак, каб зь іх вырасьлі харошыя людзі. Дзеці – Ваша апора на будучыню і адзіная радасьць, ды і адказнасьць.

Я часта думаю і падзіўляю Вас, як усё вытрымаеце? Старайцеся быць як найбліжэй да мамы і далей ад розных абыякавых людзей. Хопіць Вам сваяго гора і клопатаў аб сваёй сям’і. Раней у нас бывала многа людзей, і мы чыстым сэрцам прымалі іх, частавалі. Палова зь іх не была людзьмі, як пасья аказалася, і мы сянья мала каго запрашаем у хату, а большасьць я груба не пускаю на парог! Гутарыць не жадаю зь нелюдзьмі! Жывем вечна настарожанымі, нэрвовымі, бо такое ёсьць нашае жыцьцё, але жывем, як людзі, нікому яшчэ крыўды ў жыцьці не зрабілі. Баімося за ўнукаў. Часта прыпамінаецца лёс Юстына!... Бог няхай будзе зь імі! Зло на сьвеце ня мае граніцаў, як і дабро. Як бы ні было нам цяжка, са сьцежкі людзкасьці, дабра, справядлівасьці ды беларускасьці мы ня зыдзем і спадзяемся – такімі ж будуць дзеці нашыя і некалі ўсе людзі!

Новы год пачаўся для нас сьмерцю суседа за сьцяною, які памёр у аўтобусе, едучы ў Вашу Палангу. Хавалі ўрачыста, па-партызанску. І ў гэты самы час памерла маці аднаго нашага харошага сябра. Быў мароз, і я не магла да іх паехаць. Давялося дапамагчы з вячэраю пасуседзку, хоць я зь ім не размаўляла... Што ж, характар у мяне, як і ў Вас, ды па сьмерці няма што судзіць чалавека. Хапае, Ядзю, тут для мяне працы ў маіх 66 амаль гадоў... Хата – старая, даволі вялікая, а хваробы не адступаюць. Відно, Марыся – практычная асоба, і гэта добра. Паўлік – гэта ня мудры, шляхотны мучанік бацька, дык і спакойна дадуць ім жыць. Толькі б добра расла і вучылася Людачка. Я буду чакаць Вас, Ядзю, бо ўбачыцца было б нам добра. Лягчэй на душы было б. Я ж нічога ня ведаю пра апошнія гадзіны, ды пра канец дарагой п.

Вэры. А яна так хацела жыць, падаражаваць з Вамі, бо вельмі любіла Вас. Што ж, няхай сьпяць спакойна і ў памяці людзкой жывуць вечна, бо заслужылі на гэта.

А Вы ўсе будзьце здаровыя, няхай хлопчыкі і далей добра вучацца, і Вам, і маме няхай нічога не далягае, каб адпачылі ад гора крыху, акрэплі.

Цалуем Вас усіх і абнімаем – *Геніюшы*.

234. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 6 траўня 1976 г.

Даражэнькія!

Вельмі радая, што магу Вам паслаць хоць прывітаньні! У нас – паранейшаму. Хварэем, выздараўліваем і зноў стараемся жыць.

Першае – гэта вялікая просьба да Вас, Марыя Міхайлаўна і Аляксей Міхайлавіч. Пасылаю Вам дзяўчынку, за якую ручаюся: Горбач Ніну Мікалаеўну. Дзяўчо хоча паступіць на беларускую філялёгію. Вучаніца – выдатная, і, як убачыце, будзе з яе толк! Парадзьце ёй, як добры друг, і, безумоўна, дапамажэце, калі гэта хоць крыху магчыма. Вельмі спадзяюся на Вас. Ніхто пра гэта не павінен ведаць, і ў нас ніхто ня ведае.

За кніжачку маю “Добрай раніцы, Алесь” ужо прыслалі грошы. Кніжка будзе вельмі маленькая, але будзе Вам падабацца. У дзяцей нашых пакуль што ўсё добра. Юра цяпер працуе над сваёю спэцыялізацыяй па пэдыятрыі.

Што добрага ў Вас? Мы Вас часта ўспамінаем. Ніна – вельмі здольнае дзяўчо і прывязе Вам з сабою ўсе свае сьвядоцтвы і граматы.

Вітаем Вас з Днём Перамогі! Моцна цісьнем Вашыя рукі, цалуем Вас – Вашыя *Геніюшы*.

P.S. Пачала рыхтаваць да друку большую кніжку. Пашлю, можа, і выдадуць? Парадзьце, што рабіць?

235. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 29 ліпеня 1976 г.

Даражэнькія!

Пасылаю Вам ізноў сваю кніжачку “Добрай раніцы, Алесь”. Надта ж яна скромная, але якая ўжо ёсьць. Бяда, што больш няма гдзе яе дастаць. Пісалі зь Менску, што яе пасьпелі раскупіць.

Дасталі тэлеграму, што ў жніўні прыедуць нашыя дзеці і ўнукі. Сёлета вельмі хочацца завезьці іх на магілу дзеда. Калі нам гэта дазваляць, дык завітаем і да Вас. Муж працуе апошнія дні. Крыху перажывае, але моцна аслаб, хоць выглядае добра.

Ці Вы нічога ня маеце супраць, калі мы да Вас заедзем? Напішэце шчыра! Дывана Вам прывязуць мае ўнукі, яны на гэта толькі і чакаюць.

Мы тут ня вельмі здаровыя, але дзіва няма. Рыхтую новы зборнік, як прадаўжэньне “Невадам зь Нёмана”. Ці надрукуюць – яшчэ ня ведаю.

Няхай усё ў Вас будзе добра. Муж Вас усіх вітае. Я сардэчна цалую Вас усіх і жадаю посьпехаў у Вашай працы.

Ларыса Геніюш.

236. МІКОЛУ ЕРМАЛОВІЧУ

Зэльва, 8 жніўня 1976 г.

Даражэнькія!

Дзякуй вялікае за... [*ліст пашкоджаны*. – М.С.]. Якраз прыехалі дзеці і ўнукі, дык будзе ім што даць з сабою. У хаце шумна, толькі муж падражнены сваім цяперашнім становішчам. З сынам рэдка находзім супольную гутарку. Стараюся меней думаць. Адно толькі ясна, што мы – адны. Горай, што гэта даюць нам адчуць. Пры маёй гордасьці гэта крыху замнога... Што казаць тады пра сяброў? Богу дзякаваць, што есьць нейкая пэнсія ў мужа. Нам гэтага зусім хопіць, а пакуль што ёсьць яшчэ [*ліст пашкоджаны*]. А там – Бог бацька.

Я ніколі не задумвалася над тым, што я буду есьці! Нейк не да таго было. І дзеці нашыя – бясконца скупыя. Неразумна скупыя... Гэта непрыемна. А можа, там у іх нейкі інакшы сьвет? Сын хваліцца, што зарабляе 10 тысяч злотых на месяц, а прыехаў, кажа, за пазычаныя грошы... Хочацца проста вярнуць ім кошты за дарогу... Думаю – узялі б... Пішэце хоць часам.

P.S. Як зь сябрам Сергіевічам? Як той дыягназ? Што ж, гэта ўжо не маладосьць, і кожнага з нас з дня на дзень гэта чакае.

Ваша Ларыса Геніюш.

237. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 30 жніўня 1976 г.

Даражэнькія!

Учора я цэлы дзень думала пра Вас. Душа да Вас рвалася. Дзеці і ўнукі нашыя ўжо ад'ехалі. Дабрацца да Вас не ўдалося. Шмат было розных перашкодаў на гэтым шляху... Прыедуць, пэўна, мае ўнукі да Вас пасля маёй сьмерці. Я цяпер таксама не магу рушыцца з хаты, бо муж бездапаможны, хоць крыху ходзіць. Часта бываюць сардэчныя прыступы, а задуха – заўсёды. Сын гэтым разам не рушаўся з хаты, быў увесь час пры нас. Нявестка вазіла дзяцей у Гомель, у Рыгу, па сёлах да сваякоў і толькі меркавала – каб ня ў Гудзевічы. Што ж, я і яе разумею, і ўсё іншае. Юра маўчаў. Матэрыяльна яны маюцца добра, але на Беласточчыне цяпер – як некалі тут было за Польшчай. Хацелі б на беларускіх землях бачыць толькі каталікоў і палякаў...

Хлопцы павырасталі. Міхась спаважнеў моцна. Алесь распушчаны да немагчымасьці. Летась быў мне залатым памочнікам, а цяпер – як чужое дзіця. Я вельмі замучылася, бо цяжка было з прадуктамі, а тут і зварыць, і падаць, і прыбраць за кожным, і пацешыць, і выслухаць, і парадзіць... Крыху прыходжу да сябе. Хацелася б Вас пабачыць. Можа, будзеце блізка, дык заяжджайце, будзем вельмі радыя.

Мае кніжачкі на гэты раз прадаюцца ў Зэльве! Сын шмат іх забраў з сабою. Як чуюцца дзеткі? Як Міхасёк? Пішу Вам заўсёды, як родным. Чакае Вас зноў вялікая праца і труднасьці, напэўна, але Вы абое сільныя і дружныя, дык будзеце дапамогай адзін аднаму.

У нас, як і раней, ніхто не бывае. Не рэкамэндуецца, бачыце, але сьвінства нам рабіць – рэкамэндуецца. Дзеці заехалі дамоў шчасліва. Забралі ім толькі пішучую машынку (засталася ў Данусі).

Надта жаль нам Мележа¹. Як жа непатрэбна рана ён нас пакінуў!
Абяднелі зноў мы, бо гэта быў сапраўды выдатны пражытак.

Хацелася мне пабыць на магілках – дзедавай і Вашай дарагой мамы. Як чуецца цяпер без яе? Яшчэ болей клопатаў на рукі Веры. Ці памагае крыху Марынка? Трэба ўжо думаць, як і гдзе будзе паступіць дзецям. Думаю, што вучацца яны ў Вас добра. Ці рослы будзе Міхасёк? Як ён вучыцца? Ці Вы хоць крыху адпачылі за канікулы? Я цяпер усю ўвагу зьвяртаю на тое, каб пажыў яшчэ муж. Прыйшлі да вываду, што толькі на сябе сяньня можам спалягаць і спадзявацца.

Жадаем Вам добрага здароўя. Посьпехаў Вам і дзецям у новым навучальным годзе!

Цалуем усіх Вас сардэчна – Вашыя *Геніюшы*.

238. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 14 верасня 1976 г.

Дарагая Дануся!

Вельмі мы радыя, што Ты папраўляеся. Не насі яшчэ цяжкіх сумкаў з прадуктамі, не ператамляйся. Такая неспадзяваная і скамплікаваная апэрацыя – гэта ня жарт. Нічога, што мілая Віка на лёне. Яна, спадзяюся, ня будзе там лішне надрывацца, а перад школьным годам крыху чыстага паветра і руху ёй не зашкодзяць.

Што да Юры, дык Ты мяне не зразумела. Пакуль што яшчэ ніякае дапамогі мы ад іх не прасілі, і яны нам не аказалі. Было заўсёды наадварот. Але ж ня можа чалавек быць толькі, як Ты пішаш, “разумны”, але іначай чорствы і зусім без увагі да блізкіх, хворых прытым. Вось я і хацела паспытаць, як ён? Выйшла вельмі нецікава... А гэта ўжо не юнец, а чалавек сталы.

Некалі вайною я вельмі часта пасылала пачкі з Прагі мужавым бацькам і сваяму брату Расьціславу, які тады быў у Жлобаўцах. Дапамагаць людзям было тады патрэбаю маёй душы. Аднойчы малы Юра глядзеў, як я зашываю пасылку, і кажа: “Як вы будзеце старэнькія, дык і я вам буду ўсё пасылаць”. Хлопец быў чулы, цудоўны, а з гадамі зрабіўся зусім інакшы. У школу пайшоў, ня маючы яшчэ шасьці гадоў. У канцы года напісаў сваяму дзеду першага ліста і пахваліўся, што мае адны “еднічкі” (адзінкі). Дзед надта засумаваў, і толькі тады, калі напісалі яму, што ў Чэхах “еднічка” – гэта пяцёрка па-нашаму, быў вельмі горды за свайго ўнука.

Жыцьцё зрабіла яго зусім чужым для нас. Ты прыехала асабіста, а зь іх ніхто не павіншаваў мяне нават з днём народзінаў... Скупасьць? Абыякавасьць? Калі б забыліся, дык гэта было б нармальна, але яны не забыліся... А якія ж будуць іх дзеці, якія ня будуць бачыць прыкладу спагады, добра, безінтэрэсоўнасьці ў бацькоў? Сьвет ня можа быць толькі практычны, зацікаўлены матэр’яльна і абыякавы да ўсяго навакол. Я столькі бачыла дабрыні ад людзей, што жыцьця мала, каб ім за ўсё гэта адудзячыць. А вось у роднага сына халоднае сэрца. А быць разумеючым і адчуваючым патрэбы блізкіх – гэта, бадай, самае галоўнае ў сужыцьці людзей. Я вельмі рэальна і крытычна гляджу на гэта.

Што да кніжак, дык не магу адмовіць у іх хвораму чалавеку, якому адзінай радасьцю зьяўляецца кніжная беларуская навінка. А выходзяць неблагія

кніжкі. Маю добрых літаратараў, выдатных навукоўцаў. А паліграфічнае афармленне кніжак – проста на высокім эстэтычным узроўні! Жывем скромна, але на хлеб і на кніжку хапае пакуль што. Я ніколі ня думаю, што будзе заўтра, бо ведаю, што нейк яно ўложыцца.

Ужо ад мінулай пятніцы ня маім газу... Проста нам яго не прывозяць, але і тут стараюся не нэрвавацца, а знайсці нейкі выхад, каб накарміць Івана Пятровіча. Кожны крок жыцця майго тут моцна складаны. Нялёгка. Учора пыталася наконт газу, дык мне нейкі грубы голас проста адказаў: начальству відней... Найгорай, што пліта папсаваная. Мінулай ноччу было дрэнна мужу. Небясьпечна дрэнна. Чакае, калі сюды прыедзе які кансультант. Пакуль што яшчэ сьпіць, дыхае даволі роўна.

Як я табе казалася, у дзяцей усё ўнармавалася. У хаце і на працы – спакой. А для мяне гэта вельмі важна, бо трэба, каб дзеці маглі вучыцца, і каб быў над імі адпаведны догляд. Што да Юры, дык ён ня толькі нас не заўважае, але “ня бачыць” нават уласных дзяцей. Сам мае 40 кашуляў (!), зрабіў сабе футра за 15 тысяч злотых, а Міхась – як які абарванец. Толькі тым і апраўдваюцца, што “мода на джынсы”! Трэба ж і яму ўжо адпаведную вопратку, бо калі ж будзе яе насіць?

Данусенька, можа, Ты змагла б дастаць крыху кавы? Натуральнай, безумоўна. Вельмі просяць аб гэтым якраз дзеткі... Не старайся лішне, але каб была магчымасць, дык хоць крыху купі.

Цалуем Вас усіх і абнімаем.

Вашыя *Геніюшы*.

239. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 22 кастрычніка 1976 г.

Даражэнькія!

Ужо трэці тыдзень, як ляжыць мой хворы муж. Яму ня лепей: задуха, кашаль, сэрца і слабасць. Прыходзяць, робяць уколы, лечаць. Удома ён, безумоўна, паправіцца, але дрэнна тое, што і мне ня лепей. Мы тут зусім адныя. Калі хто нам і спагадае, дык баіцца зайсці да нас. Такіх фатаграфуюць і выклікаюць. Дзікасьць суцэльная! Адна суседка крыху мне памагае. Ёй не далі вады са студні: “Няхай Геніюшы едуць у сваю Чэхаславацкіну, там вада смачнейшая”. Студня, між іншым, дзяржаўная. Сама баба, безумоўна, не магла б дадумацца да тае Чэхаславацкіны... Травяць, як могуць, і маральна, і папраўдзе... Ведаючы добра, як дабіць хворага, ну, а пасля – мяне.

Лістоў – ні ад кога! Мы тут як у мяшку, для мяне сяньня няма страшнейшай мясьціны, як Зэльва. Наагул, дык тут робяцца жудасныя рэчы, і ня толькі з намі. Сяньня ноччу памёр мужаў дваюрадны брат, які жыў побач. Вы, можа, памятаеце – Тукальскі. Гэта зрабіла на мужа дрэннае ўражаньне.

Пішу Вам сяньня таму, каб у выпадку якога гора быў пры мне хоць адзін чалавек свой, які дапамог бы мне. Вам гэта будзе нельга, дык, можа, хоць які селянін прыехаў бы, якому ня страшна быць чалавекам.

Суседку часам запыняюць: “Ты зноў “пані” воду нясеш?” А тая “пані”, аддаўшая ўсё жыццё і цяргеньне сваяму народу, плача над хворым сваім “панам” з вузенькай зэльвенскай палоскі зямлі, які далёка ад дому, галадаючы часта і цяжка працуючы, змог закончыць мэдыцыну. Першы лекар

з маленькае Зэльвы. Дзяды і бацькі яго вякамі жылі тут, і за тое, што ён да сьмерці ня выракся іх і сваёй мовы і за тое, што ўзяў за жонку таксама “пані”, мусяем пакутаваць сяньня. Нас не закоўваюць у ланцугі, як рабілі гэта з намі ня так даўно. Ня б’юць, як маіх бацькоў і брата Расьціслава, але, як сапраўдныя садысты, робяць усё, каб атруціць нам рэшткі нашых дзён. Баімося за дзяцей і ўнукаў, і яны ўжо даўно адчулі на сабе іхні “гуманізм”.

Учора сыну споўніўся 41 год. Радзіўся ён у гэтай хатцы, у якой жывем. Калі б не змаглі прыехаць, як Вас паклічу, дык хоць захавайце гэтага ліста, як сьвядоцтва мукаў нашых на роднай зямлі...

Баюся зімы. Вельмі хачу, каб муж перажыў яе, хачу недзе адвезьці яго, каб спакойна жыў і памёр. Прасьледуюць ворагаў, судзяць вінаватых, але каб так зьдзекавацца над старымі хворымі людзьмі – трэба быць гіенамі чалавецтва!

Муж сьпіць пасья доўгай бяссоннай ночы. Я нічога не баюся, Саша, толькі адно хачу: каб жыў, каб паздаровеў мой муж і каб спакойна праходзілі яго дні! А па ваду ходзім да далёкае студні, на падлогу ці бялізну бярем з калёнкі. Там яна не зусім добрая, крыху сьмярдзіць.

Заставайцеся здаровыя! Хочацца верыць, што яшчэ не зьвяліся людзі ў нас на Беларусі. І тая баба, нейкая Якаўлева, ня нашага Бога, як кажуць... Акрамя добрага, нічога я ім не зрабіла.

Спадзяюся, што ліст мой дойдзе да Вашых рук. Усіх цалуем – Вашы *Геніюшы*.

240. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 25 лістапада 1976 г.

Даражэнькая Надзежда Васілеўна!

Дзякуй вялікае за Вашу картку. Сяньня мы зноў атрымалі ад Вас пару слоў, якімі я ўзрушаная і адразу Вам пішу. Ужо позьні вечар. Муж сяньня крыху сядзеў, захутаны, у крэсьле на ганачку, а цяпер перад тэлевізарам. Памаленьку рухаецца па хаце. Надта я многа перажыла за апошнія месяцы. Хварэў ён цяжка, і я была зусім адзінокая. Да таго ж, памёр яшчэ стары Тукальскі, што зрабіла на мужа найгоршае ўражаньне. Пачала я прасіць далейшых лекараў (са Слоніма, з Гродна), і вось рэзультат: крыху ходзіць, але задуха яго мучыць па-ранейшаму. Здаецца, што найгоршае ўжо мінула.

Не пісала таму, што ўсё гэта ўпала мне на сэрца, пачаліся прыступы, боль і т.п. Паводле мужа, гэта толькі стэнакардыя, дык ня так ужо страшна, але не выходжу з хаты без “таблеткі пад язык”. Ня ведаю, што было б, каб ня Зося [Каліноўская]. Хоць нечым стараецца дапамагчы, прытым вельмі далікатна. Аляксей¹ крыху працуе ў быткамбінаце, але розуму няма. Дрыжымо тут за яе. Ня маю паняцьця, як маглі пусьціць у сям’ю чалавека, ня вылечыўшы яго? Не далі яму нават другое катэгорыі, хоць лекар з Гродна гэта рэкамэндаваў. Былі б тады дадаткі на дзяцей і наогул большыя грошы. Яе зарплата 60 руб. – і гэта асноўнае. Большы хлопец ужо скончыў на днях 16 год. Ён летам працаваў як маляр і зарабіў сабе на адзеньне. Зося такая, што ніяк ня ўмее прасіць для сябе, абыходзіцца, як і чым можа. Стараемся, каб далі ёй на кватэру газ. Абяцалі.

Шкада, я ня ведала, што Наташа [Кучкоўская] сьвяткавала свае 54 (няўжо?), была б хоць думкамі з Вамі ў гэты вечар. Шчыра яе вітаю і жадаю здаровячка добрага і доўгага, шчасліва жыць. Днямі быў ліст ад Алеся: ходзіць у школу з кульбачкаю, ножку мочыць у солі, вучыцца згінаць яе ў каленцы і г.д. Ліст быў вельмі разумны, талковы. Ад Юры даўно не было ліста, а Валя нам ня піша. Міхась – таксама. Валя ўсё нешта круціць-муціць. Ня час мне ў такім горы зьвяртаць на гэта ўвагу, таму я махнула рукою – хай чаўпе ўжо, што хоча. Вораг-ворагам.

Часамі гдзе-хто нас наведваў. Адноічы, гэта быў Супрун². Што ж, далей парогу яго не пусьцілі. Падобнае цяпер раблю часта. На погань часу няма. Таму зацішней крыху з гэтага боку. Адноія ў мяне думкі: выратаваць мужа. Мала хто працягнуў мне руку ў гэтым горы, але Бог даў сілу стрываць. Цяпер муж ужо есьць амаль нармальна, і што дзіва – пачынае зноў капрызіць, патрабаваць, здзекваецца... Маральна, безумоўна... Чалавек малое душы, і на гэта рады няма... Яму, бачыце, ужо сумна, а як мне пасля ўсяго з хворым сэрцам? Што ж, я разумею, дароўваю, але не забываюся. Немаведама што калі прыйдзе яму ў галаву, а тут трэба жыць: коротка, проста, ясна – жыць! Выжыць! Я ўжо хацела пісаць Вам. Буду пісаць Вам заўсёды. Абедзьве мы хворыя і сабе блізкія.

Цалую Вас сардэчна. Усіх вітаю! Прывітаньні ад мужа. Будзьце здаровыя. Ваша *Ларыса*.

P.S. Муж просіць Валю, каб прыслала яму “Тэатральны Менск”. Як быццам паздаравеў, усім цікавіцца, а раней ня мог нават чытаць.

241. У РЕДАКЦЫЮ ЧАСОПІСА “ПОЛЫМЯ”

[1976 г.]

Высокапаважаная рэдакцыя часопіса “Полымя”!

Імя і прозьвішча маё – Ларыса Геніюш. 14 студзеня 1976 г. я выслала да Вас ліста вельмі цяжкага і паважнага зьместу. Гэтага ліста Вы атрымалі, як відно з подпісу на зваротнай картцы кур’ера Шапавалавай, 23 студзеня 76 г. Ласкава даруйце мне незвычайны для Вас зьмест гэтага ліста, з якога, на жаль, не магу ўзяць назад ні аднаго слова!

Не магу Вам паслаць дакладнай копіі гэтага ліста, бо абедзьвія копіі згінулі з хаты. З-пад замка. Дык вось: разам з лістом, у якім прашу, каб Вы дапамаглі мне проста, па-чалавечы дажыць спакойна мой пакутны век і абаранілі ўнукаў маіх і сына, я паслала Вам яшчэ два лісты. Лісты – як доказ таго, што высланыя з Беластоку 17 сьнежня 1975 г. даходзяць у Зэльву, да маіх рук, 13 студзеня 76 г.! Гэта не вынятак, не адзіночны выпадак, а амаль правіла апошніх гадоў, калі справа датычыць лістоў пераважна ад нашых дзяцей і ўнукаў – самага балючага і самага дарагога, што нам засталася ў жыцьці.

Маю тут дачыненне з асобінамі людзкога роду, якія дакаціліся сапраўды да вышуканага садызму ў перасьледаваньні сям’і нашай, нашай глыбокай старасьці.

Справа ў тым, што я ласкава прашу вярнуць мне далучаныя лісты (ад нашай нявестачкі і маленькага ўнука Алеся), аб чым я Вас і прасіла ў лісьце.

Даруйце, што да Вас зьвярнулася. Проста я лічыла Вас самымі

дастойнымі людзьмі, якім ня цяжка і ня страшна дапамагчы ў горы чалавеку. А лёс мой нашмат горшы за горкія словы маяго ліста. Далучаю канвэрт для адказу.

З павагай – *Ларыса Геніюш.*

P.S. Хочацца сказаць Вам, што лекі (вельмі дарагія!), высланыя зь Вільні 10 сьнежня 1975 г., не прыйшлі да сяньня. Не прыйшлі і бел[арускія] календары ад сына. Лісты пачалі прыходзіць болей рэгулярна.

242. МІКОЛУ ЕРМАЛОВІЧУ

Зэльва, 1976–1977 г.

Сардэчныя Калядныя і Навагоднія прывітаньні і найлепшыя пажаданьні добрага здароўя, шчасьця і ўсякай памыснасьці ў жыцьці! Усяго, усяго Вам яснага, добрага і ўсёй Вашай дарагой сямейцы. Часта Вас успамінаем. Цешымся з посьпеху нашых “Песьняроў”. Ці няма ў Вас іх новай пласьцінкі?

Вось і Яначка вярнуўся. Ледзь прыйшоў, а я нават не магу дапамагчы яму распрануцца...

Будзьце здаровыя!

Вашыя *Геніюшы.*

243. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 12 студзеня 1977 г.

Даражэнькія!

Колькі часу як выслала Вам заказнога ліста з вершамі для П. Клімука і нашымі сямейнымі здымкамі. Ці атрымалі? Чаму нічога не напішаце? Да таго ж, мы вельмі непакоімся станам Вашага здароўя. Ці ўсё добра? Як чуецца? Напішэце мне, ці спадабаліся Вам вершы? Ад П. Клімука мы, на жаль, нічога не атрымалі. Што ж, гэта зразумела, але жаль, што яно так. Мне хацелася, каб там, гдзе кніжка ім падпісаная, былі і яму напісаныя вершы.

Я ўжо крыху скачу на сваёй зламанай назе. Памагае шмат у чым суседка Зося [Каліноўская]. Цёпла пакуль у нас, муж дагледжаны і не галадаем. У дзяцей усё добра.

Пішэце хутчэй аб сабе: як са здароўем, як Вера і дзеці?

Цалуем Вас. Са шчырасьцю – *Геніюшы.*

244. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 12 студзеня 1977 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Дзякуй Вам за ліста. Я яго зусім добра прачытала. Мне толькі сумна, што Вы дрэнна сябе адчуваеце і так моцна перажываеце лёс і характар Валодзі. Не магу зразумець прычыны падобнай нястрыманасьці. Магчыма, што трэба тут крыху падлячыць нэрвы ці проста зьмяніць культурнае таварыства на болей ведамае, прывычнае ды сваё.

Не магу забыцца на першыя Вашыя з сынам візыты да нас. Гэта было неяк аднойчы ў час Калядных сьвятаў. Як жа тактоўны і харошы быў тады Ваш сын, які так зьвяртаў увагу на Вашае кожнае слова, Вашыя заўвагі, па-

рады. А Вы тады так проста, не як цырыманіяльная госьця, а як найраднайшая, пачалі мне шчыра і вельмі патрэбна памагаць на кухні. Памятаю, як пяклі качкі па-свойму: пласт качак, пласт морквы з цыбуляю ды ізноў качак. Выйшла смачна, і я заўсёды цяпер так раблю. А пасья – вячэра, баба Юля і Вашыя шчырыя, трапныя заўвагі. Назаўтра – хвілінка ў царкве, гдзе было поўна людзей, і знаёмства нашае – з тое пары.

Што сталася з Валодзям, чаму ён пачаў жыць нейкім чужым, ненармальным па сваёй грубасьці, розумам? Бывае так, на жаль, і даволі часта, і жаль толькі, што Ваш сын ня знойдзе сіл паварушыць сваімі мазгамі! Вы яму давалі многа – як з інтэлекту, так і з традыцыяў, з узроўню думаньня і паводзінаў. Пасья і я не пазнавала Валодзю. Ганеце Вы яго непатрэбных дружкоў, ці ня ў іх будзе карань зла? Ён моцна падлягае ўплывам. А як матэрыяльна? Можа, гэта яму дзеіць на нэрвы? Трэба яму абавязкова пісаць і друкавацца і быць упэўненым у сабе. Грэх – так паганіць жыцьцё сабе, Валі і асабліва такой маці, як Вы, ды і ўсім блізкім. Паспрабуйце яго падлячыць.

А я тут скачу на адной назе, бо на мыліцах надта цяжка. Толькі цяпер поўнасьцю паказала сябе Зося [Каліноўская]. Памагае, як родная. Мужа сама даглядаю, бо ён зусім бездапаможны, ды і ня хочацца яму залазіць на кухню, варыць гарбату, аб іншым ня кажучы. Найгоршае прайшло. Зломаная ступня, крыху ўжо прыступаю на пятку. Ня мерзьнем, не галадаем, і нават ёсьць ялінка, была Куцьця, як заўсёды – на сене, з макам, мёдам, грыбамі, кампотамі, як належыць. Былі і госьці, якіх прымалі таксама суседкі. Ужо трэці тыдзень як гіпс. Рука загаілася. Учора ставілі банкі, бо балеў бок.

Муж дагледжаны, у дзяцей усё добра. Алесік ужо бегае ў школу. Міхась піша, што хлопчык надта спаважнеў. Займаюцца спортам, вучацца сярэдне. Міхась увесь вольны час у клубе коннай язды. Лісты поўныя коней, здымкі – толькі на конях. Адно толькі што піша: “Алесіка болей люблю, як кабылку Сосу”... Было дрэнна і з нагою, і з мужам, але вось сяджу, пішу і раз пайду легчы (нага дагары!).

А Вы, калі ласка, трымайцеся і паспрабуйце падзейнічаць словам на іх абодвух. Можа, Валя крыху супакоіць “генія” сваімі праявамі ўвагі да яго, домам, урэшці, пэўным узроўнем жыцьця і паводзінаў высокаінтэлігентнага чалавека і пісьменьніка. Урэшці, годнасьцю вельмі бітага і патрабуючага вялікай любові народу! Ня можа быць, каб ужо так атупеў дарэшты! Гдзе ж падзеўся той харошы, разумны патомак Грынкевічаў, Вамі так шанаваны і каханы сын? Даруйце мне гэтыя словы, але ўсе мы мусяем быць моцна патрабавальнымі да сябе, бо і так вешаюць на нас усіх сабак і абвінавачваюць у тым, што нам ніколі ня сьнілася! Валодзі ведама гэта, дык аб чым ён думае сяньня? Я хачу, каб ён прачытаў гэтага ліста, і не баюся, што загневаецца! Вось так я думаю аб гэтым. Вельмі шкада мне Вас і ня ме-ней – Наташу. Каб Бог даў дацягнуць ёй хутчэй да пэнсіі. Злосьць бярэ, таму што ўсе вы разам – як у вяночку, і маглі б добра і шчасьліва жыць. Не вайна, Богу дзякаваць, і жыць, і тварыць яму можна! Што ўжо мне казаць, хіба плакаць не пераставаючы. Тут і так нялёгка, і нага прытым у гіпсе, і хворы муж!

Як здароўе Яўгеніі Васілеўны? Добра хоць, што яна пасярод сваіх. Пісаў пару слоў прывітаньня Юра з Брэста, але аб сабе – ні слова! Была Зося [Каліноўская], накарміла Альму, налажыла ў печку дроў. Заўтра да-

скачу памаленьку да печкі, падпалю. А пасьля зноў яна паявіцца – і так па колькі разоў у дзень. Мужа яе зноў прагналі з працы, бо ненармальны і чаўпе ўсялякія дурніцы. Яна працуе і ўсіх жывіць за 60 руб. Нам заявіла, што ў горы асабліва трэба памагаць людзям. Мы цяпер мала каго пускаем у хату, бо людзі, можна сказаць, зьвяліся. Мала хто ўмее думаць, жадае добра людзям. Глядзіш на іх – і хочацца заплакаць. Ня ведаю, што будзе заўтра, а сянняя пакуль яшчэ мы жывем.

Цалуем Вас усіх і абнімаем. Глядзеце сябе ўзаемна! Яшчэ раз дзякуй за памяць аб нас.

Вашыя заўсёды – *Геніюшы*.

245. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 25 студзеня 1977 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч, Верачка і дзеці!

Нарэшце сянняя атрымала ліста ад Вас. На жаль, са сьпіскам зусім непатрэбных хваробаў, якія апанавалі Ваш арганізм. Што ж, дружа, памагайце цяпер добрым і гуманным, як пішаце, лекарам змагацца з бактэрыямі і рознымі прычынамі Вашых хваробаў. Трымайцеся, Алесь Мікалаевіч! Хачу бачыць Вас бадзёрым і здаровым, як дубок!

Гдзе цяпер Коля? Ці ёсьць у Вас карова? Хто дапамагае Веры? Крыху на Вас гневаюся, бо ў лісьце ня ўспомнілі, ці атрымалі наш здымачак і ці пазналі на ім некалі такога маленькага Міхася? Хацелі б і ад Вас атрымаць нешта падобнае, каб паглядзець, як Вы там усе павырасталі і які сянняя Ваш Міхасёк.

Убачыцца, як заўсёды, будзе нам трудна, хоць наш Міхась ужо мае самастойны пашпарт і самастойны вызаў і прыедзе дапамагаць бабусі і дзедзіку на цэлае лета. Ён у нас усё ўмее, нават пячы налісьнікі. Некалі малым прасіў мяне: “Бабуся, навучы мяне смажыць налісьнікі з сырам, бо я іх вельмі люблю, а маме не заўсёды ёсьць час, і яна часта на працы”. А яшчэ ён спартсман і болей за бабусяю і дзедзіка любіць коней са сваяго спартыўнага клюбу. Мы яго разумеем. У будучыні хоча стаць вэтэрынарам.

Хацела б я ведаць, што ў Вас са страўнікамі? Які дыягназ? А рэшта – ня так важна, памаленьку ўсё вылечыцца. Прычынай усіх Вашых хваробаў лічу нэрвы, якія ня раз Вам псавалі да апошняга. Хочацца бачыць Вас, але гэта немагчыма, таму мы з мужам цешымся хоць з таго, што Вы трапілі ў добрыя рукі і што Вас паважна лечаць. Не сьпяшайцеся выпісвацца! Паляжэце, колькі Вам скажуць. Хацелі б ведаць, як папраўляецеся. Спадзяёмся, што ў больніцы не сумуеце.

Ці атрымаў мае прывітаньні Пётра К[лімук], – ня ведаю. Але гэта ня так важна. Пастараюся яшчэ нешта добрае яму напісаць. Вам жа шчыра дзякую за ўвагу і павагу да нашай сям’і.

Муж крыху крэкча – захварэў на грыпу і, як можа, бароніцца рознымі таблеткамі. Мне ўжо зьнялі гіпс, і крыху хаджу па хаце, кульгаючы. На двор яшчэ не выходжу, бо і так за вечар нага апухае і баліць. Вельмі няўдалы атрымаўся “палёт” з гары¹, ды яшчэ разам з драбінаю. Што ж, пацеха хоць у тым, што магло быць яшчэ горай.

Ці прыслаў Вам свае кніжкі Алесь Барскі² з Беласточчыны? Меўся выслаць. Выйшаў ужо каляндар. Вельмі непакоіцца за Вас Людвіка Антонаўна.

Цудоўны гэта чалавек. Неўгамонна працуе, і часам здаецца, што ёй зусім ня 80 гадоў з гакам! Вас яна моцна паважае. Нас тут даглядае суседка, яна і раней памагала. Многія, перадусім мужавы сваякі, адмовіліся ад нас з вядомых Вам меркаваньняў. Як жа ахвотна некалі сядзелі за нашым сталом! Так бывае заўсёды.

Зноў летам чакаем сына і, раней, Міхася. Трэба і дроў прыгатаваць, і нас нейк дагледзецц. Хочацца, каб гэты год быў болей шчасьлівы для нас. Каб меней хваробаў! Жадаем Вам поўнага выздараўленьня! Верачку просім пераслаць Вам гэтага ліста. Як жывуць, як маюцца бацькі Веры? Напэўна, найбольшы памочнік – наш мілы Міхасік. Як добра, што ён у Вас ёсьць!

Цалуем Вас сардэчна! Няхай усё ў Вас будзе добра!

Вашыя *Геніюшы*.

246. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 25 студзеня 1977 г.

Дарагая Дануся!

Сяньня атрымала Тваяго ліста і рада, што лекі – у Цябе. Яны заўсёды патрэбныя. Пакуль што Іван Пятровіч, як і ўсе, перахварэў на грыпу. Здаецца, не мінаваць гэтага і мне. Прафіляктычна прымаю таблеткі. Гіпс мне зьнялі, але нага да вечару пухне, як падушка, а з раніцы робіцца болей нармальнай. На двор амаль не выходжу. Чаравіка пакуль не адзець. Зося [Каліноўская] па-ранейшаму нас даглядае, як толькі можа, а можа не заўсёды. Усё ж мы нейк дажылі да сяньня і ня крыўдзімся. Мы ёй удзячныя ў душы і на справе. Альма нават не схуднела, што вельмі важна для нашых унукаў. Юра нам піша толькі пра тое, як да нас прыехаць, як нам дапамагчы, як нас ратаваць, ці слаць яшчэ лекі. Яны ведаюць нашыя варункі існаваньня і, здаецца, сапраўды бядуць па нас.

Я не хачу, каб Ты сюды да нас прыяжджала. Глядзі сям'і і сваяго спакою. Мне ўжо лепш, і мы тут сабе дамо цяпер рады. На дварэ – сьлізгота, машыны ходзяць дрэнна, дзеці Твае капрызныя, муж – яшчэ болей, а Ты – такі галоўны стаўпок, ля каторага круціцца ўсё тое важнае і пасьвятнае прадпрыемства, якое называецца Тваёю сям'ёю. А прыедзеш абавязкова – калі пацяплее. У пасылку зь лекамі ўлажы крыху ключыкаў – такіх цукерчак, якія муж вельмі любіць, а ў Зэльве іх няма. Калі б змагла дастаць, дык купі мне яшчэ замочак з ключамі, каб не зусім малы і крыху добры. Сябру Эрыка лячы як толькі можаш. Не забывайся пра сябе! Глядзі малых. Як мама? Ці Ты была ў яе? Я Табе не пісала, бо хацела, каб спакойна Табе жылося. Нам тут было нялёгка, проста ня верыцца.

Усяго добрага, Дануся! Цалуем Вас усіх сардэчна – Вашыя *Геніюшы*.

247. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 28 студзеня 1977 г.

Дарагая Дануся!

Нікуды ня едзь, пакуль не растане крыху лёд на дарогах! Прашу вельмі аб гэтым. Масла не было ў нас цэлы месяц, але кажуць, што ўчора паявілася

ў пачках. Ці ёсьць сяньня – ня ведаю. Раджу і надалей усю энэргію аддаваць прадпрыемству “Эрык энд корпорэйшн”. Так трэба, мая Данусенька, бо з усяго, што кругом, – гэта найлепшае. Бывае труднавата, бывае і радасна. Прыемней памагаць, калі можам, чымсьці выглядаць дапамогі. Не грашы, гэта яшчэ ня крыж, а проста цяжэй крыху стала. А як тады Ты адрозьніла б лёгкае? Да чаго параўнала б?

Пан Мацей² напісаў, што выслаў тое “Жыце літэрацке”. На жаль, ужо другі тыдзень канчаецца, а яго няма. Можна было такое прадбачыць. Я яму вельмі ўдзячная за ўвагу. Добра, што хоць дайшоў ліст. Надаела такое “абдзіраньне” на пошце з лістоў, бандэроляў і т.п. Як некультурна ўсё гэта! Проста беспэрспэктыўна! Я напісала п. Мацею, але ці дойдзе? Болей слаць нешта – бескарысна.

І так глядзі – па лёдзе ў дарогу нават не зьбірайся! Нага ўжо бяз гіпсу. Пухне пад вечар. На двор амаль не выходжу. Муж нэрвовы, а я яшчэ болей! Трымайся нейк. Бачыць Цябе мы хочам заўсёды, а пакуль што ўсіх сардэчна цалуем – Вашыя *Геніюшы*.

P.S. Я надта набедавалася з нагою і баюся цяпер за ўсіх. Нават ня ведаю, як першы раз абуюся.

248. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 6 лютага 1977 г.

Дарагая Дануся!

Учора атрымалі ад Цябе лекі, за якія шчырае дзякуй. Прызнацца, дык мы болей былі б радыя бачыць Цябе асабіста, хоць і сьлізгота на дарогах. У нас зноў дрэнна. Грып выклікаў, актывізаваў небясьпечныя старыя хваробы Івана Пятровіча – сэрца і лёгкіх. Што ж, робяць тут, што могуць. Прыходзяць лекаркі, колюць і т.п. Крыху быццам яму палепшала, але тут можна ўсяго чакаць, здароўе слабое і зусім магчымае пагоршаньне.

Быў ліст ад Валі. Такі, як яна сама. Сэнс ліста – не прыедуць сюды “мучыцца”, хочучь адпачыць. І Юры яна “ня радзіць” запрашаць, аб Міхасіку ўжо ня кажучы. Мужу стала горай ад гэтага ліста, настолькі ён садыстычна прадуманы. Каб як найболей даканаць нас... Ня думаем, каб гэта яна сама была зацікаўленая ў падобным. Сына думаем выклікаць, бо трэба, каб бачыўся яшчэ з намі. Ноччу быў у мяне цяжкі сардэчны прыступ, і гэта нэрвуе крыху. І як вы нас тут пахаваеце? Мусім згадзіцца з тым, што мы тут зусім адны. Сярод ворагаў, прытым. Жаль Юркі. Тая старушка, якая ведала Валю ў дзяцінстве і так бедавала над доляй Юркі, калі даведалася, хто яго жонка, ужо памерла. Толькі словы яе жывуць у маім сэрцы. Зразумей, што ў яе тут маці ледзь ходзіць. Пад восемдзсят гадоў ёй. Я ўспамінаю, як Ты сьпяшаеся ў Біскупцы, каб хоць сваю маму ўбачыць. Замучылася, бачыш! Талерачкі ня вымыла па сабе ні разу! Дануся, дарагая, глядзі, гадуй сваіх дзетак добрымі і чулымі людзьмі! Надта страшна, калі ў сям’і такая бесчалавечнасьць і такі садызм! Усё гэта ў духу часу (“в духе времени”)... Нічога! Няхай ёй будзе добра, можа, што памяняецца. Ясна, што ўнукаў ўжо ня пусьціць... Даслоўна піша, што ўсё тут ужо надаела: “Няма нічога цікавага...” Відно, і родная маці... Бог зь імі.

Калі зможаш і ня будзе сьлізка, дык хоць пакажыся. За ключыкі дзякуй! Дзялю іх дзеду па 5. Дануся, паглядзі ў Гродне, ці няма там “Ветер в гриву” – конскі альбом, надта просіць Міхась.

Цалуем Вас і абнімаем. Яшчэ раз дзякуй за лекі.

Геніюшы.

249. НАДЗЕІ КАРАТКЕВІЧ

Зэльва, 23 лютага 1977 г.

Дарагая Надзежда Васілеўна!

Крыху затрымалася з адказам і ўжо непакоюся за Вашае здароўе. Не зусім з Вамі згодная адносна “шчасьлівага Вашага жыцьця”. Ведаю, што ма-еце хлеб, пакой ды цяпло, але таксама ведаю, як перажываеце, і слушна, за тое, што ня так усё атрымалася, як Вы жадалі. Найменей Вы любіце сябе і найменей аб сабе клапаціцеся. На думцы лёс і спакой найбліжэйшых. Не ад нас і не ад іх гэта залежыць, а ад нечага страшнага “трэцяга”, акрэсьліць якое, падумаўшы, нятрудна. Жадаю Вам здароўя і сілаў, каб усё перанесьці, ня чуць, ня бачыць таго, ад чаго ня сьпіцца, ад чаго цяжка робіцца на сэрцы. Няхай будзе сьветла каля Вас, лагодна ўсё і добра!

Навукова-тэхнічная рэвалюцыя стварыла вокал нейкую дынаміку, якая нездарова адбілася і на думаньні, і на паводзінах людзей. Людзі запуталіся ў паняцьці сапраўдных вартасьцяў, перадусім у вартасьці свайго жыцьця. Праходзіць яно трагічна і, часам, недастойна.

Да мужа прычাপілася грыпа. Лячылі яго тут сумленна, і яму, здаецца, лепей. Горай тое, што без занятку яму, відавочна, вельмі сумна, і ўся яго раздражненасьць выліваецца на маю галаву, а гэта бывае шмат горай, як палом нагі... Неяк трываю, але нікому не жадаю падобнага. Хутчэй бы вясна! Тады можна днямі сядзець на двары, працаваць у гародзе...

Я пакрысе раблю ўжо “паходы” ў Зэльву, часта трымаючыся за Зосю, альбо з палачкаю, якая ў мяне даволі прыгожая. Пісала Валя, што сёлета ня хоча да нас ехаць, бо “ўсё тое самае штогод аглядаць нецікава”... Магчыма, Юра прыедзе адзін, калі захоча. Дзяцей, безумоўна, яна ня пусьціць, як не пусьціла на маё 60-годзьдзе. Мужу ад гэтага стала горай, ну ая прывыкла. Я сапраўды прывыкла. Я неяк атупела. Яшчэ ў нас жудасная сьлізгота, і я крыху баюся хадзіць і таму болей удома.

Папярэдняга свайго ліста да Вас я не шкадую! Там было многа праўды, і гэта часам памагае. Ня Вам і ня мне чорнае называць белым і наадварот, ці хаваць галаву ў пер’е, як страус! Часам патрэбнае людзям праўдзівае, моцнае слова. Ня Вам, безумоўна... Заўсёды патрэбнае тое, што лечыць. Пакуль што маем тут усё неабходнае, якое ўдаецца так-сяк дастаць. Пару месяцаў, як няма зусім гарбаты! Неяк тут даем рады і з гэтым узаемна сябе выручаем. Абяцаюць прывезьці.

Агарнуў мяне нейкі пэсымізм. Ня хочацца нават ісьці да краўчыхі, каб пашыць сабе новае пальто ці сукенку. На днях купілі вельмі прыгожае пальто Зосі [Каліноўскай] – карычневае, з крамплену. Прыходзіць штодзённа хоць на мінутку. Сяньня зноў езьдзіла да мужа, але надзеі на яго выздараўленьне няма. Як маюцца ўсе Вашыя? Як здароўе Яўгеніі Васілеўны? Ці добра адпачыла Наташа?

Цалую Вас моцна. Муж Вам кланяецца. Буду чакаць вестачкі ад Вас.
Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

250. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 27 лютага 1977 г.

Добры дзень, дарагая Дануся!

Зусім добра цябе разумею. Мамы бездапаможнай у Гродне ніяк нельга пакідаць. Найболей мяне непакоіць здароўе тваяго мужа. Ён добры муж і таму глядзі яго, як толькі можаш! Галоўнае – каб падлячыць. І што ж ён, малады, так пачаў занемагаць? Данусенька, са знакамітым Валіным лістом мужу маяму шмат пагоршала. Вельмі патрэбныя тыя ўколы (антыбіётыкі), што ў цябе засталіся. Закруці іх у вату, палажы ў пудэлачка і ласкава прышли нам. Калі можна, дык пастарайся і замок. Іду сяненья ў хлеў, а замок – адамкнёны! Дроў добра-такі надабралі. Да болю крыўдна... Крыўдна таму, што хворыя і старыя. Ноччу сьнег засыпаў усе сьляды. Сама я брала ўчора дровы і старалася два разы перакруціць ключ, каб добра закрыць дзьверы. Бачыш – замок адамкнулі, а замкнуць не далі рады. Відавочна, адмыкалі гваздзём... Не хацелася табе пісаць пра такое раней. А ў нас у продажы замкоў – ніякіх!

Хаджу ўжо даволі добра, але ўсё ж пад вечар нага моцна апухае. Часам моцна круціць. Іван Пятровіч зрабіўся нэрвовы, прыдзірлівы да подласьці. Стараюся ўсё стрываць. Толькі думаю: гэтага яшчэ мне бракавала... Валя пісала другі раз. Ніяк не магу адказаць ёй на ліста. Няздольная, бачыш... А можа, лепш было б зусім не адказваць? Разумней? Сама ня ведаю... Юра моцна просіць “Слоўнік сынонімаў і блізказначных слоў” М.К Клышко¹ – два-тры экзэмпляры. Заскоч у кніжны [магазін], Дануся. Вышлі проста яму – калі ёсьць, бо ў нас – няма. Разьлічымся, калі прыедзеш. Дарагія, далёкія просяць “Неглюбскія ручнікі”². У нас іх нават не было... Просяць і “Сказ аб Палесьсі”. Ім ня верыцца, што паслалі некалі аж 5 экзэмпляраў (кожнаму), і ніхто зь іх не атрымаў... Пасылалі, безумоўна, па адным экзэмпляры. Галоўнае, Дануся, не забудзься пра Клышко і ратуй мяне з замкамі. Яны ў мяне ўсюды такія. Надта шкада дроў, якія нялёгка мне дастаюцца.

За ноч наваліла сьнегу. Бог даў сілы – усё ачысьціла, парабіла сьцежкі. Зося [Каліноўская] тчэ кросны і радзей прыходзіць. Давялі ўжо і яе “эксплуатываць” – стараюся болей сама. Горай было ў сьлізготу. Хаджу ў краму з палачкаю. Ужо два месяцы, як у нас няма ні пачачкі чаю. Ці ў вас ёсьць? Масла дастала 4 пачачкі, і зноў яго няма. Але неяк даю рады. Драбніцамі не праймаюся. Спакою не даюць маім нэрвам. Прышла да пераконаньня, што гэта якраз тое, што трэба, каб не заглохнуць, не сыцець душою. Часам з набалелых думак такая вырываецца сканцэнтраваная праўда, што іначай вякі не дадумаўся б да такога...

Як маюцца дзеткі? Сябрам сваім забараніла ўсякія пасылкі. Не хачу, каб плацілі за іх 3 разы столькі, колькі каштуе сам тавар! Адну такую, як пішуць, “забароненую”, прыслалі на Новы год. Увалілі кучу грошай за нішто. Во, бядуюць і ўсё наракаюць на тыя Гэльсынкі. Нічога, пакуль нейк даем сабе рады. А Юра “прыкрыўся хвосцьцікам”. Праўда – высылае лекі

часамі. Засталося напісаць табе пра пагоду: сьветла, даволі цёпла. Не мяце і ня падае.

Дык з наступаючым Вас 8 Сакавіка! Будзьце ўсе радасныя і здаровенькія. Даруй, ласкава, за ўсе мае просьбы. Кланяйся сябру Эрыку. Цалуй маму і дзетак.

Цалуем Цябе і абнімаем – Твае *Геніюшы*.

251. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 11 сакавіка 1977 г.

Дарагія Соня і Коля!

Іван Пятровіч дзякуе Вам за памяць, за віншаваньні. Ужо сонейка на двары і цяплейшыя дні. Яму быццам лепей. Ходзіць пасядзець на ганачку. Аналізы, якія рабіў апошні раз, нядрэнныя. Мне дык замоцна дакучае сэрца. Заўсёды балюча чую, што яно ў мяне ёсьць. З нагою ўсё лепш. Калі нахаджуся за дзень, дык крыху апухае і пабольвае. Як Соніна рука? Чаму ж так адразу няспраўна яе забінтавалі? Ці былі Вы ў добрага лекара, бо з рукою жартаў ніякіх няма! Вельмі добра, Коля, што ты прыдатны да работы і спраўляеся нават з хатняю! Маладзец! Трымайцеся там абое і не хварэйце!

Коля, напішы мне, ці ў Вас можна дастаць фарбы-эмалі на падлогу? У нас гэта немагчыма, а трэба яе і мне, і Зосі, у якой летась рабілі рамонт (падбівалі, малявалі паталкі), і да сянья падлога аблезлая і ў плямах. Калі б была, дык прывязі, едучы да сваіх. Напішы, колькі выслаць грошай, бо мы на гэта іх ужо прыгатавалі. У Зосі тры пакоі і кухня, а ў нас – сам ведаеш, хоць усяго маляваць ня будзем. Моцна з гэтым сабе галавы не дуры, гэта пішу ў тым выпадку, калі б фарба была ў Вас у продажы.

Што да таго верша, дык я і забылася пра ўступ да маёй кніжкі! Гэта простая, дарэчы, моцна зьбітая фраза: нешта мяняць, як пальчаткі; вось так само сабою і напісалася. Пасылаю табе два вершы, пісаныя нашаму касманаўту. Трэці, які быў напісаны на навагодняй картцы, так і пайшоў неперапісанаю імправізацыяй. Зноў былі ў нас “Харошкі”. На гэты раз выступалі горай. Папсавалі танцы нейкай акрабатыкай ды так званымі “выйгрышнымі трюкамі” з маленькім Балалайкаю. Гэтага было зашмат. А нам хацелася бачыць чысты народны танец у іх цудоўным выкананьні. Такія ўсялякія “трюкі” захапляюць прымітыўную, малапатрабавальную публіку. А “Харошкі” яшчэ і на тое, каб выхоўвалі глядача, дасканалі яго мастацкі густ! У цэлым, аднак, было добра. Усюды хаджу ўжо сама. На “Харошкі” яшчэ мяне завязьлі.

Ня гневайся, Коля, але вельмі добра было б, каб ты калі на дзянёк які завітаў да мяне, узяў малаточак (у мяне ёсьць!) і крыху пазабіваў дзіры ў плоце, агледзеў дах на хаце. Летась папраўляў яго крыху Янка Дудко² з Баранавіч, але былі вятры, якія зноў разгайдалі чарапіцу. Напісала нявестка, што сёлета яны не прыедуць: “Надаела бачыць штогод тое самае – нецікава...” Пісала, што Юры “перашкаджаць” ня будзе... Дзеду было пагоршала ад гэтага ліста, і ледзь я тут зноў яго выхадзіла... Зразумей, што яна за чалавек, калі нават родную маці ў Гомелі ёй нецікава бачыць раз у год... Ня хочацца ганіць, але

ад праўды не ўцячэш... Мы яе баімося... Вось таму нам і трэба, каб нехта хоць крыху памог, можа, і дроў прывёз, бо я ўжо так не спраўляюся, як раней, а Юра немаведама ці прыедзе. Ды Юра і няспраўны на такія рэчы, а ў цябе ня толькі галава разумная, але і рукі, як кажа мой дзед, залатыя.

Думаю, што ты не асабліва абразіўся за маю просьбу. Глядзі, мяркую сам, як дасі рады. Але цябе, напэўна, папрэ недзе на Каўказ! Ну, глядзі сам, як табе будзе відней. Знаёмыя з Баранавіч прыслалі мне пару кніжак “Невадам зь Нёмана”. Уцанёныя, цяпер па 40 кап. Устыдалася іх папрасіць, каб купілі болей. Паглядзі, можа, і ў Вас іх уцанілі? Коля, а ці няма больш у Вас “Алесьяў”³³? Далёкія мае знаёмыя надта ж іх просяць. Усё ім мала... А можа, гдзе знойдзеш “Казкі для Міхаські”?

І так, мы тут дажываем свой век. Зося прынесла мне сяньня кефіру, ма-лака і хлеба. Ня так часта цяпер прыходзіць, бо пачала ткаць дываны. Мне выткала ў нічальніцы, гэаметрычным узорам, а сабе і сястры тчэ ў кветкі і дзівіцца, што я такіх не люблю... Іван Пятровіч сядзіць у крэсьле на ганачку, і сонца гладзіць яго па носе. З Канады прыйшлі спагаданьні ад знаёмых з нагоды маёй зламанай нагі. Даведаліся ад Юры. Прыемна, што ўспомнілі. А на назе ўжо хоць танцуй, горай з сэрцам. Богу дзякаваць, усё на мне хутка зажывае. Шчымяць і падрываюць здароўе толькі душэўныя раны. Ну як гэта, напрыклад, не пусьціць да нас унукаў хоць раз на год? Ды і інш. Прашу, адразу адкажы на ліста, і ці дайшлі вершы? Яшчэ раз дзякуй за памяць і ўсё нам пішы шчыра! Глядзеце там сябе ўзаемна, альбо абое прыяжджайце да нас!

Моцна і сардэчна цалуем Вас абоіх.

Геніюшы.

252. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 26 сакавіка 1977 г.

Паважаны і дарагі Алесь Мікалаевіч!

Доўга мы чакалі весткі ад Вас, непакоіліся, безумоўна, і, як бачу, не-дарэмна. Што значыць: “На правай назе адрэзаў чатыры пальцы і частку ступні”? Гдзе Вас уперла? Пішаце, як малы! Я аж распалакалася, бо як жа можна гэтак? Я хоць з гары з драбінаю ляцела, а Вы як? Дадумацца ня можам, хіба ў сячкарню ўсадзілі нагу? Хутчэй пішэце!

Перадусім, чаму павышаная тэмпература і што са страўнікам? Гэта вельмі важна. Як і гдзе маглі страціць многа крыві? Пасьля гэтага, безумоўна, будзе і слабасьць, і боль галавы. Падымацца, пакуль добра не акрыяеце, не сьпяшайцеся. Напішэце, калі ласка, як сьлед пра здароўе. Нічога не зтойвайце. Чаму ня вылечылі страўнік у Гродне? Як здароўе Веры і дзяцей, асабліва Міхасіка? Духам не падайце, бо гэта нельга. Ступня – гэта ж не галава. Не праймайцеся лішне, бо некалі ж такі пашыхуе. Падумайце пра тых пры землятрэсе, ім куды цяжэй, куды горай. Адным словам, мацуйцеся.

Жаль, не магу Вас адведаць – хворага мужа не пакінеш. Купіла яму на дзень нараджэньня транзыстар, дык цяпер то глядзіць тэлевізар, то слушае новасьці, то выходзіць крыху пасядзець у крэсьле на ганачку. Нацерла і закруціла яму цяпер руку, бо круціць на непагоду.

Я ўжо хаджу амаль нармальна. Горай з сэрцам. Яно – як сапсаваны матор... Кожны быстрэйшы рух выклікае слабасьць.

Кніжак маіх прысылаць ня трэба – крыху дастала. З Баранавіч прыслалі мне нават “Невадам зь Нёмана” – уцанёныя, па 40 капеек, два экзэмпляры.

Крыху кратаюся і ўсё раблю каля хаты. Падала на вызаў дзецям і ўнукам. Можна, хоць цяпер удасца завезьці іх, каб паглядзелі хоць магілу прапрадзёда.

Прызнайцеся, чаму так доўга маўчалі? Справа ў тым, што пры адсутнасці сваякоў тут лічу Вас сваімі адзінымі, дарагімі і блізкімі сваякамі. Дык не хацелася б памыліцца ў гэтым. У нашым з мужам веку ўсё траціць вартасць: і рэчы, і грошы і т.п. Застаюцца толькі чыстыя ідэі і чыстыя, шляхотныя людзі, якія ў нашых вачах – на вагу золата!

Ніхто ў нас амаль не бывае, Саша. Усе ветлівыя здалёк. Цяжка было ў час хваробы, але не галадалі, ня мерзлі. Сын пісаў часта, прысылаў лекі. Пісалі і ўнукі. Вучацца яны не найлепей. Кожны мае нейкае сваё hobby. Міхась прападае за коньмі і кожную вольную хвіліну праводзіць у сваім “конскім клубе”. У сына – нумізматыка, філятэлістыка і сотня іншых зацікаўленьняў, акрамя мэдыцыны. У Алесь – птушкі, якіх корміць на бальконе, знаёмыя сабакі і каты. Болей зацікаўленыя жывёламі, чымсьці людзьмі. Хлопцы людзкія, а хто зь іх вырасьце – яшчэ няведама. Алесь – як прыманка для ўсіх дзяцей тут, калі прыяжджае, асабліва ахвотна зь ім сябруюць дзяўчаткі і каты, якіх любіць.

Адным словам, папраўляйцеся. Ці рабілі Вам пераліваньне крыві? Старайцеся добра есьці і драбніцамі не праймайцеся, бо болі ў страўніку могуць быць і нэрвовага паходжаньня. Якая ў Вас кіслотнасць? Строга прытрымоўвайцеся парадаў лекараў. З пэўных меркавань хачу, каб Вы належны час з нагою пралежалі ўдома... Ну, Вам відней. Яшчэ раз памятайце, што нага – гэта не галава, на шчасьце. Як там спраўляецца на працы і ў хаце Вера? Ці трымаеце яшчэ кароўку? Што робіць Коля? Усіх сардэчна вітаем і жадаем Вам хуткай паправы!

Шчыра Вашыя *Геніюшы*.

253. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 15 красавіка 1977 г.

Даражэнькія!

Даўно ўжо зьбіралася Вам напісаць, бо непакоюся – як там з нагою? Найболей баюся – што з Вашым страўнікам, гэта, бадай што, важней. Было ў мяне шмат клопатаў хатніх, што пры маім сяньняшнім здароўі крыху цяжкавата. Пісаў сын, што прыедуць абавязкова, а Міхася, дык пэўна [пакінуць] надаўжэй, бо нам патрэбная цяпер дапамога. Муж чуецца па-ранейшаму. Сын даўно ўжо паслаў яму лекі, паслаў і другі раз, але недзе, відно, загінулі. Якія ж несумленныя ёсьць людзі, асбліва адчуваецца гэта ў бядзе...

Каля нас быццам крыху спакайней. Няма несумленных, яскравых парушэньняў спакою. Крыху псуе нэрвы дрэнная пагода.

Я зноў вярнуся да таго, што непакоіць: ці гоіцца і як гоіцца нага? Ці дагэтуль не дадумаліся пераліць Вам кроў? Як наагул Вашыя фізычныя сілы? Што з Коляю, у школу якую пойдзе ці ў армію? Як там Марыначка і Міхась? Калі б хоць крыху змагла вырвацца з хаты, дык абавязкова

прыехала б да Вас і на забытую магілку дзеда. Але мужа і на паўдня не пакінеш. Тут і хвароба, і капрызы – усё разам. Хоць паглядзець на Вас – і то лягчэй было б на душы. І як Вы маглі так скалечыцца? Вы ж такі талковы, спакойны. Хіба Вы сам рэзалі тую сечку? Так, карова – гэта лішне вялікі клопат для настаўніка, і трэба падумаць, што зь ёю рабіць. На нашай вуліцы ўжо няма ніводнай каровы, а добрае хатняе малако толькі сьніцца. Купіш у краме, і есьці яго ня хочацца.

Я ўжо нармальна хаджу і надта ўдзячная людзям, якія не пакінулі мяне ў горы. Сяньня выслала сябрам крыху Алесевых кніжачак¹, крыху пакінула сабе, бо болей іх нігдзе не відно, а часамі патрэбныя.

На сьвята амаль нікога ў нас не было, акрамя чужых дзетак – маіх сяброў. Заўсёды ў такія дні чакаеш унукаў і ня раз аж заплачаш бяз іх. Загадзёў ужо думаю, як нам да Вас прыехаць, каб сын і ўнукі маглі пазнаёміцца з Вамі. Калі нас ня стане, каб Вы і яны маглі ў разе патрэбы ўзаемна аперціся.

Папівае сын крыху, на жаль, але – не дурны хлопец. Матэрыяльна маюцца вельмі добра, бо Юра надта працавіты і здольны лекар. Абоім ужо за сорок, але выглядаюць молада і хораша. Пісаў, што дастаў недзе на сяле ткане тонкае сукно і ў найлепшага краўца пашыў сабе каптан. Цяпер, адкінуўшы ўсе крамплены і іншыя модныя пінжакі, з гонарам носіць свой, беларускі. Прасіў, каб дастала яму яшчэ падобнага сукна, дык яно ўжо тут яго чакае. Выменяла на крамплен таксама, каб зрабіць яму радасьць. Прыяжджаюць заўсёды з таго Беластоку галодныя, з добрымі апэтытамі, і няма большай радасьці, як бачыць іх пад яблыняю, ці як шукаюць па бабіных печках якой салёнай вяндрліны, бо больш за ўсё яе любяць. Клапатліва зь імі крыху, але і радасна. Юра, удома мала маючы часу, тут бясконца нешта піша. Ці прыслаў ён Вам каляндар на 1977 год? Калі не, дык напішу, каб пару экзэмпляраў прывёз з сабою.

У мяне стары, застуджаны некалі моцна, рэўматызм, і ў сувязі з гэтым – дрэннае сэрца. Таму нехта патрэбны пры нас хоць на час, пакуль я зусім папраўлюся. Забягае Зося [Каліноўская], прыносіць вады, дроў, пашчабеча крыху. Мае яна многа клопатаў, бо муж яе яшчэ ў психбольніцы.

Маем добры тэлевізар, а на 8 сакавіка (дзень нараджэньня мужа) купіла яму добры транзыстар, каб меў што рабіць, не сумаваў. Ходзіць ён ледзь-ве-ледзьве і далёка ўжо ня дойдзе. Злуе толькі сьнег, але пісалі мне сяньня з Дэтройту, што там быў цудоўны сакавік, а цяпер нападаў сьнег на 10 см. Цэлая зіма была ў іх вельмі суровая, як ніколі.

У сваім невясёлым жыцьці надта люблю туліпаны. Калі зацвітаюць масава ў гародчыку, дык мала заходжу і ў хату. Пасадзіла крыху і добрых ружаў. Вам недзе галава вінецца ад усялякіх клопатаў, а я Вам усё пра драбніцы. Што ж, Саша, гэта ёсьць само жыцьцё. Пра другое каб і хацеў, дык не напішаш. Дзівіць мяне, што такія абыякавыя да хворых у Мастоўскай больніцы. У нас тут на днях таксама зьнялі глаўурача за такое. Раён наш, здаецца, скасуюць, але як яго падзеляць – немаведама.

Калі б ведалі, як хочацца ўбачыць свае мясьціны! Здаецца, паздаровела б на сваіх папялішчах, так абыякавых для другіх людзей.

Жадаем Вам паправы і просім хутка напісаць аб стане сваяго здароўя. Заўсёды з вялікай павагай і любоўю да Вашай сямейкі – *Геніюшы*.

254. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 23 красавіка 1977 г.

Дарагая Дануся!

Лекі папрыходзілі ў парадку. Зь дзедам зусім дрэнна. Я так цешылася, што хоць перазімавалі, а тут дабра не відно. Дануся, перадай, як умееш, гэтага ліста (у чыстым канвэрце!) сябру Ю. Астроўскаму¹. Прачытай яго ўважна. Белакоз, як відно, у небясьпецы, і нейк трэба яму дапамагчы, каб жыў! Ведаю, што цяжка табе, але ратаваць чалавека трэба!

Ледзь напісала мне ліста Надзежда Васілеўна [Караткевіч]. Крывенька, разгублена, але так міла... Валодзя ад 25 да 30 красавіка будзе ў Кіеве чытаць свае вершы. Зь ёю, бачу, зусім, зусім дрэнна. Рада яна толькі, што вясна, і тыя, хто прыйдзе на яе пахаваньне, “ня зьмерзнуць на сьцюжы і сьнезе”. Божа мой, які кароткі век чалавечы і якая няўмольная тая сьмерць... Мяркуй там, як хоць крыху дапамагчы сябру Белакозу. Парадзься з людзьмі. Я ніяк не магу пакінуць сваяго мужа. Наш абавязак, бачыш, дапамагаць адзін другому, бо іначай і нельга – мы ж людзі!

Дрыжу тут за дзеда. Дзеці пісалі даўно. Стараюся нейк трымацца. Хоцацца сонейка, быццам яно дадасць сілаў. Што ў Вас? Як муж? Як дзеткі? У такія хвіліны правяраецца мужнасьць!

Цалуем Вас усіх – *Геніюшы*.

255. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 23 красавіка 1977 г.

Саша, дарагі наш дружа!

Як там трымаецца? Як самапачуцьцё? Прашу Вас – час ад часу пішыце хоць карткі. Самыя ня ведаеце, як мы непакоімся за Вас і Вашае здароўе. Учора паказала Вашага ліста Алякс[андру] Аляксандравічу [Галавачу]. Яны абое не маглі паверыць такому. Што ж, трэба стрываць і гэта! Найболей перажываю, што ні на хвіліну не магу адарвацца ад хворага мужа, наведць Вас. Заўчора было яму так дрэнна, што мне апалі рукі. Богу дзякаваць, цяпер крыху лепей. Сын прыслаў трохі лекаў, далі і тут. Трымаюся, як магу.

Сашанька, галоўнае – як са страўнікам? Што тыя нехрысты маглі Вам даць? Ламаю голаў, як Вам хоць крыху дапамагчы? Здаецца мне, што Вы – дарагі мой брат, і Ваш боль – гэта і мой боль. Толькі духам не падайце, трымайцеся!

І мы тут, і нашыя дзеці і ўнукі – усе жывем пад Богам, вітаем кожны новы дзень і радыя, што яшчэ сонца нам сьвеціць. Пасылаю каляндар, можа, пераглянеце.

Як у Вас апэтыт? Надта хочацца ведаць, што з нагою? Цяпер усюды так блага, абьякава і нялюдзка адносяцца да хворых! Прычына ў тым, што людзі ня любяць людзей і прызнаюць толькі адзіную вартасьць – грошы! А мы тут жывем на адну дзедаву пэнсію, не наракаем і плюем на ўсе матэрыяльныя “скарбы”, калі за імі нічога чалавечага няма...

Я часта не магу знайсці супольнай мовы з сянняшнімі людзьмі. Саша, дарагі наш сябра, дзякуй Вам, што Вы такі сапраўдны чалавек, як і належыць быць беларусу! Муж мой шле Вам свае шчырыя прывітаньні і пажаданьні

хуткай паправы. І мне нялёгка, паверце, даражэнькі, але выстаць трэба і вылечыцца трэба. Кожнай думкаю мы з Вамі, трымайцеся!
Ваша *Ларыса Геніюш*.

256. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 7 траўня 1977 г.

Дарагі Саша!

І сянья не было вестачкі ад Вас. Як чуецца, як маецца? Ці атрымалі маяго ліста і каляндар бел[арускі, высланы] на траўматалёгію? Усе мы тут – і Алякс[андар] Аляксандравіч [Галавач] з жонкай, і Людвіка Антонаўна зь Вільні – дрыжымо за Вашае здароўе. І што мне ёй напісаць? Як гоіцца нага? Што са страўнікам? Саша, родны і дарагі наш, напішэце хоць слаўцо!

Палепшала пагода, і мужу стала крыху лягчэй, а так было вельмі дрэнна. Уся мая ўвага – пры ім. Учора былі Юрыны імяніны, дык званіла ім. Богу дзякаваць – усе здаровыя. Хлопцы як хлопцы, крыху непаслушная гэтая помесь Міклашэвічаў з Геніюшамі.

Знайшоўся зноў мой наймалодцы брат Алёша! Да нашых знаёмых у пошуках нас зьявіўся 20-гадовы Алекс Міклашэвіч – трэці сын брата Аляксея. Сумна – брат мой ужо 10 гадоў як разьвёўся з яго маці, пакінуўшы сямёра дзетак. Пішуць нам, што Алекс – вынятковы інтэлігентны хлопец, а другія пішуць з Польшчы, што “syn twego brata jest welkim czlowekom”. Ня ведаю, можа, гэта – пра аднаго са старэйшых сыноў. Ніякае славянскае мовы ніхто ў іх сям’і ня ведае. І як яна выглядае – гэтая помесь беларусаў з англічанамі? Я цяпер пад гэтым уражаньнем. Мы шчаслівыя, што сын і ўнукі нашыя будуць мець сваякоў, бо мы ўжо адыходзім памаленьку...

Вось і ўсё, дарагі Саша. Чакаем хоць слаўцо ад Вас, даражэнькі наш сябра. Муж Вам сардэчна кланяецца. Саша, ці памог Вам хто? Гэта мне вельмі важна ведаць.

Ваша Ларыса Геніюш.

257. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 9 траўня 1977 г.

Дарагая Дануся!

Дзякуй за вестку аб Белакозу, бо мы тут забедаваліся. Ці ня ведаеш, куды пайшоў служыць Коля¹? Каб хоць гэтага хлопца не адвезьлі далёка, каб спакайнейшы быў бацька. Да хворага ў траўматалёгію вельмі лёгка выклікаць кансультанта! Чаму дагэтуль яго не выклікалі? Што Аляксей Міхайлавіч [Пяткевіч] побач, гэта вельмі добра. Ён добры друг і талковы чалавек. Непакоіць мяне сябра Эрык. Ці зноў стары дыягназ – хранічнае воспаленьне лёгкіх? Што зь ім? Данусенька, дарагая, ня час нам думаць аб сабе, калі мужы нашыя так хворыя! Не сумуй, што ня будзе канікулаў, жыцьцё вашае яшчэ наперадзе, а будзь рада, што хоць сваёй мілай прысутнасьцю і апекай памагаеш сябру Эрыку адужаць, паправіць здароўе. Ці ня будзе гэта рэзультат яго пасьялаваеннага сіроцтва? Пэўна, цяжка жылося тады малым бяз бацькі, можа, не было чаго есьці. Ах, гэтая вайна... Учора не адыходзілі ад маёй душы ні мае бацькі, ні палеглыя брацьці... Была ў цэркві, паставіла сьвечкі.

Пастараемся нейк добра ўладкаваць на лета дзяцей, каб акрэплі і адпачылі. Які жаль, што няма дзеда Яські, адна бабуся – гэта ня так цікава для іх, ня так пэўна. Шчасьліва зваліся на нас сонечныя дзянёчкі. Муж загарэў і крыху акрэп. Робяць нам абоім уколы ад сэрца, дык і мне стала крыху лепей.

Знайшоўся мой брат-андэрсавец у Англіі! Фактычна ня сам брат, а яго трэці сын, таксама Алекс. Вось зьявіўся дваццацігадовы юнак, Алекс Міклашэвіч, да нашых знаёмых. Шукаў нас. Быў рады з маёй кніжкі, якую там яму паказалі. Пішуць, што выдатна інтэлігентны хлапец. І так, у іх ся-мёра дзяцей! Брат з яго маці разышоўся 10 год таму назад і мае ўжо другую жонку, другіх дзяцей. Нічога ня ведаючы пра абставіны іх жыцьця, нічога не магу сказаць аб гэтым, толькі дзякую брату за тое, што захаваўся хоць наш род! Калі ж яго сыны пайшлі хоць крыху па нашым родзе, дык гэта, напэўна, асілкі. Юра і ўсе нашыя вельмі радзя, што цяпер не адны, што ёсьць такія блізкія і дарагія родзічы! Жаль, ніхто з сям'і ня ведае ніводнае славянскае мовы... Хлопец хоча на наступны год прыехаць да Юры, а магчыма, і да нас. Я паздаравела ад гэтае весткі, захацелася жыць. Вестка прыйшла перад самым маем. Муж таксама вельмі ім рады. Бываюць жа цуды на сьвеце, і лёсы людзкія складаюцца часта, як у казцы. Напісала Алексу ліста пры чужой дапамозе. Каб хоць дайшоў!

Зноў пахаладнела, дзед ляжыць і крыху стогне. А ты, дарагая, трымайся моцна. Гэта суровы экзамін жыцьця на чалавечнасьць! Глядзі Эрыка, як толькі можаш, як сябра – найлепшага сябру! Толькі Ты адна можаш яму дапамагчы, бо ён кахае цябе! Жадаю вам шчасьця і мужнасьці, каб перамагчы ўсе хваробы і ўсе нягоды жыцьця! Глядзі сябе, не нэрвуйся лішне, каб вонкава Твой выгляд быў беззаганны, гэта адцягне крыху Твае думкі ад сумнага. Сябра Белакозу хоць час ад часу праведвай. Ад нас яму – найлепшыя пажаданьні! Дзетак трымай у строгім і паважным настроі і глядзі, каб былі самастойнымі. Тут адна асоба цікавілася надта маімі адносінамі з вамі. Сьмех, якія ж адносіны, калі Ты і то амаль ня пішаш мне... Бог з вамі!

Цалуй дзетак, Эрыка і ўсіх вітай – твае *Геніюшы*.

258. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 31 траўня 1977 г.

Дарагія Верачка, Саша і дзеткі!

На днях атрымалі ад Вас ліста, але, на жаль, чужога. Пісанага для Людвікі Антонаўны. Ліста гэтага сяньня ёй перасылаю. Відавочна, Вы пісалі і нам, ды папутаў нехта лісты, а можа, і Вы самі. У кожным выпадку ведаю, што Вы ўдома, што лепей з нагою і горай са страўнікам. Ведаю, што з Коляю. Пайшоў у марфлёт і Міхасёў сябра, наш сусед. Ня трапіў у падводнікі, бо ня вытрываў нейкай там “буракамэры”, пэўна, будзе плаваць на Балтыцы. Усё просіць у сваёй заплаканай маці, каб прыслала яму “Невадам зь Нёмана”, бо сумна бяз роднай мовы... Крычу, каб ня слала.

Дзецям і ўнукам нашым далі вызаў, і мы ім тыдзень таму яго паслалі. Далучаю Вам зьмястоўны і харошы адказ на мой ліст з Облздрава. Знача, у Вас хранічны гастрит, і трэба добра ўзяцца за яго лячэньне. Трэба Вам асабіста пагутарыць з якім добрым тэрапэўтам і прытрымоўвацца яго радаў. Старайцеся як найменей нэрвавацца! Прытрымоўвайцеся дыеты. Папрашу сына, каб пацікавіўся, як леацаь гастрит у іх (ён сам дык пэдыятар), каб прывёз, калі будуць, добрыя лекі.

За сына Колю ня бойцеся, бо малады ён, не расьпешчаны, вытрывалы, а ўсё іншае залежыць ад шчасьця. Жаль толькі, што службыць будзе тры гады, але і гэта яшчэ не трагэдыя. Быў бы толькі здароў. Ня ўсюды ж сядзяць нейкія ваўкі, а большасьць людзей разумных, здольных ацаніць паводзіны, працу і сумленнасьць хлапца. Так што перажываць моцна ня трэба.

Мы тут цяжка пераносім дрэнную пагоду, але пакуль што трымаем-ся. Я крыху прыхварэла толькі, калі ноччу ўлезьлі ў мае туліпаны і стапталі зусім загончыкі. Ну, туліпанаў, як хваліліся, дык налупілі 260 штук, а я толькі назьбірала бярэмя вырваных з цыбулькамі і параскіданых усюды. Гэта было страшэннае дзікунства!

Часам піша Людвіка Антонаўна. Што цяпер робіцца ў Менску – ня ведаю. Як разьвіваецца наша культура? Ці ўжо ўліваецца ў адно русла, ці яшчэ захавае адметныя свае рысы? Нядаўна купіла харошы стары дыван. Гляджу на яго зь любасьцю. Чыстая складаная гэамэтрыя. Цікава, што рэшткі такіх тканінаў адкопваюць зь вельмі старых курганоў. Жаль, такое мастацтва зьнікае за кошт капіраваньня розных “букетаў” з крамных тканін. А гэамэтрычныя ўзоры (у нічальніцы) – гэта спэцыфічна гродзенскае, беларускае. Сябры вельмі просяць пасылаць ім толькі такое, бо цікавяцца і захапляюцца ім ня толькі нашыя суродзічы. Я раней ня ведала гэтага, хоць дываны ў гэамэтрычны ўзор любіла найболей. У іх толькі ўзор і колер. Да нас прывозіла свае дываны знамянітая Тацьцяна Місевіч са Шчучынскага раёну. У яе цудоўныя рэчы, але болей у паскі, хоць ёсьць і складаная гэамэтрыя.

А муж усё сьпіць. На дварэ пахмурна, але не халадно. Якая пагода ў Есентуках? Глядзеце, каб вытрымалі! Пішэце нам часьцей. Добра Вам падлячыцца, паправіцца!

З усёй шчырасьцю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

259. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 31 траўня 1977 г.

Дарагая, мілая Дануся!

Вельмі разумею твае клопаты: і тое безграшоўе, і страх за сябра Эрыка. Можа, яму ўжо лепей? Як там усяму даеш рады адна? Як дзеці? Ад Белакоза быў ліст для другой асобы, але трапіў у мой канвэрт, так што больш-менш ведаю, што з нагою яму лепей, а са страўнікамі – па-ранейшаму. Мы тут абое седзімо на ўколах і таблетках. Дзецям паслалі ўжо вызавы, але, як казалі Валя, раней жніўня яны не выберуцца, і то “на пару тыдняў”... Язва яна адумысловая, кусае, як толькі можа.

Надта брудныя сьцены ў нас, і сілаў ніяк не хапае, каб пабяліць хату. Усё чакаю лепшай пагоды. Абяцала дапамагчы Зося. Я тут крыху прыхварэла дзеля сваіх туліпанаў, якія павырывалі з цыбулькамі, а гуркі так вытапталі,

што перакопвала загон і нанавя іх пасадзіла. Абурыла мяне барбарства, з якім яны гэта зрабілі. Паэтам так рабіць нельга! Але і гэта міне, вось каб толькі муж паправіўся, на што мала надзеі.

Пісала Надзежда Васілеўна К[араткевіч]. Ледзь, бедненькая, піша, але адчуваецца, што клапоціцца пра мяне, як добры, сапраўдны друг.

Дзіўлюся, што ты не выступаеш па тэлебачаньні, асабліва калі бачу там – Еўдакію [Лось]... Усё ж яна ня геній, ды і не талент нават. А бачыць цябе вельмі хочам, і калі будзе які транспарт у наш бок, дык прыяжджай да нас! Як даеш сабе рады? Што добрага ў мамы? Калі ў цябе пачынаецца отпуск? Дзякуй табе за Белакоза, за памяць, за ўсё! Я мужу не гаварыла, што прасіла цябе памагчы Бел[акозу]. Ён гэтага не разумее...

Цалую Вас усіх – *Ларыса Геніюш*.

P.S. Давай сябру Эрыку і крыльцы, ня толькі курыныя кульшачкі. Пажадай яму хутчэй адужаць!

260. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 20 ліпеня 1977 г.

Мілая Дануся!

Рады былі аглядаць учора Вас усіх на Купалаўскім сьвяце па тэлебачаньні. Ты і Рыгор Барадулін былі самыя шчырыя, непасрэдня і най-болей нам спадабаліся.

Яшчэ нашыя госьці не прыехалі. Міхась мог быць тут ужо месяц, але мамуся яго не пусьціла. Наагул, паставіла хлапца супраць бацькі, я проста баюся за Юру, за яго нэрвы, бо жыцьцё ён меў цяжкае. Званіла ім 3 ліпеня, дык Юра сказаў, што прыедзе, здаецца, толькі ён адзін. Ці споўніць тваю просьбу – ня ведаю, бо ён нейкі “прыбіты” гэтым усім. Болей не званю, не пішу, і што ўжо Бог дасьць...

У мяне тут свайго гора вышэй галавы, бо з мужам ня лепей. Вельмі добра, што Віка¹ паступіла, куды хацела. Напэўна, будзе мець і стыпэндыю, так што шмат вам да яе вучобы дакладаць ня прыйдзеца. Дзяўчо харошае, і з яе цяпер Вам толькі радавацца.

Юра мае прыехаць у пачатку жніўня. Яны заўсёды стараюцца “абмінуць” мой дзень нарадзінаў, каб хоць ім чаго гэта не каштавала. Я толькі пасьмейваюся сабе з гэтага, бо сапраўды, акрамя іх прысутнасці нічога болей нам ад іх ня трэба.

Да нас цяпер абсалютна не прыходзяць лісты. Твой быў выняткам. Найболей непакоюся аб браку лістоў ад сваіх новазнойдзеных родзічаў, вялікага нашага шчасьця.

Жывем – як два пустэльнікі, і весткі са сьвету да нас не даходзяць, толькі што зь “ЛіМу”. Ты, напэўна, зоймеш цяпер вядучае месца Е. Лось, гэта мы так падумалі. Калі хоць крыху зможаш, дык прыедзь. Як маюцца сябра Эрык і твая мама? Пішы!

З найлепшымі пажаданьнямі – *Геніюшы*.

261. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 14 жніўня 1977 г.

Даражэнькія!

Бліскае, грыміць і лупіць дождж! Ужо яго крыху зашмат. Надта крыўдна за мілую Марынку, але няхай пакуль што прывыкае да нашага лёсу. Адно толькі дзіва, за што на Вас, дарагі Алесь Мікалаевіч, помсьцяць? Вы ж савецкі настаўнік, заслужаны перад грамадзтвам за працу ўсяго жыцьця, талковы, разумны чалавек. За што на Вас помсьціць і на Вашых дзецях? Я – другая справа, бо з кулакоў, а завошта на Вас? Я радзіла б Вам напісаць у ЦК. Там, як мне давалося пераканацца, сядзяць адпаведныя людзі, якім падобнае здэкаваньне, прычым у час папулярнай “разрадкі”, падабацца ня будзе! Кожная дзяржава мае законнасьць, на якой і трымаецца. Гэта ж – супрацьзаконнасьць!

А Марынку сардэчна віншваем – хоць і без залатой мэдалі. Яна сама залатая дзяўчынка, калі здолела так добра вучыцца. Што ж, сябра, цяжка будзе гэтым “добразычліўцам” даць дзяўчо з такімі адзнакамі “за даярку”! Такім трэба даваць магчымасьць вучыцца далей, і аб гэтым я Вам раджу проста па-чалавечы папрасіць тав. Машэрава. І то як найхутчэй! Тут заднім чыслом “бядуюць”, як гэта наш Юрка скончыў мэдыцыну, як ён дастаўся ў Польшчу? Каб быў тут, кажуць, дык “дальше ФЗО¹ яго не пустилі бы”... Майце гэта на ўвазе. Пішэце, хутчэй пішэце – ратуйце сваё дзяўчо! Горай з Вашым здароўем. Баюся, сказаць па праўдзе, за Вас. Што дасьць больніца, рэжым? Дык гэтакі можна стварыць і ўдома. Трэба паехаць на прыватную кансультацыю да якога добрага тэрапэўта і паводле ягонай парады далей лячыцца ўдома. Калі ж будуць чаўпсьці з намі падобнае, хіба вернемся да народнай мэдыцыны. Ня крок наперад, а міля назад!

Алесь Мікалаевіч, дарагі наш дружа, а можа, Вы церпіце крыху і праз маю асобу? Дазваляю Вам вырачыся мяне, толькі б Вам было зацішней.

Пішучы ў ЦК, зрабеце пару копіяў, якія пашлеце (не з Гудзевіч!) у СП БССР ці прыватным асобам, якія адказныя сяньня за лёс нашых людзей, напрыклад, у Гродна. Трэба выясьніць перадусім, за што помсьцяць і наагул чаго ад Вас, спакойнага, тактоўнага, савецкага настаўніка хочуць? Віною можа быць і тое, што гутарыце ўсюды па-беларуску, але тут саступаць нельга! Бачыце, каб Вы былі п’яніца, гультай, ашуканец, дык Вы былі б “свой в доску парень”, і з Вамі “служы народа” лягчэй знайшлі б супольную гутарку. Але і тут саступаць нельга! Трэба “быць людзьмі, ня толькі імі звацца!”² Тут трэба стрываць, бо быць нелюдзьмі нам не да твару.

Я сама напісала б за Вас куды трэба, але баюся, што хутчэй пашкоджу, чымсьці дапамагу. Ды і здароўе зноў пахіснулася, асабліва ў мужа. Дык ня рвецце нэрваў з рознай поганьню, а проста пішэце ў ЦК! Так я Вам раджу.

Гасьцей нашых яшчэ няма. Нават лістоў няма. Сын прыслаў працы А. Бэргман³ (піша часта ў “Ніве”, былая дзяячка КПЗБ), дык ліст поўз амаль месяц!

Трымайцеся, дарагія, а галоўнае – папраўляйцеся! Жыць заўсёды цікава, а цяпер яшчэ болей цікава.

Цалуем і абнімаем Вас усіх са шчырасьцю – *Геніюшы*.

P.S. А болей лістоў ад маіх пляменьнікаў няма. Наагул баюся і за сына, і за ўнукаў, ды і за іх, дарагіх родзічаў.

262. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 14 кастрычніка 1977 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Мы радыя з Вашага ліста, добра, што аказаліся, але непакоіць нас стан Вашага здароўя. Аб Марынцы ведалі зь Вільні. Цешымся, што дзяўчо вучыцца. Муж цяпер пераважна ляжыць. Устае толькі да стала. Дапамагала нам тут суседка, але пэўныя актывісткі яе запалохалі, што яе дзеці не паступяць ні ў якую школу, калі яна будзе хадзіць да нас і памагаць. Думаю, аднак, што гэта толькі “самадзейнасьць” злых наскрозь людзей і нейкая дзікая, ненармальная зайздасьць. Учора, калі выйшла па ваду, дык сем (роўна сем!) нашых суседзяў-школьнікаў схапілі маё вядро і так разам яго за беражкі неслі. Дзеці ёсьць дзеці, і ніякая “прапаганда” не даходзіць да іх, на шчасьце. А наагул, дык сумна з гэтага ўсяго.

Нашыя доўга ня пішуць, і мы ня ведаем, што там у іх робіцца. Можа, і яны ўжо баяцца. Пакуль даю рады з працаю ў хаце і каля хаты. Дасталі мы запрашэньне ехаць да далёкіх сяброў. Дарогу нам аплочваюць, але мы нават не падавалі пакуль што на дазвол з прычыны хваробы мужа, ды і ня толькі таму.

Шлю Вам кніжку, якую мы з мужам з цікавасьцю прачыталі. Пісаць і прасіць за Вас нікога не збіраюся, бо ня той цяпер час. А вось бачыць Вас вельмі хачу, і калі паправіцеся, дык адведайце нашу старасьць. Пакуль што маем дровы на зіму, адну на дваіх пэнсію, хлеб і да хлеба.

Шчыра цалуем мілую Марынку і ўсіх вітаем. Мацуйцеся і папраўляйцеся. Вашыя *Геніюшы*.

263. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 20 кастрычніка 1977 г.

Даражэнькі Алесь Мікалаевіч!

Вельмі тут непакоімся за стан Вашага здароўя. А можа, гэта ў вас крыху і на тле нэрвовым? Жыцьцё ж Ваша, дарагі наш дружа, ня мёд... Некалі, яшчэ ў Чэскай Празе мне раілі на хваробу страўніка: шэсьць тыдняў нічога іншага ня есьці акрамя грэчневай кашы (размазьні), і любая хвароба страўніка вылечыцца. У мяне быў т. зв. *ulcus duodeni* – нарыў на дванаццаціперснай кішцы, і я моцна мучылася зь ім увесь час. Вылечыў мяне голад, прымусовы, дарэчы...

Цешыце нас, што хоць Вы і ня Карпаў¹, але, відаць, добры шахматыст. Абое з мужам мы любім гэтую гульню, якая патрабуе немалой інтэлігентнасьці. Часам і ў жыцьці памагае нам добры “ход канём”, каб яно не дало нам мату.

А кніжка добрая, праўда? Мы радыя, што яна Вам прынесла крыху бадзёрасьці. У 1973 г. яна выйшла ў Львове па-украінску². Гэта тлумачэньне, толькі там іншыя і куды горшыя малюнкi. Тыраж быў 50 000 экз.

І мы тут моцна прыхворваем. Часам забягае суседка, гдзе-што крыху паможа. Унукі нарубалі дроў, і ў хаце пакуль што цёпла. Муж суседкі псыхічна хворы. Толькі што вярнуўся (10-ты раз) з псыхбольніцы. Нешта зрабілася яму са страўнікам. Енчыць ад болю, і ніхто ня ведае прычыны. Жаль на яго глядзець. Гэта пасля нейкага леку...

А Вы будзьце добрай думкі, не нэрвуйцеся, не праймайцеся нічым. Вельмі радыя мы за Марынку. Як там “змагаецца” мамін памочнічак Міхасёк? А Колі дрэнна ня будзе, бо хлопец ён разумны і спраўны, а сапраўдныя людзі ўмеюць такіх ацаніць. Жаль, няма Вашай мамы. Гэта была і галава, і дапамога. Ці бацькі Веры крыху ёй памагаюць? Пісаў наш Юра, і ў іх усё добра. Крыху хварэў, пэніцылінілі яго. Мае многа працы як пэдыятар. Міхасю нашаму пайшоў ужо 19-ты год. Прыгожы і зграбны юнак, але вучыцца, на жаль, сярэдне, хоць хлопец талковы. Алесік надта жывы, як іскра, і мае добрае сэрца да ўсяго жывога. Пасьля яго ад’езду засталася Лапка – шчанючок.

Ці дасталі “Ветразі Адысея”³? Там ёсьць шмат недакладнасьцяў, але кніжка добрая. У Вас, напэўна, хоць людзі бываюць, цікава пагаварыць, а мы тут зусім адзінокія, як Вы ведаеце. Перапісала і паслала Юры крыху вершаў. Вам не пасылала, бо яны надта пэсымістычныя і больш датычныя нашай сям’і. Нават ня ведаю, ці ён іх атрымаў.

Ці глядзелі на днях па тэлебачаньні пастаноўку паводле кніжкі Янкі Сіпакова⁴? Зроблена нядрэнна, але нешта ня тое. Бедны быў народ, гэта праўда, але акрамя беднасьці там нейкая нехайнасьць у вопратцы – шапка і то абавязкова з абдзертым казырком. Чаму ж не паказаць той народ у тканым і самаробным, як некалі ў нас бывала, але як жа акуратна заўсёды апранутым! Такіх расхрыстаных і абыякавых да сваяго вонкавага выгляду я ніколі ў нас ня бачыла. Мы заўсёды хораша і сьціпла зашпіленыя на ўсе гузікі! Няхай заглянуць у старыя кufры і ўбачаць, на што мы былі здольныя нават у самы трудны час. Асабліва прадбачлівыя, працавітыя і да ўсяго здольныя нашыя жанчыны. І гэта ёсьць вялікі даробак нашага старога, мудрага народу, а нас заўсёды “малююць” нейкімі галадранцамі, якімі мы ніколі не былі.

Бяру ў рукі стары дубенскі андарак, які захоўваю як памятку і дзіўлюся яго якасьці, яго прыгажосьці, не кажучы ўжо аб дыванах, аб “мудрасьці” гэамэтрычнага, адвечнага іх узору...

Дык хоць напішэце, як Вам жывецца? Як Ваш страўнік? Ці ёсьць яшчэ ў Вас карова? Трэба, каб Вы мелі заўсёды тварог і сьмятану ды кіслае малако для свайго страўніка.

Пішэце нам! З павагай і шчырасьцю да мілай Вашай сямейкі – *Геніюшы*. P.S. Ці хто са знаёмых адведвае Вас у больніцы? Ці бачылі кніжку А. Карпюка пра О. Корбут⁵? У нас, на жаль, яе ўжо няма.

Ваша Л.Г.

264. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 21 кастрычніка 1977 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Учора паслала Вам пару слоў. Сяньня атрымала ліста ад маці Валодзі К[араткевіча]. Месяц ён ляжаў зь печаньню ў больніцы (ах, гэтая чарка...), а цяпер падарожнічаюць з жонкай па Польшчы.

Пішу Вам, бо нейк дзіўна на сэрцы. Сяньня нашаму Юры 42 гады. Нарадзіўся некалі такім вось асеньнім днём тут у Зэльве. Мужа не пускалі ў Прагу кончыць мэдыцыну. Проста казалі: няхай арэ зямлю, як яго бацька. Пашто беларусам вучыцца?.. Вось і цяпер пад канец нашага жыцьця такса-

ма бывае розна. За плячыма – мяшок пакутаў. А што наперадзе? Якая будзе ўжо сьмерць на гэтай зямлі, што “пад белымі крыламі”?

Пісалі сябры, што выступалі “Песьняры” ў Нью-Ёрку з эстрадаю, дарэчы, а пасья гасьцілі ў нашых, якія ўсе былі на канцэрце.

Хачу паслаць Вам сяньня ліста, таму і канчаю яго хутчэй. Папраўляйцеся! Не сумуйце! Паправіцеся, дык “зблудзіцеся” хоць нейкім чынам у Зэльву да нас.

З павагай і шчырасьцю да Вас – *Геніюшы.*

265. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 31 кастрычніка 1977 г.

Дарагія Вера, Алесь Мікалаевіч і Міхасёк!

Не разумею, чаму сябра Алесь так хутка сьпяшаўся выпісацца з больніцы? Чым і як Вас там лячылі, ды які з усяго гэтага рэзультат? Няўжо гэта такі цяжкі гастрит, што не паддаецца лячэньню? Страўнік – вельмі паважная рэч, і няма тут жартаў. Як чуецца цяпер?

Што да ўпамянутай Вамі кніжкі, дык я Вам пісала ўжо, што аўтар выдаў яе ў 1973 г. па-украінску, для украінскай моладзі. Напісаў яе, безумоўна, сам, бо вышэйшую асьвету канчаў у Кіеве, ды, здаецца, настаўнічаў крыху на Украіне. Усе гэтыя гады, здаецца, стараўся выдаць кніжку па-беларуску, што ж, яму і надарылася. Дастаць яе немагчыма. Я маю толькі адзін, падпісаны аўтарам экзэмпляр. Урэшці, Вы яму напішэце, можа, у яго які асобнік захаваўся.

У нас усё па-ранейшаму. Паправы мужу няма. Нэрвуецца, бо самотнасьць і прафэсіянальная мэдычная бязьдзейнасьць яго мучаць. Дзеці пішуць мала, а лістоў ён чакае-не дачакаецца. Прычыны маўчаньня Вам больш-менш вядомыя.

“Песьняры” нашыя ў агульным савецкім эстрадным канцэрце (грузінскі ансамбль “Орэра” і цыркавыя нумары) выступаюць хораша, але толькі 15 мінут. Усім яны падабаюцца. Думаю, што мае посьпех і ўвесь канцэрт.

Ці няма ў Вас пару лішніх кніжак А. Карпюка пра О. Корбут? У нас тут іх разабралі, а я нігдзе не бываю дзеля хваробы і слабасьці мужа. Ды і ня толькі таму. Але галоўнае – справа Вашага здароўя. Як жа і чым мне Вам дапамагчы?

Ці читалі “Акраец хлеба” Янкі Брыля? Як падабаецца? Паводле мяне, дык у нас былі шмат цікавейшыя тыпы сялян, якія захавалі ў сабе нейкую шляхотную адвечную беларускасьць. Якія ж яны былі з гунту харошыя людзі!

Трымайцеся! Усяго Вам найлепшага!

Геніюшы.

266. ІВАНУ ГНАЦЮКУ

Зэльва, 1977–78 г.

Дарагі і паважаны сябра!

Сардэчна вітаем Вас з наступаючым 1978 годам! Жадаем Вам усякай памыснасьці, выдатнага здароўя, радасьці зь мілай сямейкай і творчых

посьпехаў! У нас усё нейк трымаецца, і яшчэ жывём, як бачыце. Муж ужо ходзіць, толькі па хаце, і то слаба. Вельмі мы адзінокія, як ніколі ў жыцці. Жаль, што нават лісты не даходзяць. Бывае нялёгка фізычна, але разам з гэтым лёгка і радасна на душы.

Дарагім п. Оксане і Уладзіміру² перадайце ад нас самыя сардэчныя прывітаньні, а галоўнае – падзякуйце ім за памяць аб нас.

Часам хварэю, але стараюся трымацца, каб дапамагчы мужу. Хлеб і да хлеба маем, у хаце цёпла. На творчую працу сілаў няма. Летам зноў будзем чакаць дзяцей, унукаў, і так штогод. Апошні час вельмі закранула нас сьмерць Надзежды Караткевіч – маці Валодзі. Была Яна нашым другам. Я забылася, як выглядаюць сябры па літаратуры. Напэўна, так яно сяньня мусіць быць.

Заўсёды з павагай да Вас – *Ларыса Геніюш.*

267. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 6 лютага 1978 г.

Дарагія Соня і Коля!

Дзякуй вялікае за памяць, за кніжкі, за цёплыя словы і мілыя, цудоўныя паштовачкі. Не пісала, бо хварэлі абое. Мне лепей, хоць робяць уколы яшчэ абоім. Муж мала ходзіць. Была кансультант з Гродна, прапісала дарагія, але вельмі добрыя лекі, а як яны памогуць – яшчэ ня ведаем. Прапанавалі ўзяць яго ў больніцу ў Гродна. Мы рашылі, што ўдома лепшы догляд, і думаю, што яно так.

З кніжкі той, якую ты, Коля, дастаў, І[ван] П[ятровіч] надта рады. Прышлі яе, канечне. Паглядзі там, ці ёсьць яшчэ ў Вас “Замкі Беларусі”¹ (альбом) і “Беларуская кухня” на рускай мове. Гэта муж цябе аб гэтым просіць. Даруй яму, што надакучае.

Я тут, як ведаеш, зусім адна. Ледзь Зосю [Каліноўскую] ад нас не “адбілі”. Запалохвала адна, што дзеці ў інстытут не паступяць, калі будзе нам памагаць... Божа мой, чаго толькі ні чаўпуць розныя нехрысьці! Зося прыходзіць. Памагае крыху.

У хаце цёпла, бо дроў унукі нарубалі, і іх даволі. Апошнія дні мужу было яшчэ горай. Не адыходзяць ацёкі з ног, што мяне непакоіць. Коленька, родны, дзякуй табе за добрае, цёплае слова. Яно бывае падчас патрэбнае, як лекі. Пакуль што хапае і ежы, і мы не без капейкі, так што ні ў чым хвораму не адмаўляю.

У дзяцей больш-менш добра. Міхасю трэба ўжо ў гэтым годзе паступаць на вэтэрынарыю, як ён гэтага хоча, бо канчае ліцэй. Я стала моцна “зубатай”, бо толькі так можна ўтрымацца. Бараню мужа ад хваробаў і іншага. Гдзе-хто моцна мне тут спачувае. Здалёк... Нічога, я выстаю. Я да канца буду бараніцца ад усякага гора! Каб хоць да вясны! А там – што Бог дасьць.

Пішы, Коля! Я таму не пісала, бо думала: а можа, лепш ня трэба?

Цалуем Вас обоіх. Заўсёды Вашыя – *Геніюшы.*

268. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 21 лютага 1978 г.

Даражэнькія!

Дзьве вельмі вартасныя кніжачкі мы атрымалі. Муж Вам за іх моцна ўдзячны. А разьлічвацца будзем, калі прыедзеш. Спадзяюся, што маяго папярэдняга ліста ты атрымаў. У нас было дрэнна, бо моцна аслаб Іван Пятровіч. Я зьвярнулася па дапамогу ў Гродна. Быў кансультант, хацелі яго забраць у больніцу ў Гродна. Але цяпер прыходзіць да яго лекарка, добра яго лечыць, і я рашыла – няхай лепш будзе ўдома. Лепшы догляд. Горай тое, што моцна дрэнна мне. Патравілі нашых катой за адну ноч! На днях здохла наша цудоўная Альма. Усё гэта дзеіць на нэрвы.

Зоя дзякуе за прывітаньні. Прыходзіць да нас кожны дзень. Мне лягчэй зь ёю. Моцна нэрвовы зрабіўся муж, і бывае зь ім цяжкавата. Стараюся, каб усё было добра, каб цёпла і чыста. Я тут адна. Сын піша рэдка. У іх усё добра, але пачынае “дурэць”: задумаў ехаць на два гады ў Лівію – у тыя арабы! Усё дзеля грошай. Ён і так добра зарабляе, але ж яны надта скнары, асабліва нявестка. Я прасіла яго не падпісваць кантракту. Ці паслухае – ня ведаю. Кожны дзень прыносіць нейкае гора, а тут яшчэ і маразы, як на Поўначы. Пішэце мне часам, думайце аб нас.

Усе захопленыя [кнігай] “Пад белымі крыламі”, замалы тыраж. Памерла маці В[алодзі] Караткевіча. Была яна маім шчырым і дарагім сябрам. Усё думаю, што яна жыве... Думаю – дажывем да вясны, бо надта хачу Вас бачыць! Падалі на вызаў дзецям. Неяк прарваўся ліст ад пляменьніка, цёплы, харошы. Хоча вельмі ўбачыцца. Спадзяюся, што Вы абое здаровыя! Ня змерзьніце хоць! Мяне тут колюць, націраюць, ставяць банкі і г.д. Думаю – выжыву.

Цалую Вас – *Ларыса Геніюш.*

269. ГАНЬНЕ СЯДАЧ

Зэльва, 21 лютага 1978 г.

Дарагая Аня!

Пасылаю Табе адрас нашага сына: *Польшча – Polska, 15-304, м. Bialystok, ul. Wolodyjowkiego, 8, т. 36, Jerzy Geniusz².*

Чарнавікі сваіх вершаў прышлю вам пасья. Прышлю хоць крыху. Сяньня, каб хоць крыху споўніць Тваю просьбу, шлю крыху сваіх недрукаваных вершаў (усіх – 11). Гэта з ранейшых, цяпер не пішу, бо моцна хворы мой муж, і кожную хвіліну патрабуе маёй увагі. Захавайце гэтыя вершы. Калі змагу, дык пазьбіраю і прышлю яшчэ, каб захаваліся. Абавязкова напішы, ці атрымала лісты.

Я ўсё выбіралася да вас з унукамі і яшчэ ўсё не губляю надзеі, што прыедем. Перадавай ад нас сардэчныя прывітаньні Алесю Мікалаевічу [Белакозу]. Я і сама крыху занемагла апошнім часам. Жадаю посьпеху вашаму музэю ды ўдачы ў гэтай шляхотнай працы.

Я, на жаль, нічога яшчэ не змагла зрабіць для вашага музэю, але ж гэта зусім натуральна, што я – гэта вы! Паглянем, як уложыцца маё жыцьцё. Калі будзе мне вельмі дрэнна, дык нехта з вас мусяе быць пры мне.

Ваша *Ларыса Геніюш.*

270. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 6 сакавіка 1978 г.

Дарагі Коля!

Атрымалі ад цябе самы мілы для Івана Пятровіча падарак. Дзякуе табе вельмі. Чытае, не адрываецца, крыху часамі злуецца. Яму было міла, што ты пра яго памятаў. Як гэта далікатна і хораша з тваёго боку – памятаць пра людзей, якім такая памяць добрага чалавека ёсьць самы вялікі дар.

Зося [Каліноўская] была і сяньня. Дзякуе табе за прывітаньні. Стараецца хоць крыху мне дапамагчы. Муж яе далей у больніцы. У мяне моцна падняўся ціск. Гэта робіцца заўсёды, калі нэрвуюся. Лісты мае да сына і ўнукаў амаль не даходзяць. Ад іх ідуць па тры тыдні, а то і болей. Лечаць мяне цяпер больш, як Івана Пятровіча. Колюць. Здалёк – дык няма лістоў зусім!

У Аўстраліі памёр наш паэт Алесь Салавей. Заплыў у мора, а назад вярнуўся ўжо сіні, і выцягнулі з вады нежывога. Надта сумаваў па Бацькаўшчыне і не любіў аўстралійскіх вятроў... Піў надта многа, і сэрца ня вытрымала. Дакараю сябе, што ўсё крычала на яго за тую чарку. Прасілі сябры. Пісалі, што калі накрыву на яго, дык п'е крыху меней. У іх цяпер лета. Яшчэ на Коляды напісаў мне паштовачку. Даўгія лісты піша ягоная жонка. Ня быў добрым мужам, але яна шкадуе яго. Засталося трое дзяцей. Сын і дачка ўжо маюць сваіх дзяцей. Паклалі на грудзі скрыначку з зямлёю з Беларусі.

Пішу табе сумныя рэчы, але даруй. Як там лечысься? Адрасуе табе ліста Зося, бо іначай, можа, і не зайшоў бы. Вось бяжыць ужо на пошту. Яшчэ раз дзякуй за памяць.

Цалуем цябе і абнімаем – твае *Геніюшы*.

P.S. Прывітаньні табе ад Зосі! Няхай табе добра адпачываецца! Усяго-ўсяго найлепшага!

271. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 25 красавіка 1978 г.

Даражэнькія!

Вельмі цешуся, што Ваш музей папаўняецца вартымі экспанатамі. Ці яшчэ жывуць тыя прататыпы з апавяданьня Лынькова¹ “Васількі”?

Што датычыць мяне, дык у гэтым выпадку я лічыла, што трэба выкарыстаць знаёмства нашага сына з Аляксандрай Бэргман. Ведаю, што яна аўтографамі лішне не раскідаецца. Цяпер працуе над біяграфіяй Леапольда Родзевіча². Гэта таксама будзе вартая рэч.

Ці атрымалі здымкі “арла” з Варшавы? Сын Вашага ліста не атрымаў. Жыцьцядайнае сонейка крыху падтрымала нашыя сілы. Муж настолькі акрэп, што здолеў напісаць ліста сыну і Міхасю. Пісаў Юра, што з Міхасікам не найлепей. Падобна, як некалі з Вашымі дзяцьмі... Спадзяюся, што здаровы розум возьме верх у людзей. Перажываю крыху, бо юнак, зразумела, нэрвуецца. І калі ж гэта ў сьвеце возьме верх чалавечнасьць? Выслала ім вызавы. Пасьля ўколаў стала і мне меней дакучаць сэрца. Цяпер крыху шыкуюся да сьвят. Вітаю і Вас з усімі сьвятамі вясны! Радасна Вам іх

правесьці! Што піша Мікалай? Ці будзе Вам па бараду Міхасёк? Як маецца Верачка? Як дае сабе рады?

Алесь Мікалаевіч, “Праменьчык”³ важны, але здароўе важней. Лішне не замагайце! Баюся, што ня ўсю праўду пішаце мне адносна сваяго здароўя.

Давялося мне зьвярнуцца зноў у Гродна. На гэты раз у справе мужа. Памаглі, безумоўна. Можа, таму і перазімавалі мы тут, бо было дрэнна з усіх бакоў.

Пішэце нам! З павагаю да Вас і шчырасьцю – *Геніюшы*.

P.S. Не забудзьцеся падзякаваць А. Бэргман.

272. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 3 траўня 1978 г.

Добры дзень, дарагая Дануся!

Як там Твая “вясновая лянота”? Ці ня будзе гэта хутчэй якое нездароўе? Трэба, каб Ты праверыла сваё сэрца, нэрвы, а нават і ціск крыві. Ведаю, што Табе нялёгка. Чаму нічога ня пішаш пра мужа? Як ён цяпер чуецца? Дарэчы, было б добра, каб Ты напісала Олі¹. Мой апошні ліст і сьвяточная картка не дайшлі да яе. Там сябру Эрыку быў бы заўсёды прыпынак.

Былі лісты ад Юры. Вельмі нэрвовы – ад Валі. Бедны Міхась, баюся, што яны ўсе разам задзяўбуць юнака. Ён нейк узлаваўся, закрыўся ад іх духова. Я ім напісала, што ў найгоршым выпадку няхай купяць яму гаспадарку, трактар, крыху жывёлы ля Белавежы недзе, і няхай гаспадарыць. На хлеб заробіць, а што болей чалавеку трэба? Гэта так цікава – гутарыць вечна зь небам, дрэвам і зямлёй. То сонейка гладзіць, то хлешча вецер, і жыцьцядайныя кроплі дажджу абмываюць абліччы і душу. Гэта было б як у Бібліі – “вятры вяртаюцца на кругі свая”. Бо мой дзед Павел быў з Крынак, а бабуся Марфа – недзе з Чамяроў побач. Вось могуць і звабіць яны пра-праўнука “на кругі свая”...

Жартую, безумоўна. Хоць у Польшчы на гаспадарцы жыць цікава і можна. Няхай бы толькі хоць тую вэтэрынарыю скончыў, было б цікавей. Адным словам, Міхась аказваецца штохвіліны болям сэрца ў маіх грудзях. А Юра замест думаць пра Міхася, перажывае з М. Шаховічам², ці іх любімую паэтку Дануту Б. з Гродна пусьцяць у Беласток на сьвяткаваньне “Белавежы”³. Калі хоць крыху зможаш, дык паедзь да іх, няхай маюць радасьць людзі, бо там Цябе вельмі цэняць і любяць.

А цяпер: чаму “змарнавала час”, чытаючы Васіля Б[ыкава]? Дзе і што чытала? І чаму гэта ён у вас страціў ласку? Безумоўна, Ты ведаеш, што робіш, але ўсё ж... Не хацела б пераглядаць сваіх адносінаў да яго асобы, якія больш-менш заўсёды аднолькавыя, пазытыўныя. Няўжо ён вас “на бабу променял”, як той Сьцяпан Разін⁴? Складаная рэч – чалавечая натура, а тым болей – душа літаратара. І што ўжо там за “пані Ганская”? Адным словам, пачакайма. Можа, там усё добра.

Які сталы і салідны ў сваіх пачуцьцях Аляксей Нік[іфаравіч Карпюк]. Вось ён падобнага не прыдумаў бы! У першую чаргу таму, што ён вельмі добры, людзкі і лічыцца з пачуцьцямі другіх. Ён вельмі мала эгаіст і наагул чалавек цікавы. Мае далёкія сябры былі захопленыя “Вершалінскім раем”⁵, знайшлі там шмат тыпова беларускага.

Дарэчы, мне сяньня крыху прыкра. Адна вельмі мілая наша студэн-тачка, дачка такіх харошых бацькоў, выходзіць замуж за латыша... Ну, гэта яшчэ ня самае горшае, але мне нявесела нейк.

Сяньня напаліла ў печцы, падзякавала за прывітаньні міламу Адаму М[альдзісу] і вось гутару з Табою. Хораша прывіталі мяне з праваслаўнымі сьвятамі каталіцкія ксяндзы. Гэта вельмі міла, што заціраюцца непатрэбныя разрозьненні паміж людзьмі. Я – за братэрства! У нас тут было крыху ску-павата з прадуктамі, але было даволі мукі, цукру ды маргарыну, і таму сьвя-ты былі – як трэба! Дзед мой зажадаў сяньня крупнічку. Гасьцей у нас цяпер не бывае, але суседзкія дзеткі абдараваныя былі шчодро. Зацьвілі белыя нарцызы, і людзі прыходзілі прасіць іх на вясельлі.

Нас абоіх колюць. Мужу мала гэта памагае, бо пухліна з ног не адыходзіць. Непакоюся гэтым. Надта праняўся доляю Міхася, хоць там, можа, усё добра скончыцца, ды трагедыі ніякае тут і няма. Хлопец ён талковы, але на ўсё заглядаецца самастойна. З бацькамі ў яго кры-ху разыходжаньні, але Міхась мае рацыю. Ён болей прыстасаваны да сяньняшніх дзён. Урэшце, ты ж сама яго бачыла.

Ці была Віка на майскія сьвяты? Чаму табе не памагае Валерка? Ты мусіш навучыць яго ўсіх працаў з улікам і на яго будучае сямейнае жыцьцё. Цяпер гэта, здаецца, неабходна. Адным словам, не раскісай! Глядзі свай-го здароўя. А за слоўнік яшчэ раз ад дзедзіка вялікае дзякуй. Дык шчасьця і памыснасьці ў Вашу хату! Цалуем і абнімаем Вас – *Геніюшы*.

273. ЛАРЫСЕ РАЛЕЙНІК

Зэльва, 12 чэрвеня 1978 г.

Мілая, дарагая Ларыса!

Дзякуй Табе за харошыя вершы, ліст і кветачку з гудзевіцкай зямлі. Толькі ў вершы “Мая старонка” (у першых словах) моцна адчуваецца ўплыў К. Буйла²: “Люблю свой край, старонку гэту, гдзе я радзілася, расла” і г.д. Другі раз старайся пісаць толькі тое, што адчуеш, прыдумаеш, створыш са-мастойна. Гэта трудна, але гэта і хораша, і галоўнае – вартасна.

Наагул дык вершы добрыя, бо ў іх ёсьць кусочак жывога сэрца, па-чуцьця, што і робіць твор цёплым і родным. Маладзец, Ларыса, пішы і далей з любоўю і розумам ды роздумам. Добра прыглядайся да нава-кольнага жыцьця, болей чытай і вырабляй памаленьку свой голас, свой стыль. Пішы лепей меней, але каб добра. Максім Багдановіч напісаў мала. Але амаль усё – дасканалае. Старайся добра вучыцца, каб быў ад-паведны запас ведаў, бо чытач сяньня моцна патрабавальны. Вялікую ўвагу зьвяртай на прыроду, бо і мы ёсьць яе частачка. Праўда, розьніца паміж самым дасканалым прадстаўніком прыроды і чалавекам настолькі вялікая, што можна думаць, чалавек – ёсьць прышэлец з другіх плянэтаў. І ўсё ж прырода – гэта жорала мудрасьці і жыцьця. Яна мае шмат скарбаў і таямніцаў, якія мы ў ёй часам “адкрываем”, як электраэнэргію, атамы і др. Зразумей, ня творым мы гэтага, толькі шчасьлівай нагодаю “адкры-ваем” ужо створанае і прыспасабляем да сваіх патрэбаў.

Вершаў не пасылаю Табе, дзіця маё, сяньня. Моцна хворы мой муж, і ўся мая ўвага пры ім. Ды і я заняджала крыху. Калі зноў папраўлюся, дык

і тады будзе мне не да паэзіі, бо буду чакаць сына з нявесткаю і дарагіх унукаў. Можа, сёлета надарыцца мне прыехаць зь імі ў Гудзевічы, бо хочуць паглядзець на магілку прапрадзеда. Прыедуць недзе ў жніўні. Калі дастанем машыну, і дазволюць ім, дык прыедзем. Чакай!

Перадавай ад нас з мужам прывітаньні дарагім Белакозам, сваім бацькам і сябрам. Заставайся здаровенькая, расьці і працуй над сабою заўсёды, да самай старасьці!

Цалую Цябе і абнімаю – *Ларыса Геніюш.*

274. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 15 чэрвеня 1978 г.

Даражэнькія!

Даўно Вам не пісала. Ліст Ларысы Ралейнік якраз мне аб гэтым мімаволі нагадаў. Век і нездароўе бяруць сваё, але пра хваробы пісаць нецікава, хоць хацелася б мець лепшае сэрца.

Міхась наш здаў матуру, а як будзе далей – Бог ведае. Пакуль жывем, дык думаем пра Вас цёпла і часьценька. Баюся пытацца пра Вашае здароўе, каб не пачуць, што яно пагоршала. Трымайцеся, дружа! Дзеці і ўнукі, можа, накоратка заглянуць да нас у жніўні. Алесь Мікалаевіч, амаль кожная хвароба мае за прычыну нэрвы. Дык дбайце аб іх, глядзецце, каб былі спакой, пагода духовая вакол Вас. На ўсё дрэннае мала зьвяртайце ўвагі.

Цешуся з таго “Праменьчыка”, які цяпер рыхтуецца. На жаль, нічога адпаведнага ня маю, каб Вам паслаць, як прасіла Ларыса, а новага нічога ня пішацца. Уся мая ўвага пры хворым. Дайсьці можа толькі да ганачка. Я маю яшчэ і гарод, і кухню, і розныя клопаты. Нейк мацней прыхварэла і ляжала крыху, дык мой хворы надта быў рады, што мы разам, што я пры ім... Цяжка надта яму дыхаць. Штораз цяжэй. Часам, калі ёсьць добрыя справы, дык робіцца вясёлы, жартуе, але зробіць два крокі – і задыхаецца. Ці закашляецца – і падкошваюцца ногі.

Што піша Коля? Ці прыедзе дамоў Марынка? Я думаю, што, беручы пад увагу Ваша нездароўе, яна мусяла б быць толькі ля Вас! Міхасёк, безумоўна, каля хаты і Вас.

Чаму Вы думаеце, што трэба на апэрацыю? За Львовам ёсьць такі курорт – Моршын. Там цудоўная вада для печані, для страўніка. Кажуць, што людзі там проста ажываюць з цяжкіх хваробаў. На днях прыслалі мне пару бутэлек той “рапы”. Бутэлькі аж цяжкія – многа розных соляў у той вадзе. Там ёсьць сардэчныя сябры ў мяне. У іх свой дом на тым курорце. Запрашаюць мяне, але я хацела б, каб паехалі Вы. Гэта ўкраінцы. Яны зрабілі б усё магчымае, каб Вас добра праверылі. Былі б радыя Вашаму візыту. Падумайце і напішэце мне.

Ці ня чулі, як здароўе Эрыка – мужа Данусі? Я і яго туды напраўляла, але яму зрабілі апэрацыю. Вы выглядаеце на чалавека здоровага, дык нічога тут страшнага, думаю, са страўнікам, але тую “рапу” прыяжджаюць піць ажно з БАМу! У першую чаргу трэба глядзець здароўя, бо Вы таксама ўжо – народная вартасць, якую не замяніць!

У мяне крыху нейкая дэзарыентацыя. Часам здаецца, што муж быў для мяне нечым большым, чымсьці тое, дзеля чаго я жыла дагэтуль, пры ім, пры яго мужчынскай цьвярдой апецы.

Вы нібы хочаце вярнуць мяне да жыцця, пішучы пра сваіх дзяўчатак і пра іх вершы. Калі вялікая трагедыя, дык нават музы доступу да нас ня маюць. Столькі хочацца расказаць Вам, дарагі Алесь Мікалаевіч! Вы ведаеце мяне вельмі мала.

Прыемна тое, што нашыя суродзічы за межамі Беларусі шчыра выказваюць мне сваю любоў і спогад. Аплакваю кожны іх ліст.

Данчык¹, так называецца малады наш пясняр, які нарадзіўся ў ЗША, прыслаў мне кружэлку са сваімі песьнямі і з аўтографам! Летась пазнаёміўся і пасябраваў там з “Песьнярамі”. Пераняў ад іх многа песьняў (напрыклад, “Спадчыну”). Пішучы мне, што мова яго беларуская шмат лепшая, як у “Песьняроў”. Выслала яму сваю кнігу “Невадам зь Нёмана”. Не атрымаў, на жаль. Прасілі кніжку (з аўтографам) і для найбольшай бібліятэкі сьвету ў Нью-Ёрку. Не атрымалі таксама... Страшна шкада. Няхай бы чыталі і там суайчыньнікі пра нашыя Гудзевічы. Такі жаль...

Пры падобных клопатах крыху забываюся пра сваё гора, таму і пішу Вам аб іх. Абавязкова найхутчэй напішэце, як заглядаецца на курорт у Моршыне. Калі Вам зручней туды ехаць? Мне разыходзіцца аб тое, каб Вас праверылі як сьлед! Я пэўная, што ў Вас няма нічога страшнага. Нэрвы – прычына амаль усіх хваробаў.

Чакаю ліста ад Вас. Цалуйце сваю дарагую сямейку. Застаюся з вялікай павагай да Вас – *Ларыса Геніюш*.

275. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 24 чэрвеня 1978 г.

Даражэнькія!

Ласкава даруйце мне за спозьнены адказ на мілы Ваш ліст. Мы тут ужо старыя, хворыя, і шмат належыць нам прабачыць. Толькі Вам забараняем мы хварэць, Вы – трымайцеся!

Напішэце, як адбылося вясельле, як Вам там танцавалася, гулялася? Ад Галіны [Тумаш] лістоў няма. Я пішу Вам сяньня з вялікай просьбаю: як найхутчэй выслаць нам лек ерапін – ад эпілепсіі. Ён нам патрэбны для блізкага нам чалавека. Юра нам яго прывязе. Толькі, калі ласка, пасьпяшайцеся, бо трэба, каб Юра пасьпеў яго атрымаць. Прыедзе ён з сямейкай да нас у жніўні. Прабачце, што так энэргічна насядаю на Вас. Мы тут даведаліся, што менавіта такі лек прысылаюць хворым з Канады. Рая, мілая, Вы як лекар мусяеце там мець добрыя знаёмствы са спэцыялістамі, і разьведайце ў іх – можа, ёсьць якія яшчэ больш эфэктыўныя сродкі ад гэтай хваробы? Палажэце разам Юры пачку bufferуни. Гэта ўжо будзе для мяне. Добра было б нешта і ад “отложения солей”. Чым Вы там лечыце падобную дрэнную хваробу?

Муж ужо мала ходзіць, але выграваецца крыху на сонейку. Міхась здае экзамены на вэтэрынарыю ў пачатку ліпеня. Моцна перажываем. Напішэце аб сабе. Думаю, што Вы цяпер удома і маю просьбу выпайніце.

Цалуюем Вас і абнімаем. Чакаем на Ваш адказ – *Ларыса і Янка*.

P.S. Прышліце, калі ласка, поўную дазіроўку для лячэньня – 3 флаконы.

276. АЛЕСІЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 15 жніўня 1978 г.

Даражэнькія!

Спадзяюся, што маяго аб'ёмістага ліста атрымалі. Чаму ня пішаце? Як са здароўем? Дзеці і ўнукі нашыя прыехалі ноччу з 2 на 3 жніўня. Цяпер нявестка і дзеці ў Гомелі, гдзе жыве сястра нявесткі, а пры ёй маці. Сяньня чакаем іх дамоў. Пад канец тыдня хочуць ужо ехаць дамоў. Прыехалі злыя і нэрвовыя. Цяжка было знайсці зь імі супольную мову. Цяпер з намі толькі Юрка, які чуецца добра, і мы зь ім. Супакоіўся, чытае, глядзіць з намі тэлевізар. Каб паехаць да Вас – дык няма і мовы. Ня толькі з прычыны хваробы мужа. У жыцці шмат што робіцца ня так, як хацелася б: то хвароба падпадзе, то якая іншая трасца.

Пыталася я ў Вас – хто і дзе ўспамінаў нашага мілага касманаўта і маю кніжку¹? Я тут – ня чула. Хацелася б вельмі пабачыць Вас. Калі не прыедзе, дык хоць пару слоў напішэце. Як там мая мілая Ларысачка Р[алейнік]? Як ёй пішацца, як працуецца? Сардэчна вітайце ад мяне ўсіх працаўнікоў музэю! Але галоўнае – здароўе. У нас абодвух зь ім вельмі дрэнна, і я хачу, каб Вы гэта ведалі.

Была ў нас Данута Б[ічэль]. На днях пісала – ці не хачу выслаць адну драбніцу ў “Маладосьць”, можа, Бураўкін² і надрукаваў бы. Здаецца, здароўе мне не дазволіць на гэта... Як чуецца Вера? Застаемся з найлепшымі пажаданьнямі, са шчырымі пачуцьцямі да Вас – усе *Геніюшы*.

P.S. Унукі папілавалі і парубалі дровы, правялі сьвет у склеп, пастроілі крыху плот.

277. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 15 жніўня 1978 г.

Даражэнькія!

Атрымалі мы мілага ліста ад Данусі зь Біскупцаў. Жаль, што падае дождж, але пасля яго заўсёды растуць грыбы, дык ёсьць і занятак. Наконт той рэчы ў “Маладосьць”, дык я няпэўная, ці варта Данусі прасіць за мяне. А па-другое, гэтую рэч, напісаную на працягу адной ночы, трэба яшчэ перарабляць.

Чуюся часам так дрэнна, што цяжка высказаць. Я хачу папрасіць Вас, каб падышоў хто да цягніка, калі нашыя будуць ад'яжджаць (недзе ў суботу ці ў нядзелю), каб я ведала, як яны селі на цягнік і ці шчасьліва ад'ехалі. Яны Вам, напэўна, пазвоняць. Нашыя з Гомля яшчэ не прыехалі. Чакаем іх сяньня. Зь Юрай нам тут час праходзіць даволі спакойна. Моцна стараюся, каб было што на стале. Гледзімо разам тэлевізар. Юра сядзіць толькі ўдома. Часам бегае па піва, гарэлкі ня п'е. Бацька супакоіўся крыху, але фізычна чуецца па-ранейшаму дрэнна.

Вялікае дзякуй мілай Данусі за візыт, якім яна нас вельмі парадавала. Хацелася пагутарыць зь ёю болей, але ўсё тут было насьпех, і кожны хацеў ёй нешта сваё сказаць. Без унукаў – пуста і сумна, але спадзяюся, што вернуцца сяньня, бо яшчэ толькі раніца, і дзянёк наперадзе.

Вельмі чакаю на новую кніжку Данусі. Нечаму спадзяюся там на глыбокія думкі і характэрную ёй шчырасьць пачуцьцяў. Як чуюцца, як маюцца дзеці? Сябра Эрыка нельга самога пакідаць надоўга! Сумна яму, безумоўна, і нялёгка ўдома і на працы. Цалуем Вас усіх.

Усе Геніюшы.

278. ВАЛЯНЦІНЕ ПАШКЕВІЧ

28 верасьня 1978 г.

Даражэнькія!

Пішу Вам¹ яшчэ раз. Яшчэ раз шчыра дзякую за ўсё – ад апісаньня Галінага вясельля пачынаючы. Маю жаль да яе, бо ня толькі не прыслала нам здымкаў з вясельля, але нават не адказала на апошняга ліста, высланага 2 месяцы таму. Бог зь імі.

Дзякуй за лекі! Bufferin тут нас трымае. Моцна пагоршала здароўе мужа. Візыт мілых дзяцей і сапраўды харошых унукаў, на жаль, не паправіў яго. Лек ад эпілепсіі вельмі і вельмі патрэбны. Як я Вам за ўсё адудзячуся – нават ня ведаю. Адно толькі скажу: адудзячуся, калі буду мець чым. Бог ведае – крыху цяжквата стала цяпер, калі муж на пэнсіі, а яна ў нас адна на дваіх... Пастараюся адудзячыцца!

Дзякуй за мілую, цудоўную блюзачку. Проста дзіва, што нам яе пераслалі. Звычайна, такое да нас не даходзіць...

Усяго Вам не напішаш. Неяк трымаемся. Пісаў пару разоў Юрка, але муж яму не адказаў. Вельмі просіць, каб і я не пісала. Загневаўся моцна. Ня любіць надта хітрых і махляроў. Найлепшы быў малы Алесь. Хлопчык разумны, многа і далёка ўжо бачыць. Бога прашу, каб былі яны харошымі людзьмі.

Даглядаю дзеда, як толькі магу. Часам нялёгкае жыцьцё адбірае спакон і сілы, але вера ў тое, што яшчэ ёсьць недзе добрыя, сапраўдныя людзі на сьвеце, дадае зноў сілаў. Валечка, мілая, мы гаворым заўсёды: што Бог дасьць. Муж ужо можа ўставаць, маё сэрца нікуды ня вартае, і адны мы тут зусім. Людзі спагадаюць нам. Здалёк. Мы іх разумеем. Мала каго пускаем у хату і зусім адышлі ад усякіх спраў, нават ад літаратуры.

Дарагія, пішэце нам. Часам, як хлеб, патрэбнае шчырае, разумнае слова. Спадзяюся, што мяне разумеете. Жадаем Вам посьпеху ва ўсім і магчымасьці пісаць і тварыць.

Цалуем і абнімаем Вас усіх – *Геніюшы.*

279. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 11 кастрычніка 1978 г.

Дарагая Дануся!

Думаем, спадзяёмся, што тваяму міламу мужу ўжо лепей. Не званю табе, як можаш дадумацца, з розных меркавань. Хацелі б мы вельмі ведаць, як ён цяпер? Напішы хоць слаўцо.

Яначку маяго тут “хавалі” проста арганізавана – з усіх бакоў! Кінутая вестка разышлася мігам, але трывала колькі дзён. Сьціхла толькі тады, калі п’яны шафёр з п’янай моладзьдзю ўрэзаўся ў вялікую машыну зь нейкімі

рэйкамі. Пазносіла голавы бедным хлапцом і дзяўчатам, а шафёр бяз памяці вёз іх далей, плачучы, пагубляўшы па дарозе трупы і г.д. У морг Зэльвы прывезьлі адразу чацьвярых васьмнаццацілетніх, рэшту – у Слонім. Кажуць, малады, неразумны шафёр здурэў з гэтага гора. Кажуць, што і тыя, у Слоніме, паміраюць, але напэўна ня ведаю. Нейк казала аднаму з хірургаў: “Як жа вы ня выратавалі іх?” – “А як было выратоўваць, калі яны былі ўжо без мазгоў...” Божа мой, як тут змагацца з гарэлкаю? Трагедыя жудасная, але яна на хвіліну “закрыла рот” жадаючым нам сьмерці. Знайшлі цяпер іншую тэму для гутарак. Так вось бывае. Жаль тых мамаў, якія рвуць на сабе валасы з гора, бо “мёртвым ужо не баліць”...

Лекі нам даставілі. Ад іх Яначцы горай, дык пакуль што ня п’е. Пару сонечных дзён сядзеў на ганачку. Ледзь упрасіла тут, каб прыйшлі падстрыгчы яго, бо нэрваваўся. Мыю яго па частках у вялікай місцы. Надта капрызны, хоць ты плач. Дзецям ня пішам. Няхай жывуць спакойныя. Я сумна пераканалася, што няма ў іх, акрамя Алесіка, ніякага пачуцьця да нас, ніякае літасьці, зразуменьня. У мяне шмат доказаў на гэта, дык пашто мы ім? Лепей няхай лічаць нас ужо мёртвымі. Можа, тады хоць ім лягчэй будзе жыць. Я згодная зь Юркай, што я тут – “няважны” паэт, але і за такую маму хлебануў ён даволі гора. Не хачу, каб да нас прыяжджалі ці пісалі нам з карысьці, ці з жалю над намі, ці яшчэ горай... Памаленьку палю свае рукапісы. Часам бывае жаль...

Калі цяжка – Богу малюся,
Каб мне сілу й цярпеньне даў.
Пакажэце мне беларуса,
Каторы б мяне не прадаў?!

А восень залоціцца ўсімі хварбамі. Лапку ў суботу забярэ гіцаль і “сотворит над нею казнь”... Сумна і балюча мне паглядаць на яе, але я абараніць яе ўжо ня ў сілах. Бараню Янку. Хопіць з мяне. Божа, даруй мне, што не абараню сабачага жыцьця, бо і яно, малое, гадкае – жывое. Бегае і брэша. І так хоча жыць, як і кожны з нас. Ня ведаю, як гэта людзі страляюць у ласеў, у касуляў... Некалі далі мне дубальтоўку ў рукі. Упала варона. Мне хапіла гэтага на ўсё жыцьцё.

Наша суседка – нейкі “заўхоз” – езьдзіць часамі ў лес па будаўляны матэрыял. Болей як год таму, летам, яны ўбачылі пачвацьвяртованую ўжо зубрыную тушу. Бедны зубр быў калючым дротам прывязаны да дрэва. Яго аб’ядалі мухі... Кажуць, было аб гэтым у слонімскай газэце, а вось у “Родную прыроду” ня трапіла нечаму. Казала суседка, што начальства туды наехала процьма. Здаецца, некаму далі штраф... А бедны зубр пайшоў сабе ў госьці па сваёй зялёнай Беларусі, сільны і даверлівы, як дзіця...

Ведаючы толькі Жлобаўцы ды Гудзевічы, я ідэалізавала ўсё жыцьцё сваіх суродзічаў. Цяпер гляджу на іх цьвярозымі вачыма, і вельмі, вельмі мне сумна. Даруй мне за такі невясёлы ліст. Пасылаю поштаю 6 руб. за лекі, бо ведаю, што як у мяне, так і ў цябе, кожная капейчына на ўліку.

Цалуем вас і абнімаем – Вашыя *Геніюшы*.

Эрычку мілы, дарагі, трымайцеся, бо надта вы патрэбны сямейцы.

280. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 18 кастрычніка 1978 г.

Дарагія Соня і Коля!

Вельмі мы радыя, што цёплыя хвалі мора ды паўднёвае сонейка вяртаюць Вам здароўе і сілы. У нас тут таксама пасья Пакровы пачалася добрая пагода, прымаразкаў яшчэ не было, і мы тут так-сяк кідаемся. Муж яшчэ здолее дайсьці сам да брамкі і назад. Апошнія дні, калі ападзе раньні туман, сядзіць крыху на ганачку.

Даруйце, што не пісала. Хочацца, каб жылося Вам шчасьліва, спакойна, каб дні Вашыя былі бясхмарныя. Прыяжджалі дзеці і ўнукі. Былі яны і ў Гомелі. На гэты раз, на жаль, мы ня толькі не адчулі якой шчырасьці ці цеплыні ад іх, але былі яны выразна варожыя супраць нас. Міхась быў абыякавы, і толькі малы Алесік быў разумны, добры і сардэчны, як ніколі. Ці сын змушаны быў скрываць свае пачуцьці (аб нявестцы не гавару), ці нейкая іншая прычына, але было нам зь імі непрыемна. Ужо два месяцы, як яны ад'ехалі. Сын нам напісаў чатыры лісты, а мы ўсё ня можам адказаць яму, рукі не падымаюцца. Мы ўжо стараемся прывыкнуць да думкі, што мы тут зусім адныя. Неяк будзем дажываць свой век.

Твае цяжкія прадчуцьці, Коля, мелі і маюць падставу, але што ўжо Бог дасьць. Мы тут нігдзе не выходзім, акрамя як у краму, дык і да нас мала хто заглядае. Сяньня Юра выклікае мяне на 22-ю гадзіну на перагаворы. Думаем цяпер, ці ісьці на іх, ці проста парваць зусім зь імі, каб жылося ім бясъпечней і лягчэй. Нішто цяпер нас не цікавіць. Нават ніводнай газэты не выпісваем, акрамя літаратурных.

Купеце мне ў Сочы хоць крыху сухога эўкаліптавага лісьця, бо тут дастаць яго нельга, а запарваю яго мужу штодня. Вельмі мы былі радыя вестачцы ад Вас. Дзякуй табе за цудоўныя радкі на дзень маіх народзінаў! Я была вельмі ўзрушаная прывітаньнем ад Вас. Усё лета былі дажджы, і ламала ад іх усе косьці і костачкі. Мужу таксама дыхаецца цяжэй у дні такой непагоды. На варункі жыцьця вельмі не наракаем, бо неабходнае для жыцьця ёсьць. Ня сьлед Вам забывацца пра Вашых сваякоў у Ваўкавыску, хоць пра іх магілы. Гэта толькі і ёсьць вартасьць жыцьця, што існуе нейкая цёплая духовая лучнасьць паміж людзьмі ды паміж пакаленьнямі.

Ці Вы ўжо купілі сабе машыну? На ёй было б Вам зручней пабываць усюды. Напэўна, не былі яшчэ ў Белавежы, не былі ў Бярэзінскім запаведніку, на Сьвіцязі і ў іншых цудоўных мясьцінах Беларусі і Украіны. Калі будзеце ў Ваўкавыску, дык абавязкова загляніце да нас. Гэта ж рукою падаць! Мы Вам былі б вельмі радыя. А то здаецца нам, што цэлы сьвет пра нас ужо забыўся. Капрызныя мы тут ужо сталі і крыху нават злыя.

Часам піша Д. Бічэль. У яе моцна хворы муж. Нядаўна апэравалі яго на вантробу. Таксама мне бяды і гора вышэй галавы. Міхась нарыхтаваў нам дроў на зіму. У склепе парабіў полкі, правёў электрыку. Ён паступіў у Ольштын, у сельскагаспадарчую акадэмію на факультэт вэтэрынарыі, але пакуль што толькі кандыдат. Працуе недзе на ўчастку пры ўнівэрсытэце, і здаецца, яму нават плацяць, а на наступны год пойдзе ўжо вучыцца без экзамінаў. У нас на гэта кажацца: "не прошел по конкурсу". А там яны правяраюць так усялякіх інтэлігенцікаў (сын не селяніна), ці яны здоль-

ныя будуць да такой працы. Міхася хлебам не кармі – толькі дай яму магчымаць працаваць ля коней, якіх любіць болей, як усе машыны, хоць ужо купіў сабе і патрыманы матацыкл. Зарабіў на яго, разгружаючы вагоны з вуглем. Добра за гэта плацяць, але цяжка было яму пры такіх заробках канчаць ліцэй. Мы забаранілі ім падобную практыку, хоць хлопец дарослы і даволі сільны. Мне, і ня толькі мне, здаецца, што ён даволі прыгожы. Крыху небясьпечна гэта.

Пісала і Шура [Фурс]. Яны ўсё яшчэ ў Казахстане. Хочуць прабыць там да пэнсіі. Юркі мне шкада. Жыцьцё не было і ня ёсьць ласкавым да яго. Кінуў курыць і вельмі паправіўся. Не пазнаць чалавека. І плавае, і робіць розную гімнастыку, а ніякая вопратка ня сходзіцца на ім. Усё збірае розныя калекцыі, усім цікавіцца, акрамя бацькоў, якім яму нават шкада капейкі на лекі... Бог зь імі. Каб ім толькі добра жылося, а мы ўжо неяк свой век дапакутуем. Напішы нам яшчэ! А пакуль – няхай Вам хораша плаваецца! Калі будзе якая новасьць, то днямі напішу яшчэ. Крыху баюся зімы, але што ўжо Бог дасьць.

Бывайце здаровыя! Цалуем Вас сардэчна – Вашыя *Геніюшы*.

281. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 9 лістапада 1978 г.

Дарагая Дануся!

Мы нічога ня ведаем пра вас і вельмі непакоімся. Я табе напісала вялікага ліста, але адказу не атрымала. Я думала, што ты ня хочаш пісаць мне, бо мы з табой усё ж крыху розныя людзі. Можа, гэта прычына ў розьніцы веку, можа – у асяродзьдзі. Нас найболей цікавіць стан здароўя сябра Эрыка. У шпіталі ён ці ўдома? Як чуецца пасья апэрацыі? Ці зышла зь цела жаўцізна? Што кажуць лекары? Як маесься ты, як дзеці? Юры мы доўга не пісалі, а цяпер, калі пазваніў і прасіў прабачэньня за сваю грубасьць і падобнае, дык я напісала яму пару лістоў (адзін зь вершамі). А ён зноў ня піша. Думаецца ўсё: а можа, там што здарылася? Бог зь імі. Я пераканалася, што ім на нас абсалютна не залежыць. Наадварот – рады былі б збавіцца ад маёй асобы. Што ж, і гэта не за гарамі. Няхай Бог дасьць ім усё найлепшае.

Мяне тут нейк пыталіся – як я сябе пачуваю пасья апошняй “траўмы” (што “памёр” Іван Пятровіч)... Кажу, што ўсё перажыву і дачакаю яшчэ канца аўтараў гэтае жудаснае “траўмы”. У нас цяпер фармальны тэрор па цэлай Зэльве. Пішуць запіскі з пагрозамі сьмерці людзям. Некалькі дзён забівалі кролікаў па ўсёй Зэльве ў гаспадароў і складалі іх роўненька ў рад, не забіралі. Малых проста растопталі. Могуць нешта ўкрасьці, некага забіць. Бегаюць голыя. Страх, што робіцца ў гэтым малым, дрэнным мястэчку. Вечарамі людзі баяцца выходзіць з хатаў.

Учора быў ліст ад сябра Белакоза. Ён лечыцца ў Есентуках. Дрэнна яму. Многа трэба хадзіць, бо далёка розныя крыніцы, працэдуры і падобнае. Робіць дзённа 25 км. На хворай назе адкрылася рана. Яшчэ піша: “Навін асаблівых няма. Што наш зямляк Кавалёнак¹ вярнуўся з космасу, Вы ведаеце. Абяцаў у канцы гэтага году наведаць наш музэй, хоць мы яго не запрашалі. Гэта вельмі прыемнае дэклараваньне, але ня ведаю, ці здолее

ён яго здзейсніць. Тым больш, начальства наша забіла трывогу. Афіцыйна дырэктар на пэдсавеце пачаў запалохваць настаўнікаў, што перад прыездам Кавалёнка да нас з райкому і абкому будуць ехаць бясконцыя праверкі. Ну што ж, пераначуем – болей пачуем”.

Вось табе і навіна! Было б прыемна бачыць яго, але як? Мужу ўсё горай. Лек гэты добры на кашаль, але шкодзіць на страўнік. Яшчэ яго маем. Калі кончыцца, дык зноў будзем цябе турбаваць, дарагая. Я бясконца рада, што ты аказалася хоць цераз гэтае мілае дзяўчо. Я крыху гордая, ведаю, што гэта дрэнна, што трэба было проста “турбаваць цябе”, бо сапраўды вельмі непакоімся, як зь сябрам Эрыкам. Хацелася верыць, што ён здароў і недзе “ў Есентуках”. Ці піша табе Юра? І наагул, якія весткі, якія справы? Я акрамя печкі, вядзёрка для дзеда і падобнага нічога ня бачу, ня чую. Хачу, каб жыў, бо жыць хоча, жыць варта. Нейк напісаў кароткага ліста Міхась. Працуе фізычна. Даволі цяжка яму. Раз на тыдзень маюць “выклады”.

Я стараюся трымацца, як толькі магу, бо ведаю, што ад гэтага залежыць стан мужа, ніхто ў нас не бывае, акрамя “нейкіх людзей”, якія хочуць пазычыць то 6 руб., то 5 руб. Нікому нічога не пазычаю, бо я на дзедавай ласцы. А зь дзедам розна. Раз пачаў мяне дакараць, што мае продкі “эксплуататары чужога труда”. Здурэў быў начыста. Я плакала ледзь не да інфаркту. Але трэба нічога ня чуць, глядзець, даглядаць, усьміхацца прытым. Вось так і жывем.

Часамі забягае Зося [Каліноўская]. Яна паліць яшчэ печкі днём у аптэцы, дык часу – у абрэз. Цалуем вас усіх сардэчна. Сьпяшаюся пісаць, бо дзяўчо чакае. Напішы хоць крыху пра Эрыка. Малю цябе! Думка пра вас мяне не пакідае.

Адзін сябра заехаў у Сочы і піша: “Напішэце мне хоць два словы сваёю рукою...” Божа мой, людзі думаюць, што мяне ўжо няма...

Цалуем вас – Вашыя Янка і Ларыса.

282. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 9 лістапада 1978 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Цешыць мяне, што маеце магчымасьць крыху падлячыцца. Вынікі лячэння адчуеце пасля пэўнага часу. Так бывае звычайна. Ці няможна так зрабіць, каб Вас хто падвозіў на машыне ва ўсе тыя неабходна-патрэбныя пункты ў Есентуках? Што ў вас там: пуцёўка ці курсоўка? Як жа з хворай нагою так лётаць? Што там за парадкі? Такая трэніроўка толькі для тых, каму пахуднець неабходна. Напэўна, моцна дакучае рана на назе... Разгледзьцеся там добра, можа, у санаторыю ёсьць які адпаведны свой транспарт? З грашыма, напэўна, і ў Вас “у абрэз”, так што браць таксі будзе вам лішне дорага. Божа мой, як мы тут перажываем за Вас, але старайцеся, каб падлячыць крыху страўнік. Гэта неабходна!

Пісала Вам два разы, але Вы нават пра гэта не ўспамінаеце. Ці атрымалі мае весткі? Мы былі вельмі занепакоеныя Вашым маўчаньнем. Думалі, што дрэнна са здароўем. А ў мяне тут клопатаў вышэй галавы! Галоўны – мушу дагледзець хворага. Бывае розна. Часам – маральна цяжэй, як фізычна, але рады неяк даю.

Напісала сыну, паслала яму пару вершаў. Вам не пасылала. Такія да Вас ня дойдуць, бо гэта прывітальныя, калядныя, традыцыйныя – для суродзічаў, якія далёка ад нас. Кожны год ім нешта пасылаю, бо вельмі чакаюць слова з роднай зямлі. А так дык нам ніхто ня піша, як быццам мы ўжо перасталі існаваць. Адзін сябра, заехаўшы ў Сочы, прасіў: напішэце нам (быў з жонкаю) хоць два словы, але каб сваею рукою...

А Вы дык наагул умееце толькі здзіўляць! Ну і ну! Пераначуем – болей пачуем. Надта мне хочацца, каб мілы наш Кавалёнак усё ж прыехаў паглядзець наш музэй! А пакуль яны абодва – як цені. Набіраюць сілаў. Жаль мне на іх глядзець, хоць і ўсьміхаюцца. Як жа так сталася, што без запрашэння нават? Гэта вельмі хораша з яго боку.

Пасьля ўсіх “прыемнасьцяў” я пакрыху прыходжу ў сябе. З мужам горай. Слабы ён, нэрвовы. На ганачак ужо амаль не выходзіць, ды і чытае мала, хоць любіць усе кніжныя навінкі ў сябе мець.

Моцна дзіўлюся сыну. Сталы чалавек, а так паддаецца розным уплывам (*неразборл.*), чыя гэта заслуга. Што ж, зроблена было тонка, зь веданьнем справы. Сыну ня пішам. Ня хочам, каб выкарыстоўвалі іх супраць нас. Хочам, каб хоць унукі “людзьмі засталіся”. Здаецца, што ніколі болей нявесткі да нас не запросім. Усё гэта моцна падарвала здароўе мужа. Гляджу яго, Алесь Мікалаевіч, як магу. Нават на камісію райспалкому, гдзе разглядалі справу нашага сабакі, “вялікага і шэрага, які зарычаў і кінуўся на жанчыну”, пайшла сама, хоць выклікалі мужа. Ён не дайшоў бы. Трэба было б выклікаць “хуткую дапамогу”, а там, па высокіх сходах, хіба нясьці яго на насілках. Сабакую тую, прыгожую аўчарку Альму, атравілі нам яшчэ ў лютым месяцы! Ледзь я гэта даказала. Шчасьце, што ў камісіі была чэсная асоба, якая ведала, што даўно няма сабакі. І ўсё ж я заплаціла ім 10 руб. штрафу (дзявятую частку мужавай месячнай пэнсіі – 84 руб.), бо ў нас на прывязі маленькая сучка. У час “сабачага вясельля” магла сарвацца і ўкусіць жанчыну... Горай тое, што на мяне там адзін юрыст (Хмяльніцкі) “рычаў” так, як ніхто ніколі! Ня дай Бог, завязьлі б туды мужа, дык ён дастаў бы інфаркт. Са страхам чакаю, што прыдумаюць заўтра...

У Алёшыных сыноў родзяцца зноў сыны! Мы гэта ведаем ад чужых людзей, бо ад яго не даходзяць ні лісты, ні здымкі. Аднаго назвалі Ян-Томас – у чэсьць нашага Янкі Пятровіча. Ніна (19 год) студыюе мэдыцыну. Алекс цяпер недзе робіць турнэ па ЗША са сваім аркестрам. Яму 29 гадоў. Меншыя тры хлопцы яшчэ ў школе. Вось так з Міклашэвічамі.

Муж яшчэ сьпіць. Часта цяпер засынае. Выпісалі нам дровы, але ніяк ня можам іх дастаць. Праўда, ёсьць яшчэ з мінулага году, так што ў хаце прапальваю. Чакаю, што нехта з вэтэрынараў прыйдзе па сабачку. Нам парадзілі сабак не трымаць.

Ці выбралі бульбу? Хочацца бачыць Вас. Муж Данусі Б[ічэль] – безнадзейны. Цяпер у шпіталі. Я тут сплакалася па ім. М. Танк і Я. Брыль зьвярнуліся да гродзенскага начальства, каб ім памаглі.

Са шчырай павагай да Вас – *Геніюшы*.

283. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 14 лістапада 1978 г.

Дарагі Алесь Мікалаевіч!

Пішу Вам ужо другі раз. Як Вы там маецца, ці яшчэ не ўцяклі дамоў? Як са здароўем, ці хоць крыху палепшала?

Напісала пару слоў Кавалёнку і пасылаю Вам – у музэй. Гэта такая крыху імправізацыя, але апрацаваць не магу, бо хворы муж і надта многа клопатаў. Хутчэй бягу на пошту. Лісты да нас цяпер амаль зусім не даходзяць, хоць праз другіх даведваемся, што пішуць нам.

У Зэльве крыху прыціхла, бо бандытаў злавіла міліцыя з Ваўкавыску. Божа мой, што тут наагул робіцца...

Жадаем паправы, пішэце! Сардэчна, сардэчна вітаем. Вашыя сябры-настаўнікі, што былі ў Гудзевічах, вельмі прасілі Вам кланяцца.

Ваша Ларыса Геніюш.

284. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 5 сьнежня 1978 г.

Дарагая Дануся!

Дзякуй за кніжкі. Даруй ласкава за клопаты. Але пасылаю яшчэ адзін клопат – зноў рэцэпт. За два тыдні нашыя сваякі будуць у Каці (жонкі Ю[ркі] Г[олуба]), прывязуць дзяўчынку і забяруць тады гэты лек. Учора дагаварылася. Іван Пятровіч стогне. Яму ня лепей, гэта вельмі трагічна. Ажывае толькі ў прысутнасьці мілых жанчын, але накоратка. Найлепей люблю, калі мне ня трэба выходзіць з хаты. На жаль, такога дня амаль не бывае. Дажываць да глыбокай старасьці можна толькі жывучы побач добрых дзяцей.

З нашчадкамі адносіны наладзіліся, бо іначай ці ж можа быць? Пішуць, і я ім – таксама. Дзед стаў вельмі капрызны і ўсё бядуе, што няма з кім яму пагаварыць.

За кніжкі грошы высылаю, за лекі – пасыля. Напішы болей канкрэтна, як там у вас? Не раскісай! Бывай.

Цалуем, абнімаем – Геніюшы.

285. УЛАДЗІМІРУ МАЗГО

Зэльва, 12 сьнежня 1978 г.

Добры дзень, Валодзя!

Вялікае дзякуй за прысланую кніжку і за ліста. Афармленьне кніжкі вельмі сугучнае гістарычным творам нашага мудрага У. Караткевіча. Кніжка – вялікі здабытак для нашай літаратуры, і шкада толькі, што такі малы яе тыраж. Усё гэта друкавалася і вось добра, што цяпер сабрана разам. Мы ў даўгу перад тысячагадовым нашым народам і наогул перад гісторыяй нашай зямлі. Нейк бярэм яе пераважна з той пары, калі ўсё наша роднае, хітрасьцю і сілком загналі пад саламяныя стрэхі, спадзеючыся, што там і зачэзьнем. Дарагія, вытрывалыя нашы дзяды, якія праз вякі пранесьлі пад шэраю сьвіткаю і да сьняняшніх дзён захавалі мову народу!

Належыць нам цяпер добра скалыхнуць мінуласьць, каб засьвяцілася

ўсімі колерамі колішняга жыцьця нашых продкаў. Вось за гэта і вялікае дзякуй нашаму Караткевічу. Кніжка аформлена з вялікім смакам, любоўю і інтэлігенцыяй. Тонкі, выдатны мастак!

А ў нас сумна. Пагоршала мужу. Маразы дрэнна на яго падзеялі. Аслабеў моцна, пухнуць ногі, і не сьціхае кашаль. Я цяпер ведаю толькі адно: свае абавязкі перад хворым. Мала чытаю, нічога амаль не пішу. Дзякуй маладым нашым літаратарам за прывітаньні. Я жадаю ім пачэснага посьпеху ў творчых і дастойных іх пачынаньнях! На вас адказнасьць за моўнае адкрыцьцё і захаваньне аблічча нашага народу, а можа, і за яго існаваньне...

Хацелі б мы Вас бачыць, Валодзя, і ня толькі таму, каб разьлічыцца за кніжку, але пісаць Вам, на жаль, я не змагу. Не аб сабе думаю ў гэтым выпадку. Калі мне будзе дрэнна і я буду патрабаваць шляхотнай апоры ў цяжкую хвіліну, дык я паклічу некага з Вас, забыўшыся на тых усіх, што прыходзілі ў наш дом ня дзеля творчага сяброўства і дапамогі.

Сяньня, дарэчы, была цяжкая ноч, але цяпер хворы мой хораша і спакойна сьпіць. Гэта добра, якраз. Мяркую, як захаваць да вясны хоць, а там — што Бог дасьць. Жыцьцё — моцна складаная штука і важна стрываць там, дзе найцяжэй. Вось усё пакуль што, бо галава вінецца ад бяссонья.

З найлепшымі пажаданьнямі да вас усіх і з вялікай удзячнасьцю да Вас асабіста — *Ларыса Геніюш*.

286. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 21 сьнежня 1978 г.

Даражэнькія!

Раней не магла Вам напісаць. Небясьпечна пагоршала мужу (внутренняя отёчность). Лекары сумленна памагалі. Штодзённа прыходзіць мэд. сястра рабіць уколы. Пухліна з ног сышла. Паправа выразная, але хворы паранейшаму стогне і часам амаль галосіць. Зрабіўся злы і грубы да ўсіх, да найбліжэйшых — найболей. Прыходзіцца мне на ўсё забыцца і глядзець толькі, каб ён паправіўся і яшчэ пажыў. А я, як Вам ведама, сама тут, як палец... Бог дае крыху сілы, лекары памагаюць рознымі мэд. сродкамі. Пакуль што трымаюся.

Першы раз пазнала, што муж ачуняў, калі зноў паслаў мяне ў кнігарню. “Будзе з бабы дзеўка”, — падумала і купіла яму “З вякоў мінулых” Ул. Караткевіча і інш. Усё гэта некалі друкавалася ў часопісах, а цяпер выдана асобнаю кніжкай. Выдана вельмі хораша, і я Вам таксама раджу купіць яе. Мне адну прыслалі зь Менску — там яна ўжо амаль дэфіцытная. Я адну паслала сыну, які зьбіраецца пасья Новага году ў далёкае, цікавае падарожжа. Учора пісаў, прыслаў здымак. Выглядае — як некалі мой тата. Моцна паправіўся. Пасья ўсялякіх крампленяў і бістэраў папрасіў, каб дастала яму з Міхасём даўнейшага, у клетачку тканага, чыста ваўнянага сукна на каптаны. Такі каптан, пашыты ў найлепшага краўца, сяньня робіць сэнсацыю ў Польшчы, бо і сапраўды ёсьць на што глянуць! Людзі прыходзяць да вываду, што нішто ня можа замяніць ні лёну, ні воўны, а рукамі тканья рэчы — на вагу золата! Адным словам, сыну і ўнукам я дагадзіла.

Міхась працуе цяжка фізычна, і час ад часу мае лекцыі ў Акадэміі. На наступны год паступіць без экзамінаў. Упёрся ў тую вэтэрынарыю і рады

няма з хлопцам. Надта любіць жывёлаў, коней асабліва. Роджаны Міклаш, ды і з твару зусім падобны да с.п. брата майго Расьціслава.

Так прагну, каб прыехаў да Вас мілы госьць... Ласкава напішэце мне аб гэтым. Што да маіх вершаў, то Вам асабіста дазваляю распараджацца імі паводле Вашых меркаваньняў.

Ацяпер – як Вашае здароўе? Нага, напэўна, зажыла, але як са страўнікам? Ці хоць глядзіце сваяго здароўя як належыць? Як Вера, як дзеці?

Я цяпер – як дзікун: газэтаў не чытаю, радыё ня слухаю. Вось рубаю дрывы (на драбнейшыя), мыю, вару, “скачу” ля хворага і дагаджаю, як толькі магу. Часам дык сваруся, калі ня слухаецца, як дзіця. З хаты амаль не адыходжу, бо адразу пачынаецца прыступ. Не наракаю аднак, бо галоўнае – каб чалавек жыў!

Спадзяюся, што “Беларускі каляндар” сын Вам прышле. Прасеце ў яго, не саромцеся, усё, што трэба. Яны Вас там любяць. Гэта ня дарам. Некалі Вашыя дзяўчаты выткуць Міхасю ці Алесю харошы паясочак.

Калі выйграем гэтую барацьбу за жыцьцё мужа, дык напішу зноў. Спадзяюся, што ўсё будзе добра, але хвіліны былі трывожныя.

Бывайце, дарагія! Памыснасьці Вам і посьпехаў у 1979 годзе! З павагаю – Вашыя *Геніюшы*.

287. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 22 сьнежня 1978 г.

Данусенька!

Як з тваім мужам, што добрага? Калі зможаш, дык вышлі той лек. Ці атрымала 10 руб. за кніжкі? За іх табе вялікае дзякуй. Я яшчэ ўся дрыжу і не магу супакоіцца. Было вельмі дрэнна з мужам, і каб не пачалі яго ўсіленна ратаваць, рабіць уколы, дык Бог ведае, як яно было б...

Спалохалася досьмерці і пачала тады дзейнічаць. Яшчэ нядобра. Колюць ужо 10 дзён. Пэўна, цяпер будзе перапынак, перайдуць на таблеткі. Найгорай з кашлем.

Данусенька, даруй мне ласкава, што непакою цябе, але як мне іначай?..

Ларыса Геніюш.

288. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 10 студзеня 1979 г.

Даражэнькія!

Сардэчна вітаем Вас зь зяцем і ўнукам! Жадаем ім шчасьлівага жыцьця! Мы і ня ведалі, што Марынка ўжо замужам. Ці яны жывуць з Вамі? Як здароўе Вас абоіх? Як гадуецца мілы ўнук?

У нас дрэнна. Муж моцна хворы, і лекары не даюць мне надзеі на лепшае. Кажуць – згадзіцца з доляй. Будуць падтрымоўваць яго, колькі змогуць. Лекар у нас – амаль кожны дзень, мэдсёстры з уколамі – таксама. Учора было надта дрэнна, сянья ўжо зайшоў да стала. Крыху весялейшы. Вось так і чаргуецца яго самапачуцьцё. Я моцна перастыла, ды нэрвы, нэрвы...

Адна асоба, нічога супольнага ня маючая з літаратурай, а болей кампэтэнтная ў іншых справах (здаецца), вельмі цікавіцца маімі адносінамі

з Данутай Б[ічэль]. Я здзівілася моцна, бо сапраўды адносіны Дануты да нас моцна змяніліся ў горшы бок. Усё гэта нармальна ў маім жыцці, але і цікава – чаму гэта ведаюць іншыя? Хацелася б не прычыніць гэтым людзям найменшай прыкрасьці, таму пішу менавіта Вам, а ня ім. Буду ўдзячная, калі тактоўна і далікатна крыху выясьніце гэтую справу. Дарагія мне і Вы, і яны, але калі гэтага вымагае жыццё, дак расстанемся з самымі дарагімі. Самі разумеце...

Я тут – адна, зусім адна, але тое, што маю за плячыма, навучыла мяне вытрываць самае горшае. Простыя людзі часта мне памагаюць, і я ім удзячная. Такія ня ведаюць страху, ды знойдзецца ў іх і трапнае слаўцо ўсякім злыдням.

Яшчэ раз вітаем з унукам. Як Вы назвалі яго? Як чуецца ў ролі бабусі мілая Марыя Міхайлаўна?

Дзякуй Вам за памяць аб нас. Жадаем Вам усяго добрага. З павагай і шчырасьцю да Вас – яшчэ пакуль жывыя *Геніюшы*.

289. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 10 сакавіка 1979 г.

Данусенька, дарагая!

Як табе, мая родная? Ці шчасліва заехалі? Усім-усім вам вялікае дзякуй за ўвагу, за вялікадушша ваша, што не пакінулі нас у горы. Як там усе маецца? Думаю пра вас і гэтым аблягчаю сваё адзіноцтва. Суседзі ўсё яшчэ ў мяне начуюць.

А я ўсюды бачу с.п. Яначку¹, але такога добрага, спрыяючага, і чую, што я тут гаспадыня ў хаце, і нікуды не хачу ехаць! Перадусім думаю пра помнік с.п. Мужу, а там будзе відно.

Сяньня пісаў Юра. Змяніўся чалавек на лепшае. Відно, што ён не зусім дрэнны хлопец. Аб Валі гэтага не скажу. Але тут, колькі дзён быў удома, дык быў п'янюткі. Ледзь гэта ўсё не закончылася трагедыяй, але аб гэтым – пры сустрэчы. Абяцае мне дапамагаць фінансава. Не адкідаю, хаця ня вельмі патрабую. Няхай пачуваецца да нейкіх абавязкаў перад старымі бацькамі... Раней быў інакшы. Зося і другія прыходзяць штодзённа. Ня ўсіх пускаю ў хату. Часам жаль змарнаваных хвілін на пустой гутарцы.

18 сакавіка будзе 40 дзён (факт[ычна] 20 сакавіка). Але трэба адпраўляць паніхіду ў нядзельку і лепш раней, загадзя. Абычаі старыя трэба выконваць, бо продкі нашыя былі разумныя людзі. Бачыш, як хораша, калі ўсе разам праважаюць на могілкі, а пасля прыходзяць у хату, гдзе сталы белым накрытыя і на сталах – вячэра. Ня так тады дакучае боль.

Аб многім хацелася б пагутарыць. Друкавацца буду, калі будуць мяне друкаваць, але крыху пачакаўшы. Няхай сьцішыцца боль... Не скажу, каб мне было спакойна, але я ня дамся! Таму мо лепей не друкавацца. Каб наагул ня мелі да чаго прычапіцца!

Буду чакаць весткі ад цябе. Цалую вас усіх – ваша *Ларыса Геніюш*.

290. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 сакавіка 1979 г.

Даражэнькі Язэп!

Дзякуй вялікае за шчырыя спагаданьні ў маім бязьмерна вялікім горы. Я Вам ужо падрабязна апісала яго. Думаю, ліст дайшоў. У нядзелю адпраўлялі імшу на 40 дзён. Зноў было многа людзей. Прыехалі нават да-лейшыя сябры, якіх я і ня клікала, але в[ельмі] была рада, што ў цяжкую хвіліну яны пры мне. У хаце зноў стаялі накрытыя сталы. Пеўчыя цудоўна сьпялі амаль другую паніхіду, пасля быў абед. Нейк Бог даў, што ўсяго хапіла: і сьлёзаў, і добрых, сардэчных слоў, і людзкіх спагаданьняў.

Яшчэ ўсё не магу прыйсьці да сябе. Пару дзён пралежала ў ложку. Сянь-ня чуюся лепей, таму Вам пішу. Дарагія і родныя, зусім не клапаціцеся, што малая рэнта! Нейк яно будзе. Я не належу да С[аюзу] Б[еларускіх] С[авецкіх] П[ісьменьнікаў], але мне запрапанавалі напісаць заяву ў Літфонд, толькі ж я ня ўмею нічога прасіць... Таксама дрэнная Міклашоўская натура, але што зробіш – інакшай быць не магу. Яны, можа, што і далі б, але ў мяне было на пахавань-не. Хапіла. Бо якая ж я была б беларуская жонка, каб нават са скромнай аднае зарплаты с. п. Мужа не схавала, не адлажыла якую капейку, каб дастойна Яго пахаваць? Беларускія бабы ашчадныя, прадбачлівыя, вось такая і я.

Я і сяньня дам рады! Мы ж беларусы, умелі жыць і на камяні. Вякі самыя сябе апраналі, сярпом зжыналі цэлыя палеткі збожжа і жылі, і былі сапраўды людзьмі, спагадлівымі, добрымі суседзямі людзям, дык няўжо я сяньня сабе ня дам рады? Бачыце, уступіць у Саюз – гэта трэба мець грамадзянства СССР, а я яго зусім ня маю! Яны тут не вінаватыя. Я ня ведаю, як што тут яшчэ будзе. Мяне цяпер дык зусім і не друкуюць нават. Напэўна, гэта і не ад іх залежыць, а крыху, можа, і ад мяне. Наравістых ня любяць, а пакорнаю я ніколі не была. У мяне свае погляды, свой розум, і таму і мне нялёгка, і са мною ня мёд...

Муж меў 84 руб. рэнты, і далі мне нармальна столькі працэнтаў, колькі па законе належыць. Людзі тут маюць шмат меней і не паміраюць, дык нічога ня станецца і са мною! Калі б уздумалі памагаць мне, дык усё адашлю назад! На дапамогу сына не спадзяюся, але ня ўсе людзі дрэнныя, таму ня згіну!

Летась, увайшоўшы толькі ў хату, сказаў Юрка цяжка хвораму бацьку: каб ня вы, дык мы маглі б паехаць у Румынію, на Чорнае мора, а нявестка сказала: выклікайце нас толькі ў разе няшчасьця! Я яе цяпер не выклікала. Яна нейк сама, на маю бяду, прыехала... Бог зь імі, можа, паразумнеюць.

Калі выйшла мая [кніга] “Невадам зь Нёмана”, дык адзін добры чалавек мне параіў палажыць гдзе-што на кніжку. Бачыце – як прыдалося! Харошы, дарагі сябра Язэп, дык не турбуйцеся пра мяне. Я тут акрамя розных кветак пасадзіла і яблыні, якія павырасталі хораша, і маліну, і розныя ягады. У мяне ўсяго – як у краме: і бульба ёсьць, і да бульбы, дык няўжо прападу? Аплак-ваць толькі буду кожнае яблычка, кожную кветачку, бо ўсё першае і лепшае некалі было Яму. Вось мы, бабы беларускія, – усё для мужыка, а самыя – як Бог даў... А цяпер усё мушу адна есьці.

На днях прыслалі дарагія сябры са Львову вялікае пудэлка найлепшых цукеркаў, каб было мне ня так горка. Вось і абліваю іх слязьмі, бо с. п.

Муж надта некалі любіў цукеркі... Юра з Валяй нават не аддавалі нам таго, што ім сябры для нас прысылалі. Шкадавалі нават лекаў для нас, якія тут дэфіцытныя. Бутэлечкі сыропу ад кашлю беднаму бацьку не прывезьлі, дык чаго можна спадзявацца ад іх? Сынавыя словы – пустыя словы, як і сэрца сынава – халоднае. Адна я ў хаце, як воўк, але мне здаецца, што мой Муж спрыяе мне ў гэтых сьценах. І мне трэба абавязкова давесьці яго магілку да належнага парадку, а там – будзе відно. Калі мне будзе дрэнна, дык я Вам напішу, а пакуль што ёсьць хлеб і да хлеба.

Які вы добры, які Вы шчыры, Язэп! Я Вас ніколі не забылася ў жыцьці, ні Вашай хаты гасьціннай, ні слоў Вашых некалі. Дзякуй за ўсё, толькі ж не клапаціцеся, бо, як бачыце, рады нейк сабе дам! А калі сын нешта пашле, дык не саграшыць, але я вельмі мала спадзяюся на гэта... Прасіць у яго, у кожным выпадку, ня буду...

Сумна, што вясна не прыходзіць. Усё ляжыць яшчэ сьнег. Пісала мілая Юзя [Найдзюк]. Ведае ўжо аб нашым горы. Начама крыху баюся – зусім ня духаў. Усё сьпяць яшчэ ў мяне мілыя суседкі, альбо хто з дзяцей. Так і жыву. Я Вас крыху расчаравала сваім характарам, але ці ж можа быць чалавек іншы, чымсьці ён ёсьць? Пішу і крыху плачу. Зноў сонейка на дварэ...

Буду ўспамінаць Вас у нядзельку. Напэўна, крыху плакаць буду ў гэты дзень, а можа, ня буду...

Усяго, усяго Вам добрага жадаю. З павагай – Ваша *Ларыса Геніюш*.

291. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 3 красавіка 1979 г.

Даражэнькія!

Не пісала вам, каб не засмучаць вас сваім горам, каб не сьцягнуць на ваша гнязьдзечко лютасьці сільных. Нейк тут жыву. Пастанавіла ня плакаць, бо пачала дрэнна бачыць. Хварэю цяпер: горла і, здаецца, бронхіт ці нешта іншае, бо начама замучвае кашаль, тэмпература. Баранюся тут, як магу. Было прыкра чуць, як цягалі нават тых, хто нёс вянкi, як Карпей (сяньня Карпееў¹) пазрываў стужкі з вянкаў, бо былі напісаныя па-беларуску. Пяць вянкаў мусілі перапісваць нанова і плаціць, таму крыху спазьніліся зь імі. Наагул, толкаў розных хапае. Мне пішуць толькі далёкія сябры. Усе тутэйшыя баяцца... Што ж, я дык нічога не баюся, калі ведаю, што раблю дабро людзям.

Як мілы сябра Эрык? Ці паправіўся? У Моршыне яго ўсё чакаюць. Прыслалі мне рапы (вады мінэральнай), каб і я папраўлялася. Юра ня піша. Абяцаў памагаць, але відавочна, забыўся. Бог зь імі. Жаль, што Міхася Валя перацягнула на свой бок, і ён аказаўся маім лютым ворагам у найбольшым горы. Бог зь імі. Няхай толькі ім будзе добра. Прызналі мне 33 руб 75 кап. пэнсіі па с.п. Яначцы. Мне хапае, бо яшчэ тое-сёе цягнецца, а там будзе відно. Даўно не было ліста ад Юры, і што ў іх – я ня ведаю. Тут было дрэнна зь Юркам, але ўсё гэта – пры сустрэчы.

Як твае дзеткі? Як новыя апартаменты? Я ня ведаю, што будзе са мною, бо ніяк не магу забыцца пра Яначку. Бываюць дні, што енчу зь нейкай болідушэўнай. Усё бягу да яго з радасьцю, з горам, калі захварэю, і зноў пачынаю плакаць. Сястра мяне кліча ў Польшчу настала. Ня ведаю. Знаю толькі,

што да Юркі ніяк нельга мне ехаць. Ніяк! На гэта таксама ніколі не згадзіўся б с.п. Яначка. Я яго слухаю цяпер і кожную яго раду спаўняю, бо ён быў сапраўды разумны і спрыяючы мне чалавек.

Начальнік РАНА Давідзеня казаў: “Эта Д. Бичель погорела с книжкой однажды и опять приехала”. Дык вось чаму я табе не пісала. Сьпяшаюся, бо Зіна (мама Каці)² чакае на ліста. Няхай усё ў вас будзе добра!
Цалую – *Ларыса Геніюш.*

292. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

4 красавіка 1979 г.

Даражэнькія!

Лісты Вашыя атрымала. Вельмі сумна, што са здароўем у Вас ня лепей. На жаль, людзі, якія абяцалі мне дапамагчы ў галіне мэдыцыны, зусім перасталі пісаць пасля паховінаў. Здаецца, спалохаліся. Самыя ведаеце. Спрабавала іншы шлях. Пабачым. Я тут жыву памаленьку. На 40 дзён было зноў многа людзей. Прыяжджалі і сябры з Баранавіч. Прайшоў гэты дзень хораша і ўрачыста. На могількі не хадзілі, бо была завая. Была там нядаўна. Доўга не магла супакоіцца. Боль не сыціхае з часам, а мацнее. Стараюся, калі магу, стрымоўваць сябе, каб ня плакаць, бо аслабела і проста счарнела з гора.

Ня соладка мне тут, як можаце думаць, з розных прычын. Найгорай ж тое, што ўсюды, у кожнай драбніцы, бачу руплівасьць, любоў да роднага і вялікую інтэлігентнасьць ды розум сваяго Мужа. Бракуе мне тых мілых клопатаў аб яго здароўі ды аб усім, якія ніколі не былі для мяне цяжкімі. Месяцы недаспаўшы, я чулася поўная сілаў, каб памагаць Яму. Цяпер з болям гляджу на сыцены пустое хаты, і ўсё здаецца мне няпраўдаю. У сонечныя дні найцяжэй. Хочацца вывесці Яго на ганчак, каб лягчэй Яму дыхалася.

Цешаць мяне посьпехі мілых Вашых вучаніц. Ларыса прыслала мне харошы верш сваёй каляжанкі пра Нацавічы. А сяньня пішаце зноў пра выступленьне вучаніц па-беларуску. Цікава тое, што харошае дзяўчо выступала са сваім вершам ды на роднай мове. Бачыце, мы ня ведалі ў дзень пахаваньня, што і тут былі непрыемнасьці з роднай мовай. Нейкі Карпееў загадаў сарваць з вянкаў, якія былі ад нашых мэдыкаў (5 вянкаў), стужкі з надпісам на беларускай мове і загадаў перапісаць іх па-расейску. Кажуць, нарабіў крыку ў амбуляторыі. Мне пацямнела ў вачах ад такой нагласьці. Нічога супраць рускай мовы ня маю, але і сваю не дазволю ганьбіць!

Непрыемнасьцяў было болей. Я нічога за сылязьмі ня бачыла. Цяпер толькі людзі з абурэньнем прыносяць весткі. Жудасна.

Юры паслала вызаў. Прасіў аб гэтым. Ці маеце “Беларускі каляндар” на 1979 год? Напішэце. Супрацоўніца прафэсара [Юрыя] Астроўскага (філіял Акадэміі Навук БССР у Гродне) пыталася, ці не патрабую якіх лекаў, якое дапамогі? Можна, з яе дапамогі Вы скарысталі б? Яе адрас: *Гродна-15, вул. Урублеўскага, 70-19, індэкс – 230015. Садоўнік Рыта Мікалаеўна.* Хацелася б, каб Вы да яе зьвярнуліся, калі зноў будзеце ў Гродне. Яна вельмі сардэчна прапанавала дапамогу.

Навучаная сумнай практыкай, вельмі скептычна гляджу на сваіх сяброў зь Менску. Спалохаліся. Бог зь імі. Мне здаецца, што толькі Вы – адзіны чалавек у Беларусі, які сапраўды не абыякавы да маяго лёсу. Дзякуй Вам.

Ваша – *Ларыса Геніюш.*

293. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 8 красавіка 1979 г.

Даражэнькія!

Дзякуй Вам за шчырыя спачуваньні з прычыны сьмерці с.п. Яначкі. Прымеце і мае спачуваньні з нагоды сьмерці Вашага с.п. Таты. Страты мы панесьлі вельмі вялікія. Я дык, можна сказаць, непасільную.

Устала з пасьцелі, каб Вам напісаць. Баліць горла, моцна коле ў баку. Паставілі мне банкі, але заўтра трэба будзе схадзіць у паліклініку, бо начамі надта душыць кашаль. Моцна я аслабела за гэты час. Прыходзіць многа простых, добрых людзей, якіх трэба і да парогу правесьці, і падзякаваць. Вось і прастыла ў шоўкавай чорнай сукенцы.

На дварэ яшчэ ўсё халадно. Стараюся ня плакаць, крыху хоць есьці, каб хапіла мне сілаў давесьці да парадку магілку, паставіць помнічак.

Воляй лёсу мы былі тут моцна адзінокія, але пры выдатнай інтэлігенцыі, адукаванасьці, начытанасьці с.п. Мужа нам ніколі не было сумна. Разна-якасьць яго багатых зацікаўленьняў рабіла яго нештодзённым, вельмі вартасным. Апошні час, калі мы жылі на адну яго пэнсію, было цяжкавата, але я заўсёды знаходзіла і капейку, і час, каб купіць яму патрэбную кніжку, выпісаць часапісы і газэты. Вось прыходзяць мэдыцынскія журналы, і я плачу над імі.

Вельмі дрэнна, што нікога пры мне не было першы час пасьля яго сьмерці. Надарванае яго доўгай і цяжкой хваробай маё здароўе моцна пагоршала.

На пахаваньні быў і сын з сям'ёй. Да жывога яшчэ не прыехаў, хоць і далі на гэта дазвол. Нават не запытаўся – ці чым дапамагчы табе, маці? Валя была грубая. Відавочна, баялася, што сын забярэ мяне ў Польшчу. Але я пакуль што ў сябе ўдома, а там – як Бог дасьць. Пахаваньне і 40 дзён адбыліся хораша і дастойна. Аж сьвятар расчуліўся ў храме. Многа было жывых кветак. Многа вяноў, людзей на паховінах і хаўтурах.

Я была ледзь не бяз памяці. Усё тут рабілі простыя нашыя людзі. Гаспадарылі добра, па-людзку, як і патрэбна ў бядзе. І вось у час хваробы прыходзяць, шкадуюць. Юра абяцаў памагаць, але пакуль што пананісваў мне столькі просьбаў, што маёй пэнсіі па с.п. Яначку (33 руб. 75 кап.) ня хопіць і на палову гэтых выдаткаў. Ён нават не вярнуў нам таго, што паслалі Галіна [Тумаш] і Люда [Бакуновіч]. Жах.

Але я даю неяк рады і неабходнае маю. Мы, беларускі, гаспадыні ашчадныя, ды і патрэбна мне сяньня мала. Выпісалі мне дроў на зіму. Я была ўдзячная за гэта. Калі мне вельмі дрэнна, дык я маю яшчэ акрамя добрага сэрца і зубы... А людзі – як усюды. Ёсьць дрэнныя, а ёсьць і разумныя.

А як здароўе Валі [Пашкевіч]? Трымайцеся, дарагія! Толькі трымайцеся, не хварэйце! Я так баюся ўсялякіх хваробаў, бо яны нясуць адзіноту.

Ліста Вам пішу на вершах. Яны Вам выскажуць болей, як мае словы. Пішэце мне. Яшчэ раз вялікае Вам дзякуй за мілую памяць, за спогад.

Ваша Ларыса Геніюш.

294. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 24 красавіка 1979 г.

Шчыра паважаныя і дарагія!

Ласкава даруйце, што не прывітала Вас з Велікоднымі Сьвятамі. Хварэла. Аб усім на сьвеце забылася. Хварэю яшчэ, але спадзяюся, што вясна хоць крыху паставіць мяне на ногі. У нядзелю была са сваякамі на магілцы с. п. Мужа. Было цяжка пакідаць так яго самога... Божа мой, як гэта ўсё цяжка...

Пісаў Юра, што ўвесь у даўгах, што цэны ў Вас на ўсё – шалёныя і г. д. Вельмі шкадую, што сяньня ўжо нічым не магу яму дапамагчы. Бог ведае, дарагі Язэп, што лепей для гісторыі? Можа, лепш нікога ні аб чым не прасіць, тым болей, што, здаецца, зноў будзе магчымасьць друкавацца. Лепш зарабіць гэтакім шляхотным чынам. Была гутарка зь вельмі адказнымі, разумнымі людзьмі. Яны запэўнілі мяне, што ўсё будзе добра. Забралі нават крыху вершаў з сабою. Аб маім заўтрашнім дні Вы болей бядуеце за мяне. Я заўсёды моцна веру, што нейк яно будзе. Пакуль што хачу паправіць крыху здароўе. Самотнасьць і гора пакінулі цяжкі сьлед.

Некалі ў час сустрэчы з Вамі ў мяне было вельмі мала грошай у кішэні, і я зусім пра іх забылася, бо тады усё абышлося без адной капейкі. Ці ж ня дзіва? Так вось будзе нейк і цяпер. Было б здароўе. Зноў напачну Вам, што я – беларуская баба... Паваліўся плот, узяла пілку-нажоўку, малаток, цьвікі і слупок змяніла, і штыхецікі выраўняла, а то чужыя куры выдралі найлепшыя туліпаны. Увесь плот паправіць паможа мне муж маёй мілай кумы, а то і сама. Былі б толькі добрыя вершы, дык будзе і нейкі грош.

Сумна толькі. Несказана сумна, але ўсё тут, што зьвязана з асобаю с. п. Мужа, міла мне і, здаецца, мяне падтрымоўвае тут Яго няўлоўная прысутнасьць. Жаль, да Вас ніяк не магу прыехаць. Я ўжо напісала Вам, што зусім няма ў мяне грамадзянства. На такі пашпарт нікуды не пускаюць. Трэба моцна і высока прасіць. Ды пашто Вам здаўся такі сумны, заплаканы госьць? Ачуняю крыху, дык, можа, убачымся. Даўно не пісала Юзенька [Найдзюк]. Наагул, няма вестак зь іхняга боку, а я так люблю іх цеплыню і шчырасьць.

Сяньня крыху прапаліла дрывамі. Цяпло ў маёй хаце. Чатыры пакоі і кухня. Адзін – поўнасьцю завалены кніжкамі. Апальваю толькі два. Ашчаджаю дровы. Бог ведае, як доўга тут буду, а думаю, каб хапіла на зіму, якая яшчэ будзе. Так трэба ў нас. Да болю шкада мне сына. Ня ведаю, ці я яго выратавала б, каб прыехала, ці ён мяне даканаў бы гэтай клятай чаркаю дарэшты. Хутчэй – другое. Усе тут аж пішчаць, каб ня ехала з хаты. Пайшлі цяпер ня тыя дзеці, якія некалі даглядалі сваіх бацькоў сумленна і з любоўю.

Кожны мае сумныя ўспаміны аб дзецях як аб эгаістах ды грубіянах. І што сказаў бы мне мілы мой с. п. Яначка, калі б я тут пакінула яго аднаго? Справа нялёгкая – пагляну яшчэ. Усё трэба абдумаць разумна, усебакова разгледзець. Хоць не бядуйце, што я тут галодная. Далёка – не! Апранутая добра таксама. Модна прытым, бо ўсё добрае і якаснае – ад маіх найдарожшых сяброў. Абутку хопіць таксама. Зімовы ўжо схавала. Думаю толькі пра помнік цяпер, але спадзяюся, што калі будуць вершы, дык будзе і помнік. А колькі мне тут жыць засталася?

Вясна падступае. Моцна зазеленелі туліпаны, нарцызы. Ружы прымерзлы. Лісьцейка пажаўцела. Але галоўнае – бульба. Яна перазімавала

нейк, хоць і крыху салодкая. Жаль, што Вы так далёка ад нас. Хоць мне плот загарадзілі б. Усе беларусы – крыху сталяры, заўсёды мы маем дачыненне з дрэвам. Тут мне зрабілі б усё, але надта не люблю паіць людзей за гэта. Без гарэлкі няма што і думаць аб нейкай дапамозе...

Як праходзіць Ваша жыццё? Добра было б, каб пісалі. Маеце што сказаць. Хачу, каб Вы крыху наглядзілі за нашым Юркам, каб радзілі яму, дапамагалі словам. Ён Вас вельмі шануе. Некалі с. п. Муж так любіў бачыць надрукаваныя мае рэчы. Цяпер хто будзе цешыцца імі, для каго мне пісаць? Вось падумаю такое і ападаюць мне рукі. Дарэчы, ці Вы атрымалі кніжкі? Яны высланыя Вам ужо даўно. Люблю высылаць суродзічам нашыя кніжкі. Гэта мая слабасць. Любіў гэта і дарагі мой с. п. Яначка. Шмат супольнага ў нас зь ім было і засталася. Калі нешта будзе добрае, дык прышлю і Вам. Жаль, што і Ваш сын выпівае. Гэта трагедыя. Я ніколі ў жыцці с. п. Мужа п'яным ня бачыла. Была сяньня і яго супрацоўніца. Успамінала Яго як ідэал лекара, як прыклад другім... Жаль, калі такія людзі адыходзяць ад нас, але добра, што хоць памяць аб іх застаецца.

Пішэце мне. Вельмі дарагія мне лісты ад Вас – як успаміны супольнай дарогі праз Вільню. Дзякуй Вам за ўсё, за ўсё. Перадайце сардэчныя прывітаньні Вашай мілай жонцы.

Са шчырасьцю і вялікім даверрам да Вас – *Ларыса Геніюш*.

295. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 6 траўня 1979 г.

Даражэнькія!

Я ня пэўная, ці адказала Вам на апошняга ліста. Можа, толькі “пісала” Вам у думках. Я здаецца, адурэла ўжо з болю, яго ж нічым ня ўняць. Баюся, што і час будзе перад гэтым бясьсільны. Са здароўем – не скажу, што лепей. Сяньня дзіка баліць галава. Званіла Юры. Сяньня Юр’я – яго імяніны. Зноў успомніла с.п. Мужа, і сьлёзы так і прарваліся. Была ў царкве, там заварожваюць мяне з дзяцінных гадоў улюбёныя, моцна кранаючыя душу сьпевы. Удома я заснула, але боль галавы ня сьціх.

Пагода дажджлівая, туманная, так і гняце. Гарод наш нізкі, і садзіць яго няма як. Ружы мае амаль усе памерзлі. Нешта і на дэўцыі ня бачу лісточкаў. Толькі Вашыя ягадкі зелянеюць. Я так цешылася, што нарву іх міламу свайму хвораму. Толькі так і думала... Зноў плачу... Што да п. Галіны [Войцік], дык у нас часта чуваць, што баліць некаму пад лапаткамі. Людзі ратуюцца ад гэтай “эпідэміі” гарчычнікамі. Гэта сапраўды памагае. Бедная Ваша сваячка з Беластоку! Як я яе разумею! Мне вельмі цяжка ў маёй хаце, але ў кожным іншым месцы было б куды цяжэй. Тут і балюча, і міла, і цёпла душы. Я тут – гаспадыня, і гэта зусім не пустое слова.

Вельмі расчаравалася нашымі землякамі. Мне здаецца, што акрамя нейкага неабгрунтаванага страху ў большасьці іх атрафіраваліся чалавечыя пачуцьці спагады, сяброўства ў горы. Я дык ня ведаю страху, калі мне трэба некага падтрымаць. Таму не хачу думаць, балюча думаць, проста ўстыдно! Толькі што гэта ёсьць факт... Добра, што Вашыя страхі мінулі. Майце справу з дастойнымі людзьмі і нічога ня бойцеся. Разрадка – гэта і індывідуальныя кантакты людзей, ня толькі важкія словы дыпляматаў.

Мела вельмі паважную гутарку з прадстаўнікамі адказных культурных устаноў. Людзі зрабілі на мяне добрае ўражаньне. Дагаварыліся наконт друкаваньня, а які будзе рэзультат – ня ведаю. Калі б жыў мой с.п. Муж, гэта было б для мяне болей важна.

Дарагія, далёкія мае сябры моцна запрашаюць мяне ў Аўстралію. Удава аднаго нашага паэта (А. Салаўя) вельмі хоча, каб я разам зь ёю жыла. Мяне гэта проста вабіць. Ды і за 33 руб. тут цяжка мне будзе пражыць. Адна мая знаёмая піша, што гэта мала было б і для яе ката Філімона... Здаецца мне, што там я так спакойна заснула б... Цешуся, што недзе жыве маленькі Ян, але лістоў ад іх болей няма. Мне забіраюць і такія радасьці, на жаль... Лісты ад іх не даходзяць.

Паваліўся зусім мой плот. Крыху паправіла. Пераважна сама, і суседзі дзе-што дапамаглі. Калі нешта думаю ці раблю, дык забываюся пра сваё гора. Простыя нашы людзі не забываюцца пра мяне. Яны штодня хоць на хвілінку забягаюць, стараюцца нечым усё дапамагчы.

Жаль – нічога не магу чытаць. Гэта яшчэ да мяне не даходзіць. Калі ёсьць які грош, дык і далей купляю кніжкі. Так хацеў бы дарагі с.п. Муж. Недалікатныя людзі прапануюць прадаць бібліятэку на рынку, бо добра плацяць. Божа, якая ж агіднасьць... Мне проста сорамна за такіх людзей. Мы жылі вельмі скромна. І таму я думаю, што заўсёды нейк дам сабе рады.

Як цікава было Вам атрымаць ліст, калі нехта запамятаў Вас аж з 1916 г.! Як гэта хораша. Галоўнае тое, што Вы заслужылі на ўспамін людзей праз даўгія гады.

Вялікдзень прайшоў мне з людзьмі, але пасля я паважна захварэла. Разгаўляліся мы з мужавымі сваякамі. Пасля ўсе хадзілі на могілкі, а зтуль жанчыны пайшлі да нас на гарбату (ячак у нас маляваць нельга, калі нехта памрэ ўдома). Пасля прыйшлі мужы тых жанчын, і даволі доўга пасядзелі, пагутарылі. Падобна прайшоў і 1-шы май, у які якраз быў памінальны дзень. Спраталі павялыя вянкi з магілкі, пакінулі толькі капронавыя. У іх заблыталася адна стужка, якой ня вынеслі, не спалілі. Калі я разгледзела, дык гэтая стужка была “ад унукаў”... Так я яе і прыладзіла на другі вянок. С.п. Дзедзіку гэта было міла.

Зацьвілі мае кветкі. Прымулькі крыху прымерзлі. Пасадзіла ўжо юргіні. Ля сеткі многа заўсёды пахучага гарошку, які летам выглядае вельмі міла. Туліпанаў сёлета будзе няшмат. Пасля візыту вышэй упамянутых таварышаў я крыху бясъпечней чуюся. Гэта для мяне сянняя вельмі важна.

У польскім журнале “Kobieta i życie” ёсьць здымак Ольгі Корбут¹ з народжаным сынам. Яе муж Леанід Барткевіч² – адзін з “Песьняроў”. Жаль, што такое мы даведваемся толькі з чужых часопісаў... Хлопчык маленькай Вольгі важыць 3,5 кг. Называецца Леанід³.

Вось ужо амаль тры месяцы, як няма майго с.п. Яначкі. Некаму сьніўся, што ажыў... Я наагул так здурэла, што ледзь не паверыла ў гэта. У кожным выпадку стала мне лягчэй. Цалую Вас, усіх шчыра вітаю.

Ваша Ларыса Геніюш.

296. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 11 траўня 1979 г.

Дарагая Дануся!

Ня маю інакшай рады, як зьвярнуцца да цябе. Даруй мне ласкава за вечныя клопаты. Высылаю табе ліста Валі (адашлеш мне яго пасья), прачытай і разьбярыся ў гэтым. Ліст яе на рэдкасьць талковы на гэты раз і сардэчны...

Ня маю сумленьня сваёй асобаю турбаваць Ал[яксея] Нік[іфаравіча Карпюка]. Мае ён даволі і без мяне, але толькі ён адзіны ці Іна Анатолеўна¹ могуць нам у гэтым дапамагчы. Ведаю, што табе гэта зрабіць цяжка, але, можа, зробіць гэта хто з нашых сяброў?

Мы больш-менш здаровыя. Туліпаны мае ў пупехах і хутка зацвітуць. Напішы, ці па іх прыедзеш. Міхасёк мне не выходзіць з галавы – сама гэта разумееш. Што добрага ў вас, як дзеткі? Што пішацца? Ці чытала “Начныя тэлеграмы” Дайнэкі²? Даволі шчыра і нейк нова. Як заехалі дамоў з Зэльвы? Мы вельмі чакалі весткі ад вас. Ці ня чула ты пра Вольгу Лапіцкую (пчалавод) зь Менску? Відно – нейкая вельмі інтэлігентная жанчына. Жыве на [вуліцы] К. Лібкнэхта. Пакуль у нас цвітуць нарцызы і інш. Калі б не змаглі прыехаць па букет, дык пішы, можа, кім яго пашлю. Міхась рашыў быць вэ-тэрынарам і нікога ня хоча слухаць.

Вітай усіх. Усе клопаты кладу на тваю мудрую галоўку. Чакаю ліста. Цалую вас усіх і абнімаю – *Ларыса Геніюш.*

297. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 29 траўня 1979 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Дзякуй Вам за ліст. Многа над ім думала. Я была болей дзесяці гадоў у Чэхаславаччыне і ведаю, што туга па Айчыне – цяжкая рэч. Яна тады вылілася ў вершы, у цэлую кніжку. Гэта было даўно. Цяпер тое, што тады балела, часта здаецца мне проста сантымэнтам. Так вышкаліла мяне само жыцьцё. Пакуль што Бацькаўшчына прамаўляе да мяне найболей сваёю прыродай. Успамінамі. Згадзецца, што малавата гэта, каб адчуваць сябе шчаслівай, бясъпечнай і ўпэўненай у кожнай гадзіне сваяго жыцьця. Разыходзяцца тут словы і факты. Зусім магчыма, што датычыць гэта пераважна мяне. Я рэаліст. Нават у вершах маіх мала фантазіі і болей у іх рэчаістасьці.

Пакуль што яшчэ жыву. Востры боль перайшоў у глыбокі і ціхі сум. Зрабілася цудоўная пагода, і сотні маіх туліпанаў ля хаты чаравалі тут ня толькі мяне. Перацвілі. Цудоўна цвіла адна толькі яблыня. Я некалі пасадзіла яе с. п. Мужу. Летась яна не цвіла, а сёлета, казалі, такую прыгажуню мала хто бачыў. Добра так, жаль толькі, што перацвіла. А цяпер пачаліся півоніі. Пасадзіла свой гарод. Найхутчэй за ўсіх, бо якраз усе яго мне і садзілі. Кранулі мяне добрыя людзі зноў за самае сэрца...

Юры выслала вызаў. Думаю, што прыедзе на пару дзён. Нешта доўга ня піша. Так многа думаю пра іх. Калі зноў будзе многа піць, то дрэнна ўсё гэта скончыцца. Які стрыманы, які тактоўны быў с. п. Муж, і вось у Яго памяць меў бы хоць крыху ўзяць сябе ў рукі сын. Алькагалізм разглядаю як атру-

ту, як хваробу ўсяго арганізму, з якой цяжка справіцца чалавечай волі, калі яна слабая. Няшчасны мой сын. Сам гэтага не разуме, які няшчасны. Часам маю сумнае ўражаньне, што ніхто яго не падтрымоўвае, а шмат хто гатоў штурхнуць у балота, у прорву, не выключаючы найбліжэйшых. Ня раз мела магчымасьць наглядаць гэта. Ня ўсе людзі сейбіты добрага і шляхотнага, і трэба мець сілу і розум, каб магчы бараніцца, бо ўсё, на жаль, заплянавана і добра прадумана тымі, якіх цяжка назваць людзьмі.

Я стала суровая да ўсялякіх злыдняў, бо многа бачыла і многа абое мы з мужам перажылі. Юра ж не па-мужчынску дурны і наіўны і не па-нашаму – прагны на грошы. Але – сын, і трэба ўспрымаць яго такім, якім ён ёсьць. Таму і чакаю яго. Можа, з часам дойдзе вартасьць жыцьця і праўда жыцьця да яго атупелага сэрца. С. п. Муж быў вельмі патрабавальны ў справе этыкі лекарскай і чалавечай да сябе ў першую чаргу і да ўсіх іншых. Да сваіх – галоўнае. Часта таму былі канфлікты і цяжкія хвіліны, калі, бедны, хацеў афіцыяльна – праз прэсу – нават адрачыся ад сына. Устрымлівала яго, адносіны наладжваліся, і так да канца. Пішу гэта таму, каб Вы былі бацькам яму ў разе патрэбы. Перадусім – шчыраю радаю і суровым напамінаньнем. Утрымаўся на паверхні жыцьця – гэта так, але так многа выпіваючы можна і пасьлізнуцца. А галоўнае – дзеці, сыны, прыклад сынам і прыклад суайчыньнікам, якія за ім наглядаюць.

Як мне тут? Напісаць трудна, бо ліст не дайшоў бы, але трываю нейк. Прашу людзей, каб не прыходзілі нанач, бо колькі ж можна? Учора, позна ўжо, звоніць суседка. Прыйшла, бо – грымела, клапацілася, што буду баяцца сама. Доўга гутарылі. Часам прыходзіць моладзь. Мілыя, чулыя дзяўчаткі адкрываюць сэрцы, хочуць хоць нечым дапамагчы. Адносяць букеты кветак, змушаюць есьці разам зь імі. Ці будуць мяне друкаваць – сапраўды ня ведаю. Напішу Вам пра гэта пазьней. Мне хочацца паехаць далёка, і нікога, і нічога ў жыцьці не баяцца, хоць я далёка не з палахлівых.

Хаджу на магілку, чакаю на агароджу. Пясочак там, такі рассыпчаты, не трымаецца, а проста – плыве. Лісты прыходзяць нячаста, ідуць доўга, а яны – як гутарка з дарагімі людзьмі, як праменьні іх сэрцаў у цяжкую хвіліну. Добра, што вакол усё зелена і усё цвіце і быццам аддзяляе мяне ад усяго жудаснага. Я ўсё думаю, думаю над Вашою радаю, але няпэўная, ці хопіць сілаў стрываць адзіноцтва і хітрую суровасьць не заўсёды спрыяльнага тут быцьця... Вось так, дарагі Язэп. Вы – рамантык яшчэ, летуценьнік і такі малады. Добра, што Вы такі, што захавалі цёплыя ўспаміны дзяцінства з-пад Гудзевічаў нашых, што робіць нас такімі роднымі, як брат і сястра.

Заставайцеся з Богам! Вітайце сваю мілую жонку і Люцынку! Не забывайцеся пра мяне! Пішэце! Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

298. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

26 чэрвеня 1979 г.

Паважаны і дарагі Алесь Мікалаевіч!

Вельмі добра, што Вы на лячэньні, на адпачынку. Думаю, што рэзультаты ўсіх працэдураў адчуеце па нейкім часе. Адрозьні гэта не бывае. Шкада, што Вы ня ў Моршыне. Я болей веру той рапе (вада). Туды можна паехаць

калі і без пучёўкі, што Вам трэба будзе і зрабіць. Перажываю за Вас, бо атмасфэра не адпавядае ні нашаму здароўю, ні нашаму спакою. Часам чуюся надта дрэнна. Ня ведаю, як доўга такое працягнецца.

Што датычыць Міхася Ч[арняўскага]¹, то сумняваюся, ці яго ўбачу. Яны даўно мне ня пішуць. Мелася быць апэрацыя на печань Сьвеце, яго жонцы. Але і аб гэтым нічога ня ведаю. Лісты атрымоўваю рэдка, і то пераважна ад далёкіх сяброў. Зусім магчыма, што лісты не даходзяць. Людзі крыўдзяцца, што не адказваю...

Сын піша вельмі рэдка. Бядуе ўсё, што мала мае грошай, што дарагавізна і т.п. Ні разу нават не папытаўся аб здароўі. Такая рэчаістасць. Дапамогі яго пакуль што не патрабую, але абыякавасць і вечны разьлік мне не падабаюцца.

Хацелася б мне пагутарыць з Вамі. Бывае часам несказана цяжка з розных меркавань. Да адзіноты прывыкаю пакрысе, але да подласьці і хамства ніколі не прывыкну. Урэшце, ня думаю, як і што будзе заўтра, бо надоўга, здаецца, ужо нельга разьлічваць. Дзеля здароўя. Ніколі так цяжка ў жыцці не было, бо ніколі я не была адна. І як я трываю – дзіўлюся сама сабе.

Сяньня зноў крыху прыхварэла. Гарачыня і засуха страшэнныя, а я зноў прастыла. Гэта трэба ўмець. Адна палёгка толькі, калі пайду на магільку. Недзе робіцца помнік. Сябры абяцалі і агароджу.

Што да маяго дзеда, дык вельмі многа тут праўды, і варта ўсё гэта запісаць. Што дзед мой меў 3 га [зямлі] і езьдзіў балаголам (як усе крынкаўскія мяшчане), я ня ведала. Ведала толькі, што ў іх быў участак зямлі. Было два браты. Малодшага, Сьцяпана, забралі ў маскалі, як тады казалі, на 6 гадоў. Мой дзед ажаніўся маючы 18 гадоў (бабусі Марфе было 16), прадаў сваяго паўчастка зямлі, узяў пазыку ў Віленска-Тульскім банку і купіў Астакпаўшчыну. Прадаў там лес, гэта праўда. І праўда тое, што жыды пазычалі яму грошы, колькі ён хацеў, бяз вэксяляў, на слова!

Некалі, за Польшчай, я паехала ў Гродна ў *Nipotecznu urząd*², там пераглядала старыя гіпатэкавыя кнігі, дык амаль на кожнай чацьвертай купчай спатыкала дзедава імя. Як аказалася, пасья паўстаньня нельга было палякам купляць іх ліквідаваную царскім урадам зямлю. Куплялі яны ўсё на дзедава імя, давяралі на слова. Памятаю, як Сегень з Ваўкавыску прадаваў свае маёнтакі (я тагды вучылася). Дзед мой тыдзень сядзеў у Ваўкавыску, бо ўсё было на яго імя. Дастаў у падарак ад Сегеня дэрашаватага арабскага каня. Дзед быў памяркоўны і вельмі чэсны. Пра Гудзевічы толькі чула, што тая пані іх прайграла ў карты, бо былі ў яе даўгі. І Гудзевічы, сапраўды, купіў дзед з ліцытацыі. Гаварылі, што пані пракляла нас за гэта, бо хацела назад адкупіць маёнтак, а дзед сказаў ёй: “Ня варта ты карыстацца з зямелькі, калі прайграла яе ў карты” (нейк гэтак).

Дзед быў любёны ў зямлю, прагнуў яе як найболей, бо думаў, што зямля – адзіны трывалы скарб у родзе. Цяпер ужо ніхто так ня любіць ні зямлі, ні працы на ёй. Час забіў у людзях любоў і да зямлі, і да творчае на ёй працы, а жаль. Жаль, бо толькі праца прыносіць чалавеку радасьць і творыць вартасці.

Я была яшчэ дзеўчынаю, калі мой дзед памёр, і такія важныя тэмы да мяне не даходзілі ў той час. Таму вельмі зацікавіла мяне Ваша гутарка з мар-

шалкам. Дзед мой толькі ўмеў каравенька расьпісацца, а якімі справамі варочаў! Як жаль, што ў наш час ня цэняць ні розуму людзкога, ні чэснасьці. Абавязкова старайцеся запісаць кожнае слова! Гэта ўсё вельмі характэрна для тае эпохі і таксама гісторыя.

Хто накіраваў Вас у Есентукі? Гэта неблагая санаторыя, толькі б Вам памагло! Я ўжо крыху супакоілася, толькі што рабіць з сабою – ніяк не прыдумаю. Пакуль магілку прывяду ў парадак, дык напэўна буду тут. Юры паслала вызаў, але прыедзе толькі на тыдзень. Простыя людзі не забываюць мяне, часам глыбока кранаюць сваю ўвагаю, а мне хацелася б быць недзе далей, гдзе я спакойна заснула б нарэшце...

Тут людзей, з якімі гавару на вуліцы, пасьяля выклікаюць, пытаюцца, скуль мяне ведаюць і што я ім гаварыла. Начыста пашалелі! Сьмяюцца зь іх. Гдзе меў рабіць раскопкі Міхась Ч[арняўскі]? Зусім пра гэта нічога ня ведаю. Усяго Вам добрага. Заўсёды з вялікай павагай да Вас – *Ларыса Геніюш*.

299. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 30 чэрвеня 1979 г.

Паважаны і дарагі Язэп!

Ноччу пачаў падаць ціхі, памяркоўны дождж. Падае і цяпер. Пасьяля вялікае сьпёкі і зямелька, і людзі ажылі быццам. Сарвала гэта крыху пляны нарыхтоўкі галінаў жывёле на зімовы корм, але як жа ажыла бульба ў полі!

Спачатку аб самым балючым. На днях атрымала ад Юркі вельмі здзеклівага і грубага ліста. Яму, здаецца, залежыць на тым, каб парваць адносіны, не памагаць... У кожным лісьце плачацца, што цяжка ім жывецца і г. д. Я яму напісала, што лекары ў Польшчы жывуць добра, але я сапраўды нічога ад яго не патрабую! Болей таго, я не прыму нічога ад іх! Тут, як бачна, справа ў тым, каб адрэзаць мне дарогу ў Польшчу, гдзе я была б толькі транзытам. Я не заракаюся, але Бог ведае, ці калі ў жыцьці маім я ім яшчэ напішу. Вы просіце верыць Вашым словам, але ж я веру болей сваім вачам і волі с. п. Мужа, які любіў і сына, і ўнукаў, але быў вельмі аб'ектыўны ў іх ацэнцы. Сабралася шмат болю, грозных фактаў, і прашу толькі Бога, каб усё гэта разьвеяла ветрам, каб ня думаць...

Цешыць мяне, што Вы бачыце яго цьвярозым. За тры дні прабываньня ў нас я бачыла яго цьвярозым толькі пару гадзінаў. Учора мне казалася сваячка, што піў, пасьяля капаў яшчэ ў гарэлку валяр'янку і валакардзін і піў зноў... На другі дзень пасьяля пахаваньня... Што было далей, напісаць не магу і наагул да гэтага пытаньня не хачу варочацца.

Будзьце разумнымі, і няхай Бог дасьць, каб вашыя пажаданьні бачыць яго добрым і парадачным чалавекам – збыліся. Напісалі мне, што ён ляжаў у шпіталі, лячыўся. Цяпер вельмі шкадуе страчанага часу і пачне жыць іначай, без алькаголю. Я аб гэтым ня ведала і запыталася, як яму цяпер? Ліст мой быў, здаецца, добры, спагадлівы. Божа, што я за гэта атрымала! Нядаўна прачытала яго апошняга ліста да с.п. Мужа. Бацька не адказаў яму. Цяжка хворы, не спадзяваўся столькі здзеку і грубасьці ад адзінага сына...

Летась, калі прыехалі і ўвайшлі ў хату, дык адразу пачалі папракаць с. п. Мужа, што яны маглі б паехаць у Румынію, на Чорнае мора – замест гэтай Зэльвы... Што ж, няхай цяпер едуць на Чорнае мора... З другога

боку, думаю – а можа, так лепей? Такія людзі толькі і жывуць сяньня, а гэта галоўнае. Мы за беларускасьць і чалавечнасьць стаялі тут насцьмерць, і большасьць пагінула, растаптаная ботам часу... Толькі мы інакшымі быць не маглі. А што скажа заўтра – і жывым, і мёртвым? Якое ж яно туманнае...

Як я разумею, як адчуваю Ваш боль у свой час. Вы былі – як згустак энэргіі і нейкай натхнёнай любові да сваяго народу... Як Вы выжылі? Богу дзякаваць, што выжылі...

Цяпер мне ўжо няма як прыехаць у Польшчу. Шляхі адрэзаныя. Усё вельмі добра прадумана, але бывае, што жыцьцё перахітрыць найхітравейшых! Прыкра за сына. Ехаць можна толькі да сваякоў. Ды і я не паехала б. Няма на каго пакінуць хату. Людзей у нас цяпер мала. Усе на працы, занятыя, і кожнаму хапае сваіх клопатаў. Паехаць так – гэта вярнуцца да пустых сьценаў.

Боль мой не мінуў, але крыху ўлёгся. Горай са здароўем. Яно залежыць ад шмат якіх фактараў... Думаю часта пра яўрэяў. Яны лічылі Нямецчыну сваёю радзімаю, а як уцякалі з яе? Разумны быў той, хто зь іх ратаваўся. Цудаў на сьвеце бывае мала. Не заўсёды перамагае – лёгіка, дабро, гуманнасьць. Гэтыя паняцьці адграбаюць пасьля, калі яны ўжо занікаюць. Пісаць нешта сяньня – мне цяжка. Верш, як цьвердзіць справядліва С. Яновіч, гэта ня праца, а зьява. Вось чакаю на гэтую зьяву, але і баюся яе... Вы ж мяне разумеете.

Калі будзеце ў Юркі, дык хацела б, каб ён паказаў Вам мае апошнія вершы, напісаныя па сьмерці с. п. Мужа. Там – боль, рэчаістасьць і шчырасць бясконцыя... Ня ўсе я яму пасылала. Каб не давялося мне болей казаць пагана пра сына, дык ня будзем закранаць балючага ў лістах. Але тое, што я сказала Вам, я лічыла патрэбным. Ён лічыць, што ён толькі пацярпеў у дзяцінстве і што мог бы не цярпець, калі б мы былі іншымі і не пайшлі на цярпеньні... Я гэта ведаю, але ж сумленьне ў чалавека – адно... Цяжка гэта зразумець нашаму абмежанаму сыну. Нашыя пакуты для яго ня маюць ніякага значэньня, хоць ёсьць тут над чым задумацца. Найгорай тое, што жыве ён чужым розумам, як папугай, як балван.

Спыніўся дождж, і трэба мне пабегчы ў гарод, перасадзіць крыху буракоў. Каля хаты ў мяне – пераважна кветкі. Муж надта злаваўся, калі бачыў цыбульку ці нешта іншае. Паразрасталіся дрэвы, а яблынька с.п. Яначкі (белы наліў) – адна толькі ў яблыках! Пасьпелі маліны. Заўсёды любіў іх с. п. Муж са сьмятанаю. Не магу іх есьці з болю... Частую суседзкіх дзетак.

У Лапкі, нашай сучачкі малой, – 7 шчанятак! І што я зь імі буду рабіць? Пакуль што сьляпенькія. Зацьвілі белыя ліліі. Ля хаты зелена-зелена, і я тут – як у вяночку. Думаю – пасылаць Вам гэтага ліста ці не?

Даўно няма вестак ад Юзі [Найдзюк]. Люблю іх сямейку. Вітайце іх ад мяне заўсёды. Можа, хто з вашых заглянуў бы калі да мяне?

Усяго-ўсяго Вам добрага. Шчыра вітайце сваю сямейку. З павагаю да Вас – Ваша *Ларыса*.

300. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 2 жніўня 1979 г.

Дарагі Аляксей Міхайлавіч!

Дождж ліў ноччу, і Ільля сяньня пагодны, як ніколі. Дзякуй, што напісалі. Вельмі шкада Халянковай¹. Я яе ведала з Зэльвы. І чаму ёй, такой яшчэ маладой, давалося памерці? Як цяпер чуецца Марыя Міхайлаўна? Калі яна пасьпела летам захварэць на воспаленьне? Няхай крыху асьцерагаецца. Добра, што ўнука маеце побач, бо гэта – і клопаты, і радасьць ды нейкі стымул да жыцьця. Ці хлопчык здаровенькі?

Вельмі чакала, што прыедзе Дануся [Бічэль], як звычайна, на дзень маіх народзінаў. На жаль, не прыехала. Быў толькі праз тыдзень Юрка. Болей горкага дня сваіх народзінаў не памятаю... Гасьцей не было. Прыходзілі людзі, віншавалі. Я прасіла, каб без падаркаў, бо сяньня я рэваншавацца не магу. Таму было шмат найпрыгажэйшых у Зэльве ружаў, цукеркаў, і адна маладая жанчына выпякла кошычак, а ў ім – поўна баравічкоў! Гэта было вельмі па-мастацку зроблена і цешыла вока. Юра не выходзіў да людзей – быў увесь час п'яны... Божа мой, што я тут за гэты тыдзень перанесла... У дзень ад'езду ўстрымаўся, не піў, і зусім талкова мы зь ім гутарылі. Былі два разы на могілках.

Вы мяне моцна ўзварушылі сваёй прапановаю дапамагчы мне ў маіх гаспадарскіх справах. Дзякуй вялікае. Мае суседзі і сваякі мужа не пакідаюць мяне. Загарадзілі плот, прывезьлі з лесу дровы, папілавалі іх бэнзапілою, а рубалі – усе пакрысе. Засталіся толькі сукаватыя калодкі, на якія трэба добрай сілы і спрыту, каб іх разрубаць. Гэтак жа панасілі мне і брыкет (11 чалавек) – дружна і хораша. Мне на радасьць і на дзіва людзям.

Найгорай – адзінота і тое, што крыху баюся начамі. Што ж, “інквізыцыя” прадаўжаецца, “утончэнная в сваём садизме”. Часта адчуваю сябе тут – як яўрэй падчас акупацыі, хоць афіцыяльна тут быццам супраць гітлераўскіх і гэбэльсаўскіх мэтадаў. Не друкуюць – “ну так што ж, видно, я был нехорош...”² Бог зь імі! Тут галоўнае тое, што ціск бывае 195 на 115. Гэта вельмі напалохала Юрку, і ледзь апарат не паляцеў яму з рук. Аднак, бегаць у бар і цягаць дамоў бутэлькі не перастаў. Часам здавалася, што п'янаму яму тут бясьпечней.

На жаль, ні да сына, ні далей выехаць мне нельга. Адчуваю клопат і боль сваіх далёкіх сяброў, хоць лісты ад іх амаль не даходзяць. Юра даводзіў мне, што мы яму не памагалі, і ён – не абавязаны. Сьмешна ўсё гэта. Я яго яшчэ аб дапамозе не прасіла. Пакінуў тут крыху, чаго не прадаў, ды навошта яно мне? Хапае пакуль што.

Рада, што “дама з Ваўкавыску” забылася да нас дарогу, а то псавала толькі нэрвы. Юрку я шчыра шкадую. Чалавек ён бяз волі, але здаецца, што сумленьне яшчэ “мілая жончка” ня здолела выкарчаваць.

А. Жук³ і тав. Граблеўскі⁴ з Гродна былі на вышыні высокакультурных і інтэлігентных людзей. Трымаліся тактоўна, як сапраўдныя джэнтэльмэны. Ушанавалі гэтым асірацелую маю хату ў жалобе. У душы ім я заглянуць не змагла, а за вонкавыя манэры паводзінаў засталася ўдзячная. Г. не паказаўся. Яму даўно заказаны ўступ у нашу хату, я не дароўваю незаслужаных крыўдаў. Мяне палохае ягоны маральны твар, і бярэ жах, што

менавіта ён рэпрэзэнтуюе сучасную рэчаістасць. Я дык падавала б, як авангард, болей шляхотных і праўдзівых людзей. Трудна любіць і шанаваць тое, што не заслугоўвае на гэта. Напрамкі мяняюцца пад уплывам здаровых праяваў жыцця, а чалавечнасць ці бесчалавечнасць застаецца. Немагчыма подлымі мэтадамі дабіцца якасных і ўзьнёслых рэзультатаў.

Бачыць Вас вельмі хочацца. Абяцалі яшчэ крыху дроў падкінуць, вось і будзе мужчынская праца для Вас. А ці няможна адведаць хворага проста таму, што ён хворы? Жаль, што няма ў Вас машыны. Селі б сабе разам з Марыяй Міхайлаўнай і Данусяю і прыехалі паглядзець на магілку. Ад пахавання с.п. Мужа ніхто ня быў. Нашыя суродзічы не адзначаюцца, на жаль, адвагаю... Вы хоць напішаце часам.

Канчаю ліст 3 жніўня. Ня ведаю яшчэ, як заехаў сын. Праводзіла яго на цягнік раненька 29 ліпеня. Адхварэла гэты візыт. Калі не апамятаецца, дык будзе зь ім дрэнна. Мне часам здаецца, што я – з жалеза, і шкада мне тых, каторыя мяне мучаць. Даруйце ласкава за “непакорны” ліст. Пішу – як умею. Гэта чацьвёрты ліст. Папярэднія папаліла...

Не забывайцеся пра мяне! Вітайце сваю дарагую сямейку!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

301. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 5 жніўня 1979 г.

Дарагі Язэп!

Цешыць мяне, што Вы праехаліся па Беласточчыне, дыхнулі пахам сваёй зямлі! Род наш паходзіць з Крынак, і шмат там у мяне сваякоў. Мой адзін сябра збіраў звесткі пра маяго дзеда. Піша, што дзед меў 3 дзесяціны зямлі некалі і вазіў тавары жыдам у Крынках. Нешта падобнае было, але сумняваюся, што быў ён балаголам. Ведаю, што быў у іх участак зямлі на двух братоў. Дзед мой прадаў свой надзел, узяў пазычку ў Віленска-Тульскім банку і купіў Астапкаўшчыну каля Крынак. Продаў лес купцам і той маёнтак амаль акупіў. Купцы пазычалі яму любую суму на слова, без вэксалёў. Пасьля паўстанья 1863 г., калі царскі ўрад канфіскаваў землі ўдзельнікам паўстанья, дык шмат хто купляў іх назад, але на імя маяго дзеда. Пасьля вайны, калі тыя паны прадавалі землю, дык заўсёды рабіў гэта мой дзед. Памятаю, Сегень даў яму ў падарак каня арабскага – за фатыгу, але ў дзеда былі лепшыя коні, бо ён казаў заўсёды: людзі бяз сала, а коні без аўсу ў мяне не живуць... Ня ведаў іншае мовы, акрамя роднай. Я моцна яго любіла.

Юра быў тут тыдзень. Было розна. Ціск мне быў падняўся да 195/115. Гэта дрэнна. Спалохаўся, пабег у аптэку, але піць не перастаў, на жаль. Пісаць пра ўсё гэта ня хочацца... Ад’яжджаючы, дзень ня піў і гутарыў цікава і нармальна. Былі два разы на могілках. Лекаў мне ніякіх не прывёз. Прывёз толькі чамадан рэчаў – для сваёй цёшчы, якія мне трэба было ёй адаслаць. Ужо атрымала. Мне пакінуў тое, што не прадаў. Так яно і ляжыць. Нічога тут не купіў і грошы павёз дамоў. Свой і мой чамадан бітком набіў рэчамі і прадуктамі з хаты. Пытаўся, праўда, ці можна ўзяць тое-гэта? Я была рада, што гэта будзе ім на карысьць. Новыя кашулі і свэтры, вярблюджая коўдра для Міхася, хатняя вяндрліна і т. п. Як звычайна – калі сын выяжджае з хаты. Дай Бог, каб магла яго так выпраўляць заўсёды. Аб грошах ніякое гутаркі

насіць яму кветкі на магілку. Даволі далёка. Часам нехта падвозіць мяне, бо ўжо шмат хто з нашых знаёмых купіў сабе машыну. Скажу Вам па шчырасьці, што самая цяжкая рэч – гэта адзінота. Днём заўсёды прыходзяць людзі – сваякі мужа, суседкі. Ночы трывожныя, часта бяссонныя. Так многа страчана з адыходам с.п. Яначкі, што цяжка нанав ажыць і стварыць нешта вартнае, што яму спадабалася б. Ён быў тут адзіны мой, вельмі спрыяльны, але даволі суровы судзьдзя.

На дзень маіх нарадзінаў прыяжджаў сын. Быў тыдзень. Яшчэ ўсё не магу апамятацца з гэтага візыту. Пісаць пра гэта мне так цяжка, як жыць адзінокай сяньня. Прыехала з Польшчы сваячка, дык божыцца, што там ён ня п'е і трымае сябе прызваіта. Каб жа Бог даў яму апамятаньня! Наладзіліся адносіны з нявесткаю, з чаго я рада. Трэба браць людзей такімі, якімі яны ёсьць.

Вучуся думаць часамі аб сабе, чаго ніколі не рабіла. Загатаўляю на зіму нешта з гародніны, з садавіны. Гэта проста інстынкт гаспадыні. Акрамя сваіх суседзяў, нікога ня бачу. Часам толькі атрымоўваю лісты з просьбаю, каб хоць не пакінула Бацькаўшчыну. Пакуль што я ўдома. Мае кветкі цвітуць па-ранейшаму. Сёлета многа памідораў, а бульба мая крыху падгніла, бо льюць дажджы.

Як мне хочацца пабачыць каго з Вас! Здаецца – ажыла б. Я веру ў Вашыя сэрцы, у Вашу прыхільнасьць. А ад Вас так нячаста прыходзяць весткі. Нават Галя [Тумаш] мне перастала пісаць. Абяцала прыслаць здымкі з фэстывалю і кніжку. Дарма іх чакаю. Як маюцца Валя, Эва, Паўлюк? Напэўна, часта бываюць у Вас. Што добрага і новага ў Вашым дзейным, працоўным жыцьці? Як добра, што хоць ня ўсім выпала доля, падобная да маёй.

Прайшло болей як дзесяць гадоў, як я не пакідала Зэльвы. Здоўжылася мне тут. Спадзяюся, што Галя давала Вам чытаць мае вершы, напісаныя беспасрэдна па сьмерці дарагога Яначкі. Калі бяруся цяпер за пяро часамі, дык пішацца, як і думаецца, – толькі аб ім. Як жа многа значыў гэты ціхі, моцна інтэлігентны і шляхотны чалавек у маім жыцьці!

Даруйце мне ласкава, што ўсё енчу. Вельмі абманула мяне сваімі паводзінамі і мая адзіная ўжо сястра. Стала проста нелюдзем. Я разумею жыцьцё і абставіны, дароўваю, але не забываюся.

Учора была ў царкве. Старэнькі сьвятар, седзячы, чытаў Эвангелье. Было хораша, калі ўсе паднялі букецікі кветак угору, каб пасьвянціць. Каляровыя хусткі жанчын і кветкі над імі – гэта было як чароўны луг.

Недзе робіцца помнічак. Сябры знайшлі матэрыял і на агароджу. Спадзяюся, што да году ўсё зробіцца. А пакуль што магіла з пясочку, крыж дзеравяны, чорны, вянкi апошнія і букеты маіх жывых кветак. Часта робяцца мне падцёкі на руках. Лопаюцца крывяныя сасуды. Баюся гэтага крыху. Сяньня ўжо пахаладнела. Дзень – як асеньні, і вецер злосна цярэбіць голье дрэў.

Шлю Вам усім самыя шчырыя прывітаньні са сваёй ціхай-ціхай хаты, заўсёды гасьціннай і такой сумнай і маўклівай сяньня. Тут мне найцяжэй і найлепей, бо я тут – гаспадыня. Шмат ёсьць аб чым напісаць, але самае галоўнае – каб у Вас усё было добра і Бог даў Вам сілы да жыцьця і працы!

Цалую сардэчна і вітаю Вас усіх – Ваша *Ларыса Геніюш*.

303. ЯЗЭПУ НАЙДЗІЮКУ

Зэльва, 9 кастрычніка 1979 г.

Паважаны і дарагі Язэп!

Як жаль, што Вы так далёка і ня можаце прыйсьці да мяне на абед ці хоць на вячэру. Карміла б Вас бульбаю, напіла б віном зь яблыкаў, рознымі кампотамі. Знайшлася б і болей адпаведная чарка для Вас, хоць я яе ня п'ю. Мне сапраўды жаль, бо і паразмаўляць няма з кім. З суседкамі, харошымі і мілымі, пра літаратуру не пагаворыш, яна ім – да лямпачкі.

А вонку пад ногі сьцэлецца лісьце. Раніцы з марозікам, дні поўныя халоднага ўжо сонца. Я вельмі люблю дом. Клічуць мяне і ў Менск, і ў Вільню, а я стаю на сваім ганачку, дрэвы амаль засланыюць мяне ад вуліцы, і здаецца мне, што так мне найлепей.

Вельмі хачу, каб Юрка пераслаў мне лекі ад рэўматызму. Напомніце ласкава яму аб гэтым і пастарайцеся, мілы Язэп, каб дайшлі яны да маіх рук. Зіма наперадзе, і добра, калі ёсьць дровы на зіму, бульба ў склепе, а лекі ў запасе. Крыху звыклася з адзіноцтвам і начамі ўжо меней баюся.

С. п. Мужу прывезьлі помнік. Скрамны вельмі, але не з маімі магчымасьцямі паставіць такі, які я хацела б. Хоць Вы і крычыце на мяне, а я пасылаю Вам сяньня невялікую кніжку – “Тут зямля такая” Сьцяпана Александровіча¹, і “ЛіМ” – з даволі вялікаю падборкай маіх вершаў. Можа, і дойдуць. Цікавы гэты 37 нумар “ЛіМу” наагул, таму пасылаю газэту цаліком. Гэта – каб крыху разьвеяць Вашую самотнасьць ды напомніць аб Бацькаўшчыне.

Дарэчы, мне запрапанавалі рыхтаваць кніжку да друку. Памалу бяруся за працу. Хацелася б, каб выйшла так, як мне падабаецца, як “Невадам зь Нёмана”. Пакуль што мне тут даволі спакойна. Наладзіліся адносіны з нявесткаю. Сын піша мала. Злуецца недзе на матчыную добрую памяць і крыху суровасьць – адносна ягоных паводзінаў. Цешыць мяне, што ён трымае сябе цяпер адпаведна. Я веру Вам.

А ў нас усё яшчэ капаюць бульбу. Цяпер – у калгасах. Зямелька сыпле яе сёлета асабліва шчодро. Капаюць яе ўсе арганізацыі пакрысе. Плацяць, безумоўна, за гэта. Як жаль, што Вы некалі не прыехалі з Байдатаў у Гудзевічы, калі гасьціла я ў дзеда ці з гіцлямі – стрыечнымі братамі – вудзіла рыбу ў вузенькай рэчцы на дзедавых лугах, альбо важна на Зельну ішла з усімі на фэст у старую цэрквачку. Дарэчы, там яшчэ тады была каралеўская грамата на беларускай мове. Цяпер няма яе. Добра, што і так мы калісьці сустрэліся міла і хораша, як два верныя і непахісныя сябры. Успамін аб шляхотным застаўся на ўсё жыцьцё.

Пішу цяпер у Вашым свэтарочку, ён заўсёды нейк асабліва міла грэе мяне, можа, таму, што сапраўды – сяброўскі. На жонку ня гневайцеся за “качаваньне”, бо і гэта цікава. Ня ўсе ж такія, як мы:

Народ аседлы мы, ня птушкі пералётныя,
і Бацькаўшчына нашая – ня стэп.

З зямелькі ворнае, з сяўні і поту мы,
так пакахаўшыя касу і серп і г. д.

Бачу, што дачка Ваша вельмі здольная, і каб разьвіваць сябе ў напрамку, у якім яна пайшла, неабходна падаражаваць і сутыкацца з адпаведным асяродзьдзем. Таму не бурчэце лішне, дарагі Язэп. Мне дык патрэб-

на пакінуць сьлед ад нашай зямлі і жыцьця і абычаяў яе, і таму я “ўрасла” ў сваю землю. Кожнаму – свой шлях і свой лёс. Гэта толькі нам з Вамі найпрыгажэй сьвеціць сонца, калі яно ўзыходзіць над Нёманам. Нешта ёсьць у гэтым, праўда?

Я хоць і забытая ўсімі, адна,
дзён лучына маіх дагарае,
ўсё ж мне хочацца выплескаць душу да дна
для цябе, Беларусь дарагая.

А дзённіка ніяк весьці ня ўмею. Штучна выходзіць і нудна. Шчырасьць з агеньчыкам прабіваецца толькі ў вершах. Я ўжо гэта прабавала. Яно цікава было б для другіх – гэта праўда. А ў нас растуць харошыя людзі. Нейк суседзкія хлопцы паехалі роварам мне па керасіну. Дала ім на кіно, але падшыванцы шапталіся нешта і важна вярнулі мне тыя капейкі, мовячы: “Не, ня трэба, мы ніколі ня возьмем ад Вас ніякіх грошай, бо 33 руб. і 75 кап. – гэта мала, каб сянняя пражыць”. Я ледзь не заплакала, што растуць нам сапраўдныя людзі. Зьелі мы разам зь імі нешта смачнае, і так засталася.

На жаль, ня ўсе дарослыя дадумаюцца да такога. Ёсьць розная моладзь, безумоўна, як і ўсюды, але каля мяне – такія. Толькі цяпер, на мінулым тыдні, заехаў да нас адзін з рэдактараў зь Менску. Паважна і цікава пагутарылі. За 8 месяцаў ад сьмерці с. п. Мужа я зь іх нікога ня бачыла! Крыўдна крыху, бо былі сапраўды адчайныя хвіліны. Ужо ў нядзелку будзе 40 дзён ад сьмерці с. п. Генкі² – нашага пляменьніка. Нейк паклалі мы іх усіх у адзін рад. Меншы сын яго ідзе ўжо сёлета ў армію. Ужо абрылі галоўку, а старшы стаў добрым гаспадаром і пасьля працы ўсё нешта строіць, майструе, дарабляе да новае хаты.

У нядзелю прыйшлі і яны на могілкі. Быў харошы сонечны дзень, і з горкі відно было і Зэльву, і лясы навокал, і ціхія старыя сёлы. Занесла я апошнія белыя астры на магілку. Цяпер ужо ўсе памерзэлі. Помнік я схавала. Будзем яго ставіць, калі прывязуць агароджу. Колькі будзе каштаваць – ня ведаю, бо дала яшчэ толькі задатак. Нарабілі памылкаў на беларускай мове, і іх не сатрэш на камені, але нічога тут не парадзіш. На помніку будзе харошы, высокі крыжык з Расьпяцьцем. Загародзім, безумоўна, месца і для мяне, каб было побач.

Штодня прапальваю ў печцы, і з холаду бягуць да мяне суседкі грэцца, п’ем разам гарбату. Так вось і праходзяць мае дзянькі. А цяпер прысяду за работу, каб хоць ня горшая ад другіх выйшла кніжка. Але Вам я буду пісаць заўсёды. Цешуся, што цікава і весела Вам прайшло лета, і што ля Вас ёсьць родныя, дарагія. Гэта, бадай, у жыцьці нашым самае галоўнае. Удома ў нас была вялікая сям’я, і таму я так трагічна адчуваю сянняя адзіноту. Не парывайце, прашу Вас, кантакту з нашым сынам. Яму патрэбны добры ўплыў. Я хацела б, каб ён заняўся зноў, хоць крыху, літаратураю. У яго гэта атрымоўваецца. Такая праца і разьвівае, і ўшляхотнівае чалавека.

Занудзіла я Вас, дарагі Язэп, сваімі бабскімі клопатамі і справамі. Спадзяюся – даруеце мне! Бывайце, мой дружа! Буду чакаць лістоў ад Вас.

Ваша заўсёды – *Ларыса Генюш*.

304. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 17 кастрычніка 1979 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Добры дзень! Ён сяньня такі харошы, такі цёплы, сонечны, бы ў Сочы, у іх “бархатный сезон”. Даруйце ласкава, што затрымалася з адказам. Хва-рэла крыху ды рыхтавалася да 40 дзён пасья сьмерці с.п. пляменьніка Генадзя. Клопатаў хапае. Восень, на маё шчасьце, – цудоўная! Прывезьлі ўжо помнік с.п. Яначцы. На кастрычніцкія сьвяты прывязуць агароджу з Баранавіч, і пэўна, прыедуць мае дарагія сябры. Зробім тады парадак на дарагой магілцы. Здымак робіцца недзе ў Польшчы. Памятнік не такі, як хацелася, але Богу дзякаваць і за гэты. Наагул, што я зрабіла б тут бяз добрых людзей? Колькі будзе каштаваць – ня ведаю. Дала пакуль толькі задатак.

Аднойчы, 14 верасня, мяне надрукавалі ў “ЛіМе”. Падборка атрымалася вельмі добрая. Прыслалі мне 63 руб., якія моцна прыдаліся. Параілі мне выдаваць кніжку. Нешта не ў галаве мне думкі пра гэта. Пастарэла я моцна, згубіла сілы і ахвоту жыць. Такая была вялікая сямейка ў маіх бацькоў, такі быў род вялікі, а я засталася тут адна, як палец. На бацькаўшчыне сяньня – бы на чужыне. На днях завітаў да нас Аляксей Міхайлавіч П[яткевіч]. Па справе, каб дапамагчы мне ў маёй гаспадарцы. Я была моцна ўзрушаная, але мая гаспадарка аказалася ў поўным парадку. Дровы парубаныя, бульба ў склепе. Помнік міламу сябру спадабаўся. Прасіла, каб хоць пераначаваў, але казаў, каб была работа – дык застаўся б. Я была ўдзячная за візыт. Пакарміла яго крыху, паставіла чарку.

Людзі тут пра мяне не забываюцца, але гняце адзінота вечарамі і часта бяссоннымі ночамі. Часам пішуць дзеці. Унукі ня пішуць зусім. Сын, паводле слоў маіх знаёмых, здаецца, крыху разьвітаўся з гарэлкаю. Каб так, Бог даў, назаўсёды. Вельмі прасіў перадаць Вам свае найлепшыя пажаданьні і прывітаньні сябра Язэп Аляксандравіч¹. Надта міла і хораша ён Вас успамінае. Нядаўна толькі знайшоў ён мяне, цяпер мне піша. Братавая ягоная піша таксама. Чэсь – меней. Як там маюцца Лёдзя з Косьцяю [Шышэі]? На днях напісала ім пару слоў. Падзякавала яшчэ за спагаданьні з прычыны сьмерці с.п. Яначкі. Усё я так запусьціла...

Як з Вашым здароўем? Я рада, што хоць слоўна з Вамі. Зноў гляджу на здымачак, і здаецца мне, які гэта яшчэ малады юнак, а ўжо на такой адказнай працы. Як чуюцца п. Галіна і паважаны пан зяць? Чакаю цяпер кастрычніцкіх сьвятаў і мяркую, чым прыняць дарагіх памочнікаў. Удзячнасьць мая для іх ня мае граніцаў. Я заўсёды нешта прыдумаю, і атрымаецца добра. Поўны склеп розных марынадаў, кампотаў. Ёсьць і гарэлка. А там – што дастанем. Галоўнае, што бульбы хопіць. Горай з нагою. Пабольвае і пасья ўсіх праграваньняў. Далей усё хаджу на ўколы. Суседка мая Зося забягае штодзённа. Сяньня адабрала ганучу і сама дамыла падлогу.

Казаў Аляксей Міхайлавіч, што ў газэце “Знамя юности” было дзьве вельмі харошых падборкі. Два артыкулы праз Гудзевіцкі музэй і, галоўнае, пра Алесь Мікалаевіча [Белакоза]. Я не чытала гэтага, на жаль, але цешуся моцна. Даўно няма ад яго вестачкі. І далёкія мае сябры мала пішуць. Выслалі мне кніжку. На жаль, не дайшла. Здаецца, што і пасылку выслалі. Прыдасца. Нешта трэба будзе купіць на ногі. Ужо па ўсіх маіх кветках!

Ударыў мароз і па іх. Сумна. Ці нарыхтавалі многа грыбоў? Сваіх любімых рыжыкаў я і не пакаштавала ў гэтым годзе. Да лесу вельмі далёка. Хапае сілаў дайсьці толькі на могілкі.

Я вельмі часта пра Вас успамінаю. Ці добра Вы ведаеце Зянона Пазьняка? Ці сапраўды ён так моцна хворы? Я дык вельмі паважаю яго, хоць бачыла ўсяго два разы ў жыцьці на паховінах с.п. Мужа. Жыцьцё мяне вельмі змучыла, але жыць трэба. Добра яшчэ, што я хоць маю нейкі свой кут.

Заставайцеся з Богам. Вітайце сваю сямейку. Цалую Вас – Ваша *Ларыса*.

305. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 29 кастрычніка 1979 г.

Паважаны і дарагі сябра Язэп!

Спадзяюся, што Вы ўжо ня сам, не адзін. Напэўна, вярнулася Вашая мілая жонка, і – поўная хата гасьцей. У нас ужо паважныя прымаразкі, і Бог ведае, ці зможам сёлета паставіць помнік і агароджу па с. п. Яначцы. Але можа яшчэ быць і адліга. Зарана на маразы. Мяркуйце там усе разам, каб пераслаць мне тыя надта патрэбныя лекі ад рэўматызму і эпілепсіі (гэтыя ня мне).

Пісаў сын на днях. Бядуе, што зарабляецца мала. Нявестка раіць заставацца толькі ў сваёй велькай (4 пакоі) хаце і жыць адной. Што яна на старасьць таксама ніколі не захоча жыць пры дзецях. У думках паслала я яе к чорту. Я да іх не збіраюся і маю на гэта горкія прычыны, але выслухоўваць ад яе падобныя “шчырыя парады” надта прыкра. Удома быў у нас вялікі род, вялікая сям’я, і я ніколі ня думала, што чалавек можа застацца ў сьвеце такім адзінокім. Праўда, людзі не забываюць, ідуць са сваімі клопатамі. Сардэчна адносяцца і мужавыя сваякі, але блізкага сапраўды – няма нікагутка. Беручы варункі жыцьця, дык яны зусім тут натуральныя, магчымыя. А калі прыйдуць Каляды, дык заплачуся тут з гора. Як добра было дзяліць зь мілым мужам і дробныя радасьці, і боль. Заўсёды ўбірала яму ялінку, пад якой быў падаруначак. Сёлета ня буду, сэрца разарвецца з болю. Так і цягне мяне на могілкі да наймілейшага друга. Крыху пагутару зь ім, і лягчэй мне. А тут трэба рыхтаваць якія вершы. Усе атрымоўваюцца да сябе падобныя. Усюды ўрываецца боль...

Цешуся, што падборка ў “ЛіМе” Вам спадабалася. Мне з людзьмі лягчэй гутарыць вершамі, чым звычайнымі словамі. Як было б добра, каб Вашая сям’я жыла бліжэй. Адно ведаў бы чалавек, што сябры побач шчырыя. Заяжджаў нядаўна адзін сябра, каб дапамагчы мне. Пасядзеў крыху, пачаставала мілага госьця, і паехаў. Усё пакуль зроблена – не знайшоў рабыты. Дровы парубаныя, а болей не прывезьлі яшчэ. Застаўся задаволены і запасамі на зіму ў склепе. Толькі ж ня хлебам адзіным жыве чалавек. Нейкі пэсымізм агарнуў мяне сяньня. Я думаю, што ўспаміны Вашыя будуць багатымі і цікавымі. Дзякуй, што [неразборл.] ўзялі проста з душы маёй. Нешта ёсьць вельмі блізкае ў нас з Вамі. Ня дарам мы з адное сьцежкі.

Пішу далей Вам на сваім апошнім вершы. Учора падаў крышачку сьнег. Тата мой заўсёды стараўся запамятаць дзень, калі першы сьнег выпаў. На вясну абавязкова ў такі дзень сеяў авёс. Выправаджала я нейк маладых да шлюбу. Не магла адмовіць (на вясельлі не была). Хлопец – калега нашага Міхася, а дзяўчо нейк прыбілася да мяне, прывыкла. Харошае, прыгожань-

кае такое. Каханьне ў іх агромнае, сьветлае, а шчасьце – яшчэ большае. Ужо другі раз гавораць сваім бацькам маладыя, што ў іх яшчэ адна мама...

Усе бягуць са сваімі клопатамі, з надзеямі. Жыцьцё прадаўжаецца. Хочуць вучыцца і мець дзяцей, і я ім ледзь не зайздросчу. Так прыпамінаецца мне мая маладосьць, маё жыцьцё. У обоіх нас быў толькі сын і вялікая, ахвярная і сьвятая любоў да сваяго народу. Праз усё жыцьцё не аслабла яна, не зьмянілася...

Памёр яшчэ адзін мой пляменьнік – малады мастак на Украіне. Прычыны сьмерці ня ведаю, але моцна шкадую хлапца. Гэты 79 год – цяжкі, кажуць, у кожным стагодзьдзі. Доўга запамятаецца мне ён...

Не забывайцеся пра мяне. Сардэчна вітайце хатніх. Добрага здаровячка Вам, шчасьця!

Застаюся са шчырай павагай да Вас – Ваша *Ларыса*.

306. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 23 лістапада 1979 г.

Дануся мая мілая!

Пра што ты пішаш? Калі б сяньня жыў с.п. Яначка, чым я яго карміла б? Ён ня мог бяз масла зусім... Дык як я яго магла есьці (далі мне яго), калі ведала, што хвораму яно неабходнае. А каўбаса трапіла ў рукі проста. Яна з добрых жарол, і я рада, калі мне яе прыносяць. Плачу, дзякую, стаўлю чарку (сваё віно). Так было і на гэты раз. Той дзядзька даўно мне пакрысе пасабляе, бо яму спадабалася, што “добра дагледжаны быў гаспадар”... Толькі пасья дзівіўся: “Вы ня спалі, трывожыліся, ня елі, калі быў жывы Ваш муж, і добра так выглядалі, а цяпер і спакой Вам, і выспацца можаце, і ёсьць што есьці, а вы зусім дайшлі...” Такія загадкі дзядзьку не зразумелыя.

Шлю табе зноў пару вершаў – абы слаць, дзеля прызваітасьці, каб ліст не пусты. Буду шукаць яшчэ, але крыху была прыхварэла. Іра [Тукальская] прынесла мне кусок вантрабянкі, сала і костачку. Так што не бядуй па мне. Жыву на грамадзкіх харчах, забыўшыся на Міклашоўскі гонар, захопленая спагадаю і салідарнасьцю сваіх сябровак. Я ім усё роўна адудзячу, але іх жэст варт мэдаляў! Калі б удалося “злапаць кроліка” – аб гэтым мару. Было б дарагому сябру Эрыку на абед. Мне зусім смакуе сала, дык пра масла забылася думаць.

Ты хоць у “Маладосьць” пашлі той здымак, што ў цябе, а то зноў мяне перадрукуюць зь “Невадам зь Нёмана”, калі мне было (як фатаграфавалася) 32 гады! Яны нечаму пазьбягаюць маіх другіх здымкаў і карыстаюцца толькі тым, адзіным. У чым справа? Дануся, мілая, не хвалі мяне, бо – “сялянка я”. А сяньня – атамныя дасягненьні. Нашым звыштупіцам гэта можа быць не панутру. Як назавем зборнічак? Глядзі сама. Толькі б яго прапусьцілі!

Зноў толькі што паявіўся той дзядзька. Маю што есьці. Кусочак пакіну на твой прыезд. Бачыш, здаецца, тут крыху мяне шкадуюць, каб не ўмярла. Зусім не жартую. Захварэлі мы з Зосяй абедзьве, але яшчэ ходзім. Добра, што Юра прыслаў лякарства. Напісала пару вершаў далёкім сябрам. Яны чакацімуць іх на Каляды. Як жа магу абмануць іх сэрцы? Табе іх не пасылаю, безумоўна, хоць Каляды – гэта ж такая паэтычна-рамантычная падзея! Цудоўна: сьпіць Дзіцятка на сене, да пастушкоў, і ялінкі ў сьнезе... Няўжо

і мудры філэзаф заўважыў маё існаваньне? Паэтычнае! А можа, і будзе з бабы дзеўка, бо хто ведае, што ў ім яшчэ дрэмле? Валеру¹ забараняюныць! Эрыку загадваю Богу дзякаваць за тое, як ёсьць, і верыць у паправу! Філэзафу² – стаяць у чарзе і памагаць табе!

Сяньня сястра з Сочы прыслала мне пасадыць гарадзкіх туліпанаў, а тут – пахаладаньне. Пасадыла. Прыкрыла. Пачку выбралі напалавіну (мандарынкi). Была ў паперы. Пячаці ўсе паламанья. Жах што робіцца. Учора нейкая “дама” хадзіла па хатах, пасылала дзяцей па напітак, а сама выкрадала хрустальныя вазы і “ковры”. Ужас! Такіх у нас не лапаюць. Сплю спакойна толькі таму, што бандыты кніжкаў не чытаюць, і 33 руб. 75 кап. – для іх ня грошы. Аба мне не клапаціся, толькі М[аксіму] Т[анку] пры сустрэчы кажы пра адну бульбу... Цябе горача чакаю. Не хвалі маю надвоблачную натуру, цягні на зямлю крыху. Крыху гань. Буду яшчэ перапісваць. А што?

Цалую цябе і ўсіх-усіх Вас – Ваша *Ларыса Геніюш*.

307. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 24 лістапада 1979 г.

Дануська мая мілая!

Недзе пасылаю табе па пяць разоў тое самае. Ласкава тады даруй. Ты пішаш мне – слаць, і я шлю. Спачатку аб тваім ленынградзкім сябры. Яго брат, з выгляду Апалён (клясычны), зноў дамагаецца ад мяне тваёй кніжкі на рускай мове! Альбо – каб ты хоць паслала адрас Рымы Казаковай¹, тады ён нешта выпрасіць у яе. Таму брату, безумоўна. Ён мае ў перакладзе толькі “Руслана і Людмілу”², але прагне мець абавязкова цябе! Зьлітуйся над чалавекам! Пакінь на хвілінку мае вершы, якія табе ўжо згорклі, напэўна, і ратуй чалавека, які прагне слоў тваіх натхнёных на братняй мове. Падумай, мая Дануся.

Прышла Зося. Уся засмэрканая, хворая, раскіслая. Але дроў і вады я ўжо нанасіла сама. Была ў крамах. Масла – ніякага! І што будзе есьці мілы сябра Эрык? Я моцна перажываю, аж сама страціла апэтыт. Ніхто мне ня піша. Учора сястра з Сочы прыслала крыху цыбулькаў туліпанаў і некалькі мандарынак. Пачка парваная, усе пячаці паламанья, пудэлка напалову пустое... Згінь – прападзі! Ці ў цябе хоць было ўсё ў парадку: 2 каўбаскі, 1 масла?

Перапісала пару вершаў, некалі напісаных Валодзі. Ён харошы ў грунце і варты, каб хоць яго ўспомніць. Падумай, Дануся. Малако мне пакідаюць. Нешта варыць – лянуюся. Лапка – жывая-здоровая. Цябе чакаю-не дачакаюся. Начамі крыху баюся. Несуразнасьць нейкая, што я апынулася зусім адна. А гдзе ж наш цэлы вялікі род? Божа мой, як усё мяняецца і як хутка! Можа, яшчэ памыю падлогу. У хаце – цеплыня. Надта хочацца на могілкі, дык можа, заўтра. Забыўся на мяне цэлы сьвет! Чаму мне нічога не напісаў мілы пан Алесь [Траяноўскі]³? Ці ты яго бачыла? Меўся прыслаць мне “ЛіМ”. Аж злосьць! Пры-вёз мне хустачку ў кветкі, дык хоць адсылай назад! (Шакалядку я зьела.) Я яго, крый Божа, нічым не абразіла. Ат, буду яшчэ думаць... Але пашто тады ён думаў пра маю кніжку? Не, нешта ў гэтым ёсьць. А можа, ён ужо ажаніўся і ня мае часу? Мы з Зосяй гэта яму вельмі радзілі. Юра ня піша таксама.

Дануся, ты крыху разьвеяла гэтай працаю маю тугу, боль і пасыўнасьць. Пачынаю адчуваць істненьне жыцьця па-за магілаю с.п. Яначкі. Гэта клопа-

ты – ці выйдзе кніжачка? А вонку хмурно. Кожнай ноччу ўздрыгваю, пра сынаюся і зноў уздрыгваю. Я не баюся, але ведаеш мой лёс... Ах, як я цябе чакала! Купіла за 95 капеек “Жнівеньскі вырай” Ставера⁴. Хоць ня еш больш зялёнак. Напішы, калі прыедзеш, дык навару бульбы. Дануся, мілая, я ведала, што М[аксім] Т[анк] званіў абласному начальству, каб вы прыехалі, але я верыла, што ты прыбыла да нас на загад сваяго вернага сэрца! Дзякуй. І як тут “дажыць да сьвітання”, гэта знача – хоць да вясны? Тыя мянчане зусім ня пішуць. Зноў недзе, пэўна, прыхварэлі на зіму.

Цалую і абнімаю вас усіх – ваша *Ларыса Геніюш*.

308. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 25 лістапада 1979 г.

Шчыра паважаны і дарагі Аляксей Міхайлавіч!

Дзякуй за ліст. Яшчэ раз дзякуй за мілы візыт. Сустрэлася з Вамі і на старонках “ЛіМу”. Заўвагі слушныя. Данусю [Бічэль] сапраўды я даслоўна засыпала вершамі! Яна нейк не злуецца. Моцна ўзялася за працу. Жывем надзеяй, што нешта атрымаецца. Трудна нешта казаць наперад. Чакаю моцна яе прыезду. Заяўку ў выдавецтве прынялі і просяць матэрыял.

Пісаў Алесь Мікалаевіч [Белакоз]. Пакуль што ён цешыцца з маёй падборкі ў “ЛіМе” і крышачку стогне, але не сьпяшаецца ў больніцу. Тое “Знамя юности” я знайшла ў бібліятэцы адразу. Артыкул той спрыяльны добрай справе.

Не наракайце на клопаты з унукам! Гэта тое, што зноў зробіць Вас маладым, запоўніць Вам сэрца цеплынёй і гордасьцю з Вашага “прадаўжэньня”. Непасрэдная лучнасьць пакаленьняў вельмі патрэбная. Скарбы Вашай душы і ведаў іначай маглі б ня трапіць да іх. А так непрыкметна пераймуць тое, што вечнае ў нас. Запамятаюць.

На жаль, помніка не паставілі дзеля тых перадчасных марозаў, якія так напалохалі маіх мілых сяброў. Справу адклалі на вясну. Я па-ранейшаму ў хаце адна – з успамінамі і нябачнай апекаю свайго разумнага, мілага Мужа. Раюся зь ім і раблю так, як ён гэта зрабіў бы. Цяпер ператрасаю вершы. У іх крыху прасочваецца боль...

А тыя “дзеці” мае – пажаніліся! Шчасьцю няма граніцаў! Хлапца пусьцілі ўсяго на 5 дзён, але вясельле зладзілі – каралеўскае! Я выправоджвала іх да шлюбу. На вясельлі не была – дзеля жалобы. Было хораша, калі сват праводзіў маладога з чашнікамі тройчы вокал даўгога стала, і тройчы ўкленчыў малады перад бацькамі з абразом, якім яго благаславілі. Ужо вонку бацька ўзяў у адну руку хлеб-соль на хустачцы на сподачку, у другую – палку, якою зрабіў крыж перад першай машынаю, і так тройчы абышоў даўгі шнур машынаў, як некалі – запрэжаных коньмі вазоў ці саней. Нешта добрае, старое, амаль паганскае, любяе сэрцу павеяла з захаваных яшчэ абычаяў. Гэтак і ў маладых. Пасьля яны паехалі на Палесьсе. Казаў малады: “Паклалі нас спаць на сене. Рана ўстаем, і замест белых туфелькаў маёй жонкі стаяць нейкія боты растоптаныя! Я не разгубіўся, узяў сваю мілую на рукі (а Вы ж яе бачылі – даволі дробная) і занёс, цалуючы, у хату!” Рознага там было. Сустрэлі палескімі старымі песьнямі, “укралі” маладую, выкуплялі пасьцель...

Цяпер яны жывуць любоўнымі лістамі, надзеяй на сустрэчу і на мір на зямлі, ад якога і іх сьветлае шчасьце залежыць. Людка жыве ў яго бацькоў,

вучыцца завочна ў Эканамічным. Пры расьпісваньні аказалася ў іх тры мамы... Дзяўчо ласкавае, працавітае і разумнае – будуць жыць. Хлапец бялявы, высокі і вельмі прыгожы. І так, выслухоўваю жалі і радасьці закаханых, як Вы бачылі. Цяпер зачыняюся, бо Дануся вымагае ад мяне крыху думаць. Здароўе маё – не найлепшае, але спадзяюся да вясны дажыць.

Што цікавага чулі на пленуме? Як выглядае Караткевіч? (Ён моцна хворы...) Гэтая эвэнтуальная мая кніжка крыху ажывіла мяне, зрушыла зь месца і разьвеела боль. Няма часу многа думаць пра гора, бо трэба – пра іншае. Шкадную дарагую, мілую Данусю, бо гэтая яе грамадзкая праца ня самая лёгкая. Калі б сустрэлі яе, дык шчыра ёй паспачувайце і вітайце яе.

Нічога супраць ня мела б, каб Вы яшчэ раз да мяне заблудзілі – хоць на гадзінку! На гэты раз – толькі без каштоўных падаркаў! Цалую Вашага ўнука! Усіх, усіх сардэчна вітаю. Не забывайцеся пра мяне.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

309. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 27 лістапада 1979 г.

Данусенька, мілая!

Ад цябе – ні слова. Ці хоць вы ўсе здаровыя? Я паслала табе даўгога ліста, вершы для В. Караткевіча. Ці атрымала? Сяньня я ня спала. Стукала нешта ў стрэху, балела горла і вуха. Зноў пасылаю дзьве карткі вершаў. Я табе ўжо надаела?

Дастала чым карміць Лапку. Гэта куды важней, чымсьці есьці самой. Я ем у думках болей, як з талеркі. Жаль – не худнею. Іначай усё добра. Лістоў – ніякіх! Ці ты пісала Паўлаву? Вонку вецер “ярасны і востры”². Я ўдома ў халаце. Усім жадаю дабра.

Цалую і абнімаю – *Ларыса Геніюш*.

P.S. Ці ты адчуваеш, што ў нас ня толькі сябры, але і ворагі?

310. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

[1979 г.]

Данусенька, родная, галодная, мілая!

Сяньня пятніца, і я ня ем дзеля салідарнасьці з табою. Гдзе ты сяньня? На пленуме? “Кто вам целует пальцы?” Паслала табе ўчора пакет “творчага натхненьня”. Сяньня шлю яшчэ і буду прадаўжаць, пакуль ня скажаш: “Годзе!” Мяркуй сама, што даваць у друк. Няхай выбар будзе большы.

Надта хочацца цябе бачыць, але гэта – люксус. Як чуецца сябра Эрык? Масла ў нас днём з агнём ня знойдзеш. Алею – таксама. Пераходзім на хлеб, бульбу і сьветлую мару аб сьвяточным, калядным стане. Посным на Куцьцю. Шчодро дзялюся запасамі з Лапкай, крыху з Зосяй і інш. Юра піша, што і яны “галадаюць”. Думаю, што гэта пераходны час. Такое бывае...

Рады зь лекаў. Косьці меней баляць. Наагул, трымаюся. Чакаю слоўца ад цябе. Цалую цябе моцненька і Эрыка.

Твая, удзячная Табе – *Ларыса Геніюш*.

кроплі ў нашым моры, толькі пясчынкі, але такое ня просіць таго “вялікага мора”, асабліва сядня. Ёсьць рэчы, паняцьці ў жыцьці людзей, ад якіх адступаць нельга! У жыцьці грамадства – таксама.

Нейкі роздум напад на маю нездаровую голаў. Ты маеш даволі клопатаў, а я зусім не дадаю табе сілаў. Адным словам, рашай усё цяпер сама. Я баюся, што мне трэба будзе вылежаць грып. Буду старацца не выходзіць, толькі заўтра на могількі. Разглядаю свае старыя вершы. Божа, што за адсталасьць! “Льняное прадзіва”... Як яго злучыць з сьняжняшнім днём індустрыі? Ці вартасьці духу падлягаюць тэхнічнаму прагрэсу? Ці лягчэйшае жыцьцё робіць нас лепшымі, цікавейшымі? Што ёсьць мудрэйшае за прыроду? Мы нічога ня творым! Мы адкрываем у ёй усё новае, канчаючы атамам. Многа ведаць – яшчэ ня знача шчасьліва жыць. Ды і навошта тыя веды па сьмерці? Хіба што яны прынеслі якую карысьць людзям.

Цалую Цябе. Вітай хатніх. Я памаленьку папраўляюся.

Ларыса Геніюш.

312. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 11 студзеня 1980 г.

Данусенька, мілая!

Я табе напісала 9 студзеня, спадзяюся, што ліста майго Ты атрымала. Мне ўсё здаецца, што Ты перажываеш за маю кніжку. Сколькі Табе было клопатаў, работы зь ёю... Вельмі Цябе прашу – не бяры да сэрца. Даю Табе слова, што мяне гэта не кранае. Я ня ведаю – чаму. Нейкая пераацэнка вартасьцяў у мяне... Каму яна патрэбная і хто будзе яе чытаць?

8 лютага будзе год, як я тут канаю душою. Рукі кусала з болю, са страху начамі, і акрамя Цябе і Аляксея Міхайлавіча, які прыехаў, каб дапамагчы мне ў цяжкіх варунках быту, ніхто нават не папытаўся, як мне, ніхто не прыехаў, не паглядзеў, не пагаварыў з зэльвенскім начальствам, каб мне тут лягчэй было крыху... Хто будзе чытаць маю любоў да зямлі маіх продкаў?

Цяпер я, крыху акрэпшы з усіх хваробаў, нікога не жадаю бачыць! Матэрыяльна я вытрымаю. Век мой позьні, і многа мне ня трэба.

Што да Казько¹, дык ён дасканала піша, вельмі таленавіта. Рэаліст. Толькі я не магу варушыць матэрыяльнай ці духовай адчайнасьці, нейкага маральнага ці фізычнага калецтва. Гэта ўжо паталёгія. Акрамя бездані гэтага болю мы мелі і маем нейкую сьветласць. Мы былі здольныя на пратэст, на духовую перамогу і таму існуем яшчэ! Пашто паказваць людзям распач і раны, пашто вярэдзіць ім душы, калі трэба хоць крыху сыпнуць праменьняў і надзеі, і ўпэўненасьці ў сабе. Трэба страсянуць і паказаць сапраўдныя вартасьці, каб паставіць на ногі тых, хто захістаўся! Выпусьціць карпа, каб жыў, і забіць сваё, хай можа, і някое дзіця, патаптаць каханьне сапраўды велікадушнай жанчыны... Гэта – хворая літаратура! Ня час калупацца ў паталёгіі, калі трэба ўздымаць багатае, шматбаковае паняцьце чалавека-беларуса, якога шліфавалі вякі, і за якога не ўстыдно перад культурамі, хоць быў ён у лапцях. Дзякуючы розным панам... Патрэбныя нам жыцьцесьцьвярджальныя прыклады, сноп сьвятла нам патрэбны, каб “паказаць такі ім сьвет, у якім ня страшна жыць”... Я і дастаеўшчыну лічу крыху хворай. Даруй.

А я была на могілках. Было сонейка. Правялі мы с.п. сваю суседку. Наплакалася ля сваёй магілкі. З лютага (нядзелька) збіраемся памянуць с.п. Яначку, бо робіцца гэта заўсёды крыху раней. Жаль – не прывезьлі яшчэ агароджы. Мне прыкра, што нават з Гудзевіч ніхто за цэлы год не наведаўся ў маю хату... Бог зь імі. Пашто ж я тады маю думаць пра ўсіх? Яны ведалі, у якіх варунках я тут знаходжуся, і літасьці не было ні ў кога!

Прыйшлі тыя торбачкі. Дзве пары галубых, ваўняных... Мілае футра яшчэ. Крышачку цеснаватае. На адну сукенку, якую я адлажыла на сьмерць. Цёплыя панчошкі, рукавічкі на футры і г.д. Каб ня зьмерзла... Плакала я. Удзячная, што хоць аддалі мне тут гэтую радасьць і сьцьверджаньне таго, што нешта цёплае і чалавечае захавалася яшчэ ў людзях, хоць і далёка яны ад нас. Калі забярэш маю кніжку з выдавецтва, дык аддай яе мне, ласкава. Няхай захавецца. Абяцаю Табе, што я яе не спалю.

Моцна мяне зьнясіліў бранхіт, але памаленьку прыходжу ўжо да сябе. Выходжу на вуліцу. Люблю, калі мароз. Вельмі прашу Цябе, няхай боль гэты мой застанеца між намі. Мне здаецца, што хочаш дапамагчы мне ва ўсім. Дзякуй, Дануся. Гэта вельмі шляхотна, але мне гэта непатрэбна. Кажу Табе, мілая, сапраўды – пераацэнка вартасьцяў... Хачу быць адна. Трэба мне многа абдумаць. Ты тут ня ў лік. Цябе рада бачыць заўсёды. Для іншых магу не адчыніць дзьверы. Няхай ім сыта і спакойна живеца... Ня здрадзь мяне, Дануся, з гэтым маім цяжкім настроем! Толькі гэта не дэкадэнцыя... Баюся, што з мяне атрымаецца “касмапаліт”, як некалі казаў мой сьледавацель... Хочацца да людзей...

Як з Эрыкам? Як з грыпам? Пішы хутчэй, а то буду думаць розна. Сама ведаеш, як за Цябе баюся. Апошні Твой ліст быў 3 студзеня.

Хораша гараць паленьні ў печцы. Цёпла ў хаце. Пішы пра сябе. За ўсё Табе вялікае дзякуй! Як было б добра, каб сьвет быў дружны і мірны, і была сапраўдная культура...

Вітай усіх! Цалую Цябе моцна.

Ларыса Геніюш.

Як са здароўем мамы? Усё, што датычыць Цябе, – мне дарагое.

Цалую Цябе моцненька. Л.

313. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 студзеня 1980 г.

Паважаны і дарагі Язэп!

Спазьнілася з адказам. Моцна хварэла. Ужо мне лепей. Напісанага Вам у час хваробы ліста ўклала ня ў той канвэрт. Была тэмпэратура. Можна, і добра, бо ліст быў горкі. Сяньня гляджу болей аптымістычна на сьвет. Рэнтген не паказаў нічога страшнага. Памалу пачынаю есьці.

Маразы аслаблі, і зіма пакуль што лагодная. Паявіўся ў мяне маленькі друг. Адзін добры лекар прынёс мне ў партфэлі аўчарачку, пародзістую прытым. Поўна ў хаце лужачкаў, але я не адна начамі. Гэты ж лекар, глянуўшы на мяне і выслушаўшы мой бок, знайшоў пачаткі воспаленьня. Выратаваў мяне. Цяпер я моцна асьцерагаюся. У леках с. п. Яначкі ён знайшоў kondomicin (польскі), і гэта дапамагло. Зноў я глыбока дыхаю. Дзеці павіншавалі са сьвятам, але болей зь іх ня піша ніхто... Я разумею. Пісаць – гэта знача папытацца: як ты жывеш, маці, можа, чаго табе трэба? Хоць я заўсёды пішу ім, што мне

нічога ня трэба. Я апранутая. На хлеб хапае, а на дровы і інш. яшчэ маю чым далажыць. Людзі тут мяне добра даглядалі, як родную. Вось і я ўжо амаль на нагах. Як я Вам пісала, кніжка мая цяпер ня выйдзе.

Ужо гадавіна сьмерці с. п. Яначкі. З лютага будзе імша па ім (памёр 8 лютага). Каб хоць моцна стаяць на нагах, бо трэба і сваякоў яго паклікаць, і суседзяў. Адным словам, трэба трымацца. Здаецца мне, што год гэты мінуў вельмі хутка. Не агледзелася. Крыху суцішыўся боль. Цяжка было пагадзіцца, што такога чалавека забрала зямля. Старасьць – не заўсёды змучаная, абьякавая і тупая. У с. п. Яначкі быў моцна завостраны інтэлект, дасканалая памяць, скарбы ведаў і разумная галава. Ён шмат бачыў наперад. Зь ім было бяспечна, нават калі быў зусім хворы. На розум гэта ня дзеяла.

Былі мілыя, сьвяточныя прывітаньні. Але – пераважна ад далёкіх сяброў... Што ж, тутэйшых я разумею... Вось збольшага мае справы.

Як цяпер Ваша здароўе? Глядзецца сябе. Я вельмі хачу яшчэ сустрэцца з Вамі. Толькі б спакой на зямлі, бо калі што ў сьвеце пачнецца, дык ужо не на шаблі... Вітайце мілую жонку.

Баюся, што іконы ў Юры – гэта больш-менш выгадны бізнэс, як і ўсё іншае. А быў ён некалі такім харошым, разумным хлопчыкам...

Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш.*

314. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 лютага 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

З радасьцю заўсёды вітаю лісты ад Вас. Цяжка мне на сэрцы, што хварэеце. Ведаю, што з ныркамі жартаў няма. У Вас каменны, напэўна, а яны дакучаюць. Мне ўжо лепей. А той лекар, што мне памог, – проста добры, малады калега с. п. Яначкі. Ён толькі паставіў тады ўдачны дыягназ і знайшоў той condomісін і інш. у леках с. п. Мужа. Болей я яго ня бачыла. Ён – даволі далёка. Выхадзілі мяне мужавыя сваякі, суседзі.

Мушу Вам пахваліцца, што дзеці і простыя людзі любяць мяне. Часамі моцна, узварушліва. Я іх таксама. З лютага спраўлялі гадаўшчыну сьмерці с. п. Яначкі. Памёр ён 8 лютага, але ў нас паніхіда адпраўляецца раней, а ў нядзелю – толькі імша. Было ўрачыста. Пеўчыя былі і ўдома. Гасьцей сабралася – за 30 асоб. Хапіла ўсяго. Так трэба, каб памяць дарагога друга ўшанаваць, шчыра, шчодро і хораша.

Я ніколі ня думаю, як будзе заўтра. Нейк Бог дасьць. Атмасфэра была ў хаце дружная, сардэчная, а вечарам, калі ўсе раз'ехаліся, разышліся, я і “абмякла”. Пралежала тыдзень. Сяньня мне многа лепей. Сабачка расьце, гадуецца. У гэты ліст хачу ўкласьці Вам пару сваіх вершаў, якія 16 лютага былі надрукаваныя ў “Гродненской правде”. Можа, і дойдучь.

Сьціхлі крыху маразы, і дні даўжэйшыя. Юра піша. Часам вельмі хаміць... Нічога тут не магу зразумець. Няхай Бог ім дапамагае і дасьць ім здароўе і шчасьце. Не магу пра гэта спакойна думаць. Але ня толькі яны тут вінаватыя. Вінаватая і я, бо шлях мой адзін – чалавечны, свой, і я, хоць адна, усімі пакінутая, уніжаная сваімі дзяцьмі, не сыйду з яго, бо – нельга! У жыцьці я нікому зла не зрабіла, і мне бывае няўцям – чаго гэта ад мяне хочучь? Я гляджу на сьвет сваімі вачыма і так, каб ня сорам-

на мне было перад продкамі нашымі, перад нашчадкамі.

Папраўляйцеся, дарагі Язэп, пішэце мне. Сяброў шчырых мала ў мяне. Кланяйцеся мілай жонцы. Усяго-ўсяго Вам найлепшага – Ваша Ларыса Геніюш.

315. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 18 сакавіка 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі мне заўсёды Аляксей Міхайлавіч!

Мне крыху ўжо замерзла душа ад гэтых, ужо вясняных марозаў. Ды яшчэ я пабіла моцна калена (расьцяжэньне зьвязак). Не, не на склізкай вуліцы, а сьпяшаючыся ў хаце. Нейкая іронія, у выніку якой сяджу з забінтаваным каленам і ледзь ня плачу са злосьці. Спагадаю вельмі, што няма ў Вас зацішша ўласнага кабінэту, так Вам патрэбнага для працы і роздуму.

Але, гледзячы зь іншага боку, дык я з радасьцю памянла б свае “кабінэты”, дзе бывае так адзінока, горка і сумна, хоць на парачку ўнукаў ці праўнукаў, якія б выкрутасамі і шчэбетам сваім вярнулі б мяне да жыцьця...

Ня ведаю, як Вам дзякаваць за такую высокую ацэнку і, галоўнае, за разуменьне мяне ў маіх вершах. Я з дзяцінства прасякнутая нашай беларускай народнай культурай. Гэта і нашая сям’я, і сяляне, і нейкая сьвятасьць у адносінах да працы ў полі ды ў міжлюдзкіх адносінах. Пазнаўшы іншыя культуры, я болей ацаніла якраз сваю. Адарваная ад яе, я сумавала. Але я была прадуктам гэтай культуры, і чэхі, напрыклад, паважалі, любілі мяне як сваю, і даючы сваё грамадзянства нам, ужо пасьля вайны, казалі: “Гэта гонар для нас – даць Вам грамадзянства”.

Ёсьць цяпер розныя ўплывы на гэтую культуру, але я адшукваю, люблю тую – шліфаваную нялёгкім жыцьцём, вякамі, чыстую, вельмі чалавечую. Я была зусім малым дзіцем, калі адвозілі нас у бежанства. На вакзале было многа людзей, і мне асабліва запамятавалася маладая, добрая цётка. З оспалаху, калі іх выганялі, яна амаль нічога не ўзяла з хаты, але выгарнула грушы, якія ў печ кінула сушыць. Нічога больш ня маючы, яна ўсіх гэтымі грушамі частавала з такой ласкай, крыху з жалем. Я не зразумела гэтага, я, мусіць, адчула, як гэта велічна. Шмат такога я прыкмеціла ў малым сяле. Было там і паганае, але часамі было такое далікатна-добрае, бескарыснае ці бясконца смелае і альтруістычнае.

Можа, падобныя пачуцьці выклікала тады і мая дабрыня маладая, калі ўсьміхаліся да мяне ня толькі людзі, але і дрэвы, і поле... Крупінкі толькі з гэтай культуры я змагла перадаць у сваіх вершах. Жаль – сяньня часамі не пазнаю сваіх беларусаў... А часамі зноў іх адчуваю, хоць злююся на іх! Злююся таму, што мне зусім даволі таго, што маю, але цалую іх у душы за тое, што яны такія вольныя, як тая культура спрадвечная...

Хачу, аднак, Вас запэўніць, што ўсё неабходнае маю. Каб Вы пра гэта ня думалі. Ведаеце што? Знайшла ў склепе “Віньяк” з 1970 г., які Вы загадалі мне захаваць да 70-ці маіх гадоў! Я захавала! Нічога нам не застаецца, як летам выпіць яго супольна!

Мая падапечная Люда ўжо ўся ў плямках. Яе прыгожага тварыку не пазнаць. Цяпер – у дэкрэце. Яе муж Саша лічыць дні, калі яго звольняць дамоў

з арміі. Учора прыйшла, каб я яе навучыла пячы торт, рабіць крэм і т.п., бо надта хоча быць добрай гаспадыняй. Торт удаўся! Ледзь не выцалавала мне дзірачкі ў твары. Маці яе мужа ў больніцы. Усё туды бегае, корміць тую маладую маці. Бацькі з яе ня сьцешацца!

У мяне тут некалькі іх, такіх падапечных. Адна 20 лютага радзіла дзяўчынку 800 гр. Доўга ў іх не было дзяцей... Дзіця жыве. Пакрысе прыбывае. Яна дзіка любіць яго. Да мяне бягуць то яе муж, то калгасьнікі-бацькі з бутэлькаю! Крычу на іх, але апраўдваюцца, што на Новы год, разам з 13-ю зарплатаю, абое дасталі на рукі 750 руб.! Замаўкаю. Без дазволу мудрага др. Караля з Баранавіч, ад яго імя, абяцаю ім яшчэ адно дзіцятка, калі ўсё будзе добра. Ён дапамог і ў гэтым выпадку. Усе перажываем за дзяўчынку, трымаем закаханую маму на духу, а яна корміць сваё шчасьцейка з піпеткі і верыць, што выгадуе маленькую.

Вельмі абураная другою маладою мамаю (не беларускаю), якая таксама нарадзіла дзяўчынку, але не хацела ёй даць грудкі, бо пасья, чаго добрага, джынсы на яе не налезуць... Вось і забываюся крыху пра свой боль.

На абед сяньня зварыла крупнічак зь мясам. Рана мая кума прынесла мне такую “шубу” (селядзец, буракі, морква, маянэз). Мусяла я гэтую смакату пры ёй есьці. Я мужна ўсё гэта зьела! Хваліла нават... Гэта дзеля добрага выхаваньня. Другая кума прыйшла ўчора зь дзеткамі. Малая, якой усяго 1 год 5 мес., гаварыла вершы. Сапраўды. Унікум! Кажуць, што пайшла па хрышчонай... Яны мне прынеслі сала, вантрабянкі і неймаверна вялікую каўбасу, бо закалолі... І так прыходзяць амаль усе. Баюся, што ніякім чынам не змагу нават на старасьць дабіцца нейкай болей адпаведнай фігуры...

Горай бывае ноччу. Тады – цяжкія думы, успаміны і сполахі. Раніцаю зноў пачынаю жыць. Прахварэўшы зіму, я крыху аслабла, моцна пастарэла. Ніколі не забудуся Вашага мілага візыту і ахвоты дапамагчы мне ў гаспадарцы. Да такога ніхто не дадумаўся.

Пастараюся нешта пісаць, калі знайду, на што аперціся сваімі думкамі. Сумую яшчэ. Усё адчуваю сьвятасьць гнязда, а гэта ня тое, што захапляла б юных у час кібэрнэтыкі. Можа, яшчэ прыдумаю нейкі сынтэз з гэтых паняцьцяў. Ёсьць справы дня і справы вечныя. Вабяць душу маю толькі апошнія. Пра ежу таму Вам напісала, што есьці – гэта цяпер для мяне самая цяжкая справа... Ратуе мяне тое, што зь цеста, і тое, што салодкае. Акрамя запасаў у склепе, якія Вы бачылі, стаіць яшчэ мяшок мукі і мяшок цукру. Клапаціцца Вам пра мяне зусім няма патрэбы! Толькі ласкава пішэце мне часамі, а то – “ня хлебам адзіным...”

Пісалі сын, Валя, нават – Міхась з Алесем. Я ім таксама пішу. Вельмі мілы і цікавы быў ліст ад сябра Забеля (Зыгмунта Абрамовіча). Піша: “Беларускі паляк ці польскі беларус – хто ж яго ведае! Даўно ня піша мне Люда віленская” (гэта Людвіка Антонаўна). Спадзяецца прыехаць яшчэ на Беларусь, заехаць абавязкова ў Зэльву.

Даруйце, што нуджу Вас апісаньнем сваіх будняў. Сьвятамі бывае ў мяне людна, хоць круг маіх сяброў тут вельмі агранічаны, бо іначай мне нельга.

Вітайце ад мяне сваю мілую сямейку. Цалуйце ўнука (Ніна [Гоўгель] пісала, што цудоўны хлопчык!). Дзякуй Вам яшчэ раз за ўсё, за ўсё. Будзе вольная хвіліна часу – напішэце.

Заўсёды з павагаю да Вас – *Ларыса Геніюш.*

316. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 24 сакавіка 1980 г.

Добры дзень, дарагі Язэп!

Зьледзянела я тут ад вечных марозаў, якім, здаецца, няма канца. Рана [неразборл.], у абед капае крыху са стрэхаў, а ўвогуле – галалёдзіца на вуліцах жудасная. Я патрапіла пабіць сабе калена ў хаце! Спухае. Прыпісалі мазь і кампрэсы. Дарма цэлы месяц выглядаем вясны. У Вас яна, напэўна, ужо ёсьць. Цешуся, што Вы паправіліся. Як чуецца далей? Ці ўсё абыдзецца без апэрацыі? Летась рабілі падобную аднаму маладому маяму сябру¹, дык атрымалася добра (каменьчыкі), але і далей без таблеток не бывае... Крыху памог Трускавец (курорт). Быў ён у нас 10 лютага на пахаваньні с. п. Мужа, а 15 лютага – ужо на апэрацыйным стале.

Няўжо наша маленькая Ядзя² ўжо пойдзе замуж? Час ляціць... Даўно ня мела ад іх ліста. Харошыя яны людзі – на рэдкасьць. Нашы пісалі мне. Юра зьбіраецца ў Лёндан. Прасіла яго, каб ня ехаў. Падобныя падарожжы не для нас сяньня. Пісаў і Алесік. Па-польску. Каб жыў с. п. дзедзік, дык моцна засумаваў бы... Вырас хлопчык, паразумнеў. Піша, што сёлета ў Зэльву не прыедуць. Я і вызаву не старалася. Няхай сабе паедуць, гдзе весялей крыху, адпачынуць. Памаленьку ўжо прывыкаю сама. Думаю, што і са здароўем летам будзе лепш.

Учора расказвалі, як адныя бацькі тут, у сяле, вывучылі дачку за лекара. Выйшла добра замуж – у Барысаў. Нейк угаварыла іх прадаць хату і пераехаць да іх на выгоды. Пасяліла іх у кухні, а калі прыйшлі госьці, дык сказала, што гэта іх домработніца са сваяком... Уцяклі ад іх бацькі! Ён пасе каровы ў калгасе, яна – ходзіць на працу. Далі ім нейкі куток. Людзі ўчора ледзь ня плакалі, такое ўспамінаючы. Расьце нам “арыстакрацыя”, і бацькі – беларусы ў кажущку – устыдно ім. Так і Алесіку маяму ўстыдно ўжо пісаць па-беларуску... Нічога не парадзіш.

У мяне бывае болей людзей толькі на якія сьвяты. Іначай круг маіх сяброў тут вельмі абмежаваны. Так трэба. Рэдка хто з далёкіх паказваецца. Ды кожны моцна заняты сваімі клопатамі, якіх не бракуе нікому. Я ня ведаю, ці будуць мяне яшчэ друкаваць. Сяньня модны інакшы дух паэзіі, на жаль. Я люблю народнае, трывалае, вечнае, а гэта ня ўсім даспадобы. Ды і час гэты крыху дзее на нэрвы. Нейк ня вельмі спакойна на сьвеце. Я лічу Кітай не найлепшым суседам, ды і многае іншае мне не падабаецца. А наша беларускае поле любіць спакой... Хлеб тады падымаецца, расьце найлепей. Але што ўжо Бог дасьць! Мы тут збоку.

Вітаю Вас з Велікоднымі Сьвятамі! Жаль – няма нават беларускай паштоўкі. Такіх у нас амаль не бывае. Вельмі я засумавала, што Вы захварэлі. У мяне сапраўды нямнога сяброў, а Вы – адзін зь іх, найлепшы. Беларускі каляндар на 1980 г. маю. Пісала мне Людвіка Антонаўна, што п[ані Аляксандра] Бэргман нарабіла памылак, недакладнасьцяў, пішучы пра [Леапольда] Родзевіча. Яна гэтую справу добра ведае. Пісала на днях. Шмат дапамагае, дае матэр’ялы менчанам пра тых, якія адышлі ўжо, але пакінулі свой сьлед на ніве нашай культуры. Жыве яна ў лесе. Пры ёй – дарагі яе ўнук Слаўка. Працуе ён у Вільні і ўсе вольныя хвіліны аддае бабусі, дрэвам, гароду, цяпляцам. Дачка зь зяцем таксама ў іх частыя госьці. Мяне да іх некалі вазіў Янка Шутовіч. Як яны так хутка пагасьлі ў Вільні!..

Апошні раз была ў нас п. Вэраніка Клімовіч 8 лютага, здаецца, у 76 г., а ўвосень – тэлеграма аб сьмерці! На пахаваньні А[дольфа] Клімовіча я была. Ён быў маім харошым сябрам. Было яму цяжка, так, як і мне, ад нявесткі пераважна... Амаль аналягічна. Калі апошні раз палажылі яго ў больніцу, дык не дазволіла Паўліку пайсьці да бацькі! Тады аблаяў яе ў аўтобусе пры людзях адзін чалавек. Паўлік паехаў. Назаўтра завёз дзеду Людмілу – унучку. Ён паблагаславіў яе і памёр...

Усяго не напішаш. Як было б добра сустрэцца нам у жыцьці. Заставайцеся здаровыя! Вітайце жонку!

Ваша *Ларыса Геніюш.*

317. УЛАДЗІМІРУ ТУКАЛЬСКАМУ

Зэльва, 14 красавіка 1980 г.

Добры дзень, мой дарагі салдацік!

Вітаю цябе, Валодзенька, з наляцеўшай вясной! Яна яшчэ халодная, а ўсё ж няма сьнегу, суха і галоўнае – ня сьлізка. Многа хто, і твая суседка Галя С., паламалі сабе ногі за гэтую зіму. Цяпер сонечна. Усё ажывае. Дзякуй табе за твой мілы і харошы, вельмі разумны ліст. Калі я чытала яго тваёй маме, яна плакала. Хачу, каб мой ліст яшчэ дайшоў да цябе ў пору. Раіса ўжо ў больніцы, і я чакала рэзультатаў яе там прабываньня, каб напісаць табе аб іх. Учора яшчэ нікога не нарадзіла, і цэлы наш род напружана чакае гэтай слаўнай падзеі. Тым часам Толік, дзядзя Грыша і інш. будуць новы дом. Зруб ужо паставілі, прывезьлі цэглу. Цяпер задушныя дні. Магілка тваяго тата ўся ў прыгожых вянках. Сьвеціць на яе сонейка. Помнік дзеду Пётрусю крыху патрэскаў.

Вясной мама закажа помнік і міламу тваёму тату, прадоўжаць агароджу, каб уся сямейка была – як у адной хаце. Будзем ставіць помнік і мы. Ён ужо прывезены, чакаем на агароджу. Магілкі часта адведваем.

У суботу расьпісваўся Саша зь Ленаю. Учора вечарам прыйшлі да мяне: твая мама, цёця Ліда, дзядзя Зютак. Я пачала іх частаваць. Выпілі чарачку і за цябе, нашага салдаціка, дарагога абаронцу Айчыны. Пасьля нехта пазваніў. Зютак пытаецца: “Хто там?” Адказваюць: “Свадзьба!” І сапраўды! У хату шчасьлівы Саша ўвёў сваю, усю ў белі і блёстках, маладую жоначку. Зь імі былі старшы дружбант і дружка. Вясельле закончылася, і яны зайшлі вечарам у маю хатку. Мы былі радыя. Яны запрашалі мяне на вясельле, але я не магла пайсьці. Вось яны і прынеслі торт і шампанскае, мы павіншавалі іх шчыра і ня раз успаміналі цябе. Яны надта шчасьлівыя, радасныя, як малыя дзеці.

Пісаў Алесік, што хоча паступаць у тэхнікум па расьлінаводзтву. Кажуць, што моцна вырас і будзе з усіх найвышэйшы. Міхасёк студыюе вэтэрынарыю. Вучыцца нармальна. Лекары, як бачыш, у нашым роде болей не атрымаліся, а жаль. Я пісала ім пра цябе, і ўсе яны табе шчыра кланяюцца. Хлопчык мой родны, жадаю табе цікавай і добрай службы, шчырых сяброў. Ад шчырага сэрца жадаю спакою і міру на сьвеце, каб ніколі нічога не пагражала ні вам, салдацікам, ні нам. А пакуль – шчасьлівай службы, мой хлопчык. Мама твая бывае ў мяне, старэнькай, амаль кожны дзень. Пеця бывае рэдка. Яны зь Віцяю адчуваюць

вясну і перажываюць усе яе радасьці. Учора былі ў гасьціне ў Юры, якому ўжо 7 год!

Шчасьця табе і ўдачы!

Цалую цябе – Л.Г.

318. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 20 красавіка 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Толькі што быў ад Вас ліст! Я вельмі непакоілася Вашым маўчаньнем.

Зьбіралася Вам пісаць. Сумна, што Вы хварэлі. І я сяньня – ня ў цэркві.

Вы маеце рацыю, калена – гэта далікатная справа. Баліць – не перастае. Горш тое, што выклікалі ўжо “хуткую дапамогу” і з сэрцам. П’ю, што мне прапісалі, хаджу на ўколы. Мала мне лепш. Пра сябра М. Пецюкевіча¹ я чула тут ад сяброў. Як жаль, што і ён хварэе. Язэп, мілы, калі гэта хоць крыху магчыма і ня вельмі дорага, дык прышліце мне, калі ласка, лек тегрiпex ад нырак. Гэты лек вельмі патрэбны аднаму сябру, моцна хвораму на ныркі. Яму ўжо рабілі раз апэрацыю, але зноў пагоршала. Мы з Данусяю Б[ічэль] прасілі гэты лек у Юркі, але яго не дапросіся, а справа пільная. Шмат хто хварэе ў нас на ныркі, і чаму?

Дарагі, харошы Язэп, пані Вэранікі ўжо колькі гадоў няма на сьвеце. Нейк была ў нас 8 сакавіка (дзень нарадзінаў с.п. Мужа). Гутарылі мы пра яе брата – с. п. Янку Шутовіча, які так неспадзявана памёр. Яна прадала ягоную бібліятэку. Мела грошы, хацела пажыць, паехаць недзе, а ўвосень – тэлеграма аб яе сьмерці! Я не магла паехаць, бо с. п. Муж яшчэ працаваў, але ня мог быць бяз догляду. Быў – як малое дзіця, якое нельга было пакінуць на гадзіну нават, калі зьнясілены, з кашлем і задышкаю вяртаўся дамоў.

На пахаваньні с. п. Адольфа [Клімовіча] я была. Давялося сказаць пару слоў на магіле. Хавалі яго ў Ключчанах, побач з касьцямі ягонага бацькі, які быў кавалём і ўпаў, здаецца, зацягаючы звон на вежу касьцёла. Могілкі там харошыя. Касьцёл – драўляны, арган сякераю парубаны, усё зьнішчана. Калі пан Адольф меўся вярнуцца дамоў, дык раптам утапіўся ў Вільлі іх 12-цігадовы сын Юстын. Быў ён надта здольны да музыкі і наагул разумны хлопец. Было гэта на дзень Вэранікі.

Застаўся ім Паўлік, які некалі перанёс мэнінгіт і працаваў звычайным рабочым. Трымалі яго там за надзвычайную чэснасьць. Яму купілі хату ў Павільнюсе (пэрыфэрыя Вільні). Ажанілі з Марысяю – дзяўчынаю з Дуляўцоў, сваячкаю [Фабіяна] Ярэміча². Думалі, што так будзе добра. Адзін пакойчык яны зарэзэрвавалі сабе (усяго там чатыры пакоі), калі прыедуць да іх на нядзелю. П[ан] Адольф працаваў арганістам. Дом купілі на імя Паўліка. Марыся аказалася проста сволаччу. Настроіла Паўліка супраць бацькоў, і ён не дапускаў да іх Людмілы – адзінае іх любімае ўнучкі. Браў беднага бацьку за грудкі, не пускаў у іх пакойчык. Бралася ўжо нанач, і п[ан] Адольф папытаўся: а гдзе ж спаць мы будзем? У хляве – адказала Марыся... Яны сілаю ўвайшлі ў свой пакойчык, ня спалі, плакалі. Было гэта апошні раз. П[ана] Адольфа забралі ў больніцу. Марыся не пускала да яго Паўліка, але нехта вылаяў яе за гэта ў аўтобусе рускім матам перад людзьмі, і тагды яна дазволіла

Паўліку паехаць да бацькі. Назаўтра прывёз яшчэ Паўлік Людачку. П[ан] Адольф паблагаславіў яе і – памёр...

Хавалі яго хораша. Ксяндзы літоўскія прыехалі і ў Ключчаны. Мы ўсе ехалі туды аўтобусам ля труны. Людзей было многа. Землякі прыехалі і прыйшлі разьвітацца зь ім. Была і вячэра ўдома. Я асабліва сябрвала з п[анам] Адольфам. Ён быў – як энцыкляпэдыя. Калі мы зь ім хадзілі па Вільні, па Росах, ён усюды спыняўся і многа распавядаў мне пра кожнага чалавека, пра кожную магілу. Мы былі і са с. п. Мужам у Вільні. Наагул, яны – як пражакі – цесна сябрвалі. Так нечакана, нейк адразу памерла ўся гэтая сям'я. І Марыся, і жонка Я. Шутовіча – літоўская паэтка³, і Клімовічы, і сам Я. Шутовіч – яшчэ такі моцны, здавалася, чалавек. Усё гэта для мяне – як загадка... Яшчэ п. Вэраніка да нас прыяжджала, каб мы пераехалі ў іхнюю кватэру ў Вільню... Мы адмовіліся.

Зоська Верас сябруе і перапісваецца з п[ані] Бэргман, дык яна сама, пэўна, усё ёй напісала. Усё сказаць пра Клімовічаў – на гэта трэба было б сустрэцца... Язэп дарагі, землячок мой мілы і родны, не хварэйце, прашу, трымайцеся! Вельмі я рада заўсёды з Вашых лістоў, з кожнае вестачкі ад Вас. Язэп, калі б Вы маглі яшчэ прыслаць мне фанэндаскоп. Мужавыя сваякі вучаць сына на доктара і даюць мне тут малако ад кароўкі (якія ў Зэльве амаль зьвяліся). Напішэце толькі цану!

Вельмі шкада Петруся Броўкі. Любіў ён Беларусь нашую па-сваяму і многа зрабіў у жыцьці. Пішэце, Язэп! Дзякуй за мілую Велікодную картку. Не хварэйце болей! Вітайце жоначку мілую. Усяго-ўсяго Вам найлепшага.

Ваша Ларыса.

319. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 24 красавіка 1980 г.

Дарагая Дануся!

Вельмі рада, што Вы ўсе зноў разам. Спадзяюся, што хатняя атмасфэра, вясна, твая шчырая любоў ды і мінулае лячэньне дапамогуць сябру Эрыку мацней стаць на ногі. Я вельмі хацела б, каб ён наведаў Моршын, але я тут не спэцыяліст, і таму варта трымацца рады др. Астапенкі¹. Як ён парадзіць, так мы і зробім. Добра, што мілая картка Людвікі Антонаўны дайшла да цябе. Было б шкада, калі б загінулі гэтыя пару слоў ад нашай амаль ужо 90-гадовай Зоські Верас. Што датычыць парванай спаднічкі, дык не бядуй, нейкую знойдзем, хоць не карычневую, але глядзі пабітае калена. Гэта вельмі важна! Мне яно не перастае балець, асабліва на непагадзь, і маю з гэтым вялікі клопат.

Маё сэрца лечаць. Штодзённа – лекі, уколы (ужо не магу сесьці...). Робіць уколы на гэта пастаўленая сястра, але здаецца мне, што яна была пастаўленая ня толькі на гэта... Надта многа зрабіла зла с.п. Яначцы... Магчыма, што гэтая яе злосьць цяпер праяўляецца і на маёй ж...пе. Кажуць, што ўся ў сіняхах... І сьмех, і балюча.

Вельмі ты мяне парадавала сьвяткаваньнем юбілею нашага сябра². Я проста ўдзячная начальству за ўдзел у гэтай урачыстасьці. Для юбіляра – гэта мара! Твой верш – геніяльны! Маладзец, Данута! І скульп толькі ты выдрала таго шляхціца ў сьмятане? Я хахатала. Наконт Клей-

на³ (я пра яго ніколі ня чула), дык Ты маеш поўную рацыю, бо нельга дазволіць некаму паслугоўвацца нашым імем, бяз нашае згоды на гэта. Што ж, гэта маленькія такія хітрыкі, свомыя беларусам, якія сянняя патрэбныя, каб жыць, рухацца ўперад. Нам з табою не пакінулі гэтага нашыя продкі, і нашая праўдзівасць, і чэснасць, і вернасць сумленьню робяць нас крыху дзікімі птушкамі ў сянняшнім асяродзьдзі. Не хацела б мець іншы касцяк! І не прызнаю ніякіх скідкаў за кошт сяброўства і ўласнага сумленьня дзеля матэр'яльных выгадаў!

Гэта адно, а другое – хлопцы яны харошыя, ідэальных людзей не бывае, і таму зрабі разумную заўвагу. А кантактаў зь імі ня псуй, а паглыбляй! Хітрасць – гэта ня розум. Але яна сянняя патрэбная, як ніколі... І як ты не пайшла танцаваць шэйк? Не, з цябе ўжо атрымоўваецца дзеячка! Трымайся ў гэтай пазыцыі. Гутарка з Купаваю⁴ важней любога такога застолья! Але добра, што ты там была, бо людзі ж былі харошыя.

Як выглядае, як чуецца Валодзя Караткевіч? Ці п'е? Гэта вельмі важна! Трэба, каб ён жыў. Вантробы – ня жарты. Я люблю і нашага Ніла [Гілевіча]⁵. Трэба было пабыць там даўжэй. Між іншым, хто фінансуе падобныя гасьціны? Няўжо і на іх – “з торбачкамі”? З носа – палоса? Ці разьлічваецца за ўсё юбіляр? Абы ўсё добра! Што да даты, аб якой ты пішаш, дык я згодная! На гэтым і спынімся. Абыдземся бяз клуначкаў, хоць абычай гэты стары і нядрэнны... Я мужна стрываю ўдома і на 27 ліпеня. Дапамажы мне Бог!

Перад вачыма – ліст. Думала б, што ён напісаны чалавекам ненармальным, але тэрміналогія знаёма-сучасная: “На зону бы Вас ды ў насілка з бетоном, дзе жалезнае слова “трэба”, там бы Вы, мабыць, панялі, што такое праца, Радзіма, хлеб, свабода і барацьба за камунізм”. Ну і ну! Такія лісты недзе пішуць Сахараву⁶, але там хоць ёсць нейкая прычына... Чалавек год праплакаў над магілай мужа, нікога ня чуў, ня бачыў і раптам такая “чэсьць”! Ха-ха! Я моцна над гэтым задумалася! Гэта “паэт”:

Продкі мае на цябе тут маліліся,
З панам тутэйшым, з нядоляю біліся,
І ваяваў у 41-ым мой бацька,
Быў партызанам ён вельмі хвацкім...

Вось яшчэ мае нагласць прыслаць мне для ацэнкі свае творы ў гэтым лісьце... Ён пісаў мне ўжо колькі разоў. Ніколі я не адказвала на яго лісты. Адночы да нас явіўся. Далей ганку мы яго не пусьцілі. “Адчуваю, што мае вершы патрэбны народу і напісаны талентліва”... “Так чаму мае вершы не друкуюць, няўжо мне бегаць па рэдакцыях і рваць нервы ў спорах з рэдактарамі, каб даказаць, што вершы стояць таго, каб іх надрукавалі?”

Вось табе лёгкіка! Часам гляджу фільм “На всю оставшуюся жизнь” ці пастановы тэатраў, адчуваю іх гуманнасць, высокі ўзровень культуры і вось сустракаюся з такімі “пасланцамі” сучаснай рэчаіснасці... “Ад паэзіі Вашай я не адракаюся, а ад авантурыстычных светапоглядаў на сучаснае жыццё дазвольце быць свабодным”... І скульп такі тып, з якім я ніколі пару слоў не сказала, можа ведаць мае “светапогляды”, як піша? Вось гэта ёсць тое, чаму я баюся за маіх дарагіх, за сапраўдных сяброў... Я ня знаю, як я тут усё вытрываю...

Наконт бульбы, дык і тую забралі мне, бо садзіла крыху пры бальнічных сотках. Паведамлілі, што выкрасьлілі... Пайшлі яны к чорту! Так тут усё нада-

ела... Толькі аб гэтым ня думай, бульба ў маёй хаце была і будзе! Я дам сабе рады. Пакуль што растуць мае кветкі. Туліпаны – як гай! Дарэчы, прывезьлі мне агароджу на магільку с.п. Яначкі (75 руб.). Сябры прыедуць ставіць яе і помнік на Май. Крыху баюся, бо веру тут толькі сабе... Ня ўсіх адагналі яшчэ ад маіх дзвярэй.

Людзі прыносяць цяпер бярозавы сок, яечкі... Сьмешна. Валю зь дзецікам ужо выпісалі. Цяпер яно важыць 1 кг. Тварык нармальны – як у малое лялечкі. Яна яго выгадуе, бо надта любіць. Цудоўная яна дзеўчына, а муж – сапраўды ідэальны. Радзіла 22 красавіка і наша сваячка Раіса. Хлопчык – 3 кг 900 гр. Ад мукаў вочы набеглі крывёю, высыпкі на змучаным твары... Глядзіш на такое і думаеш, як пасля сьмеюць быць грубымі тыя сыны і дочки да сваіх бацькоў... Што і хто забівае ў іх любоў да ўсяго роднага ў чалавеку? Жах...

Сябра, які прывёз агароджу, быў рады, што бачыць мяне ў гародчыку пры працы. Думаў, што з мяне ўжо амаль нябожчык. Я іх добра пачаставала, бяз чаркі. Учора была яшчэ мая Людачка. Раджаць ёй за пару тыдняў. Ледзь сапе. Вось якія яны, тыя мае “падружкі”. У бядзе, мусіць, патрэбна ім крыху сэрца...

Юра ня піша. Я ім не паслала сёлета вызаву. Для іх добра. Няма лістоў і ад маіх сяброў далёкіх... А жаль... Я заўсёды той думкі, што лепей разрад-ка, чымсьці варожасьць пры наяўнасьці розных клятых ракетаў, нацэленых на людзкое жыцьцё і жыцьцядайнасьць прыроды...

Яшчэ вельмі доўга чакаць да сустрэчы з табою, але раней не прыяжджай. Дрыжу за цябе. Альма зараз будзе на панадворку. Я думаю пра гэта. Таго забойцу знайшлі. Ён прадаваў зьдэртты з пальца пярсьцёнак. Маці забрала мёртвае дзяўчо, усклала на галоўку вэлян. Вязьлі яе ля нас. Якраз расьпісваліся ў гарсавеце, стаялі прыбраныя машыны. Маці енчыла. Кажуць, гэта ня першы раз. Апаганіў толькі “Сельгастэхніку” ў Зэльве...

Што ж... Пішы мне. Усіх Вас цалую.

Ларыса Геніюш.

Ліста не чытаю, сьпяшу. Як там мама? Недзе рыхтуе бульбу, каб садзіць... Глядзі тое каленца. Сябрам даруй іх бястактнасьць. *Л.*

320. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 17 траўня 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Як я рада, што Вы ўжо ходзіце, працуеце крыху! Спадзяюся, што сонейка паставіць Вас на ногі, і Вы мне пра гэта напішаце. Лекі, якія я Вас прасіла, Юрка прыслаў таму сябру архэолягу, які пасля апэрацыі чуецца добра, але каменьні растуць, і трэба зь імі ўсё змагацца. Гэтыя людзі памагалі мне ў цяжкую хвіліну, і я такога не забываюся ніколі.

Пісаў Міхась, прасіў у мяне вызаў. Падала ўжо на вызаў яму і Юрку, дык, можа, і той фанэндаскоп прывязуць з сабою, бо студэнта таго – сваяка с. п. Мужа – Міхась ведае. А з каленам сапраўды дрэнна. Хадзіла цяпер на электрамасаж. Крыху лягчэй, але дзіўна – залежыць усё ад пагоды! І з сэрцам няважна, але гэта ўсё нецікава. Галоўнае тое, што прыехалі 2 мая сябры на пару дзён і паставілі помнік па с.п. Яначцы, агароджу. Усё вельмі скромна, непрэтэнсыяльна, але зроблена з густам

і любоўю, таму выглядае прыгожа. Здымак зроблены ў Польшчы. Усе захопленыя, а я рада, што споўніла свой сьвяты абавязак перад с. п. Мужам. Агароджа зробленая на дваіх.

На дзікім холадзе працавалі дарагія сябры, але ўсё зрабілі адумывыслова! Юрка, акрамя здымка, не пацікавіўся нават ні якасьцю, ні цаною... Бог зь ім. Свае людзі дапамагалі мне тут хто чым мог. Грэліся гарэлкаю, добрым словам і цяплом ад нашай добрай, старое печкі, якой ужо недзе 80 гадоў! Дасканалых такіх сяньня рабіць ня ўмеюць...

З усіх прыгатаваных мною страў сябры мае елі найболей дранікі, бульбу, шчавей... Не былі б гэта беларусы! Вострыя да працы і на язык, крыху папростывалі, але стварылі адумывысловы настрой! Нават я хахата-ла, калі зьвязалі мне веніка, бо ў нас быццам прымакі сьпяць на веніку. Падушкі ім не даюць. Яны сябе назвалі “прымакамі”, але на веніку ўсё ж я іх не паклала.

Работа была цяжкая, бо давлялося крыху здымаць горку. Але ўсё зроблена, усё выглядае дасканала, і сэрца маё супакоілася. Мае “джэнтэльмэны” пісалі, што чуюцца здаровымі, як дубы! Дзякуй Богу! Май пакуль што жудасны, з прымаразкамі, вятрамі і бяз сонца. Сяньня – дождж, ад якога круціць мае ногі. Нікуды не іду сяньня і таму Вам пішу.

Пра Клімовічаў, на жаль, напісала Вам ня ўсё. Рэшту раскажу пры сустрэчы. Нейк мае лісты не даходзяць да Юзі [Найдзюк], таму перадавайце ім ад мяне найлепшыя пажаданьні. Я вельмі люблю і шаную гэтую сямейку. Вам жа, дарагі Язэп, рашуча забараняю хварэць! У Вас там ёсьць добрыя лекі, таму трымайцеся! Я проста не прадстаўляю Вас хворым!

Гароду я яшчэ не садзіла. Ён у мокрым месцы, і ў холадзе ўсё роўна нічога не расьце. Цьвітуць у мяне толькі раньнія нарцызы ды пару туліпанаў, але будзе іх недзе сотня! Мой с. п. Муж надта любіў кветкі, і калі яны зацвітаюць, дык заўсёды хочацца пацешыць яго найпрыгажэйшымі, як некалі. У ягоным кабінэце стаялі заўсёды найлепшыя кветкі, якія насіў ён з хаты. Божа мой, як цяжка ўсё гэта ўспамінаць.

Усе ў нас устрывожаныя такой халоднай і позьняй вясною. Паба-чым, які будзе чэрвень. А мне цяпер трэба бяліць хату, маляваць падлогу, бо ў нас год пасья сьмерці гаспадара хаты ня беляць...

А там чакаюць мяне мае 70 год... Ня верыцца! Сяброўкі пісалі, каб ня думала пра гэта. Усе па добраму, старабеларускаму абычаю прыедуць – з торбачкамі... Думаю, што абыдзецца і бяз торбачкаў. Бульба і да бульбы яшчэ знойдзецца ў маёй хаце. Галоўнае, што прыедзе Міхась. Жаль, Алеся ня будзе са мною...

Шкода Пецюкевіча. Як цяпер ён чуецца? У нас многа людзей хварэюць на ныркі. На вантробу – таксама. Крыху замнога тут п'юць беларусы, а жаль... А людзі ўсе садзяць бульбу! Вось працавіты народ! Шкада толькі – няма для іх тае зямелькі, якая ім сьніцца. Жыве яшчэ ў душы народу гаспадарскі, сялянскі інстынкт, асабліва трывожыць вясною...

Бывайце, Язэп! Трымайцеся, мой дарагі. Пішэце справаздачы аб сваім здароўі! Вітайце жонку.

Ваша Ларыса Геніюш.

321. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 30 чэрвеня 1980 г.

Даражэнькі Язэп!

Даруйце, што спазьнілася з лістом. У нас год нельга бяліць, калі нехта памёр. Нельга было і раней маляваць падлогу. С. п. Яначку цяжка дыхалася. Вось і ўзялася я цяпер за працу. Памаглі суседкі, але найболей давялося рабіць самой. Прыхварэла з гэтага. Цяжка было браць у рукі, пераносіць, сартаваць кніжкі-скарбы. С. п. Муж, як жывы, здаецца, стаяў побач. Усё пакінула, як было – як сьвятасьць...

У хаце цяпер чыста. Адзін пакой – як бібліятэка, але кніжкі – па ўсіх пакоях. Іх безьліч – акрамя мэдыцыны. Усебаковая зацікаўленасьць с. п. Яначкі захапляе мяне. Цяпер не магу купляць кніжак. На днях купіла толькі “Маладосьць” – там ёсьць мае вершы. Вышлю Вам іх. Цяпер мушу ўзяцца за свае вершы. Прыслалі рукапіс для паправак. Кніжка будзе называцца “На чабары настоена”. Працы, і паважнай працы – даволі.

Рада вельмі, што паставілі помнік і агароджу. Усё выглядае хораша і салідна. Горай са здароўем. Пастанавіла крыху сябе глядзець. Кніжка заплянаваная на 1982 г.

Юры і Міхасю выслала вызавы. Атрымалі ўжо. Цяпер зажадала вызаў нявестка. Сяньня падала ўжо на гэта паперы. Безумоўна, упісала і мілага Алесіка. Вельмі хачу яго бачыць. Моцна перажыла тое, што адчапілі і ўкралі ноччу маю аўчарку. Са шчанючка яна вырасла на прыгожую Альму. Кажуць, што ўзялі за яе добрыя грошы. Я гэта адхварэла. Цяпер я зусім адна. Ёсьць і ў нас нелюдзі. Як і ўсюды. Без сваіх тут не абышлося. На панадворку мы не адныя. Палова дому – дзяржаўная. Там – кватаранты. Я ноччу чула, як яна брахала, супраціўлялася, але я баялася выйсьці, бо вельмі было дрэнна з сэрцам.

Як Вашае здароўе? Пісала мне Людвіка Антонаўна В[ойцік], што ў сябра Пецюкевіча – паважная хвароба нырак, але ён пра гэта ня ведае... Небясьпекі няма, але лепей, калі ня ведае. Дай Бог яму здароўя!

70 год – дата сумная, але жыць трэба, ды і творчасці яшчэ ад мяне спадзяюцца. Буду трымацца! Усяго Вам добрага! Вітайце сваю сямейку ад мяне.

Ваша Ларыса.

322. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 10 ліпеня 1980 г.

Даражэнькія!

Вельмі рада, што ў Вас мілыя клопаты з унукам, з кватэрамі – нешта цікавае, новае, шырэйшае. Жаль толькі, што здароўе Марыі Міхайлаўны не папраўляецца. Яна яшчэ маладая, і таму трымацца ёй неабходна. Гэта не мае гады, калі нічога ўжо не паправіш.

Шкада др. Марцінчыка¹. Пісала мне пра гэта Людвіка Антонаўна. Апошні час у нас нейк абарваліся крыху былі адносіны. У найцяжэйшы некалі час для с.п. Яначкі яго друг з дзяцінства (др. Марцінчык) ня быў другам... Наадварот. Сьлед у душы с.п. Мужа застаўся балючы і назаўсёды. Я, аднак, вельмі шкадую памершага. Ён ня раз быў у нас і памагаў нам даставаць лекі. Няхай лёгкаю будзе яму наша зямля.

Калі будзеце на Зэльвеншчыне, дык ласкава не мінайце маёй хаты. А той “віньяк”, як я паглядзела, яшчэ з 1969 г. Я яго вынесла ў склеп тады. Там і прастаяў. Я выпайніла Ваш мілы загад. Вось і ўсё.

Мне ня пішацца. Было клопатаў шмат. Стаіць ужо помнік і зроблена агароджа. Гэта нялёгка сяньня. Пабелена хата, памаляваныя падлога, крыху – вокны, дзьверы і т.п. Прывезеныя, папілаваныя, парубаныя дрывы (5 кубамэтраў!).

А цяпер найцяжэйшае: сяджу, папраўляю рукапіс, які мне прыслалі з выдавецтва. Нэрвуюся. Хварэю, прытым. Кніжка “На чабары настоена” выйдзе ў 1982 г., але рукапіс трэба здаць да 1 жніўня 1980 г. Пацею. Злуюся. Апошнія папраўкі зробіць Дануся [Бічэль].

Буду чакаць Вас 27 ліпеня. Але калі ў мяне акрамя бульбы і чаю болей нічога ня будзе – даруйце! Прашу толькі – ніякіх падаркаў! Могуць быць кветкі, цукеркі ці нешта – каб недарагое. Галоўнае – гэта прысутнасць Ваша і Вашага сэрца. Я зраблю ўсё, каб было добра, але, можа, ня здолею з пустога наліць... У крамах не заўсёды і ня ўсё бывае. Вы ж разумееце.

Быў ліст ад мілай нявесткі. Піша, што сына і Міхася на мае 70 г. ня пусьціць. Хіба пасья. Бяз літасьці і зразуменьня нахаміла мне, што цяжка і перажыць. Плача ўсё, што бедна ім жывецца, што ня маюць багатых бацькоў, якія б ім памагалі... Я захварэла з гэтага ліста. Зараз ім ужо будзе па 50 год, і самі ўжо памагаць павінны. Зарабляюць добра – плачуць заўсёды. Я нічога ў іх не прашу. Неабходнае маю. Але да болю крыўдна. Людзі скупыя нават на адно цёплае слова да старога, самотнага чалавека... Жудасна гэта, не па-нашаму! Толькі простыя мае суседзі ды далёкія сваякі с.п. Мужа – не скупыя на гэта. Гэта яны мне тут памагаюць. А помнік паставілі сябры з Баранавіч. Мерзлыі на вятры і холадзе, грэліся чаркаю, добрым словам, але ўсё зрабілі як трэба. З такіх людзей цешыцца сэрца.

У тае Людкі і Сашы ўжо расьце Сяргей. Брыкаецца. Усьміхаецца. Усе шчасьлівыя, і так трэба. Заходзяць да мяне часамі. Здаецца мне толькі, што я хутка памру. Укралі маю аўчарку. Ноччу адвязалі яе. Падараваў мне яе шчаняткам зімою мужаў калега. Была вельмі прыгожая. Кажуць, што ўзялі вялікія грошы. Пагражалі, што ўкрадуць і мяне... Што ж, за мяне заплоцяць ім болей.

Забіваюць у нас тут цяпер і крадуць. На днях у старэнькіх людзей, брудных і аборваных, якія ўсё жыццё працуюць як могуць, укралі 9 тысяч рублёў. Падпалілі хату. Хату пагасілі, а злодзеям быў родны пляменьнік з жонкаю. Грошы схавалі пад куст памідораў. Які жах! І гэта сяньня, калі няма галодных і кожны можа зарабіць на сябе, калі толькі мае ахвоту да працы. Не пазнаю маральнага вобліку нашых людзей. Навошта так? А забойцу судзілі ў Гродне. Засудзілі на сьмерць. Да болю мне шкада майго сабаку. Так можна ўсё забраць чалавеку. І жыцьцё.

Надаелі дажджы. Можа, пацяплее на 27 ліпеня. Буду чакаць Вас. Спадабалася мне выступленьне Данусі [Бічэль]. Які салідны зрабіўся Сяргей Панізьнік! І вершы былі добрыя. Нядаўна забягаў Міхась Ч[арняўскі]. Цяпер ён недзе на Мядзельшчыне. На 27 ліпеня менчане нашыя не прыедуць. Даруем ім гэта. Ніколі не забудуся Вашага мілага візыту летась, калі Вы прыехалі, каб мне дапамагчы. Гэта было так хораша.

Усяго найлепшага Вам усім! Расьці вялікім – міламу ўнуку! Вам абоім – не старэць ніколі!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

323. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 9 жніўня 1980 г.

Пётрачка!

Зноў – дождж. Пару дзён было мне так дрэнна, што хацелі выклікаць “скорую”. Перастала. Таблеткі ад далёкіх сяброў зноў паставілі мяне на ногі, і вось таму, з радасьці, што жыву, пішу Вам. Крыху жартую. Справа ў тым, калі Юра прыслаў Вам “Белавежу”², цяпер, ці яшчэ перад ад’ездам у Лёндан? Калі цяпер, ды знача, што прыедзе. Знача, што шчасьліва вярнуўся. Я была моцна супраць гэтага яго ваяжу. Няма ніякіх вестак ад іх і да сьняжня ня ведаю, ці ён ужо ўдома.

Непакоюся таму, што піць ён ня можа, а любіць. З чаго робіцца дурны, грубы, як ня той чалавек... Учора “выбегала”: паслала вызавы Валі і Алесіку. Дала ім тэлеграму, бо таньней за тэлефон (у Польшчу цяпер 1 мінута – адзін рубель). Ці ёсьць у Вас тэлефон? Бо тады Вам адразу пазваніла б, каб Юра прыехаў.

Я аж уздрыганула, калі Вы напісалі мне – Ваш брат. Справа ў тым, што мой самы любімы брат, які загінуў 28 красавіка 1945 г. у сав[ецкай] арміі пад Бэрлінам, крыху нагадвае Вас. Вышэйшы толькі. Меў 1 м 95 см росту. Міхась моцна на яго падобны. Жанчына, якая некалі кахала маяго брата, убачыўшы Міхася, закрычала: Славачка! Расьціслаў вельмі любіў мяне. Ён быў малодшы (я найстаршая ў сям’і). Калі яшчэ хлапчуком вучыўся ў Жыровіцкай гасп[адарчай] школе, дык так разважаў: “Бацькі нам дадуць нашую часьць зямлі, і мы будзем толькі разам заўсёды. Я буду гаспадарыць, а ты кветкі свае садзіць...” Калі вярнуўся ў Жлобаўцы, а я была ў Празе, дык в[ельмі] дзівіўся, што я зь дзецем ня еду да яго. Дахаты... Іначай мяне не называў, як – залатая рыбка. У час вайны зноў строіў у Жлобаўцах (перавозіў) наш дом. Я з Чэхаў пасылала яму і косы, і гвосьдзі, і нават дзьверцы да печы. Моцна пасябравалі зь ім партызаны, а ён, маючы вялікі ўплыў на іх, стараўся толькі, каб не дапусьціць да нішчаньня сёлаў... Надта любіў свой народ. Калі аднойчы партызаны хацелі спаліць і забіць таго чалавека, які падпісаўся за высылку нашай сям’і ў Казахстан, дык Расьціслаў і гэта спыніў. Шкадаваў сяла. Солтыс, які быў у той час там, лячыўся ў с. п. Яначкі і ўсё гэта нам расказваў.

Аб тым, як ён загінуў на вайне, я Вам раскажу пры сустрэчы. Гэта вялікая трагедыя маяго жыцьця. Я ў адзін дзень даведлася пра сьмерць с. п. мамы, таты, Расьціслава і Аркадзя, які загінуў у 1944 г., 27 ліпеня, у Італіі, у арміі Андэрса. Наймалодшы, Аляксей, цяпер у Англіі. Да яго і паехаў Юра. Да яго сыноў. У Алёшы 6 сыноў і дачка ад першай жонкі. Ужо двое дзяцей ёсьць і ад другой. Дзеці рослыя і надзіва прыгожыя.

Вось бачыце, колькі нагадалі Вы мне толькі адным словам... Што да Вас, сяброў з Баранавіч, дык папраўдзе кажучы, толькі Вы ўтрымалі яшчэ ва мне веру ў сяброўства. І сапраўды, у самы трудны час Вы, як брацьці,

былі пры мне. Такое ніколі не забываецца. Вы і мае бабы тутэйшыя, якія сапраўды на вышыні сяброўства.

Міламу мастаку дзякуй за добрае слова аб маім прыёме. Гэта Ваша прысутнасць, найлепшых маіх сяброў, зрабіла яго сьвяточным, урачыстым, а госьцейкаў прымаць навучылася ў Жлобаўцах. Ад мамы.

Далёкія сябры непакояцца, ці яшчэ жыве “юбілейніца”? Як прайшлі ўгодкі? Просяць “Полымя” і “Маладосьць”, аб якіх даведаліся зь “ЛіМу”. Паслала адно і другое.

Міхася абяцалі пабіць нават у Польшчы... Сьмярдзіць гэта ўсё... Ня меў [неразборл.], хлапец... Пётрачка, не забывайцеся, што існую. Да сустрэчы, родны, да сустрэчы!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

Шчыра вітайце ад мяне сяброў нашых. У гародзе пагнілі памідоры і нават цыбуля. Хоць плач – столькі працы. Зютак [Тукальскі] крыху паправіў страху. Не цячэ ўжо ў хаце. Міхасёвае тое дзяўчо ўсё прыходзіць.

Л.

324. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 12 жніўня 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Колькі дзён, як у дарозе да Вас і “Полымя” і “Маладосьць”. Даруйце, што крыху затрымалася з лістом. Забегалася, стамілася. З нашых быў толькі Міхасёк, які хутка мусіў ад’ехаць. Сьпяшаўся. Здаецца мне, што было ў нас вельмі хораша. Перадусім – многа кветак. Букеты пачалі прыносіць яшчэ задоўга да юбілею. Прыехала многа харошых сяброў. Адзін пакой быў застаўлены сталамі. Па белых абрусах – тканьня нашыя паяскі. Была чарка, было і да чаркі. Міхась казаў – каралеўская гасьціна, але яна была толькі – беларускай.

Жаль – не было дарагога майго с. п. Гаспадара. Сябры перад застольлем адведлі і Яго. Хораша прамаўлялі. А як грымнулі – “Пад гоман вясёлы”, дык спыніўся мне дых, бо гэтую песьню праз усё жыццё пяў с.п. Яначка. Хто ня змог прыехаць, дык прыслалі падаркі і мілае віншаваньне, размаляванае і напісанае ў стылі і спосабам скарынаўскіх друкаваньняў. Кожны падарак – прадуманы, харошы, родны сувэнір ці нешта зробленае сваімі рукамі. З цеплынёю, з любоўю.

Калі далі слова Міхасю, дык сумеліся, як талкова, як хораша выступаў ён на роднай мове. Хлапец ня п’е. Усім ён вельмі спадабаўся. Паэтку Ніну Мацяш² унеслі на руках у хату. У яе хворыя ножкі. Маладзенькая яшчэ, вельмі прыгожая. Цудоўна п’е, дэклamuе. Сястра яе прывезла на сваёй “Волзе”. Была і мілая Дануся Бічэль.

Паэзія – гэта не задзіраньне і не на нэрвах веку іграньне, а самазнішчэньне, самазгараньне.

Ларыса Антонаўна, Вы – як раньне...

Чытала яна за сталом зваротку за звароткаю. Хораша, узварушліва ўсе прамаўлялі. Нехта вылез з аўтобуса, каб нарваць у полі букет васількоў... Высокія, чырвоныя гладыёлусы. Два букеты белых ліліяў ля іх, а далей – ружы, васількі, рамонкі і ўсяго-ўсяго.

Толькі што быў ліст ад Міхася. Богу дзякаваць, заехаў шчасьліва. Крыху тут закахаўся... І ў гэтай справе адносіцца з даверрам да бабусі... Залатое дзіця. Каля 15 жніўня мае прыехаць сюды Юра.

Змушаная кончыць ліста. Усім сэрцам дзякуй Вам за добрыя словы. Вітайце сваю мілую жоначку.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

Госці ішлі яшчэ праз цэлы тыдзень... Дзякуй ім, нашым добрым, простым людзям за тое, што ёсць у іх сэрцы.

325. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 24 жніўня 1980 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Яўгіньні Аляксандраўне¹ я ліста напісала. Як бачыце, ня ўсе мае лісты даходзяць да адрасатаў, як і Белакозу. Я напішу ёй яшчэ раз. Перадавайце ёй ласкава мае прывітаньні.

Вашай просьбы выпайніць не магу. Здымка Я. Станкевіча² ня маю ні асобна, ні ў групе. Усе здымкі іх сям'і загінулі ў Празе. Я ведаю, дзеля чаго Вам гэта патрэбна.

Учора ноччу прыехаў сын. Нявестка з Алесікам прыехалі 19 жніўня. Цяпер яны ў Гомелі, дзе жыве нявесткіна маці і сястра. У мяне час ад часу госьці. Усё яшчэ віншуюць з 70-годзьдзем. Шчырыя, харошыя сябры. Напрыклад, гляжу – стаяць нейкія “джэнтэльмэны” на вуліцы (мы жывем ад надворку) і ўсё паглядаюць у бок маёй хаты. Пасьля пачынаецца рогат. Гэта таму, што нехта пазнаў мяне, ведаючы з фатаграфіі. А спыніліся яны ля нас таму, што шукалі кветак для Ларысы Геніюш. Ubачыўшы мае флэксы і юргіні, хацелі крыху папрасіць. Міла мне было прымаць іх і гасьціць у маёй хаце. Учора было падобна. Я была рада, што прымаў іх сын са мною разам. Вось так амаль кожны дзень.

Канчаю ліст 26 жніўня. Сяньня ня падае дождж. Зьбіраемся з сынам на могілкі. Валя з Алесікам яшчэ не прыехалі. Дастала крыху мяса, дзьве качкі, так што маю чым прымаць гасьцей. Спякла шарлётку з яблыкамі. Сын усё хлебча піва альбо чорную каву. Калі захоча есьці, дык сам шукае. Зупы ніякае ня есьць. Кажа, што яна надаела яму ўдома. Найлепей любіць гурочкі са смятанаю. Гарэлкі ня п'е.

Бегаю, як у 20 гадоў, хоць ногі мне пабольваюць. Спакойна, нарэшце, сплю, бо не баюся. Пасьля адной будзе сумна і страшнавата. Спяшаюся. Цалую Вас сардэчна. Усім-усім прывітаньні.

P.S. Калі б Вы зьвярнуліся да Галіны Тумаш³, дык яна, напэўна, той здымак для Вас (Вас яна асабліва шануе) дастала б.

Яшчэ раз цалую – Ваша *Ларыса Геніюш*.

326. РАІСЕ ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ

Зэльва, 12 верасьня 1980 г.

Даражэнькія!

Дзякуй Вам вялікае за мілае прывітаньне з днём маяго 70-годзьдзя. Прышло яно са спазьненьнем. Таму са спазьненьнем і дзякую. З радасьці

пацалавала я кветачку залацістую на абразку. Былі ў мяне якраз госьці, бо доўга яшчэ прыяжджалі і прыходзілі мяне віншаваць.

Дажджы ў нас сёлета. Нейкі страх. Страх за ўраджай, страх за бульбу, каб не падгніла, страх за мір, каб хоць утрымаўся ён на зямлі. Юбілей мой прайшоў па-удовінаму, але людзі папрыносілі безьліч кветак, свае шчырыя пачуцьці і добрыя словы на гэты дзень. Былі і ў с.п. Яначкі. Стаіць ужо па ім помнік, і агароджа зроблена на дваіх. Быў і ўнук Міхась, з якога ўсе мелі радасьць. Хлапец прыгожы і разумны. Хораша выступаў па-беларуску, хоць крыху з польскім акцэнтам. Пасьля ўжо прыехала нявестка з Алесікам і нарэшце “высокакультурны” сын. Ён сваімі паводзінамі і закончыў маё сьвяткаваньне. Яшчэ ўсё лечыць мне сэрца нітрагліцэрынаю пасьля гэтага візыту... Унукі харошыя, і спадзяюся, што розум пераможа той згубны і жудасны прыклад, які дае ім бацька – лекар-пэдыятар...

Я пераканалася толькі, што адзінота – гэта яшчэ ня самая горшая справа. Крыху рыхтуюся да зімы, а ці сэрца ўсё вытрымае – я няпэўная...

Крыху пачалі мяне друкаваць, і гэта дапамагае мне жыць. Бо я цяпер адчуваю, што я зусім адна, і трэба неяк аб сабе клапаціцца. Як маецца, як жыцьце Вы? Ніколі ня сьніцца мне с.п. Яначка, але ён прысутны, здаецца, у кожнай рашучай хвіліне маяго жыцьця. Падтрымоўвае мяне, быццам і раіць.

На панадворку шумяць у мяне дрэвы. Сюды прылятаюць птушкі, гарчуць вятры. Часта адчуваю, як с.п. Муж мой чакае мяне. А тым часам яшчэ крыху пішуцца вершы – аб любові да зямлі нашай, аб працы і міры.

Цалую шчыра ўсіх Вас. Не забывайцеся пра мяне. Кожнае слова ад Вас лечыць мне сэрца.

З любоўю і шчырасьцю да Вас – Ваша *Ларыса Геніюш*.

327. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 12 верасьня 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Даруйце ласкава, што спазьнілася з адказам. Дзякуй Вам за добрае слова аб маіх вершах. Яны ўжо ня тыя, што раней. Старасьць – болей стрыманая, павольная. Выдаючы “Невадам зь Нёмана”, мяне ніхто не пытаўся, дзе я нарадзілася. Усім нечаму здавалася, што ў Гудзевічах. Я нарадзілася ў Жлобаўцах. Гэта 12 км ад Гудзевіч, два – ад Воўпы і, мусіць, 8 – ад Рэплі. Гэта быў фальварак майго таты.

Некалі тата мой загневаўся на дзеда Паўла. Пакінуў на полі каня і баронку, а сам уцёк на японскую вайну. На шчасьце, вайна ўжо канчалася, і тата прывёз з сабою толькі высокую, кудлатую шапку і мэдаль: “Да вознаградит вас Господь в своё время”. Пасьля, калі мы падрасталі, а тата часам падпіваў, мама казала яму: “Да вразумит вас Господь в своё время”.

Дзед сустрэў сына па-біблейнаму. Першае: адмыў яго ў лазьні. Склікаў гасьцей, зарэзалі парася і баранчыка, а пасьля, дзеля спакою, ажаніў яго. Мама мая родам з Завадзіч. Гэта сяло ля Чарлёнай. З роду Манютаў. Дзед арандаваў чужыя маёнкі. Свайго ня меў, бо вучыў дзяцей. Вось тады мой дзед Павел (гудзевіцкі) купіў у графа Красінскага на банкаўскі доўг невялікія Жлобаўцы. Мама яшчэ крыху дакупіла зямлі за свой пасаг. Там, 27 ліпеня 1910 г. (па старым стылі) я і нарадзілася па сьмерці каханай, першай

дзяўчынкi – Лiды. Была, казалi, вельмi капрызная, худая. Аднойчы вецер ледзь не панёс мяне ў неба.

Вучылася я ў Ваўкавыску. Жаль, дарагi Язэп, што Вы тады гэтага ня ведалi. Цягнiк хадзiў ноччу, аўтобусаў тады не было, конi мелi заўсёды шмат працы, дык ня раз, калi вельмi хацелася дамоў, я бегла цярэспале з Ваўкавыску ў Жлобаўцы. Гэта было якiх 30 км. Тата дзiвiўся лёгкасьцi маёй i адвазе. Аднойчы падыходжу сваiм балотам да Жлобаўцаў, а каровы рыкаюць на балоце, сабраўшыся ў купу, аж страх. Не вiдно пастуха. Калi прыбегла, дык тата аж зьбялеў. “Цi не сустрэлі цябе ваўкi?” Не, кажу. “Толькi што бычка разарвалi за могiлкамi”. Дык вось чаму рыкалi каровы...

Я была вельмi непрыгожая i нiкому не падабалася. Гэта пазьней ужо пачалi панiчы страляцца ды выкрадаць мяне ад бацькоў, аж пакуль досьмерцi не замацаваў мяне харошы i дарагi мой с.п. Яначка.

Пасьля гiмназii я была ўдома. Вучыць далей мяне не было грошай, бо надта быў цяжкi бацькоўскi доўг на Жлобаўцах, бязьмерна высокiя падаткi. На працу ня бралi дзяцей “багатых” бацькоў, i гэта было маё шчасьце. За гэтыя гады, ужо з асьветаю, я яшчэ цясьней зжылася з беларускай народнай стыхiяй, якая ад народжаньня бурлiла ўжо ў маiм неспакойным сэрцы. Такую мяне i ўбачыў с.п. Муж.

Пару слоў, Язэпка, я ўжо Вам напiсала, але трэба паўнейшы адказ на пытаньнi.

Мой юбiлей закончыўся трагiчна. Прыехаў мой “высокакультурны” сын, прыехала i яго жонка з Алесем. Абое надта наракалi, што ня маюць грошай (я ў iх нiчога не пытала). Пасьля сын пачаў нудзiцца, наракаць на тое, што трэба ехаць яму, “сьветавому iнтэлігенту”, у нейкае захалусьце, бо “выпадае” хоць раз у год паглядзець на старую мацi. Даслоўна гэта. Я, безумоўна, звольнiла яго з падобных “абавязкаў” на будучыню. А пасьля ён паказаў такую “культуру”, так закончыў сьветлае маё, сяброўскае, сардэчнае сьвяткаваньне, што ратуюць цяпер маё сэрца нiтрагліцэрынам i iнш. Падняўся i цiск крывi. Крышку мне ўжо лепей. Бачыце, сумленьне – рэч зусiм ня модная. У руку яго не возьмеш, яно не аплочваецца. Але, калi яно хоць крыху захавалася ў майго нашчадка, дык думаю, што сам ужо нiколі не пасьмее пераступiць парог гэтай няшчаснай, асiрацэлай, спаганенай iмi, а дарагой усiм добрым людзям хаты. Яна – бедная, старая, сялянская, але добрыя людзi яе не мiнаюць.

Што да Вашай дачкi, дык мне аб гэтым сказала нявестка. Дачка Ваша разумная, сама ведае, што робiць. Я раджу Вам прыняць i благаславіць тое, што народзiцца, i не пытацца нават пра таго “бацьку”, якога яна нi знаць, нi назваць Вам ня хоча. Часы мяняюцца. Гэта яе справа. Вам давядзецца толькi дапамагаць. Так здарылася i ў маёй знаёмай. Мацi яе з гора памерла. А яна гадуе цяпер свайго Вадзiма. Працуе асыстэнткаю ў знамянiтага прафэсара, шчасьлівая.

Язэпка, мiлы, прамоклi мы тут наскроз. Бульба ў нас – як гарэхi. У гародзе толькi – крыху часныку, буракi ды морква. Яшчэ ўсё падымаюць палеглае жыта. Пагоду не заплянуеш. Да яе трэба нейк дастасоўвацца. У адных – лiўнi, а ў другiх – засуха. I людзi сталi нейкiя ненармальныя. Адзiн стары бацька пару тыдняў таму засёк сына ноччу. Забiў нявестку, трое ўнукаў i сам пад ранiцу павесiўся. Адзiчэў, адурэў чалавек начыста. Доўга мы не маглі

прыйсцьці да сябе пасья гэтаі падзеі. Нейкі цень лёг на душы людзей. Валачыўся ён недзе па цэлым сьвеце, а на старасьць вярнуўся дамоў. У нашым народзе падобнага яшчэ не было.

Вельмі добрае ўражаньне пакінулі па сабе ўнукі. Толькі з малодшым нявестка не дала мне нават пагаварыць... Ён вельмі шчыры і мог бы шмат расказаць. Няхай Бог ім памагае і дасьць розум майму “культурнаму” сыну-лекару, хоць такі, як у ягоных продкаў земляробаў малапісьменных. Між іншым, так некалі сын завяршыў і мае 60-годзьдзе. Яшчэ адзін яго візыт, і па мне будзе. Як ратаваць яго, як дапамагчы?

Жыву адна. Днямі бывае поўна людзей, а начамі – зусім адна. Страшнавата. Што пішуць Вашыя? Куды паехала маладая пара ў шлюбнае падарожжа? Якія пэрспэктывы далей? С. п. Муж мой лічыў іх самымі чэснымі і добрымі людзьмі. Я – таксама. Учора перадавалі выступленьне літаратурнага аб’яднаньня з Наваполацка па тэлебачаньні. Высокі інтэлектуальны ўзровень і сапраўдныя таленты, ды вернасьць зямельцы нашай маладых літаратараў. А якая мова! Такія будуць бараніць гуманна вартасьці культуры свайго народу, каб дастойна ўнесьці іх у скарбніцу агульналюдзкай культуры.

А цяпер наказ вам абоім: глядзецца сябе ўзаемна, свайго здароўя. Бяда, калі людзі ўміраюць. Калі родзяцца, дык гэта – шчасьце! Богу дзякуйце за ўсё, што Ён пашле Вам і ўсёй душой будзьце пры мілай Люцынцы, бо, напэўна, нялёгка ёй, беднай. У гэты час і заўсёды будзьце найлепшымі сябрамі пры ёй.

Нечаму ня піша мне Міхасёк. Ня піша ён і дзяўчынцы, якая тут сохне па ім... Ці хоць там усё ў парадку?

Жадаю Вам шчасьця і здаровячка! З павагай і цеплынёй да вас абоіх – Ваша *Ларыса Геніюш*.

328. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

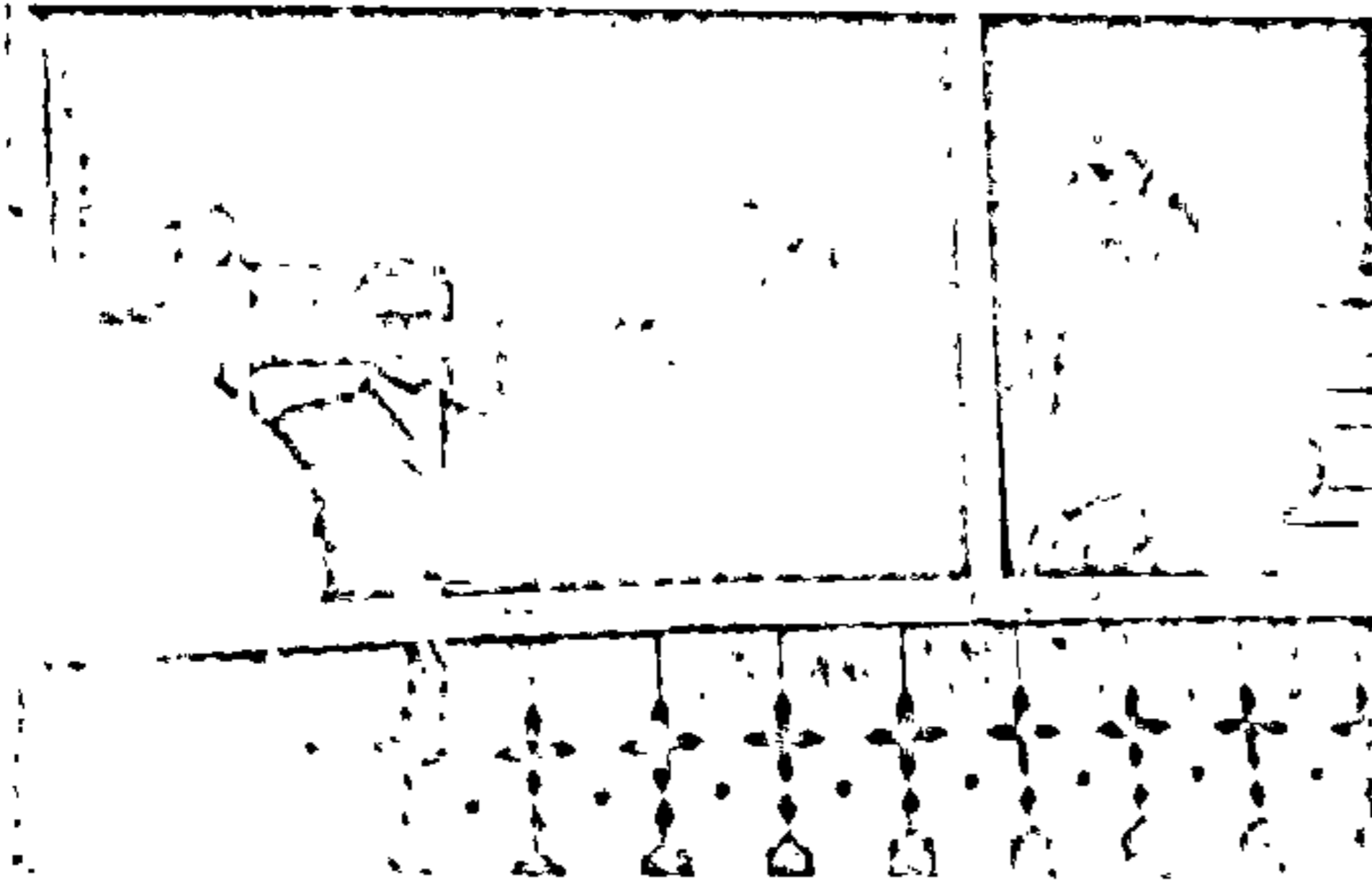
16 кастрычніка 1980 г.

Добры дзень, дарагі і шчыра паважаны Язэп!

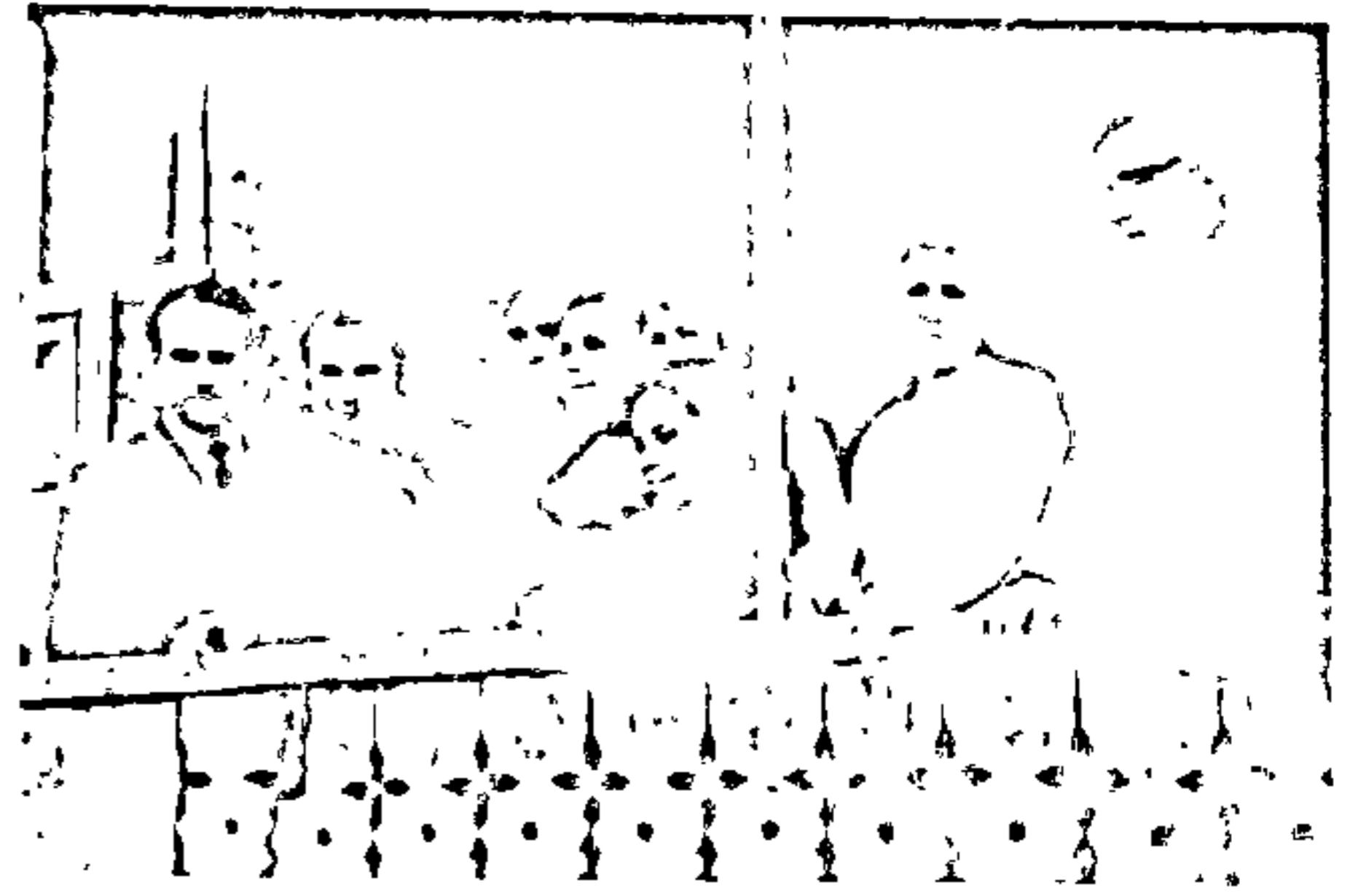
Віншую Вас зь мілым унукам! Зычу яму добрага здаровячка, хораша расьці. Ня толькі з твару, але розумам і натураю няхай будзе падобны да Вас! Вам і Вашай мілай жоначцы, а галоўнае п. Люцынцы, зычу радасці з яго і сьветлай гордасьці матчынай. Дзякуй Вам, што гэты дар Божы прынялі ад чыстага сэрца, разумна і па-хрысьціянску. Няхай усё ў Вас будзе шчасьліва і добра! Тыя толькі сябры і тыя толькі добрыя бацькі, якія ў трудную хвіліну пры сваіх дзецях!

Як сяньня шчасьлівая п. Людвіка Войцік са сваяго ўнука. Ён ужо кібэрнэтык, але ўсёй душою пры сваёй бабусі. Маці з айчымам (Лявонам Луцкевічам) жывуць у Вільні, а ён адразу сьпяшаецца ў лес да бабусі. Шчэпіць дрэўцы, гадуе гародніну ў шпэктах, якія сам зрабіў, мае шмат кветак. Бабуся ім толькі і жыве. Днём ён на працы ў Вільні, а кожную вольную хвіліну аддае сваёй бабцы. Выпадак быў аналягічны. А цяпер проста праменіць удзячнасьць маладога інжынера сваёй бабусі за яе апеку і сэрца. Хораша! Галоўнае тое, што маці і дзіцятка здаровыя!

Я крыху затрымалася з адказам. Моцна хварэю. Пасья

Ларыса Геніюш, Зьдзіслаў
Сіцька, Янка Геніюш, Валеры
Палікарпаў. Зэльва, 1971 г.

З баранавіцкімі сябрамі. На
пярэднім пляне – Пятро Саўчук
і Валянціна Герасімава. 1971 г.

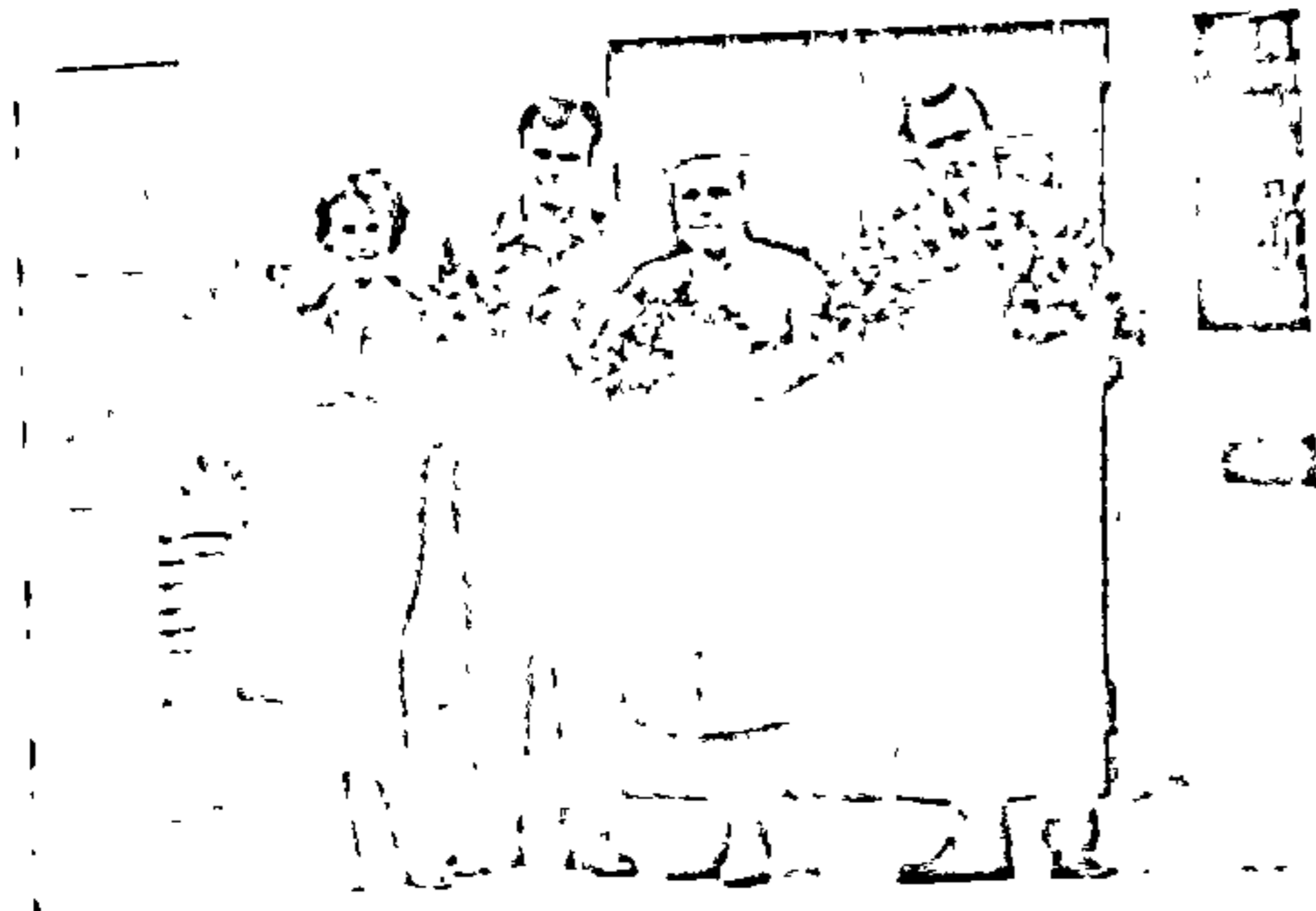
З суседам Міхаськам
Купрашам. 1970-я гг.

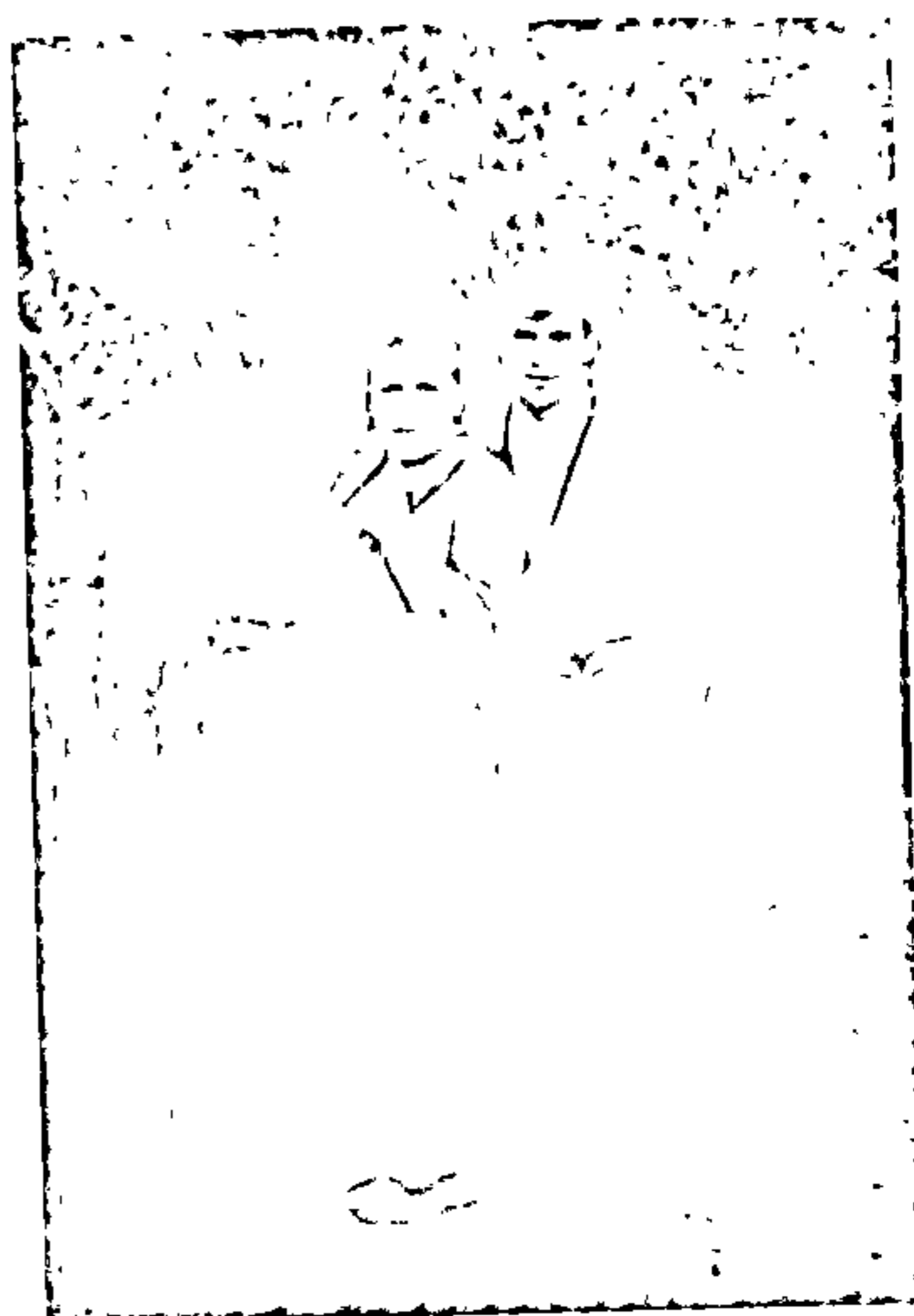
Ларыса і Янка
Геніюшы. 1970-я гг.

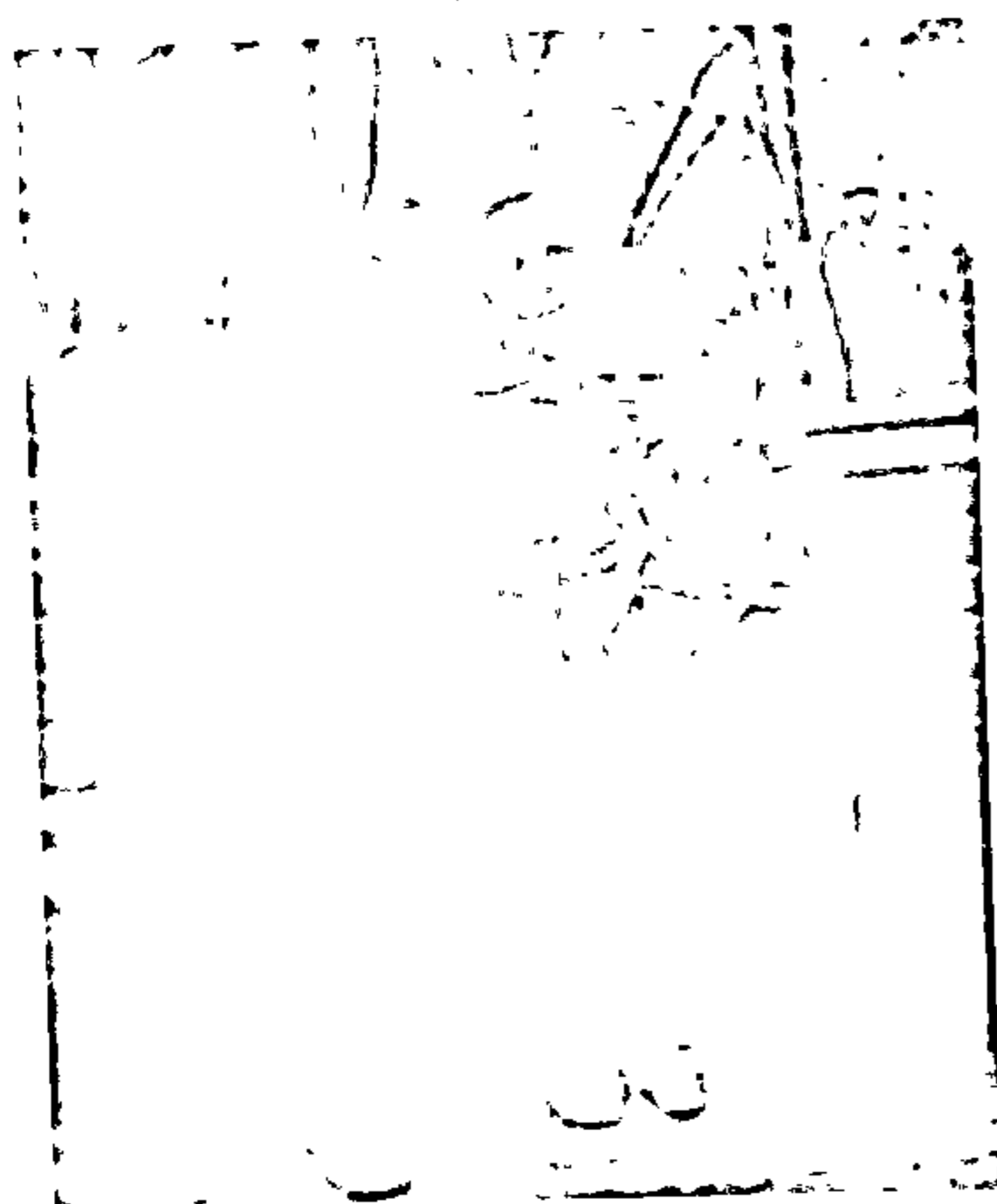
Геніюшы: Янка, Валянціна, Алесь, Ларыса,
Юрка і Міхась. Зэльва, 1970-я гг.

Пасьля выступу ў Зэльвенскай санаторна-ляснай школе. Данута Бічэль, Аляксей Карпюк, Ларыса Геніюш, Васіль Быкаў. 1963 г.

З Валянцінам Саўкам.

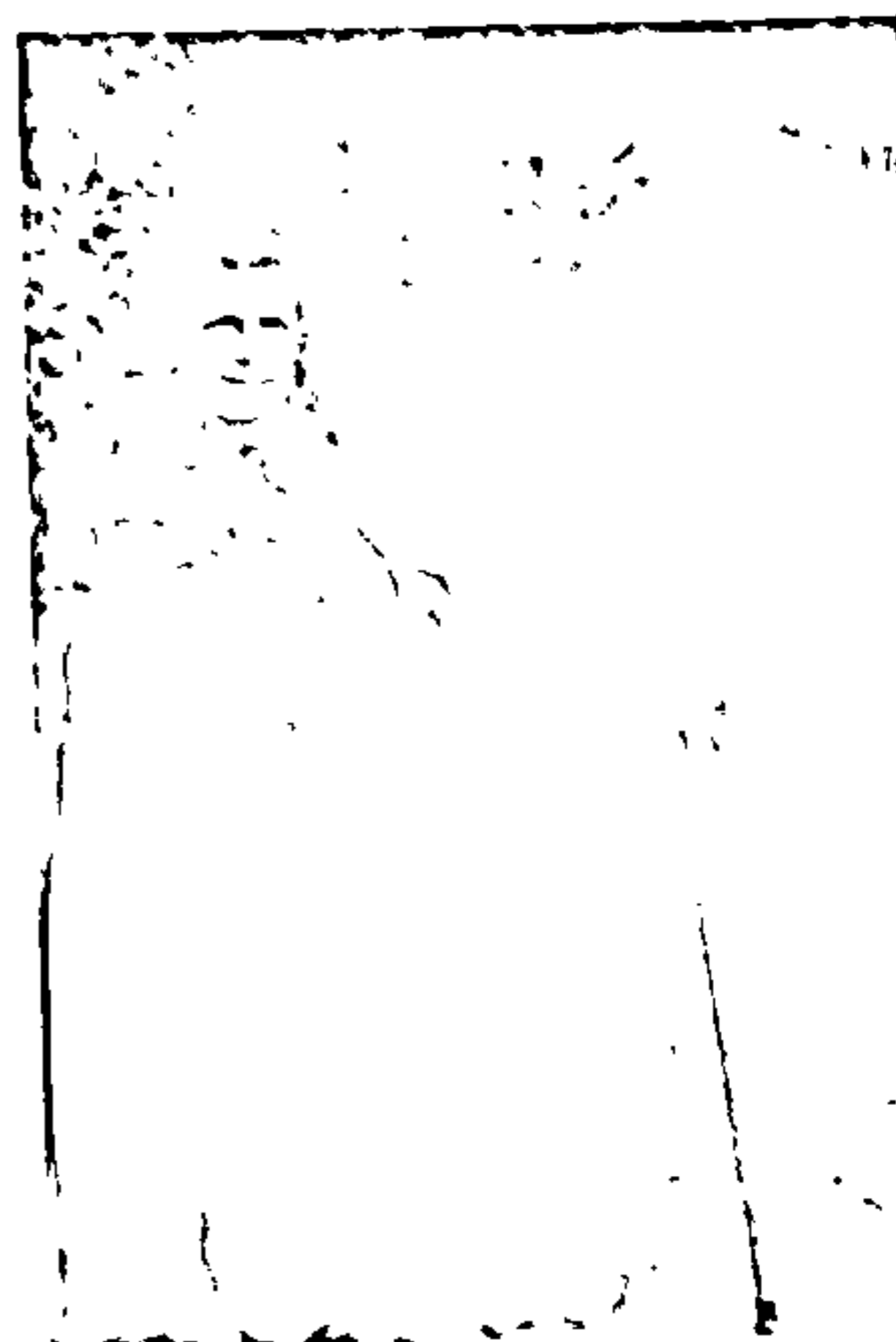
У зэльвенскім скверы выходным днём.

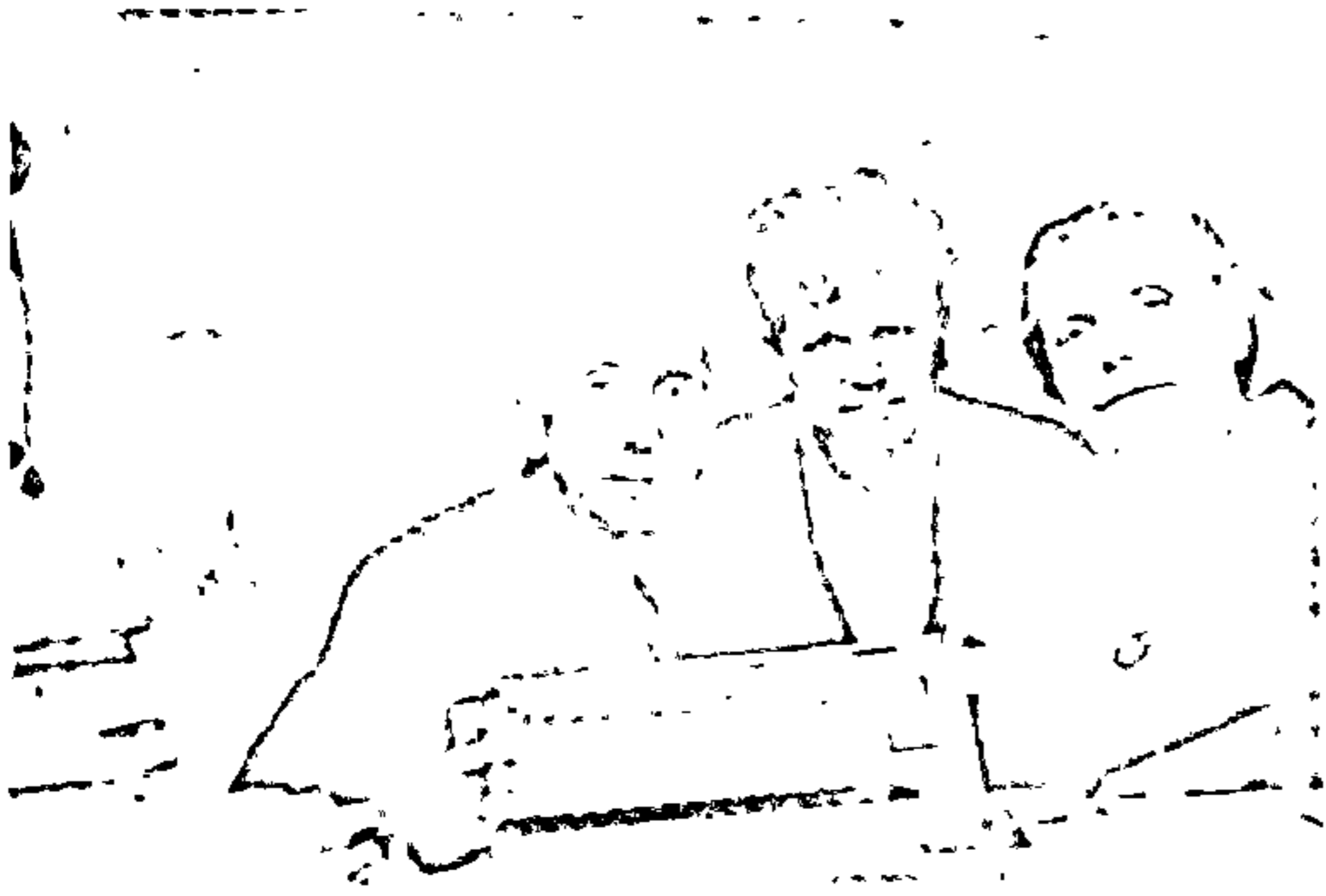
Данута Бічэль, Ларыса Геніюш, Васіль Быкаў і зэльвенскія настаўніцы Ганна Казлова і Ганна Сідаровіч. 1963 г.

Унук Міхась з сэтэрам Бары.

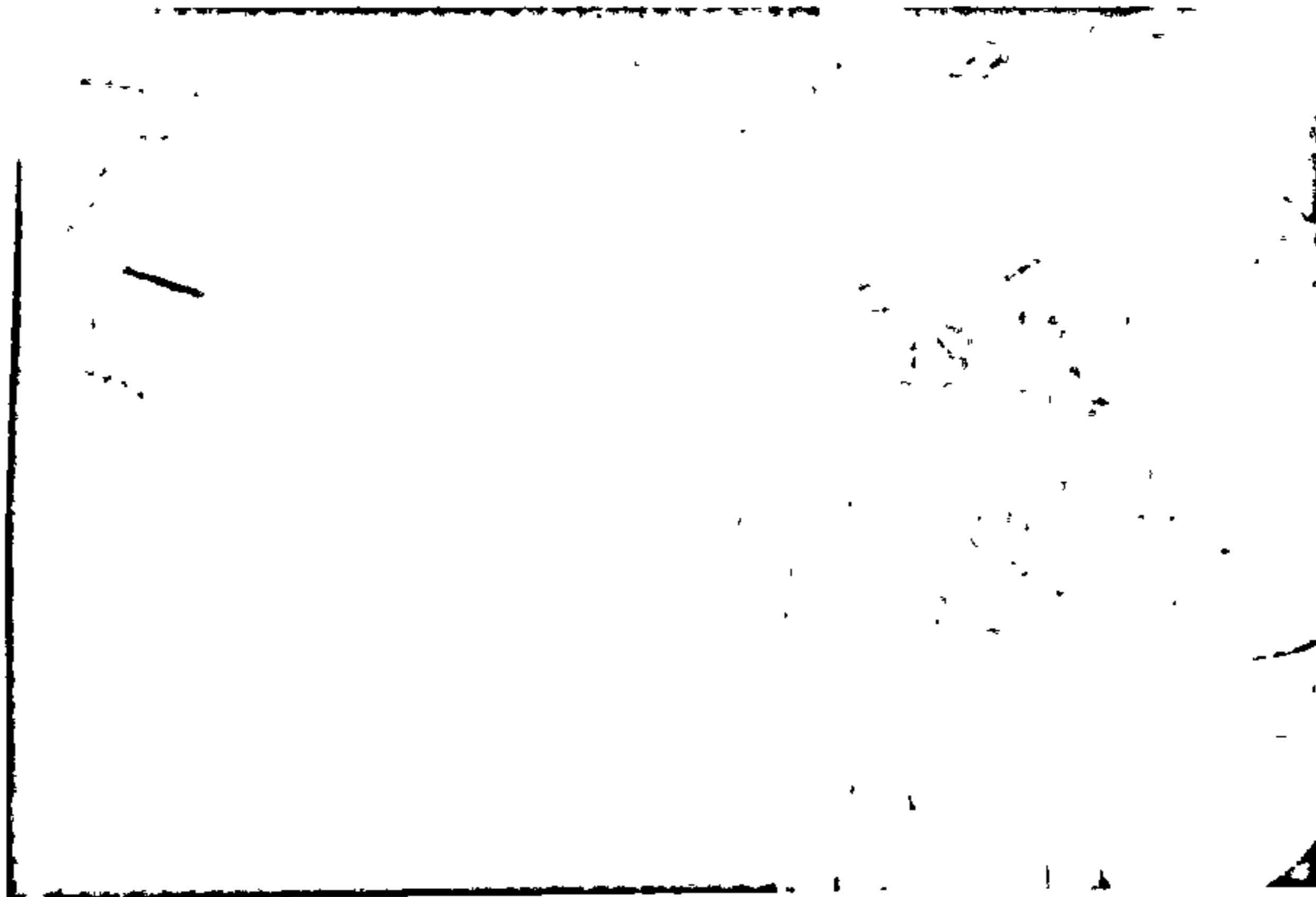
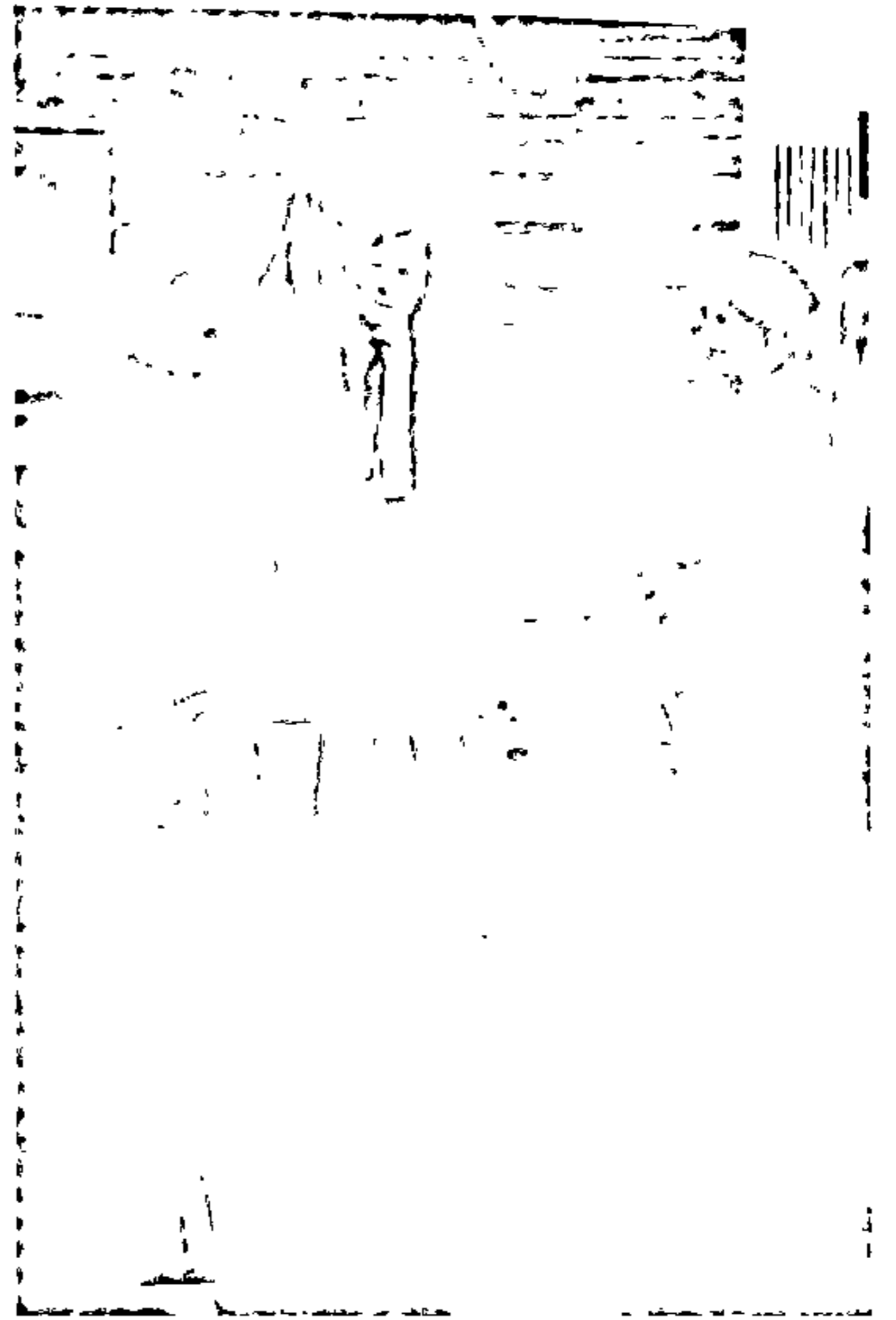

"Нам ніколі не было сумна..."

Зь сябрам са Жлобіна Міколам Канашам.

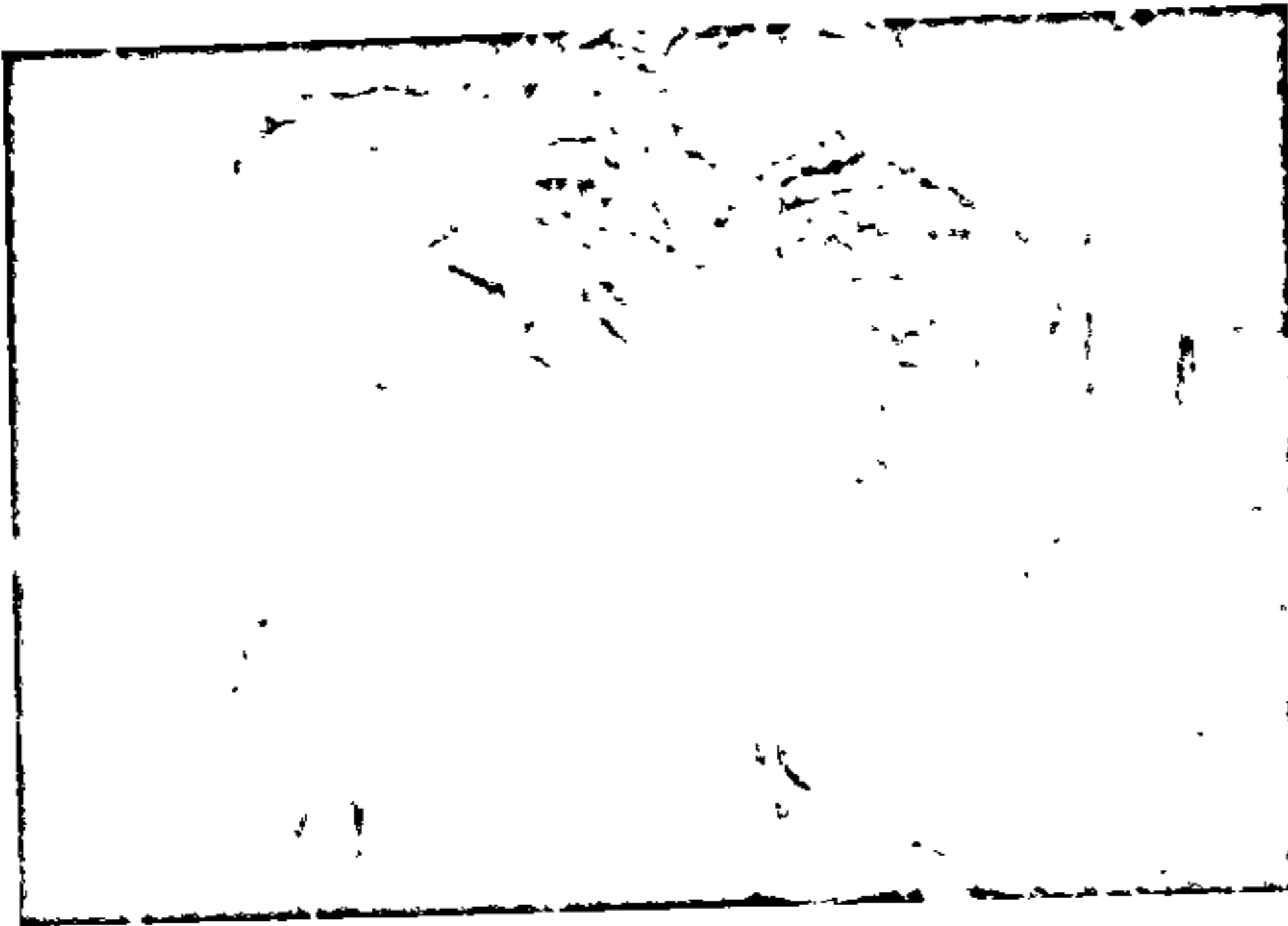
Ларыса Геніюш, Максім
Танк і Вольга Церашчатава
ў Музеі старажытнабеларускай
культуры. Менск, 1981 г.

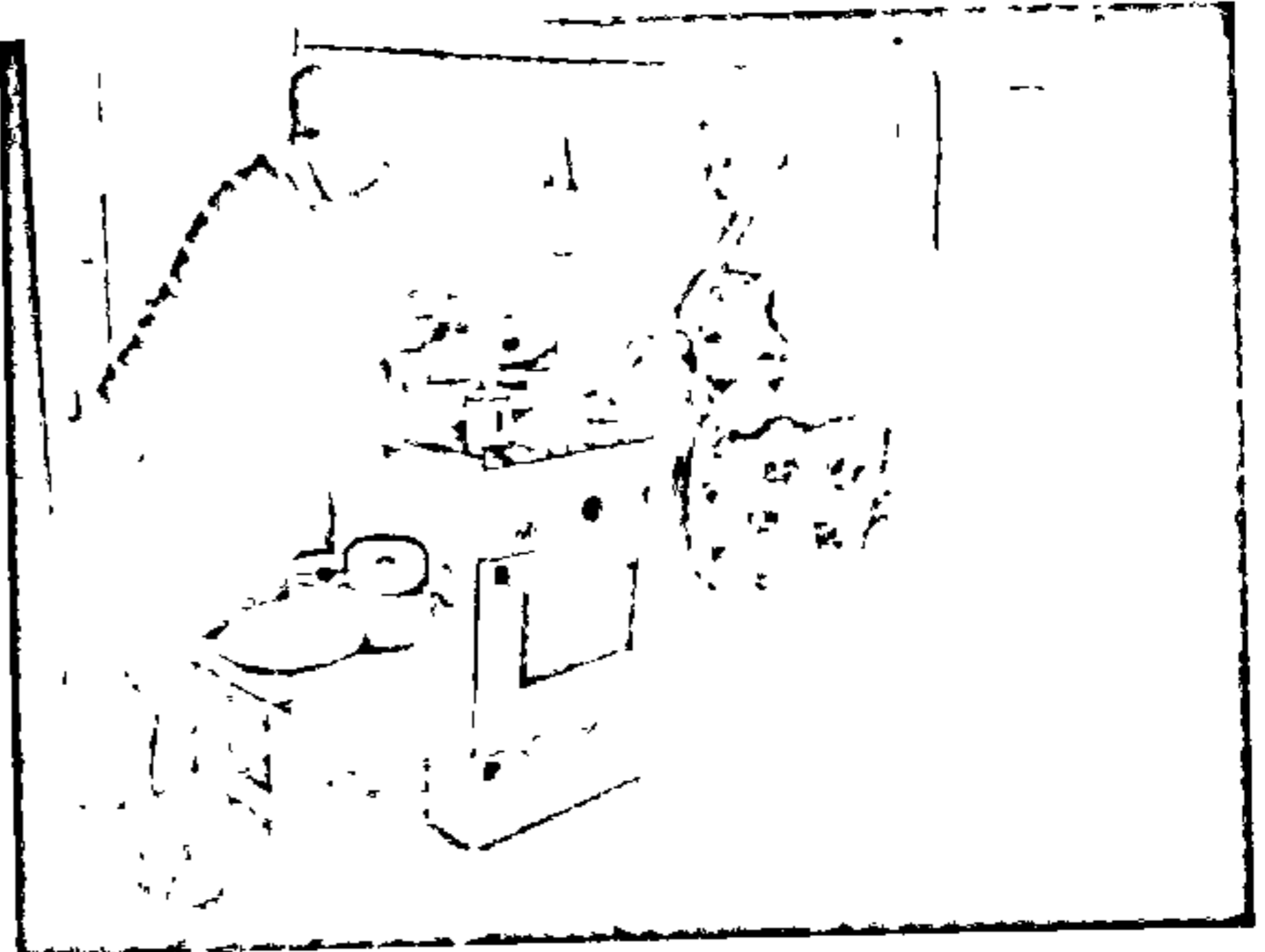
Віншаваньне маладым – ад Ларысы Геніюш.

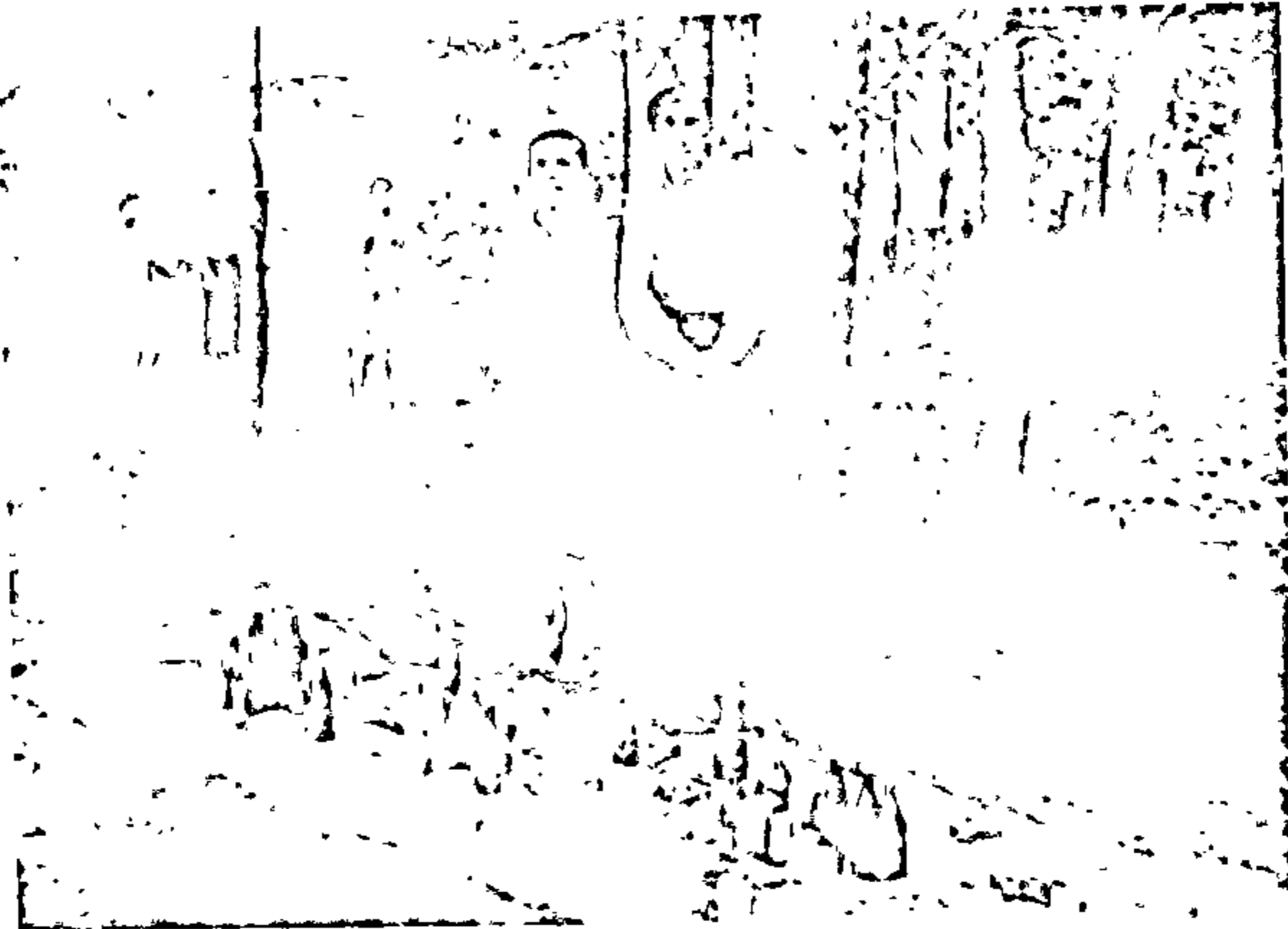
На сваяцкім вясельлі. Зэльва, 1981 г.

У Белавежы. 1970 г.

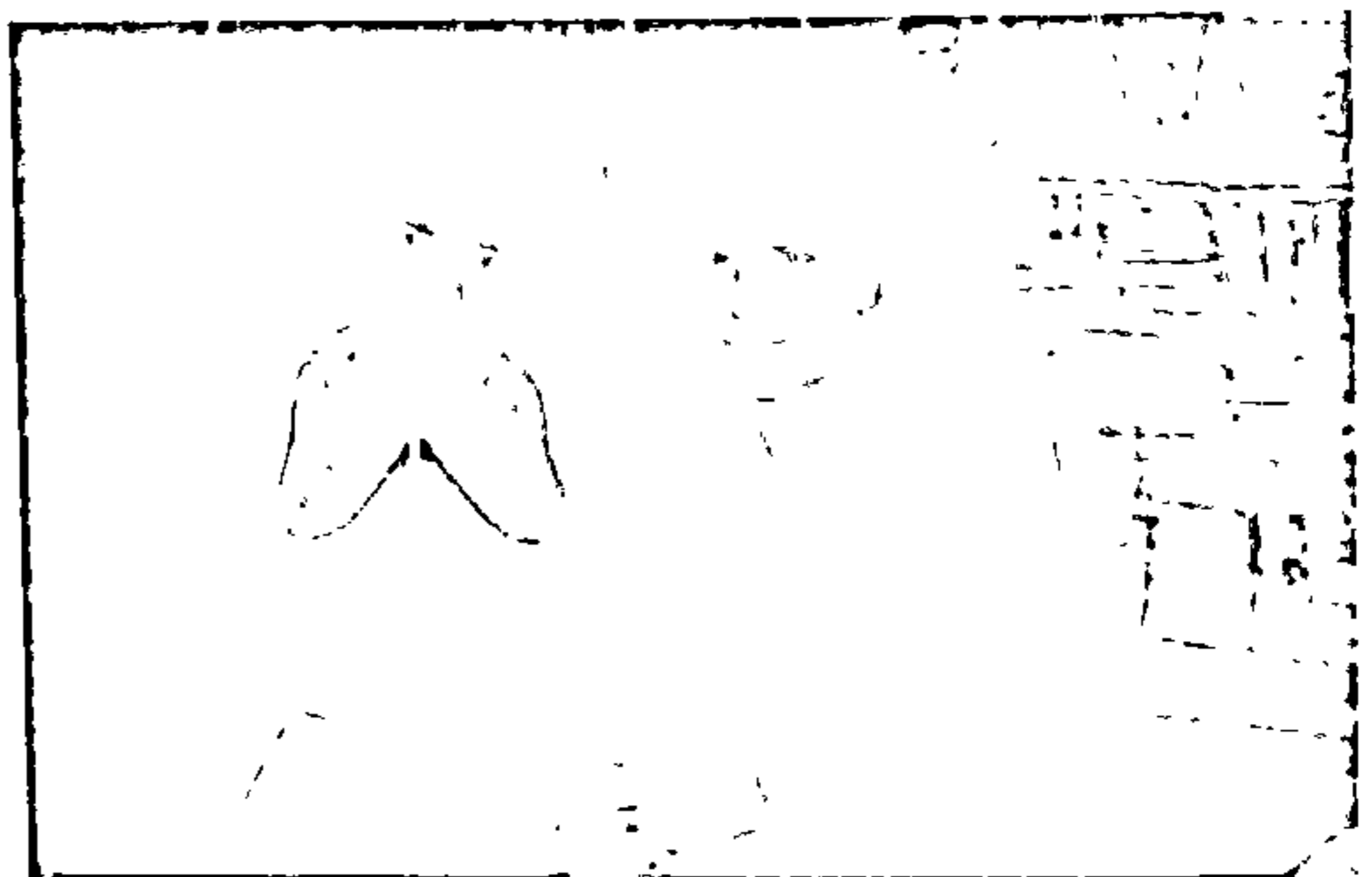
З Вольгай Церашчатавай
на кухні. Зэльва, 1982 г.

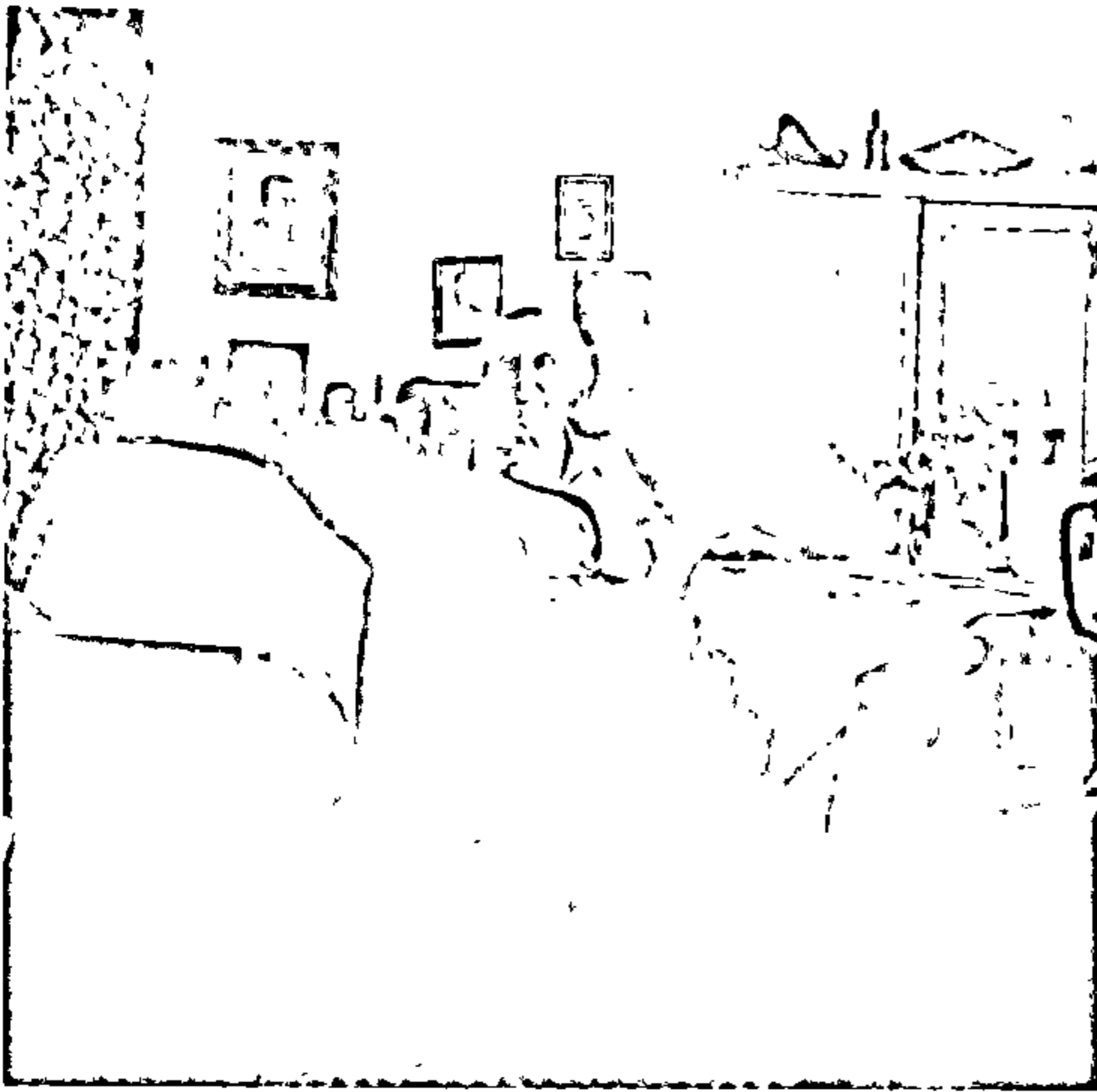
У Бярэжкаўскім лесе. Пачатак 1970-х гг.

З Пятром Рашэтнікам.
Зэльва, 1982 г.

З суседкай Зосяй Марцінчык з Каліноўскіх –
пляменьніцай Васіля Захаркі.

У роднай хаце. 1981 г.

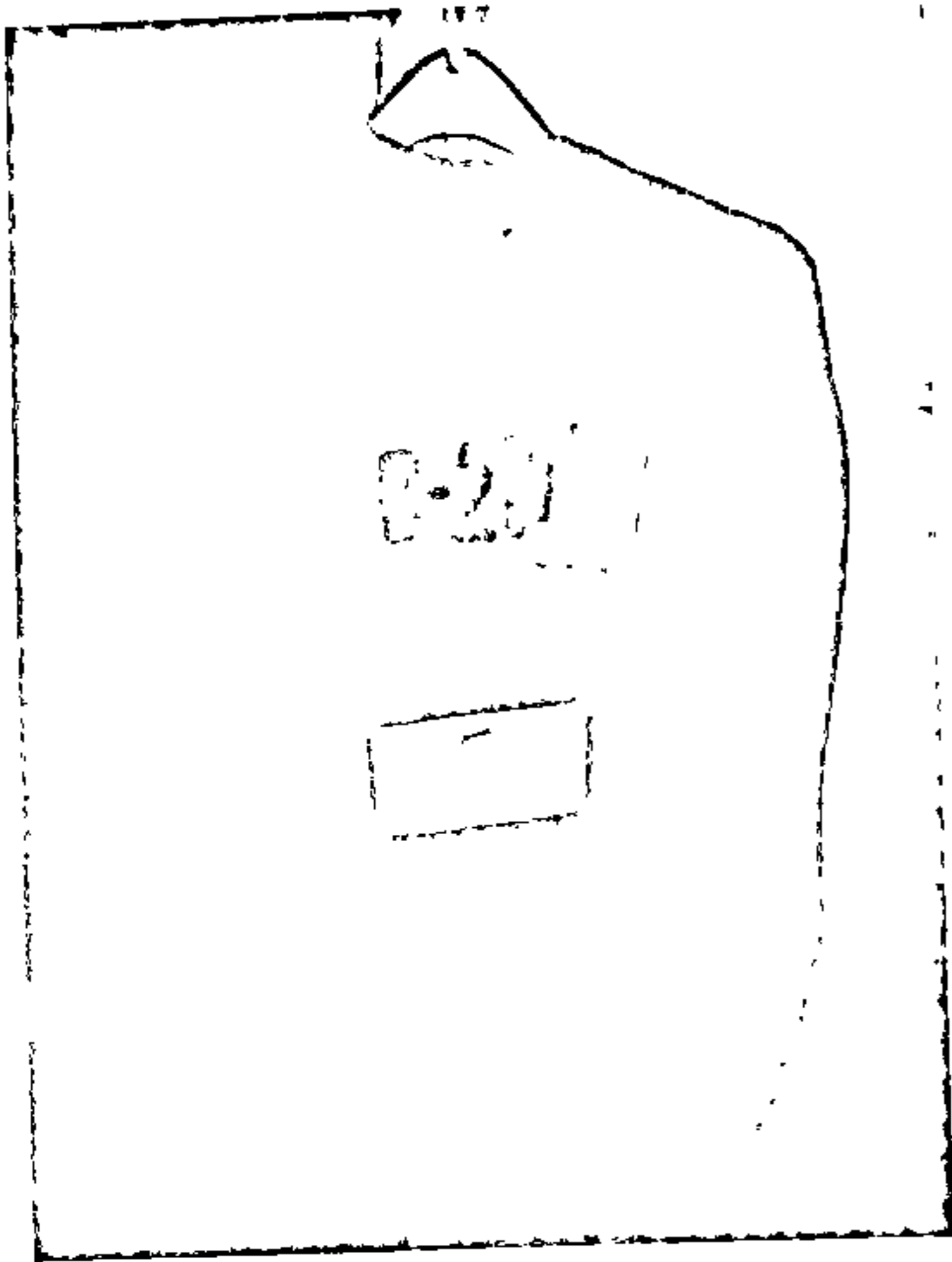
З мастакамі. Аляксей Марачкін,
Яўген Кулік, Ірына Марачкіна,
Пятро Сьвентахоўскі, Ларыса
Геніюш, Уладзімір Басальга. 1931 г.

Сямідзесяцігодзьдзе паэты. Алена і Ніна Мацяшы, Пятро
Саўчук, Ларыса Геніюш, Данута Бічэль. Жнівень 1980 г.

На пісьменьніцкім зьездзе. Справа налева: Ларыса Геніюш, Уладзімір
Караткевіч, Ніна Мацяш, Данута Бічэль, Валянціна Коўтун. Менск, 1981 г.

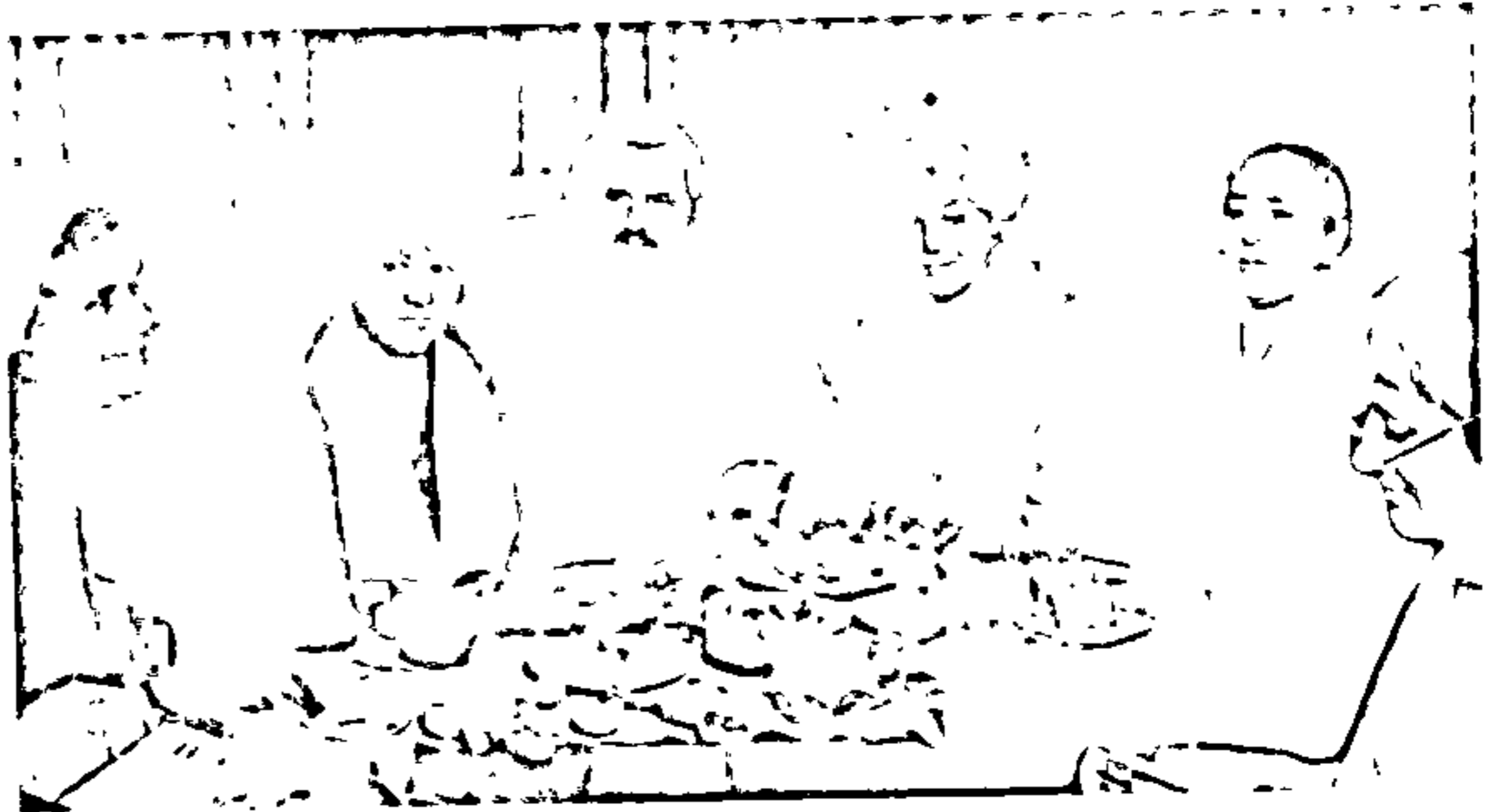

Лягерная кашуля Ларысы
Геніюш. Музей-бібліятэка
імя Ф. Скарыны ў Лёндане.
Фота Н. Гардзіенкі.

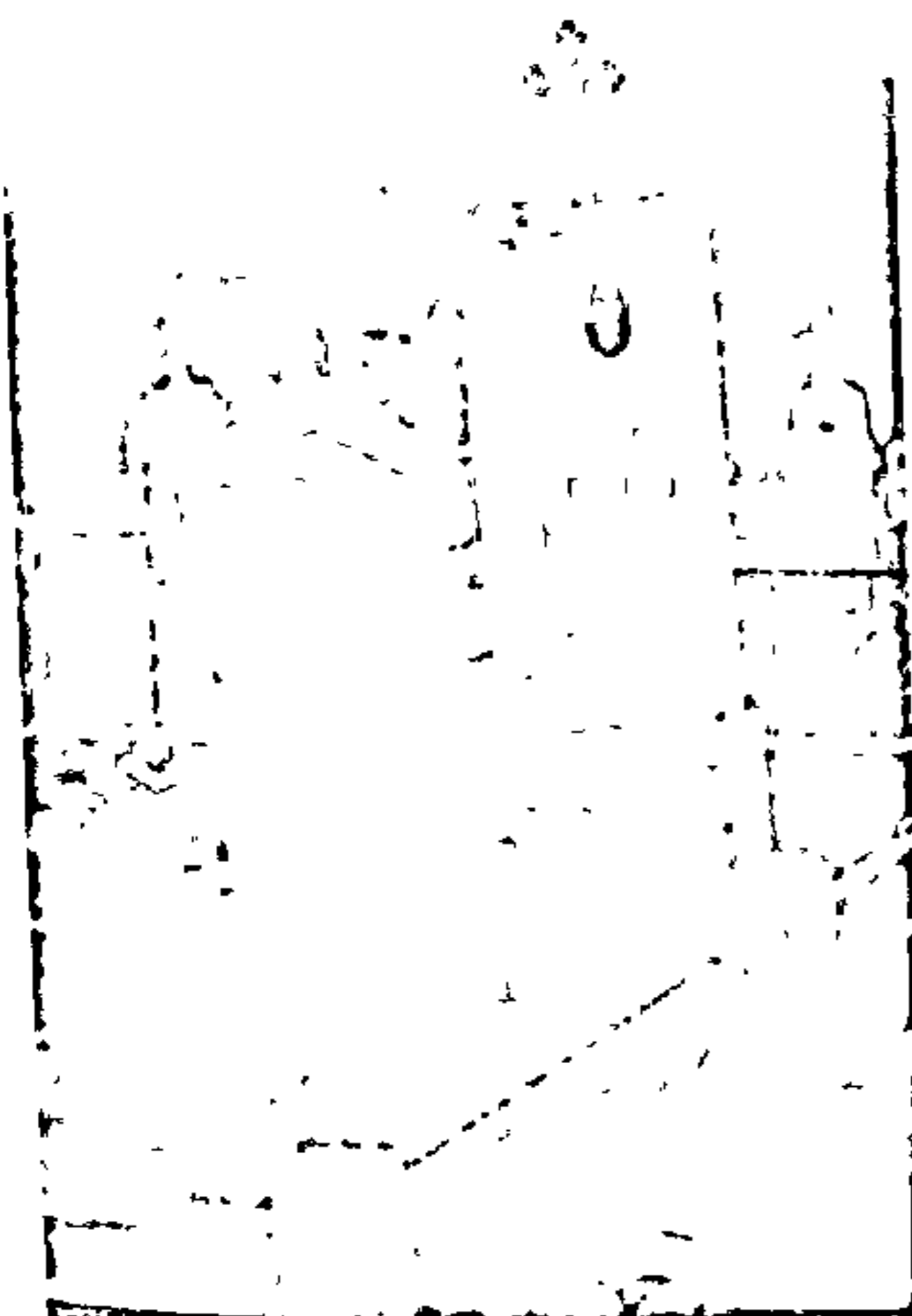

Ларыса Геніюш кухарыць. 1980 г.

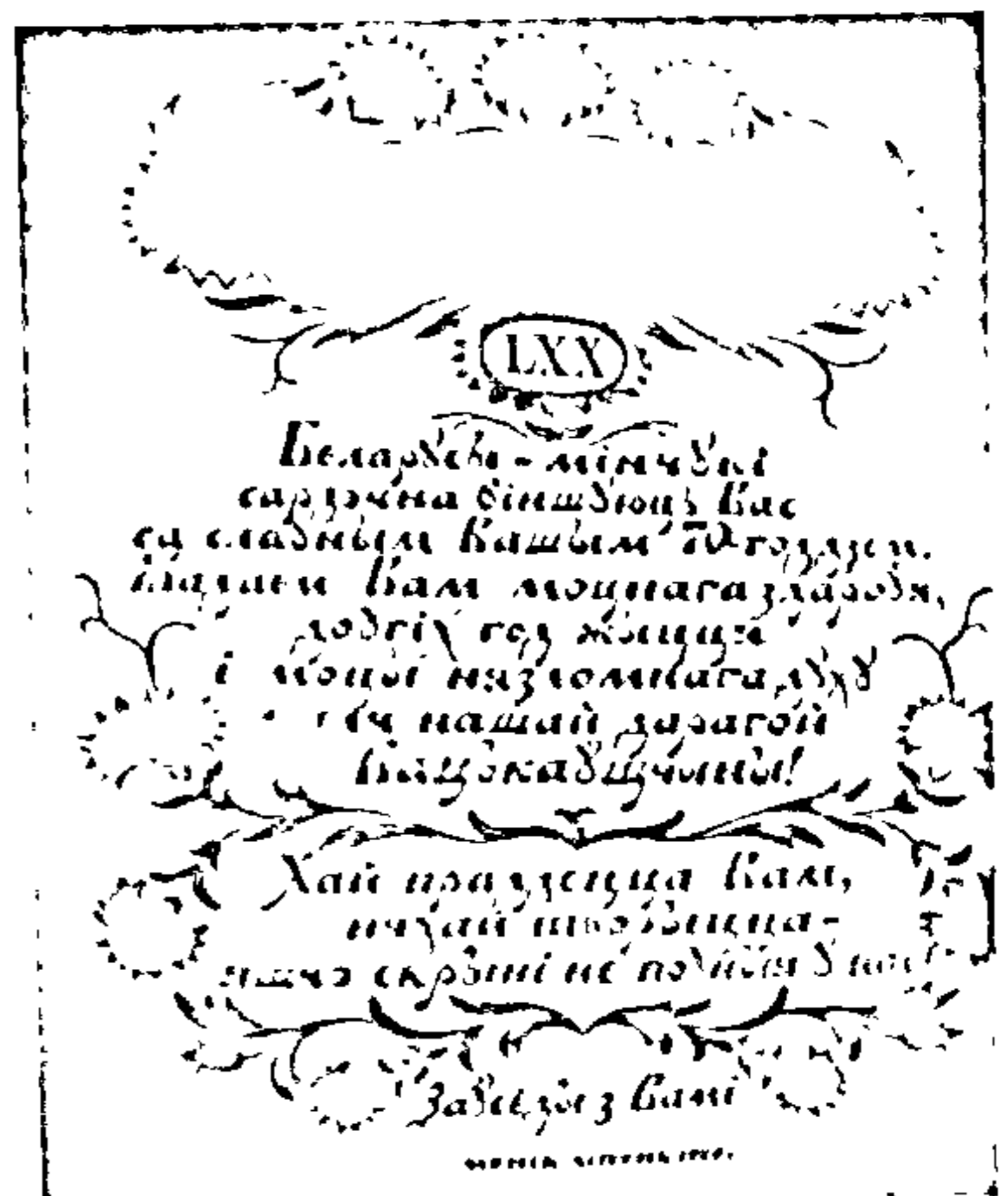
Ларыса Геніюш, Галіна
Жыдок, Васіль Чыкіда,
невядомая, Марыя
Жыдок, Ганна Фурс.

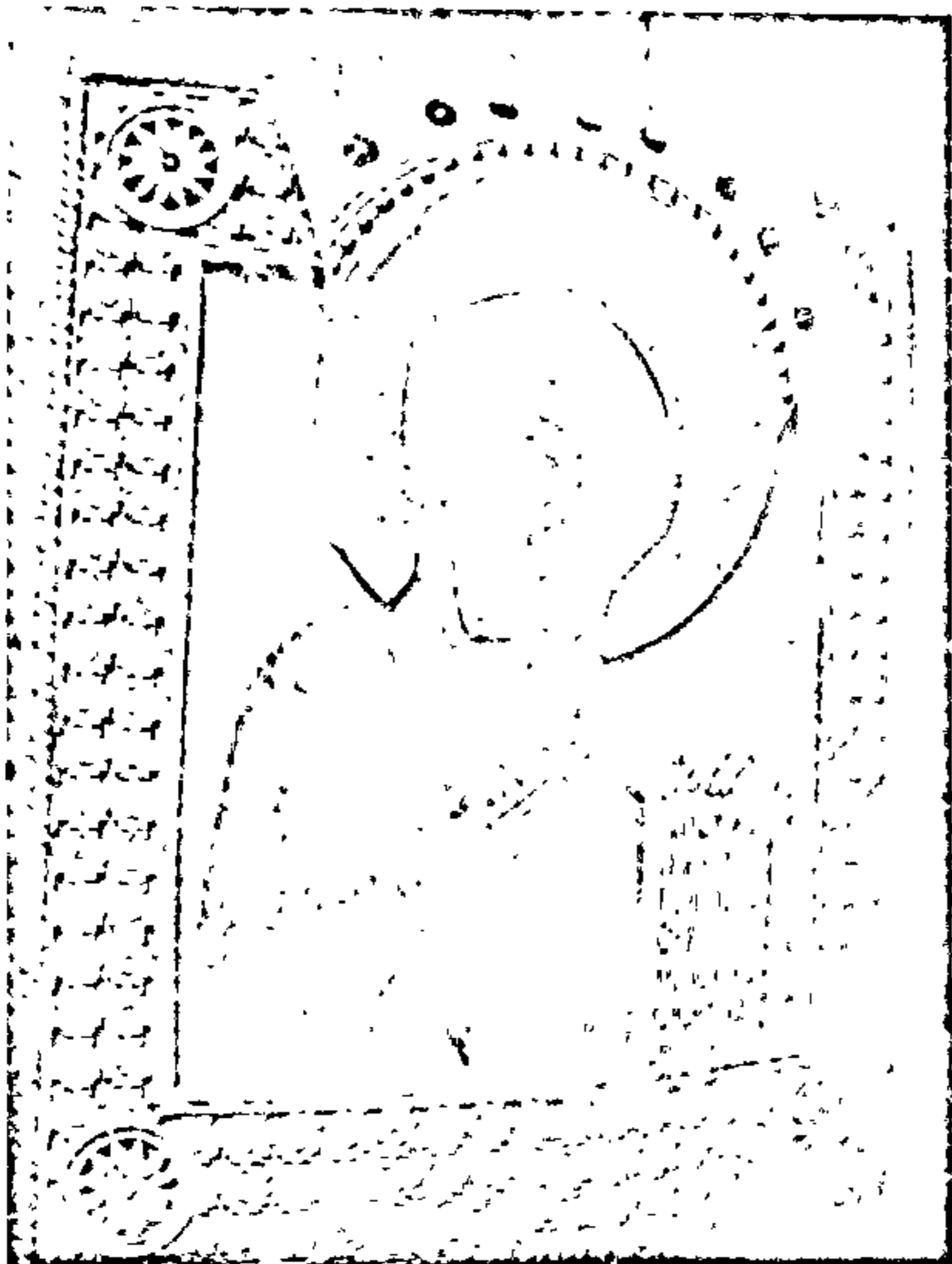

На магіле мужа.

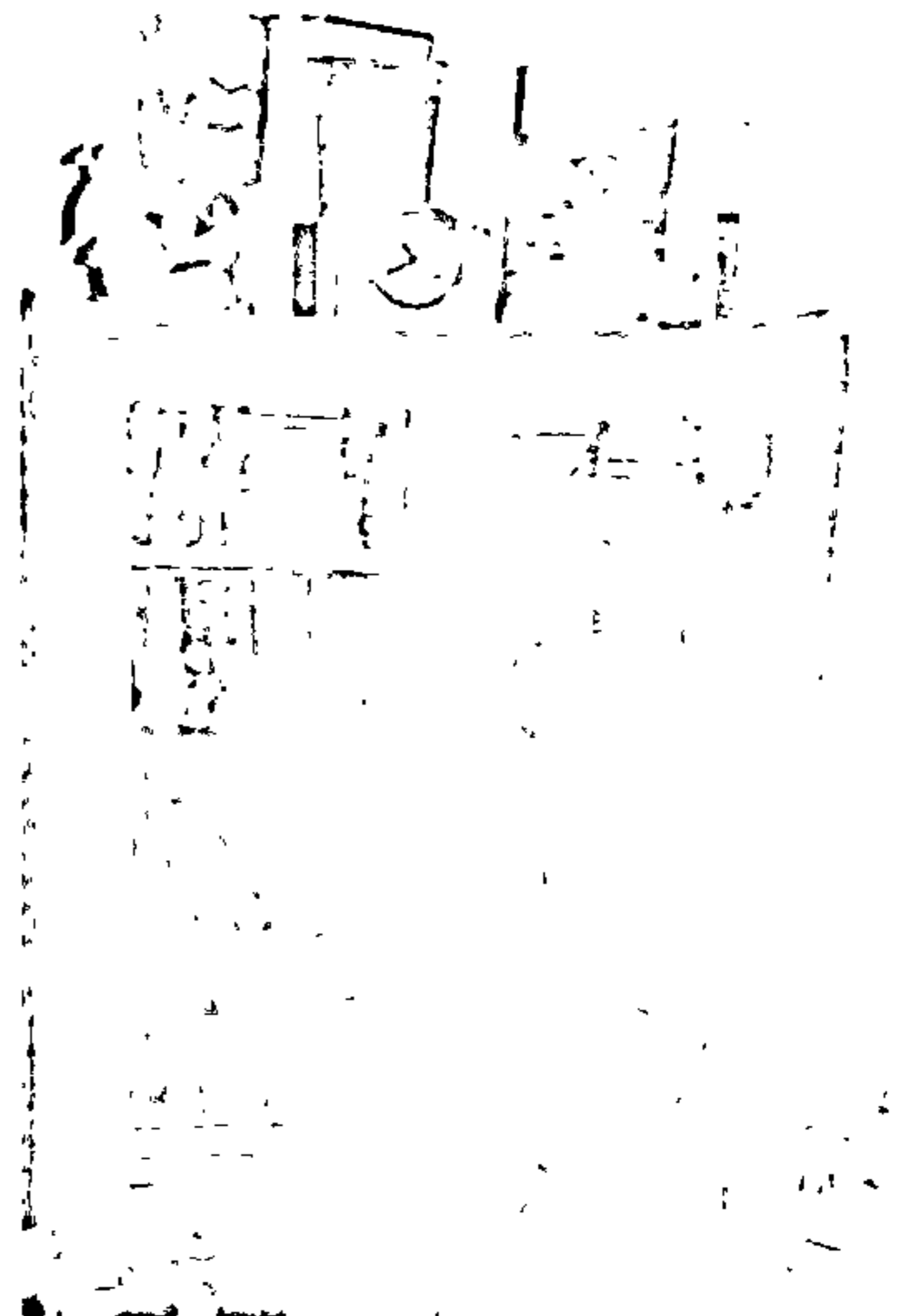

Віншавальная
паштоўка ад
менскіх сяброў.

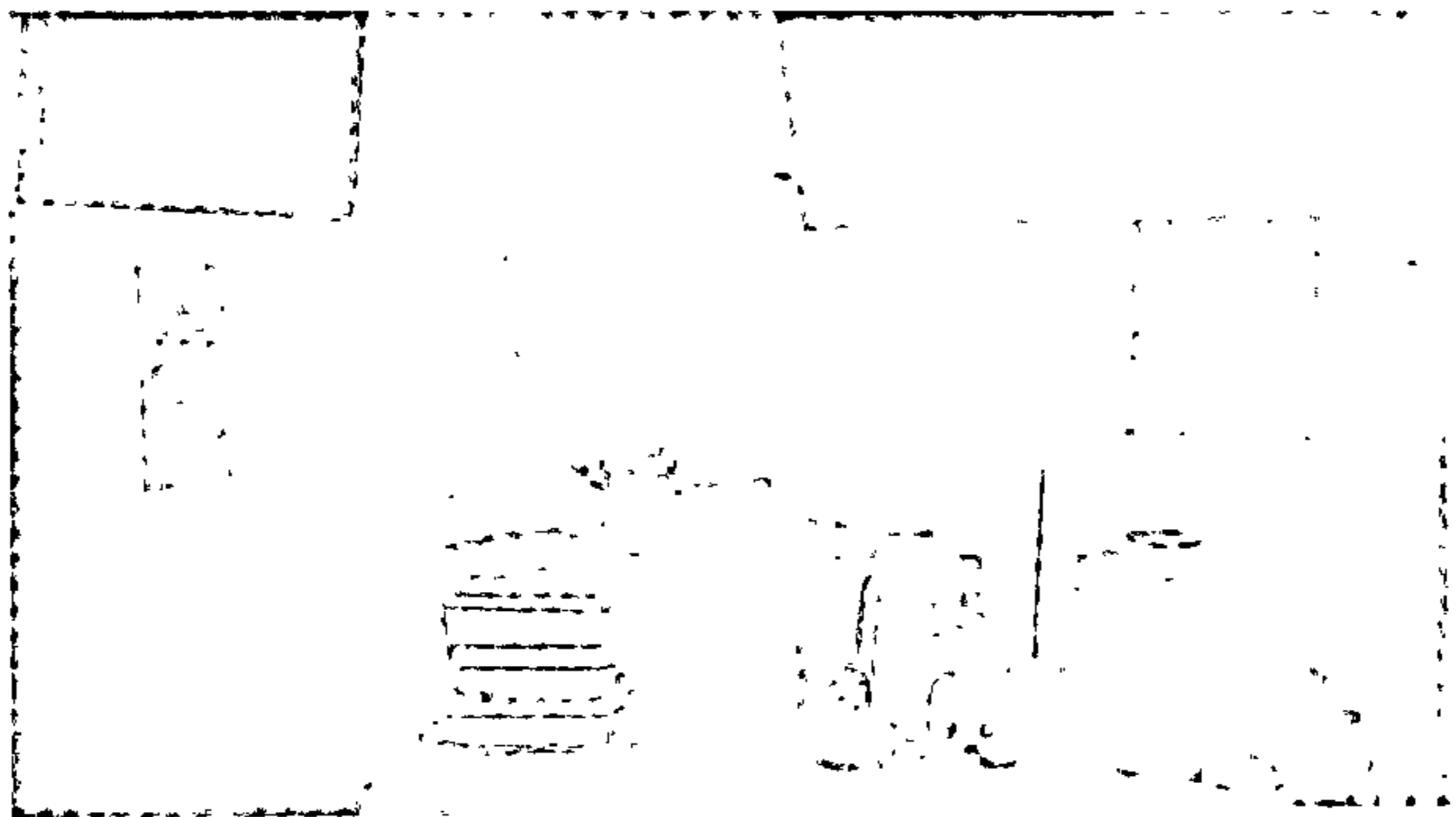

Абраз з хаты Геніюшаў. Гудзевіцкі літаратурна-краязнаўчы музей.

Кнігазбор Геніюшаў.

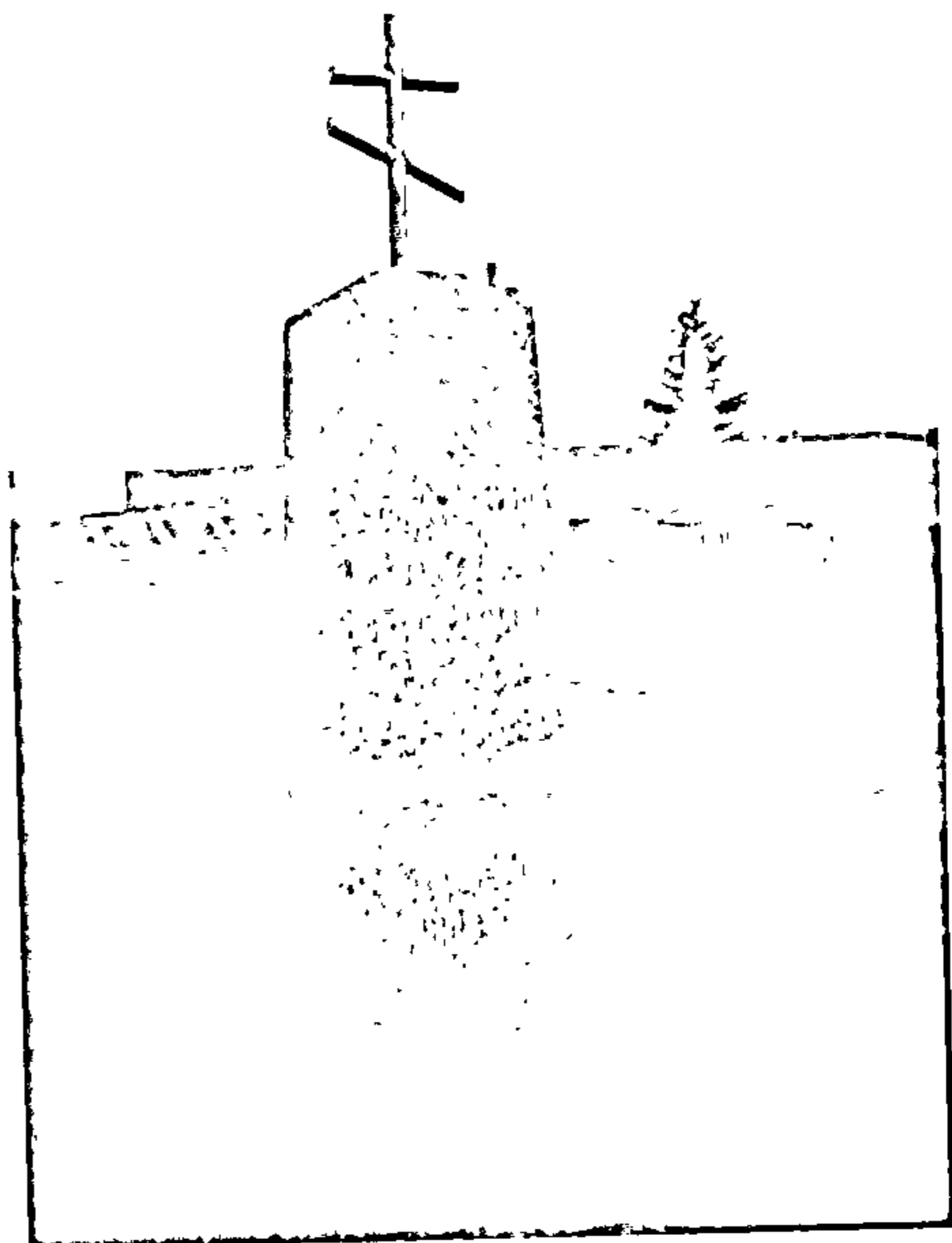
Фрагмэнт інтэр'еру хаты Геніюшаў.

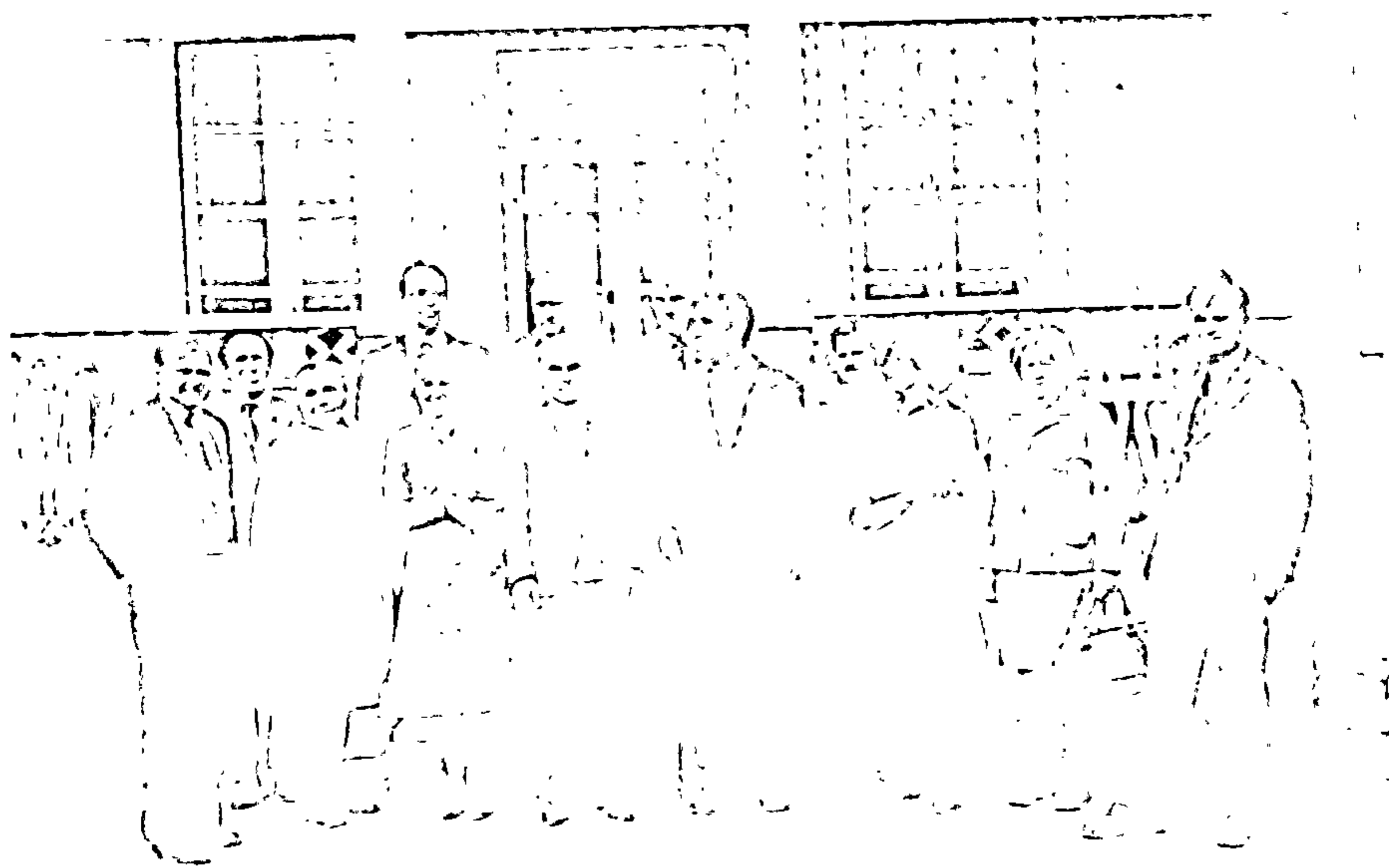
Ларыса Геніюш, Эльза Максімава, Вольга Дзёмкіна, Ганна Фурс, Вольга Церашчатава, Аляксандар Ярашэвіч, Яўген Сахута. 1982 г.

Вячка Целеш. Партрэт Ларысы
Геніюш. Аловак, 1973 г.

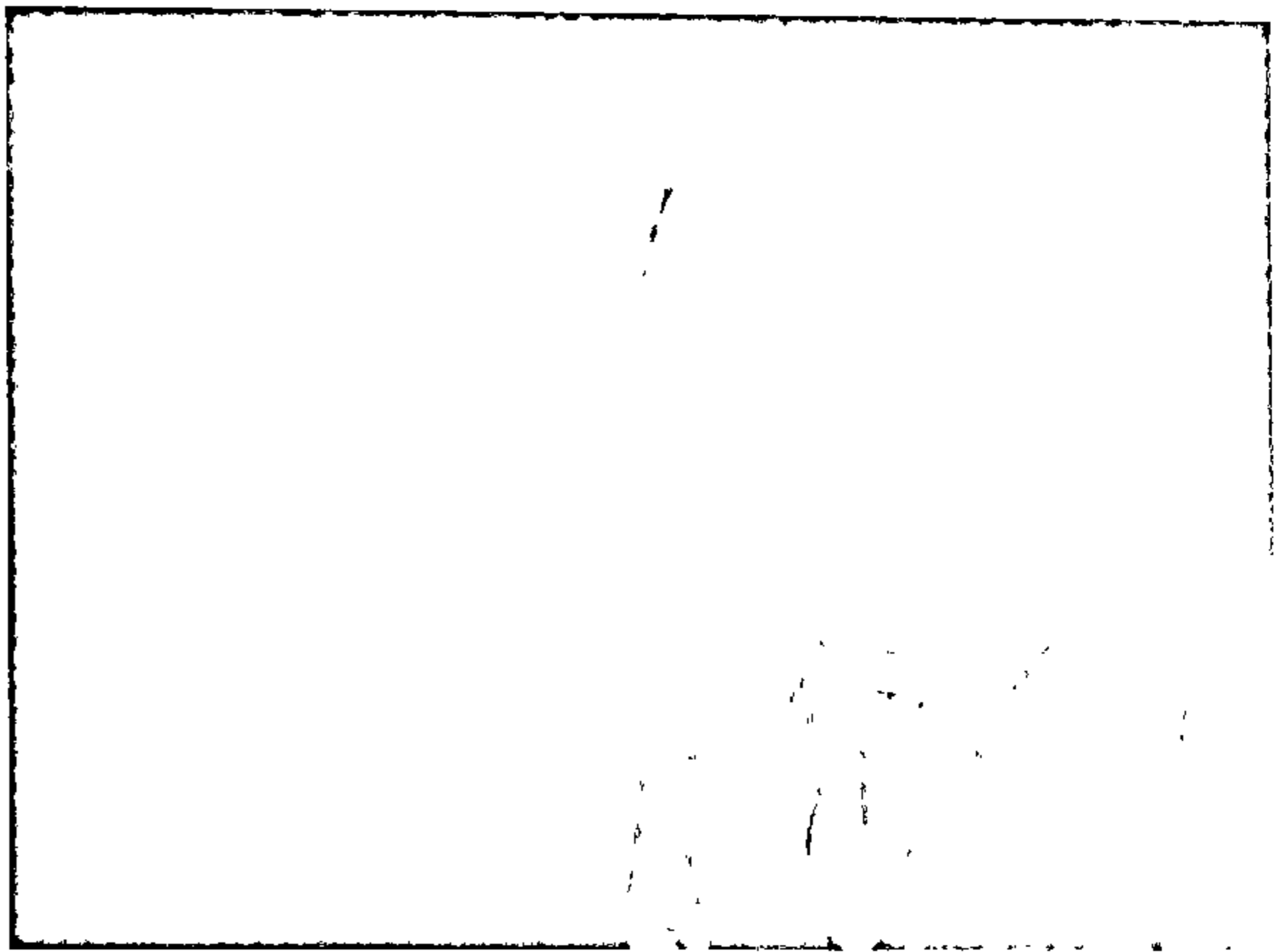
Помнік-абярог, усталяваны ў Гудзевічах
дзедам паэткі Паўлам Міклашэвічам.

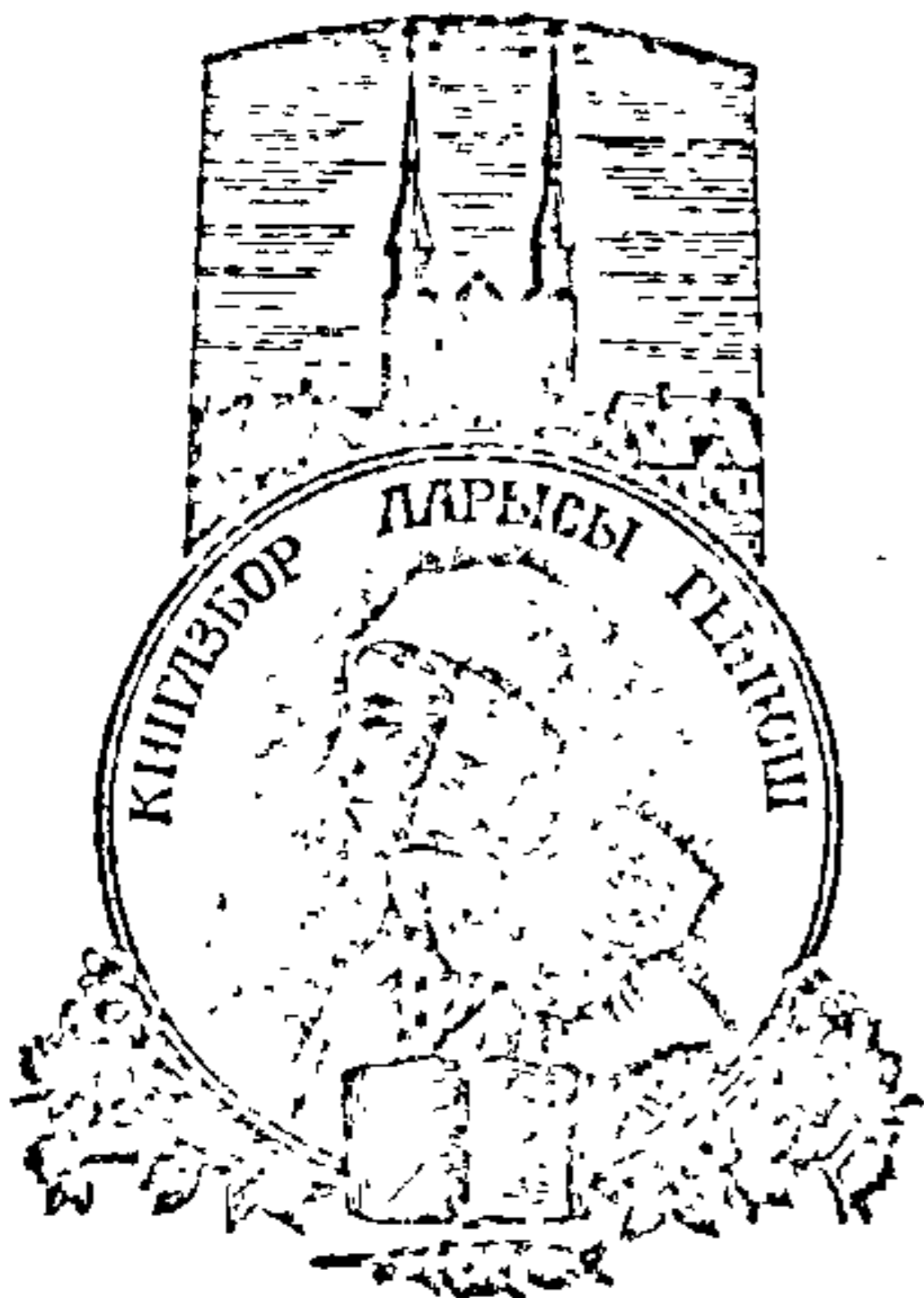
З літаратарамі Гарадзеншчыны. У першым шэрагу: Юрка Голуб, Ларыса
Геніюш, Марыя Шаўчонак, Аляксей Пяткевіч, Гаўрыла Шутэнка, Данута Бічэль,
Уладзіслава Фёдарова, Аляксей Карпюк; у другім шэрагу: Вячаслаў Адамчык,
Алег Наважылаў, Пятро Лісіцын, Іван Граблеўскі, айцец Васіль Чыкіда. 1982 г.

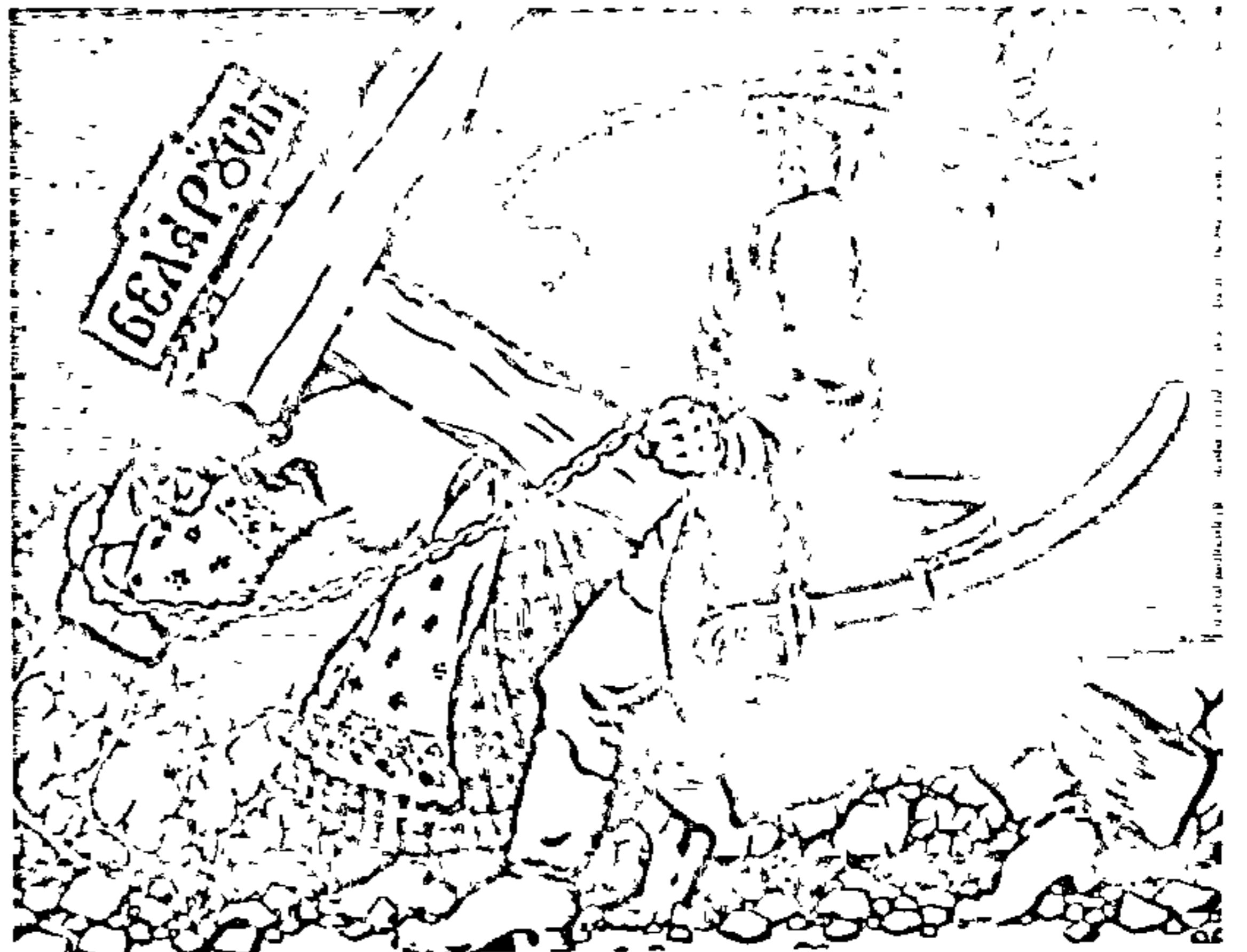
Уладзімір Караткевіч.

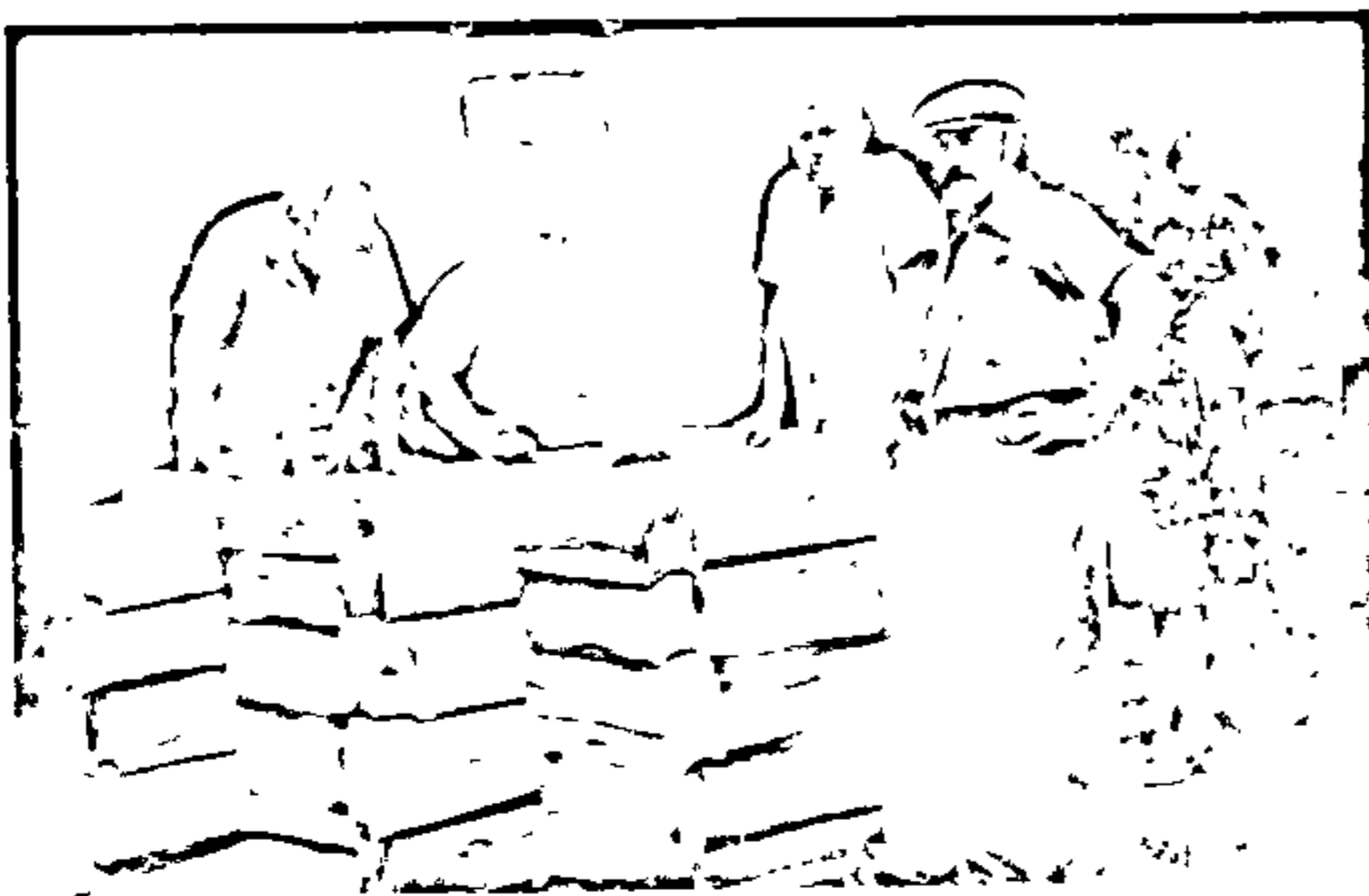
Паўліна Мядзёлка.

Эксьлібрыс Ларысы Геніюш.
Мастак М. Купава.

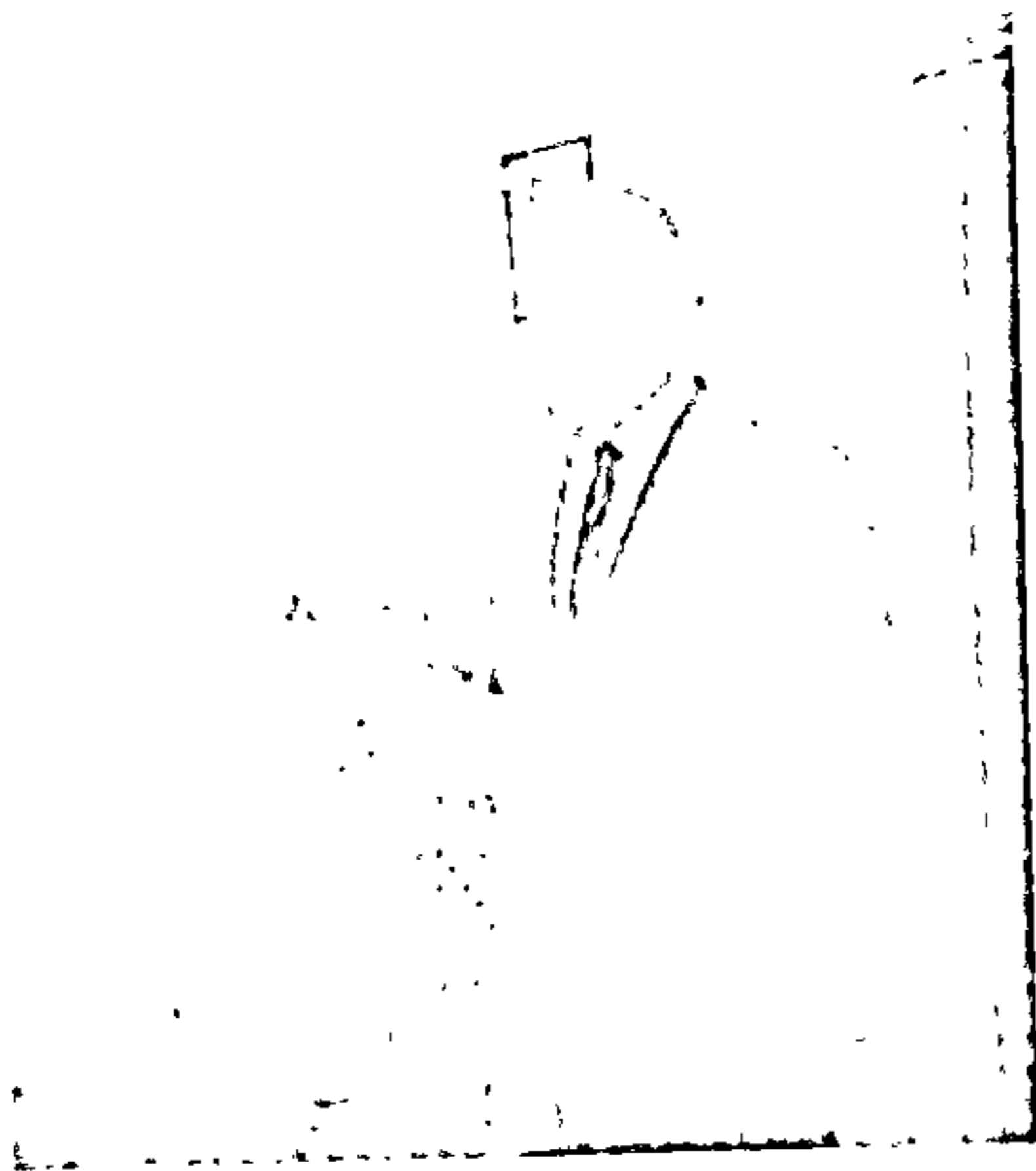
Паштоўка з калекцыі Ларысы Геніюш.

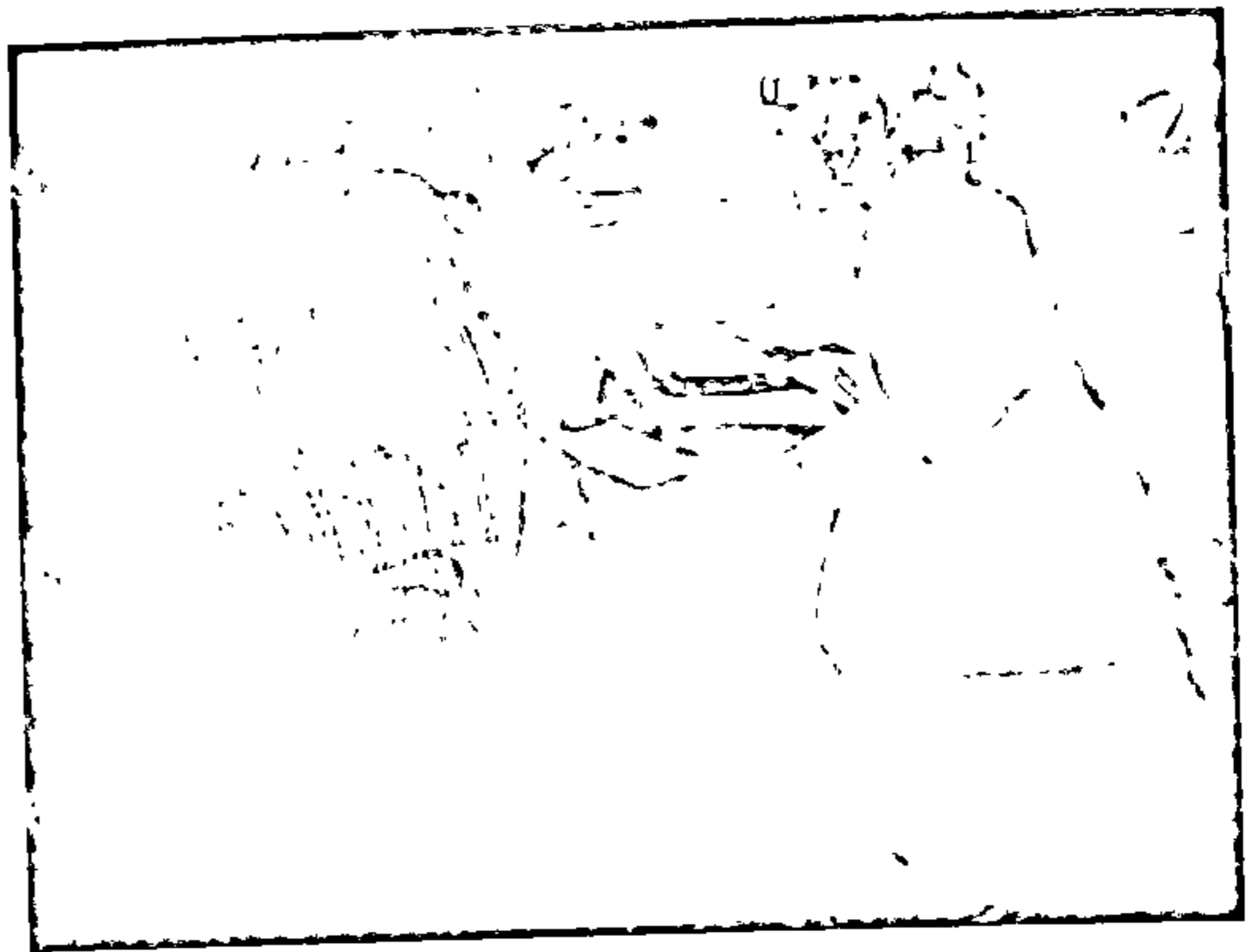
Алег і Лілія Лойкі, Уладзімер Караткевіч,
Вячка Целеш. Фота С. Панізьніка.

Зоська Верас, Аляксей Пяткевіч, Генадзь
Каханоўскі. Фота С. Панізьніка.

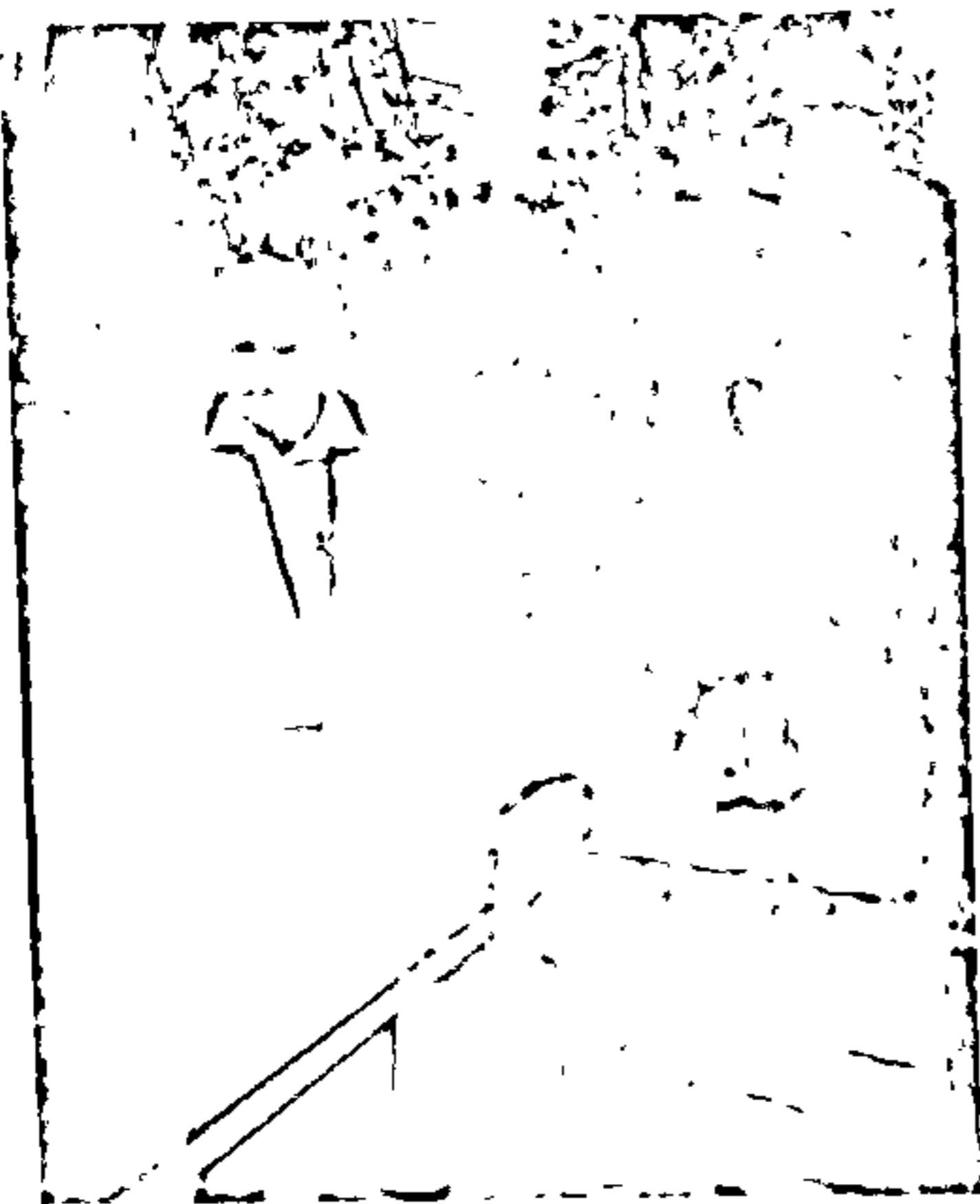
Часлаў Найдзюк з жонкай Юзэфай
і дзецьмі Карнэляй і Віктарам.

Людміла Бакуновіч і Вітаўт
Кіпель. Фота В. Трыгубовіч.

Васіль Быкаў,
Сяргей Панізьнік
і Данута Бічэль.
Гародня, 1968 г.

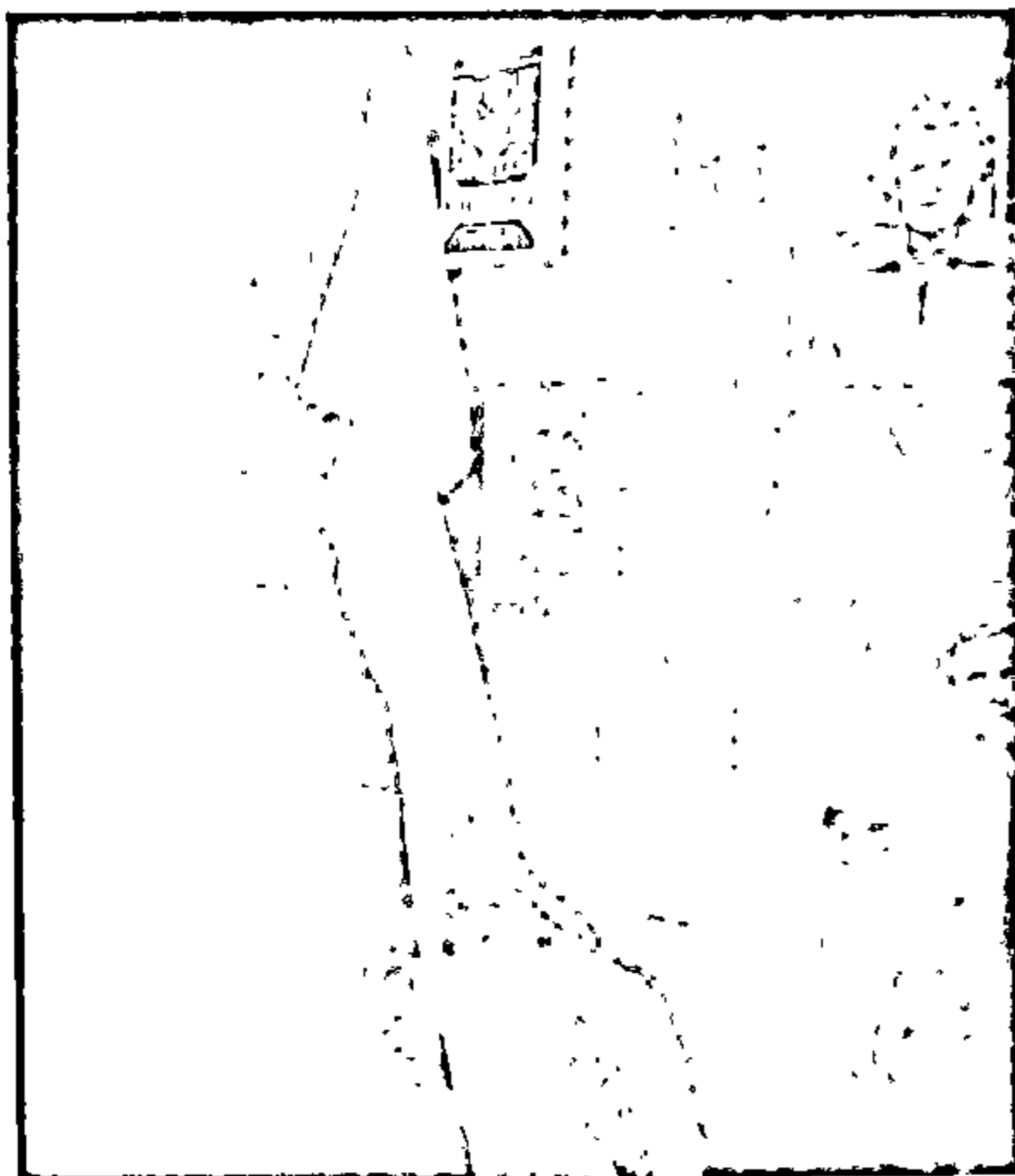
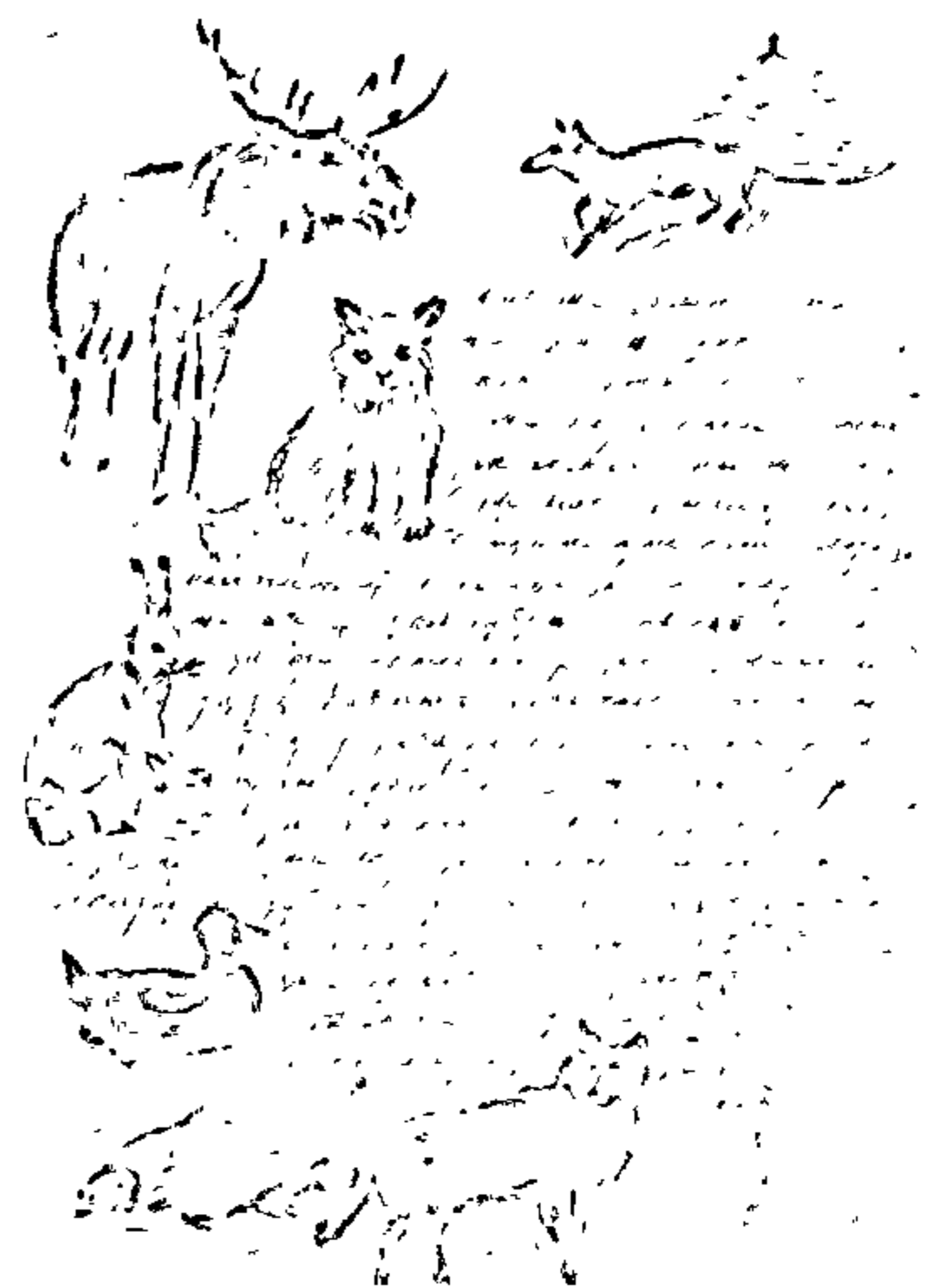
Алесь Белакоз на магіле
дзеда паэткі Паўла
Міклашэвіча ў Гудзевічах.

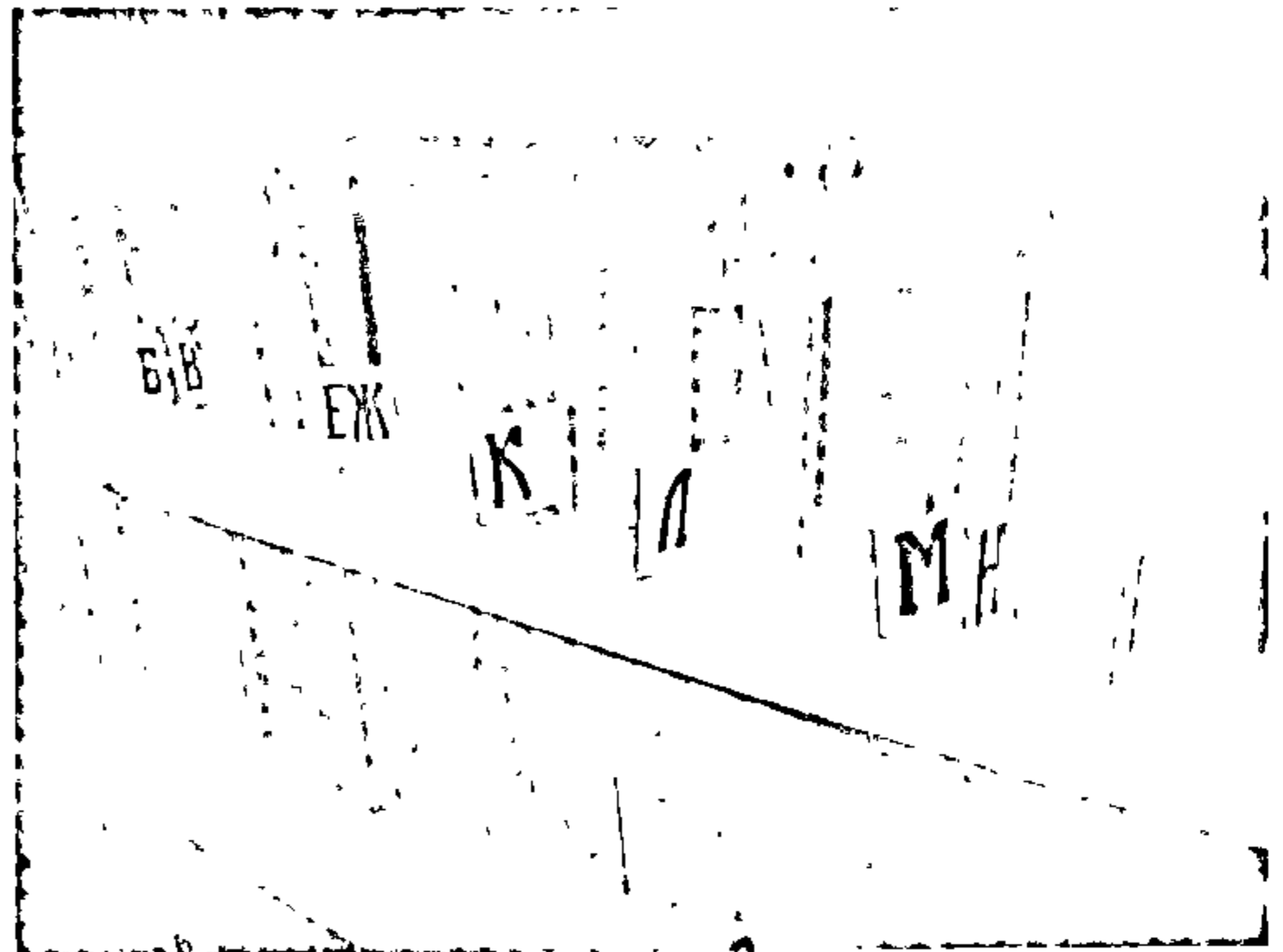
Раіса і Вінцэнт Жук-Грышкевічы.

Малюнкi
Ларысы
Генiюш
у лiстах да
ўнука Алеся.

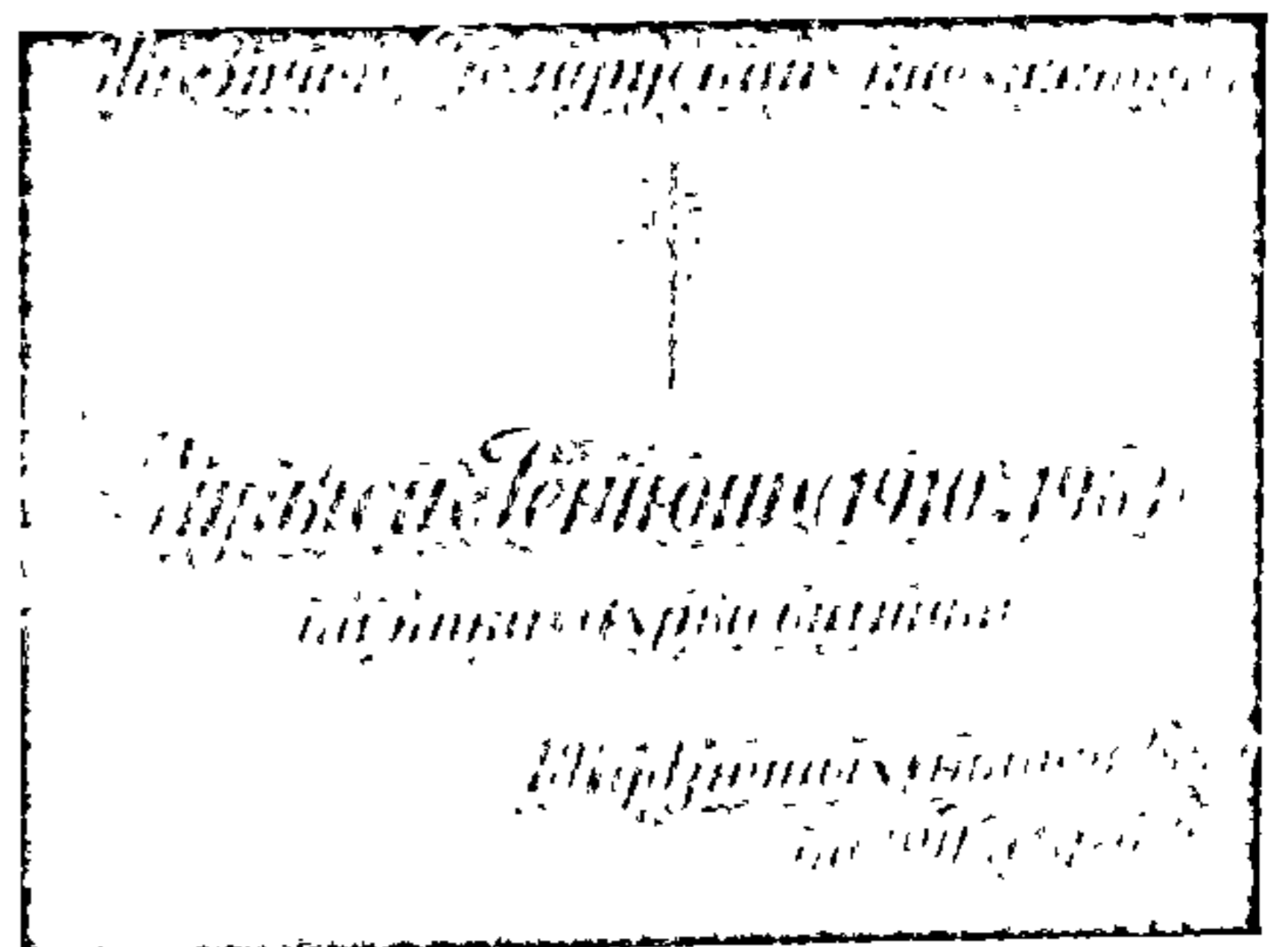
Пакой Ларысы Генiюш
у Гарадзенскiм музэi
Максiма Багдановiча.

Бiблiятэка паэткi ў Гудзевiцкiм
лiтаратурна-краязнаўчым музэi.

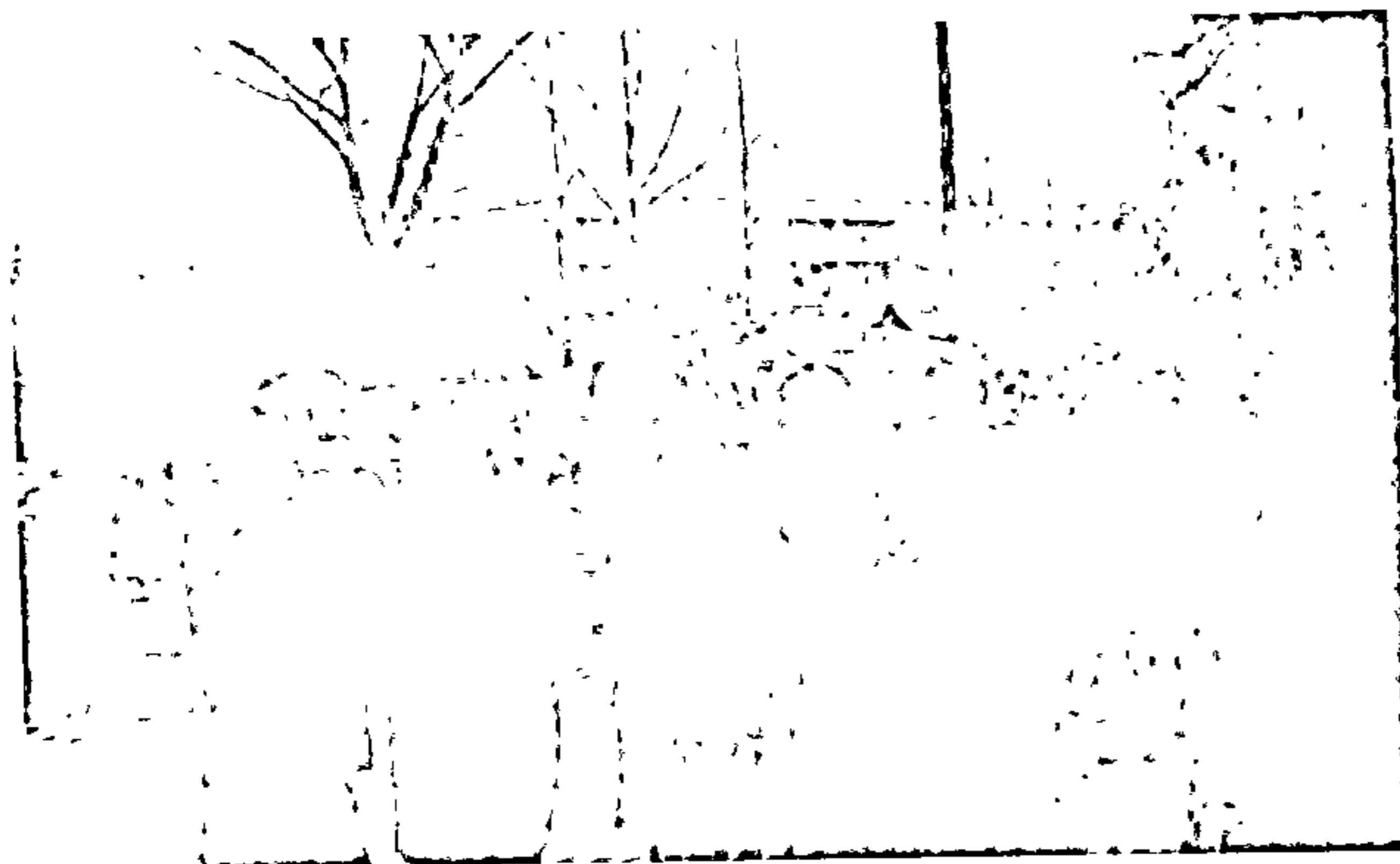

Асабiстыя рэчы Ларысы Генiюш.
Гудзевiцкi лiтаратурна-краязнаўчы музэi.

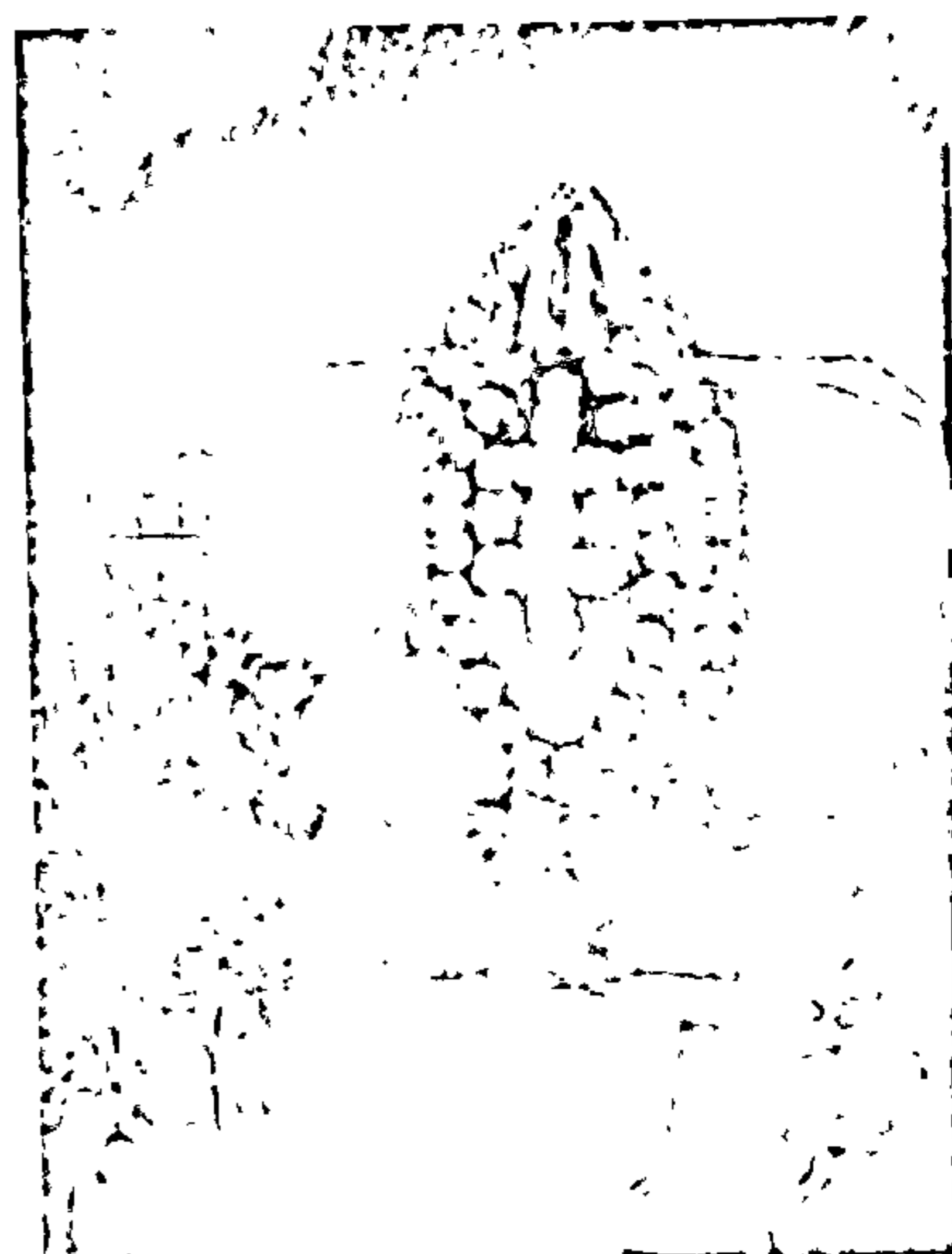

Памятная шыльда, усталяваная
ў зэльвенскай Сьвята-Троiцкай царкве.

Адпяваньне
Ларысы
Геніюш
у зэльвенскай
царкве. 10
красавіка
1983 г. Фота
З. Сіцькі.

Шлях на могілкі. Фота З. Сіцькі.

Магіла Ларысы і Янкі
Геніюшаў у Зэльве.

электракардыяграмы мяне пастанавілі пакласьці ў больніцу. Ледзь адпрасілася. Абяцала нічога не рабіць, памаленьку штодзённа хадзіць на ўколы. Выпісалі аж 6 гатункаў лекаў. Прытым, трое розных уколаў. Не магу сказаць, што мне лепей, але што ўжо Бог дасьць. Калі б я ўмела сварыцца, выкрыцацца, дык было б лепей. Я горда, велікадушна ўсё прамаўчала, таму і вынік такі трагічны... Мае мілыя суседкі былі пры гэтым і глядзяць цяпер мяне, як малое дзіця. Стараюцца, каб мела ўсё на зіму. Прыходзяць на ноч. Ужо ад леташняга году яны з жудасьцю ўспамінаюць “адукаванага доктара”. Вашыя дзеці – інакшыя. Можа, таму, што на Вашай сьмерці не залежыць нікому... Я гэта ведаю. Прашу толькі Бога, каб унукі мае былі добрымі людзьмі, думалі самастойна і мелі адвагу быць чэснымі і дастойнымі, як і належыць быць чалавеку.

У нас – безупынна дажджы. Можна сказаць, што ўвесь народ капаў бульбу. Яна летась меней ураджайная. На нізкіх мясцох дык пагінула, пападгнівала. Мне на зіму бульбы хопіць. Яшчэ ўчора два маладыя хлапцы, сваякі с. п. Яначкі, укінулі мне ў склеп цэлы мяшок. На бабку – казалі.

Мы ўсе тут моцна перажылі трагічную сьмерць П. Машэрава¹. Гэта быў разумны і вельмі гуманны Беларус. Народ моцна шкадуе яго. Быў дэмакратычны заўсёды і свой. Вельмі стараюся выздаравець, каб хоць зноў пабегчы на могілкі. Адзін школьнік зрабіў мне там лавачку, каб пасядзець. Памаляваў яе. Ападае ўжо лісьце, але прымаразкаў яшчэ не было. Юргіні яшчэ цвітуць.

Дрэнна тое, што і Вы хварэеце на сэрца. Раджу і Вам пахадзіць на ўколы – хоць прафіляктычна. Вы вельмі патрэбны. Вашыя цяпер мне амаль ня пішуць. Раней можна было б паслаць у падарунак маладой пары хоць дывана. Цяпер гэта забаронена. Усё ткане забаронена высылаць з Беларусі, а там, у іх, яно лепей захавалася б, як тут, асабліва нашыя старыя, гэамэтрычныя ўзоры.

Няхай будзе шчасьліваю мілая Ядзя са сваім мужам. Лепей добры чужы чалавек, чымсьці свой ды ліхі. Харошыя ў іх дзеці. Галоўнае тое, што здольныя. Бачыце, як нямнога ўжо трэба, каб мяне даканаць... А было так сьветла і так хораша, што я думала – буду яшчэ жыць доўга... Пісалі нашыя, што ў ЗША адзначылі дзень (450 год) Вялікага Літоўскага Статуту². Было 14 рэфэратаў. Статут пераклалі з беларускай на ангельскую мову. Мяне гэта вельмі кранула – як беларуску і славянку. Хораша!

Мы са с. п. Мужам вельмі многа дароўвалі сыну і нявестцы. І я ім дароўваю, але ёсьць хвіліны, на якія нельга забыцца. Дрэнна мне нават робіцца, калі я іх успамінаю. Няхай Бог ім даруе.

Зычу Вам перадусім добрага здароўя. Няхай мілы хлопчык расьце Вам на радасьць і вясёлым гоманам напаўняе ціхі Ваш дом.

З глыбокай павагаю і шчырасьцю да Вас усіх – *Ларыса Геніюш*.

329. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 20 кастрычніка 1980 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Я веру, сябра, што ня Вы былі прычынаю таго стану маяго сына, у якім яго Толік (Вы яго ведаеце) прывёў дамоў. Гэта было жудасна. Значна – ён,

вяртаючыся са станцыі, трапіў да кагосьці на чарку, што яго і даканала. Пісаць пра гэта і думаць мне сяньня в[ельмі] цяжка. Заўтра – яго дзень народзінаў. Нарадзіўся ён у нашай старой хаце ў Зэльве. Муж узварушліва паблагаславіў яго на харошага чалавека. Яшчэ сяньня памятаю яго словы. Што ж, лёс сына склаўся болей трагічна ад нашага лёсу. Удалося нам даць яму асьвету, але воблік сапраўднага чалавека ў яго адабралі. Рэшту дакана-ла жонка. Гэтая “салодкая” асоба ў першы год супружжа, калі жыла ў нас, сказала с. п. Мужу на нейкую яго слушную заўвагу: “Ракам будзеце паўзьці да мяне на старасьць, каб дала Вам кусок хлеба” і г.д. Я тады сказала ёй: “Ты, напэўна, вады не падала б чалавеку, калі б ён паміраў”. Яна ў адказ: “А вы не заслужылі на тое, каб падаць вам вады перад сьмерцю...”

Гэта было ў першы год іх сужыцьця. Дзіця, малы Міхась, гадаваўся ў нас. Я хадзіла на работу ў больніцу, каб яна магла быць удома. Сваю зарплату высылала сыну. Яна зьдзекавалася над намі, а малы Міхась, затое, прызнаваў толькі бабусю. Ён зьненавідзеў нейк маці, і была трагедыя з гэтага. Гэта быў нейкі цуд. Яна прыводзіла бабак, каб адваражылі дзіця ад мяне... Тупасьць, садызм і жудасьць... Гэта толькі малы прыклад яе паводзінаў. Дзякуючы толькі сваёй велікадушнасьці я паслала сёлета вызаў сыну і ёй. Як бачыце, моцна за гэта ўсё паплацілася. Ратуюць мяне тут шчыра, як толькі могуць. Я жадаю ім абаім найлепшага, але чуць пакуль што пра іх мне цяжка...

Мы з с. п. Мужам ня вельмі адкрывалі людзям гэты цяжкі наш боль. Лё-тась было ня лепей. Пасьля пахаваньня с. п. Яначкі было, бадай, найстрашней. Я ведаю, што Вы мне верыце, але я тут не адна. Гэта ўсё пры людзях, як і іх апошнія “гастролі”. Я хачу памерці сваёю сьмерцю, і таму болей ня сьмею іх бачыць... Яны думаюць, што са мною адной лягчэй ім цяпер зма-гацца. Памыляюцца крыху. Я ведала, на што я іду, запрашаючы іх, і добра ведалі гэта сваякі с. п. Мужа і людзі, якія тут, ля мяне. Я ніколі, ні з кім не сварылася ў жыцьці, і тут падвяла мяне мая гордасьць і стрыманасьць. Сэр-ца ня вытрымала на гэты раз. Вы нічога ў гэтай справе сказаць ня можаце, бо Вы нічога ня ведаеце, акрамя іх таварыскай гутаркі, ахвоты выпіць і т.п.

Асабліва я праз увесь гэты час была і ёсьць у вялікай небясьпецы. Та-кая ўжо мая доля. Толькі я ня сьмею быць слабым чалавекам. Патрэбная мне хоць горкая, але пэўная рашучасьць. Яны могуць абысьціся і без мяне. У нявесткі тут – сястра і маці. Прытым яна савецкая грамадзянка і мае ўсе магчымасьці. Сын – польскі грамадзянін, а дзеці, здаецца, па сыну, супраць яе волі. Вы, такі разумны хлапец, павінны хоць крыху ведаць, якія шляхі паэтаў... Як яшчэ Вы не адмовіліся ад знаёмства са мною? І як гэта Вы маглі верыць рознай хлусьні болей, чымсьці маім словам? Вашае сэрца разум-нейшае за Вашу голаў. Яно болей талкова адчувае, гдзе праўда.

Мне ўжо крыху лепей, але сяньня выпісалі яшчэ адзін лек. Колюць мяне кожны дзень. Аб леках я напісала сябру Усеваладу [Каралю]. Адносяцца да мяне добра. Учора быў зь Менску ранейшы зэльвенскі глаўурач. Хацеў за-браць мяне ў больніцу ў Менск. Дануся [Бічэль] хоча, каб пакласьці мяне ў Гродна. Я застануся толькі ў сваёй хаце. Тут цёпла. Прыходзяць людзі. Часта ў мяне начуюць, асабліва Зося [Каліноўская]. Цяжкага нічога цяпер не раблю. Калі прыедзеце мяне наведаць, буду рада. Толькі трэба Вам

будзе штосьці мне тут парубаць на распалку. Гэта няцяжка. Пісала Пётру С[аўчуку]¹, бо трэба нейк прывесцьці ў парадак яблынькі. Думаю, аднак, што гэта лепей рабіць навесну. Ня ведаю, ці дажыву да наступных яблыкаў, але хачу, каб дрэўцы мае былі ў парадку.

Усё ж замучвае мяне адзінота. Некалі, паміма ўсяго, хацелася верыць, што ёсьць недзе сын, унукі. Сяньня я ведаю, што нічога няма ў мяне. А быў у нас мой такі вялікі, здаровы і харошы род... На ўсіх сьлядах жыцьця маяго – толькі боль маяго сэрца... Успрымаю жыцьцё такім, якім яно ёсьць, толькі не пасыўна і не бескрытычна. Жаль, ня ўсе вакол нас кіруюцца розумам і праўдаю, і таму бывае мне цяжка.

Яшчэ раз дзякую, што гэта ня Вы былі прычынаю гэтай маёй хваробы, але для пэўнасьці мушу яшчэ паглядзець Вам у вочы. Калі ёсьць, купеце мне “сярэдзінкі” да электрачайнікаў. Спаліла я ўжо аж 3 чайнікі. Захапеце з сабою “Голас радзімы”, № 40.

Яшчэ раз усім Вам шчыра дзякую за сардэчнасьць і вялікую дапамогу ў маім жыцьці. Усіх Вас шчыра вітаю і жадаю Вам найлепшага ў жыцьці.

Са шчырасьцю і павагаю да Вас – *Ларыса Геніюш.*

330. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 23 кастрычніка 1980 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Даруйце ласкава маю нетактоўнасьць. Я ведала, што дзень Вашых народзінаў увосені. Па тэлефоне гаварыла пра гэта і мілай Данусі (яна непакоілася Вашым маўчаньнем). Але думала, што крыху пазьней. Яшчэ была адна прычына. Гэта – маё нікуды ня вяртае сэрца. Задумалі пакласьці мяне ў больніцу, але я адпрасілася. Выпісалі б гатункаў розных лекаў. Хаджу штодня на траякія ўколы. Жыву яшчэ, безумоўна, але ці будзе лепей? Гэта ўсё пасля вельмі дрэннай элекракардыяграмы. Я захісталася крыху і болей эгаістычна падумала пра сябе. Нечаму пачала ратавацца. Сяньня думаю, ці варта было? Я ж тут – нікому ўжо непатрэбны чалавек, а шмат хто чакае ўжо нават маёй сьмерці...

Мастака з Рыгі, здаецца, ведаю. Гэта наш Слава Целеш, напэўна. Цешуся, што наведаль Вас такія мілыя госьці. Алега Лойкі толькі нечаму я не люблю. Аднак гэта толькі мае капрызы, з якімі справіцца цяжка.

Учора быў дождж, а мяне пацягнула з апошнімі юргінямі да с.п. Яначкі. Ледзь давезьлі мяне, на дарозе падабраўшы, дамоў... 21 кастрычніка быў дзень народзінаў нашага сына. Было аб чым “пагаварыць” са с.п. Мужам. Сыну не пісала нічога. Няхай добры Бог ім усё даруе. Я вылечуся, безумоўна, але сьлед застанецца да сьмерці. Богу дзякаваць хоць, што ўнукі ўмеюць думаць, і жыцьцё яшчэ не пакарожыла ім душаў.

На наступны год я прыеду на дзень Вашых народзінаў. Напэўна. Суседкі тут мяне даглядаюць. Прыходзяць нанач. У хаце – цёпла. У душы – халадно... У Язэпа Найдзюка крыху “бяда”, але гэта зусім не бяда! Я ім усё напісала, і яны згодныя са мною. У іх нарадзіўся ўнук у Люцынкі, наймалодшай дачкі, якой 29 год. Яна выкладае ангельскую мову ў Мэд[ычнай] акадэміі ў Бела-стоку. Выгадуе сына сабе на радасьць і бяз бацькі!

Цалую Вас сардэчна і ўсіх шчыра вітаю – Ваша *Ларыса Геніюш.*

331. МІКОЛУ ПРАШКОВІЧУ

Зэльва, 17 лістапада 1980 г.

Шчырапаважаны сябра Мікола!

Цешуся, што атрымалі маіх пару слоў. Жадаю Вам посьпехаў у працы для юбілею Купалы. Усіх навінаў, аднак, Вы мне не напісалі. Адна студэнтка з эканамічнага факультэту БДУ гаварыла мне, што жанчына, якая выкладае ў іх палітыку, сказала ім, што беларусы прынялі ўжо замест сваёй рускую мову. Ну, “Песьняроў”, сказала, яшчэ прызнаваць можна. А Вы пра такую важную “падзею” мне – ні слова! Ці гэта ўжо правіла і факт, ці толькі пажаданьне данай выкладчыцы?

Разумееце, стратай для агульналюдзкай культуры было б спыненьне нашай культуры і мовы! У нас не прымітывізм і адсталасьць, а чысьціня пачуцьцяў, адносін чалавечых, працавітасьць і павага да людзей, ды чысьціня, пакуль што, рэк і вадаёмаў! Гэта выпрацавана вякамі, і таму я часта ў вершах сваіх падкрэсьліваю нашу чалавечнасьць у масах. На жаль, слабее ўжо гэта пад уплывам іншых “культур”. Напластаваньне мудрасьці жыцьцёвай пакаленьняў, цесна зьвязаных з жыцьцядайною прыродай і яе законамі.

Урбанізм – гэта ня тое, што выратуе людзкасьць! Патрэбная вартаснасьць і працягласьць жыцьця, а не гультайства, карысьлівасьць і танны, п’яны аптымізм навакольля! Патрэба кахаць сваю Маці, а не ад Яе адракацца. Патрэбна бачыць сапраўдныя вартасьці. Ня лапці і не сярмягу, а глыбокую этыку, здаровыя карэньні, эстэтыку ў працы нашых бабак, вытрываласьць у бяздоўлі і змаганьне за волю нашых дзядоў!

Ня гневайцеся за мае словы. Нельга, каб загінула нашая мова, а нашыя славянскія скарбы бяспраўна перайшлі іншым, як сутнасьць нашай гісторыі.

Я ўсё хварэю. Колюць мяне. Цяпер даюць АТФ. У нас цяпер часова сьвятар айцец Васілій [Чыкіда], які быў у Маладзечне. Хораша гутарыць па-беларуску. Я ведаю, што Вы – атэіст, а ў мяне гэта ўсё – традыцыі і глыбокае разуменьне хрысьціянскае філязофіі. Гэта Вас не палохае?

Усяго Вам добрага – Ваша *Ларыса Геніюш*.

332. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 18 лістапада 1980 г.

Родная мая, дарагая Людвіка Антонаўна!

Пацяплела ў нас, і зальвяне зноў дапамагаюць калгасам выбіраць буракі. Я зноў раскісла і пастанавіла не выходзіць з хаты. Прыйшла з уколу. Робяць мне толькі АТФ (30 уколаў). Рабілі яшчэ Б-6 (вітамін) і папавэрын. Да гэтага я моцна перастыла. Забылася, што трэба асьцерагацца. Хаджу ўжо добра, мала задыхаюся. АТФ колюць зноў пасля двухтыднёвага перапынку.

Цешуся, што пісаў Вам наш дарагі Зыгмунт Абрамовіч. Жаль, не адудзячыла наша зямля яму за супольныя намаганьні адраджэньня народу ў цяжкія часы царызму. Вам усім за гэта належыць вялікая ўдзячнасьць. Што ж, яна глыбока ў сэрцах патрыётаў...

Як хораша, што ў Дзень Задушны і Вы былі на могілках. Адведалі і сваіх родных, і дарагіх народу адышоўшых... Вадзіў мяне с.п. А. Клімовіч

на магілу Ядвігіна Ш¹. Ён расказваў мне пра многія магілы і ксяндзоў-беларусаў ці сымпатыкаў нашага адраджэньня, і іншых дарагіх нашых адышоўшых. Магіла Ядзэвігіна Ш., здаецца, блізка ля ўваходу на могілкі? Я ўжо забылася крыху. Дзякуй міламу Славе за хрызантэмы на іх магілкі. У нас хрызантэмаў няма.

Прыбілася да мяне нейкая малая, брыдкая-брыдкая сучачка. Не адыходзіць ад мяне. Сьпіць у сенях і брэша, калі хто шарахнецца ля хаты. Ці [Янка] Хвораст² адзін? Думаю, што ягоная сяброўка пры ім. Каб хоць пры ім быў нехта, каб хоць паправіўся.

Найдзюкі назвалі ўнука Марцінам. Язэп піша: “У мінулую нядзелю адведаў нас Мар’ян Пецюкевіч. Мы многа гаварылі ды ўспаміналі Вас і п. Людвіку Войцік. Яна ўсьцяж яшчэ актыўная, працавітая ды мае добрую памяць. Як будзеце пісаць да яе, успомніце, калі ласка, што мы памятаем пра яе і жадаем ёй добрага здароўя і ўсяго найлепшага”. Яшчэ піша, што быў тры дні ў Беластоку і ня мог наглядзецца на свайго ўнука. Люцынка з сынам жыве якраз у студэнцкім доме (мае там пакой), які знаходзіцца насупраць дому, у каторым жывуць нашыя. Сын – добры пэдыятар, дык Люцынка яго часамі выклікае. Думаюць, што на Коляды, калі Марцінка падрасьце, дык прыедзе разам са сваёй мамай да іх у госьці. Яны цяпер шчаслівыя з унука, і няхай будзе ім добра.

Люцынка – гэта дачка Язэпа ад другой жонкі. Яна выкладчыца ангельскай мовы ў Мэд[ычнай] акадэміі ў Беластоку. Амаль штогод езьдзіць дасканаліць сваю мову ў Лёндан. Відно, што вельмі інтэлігентная дзяўчына. Язэп заходзіў да нашых падзякаваць сыну за апеку над яго ўнукам і ягоною маткаю. Юрка наш прафіляктычна глядзіць усіх дзяцей прафэсароў Мэд[ычнай] акадэміі. Ён – пэдыятар выдатны, а вось нап’ецца, дык робіцца проста жывёлаю. Я пакуль што не магу ні пісаць яму, ні яго бачыць. Акрыўдна мне болей за с.п. Мужа, чымсьці за сябе. Няхай Бог даруе яму. І я дароўваю, але дараваць – гэта яшчэ ня значыць забыцца...

У суботу – вяселье ў радні с.п. Мужа. Жэніцца Віця – харошы, разумны, але толькі шафёр. Мне вельмі блізкі. Некалі змушалі ягоную маму, каб пазбавілася сваёй цяжарнасьці. У іх было дзьве дачушкі, і бацька баяўся трэцяй. Ну і лаяла я таго бацьку! Думала, што век да мяне не акажацца... З якім страхам чакалі мы дзіцятка. Нарадзіўся наш Віктар, як “гаспадар”, гонар сям’і. Было гэта ў 1959 годзе – 25 сакавіка! У гэты дзень яму спраўляюць урачыста дзень народзінаў. І ягонай будучай жонцы Валі я загадала спраўляць іх заўсёды!

Учора паказаўся мне ўжо ў новым касцюме. Прыгожы і стройны, як таполя! Толькі б паздаровець мне крыху! Будзе пятнаццаць дружак і столькі ж дружбантаў, безумоўна. А іншых гасьцей будзе безліч. Мне даручылі вітаць іх у ЗАГСе. Сьмешна, але розныя маладыя мамы і таты з возікамі – мае частыя госьці. Радыя заўсёды паказаць мне сваіх нашчадкаў. А яны растуць, хварэюць, маюць зубочкі – і ўсё гэта я мушу ведаць. Адна маці выгадала ўжо Леначку, якую нарадзіла вагою 800 грам. Колькі тут трэба было любові... Дзяўчынка нарадзілася 22 лютага сёлета.

Вось такое маё жыцьцё. За мяне не турбуйцеся. Я ўжо буду жыць! Мэдыкі глядзяць мяне добра. Пісаў Міхасёк. Думае над тым ужо, якою

будзе яго будучая жонка. Зь Менску мне – ніхто ні слова. Ні з кім зь іх ня буду ўжо гаварыць! Мала ў іх чалавечнасьці. А жаль. Народ некалі быў харошы. Вітаю ўсіх Вашых хатніх. Вас шчыра цалую – *Ларыса Геніюш*.

333. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 9 сьнежня 1980 г.

Даражэнькі Язэпка!

Пішу Вам запар другога ліста. Людвіка Антонаўна [Войцік] прыслала для Вас пару слоў, дык перасылаю. Думаю, што Вам будзе міла атрымаць ад яе вестачку. Мая прастуда ніяк не праходзіць, хоць пераважна сяджу ў хаце цяпер.

Як маеца Марцінка? Ці ўжо ўсьміхаецца? Людвіка Антонаўна вельмі міла пра Вас успамінае. Яе адрас: *Вільнюс – 49, ул. Архитекту, 132, кв. 69. Луцкевич Галина Антоновна (для мамы)*.

Яшчэ раз жадаю ўсім Вам радасных Калядных Сьвят! Няхай шчодры і мірны будзе для ўсіх нас надыходзячы 1981 год! Чытаем пра Вас, слухаем, непакоімся². Толькі б усё было добра! Лісты ад Вас нейк цяпер не даходзяць. Сяньня прыйшла “Ніва”. Даўно яе не было. Чакаю вельмі весткі ад унука. Каб магла, забрала б яго да сябе – вучыцца тут, але і тут нялёгка.

Яшчэ раз – вясёлых Вам Калядных Сьвят. Усіх шчыра вітаю. Марцінку цалую ў лапкі.

Ваша Ларыса Геніюш.

334. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 2 лютага 1981 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Забірае мяне памаленьку ўсемагутны грып, але я наелася таблеткаў дзеля таго, каб хоць крыху з Вамі пагутарыць. Перадусім прывітаньні Вам ад п. Зыгмунта [Абрамовіча]: “Даўно “ні гу-гу” ад Люды зь Вільні. Як яе здароўе?” Наш дарагі сябра адпачываў у санаторыі і вось толькі цяпер напісаў. Лістоў у Вас – сапраўды цэлы архіў. Ёсьць, напэўна, вартыя і цікавыя, якія і сабе і людзям яшчэ прыдадуцца. З вялікай радасьцю ўбачыла Вас са Славаю ў Календары. Яшчэ раз усё з цікавасьцю прачытала. Падобны матэр’ял – гэта скарб сяньня.

Думаю, што калі ацякаюць ногі, то АТФ Вам зрабіць неабходна. Ведаю, што зноў цяжка перажылі незабыўную дату сьмерці с. п. сына. Баюся, ці не падзейнічала гэта на хворае і так сэрца? Радая, што ля Вас п. Галя і п. зяць і, галоўнае, – Слаўка. Жыць трэба калі ня вечна, дык як найдаўжэй, колькі нам дана Богам. Аб гэтым ніколі ня думайце! Забараняю! Вы яшчэ так патрэбныя. Патрабуюць жа людзі роднай, духовай справы, хоць бы тая школьная моладзь з в. Мясота. Мне толькі пісалі дзеткі з Гудзевіч. Яны пабудавалі ля школы (відавочна – перанесьлі) стогадовую беларускую хату. Дзеля музэю ў гэтай хатцы папрасілі, каб я выслала ім дыван, тканы ў 1913 г. Памыліліся. Дыван той вытканы недзе яшчэ ў Саколцы (несшываны) – для мамы с. п. Яначкі ў 1900 г. Выткана на ім і тая дата. Зроблена гэта яшчэ ў Бобры – праз Палубінскіх. Быў ён і ў Празе. Адноўчы бедны студэнт ня меў

што есьці і занёс той дыван у лямбард. Як жа быў здзіўлены, калі далі яму вялікія грошы. Ручная праца! І там гэта мела сапраўдную вартасць.

І ў мяне быў такі дыван – ад с. п. мамы, з 1936 г. (дата вытканая), але застаўся, як і ўсе нашыя рэчы, у Празе. І тут нам усё растрэсьлі, разграбілі. Але стары дыван кінулі ў кут, як непатрэбшчыну. Гэтак жа захавалася і [кніга] “Шляхам жыцьця” Я. Купалы (Пецярбург, 1913 г.) з надпісам с. п. Яначкі: “Даражэнькаму татачцы. Вялікдзень, 1924 г.” Як сьвятасць, трымаю гэта ў руках.

Ня столькі хамскія натуры
На карках вынеслі сваіх!
І сьвіст даношчыкаў пануры,
Паверце, не запудзіць іх!

Папраўлюся крыху, дык вышлю ім гэты дыван. Трэба напісаць ім яшчэ яго гісторыю.

Вось бліжыцца час 8 лютага – сьмерць с. п. мужа. Ноч сплю, другую – зусім ня сплю. Усё прыпамінаецца, і адышоўшы чалавек робіцца дарагім, як за жыцьця, і так да болю патрэбным.

Я маю ўсё неабходнае, толькі я ўжо – быццам цень тут. Палова душы маёй недзе пры ім. Сьвятар да нас цяпер толькі наяжджае, і ў гэтую пару нядзель яго тут ня будзе. Недзе на сэмінары. Так жаль... Але, напэўна, папрыходзяць людзі. Што ж, сходзім на могілкі. Чарку ім пастаўлю ў хаце. Зраблю абед. А там – як Бог дасць.

Пісаў Міхась. Апошні экзамін здаў на 4+. Вельмі хочацца яму ў Зэльву. Пытаўся, ці ня маю якога верша пра любоў да дзяўчыны і да бацькаўшчыны. Дарагі, харошы, да болю наіўны мой унук. Так сталася, што ніколі не давялося пісаць пра любоў, хіба толькі да Беларусі. Што ж, унуку адмовіць нельга. Напісала яму тыя два вершы. Паслала. Толькі б нарэшце спакой быў там у Польшчы і сякі-такі дастатак.

Усе паўцякалі ў гарады на лягчэйшы хлеб, а некаму ж трэба карміць усю дзяржаву. Некалі і ў нас была такая любоў да зямлі, такая прага працаваць на ёй. Упэўненасьць, калі стаіш на зямлі. Цяпер – зусім іначай. Забілі ў людзей любоў да зямлі, а гэта явішча дрэннае. Хоць нашыя людзі яшчэ працавітыя. Апрацуюць дзе-якую лапінку. З нічога выгадуюць паршучка, купляючы і яму хлеб у краме (мукі нам не даюць), і не галадаюць! А таму што ня маюць ніякіх больш клопатаў, мэтаў і зацікаўленьняў, дзе што пасеяць, выгадаваць, купіць, дык выпіваюць з тугі, уцягнуўшыся ў гарэлку аж да алькагалізму...

Мала ёсьць стойкіх, разумных людзей, болей іх нейк гіне духова, маральна – з беззьмястоўнасьці, з пустэчы жыцьця. Кожны адчувае патрэбу нешта тварыць (як Слаўка – свае цяплярні). Калі ня тварыць – гібнее. Ды і я толькі і жыву жыцьцём кветак і дрэўцаў, што ля маёй хаты.

У нас сяньня – надвор’е амаль вяснянае. Як добра, што бывае канец і зіме. Напішэце хоць пра здароўе! Цалую.

Жадаю Вам здаровячка. Цалую Вас сардэчна. Вітайце ўсіх хатніх.

Ваша Ларыса Геніюш.

335. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 12 лютага 1981 г.

Шчыра паважаны Алесь Мікалаевіч!

Атрымала ліста ад Вашых юных працаўнікоў музэю з просьбаю выслаць ім дыван. Такія тут горкія мае абставіны, што крыху затрымаюся з гэтым. Я яго абавязкова вышлю. Дарэчы, ён вытканы ў 1900 г.

Справа ў тым (між намі), што я ўвесь гэты час не пісала сыну. Проста не адказвала на лісты. Я думала, гэта мела прафіляктычнае, так сказаць, узьдзеянне на ягоныя паводзіны. Але ў міжчасе даведлася ад чужых людзей наступнае: “На Юрку ня гневайцеся. Ён мае даволі цяжкія перажыванні. Нейкі псыхапат напаў на яго з нажом і параніў. Пасьля ён перажываў дэпрэсію і лечыцца”. Пісаў мне ў гэтым часе Міхась, але аб няшчасці ня ўспомніў. Відавочна, шкадаваў мяне. Званілі ім 10 лютага. Дрэнна было чуцьно. Голас сына нейкі зламаны, надтрэснуты. Толькі вярнуўся з больніцы. Той тып, які, дарэчы, ходзіць на свабодзе, ударыў яго нажом у вісок і яшчэ два разы парнуў. Не дачула куды, здаецца, у грудзі. Юра казаў, што небяспека мінула, але відно, што засталася вялікая маральная траўма.

Быў удома і Міхась. Дастаў са школы грашовую нагароду за добрыя посьпехі. Хлопец ён паважны і акуратны. Алесь ростам ужо яго даганяе. Таксама энэргічны і разумны хлапец. Унукі пакуль што мае сябры. Аб нявестцы гэтага сказаць не магу.

З гэтага ўсяго зноў схапіла мяне сэрца. Наагул мушу крыху ачуняць, прыйсьці да сябе. Ужо ня тыя гады і ня тыя сілы.

8 лютага было два гады ад сьмерці с.п. Мужа. Прыходзілі людзі, успаміналі яго. Частавала іх чым мела. Хадзілі на могілкі. Скромна і хораша выглядае помнік і агароджа. Сьвятара не было. Ён да нас цяпер наяжджае з Поразава. Будзе, здаецца, 14 лютага, у суботу.

Як Ваша здароўе? Як Верачка, як дзеці? Пішэце мне.

Застаюся з павагаю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

336. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 18 лютага 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Ня ведаю, як Вам дзякаваць за шчырасьць, за вестку пра маяго сына. З гэтага пачынаю. Бо гэта найболей баліць. Званіла ім. Вельмі дрэнна было чуцьно. Пачула толькі, што былі тры нажавыя раны. Адна – у вісок. Бандыт на свабодзе і ўсё гэта – сьмярдзіць... Прычыны напасьці ня ведаю, наагул нічога ня ведаю.

Маю зноў клопаты са сваім сэрцам. Колькі ж можна? Язэпка, родны, напішэце мне ўсё, што ведаеце ў гэтай справе, бо ніхто аб гэтым не напісаў ні мне, ні Міхасю. Усё гэта болей як непрыемна. Жудасна. Біць лекара нажом? Прытым – пэдыятра? Цэліць у вісок? Гэта ж бандыцтва! Розна бывае і ў нас, і чалавек ходзіць толькі пад Богам. Трэба вельмі высокай культуры, каб чалавек перамог у сабе таго “д’ябла”, злыя інстынкты ў ім, ужо зароджаныя. Некалі дапамагала зь імі змагацца рэлігія. Людзі баяцца права, а вось усялякай несумленнасьці не баяцца, бо мала ў каго ёсьць той перажытак – сумленьне.

Сяньня кожны можа на сябе зарабіць. Галодных і абсалютна бедных няма. А вось засталася лянота, зайздрасьць, распуста, прага мець, нічога ня робячы. І рэзультаты. Зразумела, гэта было пасья вайны, калі паяўляецца рознае шумавіньне. Сяньня гэта – недаравальна! Думаю, бядую і вельмі шкадую адзінотай і горам скарожаную некалі душу сваяго сына.

Чаму п. Люцынка так хутка пайшла на працу? Рада вельмі, што маюць цяпер з Марцінкам сваю кватэру. З мэблямі не бяда! Усё зробіцца з часам. Абы кватэра. Добра, што мілая бабуся пры іх. Няхай живуць, як ёсьць, і хваляць Бога, што разам, што расьце харошы, дарагі хлопчык. Вітайце іх ад мяне. Пажадайце ім добрага здароўя і шчасьця.

Добра, што і Вы на працы. Цікавей праходзіць жыцьцё. Сяньня ўсім вам трэба добра працаваць, каб дагналі ўпушчанае. Жадаю Вам спакою і міру з поўным захаваньнем людзкай дастойнасьці. Сыну я напісала. Даравала нетактоўнасьць і на гэты раз. Маці ёсьць маці. Калі ім званіла, дык удома быў і Міхась. Талковы ён хлопец і добра вучыцца. Часамі мне піша. Сын хоча сюды прыехаць, але пакуль што да нас не пускаюць.

Сябра Язэп, калі Вы будзеце наведваць сваяго ўнука, дык пастарайцеся пагутарыць з маім сынам, як бацька. Паясьнеце яму, што ён яшчэ шчаслівы і ня мае права на жыцьцё гневацца. Няхай працуе, цешыцца з сям'і, з сыноў, са здароўя і хваліць Бога, што яшчэ ёсьць так, як ёсьць. Вялікія патрабаваньні да жыцьця робяць чалавека нешчаслівым і злым. Трэба часамі задаволіцца тым, што ёсьць. А мець магчымасьць плённа працаваць лекарам – гэта ўжо ёсьць шчасьце. Ён хоча перагнаць сваю маці ў літ[аратурнай] творчасьці. Скажэце яму, няхай творыць паціху, будуць яго друкаваць, а маці ўжо свой век дажывае. Яшчэ дажане і перажане яе.

Мы з с. п. Мужам ніколі не знайшлі зь ім супольнай гутаркі. Ён рабіў усё нам на злосьць і многа адабраў здароўя. Можа, апамятаецца. [...] Я пішу Вам усё, як брату. Мусіць быць шчырасьць, каб нейк яго ратаваць. Язэпка, родны, зямляча мой дарагі, яшчэ раз Вам вялікае дзякуй за вестку. Пішэце мне. Няхай Бог гадуе Вашае мілае дзецітко. Дочку ніколі не папракайце. Нічога нават не пытайцеся ў яе. Калі зможа, дык скажа сама.

Вашая Ларыса Геніюш.

337. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 20 сакавіка 1981 г.

Дарагі мой, найлепшы Язэп!

Дзякуй Вам вялікае за вестку пра Юрку. Усё гэта балюча, дзіка, несуразна. Трымайце мяне, прашу Вас, у курсе справы. На нявестку спалягацца няма, яна не напіша.

Спазьнілася з адказам на ліста, бо зноў дрэнна з сэрцам, і раптам прыстаў да мяне нейкі нялюдзкі грып. Паліла мяне і калаціла страшна. Не магу цяпер адчуваць запахаў, і ўся яшчэ хварэю і прыхворваю. Даўно так цяжка не хварэла. Даглядалі чужыя людзі. Ужо хаджу. Надвор'е кіслае, а ў мяне задаўнены рэўматызм – да ўсяго. Сачу за вашымі падзеямі, і хочацца, каб з вясновымі працамі настаў і спакой.

Залежыць мне цяпер, каб Юрка крыху прыйшоў да сябе. Каб пазбыўся страху і мог выдатна працаваць як лекар. Добра, што ён у Бе-

ластоку. Той Гарадок – наагул нейкае шумавеньне. Апошні час у Юркі быў такі “слоўнік”, што ўстыдно было крыху. Я не вельмі хачу, каб Юра сюды ехаў. Тут зноў можа расстроіцца, выпіць са знаёмымі чарку, а гэтая яму цяпер трэба пазьбягаць. Няма каля яго друга. Хіба сыны. Самыя глядзеце, куды яго там накіраваць. Юра ня піша мне. Баіцца, каб хоць чым не дапамагчы. Пісала нявестка. Мне крыху жаль, але крыху і сьмех. Я ўсё неабходнае маю.

Здаецца, выйдзе кніжка, і тады зусім будзе добра. Калі нешта прашу ў далёкіх сяброў, дык толькі лекі. Бяз іх мне было б надта дрэнна. Цешуся, што Марцінка хораша разьвіваецца, а Вы з жонкаю – разумныя бацькі, усё ўспрынялі так па-чалавечы. Маладцы Вы ў мяне! Выдатна тое, што ёсьць свая кватэра. Марцінка, знача, мае свае апартаменты. Старайцеся, каб пры п. Люцынцы былі сапраўды добрыя няні. Найлепей, каб змагла быць там як найдаўжэй Вашая жонка. Хоць Вас шкада, бо і Вам, як і ўнуку, патрэбная і цеплыня, і апека.

Рада, што Вы зноў крыху на працы. Сярод добрых людзей – дык і лягчэй крыху. Патрэбная і капейка, без яе ж няма ніякага руху. Я дык яшчэ не бядую. На маю пэнсію і хворы кот не пражыў бы, але – крыху на кніжцы, крыху – часам за вершы ў часапісах, і так-сяк пакуль што хапае. Я апранутая, і гэта галоўнае, ды з магілкаю ўсё ў парадку, аж паспакайнала на сэрцы. Толькі б з гэтым хворым сэрцам зрабіць нейкі парадак, ды адчапіўся б ад мяне гэты нялюдзкі грып. Даўно нікому не пісала, гэтак было дрэнна са мною.

Хачу напісаць Вам, дарагі Язэп, што ўсе мае тры браты былі фактычна ў польскай арміі. Расьціслаў загінуў 28 красавіка 1945 г. у арміі Касьцюшкаўскай недзе пад Бэрлінам. Пахавальную маю. Аркадзі і Аляксей былі ў арміі ген[эрала] Андэрса. Пайшлі туды дзяцьмі – яшчэ з высылкі. Аркадзі загінуў 27 ліпеня 1944 г. і пахаваны ў Лорэтто ля Рыма – у братняй магіле з палякамі. Там іх 64 чалавекі (здаецца). Быў у мяне здымак той магілы, але ўсё нам пагінула. На гэты раз у Празе. Аляксей мае 6 сыноў і дачку ў Англіі. Яны мне пісалі, але цяпер лісты не даходзяць.

І за сьмерць маіх дарагіх, юных братоў біць яшчэ сына нажом у вісок? Што за нагласьць! Юрка – не ідэал. Такім яго зрабілі ворагі людзкасьці, за што і яны яшчэ будуць разьлічвацца перад Богам, перад вялікай справядлівасьцю, да якой некалі прыйдуць людзі!

Прашу – трымайце мяне ў курсе спраў. Дзякуй за добрае слова пра Алеся. Ён разумны і шляхотны хлопчык, і я вельмі хачу, каб Ваша жонка, п. Люцынка і Марцінка былі сябрамі яму, даволі адзінокаму, бо верыць ён толькі Міхасю. Яшчэ раз дзякуй, Язэпка! Вітайце шчыра сваіх, цалуйце Марцінку.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

338. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 25 сакавіка 1981 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй за ліста. Стараюся выслаць Вам лекі, якія атрымала ад сына. Нехта пераслаў іх Вам. Няхай Вас хоць не нэрвуе тое, што ня ўсё можа-

це зрабіць удома. Пакіньце гэта маладым. Я хварэла дзіка, цяжка. Учора была ў Гродне, куды мяне запрасілі на сход філіялу Б[еларускага] С[аюзу] П[ісьменьнікаў]. Я ледзь стаяла на нагах. Мой знаёмы сьвятар завёз мяне і прывёз назад на сваёй машыне. Там былі гэтым крыху шакіраваны, але ён быў у цывільным і ня быў з намі. Іначай я не зайшла б нават на аўтобусную. Вельмі аслабела.

Дзіва і цуд, але сяньня чуюся лепей, хоць пакропвае дождж. З сябрамі было вельмі міла. Усе былі сардэчныя. Амаль усе. Падпісалі мне свае кніжкі. Выйшаў зборнік вершаў Данусі Бічэль “Ty to ty”. Вельмі сымпатычны – і звонку, і зместам. Затрымаліся мы ў Данусі, але абедалі ў рэстаране. У Данусі вельмі элігантная кватэра і вельмі харошы дом, у якім жыве. Муж – жоўты, працуе. Дарагі ён і вельмі харошы чалавек. Сыноч вырас, такі скромны пяцёрачнік. Вельмі цікавая ў іх шатляндзкая аўчарка Бона. Разумнае прыгожае стварэнне.

Былі весткі з Польшчы, а ўчора – і ліст ад сына. Яго сапраўды хацелі забіць. Паранілі ня так сільна. Але ўсё роўна – цяжкі нэрвовы шок, ад якога і лячыўся два месяцы. Працуе цяпер у Беластоку. Бандыт напад быццам за сьмерць дзіцяці, якое сын некалі лячыў. Ён настолькі асьвечаны чалавек і партыйны прытым, што ведаў – такое дзіця жыць ня можа. Яно нарадзілася без жаўцяводаў. Рабілі апэрацыю, калі было яму пару тыдняў. Дзіця пераважна ляжала ў больніцы, дзе і памерла ў 14 месяцаў. Сын ужо там яго не лячыў. Усё тут моцна сьмярдзіць... Бандыт – на свабодзе. Здаецца, яго будуць судзіць.

Піша, што чуюцца яшчэ дрэнна. Ліста заканчвае проста хамствам у адрас с. п. бацькі, што, будучы студэнтам, паслаў яму нейкія кніжкі (якія пасья і забраў). У сваёй дзікай скупасьці вымаўляе мне нейкія грошы, аб якіх мне казаў сам, будучы тут апошні раз. Мне на гэтым не залежыць, і я нават не папыталася, колькі іх і ад каго... Проста не хацела... Я толькі напісала яму – калі можаш, прышли мне лекаў за тыя там грошы. Піша мне, што “зайздросна заглядаю ў чужы рот” і т.п. Сьцярапец ўсё гэта мне вельмі цяжка. Не хачу і не магу яшчэ яго бачыць... Бярэ мяне жах...

Такія мае справы. Падкрапіла мяне крыху тое Гродна. Быў там сымпатычны настрой. Цешуся, што магу ўжо пэўней стаяць на нагах, што не калоціць мяне. Можа, Бог дасьць, будзе лепей. Ліста ад п. Зыгмунта [Абрамовіча] не атрымала. Не атрымоўваю многа лістоў. Ліста, пісанага 23 лютага, аддалі мне тут 13 сакавіка. Справа датычыла маёй кніжкі. Ліст быў з выдавецтва. Я моцна сварылася на пошце, але яна тут меней вінавата. Як будзе далей – пабачым. Толькі б крыху адужаць.

Пасылаю Вам газэтку з Вашым Татарынам². Я яго не люблю чамусьці. Цалую Вас сардэчна. Усіх шчыра вітаю. Сьпяшаюся на пошту.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

339. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 27 сакавіка 1981 г.

Даражэнькія Ліля¹ і Ігар²!

Сардэчна вітаю Вас і жадаю Вам цікавага, плённага і шчасьлівага жыцьця на даўгія гады! І яшчэ:

Любоў ў нашым краі – ня сьвятам, ня госьцем,
Яна з намі ў трудны і радасны час.

Любоў не канчаецца ў нас з маладосьцю –

Да старасьці цепліцца верна пры нас,

Няхай не па-моднаму, толькі б па-людзку,

Ў нас важна заўсёды – які чалавек.

Жывеце ж па-нашаму, па-беларуску,

Калі ўжо супружжа, дык знача – навек!

Усяго, усяго Вам найлепшага, дарагія! Дзякуй за памяць, за вестачку. Не магла пісаць, бо хварэла. Зноў дрэнна было з сэрцам – пасля весткі аб тым, што нейкі псыхапат хацеў забіць у часе разрухаў сына – тры нажавыя раны: у вісок, шчаку і плячо. Бандыт на свабодзе, але суд над ім будзе, здаецца. Сын цяпер працуе ў Беластоку. Доўга хварэў. Меў шок і дэпрэсію. Здалі нэрвы.

А да мяне ўчапіўся дзікі, нейкі ганконгскі грып. Ён усё яшчэ мяне мучыць. З сэрцам ужо лепей. Лекар дазволіла мне нават паехаць 24 сакавіка ў Гродна – на выбарча-адчотны сход СПБ (філіялу). Там я паздаровела крыху і ажыла. Адзін харошы чалавек завёз мяне туды і назад сваёю машынаю. Была ў Данусі [Бічэль].

Сябра Ігар, Вы абяцалі некалі паказаць мне тое, чаго ў той час яшчэ не знайшлі. Я чакаю абоіх вас. Хачу бачыць, каго выгадала Вам наша родная зямелька і падаравала, як спадарожніцу Вашага жыцця! Ці тую бародку яшчэ Вам не абстрыгла, мудры архэоляг? Ці яна любіць вершы? Вельмі рада, што і яна з клану паэтаў ды харошых і шчырых беларусаў. Не забывайцеся пра галоўнае – народ наш трэба ўмацоўваць і павялічваць вартымі бацькоў сынамі і дочкамі! Дык посьпеху Вам ва ўсіх пачынаньнях! Вітайце ад мяне і Чарняўскіх, і Гілевічаў!

Абаіх Вас цалую і абнімаю – Ваша *Ларыса Геніюш*.

340. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 19 красавіка 1981 г.

Дарагі і паважаны Язэп!

Сяньня ў Вас Сьвята. Вітаю Вас шчыра-шчыра, хоць і спозьнена. Даруйце мне гэта. Так склалася. Спачатку была хвароба, пасля паклікалі мяне на Зьезд бел[арускіх] пісьм[еньнікаў]¹. І гэта забрала мне і думкі, і час. Маю ўжо даволі вялікі даробак. Шкада толькі, што болей у нас сяньня сівых галоў, чымсьці моладзі, але гэта палепшыцца з часам. Я была там як госьць толькі, і то малаважны, але сустрэла шмат знаёмых і незнаёмых асоб і разгубілася крыху ад іх увагі, сардэчнасьці.

Максім Танк – шыракаплечы, добра выглядае, хораша выступаў. Кандрат Крапіва – зусім старэнькі, праходзіў, апершыся аб руку малодшай дамы. Было сардэчна там і амаль сьвяточна, хоць тэмп Зьезду быў моцна працоўны.

Крыху сумна мне цяпер у Зэльве. Што датычыць маёй нявесткі, то вельмі цяжка сказаць дрэнна на чалавека, калі нават гэта і праўда. Таму я моцна думаю, калі нешта пішу, і безумоўна – небеспадстаўна. Я і сама ніколі ня думала, што так многа зла можа хавацца за нявіннай вонкавай ветлівасьцю. Гэта датычыць болей маяго с.п. Мужа, але і мяне. Я рада, што сыну мая-

му лепш. Жадаю ім шчасьця, здароўя, памыснасьці, але хворае сэрца маё ўжо астыла да іх, і яны мне – амаль чужыя. Столькі тут людзі аказваюць мне дабрыні і цяпла, што няма ніякага параўнаньня зь імі. Я мушу быць ім, тым людзям, удзячнай і плаціць за дабро – дабром. Ноччу вёў мяне сын суседкі на цягнік у Менск, а другая суседка ішла абавязкова, бо “вам лепей будзе на маю руку аперціся”. Чакалі мяне і хату маю пільнавалі, і амаль штодня тут пры мне. Богу за гэта дзякую.

Чуюся дрэнна, але жыць яшчэ трэба. Сябры хочуць забраць мяне ў лепшыя варункі жыцьця, але ці варта гэта рабіць на тых пару гадоў, якія мне засталіся? А ўнукі? “Добры” Алесік за цэлы год ні слова мне не напісаў. Бацька і Міхась пішуць, што ён ня хоча думаць пра навуку, што дорага ім каштуе рэпэтытар і што да Алеся просьбы іх не даходзяць. Не разумеюць, што сталася з хлопцам? Можна, тыя неспакойныя падзеі ў вас зрабілі хлопца такім? Нельга яму быць сяньня абываковым да навукі!

Цешуся, што Марцінка слухае паэзію. Ня ведаю гэтага вершу Тувіма². Цешуся, што Вашая сямейка – разам на сьвята, і расьце Вам харошы ўнук. Што датычыць маёй кніжкі, то мне ўжо загадалі рыхтаваць да друку другую! Тая выйдзе, безумоўна, і гэта вельмі цешыць мяне, бо чуюся ўсё горай. Слабею нейк...

Добра, што сын у Беластоку, бо там будзе мець менш магчымасьцяў выпіць. Там, думаю, кампаніі такой няма. Хоць і ў нас тут розна. Гэтая хвароба не залежыць ад стопню³ асьветы, на жаль.

21.IV. Так занятыя дні, што сяньня толькі дапісваю Вам ліст. У вачах – усе тыя твары, якія я бачыла на Зьездзе, і Менск. Здаецца мне, што здалёк ад іх я не змагу ўжо пісаць нешта. Такая ўсё ж свая творчая сям’я. Розныя мы ўсе, але думаю, што ў кожным сэрцы – Беларусь, яе мінуласьць, яе цяжкі лёс як сьвятыня.

Хатка мая сялянская здаецца мне шэрай і не такой ужо дарагой, як некалі. Адчуваецца патрэба выходзіць нам у шырокі сьвет і быць раўнаважнымі, раўнаважаснымі з сусьветнымі дасягненьнямі сапраўднай культуры. А культура – гэта перадусім гуманізм, павага да чалавека, яго дастойнасьці, яго думаў і творчасьці. Не аспрэчваць законаў прыроды і натуры, гдзе народ – гэта сям’я са сваёю спэцыфікай і накопленымі скарбамі культуры пакаленьняў. Трэба ўносіць гэтыя вартасьці ў скарбніцу сусьветнай культуры, а не растоптываць іх і глуміць, ці праходзіць міма, каб пасля вяртацца і шукаць сьлядоў сьвятога для нас. Думаю, што ліст сяньня пойдзе!

Буду рада, калі пагаворыце зь Юраю як з сынам. Мне ад іх нічога ня трэба. Усяго-ўсяго Вам найлепшага, Язэпка. Сардэчна цалую ўсю Вашу сямейку.

Ваша Ларыса Геніюш.

341. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 28 красавіка 1981 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Першае, што датычыцца насеньня і прыправаў, дык акрамя лекаў, нічога болей мне не далі. Пастараюся гэтую справу выясьніць, хоць лісты ад сына ідуць дрэнна. Ад другіх асоб зусім не даходзяць. Яшчэ запытаюся ў таго чалавека¹, калі яго ўбачу ў Зэльве (працуе ён у Дзярэчыне). Я рада, што хоць лекі прывезьлі ў парадку.

У нас крыху пацяплела, і сьвяты праходзяць урачыста і міла, хаця пасья майго ваяжу ў Менск (у тоненькіх панчошках) схапілі мяне і радзікуліт, і сэрца, і ўтома са сьвяточнай беганіны і турботаў. Амаль кожнаму трэба было парадзіць, дапамагчы, сьпячы і сабе нешта прыгатаваць, бо цяпер наяджае да нас сьвятар з Поразава і звычайна затрымліваецца ў мяне, бо я живу ля цэрквы. Папрасілі мяне аб гэтым нашыя людзі. Я адмаўлялася, што хвора на грыпу, але гэта не дапамагло. Дык я цяпер – нібы ў сям’і на сьвята. Клопатаў хапае, хоць мне і веселей у маёй адзіноце. Людзі яны вельмі арыгінальныя і цікавыя ў сваім адданьні няземскаму. Я болей “зямная” і – далёка не аскет...

На Зьездзе закраналі пакрысе і справу мовы. Сьмялей гэта зрабіць ніхто не адважыўся, хоць закраналі там і даволі цікавыя, актуальныя і вельмі патрэбныя сьняня пытаньні. Сябру [Янку] Саламевіча² затрымала я сама. Ведала яго з тэлебачаньня. Пасья ён падыходзіў да мяне і вельмі міла гаварыў пра Вас, але чакалі другія сябры, і я была – як у цікавым сьне.

С. Панізьніка ня бачыла на зьездзе. Зрабіў на мяне ўражаньне Я. Семяжон³. Зь ім магла б гаварыць бесканечна. Гэта вельмі інтэлігентны і вартасны чалавек. Цешуся, што ў нас ёсьць такія. Нялёгка было яму ўзьняць з пылу стагодзьдзяў і вярнуць народу Гусоўскага...

Сьняня ў нас крыху цяплей. Я цяпер, акрамя Вас, амаль нікому не пісала. Без Вас не магу. Люблю Вас вельмі і непакоюся аб Вашым страўніку.

Цешуся, што Валодзя Караткевіч добра яшчэ выглядае, што талковы і энэргічны, што дае надзею на новыя творы. Абяцала сябрам, што вазьму савецкае грамадзянства, бо хочучь, каб была – як яны ўсе, а не як нейкая заморская птушка. Цешацца з гэтага, а я ўсё думаю, думаю... Толькі сказанага слова назад не вазьму, а там – што ўжо Бог дасьць. Трэба дароўваць... Я дароўваю, але не забываюся, бо гэта ад мяне не залежыць...

Пішу Вам і чакаю нашага сьвятара з жонкаю на абед. Паехалі некага хаваць на сяло. Я заўтра буду садзіць гладыёлусы. Непакоюся за сваіх у Польшчы, хоць і ў нас тут з прадуктамі ня соладка, але ў іх – горай. Хочацца пабачыць і падкарміць Міхася з Алесікам, але ці іх сюды пусьцяць сёлета? Ці хоць вытрымае маё хворае сэрца ўсё, што прыносіць жыцьцё...

За зёлкі Вам шчырае дзякуй. Прышлеце іх, толькі напішэце, як іх запарваць, па колькі піць? Хоць, шчыра Вам прызнацца, дык ня вельмі мне ўжо і хочацца жыць. Нешта ўжо “пазаграбавое” адчуваецца ў маім настроі. Вельмі баюся вайны.

Дзякуй Вам за ўсё, за ўсё! Вітайце сваю сямейку ад мяне! Моцненька цалую Вас.

Ваша Ларыса Геніюш.

342. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 3 траўня 1981 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Вельмі шкадавала, што не давалося мне бачыць Вас у Менску. Крыху мой жаль улёгся, калі даведася, што сябра Ігар – без барады! Бяз гэтага ўпрыгажэньня проста не ўяўляю сваяго дарагога героя.

Дякуй за цікавы ліст. Многа абавязкаў кладзецца на плечы Вашага

асьвечанага пакаленьня: адкрыць, адрэстаўраваць, адбудаваць і ўсё захаваць для патомкаў. Шчасьця і посьпеху Вам у гэтай адказнай працы! У нас шмат што загінула ўжо беспаваротна. Вось у “Жывапісе Беларусі XII–XVIII стагодзьдзяў” няма, не знайшла ніводнага абраза з XVI–XV ст[агодзьдзяў]. Чаму? Кніжка сама – цудоўная. Сакрат Яновіч у беластоцкай “Ніве” пісаў, што “зь ёю ня стыдна і ў Нідэрляндцы ехаць”. (Так мне пісалі сябры, бо “Ніва” да нас цяпер не даходзіць.)

Як чуецца Ліля? З навукаю яна дасьць сабе рады, а вось чым, апрача маннай кашы (яе лёгка варыць), яна корміць сваяго архэоляга? Ці хоць ёсьць яшчэ на чым вырасьці славутай той барадзе? Я зусім не жартую! Глядзеце, каб добра адзін аднаго даглядалі! Маю адзіноту тут часта парушаюць мужавыя сваякі, суседзі і інш. Жаль – яны зусім абыякавыя да маіх вершаў, і болей іх натхняе чарка, чымсьці паэзія.

Пару дзён у Менску былі для мяне – як глыток паветра. Я зь любасьцю глядзела на пасівелья і юныя галовы – розум і творчую акрылёнасьць народу. Жадала ім у душы творчых пошукаў і знаходак. Вельмі гордая са знаёмства з Максімак [Чарняўскім]¹. І што з яго будзе, калі марыць толькі пра ракеты? Проста з дзяцінства ўжо адрываецца ад зямлі. Харошы хлопчык. Што ж, патрэбныя нам і генэралы.

Вялікае дзякуй за сьвяточную картку, за прывітаньні. Аж сэрца мне ўздрыгнула... Ubачыць бы Вас абоіх хутчэй у маёй сялянскай хаце! Кветкі ўжо пачынаюць цьвісьці. Пакуль што – прымулы і жоўтыя нарцызы. Чуюся дрэнна, але хачу дажыць да сустрэчы з дарагімі маяму сэрцу людзьмі. Таму супакойцеся. Ірачка [Тукальская], мая сваячка (мужава) ідзе ў Зэльву. Кіне Вам ліста.

Лілечка, родная, посьпеху Вам у навуцы, посьпеху ў Вашай гаспадарцы! Старайцеся жыць крыху і інтарэсамі Ігара. Мужчыны гэта вельмі любяць, ды і інтарэсы гэтыя вартыя, каб разьдзяліць іх, каб іх любіць. Мала хто мне піша. Ня ўсе так адважныя, як нашая дарагая моладзь, якую цалую і абнімаю ды жадаю радаснай вясны і як найболей шчасьця ў жыцьці! Сардэчна вітайце ад мяне ўсіх дарагіх, ад Максімакі пачынаючы.

Ваша Ларыса Геніюш.

343. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 траўня 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Атрымала Вашага аптымістычнага ліста, і непамерна цешыць мяне маляды Ваш энтузіязм. А вокал усё квітнее і пагода цудоўная. Язэпка, мілы, нікуды ня думаю ехаць са сваёй хаты, паміж жаданьнем мілых сяброў і іх зьдзяйсненьнем сяньня – вялікія перашкоды. Кніжка, здаецца, выйдзе, бо яна ўжо ў пляне.

Дзякуй за весткі пра нашых. Юрка ня піша мне (можа, лісты не даходзяць), а Міхась папрасіў толькі вызаў. Вельмі мала пісаў пра сябе. Так, я чула, што Юрка вельмі добра сытуаваны, і гэта мяне цешыць. Вось нэрвовасьць яго пасля тае траўмы псыхічнай мне не падабаецца. Але ў Вас цяпер такая сытуацыя, што няма спакою. Можа, гэта на яго ўплывае? Дзякуй, што адведлі іх, што мне напісалі. З кватэраю – не зусім мне па-

дабаецца. Жыць зь нейкім побач і чакаць, калі ён памрэ і пакіне кватэру, гэта нейк неэтычна.

Аб зборнічку яго [Юркі] нешта мне ўспамінаў Міхась. Юрка – разумны хлопец, але і ў творах яго праяўляецца часта грубасьць і рэзкасьць. Гэта не падабаецца мне. Гэта не пераканаўчы шлях да людзкіх сэрцаў. Паводле мяне, мусіць быць мужнасьць, якая вырастае з патрэбы праўды, дабрыні і чалавечнасьці. Мужнасьць непахісная і сапраўдная. Але добра, што кніжачка яму выйдзе¹. Гэта падтрымае яго на духу. Мне яшчэ цяжка думаць пра іх. Надта моцныя былі крыўды. Усё дараваць можна, але ня ўсё здольныя мы забыць. Што да Алесіка, дык я так і думала. Міхась пісаў мне, непакоіўся яго дрэннай вучобай, пытаў парады.

Я думаю, што хутка Вы знойдзеце супольную мову з Марцінкам. Бачыце, як добра, як хораша мець такое шчасьце ў сямейцы. Часта ўспамінаю Вас, калі мае маладыя “сяброўкі” прыносяць мне паказаць сваіх дзетак. Учора быў у мяне ў гасьцях такі жвавы, мілы Сярожка. Прыходзіў з мамаю і цёцяю. Яшчэ яму толькі годзік, а ўжо аббегаў усю хату. Супакойваецца толькі, калі гартае кніжку. Бярэ, адхіляе пальчыкамі старонкі і не парве. А роцічак – поўны зубоў! Добра, што Вы не эгаіст і міла дзеліцеся з унукам бабусяю. Яна яму сяньня вельмі патрэбная. Пацярпеце крыху, толькі добра даглядайце сябе, каб не галадалі, крый Божа!

Стараюся забыцца пра Зьезд... Надта балюча прыгадваць творчыя, цікавыя гутаркі ў сваёй адзіноце. Была пару дзён у мяне адна журналістка². Было цікава і мне, і, здаецца, ёй. Нават памагала мне садзіць гарод. Гэта на рэдкасьць інтэлігентная і разумная жанчына. Прывезла мне кветкі. З сабою адвезла мае нарцызы і туліпаны. Летась было ў мяне туліпанаў безьліч. Сёлета іх меней, але надта многа нарцызаў, і ўвесь гародчык у сініх незабудках. Пасадзіла ўжо памідоры. Вельмі хораша зацвіла любімая яблыня с. п. Мужа. Гляджу на яе і шчыміць мне сэрца.

У гэтыя пагодныя дні са здароўем быццам бы лепей. Хаджу, не сьпяшаючыся, і наагул асьцерагаючыся моцных рухаў – дзеля хворага сэрца. П[ані] Войцікава прыслала мне зёлкаў. Наагул, людзі дапамагаюць, як і чым могуць. Я ім – таксама. Што пішуць Вашыя? Як іх здароўе? Ці маладыя не выбіраюцца да Вас? Як там у вас з прадуктамі? У нас – таксама няшмат чаго ў крамах, але калі ў каго якая гасьціна – то гнуцца сталы. Крыху замнога выпіваюць нашыя суродзічы, ды шкада толькі, што ад зямлі ўцякаюць. Але гэта, здаецца, агульнае явішча ў сьвеце. Дрэннае явішча. Мы гадаваліся ў цесным кантакце з прыродаю, і таму многа змаглі выцерпець і заўсёды застацца людзьмі...

Бывайце, дарагі Язэп. Глядзецца сябе. Не забывайцеся і пра маё існаваньне!
Ваша Ларыса Геніюш.

344. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 чэрвеня 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

Вельмі рада, што ўнук Ваш расьце і нападуня радасьцю Вашыя сэрцы. Жадаю Вам і надалей памыснасьці і спакою.

У мяне – неспакой. Міхась напісаў мне, што бяруцца ўжо і за яго. З болю замерла мне сэрца. Хлапец ён чэсны і відно, што мужны і няздрадны – верны сваім і свайму. Што там у вас робіцца? Проста баюся за іх спакой і бяспечнасьць. І ўнук, і сын просяць вызаў. Вызаваў пакуль што не даюць, а весткі з Польшчы людзі прыносяць вельмі цяжкія.

Жывецца мне па-ранейшаму. Справа кніжкі нейк заглохла. Ня вельмі гэтым праймаюся. Усё пакідаю часу. Тым часам наш сьвятар узяў мяне з сабою ў Жыровічы. Быў дождж, але белыя вежы сьвятыняў аж сьвяціліся на цемені хмараў і зелені дрэў. Пастаяла каля шырачэзнай ліпы, якой, кажуць, ужо многа соцень гадоў. Барадатыя айцы паказалі мне сьвятыні і іх цудоўныя скарбы. Сярод гэтай духоўнай нейкай цішыні я адчувала сябе, як у сярэднявеччы. І яшчэ я пад гэтым уражаньнем.

Быў тут адзін з беластоцкіх палякаў, які заверыў мяне, што палякі адносяцца да Юркі добра. Нават яго друкуюць. Дык хто ж тады там не дае ім жыць? Баюся, што цяжка ім несцьці гэтае прозьвішча, на якім столькі нашых цярпеньняў і пакуль што ніякіх плямаў няма... Няхай Бог мае іх у сваёй апецы.

І як гэта Вашыя ўмудраюцца слаць пачкі зь Вільні? Ад нас нічагусенька не бяруць. Язэпка, родны, будзеце ў Беластоку, дык абязкова наведайце нашых. Парайце ім, што будзеце лічыць патрэбным. Няхай асьцерагаюцца злых людзей. Юзя [Найдзюк] пісала мне нядаўна. Памёр яе бацька. Глядзеце сваяго здароўя! Жадаю Вам усяго найлепшага. Пішэце!

Ваша Ларыса Геніюш.

345. ВАЛЯНЦІНЕ ТРЫГУБОВІЧ

Зэльва, 30 чэрвеня 1981 г.

Валя, даражэнькая!

Баюся, што Вы не атрымалі маяго папярэдняга ліста. Я там пісала пра сваяго ўнука, з якім там у Польшчы Бог ведае што робяць сягоньня... Лістоў ад іх зусім ня маю. Непакоюся.

Учора паслала да Вас сваяго крыхусябра. Даруйце мне гэта. Разыходзіцца аб рамонце нашай царквы (1443 г.). Нашыя мастакі, заяжджаючы ў Зэльву, бачылі гэты храм і параілі, як яго маляваць, на якія колеры. Хачу, каб казалі яны гэта і таму чалавеку, а то звонку памалявалі, як кажуць, на жыдоўскія колеры, зусім не адпаведныя для праваслаўных храмаў. А гэта пытаньне ня так рэлігіі, як нашай культуры.

Дзякуй Вам за клопаты адносна мілага энтузіяста музэяў. Бачу, што дапамагчы яму цяжка. Пісаў учора. Мяне зноў пачало мучыць сэрца, і я крышачку ўжо адчуваю, як гэта там, па другі бок жыцьця...

Як Серж¹, як Вы? Напішэце пра сябе хоць пару слоў. Яўген² абяцаў прыехаць рубаць дровы. Няхай абавязкова захопіць з сабою Вас. Я не чакала іх і разгубілася крыху. Няхай ласкава даруюць мне, калі што ня так. Забылася аддаць Яўгену сала са стала, каб папраўляўся, а то ўжо адныя косьці ў яго засталіся.

У нас – дождж уперамешку з сонейкам, але болей мочыць нас, чымсьці грэе. Усе просяць вызавы з Польшчы, а іх не даюць. Надта патрэбны мне

Міхасёк – харошы мой і дарагі гаспадар у маёй хаце. За кніжкі яшчэ раз цалую. Разьлічымся за іх, калі прыедзеце. Дзякуй за ўсё! Чакаю Вас вельмі –
Ларыса Геніюш.

346. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 30 чэрвеня 1981 г.

Паважаны і дарагі Алесь Мікалаевіч!

Нарэшце была ад Вас вестка. Дзякуй. Я да гэтага часу прыехала б, але думала, што Вы ўжо недзе на курорце, а бяз Вас Гудзевічы – ня Гудзевічы, і музэй – не музэй. Жаль, усё выходзіла так, што Вам нельга было падлячыцца. Трымае Вас, бачу, адзін энтузіязм. Што да хваробы, то што радзяць лекары, што тут пачынаць – Вы так і не напісалі.

Валя Трыгубовіч – салідная, абаяльная і вельмі разумная журналістка. У разе якой патрэбы зьвяртайцеся да яе, і яна ніколі не падвядзе Вас. Такіх, як яна, у нас мала. Калі сапраўды такія высказваньні аб маёй прысутнасці на Зьездзе Вы чулі, дык гэта цешыць мяне.

Наднях, праяжджаючы з Наваградку і іншых мясьцін, гдзе архітэктурныя скарбы нашай мінуўшчыны, адведалі мяне нашыя слаўныя мастакі: Уладзімір Басалыга¹, Шматаў², Аляксей Марачкін³, Яўген Кулік (цудоўна аформіў нам апошняе выданьне “Песьні пра зубра”) ды інш. Быў зь імі фотарэпарцёр, які здымаў і нас, і ўсе куточки маёй старой хаты.

У нас цяпер рамантуюць царкву (збудаваная ў 1443 г.). Звонку памалявалі яе на нейкія жыдоўскія жоўтыя колеры. Мастакі казалі, што праваслаўныя храмы – белыя з галубым. Буду старацца цяпер, каб зрабілі так, каб было не ўстыдно за гэты архітэктурны помнік нашай даўніны. Тут ужо болей разыходзіцца пра культуру, чымсьці пра рэлігію, і павінны мы прыслухоўвацца да радаў вялікіх знатакоў у гэтай справе. А тут робяць, як самім уздумаецца.

Нядаўна завезьлі мяне ў Жыровічы. Там – храмы белыя, натхнёныя і звонку, і ўсярэдзіне. Ёсьць там шырачэзная ліпа, некалькі стагодзьдзяў ёй, і тая цудоўная легенда-быль. Усё гэта робіць уражаньне на беларускую душу. Прыслухалася да размовы манахіняў. Яны, старэнькія, так хораша [неразборл.] з-пад Індуры.

Слабею ужо крыху. Гады бяруць сваё. Чаму нічога не напісалі пра дзяцей? У нас трывожна. Піша Міхась, што пачынаюць дабірацца і да яго, але ён ня сьдзе са шляху сваіх дзядоў і бацькі. “Я быў, ёсьць і буду Беларусам, і мае дзеці будуць Беларусамі, думаю, што жонка таксама”, – піша. Жывуць яны, піша, як пасярод злага мора, і боязна, каб не аднясла каго хваля... Нейкі псыхапат напаў на сына і нажом парэзаў яму твар. Суд пакуль што адлажылі, бо псыхапат знаходзіцца пад апекаю важных асобаў. З гэтага ўсяго тут мне парадзілі забіраць іх сюды, але яны – на сваёй, на нашай зямлі. З Крынак паходзіць наш род, і землі там беларускія. Колькі можна зьдзекавацца над намі? Там хоць гутарыць па-беларуску не забаронена, а тут дзіву даецца, калі пачуеш мову народу з вуснаў інтэлігента. Аб начальстве дык няма чаго і гаварыць. Усе яны беларусаеды.

Для Вас – музэй, а мае думкі залятаюць крыху вышэй. Хачу, каб Вы гэта зразумелі. Народ споены і губляе свой твар, хоць сваю працавітасьць

яшчэ крыху захаваў. Мы сяньня са сваімі лясамі і вазёрамі – як жывая крывінка ў гэтым моцна індустрыяльным і забруджаным рознымі адпадамі сьвеце. Хочацца, каб і маральна былі на вышыні, і жылі ня толькі для вартасьцяў матэрыяльных.

Жыве тут на аднасельлі сваячка с.п. Мужа. Многа дапамагала мне. Працавітая і добрая. Сабрала крыху грошай на пахаваньне, дык выкралі ёй, беднай, і тыя. А побач, у лесніка, у белы дзень вырвалі прабой, забралі ўсяго ў хаце на 1000 руб. і паехалі сабе далей машынаю... Міліцыя наша, як правіла, нічога не дапамагае людзям, нічога крадзенага не знаходзіць. Чым яе болей, тым болей яна бязьдзейнічае. Сваячка наша нават і не зьвярталася ў міліцыю, бо бескарысна. Гэтак тут у нас на мясцох. Летась забівалі, сёлета болей крадуць. Часамі думаю: як добра, што маю ўсяго 33 руб. 75 кап. у месяц... Горка і сьмешна адначасова.

І Міхась просіць вызаў, і сын, але іх яшчэ не даюць нікому. І так я тут – “зь лесу роду адзінокі ствол”. Трагічная наша доля, калі задумацца. Род быў вялікі, і людзі харошыя. Каго забрала вайна, каго і не вайна... Жудасна аглянупца назад на перажытае. Ня меней страшна, калі падумаю сяньня пра ўнукаў. А каб жыць ды пазьбегнуць вайны, дык патрэбная памяркоўнасьць між людзьмі, як і паміж народамі. Галоўнае каб пазьбегнуць вайны, бо нас, беларусаў, шкадаваць ня будуць... А я перадусім думаю катэгорыямі сваяго народу. Некалі, у 1912 г., цар Мікалай II⁴, каб ліквідаваць пытаньне беларусаў, выдаў загад: хто праваслаўны – той рускі, а хто каталік – той паляк. Вось і падзялілі наш народ між двух суседзяў. І як давесьці нам бязглузьдзіцу такога падзелу, як вывесці наш народ з гэтае цемры? Сяньня гэтыя “палякі” як мага пралазяць на вышэйшае становішча ўсюды і абяруч спыняюць усё беларускае... А жаль, адвечныя нашы народныя вартасьці бываюць вышэй ад “дасягненьняў” сяньняшняй культуры.

Гутару з Вамі як з братам. А. Р. не люблю. Нячэсны быў з людзьмі, ды і с.п. мой Муж быў загневаўся на яго, калі аднойчы прыслаў да нас Ольгу Іпатаву, каб мы аддалі яму свае кніжкі. Яшчэ за жыцьця! Быццам мы ўжо зусім бязродныя, і ён – наш адзіны нашчадак. Кажуць, што ён робіць добрыя справы, але беларускія справы трэба рабіць толькі чыстым сэрцам і такімі ж рукамі.

Крыху дрэнна мне сяньня з сэрцам. Спадзяюся – пройдзе. Дыван той ляжыць – чакае транспарту. Можа, удасца дабрацца да Вас хоць з хворым сэрцам.

Усяго Вам найлепшага. Вітайце сваю сямейку і маю Ларысу.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

347. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 3 жніўня 1981 г.

Шчыра паважаныя і дарагія!

Увесь час з удзячнасцю і вялікай сымпатыяй пра Вас усіх думаю. Цэлы панядзелак і, сказаць, цэлы тыдзень ішлі віншавальнікі. Магу цяпер адчыніць магазін з парфумамі і інш. І навошта гэта? Лепш – калі без падаркаў у маім позьнім веку, а то жаль робіцца, што не скарыстаю.

Лёс дае мне магчымасьць лепей пазнаць і Клаўдзію Міхайлаўну¹, і вострую на розум Марыю Міхайлаўну. Абедзьве – абаяльныя. Дзякуй, дзякуй,

што не забыліся пра маю пустэльнію. Сьпяшаюся. Усіх цалую.

Найшло многа народу, а я хачу хоць падзякаваць. Як там нашы архэолягі? Дануся [Бічэль] пісала, што прыедзе. Не забывайцеся пра мяне, не мінайце маёй пустэльні.

Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш.*

348. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 14 жніўня 1981 г.

Даражэнькія!

Яшчэ раз вялікае дзякуй Вам за мілы візыт. А тут ізноў – напамін пра клопаты Вашыя і пра любоў мілых дам. Дзякуй. Пачачка – цудоўная, усё прыдалося, бо ў нас няма гэтага. Вось толькі адна думка – як і чым разьлічыцца за чуласьць Вашых сэрцаў? Крыху стамілася апошні час. Быў рамонт (у храме), і мой сябра пасяліў да мяне сваіх памочніцаў, ды некалькі дзён і сам быў з жонкаю і сынам. Рамонт канчаюць. Мне ня ўсё падабаецца, і гама – не зусім адпаведных колераў, і танняя, бліскучыя эфэкты. Што ж, у мастакоў у падобных выпадках ня радзяцца. А шкада...

Як я шкадую, што не змагу з Вамі часьцей бачыцца, хоць для Вас гэта лепей... Галава мне трашчыць ад дум, душа разрываецца з болю... Прабываньне Ваша было сьветлай хвілінай у маім жыцьці. Пасьля начной гутаркі з Клаўдзіяй Міхайлаўнай [Мельнікавай] было мне аб чым думаць. Вы паехалі, а вечарам прыйшлі дамы, што прыносілі кветкі, і тыя, што іх не прыносілі. Яшчэ на днях ад дваюраднай сястры з Сочы атрымала арыгінальны індыйскі ліхтар. Навошта? Мне сапраўды ўжо ня хочацца жыць.

Дарагая Марыя Міхайлаўна, цалую Вас за цудоўную, праўдзівую ацэнку людзей! Дзякуй Вам, што і магілку с.п. майго Мужа наведалі таксама. І за ўсё, за ўсё яшчэ раз Вам вялікае дзякуй! Цалую Вас, мілыя дамы, шчыра вітаю сяброў.

Ваша *Ларыса Геніюш.*

349. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 15 жніўня 1981 г.

Мілая і дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй Вам вялікае за Вашу мілую памяць, за прывітаньні з днём маіх народзінаў, такім ужо паважным, што крыху агортвае сум. Апошні час было многа клопатаў, і я вельмі дрэнна сябе адчувала. Праходзіў рамонт нашай царквы (1443 г.), і давлялося мне хоць нечым дапамагчы. Проста жылі ў мяне дзьве жанчыны, якія прыехалі дапамагчы маляваць (бяз грошай!), затрымоўваюся і наш сьвятар з сям'ёю. Усіх трэба было і накарміць і дагледзець.

У нас сянняя выпаў нарэшце дожджык, і крыху пасьвяжэла ў паветры. Як Вы чуецца? Як са страўнікам? Хто адведаў Вас, хто Вам піша? Даўгі час я ня маю ніякіх лістоў. Кажуць, што ўнукі павіншавалі бабулю таксама, але лісты ад іх не дайшлі, як і ад мяне не даходзяць. Дзікунства нейкае сянняя на сьвеце. Рваць сувязі паміж сем'ямі, ды яшчэ старым, хворым людзям – гэта праступнасьць! Жаль, што падобнае ў нас называюць прагрэсам...

Я цяпер зрабілася вельмі нэрвоная. Не без прычыны, безумоўна... Маю таксама даволі гуркоў і памідораў. Цэлая вялікая яблыня беллага наліву. Крыху кансэрвую, раздаю добрым людзям. Аб кніжцы маёй не чутно нічога, але я ўжо прывыкла да гэтага.

Як маюцца Вашы? Ці ўсе яны цяпер пры Вас? Жадаю Вам добрага здаровечка і ўсяго-ўсяго найлепшага ў жыцці.

Дануся [Бічэль] нагаворвае мяне прыехаць зь ёю да Вас, але Бог ведае, што будзе са здароўем яе мужа... Пакуль што – да пабачэньня! Цалую Вас, усіх вітаю.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

350. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 15 жніўня 1981 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Перадусім прымеце шчырыя прывітаньні ад мілых нашых, Вашым сьпевам зачараваных зальвянак. У тым ліку і ад мяне.

Пішу Вам сяньня, каб яшчэ і яшчэ раз падзякаваць паважанаму мастаку і Вам за такі дарагі і варты падарак. Я чуюся ў даўгу, і Бог ведае, ці ўжо змагу адудзячыць Вам за Вашую мілую ўвагу добрымі вершамі. Напаў на мяне нейкі пэсымізм, і пакуль што ня пішацца. Праўда, завалілі мяне гуркі, памідоры, яблыкі ды паважны рамонт царквы ў сярэдзіне. Так, як хата мая стаіць ля царквы, дык апошнія тыдні тут і засяроджваўся і дух, і рух гэтага рамонту. Сяньня працу канчаюць.

Першы раз ад даўгога часу выпаў дожджык. На днях даведалася, што пісалі мне і віншавалі мае ўнукі. На жаль, лісты і здымкі іх не дайшлі. Наагул мне не давалося з Вамі пагутарыць, а гэта было неабходна.

Як здароўе Усевалада Сямёнавіча [Караля]? Я яму пісала, але ён в[ельмі] заняты, напэўна. Скажыце яму, што тая Ларыса, якую лячыў ён, вярнулася з Сочы. З ма... [неразборл.] не карысталася, бо ўжо шэсьць тыдняў як цяжарная. Чэсьць і слава доктару Каралю! Гэта была безнадзейная справа.

Мы яшчэ тут “балявалі” цэлы тыдзень пасля Вашага ад’езду. Усё прыходзілі людзі з кветкамі і падаркамі! Навошта мне тыя падаркі? Чуюся дрэнна.

Мілыя прафэсары начавалі ў нас са сваімі жонкамі. Доўга гутарылі з айцом Васіліем¹, які з жонкаю і сынам зьявіўся пасля Вашага ад’езду. Мы з гродзенскімі дамамі прагутарылі амаль усю ноч. Было цікава. Цяпер нейкая “воўчая” адзінота, хоць людзей прыходзіць і замнога. Ёсьць на гэта вельмі важныя прычыны. Дануся [Бічэль] зьбіраецца прыехаць. Яе дачка паступіла ў Інстытут мастацтва ў Менск. Бываюць у жыцці хвіліны, калі труднасьць здаецца вышэй нашых сілаў. Падобнае становішча сяньня і ў мяне. Толькі я крыху “дубовая”. Нават сяньня...

Скажыце міламу мастаку, што ўсе захопленыя ягонаю працаю. Я – дык найболей. Такою менавіта хачу застацца ў памяці маіх патомкаў: бадзёрай, сьвежаю і крыху маладою.

Як маюцца мілыя Дудкі²? Можа, на Коляды прыеду да іх. Як Саўчукі? Ці не загневаўся на мяне сябра Пётра [Саўчук], што нічым не змагла разьлічыцца зь ім за яго харошую, так мне патрэбную працу?.. Што ж – 33 рб. 75 кап... Я ведаю яго прыхільнасьць да нашай сям’і і, безумоўна, жартую. Абавязко-

ва напішэце мне пра здароўе Усевалада Сямёнавіча [Караля], бо сам ён пра гэта забудзецца.

Вельмі хочацца бачыць Вас з розных меркавань. Патрэбная мне сяньня ня так дапамога, як шчырая і сяброўская рада, ды крыху падтрымка... Нэрвуюся зашмат, калі бачу столькі подласьці вакол... Маглі б ужо і “адхрысьціцца” ад мяне ў мае годы, а то і ўнукі церпяць праз сваю, Богу душой вінаватую бабусяю... Пра кніжку пакуль што нічога не чуваць. За межы сваяго панадворку амаль не выходжу...

Бывайце, сябра Пётра! Усе нашыя дамы яшчэ в[ельмі] хочуць пачуць “Зорку Вэнэру” ў Вашым выкананьні. Я таксама...

Вітайце сяброў і мілага мастака асабліва. З павагай да Вас – *Ларыса Геніюш*.

351. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 19 жніўня, 1981 г.

Данусенька!

Я не разумею цябе. Чаго і за што ты на мяне напала? Адчуваючы ўсю “ласкавасьць” зэльвенскага лёсу, я пішу табе, што мы з табою розныя людзі, – у нейкай адчайнай надзеі, каб ты не адчувала падобнага. Марыя Міхайлаўна [Пяткевіч] была тут вельмі цікавай і мілай, але ж гэта ня ты! Ёсьць мілыя, харошыя людзі, а ёсьць – родныя і дарагія, і ты мусіш адчуваць гэта.

Не люблю свайго дня народзінаў і хачу лепш пра яго забыцца, калі працаваць яшчэ трэба і пярком, і лапатаю ў гародзе. Калі няпэўны лёс унукаў даводзіць да хваробы сэрца, а фактычная цяжкая адзінота наводзіць на вельмі сумныя думкі. Не хачу, каб мяне сябры віншавалі, але хачу, каб хоць далі знаць, што жывуць, працуюць, родзяць, адпачываюць ці маюць цяжкасьці нейкія. Хачу часам адчуць, што я не адна, усімі забытая і пакінутая на міласьць-нямільсьць зэльвенскага начальства, якое тут лічыцца самым тупым і адсталым ва ўсім навакольні. Гэта Табе не Машэраў, не Кузьмін¹, не нашае ЦК, якія думаюць катэгорыямі народу. Не, лепш не хачу пра іх успамінаць...

Пасылаюць цяпер зноў рознае шумавеньне ў маю бедную хату. Зачыняю дзьверы, безумоўна. Айцец Вас[іль] дастаў таксама кватэру, і меней мне будзе клопатаў зь імі. Людзі яны па-своёму харошыя, але я не магу бачыць сяньняшні сьвет праз прызму сярэдневяковага праваслаўя. І яно патрабуе рэформы нейкай, адновы. Ёсьць глыбокія вартасьці духу і бяз строгіх канонаў таго ці іншага напрамку, калі зыходзяць яны з глыбокага гуманізму, этыкі і строгіх маральных вартасьцяў сям’і і грамадзтва, якія нам пакінулі продкі. Нельга адкідаць ці перарабляць таго, што вякамі выпрацоўвалі людзі, жыцьцё, прырода і нават наш клімат. Жывем мы тут коратка. Пражыць адмеранае нам трэба дастойна.

Ты – капрызная, крыху эгацэнтрычная асоба, але гэта – твая разнаякая, багатая натура. Ты мусіш ведаць, што мала ёсьць людзей, за цябе мне бліжэйшых. Напішы мне лепш, як чуецца мама? Чаму ты рубала ёй дрывы? Ці ня лепей забраць яе на зіму ў Горадню? Ня ўспомніла пра Эрыка. Быў Міхась Ч[арняўскі]. Скажаў, што Віка здавала ўсё на выдатна, проста дасканала! А ты нечаму “пішчала” ўжо наперад – ці хоць паступіць... Ня будзь

пэсымісткаю і не расьсейвай пэсымізму! Хопіць яго нам і так.

Што робіць Валера? Куды паступае? Як ты чуесься? Напэўна, ізноў табе бракуе грошай? Я сянняя атрымала 19 руб. (відавочна – за “ЛіМ”) і чуюся – як Крэз²! Кош са сьвенчанымі яблыкамі і грушамі красуецца на стале. Жаль – няма каму есьці іх.

Майстры амаль скончылі рамонт і прыходзілі разьвітацца. Рэшту дарабляць будзем тут самі. Каб захаваўся стары храм, патрэбнае ацяпленьне, а тут нам моцна перашкаджаюць у гэтым, як быццам гэта не для людзей, а для стварэньняў нейкага ніжняга, не “каврова-хрустальнага” гатунку мясцовых начальнікаў. Шкада храму, працы людзкой. Паплесьняюць сьцены. Калі так падумаеш, што іх можа крануць нейкая бомба, робіцца млосна.

Трэці месяц – ні слова ад Міхася! Проста нейкая праява садызму, бо хлопцы напісалі – адзін і другі. Зацікаўлены ж нехта, каб рваць мне нэрвы... Міхась Ч[арняўскі] казаў, што зусім згарэў усярэдзіне Мірскі замак. Як мне шкада! Там вяліся ўжо рэстаўрацыйныя працы.

Купі “Голас Радзімы” за 13 жніўня і на маю долю. Валя Трыгубовіч выдумала, што я казалася на сябе, што некалі была “прыгожай і вясёлай”. Ну і фантазія! Перадусім я была заўсёды моцна задуманай, сумнай і адначасова самай брыдкай з маіх сёстраў. Калі б да цябе нехта па якое інтэрв’ю прыехаў, дык хоць не выказвайся шчыра, а гавары нешта “вечнае, мудрае” і г.д.

Безьліч памідораў і – няма слоікаў. Багаты ўраджай сёлета. Разгубілася. Не паслала іх Сьвеце. Магла паслаць і вялізны сыр, які з любоўю прынесла мне нейкая румяная, мілая цётка... Ня хочацца есьці. А час ляціць, вызаву не даюць, і трывожна крыху за Міхася. Польшча – вельмі важны пункт, і таму слабыя тут жарты.

Шкада мне Іры М[арачкінай]³, недзе моцна ёй папсавалі нэрвы розныя тупіцы. Пісаў др. Кароль, што партрэт твой ужо робіцца. Мой выйшаў даволі цікавы. Нагадвае мне маладосьць. Дашлі, можа, нейкі свой цікавы здымак. Няхай бачыць мастак цябе з розных бакоў.

Ну, бывай, капрызуля! Кароткія твае лісты, сапраўды. Могуць навеяць думку, што ты ўжо ад мяне адраклася. Калі б хапіла грошай, сілаў і крыху адвагі, дык пакажыся тут ва ўсёй сваёй красе. Няхай добры Бог памагае табе быць мудрай, спакойнай, здаровай і сільнай.

Сардэчна вітаю Вас усіх. Пацалую цябе, калі прыедзеш. Твая ранейшая і тая самая заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

352. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 2 верасьня 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэпка!

Даўно не пісала Вам. Было шмат працы, крыху хварэла і яшчэ хварэю. На гэты раз прычапіўся бронхіт. Сёлета ў нас многа гуркоў, памідораў, дык рабіла запасы на зіму, што пры маёй малой надта пэнсіі – неабходна. Напэўна, Вы ўжо чыталі “Голас Радзімы” за 13 жніўня 1981 г¹, таму Вам гэтае газэты не пасылаю.

Як гадуецца мілы Ваш унук? Як усе Вы живеце і як прайшло лета, гдзе адпачывалі? Ад нашых прыйшлі толькі віншавальныя карткі са спазьненьнем амаль на месяц. Лістоў ад іх няма. Відавочна, і мае да іх не даходзяць. Найбо-

лей перажываю, што не прыедзе мой Міхасёк. Часамі ў маю пустэльнію заглядаюць, праяжджаючы, харошыя сябры, і тады лягчэй мне робіцца на сэрцы.

Паслала Вашым “Песьню пра зубра”², ці хоць яе атрымалі? Цяжка мне паслаць нешта лепшае, бо 33 руб. 75 кап. крыху малавата, каб сяньня пражыць. Трымаю пару рублёў на кніжцы, бо Бог ведае, што са мною тут можа быць заўтра... Праўда, людзі мяне не пакідаюць, але могуць пакінуць сілы. Непакоюся за Алесіка, што дрэнна вучыцца. Сяньня будучыня чалавека залежыць ад якога-такога дыплёму. Баюся таксама за нестрыманасьць сына адносна чаркі. У такіх выпадках бывае дрэннае і таварыства. А хочацца, каб ім было добра. На парозе ўжо сапраўдная восень. Крыху пасьпяшалася яна сёлета. Пасылаю Вам два апошнія здымачкі з магілы с. п. Яначкі. Там я найчасьцей і бываю.

Ня пішацца мне цяпер, хоць думак не бракуе, як не бракуе і балючых праблемаў – і ў сьвеце, і ў маім жыцьці... Паэтам бракуе сяньня слоў, роўных сіле сучаснага аружжа, каб спыніць тую катастрофу, якая прадбачыцца ў сьвеце...

Напішэце мне, як Вам жывецца, ці сапраўды такія цяжкасьці ў Вас з прадуктамі? Зямля ж нешта родзіць! Напішэце мне ласкава, як там жывуць нашыя. Вітайце сваіх!

Заўсёды са шчырасьцю – Ваша *Ларыса Геніюш*.

353. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 2 верасьня 1981 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Шчырае дзякуй за вестку! Перастыла, і ў баку атрымаўся бронхіт і міазіт, дык і не пісала. Сяньня чуюся лепей.

Мілая Валя Трыгубовіч крыху нафантазіравала ў сваім артыкуле пра маю “прыгажосьць”. Такого я ніколі не думала і не сказала, але паказвала ёй старыя здымкі. Вельмі ж трэба быць асьцярожнымі з гэтымі журналістамі. Усе, наагул, вельмі дзівяцца, што артыкул гэты ўбачыў сьвет, але я лічу гэта нармальным.

Напэўна, і Вам будуць удзячныя нашыя суайчыньнікі за тыя зёлкі, якімі лечыце маё хворае сэрца. У нас моцна пахаладнела. Уночы дык і зусім халадно. А я яшчэ ўсё нешта рыхтую на зіму. Люблю, калі ў мяне ёсьць запас, дык заўсёды ёсьць у хаце і чарка, і чым закусіць, ды і да гарбаты нешта. Гэта цяпер у мяне атрымліваецца лепей ад вершаў. Нарэшце паявіўся апэтыт, і часам сапраўды мне хочацца есьці.

Прыйшлі і прывітаньні ад сына і ўнукаў з Днём народзінаў. Ішлі амаль месяц. Даручылі мне іх зьмятымі і парванымі. Часам наяжджаюць да мяне архэолягі. Днямі быў адзін даўні сябра. Паставіла яму стары беларускі крупнік на сапраўдным мёдзе, але няшмат. Болей баялася, бо надта рассмакаваўся, і я баялася, ці шчасьліва даедзе дахаты. Цяпер шкадую, бо крупнік – сапраўды дасканалая рэч. Як лек. А той сябра – як мур!

Чакае мяне яшчэ многа працы, але вельмі захацелася з Вамі пагутарыць. Пасьля крыху прапалю ў печцы. Як Вы чуецца? Як са страўнікамі? Ноччу было мне дрэнна. Сьніліся цяжкія сны... Моцна перажываю, што сёлета не прыедзе Міхась. Лісты ад іх зусім не даходзяць. Ёсьць над чым тут задумацца.

Я вельмі рада, што п. Галя так Вас даглядае. Ці вярнуўся ўжо Слаўка? А пра маю кніжку яшчэ нічога не чуваць...

Усіх вітаю. Вас шчыра цалую – Ваша *Ларыса Геніюш*.

354. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 30 верасня 1981 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

У міжчасе, калі я Вас бачыла, столькі ўсяго тут сталася. Памерла тут адна блізкая жанчына (я хрысьціла яе ўнукаў). Пасьля памерла маці нявесткі ў Гомелі. Нявестка прыяжджала з Алесікам на пахаваньне. Ледзь іх туды пусьцілі. Да нас не заехалі. Тэлефанавалі мне з Гродна ад Данусі [Бічэль]. Дануся якраз ляжала ўдома з двухбаковым воспаленьнем лёгкіх. Ляжаў хворы і яе муж. Што ж, неспакойна ў той Польшчы, але мяса, хоць на карткі, маюць там болей, як мы. Маюць крыху і масла.

Учора я была ў Данусі. Ай[цец] В[асіль] меў якраз справы ў Гродне і забраў з сабою мяне. Прыехалі паглядзець мяне і ўсе Пяткевічы зь мілым унукам Аляксеем. Дануся захварэла і нэрвова. Яна цяпер выкладае ў школе бел[арускую] мову, а гэта на Беларусі найцяжэй. Гэты ўрок бяруць на ўсе “прывіўкі”, іншыя справы, бо ён, бачыце, мала тут важны. Тыя, хто не вывучае гэтай мовы, мусяць быць у клясе і рабіць настаўніку ўсе фокусы і подласьці, каб ён ня мог выкладаць... Вось гэта і дабіла бедную Данусю. Яна зьвярталася аж да М. Танка, каб яе ратаваў, і моцна захварэла. Я думаю, што тут болей нэрвы, хоць кашляе яна страшна. У Гродне – ні каўбасы, ні масла. Вялікая толькі чарга па цыбулю. Мы там купілі толькі па баханцы хлеба.

Айцец В[асіль] так заняты цяпер пераходам з аднаго прыходу на другі, што не можа нават напісаць нікому. Учора ліса перабегла нам дарогу, і хоць а[йцец] В[асіль] перахрысьціў шлях наперад, дык усё ж мы моцна заселі ў нейкіх пясках (рамантуюць дарогу). Заселі там і другія. Ледзь адныя другіх павыцягалі. Было цікава. Дахаты вярнуліся недзе ў 12 ночы. Ай[цец] В[асіль] марыць аб тым, каб асабіста да Вас прыехаць, захапіўшы з сабою і мяне. Пабачым, як пасьля нядзелі дазволюць яму на гэта час. Можа, давядзецца яшчэ ехаць зь ім у Менск. Клопатаў тут з усім многа. [Неразборл.] падзеяй і тое, што мне прыслалі дагавор на друкаваньне кніжкі. Я ўсё выпайніла, падпісала і адаслала. За адзін радок налічылі мне 1 руб. 50 кап. Гэта, відаць, таму, каб лягчэй мне жылося на маіх 33 руб. 75 кап.

У Гродне мы былі не самыя, дык пасьля заяжджалі яшчэ ў Ваўкавыск і ў далёкія, лясныя сёлы, развозячы людзей, якія з намі ехалі. Яны сапраўды плакалі наўзрыд, што адыходзіць ад іх ай[цец] В[асіль]. Плакаў і мужчына. Як пачалі мне тыя лесуны расказваць пра сваё жыцьцё ў час вайны і пасьля вайны, дык плакала зь імі і я, аднаходзячы ў іх тыя рысы характару нашага народу, за якія я яго так глыбока пакахала да самай сьмерці!

Яшчэ раз вялікае Вам дзякуй за мілы візыт. Вы зусім не “алькаголік”, але ўсё ж жадаю Вам нейкую сябровачку жыцьця, каб крыху Вас стрымоўвала ад таго “чарніла”, якое Вы крыху любіце... Вы – харошы чалавек і жыць Вам належыць 100 гадоў! Ай[цец] В[асіль] жыве ўжо ў Зэльве, але пасьнедаў сяньня ў мяне і паехаў недзе строіць машыну. Са мною толькі малы сабачка Жук, які вартуе мяне тут ад усяго злага.

Спадзяюся, што мой апошні ліст наш Усевалад Сямёнавіч [Кароль] атрымаў. Ягонья падапечныя чуюцца добра. Благаславіць яго за ягоную дапамогу ў безнадзейных справах жыцця. Я крыху адчуваю хворае сэрца. Пісаў Коля К[анаш]. Ён папёр на поўдзень, каб набрацца сілаў на зімовы пэрыяд у Беларусі. Пытаўся, што мне прыслаць? Напісала, каб лішне ня траціў грошай. Ай[цец] В[асіль] хоча ў нядзельку забраць мяне ў Поразава, гдзе ўжо будзе разьвітвацца з тымі людзьмі. Я не паеду, бо надта там ужо плачуць па ім ды злуюцца, што мы яго перацягнулі ў Зэльву.

Пагода спрыяе нам, ды каб ня гэтая дзікая адзінота, нейк тут і жылося б. Вельмі расстроілася тым, што не змагла пабачыць Алесіка і Валю ў Гродне. Не дастала машыны, а былі яны в[ельмі] коратка. Паважанаму сябру Курчаву¹ скажэце, што ай[цец] В[асіль] да яго загляне. Толькі казаў, што мне няма чаго ў Вас там заставацца.

Жадаю Вам усяго найлепшага. Вітайце дарагіх сяброў. Мяне не забывайце.

Са шчырасьцю да Вас – *Ларыса Геніюш*.

Яшчэ раз дзякуй Вам за ўсе Вашыя мілыя падаркі, за ўвагу да мяне. Надта лезе мне на нэрвы тая Польшча. Юрка в[ельмі] нэрвовы пасля таго інцыдэнту. *Л.*

355. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 1 кастрычніка 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

Рада была з вашага ліста і зь вестак аб Карнэльцы¹, Данчыку і інш. Нашыя мне пра такія справы ня пішуць.

Дарэчы, мінулы тыдзень была тут нявестка з Алесікам на пахаваньні сваёй маці ў Гомелі. Да нас не заехала. Але званіла я ёй у Гродна, бо мне пра яе пазванілі. Не пазнала па голасе Алесіка. Зусім ужо як дарослы. Дануся [Бічэль] якраз ляжала хвора (двухбаковае запаленьне лёгкіх). Ляжаў і яе муж, але гасьцей і прынялі, і правялі – ня могучы. Была я ў іх на днях, распавялі. Прапанавала Дануся ім грошы, але нявестка ўзяла ўсяго 10 руб. Нечаму ехала без капейкі. Я тыя грошы вярнула з удзячнасьцю, вярнула б і болей. Пасылак яна казалася не прысылаць, бо тое, што згэтуль можна паслаць, яны маюць. Вельмі я ўдзячная дарагім людзям, якія ўспомнялі мяне 27 ліпеня – на дзень маіх нарадзінаў... Я першы раз чула пра гэта. Дзякуй і ім, і Вам, што напісалі пра гэта. Здавалася, што цэлы сьвет ужо пра мяне забыўся, а гэта толькі забыліся дзеці і ўнукі...

Цешуся, што Вам хораша расьце Марцінка. Я ўжо цешылася з яго, калі яшчэ ён Вам не нарадзіўся. Дай Бог яму шчасьця і яснае долі ў жыцці. А я тут усё сяджу ў сваёй пустэльні, нейк каратаю час, крыху прыхворваю. Усе запасы на зіму, уключаючы і бульбу, у склепе. Апал на зіму – у хляве, толькі б Бог даў сілы з гэтага ўсяго скарыстаць. Міхась, яшчэ дзіцём, пісаў малой Карнэльцы¹, але пасля перастаў, бо цяжка яму было адказваць мілай даме па-ангельску. Добра, што сустрэліся. А мілы Данчык² прыслаў мне некалі сваю кружэлку, а я яму – кніжку з удзячнасьці. Дарэчы, падпісала ўжо дагавор з выдавецтвам на сваю новую кніжку. Гэта адзінае, што цешыць мяне,

а іначай – сумна і адзінока. Нявестка сказала Данусі, што я для іх – чужы чалавек, а мне напісала: “Мамачка, Вы адныя цяпер нам засталіся на сьвеце”... Жудасна ўсё гэта і незразумела... Богу дзякаваць, што ёсьць яшчэ людзі акрамя іх.

Толькі Вам веру, і таму спакайней мне цяпер на сэрцы. Вельмі баялася за сваіх, ведаючы, як ня ўсе любяць Валю... Усяго Вам найлепшага. Пішэце мне!

Усіх Вас сардэчна вітаю – *Ларыса Геніюш*.

356. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 15 кастрычніка 1981 г.

Добры дзень, сябра Ігар!

Герогліфы Вашыя нейк расчываю, бо і мой почырк падобны на лекарскі рэцэпт, і, напэўна, Вы ці раз крывіцесься, ліст мой чытаючы. Галоўнае і самае важнае – што дарагі і паважаны наш пацыент¹ ужо падымаецца! Божа, як усьцерагчы яго ад гэтых далейшых каменьяў нырак і самога жыцьця?

Мілая Сьвета² пісала мне, што мэдыстрычкі ўжо какетнічаюць зь ім, дык знача – будзе з бабы дзеўка! Ад мяне перадавайце яму ўсю маю патрыятычна-беларуска-мацярынскую любоў і пажаданьні – каб болей ніякіх каменьяў! Я – жонка лекара і таму кажу яму, што чалавек ня мусіць (тым больш хворы!) нічога нармальнага ўстыдацца, каб нават здарылася такое, што і “лужынка” была б у ложку. Няхай добра цяпер і разумна глядзіць сябе! Такія паперы... Між іншым, “такія паперы” – гэта з польскага. Усе асаднікі некалі ў нас паўтаралі: “Такіе раріегу, ргоше рапі”.

Сябра Семашкевіча³ добра ведаю, але ёсьць важкія прычыны, дзеля якіх я яго не люблю... Аб гэтым – некалі асабіста. Як тэмпэратура ў Вашага дзядзькі? Ці ён ужо абсалютна здаровы? Я ў міжчасе крыху разбагацела. На маё вялікае здзіўленьне, прыслалі мне з выдавецтва 60% будучага ганарару. Са страху кругленькую суму паклала на срочны ўклад, а рэшта тут так-сяк разыходзіцца. Якраз пачаліся радзіны маленькіх сваякоў с.п. Мужа, ды і іншых такіх жа, мне не абыякавых малюсенькіх нашых суайчыньнікаў. Будучыя мамы і іх дзеткі маюць да мяне нейкую цягу, і часамі панадворак выглядае, як дзе’ясьляўскі – ад малых калясак і калясачак, асабліва летам.

Дануся прасіла, каб я выслала сыну нейкія папяросы – адзіную радасьць іхняга жыцьця. Мусіць, ён пісаў ёй пра гэта. Зараз пайду шукаць магчымасьцяў. Ад іх – ніякіх лістоў! Як быццам живуць яны недзе на іншай плянэце. Во, пайшлі часы! Адзінае, што нашыя добра зрабілі, – дазволілі пасылаць ім хоць нешта. Дабром хутчэй нечага даб’есься, чым суровасьцю. Час ужо ня той. Дрыжу крыху за бясьпеку сваёй зямлі, асабліва Белавескай пушчы. І трэба ж, каб гэтая пэрла сусьветная са сваімі жыхарамі-зубрамі была якраз на граніцы... І хто ж так некалі яе сьмеў падзяліць? Баюся і за бясьпеку сваіх. Кусаюць іх з двух бакоў.

А дым на хату не ўнімаецца. Ніякае цягі! І грошы дала, і паўлітра паставіла, і накарміла, і – ніякае рады. Хата вельмі старая і, можа, дзе ў складаных дымаходах заваліўся які каменьчык. Няма на такое цяпер адпаведных майстроў. А юргіні цвітуць, як некалі, калі адзін Барадач⁴ і трох безбародых сяброў ласкава завіталі на мой панадворак. Трэба іх сяння

выкапаць, бо моцна пахаладнела. Учора былі Пакровы, а кветкі цьвілі – як ніколі. На гэтае сьвята часта выпадае сьнег. Цудоўная сёлета восень, але бульба ў людзей нечаму загнивае.

Надта чакаю кніжкі і рада з капейкі. Цяпер я – герой. Ня так ужо баліць абыякасьць роднага сына да маіх варункаў жыцьця... І ў каго ён толькі ўдаўся? Пайшоў не па бацьках, а па жонцы... Бывае такое. Со teraz rap robi⁵? Як ідзе праца? Як маецца наша салодкая Ліля? Жаль, што не прыгатуе, не падасьць мне чаю, ня зробіць парадку на стале, як некалі ў час Вашага візыту... Пацалуйце яе ад мяне ў разумны лобік. Мілага дзядзьку М[іхася] – таксама. Сачэце крыху за ім, каб ня вельмі выдзыгаў пасья апэрацыі і крыху прыдбаў на вазе.

Мілая Данусенька ўжо арганізуе Музэй М. Багдановіча ў Гродне. На грамадзкіх пачатках пакуль што. Усе надсылайце ёй адпаведныя экспанаты! Чакаю, што зноў заедзе да мяне О.В. Церашчатава⁶ са сьвітаю. Яны цяпер недзе ля Баранавіч. Што новага ў Менску, ser? Чакаю ліста ад Вас. Могуць быць і героі і герогліфы. Вось такія паперы.

Вітаю Вас усіх, усімі Вамі амаль забытая – *Ларыса Геніюш*.

357. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 19 кастрычніка 1981 г.

Добры дзень, Данусенька дарагая!

Як табе зьездзілася ў Вільню? Якія рэзультаты? Прывучайся памаленьку да сваёй новай працы і дзейнасьці. Галоўнае – як чуесься, як тваё здароўе?

Перамены ў Польшчы трывожаць. Добра трэба ведаць психалёгію палякаў і вельмі аглядна і дыпляматычна падыходзіць да справы, каб пазьбегнуць канфліктаў. Мяне гэта вельмі датычыць, бо там – сям'я сына і пажважная частка нашага народу. За ўсіх іх, як і за саміх палякаў, баліць душа.

Гатую пасылку Юрцы. Ледзь зладзілі, пры дапамозе суседа, сякую-такую скрынку – на пошце іх ужо не прадаюць два тыдні. Маюць мне яшчэ прынесці крыху папяросаў (200 грам). Маю ўжо 2 кг добрых цукеркаў, 2 кг цукру, 2 кг рысу і пачачку чаю. Зубной пасты і інш. тут не бяруць. У сераду, 21 кастрычніка, Юрцы будзе 46 год. Час ляціць. Я рада, што хоць нешта магу ім паслаць з хаты.

Што датычыць шаноўнага майго кватаранта, дык я хацела б ведаць крытэрыі тых вестак аб ім і больш-менш сутнасьць. Нешта ў гэтым, можа, і ёсьць, бо ніколі дыму без агню не бывае. Але я асабіста пакуль што нічога благога ад гэтага чалавека адносна маёй асобы не заўважыла. Наадварот, гэта была заўсёды вялікая павага і шчырая ахвота нешта добрае мне зрабіць. У гэтага чалавека тысяча спраў, рамонтаў і розных камбінацый. Я ня ў курсе гэтых спраў, але здаецца, ня ўсё тут гладка, і людзі часта зьвяртаюцца да мяне па раду і паясьненні. Ухіляюся ад шчырага высказваньня ў падобных справах, спялягаючы на этыку, якая абавязвае ўсіх слугаў культуры, царквы, палітыкі, з якіх людзі простыя бяруць прыклад. Нічога і нікога тут нельга дыскрэдытаваць беспадстаўна, асабліва працаўнікоў культуры. Можа быць у людзей розьніца поглядаў, але вымаганьні этыкі для ўсіх аднолькавыя. Куды мы зайшлі б, узаемна падрываючы яе асновы? Пакуль наглядаю.

Зося [Каліноўская] прыходзіць і часам начуе ў мяне. Яшчэ засталася мне дастаць недзе 200 грам тых папяросаў. Кажуць, найлепш там ідзе "Прыма". Мне яе абяцалі.

Купіла сабе нейкія туфелькі за 9 руб. і боты за 33 руб. – уцяплёныя, на штодзень – адно і другое. Лепшых тавараў, на жаль, няма. Не цягне комін па-ранейшаму, і ніякай рады на гэта няма. Камінар сяньня – найбольшы дэфіцыт! Пакуль што палю дровамі. Жук вартуе мяне, як герой. Грызе зубамі ўсіх, хто яму недаспадобы. *Umus defensor!* (Адзіны абаронца!)

Лістоў ад сваіх – няма. Іра толькі атрымала пару слоў ад Валянціны, гдзе яна вельмі “нясмачна” згадвала пра сьвякруху. Ну і дрэнь баптысцкая, а я ім шлю цукеркі і г.д. Але гэта драбніца. Божа мой, нейк яно будзе. Радзяць зноў мне іх сюды забіраць. Гэта і для іх ня выхад, бо ўнукі маюць польскія школы і носяць прозьвішча дзеда свайго і бабусі. А гэта нялёгка сяньня.

Іду ўжо на пошту. Цалую Вас усіх. Надта хачу яшчэ сяньня выслаць пасылку.

Маргарын маю. Дзякуй вялікае, не рабі сабе клопату з гэтым. *Non vivemus ut edemus, sed edemus ut vivemus.* Не жывем, каб есьці, а ямо, каб жыць. Нейк бягуць мне сяньня пад пяро старыя лацінскія думкі.

Цалую і абнімаю. Рада за Віку. І табе будзе зацішней і спакайней. Вітаньне тваім мужчынам.

Ларыса Геніюш.

358. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 19 кастрычніка 1981 г.

Дарагая Дануся!

Вельмі шкадую, што напісала табе такога пэсымістычнага ліста. Я была крыху пад уражаньнем падзеяў майго пашпарту... Таму мне здавалася, што тут на месцы... Не, лепш прамаўчу, бо агідна.

Грошы атрымала – 2 129 руб. Круглую суму палажыла на кніжку, а рэшту – крыху транжыру. Хачу купіць сабе нешта на ногі. [Усеваладу] Каралю напішу заўтра. Толькі што вярнулася з больніцы, дзе любімая наша сваячка Раіса нарадзіла другога сыночка. Першы дастаўся ёй надта цяжка. Гэты – крыху лягчэй. Зося [Каліноўская] зноў начуе ў мяне. Ты маеш рацыю, усё гэта дурніцы. Галоўнае, што Міхась Ч[арняўскі], якога добра-такі парэзалі і выкінулі з камяні з нырак, папраўляецца. Устае, хоць доўга не прачынаўся з наркозу. Сьвятлана піша, што ён худы, жоўты, зялёны, сіні і сівы, і ўсё ж мэдсястрычкі зь ім какетнічаюць...

Ад дзяцей і ўнукаў вестак – ніякіх, хоць часта прыходзяць весткі зь іншых кантынэнтаў. Што датычыць ай[ца] В[асіля], дык пакуль што гэты чалавек нічога дрэннага мне не зрабіў. Выкарыстоўваў толькі крыху мяне ў сувязі з рамонтам храма, але ж гэта натуральна. Я не захопленая ім. Усіх разглядаю вельмі крытычна, а пытаньне, падабаецца ён мне, ці не падабаецца, зусім не прыходзіць на ўвагу. Я ўдзячная чалавеку за добрыя адносіны, але цяпер амаль яго ня бачу, бо мае ён сваю кватэру і сям'ю. Сяньня была ў мяне толькі ягоная жонка.

Падобнае пытаньне задаў мне па тэлефоне Юрка. Мяне гэта вельмі абурыла. Якое права мае Юрка, які ні разу не папытаўся, як і з чаго я жыву, непачціва адносіцца да людзей, якія хоць шчыра памоляцца за мяне, за яго і ягоныя “чада”. Люблю думаць, люблю ўсё пазнаваць, каб пасля магчы пра гэта сказаць сваё слова. Жыву сярод вельмі варожага асяродзьдзя,

як сама ведаеш, і ня маю права адкідаць рукі, якая мне дапамагла крыху. Сяньня гэтага не патрабую.

Дзякуй вялікае за маргарын. Прабач за клопаты з тою пачкаю. Пазычаць грошы ня мусіла. У мяне яны былі і ёсьць на кніжцы – яшчэ за “Невадам зь Нёмана”...

Юрка любіць зьбіраць плёткі пра нас, зроджаныя на фантазіі хвораі і звыроднелай пэўных элемэнтаў, і імі кіруецца, на жаль. Бачым гэта сваімі вачыма, разумеем і сэрцам. Так ён паволі даконваў хворага бацьку, а ты знайшла для гэтага бацькі такое добрае, трапнае слова... Дзякуй, Дануся!

Яшчэ раз паўтараю табе, што гэты чалавек, пра якога пішаш, вельмі далёкі ад майго даверра і болей абыякавы для мяне за сваю машыну. Машына мне тут многа дапамагла, асабліва часта вазіла мяне на могілкі, да с.п. Яначкі... Вось такія паперы, як піша Ігар Ч[арняўскі].

Доктару Каралю абавязкова напішу ў справе твайго музэю. З жонкаю і сынам Васіля ўжо гутарыла. Яго яшчэ ня бачыла. Усе тут вельмі зайздросьцяць мне за атрыманыя грошы, і я сапраўды баялася б нават такую невялікую суму трымаць у хаце. Многія лічаць, што было б лепш іх прапіць, бо дастануцца нявестцы. Але гарэлкі я не бяру ў рот. Рада, што ёсьць капейка. Чуюся лепш. А найболей цікавіць мяне кніжка. Я яшчэ не пыталася на пошце, ці можна Юрцы з Зэльвы паслаць папяросы. Я іх пашлю, калі будзе можна. Крыху меней ужо дыміць печка, і ў хаце даволі цёпла. Жук – як мой цень, і я з гэтага моцна цешуся. Ён – як званочак.

Яшчэ раз дзякуй за маргарын, бо ёсьць яблыкі, і я люблю зь імі цесты. Пішы мне, Данусенька.

Цалую Вас усіх – Твая *Ларыса*.

P.S. Ноч прайшла шчасьліва. Баліць крыху ў баку. Наконт ай[ца] В[асіля] будзь абсалютна спакойнай. Залішне многа добрага я зрабіла для іх, каб можна было чакаць ад іх злага.

359. ЛІЛІ ЧАРНЯЎСКАЙ

Зэльва, 29 кастрычніка 1981 г.

Лілечка мая!

Крыху шкадую, што многа згубіла наша філялэгія, асабліва юныя беларусы, якіх Вы выхоўвалі б у духу пашаны і любові да роднае мовы. Чарапчкі – яны нямыя... Гэта сябра Ігар зумысьне захаваў Вас у глухой майстэрні, каб Вашая абаяльнасьць азарала толькі яго аднаго і чарапчкі...

Усе, хто тады меў дачыненьне да таго нашага брыкету, – амаль закахаліся ў Вас. Дарэчы, брыкет адумыслова грэе маю пустэльню, і цяпло прываблівае аматараў за мой гасьцінны стол. Стараюся выкручвацца бяз чаркі, бо ня вытрымае гэтага нават задатак за тое, што “Настоенае на чабары”... Зусім не сумняваюся, што ўшчэнт разаб’еце пагляды жанчын, якія ня вераць у тое, што быць заўсёды побач каханага чалавека можа некалі надаесьць... Ігар – ня толькі Ваш муж, ён – Ваш сардэчны сябра, харошая частачка нашай Беларусі, і такое ніколі не надаесьць для жанчын, закаханых у сваю Айчыну! Супольнасьць інтарэсаў і замілаваньняў нейк нябачна цэмэнтуюе лучнасьць людзей, і найболей гэта адчуваецца, калі яны адыходзяць...

На здымку бачу, што муж Ваш і сябра не пахуднеў. І добра, што Вы – ня толькі будучы надзейны і слаўны супрацоўнік архэалёгіі, але і адумысловая жоначка, якая ўмее зварыць бульбачку і да бульбы! Так трэба, даражэнькая Ліля. І гэта ёсьць – жыцьцё! Аб усіх навінах напісала я галаве Вашай сямейкі. Глядзеце, цёпла апранайцеся ў тую майстэрню. Няхай дух той даўняй эпохі натхняе Вас і на адпаведнае, мудрае слова ў друк аб нашых прадзедах і прабабках. Цешуся, што Вы таксама ўвайшлі ў сьвет старадрукаў і, спадзяюся, зацікавіліся імі. Удачы Вам, Ліля, і не забывайцеся пра мяне.

Ай[цец] В[асіль] не пакідае апекі над маёю душою і хатаю. Я рада, што на здымачку Вы каля мяне. Цалую Вас у разумны, дарагі лобік.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

360. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 29 кастрычніка 1981 г.

Добры дзень, сябра Ігар!

Вялікае дзякуй за здымкі, а яшчэ большае – за весткі пра здароўе Вашага дзядзькі. Вельмі шкада, што так аслабеў. Было і ёсьць нялёгка гэтаму харошаму сябру. Артыкул у “ЛіМе” – тое, што трэба! Толькі б з гэтага былі рэзультаты. Нізкі паклон Вам, разумныя голавы і шчырыя сэрцы! Дасканалая была і перадача пра Ігната Буйніцкага¹. Болей бы такіх! Мяне крыху напалохала маё ўласнае сэрца, але ногі сяньня ўжо не апухлі. Дачакацца б хоць таго мілага ўнука, якога абяцае мне наша Русалачка.

Цікавая вельмі адкапаная Вамі іконка, а вы ў сваім капелюшы зь мілай памочніцай – клясычны архэоляг! Удачы Вам ва ўсім! Рада, што і Валерык з вамі. Гляджу на Мірскі замак і выбражаю сабе катастрофу. Той нехта некалі казаў мне, што замак заклалі Сьвятаполкі-Мірскія² – патомкі нейкага Сьвятаполка Акаяннага³, які ўцёк да нас з Масковіі, забіўшы брата, здаецца. Пасьля яны зьбяднелі, і замак дастаўся Радзівілам⁴, але яны вельмі хацелі вярнуцца ў Мір і пасля яго адкупілі за нейкага там цара-бацюшкі, якому служылі верай і праўдай. І яшчэ, і яшчэ... Але замак – то праца ў мурах, і легенды, і думкі нашага народа, таму захаваць належыць кожны сьлед мінуласьці, асабліва славянскай, каб не казалі, што ўсе мы – скіфы і азіяты, хоць і гэта ня грэх.

За вокнамі крыху дажджліва, і ў маіх каленях адзываецца тое, што засталася яшчэ з далёкай краіны Комі⁵... Акрамя Жука, прыбіўся яшчэ да маіх парогаў немагчыма пісклівы кот. Ніякім чынам не магу яго пазбыцца. Прытым, ён зусім не вегетарыянец, і з гэтым мне клопаты. Жук меней пераборлівы ў меню.

Наша мілая Дануся [Бічэль] акрэпла, пабыла ў Зоські Верас у справе музэю. Задаволеная. Яшчэ ўсё выкладае ў школе, але ёсьць надзея, што хутка будзе красавацца ў філіяле Музэю М. Багдановіча, і мы яе будзем слухаць. Каб гэта здзейсніць!

Быў ліст ад Міхася. Грызе сваю вэтэрынарыю, езьдзіць па сабачых выстаўках (hobby!) і просіць вершаў у старой бабусі, якой зусім цяпер не да паэзіі. Пытаецца, што думаю адносна плянаў ягонага таты, а ад таго таты – ні славечка! Лісты даходзяць найлепей, калі іх кінуць у Варшаве. Ці чыталі Вы некалі артыкул В. Трыгубовіч пра кс[яндза] Чарняўскага⁶? Дык вось, нейкі “хрысьціянскі духоўнік”, паляк, безумоўна, напісаў з абурэньнем і грозаю: “хрысьціянскі духоўнік”, паляк, безумоўна, напісаў з абурэньнем і грозаю: як гэта нехта са сьвятароў пасьмеў у касьцёле карыстацца беларускай мо-

ваю?! Чулі падобнае? Во якія паперы! Яму, здаецца, далі адпаведны адказ. Дарэчы, госьць зь Вішнева хоча наведаць маю пустэльнію. Я рада.

Зноў я думкамі з Вашым дзядзькам. І як гэта спыніць прадукцыю тых каменяў у яго нырках? Казала мне і О.В. Церашчатава, што і яе ўжо два разы добра парэзалі з гэтай прычыны. Ці думае нешта той Ваш слаўны дзядзька аб румынскім леку, пра які я яму напісала? Там цьвердзяць, што пасья яго – ніякіх болей каменяў! Як чуецца Сьвета? Чым яна яго корміць? Пажадайце здаровечка, сілаў і вытрываласьці гэтай зорцы нашай архэалёгіі. Перадайце яму ўсе мае прызнаньні і прывітаньні. Няхай папраўляецца. Я буду яго крыху слухацца!

Добра, што маеце ўжо свае “апартаменты”, гдзе можна Вам працаваць. Усё гэта немалаважна. А ці хоць цёпла там? Няхай жа ажываюць з-пад рук Вашых тыя адвечныя, захаваныя пакуль у зямлі, чарапкі і чарапачкі. Тут адзін стары дзядзька ўсё прыходзіць і расказвае мне пра гару, гдзе, прылажыўшы вуха, чутно яшчэ, як звоняць званы! Хацелася б, каб Вы некалі паглядзелі на тую легендарную гару ля Зэльвы. Цяпер там лес і растуць у сваю пару лісічкі...

Глядзеце толькі, каб не залішне перапрацоўвалася нашае дзяўчо! Яе галоўнае заданьне – міла даглядаць выдатнага барадатага архэоляга ды натхняць яго на далейшыя артыкулы ў “ЛіМе” і подзьвігі. Вось такія паперы.

Ваша бабуся *Ларыса*.

361. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 29 кастрычніка 1981 г.

Мілая Данусенька!

Нейк я раскісла разам з пагодаю. Дае знаць аб сабе задаўнены рэўматызм. Дрэнна і з сэрцам, бо пачынаюць крыху ацякаць ногі. Мяне леаць, але ад самотнасьці і сіратлівай нейкай адзіноты леку няма. Было пару слоў ад Міхася. Пытаецца, ці я згодная з думкамі і плянамі ягонага таты, як быццам я атрымоўваю стуль лісты. Ні слова.

Цешуся, што засталася Ты задаволеная з візыту ў Вільню. Жадаю посьпехаў у стварэньні музэю. Шкада Карпюка, бо і што яго сыну, беларускаму хлопцу, рабіць у нейкім Сухумі¹? Ёсьць жа на гэта тамтэйшыя генацвале.

Ну і рэцэнзію Табе напісалі! Палякі зусім абнаглелі, і ім здаецца, што мы – іх калёнія! На стацьцю ў “Голасе Радзімы” пра кс. Чарняўскага² нейкі, здаецца, біскуп за мяжой адазваўся з абурэньнем – як гэта можна ў каталіцкім касьцёле гутарыць на беларускай мове?! Ну і нагласьць! Як гэта балюча, што кожнаму можна зьневажаць нашу мову, а гэтым і наш народ! Здаецца, што той тып дастаў адпаведны адказ на сваё сапраўды нехрысьціянскае выступленьне.

Праводзілі ўчора ў армію Міхася, які некалі гуляў з маленькім Валерыкам і Вікаю. Давялося і мне пабегаць да ўтомы. Быў там і наш сусед з жонкаю. Працуе ў ГАІ. Падаў заяву, каб далі яму іншую працу, бо мала дае людзям штрафаў, і заядаюць яго за гэта. Кажа мне – штрафую гіцляў, а вось дзядзьку зь вёскі растлумачу, як трэба хадзіць, навучу, і ён болей ніколі не парушыць тых правілаў. Іначай будзе злосны і на мяне, і на дзяржаву, а калі па-людзку з людзьмі, дык яны робяцца лепшымі...

Глядзі, які харошы, які мудры падыход сялянскага хлопца да справы! Я такога паставіла б на вышэйшае становішча, а ён уцякае з гэтай працы, бо ня можа згадзіцца з мэтадамі, недастойнымі чалавека. А як сьпяваў ён, а які быў вясёлы! І такі муж з яго добры, што ўсе зайздросьцяць ягонай жонцы. Сяньня яшчэ прыходзілі па мяне, каб ішла на чарку, якое ня п'ю. І так, “малы” Міхасёк недзе ў дарозе, каб стаць – генэралам (жадала яму ягоная настаўніца). Стол быў надзіва багаты, бо восень сёе-тое прыдбала.

Пачку Юры я выслала: 2 кг цукру, 2 кг цукеркаў, 200 г папяросаў, пачку чаю. Болей нічога нельга. На наступны месяц вышлю зноў. Жук, мілы Жук ляжыць каля майго ложка і ніяк яго ня выгнаць. Вартуе мяне, здаецца.

Сяньня прыслалі падпісаны дагавор на выданьне кніжкі. Толькі б угамавалася крыху тое сэрца! Вершы ня пішуцца. Яны бяссьільныя супраць неразумных, у якіх у руках усе бомбы... І пашто толькі іх прадукуюць?

Ці глядзела ты выступленьне Зянона [Пазняка]? Харошая была перадача. Не забывайся пра мяне, Дануся. Лячы свайго Эрыка.

Цалую Вас усіх. Ваша *Ларыса Геніюш*.

362. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 3 лістапада 1981 г.

Паважаны і дарагі сябра Алесь!

Вялікае дзякуй Вам за гасьціну! Бачыла зноў у суботу тую хатку па тэлебачаньні і Вас – такога шляхотнага, радаснага. Жаль, не казалі, што гэта – Гудзевічы...

Чамусьці гэты візыт у Вас пакінуў глыбокае ўражаньне ў нас абоіх. Я выехала да Вас неспадзявана і таму ўзяла з сабою толькі дыван. Заехалі мы дамоў шчасліва. Думаю, што хутка прыедзем зноў. Гісторыя гэтага дывана вельмі цікавая. Я пастараюся яе напісаць і прывезьці. Мой спадарожнік найбольш захоплены старой хаткаю і Вашай адданасьцю справе культуры. Дзякуй Вам, сябра Алесь, што Вы такі менавіта! Дзякуй, што абодва сыны Вашыя – людзкія хлопцы. Гэта вельмі важна сягоньня.

Ад нашых усё няма лістоў. Моцна гэта перажываю. Адганяе гэта мне сон ад вачэй. Гатоўлю ім другую пасылку.

Мусіць, у хатку трэба яшчэ лапцікі, такія пастолікі ці абіякі. Над прымасткаю трэба жэрдку і на ёй павесіць які андарак ці дыван, ці ручнікоў пару. Так мне хацелася тады прысесьці на ляжанку...

Паэты – уражлівы народ, асабліва чулыя яны на голас продкаў. Вось і “хварэю” сяньня болей Гудзевічамі, чымсьці сэрцам.

А ў той газэце, “Голасе Радзімы”, згадваюцца і Гудзевічы – у сувязі з маёю асобаю. Я яе прывязу Вам. Была вельмі рада, што Вы і Вера выглядаеце яшчэ молада і бадзёра. Найболей да сэрца прыпаў Міхасёк. Вось такога “гаспадара” мне б у хату! А то вартуе мяне Жук, малы сабачка, які амаль не пакідае мяне дзень і ноч і брэша, калі хто ступіць на ганак. Проста прыбіўся да маёй пустэльні. Адчуваю ўжо, што губляю сілы, і вельмі баюся згубіць іх зусім, бо я тут фактычна адна, хоць людзі да мяне бываюць узварушліва добрымі. Такія простыя, бедныя людзі. Цяпер адзін суседзкі Міхасёк адыходзіў у армію, дык праводзіла як унука, бо быў да мяне як унук. Бацькі ўсё стараюцца,

каб нешта добрае мне зрабіць. І так многія. Трывожна крыху бывае ноччу, але хоць Жук пры мне.

Цяжкае ўражаньне засталася ад Жлобаўцаў, ля якіх мы праяжджалі. Надта шкада, што выкарчавалі амаль усе дрэвы. А іх належыць садзіць усюды і даглядаць, каб ня лысыя былі сядзібы і фэрмы, а ўтульныя, абжытыя і прыемныя для гаспадарскага вока, нават калі яны толькі для жывёлы. Нікому з нас тыя Жлобаўцы непатрэбныя, але сьляды дарагіх бацькоў і загінуўшых на фронце братаў там засталіся. Да зямлі належыць адносіцца не на загад нечый, але вельмі ашчадна і з любоўю, як і да людзей. Важна, каб былі адпаведныя ўмовы жыцьця, але болей важна, каб былі адпаведныя часу, разумныя і дастойныя людзі, гэтай нашай зямелькі гаспадары. Кожны мусіць пакінуць па сабе варты сьлед.

Я рада, што той збаночак вісіць, і ніхто яго не чапае. У нас даўно з яго былі б чарапкі. Школьнікі тут дэбільныя нейкія, запалохваюць дзяцей, вымагаюць грошы, а яшчэ болей дэбільныя настаўнікі. Не ў галаве ім падобны музэй ці іншае культурнае мерапрыемства. Вось гарэлка – другая справа. Вось такія і вучні. Лепшыя толькі хлопцы па-суседзку ў нас. Мы нейк іх супольна выходзілі. Трэба ж навучыць людзей цаніць і любіць нешта большае ад асабістых рэчаў, выгоды і грошай.

Дзякуй Вам яшчэ раз за гасьціну. Цалуйце Верачку, вітайце сыноў. Да сустрэчы! Сардэчнае прывітаньне паважанаму суседу Вашаму і ягонай жонцы.
Ваша Ларыса Геніюш.

363. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 11 лістапада 1981 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Рада, што ёсьць хвілінка часу, каб пагутарыць з Вамі. Жыву адна, а спраў нейкіх і клопатаў – болей, як некалі. Пісаў Язэп [Найдзюк], ён непакоіцца бракам вестак ад Вас – ці хоць Вы здаровыя? У мяне моцна пабольшаў ціск, і зноў дрэнна з сэрцам, але гэта ўжо – нармальнае явішча.

Апошнімі днямі забралі мне крыху час пасылкі да сына. Учора выслала ім яшчэ адну. Мясa і тлушчаў слаць не дазволена. Была ў мяне Дануся [Бічэль] са сьвітаю. Гэта былі сябры Аляксей Пяткевіч, Аляксей Карпюк ды Юрка Голуб. Дануся задаволена з візыту да Вас. Казала, што многа скарыстала. Аднак на гэтую тэму гутарылі зь ёю мала, бо парушылі яны болей актуальныя справы адносна маёй асобы. Веру, што ўсе яны жадаюць мне добра зь іхняга пункту гледжаньня. Візыту іх я была вельмі рада.

Былі і ў Гудзевічах. Алесь Мікалаевіч [Белакоз] выдаўся мне бадзёры і нейкі радасны. Харошыя ў яго сыны. Былі якраз абодва ўдома. Жонка зусім не зьмянілася. Спадабаўся музэй, хоць яшчэ не зусім прыведзены ў парадак. На тэрыторыю музэю яны прывезьлі старую хатку 150 год і абставілі яе, сені і каморку ўсім сялянскім прыладзедзем тых часоў. Пры печы – мілая ляжанка, цёплая прытым. Мы былі моцна ўзрушаныя і сагрэліся там целам і душою. Цікава было ўзяць у рукі кніжку, падпісаную П. Клімуком. Аднак моцна балела мне сэрца, бо ў мысьлях былі адныя магілы няшчаснага майго роду. Я аж захварэла.

Сын піша аб труднасьцях жыцьця ў іх, асабліва з ядою. Міхась у Ольштыне, дзе вучыцца. Жыве ўпрогаладзь. Я тут пакуль што недастаткаў не адчуваю. Рада, што маю чым паліць печкі, і так думаю, што яшчэ перазімую. Шкада мне толькі, што не давлялося бачыць Вас.

Учора прыслаў мне картку наш мілы Забель [Зыгмунт Абрамовіч]. За вокнамі мокры сьнег, вятры і адзінота... Як Ваша здаровячко? Не забывайцеся пра мяне. Вітайце хатніх. Цалую Вас шчыра.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

У Польшчы зрабілі Саюз беларускіх студэнтаў – у Варшаве і Беластоку. Яны збіраюць сабе цяпер бібліятэку. Пісаў мне пра гэта Язэп [Найдзюк].

364. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 24 лістапада 1981 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй Вам за абшырнага, шчырага і вельмі разумнага ліста. Над усёцаню ў людзях шчырасьць і праўдзівасьць у выказваньні сваіх поглядаў і меркавань. З увагай адношуся заўсёды да іх, але хачу, нават патрабую, каб і да маіх адносіліся падобна. Гэта выклікае дыскусію, зьмірняе напружанасьць сытуацыі, лагодзіць адносіны паміж людзьмі.

Я моцна задумалася над Вашым лістом. Але ў мяне тут асаблівае становішча абсалютнай адзіноты. Хутка будуць зносіць хату, у якой тут жылі Геніюшы стагодзьдзі. На гэтым участку, каля царквы. Мне трэба думаць, як і пры кім памерці. Я ж не змагу, маючы 33 руб. 75 кап., уплаціць ім за кватэру, ды і бяз кветак і дрэў я не змагу... На жаль...

Мяне прыгнятае вялікая ноша крыўд, якія можна дараваць, але забыць пра якія я ня ў сілах. І ведаеце, што найболей баліць? Калі быў так цяжка хворы мой муж, я не магла даклікацца ні кансультанта да яго, ні наагул лекара зь ліку ягоных “калегаў”. Ён задыхаўся, амаль канаў, і што сам сабе прыпісваў, тое я выпрошвала ў аптэцы. Там былі спагадлівыя людзі. Пасьля, як нам казалі навочныя сьведкі, інструктар Зэльвенскага райкому забараніў зусім лекарам лячыць с.п. Мужа! Я не хлушу! Праўда, даведаўшыся пра гэта, я зьвярнулася ў аблздраў, і др. Багдановіч “прыкрасіў” адну лекарку да “ветерана труда”, і адразу прыехаў кансультант. Але зразумейце маральнае аблічча гэтых лекараў... Я проста баюся да іх зьвяртацца: гэта ж рэгрэс!

Па сьмерці с.п. Мужа тыя ягоныя “калегі” купілі вянкi і загадалі стужкі напісаць па-беларуску. Вось нейкі Карпееў¹ (бацька – Карпей) пазрываў іх у майстэрні і патаптаў нагамі. Загадаў перапісаць па-руску. Замест 25 руб. (па 5 руб. за стужку) заплацілі ў майстэрні 50 руб... Гэта глупства, але факт таптаньня беларускай мовы на Беларусі мяне ледзь не даканаў. Таго Карпеева зрабілі цяпер вялікім начальнікам. Цяпер найболей займаецца тым, што есьць поедам, зь лютай злосьці, нашага сьвятара за тое, што той адрамантаваў царкву. Якое дзікунства ў наш век! Усяго Вам не апішаш. І гэта – у сэрца маё, перапоўненае любоўю да сваёй зямлі...

Я зьвярталася па ратунак да нашага ЦК. Спакайней стала крыху, але таго Карпеева за ягоныя “подзьвігі” моцна павысілі. Я з такім нязгодная! Я не магу і не хачу быць няшчыраю грамадзянкаю! Я не магу бачыць, як кож-

ны дбае не пра агульнае, дзяржаўнае, народнае, а цягне сабе... Я не магу перарабіць сябе! А колькі ў нас забітых, і “не знайшлі” вінаватых... Ніякае павагі да законаў, а толькі паблажкі ўсім спрытным. Не, гэта не для мяне!

Даруйце, што пішу так. Ня Вам “уляціць” за гэта, а мне! Я, мусіць, сацыяліст, таму мне тут цяжка... Як успомню прадсьмяротныя мукі с.п. Мужа, дык дрэнна мне робіцца... Так, я вельмі баюся вайны, але і ў гэтым выпадку ніколі чорнага не назаву белым! Кожны мусяе дбаць пра сябе, але ня коштам народным! Ніякае маральнае патрабавальнасці да людзей, гультайства, п’янства, нячэснасці! Не, лепш ня буду нічыёй грамадзянкаю, хоць ня будзе так балець... Я ня гневаюся на Вас, але я ўсё яшчэ думаю. Для мяне ўсе людзі родныя, і адзін над імі закон прызнаю!

Даруйце ласкава за такі мой ліст, але шчырасьць за шчырасьць! Мне трэба недзе перабірацца – ці да брата, ці да сяброў. Яшчэ крыху патрываю, а пасья і занемагу. Грамадзянства ж прыкавала б мяне да месца і дало б магчымасць падобным Карпеевым і інш. здзеквацца нада мною за жыцьцё і па сьмерці, як над с.п. Мужам... А людзі ж недзе ўміраюць спакойна. Вось якія думкі ў мяне сяньня. Зразумейце мяне...

Цалую Вас і абнімаю – Ваша *Ларыса Геніюш*.

Вас недзе здзівіць, што сьмею мець свае погляды. Так, я іх маю, таму і жыву яшчэ.

365. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 1 сьнежня 1981 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

У сваім апошнім горкім лісьце да Вас я забылася выпайніць Вашу просьбу адносна пасылак, якія накіроўваю сваім нашчадкам у Беласток. Слаць ад нас можна: 2 кг цукру, 2 кг цукеркаў, 2 кг нейкае крупы, 2 кг мукі. У адну пасылку паклала 2 зубныя пасты. Дайшлі. Дайшла і 200-грамовая пачка гарбаты. Адночы дайшлі і дамскія калготачкі, а самае важнае ў пасылцы – гэта 200 гр. папяросаў! Выходзіць 9 пачак, напрыклад, “Прымы”, і слаць гэты дэфіцыт ім неабходна! Без папяросаў туды і пасылка – не пасылка. Кавы, якой просіць мой сын, пасылаць нельга, як і іншых прадуктаў. Нявестка і Алесік найбольш цешацца з цукеркаў (“чаго няма, таго і хочацца” – пішуць). Кажуць, пасылаючы з Гродна, можна пакласьці і кавалачак мыла... Можа, гэты “люксус” і зь Вільні дазваляць? Сваім я паслала ўсяго 2 пасылкі. Трэцюю зьбіраюся выслаць, бо можна толькі адну на месяц.

На тым тыдні памёр наш стары сьвятар. Пахаваньне было вельмі ўрачыстае. 8 сьвятароў і чужыя пеўчыя зрабілі гэты абрад вельмі цікавым, узварушліва ўзьнёслым. Новаадрамантаваны храм, адноўлены і ўвесь зьзяючы, ледзь зьмясціў у сваіх сьценах “веруючых і няверуючых”. Праўда, я мала што бачыла з гэтай урачыстасьці, бо на маю долю прыпаў абавязак і прыгатаваць, і прыняць сьвятароў і рэшту прысутных. Цела с.п. айца Сергія¹ павезьлі ў Менск (так хацела дачка), а мне давалося гаспадарыць. Стамілася крыху. Пасья кожнага пахаваньня застаецца цяжкае ўражаньне. Апошні час дрэнна сплю, хоць сэрца пачало дакучаць меней.

Я Вам вельмі ўдзячная за Вашу мілую шчырасьць. Я згодная з Вамі, але не магу стаць у адзін рад з тыпамі, якія толькі і зьвяртаюцца да людзей:

“И когда же она помрёт?” Агідна мне ад такіх “добразычліўцаў”. Богу пакідаю лёс – і іхні, і свой, і ніякага сыцейшага куска хлеба з такіх рук не пажадаю! Цалую Вас! Вітайце хатніх.

Ваша Ларыса Геніюш.

366. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 11 сьнежня 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

З радасьцю заўсёды вітаю лісты ад Вас. Цешуся, што ня стогнеце, знача – са здароўем лепей. Сардэчна вітаю Вас і ўсю Вашу мілую сямейку са Сьвятам Каляд! Жадаю Вам найлепшага ў наступаючым 1982 годзе. З трывогаю заўсёды думаю пра ўсіх Вас, асабліва цяпер, зімою. Крыху памагаю сваім. Пасылаю, што дазваляюць. Здароўе – няважнае, ды і настрой неспакойны, нэрвовы, як тыя падзеі ў сьвеце. У такія хвіліны ня пішацца, ня творыцца.

Вельмі шкадую, што так далёка ад мяне дарагія ўнукі. Дзякуй вялікае за цікавыя весткі з бел[арускага] жыцьця. Сакрата Яновіча добра ведаю. Ён быў у нашай хаце, і я, будучы ў Польшчы, была ў іх. Ведаю, што ён з Крынак. Творчасць яго даволі арыгінальная. У нас у Зэльве быў Алесь Барскі. Выступаў тут з другімі паэтамі. Да мяне не зайшоў. Дзіва тут няма, але аб высокай вартасьці яго як чалавека сьведчыць дрэнна. Сакрат зайшоў бы.

Вельмі хораша і ўрачыста сьвяткуе-адзначае Беларусь 90-годзьдзе М. Багдановіча. Найболей пастараліся нашы мастакі. Пару разоў даволі доўга і вельмі разумна выступала па тэлебачаньні і наша дарагая Зоська Верас. Яна вельмі хораша і цёпла піша заўсёды пра Вас. У нас зь ёю вельмі шчырая і сталая карэспандэнцыя.

Цешуся і дзіўлюся, што малы Марцінка ўжо бегае і залазіць на ложкак. Час ляціць, і хлопчык яшчэ многа прынясе Вам радасьці і пацехі. Я тут жыву, як і раней. Вельмі прыкра, што няма бел[арускіх] паштовак – нават з Новым годам. Ня ўсё ў мяне тут добра і гладка, але я крыху ўпартая і думаю заўсёды сваімі катэгорыямі. Пражыўшы век, мы болей разумеем жыцьцё і лепей ацэньваем яго вартасьці. Часам хочацца падказаць нешта, каб было лепей, дружней, але да мяне мала прыслухоўваюцца.

Непакоюся крыху за Вас усіх, таму трымайцеся і фізычна, і маральна. Калі будзеце ў Беластоку, дык заўсёды наведайце нашых. Будзьце бацькам для маяго сына. Ён патрабуе добрай і разумнай рады. Яшчэ раз вітаю ўсіх Вас з Каляднымі Сьвятамі!

Шчасьця Вам у Новым годзе – Ваша *Ларыса Геніюш.*

367. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 18 сьнежня 1981 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Дзякуй за мілага ліста. Гэта так – нібы Вы абнялі мяне і пацалавалі цяпер, калі трашчыць мне галава: што там з маімі ў Польшчы? Пасьпела яшчэ паслаць ім пару пасылак, але ці дойдучь? Самі добра разумеюць думкі мае і неспакой.

Зусім не Ігарок, а велькі, барадаты сябра Ігар, напэўна, здаў на “выдатна” філязофію і пачне на вачах папраўляцца. Карміце яго болей, пакуль гдзе-што ў крамах можна дастаць перад Новым годам. Меней бульбы – каб лішне не пасыцеў. Лілька, я Вам зайздросчу! Я мушу слаць на ўсе “канціненты” толькі чужыя паштоўкі, а Вы там маеце свае і дагэтуль маўчалі! Прышлеце хоць пару!

Ніяк не магу зразумець Вашых клопатаў. Калі Вы маеце вышэйшую адукацыю і з любоўю і захапленнем працуеце ў галіне гісторыі, дык чаму ж ня даць Вам гэтай магчымасці? Эфэкт плённай працы, вынікі яе – вось што галоўнае! У Вашай працы, у даследаваньнях патрэбныя і любоў да справы, і глыбокі інтэлект, дык лепш яго выкарыстаць менавіта ў гэтым важным пытаньні нашай мінуўшчыны. Ліля, Вы забываецеся, напэўна, што ў Вас ёсьць такі добры і “ўсемагутны” дзядзька. Папрасеце яго, каб дапамог. Скажэце – апошні раз...

А Сапегаў¹, князёў Гальшанскіх² у іх мінуласьці Вял[ікага] Кн[яства] Літ[оўскага] – не пакідайце! Мы ж мелі ня толькі лапці і курныя хаты (стацьця ў “Голасе Радзімы”), але і Скарынаў, і сваю гісторыю. Усё, што можна паглядзець і прачытаць пра М. Багдановіча, – глытаю. Украінец меў рацыю. А Ваш Алесь Барскі – сапраўды ад д’ябла! Быў чалавек у Зэльве некалькі дзён, пытаўся нават у людзей, ці я тут знаходжуся, і ня мог зайсьці, расказаць мне пра сына, якога ведае...

19 сьнежня. Папрыходзілі людзі, і таму ліста канчаю толькі сяньня. Вельмі шкадую палякаў. Ня дай Бог пачнуць яшчэ біцца! Дрыжу за сваіх, і сон ад вачэй адлятае. Такое нейкае нятворчае бяссоньне... Лісты не даходзяць. Хоць бы вестачку мець, што жывыя-здоровыя. Моладзь залажыла там Бел[арускі] студ[энцкі] саюз і зладзіла хор пры ім. Старэйшыя – Саюзаховы помнікаў бел[арускай] культуры і архітэктуры ў Польшчы. Апошні час у многіх газэтах Польшчы цікава пісалася пра Беларусь. Піша пра гэта мой знаёмы. Проста хацела Вам гэтага ліста выслаць, але можа не дайсьці.

Вельмі шкадую сябра Міхася [Чарняўскага]. І прычэпіцца ж такая хвароба да вартаснага чалавека... Добра, што Сьвета ўжо ўдома, дык, як лекар, адпаведна яго дагледзіць. Яго б у Зэльву на месяц. Я найлепей чуюся – калі мароз. Некалі да яго прывыкла. У хаце – мілая цеплыня. Сяньня – Мікола, і Вы, напэўна, будзеце піць гарэлку, бо Міколаў у нас хапае. Я зачынілася і пішу ліста. Малы Жук – ля ног. Ай[цец] В[асіль] бывае цяпер вельмі рэдка. Хораша пашкліў мне пабітыя і патрэсканыя вокны. Яго жонка ўпала і паламала руку. Змушае яго кулінарыць. Бабы хацелі дапамагчы, але яна кажа – справіцца! І так мой быўшы кватарант трасе цяпер барадою над каструлямі, і мне сапраўды яго жаль... Але я там не паказваюся.

Канчаю ліста позьнім вечарам. Ускочылі ў хату два юнакі, як сьвятыя Мікалаі, абладаваныя падаркамі. Такі быў звычай у Чэхах – заўсёды падаркі на сьв. Мікалая. Гэта былі беларусы. Шкада – як паявіліся, так і зьніклі, пакінуўшы нейкі жаль, што былі так коротка. На гэты раз не было брыкету, каб разладоўваць машыну... Усё думаю пра іх. Стаяць мне ў вачах – спрыяльныя, харошыя. Адзін – вельмі кудлаты.

Разьвеяліся крыху думкі пра тых, хто ў Польшчы. Даведалася, што за філязофію было – 3. Нармальна! Ліля, чакаю хоць пару паштовак, хоць

няпэўная, ці дойдуць куды мае лісты. Часьцей бы бачыць такіх сяброў у сваёй адзіноце...

А цяпер – са Сьвятам! З Новым годам вітаю Вашу сямейку! Няхай усё ў Вас будзе добра, шчасьліва, памысна і хораша! Няхай гісторыя будзе пры Вас, а Вы – пры гісторыі! Усіх, усіх вітайце ад мяне. Вас цалую і абнімаю. Сябру Ігару – цікавых раскопкаў!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

368. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 1 студзеня 1982 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Ліст Ваш атрымала і ў ім віншавальную картку. Адну. Болей там нічога не было. Канвэрт Вам пасылаю, каб самі пабачылі, у якім ён стане. Перавяза-ны быў накрыж вяровачкаю. Нічога не разумею. Можна, гэта такое робіцца з лістамі на канвэеры, які іх сарціруе? Так у мяне бывае даволі часта.

Ад мілага Дубенца¹ была цудоўная, рукой маляваная картка “з Гародні”. Дайшла шчасьліва. На Новы год прыехала пару сяброў, прыйшлі сваякі с.п. Мужа, з якіх два браты-кавалеры – мае хрышчоныя. Год сустрэлі і праводзілі. Сяньня былі разам на магіле с.п. Мужа, гдзе я паставіла букецік з яловых лапак. Сябры зараз ад’яжджаюць і кінуць Вам ліста ня ў Зэльве. Падарожжа Вашае па Вільні і карацелькі сябра Ігара – усё гэта ўзварушліва дзейнічае на мяне. Цешуся з Вашага росту.

Візыт Валеры Ш[аблюка]² і Валодзі А[рлова]³ пакінуў у маім сэрцы хорошае, проста незабыўнае ўражаньне. Валодзя напісаў мне, што ад лютага будзе прыходзіць мне “Полымя”, “Маладосьць”, “Беларусь”. Навошта гэта? Я сама цяпер багатая, як Крэз, бо маю грошы за кніжку, і крыху мне няёмка з такога “каралеўскага” жэсту маіх шляхотных юных сяброў. Гэта было хораша, але крыў Божа болей такога. Мне сяньня найболей патрэба шчырага чалавечага сэрца і чэсных рук, у якія перайшлі б усе драбніцы маяго быту, якія любіў і зьбіраў мой с.п. Муж, прысылалі сябры.

Падзеі ў Польшчы зрабілі яшчэ большую адлегласьць між мною і сям’ёю сына. Пакідаць усё сваё сыну – ня знача пакідаць гэта Беларусі, а хацелася б усё пакінуць менавіта Ёй. Нявестка мая, мякка кажучы, ня тое, што трэба. І на ўсю беларускасьць, калі гэта не аплачваецца, яна зусім не зьвяртае ўвагі. Чуюся крыху дрэнна. Стамілася колькасьцю гасьцей, бо прыходзілі павіншаваць, а ўсіх належала крыху пачаставаць, памыць пасыля посуд. Было каля 10 лістоў-картак. Рада, што сябра Міхась [Чарняўскі] загаіўся крыху. Каб Бог даў было яму добра.

Гэта нам трэба было б сьвяткаваць 450-лецьце Віленскага ўнівэрсытэту. Цешуся, што бел[арускія] даклады на канфэрэнцыі былі лепшымі. Так і належыць, каб было! Навошта мы пішам індэкс, калі вяртаюць нам лісты з Гародні? Як яшчэ не вярнулі мне Вашага, да Вас пісанага на Менск? А гэта ж – нашы назовы, жывыя, як мы, як наш народ. Абразкі кудлатага вандроўніка прачытаю. Цяпер у Польшчы цішэй, дык змагу чытаць і думаць. Але з мяне яшчэ ўсё – камок нэрваў. Я без “плячэй”. Ня маю, на што аперціся. Віхар жыцьця і падзеяў хістае мною. Вялікаю маю сілаю быў мой хворы с.п. Муж. А цяпер – пустэча.

Адзін з прыехаўшых сяброў убраў мне малую ялінку. Настрой у хаце сьвяточны. На Каляды запрасілі мяне сваякі с.п. Яначкі. Люблю традыцыі. У нас – разьмяклы сьнег, у якім грузнуць ногі, але добра, што пацяплела. Далёкія сябры вельмі чакаюць кніжку. Яны аб яе выданьні прачыталі некалі ў “ЛіМе”. А я безрэзультатна чакаю хоць нейкай весткі ад сына ці Міхася, бо Алесь мне хранічна ня піша.

Як чуецца мілая Ліля? Як са страўнікам, са здароўем, сябра Ігар? Не ўжывайце кансэрваў! Ешце болей гародніны і варанага мяса. Здароўе важней за ўсё, нават за навуковыя дасягненьні. Зычу Вам, каб Вас было болей. Яшчэ зычу багатых раскопкаў, шчырых сяброў і радасьці з кожнага Вамі пражытага дня! Зараз поўнач. Цалую Вас і абнімаю. Вітайце ад мяне ўсіх дарагіх сваіх і сяброў.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

369. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 25 студзеня 1982 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Цалую і абнімаю Вас обоіх – за памяць, за прысланы каляндар. Шкода, што не паклалі ў пакет хоць аднаго здымачка М. Багдановіча, ягоны “Вянок” ці хоць пару закладкаў да кнігі з яго партрэцікам ці вершамі. Пару такіх мілых шэдэўраў пераслала мне ў лісьце Л.А. Войцік – Зоська Верас. Ёй усе іх шлюць, а мне – ніхто. Галоўнае тое, што варта было б парадаваць падобным і далёкім сяброў. На днях надумаліся прыслаць мне пальто – лёгенькае, як перынка, цёплае, як печка, эlegantнае і скромнае, як яны самі. Я ім забараніла тварыць падобнае.

Пакецік з календаром прыйшоў бяз дзірак, заклеены-пераклеены. Было нарэшце пару словаў і ад Міхася. Богу дзякаваць – нейк трымаецца. Канверт, ва ўсёй яго красе, Вам далучаю. Заходзіў нейк ай[цец] Васілій. Вось ён яшчэ ніколі не атрымаў тут нармальнага ліста ці не разарванай накшталт Вашага ліста цэннай бандэролі з крыжыкамі, абразкамі, часам з грашыма ад яго “послушниц” (манашаскі тэрмін) з тых прыходаў, гдзе ён быў раней. Як сьвятар, бяссьільны нешта зрабіць і толькі патрасае бародкаю з гора і абурэньня. Сам – шчыры прыхільнік “отечества”, і ніяк ня можа зразумець падобнага ў вялікай і слаўнай дзяржаве ў канцы ХХ веку. Я разумею.

Нядаўна ў Зосі [Каліноўскай], што мне крыху памагае, памерла цётка. Ай[цец] В[асіль] упрасіў і мяне паехаць разам ягонай машынаю. Вёска здалёк ад людзей зь дзіўнай назваю – Талалайкі. Усяго, можа, трыццаць хатаў і дарога, што не прабіцца. Машына ехала жыватом па сьнезе, а колы віселі ў паветры. Людзі – з добрымі вачамі, з рукамі мазолістымі і шурпаватымі, як сама зямля. Толькі дзьве хаты больш-менш адноўленыя, а рэшта – з маленькімі вокнамі і саліднымі некалі бервянымі сьценамі – асядае ўжо ў зямлю. Патрэбныя маладыя рукі, якіх няма, і гэта адчуваецца. Дажываюць свой век старыя людзі і хаты, з якімі адыходзіць нешта моцна чалавечае, добрае і роднае нам.

Памершую цётку хавалі яе дачка і сын, які прыехаў з жонкаю зь Менску. Другі сын на лёгкім гарадзкім хлебе ўжо пяць раз жаніўся і разжэньваўся, і так не знайшлі яго на пахаваньне маці. Нявестка, маладая Галя, недзе

з-пад Менску, – скромная, працавітая, цудоўна гутарыць па-беларуску. А сын ужо саромеецца мовы вёскі, скуль выйшаў. Нейкі ўжо гібрыд – ні беларус, ні расеец. Чалавек даволі акуратны і, відно, крануты сьмерцю свае маці, але атросься ўжо з усяго, што было жыцьцём яго продкаў. Вёска напалову каталіцкая. Вяскоўцы моцна падкрэсьліваюць, што яны “палякі”, і ласкава прасьпявалі на панадворку сваё “Здравась, Марыя”. Які глыбока закаранелы жах... Усе яны гутараць “па-просту” і так галосіць над магіламі найдаражэйшых, разьвітваючыся на векі зь імі. А пасья яны зноў упарта “палякі” і “рускія”. “Адна ўлада – адна рэлігія” пакінула такі жахлівы сьлед на Беларусі, і мы амаль бяссьільныя, каб вярнуць розум сваім людзям і крыкнуць ім з болем: “Моладзь, народ свой топчаш – на сэрца не наступі!”

Я пішу Вам сяньня, бо ажыла крыху. Моцна хварэла на дзікую грыпу з кашлем і катарам, калі мне проста сьвісьцела ў грудзях. Яшчэ ўсё не адчуваю ніякіх пахаў. Ці часнык, ці парфума – усё роўна. Калі нешта вару, дык адчуваю толькі – салёнае ці несалёнае. Надта пабляднела і яшчэ болш пастарэла. Думала, што ўжо прыйшоў час адыходзіць. Ад Новага году пачынаючы, было многа гасьцей. Не было мілай Лілі, каб хоць крыху пры іх дапамагла. Усё давялося рабіць самой. Цяпер зноў самотнасьць, і адзін толькі мілы Жук дзень і ноч мяне не пакідае. Рэагуе на кожны шорах ля маіх дзвярэй, а на варожых мне пэрсонаў нападае бязьлітна. За вакном лёгенька ападаюць на зямлю сьняжынкi.

Думаю над Вашаю працаю, над плянамі раскопкаў на лета, над цікавым лістом. І сапраўды: “Ні пыл вякоў, ні час – не перашкода, калі нашчадак з продкам заадно²”. Аў Крэве могуць быць цікавыя рэчы, і я Вам жадаю ўдачы. Вельмі раджу прачытаць у 1-м нумары “Нёману” “Раскрытыя сведельства історыі” М. Ермаловіча. Ён мне прыслаў гэты нумар. Во, маладзец! Трэба з першакрыніц пачынаць праўдзіваць нашай гісторыі і абараняць сябе і славянства ад нахабства і фальшаваньня праўды ўчора і сяньня. Паехаў мой адзін сябра са Слоніму ў Палангу, дык так да яго адносіліся літоўцы, як партайгэносаўцы немцы за часоў Гітлера... Так і піша. Цяпер толькі належна ацаніў дабрыню і ветлівасьць беларусаў на іх курортах.

Як чуецца абое? Ці за гарамі той, абяцаны мне ўнучак? Як маецца сябра Міхась [Чарняўскі], скупы да мяне на слова? Як пані Сьвета, паненка Алеся і паніч Максім³? Тое мілае панства нават ліста да мяне не напіша, а я ледзь не памерла ад грыпу. Нягледзячы на ўсе банкі, яшчэ баліць мне ў баку. А за вокнамі сыпле сьнег...

Пісала мілая Зоська Верас, што аж захварэла ад абурэньня на А. Лойку. Якія ён махлярствы пананісваў на Я. Купалу і “Нашу Ніву” ў сваім творы⁴, урывак з якога друкаваўся 18 студзеня ў “ЛіМе”! Назвала яго – подлым... Я яе, сучасьніцу [“Нашай Нівы”] і М. Багдановіча, добра разумею. Яна была тады ў курсе гэтых падзеяў, а па натуре яна – чалавек вельмі праўдзівы. Шкада дарагой Зоські Верас да болю. Заўтра яшчэ дзень, калі памёр яе сын Тонік Шантыр (прозьвішча першага мужа). Вельмі цяжка яна пераносіць гэтыя дні. Да сяньня яшчэ няма па ім помніка, а сама яна не дабяжыць туды...

8 лютага будзе тры гады, як памёр с.п. мой Муж. Час ляціць неймаверна хутка, і я ўжо адчуваю, што я тут – госьць. І гэта зусім нармальна, толькі капельку страшнавата. Але калі ня зьесьць мяне тут на месцы зэльвенскае на-

чальства, дык дажыву да вясны. У Вас у сталіцы – інакшая атмасфэра, болей законнасьці, і можна нават хоць крыху гутарыць афіцьяльна па-беларуску і гдзе-што рабіць для культуры нашага народу. Калі адчуваюцца якія творчыя і сьветлыя праменьні – то зь Менску.

Дануся [Бічэль] ходзіць з тэмпэратурай на працу. Яе муж – у абласной больніцы. Яму штораз горай. У Надзі⁵, першай жонкі В. Быкава, – рак лёгкіх. Яна ў Бараўлянах. Недзе з перажываньняў. Такія паперы. Як спраўляецца Ліля і ў якія паперы, архівы суне цяпер свой тонкі арыстакратычны носік? З яе захапленьнем і інтэлігенцыяй – дык будзе толк з усяго, за што яна возьмецца. Толькі няхай не забываецца пра кухню і пра тое, што яна ўдома – і міністар фінансаў, і амаль лекар, калі адпаведна даглядае хворы страўнік сваяго Барадача. І што нешта мне яна абяцала. А гэта, бадай, самае галоўнае ў нашым жыцьці!

Заставайцеся з Богам, гадуіцеся здаровыя і не забывайцеся пра мяне. Цалую ўсіх Чарняўскіх. Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш*.

370. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 30 студзеня 1982 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Рада, што Слаўка здароў і ўжо гаспадар поўны ў Вашай хаце. Сяньня быў ліст ад Алесіка – малодшага ўнука. Таксама падбіраецца пад гаспадару, клапаціцца, як тут даю рады. Піша, што ў іх цяжка. Надта прыдаліся мае пасылкі. Жаль – нельга болей ім нічога ад нас паслаць. Богу дзякаваць, што хоць усе здаровыя. І што там будзе заўтра? Толькі б спакой нарэшце.

Прачытала Лойкаў “твор”. Гэта ж зашкодніцтва! Уніжэньне і Я. Купалы, і “[Нашай] Нівы”, і ўсяго таго, што было і ёсьць для нас дарагім. Які ж шантаж? І каму гэта выгадна? А той “раман” Я. Купалы з літоўкаю... Падобнага я ня чула ні ад Мядзёлкі, ні ад кога. Лойка быццам абмінае сьвятое і велічнае, як той чарвяк, рад капацца на сьметніку. Разумею Вашае абурэньне. І такі “твор” пойдзе да моладзі... Што ж, некаму гэта патрэбна і выгадна.

Грып мой крыху ўлёгся. Хаджу крыху павольней і цішэй спраўляюся з працаю. Адчуваю сябе, як той Рабінзон Круза на пустым востраве. Акрамя хітрага Жука, пры мне нікога.

Ліст Алесіка быў шчыры і разумны. Бог пазбавіў мяне шчасьця бачыць час ад часу сваіх унукаў. Абсалютна пазбавіў мяне майго роду. Усё гэта – крываваыя ўспаміны. Найбольшая трагедыя ў тым, што я прасякнутая гуманнасьцю, любоўю да людзей, асабліва нашых беларусаў, культураю Захаду, якую спазнала падчас свайго прабываньня ў Чэхях. Калі б ведалі, якая ў нас цяпер няроўнасьць паміж людзьмі! Радзівіл некалі ня быў такім грубым і высакамерным да людзей, як нашае тут начальства! Першага сакратара людзі так і хрысьцяць за вочы: “Обэрштурмфюрэр СС”. А кожны дрыжыць за сябе, схіляе голаў і грубыя абразы запівае гарэлкаю. Каб не балела...

Калі трэба выконваць, перавыконваць пляны, дык не абавязкова такімі мэтадамі! Людзі як пачнуць мне расказваць, дык хочацца ўцякаць мне адгэтуль, каб ня чуць і ня бачыць падобнага. Культура – вялікая і сьвятая рэч. Сіла – гэта далёка яшчэ не культура. А тварыць падобнае з людзьмі – гэта альбо ізаляваць іх духова ад спраў дзяржавы, альбо

рабіць “дзяржымордаў”, падобных сабе. Вось чаму я з гэтым не хачу нічога супольнага мець.

У нас прыгожы Дом культуры, але прыкладу для людзей ад гэтых “дзеячоў” ці нечага вартага дарма чакаць. Беларускага – тым больш. Адзін чалавек расказваў мне, што дачка (ня родная) лупіць яго, п’яная прыйшоўшы з клубу дадому. Лаецца бязбожна. Што сярод гэтых клубных “дзеячоў” – адно разбэшчаньне і гарэлка. Адно дзяўчо працавала там, дык уцякло. Чалавеку нельга стрываць такое. Хваліць падобнае і мірыцца зь ім – гэта немагчыма. Гэта не на карысьць ні дзяржаве, ні Беларусі, ні людзкасці. Мусяе быць нейкая маральная патрабавальнасць да людзей наагул, а да работнікаў падобных прафэсіяў – тым болей! Не на хітрасці і вёрткасці, а на саліднасці трэба будаваць будучыню і болей клапаціцца пра маральны воблік чалавека. Людзі, якія жывуць у мадэрных дамах, дрыжаць ад крыку вечна п’яных суседзяў, ад енку іх бітых жонак, ад лаянкаў, грубасці і нярэдка злачынства...

У Празе падобнага я ня бачыла, дык знача, што можна выхаваць людзей на людзей! Розныя былі некалі элементы ў сяле, і вось выплылі на паверхнасць тыя горшыя якасці. Такая нецікавая рэчаіснасць, што нават вершы ня пішуцца. Нельга лякіраваць узьнёслымі сьпевамі гэтую безнадзейную рэальнасць...

Вы жывеце ў сталіцы, і я рада, што падобнага ня бачыце і не адчуваеце, як пазбаўляюць людзей іх годнасці і дастойнасці. Мусіць, трэба мне прастудыяваць ідэолягаў марксізму. Баюся, што “істыны” іх ня вечныя і ня тыя, якія могуць задаволіць усе духоўныя запатрабаванні чалавека. Сіла ёсць сілаю, але трэба мець і свой чалавечы дастойны твар.

Палю печку. Богу дзякую, што ёсць чым. 8 лютага будзе ўжо тры гады ад сьмерці с.п. Мужа. Бракуе мне гутарак зь ім. Таму сяньня так шчыра гутару з Вамі. Няхай Бог Вам пашле ўсё найлепшае. “Прарвалася” сьвяточная картка ад Забеля [Зыгмунта Абрамовіча].

Вітайце сваіх! Цалую і абнімаю Вас – Ваша *Ларыса Геніюш*.

371. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 6 лютага 1982 г.

Добры дзень, Сонечка і Коля!

Вялікае дзякуй за ліста і за здымкі, якія прыйшлі ўчора. Прынеслі яны ўсім многа радасьці. У мяне на здымках, відно, ужо грып, які пасля даканаў мяне зусім. Сяньня лягчэй. Дзень лепш, дзень горш, але як мяне тут мае ні ратавалі, гэта не залежыць ад маяго арганізму... Усяго табе не напішаш. Адным словам, моцна мяне гэта ўсё вымучыла, але я неяк трымаюся.

Быў разумны ліст ад Алесіка і ад Валі. Мілы ўнук пачынае свой ліст, перапрашаючы, што ня піша на роднай мове... Жывыя яны там і здаровыя. Пачкі мае атрымалі, і гэта ім вельмі дапамагло. Валя просіць кансэрваў, хоць рыбных, і зажыгалку на газ, бо няма запалак... Нічога ад мяне пасылаць нельга пакуль што. Алесік надта дзякуе за цукеркі. Малое яшчэ...

Надта я радая са здымкаў, бо застанецца памятка пра той мілы, супольна праведзены час. Зося [Каліноўская] дык захопленая. Іра [Тукальская] ляжыць у больніцы. Яна – настаўніца гімнастыкі, і лыжы даканалі ёй сэрца.

А[йцец] В[асіль] у Маскве. Прыходзіць да мяне цяпер толькі ягоная жонка. Ён на другім курсе Багаслоўскай акадэміі. Так што заўтра ня будзе маліцца за с.п. Яначку. Скажаў, што на трэція ўгодкі можна адслужыць і пазьней. Гэта будзе 14 лютага. Царкоўны дом не аддалі і ў кватэры там а[йцу] В[асілю] груба адмовілі. Яго выжываюць з Зэльвы. Сам вінаваты, бо зусім запушчаны храм цяпер зьзяе і аж трашчыць ад старушак і дзядкоў. Ды ні адзін начальнік так не прамовіць. Нядаўна хаваў даволі маладую жанчыну (рак), было там безьліч розных людзей – начальства і моладзь. Казалі мне, што ўсе плакалі, хоць слова было болей жыцьцёвае, чымсьці рэлігійнае. Грошай ня ўзяў. Жывецца ім жудасна. З браку фактаў ядзяць іх на падставе сплетняў і даносаў. Гляджу, і мне ўспамінаецца мая ўласная доля...

А тая афэрыстка, любоўніца памершага папа, у вялікім “почёце”, так як яе воблік маральны вельмі адпавядае тым, хто глуміць такіх, як а[йцец] В[асіль], і ня супраць усюды пазакрываць цэрквы. Давялося мне бачыць сьлёзы з абурэньня і прыніжаньня гэтага чалавека. Немагчыма забыць...

“Вянок”¹ не шукай ужо. Было іх некалькі ў Зэльве. “Дзень паэзіі” на 1981 г. яшчэ ня трапіў у краму. У хату амаль нікога цяпер не пускаю. Сяньня на чавала Зося, і вечна пры мне дарагі мой і верны Жук. Міхась ужо паехаў на студыі, а як яму там будзе – Бог ведае. Не пісалі мне, але я чула ад яго дзяўчыны, што зь некім пабіўся, пасварыўся з бацькамі, многа курыць (гэта пісаў Алесь). Хлопец вельмі нэрвовы, і дзіва няма, калі там трэба жыць упрогаладзь і вучыцца ў такіх ненармальных абставінах. Нехта казаў, што бабы нават яец ня хочуць прадаваць за залатоўкі, адно за “цввёрдую валюту”... Усё думаю, і як гэта магло дайсьці да такога? Алесь піша, што крамы пустыя, а як нешта выкінуць, то неімаверныя чэргі. Мне іх шкада, асабліва тых, якія растуць, і няма з чаго набіраць ім сілаў, ды кормячых матак. Нечаму нічога не дазваляюць ім слаць, бо, праўду кажучы, і ў нас тут ледзь-ледзь...

Як добра, што ты пры Соні і даглядаеш яе. Як яе ногі? Данусі рабілі апэрацыю на ногі некалькі гадоў таму, і цяпер добра. Слабее яе муж, і на паправу няма надзеі. Вось і жыву тут сваімі хваробамі і чужым горам. Вельмі-вельмі шкадую, што вы так далёка. Хацела б, каб твая заўсёды зычлівая і чэсная рука часьцей адчыняла дзьверы маёй пустэльні. Пісала Шура [Фурс]. Два месяцы ляжала ў больніцы. Антон [Умпіровіч]² быў і ёсьць да яе вельмі чулы, і гэта дзякаваць Богу. Сын у арміі. На май думаюць ужо пераехаць у Паставы, у сваю сялянскую хатку – з кватэры з усімі выгодамі... Калі такія “мудрацы” ў Паставах, як у Зэльве, дык будзе ім цяжкавата.

Павер, што з пэўных меркавань баюся нават выходзіць вечарам з хаты... За сьцяною жыве страшная суседка, а ў яе – жанчына, муж каторай забіў трое ўнукаў, сына і нявестку, а сам павесіўся ці яго павесілі – невядома... Людзі гавораць рознае, ды я і сама бачу і адчуваю, што тут чаўпецца. Нявесела...

Пісалі з Брэста, што 21 сьнежня памёр у Празе Чэскай М. Забэйда-Суміцкі – слаўны некалі наш сьпявак. Шкада, што і ягоныя косьці засталіся на чужыне, як і іншых выдатных сыноў нашай Беларусі. Вось і я ня супраць, каб выехаць да ўнукаў. Яны ўжо вялікія і абароняць мяне перад сваёю маці. Яе сапраўды баюся. А можа, і ў яе прабудзілася чалавечае сумленьне, ды паразумнела крыху ў гэты цяжкі час...

Хацелася б пайсьці на могілкі. Сама не зайду, бо надта многа сьнегу. Дзякуй табе і Пётры, што змаглі адведаць ягоную магілку на Новы год. За час жудаснага грыпу я аж счарнела. Спадзяюся, што сёлета хоць унукаў пусьцяць у Зэльву. Піша Алесь, што Юра вельмі запрацаваны. Цяпер нават без выхадных. Усе вельмі міла тут Вас успамінаюць і крыху пасьмейваюцца, што ты піў кэфір. Усе шчыра дзякуюць за здымкі. Хацелі плаціць грошы, але Зоська сказала, што не зьбяднееш... Вельмі яна заўсёды хораша пра цябе гаворыць. Вы тут зь Пётрам – вельмі мілыя госьці, аб ім крыху марыць Іра. Цалуй Соню! Усяго-ўсяго табе найлепшага.

Твая Ларыса Геніюш.

372. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 16 лютага 1982 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Спадзяюся, што Вы здаровыя, галоўнае – мая Ліля. Ці атрымалі мой заказны ліст? Як маюцца ўсе дарагія Чарняўскія? Асабліва сябра Міхась? Я тут усё хварэю і прыхворваю. Прычাপілася грыпа і ўсё вяртаецца кашлем і болем у мае бакі. Мусіць, дрэнна ўсё гэта кончыцца, бо сьцерагчыся ня ўмею.

Сын і ўнукі зноў ня пішуць. Пасылак з Зэльвы слаць ім нельга. Пісала Дануся [Бічэль], што з Гродна шлюць. Нейк быў толькі ліст ад Алесіка. Пісаў, што крамы ў іх пустыя, але яны не галадалі, бо былі пасылкі ад іх бабусі. Алесю найболей смакавалі цукеркі.

8 лютага было ўжо тры гады ад дня сьмерці с.п. Мужа. Сьвятар наш быў на сэсіі (Багасл[оўскай] Акадэміі ў Загорску), і толькі 14 лютага былі мы ў храме і на магілцы. Сонейка ўжо абяцае вясну, і таму яшчэ хочацца жыць. Патрэба жыць дзеля Міхася і Алеся. Як заўсёды, маю тут найпатрэбнейшае. Часта заходзяць людзі, але я адчуваю з аднаго боку дзікую варожасьць. З якога – Вы ведаеце. Падобнае робіць ня меней варожай і мяне. Лісты ад далёкіх сяброў часьцей прыходзяць, як ад тутэйшых. Яны клапацяцца пра мяне. Вельмі чакаюць кніжкі. Мір, які вісіць на валаску, робіць усіх нэрвовымі. Мяне таксама.

Перажываю за ўнукаў. Міхась мае непрыемнасьці ў школе. Мусіць, таму, што – беларус. Прыпынілі там нават “Ніву”... Дзікунства і годзе! Людзей пазбавілі працы і радасьці мець сваё друкаванае слова. Напішэце хоць пару слоў пра сябе. Галоўнае – як мая Ліля? Гдзе-што тут забыўся і наш дарагі хворы на ныркі сябра. Мне прапанавалі больніцу. Адмовілася пакуль што. Вось такія паперы...

Нашага паважанага ай[ца] В[асіля] стараюцца выжыць з Зэльвы. Людзі шкадуюць яго. Я не мяшаюся. І калі Вы ў тое поле? Вітайце ўсіх ад мяне.

Ваша Ларыса Геніюш.

373. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 1 сакавіка 1982 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Рада, што ёсьць ад Вас вестачка, але вельмі сумна, што Менск так аднёсься да с.п. М. Забэйдзі-Суміцкага – як мачыха... Напішэце мне ласкава,

ці ёсьць якія там проблескі грамадзкага розуму і сумленьня? Ці робяцца нейкія стараньні, каб забраць дамоў урну і сякую-такую спадчыну па памершым? Гэта ж сьвяты наш абавязак.

Я ледзь пішу Вам. Моцна хворая. Здае сэрца. Электракардыяграма зусім дрэнная. Я доўга не была ў лекараў. Змусілі мяне пайсьці. Навыпісвалі лекаў, але ўколаў тут ніякіх няма. Сяньня была на аналізах. Падзеі ў Польшчы і падзеі ў Зэльве (каля маёй асобы) мяне даканалі. Пісаць Вам пра ўсю бязбожную хлусьню авантурыстаў проста ня хочацца. Быў там і адзін разумны чалавек, і хлусьня засталася хлусьнёю, але ўсё моцна адбілася на маім хворым сэрцы і нэрвах. Казаў мне нядаўна адзін чалавек: “Насколькі моцна Вас любяць людзі, настолькі ненавідзіць начальства”... У сяньняшнія часы гэта сіла няроўная, і вось таму так пакутую. Трываю покуль што.

Затрымка будзе, здаецца, з кніжкаю. Усё жыцьцё мяне гэтым муцаць. Але тое “слаўнае” зэльвенскае начальства крыху цяпер ператрасаюць. Робяць перамены, і напэўна, будуць яны на карысьць, бо ўжо тут было – і сьмех і грэх!

Лечаць мяне сумленна, але ці гэта паможа... Рада, што хоць у дзяцей больш-менш добра. З прадуктамі там цяпер лепей, так што лішне не перажывайце. Яны не галодныя. А Вам няма як і калі займацца малапатрэбнымі ім пачкамі. Каўбасы і сала слаць нельга, а кашы, як піша мая нявестка, у іх ледзь ужо ня “молі ядзяць”. Вам патрэбны спакой і ўсім хатнім таксама.

Тамаша Грыба не давалося мне пазнаць асабіста. Я прыехала, калі ён, хворы на запаленьне лёгкіх, ляжаў у больніцы. Я была на ягонай крэмацыі... Гэта зрабіла на мяне, як на патрыётку, цяжкае ўражаньне – памёр на чужыне... Былі вечары памяці аб ім, і ўсе гаварылі ў супэрлятывах. Быў асьвечаны, разумны, чэсны і бедны, як усе парадачныя людзі. Цяжка мне ўспамінаць тыя часы, хоць былі яны ў маім жыцьці, бадай, лепшымі.

Нічога не здымае мне сяньня болю з маёй галавы, ажно трашчыць... Вонку сумна і нейк цёмна. Жук ля маіх ног. Айцец Васілій упаў з драбіны і паламаў нагу. Нага будзе ў гіпсе паўтара месяцы. Шкода дзейнага, разумнага чалавека. Яшчэ 14 лютага адслужыў паніхіду па с.п. Яначцы. Былі і др. Кароль зь Пётрам Рашэтнікам і праездам украінскі паэт Іван Гнацюк. Айцец Васілій – яшчэ малады сьвятар, і мае тыя ўласьцівасьці, што з-пад яго рук аднаўляюцца храмы, і ўсё, да чаго ён дакранецца, а словы выклікаюць роздум у людзей і часта сьлёзы.

Паўлінкі Мядзёлкі я не магла зразумець: ні яе душы, ні яе казаньняў (даруй ёй, Божа...). Яна мела жаль да нас, бо была пэўная, што застанецца з намі. Гэта было нельга, бо с.п. Муж ужо быў хворы, ды яе бесцырымонасьць, рэплікі і заўвагі моцна яго раздражнялі. Усе яны сяньня сьпяць. Дык няхай жа спакойна ім сьпіцца. Вельмі хочацца, каб ген. Ярузэльскі¹ нейк унармаваў адносіны паміж імі і намі. Каб хоць сваіх унукаў яшчэ пабачыць. Сын вельмі просіць хоць на пару дзён выклікаць яго сюды праз нашае пасольства ў Варшаве. Баюся, што не дазволюць. Вельмі рада, што Вы не адныя, як я. Добра толькі адно – што ёсьць свая старая хатка, дзе хоць успаміны са мною...

У нас яшчэ сьнег і сьлізгота, але вясна не за гарамі і адчуваецца ўжо ў паветры. Баюся, што сёлета не змагу многа працаваць у гародзе. Цяпер перажываю, што лётаюць па хаце молі. Як Вы ратуецца ад іх? Усё тут пачалося

ад сушаных яблыкаў. Вельмі баюся за свае дываны. Іх вельмі рады забраць у музэй. Дарма, безумоўна... А мы аддавалі за іх апошняе, каб толькі бачыць тыя старыя ўзоры. Воля с.п. Мужа была, каб усе іх выслаць далёкім сябрам. Жаль – цяпер не дазволена.

Яшчэ раз вітаю Вас са сьвятам 8 сакавіка! Вам і мілай п. Галіне жадаю найлепшага. Няхай будзе спакой на сьвеце, у хатах нашых, у нашых душах! Усіх-усіх сардэчна вітаю, а Вас цалую шчыра і абнімаю.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

374. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 3 сакавіка 1982 г.

Дарагая Данусенька!

Як Твае нэрвы? Цяжка быць паэтам, бо ўсё вельмі даходзіць да сэрца. Ты маеш рацыю. Не прыехаць на пахаваньне маці сваіх сыноў В. Быкаў ня сьмеў. Гэта нейкая трусасьць, недастойная яго мужных твораў, і дрэнны прыклад сынам і наагул людзям! Розна бывае з людзьмі і пачуцьцямі ў жыцьці, але абавязак адносна сьвятых абычаяў перад людзьмі, з якімі пражылі жыцьцё, выгадавалі сыноў, і яны адыходзяць у вечнасьць, гэта нешта, чаго абмінаць немагчыма!

І чаму ты пішаш пра жыдоў? Яны табе ўжо сьняцца недзе! Няўжо і Надзежда Андрэеўна была зь іх асяродзьдзя? Што датычыць Валі Трыгубовіч, дык я паважаю яе, як дзельную, дзейную і разумную жанчыну. Яна пісала мне, што бацька будучага дзіцятка яе мае сям'ю, але ніколі яе не пакіне. Яна сама, перажыўшы адзіноту, не жадае падобнага другой жанчыне. Я веру ёй. Сяньня нарадзіць дзіця – гэта падзьвіг! У яе варунках – асабліва. Я не магу ў яе пытацца, хто бацька, ды гэта ня так важна. Людзі кідаюць сваіх дзяцей, а тут чалавек гатовы на ўсе труднасьці, толькі б Бог тое дзіцятка паслаў. Я думаю, што ўсё будзе добра, і ніхто, акрамя маці, ня зьведае болю і труднасьцяў з яго паяўленьня на сьвет, з яго выхаваньня.

Нейк летам была ў мяне Іра [Марачкіна] з мужам, другімі мастакамі. Марачкін вельмі хораша адносіўся да яе. Мужчыны па сваёй натуре палігамныя, але сям'яў сваіх яны глядзяць. У нас тут ёсьць адзін хірург, у якога залатыя рукі. Яго апэрацыі – гэта дасканаласьць, але яго неабьякаваць да жанчын – гора! Аднак ён вельмі паважае сваю мілую і прыгожую жонку і жыве толькі для сям'і. Такая ўжо натура гэтага чалавека, і нічога нельга парадзіць. Дзяцей мець хочучь жанчыны, дзякуй такім, бо другія ўжо амаль адцураліся гэтых разумных і адвечных законаў прыроды. Таму я падзіўляю разумную Валю Т[рыгубовіч] і не асуджаю яе. Я яе добра ведаю. На нейкую подласьць яна ня здольная. Я наагул думала – ці не Яўген Кулік? Але ён, здаецца, не жанаты.

Быў сяньня ліст ад Юркі. Хоча вельмі прыехаць. Выйшаў у іх “Беларускі каляндар”, але яго перасылка звычайнай поштай – 250 зл[отых]. Недзе яны там падурэлі з гэтымі цэнамі. Каб хоць наш рубель ад іх не “заразіўся”.

Са мною дрэнна. Учора ледзь не брыкнулася ў чужых людзях, абліўшыся халодным потам. Улажылі мяне ў пасьцель. Дрэнна і з сэрцам, і з нэрвамі. Уколы прыслалі зь Менску і з Баранавіч. Робяць іх мне ўдома. Учора было мне дрэнна. Сяньня я цэлы дзень у хаце, і пакуль што мне лепей.

Як маецца Эрык? Ай[цец] В[асіль] гатовы свае абавязкі споўніць пры першай нагодзе. Ніякіх бацькоўскіх фармальнасьцяў яму ня трэба. Пакуль што яго нага яшчэ ў гіпсе, але ўжо можа круціць баранку, дык езьдзіць па сёлах на пахаваньні і праводзіць абрад на мыліцах. Бабы пасплакваліся, мужчыны падзіўляюць мужнасьць, і ўсе яго глядзяць. Ня ўсе, безумоўна... Тыя, хто ніколі не лічыўся з людзьмі, яго ненавідзяць. Пакутуе ён з гэтай прычыны вельмі. Адбіваецца гэта і на маёй асобе, хоць у падобныя справы больш не мяшаюся.

Шмат чаго спазнала за апошні час, і мой, крыху нетактоўны чын адносна Вас быў правільным. Трэба шанавець тое, куды ідзеш, а гэта, спазнаўшы зэльвенскія варункі, ніяк нельга! Мы з ай[цом] В[асілём], можа, калі прыедзем да Вас, альбо лепш Вы да нас некалі – цэлай сямейкаю.

Ці ты нічога не чула наконт “Настоенага на чабары”? Шкада будзе, калі ня выйдзе, бо сябры мае вельмі на гэта чакаюць. Мне нечаму вельмі бракуе Машэрава. Ён быў вельмі надзейны ў сваіх поглядах на палітыку, культуру і чалавечнасьць.

А ты не раскісай! Чужых бедаў не бяры да сэрца, хопіць сваіх. Табе трэба пісаць, уздымаць узровень паэтычнага слова і думкі да сучасных вышыняў, чэрпаючы іх з крыніцаў нашага народу. Трэба “отрезвляць” і ўшляхотніваць імі нашую нашую сучаснасьць. Яна бліскучая, але даволі пустая духова.

Цалую Вас усіх і абнімаю. Як з музэем?

Ваша заўсёды *Ларыса Геніюш*.

375. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 11 сакавіка 1982 г.

Шчырапаважаны і дарагі Алесь Мікалаевіч!

Вельмі Вы мяне занепакоілі сваімі бедамі і няўдачамі, аб якіх пішаце. Я хачу болей ведаць пра гэта. Ці не датычаць яны Вашай дарагой сямейкі, асабліва мілага Міхася? Рэшта ўсё важнае, але ня так.

Як Вашае здароўе? Мне тут ледзь прывялі больш-менш сэрца ў норму. Таксама былі розныя беды. Адна зь іх, бадай, найбольшая, гэта Польшча. Але атрымоўваю лісты. Сяньня быў ад сына і другі – ад Алесіка. Вучыцца нядрэнна. Шафёрскія правы здаў на “5”. Абодва ўжо перарасьлі бацьку. Яны ў Супрасьлі, ля манастыра, некалі купілі 30 сотак зямлі. Цяпер за яе ўзяліся, каб не дурыць сабе галавы чым іншым і каб не галадаць. Пішуць, што Міхась галодны, як воўк, і худы, як пасьвісьцёл, у тым Ольштыне. Надта там слабыя абеды для студэнтаў. Якраз цяпер памагала ім. Цяпер нічога ад нас ім слаць нельга. Я бачу, што ўсе яны там добра прагаладаліся, бо надта сюды просяцца. Ім там абяцаюць па радыё і тэлебачаньні візыты да нас, а тут пакуль што нельга падаваць на вызаў.

Мне тут аднойчы было так дрэнна, што я падумала найгоршае. Поўная адзінота – невясёлая рэч. На 8 Сакавіка прыехала адна сяброўка зь Менску з дачкою – з Музэю беларускага старажытнага мастацтва. Было цікава, але для мяне цяжкавата. Учора паехалі.

Наш айцец В[асіль] паламаў нагу, падаючы з гары. Моцна ўсе гэты факт перажываем. Часта ўспамінаем Вашу гасьцінную хату і Гудзевічы. А тая старая хатачка, найцяплейшая маяму сэрцу, проста стаіць у вачах. Дзеля хва-

робы я не напісала і Вам прывітаньняў. Даруйце ласкава. Я цешуся, што ў Вас такія харошыя дзеці. Бог адудзячыў Вам хоць дзецьмі за ўсе труднасьці Вашай высакароднай і ахвярнай працы для Бацькаўшчыны.

Аб сваёй кніжцы яшчэ нічога ня ведаю. Задатак за яе мне прыслалі яшчэ ўвосень. Я рада, што дайшоў да Вас мой ліст з апісаньнем дывана. Думала – загінуў. Сябры мне пішуць, часамі наведваюць. Нехта з маладых выпісаў мне “Маладосьць”, “Полымя” і “Беларусь”. Мяне моцна крануў за сэрца такія харошы, високакультурны і гуманны жэст. Люблю, калі ў моладзі праяўляецца чалавечнасьць!

Абавязкова апішэце мне ўсе свае беды, а то непакоюся вельмі за Вас. Мне тут даводзіцца бараніцца найболей ад подласьці. Бывае агідна. Не забудзьцеся апісаць мне стан сваяго здароўя. Вясна ўжо на парозе, а мне ўсё ня верыцца, што я да яе дажыла...

Напэўна, чулі, што ў Празе Чэскай памёр М. Забэйда-Суміцкі. Свой архіў, фартэпіяна, магнітафоны і інш. запісаў Беларускаму дзяржаўнаму музэю. А яны адказалі на ўсё маўчаньнем. Забіраюць кватэру ў Празе, і ўсё можа загінуць. Беларусы непакоюцца. Гэты музэй так робіць звычайна. Калі б Забэйда-Суміцкі апісаў усё Музэю беларускага старажытнага мастацтва, была б карысьць. Там недзе і урна з попелам мастака прагне вярнуцца ў свой родны край. Якая трагедыя... Няхай аддалі б ягоную урну з попелам Беларусі. Мёртвым у нас даволі спакойна. Жывым, безумоўна, горш. І той мір вісіць на валаску, і ўсё гэта моцна непакоіць. Безумоўна, усім у жыцьці не дагодзіш, і шмат хто гневаецца на мяне за “капрызы”, як кажуць. А я ім хачу сказаць, што пабылі б яны на маім месцы, дык засьпявалі б ня так. Злуюцца на мяне нават за тое, што мне хапае (мусіць хапіць!) 33 руб. 75 кап. пэнсіі, і я нічога не прашу болей, не кланяюся.

Я цяпер ня ўнучка маяго дарагога дзеда, а сапраўдны пралетар! Зьмералі з усіх бакоў маю хату, але сёлета яе яшчэ зносіць ня будуць. Возьмуць толькі кусок хлява ад гародаў.

Як маецца Верачка? Як ідзе вучоба Міхасіку? Вельмі чакаю ліста ад Вас. Буду старацца дажыць да сустрэчы з Вамі ўсімі. Міламу Міхасіку мае сардэчныя прывітаньні і дзьве паштоўкі, якія далучаю. Верачку цалую, Вам – шчыры паклон.

Ваша Ларыса Геніюш.

376. ЛІЛІ І ІГАРУ ЧАРНЯЎСКІМ

Зэльва, 16 сакавіка 1982 г.

Даражэнькія Ліля і Ігар!

Толькі што быў ліст ад сябра Ігара. Не напісаў галоўнае – як цяпер тое дзіцятка, ці ўсё яшчэ галоўкай уверх? Гэта мяне вельмі непакоіць, бо першыя роды. Я хацела б, каб Ліля паказалася, калі гэта трэба, др. Каралю. Я ня знаю лепшага гінэколяга. Як там Лілечка? Паведамленьне падпісала я сама. Крыху дрыжэлі рукі, бо было шмат гасьцей, моцна хворае сэрца і ліст аб тым, як галадае дарагі Міхась у Ольштыне на сваёй вэтэрынарыі.

Жаль – усякая спагадлівасьць, рыцарскасьць адносна жанчын, дабрыня і ветлівасьць лічацца ў нас цяпер ледзь не “буржуазнымі прэд-рассудкамі”. Кожнаму здаецца, што ён – важная пэрсона і мае права

і на месца ў трамваі, і на хамства. Так яны адносяцца і да самой дзяржавы. Кожны толькі як мага болей цягнуў бы зь яе для сябе. Мяне падобнае ў нашым народзе вельмі абурэе. Мусяе быць нейкая маральная патрабавальнасць у людзей, асабліва ў моладзі, а тут адно – плян! Гэтак выхоўвае і школа. Яшчэ ў вярхах, кажуць, людзі – як людзі, а тут, асабліва ў Зэльве – адно махлярства, хітрасць, абман. Я бачыла крыху сьвет, і ўсё падобнае мне агідна. Таму менавіта я такая “нядобрая”.

На днях спатыкаю нашага лекара і нейкага яшчэ, з Гродна. Родам ён зь вёскі Бародзічы ля Зэльвы. Гутарыць той гродзенскі толькі па-расейску. Кажы мне, што нядаўна купіў унуку дзіцячую бел[арускую] кніжку, дык таму ўнуку цяжэй было чытаць і разумець па-беларуску, чым па-нямецку... Мяне ўзяў жах! Дэнацыяналізацыя ўжо амаль у першым пакаленьні, прытым на роднай зямлі... Як далёка такім да іх працавітых, чэсных, спагадлівых і скромных бацькоў! Які кар’ерызм любой цаною, які “вещизм”...

Вельмі дзякую Вам абоім за паштоўкі. Папраўлюся – дык пачну расылаць. Усё прыйшло на гэты раз у парадку. Два разы былі тут у мяне госьці з Музэю О. Церашчатавай. Я была рада. Яны многа мне памагалі, але я моцна стамілася. Маўчэце пра гэта! Яны – добрыя людзі, але ж у мяне моцна хворае сэрца...

Хораша цвітуць мае белыя пралесачкі пад яблынькаю. Сонейка павясьнянаму да мяне сьмяецца. Сын просіць вызаў хоць праз наша пасольства ў Варшаве. І як яго выклікаць? Памерла тут жанчына, дык сына з Польшчы, лекара, пусьцілі толькі на пятыя суткі, і то – праз наша пасольства. Казаў мне, што нікога на вызаў ня пусьцяць. Не маглі нават узяць таксі з Гродна, бо нашыя не мяняюць злотых на рублі. І добра робяць, бо 1 кг каўбасы на карткі каштуе 600 зл. (на месяц – два з паловай кг мяса на чалавека, 1 кг – мукі, столькі ж – цукру). Адзін даляр – 700 зл[отых]. І як яны там жывуць? Я пакуль маю што есьці, але вельмі хацела б, каб кніжка мая выйшла. З розных меркавань. Усё мне здаецца, што з вясною папраўлюся. А можа, і не папраўлюся...

Маладзец Барадач-літаратар! Ці атрымаў ён маяго ліста? За таго Вашага дзядзьку – адзін неспакой. І чаму ў яго камяні ў нyrках? Можы, гэта залежыць ад харчаваньня? Глядзецце там яго, бо чалавек ён – вартасны і дарагі ўсім, хоць мне ня піша. Бог зь ім, абы быў здароў! Усе мае думкі пры Міхасю [Чарняўскім], пры Лілі. Гэта два аб’екты, якія цяпер мяне найбольш трывожаць, таму буду зь нецярпеньнем чакаць ад Вас вестак. Я цяпер болей стараюся адпачываць. Хочацца верыць, што ўбачу ў гэтым годзе сына і дарагіх унукаў, а пасьяля магу і ўміраць...

Вас ужо недзе цягне ў поле, але пашлеце лепш замест сябе другіх. Як Ліля сьпіць, ці не ацякаюць ногі? Будзьце заўсёды пры ёй. Трэба, каб быў у яе добры настрой. Яна вельмі ўражлівая, далікатная, і я рада, што Вы – яе муж. Глядзецце яе, Ігарочку, як малое дзіця. Няхай будзе ўсё як найлепей. Сваіх шчыра вітайце, асабліва Максімку. Цалую і абнімаю Вас, Ліля мая дарагая. Харошаму сябру Ігару цісну руку.

Ваша Ларыса Геніюш.

На ўсякі выпадак адрас др. Караля: Баранавічы-7, 225320, вул. Вільчкоўскага, 98, Кароль Усевалад Сямёнавіч. Тэлефон раддому (да абеду): 2-42-98; хатні: 7-58-66.

377. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Zelwa, 18 сакавіка 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Даўно няма вестак ад Вас, і я непакоюся. Давялося мне паважна захварэць. Дрэнна з сэрцам. Нічога не бывае без прычыны. Гэта і суровая адзінота, і іншыя справы. У дзяцей пакуль што ўсё добра. Жаль, што нельга пасылаць пачак ад нас. Пісаў Алесік, што Міхась у Ольштыне – вечна галодны і худы, як пасьвісьцёл.

Мяне тут лечаць таблеткамі, кроплямі (уколаў няма), галоўнае – сэрца і нэрвы. Схапіла мяне нейк адразу. Юзя мне выслала тое, што я прасіла ў яе¹. Пакуль што я не атрымала. Няхай і яна сочыць за гэтым. Папраўлюся крыху, дык вышлю ім пару кніжак. Маёй яшчэ няма. Ці чулі пра сьмерць М. Забэйды-Суміцкага? Цікава, ці дазваляць перавезьці яго ўрну з попелам ды спадчыну на Бацькаўшчыну²? Пакуль што – маўчаць. Ён усё апісаў Дзяржаўнаму музэю БССР. Каб быў апісаў Беларускаму музэю старажытнага мастацтва, было б разумней. Яны болей адданыя справе культуры і сваяму музэю. Няхай пакуль што спачывае наш сьпявак у старой і гасьціннай для яго Празе. Там, гдзе Скарына ды іншыя.

Нашай Зосьцы Верас ужо хутка 90 гадоў – 30 верасьня. Каб не забыліся павіншаваць яе, хоць гэтая дата яе пужае. Сяньня быў ад яе ліст, як заўсёды, вельмі талковы. Сын і ўнукі хочуць сюды прыехаць. Ад нас, на жаль, не даюць зусім вызваў. Мне проста неабходна бачыць Міхася, бо надта люблю яго. Трэба, каб тут мне дапамог, пабыў са мною. Алесічак – таксама харошы хлопец. А як гадуецца Ваш Марцінка? Ці кажа ўжо слова “дзед”? Няхай добры Бог благаславіць Вас і гэтага харошага хлопчыка!

Як са здароўем, Язэпка? Як здароўе Вашай жонкі? Перажывалі мы тут крыху за Вас, але спадзяёмся – маеце што есьці, а з кожным днём будзе ў Вас спакайней і лепей. Чакаю ад Вас хоць пару слоў. Агульная сытуацыя ў сьвеце таксама ня робіць людзей аптымістамі, таму так непакоімся і адныя за адных перажываем.

Вітаю Вас з вясною і з усімі яе сьвятамі! Пасылаю Вам здымак М. Багдановіча. Трымайцеся, Язэпка! Вітайце жончку, Люцынку, цалуйце мілага ўнука.

Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш.*

378. ДАНУЦЕ БІЧЭЛЬ

Зэльва, 10 красавіка 1982 г.

Даражэнькая!

Дзівоснымі, вялікімі матылямі закружыўся за вокнамі сьнег. Злосьць на яго! Сяньня чуюся крыху лепей. Днямі – лепей, днямі – горай. Уколы робяць. Галоўнае, хачу Табе напісаць, што прыслалі ўжо карэктурку. Вельмі хораша атрымалася Твая прадмова. Толькі Ты ў ёй пішаш пра “Баравікі”, а гэты верш выкінулі. Я ім зьвярнула на гэта ўвагу. Яўсееў¹ прасіў хутчэй адаслаць зборнік. Я была моцна хворая і паправіла, што бачыла, збольшага. Маёй бабусі, Зосьцы Верас, Забелю і Кавалёнку вершаў няма. Зборнік, наагул, выглядае сымпатычна. Зямны, беларускі, скромны, баявы крыху,

аптымістычны і пацыфістычны. Мне здаецца, што на сяненьнашнія напружаныя нэрвы людзей гэта і трэба. Ёсьць паэтычнасьць, крыху эстэтыкі.

Прыслала мне Ніна Мацяш свой “Поўны келіх”². Прачытала з цікавасьцю. Мы зь ёю – розныя жанры, і гэта добра. Цешуся, што Табе спакойна працуецца. Толькі такая праца ёсьць плённая. Многа думаю пра нездароўе Эрыка. Можна, яму палепшае на вясну, і тады ўсе разам мяне адведаеце. За Наважылава³ я рада. Калі Ты ўспамінаеш Надзю Быкаву⁴, дык мароз мне ідзе па скуры. [...] Ня будзем судзіць Васіля. Яму ўласнае сумленьне ня дасьць спакою. Прыпомняць гэта некалі і сыны.

Ай[цу] В[асілю] ўжо зьнялі гіпс. Кульгае, але службыць з насалодаю, нэрвуецца дзеля царкоўнага дому. Справа аперлася аж аб пракуратуру, менскую, гродзенскую, зэльвенскую... І што гэта баба тут з людзьмі вырабляе? Наша пракуратура, відно, ня супраць, каб дагадзіць па справядлівасьці людзям, бо гэта і лягічна і разумна, але і яна, відно, аглядаецца на магчымасьці “ўсясільнай” афэрысткі. Ай[цец] В[асіль], відавочна, тут не затрымаецца. Шкада будзе, бо цікавы ён і вельмі добры чалавек.

На днях быў сябра Саўчук⁵ з Баранавіч. Зрабіў парадкі, якіх не дакончылі мае суседзі. Працаваў з натхненьнем, але прымаючы “кроплі”. Цьвярдзіў, што яны яго натхняюць, менавіта. А тыя “кроплі” сяненья куды даражэй за мяса... Але ў мяне яны былі ў запасе, на шчасьце. Яшчэ пры ім прыехала Эльза [Максімава] – супрацоўніца музэю Церашч[атавай]. Усе яны мне дапамагалі, але я стамілася страшна. Так і цягнула ў ложка. Трашчала галава. Сяненья мне лепей.

Паправілі мне зубы. Такая працэдура каштуе здароўя, хоць былі ўсе вельмі мілыя да мяне і стараліся ўсё зрабіць мне як найлепей. Зубы – жалезныя, моцныя, і я ўжо амаль прывыкла да іх. Рада, што крыху вярнуліся сілы, і я змагу хоць нешта пасадзіць ля хаты.

З Польшчы зноў няма вестак. Тады я непакоюся. Пісаў Язэп [Найдзюк], што выйшла там кніжка пра беларускіх пісьменьнікаў Беласточчыны. Напісала яе нейкая валійка па-ангельску. Сын Сакрата Яновіча Яраслаў пераклаў яе на беларускую мову. Пішуць там і пра нашага Юрку. Чыталі яе ў Англіі на канфэрэнцыях. Многія вельмі цікавяцца нашай Бацькаўшчынай. Язэп піша, што галадаюць крыху, але Юрка дык болей зарадны.

11 красавіка. Учора сядала пісаць Табе ліст разоў зь пяць. Усё нехта прыходзіў – добры, суседзкі, ласкавы. Канчаю сяненья. Дрэнна спалася. Сьніліся нейкія паперы з каўбоямі і інш. Ноччу разбудзіў пах, хутчэй смурод, нейкага леку па хаце... Перайшла спаць на другое месца...

Прыходзіла ўжо “добрая душа” мяне ўкалоць, але шпрыцы, якія прынесла, пераварыла, ня выйшла.

На сталем маім – вербачка зь белаю стужачкаю. Зараз убачу безьліч цудоўных хустачак на пахіленых галоўках нашых жанчын, і іх сьцішаныя, скромныя, добрыя тварыкі, спрацаваныя рукі. Дні лятуць, годы – яшчэ хутчэй, і я адчуваю вельмі, што гасьціна мая тут канчаецца. Не баюся! Застанецца Вы!

Цалую ўсіх Вас і абнімаю.

Ваша Ларыса Геніюш.

І што будзеце рабіць з Валерыкам? “В попа, ксендза или в аптекаря?” – як некалі казалі. Хачу ведаць Вашу пастанову. Цалую Вас усіх.

379. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 14 красавіка 1982 г.

Хрыстос васкрос! Пётрачка, добры дзень!

І як гэта Вы, такі асілак, трапілі ў больніцу? Моцна тут за Вас усе мы перажываем. Калі ўжо Вам палепшае, то прыяжджайце да нас на сьвята, каб не былі сам-адзін у хаце. Я в[ельмі] хварэю, але ўжо мне крышачку лепей. Уколы мне робяць штодня. Хачу дачакацца, каб пабачыць яшчэ сваіх. Сяньня быў ліст ад Міхася. Мне прыслалі карэктурку маёй кніжкі. Знача – яна хутка выйдзе. Крыху гатуемся тут да Сьвят. Мужа Зосі забраў яго лекар, бо ён абмануў яго, што едзе на пахаваньне маці. Ён моцна і безнадзейна хворы. Зося чуецца добра. Нэрвуецца крыху, бо жыцьцё нялёгкае. Хоча Вас бачыць і не скрывае гэтага. Пры вашым ціску крыві забараняюцца Вам усе “кроплі”. Яны толькі і “натхнялі” тут нашага мілага П. Саўчука на працу, якую зрабіў ён сапраўды вельмі добра, як які гаспадар!

Калі яшчэ пасья больніцы знойдзеце сілы, каб зайсьці на аўтобус і нейк дабрацца да нас, дык прыяжджайце. Падлечым Вас тут якімі зёлкамі, бо “кроплі” Вам супрацьпаказаныя. Ці ўжо дазволілі Вам пяць? І што было з гэтым голасам? Спадзяюся, што да Сьвят і я крыху стану на ногі, і зноў будзе ў нас поўны стол, як і належыць на нашае вялікае Сьвята.

Вітайце ад нас усіх сяброў. Вялікае прывітаньне і ўдзячнасьць Усеваладу Сямёнавічу [Каралю]. Саўчука з сабой лепш не бярыце, хоць ён добры сябра, але Вы тут пасварыліся б зь ім, чаго добрага.

Бывайце, сябра Пётра. Да сустрэчы!

Ларыса Геніюш і Зося.

380. ПЯТРУ РАШЭТНІКУ

Зэльва, 23 красавіка 1982 г.

Добры дзень, сябра Пётра!

Ці атрымалі Вы маяго ліста? Як са здароўем? Мы Вас чакалі на Вялікдзень. Крыху непакоімся за Ваш лярынгіт. Калі будзеце мець час і ахвоту, дык наведайце нас. Як маюцца дарагія нашыя Каралі? Ці атрымалі маю сьвяточную картку? Магу думаць, што лісты мае да людзей не даходзяць. Як я Вам ужо пісала, была карэктурка маёй кніжкі. Ня ўсё лепшае ў яе ўвайшло, але атрымаецца нядрэнна. Нашыя пішуць. Надта хочучь прыехаць сюды. Зося [Каліноўская] ўсё у працы. 15 мая вернецца з арміі яе старшы сын. Мужа яе даўно забралі, бо ён прыехаў абманам дамоў... Паправы ў яго ніякае, на жаль...

Мяне тут усё лечаць, робяць уколы. Проста я моцна стамілася перад Сьвятамі. Кожны дзень былі госьці. Цяпер ужо іх меней. Ай[цу] Васілію ўжо зьнялі з нагі гіпс, і ён зноў “творит чудеса”! Усё ўпрыгажае храм, нешта прыдумвае. Бачу цяпер яго мала, але ён часамі забягае. Прывітаньне ад мяне дарагому сябру Усеваладу [Каралю], Саўчукам, Дудкам!

Вас шчыра вітае Зося. Усё чакала, што на Сьвята прыедзеце! Не забывайцеся пра нас! Не хварэйце! Чакаем Вас у здароўі і добрым настроі.

З павагай – Ларыса Геніюш.

381. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 23 красавіка 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Спадзяюся, што вясна ўмацавала крыху Вашае здароўе, а мілы Марцінка ёй яшчэ ў гэтым памог. Я таксама моцна хварэла. Дрэнна з сэрцам. Робяць уколы, рухаюся павальней, як некалі. Перад сьвятамі было многа работы. Сьвятамі – кожны дзень – былі госьці. Я моцна рада ўвазе людзей, але сілаў крыху бракуе. Стамляюся пад вечар зусім. На стала стаяць жывыя гваздзікі. Цудоўна памалюваныя сябрамі яечкі – таксама. Ёсьць нават сьвежыя гурочки і цытрына, аб мясе і масьле ня кажучы.

Няма радасьці з жыцьця і няма здароўя. Дзеці і ўнукі пішуць. Абяцаюць прыехаць, калі дазваляць, але толькі – накоратка... Нявестка піша, што ў іх шмат сваёй працы... Была ўжо карэктура зборніка. Ня ўсё лепшае ў яго ўвайшло, але атрымоўваецца даволі цікава. Рада буду Вам яго паслаць, калі атрымаю. Юзя [Найдзюк] прыслала мне два кукі аксаміту. Столькі было радасьці! Вялікае, старое стогадовае Эвангелье цяпер зьзяе на ўвесь храм. Пераплялі ў бурдовы аксаміт. Вычысьцілі да залатога бляску канты і абразкі на ім. Надта ўсё прыдалося. Пацалуйце і Вы яе ад нас усіх за гэта.

Акрамя непаслушнага сэрца здаюць мне ўжо крыху і нэрвы. Не без прычыны, хоць большасьць людзей тут да мяне вельмі добрыя і ласкавыя. Будуць нешта каля нас, але хаты маёй яшчэ ня зносяць. Бяруць толькі кусок хлява і гарода. Мне хопіць на мой кароткі век. Юра піша, што ўсё нешта строіць, нешта замагае. Жаль, што ў яго няма інакшых патрэбаў, акрамя матэр'яльных, і ўсё яму мала і мала. Мы нейк жылі іначай. Крыху дзяліліся з людзьмі, а цяпер людзі проста ўзварушліва мне памагаюць. Найболей надакучае мне адзінота. Прывыкла я для некага жыць. Гэта быў мой дарагі, хворы с. п. Муж. Для сябе жыць нейк я ня ўмею. Ём толькі тады, калі нехта да мяне прыйдзе, многа думаю.

Пакуль што да Вас з Зэльвы не прымаюць ні пасылак, ні нават кніжак. З Гродна прымаюць – толькі 20 штук у дзень. Як расьце дарагі Марцінка? У мяне тут зноў аналягічны выпадак, і на днях ужо нехта народзіцца самотнай маме. Вельмі разумная жанчына яна. Заставайцеся з Богам!

Заўсёды Ваша – Ларыса Геніюш.

382. СЬВЯТЛАНЕ ЧАРНЯЎСКОЙ

Зэльва, 29 красавіка, 1982 г.

Даражэнькая Сьветачка!

Цалую Вас сардэчна і дзякую Вам за клопаты аб маёй асобе, за лекі. Мяне гэта вельмі ўзрушыла. Як даяце сабе рады бяз мілага Міхася? Добра, што ён умацоўвае свае сілы. І як гэта зрабіць, каб не было тых каменяў у нырках? Ці гэта паддаецца сьняняшняй мэдыцыне, якая робіць апэрацыі на сэрца і няздольная вылечыць звычайны мазоль? Можна, мне папрасіць парады маіх далёкіх сяброў? Праўда, лекаў ад іх сюды прыслаць ніяк нельга. Раней перасылалі праз Польшчу.

Сьветачка, 45 уколаў “дайшлі” да маяго сэрца, і я ўжо ажыла крыху. Гэта былі: 5 сосарбоху!, 10 – папаверыну і 30 АТФ. Учора зрабілі апошні

ўкол. Сяньня яшчэ ўколюць адзін рэапірын на хворыя мае ногі, каб лягчэй хадзілася. Мілы Ваш пляменьнік і яго сябра пабылі ў мяне вельмі коратка. Прынеслі ў маю адзіноту вялікую радасьць. Спадзяюся, што шчасьліва заехалі дамоў. Як чуецца Ліля? Так рада я з гэтай ідэальнай пары! Толькі б усё было шчасьліва. Ага, мне казалі, што праз месяц зноў трэба паўтарыць уколы. На гэты раз – Вашыя. Як Вы мяркуеце, “товарищ врач”? Напішэце абавязкова. Лячэце мяне хоць на адлегласьці.

Сьветачка, са мною было ўжо так дрэнна, што не было ніякае надзеі на жыцьцё... Здалі нэрвы. У паэтаў, мусіць, наагул нейкая зусім ненармальная psuche¹. Дзеці і ўнукі часамі пішуць. Летась нельга было ім прыехаць. Сёлета – таксама малая надзея. Быццам жывуць на другой плянэце... Такія пачынаньні адносна разьдзеленых сем’яў – гэта дзікунства, а не “добрасуседзкія адносіны”. У сваёй трагічнай адзіноце я асабліва гэта адчуваю.

Як маецца Алеся, а галоўнае – Максім? Аб Вас не пытаюся, бо Вы ж заўсёды – як тая вясна, маладая, прыгожая. І так трэба, Сьветачка. Трымайцеся! Цалуйце ад мяне дзетак, вітайце мужа.

Яшчэ раз за ўсё цалую і дзякую – Ваша *Ларыса Геніюш*.

383. АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Зэльва, 29 красавіка 1982 г.

Даражэнькія!

Атрымала раней пару слоў ад Белакоза. Відно, што ў іх нейкая бяда ці непрыемнасьці. Ці ня ведаеце Вы, што там зь імі? На днях запрасілі мяне на 1 мая на вясельле свайго сына. Паехаць туды не змагу, хоць з сэрцам ужо крыху лепей. Напэўна, Вы там будзеце, дык вітайце іх і ад мяне.

Што добрага ў маёй сястронкі Ніны [Гоўгель]? Я пісала ім, але адказу не атрымала. Ці хоць здаровыя? Напішэце мне хоць пару слоў. Была карэктура маёй кніжкі. Увайшло ня ўсё лепшае, але добрае ўражаньне. Не такая, як у другіх, будзе тая “Настоеная на чабары”.

Дзеці пішуць, але ці прыедуць да мяне сёлета – гэта яшчэ пытаньне. Яны – як на другой плянэце ад нас. Было са мною сапраўды дрэнна. Здало і сэрца, і нэрвы. Богу дзякаваць, што крыху мяне падлячылі. Падкінулі лекаў сябры. Хаты маёй пакуль што ня зносяць. Бяруць толькі гарод і кусок хлява з нашага панадворку. Будуць строіць “общезитие” на 150 месцаў! Во, будзе “весела” па суседзтве... Хоць ты не жыві... Пакуль што яшчэ спакой.

Зараз будуць цвьісьці туліпаны. Як Вашае здароўе? Як мілы ўнук і Марыначка? Цалуйце іх шчыра ад мяне і вітайце. Перад сьвятамі моцна стамілася. Сьвятамі – яшчэ болей, бо праз чатыры дні ўсё былі харошыя госьці, і надта хацелася як найлепей іх прыняць. Цяпер крыху працую ў гародчыку, выкідаю кветкі – саджу цыбульку на шчыпяры.

Цалую Вас усіх і мілую Клаўдзію Міхайлаўну [Мельнікаву].

Ваша Ларыса Геніюш.

384. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 10 траўня 1982 г.

Даражэнькія Ліля, Ігар і Ваша дзіцятка!

Няхай яго Бог гадуе і зямля беларуская! Толькі ўчора прыйшла картка ад Вас. Цалую нашу дарагую маладую маму, жадаю ёй дастойнага і харошага далейшага патомства на радасьць і на карысьць нашай Бацькаўшчыне. Безумоўна! Маладога, найлепшага тату вітаю таксама і жадаю цярпеньня і мудрасьці ў выхаваньні вартых яго нашчадкаў! Шчыра разьдзяляю гэтую вялікую падзею ў сям'і нашых слаўных архэолягаў. Няхай множыцца іх колькасьць і вяртае толькі вартым аддае наша зямелька са сваіх сховішчаў.

Заглянула ў стары каляндар, і там напісана, што 2 мая – дзень Зыгмунта і Атаназа па-каталіцку, Грыгорыя і Трыфана – па-праваслаўнаму. Але гэта ня тое, што трэба... Ня думаю, што хлопчык адразу ж такі “бялявенькі і кучаравенькі”, як Ліля. Я нечаму спадзявалася, што народзіцца крыху з бародкаю... Я аж паздаравела ад такой радаснай весткі, крыху паплявала па-бабску, каб не ўрачы... Маладзец хлопец, бо і кіляграмы добрыя, і рост адпаведны. Адным словам: цьфу, цьфу...

Не пісала Вам, бо крыху паправілася пасья ўколаў і старалася нешта пасадзіць, пасеяць ля хаты. Увесь час з любоўю пра Вас думала. Большы гарод мой забралі, дык хацела выкідаць туліпаны і садзіць цыбульку. Рука не паднялася. І так, увесь гарод зараз закрасуе цудоўнымі кветкамі. Крыху адхварэла, бо першыя туліпаны нехта пакраў мне ноччу, і я плакала, што ня будзе букету маім братам. Найгорай тое, што кралі, вырываючы з цыбулькамі. Гэта першыя туліпаны з Сочы – ад маёй сястры. Каб захаваць іх, я пазрэзвала крыху расьцьвіўшыя, так што хапіла іх і ў царкву, і да абэліску, і яшчэ стаяць у букетах, і няма як адаслаць іх Вашаму нованароджанаму. А жаль.

Ад маіх з Польшчы зноў няма ніякіх вестак. Недзе затрымоўваюць ліста. Як удаўся крупнік? А тую сырную пасху паводле рэцэпту маёй мамы я абавязкова навучу рабіць Лілю. Я так шкадую, што далёка ад Вас і што не змагу ўбачыць таго дарагога, маленькага архэоляга. Напэўна, крыху п'яце гарэлку, але ня вельмі налягайце на гэта, бо кажуць, што малы будзе “мокранны”, і Ліля не пасьпее сушыць пялюшачкі. Што кажа на гэтую падзею спраўны Максімка? Што – Сьветачка, што – Алесья? Калі вернецца сябра Міхась? Каб хоць вярнуўся са здаровымі ныркамі на гэты раз...

Ваш візыт пакінуў многа цяпла ў маім сэрцы, але пра ўсё трэба гаварыць загадзя крыху, а не разьвітваючыся на парозе. Цяпер мне зноў крыху пагоршала са здароўем. Можна, таму што – дождж. Ня ведаю, ці хоць сёлета пусьцяць сюды маіх унукаў. Моцна перажываю, бо сапраўды чуюся дрэнна.

Ня маю ніякіх вестак ад Валі Трыгубовіч. Непакоюся. Калі б пачулі, каго Бог ёй паслаў, дык напішэце мне адразочку. Верш, які далучаю, перадайце ласкава сябру Яўгену К[уліку]. На зьездзе ўсе цалавалі мяне нейк стыхійна. Ён адзін толькі папытаўся: ці можна Вас пацалаваць? Нікому толькі пра гэта не кажыце! Адносна малага Чарняўскага, дык ва ўсім пакуль што слухайце сваіх мамаў, бо яны найлепей і парадзяць, і памогуць. А ад таго маляваньня, ад тае хварбы дзіця можа ўчадзецца! Магло абысьціся і так.

Як чуюцца малы? Калі родзіцца італьянец, дык трэба яго крышачку ўшчыкнуць. Калі ён на гэта заенчыць – знача, будзе “тэнорэ”, калі ж зробіць

“лужачку”, – будзе ваяк. Гэта толькі анекдот. Наш хлопчык будзе ня з тых, каб пры першай нагодзе “напусьціць” у нагавічкі. Ён будзе – па тату! Лілечка, акручвайце добра ручніком свой живоцік, каб зноў быў такі, як трэба. Напішэце, як назвалі сваё золатка?

Застаюся з любоўю да Вас, крыху з кашлямі і з болямі ў баку. Цалую ўсю Вашу сямейку!

Ваша *Ларыса Геніюш*.

385. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 11 траўня 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Вельмі шкада мне Вашага брата. А яшчэ болей – мілай Юзенькі [Найдзюк], бо ведаю яе адданасьць сваяму мужу. Будзем спадзявацца, што калі ёсьць паправа, дык яна будзе сталай. Страўнік – рэч паважная, але ня трэба думаць найгоршае. Даўно ад іх не было ліста. Ведаю, што ныркі – гэта таксама балючая і дрэнная рэч. Маюць такую хваробу мае знаёмыя. Трэба прымаць Вам нешта прафіляктычнае, каб каменны болей не тварыліся. Прыдумала такі лек адна румынская лекарка, і ў Польшчы гэты лек прадаецца. Начыста забылася, як ён называецца, але ў Вас будуць ведаць.

Шкода, што нельга атрымаць ад Вас календара. Цешуся, што добра атрымалася апавяданьне Юры. У нас нельга цяпер купіць нават “Голас Радзімы”. Раней пару экзэмпляраў прыходзіла ў Зэльву.

Пасьля шматлікіх уколаў чуюся лепш. Фактычна многа залежыць ад настрою, а ў жыцьці бывае розна. На днях былі лісты ад Юры і ад Міхася. На жаль, вызваў да Вас пасылаць яшчэ нельга. Вельмі хочацца пабачыць унукаў. Юра ўсё піша, што мала яму грошай. Мне так балюча чытаць падобнае, бо я ад іх нічога не патрабую. Ведаю, што лекары абяспечаныя нядрэнна. Мне прыслалі задатак за кніжку, ды было яшчэ крыху за першы зборнік, так што жыць можна, толькі б спакой і хоць нехта побач са сваіх родных.

Дзякуй за весткі аб польскіх перадачах пра Беларусь. Гэта вельмі цікава. Шкада, што М.Танк і інш. не выступалі па-беларуску. І палякам было б цікава пачуць нашу мову, з якой іначай рэдка сутыкаюцца. Рада, што Максімка (*Марцінка. – М.С.*) хораша расьце і ўжо гаворыць, што маеце з унука радасьць.

У мяне таксама хворыя ногі, але гэта рэўматызм. Дрэнна вельмі, калі непагода. Іначай яшчэ ўсё раблю сама і ўсюды хаджу. Надта многа сёлета ў мяне было туліпанаў, а цяпер півоні цвітуць – як у Італіі. Так ніколі яшчэ не было. Пра кніжку пакуль што болей нічога ня ведаю. Хочацца верыць, што выйдзе.

28 сакавіка я паслала Юзі [Найдзюк] “Жывапіс Бел[арусі] XII і XVIII ст.”, 19 траўня – “Вянок” Багдановіча і інш. Ці атрымалі? Бо можна рэкламаваць.

Дарагую Зоську Верас прынялі ў Саюз пісьм[еньнікаў]. Не забывайцеся пра мяне. Часьцей пішэце. Спадзяюся, што не галадаеце. Лячэцеся паважна. Усяго-ўсяго Вам найлепшага.

Вітайце сваіх, цалуйце Марцінку.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

386. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 15 траўня 1982 г.

Даражэнькія!

Пішу Вам ужо другі ліст. Як там гадуецца? Ці хоць высыпаецца як сьлед? Як чуецца Ліля? Ці хапае ў грудзях малачка? Калі ў нашу хату прыехала з Міхасём нявестка з раддому, дык ён вельмі хораша сябе паводзіў, а пасья – як пачаў плакаць! Да раніцы не сьціхаў. Што мы ні рабілі: і гойдалі, і насілі, і варажылі суседкі, а Міхасёк енчыў не сьціхаючы. Нарэшце я дадумалася разьвесці яму напалову з вадой малачка і напіць з сосачкі. Хлопчык піў прагна. Быў моцна галодны. У Валі пачынаўся масьціт (такая хвароба грудзей), і малака было мала. Ад таго часу прыкормлівалі, і хлопчык рос, як на дражджах.

Кожны дзень, можа, не купайце дзіцятка, а спаць ноччу яно мусіць! Ці не Альгердам¹ называўся бацька Ягайлы²? Гэта быў вельмі мудры дзяржаўны муж. Адзін мой сябра некалі назваў сваяго адзінага сына яго імем. Толькі ж прашу Вас: не спыняйцеся ў гэтай шляхотнай дзейнасьці. Трэба, каб Альгерд меў надзейных брацьцяў і хоць пару сястролак. І я тут зусім не жартую. Цешуся, што Альгерд ужо ёсьць, і няхай благаславаіць яго і сьцеражэ добры Бог.

Павязло Вам, мой сябра Ігар. Заўтра прывязуць мне брыкет, і на гэты раз разгрузаць яго мае суседзі. Толькі хто так хораша падасьць нам усім гарбату, як наша мілая гаспадынечка Ліля? На днях выслала міламу ўнуку цукерачку і сёе-тое з драбніцаў. Даруйце за скромнасьць маёй пасылкі. Самі ведаеце... Нарэшце быў ліст ад Юры. Усе маюцца добра. Садзяць нешта на сваёй дзялцы, гаспадараць. Міхась у Ольштыне. Крыху хварэе на страўнік. 25 даляраў ад маіх сяброў на бутэрброды атрымаў. Мне палягчала на душы ад гэтага ліста.

Міламу Альгерду нарадзіўся равесьнічак Янка (20 красавіка 1982 г.). Называцца ён будзе, пэўна, па маме – Трыгубовіч. Гэта таксама мой унук! А тут колькі ў мяне харошых унукаў! Няхай здаровенькія гадуецца на радасьць нашай Беларусі. Толькі б быў мір для іх! Я ня вельмі паздаровела, але дажыву яшчэ, каб убачыць Міхася з Алесікам і сваіх дарагіх унукаў-мянчан. А пакуль хоць добра высыпайцеся. Ігар міленькі, як з Вашым страўнікам? Што ясьце акрамя хрэну? А бараду гадуйце, каб Альгерд меў чым забаўляцца. Альгерда цалую ў лапкі. У тварык – негігіенічна. Яшчэ раз сардэчна вітаю Вас з харошым сынам і жадаю далейшых герояў! Глядзеце ня толькі Альгерда, але і сябе крыху.

Цалую Вас – Ваша *Ларыса Геніюш*.

387. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 18 траўня 1982 г.

Даражэнькія!

Не сьпяшайцеся яшчэ вывозіць у поле маленькага архэоляга! Праўда, у нас значна пацяплела, але не зусім. Пішу Вам сяньня толькі пару слоў. Маю зноў тут вялікія непрыемнасьці. Насылаюць на мяне розную брыду, пачынаючы ад сплетняў і канчаючы п'янымі суб'ектамі. Асыстуючыя

ім адпаведныя “дамы” хрысьцяць падобных п’яніцаў паэтамі... З плачам уцякаю з хаты.

Я Вам нічога пра гэта не хацела гаварыць і ўжо зьвярталася ў нашу пракуратуру, каб засланіла мяне ад падобнага. Мне адказалі, што маю права падаваць у суд. Сэнсу ў гэтым ня бачу, бо ўсё тут – адна рука і адзін загад. Дзіўлюся прадуманаму добра садызму. Жыву, амаль не выходзячы за парог сваёй хаты. Круг маіх зацікаўленьняў і інтарэсаў Вы ведаеце. Толькі мне дзіва – навошта затрачваць столькі энэргіі на маю асобу? Падобнага ў найбольшай фантастыцы не чытала.

Навокал чорная сьцяна,
І з дапамогаю – нікога.
Насупраць зла стаю адна
І гутару душою з Богам.

Што тут са мною тварыць будуць заўтра – ня ведаю. Сяньня ледзь жывая прыйшла матушка – жонка нашага мясцовага сьвятара. Нэрвова даканалі і іх. Пішу Вам, дарагія, як ёсьць. Жыве тут адна “мадам”, якое добра нават ня ведаю. Яна піша на мяне даносы ў Менск. Усяго Вам апісаць нельга. Гангстэры ў параўнаньні з падобнымі нашымі тут мучыцелямі і прыгнятальнікамі – джэнтльмэны...

Няхай Бог благаславіць Вашае дзіцятка і кожны крок Вашага жыцьця! Я тут нейк буду трываць. Пісаў Міхасёк. Вучыцца пакуль што і вельмі хоча прыехаць. Што ж, калі мяне тут даканаюць, не забывайце ў жыцьці.

Ваша заўсёды – *Ларыса Геніюш.*

388. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 20 траўня 1982 г.

Даражэнькія!

Учора Вам напісала, але няпэўная, ці ліст мой дойдзе з Зэльвы. Мяне тут ня б’юць, ня душаць, але жыць не даюць. Насылаюць тут на мяне і правакатараў, і п’яніцаў. А што не выдумваюць?! Як самі ведаеце – жыву толькі справамі нашай культуры, доляй сваяго сына і ўнукаў. Пішуць, дарэчы. Сказала, што буду ратавацца, буду пісаць у ЦК.

Найболей хацела б выехаць згэтуль да сваіх сяброў, бо да сына не магу. Баюся нявесткі – гэта адно, а другое – будуць помсьціць на іх. Я не баюся сьмерці, але мне агідна ад бруду, якім мяне паліваюць, ад іх выдумак і правакацыяў. Амаль не выходжу з хаты. Сотнямі зацьвілі туліпаны. Зьзяюць кругом незабудкі. Дрэвы стаяць у белым.

Думаю толькі – і што гэтым людзям ад мяне трэба? Зяць памершага ў Зэльве сьвятара, “акадэмік” Трахімец, які паходзіць тут з аднаго сяла, стараецца таксама як мага мне шкодзіць. Ён усясільны. Злосны за тое, што людзі патрабуюць царкоўны дом для ай[ца] В[асіля], а ён хоча яго мець для сябе – як дачу. Я не мяшаюся ў гэтыя справы, але ўсе громы – на маю голаў! Думаю, тут і іншыя справы, але якія – разгадаць мне цяжка.

Я тут зусім адна. Са мною толькі маленькі мой Жук, і суседка Зося [Каліноўская] часамі прыходзіць на ноч. Ну, яшчэ простыя людзі са мною. Яны добрыя і ціхія – хрысьціяне... Вось такія паперы, мілы Альгерд... Будзь здаровенькі, мой хлопчык, расьці, жыві шчасліва і доўга, але калі трэба

будзе – змагайся! Цалую маю сьветлавалосую Лілечку і Альгерда. Усім сябрам шчырае прывітаньне. Ліст пойдзе ня з Зэльвы...

Ваша *Ларыса Геніюш*.

389. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 29 траўня 1982 г.

Дарагая Людвіка Антонаўна!

Атрымала толькі што “ЛіМ” і ўбачыла там Ваш партрэцік, дарагі мой новы член СПСБ! Віншую і зычу радасці і посьпеху ў Вашым жыцьці! Нядаўна пісала Вам. Даруйце за цяжкі мой ліст. Пішу, Вам асабліва, заўсёды так, як ёсьць. Сяньня настрой у мяне ня лепшы, але ня хочацца закранаць рэчаістасьць.

Як Вашае здароўе? Як расьце і цьвіце ўсё ля Вашай сядзібы? У мяне столькі было туліпанаў, як ніколі! Півоняў будзе ня менш. Гляджу на кветкі, і сумна мне, што Міхасёк мой ня бачыць такога квітненьня. Нават лістоў ад іх няма зноў. Непакоюся. Наагул, лістоў апошні час атрымоўваю мала. Пасьля шматлікіх уколаў мне крыху лепей, але цяжкага не магу ні рабіць, ні падымаць. Стамляюся хутка. Наагул, нейк слабею. Ніколі ня думала, што такімі цяжкімі будуць на Беларусі апошнія гады майго жыцьця. Прасьледаваць і зьдзекавацца над паэтам-жанчынай у 72 гады яе жыцьця можа толькі... Што ж, і гэта трэба стрываць. Толькі за ўсё з часам прыходзіць расплата. За зьдзекі – таксама. Я ўпэўнена!

Баюся, што і сёлета ня пусьцяць сюды маіх унукаў і сына. Як я гэта перажыву? Так хочацца верыць, што яны такія, як іх дзед, як уся нашая сям’я. Сяньня ў людзях, асабліва ў моладзі, нейкі дэфіцыт чалавечнасьці, абсалютная чэрствасьць душы і нейкі тупы эгаізм. Глядзіш – і толькі дзіва бярэ. Людзей цікавяць толькі матэр’яльныя вартасьці, болей нічога. А трэба ж ведаць і мінулае свайго народу, і сучаснае, і трэба ўмець любіць ня толькі сябе. Ведаю толькі, што ўнукі мае вельмі любяць зямлю. Маюць дзялку 30 сотак і ахвотна на ёй працуюць.

Яшчэ раз віншую Вас. Усіх вітаю. Вас сардэчна цалую.

Ваша *Ларыса*.

390. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

3 чэрвеня 1982 г.

Даражэнькія!

Ну і разгуляліся Вы! Калі яшчэ напішаце мне пад восень, што жэніце Міхася – я не здзіўлюся! Ізноў Вы не напісалі імя таго шчасліўца, якому аддаеце сваю Марыну.

Вельмі хацела б прыехаць, але ці змагу? Уся прычына – маё нездароўе. Позьні век, зацягнены рэўматызм, цяпер – перастыла і г.д.

Адна я. Гэта цяжкавата. Сына і ўнукаў усё не магу выклікаць. Пакуль не дазволена. Чалавек, які мяне да Вас прывозіў, цяпер да нас не заходзіць. Яго ледзь ня выжылі з Зэльвы за сяброўства з такім “элемэнтам”, як я... Усё ўзялі з палітычнага боку... А “элемэнт” разглядае “На чабары настоена”, пакуль што яшчэ без пераплёту. Вытрымаць можна. Вам і Міхасіку крыху спадабаецца. Тыраж 4000 пабольшылі да 8000.

Кажуць, што мінулы тыдзень хвалілі кніжку па радыё, чыталі ўрыўкі. Я, на жаль, ня чула. Да болю хачу бачыць Вас, Гудзевічы і “пагутарыць” хачу са сваім дзедам. Хачу яшчэ ў тую хатку нашых дзядоў-прадзедаў. А кніжка мая будзе ў іх духу! Толькі гдзе мы яе купім? Як мы яе дастанем? Выдавецтва адмовілася мне яе выслаць, гэта не ягоная справа... Разьлічыліся ўжо са мною, і я маю што дакласьці да сваіх 33 руб. 75 кап.

Калі б я не прыехала, то ўсім сваім сэрцам і думкамі буду з Вамі. Цалую і наперад вітаю Марыну. Напішэце, хоць ці беларус Ваш будучы зяцёк, а можа – масквіч? А я ўсё спадзявалася паказаць Вашу Марыну Міхасю. Спазьніўся мой мілы ўнук. Дык шчасьця Вам і ўдачы ва ўсім!

А лячыцца Вам трэба! Гэта абавязкова! Каб думалі і пра сябе! Верачка забегалася недзе... Цалуйце яе і Міхасіка. Якое Эвангелье ў Вашым храме? Можа, яго трэба пераплесьці? Я маю для Вас бурдовы бархат на пераплёт. Схавала.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

391. ЛІЛІ ЧАРНЯЎСКАЙ

Зэльва, 22 чэрвеня 1982 г.

Даражэнькія Ліля і Альгерд!

Дзякуй за ліст. Хацела адказаць Вам на яго сянняя, але прыйшлі тут і адарвалі мяне ад ліста. Пойдзе заўтра. Сянняя ляжу пераважна, бо моцна прастыла, кашляю, баліць сэрца і ў баку. У нядзельку выбралася на Дзень мэдыка на магілку с.п. Мужа. Пэўна, задоўга зь ім гутарыла, і мяне прахапіла ветрам. Дождж і вецер – штодня. Крыху мне ўжо лепей. Дрэнна толькі, што я адна. Ніякай надзеі пакуль што на прыезд нашых. А яны там нэрвуюцца і просяць вызаў...

Ліля, каб было ў грудзях малачко, дык трэба есьці маліну. Варэньне з маліны ці сырую. Малако ў грудзях жанчыны прыбывае толькі ад гэтае ягады. Ці яна ў Вас ёсьць? Як мне яе Вам прыслаць? Можа, хто сюдэмі паедзе, а то паб'юцца слоікі ў пасылцы. Не праймайцеся вельмі. Калі моцна захочацца есьці, дык мілы Альгерд будзе піць адвар з аўсу, як сапраўдны англічанін. Трэба высьцерагацца, каб не было трэшчынаў, бо гэта вельмі балюча, ды можа трапіць якая інфэкцыя, тады – зусім бяда. Сасочки трэба смараваць вазалінаю і змываць іх перад кармленьнем.

Лілечка, яшчэ ня трэба на Нарач, бо пагода дрэнная. Наконт басэйну дык нічога не магу Вам сказаць. Для мяне гэта – абсалютная навінка. Не сумуйце па кніжках, працы, тэлевізары. У Вас цяпер самы цікавы субяседнік, якому Вы мелі шчасьце даць жыцьцё, а цяпер тварэце з яго сапраўднага грамадзяніна. Гэта пачэсна і соладка. Яшчэ напрацуецца. Зразумейце толькі, што дзіцятка – гэта Вам ня забаўка, таму мала ім хвалецца перад людзьмі. Няхай сабе спакойненька падростае. Лілечка, да каго Вам ёсьць ехаць на Нарач? Паедзеце тады, калі будзе гарачыня. Ці лягчэй будзе прыехаць туды сябру Ігару? Няхай наведваецца да Вас часцей, бо відно з ліста, як моцна па Вас сумуе.

Трэба так жыць, каб была і карысьць, і радасьць з жыцьця, асабліва ў сямейцы. Найбольшае шчасьце – у харошай сям'і. Гэта вытокі нашай любові і сілы. Дык сядзеце з сынам, пакуль можна, ля сямейнага вогнішча, каб

заўсёды быў у ім жывы і сьвяты агонь. Не забывайцеся толькі быць заўсягды прыгожай і мілай. Культура і ласкавацьць жанчыны – як бальзам на раны нашага тупога навакольля.

Чытаю повесьць А. Лойкі пра Я. Купалу. Злююся. Друкуецца ў “Маладосьці”. Тэндэнцыйна і неаб’ектыўна...

Цалую Вас і мілага Альгерда – Ваша *Ларыса Геніюш*.

392. ЛІЛІ ЧАРНЯЎСКАЙ

23 чэрвеня 1982 г.

Лілечка, я доўга чытала ўчора А. Лойку. Хлюст ён. Колькі было намаганьняў, каб друкаваць “Нашу Ніву”, каб утрымаць газету, а як жа ён чэрніць тых людзей! Гэта не па-беларуску! Якія сплетні, якое мяшчанства! Аж бедны Купала ад гэтага робіцца не Прарокам, не Купалам. Няма ў нас яшчэ Бялінскага¹, каб так, як ён аб Пушкіне, нехта ўзьнёсла і шырока напісаў пра Купалу. Найлепей гутарыць сам паэт сваімі вершамі...

Меней кашляю, але дрэнна мне. Мне баліць галава, ломіць косьці. Сяньня буду зноў ляжаць. Учора зайшоў да мяне адзін з нашых хірургаў. Унікум. Зайшоў з сыночкам, якому толькі два годзікі (яшчэ вечарам сьсе цыцу). У яго водпуск (жонка – тэрапэўт), але ён нікуды не паехаў. Гадуе сыноў! Мацісялянцы памагаў буракі палоць. Купіў сабе два вулеі пчолаў. Яны з жонкай – самая прыгожая пара ў Зэльве. Такія нейкія чыстыя, людзкія. Прынёс мне дробненькай плотачкі (з чыстага вадаёму!), мёдзіку і нейкую замежную зубную пасту, якую купіў у Гродне. Хлопчык пасябраваў з Жуком, карміў яго.

Сябра казаў: быў ля іх, ля сяла, кусок дзікага непразнага балотца-дрыгвы. Там вадзіліся дзікія качкі, жылі бабры і андатры. Вось асушылі яго, з рэчкі зрабілі роўны роў. Прайсьці ўжо там можна, але сумна, бо ўсё паўцякала. Пустэча. Як жа бывае шкада багатай і шчодрай, мудрай прыроды! Штучна нейк, камэрцыйна адцягваюць ад яе беларуса, карожачы яе багаты, сапраўдны твар.

Думаю, як і праз каго паслаць Вам крыху малінавага варэньня. Каб па ложцы сталовай – пару разоў у дзень. Малачка тады прыбыло б. Гадуецца там здаровенькія. Ах, не даюць мне спакою лекі, якія сын перадаў для мяне з Беластоку праз А. Лойку... Як яны мне патрэбныя... Рада, што хоць крыху сьцішыўся кашаль. Дажыць бы да сустрэчы з унукамі! Я думаю, што мець ля сябе маму – гэта вялікае шчасьце.

Вітайце ад мяне сябра Ігара, усіх Чарняўскіх і ўсіх Гілевічаў.

Цалую – Ваша *Ларыса Геніюш*.

393. ВАЛЯНЦІНЕ ТРЫГУБОВІЧ

Зэльва, 7 ліпеня 1982 г.

Даражэнькія Валя, Серж і Яначка!

Даруйце, што спозьнена, але ад шчырага сэрца вітаю мілага Яначку зь Днём Яна! Сяньня ж яго сьвята. Няхай расьце і гадуецца здаровенькі на радасьць і пацеху маме, на карысьць Беларусі.

Ліст Ваш, які атрымала сяньня, быў для мяне вельмі патрэбны. Нейк згубіла сілы і амаль увесь час ляжу. У суботу выклікалі “хуткую дапамогу”.

Нічога страшнага – спазмы сэрца і немагчымасьць злавіць паветра. Здаецца, я зноў прастыла. Дзіва няма. Кожны дзень уперамешку са скупым сонейкам – навальніцы. Ледзь не падгніваем ужо з макрацечы. У такія дні ўсім баляць ногі. Зноў кашаль. Учора ноччу званіла суседзям Дануся (мне тэлефон даўно аформілі, але, на жаль, не правялі; правялі побач адной “даме”).

Кніжка мая ўжо прадаецца ў Берасьці. Данута званіла, што немаведма, ці выдавецтва прышле мне належных 10 экзэмпляраў. Каб я старалася сама купіць кніжку. Кніжкаю яна захопленая.

Валечка, мілая, трэба заказаць мне праз магазін хоць 50 экз[эмпляраў]. Няхай іх мне прышле ці прывязе хто з сяброў, альбо накладным плацязом перашле магазін. Калі трэба, дык вышлю грошы наперад. Гэта не праблема. Кніжкі гэтыя мець мушу, бо маю многа сяброў. А можа, замовіць якіх 80 экзэмпляраў? Было б няблага. Шмат трэба слаць за мяжу, шмат – сыну. Яшчэ хацела б прасіць Вас напісаць мне, як успрымуць людзі разумеючыя і чытаючыя гэтую маю кніжку. Для мяне гэта важна. Я, безумоўна, буду пісаць, толькі як сама хачу, але важна мне і тое, што думаюць мае сябры. Ці мяне разумеюць.

Што да паэзіі Янкі Купалы, дык скуль мне было ў польскай шавіністычнай гімназіі чуць гэтае імя? Я стыхійна кахала народ свой. Пасьля часамі трапляліся мне вершы М. Васілька¹. У параўнаньні з шэдэўрамі сусьветнай паэзіі яны мне здаваліся наіўнымі. Культура народная ў яе гуманых, а падчас аж велічных праявах здавалася глыбейшай. Першыя вершы Я. Купалы чытаў мне мой с.п. Муж. Ён моцна любіў песьняра, асабліва ягоныя “Годзе маны ўжо, падкупленых злыдняў, Годзе таптаньня праў вашых сьвятых”² і іншыя вершы ў падобным духу. Я палюбіла Купалу і адначасна была крыху супраць. Матэрыяльная нішчата наша не гарманізавала з духам народу, з яго мінулым. Нас прыгняталі, прытоптвалі, але воблік Беларуса быў куды больш шляхотным, багатшым, чымсьці твар распанелых прыгнятальнікаў нашых. Гэта я бачыла ўвачавідкі. Вось мой погляд:

Сяньня на кожным адказнасьць ляжыць,
як ўскаласіць дарагую старонку.

Прыйшлі мы ня нішчыць тут скарбаў, а жыць
і захаваць ўсё сваё для патомкаў.

Купала, хто зь цемры нас вёў да сьвятла,
над доляй народнаю плакаў,
я сяньня табе пакланіцца прыйшла,
схіліць сваю голаў з падзякай.

Шляхамі тваімі ў нялёгкім жыцьці
я змалку прывыкла дастойна ісьці,
і ўсё ж не заплачу з табою.

Купала каханы – я з бою!

Вось розьніца між Купалам і мною. Я – задзіра, і я не стагну і ня плачу. Я ніколі ня бачыла Я. Купалу. У Прагу мы зь Юраю (1,5 г.) прыехалі ў апошнія дні 1937 г. Я ня бачыла і Тамаша Грыба, мужа Паўліны Мядзёлкі. Я трапіла на яго крэмацыю. Недзе паплылі вянкi з гробам, а з хораў гучэла песьня: “Не пагаснуць зоркі ў небе...” Мне было цяжка. [Тэкст абрываецца. – М.С.]

394. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 12 чэрвеня 1982 г.

Сяньня – дождж. Я крыху прастыла, і будуць мне ставіць банкі. Кніжка, можна сказаць, выйдзе. Прыслалі сяньня канчатковы ганарар за яе (разам з задаткам – крыху праз 4 тысячы). Маю што далажыць да сваёй маленькай пэнсіі, але болей цікавіць мяне сама кніжка – якая ж яна будзе? Каб хоць карыснай была для людзей і мілай лепшым людзям нашага народу.

Ваша Ларыса Геніюш.

395. ВАЛЯНЦІНЕ ТРЫГУБОВІЧ

Зэльва, 19 ліпеня 1982 г.

Даражэнькія!

Што за радасьць з панядзелка! Які мілы і дарагі госьць на здымачку! Ліст Вам паслала, але добра, што мілы хлопчык “наведаў” мяне. Проста ня верыцца, што гэта немаўлятка – такі выразны тварык і мужчынскія, сапраўды, рысы. Будзе валявы хлапец. Няхай шчасьлівы расьце і гадуецца, менчанін.

Лекі прывезла мне Эльза Максімава¹, якая з дачкою пабыла ў мяне пару дзён. Прывезла і малую кніжачку Юркі², гдзе палова – па-польску, палова – па-беларуску. Рэч даволі добрая, бо актуальная і ня плытка. Апошні час наведваюць мяне людзі. Я рада, але крыху стамляюся. Адчуваю ўжо свой век болей, чымсьці летась. Кніжку мне прывезла Дануся [Бічэль], абяцала рэшту дастаць у кнігарні ў Гародні і прыслаць мне. Кажуць, што кніжка будзе мець добрыя водзывы. Пабачым.

Дзеці і ўнукі пішуць, а вось вызваў даваць усё яшчэ нельга. Міхась і Алесь – на практыцы ў Беластоку. Абодва – худыя, дык ад’ядаюцца крыху. Кожны, але то кожны дзень – дождж. Мы тут ужо ад яго пракісьлі. Гародніна не расьце, буяе зелье. У кніжцы – многае ня так, як было ў арыгінале... Шмат скарачэньняў, што лічу непатрэбным, бо псуе вобразы, замалёўкі, фон, пакідаючы голую амаль думку. Вонкава аформлена хораша. Дзіўна перароблены верш “Паслала сына пашукаць бычка...” Якога бычка? Скуль Дануся яго прыдумала? Злуе мяне гэта крыху, але маўчу, дзякую. Той верш меў канцоўку: “Хай спалі б думкі сьмелыя дзіцяці, чаму жа маці не дае ім спаць?” Але ўсё гэта “мухі”, драбніцы. Калі меціму кніжку, дык абавязкова Вам яе вышлю. Паспрабавала толькі адну паслаць унукам, але сумняваюся, ці яна дойдзе... У Зэльве, здаецца, кніжкі маёй ня будзе. У кожным выпадку, не магла праз іх выпісаць. Калі будзе магчыма, то захапеце які лішні экзэмпляр.

Здымачак Яначкі гаворыць пра тое, што апэтыт у яго не адсутнічае, што ён бадзёры і здаравенькі. Яшчэ раз вялікае дзякуй за здымачкі!

Цалую Вас усіх – Ваша Ларыса Геніюш.

396. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 28 ліпеня 1982 г.

Дарагія маладыя архэолягі!

Дзякуй Вам за харошыя, узьнёслыя словы ў адрас таго, што “Настоенае на чабары”. Мне хацелася знайсці з Вамі супольную гутарку, разуменьне.

Богу дзякую, што “Настоенае на чабары” прыйшлося Вам да смаку.

Вялікае, шчырае дзякуй за здымачкі Альгерда. У яго ўжо свой выраз твару! Я ня бачыла яшчэ такіх цудоўных дзяцей у ягоным веку. Няхай Бог Вам яго гадуе. У гэтыя дні ў мяне многа кветак, асабліва ружаў, і яшчэ болей непрыемнасцьцяў на месцы. З гэтай прычыны два разы за апошнія дні выклікалі “хуткую дапамогу”. Колькі ж можна стрываць беднаму сэрцу? Спадзяюся, што кніжку маю ўсе Вы маеце, а аўтограф напішу Вам пры першай нагодзе.

Крыху папраўлюся, акрэпну, дык буду рассылаць кніжку сваім сябрам і – галоўнае – унукам. Адзін экзэмпляр ужо да іх дайшоў. Міхасю вельмі спадабаўся. Дазволілі 26 ліпеня першы раз пазваніць да іх. Радасна было чуць іхнія галасы. Не было толькі Алесіка ўдома. Быў на дзялцы. Нельга пакуль што падаваць ім на вызаў. Гэта шкода, а можа, і лепей, бо лепей цярпець тут адной. Я тут сапраўды за іх баялася б. У Зэльве і ад Зэльвы можна ўсяго спадзявацца. Тут лепшыя савецкія законы абыходзяць усебакова і спрытна. Я ўсё гэта бачу і на сабе адчуваю. Ніколі ня думала, што на старасьць давядзецца мне жыць у такіх абставінах. Моцна падкопваюцца ўжо і пад адзінае, што тут маю, – пад старую хату роду Геніюшаў. Аб гэтым – пры сустрэчы...

Шлю Вам ліст на менскі адрас, таму ён кароткі, бо ня ведаю, ці дойдзе. Не забывайцеся пра мяне. Часьцей наведвайце Лілю з Альгердам! Пішэце, як падабаецца на Нарачы міламу Альгерду. Як чуецца Ліля? Што ў Вас новага? Як здароўе сябра Міхася [Чарняўскага]? Ці ня шкодзіць яму падарожжа на хворыя ныркі? Як гадуецца малы Максімка?

Са шчырасьцю да ўсіх Вас – *Ларыса Геніюш*.

397. МІКОЛУ КАНАШУ

Зэльва, 21 жніўня 1982 г.

Даражэнькія!

Дзякуй за памяць, за ўвагу і добрыя словы. Жыцьцё – нялёгкае, і я сяньня ледзь хаджу, а хадзіць мушу, бо напісалі мне, што прыедуць прадстаўнікі Музею беларускага старажытнага мастацтва. Яны цяпер у экспэдыцыі і пакіруюць на Зэльву. Я вельмі ім рада, але крыху стамляюся. Нядаўна ад'ехалі маладыя турысты. І хоць дзяўчаты шчыра мне памагалі, я крыху стамілася (5 асоб!). Хлопцы памалювалі мне кухню, вокны звонку. Малявалі, колькі хапіла хварбы.

У міжчасе прыяжджалі з Гродна здымаць мяне на гродзенскае тэлебачаньне. Перадавалі 6 жніўня ў 18.20. Атрымалася нядрэнна. На днях перадавалі песьню на мае словы. Рэцэнзію з “Гродзенскай праўды” табе пасылаю. Дануся [Бічэль] піша, што вобласць адзначыла мяне як нікога, але здароўя, на жаль, гэта мне не дадало. Зноў бывае Зося, але і яна крыху зьмянілася. Рэдка, кругом аглядаючыся, забягае а[йцец] В[асіль]. Просіць шчыра цябе вітаць. Пісала Шура Фурс. Я ім паслала кніжку, але няпэўная, ці атрымалі. Я тут нічога няпэўная. Міхась адлажыў адзін экзамін на восень, і калі б нават далі дазвол, дык прыехаць ня зможа. Дазволаў не даюць. Людзі і сяньня прынеслі мне цудоўныя кветкі.

Экспэдыцыя прыяжджае звычайна аўтобусам АН БССР. Начуюць тут. Ужо блізіцца вечар, дык можна чакаць іх. Мае госьці – “унукі” з Па-

лесься – учора прыслалі пасылку. Накапалі бульбы, наклалі цыбулі, морквы, палажылі два цудоўныя тамы Караткевіча... Ну і “смаркуны”. Я ледзь не расплакалася. Яны тут мне дапамагалі варыць і бачылі, што няма гароду.

Калі будзе мне вельмі дрэнна, Коля, дык буду цябе выклікаць. З раніцы недзе прапаў мой Жук, а без яго крыху трывожна, але Бог дасьць – усё будзе добра. Пішэце мне. Цалую сардэчна Вас абоіх і яшчэ раз за ўсё шчырае дзякуй.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

Р. С. Кніжкі разыходзяцца – як вада! У Польшчу ўзялі пакуль што толькі адну. Пасылаю іх крыху і за мяжу. Цалую Вас – *Ларыса Геніюш*.

398. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 24 жніўня 1982 г.

Даражэнькія!

Як гадуецца? Ці здаровыя, ці ўсё добра? Нарэшце – свабаднейшы дзянёк, і хоць не зусім добра з сэрцам, але вельмі хочацца з Вамі пагутарыць. Як там Альгерд? Ці не сумуеце, ці часта прыяжджае сябра Ігар? У мяне ўвесь час людна. Нядаўна завіталі на колькі дзён дарагія турысты. Памагалі мне, як маглі. Дзяўчаты кулінарылі пад маёю камандай. Усё было добра. Учора ад’ехала экспэд[ыцыя] Музэю стар[ажытнага] белар[ускага] мастацтва. Было іх 11 асоб. Спалі – дзе хто мог. Калі на ложках, дык у сваіх мяшках. Абаяльныя дзяўчаткі і дамы. Кулінаркі адумысловыя. Гдзе-што пасьпела сьпячы і прыгатаваць сама, а рэшту ўсё рабілі яны. Вучыліся варыць крупнік. Было і да крупніку. Богу дзякаваць – хапіла ўсяго. Мужчынам найболей спадабаўся торт! Аб чарачцы не кажу. Заплацілі мне за ўсё вялікай цеплынёй і сардэчнасьцю. Пакінулі харошы ўспамін.

Стамілася крыху, але цяпер адпачываю. Горай – што слабасьць і нікуды ня вартае сэрца. Акрамя Жука прыбіўся яшчэ да маёй хаты маленькі коцік. Усё лезе на рукі. Валацуга Жук позна вярнуўся дахаты, а дзяўчаты спалі ў мяшках на падлозе. Ён і прылёт на іх. Былі моцна здзіўленыя, але панікі – ніякай.

Прыяжджалі па справе. Аглядалі, апісвалі царкву і яе скарбы. Я запрасіла на абед і сьвятара. Оля Д[зёмкіна]¹ мела колькі сваіх цудоўных акварэляў і замалёўкаў. Зрабілі выстаўку. Оля пакінула мне акварэльку – касьцёл. Вельмі харошы малюнак. Быў зь імі і Яўген Сахута². Жаль – не было Вас. Здымалі і фільмавалі нас з усіх бакоў! Што атрымаецца з гэтага – пабачым. Прыяжджалі і гродзенцы са сваімі прыладамі і 6 жніўня паказвалі маю хатку, Данусю і мяне, як чытаю вершы. У фільм трапіў нават Жук. Маіх запасаў хапіла ледзь-ледзь, але ўсё абышлося з гонарам і па-беларуску.

Хвалілася крыху сваімі дарагімі Альгердам і Яначкаю. Усе захапляліся і разумным хлопчыкам, і ягонай чупрынаю. Кот залез на стол і мыецца – нехта, пэўна, загляне яшчэ. Лілечка, мілая, – пакуль яшчэ жыву! Цалую Вас усіх сардэчна. Кніжкі Вам не высылаю, бо чакаю Вас саміх. Як з малачком? Ці хапае яго нашчадку?

Ваша *Л. Геніюш*.

399. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 14 верасня 1982 г.

Добры дзень, сябра Міхась!

Рада, што магу напісаць Вам сянняя. Я моцна хварэла. “Чабарок”² ня ўсім прыйшоўся да смаку... Ужо хаджу і думаю, што ачуняю. Дрэнна з сэрцам было, ратавалі ўколамі, бо ціск упаў - 100 на 60, а гэта ўжо вельмі небяспечна.

Дзякуй, што напісалі. Шчыра зычу Вам паступіць вучыцца ў Менск. Культура народу – гэта вялікая справа, і падтрымоўваць яе ды абагачаць – наш сьвяты абавязак, каб не заняпала зусім. Вось і я пішу тое, што некалі ўвабрала ў душу з бацькавай хаты і з родных палёў. Там цяпер з гэтага ўсяго – толькі руіны, толькі магілы...

Сяброў Г. Каханоўскага³ і М. Ермаловіча ведаю. Шаную іх вельмі і рада, што Вы іх трымаецеся. Такія людзі – гэта сапраўдныя варты адзінкі. А мяне Вы пераацэньваеце крыху. Хоць я вельмі рада, што гутарка маіх радкоў знаходзіць такія харошы, жывы водгук у Вашым юным сэрцы. Падобныя словы, як Вы мне напісалі, я нядаўна пачула ад маладой яшчэ мастачкі, якая такою менавіта бачыць і любіць нашу Беларусь.

Сянняя да мяне завітаў рабочы⁴ і падзякаваў мне за тое, што некалі ў Нямецчыне, калі быў там ён у няволі, трапіў яму ў рукі мой зборнік “Ад родных ніў” і дапамог маральна шмат ператрываць. Насіў яго за пазухаю. Першы раз я бачыла гэтага чалавека, але выклікае давер. Шмат яшчэ цікавага распавядаў. Аб падобным мне гаварылі ўжо неаднойчы.

Я тут зусім адна. Малы Жук, прыблудны сабачка, мяне абараняе. Мой сын-лекар і ўнукі Міхась і Алесь – у Польшчы. Напішэце мне, ці ўдалося паступіць у інстытут. Я, здаецца, буду мець да Вас просьбу, але гэта пасля.

Зычу Вам усяго добрага. Са шчырасьцю да Вас – *Ларыса Геніюш.*

400. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 15 верасня 1982 г.

Сябра Язэп!

Даруйце ласкава, што даўно Вам не пісала. То кніжка, то госьці, то нездароўе, якое, на жаль, не мінае. Апошні час так было дрэнна, што ціск упаў – 100/60. Віною, кажуць, стэнакардыя! Зрабілі мне многа ўколаў, давалі розныя лекі. А найлепшы лек – гэта бачыць Міхася з Алесем і мець некага блізкага побач. Аднак гэта ўсё безнадзейна, і таму ўжо слабая надзея на паправу.

Вельмі шкадую, што не магу паслаць Вам сваёй кніжкі. Нельга гэтага зрабіць нават з Гродна. Не прымаюць. Сябру Чэсю [Найдзюку] я выслала, а для Вас ляжыць прыгатаваная. Юры ўзялі ў канвэрце адну. Зайшла шчасьліва. Кніжка мае жывы водгук усюды. Пісалі мне, што людзі – “не адрывалі дыханьні, прачыталі яе два разы запар”. Што яна стала настольнаю кніжкаю ў сям’і і г. д. Нават моцна пахваліў яе і М.Танк, якому 17 верасня сёлета спаўняецца 70 гадоў.

Было ў мяне тут многа непрыемнасьцяў, у выніку чаго – такі стан здароўя. Стараюся аб гэтым ня думаць. Хочацца быць бліжэй да сваіх, бо з маяго роду нікога тут не засталася. Бывае ў маёй хаце многа людзей, але

ў душу ім не заглянеш. Бывае, што і раздражняюць, бо шмат хто зь іх хоча то кнігі, то дываны ці другія рэчы, якія захаваліся. То сабе, то ў музэй.

Перабіраю ўсе дарагія драбніцы, успамінаю с. п. Яначку, і робіцца мне дрэнна. Усё ў жыцці нам пагінула. Бедна жывучы і цяжка працуючы, мы набывалі кніжкі і сякія-такія памяткі беларускія, і гэта людзям не дае спакою. І сьмешна, і крыху злосьць бярэ. Цяпер людзям лягчэй жывецца, дык кожны мае магчымасьць прыдбаць сам.

Як жывецца Вам, як расьце мілы Марцінка? Ці рабілі п. Люцынцы апэрацыю, і як удалася? Мой с. п. Муж такія рэчы часта лячыў уколамі. Быў вельмі добры касмэтычны эфэкт. Але калі жылякі былі вышэй каленяў, пасылаў на апэрацыю. Як з Вашым асабіста здароўем і са здароўем жонкі? Трымайцеся там – як мага! У нас тут усё весткі пра падзеі ў Вас. Нам трудна арыентавацца ў гэтым пытаньні, але ўсё ж думаецца, што пры любой уладзе, пры любых варунках Край трэба паставіць на моцны эканамічны фундамэнт. Важны і маральны, і фізычны стан моладзі, здароўе народу, экалягічнае пытаньне. У нас тут таксама не пераліваецца. Людзі цяпер больш адукаваныя і патрабавальныя ў пытаньнях справядлівасьці і інш. Я дык мала і выходжу з хаты, рада, калі мяне не чапаюць.

Цяпер усе – на бульбе, а яна сёлета слаба ўрадзіла. У калгасах, кажуць, ураджай лепей, як у людзей на маленькіх сотках. Там адпаведныя ўгнаеньні. А беларус, ведаеце, працавіты, гаспадарны, гдзе ні прыпыніцца, зараз і хлевушок паставіць, гдзе і куры, і парасяткі. Сёлета будзе трудней. Адно добра – пакуль што спрыяе пагода. Я рада – маю што далажыць да свае маленькае пэнсіі. Жыву бязьбедна, хоць гасьцей бывае многа. Кажуць, што было б іх яшчэ болей, каб ня так шчыра іх прымала мая ціхая хата, а то саромяцца. Нядаўна заяжджаў цэлы аўтобус – 11 асоб з АН БССР. Экспэдыцыя Музэю бел[арускага] стар[ажытнага] мастацтва. Было вельмі цікава. Усе – людзі высокаадукаваныя, улюбёныя ў сваю справу. Жанчыны перанялі ролю гаспадыняў і выдатна спраўляліся з гэтым. Везьлі цікавыя экспанаты з Палесься – старыя гэамэтрычныя тканіны, абразы з пустуючых храмаў і інш. Стараюцца захаваць даўніну.

Напішэце мне, як са здароўем сябра Чэся [Найдзюка]? Каб хоць ня быў гэта рак... Як ён чуецца сяньня? Вітайце іх шчыра. Заставайцеся з Богам! Усіх сваіх шчыра вітайце. Пішэце мне.

Ваша Ларыса Геніюш.

401. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 24 верасьня 1982 г.

Даражэнькія!

Ліст Ваш атрымала. Мне вельмі дрэнна. Уніжаюць мяне тут і зьдзекуюцца, як хочуць. Здаюць і нэрвы, і сэрца. Сяньня пішу ў ЦК. Хачу пакінуць маю Беларусь. У найцяжэйшую хвіліну я тут была зусім адна. Ня Ваша віна гэта. Я мушу нейк ратавацца, каб спакойна памерці пры добрых людзях. Да сына, ад якога не аддаюць ужо мне лістоў, не магу ехаць, бо перасьледавалі б далей і іх.

Бывайце здаровыя. Цалую Лілю і мілага Альгерда. Шчыра вітаю сяброў.
Ваша Ларыса Геніюш.

402. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 26 верасня 1982 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Сардэчна вітаю Вас з юбілеем! Жадаю добрага здароўя, у меру бадзёрасьці духу і сілаў, каб памагаць тым, хто Вашае дапамогі прагне. Трымайцеся, гадоў не лічэце, жывеце яшчэ на радасьць нам доўга і шчасьліва ля сваіх найраднейшых. Усіх Вашых хатніх вітаю са сьвятам велічным і блаславенным – Вашым юбілеем! Рада, што магу сяньня напісаць Вам.

Пару дзён таму было са мною вельмі дрэнна. Давялі мяне ледзь не да сьмерці. Вы маеце рацыю: тут болей нэрвы, хоць і сэрца здае. Мне тут стала неімаверна цяжка. Усяго не апішаш, бо і так лісты прападаюць. Пісаў сяньня Белакоз. Папярэдні ліст ад яго загінуў. Ад сына і ўнукаў таксама лістоў не аддаюць...

Рада, што душу Вашу пацешылі этнографы. Часамі бываюць такія людзі, што пакідаюць харошы і сьветлы сьлед. Дануся Бічэль будзе ў Вас. У яе многа гора. Бога прашу, каб даў ёй сілы ўсё перанесьці. Аб усім яна Вам раскажа сама.

У мяне таксама ёсьць пару яблыняў, дзе вельмі многа яблыкаў, але яны сёлета вельмі дробныя. Стараюся крыху сабрацца зь сіламі, прыйсьці да сябе. Глядзела сяньня, як наш урад і грамадзкасьць віталі М.Танка. Цешыць тое, што ён яшчэ добра выглядае і добра трымаецца. Піша мне часамі. Стараўся дапамагчы, але безрэзультатна. Усё тут упіраецца ў мясцовых кацыкаў.

Вельмі хачу і стараюся выехаць за мяжу. Толькі да сына ехаць мне нельга. Вы добра разумееце гэта самыя. Ніяк ня вышлю кніжкі Лёдзе і Кастусю [Шышэям], бо штодня тут новыя беды на маю голаў. Язэпу [Найдзюку] напісала. Адчуваю жудасную адзіноту. “Навокал чорная сьцяна, і з дапамогаю – нікога. Насупраць зла стаю адна і гутару душою з Богам!”

Яшчэ раз зычу Вам найлепшага. Цалую Вас сардэчна і ўсіх вітаю.

Заўсёды Ваша – Ларыса Геніюш.

403. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 4 кастрычніка 1982 г.

Дарагі сябра Міхась!

Дзякуй за ліст. Напісала я і Міколе Іванавічу [Ермаловічу]. Спадзяюся, што ён ліст мой атрымаў.

У міжчасе было мне тут вельмі дрэнна. Я ўсё стрывала. “Чабарок” нядрэнны, ён такі, як належыць яму быць, і таму даводзіцца мне крыху цярдзецца за яго. Ён недаспадобы гдзе каму, і Вы самі гэта разумееце. Просьба мая датычыла б “сабачай” справы, але пакуль што гэта неактуальна. Мой унук Міхась, якому 23 гады, студыюе вэтэрынарыю ў Польшчы. Вельмі любіць сабак. Яго малы сабачка Дудусь – “ад нядаўна чэмпіён усёй сабачай выстаўкі – два мэдалі”, як піша мой сын. Але Міхася вельмі цікавяць каўказкія аўчаркі. Ён ужо сьпісаўся з адной дзяўчынкаю, якая гадуе гэтых сабак, што яна дастане для яго шчаня гэтай пароды. Трэба было таго шчанюка ўзяць у Менску і нейк даставіць яго ў Зэльву, а пасля ў Польшчу. Тая жанчына захварэла, і надоўга. Так што гэтая справа адпадае.

Усімі сіламі цяпер стараюся трымацца на нагах. Сяньня нават працавала. Хрышчоны сын і суседка абтрэсьлі мне яблынькі, зьнялі зусім харошы вінаград. Ноччу быў марозік. Адно дзяўчо, ля Маладзечна, узяло Ваш адрас. Разумнае дзяўчо, яно цяпер працуе на тэлебачаньні ў Брэсьце. Прыяжджала браць на днях інтэрв'ю. Была ў мяне пару дзён. Нейк згаварыліся зь ёю пра Вас. Перадавайце ад мяне шчырае прывітаньне Міколе Іванавічу [Ермаловічу]. Я вельмі цаню гэтага чалавека. Вучэцца, Міхасёк!

Усяго Вам добрага.

Ларыса Геніюш.

P.S. Мне тут было крута, але я стрывала ўсе правакацыі... Найгорай, што я заўсёды адна. З павагай – *Ларыса Геніюш.*

404. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 16 кастрычніка 1982 г.

Даражэнькія!

Дзякуй за вестачку. Я яшчэ жыву! Цешуся, што вы разам усёй сямейкаю, што хораша расьце дарагі ваш Альгерд і становіцца на ўласныя, Альгердавыя ножкі. Няхай мацуецца. Калі ён тых супоў ня любіць, дык навошта ж іх яму даваць? Няхай есьць кашы, бульбу, гуляшы і інш. і запівае кефірам. Мяне цікавіць, як ягоны чубок? Абстрыгаць хлапца можна толькі пасля году. Добра, што мама Ліля пры сыночку. Сябра Ігар, калі зьнекуль вяртаецца, дык застае мілую сямейку ў хаце, і гэта – вялікае шчасьце.

Ліля, дзіця маё роднае, як фігурка? Калі нават крыху Вы і папаўнелі, дык для дамы гэта і даравальна, і прыгожа. Ня вельмі сьпяшайцеся на працу. Кожны дзень прабываньня з сынам яму вельмі на карысьць. І гэта галоўнае. Таксама і я вельмі хацела б Вас бачыць. Калі ўсё палагодзіцца і надарыцца Вам адпаведная магчымасьць, дык накіруйце свайго коніка і ў наш бок. Пастараюся нейк дажыць да сустрэчы, хоць бывае мне тут розна. На днях давялося гутарыць тут з прадстаўнікамі зэльвенскай улады, дык пару дзён – зацішней мне крыху. Было вельмі дрэнна, асабліва са здароўем. У мяне тут няма ніякае апекі, таму рабілі са мною, што хацелі. Малы Жук зь імі ня збрэшацца...

Ад дзяцей і ўнукаў часамі прыходзяць весткі. Жывуць нармальна, і хоць на карткі, але дзеляць там усім усё пароўні. Як маюцца хворыя ныркі? Ці палепшала здаровечка? Як ехалася тады, як заехалася? Як красуюць п. Сьвета, Максім і Алесенька?

Усім ім сардэчнае прывітаньне! Цалую Лілю і Альгерда ў малыя лапкі.

Ваша Ларыса Геніюш.

405. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 19 кастрычніка 1982 г.

Сябра Язэп!

Загаманіла восень за вокнамі і крыху пахаладнела. Страх мне суровай зімы. Дзякуй Вам за ліста, за памяць. А кніжкі сваёй, пэўна, і не змагу Вам выслаць. У нас цяпер новы закон. На высылку нейкае кніжкі за мяжу трэба браць дазвол з Мін[істэрства] культуры ў Менску, плаціць там на месцы пошліну, і тады толькі прымуць кніжную пасы-

лачку на пошце. Я не губляю надзеі перадаць Вам праз некага гэтую кніжку. Здаецца, мае сябры выслалі крыху маіх кніжак сыну зь Менску. Буду прасіць яго, каб даў Вам.

Як чуюся? Дрэнна. І дзіва няма. Але пісаць пра гэта ня хочацца. Апошні час давялося многа мне перажыць. Была тут зусім адна, зусім безабаронная. Кніжка таксама ня ўсім падабаецца, і гэта Вам зразумела... Яшчэ жыву, а як будзе заўтра – дык ня ведаю.

Дзякуй Вам за весткі пра сваіх. Каб хоць адужаў, мацней стаў на ногі дарагі сябра Чэсь [Найдзюк]. Гэта ёсьць бяда, і сапраўдная. Юзя – цудоўная, добрая жанчына. Яна дагледзіць яго, як ніхто. Разумны наш, добры сябра Чэсь. Адно суцяшае, што дзеткі пры іх.

Сын і ўнукі пішуць мне нячаста. Хіба толькі, калі што ад мяне патрабуюць. Напрыклад, купіць Міхасю тут шчаня “каўказкай аўчаркі” за трыста руб., а сыну – наладзіць адносіны ў Менскім батанічным садзе, бо таго, што ён патрабуе на сваю дзялку, ужо нават у Польшчы бракуе...

А я сапраўды паважна хворая, і мне тут дапамога патрэбная – ня клопаты. Сытуацыя мая амаль трагічная. Век позьні, сілы ўбываюць, заўтра няпэўнае. Другой кніжкі няма чаго спадзявацца, бо яе ня выдадуць, як выдалі гэтую. І то ў ёй многа зьменена, скарочана ды часта перайначана. Інтэрнацыяналізм я толькі разумею, як дружбу ў народзе і дружбу паміж народамі. А замяняць у маім сэрцы роднае і адвечнае чужым я ня ўмею, ды і не хачу. Гэта было б супраць усіх законаў жыцьця і прыроды. Дружба ёсьць дружба, а сям’я ёсьць сям’я.

Я сапраўды не магла выслаць Вам кніжкі з Зэльвы, але я Вам яе нейк дастаўлю. А пакуль – заставайцеся з Богам. Моцна цалую малога Марцінку. Шчыра вітайце сваю сямейку. Здароўя Вам жадаю, радасьці з Марцінкі і мірнага, харошага, бязьбеднага жыцьця.

Ваша Ларыса Геніюш.

406. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 31 кастрычніка 1982 г.

Добры дзень, дарагі Міхасёк!

Дзякуй за ліст, за здымачак. Я бачу, што Вы – паважны і сільны духам ды добра ведаеце, чаго хочаце ў жыцьці. Рада была “пазнаёміцца” з Вамі.

Сёньня нядзелька, і я пастанавіла быць удома. Запаліла ў печы. Халаднавата вонку і хмарна. Бядую, што зноў няма лістоў ад сына і ўнукаў. Непакоюся. Я тут адна сапраўды і вельмі балюча гэта адчуваю. Ня ўмею бараніцца. Я гордая крыху, каб апраўдвацца ў сваім мінулым ці сёньняшнім духу, настроі...

Людзі прыходзяць, нават прыяжджаюць, але крыху баюся, бо я ж хаджу ў царкву. Нічога не баюся і гавару праўду заўсёды. Мне вельмі залежыць на тым, каб нашыя людзі захавалі сваю чалавечую дастойнасьць, а рэшта... А рэшта – ня так важна! Зусім амаль не зьвяртаю ўвагі на грошы, на маёмасьць, хоць дастатак люблю. Нейк Бог мне заўсёды памагае. Жыву, як і ўсе.

За абяцаную мне дапамогу шчырае дзякуй! Дроў нам летась яшчэ не давалі, але я маю крыху запас. Адзін сябра ў Слоніме праводзіў сабе

газавае ацяпленне, дык запас сваіх нейкіх аполкаў, абрэзкаў і дроў падараваў мне. Ня дарам! Заўсёды хоча нейкія мае вершы. Адноўчы выйшла амаль паэмка, якую некалі Вам прачытаю. Цікавая тэма. Яго швагер быў у палоне, гдзе яго мучыў, біў і зневажаў асабліва адзін брыгадзёр – немец Ёрдан. Калі нашыя ўжо іх асвабодзілі, і Мікола быў зноў сав[ецкім] салдатам, дык адноўчы ён сустрэў таго Ёрдана і ўсю яго сям'ю, і вось што выйшла:

Успомніў баец і пабоі, і жах,
 мукі, голад, і зьдзек, і цярпеньні.
 А Ёрдана жонка і дзеці ў сьлязах,
 ўжо пасталі прад ім на калені.
 Прасілі, каб злыдню жыцьцё дараваў,
 самыя баяліся сьмерці.
 Мікола ж судзьдзёю над імі стаяў,
 і крыўда ўздымалася ў сэрцы.
 Ды кроў забурліла аж недзе з глыбінь,
 кроў продкаў мужыцкіх, прыгонных.
 Яны біліся мужна адзін на адзін,
 ўсё ж ня білі ў жыцьці безбаронных.
 Скорчыўся Ёрдан, нягоднік і трус.
 “Што ж, запомні, ліхі чужаземец,
 і Богу падзякуй, што я – беларус,
 што я – чалавек, а ня немец!
 З ласкі маёй уставай і жыві,
 калісьці і так акалееш,
 напіўся даволі ты нашай крыві,
 а мы піць крыві – не умеем!
 У нашага роду законы сваі:
 адвага і гонар, цябе я
 забіў бы ў адкрытым і чэсным баі,
 ляжачага біць не пасьмею.
 Вось я – непісьменны, бяз клясаў і школ,
 хоць помста ў сэрцы лютуе,
 перамагаю свой гнеў і свой боль,
 жыцьцё табе сяньня дарую.
 Ёсьць край наймілейшы, гдзе Нёман плыве,
 лясы там, пясчаныя землі.
 Вякі там славуе племя жыве,
 і я – прадстаўнік таго племя! – і г.д.

Галоўнае – усё гэта была праўда! Якую глыбокую, сапраўдную трэба мець культуру духу, каб усюды і заўсёды застацца ў жыцьці чалавекам!? Вось такое нешта велічнае часамі ў нас ёсьць. Паэмка ў друк не пайшла... Такое не надаецца...

Хаджу штодня на ўколы. Чуюся крыху лепей. Учора была на магілцы мужа. Шлю на памяць Вам здымачак. Ён зроблены летась. Акрамя дроў ёсьць у мяне брыкет. Але ў хляве б'ецца чарапіца, і наагул – бяда. Прыедзе, можа, калі ўнук Міхасёк. Ён ужо ўмее трымаць сякеру ў руках

і наводзіць мне заўсёды парадкі. Ня быў у мяне ўжо два гады... Другі ўнук, Алесь, – спрытны таксама.

Ну, бывайце, сябра Міхась, пішэце.

Ларыса Геніюш.

407. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 3 лістапада 1982 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй за вестачку! Учора нагледзелася на Вас у “Голасе Радзімы” – маладую і вельмі прыгожую. Як Вы чуецца сяньня, так многа аддаўшы з сябе служэньню народу нашаму? Я рада, што хоць нехта здолее сяньня праявіць Вам удзячнасьць за гэта...

Мне тут таксама “праяўляюць удзячнасьць”... Яна закончылася вельмі трагічна. Баюся, што можа быць яшчэ горай. Болей месяцу ўжо, як няма вестак з Польшчы. Непакоюся. Апошні час трымаюць мяне ўколамі. Вельмі скача ціск. Падае да 100 на 60. Учора выняткава быў 150 на 80. Крыху лягчэй. Калі б хоць ня гэтая трагічная адзінота, а то бывае і словам няма да каго аказацца ў даўгія зімовыя вечары. Яшчэ можна трываць адзіноту, калі чалавеку бясьпечна, спакойна. У маім становішчы – усё наадварот. Усё тут нізка, нелягічна, маладушна, як само прасьледаваньне маёй асобы. Крыху ратуе яшчэ наша ЦК. Яны там умеюць думаць і бачаць глыбей.

Я вельмі хацела прыехаць да Вас, але я тады хісталася на нагах з болю і слабасьці. Ды і сяньня са мною мала лепей. Пісала мне Дануся [Бічэль], як у Вас было хораша і сардэчна. Чым прымалі гасьцей? Мы тут ужо забыліся, які маюць выгляд, напрыклад, каўбасы... Бываюць, праўда, лівэрныя, або за 6 руб. 80 кап. – адно сала... Людзі бяруць і такое. Але гэта ўсё драбніца. Хоцца вельмі бачыць унукаў, заглянуць ім у душу і папрасіць іх, каб людзьмі засталіся ў гэты наш час... Пры мне маленькі Жук, і супраць яго няма яшчэ выразных рэпрэсіяў. Яго шчасьце...

Напішэце мне хоць слаўцо пра сябе, пра сваё здароўе, пра хатніх.

Цалую Вас і абнімаю. Усіх вітаю – Ваша *Ларыса Геніюш.*

408. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 19 лістапада 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Дзякуй вялікі за ліста. Лісты ад Вас заўсёды цікавыя, цёплыя і зьмястоўныя. Цешуся, што палякі хораша прынялі нашыя Купалаўскія і Коласаўскія дні ў Польшчы. А. Мальдзіса я добра ведаю. Ён быў у нас пару разоў і заўсёды дасылае мне свае новыя творы. Цяпер, мне пісалі, ён у Лёндане. Рада таксама, што мая кніжка дайшла да Юзі і Чэся [Найдзюкоў]. Мае сябры здолелі паслаць сыну некалькі маіх кніжак зь Менску. Я прасіла Міхася, каб адну Вам паслалі. Ці атрымалі Вы?

Са здароўем мне крыху лепей, але я ўжо чалавек непрацаздольны. Пакуль што даю нейк рады. У мінулую суботу вечарам нехта мне пастукаў у акно. Я выйшла адчыніць дзьверы. Гэта прыехала Марыя з Баранавіч¹. Яна атрымала пасылку ад Юзі, у якой была для мяне ху-

стачка. Вось яна тую хустачку і прывезла. Яна атрымала невялікую, але з усімі выгодамі кватэру. І хоць гэта на чацьвертым паверсе, але блізка касцёлу, што яе старэнькай, добрай маме падабаецца. Марыя толькі пераначавала і ў нядзелю раненька паехала, бо маці адной і сумна, і цяжка, бо хвора. Марыя выглядае добра. Жыве тым, што ёй памагае Юзя. Нэрвовая крыху, неспакойная.

Нарэшце быў ліст ад сына. Піша, што раней не было часу напісаць. Я рада, што жывыя-здоровыя і нейк даюць сабе рады. Па-чэснаму сказаўшы, то нейкага зразуменьня, тым больш дапамогі, ад іх не спадзяюся, ды яшчэ, Богу дзякаваць, не патрабую. Я тут не без людзей. Ёсьць дрэнныя, але ёсьць яшчэ і добрыя людзі, якія жывуць сваім розумам.

Апошні час многа давлялося тут мне перажыць, і гэта падарвала здароўе. Калі чалавек адзінокі, то цяжка яму бараніцца. Цяпер – спакайней. Як гадзецца мілы Марцінка? Як Вам жывецца матэрыяльна? У нас тут людзі ўсё нешта сабе гадуюць. Я то не трымаю цяпер нічога, але ўсяго мне хапае. Зычу Вам усяго-ўсяго добрага, ад здароўя пачынаючы.

Заставайцеся з Богам! Вітайце сваю мілую сямейку.

Ваша Ларыса Геніюш.

409. ІГАРУ ЧАРНЯЎСКАМУ

Зэльва, 2 сьнежня 1982 г.

Даражэнькія!

Непакоюся за маленькага Альгерда. Ці здаровенькі, як расьце, як гадзецца? Як чуецца Вы? Над чым працуе сябра Ігар? Як спраўляецца са сваімі справамі мілая Ліля? Я моцна хварэла і яшчэ недамагаю. Вельмі мала надзеі на паправу... Але ўсё гэта малаважна...

Дзеці і ўнукі пішуць часамі. Даюць сабе нейк рады ў цяжкіх варунках. Для мяне ўбачыць іх знача – паздаравець. Як маюцца мілы Максім, яго сястрычка і бацькі?

Бачыце, Вы пра мяне зусім забыліся, а мне ўсё сэрца баліць за Вас. Там недзе праходзіць удасканаленьне адна мая знаёмая мэдсястра. Яна некалі рабіла мне ўколы, але цяпер робяць мне іх у амбуляторыі. Гэта пэўней... Нашмат.

Альгерд ужо, напэўна, хораша сядзіць. Ці галоўка і далей кучаравенькая? Ці добра есьць? Як сьпіць? Яначка Валі Трыгубовіч не дае маме заснуць. Лезуць зубкі. А як у Альгерда? Як расьце маленькі Багдан? Каго Вы там яшчэ нарадзілі, так доўга мне ня пішучы?

У мяне з усяго засталася жудасная бледнасьць на твары. Прычына – няведамая. Усё яшчэ раблю сама, але стамляюся хутка. Ухаце цёпла, хоць дроў яшчэ мне не прывезьлі. Было цяжка. Думала, што не перажыву. Цяпер спакайней.

Усіх ад мяне сардэчна вітайце! Жадаю Вам посьпехаў ва ўсіх Ваших пачынаньнях! Вітаю Вас сардэчна. Лілю і Альгерда сардэчна цалую.

Чакаю вестачкі – *Ларыса Геніюш.*

410. АЛЕСЮ БЕЛАКОЗУ

Зэльва, 4 сьнежня 1982 г.

Сябра Алесь!

Сардэчна вітаю Вас і ўсю Вашу сямейку са Сьвятам нашых бацькоў, дзядоў-прадзедоў! Зычу Вам усім добрага здароўя, радасьці і шчасьця ў Новым годзе!

Я тут увесь час перажываю за помнік па дарагім дзеду, а Вы маўчыце! Ці ж так можна? Але добра, што хоць усё ў парадку. Гэта ж Гудзевічы, гэта ж ня Зэльва...

Надзя з Украіны, якая была на пахаваньні ў Красным Грудзе, – дачка сястры маяго таты, Вера. Вось яе і пераконвалі, што бачылі, цяпер менавіта, што здымак на помніку разьбіты.

Была нядаўна ў Менску. Затрымалася крыху ў Музеі беларускага старажытнага мастацтва і культуры. Надзвычай цікавы музэй. Незьлічоныя фонды, якія яшчэ чакаюць адпаведных заляў. Была захоплена і музэем, і Менскам, а найбольш – М. Танкам, які таксама наведваў музэй. Фатаграфавалі нас там. Прывёз мне цудоўныя падарункі ад сябе і ад жонкі. Прымалі мяне так, як і я іх, – сардэчна.

На днях пісаў сын. Вельмі хочучь прыехаць, аж пішчаць. А вызываў не даюць. Богу дзякую, што хоць жывыя-здоровыя. Чаму нічога не напісалі пра дзяцей, пра Міхася дарагога. Маю для яго кніжку асобна (у Менску былі).

Галоўнае – як Вашае здароўе? Аб маім жыцьці пісаць Вам лішне, Вы і так арыентуецеся. Тут усяго не напішаш. Налезыць пагаварыць. На Коляды – вяселье маяго хрышчонага сына. Даволі клопатаў і працы. Крыху баюся за сваё жыцьцё. Хаджу зноў на ўколы. Не дае спакою сэрца.

Ці читалі ў “ЛіМе” за 3 сьнежня рэцэнзію на маю кніжку? Пісаў А. Пісьмянкоў¹. Усе “экспанаты” ляжаць. Пахаваеце мяне – забярэце. Ці Вам ня грэх, што ні разу не адведалі мяне ў маёй адзіноце?

Цалуйце Верачку і Міхасіка. Усяго Вам добрага!

Ларыса Геніюш.

411. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 6 сьнежня 1982 г.

Добры дзень, Міхасёк!

Не пісала Вам, бо думаю, што, можа, гдзе ўжо маршыруеце ў страі. Выклікалі тут і майго хрышчонага, дык казалі толькі, каб быў заўсёды падрыхтаваны. А ён на Коляды жэніцца! Вось такія ў нас справы. Сын і дарагі Міхасёк пішуць. Міхась усё марыць аб каўказкай аўчарцы (шчанятку). Стараюцца дастаць яму найлепшую ў Саюзе. Прасіла, каб пакуль што не сьпяшаліся.

Пётра Бітэль¹ быў аднойчы ў нас, і я да яго маю вялікую пашану. Чула, што цяпер ён моцна слабы і хворы. Ці праўда? Ці хоць нехта наведвае яго, апякуецца? Калі будзеце бачыць яго, дык шчыра вітайце ад мяне і пажадайце найлепшага. Я крышачку ачуняла ад сваёй хваробы, але не зусім. Усё яшчэ тут раблю сама, і ў хаце цёпла. Даволі часта пішуць мне нашыя суродзічы ў чужыне. Апошні ліст быў ад аўстралійцаў, якія атрымалі якраз маю кніжачку. Напісала ім учора імправізацыйна-каляднае вітаньне. Шлю

Вам яго, хоць сяньня гэта ня модна. Але я старэнькая, і клопат аб міры і аб нашых людзях для мяне самае важнае.

Гдзе Вы цяпер, Міхасёк? Як Вам працуецца, як ідзе падрыхтоўка да студыяў? Нядаўна наляцелі крыху госьцейкі з Беларускага музэю старажытнага мастацтва ў Менску. Які яны стварылі варты і слаўны музэй! Хацела б, каб Вы абавязкова яго пабачылі! Пераначавалі ночку і паехалі назад у Слонім, гдзе цяпер працуюць.

Пішэце, Міхасёк! Перадавайце ад мяне прывітаньне дарагім сябрам! Я буду старацца яшчэ перазімаваць...

Усяго Вам добрага – *Ларыса Геніюш*.

Ўжо паволі зіма падступае да хатаў,
і пасыплецца з хмараў густы сьнегапад.
Як вякі, як штогод падыходзяць к нам Сьвяты,
дык вітаем Вас сяньня са Сьвятам Каляд!
Шмат нязьдзейсьненых спраў і тугі чалавечай,
ды пакрыўджанай долі ў нашым жыцьці.
Мне да болю шкада, што ў Сьвяты гэты Вечар,
вам да нас, да сям'і на Куцьцю не прыйсьці.
Калі першую зорку угледзім з прысадзьдзя,
і запаліць ялінку унук малады,
урачыста за стол мы Калядны засядзем,
як вякі засядалі бацькі і дзяды.
І разьдзелім Куцьцю, і разьдзелім трывогі,
і любоў да усіх, хто хоць думкай пры нас.
Зложым сэрцы ля ножак Дзіцятка малога,
ўславім Маці Ягонаі прачысты абраз.
Дык са Сьвятам, браты, з Новым Годам, сястронкі,
няхай Бог блаславіць на чужыне Ваш дом,
шлём Вам нашу любоў і паклон для старонкі,
гдзе сабраліся Вы за сьвяточным сталом.
Ў ясьлі йдуць пастушкі неразлучнай чалавечай,
каралі, мудрацы гдзесь з далёкіх дарог.
Кожны дар свой прыносіць Сьвятому Дзіцятку,
і усюды пяюць: з намі Бог, з намі Бог!
З намі Бог, як надзея ў жыцьці чалавечым,
бо гдзе Бог найсьвяцейшы – там мір і спакой.
З намі Бог у Калядны, Сьвяты гэты Вечар,
з намі Бог ў адзіноце, ў хвіліне цяжкой.
Няхай шчасьце усюды, дабро і дастатак,
лад і нашая згода у кожнай сям'і,
з Новым Годам, сябры, з гэтым радасным Сьвятам!
Шлём любоў Вам з радзімай, далёкай зямлі!

412. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 16 сьнежня 1982 г.

Даражэнькія!

Сардэчна вітаю Вас са Сьвятам Каляд і зычу шчасьця, добрага здароўя і памыснасьці ў наступаючым Новым годзе! Даўно няма ад Вас весткі, але спадзяюся, што ў Вас усё па-ранейшаму мірна і добра. Галоўнае – ці ўсе Вы здаровыя? Як расьце мілы Марцінка? Ад Юзі [Найдзюк] даўно не было ніякае весткі. Як там са здароўем п. Чэся? Як я Вам пісала, была ў мяне Марыя. Абяцала напісаць мне, але пакуль што ніякае весткі ад яе няма. Непакоюся, ці здаровая яе старэнькая маці.

Нядаўна была пару дзён у Менску. Выпала мне такая нагода. Акрыяла там крыху душою, паздаравела. Горад – цудоўны! Чысты, мірны, працоўны. І людзі там мне здаліся лепшымі. Бачыла М.Танка. На свае 70 год выглядае яшчэ молада і бадзёра. Цешуся з гэтага, бо чалавек ён выдатны ва ўсіх разуменьнях. Была ў музэі Бел[арускага] стараж[ытнага] мастацтва і культуры. Была захопленая знойдзенымі па ўсіх кутках Беларусі скарбамі. А колькі іх у фондах! Прымалі мяне, як і я іх заўсёды прымаю: ад шчырага сэрца. Многія прыходзілі, каб паглядзець на мяне. Шмат фатаграфавалі. Шкада, што ня 20 гадоў раней. А то што ўжо са старога чалавека... Дажываецца век, і творчы пэрыяд канчаецца. Сын мой і ўнукі пішуць часамі. Відно, што і ім хочацца да мяне прыехаць. Можа, Бог дасьць – усё ўлагодзіцца, і мы зноў будзем па-сяброўску адныя адных наведваць.

Зіма пакуль яшчэ ў нас ня сьнежная і не марозная. Я рада, бо гэта ашчэднасьць для паліва. Ці паслаў Вам мой сын “На чабары настоена”? Я яго аб гэтым прасіла. Ці будзе ў Вас шчодры і багаты стол на Сьвята? Ці прыедзе да Вас Марцінка? Зычу Вам радасьці сьвяточнай, шчасьця сямейнага і ўсяго добрага ў жыцьці.

Ваша Ларыса Геніюш.

413. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 21 сьнежня 1982 г.

Добры дзень, сябра Міхась!

Сардэчна вітаю Вас з нашым Сьвятам Каляд! Зычу Вам радасна правесьці гэтыя дні. Жадаю Вам жыцьцёвага посьпеху, удачы ў вучобе і ўсяго самага найлепшага ў Новым годзе! Вы, напэўна, будзеце ў П[ятра] Б[ітэля]. Сардэчна і шчыра іх ад мяне вітайце і пажадайце ім найлепшага.

Пару дзён была ў Менску. У атмасфэры сваіх сяброў і іншых прыхільнікаў я паздаравела. Вельмі не хацелася мне вяртацца ў зэльвенскія варункі... Што ж, зноў хаджу на ўколы. Моцна ўпаў ціск, дрэнна з сэрцам. На праваслаўныя Каляды будзе расьпісвацца хрышчоны мой сын у Зэльве. Клопатаў і працы з гэтым хапае для ўсіх. І для мяне.

Нешта няма доўга ліста ад сябра М[іколы] Е[рмаловіча]. Вельмі непакоюся за ягоныя вочы. Мне цяпер живецца тут крыху спакайней, але вельмі адзінока. Сяньня быў ліст ад сына з Польшчы. І сын, і дарагія ўнукі надта хочуць прыехаць сюды. Жаль, вызываў яшчэ не даюць. Будзем спадзявацца на лепшае. У хаце ў мяне цёпла. Смальнячкі пакуль што рубаю сама. Палю

брыкет. Над нічым працаваць не магу. Няма настрою. Верш – гэта ня праца фактычна, а зьява, тады ён даходзіць да людзкіх сэрцаў.

Ці чыталі рэцэнзію на маю кніжачку ў “ЛіМе” за 3 сьнежня 1982 г.? Напісана рэчова. Днямі чакаю гасьцей. Толькі б не пагоршала са здароўем. Вонку – мокры сьнег альбо дождж. Нявесела. Заходзяць да мяне мужавыя сваякі, забягаюць суседзі. Днём хаджу у амбуляторыю на ўколы. Такія вось у мяне паперы...

Яшчэ раз жадаю Вам вясёлых і радасных Сьвят!

З павагай – *Ларыса Геніюш.*

414. ЛІЛІ ЧАРНЯЎСКОЙ

Зэльва, 28 сьнежня 1982 г.

Даражэнькія!

Вітаю Вас са Сьвятам Каляд, якія сьвяткавалі нашыя дзяды-прадзеды. Зычу Вам здзяйсненьня ўсіх Вашых мараў, памыснасьці, сьвяточнага настрою і шчасьця ў Новым годзе!

Лілечка, даруйце, што позна адказваю на Ваш ліст. Дзякуй вялікае за мілы здымачак малога героя. Шмат у яго ўжо ўпэўненасьці і самастойнасьці на пецатым тварыку. Харошы хлопчык. Няхай яго Бог гадуе. А есьць няхай тое, што сам хоча. Знача – гэтага яго арганізм патрабуе. Даведалася, што адсрочылі службу сябру Ігару. Крыху адлягло ад сэрца. Вельмі перажываю за Вас абоіх, за Альгерда і за архэалёгію. Жарты Вам – адарваць ад працы такога здольнага, інтэлігентнага і адданага працы архэоляга і змусіць яго два гады займацца ня тым, што трэба!

На днях былі ў мяне сябры, дык супакоілі крыху. Вы, напэўна, ведаеце, што я была ў Менску, але залежала і ад чужой машыны, і ад чужой кампаніі, і ніяк не магла вырвацца, каб паглядзець Альгерда і Яначку. Гэта два мае каханья праўнукі, а зь імі яшчэ і Данчык – арліны патомак. Сябры – як сябры, я ім тут мала патрэбная. Пераглядалі кніжкі і сёе-тое знайшлі, што, напэўна, маглі б знайсці ў любой бібліятэцы. Я рада, што хоць нешта ім тут спатрэбілася.

Уважна прачытала два рамантычныя апавяданьні Уладзіміра¹. Добрыя задаткі. Многа ў іх сантымэнту, але крыху мала мужчынскай, дзейнай рашучасьці. Эпізоды ўсё. А вось сустрэў бы такую, якая змусіла б яго задумацца: хто ён? дзеля чаго жыве? што ўжо зрабіў? на што здольны? Тут рамантыка шырэйшага маштабу. Але апавяданьні добрыя.

Сябра Ігар, напэўна, увесь у бібліятэках і архівах. Божа, каб хоць скакаў з тымі парашутамі нехта болей адпаведны на гэтую справу ды меней зьвязаны з навучаю! Хутчэй нарадзіце яшчэ з трое малых Чарняўскіх, тады мілага шматдзетнага тату чапаць ня будуць! Жадаю Вам гэтага з цэлай душы. Цвайкіндэрсыстэм² – гэта нямецкая тэорыя, гэта не для беларусаў! Памятайце! Трымайцеся!

Мне было вельмі добра ў Менску. Я там проста ажыла, акрэпла, паздаровела. У Зэльве – зноў захварэла. Сяньня ўжо скончылі рабіць мне ўколы, але не нашмат лепей. Надвор’е – кіслае, асеньнія то дождж, то сьнег мокры, і баляць мне з гэтага ногі. Трудна хацець сілаў у мае гады. Дзеці і ўнукі пішуць. Аж пішчаць, каб сюды прыехаць. Пакуль сюды вызываў не даюць. Можна было ім паслаць 2 кг цукеркаў. У нас гэта вялікі дэфіцыт. Але

я дастала паўтара кг грыльяху і мела харошае пудэлка ўдабавак. За грыльях, акрамя грошай, давлялося даць “На чабары настоена”. Аказваецца – і гандляры любяць паэзію... І так сваім “маленькім” унукам (аднаму 23 гады, другому – 19) бабуся паслала цукерачкі. Няхай хоць нешта ад мяне маюць. Міхась вучыцца ў Ольштыне, і яму не дазволілі карыстацца студэнцкай сталоўкай (добра сытуяваны бацька). Хлопец недаядае, бо ў барах можна хутчэй напіцца, чымсьці добра пад’есьці, а акрамя бараў там нічога няма. Моцна бядую, бо кухарскіх здольнасьцяў у Міхася няма, на жаль.

На Каляды жэніцца мой хрышчоны сын, які з сябрамі Ігарам [Чарняўскім] і Валерам разгружаў некалі брыкет. Вясельле будзе гучнае, працы хопіць для ўсіх, а сілаў у мяне малавата. Што ж, нейк будзе!

Дык заставайцеся здаровыя. Колькі ўжо мы маем зубочкаў? Можа, ужо ўздымаемся на ножкі? Цалую Вас сардэчна.

Ваша Ларыса Геніюш.

415. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

1982–1983 г.

Вітаю Вас са Сьвятам Каляд! Зычу Вам усяго найлепшага ў Новым годзе! Буду рада, калі лёс накіруе Вас у наш бок, і Вы прыедзеце паглядзець, як я жыву. Адразу застаўлю Вас нешта майстраваць, бо шмат што псуецца. Будзеце рубаць дровы. Але яны тоненькія, і гэта нястрашна. Крыху жартую, але прыезду Вашаму некалі буду рада. У сакавіку трэба крыху абрэзаць дрэвы. Вось тады Вас і буду чакаць. Дык вясёлых Вам Сьвят, Міхасёк!

Ларыса Геніюш.

416. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 2 студзеня 1983 г.

Добры дзень, сябра Міхась!

Яшчэ раз зычу Вам шчасьця і ўдачы ва ўсім у гэтым годзе! Што ж, калі не баіцеся холаду і дарогі ды клопатаў, дык прыяжджайце хоць на пару дзянёчкаў. Вялікіх выгодаў Вам тут не абяцаю, але галодны ня будзеце. Тэлевізар у мяне харошы, кніжак – даволі.

Толькі да 10 студзеня буду моцна занятая. Жэніцца мой хрышчоны сын Пеця [Тукальскі]!, дык будуць і людзі чужыя ў хаце, і працы хопіць. Вясельле будзе ў сталовай, а я жыву побач. Маладая родам з Карэліч, а вясельле будзе адно, дык папрыяжджаюць і яе госьці. Расьпісвацца будуць 8 студзеня. Баюся Вас запрашаць на час вясельля, бо ня будзе ні спакою, ні гутаркі. Думаю, што ўсё гэта шчасьліва перажыву.

Сяньня ўжо зусім добра, а пару дзён думала, што сілаў ня хопіць да чакацца ўнукаў... Жыву зусім адна. Мой верны сябра-апякун – малы Жук. Брэша, як толькі хто падыдзе да дзвярэй. Як званочак. Вазьмеце з сабою свае кніжкі, каб вечарамі маглі вучыцца. Я буду вельмі рада, бо адной мне крыху страшна заўсёды. Прыходзіць многа сьвяточных картак. Мянчане пішуць, каб меней займалася вясельлем, а лепш рыхтавала трэцюю кніжку... О, калі б ня хворае сэрца...

Я Вас вельмі чакаю, Міхасёк. Прыяжджалі сябры з Наваполацку, але была нядзелька, і я ім не дазволіла рубаць дровы. Адзін казаў, што летам прыедзе на тыдзень.

Дык да сустрэчы! *Ларыса Геніюш.*

P.S. Міхасёк, я жыву на падворку, гдзе ганачак 2-е кватэры. Калі б дрэнна званіў званок, дык стукайце ў акенца, буду старацца быць дома.

417. МІХАСЮ КАЗЛОЎСКАМУ

Зэльва, 12 студзеня 1983 г.

Добры дзень, сябра Міхась!

Усё Вас чакаю, і нешта няма Вас. Можа, не атрымалі майго ліста? Дарэчы, падобнае бывае часта... Вясельле прайшло адмыслова. Ад гучна-барабанна-пісклівай музыкі ажно звінела ў галаве. І маладыя, і старыя – скакалі ўсе, і нават дзеці. Пілі гарэлку па-беларуску (зашмат!). Я ўсё вытрымала. Сяньня чакаю майстра, бо сапсаваўся мой тэлевізар. Нешта не ідзе.

Шчыра чакаю Вас, бо хто ж мне парубае дровы? Мае хрышчоныя – то толькі што жанатыя, то закаханыя, а другім жа – 8-6-9-3-2 гады. Пакуль што прызнаюць толькі цукеркі. Сьмяюся. Пісаў Міхась, мой унук. Прыслаў здымачак з вусамі. Нават барада пачала расьці. Ня тое дзіця!

У хаце ў мяне цёпла. Ёсьць што есьці, так што не пахуднееце. Сэрца маё крыху ўтаймавалася, ня так дакучае. У нас яшчэ восень – дажджлівая, бясьсьнежная. Студзень – як сакавік! І што з гэтага будзе? Адным словам – я Вас чакаю. Вецер сарваў з хлява чарапіцу, і дождж лье на дошкі. Адным словам – гаспадар патрэбны хоць на пару дзён. Дык там ня вельмі адцягвайце свой прыезд. Ці хоць я Вас пазнаю? Спадзяюся, што сякерку ў руках трымаць умеете, як усе беларусы!

Да сустрэчы, Міхасёк.

Ларыса Геніюш.

418. ЗОСЬЦЫ ВЕРАС

Зэльва, 19 студзеня 1983 г.

Даражэнькая Людвіка Антонаўна!

Вялікі дзякуй за вестачку. З жалем бачу, што і мае лісты да Вас, відавочна, пагубляліся ў навалі сьвяточнай пошты... Думаю пра Вас, бо надыходзіць сумная дата, і Ваша сэрца будзе неспакойным... Гэта лёс, з якім нам належыць зьмірыцца, бо жывыя мусяць жыць. Дык няхай сьпіць спакойна с.п. Тонік¹, пахаваны і аплаканы кахаючымі яго. А Вы каб трымаліся! Глядзеце хоць крыху свайго здароўя. Бог няхай Вас пацяшае.

У нас сяньня Вадохрышча. Ноччу збурыўся дзікі вецер, які дагэтуль не сьціхае. Учора ліў дождж, а цяпер выпала крыху сьнегу, і стала нешта падобнае на зіму. Ад доўгага часу ўзялася за пяро, за лісты. То сьвята, то было вясельле хрышчомага сына, дзе таксама трэба было прыкласьці рукі. Вясельле было шматлікае, багатае, гучнае, у рэстаране. Выручалі, перадусім, свае паршукі. Кожны, хто прадбачыць вясельле, гадуе сьвіней. Гасьцей было каля сотні. Музыка такая, што можна ад яе адураць. Барабанна-піскліва-гучная, да ненармальнасьці крыклівая і галос-

ная. Усё гэта я нейк вытрымала. Цешыў добры настрой гасьцей, асабліва старэйшага пакаленьня. Пілі гарэлку па-беларуску, скакалі з азартам, дарылі шчодро. Праўда, на другі дзень вяселья выклікалі да мяне хуткую дапамогу. Пасьля ўколаў я ўжо ўсё вытрымала да канца, як і належыць хрышчонай маці. Здароўем пахваліцца не магу. Вельмі слабеюць і баляць ногі, задышка. Далей ісьці мне ўжо цяжка. Нешта паднесьці цяжэйшае – амаль немагчыма. Ведаю, што шкодна ляжаць, але часта кладаўлюся.

У дзяцей пакуль што ўсё добра. Апошні ліст быў ад Міхася. Просіцца ў Зэльву. Пісалі і сын, і нявестка. А ўчора быў ліст ад дваюраднай сястры, дык піша, што сын жыве вельмі добра, а ўнукі – харошыя хлопцы, якімі можна ганарыцца. Ведаю, што лекары ўсюды нейк даюць сабе раду, хоць сын мой і нявестка надта скупыя і часта наракаюць на брак грошай... А мне тут хапае ўсяго, Богу дзякаваць, акрамя здароўя. Нічога сабе не шкадую, і заўсёды ёсьць чым пачаставаць добрых людзей, якія заходзяць у хату.

20 студзеня. Ліста ўчора не магла скончыць. Прыйшлі сваякі с.п. Мужа і забралі мяне з сабою на дзень народзінаў. Былі толькі цесна свае людзі, і даволі міла прайшоў час. А сянья добра падмерзла, і падае сьнег. Сьвятлей нейк. Я проста баюся думаць аб сваім лёсе. Навокал то пераважна добрыя людзі, але ўсе яны занятыя працаю, сваімі справамі, а мне тут патрэбная ўжо дапамога.

Даўно не была ў амбуляторыі, хоць паявіўся цукар у крыві. Пакуль нямнога. Суседка дала мне крыху лісьцяў чорнага ягадніку і фасолі. Запарваю, п'ю. Рэчаістасьць робіцца вельмі нецікавай. Прадукцыя атамнай зброі варожыць самае горшае. Пакуль што гэтага нельга спыніць. Ня ведаю, ці пусьцяць вясною ці летам сюды маіх унукаў. Разьдзеленыя сем'і і боль чалавечы – гэта як бы дэвіз нашага часу. Я хоць рада тым, што Вы не адна.

Пісала Дануся [Бічэль]. Муж яе ў больніцы. Дрэнна зь ім. Баюся, што на гэты раз проста трагічна, бо піша, што вантроба запоўніла ўвесь живот, закранутая селязёнка. Як здароўе п. Галіны [Войцік]? Як маюцца нашыя Шышэі², ці бываюць у Вас?

Усяго-ўсяго Вам найлепшага, дарагая Людвіка Антонаўна. Сардэчнае прывітаньне хатнім.

Ваша Ларыса Геніюш.

419. ЯЗЭПУ НАЙДЗЮКУ

Зэльва, 28 студзеня 1983 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Вашыя сьвяточныя віншаваньні я атрымала. Дзякуй вялікае. На днях прыйшоў і Ваш ліст ад 26 сьнежня... Рада, што прыйшоў, і я ведаю, што Вы здаровыя, што быў у Вас унучак. Спадзяюся, што кніжку маю Вы атрымалі. Богу дзякую, што п. Чэсь [Найдзюк] перамог свае хваробы. Жадаю яму здаровечка. А з Карнэлькі – дык проста гордасьць і радасьць для добрых бацькоў.

Каляды прайшлі мне на вясельлі хрышчомага сына. Было яно бага-

тым, гучным. Гасьцей – да 100 чалавек. Мне сэрца падтрымалі ўколамі, таму магла там вытрымаць да канца, каб урачыста падарыць маладых. Хаджу і цяпер кожны дзень на ўколы. Ціск упаў: 100 на 60. Аслабела зусім. Даведалася, што сын мой моцна п'е. Страшна перажываю, бо і сям'ю яго шкада, і ўстыд перад людзьмі. П'яны ён, як жывёліна, і мяне бярэ жах, што магу яго такім бачыць... У нас цяпер змагаюцца з падобнымі праявамі. Патрабуюць чэснасьці і працы.

Юзенька [Найдзюк] прасіла ў мяне пяць кніжак. Трэба мне зьвярнуцца ў Мін[істэрства] культуры БССР. Такі цяпер парадак. Можа, і дазволюць. Кніжкі для яе маю. Цешуся, што Вы не адзін. Разам і сьвяткаваць радасна, слухаць свае кружэлкі. Некалі і мне прыслаў мілы Данчык¹ сваю кружэлку. Ці ня выдаў ён чаго новага? Надта тут ім цікавяцца, і мне не даюць спакою.

У нас – зіма не зіма. Мест сьнегу – дажджы. Надвор'е нездаровае, асабліва для маяго зацяжнага рэўматызму. Я ўжо думала, што ня дам рады стаць на ногі, але сянья мне крыху лепей. Таму пішу. Сумую вельмі без сваіх унукаў, якія пішуць мне і якіх так хочацца бачыць. Малюся за ўсіх іх, каб хоць апамятаўся бедны сын. Алькагалізм лічу хваробаю, і вылечыцца з яе можна толькі сілаю свае волі.

Цешуся, што нешта нашае друкуецца ў Вас. Маладзец Сакрат [Яновіч]²! Сардэчна вітайце сваю дарагую жонку.

Як разьвіваецца мілы Марцінка³, ці добра гутарыць? Вітайце Юзеньку⁴ і ўсю іх дарагую сямейку. Пішэце мне. Буду старацца паправіцца крыху. Буду чакаць сваіх унукаў. Жадаю Вам усяго самага добрага, сьветлага.

Ваша Ларыса.

420. ЮЗЭФЕ І ЧАСЛАВУ НАЙДЗЮКАМ

29 студзеня 1983 г.

Даражэнькія!

Дзякуй вялікае за сьвяточныя прывітаньні. Спадзяюся, што і мае Вы атрымалі. Рада, што Вам падабаецца “На чабары настоена”. Маю для Вас кніжкі, якія просіце. Буду зьвяртацца з просьбаю, каб дазволілі мне іх выслаць. Спадзяюся, што дазволюць. Пакуль што я крыху прыхварэла. Дрэнна і дрэнна з сэрцам. Штодня хаджу на ўколы.

Як маецеся Вы? Як са здароўем п. Чэся? Магу сабе ўявіць, колькі ў Вас клопатаў, як Вы запрацаваныя, бо гэта ж і праца, і дом, і сямейка. Пісала на сьвята Марыя¹. Вельмі рада з кватэры. Цяпер ім лягчэй. У нас сёлета няма зімы. За ўсю зіму пару разоў толькі бачылі сьнег. Дождж – часьцей. Нешта незразумелае, да чаго мы не прывыклі. Людзям хочацца хоць крыху марозіку і сьнегу, бо сьлякаць надаела.

Трэці год ня бачу ўнукаў і сына. Моцна непакоюся, ды і век ужо такі, што патрэбная штодня дапамога. Стараюся нейк трываць. Жыву адзінока, але бязьбедна. Усяго мне хапае, акрамя здароўя. Людзі мяне наведваюць, але пры мне нікога няма. У нас была некалі вялікая сям'я і род, а цяпер я адна. Войны забіраюць людзей і разганяюць іх па сьвеце, разьдзяляючы сем'і.

Мне прапануюць выдаць яшчэ адну кніжку. Паспрабую, але на старасьць гасьне і натхненьне. Нейкі матар'ял ужо маю. Учора быў

вялікі і разумны ліст ад мілай Зоскі Верас ды здымак з яе 90-годзьдзя. Падзіўляю гэтую незвычайную жанчыну.

Нейк давялося мне быць у Менску. Так мне прыпала да сэрца наша сталіца! Там толькі я і ажыла. Як жывецца Ядзі і Гі²? Ці Вы яшчэ не бабуся? Рада за Карнэльку³. Гонар за такіх дзяцей.

Дык буду тут старацца тыя кніжкі выслаць. Крыху папраўлюся толькі. Ёсьць надзея, што сёлета могуць пусьціць унукаў да нас. Дай Бог!

Калі што патрэбна Марыі, дык я сказала, каб зьвярталася да мяне. Можа, Ваша мама прыедзе да мяне летам. Я і летась яе запрашала.

Пішэце мне. Цалую Вас усіх і абдымаю. Жадаю здаровечка.

Ваша Ларыса Геніюш.

КАМЭНТАР

Эпістальярная спадчына выдатнай беларускай паэткі Ларысы Геніюш надзвычай багатая – толькі за апошнія дзесяцігодзьдзе апублікавана больш за 750 лістоў, якія зьберагаюцца пераважна ў асабных архівах. Аднак, істотная частка геніюшаўскага эпістальярнага знаходзіцца ў прыватных зборах і фундацыях за мяжой, якія не заўсёды даступныя для зацікаўленых дасьледчыкаў. Тым ня менш, галоўнай адметнасьцю зборніка “Лісты з Зэльвы” зьяўляецца якраз тое, што ў яго ўвайшло больш за сотню лістоў Л. Геніюш замежным карэспандэнтам (што, зрэшты, складае невялікую частку ліставаньня з суайчыньнікамі-эмігрантамі). Зборнік каштоўны і тым, што са зьмешчаных у ім 420 лістоў 366 друкуюцца ўпершыню. Варта нагадаць, што са значнай часткай эпістальярнай спадчыны паэткі чытач ужо мог пазнаёміцца ў наступных выданьнях: Геніюш Л. Выбраныя творы (Беларускі кнігазбор, 2000); Геніюш Л. Каб вы ведалі: з эпістальярнай спадчыны 1945–1983 гг. (Лімарыюс, 2005); Асоба і час: біяграфічны альманах. Выпуск 3. Ларыса Геніюш (Лімарыюс, 2010); Геніюш Л. Збор твораў у 2 т. Т. 2. (Лімарыюс, 2010). Пры падрыхтоўцы тэкстаў да друку складальнік палічыў патрэбным раскрыць у квадратных дужках некаторыя ініцыялы і няпоўныя імёны: напрыклад, У[ладзімір] К[араткевіч], Сяргей П[анізьнік], Мікола [Прашковіч]. Меркаваныя даты не датаваныя паэткай лістоў прастаўленыя таксама ў квадратных дужках. За выняткам асобна агавораных у камэнтары выпадкаў тэксты ў дадзеным зборніку друкуюцца паводле наступных крыніцаў:

- лісты Людміле Бакуновіч – Беларускі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва (ф. 55; не апрацаваны);
- лісты Алесю Белакозу – прыватны архіў А. Белакоза;
- лісты Дануце Бічэль – архіў Д. Бічэль у Дзяржаўнай установе культуры “Музей Максіма Багдановіча” (Гародня);
- лісты Зосьцы Верас – Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (ф. 318, воп. 1 спр. 42-48);
- лісты Ядвізе Гарлуковіч – архіў Л. Геніюш у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ф. 31, воп. 1 спр. 230);
- лісты Раісе Жук-Грышкевіч – архіў В. Іпатавай у Дзяржаўным музэі гісторыі беларускай літаратуры (фонд не апрацаваны);
- лісты Міхасю Казлоўскаму – час. “Куфэрак Віленшчыны”, 2007, №12. Публікацыя М. Казлоўскага;
- лісты Міколу Канашу – прыватны архіў складальніка;
- лісты Надзеі Караткевіч – архіў Л. Геніюш у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ф. 31, воп. 1 спр. 235);
- лісты Язэпу Найдзюку – час. “Дзеяслоў”, 2010, №47-48. Публікацыя М. Давідзюка і В. Трыгубовіч;
- лісты Міколу Прашковічу – архіў Л. Геніюш у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ф. 31, воп. 1 спр. 247);
- лісты Аляксею Пяткевічу – прыватны архіў А. Пяткевіча;
- лісты Пятру Рашэтніку – час. “Беларускі рэзыстанс”, 2006, №3. Публікацыя С. Ярша;
- лісты Валянціне Трыгубовіч – прыватны архіў В. Трыгубовіч;
- лісты Вячку Целешу – прыватны архіў В. Целеша;
- лісты Ліліі і Ігару Чарняўскім – прыватны архіў І. Чарняўскага.

Складальнік выказвае падзяку за спрыяньне сп. Валянціне Геніюш (Беласток), сп. Ганьне Запартыка – дырэктару БДАМЛіМ, сп. Аляксандру Стэфановічу – загадчыку аддзелу рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі, сп. Лідзіі Макарэвіч – дырэктару

Дзяржаўнага музэю гісторыі беларускай літаратуры, сп. Вользе Гулевай – старэйшаму навуковаму супрацоўніку ДМГБЛ, сп. Святлане Рапецкай – дырэктару ДУК “Музей Максіма Багдановіча” (Гародня). Асаблівая падзяка – карэспандэнтам Л. Геніюш, якія бескарысна дазволілі публікацыю лістоў паэткі: сп. Людміле Бакуновіч (ЗША), Алесю Белакозу, Дануце Бічэль, сп. Аляксею Пяткевічу, сп. Францішцы Сокалавай (Чэхія), сп. Валянціне Трыгубовіч, сп. Вячку Целешу (Латвія), сп. Ігару Чарняўскаму, сп. Міхасю Чарняўскаму.

1. *Васілю Быкаву* (с. 8). Друкуецца паводле выд.: Геніюш Л. Збор твораў у 2 тамах. Т. 2. – Мн., 2010. – Стар. 255. ¹“Альпійская баляда” – аповесць Васіля Быкава. ²*Івана прабіла куля...* – маецца на ўвазе Іван Цярэшка, герой аповесці В. Быкава “Альпійская баляда”. ³*Карпюк Іна* (1929–2009) – пэдагог, жонка пісьменьніка А. Карпюка; настаўнічала ў гарадзенскай СШ №12, выкладала на катэдры пэдагогікі Гарадзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэту імя Я. Купалы. ⁴*Руневіч-Брыль ня родны мне...* – гаворка ідзе пра Алеся Руневіча, героя рамана Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды”. ⁵*Швейк* – герой аповесці чэскага пісьменьніка Яраслава Гашака “Прыгоды бравага салдата Швейка падчас Другой сусьветнай вайны”. ⁶*Сьвіта Эдуард* – лекар, працаваў у Зэльвенскай больніцы. ⁷*Ах, “жонцы Агаце” пашкодзіла косьці...* – маецца на ўвазе жонка паэта Юльяна Сергіевіча, які жыў у вёсцы Ленкаўшчына Маладзечанскага раёну. ⁸*Паўстоўскі Канстанцін Георгіевіч* (1892–1968) – расейскі пісьменьнік. ⁹*Кланяйцеся ад мяне Надзеждзе Андрэеўне...* – гаворка ідзе пра *Быкаву Надзею* (сапр. *Кулагіна*; 1923–1982) – першую жонку пісьменьніка В. Быкава. ¹⁰*Карпюк Аляксей* (1920–1992) – пісьменьнік і грамадзкі дзеяч, у 1978–1992 гг. узначальваў Гарадзенскае абласное аддзяленьне Саюзу пісьменьнікаў Беларусі.

2. *Міколу Прашковічу* (с. 10) ¹*Геніюш Янка* (1902–1979) – муж паэткі, мэдык па адукацыі, выпускнік Карлавага ўнівэрсытэту ў Празе. Уваходзіў у праскую філію Беларускай народнай самапомачы. У 1948 г. разам з жонкай быў незаконна пазбаўлены чэскага грамадзянства, вывезены ў СССР і асуджаны Вярхоўным Судом Беларусі на 25 гадоў няволі. Быў датэрмінова вызвалены (але не рэабілітаваны); жыў у Зэльве (вул. Савецкая, 7).

3. *Міколу Прашковічу* (с. 10). ¹*Прачыталі Вашу рэцэнзію...* – маецца на ўвазе рэцэнзія “Па новаму пра старажытнасьць” на кнігу Я. Усікава “Беларуская камэдыя” (1964), надрукаваная ў час. “Полымя” (1964, №6). ²*Геніюш Юрка* (1935–1985) – сын паэткі, беларускі пісьменьнік, мэдык па адукацыі; жыў у Беластоку. ³*Геніюш Міхась* (нар. 1959) – унук Л. Геніюш; жыве ў Беластоку. ⁴*Барадулін Рыгор* (нар. 1935) – паэт, перакладчык, эсэіст; народны паэт Беларусі (1992). У архіве паэткі зьберагаецца фота Р. Барадуліна з надпісам: “Адну благую маю рысу – шаную Геніюш Ларысу! 18.01.68. Рыгор”. ⁵*Бугаёў Дзьмітры* (нар. 1929) – крытык і літаратуразнаўца. ⁶“*Жовтень*” – украінскі літаратурны часопіс, выходзіў у Львове. ⁷“*Рамонкавы россып*” – пад такой назвай друкавалася нізка мініятураў Я. Брыля ў час. “Маладосьць” (1964, №6–9). ⁸*Усікаў Якуб* (нар. 1919) – літаратуразнавец.

4. *Міколу Прашковічу* (с. 12). ¹*Грынчык Мікола* (1923–1999) – літаратуразнавец, прафэсар Менскага інстытуту культуры, доктар філялёгіі. ²*Хромчанка Кузьма* (нар. 1929) – літаратуразнавец, кандыдат філялёгіі. ³*Кнігу Раманоўскага я прачытала з цікавасьцю...* – маецца на ўвазе кніга Васіля Раманоўскага “Саўдзельнікі ў злачынствах” (1964).

5. *Міколу Прашковічу* (с. 12). ¹*Бічэль Данута* (нар. 1938) – паэтка, перакладчыца і мэмуарыстка; жыве ў Гародні. ²*Знамяніты Греков...* – *Грэкаў Васіль Пятровіч* (1918–2004) – у 1950-я гг. старшыня Зэльвенскага гарспажыўсаюзу, пазьней працаваў за-

гадчыкам крамы гаспадарчых тавараў. Паходзіў з кубанскіх казакоў, відаць, таму ягонае прозьвішча паэтка падае па-расейску.

6. *Міколу Прашковічу* (с. 14). *Ліс Арсень* (нар. 1934) – пісьменьнік, фальклярыст, доктар філялёгіі.

9. *Міколу Прашковічу* (с. 15). *Мядзёлка Паўліна* (1893–1974) – мэмуарыстка і грамадзкая дзеячка. *Быў ліст ад Валодзі... – працуе ў рэд[акцыі] “Боевой вахты”...* – маецца на ўвазе пісьменьнік *Уладзімір Караткевіч* (1930–1984), які быў тады на вайсковых зборах на Далёкім Усходзе. *У адпаведнасьці з заўвагамі Лужаніна...* – Максім Лужанін пісаў выдавецкую рэцэнзію на рукапіс рамана “Каласы пад сярпом тваім” (гл.: Лужанін М. Трое: аповесьці, апавяданьні, эсэ. – Менск, 1989). *Ёсьць там цікавы раман Амосава...* – маецца на ўвазе навукова-папулярны раман украінскага хірурга, акадэміка Мікалая Амосава “Думкі і сэрца”. *Мікалай Прусевіч* – лекар, працаваў у Зэльвенскай больніцы. *Голуб Юрка* (нар. 1947) – паэт, родам зь вёскі Горна, што непадалёк ад Зэльвы.

10. *Алесью Белакозу* (с. 16). *Юхневіч Кастусь* – удзельнік нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі, пасол на польскі Сойм; цесьць зэльвенскага настаўніка А. Галавача, з якім Л. Геніюш падтрымлівала сяброўскія адносіны.

11. *Алесью Белакозу* (с. 17). *Гілевіч Ніл* (нар. 1931) – паэт, перакладчык, грамадзкі дзеяч. Ляўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР (1980). Народны паэт Беларусі (1991). *Тарашкевіч Браніслаў* (1892–1938) – грамадзкі і палітычны дзеяч, мовазнавец, літаратар, акадэмік Акадэміі навук БССР (1928). У 1931 г. арыштаваны польскімі ўладамі, выменены савецкай уладай на Ф. Аляхновіча, у СССР арыштаваны і расстраляны. *Зімянін Мікалай* (1914–1995) – савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, другі сакратар ЦК КПБ (1947–53), амбасадар СССР у Чэхаславакіі і В’етнаме, галоўны рэдактар газэты “Правда”. *У зб. “Невадам зь Нёмана”* (1967) верш зьмешчаны пад назвай “Гудзевічы”; у кніжным варыянце адсутнічаюць 10, 11, 15 і 18 строфы.

12. *Максіму Танку* (с. 20). Упершыню – час. “Полымя”, 1995, №8. Публікацыя Т. Кекелевой. *Танк Максім* (сапр. *Яўген Скурко*; 1912–1995) – беларускі пісьменьнік, грамадзкі і дзяржаўны дзеяч. Старшыня праўленьня Саюзу пісьменнікаў Беларусі (1967–1990), член ЦК Камуністычнай партыі Беларусі (1966–1990), старшыня Вярхоўнага Савету БССР (1963–1971). Народны паэт Беларусі (1968), Герой сацыялістычнай працы (1974), ляўрэат Сталінскай (1948), Ленінскай (1978) і Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Я. Купалы (1966). *Сяньня прыйшло “Полымя” і – верш Юркі Голуба...* – у №12 час. “Полымя” за 1966 г. быў надрукаваны верш Ю. Голуба “Белавежа” з прысьвячэньнем Л. Геніюш.

13. *Алесью Белакозу* (с. 21). *Сапраўды цікава “равуць зубры”...* – парафраза з верша Л. Геніюш “Зубры” (1965): “Калі пушча цьвіце пралескамі, / плешча сонца вясной згары, / беларускія, белавескія, / з новай сілай равуць зубры”. *Сергіевіч Пётра* (1900–1984) – мастак; жыў у Вільні. *Клімовіч Адольф* (1900–1970) – грамадзкі дзеяч, журналіст, выдавец; жыў у Вільні.

14. *Максіму Танку* (с. 21). Упершыню – час. “Полымя”, 1995, №8. Публікацыя Т. Кекелевой. *Тумаш Вітаўт* (1910–1998) – гісторык, публіцыст, грамадзкі дзеяч, адзін з рэдактараў газэты “Раніца”. Пасьля Другой сусьветнай вайны жыў у Нямеччыне і ЗША, займаўся пераважна скарыназнаўствам.

15. *Алесью Белакозу* (с. 22). *Палавеня (Бакун) Леакадзія* – выпускніца Гудзевіцкай СШ Мастоўскага р-ну і філфаку БДУ, працавала настаўніцай у Гародні. *Лойка Ніна*

(нар. 1947) – настаўніца, пляменьніца пісьменьніка А. Лойкі; на той час – студэнтка філфаку БДУ.

16. *Міколу Прашковічу* (с. 23). *Зізаній Лаўрэнцій* (?–1634) – беларускі асьветнік, царкоўны дзеяч, мовазнавец і пэдагог.

19. *Клаве Янушка* (с. 24). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу, які зьберагаецца ў Гудзевіцкім літаратурна-краязнаўчым музэі. ¹*Клава Янушка* – вучаніца Гудзевіцкай СШ. ²*Паслала Табе на днях новы каляндар і “Мой родны кут”*... – у “Беларускім календары на 1967 год” (Беласток) быў надрукаваны ўрывак з паэмы Я. Коласа “Новая зямля” пад назвай “Мой родны кут, як ты мне мілы!..”.

20. *Міколу Прашковічу* (с. 25). ¹*Алексютовіч Мікола* (1921–1967) – беларускі філэзаф, з 1963 г. працаваў ў Беларускай тэхналягічным інстытуце.

21. *Алесю Белакозу* (с. 25). ¹*Калі ўмацавалі яе*... – фота на помніку замацоўваў гудзевіцкі майстар Міхась Янушчык. ²*Як здароўе Веры*... – маецца на ўвазе жонка А. Белакоза. ³*Бажко Алесь* (нар. 1918) – пісьменьнік, на той час – рэдактар выдавецтва “Беларусь”. ⁴*Ксенія Юр’еўна* – жонка Уладзіміра Міклашэвіча, дзядзькі Л. Геніюш. ⁵*Лёля, Тамара, Таня* – стрыечныя сёстры Л. Геніюш, дачкі У. Міклашэвіча. ⁶*Любоў Аляксандраўна Пракопчык* – настаўніца Гудзевіцкай СШ. ⁷*Пяткевіч Аляксей* (нар. 1931) – літаратуразнавец, выкладчык Гарадзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэту імя Я. Купалы, аўтар кніг пра культурнае жыццё Гарадзеншчыны.

22. *Міколу Прашковічу* (с. 26). ¹*Жаль толькі, што і п. Оксана сяньня едзе*... – *Сенатовіч Аксана* (нар. 1941) – украінская паэтка, жонка паэта У. Лучука, які перакладаў вершы Л. Геніюш.

25. *Аляксею Пяткевічу* (с. 27). ¹*Атэла* – герой трагедыі У. Шэкспіра “Атэла, альбо Венэцыянскі маўр”, які стаў сымбалам мужчынскай рэўнасьці. ²*“Запаланкі”* – паэтычны зборнік Д. Бічэль. ³*Верш мой у “Дні паэзіі”*... – у “Дні паэзіі-67” быў апублікаваны верш “Мая мова”.

26. *Зосьцы Верас* (с. 28). ¹*Верас Зоська* (*Людвіка Войцік*, сапр. *Сівіцкая*; 1892–1991) – пісьменьніца і грамадзка-культурная дзяячка; жыла ў Вільні. ²*Славік* – унук З. Верас. ³*Міла я правяла час у сваіх “дзяцей”*... – гаворка ідзе пра віленчукоў *Леакадзію і Кастуся Шышэяў*, удзельнікаў незалежніцкага руху, якія пазнаёміліся ў Гулагу дзякуючы Л. Геніюш. ⁴*Караткевіч Надзея* (1893–1977) – маці Уладзіміра Караткевіча. ⁵*Валодзя [Караткевіч] жэніцца на нейкай выкладчыцы*... – маецца на ўвазе *Ватковіч Валянціна* (1934–1983) – гісторык, дасьледчыца помнікаў ахітэктуры.

27. *Зосьцы Верас* (с. 29). ¹*Шутовіч Янка* (1904–1973) – грамадзка-палітычны дзеяч, рэдактар віленскага кварталніка “Калосьсе”, адзін з кіраўнікоў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі.

28. *Алесю Белакозу* (с. 30). ¹*Бажко Алесь* (нар. 1918) – пісьменьнік, на той час загадчык рэдакцыі мастацкай літаратуры выдавецтва “Беларусь”, дзе ў 1967 г. выйшла кніга “Невадам зь Нёмана”. ²*Гілевіч Ніл* (нар. 1931) – паэт, перакладчык, літаратуразнаўца, фальклярыст; народны паэт Беларусі (1991). ³*Марціноўскі Пятро* (1932–2006) – настаўнік, краязнавец, аўтар кнігі ўспамінаў пра Л. Геніюш “Наша Лорка” (Слонім, 2002). Жыў у мястэчку Дзярэчын на Зэльвеншчыне.

29. *Алесью Белакозу* (с. 31). ¹*Леўчык Гальяш* (сапр. *Ляўковіч Ілья*; 1880–1944) – паэт і бібліяфіл.

30. *Зосьцы Верас* (с. 31). ¹*Луцкевіч Лявон* (1922–1997) – адзін з кіраўнікоў Беларускай незалежніцкай партыі, афіцэр Беларускай краёвай абароны, дэсантнік батальёну “Дальвіц”. Падчас Другой сусьветнай вайны быў дырэктарам беларускай школы ў Радашкавічах, настаўнічаў у Баранавічах. Арыштаваны ў 1945 г., засуджаны на 25 гадоў няволі; пасля вызвалення жыў у Вільні. Малодшы сын Антона Луцкевіча. ²*Шышэя Кастусь* (1922–2004) – сябра Беларускай незалежніцкай партыі. У 1944 г. быў дэсантаваны на вызваленую саветамі тэрыторыю для арганізацыі беларускай нацыянальнай партызанкі; арыштаваны НКВД, пасля вызвалення жыў у Вільні; з будучай жонкай *Леакадзіяй* яго пазнаёміла ў Гулагу Л. Геніюш. ³*Берыя Лаўрэнцій Паўлавіч* (1899–1953) – савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, адзін з галоўных арганізатараў і кіраўнікоў палітычных рэпрэсіяў у СССР у 1930–1950-я гг. ⁴*Няхай сябра Тонік... – Антон Шантыр* (1919–1976), выпускнік Віленскай беларускай гімназіі, сын Зоські Верас і Фабіяна Шантыра. ⁵*Смоліч Алесь* (?–1989) – пэдагог, аўтар беларускіх падручнікаў; жонка Аркадзя Смоліча. ⁶*Ластаўка Пятро* (1907–1968) – публіцыст і грамадзка-культурны дзеяч Заходняй Беларусі; пазьней жыў у Варшаве. ⁷*Дубоўка Уладзімір* (1900–1976) – беларускі паэт і перакладчык.

31. *Алесью Белакозу* (с. 33). ¹*Вялюгін Анатоль* (1923–1994) – беларускі паэт і кінасцэнарыст. ²*Забэйдзі-Суміцкі Міхась* (1900–1981) – беларускі сьпявак; жыў у Празе. ³*Прадмова? Я ўзялася за галаву... – відаць, маецца на ўвазе прадмова Ю. Пшыркова да зб. “Невадам зь Нёмана”* (1967).

32. *Надзеі Караткевіч* (с. 33). ¹*Тукальская Ірына* (нар. 1933) – зэльвенская настаўніца, сваячка Янкі Геніюша; Л. Геніюш была хроснай маці яе сыноў Пятра і Уладзіміра. ²*Валя мне паслала некалькі кніжак... – маецца на ўвазе Валянціна Караткевіч*. ³*Ці была Надзенька... – гаворка пра пляменьніцу Ул. Караткевіча*.

33. *Юрку Голубу* (с. 34). Цалкам друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, які зьберагаецца ў БДАМЛіМ (фонд 55; не апрацаваны). Часткова – у час. “Полымя”, 1996, №6. Публікацыя Ю. Голуба. ¹*Кастра Рус Фідэль* (нар. 1926) – кубінскі партыйны і дзяржаўны дзеяч, шматгадовы кіраўнік Кубы. ²*Падзеі ў Чэхах... – маецца на ўвазе Праская вясна, антысавецкія выступы ў Празе*. ³*Загнетаў Эрык* (1937–1983) – кінаінжынэр, муж паэткі Д. Бічэль. ⁴*Семашкевіч Рыгор* (1945–1982) – паэт, празаік, літаратуразнавец. ⁵*Эпімах-Шыпіла Браніслаў* (1859–1934) – мовазнавец, дасьледчык літаратуры, правадзейны сябра Інбелкульту.

34. *Аляксею Пяткевічу* (с. 36). ¹*Марынкай я захопленая... – Марына Пяткевіч (Загідуліна; нар. 1965), дачка літаратуразнаўца Аляксея Пяткевіча (нар. 1931) і настаўніцы Марыі Пяткевіч (нар. 1930)*. ²*На гроб дзедаў ня езьдзіла... – дзед Л. Геніюш Павел Міклашэвіч пахаваны на Гудзевіцкіх могілках*. ³*Лось Еўдакія* (1929–1977) – беларуская паэтка; паводле неўдакладнага інфармацыі публічна спаліла зборнік Л. Геніюш “Невадам зь Нёмана” (1967).

35. *Алесью Белакозу* (с. 37). ¹*Як маецца Міхаська... – гаворка пра сына А. Белакоза*. ²*Шырма Рыгор* (1892–1978) – беларускі харавы дырыжор, фальклярыст і грамадзкі дзеяч, народны артыст СССР. ³*Як ацэнкі ў Марынке і Колі... – маюцца на ўвазе дзеці А. Белакоза*. ⁴*Цалую Зінаїду Львоўну... – гаворка пра настаўніцу Гудзевіцкай СШ З. Баламут; Л. Геніюш спынялася ў яе падчас прыезду ў Гудзевічы*.

36. *Аляксею Пяткевічу* (с. 38). ¹*Друкаваў мяне ў “Зары над Нёманам” Жалкоўскі...* – рэдактарам мастоўскай раённай газеты “Зара над Нёманам” у 1960-я гг. быў *Алесь Жалкоўскі* (1933–2011). ²*Credo* (лац.) – мэта. ³*Шчыра вітаю... маю Ніначку...* – маецца на ўвазе стрыечная сястра паэткі *Ніна Гоўгель*, выкладчыца Гарадзенскага пэдагагічнага інстытуту імя Я. Купалы.

37. *Зосьцы Верас* (с. 39). ¹*Ёсьць два белых ад п. Кароль...* – маецца на ўвазе *Кацярына Анатолеўна Кароль*, жонка *Усевалада Караля* (1919–1984) – актывіста Беларускай незалежніцкай партыі, гулагаўца, па прафэсіі лекара; Каралі жылі ў Баранавічах. ²*Гэта будзе знаць Лёня...* – верагодна, *Лявон Луцкевіч*. ³*Прычынай, безумоўна, кніжка...* – гаворка ідзе пра зб. “Невадам зь Нёмана” (1967). ⁴*Ермачэнка Іван* (1894–1970) – дзеяч беларускага палітычнага руху і эміграцыі. З 1940 г. – старшыня Беларускага камітэту самапомачы ў Празе. У 1941 г. пераехаў у Менск, узначаліў Беларускаю народную самапомач, быў дарадчыкам генэральнага камісара Беларусі В. Кубэ. З 1948 г. – на эміграцыі.

39. *Міколу Прашковічу* (с. 40). ¹*Панізьнік Сяргей* (нар. 1942) – беларускі паэт, краязнавец, перакладчык. ²*Сенатовіч Аксана* (нар. 1941) – украінская паэтка, жонка паэта У. Лучука.

41. *Міколу Прашковічу* (с. 42). ¹*Коўтун Валянціна* (1946–2011) – пісьменьніца і грамадзкая дзеячка. ²*Марцінчык Мікалай* (1901–1980) – удзельнік нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі. Рэдагаваў часопіс “Студэнцкая думка”, быў намесьнікам старшыні Галоўнай управы Таварыства беларускай школы. Арыштоўваўся польскімі (1927 і 1930) і савецкімі (1948) уладамі; пасля вызваленьня жыў у Гародні, працаваў лекарам.

42. *Алесью Белакозу* (с. 42). ¹*Броўка Пятрусь* (1905–1980) – народны паэт Беларусі (1962), акадэмік АН Беларусі, ляўрэат Сталінскай прэміі (1947), Герой сацыялістычнай працы (1972). Быў старшынёй праўленьня Саюзу пісьменьнікаў (1948–1967), галоўным рэдактарам выдавецтва “Беларуская савецкая энцыкляпэдыя” (1967–1980). ²*Паехаць з ёю на месяц у Каралішчавічы...* – у Каралішчавічах пад Менскам знаходзіўся Дом творчасьці пісьменьнікаў.

43. *Міколу Прашковічу* (с. 43). ¹*Воўк Аляксей* – у 1960–1980 гг. дэкан філфаку БДУ. ²*Як кончыцца лёс Алесь і Віктара...* – маюцца на ўвазе паэты *Алесь Разанаў* (нар. 1947) і *Віктар Ярац* (нар. 1948), якія былі адлічаныя з філфаку БДУ як “нацыяналісты” і мусілі давучацца адпаведна ў Берасьцейскім і Гомельскім пэдагагічных інстытутах. ³*Праца* – зэльвенская раённая газета.

44. *Вучням Гудзевіцкай школы* (с. 45). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу, які зьберагаецца ў Гудзевіцкім літаратурна-краязнаўчым музэі. У Гудзевіцкай СШ існаваў літаратурны гурток, удзельнікі якога выдавалі машынапісны часопіс “Праменьчык” (вышла 17 нумароў), ліставаліся з вядомымі пісьменьнікамі, у тым ліку з Л. Геніюш. ²*Верш белы...* – “Савецкая Беларусь” М. Танка напісана мэтрычным вершам.

45. *Зосьцы Верас* (с. 45). ¹*Грыб Тамаш* (1895–1938) – беларускі палітычны і культурны дзеяч, сябра Рады БНР, народны сакратар земляробства. Жыў у Празе, пахаваны на Альшанскіх могілках. ²*Бібіла Юлія* (1897–1974) – бібліёграф; ліставалася з Л. Геніюш. ³*У Вільні выйшла па-расейску кніжка аб Кітабах...* – маецца на ўвазе выд.: Антонович А.К. Белорусские тексты, писанные арабским письмом. – Вильнюс, 1968.

46. Міколу Прашковічу (с. 46). ¹А можа, Вы абгаварылі б гэтую справу з кампэтэнтнымі рэдактарамі “Зьвязды”... – маецца на ўвазе Алесь Траяноўскі (1925–2005) – журналіст, паэт і перакладчык, які працаваў у рэдакцыі газ. “Зьвязда”. ²“Круглянскі мост” – апо-весьць В. Быкава. ³Шамякін Іван (1921–2005) – народны пісьменьнік Беларусі (1972), Герой сацыялістычнай працы (1981), аўтар папулярных раманаў на тэмы савецкай сучаснасьці.

47. Надзеі Караткевіч (с. 48). ¹Дзякую за вестку аб Мальдзісах... – гаворка пра сям’ю літаратуразнаўца Адама Мальдзіса (нар. 1932). ²Гедымін (каля 1275–1341) – вялікі князь ВКЛ, заснавальнік дынастыі Гедымінавічаў. ³Войшалк (1223–1268) – вялікі князь ВКЛ (1264–1267). ⁴Ларыса Мяфодзеўна ня піша мне... – магчыма, маецца на ўвазе стры-ечная сястра паэткі Ларыса Манюта, якая жыла ў Берасьці. ⁵“Наднёманскія былі” (1968) – зборнік артыкулаў і нарысаў па гісторыі Гарадзеншчыны. ⁶Юлія Зеланко – свацьця паэткі, маці Валянціны Геніюш; жыла ў Гомелі.

49. Міколу Прашковічу (с. 51). ¹Нешта геніяльнае накіталт “Паэмы пра зубра”... – маецца на ўвазе паэма “Песьня пра зубра” (1522) беларускага паэта-лацініста М. Гусоўскага. ²Купрэвіч Васіль (1897–1969) – батанік, акадэмік АН БССР, Герой сацыялістычнай працы; з 1953 г. – прэзыдэнт Акадэміі навук Беларусі. ³Кучар Алесь (Айзік; 1910–1996) – крытык, драматург. ⁴Мураўёў Міхаіл Мікалаевіч (1796–1866) – расейскі дзяржаўны дзеяч, прымаў актыўны ўдзел у задушэньні нацыянальна-вы-звольных паўстаньняў 1830 і 1864 гг. ⁵Марціноўскі Пятро (1932–2006) – настаўнік, краязнавец; жыў у мястэчку Дзярэчын на Зэльвеншчыне.

50. Зосьцы Верас (с. 52). ¹Змітрок Бядуля (сапр. Самуіл Плаўнік; 1886–1941) – паэт і празаік. ²Так непраўдзіва ўсё напісаў... – маюцца на ўвазе ўспаміны З. Бядулі пра М. Багдановіча. ³Кох Робэрт (1843–1910) – нямецкі лекар і бактэрыёляг. ⁴Грынчык Мікола (1923–1999) – літаратуразнавец, прафэсар Менскага інстытуту культуры, доктар філялёгіі. ⁵Шнаркевіч Надзея (1897–1974) – настаўніца і грамадзкая дзеячка, рэдактарка віленскага часопіса “Жаночая справа”. ⁶Коршунаў Аляксандар (1924–1991) – літаратуразнавец, дасьледчык беларускай старажытнай літаратуры.

51. Міколу Прашковічу (с. 54). ¹Крэнь Ірына (1929–2005) – літаратуразнавец, дасьледчык гісторыі беларускага школьніцтва ў Заходняй Беларусі.

53. Зосьцы Верас (с. 55). ¹Адзін быў крыху аб Грынкевічах... – у родзе паэткі былі сваякі Грынкевічы, па гэтай лініі сваяцкія сувязі лучылі паэтку з Ул. Караткевічам. ²*Jak do odprustu* (польск.) – як да сьвята адпушчэньня грахоў (адзначалася царквой). ³*Grandeur* (ангельск.) – пышнасьць. ⁴Ластаўка Пятро (1907–1968) – публіцыст і грамадзка-культурны дзеяч Заходняй Беларусі; пазьней жыў у Варшаве. ⁵Швэд Віктар (нар. 1925) – беларускі паэт; жыве ў Беластоку. ⁶Палтаран Вера (1919–1989) – нарысіст і крытык.

55. Алесю Белакозу (с. 59). ¹Пілатовіч Станіслаў (1922–1986) – партыйны дзеяч, сакратар ЦК КПБ па ідэалёгіі.

56. Міколу Прашковічу (с. 59). ¹Ітава Вольга (нар. 1945) – пісьменьніца і грамад-зкая дзеячка, старшыня Саюзу пісьменьнікаў Беларусі (1998–2002). ²Яновіч Сакрат (нар. 1936) – пісьменьнік і грамадзкі дзеяч; жыве ў мястэчку Крынкі на Беласточчы-не. ³Аб “Загонах” Сакрата напісаць варта... – гаворка пра кнігу С. Яновіча “Загоны” (1969). ⁴Міхасік вучыцца вельмі добра, а Алесік расьце, як дубок... – маюцца на ўвазе ўнукі Л. Геніюш Міхась (нар. 1959) і Алесь (нар. 1964); абодва жывуць у Беластоку.

57. *Аляксею Пяткевічу* (с. 61). ¹*Я доўга шукала тую Падгарэсялку...* – насабрэч: *Пярэсялку, вёску, якая цяпер знаходзіцца ў межах Гародні (мікрараён Фарты).*

58. *Міколу Прашковічу* (с. 62). ¹*Ермаловіч Мікола* (1921–2000) – гісторык, літаратуразнавец; аўтар кніг “Па сьлядах аднаго міту” (1989), “Старажытная Беларусь: Полацкі і навагародзкі пэрыяды” (1990), “Старажытная Беларусь: Віленскі пэрыяд” (1994).

61. *Міколу Прашковічу* (с. 64). ¹*Надчалавекі на Месяцы...* – гаворка пра палёт на Месяц амэрыканскіх астранаўтаў Н. Армстранга, М. Колінза і Э. Олдрына (1969).

62. *Міколу Прашковічу* (с. 65). ¹*Краўцоў Мікола* (1949–2000) – фізык, у 1967 г. студэнт фізмату БДУ. ²*Аляксандар Галавач* – дырэктар Зэльвенскай школы-інтэрната. ³*Як адудзячуся дарагому праф[эсару] Зайцаву...* – магчыма, маецца на ўвазе *Зайцаў Вячаслаў* (1917–1992) – літаратуразнавец-славіст, перакладчык, у 1960 гг. – супрацоўнік Інстытуту літаратуры АН Беларусі. Займаўся касмалёгіяй, у 1978 г. быў зьняволены за публічныя выступы.

63. *Людміле Бакуновіч* (с. 65). ¹*Бакуновіч Людміла* (сапр. *Войтанка*; нар. 1938) – пэдагог, дзеячка беларускай эміграцыі ў ЗША, сябра Рады БНР (з 2008). ²*М. Bialystok, ul. Wolodyjowskego, 8 т. 36...* (польск.) – г. Беласток, вул. Валадыеўскага, 8 кв. 36. ³*Ulcus duodeni* (лац.) – язва дванаццаціперснай кішкі. ⁴*Двох загінула...* – *Расьціслаў Міклашэвіч* (1918–1945) пахаваны ў братняй магіле ў Амальенфэльдзе паблізу г. Барнім (Нямеччына), *Аркадзь Міклашэвіч* (1921–1944) пахаваны ў братняй магіле ў г. Ларэта паблізу Рыму. ⁵*Міклашэвіч Аляксей* (1923–2011) пасья дэмабілізацыі з арміі генэрала Андэрса жыве ў Лёндане, працаваў акторм у тэатры.

64. *Людміле Бакуновіч* (с. 66). ¹*Юрына жонка – ад нас, з суседняга сяла...* – *Валянціна Геніюш* (сапр. *Зелянко*) нарадзілася ў вёсцы Бярэжкі на Зэльвеншчыне; жыве ў Беластоку.

65. *Міколу Прашковічу* (с. 67). ¹*Абэцадарскі Лаўрэн* (1916–1975) – беларускі гісторык.

67. *Людміле Бакуновіч* (с. 69). ¹*Do prsedzkoły* (польск.) – у дзіцячы садок.

68. *Зосьцы Верас* (с. 69). ¹*Сергіевіч Пётра* (1900–1984) – беларускі мастак; жыве ў Вільні.

69. *Міколу Прашковічу* (с. 70). ¹*Тарывердзіеў Мікаэл Леонавіч* (1931–1996) – расейскі кампазытар, народны артыст Расеі (1986). ²*Прокша Леанід* (1912–1994) – беларускі пісьменьнік; рэдагаваў газэту “Голас Радзімы”, дзе друкаваў свае памфлеты пра дзеячаў беларускай эміграцыі. ³*Глебка Пятро* (1905–1969) – паэт, мовазнавец, акадэмік АН Беларусі (1957). ⁴*Каб хоць хутчэй прыйшоў той 1-шы том...* – маецца на ўвазе першы том “Беларускай савецкай энцыкляпэдыі”. ⁵*Харашавін* – сьледчы МГБ, які дапытваў Л. Геніюш у менскай турме ў 1948 г. ⁶*Цанавя Лаўрэнцій Фаміч* (сапр. *Джанджгава*; 1900–1955) – у 1946–1950 гг. міністар дзяржбясьпекі БССР. У 1953 г. арыштаваны па “справе Берыі”, памёр у адной з маскоўскіх турмаў. ⁷*Аксаначка прасіла арыштаваны па “справе Берыі”, памёр у адной з маскоўскіх турмаў.* ⁸*Скажэце Лёдзі...* – *фатаграфія...* – *Сенатовіч Аксана* (нар. 1941) – украінская паэтка. ⁹*Скажэце Лёдзі...* – відаць, гаворка пра *Палавеню Леакадзію* – выпускніцу Гудзевіцкай СШ; у 1966 г. студэнтку філфаку БДУ. ⁹*АБЦ* – так паэтка называла гісторыка *Лаўрэна Абэцадарскага*.

71. *Міколу Прашковічу* (с. 72). ¹*Жога* – псеўданім *Прокшы Леаніда* (1912–1994), пісьменьніка і рэдактара газэты “Голас Радзімы”. ²*Гутарыў у асноўным пра сваю працу аб Леніне...* – маецца на ўвазе выд.: Ермаловіч М. Дарагое беларусам імя (1970).

72. *Людміле Бакуновіч* (с. 73). ¹*Бакуновіч Уладзімір* (1926–1992) – эканаміст, муж Людмілы Бакуновіч. З 1944 г. – на эміграцыі, вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце, з 1963 г. жыў у ЗША – спачатку ў Нью-Джэрзі, потым у Дэтройце (штат Мічыган). ²*Чыталі ў рукапісе “Ці было літоўскае заваяваньне Беларусі?”*... – магчыма, гаворка пра рукапіс кнігі М. Ермаловіча “Па сьлядах аднаго міту”. ³*Усё думаю аб маіх Ларысах...* – маюцца на ўвазе дачкі братаў Уладзіміра Бакуновіча – Мітрафана і Аляксандра, якія жывуць у Аўстраліі. Паколькі стрыечныя сёстры былі названыя ў гонар Л. Геніюш (паводле дакумэнтаў – *Lograin*), яна часам у лістах ласкава называла іх “мае помнічкі”.

75. *Алесью Белакозу* (с. 75). ¹*Ушынскі Канстанцін Дзьмітрыевіч* (1824–1871) – расейскі пісьменьнік і журналіст, заснавальнік пэдагагічнай навукі ў Расеі. ²*Асабліва Марынцы...* – гаворка пра дачку А. Белакоза. ³*Пісала зь Вільні Надзея Маркаўна...* – *Шнаркевіч Надзея* (1897–1974) – настаўніца, супрацоўніца галоўнай управы Таварыства беларускай школы, рэдактар часопіса “Жаночая справа” (Вільня).

76. *Зосьцы Верас* (с. 75). ¹*Смоліч Алесья* (?–1989) – пэдагог, аўтар беларускіх падручнікаў; жонка Аркадзя Смоліча. ²*Кароль Усевалад* (1919–1984) – актывіст Беларускай незалежніцкай партыі, па прафэсіі лекар; у 1946 г. быў арыштаваны, пасля вяртаньня з Гулагу жыў у Баранавічах.

77. *Алесью Белакозу* (с. 76). ¹*Шан Ян* (390–338 да н.э.) – старажытнакітайскі дзяржаўны дзеяч і мысьляр. ²*А як малы Міхаська...* – гаворка пра сына А. Белакоза.

79. *Людміле Бакуновіч* (с. 78). ¹*Emerytura* (польск.) – пэнсія.

80. *Дануце Бічэль* (с. 79). ¹*Няўжо Прокша адзін справіцца на ўсе франты...* – галоўны рэдактар газэты “Голас Радзімы” літаратар *Леанід Прокша* (1912–1994) пісаў памфлеты пра дзеячоў беларускай эміграцыі. ²*Віка – малайчына...* – гаворка пра *Вікторыю Загнетаву*, дачку Д. Бічэль.

81. *Дануце Бічэль* (с. 80). ¹*Вельмі пагана зрабіў сябра Аляксея, адмовіўшыся ад свае пасады на Ажэшка...* – маецца на ўвазе намер пісьменьніка *Аляксея Карпюка* (1920–1992) сысьці з пасады старшыні Гарадзенскай філіі Саюзу пісьменьнікаў Беларусі. ²*Лойка Алег* (1931–2008) – паэт, празаік, літаратуразнавец; член-карэспандэнт НАН Беларусі (1989), доктар філялёгіі (1969).

82. *Людміле Бакуновіч* (с. 81). ¹*Darling* (ангельск.) – дарагая. ²*Baby* (ангельск.) – дзіця. ³*Кэнэдзі Джон Фіцджэральд* (1917–1963) – прэзыдэнт ЗША, загінуў ад кулі тэрарыста.

84. *Алесью Белакозу* (с. 83). ¹*Была я ў адных старых людзей...* – маецца на ўвазе бібліяфіл *Язэп Таранцей*, які жыў у вёсцы Ізабэлін на Зэльвеншчыне. У 1968 г. ён падараваў паэтцы перапісаны ім ад рукі зборнік выбраных вершаў У. Шэкспіра, А. Пушкіна, А. Блока, Я. Купалы, М. Багдановіча, Л. Геніюш.

86. *Зосьцы Верас* (с. 85). ¹*Клімовіч Адольф* (1900–1970) – грамадзкі дзеяч, журналіст, выдавец; жыў у Вільні. ²*Якраз разглядаў “Каласы”*... – гаворка пра раман Ул. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”.

90. Міколу Прашковічу (с. 88). ¹*Атрымала ліста аб сьмерці аднаго сваяго сябра...* – гаворка пра Міколу Абрамчыка (1903–1970) – беларускага грамадзкага і палітычнага дзеяча, старшыню Рады БНР (1947–1970); жыў у Францыі.

92. Людміле Бакуновіч (с. 90). ¹*Согрпс аліепит* (лац.) – чужое цела. ²*Хто гэта – сябра Жук...* – маецца на ўвазе Вінцэнт Жук-Грышкевіч (1903–1989) – беларускі грамадзкі і палітычны дзеяч, навуковец, старшыня Рады БНР (1970–1982), кіраўнік Каардынацыйнага камітэту беларусаў Канады. ³*Сяброўцы Жук дзякую за памяць...* – гаворка пра Раісу Жук-Грышкевіч (сапр. Жукоўская; 1919–2008) – актывістку жаночага руху на эміграцыі; з 1949 г. жыла ў Канадзе, дзе заснавала Задзіночаньне беларускіх жанчын.

94. Людміле Бакуновіч (с. 91). ¹*Наша мілая дантыстка...* – так Л. Геніюш называла Р. Жук-Грышкевіч. ²*Нікан Мікола* (1908–1999) – беларускі грамадзкі дзеяч і пэдагог. Перад пачаткам Другой сусьветнай вайны быў арыштаваны НКВД і высланы ў Варкуту. Служыў у арміі генэрала Андэрс (1942–1944), з 1952 г. жыў у Аўстраліі.

95. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 92). ¹*Ведаю і Вашага мужа...* – маецца на ўвазе Вінцэнт Жук-Грышкевіч. ²*“Зубры”* – верш Л. Геніюш.

97. Людміле Бакуновіч (с. 94). ¹*Сафіюку недзе няньчыць дзедзік...* – гаворка пра дачку Л. Бакуновіч Сафію (нар. 1967).

98. Людміле Бакуновіч (с. 94). ¹*Ulcus* (лац.) – язва.

99. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 95). ¹*Дзякуй за вестку пра Ксеню...* – відаць, гаворка пра сястру Л. Геніюш Ксеню Міклашэвіч (1912–1970), якая жыла ў Польшчы. ²*Missis* (ангельск.) – спадарыня.

102. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 97). ¹*Найдзюк Часлаў* (1915–1995) – юрыст, журналіст, грамадзкі дзеяч; брат Язэпа Найдзюка. Падчас Другой сусьветнай вайны ўдзельнічаў у працы Беларускай народнай самапомачы. Жыў у Каліфорніі (ЗША). ¹*Прыехалі знаёмыя аж з Караганды...* – маюцца на ўвазе Аляксандра Фурс і яе муж Антон Умпіровіч, якія адбывалі высылку за ўдзел у беларускім незалежніцкім руху.

104. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 99). ¹*Вы бачыліся з Ксеняй...* – відаць, з Ксеніяй Тумаш (сапр. Грыгарчук) – жонкай Вітаўта Тумаша. ³*Фляроўскі Антон Васілевіч* (1884–1968) – расейскі гісторык-славіст, скарыназнавец.

105. Людміле Бакуновіч (с. 100). ¹*Маленькая Ларыса – проста цуд...* – маецца на ўвазе пляменьніца Ул. Бакуновіча. ²*Ці Ліза ўжо замужам...* – гаворка пра Лізу Бакуновіч (нар. 1936) – сястру Ул. Бакуновіча.

107. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 101). ¹*Напісала імправізацыю дарагому сябру...* – маецца на ўвазе Вітаўт Тумаш, які адзначаў сваё 60-годзьдзе (тэкст “імправізацыі” гл.: Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё і дзейнасьць Вінцэнта Жук-Грышкевіча. – Таронта, 1993. С. 550). ²*Дыягэн Сінопскі* (? – каля 330 г. да н.э.) – старажытнагрэцкі філэзаф-мараліст.

108. Людміле Бакуновіч (с. 102). ¹*Соня Н[ікан]* – сястра М. Нікана. ²*Дыспэсія* – парушэньне нармальнай дзейнасьці страўніка і кішэчніка ў немаўлятаў. ³*Што скажа дзед Віктар...* – маецца на ўвазе Віктар Войтанка (1912–1972) – лекар, бацька Л. Бакуновіч; падчас Другой сусьветнай вайны выкладаў у Баранавіцкай мэдычнай школе,

працаваў у Слоніме – на пасадзе Я. Геніюша, які вярнуўся ў Прагу. *Юзэфа Найдзюк* (сапр. *Брэчка*) – актывістка беларускай эміграцыі, жонка Часлава Найдзюка. ⁵*Вера-годна, Марыя Навумчык* – сябра Саюзу беларускай моладзі; была асуджаная, пакараньне адбывала ў Інце. ⁶*Ад Раінага мужа...* – маецца на ўвазе В. Жук-Грышкевіч.

109. *Алесю Белакозу* (с. 103). ¹*Ісакоўскі Міхаіл Васілевіч* (1900–1973) – расейскі паэт, Герой сацыялістычнай працы (1970). ²*Бібіла Юлія* (1897–1974) – бібліёграф; займалася таксама ткацтвам. ³*Наташа Брылёўна...* – *Наталья Семашкевіч* – выдавецкі рэдактар, дачка Я. Брыля. ⁴*Хлапцоў звольнілі з БДУ...* – маюцца на ўвазе *Алесь Разанаў* (нар. 1947) і *Віктар Ярац* (нар. 1948), якія ў 1968 г. былі адлічаныя з БДУ за патрабаваньне выкладаньня па-беларуску.

110. *Людміле Бакуновіч* (с. 105). ¹*Голь Шарль дэ* (1890–1970) – францускі палітычны і ваенны дзеяч, прэзыдэнт Францыі (1958–1969). ²*Sic transit gloria mundi* (лац.) – так мінае слава сьвету.

112. *Людміле Бакуновіч* (с. 107). ¹*Дзякуй Віктару за мілы абразочак...* – маецца на ўвазе малюнак сына Л. Бакуновіч *Віктара* (нар. 1964). ²*Вельмі цікавы трэці номер “Помнікаў архіт[эктур]”...* – відаць, гаворка ідзе пра кварталнік “Помнікі гісторыі і культуры Беларусі”, які выходзіў у Менску ў 1970–1989 гг. ³*Ці атрымалі Вы ліста Шуры...* – маецца на ўвазе *Аляксандра Фурс*. ⁴*Як Расьціслаў...* – маецца на ўвазе брат Л. Бакуновіч *Расьціслаў* (нар. 1944) – юрыст паводле адукацыі; пазьней быў высьвечаны на сьвятара.

113. *Ансамблю “Харошкі”* (с. 109). Друкуецца ўпершыню паводле машынапісу з архіва Л. Геніюш (ЦНБ НАН, ф. 31, воп. 1 спр. 263). ¹“Харошкі” – дзяржаўны харэаграфічны ансамбль. ²*Міхась Пацук* – адзін з вядучых танцораў “Харошак”.

114. *Людміле Бакуновіч* (с. 110). ¹*Што кажуць Наташа і Сафійка...* – маюцца на ўвазе дачкі Л. Бакуновіч *Наталья* (нар. 1962) і *Сафія* (нар. 1967). ²*Пані Вэраніка...* – *Вэраніка Клімовіч* (сапр. *Шутовіч*; 1912–1974) – жонка А. Клімовіча.

115. *Людміле Бакуновіч* (с. 111). ¹*Як адчувае сябе Ганулька сярод сваіх...* – маецца на ўвазе нованароджаная дачка Л. Бакуновіч *Ганна* (1970–2007).

119. *Людміле Бакуновіч* (с. 114). ¹*Дубоўка ў Маскве выдаў санэты Шэкспіра ў сваім перакладзе...* – “Санэты” Шэкспіра ў перакладзе Уладзіміра Дубоўкі (1900–1976) выйшлі ў 1964 г. у менскім выдавецтве “Беларусь”.

120. *Уладзіміру Бакуновічу* (с. 115). Друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, які зьберагаецца ў БДАМЛіМ (фонд 55, не апрацаваны). ¹*Бакуновіч Уладзімір* (1926–1992) – эканаміст; з 1944 г. – на эміграцыі, вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце, з 1963 г. жыў у ЗША – спачатку ў Нью-Джэрзі, потым у Дэтройце (штат Мічыган).

121. *Раісе Жук-Грышкевіч* (с. 117). ¹*Эва* – пляменьніца Р. Жук-Грышкевіч, дачка яе сястры Валянціны Пашкевіч. ²*Мао Цзэдун* (1893–1976) – кітайскі дзяржаўны дзеяч. ³*Асабліва Месячыка...* – *Месячыкам* Л. Геніюш называла гісторыка і навукоўца *Вітаўта Тумаша* (1910–1998). ⁴*Лось Еўдакія* (1929–1977) – паэтка і перакладчыца.

123. *Аляксею Пяткевічу* (с. 119). Упершыню – час. “Славянскі сьвет”, 2003, №1. Публікацыя М. Раманоўскага. ¹*Давяраю Вам і сваю працу і прашу Вас шчыра выказацца аб ёй...* – маецца на ўвазе паэма “На пераломе дзён” (другая назва – “У вайну”), апублікаваная ў тым жа нумары часопісу.

126. Людміле Бакуновіч (с. 122). *Людэчка, родная, а што з Найдзюкамі...* – маецца на ўвазе землятрэс у ваколіцах Лос-Анджэлесу, дзе жылі Часлаў і Юзэфа Найдзюкі.

127. Людміле Бакуновіч (с. 123). *Нічога сабе зарабляе Таня...* – маецца на ўвазе Тацьцяна Аўдзей, каляжанка Л. Бакуновіч па працы. *Рамэа і Джульета* – героі аднайменнай трагедыі У. Шэкспіра, якія сталі сымбалам вялікага, але трагічнага каханьня. *“Coalas”* – каталёг паштовых марак. *Я крыху накрычала на Алеся...* – гаворка пра А. Салаўя.

128. Сям’і Сіраполкаў (с. 124). Друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, перададзенага складальніку Ф. Сокалавай (Чэхія). *Асобы Сіраполкаў* высьветліць не ўдалося. *Аксана Пятроўна Косач-Шыманоўская* – родная сястра ўкраінскай паэтки Лесі Украінкі (1871–1913); у Празе Л. Геніюш жыла зь ёю ў адным доме. *Надпіс на фотаздымку: “На памяць сям’і Сіраполкаў. Ларыса Геніюш. Зэльва, 17/ІІ.71 г.”*

129. Міколу Ермаловічу (с. 124). *Мяне вельмі зацікавіла думка стварыць бел[арускі] Пантэон...* – пад такой назвай М. Ермаловіч плянаваў напісаць сэрыю нарысаў пра выдатных дзеячоў айчыннай гісторыі. *Паэтка* мае на ўвазе нарыс Уладзіміра Рыбіна “Адна з маіх дарог” (“Нёман”, 1971, №2), у аснове якога – падарожжа аўтара па рэках Беларусі. *Гаворка пра артыкул Кацярыны Шарамецавай “З чаго пачынаецца радзіма...”* (“Нёман”, 1971, №2) – аб праблемах сямейнага выхаваньня. *“Разгнеда”* – незакончаная паэма Л. Геніюш, надрукаваная ў газэце “Раніца” за 30 траўня і 20 чэрвеня 1941 г. *Кацык* – удзельны князёк. *Гэбэльс Паўль Ёзэф* (1897–1945) – райхсміністар прапаганды і народнай асьветы ва ўрадзе А. Гітлера.

131. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 127). *Kindergarten* (ням.) – дзіцячы садок.

134. Людміле Бакуновіч (с. 130). *Пестрак Піліп* (1903–1978) – паэт і дзеяч КПЗБ. *Макаль Пятрусь* (1932–1996) – паэт, драматург, перакладчык. *Тармола Раман* (1936–2011) – паэт.

135. Людміле Бакуновіч (с. 132). *Малышка Андрэй* (1912–1970) – украінскі паэт.

136. Людміле Бакуновіч (с. 133). *Усё разглядаю...і кумоў...* – маюцца на ўвазе Івонка Сурвіла і Іван Бруцкі, будучы епіскап БАПЦ; яны хрысьцілі Ганну Бакуновіч у Дэтройце.

Пашкевіч Валянціна (сапр. Жукоўская; 1916–2004) – выпускніца фізыка-матэматычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас Другой сусьветнай вайны працавала ў Бэрліне перакладчыцай, з 1947 г. жыла ў Канадзе, дзе выдала некалькі падручнікаў па беларускай мове і літаратуры; сястра Р. Жук-Грышкевіч.

137. Людміле Бакуновіч (с. 134). *Цудоўны здымачак Ані...* – гаворка пра дачку Л. Бакуновіч Ганну (1970–2007). *Маці Марта – Марта Лясьняк*, ігуменьня базыльянскага кляштару ў Львове; Л. Геніюш пазнаёмілася зь ёю ў Львоўскай турме ў 1948 г.

139. Людміле Бакуновіч (с. 135). *Ніна ў іх была, гасьціла...* – відаць, маецца на ўвазе сястра паэтки Ніна Міклашэвіч (1912–?), якая жыла ў Польшчы.

140. Людміле Бакуновіч (с. 136). *Лісты Марыі Іванаўны пакіньце сабе...* – маецца на ўвазе Марыя Касянкова, жонка празаіка Міхася Зарэцкага.

142. Людміле Бакуновіч (с. 138). *Да Зарэцкай ня ведаю, ці паеду...* – гаворка пра

Марыю Касянкуву, жонку М. Зарэцкага, якая жыла ў вёсцы непадалёк ад Менску.

143. Людміле Бакуновіч (с. 139). ¹*Do terenu* (польск.) – у раён, у пэўную мясцовасьць.

145. Людміле Бакуновіч (с. 141). ¹*Пасылаю Вам ліста Шуры...* – маецца на ўвазе Аляксандра Фурс. ²*Ці атрымалі “Жарты”...* – гаворка пра зборнік “Беларускія народныя жарты” (скл. З. Бяспалы, 1970). ³*“Чазенію” Валодзіну...* – маецца на ўвазе кніга Ул. Караткевіча “Чазенія” (1979).

146. Дануце Бічэль (с. 142). ¹*Уладзімір Паўлючук* – супрацоўнік тыднёвіка “Ніва” (1963–1971), сацыёлаг, антраполяг і рэлігіязнаўца, прафэсар Ягелёнскага і Беластоцкага ўнівэрсытэтаў. Родам зь вёскі Рыбалы на Беласточчыне. Найбольш вядомыя кнігі: *“Вершалін”* (1977, 1999), *“Украіна. Палітыка і містыка”* (1999). ²*На плячах іх, як пішуць, вылез з няласкі А[ляксея] К[арпюк]...* – маецца на ўвазе сфабрыкаваная КДБ у пачатку 70-х гг. справа, паводле якой А. Карпюк супрацоўнічаў з фашыстамі падчас знаходжаньня ў лягеры для ваеннапалонных Штутгоф. Тады рэабілітацыі беларускага пісьменьніка паспрыяў польскі журналіст Аляксандар Амільяновіч (нар. 1923). С. Яновіч абвінавачваў А. Амільяновіча ў супрацоўніцтве з польскімі спэцслужбамі. ³*Лучук Уладзімір* (нар. 1934) – украінскі паэт і перакладчык вершаў Л. Геніюш на ўкраінскую мову.

147. Людміле Бакуновіч (с. 142). ¹*Кенгурыйяй* Л. Геніюш называла *Аўстралію*. ²*Ларэн Сафі* (нар. 1934) – італьянская кінаактрыса.

148. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 143). ¹*Няма лістоў ад Вас, няма і “Разнеды”...* – гаворка пра паэму Л. Геніюш “*Разнеда*”, тэкст якой паэтка прасіла ёй даслаць. ²*Бацьку Галіны за ўсё, за ўсё дзякую...* – маецца на ўвазе В. Тумаш.

149. Людміле Бакуновіч (с. 144). *Тарзан* – герой шматкроць экранізаваных раманаў Э.Р. Бэроўза, у якіх паказана жыцьцё сына ангельскага лорда, які вырас у афрыканскіх джунглях сярод дзікіх зьвяроў.

150. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 145). ¹*Сястра мая сьмяртэльна хвора...* – гаворка пра Ксенію Міклашэвіч. ²*Masz syna i męża lekarzem* (польск.) – маеш сына і мужа лекарамі. *Wrocław, ul. Kotonu Paryskiej, 57, m. 7 Kazimera Mikloszewicz (córka Antonego)* (польск.) – Уроцлаў, вул. Парыскай Камуны, 57, кв. 7 Казіміра Міклашэвіч (дачка Антона).

151. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 146). ¹*Можа – Месячык...* – гаворка пра В. Тумаша. ²*Tumor inoperabilis* (лац.) – пухліна не апэрабельная, не падлягае лекаваньню. ³*Мэнке-Дубейкаўская Юльяна* (1886–1970) – мастацтвазнаўца, грамадзкая дзеячка, аўтарка ўспамінаў пра І. Луцкевіча. ⁴*Луцкевіч Іван* (1881–1919) – палітычны дзеяч, этнограф, публіцыст.

152. Людміле Бакуновіч (с. 147). ¹*“Сьцежкі-дарожкі”* – раман М. Зарэцкага. ²*З дня нараджэньня Валі – нявесткі...* – гаворка пра нявестку Надзеі Караткевіч, жонку Ул. Караткевіча.

153. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 148). ¹*Сьмерць касманаўтаў...* – маецца на ўвазе трагічная гібель касманаўтаў В. Пацаева, Г. Дабравольскага і У. Волкава на караблі “Саюз-11” 30 чэрвеня 1971 г. ²*Кандрат Крапіва* (сапр. *Атраховіч*; 1896–1991) – байкапісец, драматург, народны пісьменьнік Беларусі (1956); Л. Геніюш гаворыць пра яго магчымую датычнасьць да рэпрэсій у 30-я гг.

154. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 149). ¹Даўно ўжо атрымала я “Разнеду”... – гаворка пра паэму “Разнеда”, якая друкавалася ў газ. “Раніца” за 30 траўня і 20 чэрвеня 1941 г. ²“Караван” – фестываль нацыянальных культураў, які ладзіўся ў Таронта (Канада). ³Адзін сябра з часоў нялёгкіх... – маецца на ўвазе Канаш Мікола (1926–2006) – сябра Саюзу беларускай моладзі. Быў арыштаваны, адбываў пакараньне ў Інце, дзе праз ліставаньне пазнаёміўся з Л. Геніюш. Пасьля вызваленьня ў 1956 г. застаўся на Поўначы, закончыў Інцінскі будаўнічы тэхнікум, працаваў на будоўлях. У Беларусь вярнуўся ў 1973 г., жыў у Жлобіне.

157. Людміле Бакуновіч (с. 152). ¹Пасьля першай сусьветнай вайны нас, дзяцей, крыху прыкармлівала Амэрыка... – маецца на ўвазе гуманітарная місія ўраду ЗША, якая ажыцьцяўлялася ў Беларусі і другіх рэгіёнах Эўропы ў 1914–1921 гг. (гл.: Лукашук А. Прыгоды АРА ў Беларусі. – 2005). ²А другая для мужа бабусі Марылі... – Марыля Войтанка (сапр. Хіневіч) – маці Л. Бакуновіч.

158. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 153). ¹Ulcus duodeni i stenoz (лац.) – язва дванаццаціперснай кішкі і стэноз. ²Пятро Станіслававіч Геніюш (?–31 сьнежня 1952 г., Зэльва) – сьвёкар паэткі, у ягонай хаце Л. і Я. Геніюшы жылі па вяртаньні зь лягеру.

159. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 155). ¹Кніга “Белорусы в Москве” Л. Абэцадарскага выйшла ў Менску ў 1957 г. ²Я з Вамі ўсьцяж... – цытата зь верша Л. Геніюш “Я з вамі ў няволі, я з вамі ўсьцяж...”, напісанага ў 1949 г. у Інце.

161. Людміле Бакуновіч (с. 156). ¹Броўка Пятрусь (1905–1980) – народны паэт Беларусі (1962), старшыня праўленьня Саюзу пісьменьнікаў (1948–1967), галоўны рэдактар выдавецтва “Беларуская савецкая энцыкляпэдыя” (1967–1980). ²Мулявін Уладзімір (1941–2003) – сьпявак і кампазытар, заснавальнік ансамбля “Песьняры”.

163. Раісе Жук-Грышкевіч (с. 159). ¹Ён і ў руках Рамана, Ніны... – маюцца на ўвазе муж і сястра Ксеніі Міклашэвіч. ²Kindergarten (ням.) – дзіцячы садок.

164. Людміле Бакуновіч (с. 159). ¹Івонка вельмі падабаецца... – Івонка Сурвіла (сапр. Шыманец; нар. 1936), мастачка і грамадзка-палітычная дзеячка беларускай эміграцыі, хросная маці Ганны Бакуновіч; старшыня Рады БНР.

165. Людміле Бакуновіч (с. 160). ¹Гальфстрым – сыстэма цёплых плыняў у паўночнай частцы Атлянтычнага акіяну. ¹Дзякуй за Вашу бабуленьку... – маецца на ўвазе ўрачыста адзначанае 90-годзьдзе Філямэны Войтанка (сапр. Рахавецкая; 1881–1975) – удавы мітрафорнага пратаіерэя Сьцяпана і маці сьвятара Віктара Войтанкі.

166. Людміле Бакуновіч (с. 161). ¹Прадслава (Эўфрасіньня Полацкая; 1102?–1173) – асьветніца, ігуменьня манастыра сьв. Спаса ў Полацку, першая жанчына, кананізаваная праваслаўнай царквой. ²Архітэктар Штыхаў... – памылка Геніюш; Георгі Штыхаў (нар. 1927) – архэоляг і гісторык-мэдыявіст.

167. Людміле Бакуновіч (с. 162). ¹Багдановіч Глеб (1913–1960-я) – палітычны і вайсковы дзеяч, доктар мэдыцыны. Падчас Другой сусьветнай вайны быў сябрам Беларускай незалежніцкай партыі, служыў у Беларускай краёвай абароне; у складзе батальёну “Дальвіц” дэсантаваўся ў 1944 г. на Віленшчыну. У паваенны час працаваў лекарам на Беласточчыне; у 1949 г. – арыштаваны польскімі спэцслужбамі і дэпартаваны ў СССР, дзе быў асуджаны; пасьля вызваленьня жыў у Рудзенску на Меншчыне.

170. Людміле Бакуновіч (с. 164). ¹*Лапіцкая Валянціна* (сапр. Трафімюк; 1932–2000) – жонка сьвятара, прыхільніка Беларускай аўтакефальнай царквы Мікалая Лапіцкага (1907–1976).

171. Людміле Бакуновіч (с. 166). ¹*Баба вельмі перажывае за мае пасылачкі ад Вас...* – маецца на ўвазе *Ганна Канюшэўская*, якая жыла ў першай палавіне дому Геніюшаў (ад вуліцы) і як меркавала паэтка, выконвала назіральныя функцыі па заданьні спэцслужбаў.

173. Людміле Бакуновіч (с. 168). ¹*Як пераносіце сваё вялікае гора...* – маецца на ўвазе сьмерць бацькі Л. Бакуновіч – Віктара Войтанкі (1912–1972).

177. Аляксею Пяткевічу (с. 171). ¹*Марыя Пяткевіч* (сапр. Шумская; нар. 1930) – настаўніца, жонка А. Пяткевіча. ²*Ubertensch* (ням.) – звышчалавек. ³*Марына Пяткевіч* (*Загідуліна*; нар. 1965) – дачка А. Пяткевіча. ⁴*Гоўгель Ніна* – стрыечная сястра Л. Геніюш; працавала ў Гарадзенскім пэдагагічным інстытуце.

180. Аляксею Пяткевічу (с. 173). ¹*Ульяновіч Аляксандар* (нар. 1921) – тагачасны трэці сакратар Гарадзенскага абкаму КПБ; пасля выхаду на пэнсію – старшыня рады вэтэранаў пры Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь.

181. Людміле Бакуновіч (с. 174). ¹*Аб гэтым я пісала Валі і яе сястры...* – гаворка пра Валянціну Пашкевіч і Раісу Жук-Грышкевіч.

187. Алесю Белакозу (с. 178). ¹*Машэраў Пятро* (1918–1980) – партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР, першы сакратар ЦК КПБ (1964–1980). ²*Петрашэвіч Яўген* (нар. 1930) – музычны пэдагог і кампазытар, аўтар зборніка “Беларускі вясёлкавы край” (2010); жыве ў Гародні.

188. Эдуарду і Ніне Сьвітам (с. 179). Друкуецца ўпершыню паводле копіі аўтографа, перададзенай складальніку Н. Сьвіта. ¹*Эдуард і Ніна Сьвіты* – лекары, працавалі ў Зэльвенскай больніцы; *Геначка* – іх сын. ²*Мікалай Прусевіч* – зэльвенскі лекар.

191. Надзеі Караткевіч (с. 182). ¹*Добра было б каб Вашы паглядзелі Чэхаславаччыну...* – гаворка пра паездку Ул. Караткевіча з жонкай у Прагу. ²*Пэжына ма чтыры ружкі, пад пэжыноу чтыры нужкі...* (з чэск.) – пярына мае чатыры ручкі, пад пярынай чатыры ножкі. ³*Муж быў захоплены Валодзевым “Хрыстом”...* – гаворка пра раман Ул. Караткевіча “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”. ⁴*Гус Ян* (1371–1415) – чэскі мысьляр і пісьменьнік, нацыянальны герой Чэхіі; быў спалены на вогнішчы ў Канстанцы як ерэтык паводле рашэньня царкоўнага сабору. ⁵*Капэрнік Мікалай* (1473–1543) – польскі астраном, стваральнік геліяцэнтрычнай сыстэмы сьвету. ⁶*Скарга Пётр* (1536–1612) – царкоўны і палітычны дзеяч Рэчы Паспалітай, заснавальнік і першы рэктар Віленскай езуіцкай акадэміі. ⁷*Няхай мне як найхутчэй вышле сваю кніжку аб Ф. Скарыне ды “Літаратурную Беласточчыну”...* – маюцца на ўвазе кнігі Ф. Скарыны “Прадмовы і пасляслоўі” (1969), падрыхтаваная М. Прашковічам і Ф. Коршунавым, і альманах “Літаратурная Беласточчына” (Менск, 1973). ⁸*Абрамовіч Зыгмунт* (сцэнічны псеўданім *Антон Забель*; 1892–1988) – актор тэатра Ігната Буйніцкага; жыве ў Злотаве (Польшча).

192. Надзеі Караткевіч (с. 184). ¹*Адпачылі ў Наташы як сьлед...* – гаворка пра *Наталью Кучкоўскую* (1922–2003), сястру Ул. Караткевіча, якая жыла ў Оршы. ²*Heilige Nikolaus* (ням.) – сьвяты Мікалай. ³*Рабінзон Круза* – герой раманау Д. Дэфо “Дзіўнае

жыцьцё і прыгоды Рабінзона Круза, апісаныя ім самім” (1719); Круза шмат гадоў пражыў на бязьлюдным востраве.

193. *Алесью Белакозу* (с. 186). ¹*Прывітаньні Вам ад Тэрэзы Кантанцінаўны і яе мужа...* – маецца на ўвазе жонка *Аляксандра Галавача* – дырэктара мясцовай школы-інтэрната. ²*Як маецца Вера...* – жонка А. Белакоза, настаўніца і музэйны работнік.

194. *Дануце Бічэль* (с. 187). ¹*Быкаў Васіль* (1924–2003) – народны пісьменьнік Беларусі (1980); ліставаўся з Л. Геніюш.

195. *Дануце Бічэль* (с. 188). ¹*Маё поўнае ўдзячнасьці Вам з Алесем...* – магчыма, гаворка пра А. Белакоза. ²*Поле, пахучае ў ноч чабаром...* – Л. Геніюш цытуе ўласны верш “Восень чароўная, восень янтарная...”, упершыню апублікаваны ў газ. “Раніца” 15 лістапада 1942 г. ³*Беларускай быць – трэба ўсё рабіць...* – паэтка цытуе свой верш “Дзеду, дзеду, саколіку...”, упершыню апублікаваны ў газ. “Раніца” 20 верасьня 1941 г.

196. *Дануце Бічэль* (с. 188). ¹*Is in love* (ангельск.) – закаханы. ²*“Рыжая палянка”* – зборнік дзіцячых вершаў Д. Бічэль, які выйшаў у сьвет у 1971 г. ³*Макаёнак Андрэй* (1920–1982) – драматург, аўтар камэдыі “Трыбунал”, народны пісьменьнік Беларусі (1977). ⁴*Нешта ня так у каралеўстве дацкім...* – цытата з трагедыі У. Шэкспіра “Гамлет” (1600). ⁵*Баба Казя...* – *Казіміра Грамакоўская* (1903–1993) – сьвякроў Д. Бічэль. ⁶*Перадай ад мяне шчырыя спагаданьні Славіку...* – маецца на ўвазе *Вячаслаў Сачук* – сусед Д. Бічэль, танцор гарадзенскага ансамбля “Нёман”.

197. *Надзеі Караткевіч* (с. 192). ¹*Запхнуць бы яго ў тыя Каралішчавічы...* – маецца на ўвазе Дом творчасьці і адпачынку пісьменьнікаў “Каралішчавічы”. ²*Далёка ў Аўстраліі жыве наш адзін паэт...* – гаворка пра *Алеся Салаўя* (1922–1978). ³*Кожны з нас ёсьць твар свае Радзімы...* – Л. Геніюш цытуе свой верш “Адна ёсьць толькі ў сьвеце Беларусь...” (гл.: Збор твораў у 2 т. Т. 1 – 2010; стар. 347). ⁴*“Вока тайфуна”* – кніга Ул. Караткевіча, выйшла ў сьвет у 1974 г.

199. *Зосьцы Верас* (с. 195). ¹*Багушэвіч Францішак* (1840–1900) – паэт, публіцыст, адзін з заснавальнікаў новай беларускай літаратуры. ²*Збралевіч Лідзія* – бібліёграф, загадчыца аддзелу рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ АН імя Якуба Коласа. ³*Пана Яна дазволілі пахаваць...* – маецца на ўвазе *Шутовіч Янка* (1904–1973) – беларускі грамадзка-палітычны дзеяч, рэдактар кварталніка “Калосьсе” (Вільня).

200. *Надзеі Караткевіч* (с. 197). ¹*Думаю сабе: як там сябе пачувае сябра Сьцяпан...* – верагодна, тэатразнавец *Сьцяпан Міско* (нар. 1930).

202. *Зосьцы Верас* (с. 200). ¹*П. Галіна...* – *Галіна Войцік* (1927–2007), доктар пэдагогікі, дачка З. Верас і Антона Войціка (1998–1948).

207. *Зосьцы Верас* (с. 204). ¹*Вестку аб сьмерці адной паэтэсы, якая ня тут жыве...* – маецца на ўвазе *Натальля Арсеньнева* (1903–1997), якая жыла ў ЗША. Дзэзынфармацыя пра яе сьмерць неаднаразова распаўсюджвалася ў гарадзенскім літаратурным асяродку.

209. *Раісе Жук-Грышкевіч* (с. 206). ¹*Місіс Эванс* – псеўданім Р. Жук-Грышкевіч у ліставаньні з Л. Геніюш.

210. *Надзеі Караткевіч* (с. 206). ¹*Фарсайты* – героі рамана Дж. Голсуорсі “Сага пра Фарсайтаў”. ²*Happy navigation* (ангельск.) – шчасьлівага плаваньня. ³*Валодзіну п’есу, якую ставяць цяпер у Віцебску...* – гаворка пра п’есу Ул. Караткевіча “Званы Віцебска”. ⁴*“Вершалінскі рай”* – раман А. Карпюка. ⁵*Выйшлі ўспаміны П. Мядзёлкі...* – мэмуары П. Мядзёлкі “Сьцежкамi жыцьця” выйшлі ў 1974 г.

211. *Зосьцы Верас* (с. 208). *Купюра a la Korernik...* – маецца на ўвазе банкнота 1000 злотых.

213. *Надзеі Караткевіч* (с. 210). ¹*Андэрс Уладзіслаў* (1892–1970) – польскі генэрал. У 1941–1942 гг. камандаваў арміяй, сфармаванай на савецкай тэрыторыі па ўзгадненьні з урадам СССР. Адмовіўся змагацца зь немцамі на баку саветаў і перайшоў да хаўруснікаў СССР па антыгітлераўскай кааліцыі. У 1943–1944 гг. камандаваў польскім корпусам у Італіі.

214. *Алесью Белакозу* (с. 212). ¹*Жычка Хведар* (1927–2007) – паэт і перакладчык, быў галоўным рэдактарам тыднёвіка “Літаратура і мастацтва” (1972–1976). ²*Еўтушэнка Яўгеній Аляксандравіч* (нар. 1933) – расейскі паэт і грамадзкі дзеяч, складальнік фундамэнтальнай паэтычнай анталёгіі “Строфы века” (1995). ³*Маскалёва* – дырэктар школы-інтэрнату ў Мастах.

215. *Алесью Белакозу* (с. 213). ¹*Адно ў нас чалавечае сумленьне...* – Л. Геніюш цытуе свой верш “Адна ёсьць толькі ў сьвеце Беларусь” (гл.: Збор твораў у 2 т. Том 1. – 2010; стар. 347). ²*Вярцінскі Анатоль* (нар. 1931) – паэт і грамадзкі дзеяч; быў галоўным рэдактарам тыднёвіка “Літаратура і мастацтва”, дэпутатам Вярхоўнага Савету XII скліканьня, які абвесьціў сувэрэнітэт Рэспублікі Беларусь. Непрыезд паэта ў Гудзевічы быў зьвязаны з выступам П. Машэрава на рэспубліканскай нарадзе, дзе ён пакрытыкаваў творчасць А. Вярцінскага. ³*Мазураў Кірыла* (1914–1989) – старшыня Савету міністраў БССР, першы сакратар ЦК КПБ, першы намесьнік Старшыні Савету міністраў СССР (1965–1978). ⁴*Грамыка Андрэй* (1909–1989) – міністар замежных справаў СССР (1957–1985), член Палітбюро ЦК КПСС (1973–1988). ⁵*Жменю сьвежага сена пакладзе на абрус...* – Л. Геніюш цытуе свой верш “У сьнягах белапенных сяння ўся Беларусь...”, упершыню апублікаваны ў газ. “Беларус” (1975, № 214, люты).

216. *Алесью Белакозу* (с. 215). ¹*Бягун Уладзімір* (1929–1989) – журналіст і філёзаф, аўтар крытычных кніг пра сіянізм.

217. *Алесью Белакозу* (с. 215). ¹*Міклашэвіч Аляксей* (1923–2011) пасля дэмабілізацыі з арміі генэрала Андэрса жыў у Лёндане, працаваў акторм у тэатры. ²*Міклашэвіч Людміла* (1925–1955) – сястра паэткі; у “Споведзі” падаюцца дзьве даты сьмерці Людмілы: 1952 і 1954 г. Насамрэч – 2 траўня 1955 г. ³*Міклашэвіч Ксенія* (1912–1970) – найстарэйшая сястра паэткі; жыла ва Уроцлаве (Польшча). ⁴*Міклашэвіч Ніна* (1913–?) – сястра паэткі; жыла ў Польшчы, некалькі разоў адведвала Л. Геніюш у Зэльве. ⁵*Прачытайце Еўціхевіча...* – у №2 час. “Полымя” за 1975 г. быў апублікаваны артыкул В. Еўціхевіча пра карозію глебы.

219. *Алесью Белакозу* (с. 217). ¹*У А.А. мелася быць вясельле...* – маецца на ўвазе Аляксандар Аляксандравіч Галавач – дырэктар Зэльвенскай школы-інтэрната.

220. *Зосьцы Верас* (с. 218). ¹*Выслала я ўсё гэта на Архітэкту...* – на вуліцы Архітэкту ў Вільні жыла Галіна Войцік з мужам Лявонам Луцкевічам. ²*Мама, я чорны, я чорны,*

хоць скура мая – белая... – парафраза з верша Ю. Геніюша “Афрыка” (гл.: Геніюш Л., Геніюш Ю. Маці і сын. – Беласток, 1992).

221. *Зосьцы Верас* (с. 219). ¹*Паўловіч Альбэрт* (1875–1951) – паэт і драматург. ²*Марыя Шутовіч* – сястра ксяндза Віктара Шутовіча (1890–1960). ³*Ядвіга Гарлуковіч* – пляменьніца выдаўца і літаратуразнаўца Янкі Шутовіча (1904–1973). ⁴*Бэргман Аляксандра* (сапр. *Кучкоўская*; 1906–2005) – гісторык, дасьледчыца нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі; з 1946 г. жыла ў Польшчы.

222. *Алесю Белакозу* (с. 221). *З прычыны сьмерці Вашай дарагой Маці...* – Вольгі Канстанцінаўны Белакоз (сапр. *Петрашэвіч*; 1895–1975).

223. *Зосьцы Верас* (с. 221). ¹*Клімук Пятро* (нар. 1942) – касманаўт, двойчы Герой Саветскага Саюзу; прыслаў у Гудзевіцкі літаратурна-краязнаўчы музэй кнігу Л. Геніюш “Невадам зь Нёмана” са сваім дарчым надпісам, што служыла своеасаблівай ахоўнай граматай для музэю. ²*Пану Тоніку...* – *Антон Шантыр* (1919–1976), сын Зоські Верас і Фабіяна Шантыра.

226. *Надзеі Караткевіч* (с. 225). ¹*Франко Іван* (1856–1916) – пісьменьнік, клясык украінскай літаратуры.

229. *Вячку Целешу* (с. 228). ¹*Целеш Вячаслаў* (нар. 1938), беларускі мастак і філякартыст, аўтар альбома “Гарады Беларусі на старых паштоўках” (1998); жыве ў Рызе.

230. *Вячку Целешу* (с. 228). ¹*Уладзімір Міхайлоўскі* – работнік сувязі; родам з Краснасельскага, жыў у Зэльве.

231. *Невядомаму адрасату* (с. 229). Друкеецца ўпершыню паводле машынапісу з аўтарскімі праўкамі, перададзенага складальніку М. Ермаловічам. ¹*Гусоўскі Мікола* (1470–80-я – пасля 1533) – беларускі паэт-гуманіст і асьветнік эпохі Адраджэньня, прадстаўнік новалацінскай усходнеэўрапейскай школы. ²*Хазанаў Генадзь Віктаравіч* (нар. 1945) – расейскі артыст, кіраўнік маскоўскага Тэатру эстрады; народны артыст Расеі (1994).

232. *Алесю Белакозу* (с. 230). ¹*Мікола Панасюк* (нар. 1947) – журналіст і пісьменьнік; вершы друкаваў пад псеўданімам Дзяніс Бусьлёнак. Кніга “П.І. Клімук” (1976) напісаная ім у суаўтарстве з І. Ваганавым. Жыве ў Берасьці.

233. *Ядвізе Гарлуковіч* (с. 230). *Часта прыпамінаецца лёс Юстына...* – *Юстын*, дванаццацігадовы сын Адольфа Клімовіча, утапіўся ў рэчцы.

236. *Міколу Ермаловічу* (с. 233). ¹*Сергіевіч Юльян* (1910–1976) – самадзейны мастак і паэт, які пачынаў друкавацца разам з Л. Геніюш на старонках бэрлінскай газеты “Раніца” ў 1940–1943 гг. Жыў у вёсцы Ленкаўшчына Маладзечанскага раёну.

237. *Алесю Белакозу* (с. 233). ¹*Мележ Іван* (1921–1976) – народны пісьменьнік Беларусі (1972).

240. *Надзеі Караткевіч* (с. 236). ¹*Аляксей Марцінчык* – муж З. Каліноўскай, суседкі і прыцелькі Л. Геніюш. ²*Супрун Васіль* (нар. 1926) – паэт, краязнавец, архэоляг. У 1947 г. быў арыштаваны за прыналежнасьць да антысаветскай арганізацыі “Чайка”, адбываў зьнявольненьне ў Варкуце і Інце; пасля вызваленьня жыў у Слоніме.

241. У рэдакцыю часопісу “Полымя” (с. 237). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу з архіва Л. Геніюш (ЦНБ НАН, ф. 31, воп. 1 спр. 260).

244. *Надзеі Караткевіч* (с. 238). ¹Яўгенія Грынкевіч (Усюкевіч; 1896–1983) – малодшая сястра Надзеі Караткевіч.

245. *Алесю Белакозу* (с. 240). ¹Вельмі няўдалы атрымаўся “палёт” з гары... – на Зэльвеншчыне гарой называюць таксама гарышча. ²Барскі Алесь (Баршчэўскі; нар. 1930) – беларускі паэт і літаратуразнавец, родам з Беласточчыны; узначальваў Беларускае грамадзка-культурнае таварыства ў Польшчы, загадваў катэдрай беларускай філялёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту.

247. *Дануце Бічэль* (с. 241). ¹Эрык энд корпорэйшн (з ангельск.) – Эрык і карпарацыя. ²Пан Мацей напісаў... – маецца на ўвазе Канановіч Мацей Юзаф (1912–1986) – польскі паэт і перакладчык беларускага паходжаньня; жыў у Лодзі (Польшча).

250. *Дануце Бічэль* (с. 244). ¹Клышка Міхась (1925–1984) – журналіст і мовазнавец. ²Прсяць “Неглюбскія ручнікі”... – магчыма, маецца на ўвазе фотаальбом. М. Жабінскай “Мастацтва сяла Неглюбка” (1976).

251. *Міколу Канашу* (с. 245). Друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, перададзенага складальніку М. Канашам. ¹Канаш Мікола (1926–2006) – сябра Саюзу беларускай моладзі. Быў арыштаваны, адбываў пакараньне ў Інце, дзе праз ліставаньне пазнаёміўся з Л. Геніюш. У Беларусь вярнуўся ў 1973 г., жыў у Жлобіне. Соня – жонка М. Канаша. ²Дудка Янка (1922–2006) – жаўнер Беларускай краёвай абароны, адбыў 10 гадоў у Гулагу; пасля вызваленьня жыў у Баранавічах. ³Ці няма больш у Вас “Алесяў”... – маецца на ўвазе кніга Л. Геніюш “Добрай раніцы, Алесь!” (1976).

253. *Алесю Белакозу* (с. 247). ¹Сяньня выслала сябрам крыху Алесевых кніжачак... – гаворка пра зб. “Добрай раніцы, Алесь!”.

254. *Дануце Бічэль* (с. 249). ¹Астроўскі Юры (1925–1992) – біяхімік, акадэмік АН Беларусі, дырэктар Інстытуту біяхіміі АН Беларусі.

256. *Алесю Белакозу* (с. 250). ¹*Syn twego brata jest welkim czlowekom* (польск.) – сын твайго брата – вялікі чалавек. Відаць, маецца на ўвазе сын Аляксея Міклашэвіча Робэрт, які служыў у Каралеўскай марской пяхоце, ваяваў у Паўночнай Ірляндыі.

257. *Дануце Бічэль* (с. 250). ¹Куды пайшоў служыць Коля... – маецца на ўвазе сын А. Белакоза.

260. *Дануце Бічэль* (с. 253). ¹Загнетава Віка (Ілына; нар. 1960) – мастачка, дачка Д. Бічэль.

261. *Алесю Белакозу* (с. 254). ¹ФЗО (расейск.) – фабрычна-заводское обучение. ²Быць людзьмі, ня толькі імі звацца... – цытата з верша Л. Геніюш “Мне патрэбны бор стары сасновы...”. ³Бэргман Аляксандра (1906–2005) – гісторык, дасьледчыца Заходняй Беларусі; з 1946 г. жыла ў Польшчы.

263. *Алесю Белакозу* (с. 255). ¹Карпаў Анатоля Яўгенавіч (нар. 1951) – расейскі шахматыст, чэмпіён сьвету па шахматах. ²У 1973 г. яна выйшла ў Львове па-ўкраінску... –

маецца на ўвазе кніга Ул. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”. ³Ці дасталі “Ветразі Адысея”... – гаворка пра кнігу Уладзіміра Калесьніка. ⁴Сіпакоў Янка (1936–2011) – паэт, празаік і перакладчык. ⁵Ці бачылі кніжку А. Карпюка пра О. Корбут... – кніга “Ольга Корбут” (1977) напісана А. Карпюком у суаўтарстве з М. Супоневым.

266. Івану Гнацюку (с. 257). Упершыню – час. “Тэрмапілы”, 2006, №10. Публікацыя А. Пашкевіча. ¹Гнацюк Іван – украінскі паэт і перакладчык. ²Дарагім п. Оксане і Уладзіміру... – маюцца на ўвазе ўкраінскія паэты Аксана Сенатовіч і Уладзімір Лучук.

267. Міколу Канашу (с. 258). Друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, перададзенага складальніку М. Канашам. ¹Ці ёсьць яшчэ ў Вас “Замкі Беларусі”... – відаць, маецца на ўвазе кніга М. Ткачова “Замкі Беларусі XII–XVII стагоддзяў” (1977).

269. Ганьне Сядач (с. 259). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу, які зьберагаецца ў Гудзевіцкім літаратурна-краязнаўчым музэі. ¹Ганна Сядач – вучаніца Гудзевіцкай СШ. ²Polska, 15-304, m. Bialystok, ul. Wolodyjowkiego, 8 m. 36, Jerzy Geniusz (польск.) – Польшча, 15-304, г. Беласток, вул. Валадыеўскага, 8 кв. 36, Юры Геніюш.

271. Алесю Белакозу (с. 260). ¹Лынькоў Міхась (1899–1975) – празаік і грамадзкі дзеяч, народны пісьменьнік Беларусі (1962). ²Родзевіч Леапольд (1895–пасля 1938) – паэт, драматург, удзельнік нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі. Быў арыштаваны ў 1934 г., загінуў у Гулагу. “Праменьчык” – літаратурны машынапісны часопіс, які выпускаўся вучнямі Гудзевіцкай СШ з 1966 г.; пабачыла сьвет 17 нумароў.

272. Дануце Бічэль (с. 261). ¹Каб Ты напісала Олі... – відаць, гаворка пра Вольгу Іпатаву. ²Шаховіч Міхась (нар. 1953) – беларускі паэт; жыве ў Беластоку. ³“Белавежа” – згуртаваньне беларускіх літаратараў, якое дзейнічала пры тыднёвіку “Ніва” (Беласток). ⁴Разін Сьцяпан Цімафеевіч (каля 1630–1671) – данскі казак, кіраўнік Сялянскай вайны ў Расеі (1670). ⁵“Вершалінскі рай” – раман А. Карпюка.

273. Ларысе Ралейнік (с. 262). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу, які зьберагаецца ў Гудзевіцкім літаратурна-краязнаўчым музэі. ¹Ларыса Ралейнік – стрыечная пляменьніца Л. Геніюш, на той час – вучаніца Гудзевіцкай СШ. ²Буйло Канстанцыя (1893–1986) – беларуская паэтка; жыла ў Маскве.

274. Алесю Белакозу (с. 263). ¹Данчык, так называецца малады наш пясняр... – Андрусышын Багдан (нар. 1958) – беларускі сьпявак і журналіст, нарадзіўся ў Нью-Ёрку; цяпер – супрацоўнік радыё “Свабода”. Алесю Белакозу (с. 265). ¹Хто і дзе ўспамінаў нашага мілага касманаўта і маю кніжку... – маецца на ўвазе П. Клімук і надпісаная ім кніга “Невадам зь Нёмана” – экспанат Гудзевіцкага краязнаўчага музэю. ²Бураўкін Генадзь (нар. 1936) – паэт, грамадзкі і дзяржаўны дзеяч; узначальваў Дзяржаўны камітэт па тэлебачаньні і радыёвяшчаньні БССР, быў спэцыяльным прадстаўніком Беларусі пры ААН.

278. Валянціне Пашкевіч (с. 266). Друкуецца ўпершыню паводле аўтографа, які зьберагаецца ў архіве В. Іпатавай (Дзяржаўны музэй гісторыі беларускай літаратуры; фонд не апрацаваны). ¹Пашкевіч Валянціна (сапр. Жукоўская; 1916–2004) – выпускніца фізыка-матэматычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас Другой сусьветнай вайны працавала ў Бэрліне перакладчыцай, з 1947 г. жыла ў Канадзе, дзе выдала некалькі падручнікаў па беларускай мове і літаратуры; сястра Р. Жук-Грышкевіч.

281. *Дануце Бічэль* (с. 269). ¹*Кавалёнак Уладзімір* (нар. 1942) – касманаўт, двойчы Герой Савецкага Саюзу.

285. *Уладзіміру Мазго* (с. 272). Упершыню – газ. “Праца”, 1994, 9 жніўня. Публікацыя Ул. Мазго. ¹*Мазго Уладзімір* (нар. 1959) – паэт; нарадзіўся ў Зэльве, жыў у суседнім з Геніюшамі доме.

289. *Дануце Бічэль* (с. 275). ¹*А я ўсюды бачу с.п. Яначку...* – Янка Геніюш памёр 8 лютага 1979 г.

290. *Язэпу Найдзюку* (с. 276). ¹*Найдзюк Язэп* (1909–1984) – гісторык і грамадзкі дзеяч, адзін з аўтараў кнігі “Беларусь учора і сяньня” (1943); пасля вайны жыў у Польшчы пад прозьвішчам *Александровіч*.

291. *Дануце Бічэль* (с. 277). ¹*Карпееў Анатоль* (нар. 1943) – у 1970-я гг. інструктар Зэльвенскага райкаму, пазьней намесьнік старшыні Зэльвенскага райвыканкаму. ²*Зіна (мама Каці)*... – гаворка пра цешчу Ю. Голуба, якая жыла ў вёсцы Горна каля Зэльвы.

295. *Зосьцы Верас* (с. 281). ¹*Корбут Вольга* (нар. 1955) – беларуская гімнастка, чэмпіёнка Алімпійскіх гульняў (1972, 1976). ²*Барткевіч Леанід* (нар. 1949) – эстрадны сьпявак, саліст ансамбля “Песьняры” (1970–1980). ³*Называецца Леанід...* – сын В. Корбут і Л. Барткевіча мае імя *Рычард*.

296. *Дануце Бічэль* (с. 283). ¹*Карпюк Іна* (1929–2009) – пэдагог, жонка А. Карпюка; настаўнічала ў гарадзенскай СШ №12, выкладала на катэдры пэдагогікі Гарадзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэту імя Я. Купалы. ²*Дайнека Леанід* (нар. 1940) – паэт і празаік; зб. “*Начныя тэлеграмы*” выдаў у 1974 г.

297. *Язэпу Найдзюку* (с. 283). ¹*Люцынка* – дачка Я. Найдзюка, якая жыла ў Беластоку па суседзтве з Ю. Геніюшам.

298. *Алесею Белакозу* (с. 284). ¹*Чарняўскі Міхась* (нар. 1938) – архэоляг, пісьменьнік, грамадзкі дзеяч, публікатар мэмуараў Л. Геніюш “Споведзь” (1990). ²*Hipoteczny urzqd* (польск.) – іпатэчная ўстанова.

300. *Аляксею Пяткевічу* (с. 288). ¹*Халянюка Аліна* (сапр. *Мацыевіч*; 1940–1979) – літаратуразнавец, пэдагог; працавала ў Зэльвенскай школе-інтэрнаце, у Гарадзенскім пэдінстытуце. ²*Ну так што ж видно, я был нехорош...* – радкі з верша Я. Еўтушэнкі. ³*Жук Алесь* (нар. 1947) – празаік; у 1979 г. – інструктар сэктару літаратуры ЦК КПБ. ⁴*Граблеўскі Іван* (1936–1994) – журналіст, краязнавец; працаваў галоўным рэдактарам Гарадзенскага абласнога тэлебачаньня, загадчыкам сэктару друку, радыё і тэлебачаньня Гарадзенскага абкаму КПБ (1979–1982).

302. *Раісе Жук-Грышкевіч* (с. 290). ¹*Як маюцца Валя, Эва, Паўлюк...* – гаворка пра Валянціну Пашкевіч і яе дзяцей.

303. *Язэпу Найдзюку* (с. 292). ¹*Александровіч Сьцяпан* (1921–1986) – літаратуразнавец, доктар філялёгіі (1972). ²*Будзе 40 дзён ад сьмерці с. п. Генкі...* – маецца на ўвазе *Генадзь Тукальскі*, пляменьнік Я. Геніюша.

304. *Зосьцы Верас* (с. 294). ¹*Язэп Александровіч* – пад такім прозьвішчам жыў у Польшчы *Язэп Найдзюк*. ²*Зянон Пазняк* (нар. 1944), палітычны і грамадзкі дзеяч,

архэоляг, мастацтвазнавец; быў старшынёй сойму Беларускага народнага фронту “Адраджэньне”, лідарам апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце (1990–1996); у 1994 г. – кандыдат у прэзыдэнты Рэспублікі Беларусь; з 1996 г. – на эміграцыі, жыве ў Варшаве, выдае час. “Беларускія ведамасьці”.

306. *Дануце Бічэль* (с. 296). ¹*Загнетаў Валеры* (нар. 1965) – сын Д. Бічэль. ²*Філёзафу – стаяць у чарзе...* – маецца на ўвазе юрыст *Генадзь Жыбер* (нар. 1961), стрыечны пляменьнік Д. Бічэль.

307. *Дануце Бічэль* (с. 297). ¹*Казакова Рыма Фёдараўна* (1932–2007) – расейская паэтка, перакладчыца беларускай паэзіі. ²*“Руслан і Людміла”* – паэма А.С. Пушкіна. ³*Траяноўскі Алесь* (1925–2005) – журналіст, паэт і перакладчык. ⁴*Ставер Алесь* (1929–1995) – паэт і празаік; зб. “*Жнівеньскі вырай*” выдаў у 1979 г.

309. *Дануце Бічэль* (с. 299). ¹*Паўлаў Уладзімір* (нар. 1935) – паэт і празаік; у выдавецтве “Мастацкая літаратура” загадваў рэдакцыяй паэзіі. ²*Вонку “вецер ярасны і востры...”* – Л. Геніюш цытуе свой верш “Сьвішча вецер ашалела, востра...” (гл.: Збор твораў у 2 т. Т. 1 – 2010; стар. 195).

310. *Дануце Бічэль* (с. 299). ¹*Кто вам целует пальцы...* – радок зь песьні расейскага аўтара і выканаўца Аляксандра Вярцінскага “Лилый негр” (1916).

311. *Дануце Бічэль* (с. 300). ¹*І да “Вальтэра”...* – маецца на ўвазе Генадзь Жыбер, стрыечны пляменьнік Д. Бічэль. ²*Сартр Жан Поль* (1905–1980) – францускі філёзаф і пісьменьнік.

312. *Дануце Бічэль* (с. 301). ¹*Казько Віктар* (нар. 1940) – пісьменьнік і публіцыст, ляўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі.

316. *Язэпу Найдзюку* (с. 306). ¹*Летась рабілі падобную аднаму маладому маяму сябру...* – маецца на ўвазе Міхась Чарняўскі. ²*Няўжо наша маленькая Ядзя...* – гаворка пра пляменьніцу Язэпа Найдзюка, дачку яго малодшага брата Часлава, які жыў у ЗША (штат Каліфорнія).

317. *Уладзіміру Тукальскаму* (с. 307). Друкуецца ўпершыню паводле аўтарскага машынапісу з архіва Л. Геніюш (ЦНБ НАН, ф. 31, воп. 1 спр. 251). ¹*Уладзімір Тукальскі* (нар. 1961) – хросны сын Л. Геніюш, сын Ірыны Тукальскай. Служыў у савецкай вайскавай групоўцы ў Нямеччыне, жыве ў Зэльве.

318. *Язэпу Найдзюку* (с. 308). ¹*Пецюкевіч Мар’ян* (1904–1983) – этнограф, пэдагог, мэмуарыст, рэдактар час. “Шлях моладзі” (1930–1935), дырэктар Бібліятэкі імя Урублеўскіх (Вільня). У 1949 г. арыштаваны; пасля вызваленьня ў 1957-м выехаў у Польшчу. ²*Ярэміч Фабіян* (1891–1958) – грамадзкі і палітычны дзеяч, віцэ-старшыня Беларускага пасольскага клюбу ў польскім Сойме. Падчас Другой сусьветнай вайны быў бургамістрам Барысава, за што быў асуджаны; пасля вызваленьня жыў у Вільні. ³*Жонка Я. Шутовіча – літоўская паэтка...* – маецца на ўвазе *Она Міцютэ*.

319. *Дануце Бічэль* (с. 309). ¹*Доктар Уладзіслаў Астапенка* працаваў у менскай клінічнай больніцы №9 пазьней быў міністрам аховы здароўя. ²*Вельмі ты мяне парадала сьвяткаваньнем юбілею нашага сябра...* – маецца на ўвазе 60-годзьдзе А. Карпюка. ³*Клейн Барыс* (нар. 1928) – гісторык, выкладчык Гарадзенскага дзяржаўнага ўнівэрсытэту імя Я. Купалы; з 1992 г. – у ЗША. ⁴*Купава Мікола* (нар. 1946) – беларускі

мастакі грамадзкі дзеяч.⁵*Гілевіч Ніл* (нар. 1931) – паэт, перакладчык, літаратуразнавец, грамадзкі дзеяч, народны паэт Беларусі (1991).⁶*Сахараў Андрэй Дзьмітрыевіч* (1921–1989) – расейскі фізык і грамадзкі дзеяч, тройчы Герой сацыялістычнай працы; перасьледаваўся савецкімі ўладамі.

322. *Аляксею Пяткевічу* (с. 313).¹*Марцінчык Мікалай* (1901–1980) – удзельнік нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі. Рэдагаваў часопіс “Студэнцкая думка”, быў намесьнікам старшыні Галоўнай управы Таварыства беларускай школы. Арыштоўваўся польскімі (1927 і 1930) і савецкімі (1948) уладамі; пасля вызвалення жыў у Гародні.

323. *Пётру Рашэтніку* (с. 315).¹*Рашэтнік Пётра* (1926–2008) – удзельнік беларускага незалежніцкага руху, сябра Саюзу беларускай моладзі. У 1948 г. быў арыштаваны і асуджаны на 25 гадоў няволі; пасля вызвалення жыў у Баранавічах.²“*Белавежа*” – літаратурны альманах беларускіх пісьменьнікаў Беласточчыны.

324. *Язэпу Найдзюку* (с. 316).¹“*Пад гоман вясёлы*” – папулярная ў Заходняй Беларусі песня на словы П. Мядзёлкі.²*Мацяш Ніна* (1943–2008) – беларуская паэтка і перакладчыца.

325. *Зосьцы Верас* (с. 317).¹Асобу *Яўгіньні Аляксандраўны* складальніку высьветліць не ўдалося.²*Станкевіч Янка* (1891–1976) – мовазнавец, гісторык, пэдагог; аўтар “Беларуска-расейскага (Вялікалітоўска-расейскага) слоўніка” (Нью-Ёрк, 1990).³*Галіна Тумаш* – дачка Вітаўта Тумаша.

328. *Язэпу Найдзюку* (с. 320).¹*Машэраў Пятро* (1918–1980) – партыйны і дзяржаўны дзеяч, першы сакратар ЦК КПБ (1964–1980); загінуў у аўтамабільнай катастрофе.²*У ЗША адзначылі дзень (450 год) Вялікага Літоўскага Статуту...* – маецца на ўвазе канфэрэнцыя, арганізаваная 31 жніўня 1980 г. Беларускім інстытутам навукі і мастацтва ў Кліўлендзкім унівэрсытэце.

329. *Пётру Рашэтніку* (с. 321).¹*Пятро Саўчук* (1920–1996) – фармацэўт; закончыў Магілёўскую мэднавучальню, працаваў аптэкарам. За ўдзел у II Усебеларускім кангрэсе быў у 1946 г. арыштаваны і асуджаны, пакараньне адбываў у Варкуце. Пасля вызвалення ў 1956 г. жыў у Баранавічах.

332. *Зосьцы Верас* (с. 324).¹*Ядвігін Ш.* (сапр. *Антон Лявіцкі*; 1869–1922) – празаік і публіцыст; пахаваны ў Вільні на могілках Росы.²*Хвораст Янка* (1902–1983) – балетмайстар, зьбіральнік харэаграфічнага фальклёру.

333. *Язэпу Найдзюку* (с. 326).¹*Марцінка* – унук Я. Найдзюка.²*Чытаем пра Вас, слухаем, непакоімся...* – паэтка мае на ўвазе падзеі ў Польшчы ў 1980 г., узьнікненьне руху “Салідарнасьць”.

338. *Зосьцы Верас* (с. 330).¹Зборнік вершаў Д. Бічэль “*Tu-to-ty*” выйшаў у Лодзі ў 1981 г.²*Татарын Серафім* (1903–1988) – удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, член КПЗБ. Рэдагаваў газэту “Наша праўда” (Вільня), правёў у польскіх турмах больш за сем гадоў.

339. *Ігару Чарняўскаму* (с. 331).¹*Ліля Чарняўская* (сапр. *Гілевіч*; нар. 1959) закончыла філфак БДУ, працавала ў “Белінфармарэстаўрацыі”.²*Ігар Чарняўскі* (нар. 1955) – гісторык і архэоляг; працаваў у рэстаўрацыйных майстэрнях Міністэрства культуры,

з 1991 г. – намеснік начальніка Галоўнага ўпраўлення па рэстаўрацыі і кансэрвацыі помнікаў гісторыі і культуры пры СМ Беларусі.

340. *Язэпу Найдзюку* (с. 332). ¹Зьезд Саюзу пісьменьнікаў Беларусі праходзіў у менскім Палацы прафсаюзаў. Л. Геніюш запрасіў на зьезд – тэлеграмай – Н. Гілевіч, першы сакратар праўленьня СПБ. ²*Тувім Юльян* (1894–1953) – польскі паэт і перакладчык. ³*Stopień* (польск.) – градус.

341. *Зосьцы Верас* (с. 333). ¹*Яшчэ запытаюся ў таго чалавека...* – маецца на ўвазе *Марціноўскі Пятро* (1932–2006) – настаўнік і краязнавец; жыў у мястэчку Дзярэчын на Зэльвеншчыне. ²*Саламевіч Янка* (нар. 1938) – літаратуразнавец і фальклярыст, аўтар першага ў гісторыі “Слоўніка беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)”. ³*Семяжон Язэп* (1914–1990) – беларускі перакладчык; сярод ягоных перакладаў – “Песьня пра зубра” М. Гусоўскага.

342. *Ігару Чарняўскаму* (с. 334). ¹*Максім Чарняўскі* – сын Міхася Чарняўскага, архэоляг.

343. *Язэпу Найдзюку* (с. 335). *Але добра, што кніжачка яму выйдзе...* – зборнік Ю. Геніюша “*Na początku było tylko słowo*” выйшаў у Беластоку ў 1981 г. Ён дзвюхмоўны, пераклады на польскую зробленыя Янам Леанчуком. ²*Была пару дзён у мяне адна журналістка...* – маецца на ўвазе В. Трыгубовіч, карэспандэнтка газэты “Голас Радзімы”.

345. *Валянціне Трыгубовіч* (с. 337). ¹*Серж* – сын В. Трыгубовіч. ²*Яўген абяцаў прыехаць...* – гаворка пра мастака Яўгена Куліка (1937–2002).

346. *Алесью Белакозу* (с. 338). ¹*Басалыга Уладзімір* (нар. 1940) – мастак-графік, аўтар мастацкага аздабленьня зб. “Невадам зь Нёмана”. ²*Шматаў Віктар* (нар. 1936) – мастак, доктар мастацтвазнаўства (1990). ³*Марачкін Аляксей* (нар. 1940) – мастак і грамадзкі дзеяч. ⁴*Мікалай II* (1868–1918) – апошні расейскі імператар; разам з усёй сям’ёй расстраляны бальшавікамі.

347. *Аляксею Пяткевічу* (с. 339). *Лёс дае мне магчымасьць лепей пазнаць і Клаўдзію Міхайлаўну...* – маецца на ўвазе *Клаўдзія Мікалаеўна Мельнікава* (нар. 1925) – выкладчыца расейскай літаратуры ў Гарадзенскім пэдагагічным інстытуте імя Я. Купалы; пазьней працавала лягапэдам.

350. *Пётру Рашэтніку* (с. 341). ¹*Чыкіда Васіль* (1938–2000) – сьвятар, протаіерэй, настояцель зэльвенскай Сьвята-Троіцкай царквы; пасля Зэльвы служыў у Мікашэвічах і Тураве, дзе і пахаваны. ²*Як маюцца мілыя Дудкі...: Дудка Янка* (1922–?) – жаўнер Беларускай краёвай абароны, адбыў 10 гадоў у Гулагу, пасля вызваленьня жыў у Баранавічах; *Тэфілія Дудка* (сапр. *Дараховіч*; 1928–2003) – сябра Саюзу беларускай моладзі, адбывала пакараньне ў Гулагу.

351. *Дануце Бічэль* (с. 342). ¹*Кузьмін Аляксандар* (1918–2003) – савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч, другі сакратар ЦК КПБ (1971–1986). ²*Крэз* (595–546 да н.э.) – апошні цар Лідыі; першым стаў чаканіць залатыя манэты, пра яго багацьці складаліся легенды. ³*Марачкіна Ірына* – пэдагог, грамадзкая актывістка, жонка мастака А. Марачкіна.

352. *Язэпу Найдзюку* (с. 343). *Вы ўжо чыталі “Голас Радзімы” за 13 жніўня 1981 г....* – у гэтым нумары газэты быў надрукаваны артыкул В. Трыгубовіч “Натхняе

родная зямля”, прысьвечаны творчасьці Л. Геніюш. ²*Паслала Вашым “Песьню пра зубра”...* – маецца на ўвазе трохмоўнае выданьне 1980 г., праілюстраванае Я. Куліком (пераклад на беларускую – Я. Семяжона, на расейскую – Я. Парэцкага і Я. Семяжона, пасьляслоўе і камэнтары – В. Дарашкевіча).

354. *Пётру Рашэтніку* (с. 345). ¹*Курчаў Уладзімір Ільліч* – самадзейны мастак; жыў у Баранавічах.

355. *Язэпу Найдзюку* (с. 346). ¹*Карнэлька* – дачка Часлава і Юзэфы Найдзюкоў. ²*Андрусышын Багдан* (сцэнічнае імя *Данчык*; нар. 1958) – беларускі сьпявак і журналіст, нарадзіўся ў Нью-Ёрку.

356. *Ігару Чарняўскаму* (с. 347). ¹*Дарагі і паважаны наш пацыент...* – маецца на ўвазе *Міхась Чарняўскі*. ²*Мілая Сьвета...* – жонка М. Чарняўскага, па прафэсіі лекар-пэдыятар. ³*Семашкевіч Рыгор* (1945–1982) – паэт, празаік, літаратуразнавец. ⁴*Адзін Барадач...* – гаворка пра М. Чарняўскага. ⁵*Co teraz rap robi?* (польск.) – што гэтым разам пан робіць? ⁶*Церашчатова Вольга* (1926–1992) – мастацтвазнавец, першы дырэктар Музею старажытнабеларускай культуры Акадэміі навук Беларусі.

360. *Ігару Чарняўскаму* (с. 351). ¹*Буйніцкі Ігнат* (1861–1917) – актор, рэжысэр, тэатральны дзеяч; пачынальнік нацыянальнага прафэсійнага тэатру. ²*Сьвятаполк-Мірскія* – шляхецкі род герба “Бялыня”, які паходзіць з Міра; Л. Геніюш была знаёмая з князем Васілём Сьвятаполк-Мірскім. ³*Сьвятаполк Яраполчыч (Акаянны)* (каля 980–1019) – князь тураўскі і вялікі князь кіеўскі. ⁴*Радзівілы* – найбуйнейшы ў ВКЛ магнацкі род герба “Трубы”, прадстаўнікі якога займалі ў дзяржаве высокія пасады. ⁵*Засталося яшчэ з далёкай краіны Комі...* – у Рэспубліцы Комі Л. Геніюш знаходзілася ў лягеры; ягоны паштовы адрас: *Комі АССР, Кожвінскі р-н г. Інта, п/с 388/14*. ⁶*Чарняўскі Уладзіслаў* (1916–2001) – рыма-каталіцкі сьвятар, перакладчык Бібліі на беларускую мову.

361. *Дануце Бічэль* (с. 352). ¹*Што... беларускаму хлопцу рабіць у нейкім Сухумі...* – гаворка ідзе пра сына А. Карпюка *Івана* (нар. 1953), які пасля заканчэньня МІФІ атрымаў разьмеркаваньне ў Абхазію. ²*Чарняўскі Уладзіслаў* (1916–2001) – рыма-каталіцкі сьвятар, перакладчык Бібліі на беларускую мову.

364. *Зосьцы Верас* (с. 355). ¹*Карпееў Анатоль* (нар. 1943) – на той час інструктар Зэльвенскага райкаму КПБ, пазьней намесьнік старшыні Зэльвенскага райвыканкаму.

365. *Зосьцы Верас* (с. 356). ¹*Айцец Сергій (Семянтоўскі)* – настояцель зэльвенскай Сьвята-Троіцкай царквы.

367. *Ігару Чарняўскаму* (с. 357). ¹*Сапегі* – буйны магнацкі род герба “Ліс” у ВКЛ; яго прадстаўнікі ў XV–XVIII ст. займалі высокія дзяржаўныя пасады. ²*Гальшанскія* – старажытны княжацкі род герба “Кітаўрас” у ВКЛ.

368. *Ігару Чарняўскаму* (с. 359). ¹*Ад мілага Дубенца...* – маецца на ўвазе мастак-рэстаўратар *Уладзімір Кіслы* (нар. 1957), які паходзіць зь вёскі Дубна Мастоўскага раёну. ²*Шаблюк Валеры* (1953–2001) – гісторык і архэоляг, дасьледчык Панямонья. *Арлоў Уладзімір* (нар. 1953) – празаік, паэт і перакладчык.

369. *Ігару Чарняўскаму* (с. 360). ¹*Моладзь, народ свой топчаш – на сэрца не наступі...* – Л. Геніюш цытуе свой верш “Моладзь ідзе няпэўна...” (гл.: Маці і сын. – Беласток,

1992; стар. 35). ²*Калі нашчадак з продкам заадно...* – самацытата з верша “Над старымі друкаванымі кнігамі” (гл.: Збор твораў у 2 т. Т. 1 – 2010; стар. 155). ³*Як пані Сьвета, паненка Алеся і паніч Максім...* – гаворка пра жонку, дачку і сына Міхася Чарняўскага. ⁴*Якія ён махлярствы пананісваў на Я. Купалу і “Нашу Ніву” ў сваім творы...* – маецца на ўвазе раман-эсэ А. Лойкі “Як агонь, як вада”. ⁵*Быкава Надзея (1923–1982)* – першая жонка В. Быкава.

371. *Міколу Канашу* (с. 363). Друкецца ўпершыню паводле аўтографа, перададзенага складальніку М. Канашам. ¹*“Вянок”* – адзіная прыжыцьцёвая кніга М. Багдановіча, выйшла ў 1913 г. ²*Антон Умпіровіч* – сябра Саюзу беларускіх патрыётаў, муж А. Фурс; быў асуджаны савецкім судом, вызваліўся ў 1956 г., разам з жонкай працяглы час жыў у Казахстане, па вяртаньні на радзіму – у Паставах.

373. *Зосьцы Верас* (с. 365). ¹*Ярузэльскі Войцех* (нар. 1923) – ваенны і дзяржаўны дзеяч Польшчы, першы сакратар ЦК ПАРП (1981–1989), прэзыдэнт Рэспублікі Польшча (1989–1990).

376. *Ліліі і Ігару Чарняўскім* (с. 369). ¹*Маладзец Барадач-літаратар...* – маецца на ўвазе Міхась Чарняўскі.

377. *Язэпу Найдзюку* (с. 371). ¹*Юзя мне выслала тое, што я прасіла ў яе...* – маецца на ўвазе аксаміт для абнаўленьня старога Эвангельля ў зэльвенскай царкве. ²М. Забэйда-Суміцкі пахаваны ў Празе на Альшанскіх могілках.

378. *Дануце Бічэль* (с. 371). ¹*Яўсееў Рыгор* (1942–2005) – паэт, супрацоўнік выдавецтва “Мастацкая літаратура”. ²*“Поўны келіх”* (1982) – паэтычны зборнік Н. Мацяш. ³*Наважылаў Алег* (нар. 1936) – гарадзенскі пісьменьнік, піша на расейскай мове. ⁴*Быкава Надзея* (1923–1982) – першая жонка В. Быкава; Л. Геніюш мае на ўвазе непрыезд В. Быкава на яе пахаваньне. ⁵*Пятро Саўчук* (1920–1996) – фармацэўт; удзельнік II Усебеларускага кангрэсу. У 1946 г. быў арыштаваны і асуджаны, пакараньне адбываў у Варкуце. Пасьля вызваленьня ў 1956 г. жыў у Баранавічах.

382. *Сьвятлане Чарняўскай* (с. 374). ¹*Psyche* (грэцк.) – душа.

386. *Ігару Чарняўскаму* (с. 378). ¹*Альгерд* (1296–1377) – князь крэўскі і віцебскі, вялікі князь ВКЛ (1345–1377). ²*Ягайла* (1352?–1434) – вялікі князь ВКЛ і кароль Польшчы; быў галоўнакамандучым аб’яднаных войскаў Польшчы і ВКЛ падчас Грунвальдзкай бітвы.

392. *Ліліі Чарняўскай* (с. 382). ¹*Бялінскі Вісарыён Рыгоравіч* (1811–1848) – расейскі крытык.

393. *Валянціне Трыгубовіч* (с. 382). ¹*Васілёк Міхась* (сапр. *Касьцевіч*; 1905–1960) – паэт і журналіст; жыў у Горадні. ²*“Годзе маны ўжо, падкупленых злыдняў, Годзе таптаньня праў вашых сьвятых”...* – недакладная цытата зь верша Я. Купалы “Годзе!..” (1912). Дакладны тэкст: “Годзе брахні ўжо, падкупленых зводаў! Годзе таптаньня праўд вечных, сьвятых!”.

395. *Валянціне Трыгубовіч* (с. 384). ¹*Эльза Максімава* – фізык, выпускніца Ленінградзкага політэхнічнага інстытуту, дасьледчыца беларускага сакральнага мастацтва; працавала ў Музэі старажытнабеларускага мастацтва Акадэміі навук.

²*Прывезла і малую кніжачку Юркі...* – зборнік Ю. Геніюша “Na początku było tylko słowo” (Беласток, 1981).

398. *Ігару Чарняўскаму* (с. 386). ¹*Дзёмкіна Вольга* (нар. 1953) – мастачка, працуе пераважна ў тэхніцы габэлену; жыве ў Ліёне (Францыя). ²*Сахута Яўген* (нар. 1945) – дасьледчык народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, доктар мастацтвазнаўства (1996).

399. *Міхасю Казлоўскаму* (с. 387). ¹*Казлоўскі Міхась* (нар. 1959) – краязнавец, бібліяфіл, рэдактар гісторыка-краязнаўчага і літаратурна-мастацкага часопіса “Куфэрак Віленшчыны”. ²*Чабарок* – ня ўсім прыйшоўся да смаку... – маецца на ўвазе зб. “На чабары настоена” (1982). ³*Каханюўскі Генадзь* (1936–1994) – гісторык, архэоляг, краязнавец, фальклярыст, літаратуразнавец, доктар філялягічных навук (1992); жыў у Маладзечне. ⁴*Сяньня да мяне завітаў рабочы...* – магчыма, маецца на ўвазе гарадзенец *Георгі Тарасевіч* (1922–2009), які ў 1944 г. быў вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну (г. Інстэнбург), куды захапіў з сабою кнігу “Ад родных ніў”. Па словах ягонай жонкі Вікторыі Тарасевіч, яе ў 1942 г. прыслаў мужу з Нямеччыны яго стрыечны брат Іван Равінскі (таксама гастарбайтар), які па вяртаньні на радзіму жыў у вёсцы Струга на Мастоўшчыне.

408. *Язэпу Найдзюку* (с. 393). ¹*Гэта прыехала Марыя з Баранавіч...* – магчыма, маецца на ўвазе *Марыя Навумчык* – сябра СБМ; адбывала пакараньне ў Інце.

410. *Алесю Белакозу* (с. 395). ¹*Пісьмянкоў Алесь* (1957–2004) – паэт і крытык; яго рэцэнзія на зб. “На чабары настоена” надрукаваная ў тыднёвіку “Літаратура і мастацтва” 3 сьнежня 1982 г.

411. *Міхасю Казлоўскаму* (с. 395). ¹*Бітэль Пятро* (1912–1991) – паэт і перакладчык; жыў у вёсцы Вішнева на Валожыншчыне.

414. *Ліліі Чарняўскай* (с. 398). ¹*Уважна прачытала два рамантычныя апавяданьні Уладзіміра...* – відаць, маюцца на ўвазе апавяданьні Ул. Арлова “Добры дзень, мая Шыпшына” і “Віта” (час. “Маладосьць”, 1982, №12). ²*Цвайкіндэрсыстэм* (з ням.) – два дзіцяці ў сям’і.

416. *Міхасю Казлоўскаму* (с. 399). ¹*Пятро Тукальскі* (нар. 1958) – сын Ірыны Тукальскай, хросьнік паэткі; жыве ў Зэльве.

418. *Зосьцы Верас* (с. 400). ¹*Дык няхай сьпіць спакойна с.п. Тонік...* – *Антон Шантыр* (1919–1976), сын Зоські Верас. ²*Шышэя Кастусь* (1922–2004) – сябра Беларускай незалежніцкай партыі; у 1944 г. быў дэсантаваны на вызвалены саветамі тэрыторыю для арганізацыі беларускай нацыянальнай партызанкі; арыштаваны НКВД, пасля вызваленьня жыў у Вільні; *Леакадзія* – яго жонка.

419. *Язэпу Найдзюку* (с. 401). ¹*Андрусышын Багдан* (нар. 1958) – беларускі сьпявак і журналіст, нарадзіўся ў Нью-Ёрку. ²*Яновіч Сакрат* (нар. 1936) – пісьменьнік і грамадзкі дзеяч; жыве ў мястэчку Крынкі на Беласточчыне. ³*Марцінка* – унук Я. Найдзюка. ⁴*Вітайце Юзеньку...* – гаворка пра *Юзэфу Найдзюк*, жонку Ч. Найдзюка.

420. *Юзэфе і Чаславу Найдзюкам* (с. 402). ¹*Пісала на сьвята Марыя...* – магчыма, маецца на ўвазе *Марыя Навумчык*. ²*Як жывецца Ядзі і Гі...* – гаворка пра дачку і зяця Часлава і Юзэфы Найдзюкоў. ³*Карнэлька* – дачка Ч. і Ю. Найдзюкоў.

ІМЕННЫ ПАКАЗЬНІК

А

Абрамовіч З. 184, 201, 218, 305, 324, 326, 331, 355, 363
 Абэцадарскі Л. 67, 155
 Александровіч С. 292
 Александровіч Я. 294
 Алексютовіч М. 25
 Альгерд 378
 Амосаў М. 16
 Андрусшышын Б. (Данчык) 265, 346, 402
 Андэрс Ул. 101, 210, 216, 315
 Арлоў Ул. 359
 Астапенка Ул. 309
 Астроўскі Ю. 249, 278

Б

Багдановіч Г. 163, 355
 Багдановіч М. 8 52, 53, 228, 262, 357, 358, 360, 371
 Багушэвіч Ф. 8 45, 196, 199, 200, 201, 214
 Бажко А. 26, 30
 Бакуновіч Л. 65, 279
 Бакуновіч Ул. 73, 102, 171
 Барадулін Р. 11, 42, 253
 Барскі А. 240, 357, 358
 Барткевіч Л. 282
 Басалыга Ул. 338
 Белакоз А. 23, 25, 28, 31, 46, 51, 55, 57, 58, 62, 64, 70, 71, 72,
 76, 213, 222, 249, 250, 253, 259, 269, 294, 298, 317, 354
 Берыя Л. 32
 Бібіла Ю. 46, 104, 210, 214
 Бітэль П. 395, 397
 Бічэль Д. 12, 28, 34, 184, 195, 265, 268, 271, 275, 278, 288,
 298, 308, 314, 316, 322, 331, 332, 340, 341, 345, 354
 Блачэнаў 12
 Броўка П. 43, 70, 157, 158, 309
 Брыль Я. 8 12, 47, 257, 271
 Бугаеў Дз. 11
 Буйло К. 262
 Буйніцкі І. 351
 Бураўкін Г. 265
 Быкава (Кулагіна) Н. 9 372
 Быкаў В. 8 26, 31, 32, 42, 47, 79, 106, 142, 173, 177, 187, 191, 261, 362, 367
 Бэргман А. 220, 254, 260, 261, 306, 309
 Бэрман А. 72

Бядуля З. 52, 53
 Бягун Ул. 215
 Бязносік 202
 Бялінскі В. 382

В

Валеўская Е. 70
 Васілёк М. 383
 Васіль, айцец (Чыкіда) 324, 341, 342, 345, 349, 358, 360, 364, 365, 366, 368
 Васільева 210
 Верас З. 30, 173, 309, 351, 357, 360, 361
 Войтанка В. 103
 Войцік Г. 220, 281, 401
 Войцік Л. 30, 31, 55, 62, 221, 223, 225, 228, 231, 313, 320, 325, 326, 336
 Войшалк 48
 Воўк А. 43, 71, 104
 Вялюгін А. 34, 51
 Вярцінскі А. 214

Г

Галавач А. 65, 249, 250
 Гальшанскія 358
 Гарлуковіч Я. 220, 221, 227
 Гедымін 48
 Геніюш Алесь 32, 40, 66, 84, 127, 168, 177, 178, 207, 211, 228, 247, 307
 Геніюш Валянціна 40, 66, 84, 86, 87, 88, 90, 94,
 100, 101, 128, 168, 177, 207, 208, 211, 363
 Геніюш Міхась 10, 15, 23, 32, 36, 57, 66, 84, 91, 127, 169,
 170, 177, 207, 228, 247, 268, 307, 338, 364
 Геніюш Пётр 154
 Геніюш Юрка 11, 15, 16, 23, 31, 34, 40, 47, 50, 58, 60, 66, 84, 88, 90, 94,
 97, 101, 103, 105, 106, 107, 145, 187, 207, 211, 253, 259, 287, 288, 328, 336
 Геніюш Янка 10, 13, 34, 56, 67
 Гілевіч Н. 17, 30, 310
 Гітлер А. 361
 Глебка П. 70
 Гнацюк І. 96, 366
 Голуб Ю. 16, 20, 23, 34, 81, 177, 178, 272, 354
 Горбач Н. 232
 Гоўгель Н. 305, 375
 Граблеўскі І. 288
 Грамыка А. 214
 Грыб Т. 45, 366, 383
 Грынкевічы 55, 206
 Грынчык М. 12, 52

Грэкаў В. 13
 Гус Я. 183
 Гусоўскі М. 229, 334
 Гэбэльс Ё. 126
 Гюго В. 207

Д

Давідзеня 278
 Дайнека Л. 283
 Дантэ А. 207
 Дзёмкіна В. 386
 Дубоўка Ул. 32, 115
 Дудка Я. 245, 341, 373
 Дыягэн 102
 Дэ Голь Ш. 105, 106

Е

Ермаловіч М. 62, 68, 72, 172, 173, 233, 238, 361, 387, 389, 390, 397
 Ермачэнка І. 39
 Еўтушэнка Я. 213
 Еўціхевіч В. 216
 Еўфрасіньня Полацкая 229

Ж

Жалкоўскі А. 38
 Жук А. 288
 Жук-Грышкевіч В. 90
 Жук-Грышкевіч Р. 91, 95, 108, 112, 133, 134, 137, 138, 141, 143, 145
 Жычка Х. 212

З

Забэйда-Суміцкі М. 39, 85, 182, 364, 365, 369, 371
 Зайцаў В. 65
 Зарэцкая М. 139
 Збралевіч Л. 196
 Зелянко Ю. 50, 60, 168
 Зізаній Л. 23, 24
 Зімянін М. 17

І

Іпатава В. 59, 81, 204, 205, 212, 214, 339
 Ісакоўскі М. 103

К

- Кавалёнак Ул. 269, 270, 271, 272, 371
 Казакова Р. 297
 Казлоўскі М. 387, 389, 395, 397, 399, 400
 Казько В. 301
 Каліноўская (Марцінчык) З. 236, 238, 239, 241, 243, 244, 248, 258, 260, 270, 322, 348, 360, 363, 373, 379
 Каліноўскі К. 8 11, 17, 126, 200, 201
 Канаш М. 245, 267, 346
 Капернік М. 183, 207, 209
 Караткевіч В. 148
 Караткевіч Н. 29, 51, 58, 65, 136, 139, 170, 196, 199, 203, 208, 221, 222, 228, 249, 253, 258
 Караткевіч Ул. 10, 12, 16, 17, 26, 29, 30, 32, 51, 66, 70, 85, 100, 103, 112, 131, 136, 137, 139, 142, 148, 170, 178, 208, 256, 272, 273, 299, 310, 334
 Кароль К. 39, 223, 305, 369, 370
 Кароль Ус. 76, 322, 341, 342, 343, 346, 349, 350, 366, 373
 Карпаў А. 255
 Карпееў А. 277, 278, 355
 Карпюк А. 9 23, 28, 30, 38, 39, 41, 42, 44, 60, 61, 79, 80, 127, 128, 142, 208, 209, 256, 261, 283, 354
 Карпюк І. 8 9 283
 Кастра Рус Ф. 34
 Касянкова М. 139, 147, 148
 Каханоўскі Г. 387
 Клейн Б. 309
 Клімовіч А. 21, 31, 40, 85, 110, 111, 113, 210, 227, 307, 308, 324
 Клімовіч В. 146, 160, 195, 197, 200, 209, 210, 211, 231, 307
 Клімук П. 222, 229, 230, 238, 240, 354
 Клубовіч 14
 Клышка М. 244
 Колас Я. 11
 Корбут В. 256, 257, 282
 Коршунаў А. 53
 Косач-Шыманоўская А. 124
 Коўтун В. 42
 Крапіва К. 332
 Красінскі 318
 Краўцова А. 10
 Краўцова Р. 14, 65
 Краўцоў І. 14
 Краўцоў М. 65
 Краўчанка 173
 Крэнь І. 54, 56, 58, 59, 62, 142
 Крэз 343, 359
 Кузьмін А. 342

Кузьняцоў 35
 Кулік Я. 338, 367, 376
 Купава М. 310
 Купала Я. 45, 81, 83, 169, 170, 172, 176, 324, 327, 361, 362, 382, 383
 Купрэвіч В. 51
 Курчаў Ул. 346
 Кучар А. 51
 Кучкоўская Н. 237
 Кэнэдзі Дж. 81

Л

Лапіцкая В. 165, 283
 Ларэн С. 143
 Ластаўка П. 32, 39
 Ленін Ул. 72, 103
 Леўчык Г. 31, 216
 Ліс А. 14, 24
 Лойка А. 81, 323, 361, 362, 382
 Лойка Н. 23, 40, 60
 Лось Е. 37, 118, 253
 Лужанін М. 16
 Луцкевіч І. 146
 Луцкевіч Л. 31, 32, 37, 200, 320
 Лучук Ул. 142
 Лынькоў М. 260
 Лясьняк М. (Маці Марта) 134, 138

М

Мазго Ул. 272
 Мазураў К. 214
 Макаёнак А. 190, 193
 Макаль П. 131
 Максімава Э. 372, 384
 Мальдзіс А. 42, 48, 51, 184, 215, 262, 393
 Мальдзіс Я. 147, 148
 Малышка А. 132
 Манюта Л. 48
 Марачкін А. 338, 367
 Марачкіна І. 343, 367
 Маркс К. 79, 125
 Марціноўскі П. 30, 51
 Марцінчык М. 42, 313
 Маскалёва 213
 Мацяш Н. 316, 372
 Машэраў П. 178, 254, 321, 342, 368

Мележ І. 234
 Мельнікава К. 340, 375
 Мікалай II 339
 Міклашэвіч Аляксей 66, 101, 210, 216
 Міклашэвіч Алекс 250, 251
 Міклашэвіч Аркадзь 101, 210, 216
 Міклашэвіч Ксеня (Казіміра) 145, 148, 159, 173
 Міклашэвіч Людміла 126
 Міклашэвіч Ніна 173
 Міклашэвіч Павел 261, 285, 318
 Міклашэвіч Расьціслаў 101, 210, 215, 315
 Міклашэвіч Ян Томас 271
 Місевіч Т. 252
 Міхалоўскі Ул. 229
 Мулявін Ул. 157
 Мураўёў М. 51
 Мэнке Ю. 146
 Мядзёлка П. 15, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 52, 53, 54
 63, 194, 196, 197, 208, 218, 362, 366, 383

Н

Наважылаў А. 372
 Найдзюк Ч. 97, 129, 135, 202
 Найдзюк Ю. 103, 129, 133, 134, 135, 150, 277, 280,
 287, 290, 312, 337, 374, 377, 397, 402
 Найдзюк Я. 323, 325, 354, 355
 Нікан М. 92, 121
 Нікан С. 102, 136, 139, 140, 142

П

Пазьняк З. 295, 353
 Палавеня Л. 23
 Палтаран В. 56
 Палубінскія 154, 326
 Панасюк М. 230
 Панізьнік С. 40, 46, 50, 58, 60, 69, 71, 104, 314, 334
 Папко Л. 40
 Папялінская З. 139
 Паўлаў Ул. 299
 Паўловіч А. 220
 Паўлючук Ул. 142
 Пацук М. 109
 Пашкевіч В. 110, 133, 134, 143, 145, 279
 Пашкевіч Э. 144
 Паўстоўскі К. 9

Пестрак П. 131
 Петрашэвіч Я. 179
 Пецюкевіч М. 308, 312, 313, 325
 Пілатовіч С. 59
 Пісьмянкоў А. 395
 Прашковіч М. 17, 31, 37, 43, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 56, 99, 104, 184
 Прокша Л. 70, 71, 72, 79, 103
 Прусевіч М. 16, 40, 180, 191
 Пушкін А. 54, 382
 Пяткевіч Ал. 26, 27, 91, 177, 214, 232, 250, 301, 354
 Пяткевіч М. 171, 232, 275, 288, 313, 339, 340, 351

Р

Рабчынскія 180, 202
 Рагнеда 42, 125
 Радзівілы 351, 362
 Разанаў А. 44
 Разін С. 261
 Ралейнік Л. 262, 263, 265
 Раманоўскі В. 12
 Рашэтнік П. 315, 366
 Родзевіч Л. 260, 306
 Рыбін Ул. 125

С

Садоўнік Р. 278
 Салавей А. 194, 197, 260, 282
 Саламевіч Я. 334
 Салдуноў 13
 Сапегі 358
 Сартр Ж. П. 300
 Саўчук П. 323, 341, 372, 373
 Сахараў А. 310
 Сахута Я. 386
 Сегень 285, 289
 Семашкевіч Р. 35, 40, 54, 59, 71, 81, 104, 172, 347
 Семяжон Я. 334
 Сенатовіч А. 26, 40, 258
 Сергій, айцец (Семянтоўскі) 356
 Сергіевіч А. 9
 Сергіевіч П. 21, 70, 76, 233
 Сіпакоў Я. 256
 Сіраполкавы 124
 Скарга П. 183
 Скарына Ф. 17, 42, 45, 71, 89, 99, 109, 121, 148, 159, 184, 207, 229, 358, 371

Смоліч Ал. 32, 34, 48, 76, 139, 160, 194, 199, 206, 208, 209, 210
 Ставер А. 298
 Сталін І. 9
 Станкевіч А. 222
 Станкевіч Я. 317
 Супрун В. 237
 Сурвіла І. 176
 Сьвіта Э. 9 180
 Сьвятаполк Акаянны 351
 Сьвятаполк-Мірскія 351
 Сядач Г. 259

Т

Танк М. 20, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 39, 43, 45, 50, 65,
 70, 83, 271, 297, 298, 332, 345, 377, 387, 389, 395, 397
 Тарашкевіч Б. 17
 Тармола Р. 131
 Тарывердзіеў М. 70, 72
 Татарын С. 331
 Трахімец 379
 Трахімчык 126
 Траяноўскі А. 297
 Трыгубовіч В. 338, 343, 344, 351, 366, 376, 378, 382, 384, 394
 Тувім Ю. 333
 Тукальская І. 33, 296, 300, 335, 363
 Тукальскі П. 399
 Тукальскі Ул. 307
 Тукальскі Я. 316
 Тумаш В. 21
 Тумаш Г. 144, 264, 279, 291, 317

У

Ульяновіч А. 173
 Умпіровіч А. 364
 Усікаў Я. 12
 Ушынскі К. 75

Ф

Файкоўскі 193
 Фляроўскі А. 99
 Франко І. 226
 Фурс А. 108, 115, 142, 269, 364, 385

Х

Хазанаў Г. 230
 Халянкова А. 288
 Харашавін 71
 Хвора́ст Я. 325
 Хмяльніцкі 271
 Хромчанка К. 12

Ц

Цанава Л. 71
 Целеш В. 323
 Церашчатава В. 348, 352, 370, 372
 Цётка 83

Ч

Чарняўская Л. 350, 398
 Чарняўскі І. 331, 334, 350, 351, 357, 359
 Чарняўскі М. 285, 286, 314, 342, 343, 349, 358, 359, 361, 370
 Чарняўскі Ул. 351, 352

Ш

Шаблюк В. 359
 Шамякін І. 47
 Шантыр А. 361
 Шан Ян 77
 Шарамецева К. 125
 Шаўчук 210
 Шаўчэнка Т. 83
 Шаховіч М. 261
 Швэд В. 56
 Шматаў В. 338
 Шнаркевіч Н. 53, 60, 64, 75, 196, 199, 201, 203
 Штыхаў Г. 162
 Шутовіч М. 220, 221, 227
 Шутовіч Я. 29, 196, 199, 227, 306, 308, 309
 Шынкаловіч Т. 75
 Шырма Р. 37
 Шышэя К. 31, 294, 389, 401
 Шэкспір У. 115, 207

Э

Эпімах-Шыпіла Б. 35

Ю

Юхневич К. 16, 17, 37

Я

Ягайла 378

Ядвігін Ш. 325

Якаўлева 236

Яновіч С. 60, 67, 75, 77, 114, 142, 287, 335, 357, 372, 402

Янушка К. 24, 27

Ярац В. 44

Ярузэльскі В. 366

Ярэміч Ф. 308

Яўсееў Р. 371

ЗЬМЕСТ

Геніюшаўскі летапіс. Міхась Скобла.....	5
1. Васілю Быкаву. 11 красавіка 1964 г.	8
2. Міколу Прашковічу. 30 ліпеня 1964 г.	10
3. Міколу Прашковічу. 29 лістапада 1964 г.	10
4. Міколу Прашковічу. 8 студзеня 1965 г.	12
5. Міколу Прашковічу. 3 траўня 1965 г.	12
6. Міколу Прашковічу. 6 жніўня 1965 г.	14
7. Міколу Прашковічу. 6 жніўня 1965 г.	14
8. Міколу Прашковічу. 14 жніўня 1965 г.	14
9. Міколу Прашковічу. 30 жніўня 1965 г.	15
10. Алесю Белакозу. 1 лістапада 1965 г.	16
11. Алесю Белакозу. 6 сьнежня 1965 г.	17
12. Максіму Танку. 15 сьнежня 1966 г.	20
13. Алесю Белакозу. 27 сьнежня 1966 г.	21
14. Максіму Танку. 27 сьнежня 1966 г.	21
15. Алесю Белакозу. 27 студзеня 1967 г.	22
16. Міколу Прашковічу. 25 лютага 1967 г.	23
17. Міколу Прашковічу. 1 сакавіка 1967 г.	24
18. Міколу Прашковічу. 8 сакавіка 1967 г.	24
19. Клаве Янушка. 22 сакавіка 1967 г.	24
20. Міколу Прашковічу. 1 траўня 1967 г.	25
21. Алесю Белакозу. 10 траўня 1967 г.	25
22. Міколу Прашковічу. [Жнівень 1967 г.]	26
23. Алесю Белакозу. [1967 г.]	26
24. Клаве Янушка. 22 верасня 1967 г.	27
25. Аляксею Пяткевічу. 25 лістапада 1967 г.	27
26. Зосьцы Верас. 20 сьнежня 1967 г.	28
27. Зосьцы Верас. 23 сьнежня 1967 г.	29
28. Алесю Белакозу. 11 студзеня 1968 г.	30
29. Алесю Белакозу. 11 лютага 1968 г.	31
30. Зосьцы Верас. 12 лютага 1968 г.	31
31. Алесю Белакозу. 18 лютага 1968 г.	33
32. Надзеі Караткевіч. 24 лютага 1968 г.	33
33. Юрку Голубу. 23 красавіка 1968 г.	34
34. Аляксею Пяткевічу. 1 траўня 1968 г.	36
35. Алесю Белакозу. 15 траўня 1968 г.	37
36. Аляксею Пяткевічу. 21 траўня 1968 г.	38
37. Зосьцы Верас. 12 чэрвеня 1968 г.	39
38. Міколу Прашковічу. 1 ліпеня 1968 г.	39
39. Міколу Прашковічу. 7 жніўня 1968 г.	40
40. Міколу Прашковічу. 10 жніўня 1968 г.	41
41. Міколу Прашковічу. 25 верасня 1968 г.	42
42. Алесю Белакозу. 27 верасня 1968 г.	42
43. Міколу Прашковічу. 29 студзеня 1969 г.	43
44. Вучням Гудзевіцкай школы. 8 лютага 1969 г.	45
45. Зосьцы Верас. 9 лютага 1969 г.	45
46. Міколу Прашковічу. 27 лютага 1969 г.	46

47.	Надзеі Караткевіч. 1 сакавіка 1969 г.	48
48.	Міколу Прашковічу. 21 сакавіка 1969 г.	51
49.	Міколу Прашковічу. 26 сакавіка 1969 г.	51
50.	Зосьцы Верас. 22 красавіка 1969 г.	52
51.	Міколу Прашковічу. 5 траўня 1969 г.	54
52.	Міколу Прашковічу. 19 траўня 1969 г.	54
53.	Зосьцы Верас. 25 траўня 1969 г.	55
54.	Міколу Прашковічу. 2 чэрвеня 1969 г.	57
55.	Алесю Белакозу. 6 чэрвеня 1969 г.	59
56.	Міколу Прашковічу. 16 чэрвеня 1969 г.	59
57.	Аляксею Пяткевічу. 30 чэрвеня 1969 г.	61
58.	Міколу Прашковічу. 8 ліпеня 1969 г.	62
59.	Міколу Прашковічу. 12 ліпеня [1969 г.]	62
60.	Зосьцы Верас. 16 ліпеня 1969 г.	63
61.	Міколу Прашковічу. 21 ліпеня 1969 г.	64
62.	Міколу Прашковічу. 11 верасня 1969 г.	65
63.	Людміле Бакуновіч. 6 кастрычніка 1969 г.	65
64.	Людміле Бакуновіч. 19 лістапада 1969 г.	66
65.	Міколу Прашковічу. 9 студзеня 1970 г.	67
66.	Людміле Бакуновіч. 16 студзеня 1970 г.	68
67.	Людміле Бакуновіч. 22 студзеня 1970 г.	69
68.	Зосьцы Верас. 26 студзеня 1970 г.	69
69.	Міколу Прашковічу. 9 лютага 1970 г.	70
70.	Міколу Прашковічу. 10 лютага 1970 г.	72
71.	Міколу Прашковічу. 23 лютага 1970 г.	72
72.	Людміле Бакуновіч. 24 лютага 1970 г.	73
73.	Алесю Белакозу. 26 лютага 1970 г.	74
74.	Людміле Бакуновіч. 28 лютага 1970 г.	74
75.	Алесю Белакозу. 9 сакавіка 1970 г.	75
76.	Зосьцы Верас. 12 сакавіка 1970 г.	75
77.	Алесю Белакозу. 17 сакавіка 1970 г.	76
78.	Дануце Бічэль. 21 сакавіка 1970 г.	77
79.	Людміле Бакуновіч. 27 сакавіка 1970 г.	78
80.	Дануце Бічэль. 27 сакавіка 1970 г.	79
81.	Дануце Бічэль. [1970 г.]	80
82.	Людміле Бакуновіч. 6 красавіка 1970 г.	81
83.	Зосьцы Верас. 2 траўня 1970 г.	82
84.	Алесю Белакозу. 7 траўня 1970 г.	83
85.	Людміле Бакуновіч. 12 траўня 1970 г.	83
86.	Зосьцы Верас. 14 траўня 1970 г.	85
87.	Людміле Бакуновіч. 17 траўня 1970 г.	86
88.	Людміле Бакуновіч. 26 траўня 1970 г.	87
89.	Міколу Прашковічу. 15 чэрвеня 1970 г.	88
90.	Міколу Прашковічу. 19 чэрвеня 1970 г.	88
91.	Алесю Белакозу. 19 чэрвеня 1970 г.	89
92.	Людміле Бакуновіч. 23 чэрвеня 1970 г.	90
93.	Алесю Белакозу. [Чэрвень 1970 г.]	91
94.	Людміле Бакуновіч. 26 чэрвеня 1970 г.	91
95.	Раісе Жук-Грышкевіч. 7 ліпеня 1970 г.	92
96.	Алесю Белакозу. 7 ліпеня 1970 г.	93

97.	Людміле Бакуновіч. 15 ліпеня 1970 г.	94
98.	Людміле Бакуновіч. 19 ліпеня 1970 г.	94
99.	Раісе Жук-Грышкевіч. 3 жніўня 1970 г.	95
100.	Івану Гнацюку. 11 жніўня 1970 г.	96
101.	Людміле Бакуновіч. 12 жніўня 1970 г.	97
102.	Раісе Жук-Грышкевіч. 12 жніўня 1970 г.	97
103.	Івану Гнацюку. 18 верасня 1970 г.	98
104.	Раісе Жук-Грышкевіч. 28 верасня 1970 г.	99
105.	Людміле Бакуновіч. 1 кастрычніка 1970 г.	100
106.	Людміле Бакуновіч. 9 кастрычніка 1970 г.	101
107.	Раісе Жук-Грышкевіч. 22 кастрычніка 1970 г.	101
108.	Людміле Бакуновіч. 6 лістапада 1970 г.	102
109.	Алесю Белакозу. 9 лістапада 1970 г.	103
110.	Людміле Бакуновіч. 12 лістапада 1970 г.	105
111.	Раісе Жук-Грышкевіч. 17 лістапада 1970 г.	106
112.	Людміле Бакуновіч. 24 лістапада 1970 г.	107
113.	Ансамблю “Харошкі” [1970-я гг.]	109
114.	Людміле Бакуновіч. 1 сьнежня 1970 г.	110
115.	Людміле Бакуновіч. 7 сьнежня 1970 г.	111
116.	Раісе Жук-Грышкевіч. 12 сьнежня 1970 г.	112
117.	Людміле Бакуновіч. 22 сьнежня 1970 г.	112
118.	Людміле Бакуновіч. 7 студзеня 1971 г.	113
119.	Людміле Бакуновіч. 19 студзеня 1971 г.	114
120.	Уладзіміру Бакуновічу. 21 студзеня 1971 г.	115
121.	Раісе Жук-Грышкевіч. 26 студзеня 1971 г.	117
122.	Людміле Бакуновіч. 31 студзеня 1971 г.	118
123.	Аляксею Пяткевічу. [1971 г.]	119
124.	Людміле Бакуновіч. 3 лютага 1971 г.	119
125.	Раісе Жук-Грышкевіч. 11 лютага 1971 г.	120
126.	Людміле Бакуновіч. 12 лютага 1971 г.	122
127.	Людміле Бакуновіч. 14 лютага 1971 г.	123
128.	Сям’і Сіраполкавых. 17 лютага 1971 г.	124
129.	Міколу Ермаловічу. 17 лютага 1971 г.	124
130.	Людміле Бакуновіч. 23 лютага 1971 г.	126
131.	Раісе Жук-Грышкевіч. 4 сакавіка 1971 г.	127
132.	Людміле Бакуновіч. 9 сакавіка 1971 г.	129
133.	Людміле Бакуновіч. 11 сакавіка 1971 г.	129
134.	Людміле Бакуновіч. 17 сакавіка 1971 г.	130
135.	Людміле Бакуновіч. 21 сакавіка 1971 г.	132
136.	Людміле Бакуновіч. 28 сакавіка 1971 г.	133
137.	Людміле Бакуновіч. 31 сакавіка 1971 г.	134
138.	Людміле Бакуновіч. 4 красавіка 1971 г.	134
139.	Людміле Бакуновіч. 7 красавіка 1971 г.	135
140.	Людміле Бакуновіч. 19 красавіка 1971 г.	136
141.	Людміле Бакуновіч. 25 красавіка 1971 г.	137
142.	Людміле Бакуновіч. 3 траўня 1971 г.	138
143.	Людміле Бакуновіч. 8 траўня 1971 г.	139
144.	Людміле Бакуновіч. 11 траўня 1971 г.	140
145.	Людміле Бакуновіч. 21 траўня 1971 г.	141
146.	Дануце Бічэль. 23 траўня 1971 г.	142

147.	Людміле Бакуновіч. 24 траўня 1971 г.	142
148.	Раісе Жук-Грышкевіч. 28 траўня 1971 г.	143
149.	Людміле Бакуновіч. 31 траўня 1971 г.	144
150.	Раісе Жук-Грышкевіч. 23 чэрвеня 1971 г.	145
151.	Раісе Жук-Грышкевіч. 1 ліпеня 1971 г.	146
152.	Людміле Бакуновіч. 4 ліпеня 1971 г.	147
153.	Раісе Жук-Грышкевіч. 5 ліпеня 1971 г.	148
154.	Раісе Жук-Грышкевіч. 15 ліпеня 1971 г.	149
155.	Людміле Бакуновіч. 1 жніўня 1971 г.	150
156.	Людміле Бакуновіч. 16 жніўня 1971 г.	151
157.	Людміле Бакуновіч. 28 жніўня 1971 г.	152
158.	Раісе Жук-Грышкевіч. 1 верасня 1971 г.	153
159.	Раісе Жук-Грышкевіч. 26 кастрычніка 1971 г.	155
160.	Людміле Бакуновіч. 30 кастрычніка 1971 г.	156
161.	Людміле Бакуновіч. 12 лістапада 1971 г.	156
162.	Людміле Бакуновіч. 20 лістапада 1971 г.	158
163.	Раісе Жук-Грышкевіч. 27 лістапада 1971 г.	159
164.	Людміле Бакуновіч. 10 сьнежня 1971 г.	159
165.	Людміле Бакуновіч. 12 сьнежня 1971 г.	160
166.	Людміле Бакуновіч. 21 сьнежня 1971 г.	161
167.	Людміле Бакуновіч. 20 студзеня 1972 г.	162
168.	Людміле Бакуновіч. 26 студзеня 1972 г.	163
169.	Людміле Бакуновіч. 31 студзеня 1972 г.	163
170.	Людміле Бакуновіч. 26 сакавіка 1972 г.	164
171.	Людміле Бакуновіч. 27 сакавіка 1972 г.	166
172.	Людміле Бакуновіч. 14 траўня 1972 г.	167
173.	Людміле Бакуновіч. 12 чэрвеня 1972 г.	168
174.	Людміле Бакуновіч. 27 чэрвеня 1972 г.	168
175.	Міколу Ермаловічу. 2 верасня 1972 г.	169
176.	Людміле Бакуновіч. 8 верасня 1972 г.	171
177.	Аляксею Пяткевічу. 11 верасня 1972 г.	171
178.	Дануце Бічэль. 28 верасня 1972 г.	173
179.	Людміле Бакуновіч. 28 верасня 1972 г.	173
180.	Аляксею Пяткевічу. 12 кастрычніка 1972 г.	173
181.	Людміле Бакуновіч. 27 кастрычніка 1972 г.	174
182.	Людміле Бакуновіч. 31 кастрычніка 1972 г.	174
183.	Людміле Бакуновіч. 14 лістапада 1972 г.	175
184.	Людміле Бакуновіч. 21 лістапада 1972 г.	176
185.	Дануце Бічэль. 6 сьнежня 1972 г.	177
186.	Людміле Бакуновіч. 8 сьнежня 1972 г.	177
187.	Алесю Белакозу. 31 сьнежня 1972 г.	178
188.	Ніне і Эдуарду Сьвітам. 14 студзеня 1973 г.	179
189.	Людміле Бакуновіч. 24 студзеня 1973 г.	180
190.	Людміле Бакуновіч. 29 студзеня 1973 г.	181
191.	Надзеі Караткевіч. 17 лютага 1973 г.	182
192.	Надзеі Караткевіч. 11 сакавіка 1973 г.	184
193.	Алесю Белакозу. 22 сакавіка 1973 г.	186
194.	Дануце Бічэль. 28 жніўня 1973 г.	187
195.	Дануце Бічэль. [Жнівень 1973 г.]	188
196.	Дануце Бічэль. 26 лістапада 1973 г.	188

197.	Надзеі Караткевіч. 23 студзеня 1974 г.	192
198.	Надзеі Караткевіч. 18 лютага 1974 г.	193
199.	Зосьцы Верас. 12 сакавіка 1974 г.	195
200.	Надзеі Караткевіч. 14 сакавіка 1974 г.	197
201.	Зосьцы Верас. 24 сакавіка 1974 г.	198
202.	Зосьцы Верас. 7 траўня 1974 г.	200
203.	Зосьцы Верас. 12 траўня 1974 г.	201
204.	Зосьцы Верас. 21 траўня 1974 г.	202
205.	Зосьцы Верас. 5 чэрвеня 1974 г.	203
206.	Алесю Белакозу. 18 ліпеня 1974 г.	203
207.	Зосьцы Верас. 12 жніўня 1974 г.	204
208.	Раісе Жук-Грышкевіч. 14 жніўня 1974 г.	205
209.	Раісе Жук-Грышкевіч. 25 жніўня 1974 г.	206
210.	Надзеі Караткевіч. 19 верасня 1974 г.	206
211.	Зосьцы Верас. 22 верасня 1974 г.	208
212.	Зосьцы Верас. 14 кастрычніка 1974 г.	209
213.	Надзеі Караткевіч. [1974 г.]	210
214.	Алесю Белакозу. 4 сьнежня 1974 г.	212
215.	Алесю Белакозу. 24 сьнежня 1974 г.	213
216.	Алесю Белакозу. 28 студзеня 1975 г.	215
217.	Алесю Белакозу. 1 сакавіка 1975 г.	215
218.	Зосьцы Верас. 7 красавіка 1975 г.	216
219.	Алесю Белакозу. 29 жніўня 1975 г.	217
220.	Зосьцы Верас. 28 кастрычніка 1975 г.	218
221.	Зосьцы Верас. 11 лістапада 1975 г.	219
222.	Алесю Белакозу. 15 лістапада 1975 г.	221
223.	Зосьцы Верас. 27 лістапада 1975 г.	221
224.	Ядвізе Гарлуковіч. 29 лістапада 1975 г.	223
225.	Ядвізе Гарлуковіч. [1975 г.]	224
226.	Надзеі Караткевіч. 7 сьнежня 1975 г.	225
227.	Зосьцы Верас. 14 сьнежня 1975 г.	226
228.	Ядвізе Гарлуковіч. 14 сьнежня 1975 г.	228
229.	Вячку Целешу. 1975–1976 г.	228
230.	Вячку Целешу. 4 студзеня 1976 г.	228
231.	Невядомаму адрасату. 14 студзеня 1976 г.	229
232.	Алесю Белакозу. 14 студзеня 1976 г.	230
233.	Ядвізе Гарлуковіч. 26 студзеня 1976 г.	230
234.	Аляксею Пяткевічу. 6 траўня 1976 г.	232
235.	Алесю Белакозу. 29 ліпеня 1976 г.	232
236.	Міколу Ермаловічу. 8 жніўня 1976 г.	233
237.	Алесю Белакозу. 30 жніўня 1976 г.	233
238.	Дануце Бічэль. 14 верасня 1976 г.	234
239.	Алесю Белакозу. 22 кастрычніка 1976 г.	235
240.	Надзеі Караткевіч. 25 лістапада 1976 г.	236
241.	У рэдакцыю часопіса “Полымя”. [1976 г.]	237
242.	Міколу Ермаловічу. 1976–1977 г.	238
243.	Алесю Белакозу. 12 студзеня 1977 г.	238
244.	Надзеі Караткевіч. 12 студзеня 1977 г.	238
245.	Алесю Белакозу. 25 студзеня 1977 г.	240
246.	Дануце Бічэль. 25 студзеня 1977 г.	241

247.	Дануце Бічэль. 28 студзеня 1977 г.	241
248.	Дануце Бічэль. 6 лютага 1977 г.	242
249.	Надзеі Караткевіч. 23 лютага 1977 г.	243
250.	Дануце Бічэль. 27 лютага 1977 г.	244
251.	Міколу Канашу. 11 сакавіка 1977 г.	245
252.	Алесю Белакозу. 26 сакавіка 1977 г.	246
253.	Алесю Белакозу. 15 красавіка 1977 г.	247
254.	Дануце Бічэль. 23 красавіка 1977 г.	249
255.	Алесю Белакозу. 23 красавіка 1977 г.	249
256.	Алесю Белакозу. 7 траўня 1977 г.	250
257.	Дануце Бічэль. 9 траўня 1977 г.	250
258.	Алесю Белакозу. 31 траўня 1977 г.	251
259.	Дануце Бічэль. 31 траўня 1977 г.	252
260.	Дануце Бічэль. 20 ліпеня 1977 г.	253
261.	Алесю Белакозу. 14 жніўня 1977 г.	254
262.	Алесю Белакозу. 14 кастрычніка 1977 г.	255
263.	Алесю Белакозу. 20 кастрычніка 1977 г.	255
264.	Алесю Белакозу. 21 кастрычніка 1977 г.	256
265.	Алесю Белакозу. 31 кастрычніка 1977 г.	257
266.	Івану Гнацюку. 1977–1978 г.	257
267.	Міколу Канашу. 6 лютага 1978 г.	258
268.	Міколу Канашу. 21 лютага 1978 г.	259
269.	Ганьне Сядач. 21 лютага 1978 г.	259
270.	Міколу Канашу. 6 сакавіка 1978 г.	260
271.	Алесю Белакозу. 25 красавіка 1978 г.	260
272.	Дануце Бічэль. 3 траўня 1978 г.	261
273.	Ларысе Ралейнік. 12 чэрвеня 1978 г.	262
274.	Алесю Белакозу. 15 чэрвеня 1978 г.	263
275.	Раісе Жук-Грышкевіч. 24 чэрвеня 1978 г.	264
276.	Алесю Белакозу. 15 жніўня 1978 г.	265
277.	Дануце Бічэль. 15 жніўня 1978 г.	265
278.	Валянціне Пашкевіч. 28 верасня 1978 г.	266
279.	Дануце Бічэль. 11 кастрычніка 1978 г.	266
280.	Міколу Канашу. 18 кастрычніка 1978 г.	268
281.	Дануце Бічэль. 9 лістапада 1978 г.	269
282.	Алесю Белакозу. 9 лістапада 1978 г.	270
283.	Алесю Белакозу. 14 лістапада 1978 г.	272
284.	Дануце Бічэль. 5 сьнежня 1978 г.	272
285.	Уладзіміру Мазго. 12 сьнежня 1978 г.	272
286.	Алесю Белакозу. 21 сьнежня 1978 г.	273
287.	Дануце Бічэль. 22 сьнежня 1978 г.	274
288.	Аляксею Пяткевічу. 10 студзеня 1979 г.	274
289.	Дануце Бічэль. 10 сакавіка 1979 г.	275
290.	Язэпу Найдзюку. 23 сакавіка 1979 г.	276
291.	Дануце Бічэль. 3 красавіка 1979 г.	277
292.	Алесю Белакозу. 4 красавіка 1979 г.	278
293.	Раісе Жук-Грышкевіч. 8 красавіка 1979 г.	279
294.	Язэпу Найдзюку. 24 красавіка 1979 г.	280
295.	Зосьцы Верас. 6 траўня 1979 г.	281
296.	Дануце Бічэль. 11 траўня 1979 г.	283

297.	Язэпу Найдзюку. 29 траўня 1979 г.	283
298.	Алесю Белакозу. 26 чэрвеня 1979 г.	284
299.	Язэпу Найдзюку. 30 чэрвеня 1979 г.	286
300.	Аляксею Пяткевічу. 2 жніўня 1979 г.	288
301.	Язэпу Найдзюку. 5 жніўня 1979 г.	289
302.	Раісе Жук-Грышкевіч. 29 жніўня 1979 г.	290
303.	Язэпу Найдзюку. 9 кастрычніка 1979 г.	292
304.	Зосьцы Верас. 17 кастрычніка 1979 г.	294
305.	Язэпу Найдзюку. 29 кастрычніка 1979 г.	295
306.	Дануце Бічэль. 23 лістапада 1979 г.	296
307.	Дануце Бічэль. 24 лістапада 1979 г.	297
308.	Аляксею Пяткевічу. 25 лістапада 1979 г.	298
309.	Дануце Бічэль. 27 лістапада 1979 г.	299
310.	Дануце Бічэль. [1979 г.]	299
311.	Дануце Бічэль. 8 сьнежня 1979 г.	300
312.	Дануце Бічэль. 11 студзеня 1980 г.	301
313.	Язэпу Найдзюку. 23 студзеня 1980 г.	302
314.	Язэпу Найдзюку. 23 лютага 1980 г.	303
315.	Аляксею Пяткевічу. 18 сакавіка 1980 г.	304
316.	Язэпу Найдзюку. 24 сакавіка 1980 г.	306
317.	Уладзіміру Тукальскаму. 14 красавіка 1980 г.	307
318.	Язэпу Найдзюку. 20 красавіка 1980 г.	308
319.	Дануце Бічэль. 24 красавіка 1980 г.	309
320.	Язэпу Найдзюку. 17 траўня 1980 г.	311
321.	Язэпу Найдзюку. 30 чэрвеня 1980 г.	313
322.	Аляксею Пяткевічу. 10 ліпеня 1980 г.	313
323.	Пятру Рашэтніку. 9 жніўня 1980 г.	315
324.	Язэпу Найдзюку. 12 жніўня 1980 г.	316
325.	Зосьцы Верас. 24 жніўня 1980 г.	317
326.	Раісе Жук-Грышкевіч. 12 верасьня 1980 г.	317
327.	Язэпу Найдзюку. 12 верасьня 1980 г.	318
328.	Язэпу Найдзюку. 16 кастрычніка 1980 г.	320
329.	Пятру Рашэтніку. 20 кастрычніка 1980 г.	321
330.	Зосьцы Верас. 23 кастрычніка 1980 г.	323
331.	Міколу Прашковічу. 17 лістапада 1980 г.	324
332.	Зосьцы Верас. 18 лістапада 1980 г.	324
333.	Язэпу Найдзюку. 9 сьнежня 1980 г.	326
334.	Зосьцы Верас. 2 лютага 1981 г.	326
335.	Алесю Белакозу. 12 лютага 1981 г.	328
336.	Язэпу Найдзюку. 18 лютага 1981 г.	328
337.	Язэпу Найдзюку. 20 сакавіка 1981 г.	329
338.	Зосьцы Верас. 25 сакавіка 1981 г.	330
339.	Ігару Чарняўскаму. 27 сакавіка 1981 г.	331
340.	Язэпу Найдзюку. 19 красавіка 1981 г.	332
341.	Зосьцы Верас. 28 красавіка 1981 г.	333
342.	Ігару Чарняўскаму. 3 траўня 1981 г.	334
343.	Язэпу Найдзюку. 23 траўня 1981 г.	335
344.	Язэпу Найдзюку. 23 чэрвеня 1981 г.	336
345.	Валянціне Трыгубовіч. 30 чэрвеня 1981 г.	337
346.	Алесю Белакозу. 30 чэрвеня 1981 г.	338

347.	Аляксею Пяткевічу. 3 жніўня 1981 г.	339
348.	Аляксею Пяткевічу. 14 жніўня 1981 г.	340
349.	Зосьцы Верас. 15 жніўня 1981 г.	340
350.	Пятру Рашэтніку. 15 жніўня 1981 г.	341
351.	Дануце Бічэль. 19 жніўня, 1981 г.	342
352.	Язэпу Найдзюку. 2 верасьня 1981 г.	343
353.	Зосьцы Верас. 2 верасьня 1981 г.	344
354.	Пятру Рашэтніку. 30 верасьня 1981 г.	345
355.	Язэпу Найдзюку. 1 кастрычніка 1981 г.	346
356.	Ігару Чарняўскаму. 15 кастрычніка 1981 г.	347
357.	Дануце Бічэль. 19 кастрычніка 1981 г.	348
358.	Дануце Бічэль. 19 кастрычніка 1981 г.	349
359.	Ліліі Чарняўскай. 29 кастрычніка 1981 г.	350
360.	Ігару Чарняўскаму. 29 кастрычніка 1981 г.	351
361.	Дануце Бічэль. 29 кастрычніка 1981 г.	352
362.	Алесю Белакозу. 3 лістапада 1981 г.	353
363.	Зосьцы Верас. 11 лістапада 1981 г.	354
364.	Зосьцы Верас. 24 лістапада 1981 г.	355
365.	Зосьцы Верас. 1 сьнежня 1981 г.	356
366.	Язэпу Найдзюку. 11 сьнежня 1981 г.	357
367.	Ігару Чарняўскаму. 18 сьнежня 1981 г.	357
368.	Ігару Чарняўскаму. 1 студзеня 1982 г.	359
369.	Ігару Чарняўскаму. 25 студзеня 1982 г.	360
370.	Зосьцы Верас. 30 студзеня 1982 г.	362
371.	Міколу Канашу. 6 лютага 1982 г.	363
372.	Ігару Чарняўскаму. 16 лютага 1982 г.	365
373.	Зосьцы Верас. 1 сакавіка 1982 г.	365
374.	Дануце Бічэль. 3 сакавіка 1982 г.	367
375.	Алесю Белакозу. 11 сакавіка 1982 г.	368
376.	Ліліі і Ігару Чарняўскім. 16 сакавіка 1982 г.	369
377.	Язэпу Найдзюку. 18 сакавіка 1982 г.	371
378.	Дануце Бічэль. 10 красавіка 1982 г.	371
379.	Пятру Рашэтніку. 14 красавіка 1982 г.	373
380.	Пятру Рашэтніку. 23 красавіка 1982 г.	373
381.	Язэпу Найдзюку. 23 красавіка 1982 г.	374
382.	Сьвятлане Чарняўскай. 29 красавіка, 1982 г.	374
383.	Аляксею Пяткевічу. 29 красавіка 1982 г.	375
384.	Ігару Чарняўскаму. 10 траўня 1982 г.	376
385.	Язэпу Найдзюку. 11 траўня 1982 г.	377
386.	Ігару Чарняўскаму. 15 траўня 1982 г.	378
387.	Ігару Чарняўскаму. 18 траўня 1982 г.	378
388.	Ігару Чарняўскаму. 20 траўня 1982 г.	379
389.	Зосьцы Верас. 29 траўня 1982 г.	380
390.	Алесю Белакозу. 3 чэрвеня 1982 г.	380
391.	Ліліі Чарняўскай. 22 чэрвеня 1982 г.	381
392.	Ліліі Чарняўскай. 23 чэрвеня 1982 г.	382
393.	Валянціне Трыгубовіч. 7 ліпеня 1982 г.	382
394.	Язэпу Найдзюку. 12 чэрвеня 1982 г.	384
395.	Валянціне Трыгубовіч. 19 ліпеня 1982 г.	384
396.	Ігару Чарняўскаму. 28 ліпеня 1982 г.	384

397.	Міколу Канашу. 21 жніўня 1982 г.	385
398.	Ігару Чарняўскаму. 24 жніўня 1982 г.	386
399.	Міхасю Казлоўскаму. 14 верасья 1982 г.	387
400.	Язэпу Найдзюку. 15 верасья 1982 г.	387
401.	Ігару Чарняўскаму. 24 верасья 1982 г.	388
402.	Зосьцы Верас. 26 верасья 1982 г.	389
403.	Міхасю Казлоўскаму. 4 кастрычніка 1982 г.	389
404.	Ігару Чарняўскаму. 16 кастрычніка 1982 г.	390
405.	Язэпу Найдзюку. 19 кастрычніка 1982 г.	390
406.	Міхасю Казлоўскаму. 31 кастрычніка 1982 г.	391
407.	Зосьцы Верас. 3 лістапада 1982 г.	393
408.	Язэпу Найдзюку. 19 лістапада 1982 г.	393
409.	Ігару Чарняўскаму. 2 сьнежня 1982 г.	394
410.	Алесю Белакозу. 4 сьнежня 1982 г.	395
411.	Міхасю Казлоўскаму. 6 сьнежня 1982 г.	395
412.	Язэпу Найдзюку. 16 сьнежня 1982 г.	397
413.	Міхасю Казлоўскаму. 21 сьнежня 1982 г.	397
414.	Ліліі Чарняўскай. 28 сьнежня 1982 г.	398
415.	Міхасю Казлоўскаму. 1982–1983 г.	399
416.	Міхасю Казлоўскаму. 2 студзеня 1983 г.	399
417.	Міхасю Казлоўскаму. 12 студзеня 1983 г.	400
418.	Зосьцы Верас. 19 студзеня 1983 г.	400
419.	Язэпу Найдзюку. 28 студзеня 1983 г.	401
420.	Юзэфе і Чаславу Найдзюкам. 29 студзеня 1983 г.	402
	КАМЭНТАР	404
	ПАКАЗЬНІК ІМЁНАЎ.....	431

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА – выдавецкая ініцыятыва, заснаваная ў 2006 годзе з мэтай дакументацыі і прасоўвання культурнага і гістарычнага даробку гарадзенцаў, а таксама папулярызацыі ведаў пра сярэднявечную, навачасную, міжваенную і паваяенную гісторыю Гарадні як істотнага элемента еўрапейскай спадчыны. ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА – гэта яшчэ адзін напамін гарадзенцам, што лёс горада ў іх руках. Агульнымі намаганнямі мы здолеем перанесці ў наступныя стагоддзі непаўторнасць гістарычнай Гарадні, зберагчы яе ўнікальнасць для нашчадкаў.

Выйшлі з друку:

Юры ГАРДЗЕЕЎ “Магдэбургская Гарадня”

Данута БІЧЭЛЬ “Хадзі на мой голас”

Пётр СЯЎРУК “Небыцця не існуе. Невядомыя старонкі беларускага нацыянальнага руху”

Аляксей КАРПЮК “Развітанне з ілюзіямі”

“Зрабаваны народ. Размовы з беларускімі інтэлектуаламі”

Алесь КРАЎЦЭВІЧ “Рыцары і дойдзі Гарадні”

Сяргей ШАПРАН “Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця” Т. 1-2

Гарадзенскі палімпсест 2008

Гарадзенскі палімпсест 2009

Гарадзенскі палімпсест 2010

Апанас ЦЫХУН “...Улюбёны я ў сваю зямлю”

Віктар ШАЛКЕВІЧ “Рэквіем па непатрэбных рэчах”

Дзмітры ЛЮЦІК “Нёманскі Фронт. 12-25 ліпеня 1944 года. Баі за Гродна ў данясеннях, успамінах, статыстыцы”

Васіль БЫКАЎ. “Гарадзенскі архіў: Невядомыя творы (1957–1972). Незавершанае. Нататнікі”

Рыхтуюцца да друку:

“Гродназнаўства. Гісторыя еўрапейскага горада”

Біяграфія гарадзенскіх вуліц. Ад Фартоў да Каложы

Аркадзь ЖУКОЎСКІ “Галс”

Віктар САЗОНАЎ “Маленькія гісторыі з вялікай палітыкі”

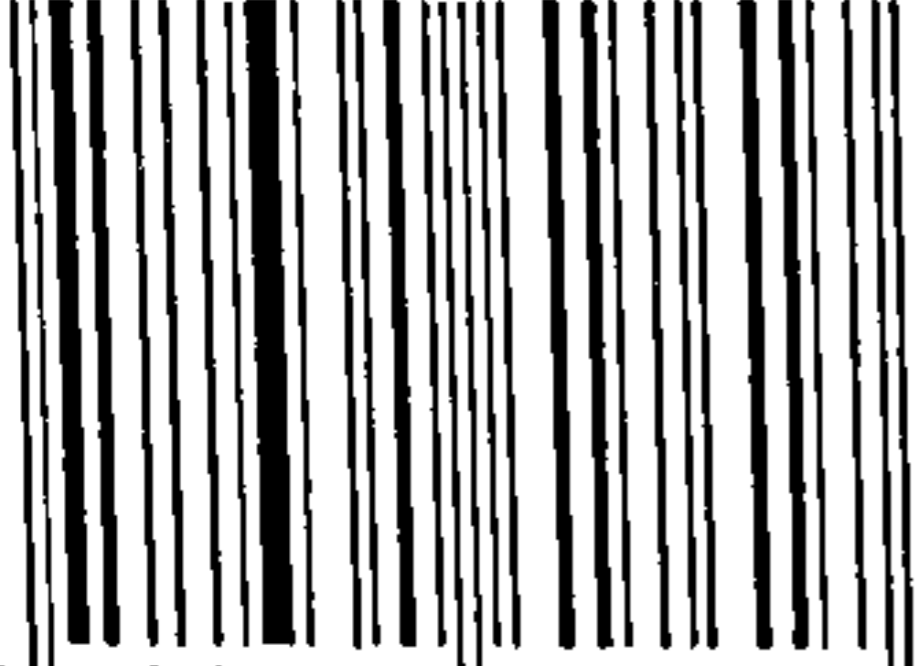
Гарадзенскі гадавік-2012

ГАРАДЗЕНСКАЯ
БІБЛІЯТЭКА

Handwritten text in a cursive script, likely a dedication or inscription, covering the left side of the page. The text is partially obscured by the library stamp and the barcode.

ISBN: 9788361617617

9788361 617617

